

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Informazioni su questo libro

Si tratta della copia digitale di un libro che per generazioni è stato conservata negli scaffali di una biblioteca prima di essere digitalizzato da Google nell'ambito del progetto volto a rendere disponibili online i libri di tutto il mondo.

Ha sopravvissuto abbastanza per non essere più protetto dai diritti di copyright e diventare di pubblico dominio. Un libro di pubblico dominio è un libro che non è mai stato protetto dal copyright o i cui termini legali di copyright sono scaduti. La classificazione di un libro come di pubblico dominio può variare da paese a paese. I libri di pubblico dominio sono l'anello di congiunzione con il passato, rappresentano un patrimonio storico, culturale e di conoscenza spesso difficile da scoprire.

Commenti, note e altre annotazioni a margine presenti nel volume originale compariranno in questo file, come testimonianza del lungo viaggio percorso dal libro, dall'editore originale alla biblioteca, per giungere fino a te.

Linee guida per l'utilizzo

Google è orgoglioso di essere il partner delle biblioteche per digitalizzare i materiali di pubblico dominio e renderli universalmente disponibili. I libri di pubblico dominio appartengono al pubblico e noi ne siamo solamente i custodi. Tuttavia questo lavoro è oneroso, pertanto, per poter continuare ad offrire questo servizio abbiamo preso alcune iniziative per impedire l'utilizzo illecito da parte di soggetti commerciali, compresa l'imposizione di restrizioni sull'invio di query automatizzate.

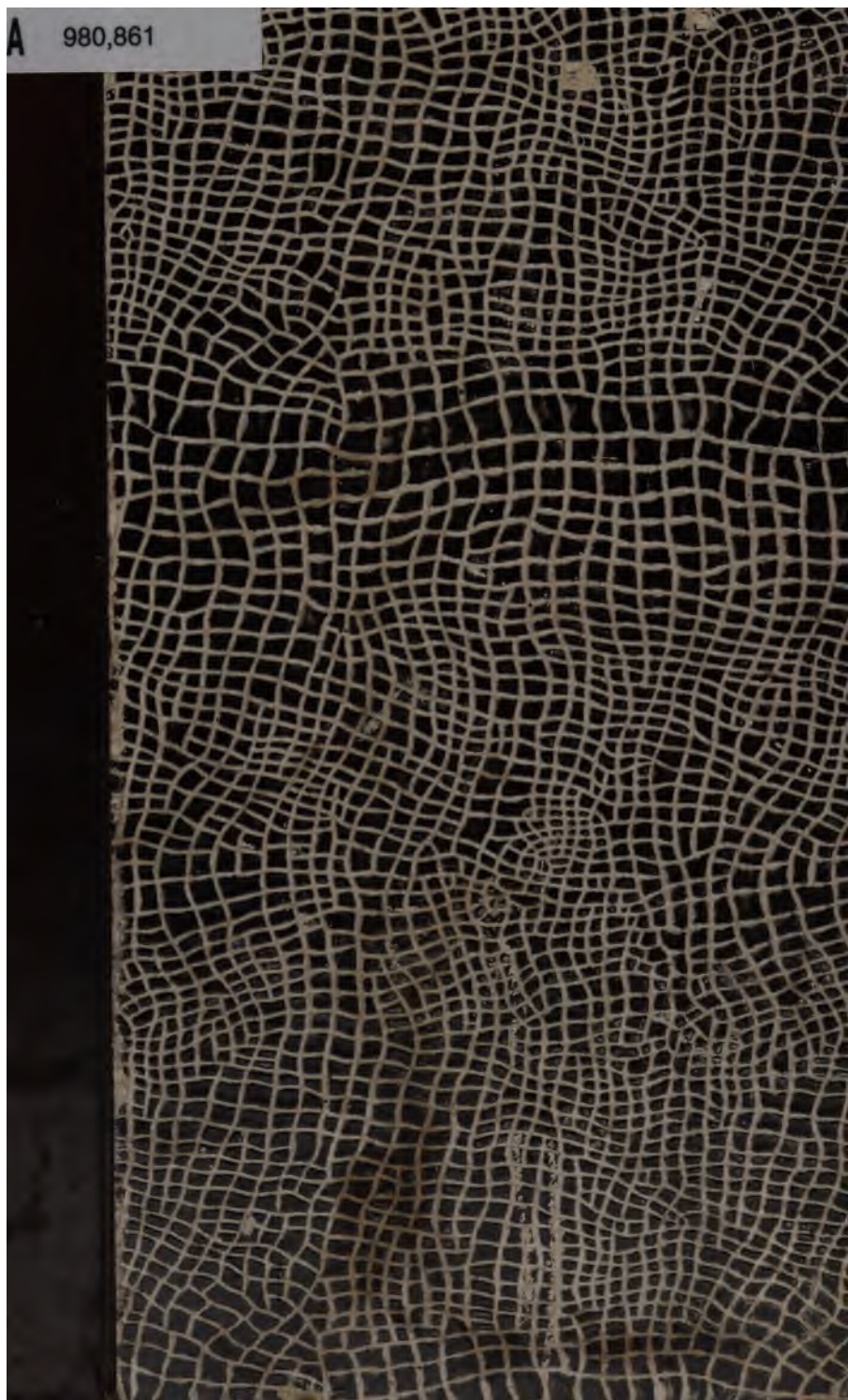
Inoltre ti chiediamo di:

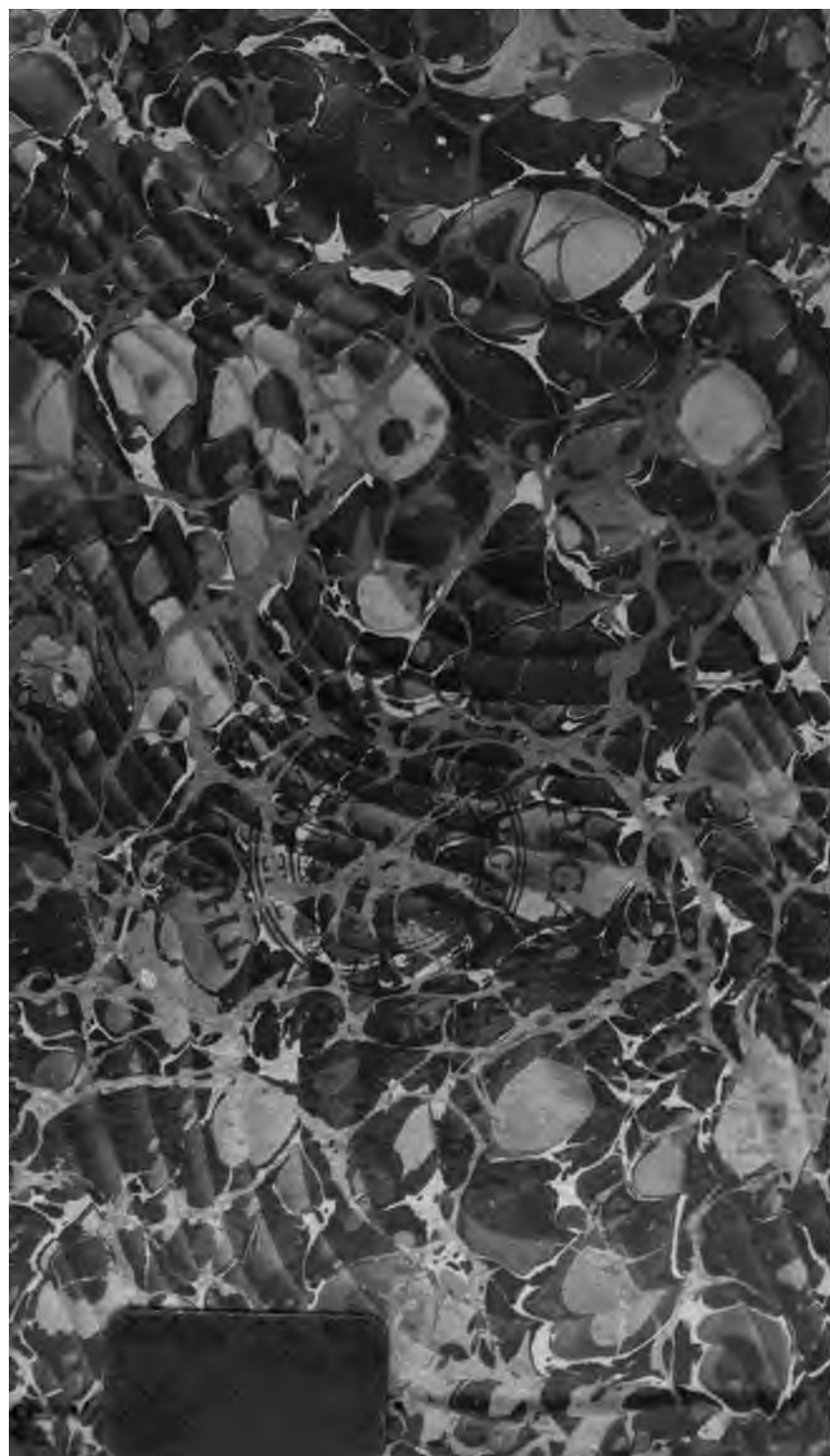
- + *Non fare un uso commerciale di questi file* Abbiamo concepito Google Ricerca Libri per l'uso da parte dei singoli utenti privati e ti chiediamo di utilizzare questi file per uso personale e non a fini commerciali.
- + *Non inviare query automatizzate* Non inviare a Google query automatizzate di alcun tipo. Se stai effettuando delle ricerche nel campo della traduzione automatica, del riconoscimento ottico dei caratteri (OCR) o in altri campi dove necessiti di utilizzare grandi quantità di testo, ti invitiamo a contattarci. Incoraggiamo l'uso dei materiali di pubblico dominio per questi scopi e potremmo esserti di aiuto.
- + *Conserva la filigrana* La "filigrana" (watermark) di Google che compare in ciascun file è essenziale per informare gli utenti su questo progetto e aiutarli a trovare materiali aggiuntivi tramite Google Ricerca Libri. Non rimuoverla.
- + *Fanne un uso legale* Indipendentemente dall'utilizzo che ne farai, ricordati che è tua responsabilità accertarti di farne un uso legale. Non dare per scontato che, poiché un libro è di pubblico dominio per gli utenti degli Stati Uniti, sia di pubblico dominio anche per gli utenti di altri paesi. I criteri che stabiliscono se un libro è protetto da copyright variano da Paese a Paese e non possiamo offrire indicazioni se un determinato uso del libro è consentito. Non dare per scontato che poiché un libro compare in Google Ricerca Libri ciò significhi che può essere utilizzato in qualsiasi modo e in qualsiasi Paese del mondo. Le sanzioni per le violazioni del copyright possono essere molto severe.

Informazioni su Google Ricerca Libri

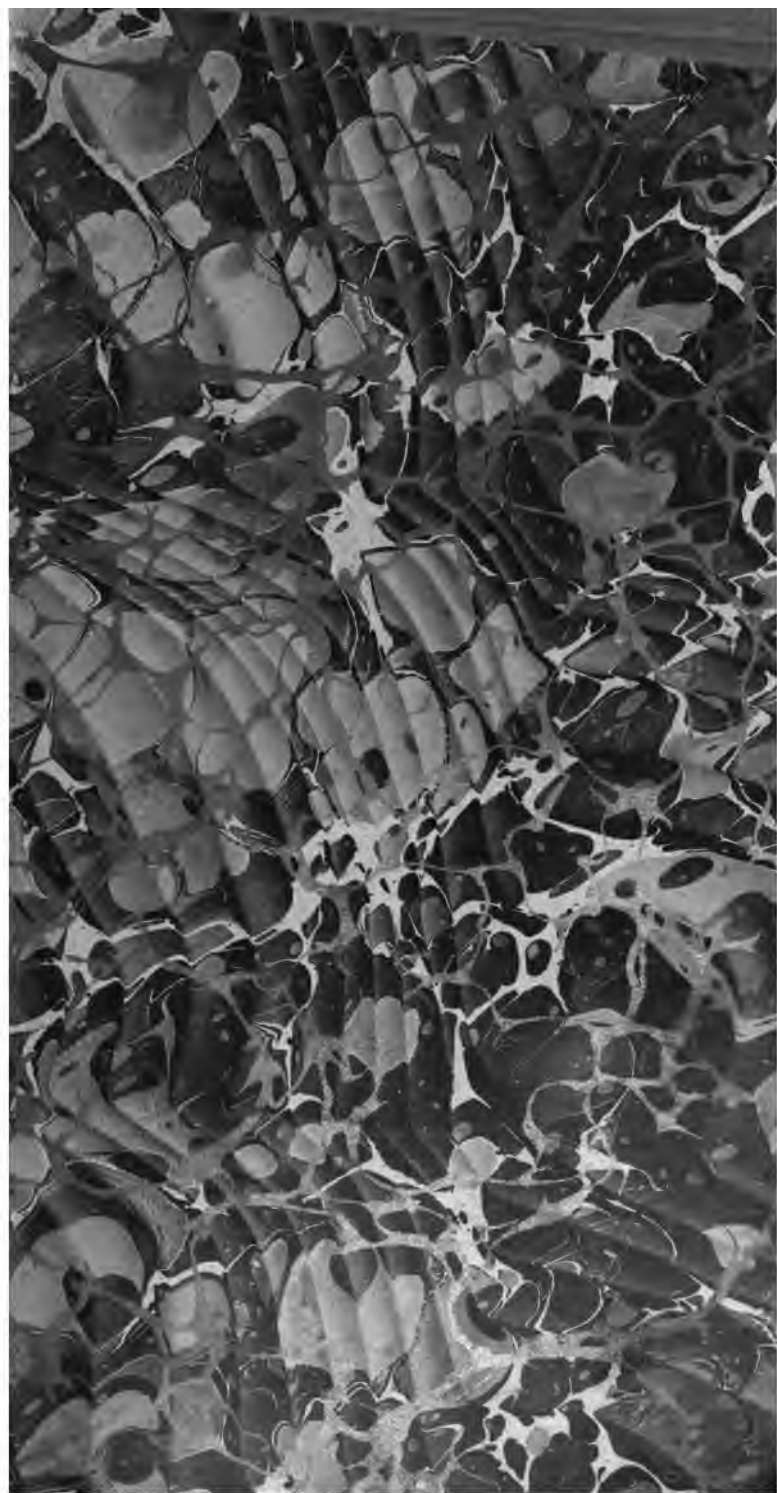
La missione di Google è organizzare le informazioni a livello mondiale e renderle universalmente accessibili e fruibili. Google Ricerca Libri aiuta i lettori a scoprire i libri di tutto il mondo e consente ad autori ed editori di raggiungere un pubblico più ampio. Puoi effettuare una ricerca sul Web nell'intero testo di questo libro da <http://books.google.com>

A 980,861

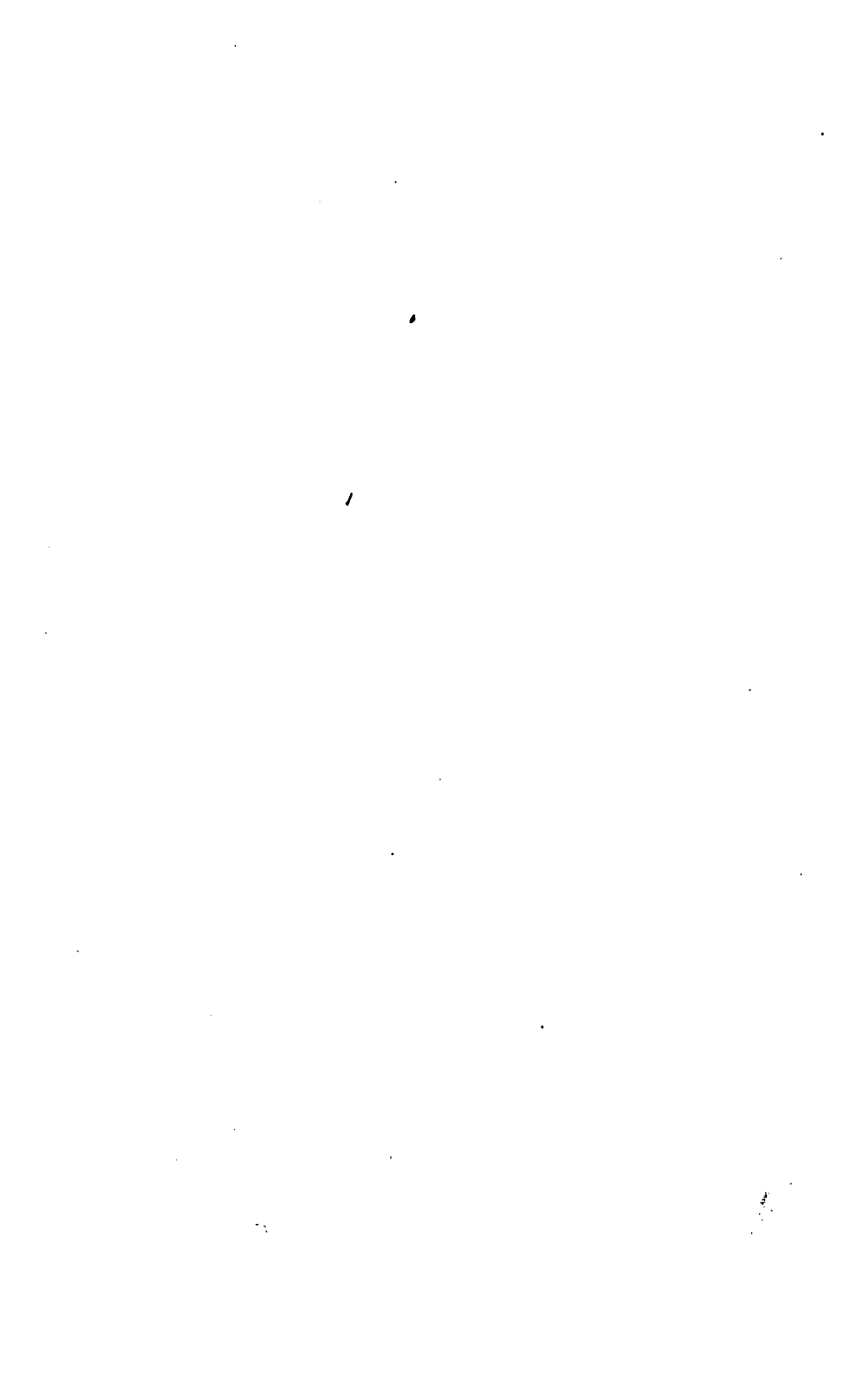

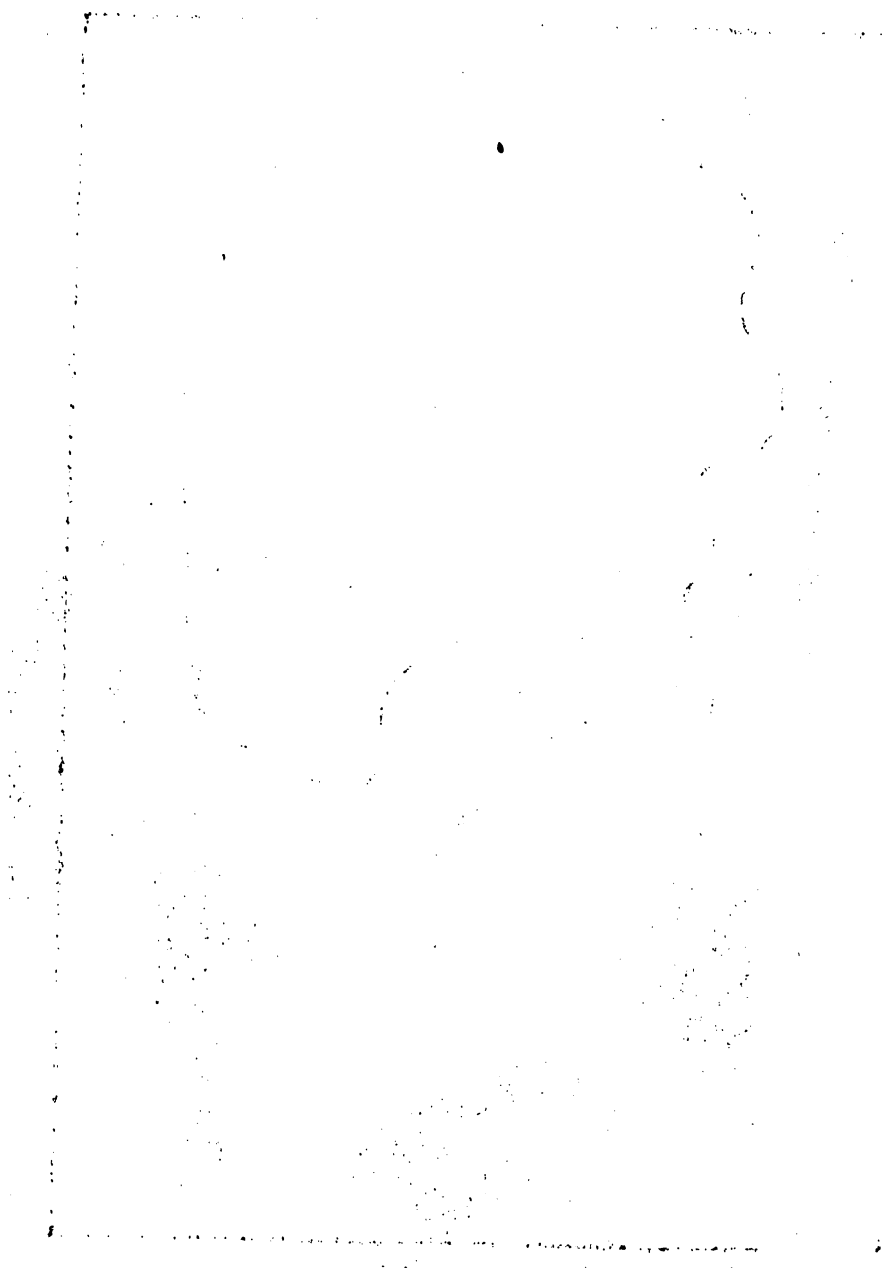

ISTORIA BISERICII ROMÂNEȘTI

ȘI A

VIETII RELIGIOASE A ROMÂNILOR

DE

iciale
N. IORGA
=

VOLUMUL I-ii

VĂLENII-DE-MUNTE

TIPOGRAFIA «NEAMUL ROMĂNESC»

1908.

EX

1605

.I64

PREFAȚA

Sânt mai mulți ani de zile de când Ministeriul de Instrucție mi-a cerut o Istorie a Bisericii Române.

Nu mai trebuie să stăruim asupra nevoii ce era de a se li clerului nostru și acelor persoane care se interesează de Biserică, în care se cuvine a vedea una din formele cele mai vechi și cele mai bogate ale vieții noastre naționale, o carte în care să se înfățișeze, pe temeiul de acte autentice, întrebuițate cu spirit critic, o istorie a dezvoltării Bisericii românești, în serviciul căreia stau unii și pentru buna stare și rostul cinstit al căreia au datoria de a se îngriji ceilalți. Nimic nu poate fi mai folositor pentru ca preoții noștri să înlăture anume ispite, pentru ca ei să cultive anumite indeletniciri potrivite cu demnitatea și chemarea lor, nimic nu poate fi mai priincios pentru a-i face să înțeleagă marea misiune culturală, socială și națională care li se impune, legătura strânsă ce trebuie să păstreze cu poporul, cultul de artă și carte cu care sânt datori, mândria la care au drept îndată ce vor urmă bunele tradiții, decât priveștiștea unei vieți organizate, aproape milenare, în cursul căreia Mitropolii, Episcopii, Egumenii și așa de adesea ori și smeriții călugări ori umilii preoți de mir au dat poporului, ei singuri aproape, toată învățătura, au înzestrat neamul cu o limbă literară, cu o literatură sfântă, cu o artă în legătură cu

gustul și cu nevoile lui, au sprijinit Statul fără să lase a fi înghițiți de dânsul, au călăuzit neamul pe drumurile pământului fără a-și desface ochii dela cer și au ridicat mai sus toate ramurile gospodăriei românești, — dând istoriei noastre cărturari, caligrafi, sculptori în lemn, argintari, oameni de Stat, ostași, mucenici și sfinți.

Dacă o parte din lucrările mele nu m'ar fi pregătit pentru sarcina de a scrie Istoria Bisericii românești, dacă ele nu mi-ar fi pus la îndemână un material adunat laolaltă, criticat și adus în legătură cauzală, n'aș fi primit sarcina ce mi se făcuse onoarea de a mi-o încredința. Chiar așa însă, având, dela început, orientarea cuvenită și elementele de informație cerute, am simțit două greutăți, pe care nu le-am putut birui până astăzi, când lucrarea de mult fâgăduită și pusă la cale poate să apară.

Întâiu eră nevoie să văd un foarte mare număr de mănăstiri și biserici. Cele mai însemnate și vestite aveau să-mi dea lămuriri biografice și note artistice de care nu poate fi lipsit acela care voiește să scrie, nu o cronică a diferitelor eparhii, confundate în aceiași serie cronologică, ci o istorie a vieții bisericești așa cum ea se revarsă pe tărâmurile ce trebuie să fie în chip firesc atinse de dânsa. Dar aveau interes și micile biserici ori schituri de sihastri, — pe de o parte pentru știrile neașteptate pe care le pot da, însă mai ales pentru a se căpăta întipărirea rosturilor populare întinse și felurite ale Bisericii pe care aveam s'o urmăresc.

• Aceste cercetări mi-au cerut mai mulți ani de zile, și am găsit încă, din fericire, timpul material să le întreprind, neavând atunci grelele și multele ocupații care mă țin pe loc astăzi.

O a doua greutate stătea în caracterul însuși al subiectului. Ce poate fi pentru istoricul ei, pentru istoricul român al ei, Biserica noastră? Forme bisericești deosebite au fost necesitate de ființa a două Principate pentru viața

politică a neamului nostru. Biserica metropolitană a Moldovei a avut alte condiții adesea decât Biserica metropolitană a Terii-Românești, care alcătuiă și aceasta un organism bine hotărât. În al doilea rând, Ținuturile desfăcute, prin nenorociri și fatalități istorice, de cele două țări au avut din clipa sfârșirii alte alcătuiuri, în legătură cu interesele și datinele Statelor cuceritoare. În al treilea rând, Ardealul, Banatul, părțile ungurești n'au avut a face decât în anume puncte și trecător cu organizația politică a Românilor liberi, și viața lor bisericească s'a găsit deci în alt cadru și supt alte înrăduriri. În sfârșit împrejurările în legătură cu ocupația austriacă la începutul veacului al XVIII-lea au dat acelor provincii ale românismului, încă o formă bisericească, a Bisericii unite, în legătură cu Roma și îndreptată mai adesea dușmănește față de vechea Biserică ortodoxă a Românilor de peste munți.

Se pot cuprinde toate aceste dezvoltări în una singură ?

Din punctul de vedere strict bisericesc, cu greu. Când însă un mirean, care pune temeiul înainte de toate pe rosturile ființei naționale, iea asupra-și, cu respectul cuvenit și cu silința ce trebuie pentru a înțelege ideile călăuzitoare ale eroilor săi, scrierea Istoriei Bisericii românești, el poate găsi, deși nu fără mari greutate, calea potrivită. Prin scrierea «Istoriei poporului românesc» publicată în limba germană, ca și prin «Istoria Românilor pentru poporul românesc» cred că am putut dovedi că, peste hotarele fără trănicie ale formelor politice, se poate scrie o istorie a tuturor Românilor, înlănțuindu-se acele fenomene politice care au în adevăr însemnătate, prin izvorul comun al culturii,— cultură de tradiții sufletești, de obiceiuri economice și agrare, de drept românesc, de limbă, întrebuințată pe rând în cântec și poveste, în carte bisericească și predică, în poezie, istorie și cugetare liberă.

Și, când are cineva numai viața bisericească înaintea ochilor, unitatea,—fără care nu se poate scrie niciodată o

carte adevărată —, legătura strânsă, înțelegerea deplină, lumina și viața, organizația nu se pot afla pe altă cale. Istoria bisericească a Românilor constă — și există în această calitate — din neconținutul joc de înrăuriri culturale, de mișcări în domeniul ideilor, de schimburi de conștiință, de colaborare pe teren cultural — cu țința religioasă osebitoare, în tot cuprinsul neamului. E' urmărirea pe bază națională, în hotare naționale, în condiții sufletești naționale a legăturilor acelora dintre oameni, ca sufele vii răspunzătoare, dăruite cu nemurire, și ființa dumnezeiască veșnică din care ele pornesc după învățătura revelată cuprinsă în cărțile sfinte și lămurită prin apostoli, prin Sfinții Părinți și prin teologii celor d'întăiu timpuri.

Astfel am înțeles menirea mea ; această concepție mi-a impus-o subiectul însuși când s'a desfăcut înaintea mea, și eu am căutat a-i da expresie în această carte.

Mulți vor dori alte judecăți, în anumite momente ale dezvoltării vieții noastre bisericești. Fiindcă îndrăznesc a se deosebi în felul lor de credință și închinare, teologii trebuie să stăruie mult asupra legitimității acestei deosebiri. Fiecare din punctul său de vedere poate aduce argumentele sale, și credincioșii sânt obișnuiți a le primi. Ele nu pot avea însă aceiași valoare pentru cel care a prins o viață și o urmărește fără alt principiu decât al constatării răbdătoare, așa cum înaintea lui se desfășură cursul ideilor și al împrejurărilor. Față de adevărurile credinței, adesea tâlcuite în feluri ce nu se asemănă, punctul său de vedere îl are și neamul care dă Bisericii un caracter național. Un conflict se întâmpină adesea între rigiditatea doctrinei și relativitatea primirii ei de acel neam, fără de care primire însăși ideia Bisericii naționale dispare. Istoricul vede acest conflict ; el nu se dă de o parte sau de cealaltă,— între altele și pentru aceia că din acest conflict tocmai se desface o formă particulară a vieții, pe care el trebuie s'o

zugrăvească, formă care țintește nestrămutat la cer, dar își are, și trebuie să-și aibă, rădăcinile în pământ. Și, când ramurile se răsfră sus, el nu va țineă atâta socoteală de această dezbinare, atunci când vede același trunchiu, aceleași mijloace de hrană din același pământ, și când știe că în aceiași clipă după aceleași legi și ramurile cele mai depărtate vor aveă aceleași flori și vor dă aceleași roade.

Laude nu aștept, și n'am nevoie de ele. De un lucru aş dori să fiu cruțat, de acele procese cu privire la amănunte, care nu scad o carte, ci arată punctul de vedere scăzut al specialistului care se improvizează judecător. De orice adausuri și observații competente voiu țineă seamă însă la o ediție viitoare, — dacă se poate așteptă aşă ceva în împrejurările actuale, încă aşă de nenorocite.

N. IORGA.

26 Octombre 1908.

INTRODUCERE

I.

Începuturile vieții creștine la Dunăre.

Românii se coboară din amestecul autohtonilor, adică al băștinașilor Iliri și Traci, vechii locuitori ai peninsulei balcanice, moștenitorii, sau, am putea zice, moștenii ei, cu elemente din Imperiul roman, cari, de seminții deosebite, se deprinseseră a vorbi limba latină a poporului de jos.

Tracii și Ilirii au trăit și au murit, afară de excepții rare, în legea lor păgână. Această lege cuprindea închinarea puterilor naturii: cerul înainte de toate, cu lumina zilei, început al tuturor lucrurilor și veșnic îndemn la viață, dar, în același timp, credința, nespus de puternică și gata de orice jertfe, în viața veșnică a sufletului omenesc. Acești strămoși mai bătrâni ai neamului nostru n'aveau, după cât știm, nicio închipuire de Iad și de Raiu, lăcașuri de petrecere dure-roasă sau senină și răsplătitoare a sufletelor desfăcute din trecătorul trup pământesc; ei nu se așteptau la o judecată a lui Dumnezeu asupra faptelor săvârșite în viață, o judecată de pe urmă care să despartă pentru vremi fără sfârșit pe vrednici de nevrednici și pe cei buni de cei răi. Ei erau siguri însă că dincolo de nori și de albastrul văzut al cerului este sălaș de veșnicie netulburată pentru ostașul bun, pentru femeia gospodină, care a dat feciori voinici

INTRODUCERE

I.

Începuturile vieții creștine la Dunăre.

Românii se coboară din amestecul autohtonilor, adică al băștinașilor Iliri și Traci, vechii locuitori ai peninsulei balcanice, moștenitorii, sau, am putea zice, moștenii ei, cu elemente din Imperiul roman, cari, de seminții deosebite, se deprinseseră a vorbi limba latină a poporului de jos.

Tracii și Ilirii au trăit și au murit, afară de excepții rare, în legea lor păgână. Această lege cuprindea închinarea puterilor naturii: cerul înainte de toate, cu lumina zilei, început al tuturor lucrurilor și veșnic îndemn la viață, dar, în același timp, credința, nespus de puternică și gata de orice jertfe, în viața veșnică a sufletului omenesc. Acești strămoși mai bătrâni ai neamului nostru n'aveau, după cât știm, nicio închipuire de Iad și de Raiu, lăcașuri de petrecere dure-roasă sau senină și răsplătitoare a sufletelor desfăcute din trecătorul trup pământesc; ei nu se așteptau la o judecată a lui Dumnezeu asupra faptelor săvârșite în viață, o judecată de pe urmă care să despartă pentru vremi fără sfârșit pe vrednici de nevrednici și pe cei buni de cei răi. Ei erau siguri însă că dincolo de nori și de albastrul văzut al cerului este sălaș de veșnicie netulburată pentru ostașul bun, pentru femeia gospodină, care a dat feciori voinici

neamului, pentru toți cei ce au murit fără să-și fi înjosit mândria și să-și fi pătat cinstea. Cu deosebită râvnă doriau de această Împărăție a cerurilor; cel ce se nașteă eră căinat în leagănul său pentru suferințele care-l așteptau, iar înaintea mortului se cântau cântece de bucurie pentru izbăvirea lui din năcazuri și intrarea lui în fericirea ce nu mai are margini. Și, când neamul voia să trimeată la cer un sol cu veste de durere și cu chemare de ajutor, fiecare eră vesel să fie ales de sorți pentru a fi zvârlit prin aierul sfânt al zilei și, căzând, să moară în virful sulitelor ce-l așteptau, jos.

Coloniștii aduși de Traian, întemeietorul Daciei romane, ca și aceia cari, înainte de dânsul, se așezaseră în provincii mai vechi ale Romei cuceritoare, Iliria și Moesia, veteranii din legiunile care, acum, nu mai aveau un caracter curat roman, din punctul de vedere al neamului, — erau păgâni în cea mai mare parte. Acest păgânism n'avea a face însă, în de obște, cu păgânismul rafinat, filosofic, al oamenilor învățați din Imperiu, cari-și hrăneau sufletul cu vechia filosofie elenică, tălmăcind în abstracțiile ei sublime vechile superstiții și legende, vechile alegorii naive ale popoarelor de pe malurile fericite ale Mării Mediterane. Tot așa de puțin sămănă cu acel cult italic primitiv ce consistă din închinarea simplă a bunilor zei cari ocrotesc plugăria. Păgânismul acestor locuitori mai noi ai țărilor dunărene eră alcătuit din două elemente: unul formal și celalt real, adânc înrădăcinat în suflete, pe care le stăpâniă cu desăvîrșire. Elementul formal eră cerut de Stat și datorit lui de fiecare bun cetățean, de fiecare supus credincios și recunoscător al Împăratului ce dă pace și ocrotire, de fiecare «patriot», am zice astăzi: oricine trebuia să aducă în tabără, în piața publică, în cuprinsul luminos al templelor, jertfă zeilor militari, zeilor sprijinitori ai Împărăției, zeilor cari, înainte de a se urcă în Olimpul plin de oaspeți al oficialității, avuseră pe pământ fruntea încinsă cu laurul Cesarilor și, în sfârșit,

— adevă mai ales —, zeului care stătea în acea clipă pe Scaunul împărătesc. Atăta cerea Cărmuirea, și orice ar fi crezut cetățeanul roman în sinceritatea și intimitatea vieții lui, orice ar fi săvârșit el între pereții casei lui nu mai privia pe dregătorii împărătești.

Cu atăta însă, cu formulele, gesturile și actele prevăzute de legile și regulamentele din departamentul de Stat al Religiei, nu se satură sufletul omenesc, care, în ceia ce privește credințele religioase, cere lucruri minunate și mai presus de închipuirea obișnuită, cere amestecul neconținut, nevăzut, și mai ales văzut, al zeilor în mișcarea și călăuzirea lumii, cere minuni și farmece, taină și revelație. Astfel la acești Romani, de obârșii foarte deosebite, aveau o mare trecere, nu fabulele vechi ale Latiumului, ori zimbitoria mitologie armonioasă a Helladei, ci miturile sălbatece, sumbre, orgiastice, pline de zgomet, de desfrâu, de dureri mari și de bucurii supraomenești ale Asiei pătimase și superstițioase, de unde au venit pe rând toate bețiile și toate entuziasmele. De aceia pietrele de mormânt ce s'au găsit până astăzi între hotarele Daciei sau ale Moesiei pomenesc adesea, ca ocrotitor dincolo de mormânt, pe marele zeu Mithra, care se bucură de sângele jertfelor revărsat în groapă, pe zeița Isis, a tainelor Egiptului milenar, pe o sumă de zei mărunți ai Asiei Mici și ai Siriei.

Pentru taina cuprinsă în ele, pentru jertfa lui Dumnezeu făcut om, prigonit, bătut cu vergi, înțepat cu sulite, adăpat cu oțet și mort de moartea rușinoasă a crucii tâlharilor, pentru făgăduința unui cer de pașnică fericire se răspândise între aceiași coloniști și veterani, chiar din ceasul d'întăiu, creștinismul, venit din aceleași părți ale Asiei apropiate. El mai vorbea sărăcimii, din care mai ales se alcătuiau locuitorii cei noi ai provinciei, prin învățătura dreaptă a egalității oamenilor între sine, ca fii ai aceluiași Dumnezeu-părinte, ca frați meniți să ducă o frățească viață de iubire între sine, prin sfaturile de iertare a greșelilor, pentru care așa de adese ori omul e atât de puțin vinovat și răspunzător,

prin pilda vieții comune, în aceeași casă, dacă se poate, la aceeași masă, cu aceeași vistierie, la care ajutase fiecare după mijloacele sale. Cu cât creștea numărul mărturisitorilor, al *martirilor*, cari nu se mulțameau să creadă într'un singur Dumnezeu, în Treimea prin care se înfățișează Fiul dumnezeiesc, jertlit pentru păcatele oamenilor, ci simțiau o datorie, și, încă mai mult, o bucurie deosebită, să proclame această credință, refuzând jertfa legală și declarând, în auzul tuturor, învățătura cea oprită, gata să primească apoi loviturile și moartea, prin care se încunună viața de pe pământ și se deschideă triumfal cealaltă, — cu atâta se îmbulzea lumea romană la altarele mărunte, de piatră aspră, la chipurile simbolice ale mielului blând, purtând crucea suferinții, la catacombe și alte peșteri și ascunzători ale creștinismului prigonit pentru că, singur între toate legile, nega cultul oficial și rănia în inimă Statul însuși.

Traian s'a văzut silit să orânduiască urmărirea creștinilor din Asia Mică, nu pentru credința lor, ci pentru rebeliunea fățișă împotriva codului religios al Imperiului. Din Asia Mică, unde un om ca Pliniu-cel-Tânăr, fruntaș între cărturari, eră silit să lovească în creștini, veniseră destui coloniști în părțile Dunării. Știm ce putere a căpătat religia lui Hristos-mântuitorul de oameni în Galia, de unde iarăși veniră oaspeți în număr mare. Dalmații, cari dădură lucrători pentru minele de aur și de argint ale Daciei, veniau dintr'o provincie cunoscută pentru vechimea trecutului ei creștin ¹. De alminterea, «biserică» creștine, tovărășii religioase secrete, cluburi revoluționare religioase, întemeiate după modelul celor iudaice, foarte vechi, erau răspândite de-a lungul tuturor drumurilor de negoț, și orice negustor, orice călător convertit la creștinism, avea ca o datorie sfântă să câștige, în cursul tuturor drumurilor sale, aderenți noi la credința sa.

Marea e priincioasă și circulației mărfurilor și străbaterii ideilor. Astfel, încă de curînd, Dobrogea de astăzi, zisă pe

¹ Diehl, *En Méditerranée*, p. 32 și următoarele.

atunci Scythia Minor, țara cea mică a Sciților, avu creștini în porturile ei, destul de înfloritoare, dela Pontul Euxin, Marea Neagră a noastră. În veacul al III-lea poate, în al IV-lea de sigur, creștinii aceștia din Sciția Mică își avură alcătuirile și bisericile lor, pe urma cărora dăm, prin săpături, în timpurile noastre. Spre acest term se îndreptă însă dela sine o bună parte din viața economică a Daciei și a Moesiei, și, în legăturile dese pe care le aveau negustorii din porturi cu locuitorii orașelor din interior, creștinismul trebuia să folosească, răspândindu-se și mai mult¹.

Nici Dacii, nici ceilalți Traci și câți Iliri mai erau ne-romanizați nu puteau să rămâie în afară din frăția creștină. Ce se înjgheba tot mai bine pe pământul lor. Legea cea nouă se potrivea în multe privinți cu legea lor cea veche, pe care stăpânii cei noi o răspinseseră la sate și căutaseră s'o nimicească². Aceiași sete de jertfă, același despreț pentru viață, scurt loc de ispășire din care ai datoria să pleci cât mai curând, aceiași râvnă pentru lăcașul ceresc al veșniciei sigure, aceiași credință într'un singur Dumnezeu de lumină, aceiași taină și aceiași frăție. Astfel semnul crucii îl făcură tot mai des degetele aspre ale ciobanilor și vânătorilor, ale plugarilor și pribegilor rătăcitori din neamurile surgunite prin sate și cătune, care însă stăpâniseră odată peninsula balcanică.

În creștinism ca și în limba latină vulgară, a obștii poporului, găsiră învingătorii și învinșii, stăpânii noi și cei vechi ai acestor locuri, acea unitate sufletească ce corespundeă unității politice rezultate din cuprinderea în margenile aceleiași Împărății, și trebuia să-i corespundă pentru

---

¹ Broșurile arhiepiscopului catolic Netzhhammer cuprind folositoare observații cu privire la antichitățile creștine din Dobrogea. V. mai ales aceia despre Axiopolis și Troesmis.

² De aici: *păgân* dela *paganus*, locuitor în sate. Tot așa și în alte limbi neolatine. Cuvântul a fost împrumutat dela Români de alte neamuri; d. ex. ungurescul *pogány*.

ca din cetăţenii şi supuşii aceluiasi Stat să se formeze pe încetul unul şi acelaşi popor, care e al nostru.

Legea creştină eră şi prigonită şi sfioasă prin sine însăşi, despreţuitoare de publicitate, neglijentă în scris şi săpat înscripti. De aceia, pe când păgânii iese la iveală cu ale lor, creştinii nu ni-au lăsat putinţa unei recolte şi pe acestăalt câmp. Să se mai adauge, pentru a lămur. această lipsă, şi faptul că bogăţia celor d'intăiu li îngăduia cheltuieli de pomenire pe care sărăcimea obişnuită a creştinilor, nu numai că n'avea de ce să le facă, dar nici nu putea să le poarte.

În limbă însă au rămas dovezi despre vechimea creştinismului românesc, care, departe de a fi împrumutat delă neamuri mai nouă în cultură decât noi, ca Bulgarii, a fost unul din mijloacele prin care s'a întemeiat poporul nostru al Românilor. Astfel divinitatea unică, stăpânitoare şi făptuitoare singură a lumilor, e însemnată, prin unirea a două cuvinte latine, Dumnezeu; Mintuitorul, *Christus*, e *Crest*, de unde derivatul *creştin* — necredinciosul fiind *păgân*, «*paganus*»; pentru religia cea nouă se păstrează cuvântul vechiu, din vremea când Statul hotăria şi în cele sufleteşti, *lege*¹. Sfinţii, ridicaţi mai presus de ceilalţi creştini ce au fost, prin viaţa lor de bunătate, de ajutorare a oamenilor, de mărturisire a credinţei cu fapte, au la noi nume care arată originea lor latină: Sânziene, Sânziana, Cosânzeana, Sântion (Sf. Ioan), Sântămăria, Sâmpietru, Sângiordz, Sânvăsiu şi Sânmedru (Sf. Dumitru), Sânnicoară (Sf. Nicolae), Îndreiu, — din vechiu, de bună samă: Sântindreiu; Sântoader. *Călindariul* e şi el roman. Latin e şi *inger*, din *angelus*. Locul de adunare al credincioşilor, după biruinţa ultimă, în vechiul sălaş al autorităţii profane, cucerite sau izgonite, se chiamă *beserecă*, *biserica* — din «*basilica*», şi semnul credinţei celei nouă sună ca în latineşte: *cruce*. *Popa* sau *preotul* (lat.

¹ V. şi Sextil Puşcariu, în n-l jubilar al «Candelei» din Cernăuţi.

popa, presbyter) fac slujbă. Serviciul divin, slujba dumnezeiască nu eră încă destul de bine așezată în cele d'întăiu timpuri ca să se fi putut transmite din ele numiri latine; *serbătoarea* e însă din comoara latină a limbii, care a dat nume și pentru soroacele postului: *cășlegi*, *cărnelegi*, *lăsat de sec*, *miezipăresimi* și *păresimi*; este discuție în privința originii cuvântului *Crăciun*, pe care unii mai noi caută a-l derivă din grecește chiar¹, dar nu poate fi niciuna cu privire la originalul latin al cuvântului *Paști* și al cuvântului *Rusalii*; *serbătoarea* din fiecare săptămână, *Dumineca*, e «dominica». *Botezul* ca și *cuminecătura*, două din numele tainelor creștine, sânt iarăși venite din latinește².

II.

Cele d'întăiu orânduieli bisericesti în părțile noastre.

Până la Constantin-cel-Mare, care, printr'un șir de măsuri, luate cu un deosebit simț politic, ajunse a da Imperiului o formă religioasă creștină, nu putea fi vorba la Dunăre, unde implantarea creștinismului eră mai nouă, de așezarea unei ierarhii a legii care luptă cu toată puterea hotărătoare a oficialității. Creștinism fără episcopi canonici a fost cu puțință aici și peste o mie de ani dela aceste timpuri întunecoase, cu atât mai mult atuncea: religie prinsă dela o bucată de vreme în forme stricte și sfinte, imutabile și eterne, el a putut trăi, în anume locuri și împrejurări, până foarte târziu și fără ele. Darul hirotonei, «punerii minilor» asupra preoților și darul sfințirii lăcașurilor sfinte — sarcina cercetării lor are mai puțină în-

---

¹ Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, I. pp. 251-2; *Conv. lit.*, 1903, p. 640; Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 222.

² V. G. Chițu, in *Columna lui Traian*, 1882, pp. 425 și urm., 607 și urm.

semnătate și se lasă dese ori la o parte — le exercitau atunci preoți mai bătrâni și singurateci, călugări vestiți pentru evlavia lor. În acest timp, de alminterea, episcopii — al căror nume e nou — cei vechi ziceau *piscup* și, slavonește, *Vlădică*, «stăpân» —, se alegeau, cum se știe, de cetățenii unui oraș, de poporării unei biserici, și ei puteau fi ridicați oricând din rândurile mirenilor, fără a fi sfințiți măcar în forme canonice reale.

Astfel de păstori sufletești au fost, neapărat, din cele mai depărtate timpuri, în orașele vecine cu noi, care s'au mai păstrat după retragerea dregătorilor și a legiunilor din Dacia, adecă în orașele dela Mare și în cele dela Dunăre, ceia ce înseamnă de pe malul drept al acestei ape. Ei nu par să fi existat însă la venirea în părțile noastre a Goților, cari erau încă, în clipa năvălirii, păgâni, de și episcopul Teofil al «Goților» iea parte la sinodul ecumenic din 325. Goții aveau însă în mijlocul lor un mare număr de robi luați în cursul expedițiilor prădalnice pe care le făceau pe Mare în Asia Mică, provincie creștină clasică. Dintre aceștia s'a ridicat Ulfila, care a dat barbarilor creștinismul arian, eretic față de hotărârile sinoadelor chemate, patronate și presidate de Împărați. Pentru ai săi Ulfila, care a tradus Biblia în limba gotică și a întemeiat astfel literatura germană, e un om mare. Pentru noi și alcătuirile noastre bisericesti el are însă numai însemnătatea că a strămutat la arianism pe cea mai mare parte din creștinii, fără deosebire de nație, cari locuiau în părțile dunărene. Pe urma lui găsim în marea cetate a Durostorului, Drăstorul scriitorilor noștri mai vechi și Silistra de astăzi, un episcop arian, de origine latină însă, cum îl arată numele, pe Auxentius; el a scris și viața lui Ulfila care, l-a învățat și i-a dat și darul episcopal¹.

Arianismul dunărean și balcanic, sprijinit pe puterea Go-

---

¹ V. *Auxentii Dorostorensis epistula de fide, vita et obitu Wulfilae*, de Friedrich Kauffmann (tesă; Strassburg, 1899).

ților, a căror partidă păgână, represintată prin Atanaric judele, prigonitor de creștini — atunci se pomenesc pe pă-mântul nostru mucenici, ca Sava și Nichita, cu nume latino-grecești —, a durat cât și această stăpânire. Cu Alaric, Goții de Apus sau Visigoții s'au strămutat, fără a lăsa urme de niciun fel, în Italia; tot așa au făcut apoi și Ostrogoții, supt regele Teodoric, care stătuse un timp, în tinereța sa, la Novae, Siștovul din zilele noastre, patria mucenicului Lupus, unde, iarăși, a fost, neapărat, și un al doilea episcop arian, pe lângă cel din Durostor, și unul și altul fiind pentru amândouă malurile Dunării. La anul 500 arianismul își încheiase stăpânirea în aceste Ținuturi.

Imperiul însă nu putea să stăpânească de fapt în asemenea depărtate părți de margine, și astfel eră și domn în ale lumii episcopul, mai mult sau mai puțin ortodox acuma, și în stare să meargă la sinoadele din orașele mari ale Răsăritului, unde se hotăria, după placul Împăraților schimbători, normele credinții. Ce traiu duceau astfel de episcopi dela hotare știm după Viața Sf. Severin, care a păstorit în Panonia, cu puțin timp înaintea de căderea Romei supt Odoacru regele herul. El are grija orașului, care e în adevăr *al său*, supt toate raporturile; chiamă poporul, îl judecă, îl pedepsește, îi dă sfaturi politice; scrie către regele barbar vecin, îl spovedește, îl lecuiește, îl face să respecte legea creștină, în care acesta nu crede; dar mai ales, pe lângă atâtea dovezi de înțelepciune, face minuni și împarte preziceri, pentru toți și pentru toate. Prin el se mai ține în astfel de locuri amenințate ceva din gospodăria, din pacea, din limba, din cultura Romei, izgonită ca stăpânire de către barbari, cari, ei, nu știu să stăpânească, ci numai să stoarcă și să apese în vechi forme naive și crude.

Ca și în Naissus, Margus și Viminacium din regiunea sârbească, în Sirmium și Singidunum dela Sava și Drava, în Serdica, Sofia și Odessos-Varna din părțile bulgărești, episcopii hotăresc toate și în *marginea* moesică, la Nicopolis

pe Iantra, la Novae, la Durostor, unde se întâlnește și un nou mucenic, Emilian¹. Ei rămân ortodoxi în acest veac al V-lea când Împărații apleacă spre doctrina eretică nouă a lui Eutyches, monofisitismul. În păstrarea tradiției așa cum o hotărâse mai de curând soborul din Chalkedon, acești episcopi sânt sprijiniți de poporenii lor și, ceea ce li folosește mai mult, de soldații luați din mijlocul lor pentru apărarea de barbari, cari roiesc încă dincolo de Dunăre, a acestor cetăți².

Cel d'întăiu Împărat de Răsărit, care, cucerind o bună parte din malul stâng al Dunării, încearcă a cuprinde în formă strict ierarhice acest separatism bisericesc, e marele Iustinian, la jumătatea veacului al VI-lea.

Încă înainte de a fi înlăturat stăpânirea Ostrogoților în Italia, în 535 Iustinian iea arhiepiscopului de Salonic, vicariu statornic al Scaunului roman în părțile dunărene și balcanice, care se țineau încă de acesta, situația sa de suprem cap bisericesc și o dă unui nou prelat, a cărui reședință o statornici el la Tauresium, locul său de naștere, numit de el, ca restaurator, Prima Iustiniana.

Această arhiepiscopie n'avu însă mai mult viitor decât însăși stăpânirea cea nouă bizantină la Nordul Dunării. Peste câtvă timp, Patriarhia constantinopolitană, legată în dezvoltarea ei de Imperiul de Răsărit, smulgea Romei drepturile ei asupra acestor provincii.

Nu trebuie să se creadă însă că această usurpare, po-trivită, de altfel, cu situația geografică și cu toate celelalte împrejurări, ar fi avut efecte reale asupra vieții bisericești din părțile noastre. Infiltrația slavă a rămas și ea fără rezultate deocamdată. La noi ca și în Panonia, barbarii cei noi putură cunoaște și primi, în mare parte, creștinismul,

¹ *Chron. Pascale*, I, 549.

² V. Marcellinus Comes și Victor Tonnenensis, la Mommsen, *Auctores antiquissimi*, pp. 98-9, 199. Cf. a mea *Geschichte des rum. Volkes*, I, p. 102 (unde e de scos numele lui Vitalian).

pe care îl duseră cu ei în peninsula balcanică, unde găsiră un și mai puternic substrat creștin. Astfel și dincolo de hotarele stăpânirii de fapt a Bizanțului, aceiași religie, reprezentată de episcopii dunăreni, uniă pe locuitorii deosebitelor țeri. Acești episcopi păstrau, de alminterea, rostul lor de cărmuitori în orașe, și, în veacul al VII-lea, când, supt Împăratul Mauriciu, Romani din Constantinopol și barbari dela Dunăre erau în veșnică luptă, episcopul de Novae avu aceeași situație ca odinioară Sf. Severin sau episcopii sârbi în vremea năvălirilor hunice¹.

O schimbare a condițiilor religioase în părțile locuite de Români se petrece numai atunci când Bulgarii uralo-altaici, veniți, spre sfârșitul veacului al VII-lea, prin Sciția Mică în mijlocul Slavilor mesici, trec la creștinism, în formă latină întâiu, apoi în cea firească răsăriteană, supt Țarul Boris, botezat acum Mihail, la sfârșitul veacului al IX-lea.

Biserica ceă nouă a Bulgariei creștine prin voința stăpânitorului ei, n'avea o organizație deplină; un episcop stătea pe lângă Țar, care începea să aibă ambiții mai înalte. Despre ființarea episcopiilor dunărene sau despre cei cari ar fi ocupat Scaunul lor de păstorie, n'avem nicio știre. În ce privește pe Români, cari se pot privi acuma ca un popor cu totul format, ei păstrau și mai departe legăturile lor bisericești cu malul drept al Dunării. Dela un timp, Biserica bulgărească și-a avut cărturarii și caligrafii ei, cari imitau, după putință, strălucita viață culturală a Bizanțului grecesc. În slova cea nouă, zisă cirilică, începū a se scrie prin aceste Ținuturi care până atunci stătuseră în afară de hotarele civilizației bisericești, ce eră pe atunci și civilizația de căpetenie.

Totuși, și în zilele mai luminate ale Țarului Simion, care căută și nădăjduia să ajungă Împărat în Constantinopol, Biserica Bulgariei eră însăși preă slabă în ceia ce privește

---

¹ Teofilact, ed. Bonn, pp. 273-5 și Teofan, pp. 423-5.

viața culturală pentru ca să poată determina la noi începerea unui curent de cultură slavonă împrumutată. De bună seamă că atunci au pătruns la noi cuvintele slave sau slavo-grecești care numesc părțile slujbei, cărțile întrebuintate în ea, felurile rugăciuni și cântări, în scurt, toate amănuntele bisericești. Dar într'aceasta și învățarea pe de rost a Crezului, a Tatăl-Nostrului, a unor «molitfe» mai obișnuite în limba slavonă, așa cum o vorbeau pe atunci Bulgarii slavizați, se încheie înrăurirea exercitată asupra noastră supt raportul bisericesc de vecinii de peste Dunăre. O stăpânire politică a lor asupra noastră, care ar fi crescut înrăurirea, n'a existat, cu toate că mulți învățați, străini și români, cred într'insa. Țerile noastre erau atunci acoperite de mlaștini și păduri, și cele câteva sate ascunse în poiene nu erau în stare să ațâțe pofta de cucerire a nimănu. Trebuie să spunem că raza culturii mai înalte se opriă cu totul la hotarele noastre.

Când Împăratul Vasile, zis Bulgaroctonul, fiindcă a măcelărit Bulgari cu miile, mântul, — supuind regiunile apusene, unde se adăpostiseră cei din urmă apărători ai neatărnării, — cu supunerea, cu distrugerea Țaratului bulgăresc, el trimise (1019) un arhiepiscop grec, Ioan, în Bulgaria, în Capitala ultimilor Țari de Apus, Ohrida, și organizează din nou, cu prelați din Bizanț, Biserica țerii supuse. Avem actul lui de orânduială (1020), și din el se vede limpede că părțile noastre erau în strânsă atărnare ierarhică de episcopii din Silistra și Vidin, cari înlocuiseră pe cei din aceeași Silistră-Durostorum, din Novae și din Viminacium¹.

Astfel, preoții noștri făcură, în veacurile al XI-lea și al XII-lea, drumul la aceste două centre bisericești bizantine pentru linia Dunării bulgărești, întocmai așa precum urmașii lor făceau același drum în veacul al XVIII-lea, când mai ales Vidinul împărțiă hirotonii ieflene după răspun-

¹ Byz. Zeitschrift, II, pp. 42-6.

derea unei taxe fixe și învățarea, mai mult sau mai puțin nelindestulătoare, a câtorva rugăciuni străine.

O nouă eră pentru Biserica noastră începe, în sfârșit, cu întemeierea celui de-al doilea Stat bulgăresc, al Asăneștilor. Nu e nicio dovadă că el ar fi cuprins în sine și părți de dincoace de Dunăre; luarea-aminte a Împăraților eră îndreptată, de alminterea, nu asupra smârcurilor și pădurilor de sălcii de pe malul stâng al Dunării, ci asupra bogățiilor și strălucirii Bizanțului. Totuși de episcopii bulgari dela Dunăre din această nouă epocă, numiți de Patriarchul din Târnova, care a fost recunoscut, o clipă, de Papa, au fost mai strâns legate județele românești din apropierea râului și, prin ele, Românii din Ținuturile celelalte. Acum mai ales a pătruns la noi influența slavonă în Biserică, precum în aceeași epocă s'a întins o influență bizantino-slavă asupra Statului.

Ca punct prin care s'a făcut în cea mai mare parte înrăurirea trebuie să se însemne Țaratul bulgăresc separatist care se întemeiază în părțile Vidinului la sfârșitul veacului al XIII-lea, după ce se încheie șirul marilor Împărați și începe, odată cu decadența, și sfărâmarea Împărăției. Pe acolo, în regiunea din stânga Oltului, unde până pe la 1300 a fost un Voevodat deosebit, a pătruns curentul de cultură religioasă bulgăresc, care se desfăcuse el însuși din largul fluviu, cu depărtate izvoare, al culturii ortodoxe bizantine.

În curând însă năvălirea turcească eră să schimbe multe, și, între altele, ea a sfărâmat vatra acelei culturi din Târnova, unde un patriarh Eftimie întemeiasă o școală vestită și a risipit în toate părțile flăcările, din care s'a aprins apoi foc și pe vatra noastră. Iar, în același timp, episcopiile bulgărești rămaseră așa de îngustate în rosturi și venituri după ce subașii turci se așezară în reședințele boierilor bulgari, guvernatori de provincii, încât ei fură bucuroși să se strămute la noi, cu situația lor ierarhică, cultura și talentele lor.

Astfel se ajunsese, cu treizeci de ani înainte de ultima luare a Târnovei de către Turci, la întemeierea celei d'întăiu episcopii canonice a Românilor, cari până atunci, în Domnia cea nouă «a toată Țara-Românească», formată puțin după anul 1300, ca și în părțile supuse încă Ungurilor și Tatarilor (Ardealul, părțile ungurești și viitoarea Moldovă), avuseră numai Vlădici-egumeni, stând prin locuri ferite, în schituri de lemn, unde-i căută evlavia oamenilor ca și nevoia clericilor de a căpăta, din mâinile lor, necanonice, de sigur, dar singurele întinse spre binecuvântare, hirotonia. De astfel de episcopi e vorba când la 1234 Papa se plânge că în episcopia sa românească, a Cumanilor, — cum vom vedea în părțile Buzăului, Putnei și Bacăului —, «falsii episcopi», *pseudo-episcopi*, zice scrisoarea, ai Românilor au ispitit la ei și pe «unii din regatul Ungariei, Unguri ca și Germani și alți catolici, cari vin la ei ca să rămâie statornic și alcătuiesc unul și același popor cu Românii», adevă locuitorii târgurilor de munte pe care străinii de altă lege le întemeiaseră de curând¹.

---

¹ Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, pp. 60-1: «a quibusdam pseudoepiscopis Graecorum ritum tenentibus universa recipiunt ecclesiastica sacramenta, et nonnulli de regno Ungariae, tam Ungari quam Theutonici et alii orthodoxi, morandi causa cum ipsis, transeunt ad eosdem et sic cum eis, quia populus unus facti cum eisdem Walachis», etc.

Pentru acestea toate, v. și buna expunere a pâr. C. Auner, «Câteva momente din începuturile Bisericii române», Blaj, 1902.

CARTEA I-a

EPOCA SLAVONĂ.

PARTEA I-a.

INTEMEIAREA IERARHIEI EPISCOPALE
ȘI A VIEȚII MĂNĂSTIREȘTI.

Peste puțin însă, cavalerii trebuiră să părăsească țara, pe care regele Ungariei, pus pe gânduri de progresele lor, găsi cu cale să li-o iea îndărăt; din opera Teutonilor rămase o singură urmă, *cloașterul* (Kloster) catolic din Câmpulung, care se află pe alt loc — acela cunoscut și astăzi supt acest nume — decât biserica mai târzie a Sfântului Iacob.

Sarcina convertirii locuitorilor de peste munți fû îndreptățată acum unui legat pontifical, trimis special și statornic al Papei, care eră însuși primatul Ungariei, arhiepiscopul de Strigonia sau Esztergom. Un «principe» cuman, — de bună seamă, nu Român supt stăpânirea cumană, ci Cuman de sânge —, alergă la el în Ardeal și-i oferî supunere în cele duhovnicești ca și în cele politice. Arhiepiscopul Robert venî cu o întreagă oaste ungurească, în fruntea căreia se găseă Bela, fiul regelui. Cumanii, supt amenințarea săbiei, se botezară cu grămada, și un călugăr predicator, un Dominican, fost prior în Ungaria, fû numit episcop în diecesa munteană, care se numîa a Cumanilor. Secuî din Ardeal erau uniți cu barbarii de curând convertiți și cu Românii de pe plaiuri, cari însă firește că nu-și părăsiră pe Vlădicii lor, supt cărja noului episcop. Pentru Românî trebuîa ca Teodoric, care, firește, stă tot în Ardeal, să aleagă un sufragant din mijlocul lor chiar, care să trăiască în aceste părți transalpine ale noastre¹. La urmă, însă, el își luă reședința în noua cetate a Milcovului, pe apa cu acest nume.

Peste cîtiva ani, tot Dominicanii, pornind din noua cetate a Severinului, clădită de Unguri pentru a se împotrivi din zidurile ei Bulgarilor Vidinului, predicau în mijlocul Românilor din județele oltene. Eră vorba de o cruciată convertitoare împotriva Țarului Ioan Asan și de întemeierea, la 1238, a unei episcopii catolice a Severinului².

¹ Zimmermann-Werner, I, pp. 60-1. Cf. *Studii și documente*, I-II, p. XI și urm.

² Hurmuzaki, I, pp. 134, 153 și urm., 164-5, 175 și urm.

Năvălirea Tatarilor sfărâmă toate aceste planuri frumoase, așa de grele de îndeplinit. Milcovul fû nimicit. Dacă, după plecarea barbarilor, regele ar fi izbutit să facă din teritoriile românești o provincie a călugărilor cruciați din Ordinul Ioaniților sau al Ospitalierilor, cum voiă prin 1250, catolicismul s'ar fi aruncat într'un nou atac. Așa însă, Dominicani și pierdură încrederea în izbânda unei lupte de convertire, și numai într'un târziu, pe la 1279, locul lor eră luat de alți călugări propagandiști, de Franciscani sau Minoriti, cari însă își îndreaptă luarea-aminte mai mult asupra părților unde mai târziu s'a întemeiat principatul Moldovei. Eră și vorba de a se înnoi pentru un Franciscan episcopia Milcovului, dar nu se dădû nicio urmare acestei idei ¹.

În veacul al XIV-lea, când regii unguri intraseră în luptă cu Basarab, cel d'întăiu Domn a toată Țara-Românească și stăpân pe amândouă malurile Oltului, ei se gândiră a câștiga prin religie pe Românii îndărătnici în apărarea libertății lor. Data aceasta, din Ungaria vin îndemnuri la Roma pentru învierea diecesei, și Papa numește, pe rând, după stăruințele regelui, ca episcopi de Milcov pe Franciscanul italian Vito de Monteferro, pe Augustinul Toma de Nympti, Ungur, pe un Toma, de același neam: un Bernard, Polon, căpătă titlul zădarnic de episcop al Milcovului prin alte stăruinți. Niciunul dintr'înșii nu se încumetă însă a frânge cerbicia «schismaticilor».

CAP. II.

Întemeierea Mitropoliei Țerii-Românești.

Patriarhia de Constantinopol pierduse, în cele d'întăiu timpuri de existență energică a Împărăției bulgărești nouă, orice gând de a se amesteca în părțile de sus ale Peninsulei Balcanice, unde, de alminterea, nu-i făcuseră loc nici

¹ Hurmuzaki, I, pp. 429-30.

Cesarii bizantini ai celor d'întăiu recuceriri. După Ohrida lui Vasile Bulgaroctonul, păstrată în rosturile ei bulgărești mai vechi în ceia ce privește atárnarea de dânsa a părților dunărene, locuite de Români, venise la stăpânire duhovnicească în aceste regiuni Târnova Asăneștilor. Aceasta avu putere, atâta vreme cât se ținū și puterea Statului bulgăresc unic, într'un timp când cu dependența ierarhică bisericească se unia, dela sine, și o situație de atárnare politică.

După moartea lui Ioan Asan, cel mai mare, desăvârșit și netăgăduit Împărat bulgăresc al Peninsulei, Bulgaria împărțescă slăbește însă, și, în același timp, începe a se sfărâma, după necesitățile geografice, într'o adevărată Bulgarie centrală, în jurul centrului firesc din Târnova, într'o Bulgarie de către Sârbi, care se apără prin cetatea Vidinului, și între o Bulgarie răsăriteană, a Mării, care cuprindea Varna, Kalliakra, ce ajunse o reședință de Țar separatist, precum și toată Dobrogea mai restrânsă pe care azi o stăpânește Statul român. În această Bulgarie maritimă, încă dela sfârșitul veacului al XIII-lea găsim pe un stăpânitor cu numele de Mircea, care e în bune legături cu Bizanțul înviat, al Paleologilor, restauratorii de ortodoxie, pe cari el se și sprijină în rivalitatea lui cu Târnovenii. Fiul lui Mircea, Ioan, avu cinstea de a se încuscri cu Împărății constantinopolitani, într'o vreme, când, de altfel, și Țarul din Târnova ținea pe o nepoată a Paleologului domnitor și numia pe fiul născut din această căsătorie cu numele măritului *Basileus*, Mihail.

E sigur că, în aceste împrejurări, Mircea, fiul și ginerele său, stăpânitorii Țerului Mării Negre până la gurile Dunării, stătura în legătură de supunere și cu Biserica patriarhală grecească, adusă înapoi la Constantinopol. În Varna, erau, și mai de mult, episcopi cu vechiu titlu metropolitan; pentru Ținutul care se chemase în anticitate «Scitia Mică», li se dădu un episcop sufragant, care fū așezat la Vicina, o stație de corăbii și loc de schimb cu barbarii dela Nord, cari aduceau grâne și piei

înaintea negustorilor greci și italieni veniți pe Dunăre. Vicina jucă pe atunci rolul pe care mai târziu îl jucă portul Chilie, care fû genovez întâiu, apoi muntean, moldovenesc și în sfârșit ajunse în mâna Turcilor, cari-i mântuiră, prin neglijență, însemnătatea. Astăzi nu mai e nicio urmă din Vicina, pomenită și în veacul al IX-lea ca Ditzina¹, al cărei nume n'are nimic a face cu Măcinul, corect : Mecinul de astăzi, și care, după mărturia neîndoielnică a portulanilor, a hărților de plutire pe care le întrebuințau negustorii apuseni, din Italia și Catalonia, eră așezată, nu în fața Brăilei, ca Mecinul, ci pe la unghiul de îndoire al Dunării către Răsărit, pe un braț numit : râul Vicina, între Isaccea și Tulcea, și mai curând, dată fiind existența acestui braț supt zidurile ei, în poziția splendidă, supt toate raporturile, pe care o ocupă astăzi acest din urmă oraș². Ea fû luată de Turci la 1387-8, și dispărû astfel din istorie³.

Episcopii de Vicina se păstrează în toată întâia jumătate a veacului al XIV-lea. Unul din ei, Luca, mijloci trecerea unui mare număr de «Alani», adică Români, în peninsula balcanică⁴. Astfel ei aveau la aceste vaduri ale Dunării-dejos și o oarecare însemnătate politică. Supt îngrijirea lor trebuie să fi stat și castelele pe care, prin vre-o danie a lui Mircea Bulgarul sau a familiei sale, le aveă Patriarhia constantinopolitană în aceste părți, între altele Chilia, care nu se ridicase la o însemnătate comercială⁵. De alminterea, Patriarhia era așa de bine împărțită în aceste regiuni, prin astfel de danii, în care interesul politic aveă mai multă parte decât evlavia, încât Silistra însăși, și chiar reședința din Kalliakra a Țarilor, sânt pomenite între posesiunile patriarhale⁶.

¹ Chilia și Cetatea-Albă, p. 24. Tot așa în știrile rusești despre «Bărădnici» cari fac vitejii la Dunăre ; *Geschichte des rum. Volkes*, I, p. 184.

² Chilia și Cetatea-Albă, p. 47 și nota 5.

³ *Ibid.*, p. 63 ; cf. *Geschichte des osm. Reiches*, I, p. 259-260.

⁴ Pachymeres, II, p. 268 și urm.

⁵ Miklosich și Müller, *Acta Patriarchatus constantinopolitani*, I, p. 95.

⁶ *Ibid.*

Pe la 1350 stăpâniă asupra Bulgariei întregi Țarul Alexandru, cel de-al doilea din noua dinastie vidineană, o rudă și un prieten al Domnilor Țerii-Românești. Părțile dobrogene, de la Kalliakra până la Chilia, nu se desfăcuseră încă de suut ascultarea lui, pentru a formă din nou un Stat deosebit, al lui Dobrotici¹, care deocamdată se mulțămia și cu mai puțin². Tatarii, cari stăpâniseră, multă vreme, malul stâng al Dunării, lângă revărsarea ei, avându-și dragătorii și ȧameșii în Cetatea-Albă dela limanul Nistrului, erau în decădere răpede, și nu se găsiseră încă o putere nouă care să-i moștenească. E îndoielnic dacă în asemenea împrejurări un episcop de Vicina putea să-și mai îndeplinească îndatoririle păstorești în acest colț de sălbăcie veșnic neliniștită. Va fi rezidat pe aiurea, ca un simplu *in partibus*, episcop cu titlu, dar fără reședință, și el va fi primit cu cea mai mare bucurie rugămintea celui de-al doilea Domn al Țerii-Românești, Alexandru-Vodă, de a veni să se așeze la el, în Scaunul de Domnie al Argeșului.

Basarab, tatăl lui Alexandru, se luptase cu Ungurii și-i biruise; fiul biruitorului urmă politica de dușmănie față de regele vecin până la 1343, cînd merse în Ardeal și făcù închinare noului stăpân al Ungariei, lui Ludovic. Totuși pribegi din Țara-Românească erau adăpostiti în regat, și pacea n'avea nicio siguranță: dacă la 1355 Alexandru e numit de Ludovic: «Voevodul nostru transalpin», la 1359 nu i se mai dă acest titlu, ceia ce înseamnă că relațiile se stricaseră iarăși³.

A stă în dușmănie cu regele Ungariei însemnă însă a înlătură orice legătură cu Biserica lui catolică. Dar Basarab primise la 1327 din partea Papei, care se gândia iarăși, în adăpostul său francez din Avignon, la cruciata călugărilor ca și la cruciata cavalerilor, împotriva shismaticilor ca și

¹ De aici și numele de Dobrogea, dat de Turci: «ȧara lui Dobrotici».

² Chilia și Cetatea-Albă, p. 51 și urm.

³ *Gesch. des rum. Volkes*, I, p. 262.

împotriva păgânilor, îndemnul de a sprijini legea latină, singura mântuitoare de suflet¹. Și Bulgaria eră cuprinsă în programul de acțiune convertitoare al catolicismului². La 1345 Alexandru-Vodă, împreună cu mai mulți Voevozi ale căror reședințe nu se pot hotări cu siguranță, erau priviți ca întorși dela schisma pierzătoare și câștigați pentru confesia romană, cel puțin după mărturisirea unor călugări franciscani cari fuseseră pe la ei și li luaseră declarații ce se lămuresc foarte bine prin nevoile politice ale Țerii-Românești în acel moment³. În sensul catolic, Alexandru avea, de altfel, o îndemnătoare statornică în a doua Doamnă a lui, Clara, care urmase unei ortodoxe, probabil unei Bosniace, care a dat fiului ei numele sârbesc de Vlaicu⁴.

Acuma însă, prin 1359, Alexandru nu mai făcea politică ungurească. În Bizanț ajunsese din nou la putere Împăratul Ioan al V-lea, după ce mântuise îndelungata lui luptă împotriva usurpatorului Ioan al VI-lea Cantacuzino (1354). În lupta cu Palamas, ortodoxia se lămurise; varlaamismul, sprijinit de Biserica Romei, care admitea multe pentru triumful dogmei și al ierarhiei, căzuse zdrobit; nevoia unor veșnice negocieri cu Papa, cășunată de greutatea politice, se isprăvisese odată cu înlăturarea definitivă a lui Cantacuzino; în Nichifor Gregoras, bizantinismul religios găsisese un teoretician și un polemist. Un spirit nou părea că pătrunde în vechea clădire amenințată a Patriarhiei. Târnova nu avea încă pe ultimul și marele ei cărturar; Ohrida, neconținut despoiată, păstră autoritate numai în părțile macedonene, sfâșiate între mai mulți dinastii sârbi, de tot slabi; Biserica sârbească din Ipec, a noilor Țari și regi, ridicată abia la demnitatea patriarhală, pierduse aproape totul prin moartea, la 1355, a întemeietorului ei, «Împăratul» Ștefan Dușan, «al Roma-

¹ Hurmuzaki, I, pp. 600-1, no. 476; p. 609, no. 483; Zimmermann-Werner, I, pp. 408-9, no. 452; p. 410, no. 454.

² Hurmuzaki, I, pp. 647-8, no. 516.

³ *Ibid.*, pp. 697-8, no. 551.

⁴ *Ibid.*, I 2, pp. 158-9, n-le 172-3; cf. pp. 268-9, no. 207.

nilor și Grecilor». Legătura cu Bizanțul era astfel impusă lui Alexandru, când el căută să dea o organizație ortodoxă Bisericii sale, precum, de alminterea, această legătură se impuse, în aceeași vreme — deși numai peste câțiva ani — Despotului sârb Uglieșa, pentru că stătea în luptă cu Craiul Vucașin, urmașul lui Dușan, și noului Țar vidinean, după moartea lui Alexandru, Strașimir, pentru că era îndușmănit cu cellalt fiu al lui Alexandru, Sișman, care stăpâniă în Sofia ¹.

Astfel episcopul Iachint de Vicina, care stătea acum la Argeș, fû cerut de Alexandru și de boierii săi dela patriarhul de Constantinopol ca Mitropolit al Țerii-Românești. El trebuia să rămăie adecă în țară, să îndeplinească aici funcțiile obișnuite ale unui ierarh, creând preoți în adevăr canonici și sfințind biserici în care să se poată face slujba potrivit cu dreptul bisericesc. Dar, ca unul ce fusese ordinar, el nu era să fie pus din nou în Scaun. Nici titlul său din Vicina nu avea de ce să-l piardă: în Țara-Românească el era să fie doar numai un *exarh*, un delegat al Patriarhului, pentru a exercită drepturile episcopale, un *exarh al plaiurilor*, care alcătuiau pe atunci stăpânirea de fapt a Voevodului, a «marelui Voevod și Domn», spun scrisorile patriarhale, al Țerii-Românești, al «Ungrovlahiei» — ca să nu se confunde cu Vlahia balcanică, supusă altor păstori sufletești. Iachint era numit, de hatârul Domnului, care, spun aceleași scrisori, îl ceruse, «nu odată numai, ci și de mai multe ori, prin scrisorile sale», «Mitropolit a toată Ungrovlachia», dar fără specificarea locului de reședință, fără crearea unui nou Scaun metropolitan, unei nouă diocese. Mitropolit de Vicina, poate cu drepturi străvechi asupra teritoriilor ce stăteau acuma supt oblăduirea lui Alexandru, el rămânea cu drepturile sale de până atunci și situația sa anterioară în ierarhia Orientului, dar căpătă,

¹ *Acta Patr.*, I, pp. 551, 560 și urm.; cf. pp. 577-8.

după stăruința unui nou Domn ortodox, și drepturi metropolitane pe o întindere de pământ, mare, de sigur, dar încă rău definită. O mai pronunțată învoire și o mai deplină orânduială aveau să se facă numai la moartea lui Iachint, când Patriarchia făgăduia să sfințească un arhipăstor *anume* pentru țara lui Alexandru, dacă numai acesta și cei cari-i pot fi moștenitori vor da jurământ scris că nu se vor îndreptă spre alt Scaun patriarhal din Balcani și dacă se vor feri de rătăcirile latine de până atunci¹. Astfel, prin hotărârile Patriarchiei din Maiu 1359 dorința lui Alexandru-Vodă de a face din țara sa un teritoriu ortodox statornicit eră îndeplinită, măcar întru cît îngăduiau canoanele și împrejurările date ale aceluia moment.

CAP. III.

Cele d'intăiu biserici românești.

Cele d'intăiu biserici ale Românilor, din Țara-Românească, din Moldova și din părțile de peste munți, au fost clădite ușor, din lemn. Cu biserici de acestea de lemn s'a făcut toată slujba dumnezeiască în satele și în cele câteva, foarte puține, târguri ale noastre, până în veacul al XIV-lea.

Cum erau făcute aceste biserici, se poate înțelege după cele care s'au făcut, tot din lemn, în vremuri mai nouă. Așa, până dăunăzi, biserica românească din Bistrița în Ardeal eră de lemn, și ea n'a fost dărâmată când s'a căpătat, din piatră trainică, frumosul lăcaș de astăzi, ci s'a strămutat într'un sat din apropiere, unde poate să mai trăiască multă vreme sau să treacă în alt sat mai sărac, care nu poate clădi. La Șcheia, în Ținutul Vasluiului, se vede și astăzi pe o înălțime o bisericuță de lemn în care se slujește încă;

---

¹ *Acta Patr.*, II, pp. 383-8.

e făcută trainic din lemn bun de stejar vechiu. Odată a fost până la acest sat codrul cel mare al Căpoteștilor, și Vasile Lupu, Domnul Moldovei, gonit de Cazaci și de Tătari, cari străbăteau țara în toate părțile, s'a ascuns în acest desiș de copaci, în anul 1650¹, și a stat acolo mai multă vreme, pe când Doamna lui se închisese în Cetatea Neamțului. Domnul însă nu putea să petreacă atâtea zile fără slujbă dumnezeiască, și de aceea s'a încheiat în pripă o biserică de lemn, care a rămas pe urmă pentru săteni, dar pomelnicul începe cu numele lui Vasile-Vodă. Meșterul s'a îndreptat în toate după clădirile de piatră și a pus astfel brăie de lemn cioplit, ca și colacele dela celelalte biserici, iar, la ferești, în locul pietrei lustruite, a așezat un cadru de stejar bine netezit. O lucrare ca aceasta, dacă s'ar drege ici și colo, ar putea să mai ție o sută de ani.

O biserică de lemn destul de veche a fost aceea care s'a și chemat «dintr'un lemn», în județul Vâlcea, dar astăzi nu mai putem ști cum a fost alcătuită². Chiar Domnii cei d'intâiu, neavând lucrători de piatră sau material de cărămidă la îndămână, au pus să se lucreze din lemn biserici în care erau să asculte slujba și să se odihnească după moarte. Așa ni se spune de cronicarii Costinești din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea despre o bisericuță de lemn a lui Dragoș-Vodă, care ar fi astfel cel mai vechiu lăcaș domnesc din Moldova: «Înțeles-am și noi din oameni bătrâni, lăcuiitori de aici din țeară, cum se trage cuvântul din om în om că o biserică de lemn, la Olovăț, să fie făcută de Dragoș-Vodă, și acolo zic să fie îngropat Dragoș-Vodă. Și acea biserică de lemn au mutat-o Ștefan-Vodă, de o au clădit la mănăstirea Putna, unde stă până acum; iară pe locul bisericii de lemn, la Olovăț, Ștefan-Vodă au zidit biserică de piatră»³.

¹ V. *Studii și documente privitoare la istoria Românilor*, IV, p. CCXXXIV; cf. Miron Costin, în *Letopisește*, I, p. 320.

² V. *Inscripții din bisericile României*, I, p. 181.

³ *Letopisește*, I, p. 133, nota 1.

Abia prin veacul al XIV-lea în Țara-Românească, iar în Moldova prin al XV-lea, au început a se clădi biserici de zid, și anume de către Domni. Nici boierii chiar n'aveau mijloacele și priceperea ce trebuiau ca să înalțe astfel de clădiri. Tocmai prin veacul al XVI-lea au prins și aceștia a zidi, dar nu biserici de mir pentru țerani, ci gropnițe pentru dâșii, și mănăstiri. Satele au trăit cu biserici de lemn până prin veacul al XVII-lea. Numai în cei din urmă trei sute de ani s'a părăsit obiceiul de a întrebuintă lemn pentru biserici. Boierii, mai ales în Moldova-de-sus, și chiar sătenii au început atunci a dură acele biserici mai trainice, care puteau să ție până la trei sute de ani chiar, și dintre care cele mai multe s'au păstrat — prefăcute ori neprefăcute — până în zilele noastre.

Teutonii, cari se luptau pentru cruce, având ca ocrotitoare pe Fecioara Maria, înălțau pretutindeni unde ajungeau să stăpânească, biserici ale Maicii Domnului. O astfel de biserică, zidită din piatră, se făcuse deci, cum am văzut, și la Câmpulung. Acesta a fost cel d'întăiu lăcaș de zid în toată Românimea. În mănăstirea aceasta de piatră a Maicii Domnului locuiau călugări dominicani sau predicatori, cari păstrau moaștele Sfântului Andrei Apostolul¹.

La 1655-6, nu se mai știă însă decât de locul *Cloșterului*, povestindu-se că el fusese dăruit Apusenilor de către «Doamna lui Negru-Vodă», soția deci a Domnului aceleia din povești, pe care credința poporului îl puneă la începutul vieții neatârnată a Țării-Românești²; călugării franciscani se judecară vreo cincizeci de ani cu orășenii din Câmpulung, cari nu voiau să li-l dea în stăpânire³. Sulzer, autor din veacul al XVIII-lea, care a stat mult timp în țară, pe care o cunoștea bine, a văzut numai, din această zidire, pe care el

¹ Hurmuzaki, I², p. 276, n. cccxvi; *Acte și fragmente*, III, p. 2: «do 1st Sancti Andrewes Fus lyphafftig» (in 1385); pp. 81-2.

² *Studii și documente*, I—II, p. 278, n-l x.

³ *Ibid.*, p. 283, nr. xxii.

o credeă că a fost «o mănăstire de maice», «un loc mare pe care acum crește iarba și în care se mai văd temeliile vechilor ziduri ale mănăstirii și bisericii, pe lângă o cruce de piatră căzută, cu o inscripție latină, dar nu în litere gotice», și un trunchiu uscat, vestit odinioară ca făcător de minuni. Pe vremea lui, singura piatră de mormânt din *Cloașter*, a județului Laurențiu de Cămpulung, căpetenia orașului, se află, cum se află și astăzi, înaintea altarului Sf. Iacob¹.

Cum a fost *cloașterul*, nu putem ști decât prin comparație cu clădiri de prin aceiași vreme care se află până astăzi în Ardeal. Și în Brașov au stat cavalerii teutoni, și dela dâșii trebuie să-și tragă începutul marea biserică de acolo, trecută pe urmă la slujba luterană: Biserica Neagră, precum îi zic Românii brașoveni. E o înaltă clădire, foarte încăpătoare, cu pereții suptiri răzimați pe contraforturi; fereștile sânt destul de simple; turnul nu s'a putut isprăvi; materialul ce s'a întrebuințat, e piatră de Carpați, poroasă, ușoară de înegrit, deci și puțin trainică. În proporții mult mai mici, așa trebuie să fi fost biserica Teutonilor în orașul Cămpulungului.

La începutul veacului al XIV-lea, cei d'întăiu stăpânitori români au făcut apoi biserici de zid în cele două orașe din vechea lor moștenire de pe plaiurile Ținutului de dincoace de Olt: Argeșul și Cămpulungul.

Cetatea Argeșului eră de sigur pe cea mai mare din înălțimile ce se întâmpină în aceste părți, de-asupra râului cu același nume. Dar locuință domnească nu se putea fără biserică, și astfel se clădi biserica Sf. Nicolae, numită, cu numele pe care-l dă poporul acestui sfânt, Săn-Nicoară. Ea trebuie să fi avut alt hram din vechime, când eră de lemn. Acel care o făcu de piatră, e Nicolae Alexandru-Vodă.

¹ Sulzer, *Geschichte des transalpinischen DACIENS*, I, Viena, 1781, pp. 334—2; III, pp. 633—649; *Studii și documente*, I—II, p. 273, n-1 l. Cf. Lăpădatu, în *Convorbiri literare* pe anul 1901.

Această biserică se păstrează astăzi, ca ruină, slujba încetând încă de mult. Îi lipsește mai bine de jumătate a turnului, toată bolta și o parte din perețele din dreapta. Cât s'a păstrat însă, alcătuiește o clădire ce se poate înțelege pe deplin.

Meșterul a întrebuințat cărămidă tare, care alternează în straturi cu un ciment puternic în care sânt prinși bolovanî rotunzi din muncelile vecine. Din acest material s'a durat o biserică de 16 metri lungime și 8 metri lățime, adică o zidire destul de lungă, dar îngustă: proporțiile erau în legătură cu scopul, pentru că aici nu eră să vie țărănimea de prin satele care au format apoi orașul, ci numai Domnul, familia lui și câțiva dregători și slujbași. Ca și alte biserici ale Curții, ea e întunecoasă: altarul primește lumină printr'o fereștiucă, iar credincioșii erau luminați prin fereștile turnului. Se făcuseră două intrări: una pentru Curte în față, alta pentru oamenii mai de jos, în dreapta. Podoabele lipsesc cu totul: altarul singur are muchi, și un rând de firide-i face un brâu ceva mai sus decât la mijlocul lui. În total privită, Săn-Nicoară n'are forma răsăriteană a unei cruci, căci îi lipsesc ramurile, adică boltiturile, din dreapta și din stânga, ale stranelor. În schimb, altarul are două firide, la *proscomidie* și *diaconicon*.

Biserica are o singură încăpere. Dar o a doua se găsește alipită la dânsa, de spre partea intrării de căpetenie, suprat un puternic turn cu trei rânduri, străbătut de trei ferești mari, în lung. Turnul acesta e încăpător mai mult decât jumătate din biserică însăși. În el vor fi fost atârinate clopote, care nu se mai află acum, dar menirea lui de căpetenie eră, fără îndoială, să supravegheze și să apere. Dacă e însă așa, el nu putea să străjuiască și să înfrunte izolat, ci, ca și la mănăstirea din Câmpulung, la dreapta și la stânga lui, porniau înalte, trainice ziduri de locuință, care erau în același timp și platoșa cetății, pentru care scop le străbăteau numai puține fereștiuci înguste.

Tot așa se fac însă turnurile în Ardeal: acela prin care

se intră în casa Sfatului dela Sibiiu are și el patru rânduri de cărămidă și e străbătut în fiecare din ele printr'o ferestruie; jos, se află acolo o boltă liberă, pentru trecere, care aici a fost zidită și s'a făcut astfel intrare la o biserică. Și forma de biserică a bisericii e luată din Ardeal, căci în Răsărit modelele de clădire erau altele.

Deci trebuie să se admită că Sân-Nicoară e o prefaceră în cărămidă și ciment cu bolovani a vechii biserici de lemn din cetatea Argeșului și că atât biserica aceasta nouă, cât și cetatea de zid, s'au făcut prin meșterii din Ardeal, și anume din Sibiiu, la care se mergea prin pasul cel mai apropiat, Turnu-Roșu.

Sân-Nicoară a trecut de sigur prin cel puțin o reparație, căci niciuna din vechile noastre biserici n'a putut trăi peste două, trei sute de ani, fără să fie dreasă. Dar la Sân-Nicoară nu s'a schimbat nimic. Numai cât, la reparație, cetatea era în ruine, și rămășițele ei s'au înlăturat, lăsând pe dealul ce stăpânește micul oraș, numai bisericuța și puternicul turn. Zugrăveala e cu totul pierdută, iar mormintele domnești ce trebuie să fi fost aici, n'au lăsat nicio urmă¹.

Când patriarhul de Antiochia, Macarie, a călătorit prin țerile noastre, la jumătatea veacului al XVII-lea, i s'a spus la Argeș că biserica cea mai veche e cea domnească, al cărei hram e tot Sfântul Nicolae². Această biserică, sprijinită astăzi în stâlpi, și pe dinăuntru și pe din afară, e însă întreagă. Dela Sân-Nicoară o vezi în vale cu gârbova-i cupolă centrală și multe unghiuri ale zidurilor ei. Până ce dăunăzi a trebuit să se oprească și acolo slujba, în această biserică stăteau moaștele mucenicii Filofteia, tăiată de tatăl ei, pentru că, la o vreme de foamete, împărțiă la săraci grânele ascunse cu multă scumpătate de acest tiran.

¹ Vezi, pentru toț ce privește arhitectura, N. Gabrielescu, *Ruina Sănnicoară din Gurtea-de-Argeș*, București, 1888.

² Călătoriile patriarhului Macarie de Antiochia în țerile române; 1653—1658, teză de Emilia Cioran, București, 1900; cf. pp. 139, 141, 142.

Tot acolo se păstră și o icoană a Maicii Domnului care se descoperise într'un loc pe dealul unde s'a zidit apoi mănăstirea. O cronică a Țerii-Românești, scrisă în veacul al XVIII-lea, arată însă că Radu Negru ar fi făcut la Argeș «Curti» și «bisearică, în carea, după moartea lui, s'au îngropat și i-au făcut și statul de piatră, adecă chipul lui, care iaste în slona» — adecă pridvorul — «acei bisearici»¹.

De fapt, această biserică a fost înălțată din nou, tot de Alexandru-Vodă, care poate fi privit, deci, drept cel d'întăiu printre Domnii ce au împodobit cu biserici pământul țărilor noastre. Ea cră menită, nu atâta pentru orășenii din Argeș, cari erau puțini, sau pentru sătenii din împrejurimi, cât pentru Mitropolie. Mitropolitul Ioachim eră un Grec, în legătură cu Constantinopolul; planul bisericii celei mai mari și mai însemnate a Țerii-Românești din acea vreme trebuie să fi venit dela dănsul. El n'are a face, în adevăr, cu acela al bisericii de pe dealul cu cetatea, dar samănă întru toate, și în așa chip în cât nu i se mai află părechea în tot ce au clădit strămoșii noștri, cu bisericile grecești, bizantine, din ultimele timpuri.

Intrarea nu se face pe lature, ci în față, prin perețele înaintea căruia s'a adaus mai dăunăzi un foarte urât pridvor închis. Găsești întâiu un pronaos, în care se află morminte din veacul al XIX-lea, ale Brătenilor, iar dincolo, în partea stângă, pietre vechi, a căror inscripție nu se mai poate înțelege. Printr'o ușă în zidul despărțitor, treci în naos, care înfățișează o navă întreită, formată prin două linii de stâlpi. Potrivit cu forma de cruce, pe care o vom găsi la cele mai multe din bisericile noastre, iar nu cu aceia de basilică fără umflături la strane, așa cum am întâmpinat-o la Săn-Nicoară, sânt aici, la dreapta și la stânga, unde vin stranele, arcuituri de zid, care se mântuie afară printr'o față dreaptă,

---

¹ Șincai, *Cronica Românilor*, ediția a II-a, I, p. 394; cf. Tunusli, *Istoria Țerii-Românești*, Viena, 1806, cap. LI; cf. Onciul, *Originile principatelor române*, București, 1899, p. 221.

străpunsă sus și jos cu câte o fereștrică: absida altarului, în fund, are perețele exterior în formă poligonală: aici e o singură fereastă, tocmai jos. Proscomidia și diaconicul iese puternic în afară, la dreapta și la stânga absidei altarului, alcătuind ca două căsuțe mai mici, cu exteriorul poligonal și câte o fereștrică în zidul lor. Pe cele trei cupole mai mici ale acoperișului de la aceste arcuituri se ridică acum o cupolă de turn, având de jur împrejur firide, prin fereștile — acum închise — ale cărora trebuia să intre lumina, căzând apoi în valuri asupra naosului mare, pe când micul pronaos își ascunde în întunec mormintele domnești, acum pierdute. În stil mult mai simplu și mai săracios fără podoabe, e ca biserica Theotokos din Constantinopol¹. Materialul nu e nici mai bun, nici mai rău decât la Sân-Nicoară: tot rânduri roșii de cărămidă între straturi palide de ciment întărit cu bolovani vineți.

Dar ctitorul nu trăi să-și vadă sfințit lăcașul: zidirea și pregătirea lui par să se fi trăgănat în tot cursul lungii Domnii a urmașului acestuia, Vladislav sau Vlaicu-Vodă; Radu, fiul lui Vladislav, avu însă o grijă deosebită pentru Mitropolia lui Antim, și numele lui, pe lângă care s'a adus acela al Negrului-Vodă, fiindcă biserica eră foarte veche, e în strânsă legătură cu această biserică. Povestea spune până astăzi că el a fost acel ce a adus aici moaștele Sfintei Filofteia².

Nicolae Alexandru-Vodă a dat încă și Câmpulungului o biserică. Aici trebuie să fi fost și mai de mult întărituri în gura văii, precum și o locuință ușoară pentru Domn, lângă

¹ Romstorfer, *Die moldauisch-byzantinische Baukunst*, Viena, 1896: pl. I, fig. 10, 11 și 12.

² Macarie, *l. c.* și descrierea visitației Mitropolitului Neofit, în *Biserica ortodoxă*, II, pp. 635-6. Clădirea a suferit, neapărat, reparații, care totuși nu i-au schimbat înfățișarea. Cred că acel ce a dres-o, trebuie să fi fost Neagoe-Vodă, dela începutul veacului al XVI-lea, care, clădind frumoasa mănăstire de de-asupra râului, n'a putut să lase în uitare vechea biserică, atît de apropiată, a străbunilor săi.

care se cuvenia să aibă o bisericuță pentru rugăciunile sale. Statornicind forma ortodoxă a vieții creștine din țara sa, Domnul evlavios și harnic nu voi să lase Apusenilor întâietatea la Câmpulung în ceia ce privește mărimea și caracterul bisericii. El făcù biserică de zid, într'o formă care va fi sămănat cu a bisericii domnești dela Argeș. Ca și la Sân-Nicoară, el înălță aici un strașnic turn cu mai multe rânduri, străbătute de câte o fereastă îngustă și împodobite cu firide frumoase. De la el plecau apoi două aripi de ziduri, care alcătuiau încunjurul cetății celei nouă de căramidă tare.

Pe atunci reședința Domnilor se mutase și la Câmpulung, și, astfel Nicolae Alexandru se îngropă aici, în biserica sa¹. Dar lucrul urmă și mai departe, așa încât șirul ctitorilor cuprinde și pe Radu, nepot de fiu al întemeietorului, și pe fiul acestuia chiar, Dan, în vremea căruia s'a mântuit deci zugrăveala².

¹ *Inscripțiile mele*, I, p. 132.

² Visitatia citată, în *Biserica ortodoxă*, III, p. 180. Nicolae dăruise bisericii sale moșia Bădeștii (*Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, p. 20). Mai pe urmă cetatea nu mai putù aduce niciun folos: atunci vre-un Domn cucernic din veacul al XV-lea făcù din încăperile de locuință ale Domnilor și ostașilor o mănăstire, care puteă stă acum în fața vechii mănăstiri catolice. Biserica se prăpădi prin cutremur în vremea lui Alexandru Iliș, deci între 1610-20. Matei Basarab o făcù din nou, dar altfel. După aceasta, Nicolae Mavrocordat află că această biserică, «făcută de Doamna Mircii-Vodă» (*sic*), s'a stricat, și puse de se «noi și biserica», zugrăvind-o după vechea zugrăveală și înzestrând-o cu odăjdii nouă (Radu Popescu, în *Magazinul istoric*, IV, p. 127). În sfârșit ea a fost iarăși dreasă, după ce mai căzuse odată, prin anii 1820-30. Din vechile ziduri a rămas numai turnul, acum cu totul osebit de biserică, și o parte din puternicul zid de către drum: cf. *Inscripții*, I, p. 126 și urm.

CAP. IV.

**A doua episcopie a Țerii-Românești
și viața bisericească în acest principat până la începutul
veacului al XV-lea.**

Alexandru sau Nicolae Alexandru-Vodă muri la 1364, în toamnă, fără a mai părăsi punctul său de vedere ortodox sau a mai face concesii catolicismului sprijinit de Ungaria. Urmașul său, Vladislav, Vlaicu, urmă la început aceiași linie de purtare în materie religioasă și, arătându-se îndărătnic în ceea ce privește îndeplinirea datoriilor sale feudale față de regele Ludovic, acesta pregătiă la 1365 o expediție de cucerire împotriva Țerii-Românești.

Ea se îndreptă însă în altă direcție, căci moartea Țarului Alexandru făcea cu putință întinderea regatului unguresc în părțile vidinene. Vlaicu văzu cum Vidinul ajunge în stăpânirea unui Ban al regelui, acel Vidin în care se așezase, după moartea tatălui său, Țarul Strașimir, soțul unei surori catolice a lui Vlaicu. Peste câteva luni însă, orașenii din Vidin se răsculau împotriva ostașilor unguri și a Franciscanilor aduși de aceștia, înlăturându-se episcopul răsăritean de Vidin, și cetatea trecu pe scurt timp în mâinile Românilor lui Vlaicu, cari se aflau la îndemână.

Urmează lupta între oamenii Domnului și ai regelui, până ce Voevodul Ardealului, năvălind în Țara-Românească, perî, cu cea mai mare parte dintre ai săi. Ludovic trebui să primească deci o împăcare care dădea Vidinul înapoi lui Strașimir.

Vlaicu câștigase în aceste împrejurări, nu numai ducatul ardelean, creat anume pentru dânsul, al Făgărașului, dar și Banatul Severinului, fie și în calitate de vasal al puternicului rege vecin. Din partea lui, el se arată îndatoritor față de de un învins așa de darnic, și, în 1369 încă, el recunoște atárnarea bisericească a Țerii sale de episcopia catolică a Ardealului și îngăduia episcopului Dimitrie de acolo

să-și puie, în Argeș chiar, de sigur la Săn-Nicoară, un sufragant, pe care aveau să-l asculte, spun scrisorile domnești, redactate în limba latină, catolicii «de orice neam și limbă», și «cetățeni» (*cives*) și «oaspeți», adică orașeni ca aceia din Câmpulung, și «popoare», sau «locuitori» în genere, dar nu *oricari* locuitori ai țerii sale. Aceasta constituie însă o mare deosebire și face să se recunoască în acest act, nu o măsură de convertire cu sila, sau măcar de îndemn la o convertire, cât una de îngăduință, menită să rămăie fără urmări practice¹. De bună seamă că sufragantul a fost și numit, pe baza acestei patente a Domnului, și el pare să fi fost Grigore, pe care-l și întâlnim peste câtvă timp.

O parte în această orânduire bisericească va fi avut-o și Clara, care se pare a fi păstrat încă până în acest timp un rost însemnat în conducerea principatului muntean. Amândouă fetele ei, cea măritată cu Strașimir și alta care luase pe Craiul sârbesc Vucașin, rămăseseră catolice și sprijiniau opera de propagandă a Franciscanilor în Peninsula Balcanică. În 1370 Papa-i aduce mulțămiri pentru aceasta și nu uită cu acest prilej nici pe Vlaicu însuși².

Cu câțiva ani în urmă, pribegi din Maramurăș, cu Voevodul Bogdan, prefăcuseră provincia ungurească de pe apa Moldovei, a lui Sas-Vodă, fiul lui Dragoș, și a urmașilor săi, într'o Domnie neatârnată. Bogdan stăpâni puțin, în veșnică luptă cu Ungurii regelui, care nu-l putea ierta, nici îngădul. Nu eră în puterea lui să încerce, într'o măsură cât de slabă, a organiza un Stat, care încă nu-și găsisese măcar hotarele firești. Fiul său, Lațcu, se simția destul de primejduit pentru a cere, cu orice preț, ajutorul regelui Poloniei, care, cucerind ultimele rămășițe din regatul de odinioară al Rusiei Mici, îi ajunsese vecin. Deși ortodox el însuși și căsătorit cu o Doamnă care ținea la ortodoxie, Lațcu rupse legăturile cu Mitropolia rusească a Haliciului,

¹ Hurmuzaki, I 2, pp. 148-9, n-l cxii.

² *Ibid.*, pp. 158-9, n-le cxxii-iii.

unde până atunci mergeau să se sfințească preoții săi, și însărcină pe doi Franciscani germani să meargă la Roma chiar, pentru a declara că el se supune, împreună cu țara cea nouă, Bisericii Apusului și cere dela Papă un episcop nou pentru Scaunul său de Domnie al Siretiului, din care vrea să facă și un centru de diecesă. Lațcu alege, ceva mai târziu, pentru locul de episcop catolic al «Țerii moldovenesti» pe un Polon, recomandat, de sigur, din partea regelui, Andrei Wasilo din Cracovia. După crearea diecesei Siretiului de către Scaunul roman, Andrei fû consacrat în orașul său de naștere, de către arhipăstorul local, pe care-l ajută episcopi latini din Răsărit, cel de Chios și unul din «Elata»; între asistenți se întâmpină un călugăr venit din Chios și un Franciscan din Vicina, care poate fi cea dela Dunăre¹. E de crezut că Andrei, episcopul catolic, se va fi așezat chiar în Siretiu și că pentru dânsul s'a clădit, pe dealul care străjuiește orașul, bisericuța de zid, adesea prefăcută, care încă, și în forma ei de astăzi, are urme de o mare vechime.

Haliciul stătează și el în veacul al XIV-lea supt aripa ocrotitoare a Patriarhiei de Constantinopol. Aceasta pierde teren pretutindeni, suferind din ultimele înaintări latine, ca demnitate măcar, mai mult decât ortodoxia însăși atacată de vechii ei dușmani. La aceste lovituri ea răspunde prin chemarea la Constantinopol, pentru informații și poate chiar pentru pedeapsă, a reprezentantului ei în părțile românești, Mitropolitul Iachint.

«Pitacul» adresat de Iachint către Patriarhie ni spune că Domnul s'a împotrivit la plecarea arhiereului străin care avea, de mai bine de zece ani de zile, grija țerii sale și care, îngăduind întinderea catolicismului și alcătuirea lui în episcopie, nu făcuse altceva decât să urmeze politica lui Vlaicu-

---

¹ Hurmuzaki, I², p. 160 și urm. ; *Studii și documente*, I-II, pp. xxv-vii.

Vodă însuși. Bătrânul Mitropolit fû deci oprit în țară, dar Vodă și Sfatul său trimeseră la Constantinopol pe un alt Grec, Daniil Kritopulos, care, cu acest prilej, se călugări luând numele de Antim, se făcû Patriarhului propunerea de a-l sfinți pe acesta, dacă totuși el vrea să facă un nou Mitropolit, sau, cum se zicea acum, «arhiereu a toată Ungrovlahia». Nu doar că Vlaicu ar fi voit și el înlocuirea lui Iachint, dar se temeă ca Bizanțul să nu-i trimeată, potrivit dreptului ce i se recunoscuse în 1359, cine știe ce om necunoscut pentru a păstori țara.

La Constantinopol se luă o măsură prudentă, de împăciuire. Iachint fû păstrat, fără să i se mai impuie grija de a lucra de fapt; aceasta va fi căzut toată asupra celui care eră chemat să-l înlocuiască, Antim, căruia i se dădû numai titlul de «Mitropolit al unei părți din Ungrovlahia», cu adausul neobișnuit și neprecis: «al unei jumătăți» (Octombrie 1370) ¹. Cum se vede, nu se crease o diecesă nouă, ci se pregătise numai urmașul voit de Domn pentru diecesa cea veche, a cărei reședință rămâneă tot nehotărâtă canoniceste.

Un an după hotărârea în acest chip a împrejurărilor religioase din Țara-Românească, la 1371 deci, Patriarchia întări și situația ortodoxiei în părțile rusești și moldovenești, «ruso-vlahe», cum se ziceă une ori la Constantinopol, prin aceia că, — după cererea noului stăpân al Galiției și Lodomiriei, de alminterea, — ridică episcopia decăzută a Haliciului la demnitatea de Mitropolie, supuinu-i patru episcopate aflătoare cu toatele în țara regelui Casimir ². Actul de înălțare al Haliciului e foarte lămurit în ce privește scopurile Bizantinilor în aceste regiuni: noul Mitropolit rusesc al Nord-Vestului se va putea uni cu Mitropolitul, ceva mai vechiu, al Țerii-Românești pentru a face hirotoniile de episcopi unde s'ar simți nevoie. Aceasta înseamnă că

¹ *Acta Patr.*, I, p. 532 și urm. Pentru toate, cf. N. Dobrescu *Intemeierea Mitropoliilor*, București, 1906.

² *Acta Patr.*, I, pp. 578-80.

Patriarhul avea cunoștință de înfrângerea catolicismului în țara de curând înființată a Moldovei și că se gândia să câștige înapoi această provincie pierdută pentru ortodoxie, îndată ce ar ajunge în Scaunul Domniei moldovenești un stăpânitor asemenea cu Alexandru Munteanu.

Lațcu muri înainte de a se putea hotări la o schimbare a politicii sale religioase. Boierii săi chemară pentru a-l urma pe cneazul rus Iurg Coriatovici, dintre aceia pentru cari tocmai Patriarhul organisase și întărise Biserica ortodoxă în Statele regelui Poloniei. Domnia lui reprezintă, fără îndoială, cum am spus și altă dată, și o «reacțiune ortodoxă»; legături de-ale lui cu Roma nu se constată și nu se pot închipui; seria episcopilor de Siretiu se poate urmări numai cu greu, și niciunul n'a lăsat vre-o urmă de păstorie efectivă. A stăpânit însă prea puțin pentru ca așezăminte nouă să poată însemna cei câțiva ani pe cari i-a îngăduit la noi soarta. Ceia ce spune legenda, păstrată în cronica lui Ureche, că Iurg a făcut Mitropolie nouă de Scaunul patriarhal din Ohrida, — care nu însemnă atunci absolut nimic —, cade în rândul acelor greșeli tradiționale care nu se mai discută și n'ar fi trebuit, poate, să fie discutate niciodată. Că, totuși, el ar fi făcut, cu voie dela Constantinopol, o asemenea Mitropolie, — nu se poate admite.

Avem doar actele patriarhale până la începutul veacului al XV-lea, și în ele nu se cuprinde nicio piesă privitoare la această creare a unei nouă diecese metropolitane. Nimic în corespondențele ulterioare, — care privesc pe «episcopi» moldoveni și pe niciun Mitropolit al țerii, — nu poate fi tălmăcit ca o aluzie la vre-un mai vechiu oblăduitor sufletească al Moldovei. Patriarhul, care dăduse un Mitropolit provinciilor rusești ale Poloniei și altul Chievului, mai târziu Chievului și Lituaniei¹, ar fi făcut pentru Moldoveni doar un

---

¹ V. Dobrescu, pp. 79-80.

episcop, sufragane al acestora, căci a numi un Mitropolit însemnă și a recunoaște neatârănarea politică a unei țări, ceea ce pentru Moldova lui Iurg eră, se va recunoaște, o chestie destul de gîngășă, mai ales cu privire la regele Casimir, precum și mai tîrziu la urmașul lui, Jagello Litvanul, făcut în același timp creștin și rege al Poloniei. Dacă ar fi fost măcar un episcop moldovenesc, n'ar fi jurat urmașul lui Iurg, Petru al Mușatei, credință regelui polon, fie și în Lemberg, în mîinile unui arhiereu străin, Vlădica de Chiev și Lituania¹. Și, în sfîrșit, la limanul Nistrului, în Cetatea-Albă, curățită acum de Tataři, în locul unde pătimise și eră îngropat mucenicul Ioan-cel-Nou², ființă o episcopie în legătură cu a Haliciului, — episcopie al cărei trecut, de almini, nu se poate restitui, dar care trebuie să fi fost întemeiată în aceleași timpuri care au văzut întemeierea episcopiei românești cu titlul metropolitan din Vicina. Cetatea-Albă, ce e dreptul, nu făcea parte încă din Moldova³, dar se află în raza ei firească de înrăurire și de cucerire viitoare neapărată, și a crea o Mitropolie a Moldovei, uitînd această episcopie făcută totuși anume pentru Moldoveni, pentru cei din Țara-de-jos măcar, — se pare un lucru cu neputință⁴.

¹ Hurmuzaki, I², pp. 295-6, no. CCXXXV.

² V. legenda lui în *Rev. pentru ist., arch. și fil.*, III¹, p. 165-74. Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 46 și urm.

³ Cu tot actul lui Iurg pentru Iacșa Litavor, «locuitor la Cetatea-Albă», pe care și acum — cf. *Studii și doc.*, V, p. 597 și urm., cu Gh. Popovici, în *Prinos Sturdza*, p. 361 și urm. — îl cred fals. Cf. recentul memoriu al d-lui I. Bogdan, în «*Analele Academiei Române*» pe 1908, despre Inscricțiunile dela Cetatea-Albă.

⁴ Cf. Dobrescu, p. 76 și urm., care admite Mitropolia lui Iurg, înțarită de patriarhul din Târnova.

CAP. V.

Decăderea înrăuririi grecești. Noua înrăurire sârbească.

Speranțele cele mari ale Patriarhului constantinopolitan de a păstra și mai departe teritoriul cucerit în astfel de împrejurări, foarte prielnice, dar trecătoare, nu se dovediră însă întemeiate.

Pe de o parte, Latinii începură iarăși a se mișca pentru ca să iea în stăpânire Țara-Românească. Până la sfârșitul vieții sale, către 1380, Vlaicu-Vodă și-a păstrat,—deși jură, în-tâmplător, lui Ludovic-cel-Mare pe sfinții catolici Ștefan, Ladislau și Emeric¹,—cei doi episcopi ortodocși pe câte o «jumatate» de țară, dar n'a gonit nici pe cel catolic, sprijinit de rege. La 1383, după ce Banatul se găsisese poate câțva timp în mâni ungurești, episcopul catolic Grigore se intitulă,—ceia ce la el aveă, de sigur, însemnătate,—«episcop de Severin, precum și al părților de dincoace de munți»², adică a toată Țara-Românească, deși făcea o hirotonie în Câmpulung, în cuprinsul *cloașterului*.

La această dată, Iachint, cel d'întăiu Mitropolit muntean, nu mai eră în viață. Încă dela 1379, apare însă ca Mitropolit, nu Antim, căruia i se păstrase moștenirea, ci, nu știm prin ce influențe, un Hariton, care dispare după 1381³. Hariton va fi stat la Constantinopol, unde-l și întâlnim, luând parte la soboare, dar mai ales la Atos, unde eră întâiul egumen, *protos*, al obștei. La 1381 titlul de «Mitropolit», fără niciun fel de circumscriere⁴, îl are însă Antim însuși, care se în-

¹ Hurmuzaki, I², pp. 198-200; Zimmermann-Werner, II, pp. 386-7.

² «Episcopus Severini, necnon parcium transalpinarum»; Hurmuzaki, 2, p. 276, nr. CCXVI.

³ *Acta patr.*, II, pp. 7, 10, 17, 19, 24, *Byzantina Chronika (Vizantinschii Vremennic)*, XIII (1906), pp. 107, 112 (semnalare a d-lui A. T. Dimitrescu).

⁴ *Ibid.*, pp. 27, 28, 37, etc. Cf. Dobrescu, o. c., p. 47.

tâmpină ultima oară la 1394 ca singur «Mitropolit», în mărturia unui hrisov al lui Mircea, din 8 Ianuar ¹.

Pe la 1389 Antim, bolnav, se făcuse schimnic, dar, căpătându-și din nou puterea, i se îngădui de Patriarhie, la 15 Februar din acel an, să ia din nou asupra-și păstoria țerii, caz care e adus înainte într'o discuție din veacul al XV-lea ².

La 1381, nu știm cine era Domn muntean: dela 1386 însă stăpâniă Mircea, fiul lui Radu și nepotul de fiu al lui Vlaicu. Știm sigur că el dobândi, fără nici-un războiu, Severinul și că un Ban se găsiă între boierii săi. Grigore, episcopul catolic, nu mai avu urmași aici, dar dela 1389 până în 1401 găsim în actele patriarhale un episcop al «Severinului», al «Ungrovlahiei de către Severin» ³, care stă la Constantinopol și iscălește în josul tuturor hotăririlor sinodale. La 1394 însă, Atanasie, «Mitropolit de Severin», se află în țară și iscălește ca martur într'un act domnesc lângă Antim ⁴. Firește însă că pierderea Banatului, îndată după Mircea, încheie și rostul acestor Mitropoliți ai cuprinsului muntean ⁵.

O altă înrăurire însă decât cea apuseană, latină, trebuia să înlătore, măcar în parte, acea influență grecească, pe care Patriarhia o credeă puternic întemeiată la noi, odată ce Domnii Țerii-Românești se îndatoriseră a primi numai pe Mitropoliții trimeși de la Constantinopol și odată ce Mitropoliile

¹ Hasdeu, *Istoria critică*, ed. a 2 a, pp. 125-6 și nota 12.

² Migne, *Patrologia graeca*, CLX, pp. 99-100 (cf. Dobrescu. *Contribuțiuni la ist. bisericii române*, din «Conv. Literare» 1907; p. 15, nota 3) și Meletie de Arta, III, p. 239 (adus înainte de Lesviodax, *Istoria bisericească*, pp. 396-7).

³ *Acta patr.*, II, pp. 135, 270, 272, 277, 285, 291-2, 312-3, 489, 491, 504.

⁴ Hasdeu, *l. c.*

⁵ E o adevărată rușine pentru gospodăria noastră culturală că am lăsat să se ia de la mănăstirea Neamțului sbornicul slavon care cuprindeă, între altele, și corespondența lui Antim cu vestitul Patriarh Eftimie de Târnova; Melhisedec, in *Rev. p. ist., arh. și filologie*, II¹, p. 130.

muntenne fuseseră introduse în rânduiala ierarhică a Bisericii Răsăritului grecesc, Scaunele lor fiind puse în locul celor de Nicomedia și Amasia, aflătoare în teritoriile definitiv pierdute către Turci, cari aduseseră la legea lor chiar, pe locuitorii acelor provincii.

Concurentul cel nou venia tot din Balcani. El era superior bizantinismului formalist și amortit, prin viciul său avânt de credință, prin marea sa râvnă de muncă, prin setea de jertfă pentru legea creștină și prin dorința sa nobilă de a folosi omenirii cu răspândirea de lumină, ca și cu smerenia apostolică, cu sărăcia neîntinată, cu popularitatea simplă a celor cari-l reprezentau. El găsea un sprijin și în faptul că avea în apropiere rădăcini din care se putea hrăni, pe când bizantinismul nu putea să afle niciun ajutor în vecinătatea vre unui neam care să întrebuințeze limba grecească. E vorba de spiritul călugăresc de cărturărie din Atos, așa cum el se mlădiază întru câtvă și vine la noi prin «popa», adică ieromonahul Nicodim, un sfânt al muncii, al organizării și binefacerilor culturale.

Eră un Macedonean fără nație lămurită, născut la Perlepe sau Prilep¹, în stăpânirea sârbească, din mamă sârboaică, dar din tată grec. De timpuriu merse să-și facă ucenicia la Atos, vatră de veche cultură, care-și aprinse mai puternic lumina în acest veac al XIV-lea, când Panselinos întemeiază acolo o nouă școală de pictură, în sensul căreia au lucrat și zugravii dela noi, mai târziu când Palamas petrece între călugări, când Împăratul Ioan Cantacuzino, un polemist bucuros de discuții filosofice privitoare la religie, își caută aici adăpostul, după ultimele sale nenorociri politice, ca Ioasaf călugărul, și când, în mijlocul războaielor civile și străine, Atosul, încheind cu toți luptătorii învoieli deosebite, știu să se păstreze la o parte, în pașnica-i viață închinată culturii economice, culturii artistice și, firește, mai ales, culturii teologice propriu zise.

¹ Aceasta se spune și în pisanăa mănăstirii Călușului, care-i este închinată: «Nicodima prilepensi»; Ștefulescu, *Tismana*, ed. a 2-a, București, 1903, p. 67.

Călugării din Atos nu se țineau strâns și exclusiv de niciuna din marile Biserici ambițioase care se certau pentru supremația duhovnicească în Peninsula Balcanică, ci ei erau bucuroși să împace, în folosul ortodoxiei, gâlceville astfel stârnite. Când Isaia din Atos luă asupra-și, în 1374-5, să împace cu Bizanțul Biserica patriarhală sârbească întemeiată de Împăratul Dușan, Nicodim se află pe lângă dânsul, tâlmăcind în folosul păcii bisericești ¹. Pe un astfel de om au trebuit să caute a-l ține pe lângă dânsii și noul stăpânitor al Serbiei, cneazul Lazăr, și, după moartea lui, pe câmpul de luptă dela Cosovo (1389), văduva lui, Milița, și fiul ei, noul oblăduitor al Sârbilor liberi, *despotul* Ștefan, care, căpătând acest titlu dela Constantinopol, în 1403, avea și bune legături bisericești cu Patriarhul de acolo. Dar, când, după marea înfrângere a creștinilor de către Sultanul Baieșid la Nicopol, Serbia fu amenințată și domnia lui Ștefan se clătină, Nicodim trecu statornic în Țara-Românească, pe care până atunci o cercetase numai adese ori, — mai ales, neapărat, în acele părți «ungurești» ale Banatului de peste Olt, care corespundeau Serbiei sale ².

Pe vremea cînd trăia încă Lazăr cneazul și când Țara-Românească se află tot supt stăpînirea lui Vlaicu-Vodă, Nicodim veni în părțile Mehedințului și întemeie, cu hramul Sf. Antonie — Antonie fiind patronul schivnicilor; Antonie se numi și un patriarh constantinopolitan de atunci —, o mănăstire chiar pe malul Dunării, la Vodița, aproape de Vărciorova de astăzi, într'un loc de unde se văd mai bine munții malului sârbesc decât părțile oltenesti vecine. Zidirea a fost făcută, firește, în stilul pe care-l obișnuiau pe atunci Atoniții ca și Sârbii, în acela care deosebește și biserica patriarhală din Ipec ³, dar în proporții foarte modeste și cu un material inferior, bolovani din gârla apropiată, amestecați cu cărămidă destul de tare. Astăzi, într'un colț năpădit de

¹ Ruvarac, în *Archiv für slav, Philologie*, XI, p. 355.

² Cf. și *Viața lui Isaia*, de Ducici, în «Cnij radovi», p. 87 (mie neaccesibilă).

³ La Ștefulescu, p. 40.

copaci, supt un deluleț, nu se mai vede din biserica Sf. Antonie și din chiliile călugărești care o încunjurau pe vremuri, decât, pe lângă urme de temelie, un morman de pietre și moluz¹. D. Ștefulescu, care a văzut ruinele cu câțva timp înainte, a putut lua următoarele măsuri: 19 1/2 metri lungime, 8 metri lățime²; d-sa a constatat și forma de cruce cu abside la strane a clădirii³.

Avem, fără dată însă, actul de întemeiere al Vodiței, dat de Vlaicu-Vodă încă, «bine-credinciosul Voevod Vladislav, cu mila lui Dumnezeu Domn a toată Ungrovlahia». Cum se vede, în titlul Domnului nu se pomeneste nici ducatul Făgărașului, nici Bănia Severinului, ceea ce ar face să se creadă că documentul e mai vechiu decât anul 1369, când s'au adaus aceste stăpâniri nouă. E vechiul pământ al Domniei, dar faptul că Vladislav poate dăruî Olteniei sale locuri oltene, «ungurești», ca Jidovștița, ca locul dela Costeni până la Topolnița, «malul dunărean dela podina Oreahovei până la podul din sus de Rușava» și «Vodița cea mare, pe amândouă laturile», pe lângă alte pământuri, arată că el eră stăpân aici, și pune astfel acest act ctitoresc după încheierea războiului pentru Vidin, deci dela 1369 înainte, când și prin asemenea clădiri bisericesti Vlaicu căută să-și întărească dreptul domnesc și legea ortodoxă în pământurile din nou cucerite de el și recunoscute de rege⁴.

Pentru întâia oară, un Domn muntean dăruia unei mănăstiri zidite din piatră, supuse unui egumen canonic și având o adevărată avere, moși și venituri. E interesant să ne oprim o clipă asupra lor. Vodița capătă sate în deplină stăpânire, cu absolută imunitate, ca și satele care se dădeau în Sârbia mănăstirilor de acolo de către stăpânitorii țerii; satul Jidovștița nu va da, astfel, fiind «slobod», nici

¹ V. Iorga, *Sate și mănăstiri*, p. 343.

² *Tismana*, pp. 47-8.

³ *Ibid.*

⁴ Actul în Ștefulescu, *Tismana*, p. 48 și urm. Originalul în Arhiva Statului.

«dări», nici «lucru domnesc», *robotă* pentru Domn, nici nu va îndeplini îndatoririle de oaste. În aceleași condiții se vor fi aflat și cele zece sate sârbești pe care cneazul Lazăr le dete, încă dela început, ctitoriilor «popei Nicodim» pe pământul «unguresc» ajuns acum în mâna Românilor¹. În alte părți i se dă mănăstirii numai dijma de grâne pe care obișnuia s'o ridice Domnul: «câblele», câblăritul, numit așa după măsura de grâu, care se zice în Ardeal, de Sași: *Kübel*, sau o parte din peștele domnesc prins în Dunăre. Când va fi hramul Sf. Antonie, egumenul Vodiței va primi o mie de perperi în bani, pentru ospățul îndătinat, precum și pentru alte cheltuieli ale călugărilor. Pe lângă aceasta, dela Domnie se vor trimete 300 de perperi spre a se împărți săracilor și, în același timp, tot pentru acest scop, douăsprezece burdufuri de brânză, douăsprezece cașuri, tot atâtea părechi de haine și de încălțăminte, ba chiar și atâtea paturi, pe lângă o majă de ceară, în vederea lumânărilor. Vlaicu-Vodă înzestrase Vodița și cu odoare și odăjdii, de mătăsă și «cambă»².

Ca viață călugărească, Vodița cuprindea călugări cari n'aveau decât grija rugăciunilor, călugări *proști*, cum s'a zis mai pe urmă, și călugări cu știință de carte sau cu meșteșug de artă. Nicodim însuși eră un caligraf ales și un bun cunoscător al limbii literare slavone; se păstrează astfel și astăzi, în Muzeul din București, evanghelia pe care a scris-o el în anul dela facerea Lumii 6913, deci sau în toamna unului 1403 sau în lunile până la Septembrie ale anului următor. Are o frumoasă scrisoare sigură, dar lipsită de orice podoabe. Dacă legătura în argint lucrat e din aceiași vreme însă, nu se poate hotărâ.

Mitropolitul Severinului n'avea niciun drept de amestec, și nici Domnul ctitor. Nicodim eră monarhul chinoviei sale

¹ Hasdeu, *Arch. ist.*, I¹, p. 17 și urm.

² Așa-zisul în Apus *camocatto*.

de harnice albine mănăstirești, care țineau să câștige pentru cultura superioară o țară întreagă ce nu fusese încă atinsă de dânsa. După moartea lui, frații aveau să aleagă în libertate deplină un nou egumen. Un act din 1394, care a mai fost citat, ne ajută să știm că, înainte de sfârșitul zilelor lui Nicodim, când acesta se strămută în noua zidire, de care va fi vorba acum, călugării din Vodița, care alcătuiau o obște deosebită, aveau alt egumen, pe Vladislav, care-și luase poate acest nume duhovnicesc în cinstea Domnului întemeietor.

Legenda, auzită de mulți în deosebite timpuri și, la urmă, pusă și în scris¹, știe să povestească în ce chip minunatul părinte Nicodim, pe care-l cântă și unele cântece ale Sărbilor², după ce a trecut Dunărea pe veșmântul lui aspru așternut peste valurile răzvrătite, a cutreierat părțile de spre munte ale Ținutului oltean, căutând locul cu căderi de apă despre care eră înștiințat în chip minunat că trebuie să cuprindă o nouă zidire bisericască a lui. Un ciobănel care-și căta porcii prin păduri îl îndreptă la dealul răsărit din codru care-și iea numele dela pârăul Tismanei, ale cărui ape țînesc din stâncă și se izbesc, căzând din treaptă în treaptă, de ascuțișurile pietrei zdrumecate. Aici făcù el, și tot cu banii domnești, ai lui Vlaicu, dar, pe urmă, și ai lui Radu, fiul celui d'întăiu ctitor, ai lui Radu și ai soției lui din Bizanț, Doamna Calinichia, și în sfârșit ai lui Dan, fiul acestora, mănăstirea, mult mai bine așezată și mai trainic întruchipată, a Tismanei.

O făcù în stilul Voditei, dar cu trei turnuri, și cu mai multe abside; înfățișarea ei de astăzi nu poate să dea, după

---

¹ «Viața prea-cuviosului nostru Nicodim sfințitul, arhimandritul lavrei din sfânta mănăstire Tismana, lucrată de ieromonahul și duhovnicul din Tismana, Ștefan, la anul 1839, după o carte tipărită la 1863 de episcopul Râmnicului chir Partenie, și după un manuscris vechiu tipărit de Iosif Bobulescu»; București, 1883.

² Ștefulescu, pp. 65-6.

atâtea reparații, dintre care cea din urmă, pe vremea lui Vodă Bibescu, a fost o adevărată prefacere în stil comun apusean, nici măcar o idee apropiată de ce a fost zidirea lui Nicodim; doar proporțiile să fi rămas întru câtva aceleași. De alminterea, încă din 1542, când Radu Paisie o zidi din nou, în forma, apropiată de cea moldovenească, prin care se deosebesc zidirile muntene din această epocă, ea nu mai avea nimic care să poată aminti construcția primitivă. Felonul ce se arată nu e, de sigur, acela care ar fi avut darul minunat de a feri pe sfânt de atingerea flăcărilor atunci când Craiul din Buda i-ar fi cerut aceasta, și pot fi îndoieli și cu privire la grosolana cruce de plumb cu numele Mântuitorului și al celor patru evangheliști, despre care se spune că Nicodim ar fi purtat-o la gât pe vremea când eră de ajuns să atingă cineva piciorul lui pentru ca din mort de foame să se trezească întremat și sătul.

La 1385, supt Dan-Vodă, Tismana era gata, și i se dădea cel d'întăiu privilegiu, care fû întărit, peste ceva mai puțin decât doi ani de zile, de către noul Domn al Țerii-Românești, Mircea¹, care rămase ocrotitorul mănăstirii, dându-i la 1406, când merse în Banat să se întâlnească cu Craiul Sigismund, privilegiu de imunitate pentru pescuit și întrebuințarea izlazului². Dan recunoaște ca întâiu ctitor, nu pe Vlaicu, ci pe tatăl său, Radu, care, în zilele Domniei sale nesigure și, oricum, tulburate, nu putuse isprăvi, încheindu-i-se înainte de vreme viața, marea și frumoasa clădire, fără păreche încă în țerile noastre. Dela ctitorii săi aceștia, Tismana avea, ca și Vodița, sate, livezile de nuci ale Dăbăceștilor, rudele Doamnei Clara, cele 400 de «câble» dintr'un întreg județ de munte, dispărut pe urmă, al Jaleșului, grâu ce eră să se trimeată de-a dreptul egumenului, fără să mai

¹ Hasdeu, *Arch. ist.*, III, pp. 192-3.

² Venelin, *Documente româno-bulgare* (rusește), 1840, pp. 22-3; traducere românească în *Arch. ist.*, I¹, p. 98; cf. Ștefulescu, pp. 85 și urm.

ceară «căblarul» dezlegare dela Domnie; apoi, iarăși, în ziua hramului, dacă nu bani, frumoși perperi «croșii» de aur, ca dincolo, măcar burdufurile de brânză, cașurile, paturile, «postavurile de veșminte» și «postavurile de încălțăminte», — însă, cu mai puțină dărnicie, în vremi mai grele: câte zece, nu douăsprezece; în sfârșit, și ceara de lumânări, și chiar miere¹. Mai târziu, cel de al doilea Dan, din veacul al XV-lea adause o sumă de sate nouă și, pe lângă ele, pentru întâiași dată în ceia ce privește această mănăstire, Țigani, *Afigani*, cum se zicea pe atunci acestor robi de curând luați dela Tataři, — în patruzeci de sălașe².

Nicodim trăi până în 1406, când se stânse de bătrânețe, a doua zi de Crăciun, în Tismana chiar, de unde obișnuia să trimeată întrebări duhovnicești, de naivă filosofie tâlcuitoare a Scripturii, acelu mai mare decât dânsul care înfățișă în Târnova Bulgariei, până la căderea acesteia supt Turci, același curent de învoire a ortodoxiei prin muncă literară și artistică, Patriarhul Eftimie³. El lăsa o sumă de ucenici cărturari, cari erau în stare să ducă mai departe opera sa.

Unul dintre dânsii, Agafton, fû ales egumen în locul învătătorului său, și pe numele lui sânt date privilegiu pentru Tismana, de către Mircea însuși, sau, după el, când Banatul ajunsese în stăpânirea Ungurilor, de către Împăratul Sigismund, ca rege al Ungariei — de trei ori el întărește averea Tismenei și Voditei; altele: dela Dan al II-lea, care căpătase înapoi, dela același Împărat, al cărui căpitan viteaz la Du-

¹ Ștefulescu, p. 148 și urm.

² Hasdeu, *Arch. ist.*, I¹, pp. 19-20.

³ Un manuscris cuprinzând această corespondență se păstră la mănăstirea Neamțului, de unde l-a înstrăinat, după cât se pare, cunoscutul Iațimirschi: v. Ștefulescu, p. 22, nota 2. Alte manuscrise au unele scrisori din ea: *ibid.* Cf. lucrările lui Kaluzniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*, Viena, 1901 și lui Sărcu, *Treimea și viața patriarhului Eftimie de Tîrnova* (rusește).

năre eră, posesiunea părților oltene (1421), apoi în 1429, fiind acum luptă și nesiguranță în țară, iarăși dela Sigismund, în 1430 dela Dan, în 1439 dela Vlad Dracul, ca Domni ai Banatului, în 1444 dela Ioan Hunyadi, ca guvernator de fapt al regatului unguresc, pomenesc dela un timp pe un al treilea egumen, popa Gherasim ¹.

Dar Nicodim mai lăsase un ucenic în stare să cărmuiască mănăstiri, ba chiar să le facă din nou. Când Mircea se arătă aplecat să clădească și el un lăcaș de închinare pentru călugări, încă înainte de moartea lui Nicodim, la 1388, el puse pe Gavriil în fruntea soborului dela mănăstirea Călimănești, care se unî apoi cu cealaltă ctitorie a lui din același an, Cozia ². La Cotmeana, dincolo de Olt, pe plaiurile argeșene — cele trei mănăstiri păziau și vadul Oltului, și drumul către cetatea de Scaun a țerii, și erau puternice și folosite ca și Vodița, care stăpâniă la Porțile-de-Ier, și Tismana, care atînea calea la pasul gorjean al muntelui—, popa Sofronie avea aceiași situație stăpânitoare ca și Gavriil dincolo de apă ³. Și mănăstirile acestea aveau sate «slobode», vii, livezi, venituri domnești, daruri la hram și sălașuri de Țigani. Dar nicio urmă și nicio mărturie nu ne ajută să știm cum au fost ele la început, înainte de prefacerea lor supt Constantin-Vodă-Brâncoveanu, târziu, la sfârșitul veacului al XVII-lea.

Nu știm precis în ce împrejurări au fost clădite mănăstirile din Snagov, din Strugalea ⁴, din Tânganul, mai târziu,— dar bănuim o origine asemănătoare. Încă dela sfârșitul veacului al XIV-lea însă, ucenici de-ai lui Nicodim pătrunseră și în acea Moldovă nouă, unde ei nu puteau să aile, ca în Țara-Românească, împotrivirea tăcută, intriga statornică și dibace, a ierarhiei grecești. Într'o margine de pădure supt

¹ Venelin, p. 26 și urm.; Ștefulescu, p. 155 și urm.

² Hasdeu, *Ist. critică*, ed. a 2-a, p. 129 și urm.; Tocilescu, in *Foiaia soc. Românismul*, II, pp. 28-30.

³ Hasdeu, *Ist. critică*, p. 132.

⁴ *Arch. ist.*, I¹, pp. 97-8.

Carpați, unul din ei, al cărui nume nu ni-a rămas păstrat cu siguranță, a zidit astfel, sup Petru-Vodă, contemporanul lui Mircea Munteanul, pe la 1390, o mănăstire de cărturari, care s'a numit, după o cetate apărătoare, — și aceasta după un pârâu din apropiere, — Mănăstirea Neamțului. De aici curentul sârbesc se întinse spre apa Bistriței, și dela dânsa s'a numit mănăstirea Bistrița, întemeiată peste câțiva ani numai, de noul Domn al împăciuirii și oblăduirii pașnice, Alexandru-cel-Bun. În sfârșit, pe Siretiu, în susul apei, mănăstirea Sf. Nicolae din Poiană, lângă Pobrata de mai târziu, e de aceeași proveniență.

Nefiind o Biserică organizată în Moldova, afară de episcopia, așa de depărtată, a Cetății-Albe, astfel de egumeni îndeplineau în chip firesc și funcțiile de sfințire și hirotonire. Erau Vlădici ca și «pseudo-episcopii» de mănăstire din veacul al XIII-lea. În împrejurări necunoscute, unul din ei, Iosif, trecu la Cetatea-Albă. Eră rudă cu Petru-Vodă, cu Roman și Ștefan-Vodă, cu Alexandru-cel-Bun, fiul lui Roman, cu toată această dinastie nouă de «fii ai Mușatei», care, din partea ei, se zicea și Margăreta și ocrotia pe episcopul de Siretiu — la 1402 însă acesta, Ioan, stătea la Sandomir, în fundul Poloniei — și pe Dominicanii dela bisericile Maicii Domnului și Sf. Ioan Botezătorul din Siretiu ¹.

Iosif, care mai avea, pe la 1400, un concurent, pe Meletie, din vre-o mănăstire de acestea nouă, trebuia să râvnească a fi căpetenia metropolitană a unei nouă Biserici moldovenesti organizate canonic. Ca «episcop sârbesc» însă, el trebuia să ducă o luptă îndelungată și grea cu ierarhia grecească bizantină, care, sup influența Împăratului Manuil, se găsea de atac împotriva acestor încălcări ale limbii slavone și ale curentului călugăresc al Sârbilor, în legătură cu hesichismul învins al ereticului Palamas.

---

¹ *Studii și documente*, I-II, pp. XLVII-IX; cf. W. Abraham, *Biskupstwo lucinskie w Moldawii w wieku XIV i XV*, din «Kwartalnik historyczny»; Lemberg, 1902.

CAP. VI.

**Luptele cele din urmă ale Patriarhiei constantinopolitane
pentru păstrarea drepturilor ei ierarhice asupra
Moldovei.**

Încă dela 1391, Patriarhia din Constantinopol trimese un emisariu, Teodosie, pentru a-și da seamă de situația bisericească din Moldova. Petru-Vodă era încă în viață, și acest ocrotitor al propagandei sârbești, care făcuse episcop de Cetatea-Albă pe ruda sa, Iosif, și care, în toate, avea înțelegere cu vecinul său, Mircea, sprijinitorul lui Nicodim, nu găsi cu cale să primească măcar pe Trimesul patriarhal, care trebuia să se întoarcă înapoi fără zăbavă¹. Domnul văzuse bine că Teodosie nu era decât un Mitropolit nou, de obârșie grecească, și el nu voia ca Moldova lui să aibă ca întâiu păstor pe un străin, păstrându-și toate legăturile peste hotare și menit a exporta într-acolo o parte din veniturile țerii. Dar Teodosie nu e acel Mitropolit de «Maurovlachia» care stă neocupat în Constantinopol și iscălește hotărâri sinodale la 1393 și 1395².

Căci, după retragerea lui Teodosie, Patriarhia numi, formal și fățiș, pe la 1392, un Mitropolit pentru Moldova, pe Ieremia, al doilea Grec, pe care iarăși, ca și pe Teodosie, nu-l ceruse Voevodul moldovenesc, așa cum îl ceruse, în 1359, pe Iachint, Alexandru-Vodă al Țerii-Românești. Primi același răspuns ca și înaintașul său, că Moldova își are episcopul, pe Iosif, — care va fi fost numai titular de Cetatea-Albă, precum Iachint era titular de Vicina, și va fi locuit în țară, lângă Domn, ruda sa — și că, deci, ea nu poate recunoaște pe altul. Ieremia ieși din cuprinsul hotarelor moldovenesti, dar fulgerând cu o neputincioasă anatema țara întreagă, care nu voise a-l primi ca păstor al ei.

¹ *Acta Patr.*, II, p. 531.

² *Ibid.*, pp. 167, 174, 241.

Afurisenia pronunțată de Ieremia nu-i folosi nimic, precum ea nu aduse nicio pagubă țerii. După trecere de câteva luni de zile, în 1394, Patriarhia numi pe fostul «Mitropolit al Maurovlahiei» ca episcop recunoscut de Turci al Târnovei, pe care aceștia o cuceriseră de curând, în 1393, gonind într'un veșnic surgun pe Patriarhul bulgăresc Eftimie, corespondentul «popei» Nicodim. Prin aceasta Patriarhul arată dorința de a se împăcă, în sfârșit, cu Moldovenii, pe cari n'ar fi voit să-i piardă din mână cu totul. Astfel înțelese lucrurile și urmașul (de la 1394) al lui Petru și al lui Roman,—Domni cari jigniseră Constantinopolul bisericesc prin trimiterea îndărăt, prea lipsită de orice cruțare și de orice forme, a lui Teodosie și a lui Ieremia,—Ștefan-Vodă, fratele lor. Pe atunci eră, de altfel, pretutindeni, în Răsărit ca și în cel mai depărtat Apus, un curent de simpatie pentru Bizantini, spre mântuirea de Turci a cărora eră să se alcătuiască în curând expediția dela Nicopol.

Încă din 1395 se negocia împăcarea, prin care Moldova nu putea înțelege altceva decât recunoașterea lui Iosif,—creat doar după toate normele canonice de Mitropolitul legiuit al Moldovei, cel dela Haliciu,—ca Mitropolit a toată Moldova, ceia ce eră cu puțință acum, odată ce, dela 1391, Scaunul de Haliciu nu mai eră ocupat, spre a folosi Scaunului din Chiev, ocrotit de Lituano-Rusul Iagello ¹. Trimesul moldovenesc eră un «popă», — precum un «popă» Simion ținea din 1391 locul de arhipăstor al Haliciului ²—, și, pentru că stătea în fruntea celei d'întăiu, mai vechi și mai mari mănăstiri de reformă ale țerii, i se zicea «protopop» ³. Protopopul Petru, un Moldovean și el, merse deci la Constantinopol pentru hotărârea lucrurilor.

¹ Dobrescu, p. 91, nota I.

² *Ibid.*

³ Astfel de protopopi întâlnim și mai pe urmă, supt Ștefan-cel-Mare, pe Iuga, al cărui fiu a fost unul din boierii mari și însemnați ai aceluși timp. V. și Bogdan, memoriul citat despre Cetatea-Albă, în *An. Ac. Rom.* pe 1908, p. 344.

Aici se încercă o soluție care ar fi lăsat la o parte pe Ieremia și n'ar fi îngăduit nici pe Iosif, pe care-l voiau toți, nici pe Meletie, care se înfățișează numai acum, asociat la aceleași batjocuri ca și colegul său. Anume Petru, ridicat de Patriarch, anume pentru aceasta, la rangul de vicariu, «dichiu», trebuie să primească rostul de «exarch» în Moldova, pe care-l căpătase în 1359 Iachint, când unii în persoana sa situația canonică de episcop al Vicinei și aceia reală de cârmuitor sufletească al Principatului muntean. Petru, luat și cu binele și cu răul, se învolă la urmă să primească rolul de exarh, fără să fi întrebat mai înainte pe Domnul și boierii cari-i încredințaseră misiunea la Constantinopol.

Aceste împrejurări își află și mai bine lămurirea în politica Patriarhatului față de Biserica ortodoxă a Maramurășului și a Ținuturilor românești vecine.

Anume, de mult timp, încă de pe vremea lui Sas Voevod, sau încă și mai de înainte, Românii maramurășeni aveau o mănăstire de piatră, la Peri, lângă Sighet, și egumenul dela această mănăstire a Sf. Mihail îndeplinea, nefiind un episcop canonic în vecinătate, funcțiile de Vlădică. În 1391, anul misiunii lui Teodosie, fiul lui Sas, Balc sau Balită, care, izgonit din Moldova, primise în Ungaria, din partea regelui, o despăgubire strălucită, consistând din concedarea cetăților Sighet, Hust, Chioara, Rodna și a situației de comite al Maramurășului, făcând drumul la Constantinopol pentru «a se închina sfintelor moaște». Balită ar fi voit bucuros să aibă un episcop, dar aceasta nu se putea fără învoirea Regelui catolic, care n'ar fi dat-o cu niciun preț. Deci el ceru și căpătă ca egumenul său din Peri, Pahomie, «popa» dela mănăstirea sa de-acasă, să fie numit *exarh* asupra Sălăgiului, Arvei, Ugocei, Beregului și, în Ardeal chiar, asupra Ciceului și Ungurașului, viitoare feude ale Domnilor moldoveni din vremile următoare. În același timp, mănăstirea eră scutită de orice amestec

episcopal și era declarată în legătură de-a dreptul și veșnică cu Patriarhia însăși, fiind *stavropighia* ei ¹.

«Exarchia» moldovenească a «protopopului» Petru nu izbuti însă așa de bine. Atunci se luară informații nouă, în cursul aceluiași an, de doi episcopi răsăriteni, cari mai aveau misiuni prin Țara-Românească și Rusia, episcopul de Mitilene și cel de Betleem. Pe urma cercetării făcute de dânsii, se iertă Moldova de afurisenie și se recunoscă ca legală din punct de vedere canonic situația episcopală a lui Iosif. Alexandru-cel-Bun ajunsese acum Domn moldovenesc. — Întăiu la un loc cu fratele său Bogdan, apoi singur. La începuturile acestei Domnii de pace și de îngăduință, o solie de clerici și boieri moldoveni merse la Constantinopol pentru a face Patriarhului celui nou acea rugămintă care putea să-i permită și lui a da lui Iosif recunoașterea pe care acesta n'o ceruse prea mult, dar de care fără îndoială că numai bucuros putea să fie. Solia ajunsese în Capitala bizantină în Maiu-Iunie 1401, și îndată se redactară scrisorile patriarhale care facură din Moldova o nouă provincie metropolitană, dezvoltată, neapărat, din episcopia Cetății-Albe, iar din Iosif, scos formal de supt anatemă, cel d'întăiu Mitropolit (26 Iulie). Pentru a se căpăta însă o siguranță deplină în ceea ce privește originea puterilor episcopale ale lui Iosif, un călugăr Grigorie, egumen la Pantocrator, probabil Grigorie Țamblac, marele cărturar de slovenie, și un diacon Manoil merseră în Moldova pentru a face o nouă cercetare. Ei și dădură lui Iosif ultimul act de întărire ². Astfel din episcopia Cetății-Albe ieșă o Mitropolie moldovenească, precum din episcopia Vicinei ieșise o Mitropolie românească pentru cellalt principat.

Rămâneă instalarea episcopului de Cetatea-Albă la Suceava. «Un boier cu destulă oaste», spun *Viețile Sfinților*,

¹ *Studii și doc.*, XII, p. XXXVIII și urm.

² *Acta Patr.*, II, pp. 223, 241 și urm., 256 și urm., 278 și urm., 283, 359 și urm., 494-5, 519, 528-33.

din al XVII-lea veac, și un cronicar contemporan care le ardează, merse la vestitul port genovez și luă, cu învoirea guvernatorului italian, sicriul cu moaștele celui mai nou dintre mucenicii recunoscuți de Biserica Răsăritului. La locul ce s'a zis «Poiana Vlădicăi» pentru că eră o danie făcută lui Iosif, — lângă Iași, Domnul cu Mitropolitul, cu clerul și cu boierimea, ieșiră întră întâmpinarea alaiului, cu toată pompa pe care o poate desfășură în asemenea împrejurări Biserica. Mica oștire își urmă apoi, cu Voevodul în frunte, drumul spre Suceava. Biserica «Mirăuților», a Mirăuțului, mai bine, numită după satul în care se aflase ea înainte de a se fi hotărât raza cetății sucevene, primi oasele Sfântului dela Cetatea-Albă; lângă dânsa se așeză acuma Mitropolitul Iosif ¹.

Patriarchul îi dăduse învățături în ceia ce privește vrăsta aceloră pe cari-i va face preoți și diaconi. Iosif luă însă acum, când eră cu totul sigur în Scaunul său, și alte măsuri. La Neamț fusese până pe atunci ca egumen, în locul lui Iosif întemeietorul, — legenda spune însă despre călugării Sofronie, Pimen și Siluan, cari, ei, ar fi făcut cândva un schit de lemn ² —, un Isac, pomenit în actele Patriarchatului. În 1407, la 7 Ianuar, Iosif care-și zice acum «prea-sfântit Mitropolit al Moldovlahiei» ³, încredințează mănăstirile «Vlădiciei Sale», întemeiate, deci, în adevăr, de dânsul, Neamțul și Bistrița, aceluiași «popă» Domentian, care va primi din mâinile unui boier delegat al Mitropolitului, Petru Ureche, și toată averea dăruită Neamțului de ctitorul mănăstirii, Petru-Vodă. Ca și egumenii «sârbi» din Țara-Românească, Domentian va avea toate drepturile asupra mănăstirilor și-și va putea numi un moștenitor fără ca

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 79.

² Melchisedec, în *An. Ac. Rom.* VI, pp. 58-9; *Rev. p. ist., arh. și fil.*, III, p. 14.

³ «Sveateaișii mitropolit chir Iosifū moldovlahiischii»; *Arch. ist.*, I ¹, pp. 140-1.

vre-o altă putere, bisericească sau lumească, să se poată amesteca.

Astfel se creă și vieții mănăstirești din Moldova acea libertate desăvârșită, prielnică pentru cetit și caligrafie, care nu zăbovi cu roadele ei. Pe când manuscriptele muntene s'au pierdut, cele moldovenești se mai află încă, în cu-prinsul țerii. Din însemnările de pe dănsese cunoaștem astfel numele câte unuia din clericii meritoși pentru înain-tarea la noi a culturii de mănăstire. Astfel, Gavriil fiul lui Urie, între 1435 și 1436, care scria o Evanghelie întreagă pentru pârcălabul de Hotin, Lațcu Căndea. O sumă de alte volume, cu slova mare, energică, cu câteva încercări de miniaturistică înfățișând pe frontispicii linii ce se împletesc și se taie, împodobite la colțuri cu flori de scaiu, se află în colecțiile Academiei Române, după ce au stat, vea-curi întregi, în Neamț, unde așternuseră răbdăter slova fru-moasă «pisarii» de mănăstire, cari credeau să-și câștige astfel și un drept la iertarea dumnezeiască a păcatelor.

PARTEA A II-a.

LEGĂTURILE BISERICII CELEI NOUĂ

CU

CATOLICISMUL LUPTĂTOR.

CAP. I.

Biserica munteană și catolicismul.

În Țara-Românească nu se ivise niciun fel de greutate în calea Bisericii celei nouă. Știm numai, printr'o mărturie strecurată în cutare scriere polemică din veacul al XV-lea, că Antim, Mitropolitul dela începutul Domniei lui Mircea, îmbătrânind, a primit cinul călugăresc, adăpostindu-se, de bună seamă, la vre una din mănăstirile domnești mai nouă, Cozia, Călimănești, Cotmeana, și nu la Tismana sau Vodița, centrele «sârbești», pentru care el, Grecul și reprezentantul strictei ierarhii constantinopolitane, nu putea să aibă nicio simpatie deosebită. Anume împrejurări, pe care nu le cunoaștem, îl siliră însă a-și părăsi chilia pentru a-și lua iarăși locul în fruntea Bisericii muntene, pe care apoi va fi călăuzit-o până la moarte¹.

Nu mai cunoaștem vre-un alt Mitropolit în jumătatea d'întăiu a veacului al XV-lea, și rostul acelor ce s'au strecurat în acest timp trebuie să fi fost foarte puțin însemnat. Aici nu se dădea, în adevăr, nicio luptă între ortodoxia grecească a Mitropolitului ori cea sârbească a călugărilor, de o parte, și, de alta, catolicismul roman, sprijinit de Ungaria vecină. Dacă, după trecătorul Mihail-Vodă și, în același timp cu concurentul său, Radu Pleșuvul, amândoi fii ai lui Mircea, Dan, fiul lui Dan I-iu, stăpânește în bună înțelegere cu regele-Împărat Sigismund, pe care-l și aduce

---

¹ V., pentru retragerea trecătoare a lui Antim, mai sus, p. 39.

în țară împotriva Turcilor, cu cari Dan se luptă, ani întregi de zile, ca om al «Chesarului», — aceasta n'are nicio înrăurire asupra politicei religioase a acestui Domn.

Alt Domn așezat cu ajutor ungureșc și, multă vreme, reprezentant al politicei de cruciată pe care o făcea marele ambițios Sigismund, Vlad Dracul, fiu al lui Mircea, nu e cunoscut nici el ca un prieten statornic și cu folos al legii apusene, ca un «latinophron». Proclamația sa dela Nürnberg, din 8 Februar 1431, prin care el îngăduie predica Minorităților trimeși de Împăratul-rege¹, rămase, de sigur, fără urmări.

Episcopia latină a Argeșului nu rămâne însă vacantă. Prin documente ungurești se întâlnesc numele titularilor ei, un Ioan de «Antiqua Villa», de obârșie necunoscută, un Paul de Hunyad, Ungur, un Vitus; n'avem însă nicio dovadă că vre unul măcar din aceștia, cari «păstoresc» Biserica apuseană din principatul Țării-Românești, și-ar fi avut reședința în vechiul Scaun de Domnie, din care urmașii lui Mircea plecară îndată pentru a se așeza în Târgoviștea mai nouă. În acest din urmă oraș, erau și catolici destui, dar mai mult Unguri decât Sași: pe la 1600 ei aveau două biserici, a Franciscanilor sau Bărăția (barát = frate, în ungurește), care trebuie să fie din această vreme, și biserica Sf. Marii, poate de obârșie mai nouă. Dacă s'ar fi păstrat cele mai vechi privilegii ale acestor lăcașuri de închinare pentru străini, — cele a căror știință o avem, sânt din a doua jumătate a veacului al XVI-lea numai, — am găsi în ele numele acelor Voevozi din vremea strămutării Scaunului domnesc în Târgoviște, cari nu se puteau hotări a rupe deplin cu catolicismul, ce eră în legătură cu politica lor de prietenie față de creștini².

¹ Hurmuzaki, I², pp. 749-50; cf. *Studii și doc.*, I-II, pp. xxxiv-v.

² Cf. *Acte și fragmente*, I, p. 66; Botero, *Relationi universali*, Veneția, 1596, pp. 94-5; Iorga, *Contribuții la istoria Munteniei*, în «An. Ac. Rom.», XVIII, pp. 31-2; *Studii și doc.*, I-II, p. 236, nota 1.

De alminterea data de 1417 se cetia pe «un basin de piatră pentru spălat cele sfinte», care se vedeă până târziu la Bărăție¹. În mănăstire se păstră, în veacul al XVIII-lea, și un manuscris al Cronicii țerii, alcătuite după 1688, și, prelucrând vechile anale, într'un raport, unul din Franciscani înseamnă și legăturile fiecărui Voevod cu catolicismul: se vorbește astfel de arderea lăcașului, de către Turci, supt un «Mircea-Vodă», care ar fi Cel Bătrân. Se mai culege din acest raport că Vlad Dracul a lăsat în pace mănăstirea Franciscanilor și că ea a fost dărâmată numai după Radu-cel-Frumos, în vremea lui Basarab-cel-Bătrân, pentru a fi refăcută apoi supt Țepeluș.

Satul Șotânga, în Dâmbovița, a fost dăruit, de bună seamă, pe acest timp «baraților» târgovișteni, cari, având obișnuita concesiune de «slobozie», de a strânge adecă locuitori noi, scutiți pe un timp de orice sarcini, așezară, în mijlocul sătenilor vechi «frânci» de-ai lor, de același neam unguresc ca și dâșii². Grija sufletească asupra acestor catolici din preajma lui Vodă n'o mai aveă însă acumă niciun episcop, ci numai parohul local, un Franciscan.

La hotarele Țerii-Românești însă, în Severinul pe care din nou îl luase în stăpânire, încredințându-l (1428) cavalerilor Teutoni, Împăratul Sigismund așeză un episcop pe Benedict, care se întâmpină și în 1439, când el capătă dela Papă, în același timp, și grija Moldovei, unde catolicismul nu și-ar mai fi avut reprezentanții ierarhici³.

Cu totul altfel, cu mult mai prielnic pentru catolici se înfățișează împrejurările în Moldova, unde prozelitismul polon eră simțitor mai îndrăzneț și mai harnic decât prozelitismul unguresc din Țara-Românească.

---

¹ *Arch. ist.*, I 2, p. 46.

² *Acte și fragmente*, I, p. 66.

³ Hurmuzaki, I 2, pp. 660-1, no. 560.

CAP. II.

Catolicismul în Moldova supt Alexandru-cel-Bun.

Alexandru-cel-Bun avea nevoie de vecinii de peste Nistru pentru a-și întări situația. Se mai adaugă că întâia lui soție, Margareta, care purta numele bunicii lui Alexandru și era chiar o rudă a acesteia, se număra printre credincioasele Bisericii romane. Din amândouă aceste motive, Alexandru, care începuse organizând Biserica răsăriteană a Moldovei și statornicind legătura cu ierarhia constantinopolitană, ajunsese dela o vreme, — de sigur după moartea Vlădicăi Iosif ¹, episcop și consăngean al său, — să sprijine încercările de cucerire ale catolicismului polon.

La învierea episcopiei Siretiului nu era de gândit, cu toate că regele Ludovic al Ungariei, ajuns și stăpân al Poloniei, făcuse pe Papă să creeze în Haliciu, pentru Galitiia și părțile vecine, o Mitropolie catolică ². La 1387, cel d'întăiu episcop de Siretiu fusese strămutat la Vilna, fără să fi stat în orașul de reședință domnească, al cărui titlu îl purta ³. Înainte de ajungerea în Scaun a lui Alexandru, titlul de episcop siretean îl purta un al doilea Polon, Ștefan Martini, un Dominican, ca și aceia cari stăteau în mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul din localitate, în care se săvârșiau și minuni trecute la protocol. Pe la începutul veacului al XV-lea scrie din Sandomirul polon cel de-al treilea episcop, de același neam ca și înaintașii săi, Ioan; el atârnă de Scaunul Cracoviei ⁴. Și la 1413 se pomenește un episcop, Nicolae Venator, din Ordinul Sf. Pavel Eremitul, apoi, în același an, Dominicanul Toma, concurent biruitor al celui d'întăiu, care ajunsese astfel să păstorească tocmai în Scar-

¹ El trăia încă la 16 Septembrie 1408; Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 102.

² Hoppe, *Gesch. von Galizien*, 1792, p. 206 și urm.

³ W. Schmidt, *Romano-catholici per Moldaviam episcopatus et rei romano-catholicae res gestae*, Pesta, 1887, p. 26, și Eubel, în *Römische Quartalschrift*, 1898, an. XII, p. 108.

⁴ *Studii și documente*, I-II, pp. XXIX-XXX, XLVII-VIII.

dona Dalmației ungurești. Toma e și cel din urmă episcop de Siretiu din Domnia lui Alexandru, și toți nu înseamnă altceva decât urme goale și pretenții deșarte.

În timpul când moaștele Sf. Ioan celui Nou se aduceau în Suceava, ajunsă reședință de Mitropolit cu binecuvântarea Patriarhului, lângă Alexandru stătea ca Doamnă o Româncă, ortodoxa Ana. Înainte de a o lua pe dânsa, Domnul se căsătorise cu acea Margaretă de care a fost vorba mai sus. Ea murì în cel d'întăiu sălaș al Domniei moldovenesti, Baia sâsească. Fù îngropată în vre-o biserică de lemn a negustorilor catolici cari erau orășeni cu drepturi ai Băii sau, cum i se zicea atuncea, de obicei și oficial, ai «cetății Moldovei», după apa ce curge în apropiere ei. Peste osămintele Margaretei, Alexandru-Vodă clădi acum o mare biserică de piatră, în stil gotic, cu bolți și săpături frumoase, și-i adause chilli de mănăstire, dar nu pentru Dominicanii strămutați dela Siretiu, cari, ei, aveau grija sufletească a Moldovei de spre partea catolicilor, ci pentru Franciscani, cari se întetiau pretutindeni la lupta cu schisma¹. La 1410 biserică eră gata, și poate chiar un nou episcop stătea lângă zidurile ei.

Această declarație de simpatie pentru catolicism trebuie pusă însă în legătură cu un șir de evenimente politice, care dovedesc că nu credința Domnului fusese schimbată, ci numai motive de oportunitate-l făcuseră să ia unele măsuri care nu corespundeau convingerilor sale. Anume, la 1404, Alexandru jură întâiași dată credință regelui Poloniei, lui Vladislav Iagello, pe când vecinul său Mircea făcea politică ungurească, mergând la Severin să întâmpine pe Împăratul-rege Sigismund. La 1410, Moldovenii se luptau la Tannenberg, în oastea polonă, împotriva Cavalerilor Teutoni. La 1411, Alexandru făcea un împrumut regelui și căpătă ca zălog eventual Pocuția. Și îndată, — după 1415, când Alexandru, mergând în Polonia, e înto-

¹ Bandini, ed. Urechii, în *An. Ac. Rom.*, XVI, p. 244.

vărășit de Doamna sa Ana¹, Alexandru se însură a treia oară cu vara lui Vladislav, Ryngalla, care putea să-și afle în Moldova episcopul catolic și biserica latină². Încă din August, episcopul de Camenița, căpătă voia de a sfinți pe Ioan de Riza, Polon, ca episcop de Baia, și, în Novembre 1417, Ioan putea să ocupe chiar aceste funcții³.

În Maiu 1415 încă, atunci când Alexandru, cu Doamna Ana, făcū acea călătorie politică de nouă închinare, la Curtea regelui Poloniei în Sniatyn, Vitold, Marele-Printz al Litvaniei, căutând să-și capete oarecare neatârnare politică și știind că o formă bisericească deosebită trebuie să-i corespundă, își creă la hotarele Moldovei un nou Mitropolit pentru Ținuturile sale, din care a vrut să facă mai târziu și un regat. Din dorința de a nu supără pe regele polon Vladislav, Patriarhia de Constantinopol nu vol să dea binecuvântarea ei pentru întemeierea noii diecese. Se găsiră însă episcopi cari să dea celui d'întăiu Mitropolit de Chiev din noua serie, Grigorie Țamblac, binecuvântarea lor⁴.

Țamblac fusese, probabil, la Constantinopol, egumen al vestitei mănăstiri Pantocratorul, și în această calitate el fū unul din Trimeșii Patriarchiei în Moldova, cari săvârșiră opera de împăciuire⁵. Cu acest prilej rămase el în țară mai multă vreme și ținū la Suceava, înaintea Domnului tânăr, a bătrânului Mitropolit Iosif, a clericilor și a boierilor mai cărturari, un șir de predici, lăudând într'una din ele și pe noul sfânt ocrotitor al Scaunului metropolitan ca și al Scaunului domnesc însuși, Ioan dela Cetatea-Albă. Aceste predici, care fuseseră puse în scris, s'au păs-

¹ Dlugosz, la acest an.

² Iorga, *Gesch. des rum. Volkes*, I, p. 299 și urm.

³ Eubel, in *Röm. Quartalschrift*, 1903, p. 189.

⁴ V. bibliografia mai nouă privitoare la Țamblac in Kaluzniacki, *Aus der panegyrischen Litteratur der Südslawen*, Viena, 1901; Iațimirschi, *Grigorie Țamblac*, 1908.

⁵ V. mai sus, p. 52.

trat, și ele arată în Grigorie, care eră de naștere Bulgar și învățase la școala vestitului patriarh de Târnova, Eftimie, un cunoscător bun al stilului clasic în omiletică și un retor dibaciu. Pe vremea aceea, Țamblac, mai bucuros de Moldova «sârbească», decât de apăsătoarea atmosferă elenizantă din Constantinopol, își zicea numai: «ieromonah al Bisericii moldovenesti». Poate că recomandările lui Alexandru-Vodă vor fi atras luarea-aminte a stăpânitorului lituan asupra învățatului călugăr, — și Mitropolitul moldovenesc, urmaș al lui Iosif, se va fi aflat între acei episcopi cari sfințiră pe Grigorie ca pe un conducător al Bisericii rusești din principatul lui Vitold. Cu greu ar fi găsit el oameni mai bucuroși să-l ajute decât pe Moldoveni, în mijlocul cărora petrecuse atâta vreme, spre folosul lor cultural și religios¹.

Hirotonisirea Mitropolitului de Chiev eră un păcat față de ierarhul constantinopolitan; îngăduirea politice de sprijinire a catolicismului, la care se învoise Alexandru-Vodă, eră o altă greșeală, nu mai puțin grea. Se adăugî și o a treia pentru ca să apese și mai mult pe urmașul lui Iosif, pe al doilea Mitropolit, fără nume, al Bisericii moldovenești organizate. La 27 Decembre 1414, regele-Împărat Sigismund,—cu care Alexandru trăia în bune legături de prietenșug, ca unul ce nu știă tratatul de împărțire a Moldovei, pe care, în 1412, puternicul vecin îl încheiase cu Vladislav al Poloniei, alt prieten și mai bun,—intră în orașul svitërian Constanța, cu un strălucit alaiu, pentru a deschide acolo sinodul care trebuia să închidă rana, de mult deschisă, a shismeii Apusului, împărțit între Papa din Roma și Papa din Avignon. În Constanța veniră, pe lângă atâția prelați unguri, și Trimeși ai mai multor orașe, între care și cele

---

¹ Cf. Melhisedec, în *An. Ac. Rom.*, VI, p. 1 și urm., sau *Rev. p. ist., arch. și fil.*, III, p. 1 și urm.; apoi și în anul VIII din *Biserica ortodoxă română*.

ardelenesti, Clujul, Alba-Iulia și Brașovul. Poftită de un suveran așa de puternic precum era Sigismund, Moldova, pe care la 1420 episcopul de Baia o declară «supusă stăpânirii temporale a lui Sigismund»¹, își trimise și ea delegați, dar numai din acele orașe care aveau un număr de locuitori catolici, dintre străinii unguri, germani și sași. Cronicarul sinodului, Ulrich de Richenthal, pomeneste astfel pe reprezentanții Sucevei, Romanului², Iașului³, Hârlăului, Bârladului și altor târguri prea sucit scrise ca să se poată recunoaște⁴. Știm că și Chilia a avut stema ei la Constanța⁵, precum, de alminterea, nici Muntenii n'au lipsit dela acest măreț sinod pe care-l prezida un Împărat doritor de a jucă un rol mare în lume. În «cei doi Mitropoliți și șapte episcopi», de cari vorbește cronicarul⁶, trebuie să se vadă mai mulți preoți și egumeni decât episcopi adevărați.

Ai noștri n'au avut firește niciun rost în hotărârea marilor probleme religioase pentru care fusese adunat sinodul. Dar un Mitropolit ortodox care sfințește episcopi fără voia Patriarhiei, care îngăduie a i se da de Domn un coleg catolic, fără a protesta, și care, în sfârșit, lasă să-i plece din țară delegați la un congres bisericesc latin, aveă socoteli de dat la Constantinopol. El a și fost chemat acolo, cum, tot pentru tolerarea întinderii catolice, fusese citat odată cel d'întăiu Mitropolit al Ungrovlahiei. Sau poate, fără nicio citație, Mitropolitul Moldovei veni spre orașul împărătesc, din partea Domnului său, pentru ca să arate Împăratului bizantin, care însă nu era totdeauna stăpân peste Patriar-

¹ Eubel, in *Römische Quartalschrift*, 1893 (XII).

² «Reissmarck».

³ «Die zwii seind Philistei.»

⁴ «Moderland», «Mayda», «Herat», «Mentz», «Molga».

⁵ Hurmuzaki, I², p. 497, no. 409.

⁶ «Zwaien Ertzbischoffen und sonst syben Bischoff yres Lands... vil Gelerten»; fol. ccx V^o.

hul lui, că o asemenea acțiune în materii religioase e impusă de nevoi politice ce nu se pot înlătura. Oricum, iată-l pe capul Bisericii din principatul lui Alexandru-cel-Bun la Athyra, lângă Constantinopol.

Patriarhul nu voi să-l recunoască drept Mitropolit canonic, poate și pentru că fusese numit dintre clericii țerii, ucenicii lui Iosif și ascultătorii lui Țamblac, în loc să fie trimes dela Constantinopol, dintre clericii cari, acolo, se ațineau la episcopii apropiate sau oricât de depărtate ¹. Împăratul lipsiă, fiind dus, — încă din vara anului aceluia, 1415 —, în Morëa pentru a ridica vestitul zid de șese leghi, Hexamilion ². În zădar stăruiră pentru Moldovean unii dintre episcopii greci aflători atunci în Capitala Împărăției, și mai ales al Mediei, spunind că e obiceiul a primi, nu numai prelați aflători în situația Mitropolitului moldovenesc, dar până și Armeni, Musulmani și eretici declarați. Afacerea se zăbovi mai mult timp, și anume până la întoarcerea Împăratului Manoil, om de autoritate, care, în clipa când propunea cruciata Venețienilor ³, trebuia să caute a nu pierde prietenia puternicului Domn ce stăpâniă la gurile Dunării. Dar Patriarhul Eftimie nu ascultă nici de sfatul Împăratului însuși; numai după moartea lui, la 31 Mart 1416 ⁴, Mitropolitul căpătă dela noul Patriarh, Bulgarul Iosif, poate și el vre-un ucenic de-al lui Eftimie de Târnova, puțința de a plecă, prin aceia că i se dădură scrisorile patriarhale de întărire ⁵.

Peste cinci ani de zile, Mitropolitul, care scăpase din greutățile create de Patriarhie, văzû pe Alexandru-Vodă

¹ Syropulos, *Vera historia unionis non verae*, Haga, 1660, p. 3.

² V. Iorga, *Notes et Extraits*, I, la acest an.

³ *Notes et extraits*, I, p. 239.

⁴ Du Cange, *Glossarium mediae et infimae graecitatis*, p. 1191.

⁵ Syropulos, *l. c.* În cronică se vorbește apoi de solia la Papă a lui Nicolae Eudaimonoiani; v. *Notes et extraits*, seria a 2-a, p. 183, nota 1; p. 198, nota 3.

despărțindu-se, cu voie dela Roma, de soția sa catolică, Rynghalla. Episcopul de Baia, Ioan, prezintă cererea la 1-iu Iulie 1421, și la 15 Decembre căsătoria eră dezlegată, pentru înrudirea de aproape, necanonică, între soți. Cu Doamna de neam polon, plecă din Iași un puternic sprijin al catolicismului, deși Siretiul trecu, în 1421, la Rynghalla, care va fi știut să ocrotească pe domeniul ei legea latină¹. Nu știm ce ispravă va fi făcut episcopul de Siretiu în anii cât orașul fù al Doamnei divorțate: după Nicolae Venatoris, întors la această diecesă, un Ioan poartă titlul episcopal de Siretiu dela 1434 înainte². Dar rivalul său din Baia intră în luptă cu Franciscanii, cari pretindeau să îndeplinească funcții preuțești prin sate și, cât despre aceia, mergeau prin cârciume și-și aveau țiitoare în vederea lumii. Nici Ioan, nici urmașul său, dela 30 April 1438, Petru din Zips, nu putură să mai ridice condițiile materiale sau morale ale diecesei, în care episcopul, care, din nenorocire, pentru el, rezidă de fapt, primiă doar 70 de galbeni pe an dela puținii credincioși și nu eră ținut în seamă nici de Franciscani, nici de Dominicani cari mai erau lăsați să cutreiere țara, mai mult pentru plăcerile lor decât pentru folosul confesiunii latine³.

Episcopul Melchisedec pomeneste o notiță pe un cronograf tradus în românește, notiță, de bună seamă marginală, care reproduce un antimis al Mitropolitului moldovean *Macarie*⁴, cu data de 1429. Mitropolitul poartă titlul de «al Moldovlahiei și al părților de lângă Mare». Acest titlu e întru toate corespunzător cu epoca lui Alexandru-cel-Bun, când Moldova se numia bisericeste așa: «Moldo-

¹ Hurmuzaki, I², pp. 514-5, no. CCCXXIV.

² Eubel, l. c.

³ *Ibid.*

⁴ *An. Ac. Rom.*, VI, p. 46, nota. Pomelnicul dela Bistrița are între Iosif și Teoctist pe Ioan, Samoil, Ioanichie, Vasilie, dar ei pot fi și «archiepiscopi» de Roman (v. mai departe). — Macarie lipsește.

vlahia» — și Domnul își zice astfel în unele din actele sale mai târzii — și când amintirea episcopiei de Cetatea-Albă, de curând anexată apoi la Moldova, trebuia să fie foarte vie.

Macarie nu mai apare, de alminterea, nicăiri, și niciun alt Mitropolit moldovenesc nu e amintit până la tratativele cele nouă pentru Unire, între Roma, adusă la unitatea de Cărmuire, și vechiul Bizanț îndărătnic, în 1437 și anii următori.

CAP. IV.

Mănăstirile lui Alexandru-cel-Bun.

Din ce în ce mai despărțită de Polonia, iar la urmă în strânsă legătură cu Lituania lui Svidrigailo, neastâmpăratul urmaș al stăpânirii și planurilor lui Vitold, politica moldovenească nu mai cerea ocrotirea fățarnică a catolicismului din partea Domniei. De alminterea, ziditorul bisericii catolice din Baia fusese un ctitor și inoitor de mănăstiri răsăritene. Într'un unghiu de munte din Bucovina de azi, la *Moldovița*, el făcù o nouă mănăstire, al cărei privilegiu d'întăiu are data de 31 Octombrie 1402 și vine dela Alexandru, care dădù fundației sale două mori în Baia: una în cetate chiar, alta la margine, și patru sălășe de «Tatari»¹, așezate tot acolo. Danii de pământ le face el Moldoviței și în 1409; o mare parte din munți și vămi, Ținutul ce mărgenește cursul răpede al Bistriței, intră astfel dela început, cu uriașele-i păduri bătrâne, în stăpânirea călugărilor Bunei-Vestiri. Și Doamna Ana crescù din partea ei averea Moldoviței². Egumenul cel d'întăiu al Moldoviței nu e numit în niciunul din aceste acte domnești, dar el trebuie să fi fost, nu numai administratorul unor moși întinse, dar și un fel de Vlădică fără hirotonisire al preoților din toate satele ce alcătuiau marele domeniu al mănăstirii.

¹ Sau Tătărași-Țigani.

² Wickenhauser, *Moldowiza*, Viena, 1862, p. 55 și urm.

N'avem încă o carte de privilegii pentru mănăstirea de pe malul Siretiului, a «Sfântului Nicolae din Poiana Siretiului», dar, încă din 1409, Alexandru făcea o danie acestei mănăstiri, fără a spune ori a lăsa să se înțeleagă prin vreun cuvânt că el ar fi și întemeietorul ei. Domnul se mulțamește a-i da toate drepturile asupra bălții «ce se întinde dela gura Șomuzului până la hotarul ce este la Heciu», precum și un loc de sădit vie pe dânsul¹. Se adăugiră apoi, la 1410, către averea acesteilalte mănăstiri: «din Tarmârtașenii dela Șomuz cinci sălașuri de *Tatari*, cu voia șoldanului lor [sau cu șoldanul, cu Sultanul, sau Voevodul lor], Petru»².

Bistrița, de lângă apa cu același nume, fû prefăcută de Alexandru, care eră să fie și îngropat în cuprinsul ei. Acestei mănăstiri, cu hramul Adormirii Maicii Domnului, îi hărăziă el la 1422 vama Bârladului, care nu eră una din cele mai puțin însemnate ale țerii, «în deplină stăpânire, pe veci»³; peste câțiva ani, la 1428 și 1431, când Domnia lui Alexandru se apropia acuma de sfârșit, Bistrița mai căpăta o vamă: aceia, pentru Secuime, dela «Tazlău, care se ține de vama Bacăului». Patru prisăci de albine, în locuri depărtate, trebuiau să deă bisericii ceara trebuitoare. Slujba erau să i-o facă 31 de sălașuri de Țigani, — așa se și zice aici, nu «Ațigani», ca la Munteni —, cu un cneaz sau jude și 12 «bordeie» de Tatari adevărați. În sfârșit, pentru întâiași dată se dă unei mănăstiri, împreună cu un sat și siliștea lui, și mănăstirea clădită de alții pe acest loc: «mănăstirea Sf. Nicolae, unde a fost Huba»⁴. Acest act ni dă și numele eguménului Vasilie, numit *stăreț*, și «domn», *chir*, că episcopii. La Bistrița s'a îngropat și Doamna Ana, la 2 Novembre 1418⁵.

¹ *Arch. ist.*, I 2, pp. 11-2, no. 283.

² *Ibid.*, pp. 12-3, no. 284.

³ *Ibid.*, I 1, pp. 132.

⁴ *Ibid.*, pp. 122-3.

⁵ Iorga, *Inscripții*, I, p. 38.

Hărțile mănăstirii *Neamțului* n'au fost tipărite nici măcar în regește, fiind numai de puțină vreme aduse la Arhivele Statului, dar ele trebuie să cuprindă un număr de privilegii asemănătoare dela Alexandru-cel-Bun.

Biserița de lemn dela *Rădăuți*, unde eră, dela Bogdan-Vodă încoace, gropnița Domnilor Moldovei, pentru care cuvânt i-a făcut și daruri Anastasia, fiica lui Iațcu-Vodă și soția lui Iurg Coriatovici¹, a fost întemeiată din nou, de piatră, supt Alexandru însuși. Un privilegiu mai târziu dă mărturie că organizatorul Moldovei, în orlinea politică și în cea bisericească, a dăruit bisericii acesteia, al cărei stareț de mănăstire ținea loc de episcop în părțile de sus ale țerii, care fuseseră de curând căpătate, supt Alexandru însuși ori supt înaintașul său, Petru Mușat, dela Poloni, nu mai puțin de 50 de biserici, «cu popii lor», și anume: «din Ținutul Sucevei 44, iar din Ținutul Cernăuțului șese biserici»². La *Rădăuți* se începă acel pomelnic din care pe încetul se dezvoltă în alte locuri, mai fericite, cronica moldovenească.

Încă înainte de Alexandru, de pe vremea lui Roman-Vodă, ctitorul orașului ce-i poartă numele, se află în acesta o biserică a Sf. Paraschive. Aici s'a îngropat și soția întemeietorului, Anastasia. Fiul Anastasiei și al lui Roman veni acum să înzestreze biserica din *Roman* cu sate și mori, cu «vaduri pe Moldova din jos de târgul Romanului». Actul de danie spune că ea s'a făcut «în Suceava, preasfințitului Mitropolit Iosif», ceia ce arată două lucruri: că și acesta eră ctitor la Sf. Paraschiva, de vreme ce lui i se făceau daruri pentru *dânsa* și, al doilea, că în acest moment, la 16 Septembrie 1408, nu se întemeiasă încă o a

¹ Melchisedec, în *An. Ac. Rom.*, VII, p. 272 sau în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, I, p. 60; Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, I, Viena, 1903; cf. *Ist. lit. rom. în veacul al XVIII-lea*, II, p. 532, nota 1: *Studii și doc.*, VI, p. 627.

² *Uricariul*, XVIII, p. 58 și urm.

doua episcopie a țerii, o «Mitropolie a Țerii-de-Jos», cum i s'a zis mai târziu, în Roman¹. Totuși Alexandru-cel-Bun se arată, într'un act al lui Ștefan-cel-Mare, ca întâiul ctitor al «Mitropoliei» de Roman, căreia-i dă, nu numai Leucuşenii, «cu dijma de varză», cari se întâlnesc și în documentul precedent, dar și Dragomireștii². Cel d'întăiu «Mitropolit al Romanului», chir Calist, e pomenit într'un act dela Ștefan-Vodă, fiul lui Alexandru, la 30 Septembrie 1445, când i se dă «un Tatar din Tatarii noștri dela Neamț și cu sălașul și cu toată averea lui»³, putându-l lăsa după moarte, fie «bisericii», fie altui cuiva, dacă nu vrea să-l libereze, ca să trăiască «slobod, după legea românească», «nepomenindu-i nimeni de robie». «Mitropolia» se arată ca un fapt cunoscut și, de oare ce, în luptele ce izbucniră după moartea lui Alexandru, fiii lui nevrednici numai răgaz pentru așezăminte nouă bisericesti n'aveau, trebuie să se admită că întemeietorul episcopiei de Roman a fost tot Alexandru-cel-Bun.

CAP. IV.

Urmașii lui Alexandru-cel-Bun și mănăstirile Moldovei.

Și fiii, nepoții de fii, în luptă pentru stăpânirea Moldovei, ai lui Alexandru-Vodă, sânt darnici față de mănăstiri. Acestea erau așezate la locuri de strâmtoare, de pasuri și de vaduri; ele aveau împrejmuire de ziduri, tare pentru acele vremi, și erau în stare, și să apere o oștire, și s'o primejduiască în trecerea ei. «Egumenul» dela *Pobrata*, Eustatie, primește,

---

¹ Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, pp. 101-2. Cf. I. Bogdan, în *Convorbiri literare*, XXXV, p. 364 și urm.

² Melchisedec, l. c., p. 147.

³ *Ibid.*, p. 112.

astfel, dela Petru cel d'întăiu «patru sălașe de Țigani»¹, după ce Ștefan, fratele său, închinase aceleiași mănăstiri altă sumă de Țigani²; i se dau buți de vin din dijma, din «deseatina» domnească dela Hârlău, sau dela Cotnariul săsesc, ori de aiurea. Ceară dela Târgul-Frumos se adauge mănăstirii din partea aceluiași statornic sprijinitor, Petru-Vodă, la 5 Octombrie 1448, când el eră însuși «în mănăstirea din Poiana», încunjurat de «drepti boieri», în frunte cu Neagoe, cu un Vornic, un părcălab, un Stolnic, un Ceășnic, un Spătar și pisarul Tudor, care scrie actul³. «Frații», puteau să aibă astfel «un adaus de băutură la trapeză» (la masă)⁴. Dela Alexandrel, fiul lui Roman și nepotul lui Alexandru, călugării dela «Pobrata, din Poiană», capătă iarăși ceară din prisăcile domnești dela Târgu-Frumos, — mai târziu călugării putneni ieau *camăna* cerii dela Siretiu⁵—, buți de vin din dijma ce o ridică Domnia acolo, dela cârciume, apoi o prisacă în «braniștea», în teritoriul oprit, dela Bohotin, — mai pe urmă și măji de pește, în sfârșit Țigani, Tatai, poieni, mori, moșii, «pustietăți» lângă ape, loc de heleșteu, de văratec și de sat, pe lângă un număr de măsuri, de «coloade» de grâu și orz dela Sașii din Baia, cari, altfel, vor plăti o amendă de 60 de ruble de argint, — de tot mare pe acea vreme⁶.

Bistrița, din parte-i, se alege, dela Alexandrel, cu pescuitul în Botna, și în Nistru chiar, — «două pescării», scutite de orice amestec al «celui ce va ținea dela noi Țighinea», cu vama ei cea vestită⁷.

¹ Arch. ist., I 1, p. 123.

² Ibid.

³ Ibid., p. 113.

⁴ Ibid.

⁵ Wickenhauser, *Woronetz und Putna*, Cernăuți, 1886, p. 185.

⁶ Arch. ist., II, pp. 102-3. Cf. și p. 142.

⁷ Ibid., p. 141.

Dintr'un privilegiu al lui Alexăndrel și din al doilea, dela 20 Maiu 1459, al lui Ștefan-cel-Mare însuși, adevăratul urmaș al lui Alexandru-cel-Bun, precum și din altele dela același Domn, se mai vede ce situație superioară, asemănătoare cu a lăcașurilor monastice din Apusul catolic, — dela care, în atâtea privinți, se inspiră Moldova, — aveau aceste mănăstiri, mai bine împărțite decât cele din Țara-Românească. Pe satele lor, nicio dare nu se dă altuia decât numai călugărilor. Domnia sau proprietari mai vechi, ca «biscopul», — ceiace înseamnă episcopul catolic, pe care Ștefan îl despoaie de drepturile sale asupra Ungurilor dela Lucăcești, — părăsesc toate veniturile. Nu se mai datoresc Statului dijmele de orice fel, ca «berbenițele de mied»¹ și drobii de sare, nici dările, nici posada, — adică sarcina de a face strajă la cetăți² —, podvodul, — cărătura pentru Domnie —, ilișul, — poate pentru prinderea peștelui³, «lucrul la moară», «la cetate»⁴, «la cositul fânului domnesc», nici caii de jold — pentru poșta Măriei Sale, nici «cărutul buților» și nicio altă «slujbă» legiuită. Aiurea se adauge că ureadnicii, dregătorii Domniei, dijmarii sau desetinarii nu vor ridica dijma albinelor și că pripășarii nu vor avea «pripasul» pentru trecerea, de către vitele străine, a «hotarului». Globnicii nu ieau gloabă, pentru anumite delictе și crime; nici «tretina» nu se plătește aici. N'au rost osluharii, nici «părerubții», ale căror îndatoriri fiscale nu sânt cunoscute, nici «gonacii» sau următorii⁵. Une ori vameșii n'au dreptul de a culege vama drumului asupra «peștilor și verzei» călugărilor⁶. Ba chiar aceștia puteau aduce unele lucruri din

¹ Arch. ist., II, p. 114.

² Cf. Bogdan, Documentul Răzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în secolul XV, din An. Ac. Rom., XXX, 1908, pp. 52-4.

³ Melchisedec, Cron. Hușilor, I, pp. 56-7; Cron. Rom., I, pp. 121-2.

⁴ Același, Cron. Rom., I, p. 120.

⁵ Ibid., pp. 118, 126.

⁶ Ibid.

străinătate și a le vinde acolo fără a da vamă¹. Multe vămi ale țerii, — «mari, și mici, și *perepisuri*» (vămi de tranzit), ori «grivna» sau vama carălor, — ca acelea din Bacău și din Tazlău, dăruite de Ștefan-cel-Mare Bistriței², erau ale mănăstirilor³.

Judecătorii orașelor vecine, Iași, Ilârlău, Bacău, șoltuzii și pârgarii, «rânduiții târgoveților», — cari luau gloabe pentru «sfezi» și chemau la bălciuri în zilele hotărâte —, staroștii de Ținuturi sau pârcălabii de cetați n'au dreptul să judece pe oamenii de pe teritoriul *imun* al mănăstirii, ci acest drept se dă călugărilor, adică egumenului, care va fi fost reprezentat la județ printr'un *dichiu*, ca al episcopului. Unele venituri domnești de prin târguri, ca venitul cerii din Bacău, trec iarăși la călugări⁴. «Pricinile mari», «furt, deșugubină», — pentru fapte rușinoase, «răpiri»⁵, ca și «pricinile mici», nu se vor îndrepta spre niciun Scaun de judecată, — afară numai de cele pe care și le oprește Domnia, ca trădarea, de sigur⁶.

Nu numai că toate veniturile sânt ale mănăstirii, dar nici meșterii ce se vor afla prin sate, «cojăhari» (cojocari) sau alții, nu vor avea să lucreze pentru Domn, ci meșteșugul lor va fi de folos numai sfântului lăcaș.

Cum se vede, mănăstirea moldovenească din acest timp e cu totul scutită, *immunis*, cum s'ar fi zis în Apus, sau, cum se zicea atunci în Moldova, cu un cuvânt tătăresc, *tarcan*⁷.

Astfel stătea Biserica Moldovei în preajma Unirii Răsăritului cu Roma, în condiții de organizare și demnitate mult supe-

¹ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 127.

² *Arch. ist.*, I¹, p. 154.

³ Cf. darea în Țara-Românească, a vămii dela Calafat, cu tarif fix, către Tismana, la 1529; *Arch. ist.*, I¹, p. 30.

⁴ *Arch. ist.*, I¹, p. 154.

⁵ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 126.

⁶ *Ibid.* Dar sânt cazuri când «deșugubina» și «răpirea fetelor» aduc și ele gloabă Domniei; *Arch. ist.*, I¹, p. 124.

⁷ *Arch. Ist.*, I¹, p. 154; Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 126: *velicoiū țarcansvo*, «scutirea cea mare».

rioare acelora de care se bucură Biserica munteană, intrată răpede în lăncezire.

CAP. V.

Sinodul din Florența.

1. *Mitropolitul Grigorie*. Într'un moment când negocierile pentru Unire erau destul de înaintate, se înfățișă la Roma chiar un cleric român, Grigorie, care mărturisî credința catolică și fû hirotonisit acolo ca Mitropolit al Moldovei, primind misiunea de a aduce la catolicism, nu numai pe Moldovenii săi, dar și pe «Românii și Bulgarii ce află în regatul Ungariei sau la hotarele lui»¹. Un pașaport formal se dădû acestui «arhiepiscop al Moldovahiei», pe care țara, în fruntea căreia stăteau fiii lui Alexandru-Vodă, Ilie și Ștefan, împăcați acuma, n'avea de ce-l recunoaște². Moldova nu putea să aibă atunci, cu cei doi Domni, atâta vreme dușmani, dintre cari unul nu putea să rabde pe cellalt lângă dânsul, o adevărată politică, și încă politica îndrăzneată care ar fi întors-o la catolicismul din vremurile lui Lațcu-Vodă și ale lui Petru I-iu.

Episcopul de Siretiu rămase și mai departe în Polonia; noul episcop de Baia, Petru din Zips, nu fû numit decât la 30 April 1438³. Înaintașul său se pare că nici nu mai stătea în cea mai veche cetate a Moldovei, ci-și căutase un adăpost în mănăstirea cea bătrână a Franciscanilor dela Trebeș, lângă Bacău, pe apa Negelului, cari Franciscani veniseră din Secuime, din marea lor Casă dela Csik-Somlyó⁴. Rămășițele de catolicism erau amenințate, în sfârșit,

¹ *Annales ecclesiastici* ale lui Baronius, la anul 1436.

² V. Hurmuzaki, I², pp. 599-600, no. DII.

³ Eubel, I. c.

⁴ *Studii și doc.*, I-II, pp. xxxvi, 150-3, no. cxii; cf. Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 18-20, după izvoare cehe.— V. p. 66.

și de propaganda husită, ocrotită, se zice, de Alexandru-cel-Bun, către sfârșitul Domniei lui și reprezentată la 1438 de un preot Constantin, de loc din Roma, care se laudă că este canonic al Lateranului și câștigă multă lume la noua lege poporală, cu cărțile sfinte în graiul vorbit și înțeleș în de obște¹.

2. *Husitismul în Moldova și Maramurăș*. Husitismul năvălise, în adevăr, Ungaria, în același timp când lup-tătorii pentru biruința Bibliei și Evangheliei, fără cere-monii și forme, fără Vlădici și pompă, cucerieau orașe în Statele Împăratului-rege și ajunseseră, prădând și cân-tând imnuri, în Zips și în Maramurăș². Preoți din acest Maramurăș românesc sau din părțile vecine ale Ardealului primiră credința cea nouă, care îngăduia și mirenilor îm-părtășenia «supt amândouă speciile», cu pâne și cu vin, așa cum obișnuise totdeauna Biserica «grecească» a Româ-nilor. Urmând exemplul Cehilor, cari tălmăciseră Psaltirea și toată Biblia, acela al Polonilor, cari aveau și ei psalmii în limba poporului, preoți din aceștia cari primiseră cre-dința simplă și intimă a lui Huss cel ars pe rug, tălmăciră, după un original slavon, pentru întâiași dată, părți din Scriptură. Astfel începură să umble din mână în mână manuscriptele care cuprindeau, într'o aspră proză, plină de greșeli și încălцитă, Psaltirea românească, Vechiul Testament românesc, Evanghelia și Faptele Apostolilor în limba noastră. Crezul catolic păstrat de Husiți eră adaus la aceste lucrări începătoare de tălmăcire³, și se mai cetiau și unele legende : a Sf. Dumineci, a Sf. Vineri, în care se oglesc supers-

---

¹ Eubel, *l. c.*; Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, în *Monumenta Poloniae historica*; Cracovia, 1891, pp. 254-5, 267-9, 281-3, 305-6; cf. *Studii și doc.*, I-II, p. xxxiv.

² Iorga, *Ist. lit. religioase a Românilor până la 1688*; București 1904, p. 16 și urm.

³ *Ibid.* p. 18 și urm.

țițile pe care, de mult timp, le răspândiseră între Români preoții bulgari ce se convertiseră la legea de suferință și de entuziasm, de înlăturare a formelor, ce poartă numele lui Bogomil, întemeietorul ei, la legea noului pavlichianism sau a bogomilismului ¹. Iar, cu câtvă timp înainte ca husitismul unguresc să facă astfel a-și lua începutul literatura religioasă a Românilor, Unguri, trecuți la erezia cea mai iubită și înțeleasă de popor, traduceau în Trotușul Moldovei, încă din 1416, cărțile slinte în limba maghiară ².

3. *Moldovenii la Sinodul din Roma.* În aceste vremuri tulburi, când catolicismul părea că trage de moarte, când erezia cuceria tot mai mult teren, dând roade așa de frumoase și nouă ca Scriptura în graiul credincioșilor, când un pribeag ca Grigorie putea să fie sfințit la Roma ca «arhiepiscop al Moldovlahiei» latine și Benedict dela Severin putea să capete, tot dela Papă, dreptul de a păstori Moldova, se mai întâmplă că Scaunul metropolitan rămase vacant, de bună seamă prin moartea lui Macarie. Biserica Moldovei fu administrată de protopopul Scaunului arhiepiscopal, Constantin, care rămase apoi vicariu, «cloțiitor» de Mitropolit. Iar Patriarhia, căreia Domni ca aceia din 1437 nu-i puteau stă în față, se grăbi a da Moldovei un nou arhipăstor, pe titularul de Sebastia sau Sivas, în Asia Mică, Damian, care eră un ucenic al patriarhului Iosif, «un om al lui», «din chilia lui», «dintre slujitorii lui» ¹. Pentru negocierile în chestia numirii noului Mitropolit venise la Constantinopol protopopul și, cu dânsul, fruntașul boier Neagoe ², Nu credem ca ei să se fi întors în țară, de unde nu i-ar fi trimes ușor în Apus, la Ferrara și Florența, pentru a lua parte la dezbaterea Unirii. E mai admisibil că se luară după stăruințele Patriarhului și Împăratului, cari

¹ *Ibid.*

² Friedrich Keinz, *Zwei alte ungarische Texte aus einer Handschrift der k. bayer. Hof- und Staatsbibliothek*, München, 1879.

³ Syropulos, pp. 260-1.

⁴ V. Syropulos, p. 45; cf. Mansi, *Collectio Conciliorum*, XXX-a.

voiau să aibă un alaiu cât mai strălucit, și se suiră și ei pe corăbiile care duceau pe Greci și pe Armeni spre țărmurile Italiei. Altfel, n'am înțelege de ce Biserica munteană nu și-a avut și ea reprezentanții la marele Sinod ecumenic.

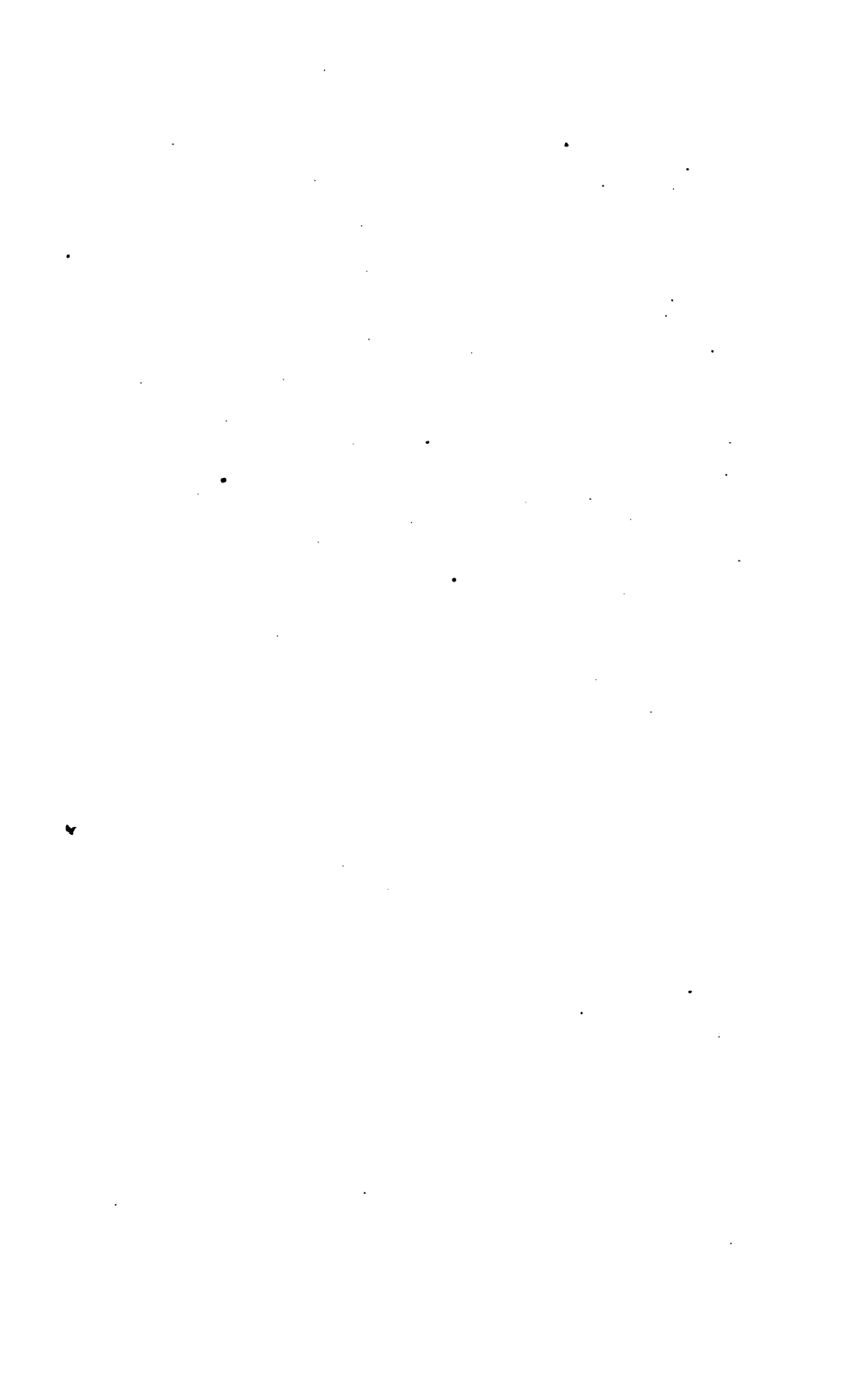
Delegații moldoveni luară parte regulat la ședințe, și Damian e pomenit de mai multe ori în cronica lui Syropulos, arătându-se că el eră așa de mult împotriva înoirii în dogmă, încât, uitând datoriile sale de recunoștință, făcu părere deosebită de a Patriarhului Iosif ¹. O cronică spune că Trimeșii s'au întors «cu bărbile tunse», Letini curați și în port ²; dar după purtarea lui Damian în sinod învinuirea pare să nu fie întemeiată. Când, peste multă vreme, după moartea Împăratului Ioan al VIII-lea, sinodul constantinopolitan secret din 1450 se declară împotriva Unirii, Damian fu reprezentat la el prin Macarie Mitropolitul Nicomediiei ³.

---

¹ Locurile, în Dobrescu, *Contribuțiuni la istoria Bisericii române în secolul al XV-lea*, p. 25 și urm.

² Bogdan, *Vechile cronice*, pp. 144, 194.

³ Dosofteiu de Ierusalim, *Tomos Katallages*, Iași, 1694, p. 520; Allatius, *De Ecclesiae occidentalis atque orientalis consensione*, Colonia, 1648, col. 1387; întâiu la Dobrescu, pp. 31-2; cf. Auner, *La Moldavie am Concile de Florence*, București, 1906.

PARTEA A III-a.

ORTODOXIA DE LIMBĂ SLAVONĂ

ÎN

EPOCA LUI ȘTEFAN-CEL-MARE.

CAP. I.

Mitropolitul Teoctist.

În 1451 Patriarchul Grigorie Mammas, care ținea la Unirea cu Roma, plecă din Constantinopol, unde stăpâneau patimile poporului, atâtea, supt slabul Împărat Constantin, de Megaducele Luca Notara, adevăratul stăpân al Capitalei bizantine. A se numi alt Patriarch în locul lui, era însă cu neputință. Sultanul Mohammed al II-lea își începuse Domnia făcând, prin cetăți nouă la Bosfor, veniturile ca și legăturile Constantinopolului, care-și aștepta ceasul. În sfârșit, pentru a înrăi și mai mult criza religioasă și politică, Mitropolitul unit al Chievului, cardinalul Isidor, veni, din partea Papei, dela Roma chiar, pentru a proclama din nou Unirea, pomenind pe Prea Sfântul Părinte în liturghie și înviersunând și mai tare plebea mândră a Bizanțului împotriva dușmanilor și a pângăritorilor ortodoxiei străbune. Mulți chemau în gura mare, ca liberatori, pe Turci, cari și intrară, după un asediu mai lung, în orașul împărătesc la 28 Maiu 1453 ¹.

În 1451, Mitropolitul Moldovei, Damian, care rămăsese în vechea tradiție ortodoxă, muriu sau părăsi Scaunul. Domn a fost în acest an, până mai târziu în toamnă, Bogdan-Vodă, tatăl lui Ștefan-cel-Mare. Acesta, învingător asupra Polonilor, n'avea simpatii politice latine. Respect pentru drepturile con-

---

¹ V. Iorga, *The byzantine Empire și Geschichte des osmanischen Reiches*, II, cap. I.

stantinopolitane, în halul în care se află Împărăția grecească, nu putea să aibă; și apoi un Patriarch bizantin nu-i stătea la îndemână pentru a da «gramatele» de întărire unui nou Mitropolit. Bogdan nici nu se gândi a-l lua din mijlocul «ucenicilor» de prin «chiliile» Bizanțului, ci alese pe un Român,— am crede chiar pe un fiu de boier, o rudă de Voevod, căci prea mare e înrăurirea lui în toate afacerile, supt Domnii cari urmează. Teoctist era un om învățat, care a dat un mare avânt culturii slavone în Moldova; trebuie să fi fost pregătit deci într'una din mănăstirile care păstrau datinile acestei culturi, gonite acum din vetrele ei balcanice. Astfel de mănăstire era însă în Moldova numai Neamțul, al cărui egumen avea, dela orânduirea Mitropolitului Iosif, și grija Bistriței: Iosif se gândise totdeauna cu iubire la acest lăcaș «al său», și bătrânețele-i din urmă le și petrecu aici, cum spune și numele de «chilia Vlădicăi Iosif», păstrat până târziu ¹. Dintre părinții nemțeni, al căror egumen va fi fost chiar, se ridică și Teoctist.

Pentru a-l sfinți, era în apropiere Mitropolitul muntean. Acesta n'avea, de mult, legături cu Patriarchia de Constantinopol; el nu iea parte nici într'un chip la sinodul din Florența și nici la acela din 1450. Dacă ne gândim la închinarea lui Alexandru-Vodă Aldea către Turci, la politica de supunere a lui Vlad Dracul față de dâșii, la pacea Domniei slabului Voevod Vladislav, care tocmai stăpâniă atunci în Țara-Românească, — o idee se impune. Scaunul muntean, dezlipit de Bizanțul dușman al suzeranului turc, nu putea legă relații de supunere ierarhică nouă cu Scaunul sârbesc din Ipec, pentru că, în vremea când din Țarul de odinioară se făcuse un cneaz și un Despot, rostul Patriarhului de glorioasă stăpânire împărătească fusese luat de simplul Mitropolit al Belgradului, care stătea încă pe atunci lângă Despotul Gheorghe Brancovici. Ipecul decăzut fû supus,

---

¹ Melchisedec, in *Rev. p. ist., arch. și fil.*, III, p. 42, sau p. corespunzătoare in *An. Ac. Rom.*, VI.

după cererea Sultanului, de către Constantinopolitani, altei Patriarhii slave din Balcani ¹. În munții macedoneni, pe pământul stăpănit de cellalt «Împărat», Sultanul, mai eră, la Ohrida, un Patriarh sau, mai bine, Patriarhatul acesta, recunoscut de Bizanț încă la 1410, într'un timp când se putea crede în sfărâmarea apropiată a puterii turcești prin luptele dintre fiii lui Baiezid ², fusese *inviat* de politica turcească, pentru a răpi Bizanțul ultimii ascultători în privința bisericească. Țara-Românească i se supuse, după placul Turcilor. Dela Munteni apoi, Moldovenii luară și ei această supunere.

Un Patriarh Nicodim se întâlnește la Ohrida în 1452 ³. Dela el se ceru pentru Teoctist, în împrejurări care nu se pot statornici mai sigur, nici pe bază de cronici, nici pe bază documentară, întărirea, care nu putu să zăbovească.

Teoctist a păstorit Moldova timp de douăzeci și cinci de ani în capăt, încheindu-și zilele numai la 1477, în 18 Novembre, când trupul fostului călugăr dela Neamț se coboră în pământul mănăstirii celei nouă, făcută de Ștefan-cel-Mare, a Putnei, ceia ce ar fi încă o dovadă că Teoctist, ca și Iosif, făcea parte din dinastia domnitoare ⁴. În această îndelungată arhipăstorie a lui, el a luat parte la o sumă de acte politice, ca închinarea Moldovei către Turci supt Petru-Vodă Aron, pe care-l recunoscu, în 1455 ⁵, câtva timp după ce el și călugării dela Neamț fuseseră părtenitorii Domnului legiuit, ai lui Alexandrel, fiul lui Ilie-Vodă, acel Alexandrel, în numele căruia săvârșise Petru-Vodă cel nou, înainte de a-și arăta scopurile personale, omorul dela Reuseni

¹ Jirecek, în *Byz. Zeitschrift*, XIII, p. 198.

² Se intenționă, de Greci, și împiedecarea unei întemeieri a Patriarhiei din Târnova.

³ Gelzer, *Das Patriarchat von Achrida*, Leipzig, 1902, p. 15.

⁴ Inscricția de pe mormântul lui Teoctist, la Melchisedec, în *Rev. p. ist. arch. și fil.*, I, p. 253, ori în *An. Ac. Rom.*, VII; în Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, I, Viena, 1903, Putna; cf. *Studii și doc.*, VI, pp. 618-9.

⁵ Dobrescu, o. c., p. 35.

împotriva fratelui său Bogdan. Pe Ștefan însă, fiul acelui Bogdan, jertfit fără știința lui, Teoctist îl primi cu cea mai mare bucurie, în fruntea boierilor țerii, la locul zis Direptate, — unde se ucideau osândiții —, atunci când el veni cu ceata sa biruitoare să-și ia în stăpânire Suceava, ca o moștenire părintească. Jurământul lui Ștefan față de regele Poloniei, în 1462, nu e făcut numai înaintea lui Teoctist, care și acuma-și păstrează —, o învoire față de trecut, care nu încuviințase amestecul Vlădicilor în afacerile de Stat și nu-și putuse pomeni ca marturi ai jurămintelor, — rangul, îndată după Domn, dar e și întărit, prin jurământul său, de către puternicul Mitropolit ¹. Eră așa de puternic și respectat încât, atunci în 1462, când clericii și boierii moldoveni fură îndemnați să jure și ei că vor păstra credința Poloniei, ca și Domnul pe care-l luau în cheazășie, Teoctist dă singur actul în numele tuturor, fără a găsi cu cale măcar să amintească numele celorlalți «duhovnici, și domni mireni ai Moldovei, și bogați și săraci, cu tot sfatul Domnului nostru Ștefan Voevod, și bătrâni și tineri, și cu toată obștea».

CAP. II.

Clerul moldovenesc supt Mitropolitul Teoctist.

În cei d'întăiu ani ai lui Ștefan-Vodă, în toamna anului 1464, clerul moldovenesc avea în fruntea sa, pe lângă «părintele chir Teoctist, Mitropolitul Sucevii», — așa sună titlul cel nou, — pe episcopul de Roman, sau de «Târgul-de-jos», Tarasie, — urmaș al lui Calist —, și pe egumenii sau «popii», după regula lui Nicodim «popa», Teodor dela Bistrița, Ioasaf din Neamț, Anastasie din Moldavița și Stahie din Pobrata ². Numele lor se află însemnate în actul prin care Teoctist

¹ Hurmuzaki, II ², pp. 697-8; cf. *ibid.*, p. 146.

² *Studii și doc.* V, pp. 385-6.

dă satul Grecii, lângă Siretiu, pentru o sumă de «zloți turcești», de sultanini de aur, pisarului domnesc Teodor Prodan, care scrisese, cum știm, destule acte de privilegii pentru mănăstirile Moldovei.

Legături cu Ohrida. Această organizație bisericească atârnă de Biserica patriarhală din Ohrida. Dovadă ar fi — și, într-o privință, și este — scrisoarea lui Ștefan către «arhiepiscopul Iustinianei întâiu, al tuturor Bulgarilor, al Sărbilor și al Daciilor», sau al «țerilor de Miazănoapte», prin care Doroteiu e rugat să trimeată «oamenii săi cu binecuvântare» pentru a sfinți un nou Mitropolit în locul «Mitropolitului nostru chir Visarion», care s'a stins, — lucru pe care nu-l poate face însă Patriarhul, și acesta, scuzându-se că nu poate veni însuși, arată că nu e în stare a trimete nici clerici din partea sa, ci împuternicește pe Ștefan a hirotonisi pe urmașul lui Visarion, «cu cei de acolo episcopi» (?), poftind pentru aceasta și pe Mitropolitul Ungrovlahiei, Macarie, — care se constată și el pentru această vreme¹, — «pentru că și acela este din eparhia noastră». Și Domnul și Patriarhul se arată foarte îngrozii de Turci; Ștefan crede că a scăpat o clipă de «silniciile musulmănești», pentru că Sultanul Mohammed se luptă «în părțile Apusului», iar Patriarhul răspunde că, după o ceartă între «boierii» din Ohrida și cler, Sultanul, întorcându-se din Albania, «a poruncit a ne strămuta în cetatea lui Constantin, cu vre-o câțiva boieri și clerici ai Bisericii noastre²».

Lămuririle cuprinse innuntru sânt interesante, pentru că actul, plăzmit poate chiar în veacul al XV-lea, oglindește legăturile Bisericii moldovenești cu Patriarhii Ohridei. Data însă pune pe gânduri: Ștefan ar fi scris în April 1456 din

¹ Comunicare a d-lui N. Dobrescu, după un document inedit al lui Radu-cel-Frumos, în Archivele Statului.

² Originalul l-ar fi aflat Nadejdin în mănăstirea bulgărească Sf. Ioan de la Râlo; publicată în ГЛАСНИКЪ, VII, p. 177; traducere românească în Melchisedec, Cron. Romanului, I, pp. 115-6.

indicția a 4-a, Doroteiu răspunzându-i în Octombre din același an, indicția a 5-a (crescută la 1-iu Septembrie). Dar Ștefan nu începuse a domni decât în 1457. În 1456 Sultanul făcuse expediția dela Belgrad, se întoarse acasă rănit, în pripă, fără a mai cercă pe alți dușmani, și trecu îndată peste Mare, în țara lui Sarukhan-beg, unde se află când primi pe solii moldoveni cari aduceau tributul¹. Lupte împotriva lui Scanderbeg, Domnul Albaniei, le poartă Mohammed însuși numai în 1466 și 1467². Nici cu acești ani nu se potrivește indicția, cum nu se potrivește nici cu 1456. Niciun izvor nu pomeneste de aducerea lui Doroteiu la Constantinopol, unde cellalt Patriarh ar fi văzut numai cu neplăcere sosirea, în orice condiții, a rivalului său. Iar Moldova își avea, la 1456 ca și la 1457 și la 1466-7, Mitropolitul, pe Teoctist, și, dacă ar fi fost vorba de un episcop de Roman³, — și aici ne lovim de Tarasie cel din 1462 —, Ștefan ar fi însemnat fără îndoială de ce fel de Mitropolit e vorba, — cu atâta mai mult, cu cât vechea numire de «Mitropolie» și «Mitropolit» începea să facă loc celei, mai potrivite, de «episcopie» și «episcopat», ca în actul de la 1464. Astfel autenticitatea corespondenței dintre Ștefan și Patriarh⁴ nu poate fi primită.

Organizarea Mitropoliilor. Mitropoliile, sau Mitropolia și episcopia, își aveau daniile de pământuri și scutirile, drepturile de judecată, întocmai cum le aveau și mănăstirile. Săracii din Suceava și Roman, alcătuiți în breaslă, erau să fie judecați numai de episcopie. *Dichiul* judecător nu se pomeneste încă, dar la 1458 e vorba de protopopul ce stătea pe lângă fiecare Vlădică și de «dregător» sau, slavonește, ureadnic⁵.

¹ Hurmuzaki, II², pp. 669-7; cf. *Gesch. des osm. Reiches*, II, p. 53.

² *Gesch. des osm. Reiches*, II, pp. 138-40.

³ Cum crede Melchisedec, l. c.

⁴ În care credeă și Jirecek, propuind numai o schimbare (*Byz. Zeitschrift*, XIII, dare de seamă despre Gelzer, *Achrida*).

⁵ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 118.

Cronica eparhiilor moldovenești. Ștefan ținù totdeauna în cinste pe Teoctist, care rămâne în fruntea boierilor țerii; de tot atâta cinste se învrednicesc și urmașii marelui Mitropolit. Cel d'întăiu a fost un Gheorghie, venit și el tot din aceeași mănăstire, de călugări cărturari, a Neamțului, pentru care i se zice: «Nemțeanul». El eră un ucenic al lui Teoctist ca și atâția alții dintre acești «Nemțeni», precum e Visarion care copiază manuscripte și la Atos, în mănăstirea Zografului¹. Aici, la Sfântul Munte sau Sfetăgora, și Domnul moldovenesc eră cunoscut prin binefacerile sale²: astfel această Biserică nouă care abia se înțelesese cu Constantinopolul și-l schimbase pentru Ohrida, ajunsese în legături cu locul de cărturărie și evlavie cel mai vestit în tot cuprinsul ortodoxiei răsăritene, cu acela din care, prin vechiul «popă» Nicodim, ni venise lumina bisericească, învățătura, arta, ce se păstrau și cultivau în chilii.

Mitropolitul Gheorghie, «Gheorghie cel bătrân», a avut o stăpânire de 34 de ani și a murit abia în anul 7019 dela Facerea Lumii, deci în 1510-1³, șese-șapte ani după ce înmormântase pe marele Domn care-l ridicase la treapta de cărmuitor sufletesc al țerii sale. El se pare a fi schimbat titlul Mitropoliei, spunându-și⁴: «Mitropolit de Suceava și al țerii Moldovei». Lui Teoctist cancelaria domnească îi zicea, în adevăr: «Mitropolitul nostru»⁵, «Mitropolitul din Suceava»⁶, iar el însuși se intitula, în 1462, «Mitropolit moldovenesc»⁷, și numai pe piatra-i de mormânt, pusă mai târziu, se cetește⁸: «Mitropolit Sucevean» sau «de Suceava».

¹ Cf. Melchisedec, în *Rev. pentru ist., arch. și fil.*, II, p. 130, no. 17; p. 133.

² Burada, *ibid.*, I, p. 397 și urm.; I. Bogdan, în «An. Ac. Rom.», XXIV.

³ Bogdan, *Cron. inedite*, p. 96; Melchisedec, în *Rev. p. ist. arch. și fil.*, II, p. 137.

⁴ Hurmuzaki, II², p. 718.

⁵ *Ibid.*, p. 689.

⁶ *Ibid.*, p. 707; Wickenhauser, *Woronetz und Putna*, p. 153 și urm.

⁷ *Ibid.*, p. 697, no. DXXIII.

⁸ Ultima ediție, în Kozak, o. c., cap. *Putna*.

Un Teoctist, care și numai prin numele său arată că primise creșterea sa duhovnicească dela arhipăstorul Moldovei, eră egumen de Pobrata în 1471¹. El trebuie să fie al doilea Mitropolit Teoctist, care se întâmpină ca martur într'un document la 1491 sau 1490². Apare, de almințerea, numai o clipă; înainte și după dânsul păstorește Gheorghie, care e amintit încă la 1503³.

În sfârșit încă un Teoctist eră egumen la Neamț în 1496⁴. Și el eră să fie Mitropolit al Moldovei.

Tarasie episcopul de Roman, a cărui obârșie e, de almințeri, necunoscută, se întâlnește pomenit ca «Mitropolit», în acte de-ale lui Ștefan⁵ și în cronica țerii, până la 3 Septembrie 1469, când stă alături cu Teoctist, — ei doi fiind singurii episcopi moldoveni —, la sfințirea mănăstirii celei nouă a Putnei⁶: e de însemnat că, pe când pentru scriitorii de hrisoave domnești și pentru turnătorii de clopote ai Domnului⁷ el are și o «Mitropolie» și e numit chiar «Mitropolitul chir Tarasie»⁸, letopisețul, alcătuit acolo, în Putna, face hotărât deosebire între demnitatea lui Tarasie și a lui Teoctist, scriind: «cu mâna preasfințitului Mitropolit chir Teoctist și a episcopului Tarasie»⁹. Și după sfințirea Putnei întâmpinăm pe Tarasie, ca martur într'o danie domnească făcută acestei mănăstiri la 25 April 1472, dar ca «episcopul nostru Tarasie, din Târgul-de-jos»¹⁰.

În 1488, Octombre, la Roman păstoria — în «Mitropolie»,

¹ Arch. ist., I¹, p. 115.

² Ulianicki, *Materiale* — rusește —, Moscova, 1887, p. 118.

³ Dobrescu, *o. c.*, p. 40.

⁴ Melchisedec, in *Rev. pentru ist., arch. și filologie*, I, p. 140, no. 91; Bogdan, *Vechile cronici*, pp. 251-2.

⁵ V. și Ulianicki, *passim*: Hurmuzaki, II², p. 708.

⁶ Bogdan, *Cron. moldovenesti*, p. 145.

⁷ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 133.

⁸ *Ibid.*, I, p. 126.

⁹ L. c. Cf. și cronica moldopolonă, in Bogdan, *Vechile cronici*, p. 175.

¹⁰ Wickenhauser, *l. c.*, p. 159.

se zice încă'n April precedent, — «chir Vasilie *episcop*»¹. Acest «episcop al *episcopiei de jos* a târgului Romanului» iscălește supt actul păcii cu Polonia în Iulie 1499²: se vede astfel că nu mai e Romanul un «târg de jos», ci că o «*episcopie*», nu o Mitropolie, a «Țerii-de-jos», o «episcopie de jos», prin scurtare, se află în preajma bisericii Sf. Paraschiva a lui Roman-Vodă și a Doamnei Anastasia³. Teoctist dela Neamț, care eră menit să fie apoi Mitropolit al Moldovei, urmează lui Vasilie, și-l aflăm, ca «episcop al Mitropoliei de jos, în târgul Romanului», la 1502 (17 Novembre), încă supt Ștefan⁴.

CAP. III.

Crearea episcopiei Rădăuților.

În ultimele săptămâni ale anului 1479 și în cele d'intăiu luni ale anului 1480, până în Maiu, Ștefan făcea să se așeze lespezi de marmură, frumos lucrate, pe locurile unde odihniau sau erau socotiți că trebuie să se odihnească înaintașii săi, Domni ai Moldovei: Bogdan-cel-Bătrân (sau cel Vechiu), Lațcu, Roman, Ștefan-cel-Bătrân, numiți toți «strămoși» ai săi, precum și Bogdan, fratele și tovarășul de cărmuire, puțin timp, al lui Alexandru-cel-Bun, care Bogdan e calificat de «moș» al ctitorului celui nou, și, în sfârșit, alt Bogdan, tatăl lui Ștefan⁵. În «lăcașul» dela Rădăuți, sus în pădurile din partea de Miază-noapte a țerii, cei doi d'intăiu stăpânitori moldovenești cu Domnia slobodă față de străini au fost astrucați de sigur în

¹ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 136, cf. p. 147.

² Hurmuzaki, II², p. 718.

³ Forma latină a tratatului are însă: «Vassilius episcopus de Romano Foro»: *ibid.*, p. 444.

⁴ Wickenhauser, *l. c.*, p. 182.

⁵ Cf. *Studii și doc.*, VI, p. 625.

colțul de umbră al unei bisericuțe de lemn. Fiica lui Lațcu, Anastasia, care, cum am spus, se pare a fi soția lui Iurg Litvanul, trecătorul Domn fără noroc al neastâmpăraților boieri moldoveni, și mama acelei Anastasia, care a fost soția lui Roman-Vodă și mama lui Alexandru-cel-Bun (astfel s'ar lămurii și îngroparea la Rădăuți numai a vechii dinastii și, apoi, mai ales a neamului lui Roman), se strădui pentru înzestrarea gropniței domnești, căreia-i închină satul Coțmanii, din țara nouă, de curând adausă la Moldova, a Sepenicului. Încă fiind în viață Anastasia († 26 Mart 1420), Alexandru-cel-Bun va fi clădit biserică de piatră pe locul vechii înjghebări de lemn. Din nenorocire, în marea zidire ce se vede astăzi, prefăcută, adausă și împodobită, într'o epocă mai târzie a arhitecturii moldovenești, de Alexandru Lăpușneanu, nu mai e altă inscripție decât a lui Alexandru-Vodă acesta, care, înădînd «pripragul», adecă pridvorul, la 1559, și-a însemnat numele pe piatra de-asupra lui¹. O învoire de către Ștefan, în proporții mai modeste, trebuie primită însă ca un lucru sigur.

Alexandru-cel-Bun încă, dăduse egumenului mănăstirii dela Rădăuți drepturi de stăpânire, unite cu oarecare privilegii arhieresti, asupra unui număr de sate, și anume 50, din Ținutul Sucevei². Cunoaștem numele lor, și satele sucevene, ca Lucavățul, Jadova, Storojinețul, Hliboca, Volcinețul, Zamostea, Bănila, Calafendeștii, Grămeștii, Volovățul, Vicovul-de-sus, sînt în cea mai mare parte în colțul de țară de curând căpătat, în chip de zălog, dela regii Poloniei, strămtorați de bani. Ștefan întări dania la 15 Mart 1490, dînd însă, — pentru șese sate din părțile Sucevei, care fuseseră închinat, «cu veniturile lor toate», «dăjdii» și «pocloane», «vini», adecă judecăți, și toate «veniturile bisericesti», dela oamenii de rînd ca și dela preoți, ctitoriei sale, dela Putna, — șese alte biserici, «cu șese popi», în stărostia Cernăuțului,

¹ Kozak, cap. *Rădăuți*.

² A se rectifica astfel cele spuse la p. 69.

și anume două biserici în Cernăuți chiar, două în Cuciur și două în Mihalcea ¹.

Aceasta ne arată în ce direcție se întindea puterea noului Vlădică moldovenesc, a cărui creare nu ni e cunoscută din nenorocire prin nicio *gramată* patriarhală, dela Ohrida sau dela Constantinopol. Ștefan înțelegea să păstreze tot pământul polon ce se află în mâna Moldovenilor și să-și întindă stăpânirea și asupra acelei Pocuții, cu cetățile Colomeii și Sniatynului, pe care, tot pentru un împrumut, de bani, o avuse dela vecini Alexandru-cel-Bun și care se pierduse supt urmașii, dezbinați între sine, ai acestuia. Pe atunci unul din cele mai sigure mijloace de a *consolida* o posesiune de teritoriu eră a-l lega cu ierarhia bisericească a țerii către care fusese alipit. Cu acest gând politic, marele Domn al Moldovei înzestră Moldova cu o nouă episcopie, care nu e pomenită niciodată înainte de *așezarea* episcopului Ioanichie și de împodobirea cu pietre săpate a mormintelor domnești din această necropolă, ale cărei drep-turi de a cuprinde trupurile Domnilor trecuseră supt Alexandru-cel-Bun la mănăstirea Bistriței, pentru ca pe urmă Ștefan să le strămute la Putna sa. Însuși actul de danie pomenit mai sus supune, în adevăr, episcopului Ioanichie toate bisericile cernăuțene, afară de acelea care apucaseră a fi dăruite Putnei, — într'un timp când, deci, nu ființă încă o episcopie de Rădăuți, al cărei întâiu arhi-păstor nu e pomenit decât la 25 April 1472 ².

Dania din 1490 mai are însă o însemnătate. După ce Domnul moldovenesc iea o măsură care privia, pe lângă

---

¹ *Uricariul*, XVIII, p. 58 și urm. Încă din 1479 și 1481 se supuneau sate putnene în ce privește judecata și robota către episcopia rădăuțană; Dan, *Mănăstirea și Comuna Putna*, București, 1905, pp. 87-8.

² Wickenhauser, *Putna*, p. 182; *Radautz*, Cernăuți, 1890, p. 7. La 1469, când se sfințește Putna, nu eră episcop la Rădăuți, și de aceia s'au și luat pentru mănăstirea cea nouă unele din satele date de Alexandru-cel-Bun mănăstirii-gropnițe.

veniturile unei episcopli, și rânduiala bisericească, el adauge că hotărârea sa va trebui să rămâie nestrămutată pentru toate timpurile, neputând să fie schimbată, nu numai, cum se zicea în astfel de împrejurări, de către urmașii ce ar fi să aibă, din neamul său sau de sânge străin, dar și «de Mitropoliți», ceia ce nu s'a mai spus niciodată. Cum se vede, Ștefan-cel-Mare, ctitor de episcopli nouă, înțelegea să stăpânească de fapt Biserica țerii sale, ceia ce niciun alt Domn nu cutezase a face și niciunul n'a putut face nici după dânsul¹.

CAP. IV.

Mănăstirea Putnei.

Analele Moldovei, redactate de călugări din mănăstirea Putna, cari legau însemnările lor de acelea făcute mai de mult în Bistrița lui Alexandru-cel-Bun, mărturisesc că zidirea lăcașului lor s'a început la 4 Iunie, — după alte versiuni 10 sau 20 Iulie — 1466. Se lucră multă vreme la dânsa și numai după biruința asupra Tatarilor, la 3 Septembrie 1469, se făcu sfințirea, fiind de față întreg clerul moldovenesc². La 1471, Ștefan, care obișnuia deci să petreacă și în casele domnești dela Putna, datează de aici o danie către Pobrata³.

Clădirea sfântă a Putnei e astăzi foarte mult schimbată, afară de o ultimă reparație care i-a dat un lustru de nou-tate cel puțin jignitor. În veacul al XVIII-lea a dres-o Mitropolitul Iacov, iar în al XVII-lea ea fusese prefăcută, adăugându-i-se acel ciubuc, acel colac împlecit care nu-

¹ Ioanichie se întâmpină și până în 17 Novembre 1502; *Wickenhauser, Putna*, p. 183.

² Bogdan, *Vechile Cronici*, p. 145.

³ *Arch. ist.*, I, p. 115.

mai în această epocă împodobește liniile bisericilor moldovenești; cele trei mari ferești gotice ornate ale pridvorului ne trimet la epoca lui Petru Rareș și a lui Alexandru Lăpușneanu, cari vor fi avut și ei de lucru aici, la locul de îngropare al lui Ștefan, tatăl unuia și bunicul celuiilalt.

În forma ei dela început însă, mănăstirea trebuie să se fi înfățișat mai mică și mult mai simplă. — fiind și cea d'întăiu încercare a lui Ștefan, ca ziditor de asemenea lăcașuri. Un pridvor îngust, în care se intră, nu prin porțile din față, ci prin cel din dreapta, străbătut de o ușă joasă având cadru gotic de linii care se taie între ele în unghiuri drepte la capete, iar la mijloc se apropie unele de altele prin salturi în zigzag, printr'un șir de mici arcuri. Ușă gotică mai mare, cu linii care se încoardă pentru a se atinge sus, într'o întâlnire de ogivă ruptă. Tindă a femeilor, umbroasă, în care abia se descopăr chipurile de sfinți, zugrăviți în colori întunecate, de albastru și vântat mai ales. Un naos mai larg, având la dreapta și la stânga strane. Un altar încheind crucea pe care o alcătuiește întreaga zidire. Pe afară ferestruici în același stil ca și ușa de intrare. Contraforturi, răzămători de piatră cioplită, sprijină zidurile, făcute din cărămidă aparentă, uneori smălțuită verde și galben, care alternează cu piatra, scoțând în relief firide ce se întind de obicei într'o singură desfășurare dela temelia de piatră până supt streșina de șindilă ridicată sus și aplecată pentru scurgerea ușoară a ploilor dese prin aceste văi de Carpați. Discuri de smalt, cu stema țerii, cu zmei încununați, cu ostași, cu alte chipuri ce nu se pot desluși, se înfig la întâlnirea arcelor, la linia de supt coperiș, precum și pe turnul unic, suptire, care se ridică pe o dibace potriveală arhitectonică, special moldovenească, de-asupra naosului. Un puternic turn de clopotniță, ridicat din mijlocul zidului de împrejmuire, are aceleași podoabe de piatră săpată și discuri colorate, galbene, brune, albastre, verzi ¹. «Maistori» din Ardeal, Sași, din

¹ V. *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, II, p. 19 și urm.

școala celor cari lucraseră biserica lui Ioan Hunyady la Sântimbre ori biserica dela Feleac, lângă Cluj, în epoca lui Matiaș Corvinul, dăduseră Moldovei această nouă podoabă de artă.

Putna avu în fruntea ei, dela început, un egumen ieromonah, un «popă», căruia i se dă de obicei titlul de «arhimandrit», — «arhimandriți» se numesc apoi, în 1470, și egumenii de Bistrița și Neamț¹, — ce nu se mai întâlnește la noi până în acești ani. Arhimandritul Ioasaf, pe urmă Paisie cel scurt, Spiridon și Siluan păstoresc astfel asupra călugărilor și preoților din satele ce sânt închinat mănăstirii, — luând «dajdea» pentru «prescuri», «lumânări», «gră-unțe», «hârtie», îngrijindu-se de bună starea în toate privințele a bisericilor și având și judecarea păcatelor duhovnicești, pentru care se luă gloabă². Se poate ca, măcar supt Ștefan însuși, acest arhimandrit să nu fi fost supus poruncilor Vlădicăi, fiind el însuși, ca și egumenul Tismanei oltene, un fel de Vlădică.

Și mai departe călugării caligrafi lucrară în mănăstirea Neamțului, dar odată cu întemeierea Putnei sarcina scrierii letopisețului Domniei și al țerii trecu dela Bistrița mai veche la noua mănăstire domnească. Astfel, într'un stil mai larg, ici și colo cu oarecare avânt, se puse pe hârtie povestea isprăvilor lui Ștefan întemeietorul. S'ar părea că Putna a dat Moldovei, în Domnia lui Bogdan-Vodă Orbul, când acuma Ștefan se odihniă supt lespezile bisericii sale, un Mitropolit, pe David, care muri la 1-iu April 1509³, dar e vorba, cred, de un Vlădică străin, poate Muntean.

¹ Wickenhauser, *Putna*, p. 156-7.

² Dan, *O inspecție eclesiastică din anul 1667*, în «Candela» din Cernăuți, 1908.

³ Ureche, p. 182; cf. Erbiceanu, *Ist. Mitropoliei Moldaviei*, p. LVI: pomelnicul.

CAP. V.

Alte mănăstiri și biserici ale lui Ștefan-cel-Mare.

În părțile de sus ale țerii, Ștefan clădi, la 1488, mănăstirea Voronețului, pe locul unde fusese umila chilie de lemn a sihastrului Daniil, și apoi, pe la 1471 ¹, mănăstirea de lemn a egumenului Misail. Pe urmă, în deosebite sate domnești ale lui, biserica dela Pătrăuți, din 1487, aceia dela Sânt' Ilie în marginea Sucevei, dela Bădăuți lângă Rădăuți, dela Reusenii, — dreaptă, fără turn — pe locul unde fusese ucis tatăl său, Bogdan-Vodă, pomenesc biruinți pe care le cunoaștem. Altele au legături cu lupte a căror amintire în scris s'a pierdut. Și biserica Mirăuțului, unde slujiă Mitropolitul Sucevei, a trebuit să fie refăcută de dânsul, potrivindu-se poate într-o câțva stilul cel nou după acela al lui Alexandru-cel-Bun, ctitorul dela început ².

În Moldova noastră de azi, Ștefan dădă vechiului târg săsesc de odinioară Baia, unde el câștigase marea biruință asupra Ungurilor, în 1467, — o biserică mare, până mai ieri în ruină; la Dorohoiu, târg de popas pentru negustori, a fost înaltă de curând o alta, a Sf. Nicolae; cea dela Păpăuți, în marginea târgului de mai târziu al Botoșanilor, are data de Septembrie 1496. În reședința domnească de lângă Bahluiul, la Hârlău, se mântui abia la 28 Octombrie 1492 biserica Sf. Gheorghe. Iașului, unde veniau negustori mulți, încă dela începutul veacului al XV-lea, îi dăruie Ștefan altă biserică a Sf. Nicolae făcătorul de minuni, între 1491 și 1493, iar boierul său Ion Tăutul o biserică a Uspeniei, — care se dărâmă mai târziu ³. Biserica domnească din Vaslui e din 1490 ⁴. Cea dela

¹ Kozak, cap. Voroneț.

² Cf. Kozak și critica mea, în *Studii și doc.*, VI, p. 607 și urm.; și separat.

³ *Inscriptii*, II, p. 363.

⁴ Melchisedec, *Notițe istorice și archeologice*, București 1885, p. 133.

Huși, atunci numai un sat, pe apa Drăslăvățului, poartă în pisanie data de 1494¹. În satul Borzești din Ținutul Bacăului se face un lăcaș mai simplu, fără strane și fără turn, în 1493-4, iar în târgul chiar al Bacăului, odată un centru catolic și o reședință de episcop, fiul lui Ștefan, Alexandru, ducează biserică încă dela 1491². Piatra își avu o frumoasă ctitorie a lui Ștefan numai în 1497-8³. La Scân-teia, în părțile Vasluiului, este o biserică ce poartă tot semnele epocii lui Ștefan-cel-Mare, a cărei inscripție s'a pierdut însă, ori a fost prinsă cumva în zidărie. Mai sus în același Ținut, avem dela dânsul înalta biserică spațioasă a Dobrovățului, cea din urmă zidire orânduită de Ștefan, — începută la 27 April 1503 și isprăvită de zidărie în anul morții ctitorului, dar nu și de zugrăveală și inzestrare, care se făcură numai de Ștefan-cel-Tânăr, nepotul de fiu al ziditorului⁴. Ceva mai veche, ca una ce a fost mântuită la 1497, e mănăstirea Tazlăului, în munții Bacăului⁵. Pe locul celei mai dureroase înfrângeri și jertfei celei mai scumpe, «bine-credinciosul și de Hristos iubitorul» Domn făcu mănăstirea dela Războieni, a cărei pisanie, din 1496, cuprinde o întreagă povestire a luptei, a «războiului» celui greu împotriva «puternicului Mahmet Împăratul turcesc, cu toată puterea sa răsăriteană», ajutat de «Basarab Voevod, căruia i se zicea Laiotă»⁶. Din nenorocire a căzut sau a fost sfărâmată piatra de amintire a Bisericanilor din Neamț, mănăstire despre care o inscripție foarte târzie spune că a fost zidită și ea «de Ștefan-Vodă sin Bogdan-Vodă»⁷.

¹ *Ibid.*, p. 140.

² *Inscripții*, I, p. 26 ; II, p. 25.

³ Melchisedec, *l. c.*, pp. 74-5.

⁴ *Inscripții*, II, p. 206.

⁵ *Ibid.*, pp. 220-1.

⁶ *Ibid.*, I, pp. 43-4.

⁷ *Ibid.*, pp. 42-3. La Râmnicul-Sărat se mai păstră singura biserică pe care Ștefan a făcut-o pe pământul muntean, în amintirea unei blăruințe. Vandalii moderni au schimbat-o dăunăzi, spre rușinea timpului nostru, cu o zidire nouă.

Și vechile clădiri ale înaintașilor cari apucaseră a zidi și ei din piatră, au fost înoite și făcute mai mari. Neamțul lui Petru-Vodă nu se mai poate vedeă astăzi, dar în locul lui avem înaintea ochilor frumoasa și trainica operă de arhitectură pe care Ștefan puse să o sfințească la 1497, puind o piatră amintitoare, în care se cuprinde o neobișnuită rugăciune către acela care poate «acoperi cu mila sa de acum și până 'n veci» și pe cei mai puternici din stăpânitorii fără durată ai pământului, însă nu se spune nicio vorbă despre cel d'întăiu ctitor bătrân, al cărui mormânt nici n'a fost «împodobit» cu vre-o lespede, ca acela al lui Ștefan fiul lui Alexandru-cel-Bun, mort de sabie și adus aici pentru a fi dat pământului¹. Bistrița lui Alexandru-Vodă se înfățișează astăzi așa cum a înnoit-o la 1554 alt Voevod cu acest nume, un nepot de fiu al lui Ștefan-cel-Mare, evlaviosul tiran al boierimii Lăpușneanul, dar o altă prefacere a fost săvârșită încă de Ștefan însuși, care făcù să se sape în litere cirilice cu ductul gotic piatra de mormânt a Doamnei ortodoxe a celui d'întăiu ctitor, Ana, și, neapărat, aceia a domnescului ei soț, — piatră care s'a pierdut însă, fiind înlocuită cu o alta, a Doamnei lui Ștefan Lăcustă, fără a se atinge totuși postamentul săpat frumos cu po-doabe gotice². Pobrata a fost mărită de Petru Rareș la 1530, dar piatra, aflătoare până mai ieri afară, lângă zidul din dreapta³, a mamei lui Ștefan-cel-Mare, Doamna Oltea, trebuie să fi fost lucrată prin evlavia recunoscătoare a marelui ei fiu, care e pomenit cel d'întăiu în izvodul dela proscomidie, făcut tot de Rareș⁴; și inscripția de pe locul de odihnă al unui «Petru fiul lui Ștefan-Voevod cel Bătrân» vine tot dela al doilea ziditor al Pobratei⁵. Moldovița bu-

¹ Melchisedec, l. c., pp. 1-2, 5.

² *Inscripții*, I, p. 37 și urm.

³ Acuma e strămutată înăuntru, după o serbare comemorativă în August 1908.

⁴ *Ibid.*, p. 57.

⁵ *Ibid.*, pp. 59-60.

covineană, care e, așa cum se vede astăzi, o fundație a lui Rareș, a primit și ea chip nou, potrivit cu o vreme mai glorioasă, dela același strălucit ziditor din nou și înouitor al lăcașurilor celor mai vechi; mănăstirea a și fost darnic înzestrată de Ștefan, care prevedeă, prin uricul său dela 1488, că egumenul și părinții sânt datorii a-i face slujbă de noroc și biruință odată pe săptămână, de Luni sara până Marți dimineată, la liturghie, dându-se atunci călugărilor, din dărnicia domnească, și câte un păhar de vin, iar, după moarte, aceleași rugăciuni, precum și pomenirea la ziua izbăvirii, pentru odihna sufletului său ¹.

Și dintre boierii lui Ștefan se găsiră câțiva ca să meargă pe urmele lui făcând biserici în nădejdea iertării greșelilor. În micul lăcaș, plin de umbră și umezeală, dela Dolhești pe Siretiu se odihnește sora lui Ștefan, Maria, soția lui Șendrea Portarul de Suceava, moartă la 27 Martie 1486, și, în fața ei, Șendrea însuși, care a zidit biserița, anume pentru îngroparea mlădiței Domnilor moldoveni ². Și Tăutul, (+1501), credincios Logofăt al bătrânețelor lui Ștefan, își făcu biserica, la Bălinești din Ținutul Dorohoiului, pe la 1494, cu mulți ani înainte de moartea stăpânului său ³; toți Tăutuleștii dorm în cuprinsul acestei mănăstiri a neamului lor.

CAP. VI.

Biserica latină supt Ștefan-cel-Mare. Resumat.

Și în altă țară românească Ștefan ajunge, nu numai ctitor de biserică, dar și *intemeietor de episcopie*. La împăcarea lui cu Matiaș Corvinul, în 1475, i se dăduseră «moși de adă-

¹ Wickenhauser, *Moldowitza*, pp. 70-72.

² *Inscripții*, I, pp. 62-3.

³ Melchisedec, p. 292 și urm.; *Etymologicum Magnum*, II, la «Bălinești».

post» în Ardeal: Cetatea-de-Baltă pe Târnave și, la Nord-Ostul provinciei ardelenesti, Ciceul. De aceasta se țineau nu mai puțin de șizeci de sate, și pentru dânsese se așezară călugări și un egumen la Vad, pe Someș, unde Ștefan făcù și o înaltă biserică de piatră pe care o avem și până astăzi ¹.

Până atunci în Ardeal nu erau decât mai mult Vlădici rătăcitori, cari străbăteau țara hirotonisind preoți și împărțind antimise slavone sau grecești. Astfel întâlnim la 1456 pe un Ioan, venit tocmai din Caffa Crimeii, unde, supt scutul Genovesilor, locuiau tot felul de neamuri, cu legile lor deosebite. Cărmuirea catolică a lui Ioan Hunyady, care eră sprijinit de vestitul călugăr Ioan de Capistrano, îl prinse și-l trimese la Roma ². Craiul Mateiaș încercase a face rânduială aducând în Ardeal pe Grecul unit Macarie, care stătea în satul Galați lângă Bistrița în 1466 ³. Vlădica de Vad, hirotonisit la Suceava, veni îndată după aceasta. Concurența Grecului Marcu, care se așeză la Feleac lângă Cluj și-și făcù acolo o biserică gotică, nu eră de temut, cu toate că el își lăsă un urmaș episcopal, pe fiul preotului român în casa căruia stătea și care din Danciu se făcù Daniil ⁴. Episcopii de Vad apar apoi cu numele lor, cum se va vedeă, în vremea lui Petru Rareș.

Astfel Ștefan-cel-Mare dăduse Moldovei organizarea definitivă a ierarhiei bisericești, liberarea de supt controlul Patriarhiilor răsăritene, în ale căror contribuții vedem cum intră Dömnia și, în sfârșit, clădiri de artă originală și potrivită, în fiecare oraș mai mare al țerii și pe fiecare loc însemnat printr'o întâmplare, tristă sau glorioasă, în

¹ V. *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, p. 488 și urm.

² *Sate și preoți din Ardeal*, pp. 12-3, și *Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, în «An. Ac. Rom.» pe 1904.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

legătură cu desfășurarea mai nouă a principatului moldovenesc.

În multe din încurcături și greutăți, el a făcut numai rare ori o politică religioasă provocată de interesele sale politice, care-l puteau îndrepta câte odată către Puterile catolice. Când, în 1476, bacalaureatul în decrete Petru de *Insula* merse la Roma pentru a cere ajutor dela Papă împotriva Turcilor cari amenințau Moldova cu peirea, Sfântul Scaun făcu din acest trimes, — de bună seamă după chiar cererea lui, — un «episcop al Moldovei», atribuindu-i ca reședință Baia. Neaflând acolo destui credincioși și destule mijloace de traiu potrivit cu demnitatea lui cea nouă, Petru, un Italian, se strămută, încă în cursul acestui an 1476, în Cetatea-Albă, care avea destui latini, cu așezarea statornică sau în trecere, pentru negustorie. Când acest mare port al Moldovei ajunse în stăpânire turcească, Petru căzu în robie sau trebui să plece. Alți «episcopi moldoveni», cari se ivesc cu numire dela Roma, până la moartea lui Ștefan, au tot așa de puțin un rost real între Români sau străinii de altă lege de pe pământul lor ca și episcopii de Siretiu sau cei de Argeș, a căror serie urmează și mai departe, făcând ca un titular fără reședință să urmeze altui titular zădarnic ¹.

---

¹ *Studii și doc.*, I-II, xxxvii-viii; Le Quien, *Oriens christianus*, III, pp. 1119-20: Toma de Zagrodino, Predicator, numit episcop de Siretiu la 20 Septembre 1497.

PARTEA A IV-a.

BISERICA MOLDOVENEASCĂ

SUPT

PETRU RARLS.
,

CAP. I.

C l ă d i r i.

Impulsul dat de Ștefan-cel-Mare în atâtea direcții ale vieții bisericești dă rezultate și după dispariția lui în 1504. E adevărat că fiul său Bogdan, ocupat cu alte interese și alte ambiții, nu se înseamnă decât prin anume danii de odoare și câte 800 de zloți, la Rădăuți, la Roman, la Putna și aiurea, danii pentru care, ca și Ștefan în vremea sa, el cere slujbă în viață și după moarte în Dumineca a treia de după Paști, poate ziua nașterii sale, arătând anume din ce va consista această slujbă bine plătită¹. Și biseriцута din Ițcani, cu pietre de mormânt din vremea sa², trebuie să fie ctitoria vre unui particular, dintre bogații târgoveți ai Sucevei vecine; dela Bogdan-Vodă însuși n'a rămas nicio clădire bisericească nouă.

Ștefăniță, copilul nevrăstnic și urmașul lui Bogdan, n'are mai mult răgaz pentru asemenea lucrări de artă pornite dintr'o rodnică evlavie. El mântuie însă biserica Sf. Gheorghe din Suceava, începută de tatăl său, biserică în care se așază Mitropolia. Isprăvi Dobrovățul în ce privește zugrăveala și odoarele³. Dar sfetnicul, care avu grija Moldovei în anii de tânăra vârstă ai Domnului și care primi pentru aceasta răsplata tăierii capului și a stărpirii

---

¹ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 153-5; cf. Dan, *Putna*, p. 215.

² V. Kozak, cap. respectiv.

³ V. și mai departe, pentru Mitropolie.

neamului său, Luca Arbure Hatmanul, își făcù biserică, într'o vale a Bucovinei de astăzi ¹. Dela Gavril Trotușanul († 1541), alt boier al lui Ștefan-cel-Tânăr, este biserica dela Părhăuți, asemenea cu cea dela Borzești a bunicului său, dar având două rânduri de ferești într'un pridvor, care cuprinde la mijloc, între ele, inscripția ². La Vălenii sau Șcheaii din Roman se pomeneste ca ziditor Cozma Șarpe, Postelnicul lui Ștefan-cel-Mare și, apoi, fugarul înaintea urgiei acestuilalt Ștefan ³. Dărnicia față de Dumnezeu începea să treacă, — de alminterea ca și puterea politică, — dela Voevod la boierii săi.

În amândouă privințele, Petru Rareș, adevărat fiu, harnic și mândru, al lui Ștefan-cel-Mare, înnoiește zilele acestuia. E însuși un ziditor de biserici nouă. Dacă, în părțile de sus ale țerii, frumoasa mănăstire a Humorului se datorește Marelui-Logofăt Teodor, om cu oarecare cultură slavonă ⁴, Domnul însuși avù tragere de inimă să «împodobească» Voronețul părintelui său. Zugrăvelile frumoase pe fond albastru blând, care se obișnuiau supt Ștefan, sânt o înnoire ce caracterizează această epocă, în care meșterii zugravi veniau după marii meșteri pietrari pentru a statornici în arta răsăriteană un nou tipic moldovenesc. Străni, catapitezme săpate, frontispicii de lemn sculptat și aurit de-asupra ușilor se adaug la acest semn deosebitor.

«Împodobirea» aceasta a Voronețului nu e însă numai fapta lui Rareș, nu e chiar, în rândul întâi, fapta lui, ci a Mitropolitului Grigorie, Grigorie Roșca, «vărul lui Pătru-Vodă Rareș, din Voroneț de postrig» ⁵. Și, pentru a se ajunge la el, trebuie cunoscuți Mitropoliții cari urmează lui Gheorghe.

¹ Cf. Kozak, cap. I și *Studii și doc.*, VI, pp. 608-9; cf. Iorga, *Neamul românesc în Bucovina*, p. 69.

² *Ibid.*, locurile respective; cf. și Dan, *Putna*, pp. 66-7.

³ *Inscripții*, I, p. 18.

⁴ Aceleași cărți ca în nota 1, la locurile respective.

⁵ Dinulescu, în *Candela*, IV, p. 147.

CAP. II.

Urmașii Mitropolitului Gheorghie. Teoctist al II-lea.

Al doilea Teoctist, fostul egumen dela Neamț — aproape șeptesprezece ani — și episcop de Roman, alți opt, a fost după moartea lui Gheorghie mult timp Mitropolitul lui Bogdan-Vodă și al lui Ștefan-cel-Tânăr, ba chiar al lui Petru Rareș. El muri numai la 15 Februar 1528, ca schivnicul Teodor¹. Avea lângă el în soborul arhieresc al Moldovei pe Macarie de Roman², pomenit la 1513-4, apoi pe urmașul acestuia, Dorofteiu, amintit la 1528, pe Pahomie de Rădăuți, ce se întâmpină la 18 Novembre 1504³, și pe cel ce vine după dânsul, Teofan, care se ivește documentar numai la începutul anului 1528⁴. Dorofteiu și Teofan erau de față, împreună cu Macarie, egumen de Bistrița și cu Acachie de Putna, păstorii celor două mănăstiri domnești, în Suceava, de bună seamă chiar în chiliile dela Mirăuți, când, în 1528 încă, Teoctist muri⁵.

Rareș eră, de puțină vreme, Domn atunci, și el porunci să se facă alegerea noului Mitropolit de către soborul Vlădicilor moldovenesți, la care credem că luau parte și arhimandriții celor două necropole, cu cari se putea completa numărul cerut de episcopi hirotonisitori, în lipsa unuia din cei trei orânduți de Ștefan. În adevăr, supt Lăpușneanu, cu treizeci de ani mai târziu, lipsind și Vlădica de Rădăuți și cel de Roman, Domnul, care «face soborul», «alege» (изберя) totuși «patru episcopi» și aceștia

¹ Bogdan, *Cron. mold.*, p. 154.

² *Cron. Rom.*, I, p. 154.

³ Wickenhauser, *Radautz*, p. 11 și urm.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ist. lit. relig.*, p. 44, nota 3.

«întăresc» (поставиша) pe cei doi cari lipsiau din cercul ierarhilor moldoveni¹.

Până la alegerea unui urmaș al lui Teoctist locul de Mitropolit îl ținură, data aceasta, cei doi episcopi, cari întăresc, la 16 Ianuarie 1528, dania unui călugăr din Neamț².

La alegere ieși Calistrat, necunoscut ca episcop la Roman ori Rădăuți, pe care-l întâlnim într'o notiță slavonă pe un manuscris aflat astăzi în Biblioteca Academiei Române³. Pomelnicul mai târziu al Mitropoliei cuprinde numele lui⁴. După Calistrat, — despre care nu știm nimic mai mult —, vine, în sfârșit, Teofan dela Rădăuți⁵, care păstoriă încă la 1538 sau 1539, toamna, când Domnia d'întăiu a lui Petru Rareș se isprăvise⁶. Iar, la Roman episcopul Dorofteiu, care se mai întâmpină la 1529⁷, se retrase la schimnicie pentru a face loc celui d'întăiu episcop de nouă carte sârbească, lui Macarie.

Trăinicie, strălucire, influență asupra afacerilor țerii a avut însă numai acel Grigorie, văr al lui Petru-Vodă, văr după mamă, despre care a fost vorba mai sus. Pornit din Pobrata, el stăpâni acolo ca egumen nu mai puțin de douăzeci și trei de ani. În acest timp se făcù, prin osteneala lui, și după îndemnul lui chiar, însă cu cheltuiala Domnului celui nou, abia venit în Scaun de vre-o doi-trei ani de zile, mănăstire nouă Pobrata, «din pajiște», adică din temelie chiar⁸,

¹ O alegere de episcopi moldoveni în 1557-8; retipărire din *Răvașul* (Cluj), 1907.

² L. c. pe p. 105, nota 5.

³ Ms. 38 slavon; cf. *Ist. lit. rel.*, p. 44 și nota 4.

⁴ Erbiceanu, l. c.

⁵ Wickenhauser, *Radautz*, pp. 13-4.

⁶ Biserica dela Horodniceni e sfințită la 8 Novembre 7047 (1538-9), «în zilele lui chir Teofan Mitropolit al Sucevei»; *Inscripții*, I, p. 64; Teofan a fost și dăruitor al Voronețului; v. Kozak, l. c.

⁷ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 159-60.

⁸ Cf. mărturisirea lui Grigorie, în *Arch. ist.*, I², p. 22 și inscripția dela Pobrata, *Inscripții*, I, p. 56, no. 11.

În Octombrie 1530. Petru-Vodă și soția sa Elena își gătiră și pietrele de mormânt, frumos lucrate din marmură, care se văd până astăzi. Astfel se răpia Putnei, unde se îngropaseră Domnii și rudele lor până atunci, dreptul pe care și Putna-l luase dela Bistrița lui Alexandru-cel-Bun ¹. Grigorie se întoarse după încheierea arhipăstoriei lui în frumoasa mănăstire de pe malul Siretiului, pe care o înzestrase și cu avere nouă, descurcându-i pe cea veche, pierdută în parte, și unde-și hotărâse și ziua de pomenire, de Sf. Grigorie Teologul, ocrotitorul său ².

Grigorie a fost și înaitorul Voronețului, la care a înădit un pridvor răzimat pe două contraforturi cu frumoase ferești gotice mari și pe care l-a acoperit cu cea mai strălucită zugrăveală ce se vede la vre una din vechile noastre biserici. Mulți ani de zile după aceste lucrări orânduite de dânsul, el fu Mitropolitul lui Petru-Vodă, în a doua Domnie, dela 1541 până la sfârșit, apoi al fiului său Ilie, numit după turcirea lui : Mehemed sau «Mahmet», și al celui-lalt fiu al lui Petru, Ștefan, care fu înmormântat la Pobrata, ba chiar al cumnatului cu de-a sila al acestora, Alexandru Lăpușeanu, soțul Domniței Ruxanda. Se împacă, un timp, și cu Domnia aventurierului Despot, pe care el îl sfinți ca Ioan-Vodă, dar înaintea faptelor vrăjmășești față de ortodoxie ale noului stăpânitor Grigorie părăsi Scaunul arhipăstoresc, în care se așeză acum un al doilea Teofan ³.

Urmașul lui Grigorie, Teofan, ca și contemporanii săi dela cele două episcopii ale țerii, face parte însă din alt curent bisericesc, a cărui obârșie trebuie să o căutăm în Țara-Românească.

---

¹ *Ibid.*

² *Ibid.*

³ *Studii și doc.*, VI, p. 648. Grigorie muri numai la 5 Februar 1570 (*ibid.*).

În legătură însă cu vechea datină a călugăriei răzimate mai mult pe evlavie și pe dărnicie în a clădi decât pe cărturărie și pe scrisul nou, e întreaga operă de ctitori a lui Petru Rareș însuși și a lui Alexandru Lăpușneanu, cu cari se și încheie epoca mai bogată și mai glorioasă din arta religioasă a Românilor în Moldova.

CAP. III.

Clădirile bisericesti din epoca lui Petru Rareș.

La Suceava Doamna lui Petru-Vodă, Elena, își face, într'un târziu, la 1551, biserica ei pe lângă Mirăuțul Mitropolitului și Sf. Gheorghe, care ar fi singurul prinos al lui Ștefăniță, dacă nu e, prin pretacere, și un dar al Lăpușneanului, cum pare că arată stilul. Petru însuși înalță biserica Sf. Dimitrie din același oraș, puternică zidire cu trei largi ferești gotice înflorite în fruntea pridvorului. La Botoșani, dela Doamna Elena, fată de Despot sârbesc, dar care zidiă după vechiul obicei al țerii, vine biserica dela 1540-1, închinată Sfântului Gheorghe, și cea a Uspeniei sau Adormirii, care poartă leatul de zidire 1552, amândouă din timpul când Doamna nu mai avea acuma nici soț, nici fii, — măcar fii de legea ei, lângă dânsa¹. La Baia, în apropierea ruinelor lui Alexandru-cel-Bun, ocrotitor al catolicismului, și ale lui Ștefan-cel-Mare, amintitorul de biruință, Petru-Vodă însuși face o biserică a Uspeniei, la 1532². În Târgu-Frumos, clădirea Sf. Paraschive îi pomeneste numele; în Hârlău, bisericuța lui Ștefan e întrecută prin biserica mai mare a fiului său, cu hramul Sf. Dimitrie, care ni s'a păstrat însă numai în refacerea lui Iordachi Cantacuzino³; mama Voevodului, Maria, fusese doar, în ceasurile care nu erau ale

¹ *Inscripții*, I, pp. 220-1.

² *Ibid*, p. 63, ^o 144.

³ *Ibid*, II, p. 291; I, p. 8.

lui Ștefan-Vodă, soția unui «târgovăț din Hârlău», spune, păstrând o veche poveste, cronicarul Ureche. Dar mai departe nu se coboară ctitoriile lui Rareș; nu le aflăm nici la Piatra, nici la Iași, nici la Bacău, nici la Vaslui, nici prin unghiuri, potrivite pentru mănăstiri, ale Țerii-de-jos.

La Iași însă lângă Sf. Nicolae cel domnesc al lui Ștefan-cel-Mare, boierii Iurie și Danco înaltă o clădire nouă, în stil mai larg și mai împodobit cu chipuri de sfinți, la 1541¹. La Horodnicenii Sucevei ziditorul e alt boier al lui Rareș, Vistierul Matiaș, care-și mântuie lăcașul la 1538-9, când era încă Mitropolit Teofan². Pângărații din Neamț ființau ca mănăstire bine orânduită, cu doi proegumeni, mulți ieromonahi, ierodiaconi și destui călugări «cărturari și proști», la 1540—1³. Frumoasa mănăstire Râșca, din părțile Sucevei, o făcu însă, precum se va vedeă, Macarie, episcopul de Roman.

Alexandru Lăpușneanu a durat o singură mănăstire, în amândouă Domniile sale, Slatina, care era isprăvită la 1561⁴, așezându-se ca stăpân peste biserică și chilii călugărul Nil. Aici zace Alexandru-Vodă însuși, «monahul Pahomie», și, din neamul său, ficele Teofana și Teodora, pe lângă fiul unei a treia fete, Cneajna, anume Dumitrașco⁵.

Cu această măreață clădire se mântuise era prinosurilor în piatră aduse Dumnezeirii ocrotitoare. Doar dacă trebuie să se mai adauge biserica Precistei din Roman, făcută de văduva Doamnă Ruxanda la 1568⁶.

---

¹ *Ibid.*, II, pp. 134-5.

² *Ibid.*, I, p. 64.

³ *Arch. ist.*, I², pp. 26-7, no. 295.

⁴ *Inscriptiții*, p. 46.

⁵ *Ibid.*, p. 46 și urm.

⁶ *Ibid.*, II, pp. 22-3.

CAP. IV.

Petru Rareș și Biserica Ardealului.

Petru Rareș a fost și un râvnitor de stăpânire ardele-nească.

A păstrat Ciceul și Cetatea-de-Baltă și a mai adăus la provincia părcălabilor săi din unghiul nord-estic al Ardealului cetatea Ungurașului, târgul Retegului și oarecare drepturi asupra Bistriței, pe care însă, cu toate amenințările sale lăudăroase, nu putu s'o ieă. Vlădicii lui de Vad păstoresc slobod în aceste părți, în legătură canonică deplină cu Mitropolii din Suceava, un Teofan, un Grigorie.

Vlădica Ilarion apare la Vad în 1523, încunjurat de popii Matei, Șandru și Petru, cerând voie Bistrițenilor să facă o mănăstire nouă între Hârdău și Telciu¹, mănăstire care se întemeie, în adevăr, și fu prădată de hoți la 1526². Varlaam, alt episcop de Vad, se întâmpină încă dela începutul Domniei lui Rareș, de la care primește, în 1527, o cârjă³.

Urmașul său Anastasie, un cleric deprins la războaie, care alergă înaintea Domnului său când el trecea munții pentru lupte, face o danie de ughi Putnei⁴, pentru a-și avea și el ziua de pomenire acolo : pare să fi ieșit el însuși din această mănăstire domnească⁵.

Apoi, supt Rareș și fiii lui, îndeplinesc datoriile lor de episcopi un Tarasie (din Iulie 1546) și un Gheorghie (numit în Ianuar 1550)⁶, episcopi de Vad sau de «Rhew»,—ziși și astfel după felul cum străinii numiau Vadul.

¹ Ștefan-cel-Mare și Mihai Viteazul ca întemeietori, etc., p. 18 și urm.

² *Ibid.*

³ Cipariu, *Acte și fragmente*, p. XIV.

⁴ Dan, *Putna*, p. 216. Originalul se află acolo, și a fost copiat de d. I. Bogdan.

⁵ V. pentru el Ștefan-cel-Mare și Mihai Viteazul, ca întemeietori, etc., l. c.; *Doc. Bistriței*, I, II, tabla; cf. *Sate și preoți*, p. 17.

⁶ *Ibid.* Tarasie e numit de Petru-Vodă la 20 Iulie 1546, iar Gheorghie de Ilie, fiul lui Petru, la 5 Ianuar 1550.

PARTEA A V-a.

CURRENTUL CEL NOU DE CULTURĂ
SLAVO-GRECEASCĂ
ÎN EPOCA LUI NEAGOE-VODĂ.

CAP. I.

Alcătuirea noului curent slavo-grecesc în Țara-Românească.

În veacul al XV-lea, și mai ales în a doua jumătate a lui, principatul muntean decade în toate privințele, deci și în privința bisericească. Supt Domni cari se schimbă răpede, se strecoară cârmuiri sufletești fără nicio însemnătate, care nu lasă totdeauna măcar numele ierarhilor. În puținele documente din acest timp abia dacă se pomeneste numele lui Macarie, Mitropolitul lui Radu-cel-Frumos, și al Mitropolitului lui Basarab-cel-Tânăr, iarăși Macarie, care se întâmpină într'un act din 23 Mart 1482¹. Un Iosif s'ar mai întâlni în documente și condici la 1465, după Lesviodax, un cercetător al lor, care înseamnă pe un Macarie la 1442 și pe cellalt numai în 1483².

În sfârșit, Mitropolitul Teodor figurează înainte de c. 1510 în pomelnicul cel mai bun și sigur al Mitropoliei din Târgoviște³.

O schimbarea trebuia să se facă pentru a ridica această-laltă Biserică românească la însemnătatea pe care o avuse în anii începuturilor. Putința unui curent de regenerare plecat din mijlocul chiar al clerului muntean era înlăturată. O înrăurire invietoare trebuia să vie deci de peste hotare.

La sfărâmarea definitivă a Statului sârbesc, unele elemente dintre clerici și fruntași au trebuit să treacă firește la noi, pe când alții, mai însemnați, se adăpostiră în Ungaria, pe pământurile dobândite aici de Brancovicești, ultimul neam care a stăpânit la Sârbi. Împotriva Turcilor luptă astfel cu Vlad Țepeș, în calitatea lui de căpitan al oștilor pră-

¹ Lăpădatu, *Vlad Călugărul*, p. 31.

² P. 397. *Scrisori nedatate dela un «Macarie Mitropolitul Ungrovlahiei» (1840) la Bogdan, Relațiile Țării-Românești cu Brașovul*, I, București, 1905, pp. 279-81.

³ *Studii și doc.*, V, p. 629, nota 1.

dalnice ungurești, un Despot Vuc, zis Zmeul, și neamul puternic al Iacșicilor.

Radu-cel-Mare, Domnul bogat, evlavios și slăbănog de picioare, care pe la începutul veacului al XVI-lea stăpâniă principatul muntean, trebuia să caute a se folosi de clericii sârbi pe cari nenorocirile țerii lor îi aruncaseră în lumea largă. Radu era fiul unui om care, înainte de a lua puterea, la bătrânețe înaintate, fusese călugăr mulți ani de zile, și de aceia și ca Domn e cunoscut supt numele de Vlad Călugărul; Vlad-Vodă clădi două mănăstiri, pe când înaintașii săi mai apropiați n'au lăsat niciuna, căci dela Radu-cel-Frumos n'a rămas decât amintirea mănăstirii Tânganul, astăzi înlocuită printr'o biserică de sat. Dela fostul Călugăr, al cărui gând rămăsese îndreptat către Dumnezeu, avem mănăstirea Glavaciocului, în care a fost și îngropat —, mănăstirea e prefăcută de Constantin Brâncoveanu —, și schitul Babele, care nu se mai păstrează ¹. Cea d'întăiu rămase neisprăvită, și nici Radu-Vodă, ocupat aiurea, n'a putut s'o acopere cu chipuri de sfinți, lăsând această grijă lui Neagoe Basarab și lui Radu Paisie, ceilalți doi din șirul Voevozilor evlavioși înainte de toate ai Țerii-Românești, călugări sau fii și ucenici de călugări. La schitul Babele, mântuit în 1492-3, se pomenesc, pe lângă numele Voevodului ctitor și al egumenului Visarion, și acela al lui Radu și al unui frate, necunoscut de aiurea, al acestuia, Mircea, precum și numele Mitropolitului Ungrovlahiei Ilarion, care nu se întâmpină aiurea ². Și la mănăstirea Govora, de peste Olt, umil schit de lemn, Radu-cel-Mare e pomenit ca înaitor, de inscripția mai târzie, dela Constantin Brâncoveanu ³, și meșterii Brâncoveanului l-au și zugrăvit pe ziduri: încununat, în haina de brocard roșu și verde, cu blană de samur, guler răsfrânt, cu mărgăritare cusute pe mâneci, cu lungi bucle de

¹ Lăpădatu, l. c., pp. 47-9.

² Ibid.

³ Inscriptiile, I, p. 178.

păr făcute cu drotul și cu acei coturni roșii cari amintesc datina împărătească bizantină; Doamna Catalina, purtând pe frunte un văl alb vărgat ce-i cade pe umeri, se vede lângă soțul ei ¹. Încă de pe timpul lui Radu, miile de aspri din Vistieria muntenească începuseră a călători la locurile de închinăciune ale Sfântului-Munte Atos, alegându-se mănăstirea rusească, slavonă, Rhosikon, precum și cea a Sf. Ilie și Filoteu ².

Fiul maicei Epraxia și al lui Vlad Călugărul, podagrosul care străbatea țara în căruță, spre a împărți dreptatea din cel mai curat izvor al ei, trebuia să se deosebească, și el, mai ales prin evlavie. A făcut, la rândul lui, un sfânt lăcaș, dar numai unul, asupra căruia a grămădit toată bogăția ce-i stătea la îndemână. Pe un deal, de-asupra Târgoviștii și cursului lalomei, în mijlocul viilor domnești, el înălță, înlocuind o veche bisericuță ce ființa încă la 1431 ³, o strălucită biserică într'un stil nou, deosebit de al înaintașilor. Un pătrat de marmură albă, scumpă, adusă foarte de departe; două turnuri mari în față, de-asupra pronaosului, un mai mare turn în fund; fride, în două rânduri, ca la bisericile lui Ștefan-Vodă, și linii în relief, care le deosebesc, încingând biserica; roate săpate 'n piatră în locul discurilor de smalt obișnuite 'n Moldova; arabescuri de sculptură migăloasă, gingașă pe linia ultimă a frontonului rotunzit sus, precum și pe baza turnurilor, în sfârșit în jurul ferestrelor și pe cele două registre cu inscripție la dreapta și la stânga ușii de intrare, care se deschide în chiar perețele frontonului ⁴. Spirit răsăritean din minunatele biserici bizantine și bizantine-armenești, săpate ca o horbotă, și spirit apusean, venețian, spirit al Renașterii, cu liniile arhitectonice simple și

¹ *Ibid.*, p. 179.

² Cipariu, *Archivu*, pp. 198-9, după Uspenschi; v. și Langlois, *Le Mont Athos*; cf. *Conv. lit.*, XXXVI, p. 959.

³ *Inscripții*, I, p. 98.

⁴ V. *Floarea Darurilor*, II, sau Iorga, *Istoria Românilor*, Văleni, 1908, p. 349.

armonioase, cu frumoasele slove rotunde, întipăresc această biserică măreață cu un caracter particular.

Inscripția din 1501 a bisericii, lucrate timp de doi ani de zile, pentru a fi împodobită «cu toate bunătățile și cu mari frumusețe», — afară de zugrăveală, care rămase pe seama lui Neagoe-Vodă —, are o stilizare bogată, mai grea decât în bisericile lui Ștefan, care, în toate ctitoriile sale afară de a Neamțului, spunea laconic numele întemeietorului, hramul bisericii și veleatul¹. Încă de atunci înrăurirea literară a Bisericii sârbești începea să se simtă².

CAP. II.

Patriarchul Nifon și organizarea Bisericii muntene:

Peste un an de la sfințirea mănăstirii Dealului, de episcopul ce va fi fost atunci, ajungea din nou la cârmuirea arhipăstorească a Răsăritului grecesc și a țărilor în legătură cu dânsul un bătrân cleric, Nifon, Sârb după tată, Grec din Peloponez după mamă, care mai stătuse în Scaunul ecumenic de două ori, dela 1486 la 1489 și dela 1497 la 1498, având, neapărat, multe și dese legături cu principatele noastre. Nifon nu era un om de o viață sfântă mai presus de orice îndoială și critică: se dăduse în 1486 drept ruda Patriarhului Simion, care murise atunci, și cu false mărturii izbuti să se puie în stăpânirea averii lui. Pentru aceea a și fost izgonit întâia oară de pe tronul patriarhal, pe care totdeauna a trebuit să-l apere împotriva multor concurenți,

¹ *Inscripții*, I, pp. 98-9.

² Ar fi interesantă forma d'întăiu a mănăstirii Nucetul, clădită de părcalabul de Poienari, Gherghina, care ținea pe Neaga, poate sora lui Neagoe; cf. *Inscripții*, II, pp. 362-3; Nicolaescu, *Documente slavo-române*, București, 1905, pp. 8-11. Ei avură și o fată Neaga. Se pare că Gherghina era frate cu Rada, mama lui Radu-cel-Mare; *ibid.*

ceia ce lămurește și scurtimea celor trei cărmuriri ale sale¹. Totuși Nifon era un om foarte învățat și un bun organizator. La ultima lui cădere, Radu, care prin daniile sale către Muntele Atos și Locurile Sfinte intrase în strânse legături, ca și tatăl său, Vlad-Vodă, cu ierarhia grecească, pofti pe Nifon să vie la dânsul în țară pentru a da vieții bisericești a Românilor munteni o alcătuire statornică. Astfel el voia să puie Țara-Românească la același nivel cu Moldova, pe care Ștefan-cel-Mare știuse a o înzeștră cu episcopiile trebuincioase, legate canonic între ele.

Nifon era cu deosebire pregătit pentru un rol ca acesta. Sârbul după tată învățase călugăria dela un călugăr dela Vatoped din Atos; îl hirotonisise diacon Nicolae patriarhul Ohridei, «al Iustinianei cei d'întăiu și al tuturor Bulgarilor și al Sârbilor și al Albaniei și al altor laturi», către care se îndreptară «toate bisericile pravoslavnicilor», scrie biograful lui Nifon. Mai departe, el fusese duhovnic al vestitului Scanberbeg, apărătorul Creștinătății în Albania liberă, supusă tot Ohridei, apoi ucenic și tovarăș al lui Zaharia, care fu și el Patriarh în acest Apus balcanic al Slavilor și ajunsese întâmplător la Constantinopol, când Sultanul Mohammed scoase pe Zaharia în folosul ocrotitului său, Marcu, și sili astfel pe cel d'întăiu sa vie la Împărăție pentru a se îndreptăți. Petrecuse, în sfârșit, până a nu ajunge Mitropolit de Salonic și patriarh, timp îndelungat în mănăstirile din Atos, unde-și desăvârși pregătirea în credință și cultură.

Atosul se ținea însă în parte și cu asprii lui Vlad-Vodă și ai lui Radu-Vodă, și Domnii Moldovei îl împodobiseră cu dărnicie: la Zograf, mănăstirea Bulgarilor, era turnul lui Ștefan-cel-Mare, cu «far pentru corăbii», făcut în 1474-5 și înalt de fiul ctitorului, de Bogdan, la 1516-7; însăși biserica Zografului a fost făcută din nou, din temelie, de Ștefan, al cărui chip, în calitate de ctitor la Dobrovăț și

---

¹ Banduri, *Imperium orientale*, reprodus în *Magazinul istoric*, IV, p. 373. nota. Cf. și Gelzer, *Achrida*.

Căpriana, se și vede pe ziduri, lângă ale lui Lăpușneanu și Vasile Lupu; și trapezăria e o fundație moldovenească. Bogdan începuse și biserica dela Dochiaru, pe care o mântul numai Lăpușneanu, la 1567. Petru Rareș adăugise danii la Sf. Ioan Botezătorul, care păstrează chipul său ¹.

În Nifon deci, ca și odinioară în Nicodim, căruia nu-i era asemenea însă în smerenie și despreț pentru bogăția lumii, se îmbinau cele două neamuri ca și cele două curențe ce se luptau pentru întâietate: grecismul, din Constantinopol și Atos, și slavonismul din părțile de pe lângă Dunăre ale peninsulei balcanice, cu aceiași îndreptare, către situația politică autonomă și către bogatele mijloace bănești ale țărilor românești.

Radu «ceru» pe Nifon dela Sultan, și cererea i se îndeplini. Eră să fie, după spusa lăudătorului său măcar, «îndreptător și învățător de legea lui Dumnezeu, tată și păstor și solitoriu la Dumnezeu». Deocamdată chemarea lui eră să adune sinodul de organizare bisericească. Mitropolitul muntean lipsiă; episcopi de Severin nu se mai numiau de mult; eră o adâncă decădere în Biserica țerii. Nifon făcu deci adunare numai cu «toți egumenii dela toate mănăstirile țerii Ungrovlahiei și tot clirosul bisericii, cu Domnul și cu toți boierii, cu preoții și cu mirenii». Cu ei toți împreună dădu el astfel așezământul statornic pentru Mitropolia țerii, pentru episcopia olteană a Severinului, pentru episcopia dela Răsărit, care fu așezată în vechiul târg de către hotar, al Buzăului. «Hirotoni», scrie panegiristul, «și doi episcopi, și li deade și eparhie hotărâtă, care cât va birul».

Nifon rămase și mai departe în țeară, ceia ce se pare că nu eră în gândul Domnului care-l «ceruse» numai pentru un anume scop, acum îndeplinit, iar nu pentru a fi ținut fără capăt, cu atâta cheltuială. Cel d'întăiu între

¹ Burada, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, I, p. 397 și urm.

² *Viața și traiul Sfinției Sale părintelui nostru Nifon*, de Gavriil Protul Sfetagorei. București, 1888, la început; cronică lui Stoica LuDESCU, în *Magazin*, IV, p. 234 și urm.

egumenii dela Atos, Gavriil, care a povestit și viața acestui Sfânt nou, caută însă a lămurî altfel plecarea acestui străin trufaș, care trebuie să fi privit țara cu toate ale ei ca un loc sălbatec, vrednic de a fi lovit cu asprime pentru «păcatele» sale cele multe: Nifon ar fi cerut Domnului să despartă pe sora sa măritată după boierul moldovean Bogdan, care-și avea acasă la el soția legiuită, părăsită fără cuvânt ¹. Între pretențiosul «Grec» și între sora sa Caplea, — care murî la 1511, și fî îngropată la Dealu ²—, Radu nu stătî la îndoială. Nifon trebui să plece spre Atos, unde se și stânse, la 12 August 1508 ³, lăsând pe Mitropolitul și episcopii hirotonisiți de dînsul să păstorească fără amestecul și înfruntările lui umilitoare, Țara-Românească.

Plecarea lui Nifon se va fi petrecut prin 1508, — când Caplea, care pierduse pe soțul ei d'întăiu, Staico, la 1507, putuse ajunge soția lui Bogdan ⁴, — căci nu am înțelege o ședere mai îndelungată a lui în țară. La această dată, curentul sârbesc eră în mișcare pentru a luă locul trecătoarei înrăuriri care, prin Nifon și Atoniții ce-l încunju-rau, venise deocamdată din partea Grecilor.

CAP. III.

Mănăstirile oltene de cultură slavonă ale Craioveștilor.

Viața principatului muntean e condusă de pe la 1480 până la stăpânirile sigure ale lui Vlad Călugărul și Radu-cel-Mare de Vornicul Neagoe din Craiova, înălțat la boierie și influență de Vladislav-Vodă, cel omorât de Țepeș la 1456, și de fiii săi, Barbu, Părvu, Danciu, Radu, Preda, cari în-

---

¹ *Ibid.*

² Lăpădatu, *l. c.*, pp. 63-4.

³ *Viața*, p. 55.

⁴ *Ist. lit. rel.*, p. 46, nota 2; Lăpădatu, pp. 64-5.

amintirea fraților Craiovești, Banoveți după dregătoria lui Barbu, și Părvulești, după numele celui de al doilea frate, cari s'au veșnicit cu toții și prin clădirea de paraclise la mănăstirea Xenofului din Sfântul Munte ¹. Îngroparea lui Părvu, fratele lui Barbu, în mănăstirea Snagovului arată legături strânse ale Craioveștilor și cu acest lăcaș, mai vechiu decât anul 1431 ²; acolo se înmormântează, de altfel, și Logofătul sta-tornic al lui Neagoe, Ioan ³.

CAP. IV.

Mitropolitul sârb Maximian.

În 1507, toamna, pe urma unor certe pentru adăpostirea în Țara-Românească a unui pretendent la stăpânirea Moldovei, Bogdan Orbul trecu hotarul,— ca odinioară tatăl său, împotriva unor Domni munteni, dintre cari unul, Radu-cel-Frumos, îi lăsase lui Bogdan drepturi asupra Țerii-Românești,— și se opri pe malul cellalt al Râmnicului, făcând aici cea d'intăiu tabără. Îl împiedecă de a merge mai departe, împotriva unui Domn evlavios care nu voiă să-și pângărească mâinile vărsând sângele în lupte, «un călugăr anume Maximian, fiul lui Despot Țarul sârbesc», care,— lucru vrednic de ținut minte și din alte puncte de vedere —, îi spuse: «sânțeți creștini și de același neam» (adecă numai: din același sânge ei, Domnii), și aduse astfel încheierea unei păci, jurate pe evanghelie, pe temeiul vechilor hotare ⁴.

Maximian eră Gheorghe, fiul lui Ștefan, fiu și el al lui Gheorghe Brancovici, care stăpânise asupra Serbiei libere;

¹ Burada, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, vol. II, p. 78; *Inscripții*, I, p. 211; II, p. 71 și urm.

² *Ibid.*, I, pp. 158-9.

³ *Ibid.*, pp. 160-1.

⁴ Bogdan, *Cron. inedite*, p. 48. Notița, și în cronica lui Ureche, p. 181.

adăpostit în Ungaria — tatăl său rătăcise prin părțile Albaniei, negăsind prilej să domnească —, el se luptă în oastea regală încă la 1491, împreună cu fratele său Ioan, — frate mai mic —, și cu fiii lui Dimitrie și Ștefan Iacșici, frunțași ai pribegilor sârbi trecuți peste Dunăre. Dimitrie Iacșici luase pe fata lui Lazăr Despotul, și Elena, fiica lui Ștefan Iacșici și nepoata lui Dimitrie, a fost soția Despotului Ioan. Încă din 1486, se pare, Gheorghe intrase în mănăstirea Cupinic, — unchiul său Grigore murise călugăr la Chilandariul Atosului —, unde însă nu eră să rămăie, cu toate că în viața lui n'a mai părăsit rasa călugărului. În 1496, el și fratele său, împreună cu mama lor, Anghelina, fac o danie pentru mănăstirea Sf. Petru și Pavel dela Sfântul Munte. La 1503, muri Despotul Ioan, care ducea și el, în anii din urmă, o viață depărtată de lume, la Cupinic și apoi la Bersacovo, așa încât părintele Maximian înfățișă acuma singur drep-turile dinastiei sârbești izgonite de Turci ¹.

Se poate, — cu toată aserțiunea biografului său —, ca Maximian să fi venit numai ca sol al regelui Ungariei pentru a împiedecă un războiu între cele două țeri românești. Cu atât mai mult, cu cât, după câteva săptămâni numai dela acea predică izbutită dela Râmnic, Radu-Vodă face o învoială solemnă cu Sașii ², învoială pe care poate el va fi jurat-o înaintea făcătorului de pace 'n numele lui Dumnezeu și al Craiului. La 1504 încă, Radu însurase pe fiul surorii sale Caplea și al Logofătului Staico, Părvu, cu fata «răposatului Dimitrie Iacșici» ³.

Maximian ar fi rămas însă, după unele mărturii, în Țara-

¹ Viața lui Maxim sau Maximian, în *Glasnicul sârbesc* pe 1859; traducere românească în *Arch. ist.*, II, p. 65 și urm.; Engel, *Geschichte von Serbien*, p. 448 și urm. Viața lui Maximian și a Anghelinei și în *Pravila de rugăciuni* slavonă din Râmnic, 1761, n-le 10 și 13; cf. Picot, în *Columna lui Traian*, 1883, n-le 1-2.

² Engel, *Gesch. der Walachey*, pp. 187-90.

³ *Pretendenți domnești*, din *An. Ac. Rom.*, XIX, p. 15, nota 8; Lăpădatu, o. c., p. 64.

Românească¹. Ar fi fost cel de-al doilea Mitropolit canonic al Terii-Românești, după cel hirotonisit de Nifon și al cărui nume nu-l cunoaștem încă; siguranța păstoriei lui o am avea și prin însemnarea lui între Mitropoliți în pomelnicul din Târgoviște, care știe de Mitropolitul Maxim². Ar fi stat astfel la noi până la moartea lui Radu, întâmplată câteva săptămâni după cele două tratate cu Moldova și cu Sașii; mergând în Ungaria ca să vestească suirea în Scaun a lui Mihnea, fiul lui Vlad Țepeș, ar fi rămas acolo, de frica pornirilor tiranice ale noului Domn, lacom ucigător de boieri, și s'ar fi așezat la mănăstirea, zidită de dânsul, a Cruședolului, pe care ar fi părăsit-o, până la moartea sa, întâmplată în 18 Ianuar 1516, numai odată, ca să binecuvinteze pe Neagoe, urmașul plin de evlavie al lui Mihnea tiranul și catolicul, și să-i dea de soție pe nepoata lui de frate ori vara sa Milița, care ar fi tot odată și fiica lui Lazăr, fostul Despot sârbesc³. De fapt, din aceste amintiri nelămurite și din aceste construcții pline de multă închipuire n'ar ieși și vremea când Maximian, pe care cronica moldovenească îl numește la 1507 numai «fiu de Despot» și «călugăr», a fost Mitropolitul terii. Pomelnicul Mitropoliei cunoaște numele său, ce e dreptul, dar cronica, aproape contemporană, a episcopului Macarie, al Romanului, arată că Maxim Despotul a fost sfințit «după aceia» de «arhieriei moldovenești» ca «Mitropolit de Belgrad»⁴.

Oricum, ființa lui Maximian în țară reprezintă încă un element din acea influență sârbească asupra rosturilor bi-

¹ Engel, *Gesch. von Serwien*, p. 453, după biograful său citat sau după cronica, din veacul al XVII-lea, a lui Gheorghe Brancovici, fratele Mitropolitului Sava; cf. Aron Densusianu, în *Revista critico-literară*, 1893, nr. 3. Mărturiile lui Brancovici cel nou se adevăresc în parte prin acelea ale unor izvoare contemporane.

² *Studii și documente*, V, p. 629, nota 1. În pomelnic, cum s'a spus la p. 113, un Teodor se află între Atanasie cel vechiu și Maxim.

³ Altă biografie a lui Maxim, în *Glasnicul sârbesc*, XXI; tradusă de I. Bogdan, în *Cron. mold.*, pp. 269-70; v. Engel, *l. ult. cit.*, p. 454.

⁴ Bogdan, *Cron. mold.*, p. 150; cf. p. 269.

sericești ale Românilor, care începe supt Radu, se dezvoltă pe deplin supt Neagoe și trece îndată asupra Moldovei. Un al treilea element vine cu călugărul muntenegrean Macarie, meșter de tipar slavon pentru peninsula Balcanilor.

CAP. V.

Macarie, meșterul de tipar slavon.

Începuturile lui Macarie tipograful nu sânt cunoscute. De sigur va fi petrecut un timp la Venetia, unde se va fi învățat să umble cu slovele. Așezat un timp pe lângă micii dinasta Cernoievici din Muntenegru, rămășiță veșnic amenințată a marelui principat de odinioară al Zentei, el înalță numele lor prin tipărirea celei d'întăiu Psaltiri slavone și a două cărți de rugăciuni și cântări. Asupra ocrotitorului său însă, Gheorghe Cernoievici, se abătă nenorocirea când Turcii pătrunseră și în acest colț depărtat al Apusului balcanic ¹. Macarie, chemat poate de Maximian, se îndreptă atunci către țara, vestită între toți creștinii răsăriteni pentru iubirea de lege, simțul de artă și dărnicia ei, a lui Radu-cel-Mare. În 1507 încă, el eră aici și începea tipărirea unui frumos Liturghieriu, — cu slove mari, drepte, de tăietură venețiană și măiestre împletituri de linii, ca în manuscriptele moldovenesti și bistrițene, — care se împărți numai câteva luni după moartea celui d'întăiu ctitor al tiparului românesc, la 10 Novembre 1508 ². La Dealu, sau, mai curând, pentru că aici lucrul de împodobire a urmat până pe vremea lui Neagoe, la Bistrița Craioveștilor, unde se zice că și Maximian ar fi serbat nunta Militei, s'a făcut această nobilă lucrare de artă.

La sfârșitul textului Liturghiilor, Macarie dă cu slove roșii, în chinovarul păstrat pentru Împărați, numele lui «Io

¹ Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, II, pp. 283-4.

² Bianu și Hodoș, *Bibliografia Română*, I.

Mihnea Marele Voevod a toată țara Ungrovlahiei și al *părților de lângă Dunăre*, fiul marelui Io Vlad Voevod», adăugînd astfel la titlul obișnuit al Voevozelor munteni părți care amintesc pe al marilor Voevozi sârbi din Zenta și Hertegovina, stăpâni și ai «termului Mării». Pe Mitropolit nu-l pomeneste, și poate nici nu va fi fost unul pe acea vreme, sau puterea lui eră prea slabă pentru ca acest călugăr străin privilegiat să-și simtă datoria de a-l aminti.

Această acțiune culturală, această viață pașnică în ierarhie orânduită fură întrerupte prin scurta stăpânire vijelioasă a «fiului lui Țepeș». Despre răutatea lui vorbește biograful lui Nifon, dar ni e îngăduit a crede că patima lui Mihnea de a tăia și a prigoni a fost atîtă și de uneltirile Craioveștilor, cari voiau să smulgă puterea pentru dînșii. În 1509 fură uciși boierii necredincioși, ceva mai mult de un an după așezarea în Scaun a Domnului celui nou; Craioveștii se ridicară atunci în arme și Mihnea trebui să li jure că-i va cruță. Dar, neavînd totuși încredere în el și mînați de dorința stăpînirii, ei trecură peste Dunăre, la Nicopol, adăpostindu-se pe lângă puternicul sangeac al părților bulgărești și sârbești, Ali-beg Mihalogli. Atunci Mihnea trimese oaste pe moșiile pribegilor; casele lor oltene fură nimice și tunurile domnești bătură în zidurile Bistriței, care fură, spune scriitorul din Atos, «surpate» cu totul. Aceiași soartă o avu și bolnița Bistriței, pe care o zidise un nepot al Banului Barbu și al celorlalți frați, Neagu sau Neagoe, născut din căsătoria surorii lor Neaga¹ cu Basarab-cel-Tânăr, — boierinaș plin de evlavie care fusese îngrijitorul, «socotitorul» pus de Domnie pe lângă Nifon în timpul petrecut de acesta în țară². Planul de a arde pe «toți» egumenii, despre care vorbește tot lăudătorul lui Nifon, poate fi pus la îndoială, ca și tăierea nasurilor acelor preoți cari

¹ *Studii și doc.*, III, p. XLIV; pomenirea Neagăi în *Spomenikul sârbesc*, XXXVII, p. 44 și povestirea lui Matei al Mirelor, în care Basarab e numit «unchiul lui Neagoe»; *Manuscripte din biblioteci străine*, I, p. 47.

² Gavril Protul, p. 65.

se aflau în multe sate ale Craioveștilor. Peste puțin însă spahiii și ienicerii din cetățile Dunării intrară cu Craioveștii în țară, aducând Domn nou, cucernic, pe fratele cel mai tânăr al lui Radu-cel-Mare, pe Vlad-Vodă zis Vlăduț. Oastea veni în trei cete, și aceia pe care o ducea Neagoe lovî pe Mircea fiul Mihniei la mănăstirea Cotmeana și-l puse pe fugă, «desculț și descins», «împăcînd mănăstirea și călugării de frica ce aveau»¹. Mihnea fugi peste munți, și se așeză la Sibiiu, unde obișnuia să cerceteze biserica latină; la ieșirea dela slujbă, îl ucise acolo Dimitrie Iacșici cel Tânăr, ruda lui Vlăduț, și pretendentul Danciu, din același neam al Băsăraheștilor, fiind și el un fiu al lui Basarab-cel-Tânăr². Și ei fuseră uciși în luptă, și astfel Neagoe rămase reprezentantul drepturilor băsărahești asupra Țerii-Românești³.

Bogdan însă, soțul Caplei, căpătă o înrăurire covârșitoare asupra tânărului său cumnat, și aceasta nemulțămî iarăși pe Craiovești, deși ei nu mai puteau spune de dănsul ca de Mihnea că nu ține legea, căci Vlăduț ocrotiă pe Macarie, care dădu în stăpînirea lui scurtă o a doua tipăritură a sa, *Octoiul* din 1510⁴. Iarăși Mehemed-beg veni în țară, și el tăie capul bietului copil andru domnesc la București, în ziua de 23 Ianuar 1512, un an după moartea Caplei lui Bogdan⁵. Acest urât omor se lămurește prin hotărîrea Craioveștilor de a înlătură tot neamul lui Radu-cel-Mare, pentru ca astfel Băsăraheștii lor să poată cărmui în liniște.

---

¹ *Ibid.*, p. 69.

² *Pretendenți domnești*, p. 13 și urm.

³ Dacă tânărul Dan din 1521 nu e fiul lui Danciu; *ibid.*, p. 17.

⁴ Bianu și Hodoș, *Bibliografia română*, I, pp. 9, 513; *Studii și doc.*, XIII, pp. 5-6.

⁵ Lăpădatu, *o. c.*, pp. 63-4.

CAP. VI.

Ctitoriile lui Neagoe-Vodă.

Cu Neagoe se aşează în Scaunul Țării-Românești un nou «David»¹ pentru călugării de orice neam, dar mai ales pentru Sârbi, cu Despoții cărora el se înrudi, luând, la o dată ce nu se poate hotări bine,— dar se pare a fi anterioară venirii sale la Domnie² —, pe «despina» Milița, «fiica lui Lazăr» și «nepoata» sau vara lui Maximian³. Macarie meșterul de tipar îi lucrează o Evanghelie de toată frumuseța, pe care o mântuie la 25 Iunie 1512, iarăși fără a pomeni în titlul ei de vre-o binecuvântare arhierască. După această dată,— oprind astfel cursul lucrărilor singurii tipografii slavone din Balcani —, ca răsplată, Neagoe, sau, cum își ziceă, după numele tatălui său, Basaraș-Vodă, ceru dela Patriarhul Constantinopolului Pahomie — pe care-l întâlnim între 1505 și 1514 — să-i facă Mitropolit pe Macarie. Că Biserica munteană rămăsese fără cărmuitor dela plecarea lui Nifon, care poate va fi aruncat și blestemul asupra așezământului creat din nou de dânsul, dovedesc cuvintele lui Gavriil Protul: «Și, cum ridică David chivotul legii Domnului, așa și Neagoe-Vodă rădică biserica cea căzută și puse pre Macarie Mitropolit a toată Țara-Românească, a plaiurilor și a Severinului».

Mărinimia lui Neagoe se revărsă asupra tuturor Locurilor Sfinte din Răsărit. La Dionisat, în Atos, el trimise moaștele, aduse de dânsul întâiu în Țara-Românească, pentru a im-

¹ Serie Gavriil Protul. O scrisoare a lui către Nifon în Dukakis, *Μίγας Συναξαριστής*, Atena 1894, August, p. 157.

² La 1521 Neagoe lăsa un fiu Teodosie în vârstă de vre-o șapte ani.

³ Ea adusese și pe vărul ei, Ștefan, și pe sora acestuia, Despina, care luă pe Stan părcălabul; Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, p. 267. Ștefan avu grija paraclisului Sf. Nicolae dela Argeș; *ibid.*

păcă sufletul lui Radu-cel-Mare, ale lui Nifon, și anume într'un «sieriu de argint curat, poleit cu aur și înfrumusețat cu mărgăritar frumos și cu alte pietre scumpe și cu jmalț, și de-asupra pre plehup scrise chipul sfântului întreg, iar jos, la picioarele sfântului, se scrise pre sine în genunchi, rugându-se Sfinției Sale»¹. O biserică a Sf. Nifon se înălță la Sfântul Munte întra amintirea întemeietorului Bisericii muntene. Mănăstirea Cutlumuzului, din aceeași republică de călugări, mănăstire începută încă de Radu, fû mântuită de acest urmaș al său, cuprins de aceeași râvnă pentru cele duhovnicești; pe malul Mării el făcû o «pristanîște», o ospătărie pentru corăbieri, așezând tunuri și adunând arme în turnul de apărare. Pe lângă această «Lavră mare a Terii-Românești», Neagoe înouă mănăstirea Sf. Atanasie și o înzestră cu vase de metal scump și «zavese cusute cu sârmă de aur». La Ivir și la Chilandariu el a pus să se aducă apă «cu urloiu». Pantocratorul primii ziduri de împrejmuire; trapezăria și pivnița dela Xeropotam sânt daruri ale lui; Sf. Pavel căpăta un turn de straji. La multe mănăstiri, la Chilandariu, la Sf. Gheorghe al Arbănașilor², el se înscrise între ctitori, ba chiar înfrumuseță din dărnicia lui «mănăstirea Oreiscului» din «măgura Misiei», mănăstirile din Tesalia, așa-numitele Meteora, apoi miluă mănăstiri în Paflagonia și în Macedonia, ș. a. Înveli din nou cu plumb biserica Patriarhiei din Constantinopol, și-i făcû de iznoava chilile. La Muntele Sinai, dădû podoaabe de biserică și «mertic». Și Ierusalimul avu parte de cucernicele lui daruri.

În țară chiar, Tismana fû acoperită de Domn cu plumb; Cozia primii înouiri; o icoană dela Nucet fû împodobită cu

¹ Gavriil Protul, p. 93. Pentru edițiile originalului grecesc — sau ale unei traduceri din românește —, Romansky, *Mahureden des walachischen (sic) Wojwooden Nijoe (sic) Basarab*, Leipzig, 1908, — din lucrările seminarului d-lui Weigand —, p. 135, nota 3.

² Romansky, p. 129, nota 1.

aur și pietre scumpe. Aproape de mănăstirea lui Mircea-cel-Bătrân, în ostrovul Călimăneștilor, el făcù o mănăstioară care se păstrează și până astăzi.

CAP. VII.

Mănăstirea dela Argeș. Alte zidiri ale lui Neagoe.

Toate silințele și toată bogăția însă și le cheltui Neagoe pentru a da Argeșului, de unde plecase Mitropolitul pentru a se așeza la Târgoviște lângă Domn, cea mai frumoasă din mănăstirile aflătoare pe pământul românesc. Marmură, «piatră cioplită și netezită și săpată cu flori», alcătuieste pereții, prinși într'un pătrat, pe care-l intrerupe însă o ușoară umflătură de strane înaintea altarului. Ca și la Dealu se întâlnește brăul de împrejmuire, firidele, rozetele săpate în locul discurilor de smaltz din Moldova, turnulețele din față, de-asupra pridvorului răzimat pe doisprezece stâlpi, «strașinele cioplite cu flori», privazurile de uși și ferești «scobite și răzbătute prin piatră». Dar aici frontonul nu se ridică sus în arc cu marginile sculptate și un alt mare turn se înalță de-asupra naosului însuși; un aghiazmatariu, un «cerdăcel» cu liniile gingașe așteaptă înaintea scărilor pentru slujbele care, mai târziu, trebuiau să se facă în pridvorul pe stâlpi, deschis vederii și mișcărilor aierului.

Dar ceia ce deosebește mai ales această biserică fără pereche e bogăția împodobirii: la uși, la ferești, pe linia împletită din trei vițe a colacului de împrejmuire, pe turnuri, dintre care cele din față au ferești oblice care nu mai întâmpină aiurea¹. Lazur albastru, aur de-asupra «florilor» de piatră adăuseră mândria colorilor pe lângă armonia proporțiilor și scumpetea trainică a materialului.

¹ V. biserica așa cum era înainte de reparație, descrisă de Reissenberger, în «*Revista Română*», I.

Un panegirist — aceștia au totdeauna multe calitative și comparații la îndemână — cutează a face asămănare între biserica dela Argeș și Sfânta Sofie, pe care totuși o cunoștea, și adaugă chiar că zidirea lui Neagoe era «cu frămseta pe de-asupra» minunatei zidiri bizantine¹. Săpăturile le făcuse meșterul sas Veit, Vitus, care fu întrebuințat și pentru zugrăveală, până ce în țară chiar se căpătă un bun zugrav de sfinți în Românul Dobromir². Tot meșterul Veit va fi săpat frumoasele pietre de mormânt pentru fiii domnești Anghelina, Ioan, Petru — rămase în viață numai «coconul» Teodosie, numit pompos după marele Împărat răsăritean de odinioară, — și va fi pregătit cea menită pentru ctitorul însuși³.

Cum se făceau sfințirile de biserică domnească pe ac timp ni spune o scrisoare către Brașoveni a lui Neagoe, cu data de 26 April 1520⁴: «În sfârșit, precum se știe și la noi, am mântuit, după lege și datina credinții, biserica noastră sau mănăstirea pe care începusem a o rezidi întru cinstea Atot-puternicului Dumnezeu. Am sfințit acea biserică întru lauda Înălțării Domnului nostru Isus Hristos, și am chemat la sfințirea bisericii toată țara aceasta a noastră; de acolo am trimes să se adune. Cu prilejul cărui sfințiri putem mai ușor vedea înaintea noastră pe toți supușii». La sfințirea mănăstirii Argeșului fură chemați toți egumenii din Atos, dintre cari nu era unul care să nu fi putut prețui binefacerea Domnului izvorător de milă: «lavra Terii-Românești», — Cutlumuz sau mănăstirea lui Hariton, — lav bulgărească a Zografului, Lavra Rusească, a Pantocratorului și cele șeisprezece mănăstiri grecești își avură astfel păstori supt călăuzirea «protului» Gavriil, care peste puțin unul din aceiași Viață de sfânt laudele lui Nifon și ale lui Neagoe însuși. Marele sobor serbătoresc se făcu în vecl

¹ Gavriil Protul, p. 141.

² Iorga, *Negoțul și meșteșugurile*, București 1906, pp. 32-3.

³ *Inscripții*, I, p. 146 și urm.

⁴ Vezi-o în Apendicele de documente, vol. III.

ședință a Domnilor munteni dela 14 la 17 August din anul 1517. Pentru întâiași dată un Patriarh de Constantinopol, Teolept, veni pe pământul românesc; el era întovărit de episcopii de Seres, de Sarde, de Midia și de Melenic. Macarie era Mitropolit muntean acuma, și el veni cu egumenii, fără episcopi, căci, la această dată, episcopiile de Severin și de Buzău se pare că nu erau ocupate. Se făcu de cu seară, la 14, vecernie și colivă în ajunul hramului, apoi, spre seară, praznic, «cină, ca să și odihnească oamenii»; după care călugării începură denii în cuprinsul de marmură, strălucitor de aur, al mănăstirii celei nouă. «Și sfârșiră bdenia când se vărsă zorile.»

A doua zi, Neagoe însuși așeză la locurile lor icoanele scumpe dăruite de dânsul, pe cînd clerul, cu Patriarhul în frunte, se gătiă de slujba cea mare a liturghiei după această târnosire de mână domnească. Până atunci un al doilea ospăț primî la mesele întinse pe pajiște toată boierimea la un loc cu săracii de pe acele locuri, «cei mici, săraci, văduve, mișei și cei neputearnici». Când oaspeții plecară după iscălire și pecetluirea actului de fundație, rămase stăpîn pe cuprinsul mănăstirii Iosif, ca egumen cu bederniță, ca arhimandrit și de o potrivă cu cărmuitorul Tismenii, care și ea își avea privilegiile mai presus de alte mănăstiri încă din zilele Patriarhului Filoteiu (1364-76)¹. Printr'o ultimă recomandăție în dedicația, măiestrit stilisată slavonește, care se cetește până astăzi pe două plăci de marmură săpată, de o lature și alta a ușii de intrare, Neagoe se rugă de egumeni să nu primească a se aduce și ascunde în mănăstire «ceva din sculele și din avuția boierilor», «ca nu cumva să cază mănăstirea în nevoie pentru avuție străină», — o amintire a prigonirilor îndreptate de Mihnea-Vodă împotriva mănăstirii Bistrița, în care va fi stat ascunsă averea Craioveștilor.

Neagoe-Vodă se îngrijî, în același timp, de o reședință și

¹ Gavril Protul, la sfârșit.

o biserică potrivită pentru Mitropolit, în Târgoviște, unde îi făcù strămutarea, după învățătura dată odinioară de Nifon. Din nenorocire, mulțămită unei reparații recente, nu mai avem astăzi vechea clădire dela începutul veacului al XVI-lea. Schițe luate înainte de lucrările de prefacere, ni-o arată ¹ având baptisteriul după asemănarea celui dela Argeș, lipit de fațadă, care samănă mai bine cu acea dela Dealu decât cu fațada, mai simplă în linii și mai bogată în podoabe, dela Argeș. Ca și acea biserică a Sf. Nicolae din Dealul cu viile, ea are forma unui pătrat, și zidurile sânt mai puțin împodobite. Două turnuri mari, străbătute de două rânduri de ferești, apasă pe pronaos și naos, și alte turnuri mai mici, câte două, se așează înaintea celorlalte, între ele sau în fund, de-asupra altarului. Aceste opt turnuri singure sânt pomenite și de panegiristul lui Nifon și al lui Neagoe ², care adaugă că această a doua Mitropolie eră «mare și frumos zidită» și că «nu se satură ochii tuturor de vederea ei». Vechea inscripție aveă, se pare, data de 30 Septembre 1519 ³, Macarie fiind însemnat ca Mitropolit, și ea mai spuneă că Neagoe a dăruit ctitoriei sale satul Aninoasa ⁴. Zidirea ră-mase însă neisprăvită, și, precum, la Argeș chiar, mai avură de lucru meșterii plătiți de Radu-Vodă dela Afumați, astfel aici se mai cerură silințele acelora pe cari-i chemă urmașul adevărat al evlaviei lui Neagoe, Radu Paisie. Numai după 1535 biserica a fost deci cu desăvârșire gata ⁵.

Și o biserică a Sf. Gheorghe, cu un singur turn, e arătată în Viața lui Nifon ca o ctitorie a lui Neagoe ⁶. Dărâmându-se cu totul, ea a fost refăcută la 1730 de stegarul Dima ⁷. Și putem

¹ Romstorfer, *Die moldauisch-byzantinische Baukunst*, Viena, 1896, planșe.

² Gavriil Protul, pp. 111-2.

³ 7028, nu 7018.

⁴ *Inscripții*, I, pp. 116-7.

⁵ *Ibid.*

⁶ Gavriil Pretul, I, p. 111-2.

⁷ *Inscripții*, II, p. 95.

adăugi că și în mahalaua Sărbilor era o biserică din acest timp având pe Sf. Nifon în hram ¹.

Dincolo de munți, în sfârșit, prin dărnicia lui Neagoe, căpătără Români din Șcheii Brașovului cea d'întăiu biserică a lor, Sf. Nicolae, căreia-i înădi pridvor, pe urmă, Petru-Vodă Cercel, și e sigur că preoții brașoveni, cari atărnaseră un timp de Vlădica necanonic din Feleac, Daniil ², se numiau acum de Domn și se hirotonisau de Mitropolitul din Târgoviște, care va fi avut înrăurire în toată Țara Bârsei ³.

CAP. VIII.

Neagoe-Vodă ca scriitor.

Dar și altfel Domnia de nouă ani a întemeietorului, înviitorului și dăruitorului atător biserici și mănăstiri e strâns legată de înaintarea Bisericii noastre, cu arta, literatura și cultura pe care le aducea în chip firesc după sine. Neagoe-Vodă, al patrulea Basarab, a fost și cel d'întăiu scriitor bisericesc ridicat din mijlocul Românilor.

Până la el niciunul din Domni nu avuse o creștere deosebită. Deși obârșia lui domnească a trebuit să fie ascunsă, — odată chiar, într'un ceas de primejdie, el trebuî să-și aducă jurători pentru a dovedi astfel, după datina de drept a țerii, că n'are sânge domnesc în vinele sale, — Neagoe, ca nepot al Craioveștilor iubitori de învățătură, a căpătat în tinereța lui cunoștințe de limba și de literatura slavonă. Trebuie să se creadă că el va fi stat între călugării cărturari dela Bistrița, și poate că gândul unchilor săi era să facă din acest fiu din flori al lui Basarab-cel-Tânăr cu sora

¹ *Ibid.*, p. 359.

² Cf. și Bogdan, *Documente și regeste*, p. 308, no 27. Dar v. mai departe.

³ V. Stinghe, *Istoria besearicei Șcheailor*, p. 1.

lor un călugăr, mai ferit de cercetările și prigonirea dușmanilor; în adevăr, el nu iese la iveală decât supt Vlăduță, și încă abia în rangul unui Comis¹, și nu în zădar i s'a dat grija de a fi spre ajutor lui Nifon. Astfel Neagoe ajunse a ști pe deplin toată Scriptura, unele Tâlcuri ale ei, unele compilații religioase și vre-un cronograf, în care se cuprindea istoria omenirii păgâne și creștine supt rubrice din Biblie și din istoria Romanilor, Bizantinilor și a Țarilor slavi; se poate chiar ca în cetirile lui să fi dat de vre-un tratat de tactică din acelea pe care, printr'o serie de copieri și prelucrări, ni le-a lăsat Bizanțul.

După moartea mamei sale, Neaga, după a fiilor săi Petru și Ioan, când domnescul părinte văzù că moștenirea lui se sprijină numai asupra lui Teodosie, simțind, pentru el însuși, nevoie de îmbărbătare și nevoie de învățătură pentru un copil fraged, pe care simția că va trebui să-l lase curând în luptă cu furtunile strașnice ale urilor politice,— Neagoe se hotărâ a urmă după pilda vechilor Împărați bizantini, a căror cunună de aur și-o puneă pe cap în zugrăveala ctitoriilor sale, și a da coconului Teodosie sfaturi de cărmuire. Pe lângă extrase din cărțile mai cunoscute ale literaturii sfinte sau de cuprins bisericesc, Scriptura, «Dioptra», pe lângă tratate de știință naivă ca «Fisiologul», pe lângă o prescurtare a poveștii moralizatoare despre Varlaam și Ioasaf, pe lângă tânguiri pentru pierderea maicii sale și a tânărului Voevod Petru, Neagoe dă și o sumă de știri asupra vieții contemporane, cu pribegiile, cu luptele, cu soliile, cu puțină glorie scump cumpărată și multele nevoi ce cădeau din bielsug, și loviau adesea mai greu capetele cele mai înalte².

¹ Studii și doc., VI, p. 592.

² Cf. capitolul care-l privește în *Ist. lit. rel.* și observațiile d-lui Romansky, în tesa sa citată. D. Romansky a înlăturat ciudata idee a eruditului grec Rouso (d. Rouso răspunde însă în *Converbirile literare* pe 1908) de a face din «Învățăturile» lui Neagoe opera unui

CAP. IX.

Urmașii lui Neagoe, Mitropoliții și ctitoriile lor.

Moartea lui Neagoe, în Septembrie 1521, întrerupse pentru mai mult timp dezvoltarea bisericească proprie, ca și cea artistică, literară și culturală din impuls și pe teren bisericesc. În haosul celor șese Domni — unul din ei a fost călugărul Dragomir, care nădăjduia să aibă norocul lui Vlad cel de la 1496 — nu mai era nicio putință de lucru în asemenea domenii. Numai când Radu dela Afumați ajunsese stăpânitor statornic al Țerii-Românești, împrejurările schimbară în bine.

Radu-Vodă cel Nou se însură în Maiu 1526¹ cu Rucandra, fata lui Neagoe, și ajunse astfel reprezentantul pe scaunul domnesc al curentului pe care așa de mult îl înălțase înaintașul său. Radu nu făcuse nicio ctitorie nouă, dar orândul să se lucreze mai departe la lăcașurile rămase neisprăvite prin moartea lui Neagoe. Clericii dela școala acestuia și a lui Nifon, un Ioasaf sau Iosif, egumenul de Argeș, un Vârlaam, pe care Domnul scriitor îi pomeneste, laudându-l, în «Învățăturile» sale, îi stăteau la îndemână în această activitate a sa ocrotitoare pentru Biserică. Supt dânsul se găsește, în 1526, al doilea episcop de Buzău, — după începă-

călugăr de la începutul veacului al XVII-lea. — Extrase din operă, după un manuscris, le-a dat Hasdeu în *Arch. ist.*, 12, p. 111 și urm., p. 120 și urm. O ediție completă a traducerii românești de pe la 1650, în broșura «Învățăturile bunului și credinciosului Domn al Țerii-Românești Neagoe Basarab Voevod către fiul său Teodosie Voevod», București, 1843. Fragmente, și după *Viata* citată a lui Nifon. Ediția originalului slavon s'a dat de A. Lavrov după un manuscris din Sofia, la 1904: *ΛΟΓΑ ΝΗΚΑΣΤΗΛΗΝΙΑ*, etc. Pentru o formă grecească. Lampros, *Catalogue of the greek mss. of Mount Athos*, Cambridge, 1895, p. 367 și lucrările d-lui Rouso, în «Noua Revistă Română», III, pp. 279-80; «Biserica ortodoxă română», 1906, p. 238 și urm., p. 420 și urm. și în «Studii bizantino-române», București, 1907.

¹ *Prețendenți domnești*, din *An. Ac. Rom.*, XIX, p. 17, nota 7; Hurmuzaki, XI, pp. 849-50.

torul Episcopiei, Serafim, — Paisie, în care vedem pe același Paisie care la 1535 apare ca păstor oltean; rânduiala lui Nifon statornică prin urmare întăietatea Scaunului severinean, mai vechiu, asupra Scaunului, abia acum întemeiat, al Buzăului¹. Mitropolit eră pe acel timp, după Macarie², Mitrofan, care scrie, în timpul Domniei lui Radu, după căsătoria cu Ruxandra și întoarcerea în țară a Doamnei lui Neagoe, pentru niște scule lăsate de acesta la Brașov³. Îl aflăm și în 1533⁴.

Odată cu Radu, Vladislav-Vodă face, în cea d'întăiu formă, biserica de lângă Curtea Domnească din Târgoviște⁵.

Radu dela Afumați însuși, care, ca pribeag, căpătase dela regele Vladislav moșia Stremț lângă Geoagiul-de-sus, în apropierea Albei-Iulii, — mai târziu căpătă încă Vințul și Vurperul, — ar fi făcut aici, se putea crede, mănăstirea al cărei egumen ar fi cel, pe care, la 1557, regina Isabela îl recunoște ca Vlădică⁶. De fapt însă, mai în sus de Geoagiu, spre munte, pe o înălțime la care se străbate numai cu greu, se vede o biserică în ruină, de mai multe ori reparată, căreia i se zice Râmeții. «Râmeți» nu înseamnă însă altceva decât *ermiți*, pustnici. Astfel de călugări singurateci se aflau încă pe vremea lui Matei Corvinul, în 1487, cum spune o inscripție de-asupra ușii. Pe acești clerici români, «dela Râmeț la răpă, din sus de Joaj»⁷, îi va fi luat numai

¹ Lesviodax, pp. 432, 440: pisană dela Episcopie, în *Inscripții*, I, cap. Buzău.

² Acesta apare și în 1517, când o notiță de manuscris îi zice «Macarie cel Nou»; *Studii și doc.*, XIII, p. 66.

³ Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 260.

⁴ Crisoarea din 25 Iunie — 1526, 1527 sau 1528 —, mai probabil: 1526, îndată după nunta lui Radu cu Ruxandra, în Bogdan, *Documente și regeste*, p. 307, no. CLXXX.

⁵ Drăghiceanu, *Călașa monumentelor istorice din jud. Dâmbovița*, 1908, p. 9.

⁶ Hurmuzaki, II⁵, pp. 445-6, no. CLXXXIV: Șaguna, *Ist. Bisericii*, II, pp. 97-8: *Magazinul istoric*, III, pp. 205-7; *Sate și preoți*, pp. 17-8, 323-6, etc.

⁷ *Studii și doc.*, XIII, pp. 158-9.

supt ocrotirea sa Radu-Vodă, făcând să se recunoască egumenului lor titlul episcopal. Încă la începutul veacului al XVII-lea stăteau acolo călugări: popa Sava și Toma Moise, cărora Guvernul li dă mănăstirea ¹.

În vara anului 1535 ajunse stăpânitor al Țerii-Românești ca nou Radu-Vodă, egumenul din Argeș, un fiu din flori al lui Radu-cel-Mare, Petru, călugărit supt numele de Paisie. În Domnia lui el a căutat să fie cât se poate mai asemenea cu Neagoe, care, ce e drept, n'a prea fost pe urmă un model pentru vre unul din urmașii acestui Radu Călugărul sau Radu Paisie. E aproape sigur că soția lui, Ruxandra, a fost văduva lui Radu dela Afumați, și deci fata lui Neagoe ².

Radu-Vodă a mântuit, cum s'a spus, Mitropolia din Târgoviște, făcându-i daruri de moșli; pisania veche, astăzi pierdută, pomeneste și pe Mitropolitul Varlaam, care nu e decât prietenul ctitorului dela Argeș ³. Și la Mislea, din 1537, a cărei inscripție nu știu să fi fost tipărită în original, se văd chipurile lui Radu, al Ruxandrei și al fiului lor Marcu, numit după vechiul erou din trecutul de lupte epice ale Sărbilor. În egumenia lui Ilarion — un alt Ilarion trebuie să fie Mitropolitul, care e pomenit de un istoric bisericesc modern la 1524, sau această dată e greșită ⁴ —, meșterii David și Radoslav zugrăviră un frumos rând de pomenire de jur împrejurul pridvorului dela paraclisul Coziei.

Zidirea e după stilul moldovenesc: pereți înalți, sprijiniți pe contraforturi, pridvor ca la Moldovița, având și două rânduri de ferești, firide sus și jos. Dar se adaug și elemente nouă: zidurile sânt lucrate din cărămizi cufundate în ciment, puse în lung și în lat, așa încât formează cadre roșii pătrate, în mijlocul cărora e prins câte un bolovan de rău. Ca nou element de împodobire se văd, supt streșină,

¹ Dobrescu, *Fragmente*, Budapesta, 1905, pp. 17-8.

² *Inscripții*, I, pp. 94-5.

³ *Ibid.*, pp. 116-7.

⁴ *Lesviodax*, p. 398.

cărămizi puse așa încât li iese la iveală numai vârfurile, alcătuiind un zigzag, care se întâlnește, ca și privazurile de cărămidă cuprinzând pietre, și la clădirile bulgărești și turcești de peste Dunăre, ce par a fi servit ca model¹. La 7051, deci 1542-3, s'a mântuit biserica, ispravnic fiind Stroe Spătarul². Tismana, înzestrată și de Craiovești³ și de Neagoe⁴, fu zidită din nou, tot moldovenește, în vremea lui Radu Paisie, egumen fiind în această reședință de arhimandrit un Vasilie : de jur împrejurul ușii o inscripție săpată spune aceasta, adăugând și o rugăciune frumos stilisată, la capătul căreia e data, de 14 Septembrie 1541⁵. Și mănăstirea Plumbuita din marginea Bucureștilor, reparată prin 1570 de Alexandru-Vodă Mircea și de soția sa Ecaterina din Galata, are drept întâiu ctitor pe Petru-Vodă⁶.

Și boierii urmează acest exemplu al Domnului bătrân și al Domnului tânăr. Astfel biserica Sf. Nicolae din Târgoviște se datorește lui Manea Vornicul-cel-Mare, care o zidi încă de pe vremea lui Radu dela Afumați, la 1527-8⁷. La Stănești în Vâlcea se pomenesc drept ctitori Mogoș Banul și Logofătul Giura, dela începutul veacului⁸. La Mîhaieștii Muscelului e necropola neamului lui Lăudat Clucerul, ca și la Hârtești⁹. Schitul Verbila din părțile Cricovului, iarăși o zidire după norme de arhitectură împrumutate de peste Milcov, e făcut de boierii lui Radu Paisie, Dragomir Mare-Spătar, Toma Banul --- tăiat curând de Radu Paisie¹⁰— și Caraciu, al doilea Vistier, la 1530 : un paraclis, zidit

¹ V. Sate și mănăstiri, p. 302 și urm.

² *Inscripții*, I, pp. 173-5.

³ Ștefulescu, l. c., p. 91.

⁴ *Ibid.*, p. 92.

⁵ *Ibid.*, pp. 92-3.

⁶ *Inscripții*, I, pp. 81-2.

⁷ *Inscripții*, II, p. 89.

⁸ *Ibid.*, pp. 168-9.

⁹ *Ibid.*, p. 124-6.

¹⁰ Lulescu, p. 272.

aici de «maistorul» Stepan, în aceeași epocă, poartă numele lui Andronie egumenul și al lui Sava ieromonahul¹; și un Stanciul Mare-Vistier, care e îngropat înăuntru, trebuie adaus la ctitori². Mănăstirea Mărgineni are un aghiazmatariu de argint dela Petru-Vodă, care e tot Paisie, dela Marcu Voevod și dela Doamna Ruxandra; ca întemeietor se pomeneste în inscripția nouă dela clădire, și ea nouă, «Marele-Vornic Drăghici Mărgineanul, din vestitul neam al Filipeștilor», care, începându-și cariera supt Vlad Călugărul, eră foarte bătrân, dar își păstră locul ca «fost Vornic», în fruntea Sfatului domnesc încă supt Radu Paisie³. Un alt Drăghici Vornic e îngropat în mănăstirea Găiseni, care păstrează și mormântul fiului lui Drăghici cel vechiu, Stroe, care a fost Mare-Ban, fugi în Ardeal supt Radu Paisie și, întorcându-se de acolo pentru a răsturnă pe Domn, fu bătut și ucis la Fântâna Țiganului în 1544⁴. În apropiere, la Căscioare, e mormântul unui Radu, mort la 1545, dar și al Stolnicului Neagoe, pe a cărui piatră se vede data de răposare 1504⁵.

Dintre urmașii lui Radu dela Afumați, dacă Moise-Vodă care se pare să fi luat pe fata acestuia, Zamfira, cea zugrăvită în paraclisul Coziei, n'a zidit nimic, fiica lui Moise, numită tot Zamfira, așezându-se în Ardeal după tăierea tatălui său în lupta dela Vișoara, din 1530, făcù biserica din Dănsuș, cu pietre din ruinele Sarmisagetuzei⁶. Tot ea a zidit din nou biserica Prislopului, a lui Nicodim, dându-i acum înfațișarea paraclisului dela Cozia⁷: acolo i se vede și mormântul, cu inscripție latină. Iar urmașul lui Moise, Vlad Vintilă, a inte-

¹ *Inscripții*, II, pp. 252-3.

² *Ibid.*, p. 254.

³ *Ibid.*, I, pp. 93-5.

⁴ *Ibid.*, pp. 48-9.

⁵ *Ibid.*, pp. 51-2.

⁶ V. *Neamul românesc în Ardeal*, I, p. 277 și urm.

⁷ *Ibid.*, pp. 30-9 și urm., 681. După cât mi se spune despre dănsul, și schitul vâlcean Cornetul ar fi din acest timp.

meiat în scurta lui Domnie mănăstirea buzoiană a Menedicului ¹, care se zice azi «Vintilă-Vodă».

În sfârșit, supt Radu Paisie, un Dimitrie Liubavici Logofătul, nepot al vestitului tipograf Bojidar Vucovici din Veneția, aduse înapoi tiparul în Țara-Românească, dând slovele lui în seama călugărului Moise. Un *Molitvenic* slavon, al doilea după acel din Cetinie, apărură în Ianuar 1545. Se lucră și după mazilirea Domnului ocrotitor, supt cruntul Mircea Ciobanul, — care eră fiul lui Radu-cel-Mare, totuși, — de Dimitrie și doi dieci, Oprea și Petrea, la un *Apostol*, care, început la 18 August 1546, se mântul în Mart 1547, încheind și această de-a două eră a tiparului muntenesc ². Dimitrie pare a fi trecut apoi în Moldova între 1547 și 1551, pentru un *Evangelheliariu* ³.

CAP. X.

Clădiri bisericesti ale epocii.

Ceva din acest avânt în clădire și tipar se păstrează și mai târziu în Țara-Românească, continuând până către sfârșitul veacului tradiția slavonă introdusă din nou prin fapta Craioveștilor. Mircea Ciobanul a dat Bucureștilor de peste Dâmbovița biserica zisă a Curții Domnești, biserică păstrată încă, — împreună cu amintirea celui d'întăiu ctitor și a fiilor săi, între cari Petru Șchiopul, care a domnit până la 1568, — după multe și mari prefaceri ⁴. Fiul celuiilalt Mircea, al lui Mihnea, Alexandru, ajungând Domn după Petru Șchiopul, zidește, la 1577, biserica din București, care, după ce a primit trupul lui Vlad, fiul lui Mihnea-Vodă și nepotul

¹ Ludescu, p. 271.

² V. și *Ist. lit. rom.*, pp. 62-3.

³ *Bibl. Rom.*, I, pp. 513-4.

⁴ *Inscripții*, I, pp. 280-1.

de fiu al celui d'întăiu ctitor, s'a chemat biserica Radu-Vodă, după Radu fiul lui Mihnea¹. La sfârșitul veacului, Mihai Viteazul făcù biserică nouă de piatră pe locul unde fusese din vechiu lăcașul de închinare de lângă cetatea Dâmboviței, Scaunul domnesc al Bucureștilor de odinioară².

În cealaltă reședință, a Târgoviștii, făcù o biserică domnească a Curtii, lângă casele de locuință pe care le clădi, fiul lui Pătrașcu-cel-Bun și nepotul de fiu al lui Radu Paisie, Petru Cercel, la 1583-5³; clădirea se păstrează într'o desăvârșită prefacere din veacul al XVIII-lea. Pătrașcu însuși, care murì la Râmnic, unde nu erà încă reședință de episcop, dădù acestui oraș, pe la 1557, biserica Sf. Paraschive⁴. Trebuie să bănuim și o biserică episcopală în Buzău, deși la Episcopia de astăzi se pomeneste numai zidirea ei de către Matei Basarab⁵.

Câmpulungul, în sfârșit, vechiul Scaun domnesc, căpătă dela văduva lui Mircea Ciobanul, Chiăjna, fiica lui Petru Rareș, biserica domnească a Sf. Nicolae, azi cu totul prefăcută⁶, iar dela particulari biseriçuța din Șubești și o alta în marginea târgului, cu piatra de mormânt a unui boierinaș dela 1557-8⁷.

Mănăstirile Plumbuita⁸, Aninoasa⁹ și Tutana (1582)¹⁰, în sfârșit, amintesc cea d'întăiu pe Alexandru-Vodă, celelalte două pe Mihnea, care a pus la Tutana ca ispravnic pe Banul Mihai, viitorul Mihai Viteazul. Surpatele din Vâlcea a fost, în

¹ *Ibid.*, p. 245 și urm.

² *Ibid.*, p. 255 și urm.

³ *Ibid.*, p. 103.

⁴ *Ibid.*, II, pp. 309-10.

⁵ *Ibid.*, I, pp. 363-4.

⁶ *Ibid.*, II, p. 29.

⁷ *Ibid.*, p. 30 și urm.

⁸ *Ibid.*, I, pp. 81-a.

⁹ Nicolăescu, p. 285.

¹⁰ Toailescu, *Raporturi*, p. 80; Odobescu, în *Columna lui Traian*, 1873, p. 281.

forma-i d'întăiu, o ctitorie a Buzeștilor ¹. Și Gorgota, refăcută supt Radu Mihnea, e din aceeași epocă ², precum și biserica, acum dărâmată cu totul, din Bucșani, de care e legat numele lui Badea Clucerul ³, ctitor și la mănăstirea Cobia din 1571-2 ⁴ — unde este și Mihai Viteazul — și biserica din Cornățel a Vornicului Vîntilă din 1596 ⁵; în sfârșit, mănăstirea Panaghia a lui Udrea Băleanu ⁶.

Dintre boierii acestui timp, Buzeștii își fac necropola lor la Căluu ⁷; Goleștii, alt neam mare de boieri, care a dat pe puternicul Ivașco și pe viteazul Albu, își înalță mănăstirea lor la Vieroș lângă Pitești, în 1572-3 ⁸; Albu, căzut în luptă cu Moldovenii, e și îngropat aici, într'un mormânt de o potrivă cu cele domnești. Dobruș, Marele-Postelnic al lui Mircea Ciobanul, zidește în Vâlcea mănăstirea numită după el Dobrușa ⁹. Stepan, Banul cel Mare al Craiovei, ocrotitorul lui Petru Șchiopul, fiul bicisnic al lui Mircea, are și el mândria de a-și face mănăstire și necropolă; Bucovățul cel vechiu, lucrat din același material și în același chip ca paraclisul din Cozia și alte biserici tipice ale lui Radu Paisie, a cuprins oasele lui și ale neamului său, care, precum dovedește numele fiului lui Stipan, Pârvu, trebuie pus în legătură cu vechii și marii Craiovești ¹⁰. Față de mănăstirile domnești, puține și mari, ale Moldovei strâns unite supt mâna Domnului, Țara-Românească aduce mănăstirile multe și mici, în numărul cărora se vedește puterea unei

¹ *Inscripții*, I, p. 182.

² Drăghiceanu, *Căluuza monumentelor istorice din jud. Dâmbovița*, p. 24; *Inscripții*, II, p. 101, no. LVI.

³ Drăghiceanu, p. 26; *Inscripții*, II, p. 273, no. xxxiii.

⁴ Drăghiceanu, p. 29; *Inscripții*, II, pp. 281-2.

⁵ Drăghiceanu, p. 27.

⁶ Drăghiceanu, p. 33. *Inscripții*, II, p. 277, no. XL.

⁷ Odobescu, *Căluu*, în *An. Ac. Rom.*, seria veche, seria 1, X.

⁸ *Inscripții*, I, pp. 141-2.

⁹ *Ibid.*, p. 166.

¹⁰ Cf. *ibid.*, p. 213 și urm.; *Sate și mănăstiri*, p. 347 și urm.; cf. August Pessiacov, *Acte și notițe istorice*, Craiova, 1908, pp. 38-9.

boierimi care a scăpat din puterea Domnului și iea pentru sine, supt toate raporturile, viața deosebitelor Ținuturi.

CAP. XI.

Noul tipar slavon din a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Supt Alexandru Mircea și evlavioasa-i Doamnă levantină Ecaterina, care avea însă în mănăstirea catolică dela Murano lângă Venetia o soră după mamă, Mărioara Vallarga¹, învie și tiparul slavon pentru Țara-Românească. Diaconul Coresie, un Român, care lucră însă, cum se va vedea, peste munți, în Ardeal, și urmașii săi în meșteșug dau, într'o slovă mai mărunță și urâtă, cu rânduri strâmbe, pentru Alexandru însuși și fiul său Mihnea, epitropisit de mamă-sa, *Evangelhia* (1562, 1583, 1588), *Sbornice* de slujbe la anume serbători (1568, 1580), o *Psaltire* (c. 1576; alte ediții, 1580, 1588), un *Octoih*, în două părți (1574-5), și un *Octoih* mic (1578). Se înoia astfel seria cărților de slujbă ale tipăritorilor dela începutul veacului al XVI-lea, și, numărul bisericilor fiind acum cu mult mai mare, se lămuresc cele două sau trei ediții pe care le au unele din aceste cărți. Un timp se știe că și o tipografie sârbească a încercat să facă același lucru, dând poate *Triodul-Penticostariu*, cu gravuri pe lemn luate din cărțile latine, căruia i se atribue data de c. 1550²; dar ea n'a avut trăinicie.

Mitropolitul Varlaam păstoria și la 1538 și, pe la 1541³, el scrie,—intitulându-se: «cu mila lui Dumnezeu preasfințit

¹ V. *Contribuții la istoria Munteniei*, în *An. Ac. Rom.*, XVIII.

² Cf. *Ist. lit. rel.*, p. 64, nota 1. Un exemplar ce cuprinde pagini și planșe care lipsesc în cele cunoscute până acum, se află în posesiunea mea.

³ La 1541, se alege întâiu Hans Fuchs; *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV, Brașov, 1903, p. 503. Ioan e reales până la 1545; *ibid.*, p. 505.

Mitropolit a toată Ungrovlahia şi prea-cinstit exarh a toate plaiurile», sau, în pecete, «arhiepiscop al Țerii-Românești», — Brașovenilor pentru un negustor din Târgoviște ¹.

Cărțile dela 1545 la 1547 sânt însă tipărite pe vremea Mitropolitului Anania, urmaș al unui Simion, unui Mihail și Ieremia ², cărora încă nu li se poate găsi loc. Venise dela eparhia Buzăului, unde e pomenit în 1544 ³. Tipografii îi zic numai «preasfințitul Mitropolit muntean». El pare a fi o rudă a lui Neagoe-Vodă, ca unul ce-și gătise și el mormântul la Argeș, mormânt al lui «chir Anania, al Țerii Ungrovlahiei», care se vede și până astăzi, fără să se fi întregit data morții, lăsată în alb ⁴.

Aceasta s'ar mai întări prin știința faptului că la 1556 el aduse din Sibiiu, unde murise, pe «Doamna monahia Platonida», care pare a fi Mița lui Neagoe ⁵. El apucă și Domnia lui Mircea Ciobanul, apoi a lui Pătrașcu-cel-Bun și peri în marele măcel de clerici și boieri poruncit de Mircea întors în Scaun, la 3 Februar 1558 ⁶. Cu el a mai fost ucis un episcop, spune cronica Țerii, și acesta pare a fi Ieremia de Buzău, pomenit la 1550 ⁷, — Scaunul rimnicean întâmplându-se probabil a fi vacant ⁸.

În timpul scurtei Domnii a pretendentului Radu Iliăș (1553) un «episcop Atanasie», care merge și ca sol prin Ardeal, se întâmpină pe lângă Domn ⁹.

Mircea Ciobanul făcù Mitropolit în 1558 pe un Simion ¹⁰ și

¹ Bogdan, *Relațiile Țerii-Românești cu Brașorul*, I. București, 1902, p. 307, no. CLXXXI.

² Lesviodox, p. 398.

³ *Ibid.*, p. 440.

⁴ *Inscripții*. I. p. 150.

⁵ *Ibid.*, p. 151, no. 12.

⁶ Hurmuzaki, XI, pp. VIII-IX.

⁷ Lesviodox, I. c.

⁸ O Evanghelie scrisă supt Anania se află acum la Biblioteca Imperială din Viena; Bogdan, in *An. Ac. Rom.*, XI, pp. 19-21.

⁹ Hurmuzaki, XI, pp. III, 787-8.

¹⁰ *Studii și doc.*, V, p. 629, nota 1.

un Efrem, e pomenit la 1560¹. El nu știu să oprească pe diacul meșter de tipar Coresie, care trecu în Ardeal cu știința, hărnicia și râvna lui și intră în slujba luteranilor, a calvinilor și a negustorilor brașoveni cu edițiile sale românești, slavo-românești și slavone. După acest Efrem, care nu va fi fost din școala lui Neagoe, ci poate un Moldovean de-ai Doamnei lui Mircea, Chiajna, ba chiar vre-un Grec, din cei mulți ce încunjurau pe Domn,— vine acum Daniil². Îl găsim în 1566, supt Petru-Vodă Șchiopul³.

După Efrem urmează în pomelnicul Mitropoliei⁴ un Mitrofan, care e însă strămutat din vremi ceva mai vechi. Se mai pomeneste, după documente, la 1569 un Mitropolit Eftimie⁵, cam în același timp când Atanasie eră la Buzău⁶. Eftimie cel d'întăiu eră Mitropolit și la 1568, când Coresi și tipărește a doua parte a «Sbornicului» slavon, și încă la 1574, când el mântuiea partea întâiu din Octoih; numele lui e pomenit și în pisană, dela 1571-2, a mănăstirii Cobia⁷.

CAP. XII.

Vlădicii munteni dela sfârșitul veacului al XVI-lea.

Adevărată însemnătate are însă Mitropolitul Serafim, care se ivește la 1576-8⁸. Dese ori întrebuințat de Mihnea-Vodă

¹ Lesviodax, p. 398.

² Nu poate fi nicio legătură între acest Daniil și «Mitropolitul de Severin și Ardeal», сѣверински и ардѣлски, care scrie județului «Ursă Pentru» privitor la niște oameni «de lege grecească» din Brașov, unde e preot Nicola; Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 308, no. CLXXXII.

³ Hurmuzaki, XI, p. 890. V. și Lesviodax, p. 398.

⁴ *Studii și doc.*, V, l. c.

⁵ Lesviodax, p. 398.

⁶ *Ibid.*, p. 440.

⁷ *Inscripții*, II, p. 281.

⁸ Mențione la sfârșitul Psaltirii slavone din 7085, — Bianu și Hodoș, I, p. 68.

în solii prin Ardeal, el nu păstră, se pare, cărja arhipăstoriească și în scurta Domnie a lui Petru Cercel¹. Astfel s'ar lămuri inscripția, din întâmplare păstrată, a bisericuței Bunei Vestiri dela Snagov, în care se spune că acest lăcaș a fost făcut de Serafim Mitropolitul, — nu *fostul* Mitropolit, — «atunci când a fost alungat din Scaun», dar se adăogă cu o deosebită pietate numele Domnilor ce stăpâneau la 1588, în Țara-Românească, Mihnea-Vodă «și maică-sa Doamna Ecaterina», iar în Moldova, Petru-Vodă. Niciodată un Domn moldovenesc nu se află pomenit alături de cel muntean, într'o inscripție din Țara-Românească, și această imbinare a celor două nume domnești în pisania Mitropolitului Serafim, iarăși Mitropolit după «alungarea din Scaun», a dovedit sentimentele de iubire deosebită pe care el hrăniă, nu numai față de Mihnea și de mamă-sa, ci și față nepotul de văr și statornicul aliat al acestuia². La Snagov a și fost îngropat, de altminterea Serafim, înainte de a isprăvi, cum se știe la 1591, Domnia lui Mihnea, — pe la 1590, cum a cetit cineva înainte de stricarea mai depă a pietrei³.

Serafim eră un cleric învățat, care a putut da unuia (preoții cărturari dela Brașov, Mihai fiul lui Dobre, cun cător de carte sârbească, acel Tălc slavonesc de Evanghelie din care s'a făcut apoi *Cazania* românească, tipărită ac la 1581⁴. Supt el s'a scris frumos Evanghelia slavonă, chipurile lui Alexandru și lui Mihnea, care a trecut a în Moldova și a fost dăruită la 1605 de Ieremia Movilă (toriei sale Sucevița⁵.

În marginea Bucureștilor, pe aceeași vreme, la 1587,

¹ V. Hurmuzaki, XI, pp. 819, 824, 830, 832.

² *Inscripții*, I, p. 156.

³ *Ibid.*, p. 161, no. 331.

⁴ *Ist. lit. rel.*, p. 91 și urm.

⁵ Melchisedec, în *An. Ac. Rom.*, VII, pp. 255-6 și *Rev. p. ist., arch și filologie*, vol. II, pp. 48-9.

Logofătul începù o mănăstire pe care o isprăvi numai nepoată-sa Vișana, flica lui Marcu Armașul sau Mărcuță, după care și mănăstirea se zice a Mărcuței sau Mărcuța ¹.

Cine a fost Mitropolitul lui Petru Cercel nu putem ști; Domnul cel nou eră incunjurat de favoriți apuseni și s'ar fi crezut că el va ocroti catolicismul, cu atât mai mult, cu cât înainte de dânsul făcuse începutul Alexandru, tatăl lui Mihnea, care trimese la Roma un «aier», frumos cusut pe brocard de argint, iar, după acesta, Mihnea chiar întărise privilegiile bisericii catolice din Târgoviște ². Dar Cercel se dovedì un iubitor al ortodoxiei, cum se și cuveniă pentru fiul unui fost egumen și pentru nepotul de fiu al lui Radu-cel-Mare. L-am văzut făcându-și biserică în Târgoviște, adăugind pe aceia din Șcheii Brașovului; un învățat episcop grec, Maxim de Cerigo, i-a închinat o carte de luptă împotriva catolicismului, despre purcederea Sf. Duh.

Singur pomelnicul și Lesviodax ³ pomenesc pe Mitropolitul Mihail I-iu, pe la 1586.

Știm însă numele celor cari aũ păstorit la Târgoviște de la 1590, după Mihail cel d'întăiu: Nichifor, pomenit la 1590 ⁴, și Mihail cel de-al doilea. În clipa grea a înceleștării lui Mihai Viteazul cu Turcii, la 17 August 1595, câteva zile după biruința românească dela Călugăreni asupra Marelui-Vizir Sinan, găsim pe acest Mihail al II-lea pomenit ca Mitropolit ⁵.

El și cu ceilalți doi episcopi ⁶ negociază dezastrosul tratat

¹ *Inscripții*, I, pp. 83-4.

² *Studii și doc.*, I-II, p. XL; Iorga, *Doc. geografice*, din *Buletinul geografic*, 1899, p. 15.

³ P. 399.

⁴ *Lesviodax*, l. c.

⁵ *Melchisedec*, în *An. Ac. Rom.*, III, p. 28.

⁶ *Hurmuzaki*, XII, pp. 50, 52-3, 205.

cu Ardealul, în Maiu precedent, și tot el ieă parte atunci, în August 1595, la sinodul din Iași împotriva catolicismului năvălitor.

CAP. XIII.

Noile legături ale Bisericii muntene cu Patriarchia din Constantinopol supt Mihai Viteazul. Starea episcopiilor sufragane.

Încă pe la 1580 vicariul patriarhal Nichifor Parhasios trecu prin Țara-Românească și Moldova¹, pentru a strânge bani și, iarăși, pentru a se asigura de supunerea către Patriarhie a țărilor noastre și a celor rusești. Veni apoi, la 1586, însuși Patriarhul constantinopolitan, Ieremia, abia întors în Scaun. La Curtea lui Mihnea-Vodă și a lui Petru Șchiopul, Ecu-menicul fu primit cu cele mai mari semne de cinste². Această călătorie a adus apoi la 1589, când Ieremia se află întors în Constantinopol, ridicarea la treapta patriarhală, pentru Ruși, a Mitropolitului de Moscova, Iov. Pentru noi vizita lui Ieremia a însemnat însă numai întărirea vechii legături ierarhice, slăbită și amenințată în timpurile din urmă³.

Să amintim însă că Biserica din Ipec trăia încă, și Patriarhii din Ohrida, ai «Bulgariei, Serbiei, Macedoniei, Albaniei, Moldovei și Ungrovlahiei», un Gavriil din 1586-7, un Atanasie Risăa, — care nu-și mai zice decât «arhi-episcop al Primei Iustiniane, patriarh al Bulgariei, Serbiei și Albaniei», — începuseră a călători pentru aceleași motive ca și rivalii lor constantinopolitani⁴.

¹ Hurmuzaki, XI, pp. 115-6.

² Ieroteiu de Monembasia, Βιβλίον ιστορικόν, la această dată.

³ Iorga, *Nichifor dascălul*, în *An. Ac. Rom.*, XXVII.

⁴ *Ibid.*

De pe urma călătoriei lui Ieremia rămase pentru noi nămintea în 1592 a lui Nichifor ca «exarh» pentru părțile noastre, pe care, cum se va vedea, le amenință și noua propagandă catolică. El veni, odată cu Turcii lui Sinan, la 1595, și trecu prin București, prin Târgoviște. Uneltirile lui, care erau socotite mai mult politice decât religioase, urmară și în Moldova, până ce, la urmă, Polonii, suzerani ai acestei țeri, îl aruncară în temnița de unde nu mai ieși până la moarte ¹.

La moartea Mitropolitului Mihail, Mihai-Vodă crezută că e bine pentru politica lui, care urmărea strângerea popoarelor creștine din Balcani împrejurul steagului său de răscoală, să intre în legătură cu Patriarhia de Constantinopol. Știm, apoi, că mai târziu el ținea pe lângă dânsul pe Dionisie Rall, dintr-o mare familie grecească, Mitropolit pribeag de Târnova. Dela Constantinopol a venit deci întărirea noului arhipăstor al țerii, care luă locul lui Mihail: Eftimie, pe care-l găsim apoi în fruntea sfetnicilor Viteazului ². Mihai-Vodă scria vicariului patriarhal, care era vestitul Meletie Pigas, pe care-l întrebuința și ca mijlocitor al său în cele politice pe lângă Turci, și cerea dela dânsul o Evanghelie grecească și un *Nomocanon*, o carte de legi împărătească, poate cu gândul, îndeplinit numai de urmașii săi, de a da țerii o Pravilă, întregitoare a obiceiului pământului ³.

Strângerea legăturilor cu Constantinopolul se explică, de alminterea, și altfel. Asupra țărilor noastre de pe la 1560 înainte se întinde, tot mai puternică, înrăurirea Cantacuzinului Mihai, zis Șaitanoglu sau «feciorul Dracului» († 1576). «Mare negustor» al Sultanului, având sarcina să-i aducă și blănuri, «dinți de pește», etc., din Moscovia; arendator al salinelor dela Anchial, unde-și avea și un adevărat castel,

¹ *Ibid.* V. și mai departe.

² Melchisedec, l. c.

³ *Ibid.*

«stâlp al Grecilor», el luase pe una din fetele lui Mircea Ciobanul și ale Chiajnei, Maria (la 1566), care însă nu voia să-l urmeze la Constantinopol¹. El numia și scotea, după voie, pe Domni și pe Patriarhi, și lui îi datori deci Ieremia numirea sa la 1572².

E ușor de înțeles astfel cum Țara-Românească s'a ferit de relația ierarhică față de Patriarhia din Ipec, înoință prin voința atotputernicului Mare-Vizir Mohammed Socoli, pentru patriarhii Macarie, însuși fratele Vizirului, și Antonie³, și a primit umbrirea supt aripile noului Patriarh constantinopolitan. Se înțelege și de ce nici nepotul lui Socoli, numit în 1575 Patriarh de Ohrida⁴, n'a putut câștiga Biserica munteană. Dar Macarie de Ipec creștea preoți pentru Românii din Șcheii Brașovului, ca popa Mihai; el numia episcopi ardeleni, ca «popa» Eftimie din 1572⁵ și «popa» Cristofor din 1574, și făcea poate din Daniil, pe aceeași vreme (1577-8), un episcop «severinean și ardelean», titlu anume aflat pentru a pune în atârnare de Ipec, prin amintirea Severinului, pe noul Vlădică⁶. Patriarhul de Ipec avea, de alminterea, și Vidinul⁷, și pe la 1580 Turcii căutau să smulgă Țerii-Românești și Ținutul de lângă Cetatea Severinului, pe care o ocupaseră de mult⁸.

La 1590 eră episcop de Râmnic Efrem, care venise după Mihail, când acesta trecu la Mitropolie⁹. Un Eftimie fusese

¹ Cf. *Contribuții la istoria Munteniei*, in *An. Ac. Rom.*, XVIII, pp. 16-8 și Hurmuzaki, XI, p. vi.

² *Ibid.*

³ V. mai ales Jireček, *Der Gross-Vesier Mehmed Sokolović und die serbischen Patriarchen Makarij und Antonij*, in *Archiv für slavische Philologie*, XI; cf. *Sate și preoți în Ardeal*, București, 1902, p. 25, nota 1.

⁴ Jireček, in *Byz. Zeitschrift*, XIII, pp. 25-6.

⁵ *Sate și preoți*, p. 25; *Ștefan-cel-Mare și Mihai Viteazul ca întemeietori*, etc., p. 31, no. XIV.

⁶ Bogdan, *Documente și regeste*, p. 308, n-1 27.

⁷ Jireček, in *Byz. Zeitschrift*, l. c.

⁸ Hurmuzaki, XI, pp. 743-8, no. LXXVIII.

⁹ Lesviodax, p. 432; *Studii și doc.*, V, p. 433, nota 1.

naintea lui Mihail însuși, și el a făcut în marginea Râmnicului biserica Oltenilor: pe acest Eftimie trebuie să-l punem și înainte de Paisie dela 1535, ba chiar înainte de decesorului acestuia, Leontie¹, și anume în timpurile de după moartea lui Neagoe, când unii luptători pentru Domnie, în «Bratul Voevod», un «Bogdan Voevod și mama sa Anca» —, să nu fie boierul Bogdan, care să fi avut și drepturile sale din naștere printr'o mamă de origine munteană? —, se însemnaseră prin danii, îndată după Neagoe însuși, în fruntea ctitorilor Episcopiei².

Vlădica Mihail, care dădă bisericii Sf. Nicolae dela Olteni satul cu același nume și satul Bujorenilor, și care atrase și alte danii din partea boierilor vecini, Drăgoiești și Zătreni, trebuie să fie privit însă ca adevăratul întemeietor al episcopiei Râmnicului, care fû așezată, nu în orașul însuși, cu biserica lui Pătrașcu-cel-Bun, ci în această mănăstire a Oltenilor, unde eră egumen Teodosie³.

Mihail ajunsese episcop supt Mihnea-Vodă în a doua Domnie întărirea-i veni dela Constantinopol⁴. După 20 Mart 1592, el ar fi avut ca urmaș pe acel Teofil, tot Român de naștere, care e deosebit de alt Teofil de Râmnic, menit să ajungă Mitropolit, și care a fost deocamdată unul din ctitorii literaturii românești începătoare⁵.

După un Ieremia din 1550, după un Atanasie din 1570, Buzăul căpătă în 1587 ca episcop pe Luca, Grec de naștere, din Cipru, și el un viitor Mitropolit, care a ridicat însemnă-

---

¹ *Istoricul eparhiei Râmnicului*, București, 1906, p. 21 și urm. Alți episcopi cari nu se pot așeza cronologic rătăcesc prin pomelnice; Ilarion, Ioasaf, Iosif I-iu, Prohor, doi Grigorie, Sava, Onufrie, Daniil, Luca; *ibid.*, p. 20.

² *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 244.

³ *Ibid.*, p. 332. Pentru un episcop Daniil, v. revista *Floarea darurilor*, I, p. 280.

⁴ *Istoricul eparhiei*, p. 23 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. 31.

tate Scaunului buzoian prin cultura, sfințenia și autoritatea sa ¹.

Altfel amândouă episcopiile erau statornice și ocupate de păstori vrednici. Vechile legături cu Constantinopolul fuseseră din nou înodate. Ardealul, despărțit un timp, cum cum vom vedea în alt capitol, prin propaganda luterană și calvină, se alipia la ierarhia românească din principatul muntean prin «arhimitropolitul» Ghenadie, stăpân peste toți Vlădicii și «popii» din țară. Supt disciplina constantinopolitană și în sensul culturii nouă românești, care străbătuse și în Biserică, se dezvoltă acum Biserica Țerii-Românești. Noua eră slavonă, începută prin întemeierea Bistriței, încetase deci în locul ei de obârșie.

Să vedem acum înrăurirea pe care ea a avut-o asupra Moldovei lui Petru Rareș și a Domnilor următori până spre sfârșitul veacului, înainte de a trece la mișcarea de înfrățire între legea creștină și graiul nostru, cuprinzând în el suflul național.

---

¹ Lesviodax, p. 440; *Manuscripte din biblioteci străine*, II, din *Ac. Rom.*, XXI, p. 13.

PARTEA a VI-a.

CURRENTUL NOU SLAVON IN MOLDOVA.

CAP. I.

Macarie episcopul de Roman.

Petru Rareș, energicul și ambițiosul Domn al Moldovei, care mărită de două ori o fată a sa, sau pe două dintre Domnițe, cu Domni munteni din această vreme și stăpânî astfel viața politică a Principatului vecin, nu eră un cărturar înainte de a lua Scaunul de stăpânire și n'a putut căpăta nici pe urmă învățătura care-i lipsia. Soția lui d'întăiu, Maria, moartă la 28 Iunie 1529¹, nu aveă mai multă știință decât aceia de care se puteau împărtăși pe atunci soțiile Domnilor și boierilor. Altfel a fost însă când, la o dată ce nu se poate hotărâ bine, dar care nu poate fi mult posterioară aceleia la care Maria și-a încheiat zilele, Petru a luat în căsătorie pe Elena, zisă în documente și Ecaterina, fiica lui Ioan Despotul. E adevărat că și soția lui Ștefan-cel-Tânăr, înaintașul lui Rareș, fusese de neam sârbesc, fiica lui Neagoe însuși, Stana, care s'a făcut apoi călugăriță, luând numele de Sofronia² — și soția lui Bogdan, dar nu mama lui Ștefan-cel-Tânăr³, fusese o Domniță munteană, Ruxandra, fiica lui Mihnea-cel-Rău — ; dar stăpânirea lui Ștefan a fost prea scurtă, după această nuntă din 1526, pentru ca în-

---

¹ Melchisedec, în *Rev. pentru ist., arh. și filologie*, I, pp. 254-5 ; Kozak, p. 91 ; — *Atna*, p. 36.

Inscripții, I, p. 147.

² El e fiul altei Stane, moarte la 1518 și îngropate la Rădăuți ; v. Kozak, p. 110.

rudirea cu neamul domnesc ocrotitor de cultură slavonă să-și fi dat rezultatele sale firești.

Numai cu Doamna Elena începe, alături cu ridicarea și împodobirea bisericilor și mănăstirilor, și un nou lucru de cărturărie. În Macarie, pe care nu trebuie să-l credem însă un ucenic ale celui alt Macarie, Muntenegreanul, ajuns Mitropolit muntean, — Doamna și soțul ei, sfătuit de dânsa, găsiră omul potrivit pentru a săvârși marea prefacere culturală.

Macarie acesta, crescut de Mitropolitul Teoctist al III-lea, fu așezat întâi ca egumen la Neamț, unde se mai păstrău tradiții de cărturărie slavonă, unde, la 1528, se astrucau oasele lui Teoctist ¹ și unde, în sfârșit, aflase adăpostul de mazăl Mitropolitul Grigorie, care trăi și până la 1579 ². Supt dânsul s'a primit, prin 1523, tipicul lavrei Sf. Sava din Ierusalim, scris în Putna, după porunca lui Teoctist Mitropolitul de mână chiar a arhimandritului și egumen Siluan ³. Din aceiași vreme trebuie să fie și Sbornicul de cântări bisericești la deosebitele rosturi ale Curții Despoților ⁴.

Ajuns episcop la Roman, la 23 April 1531 ⁵, în locul Dorofteiu, care se duse la mănăstire, trăind acolo încă multă vreme, până prin 1548 ⁶, Macarie a păstorit până sfârșitul Domniei ocrotitorului său Petru-Vodă, rămă încă în Scaun și supt acel fiu al lui Rareș, Iliș, că după turcire, eră să i se zică: «Mahmet», și supt fracestuia, Ștefan, care, pentru a dovedi ortodoxie nepătată, a prigonit grozav pe Armeni, chinuind și pe unii din prietorii lor ⁷. Din 1550 e însemnarea la ușa de intrare a biserii

¹ Bogdan, *Cron. mold.*, p. 154. Avea 60 de ani. Nu e bună socoteala de 19 ani și 8 luni a păstoriei lui pe care o face Macarie; v. p. 105.

² *Ist. lit. rel.*, p. 45, nota 3.

³ Melchisedec, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, an. II, p. 131.

⁴ *Ibid.*, pp. 142-3.

⁵ Bogdan, *Cron. mold.*, p. 156.

⁶ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 65.

⁷ Bogdan, *Cron. mold.*, p. 95, nota 1; Gr. Buicliu, *Mina din Tocst* (din «Conv. Lit.»); Dan, *Die Verfolgung der Armenier im Jahre 1551*, Cernăuți, 1894 (din «Bukowinaer Post»).

episcopale, care suferi prin el a doua prefacere, dela 1541-2 înainte; Macarie a redactat-o cu un lux de fraze neobişnuit, vrednic de cultura pe care o căpătase şi o reprezintă mai mult decât oricare altul. Şi acolo ca şi la biserica din Târgu-Frumos a lui Petru Rareş, îngrijită în clădirea ei de Petru Vartic, numele lui Iliaş-Vodă e înlăturat prin bătaia cu ciocanul¹, precum e şters şi în pomelnicul dela Bistriţa².

De alminterea Iliaş scosese la 1550 pe Macarie din păstorie, puind în loc, după sfatul boierului Nuor, pe un fost episcop Mitrofan³, care trece apoi la Rădăuţi, supt Ştefan Rareş.

După stilul acestei inscripţii dela Roman şi cu mult timp înainte de a se descoperi opera literară lăsată de Macarie, un cunoscător, episcopul Melchisedec, îl declară, preţuind «înaltele lui priviri biblice», «un teolog consumat», un cleric cu «dăscălie», şi nu cu obişnuita «rutină»⁴. Până la sfârşitul vieţii lui învăţatul episcop stătut în Scaunul său. Se stinse, de sigur foarte bătrân, în Septembrie 1558⁵, şi fu îngropat în ctitoria sa dela Râşca, frumoasă mănăstire în stilul moldovenesc clasic, pe pârreţii căreia se mai văd chipurile lui Petru Rareş, lui Ilie, lui Ştefan şi Constantin, ale Doamnei Elena şi Domniţei Ruxandra (deci Chiajna, soţia lui Mircea Ciobanul, ar fi fata celei d'întăiu Doamne, Maria). Nici inscripţia de mormânt a lui Macarie nu se păstrează, şi în locul ei găsim piatra mamei lui Alexandru Lăpuşneanu, Anastasia, pe care fiul ei o numeşte, fără drept, Doamnă⁶.

¹ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 183; *Inscripţii*, II, p. 291.

² Bogdan, *l. c.*, p. 70, nota 4.

³ *Ibid.*, p. 166; Wickenhauser, *Radautz*, pp. 14-5; *Arch. ist.*, I¹, p. 125: e pomenit Mitrofan la 5 Iunie 1551.

⁴ *Loc. cit.*, pp. 185-6.

⁵ Ureche, p. 210; cf. *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, II, p. 540 şi urm.

⁶ *Inscripţii*, I, p. 54; cf. *Cron. mold.*, p. 170.

Macarie fû îndemnat a scrie o cronică bogată de către Domnul său cel d'întăiu și mai iubit și de către ctitorul mănăstirii Humorului, Logofătul-cel-Mare Teodor (1530-5), în care s'ar putea vedea fratele lui Petru-Vodă, acel care eră la 1538 în Hotin ca pârălab trecător și fû primit de Poloni în țara lor, fără să mai poată apucă Domnia a doua a fratelui său, căci muri la 1539¹. Eră pe atunci încă egumen de Neamț, și, aducându-și aminte de toate epitetele de laudă ale istoriografiei bizantino-slave dela Curtea Împăraților și Țarilor, ieremonahul Macarie, «cel din urmă dintre călugări», îmbracă în acest strălucit veșmânt de retorică, împrumutată mai ales dela vestitul autor de cronograf bizan Constantin Manase, faptele celor doi d'întăiu urmași ai lui Rareș bătrânul, isprăvindu-și lucrul numai în Mart 1542

CAP. II.

Ucenici ai lui Macarie.

Școlar al lui Teoctist și reprezentant al noii școli slavonice, Macarie a avut o sumă de ucenici, ca unul căs' invrednicit a i se zice: «dascăl al Moldovei»². Din rădăcor lor s'a ales Anastasie, care i-a urmat în episcopia Rucoului, păstorind până la 1572, când ajunse, pentru o cli Mitropolit³. Și acela ce urmă în Mitropolia țerii la Grigorie, — care greșise față de Domnie sfințind pe l Vodă Despot, luteranul, — fostul episcop de Rădăuți Teo «pus» la 22 Septembrie 1564, de Alexandru-Vodă Lăpușneanu, care se întorsese în Scaun, eră «ucenicul lui

¹ Cf. Bogdan, *Cronicele moldovenesti*, p. 71, nota 3; *Studii și de* VI, pp. 612-3; Hurmuzaki, *Supl.* II¹, p. 111.

² Bogdan, *Cron. mold.*, p. 71.

³ Ureche, p. 210; Melchisedec, în *An. Ac. Rom.*, VII, p. 237.

carie»¹. Poate din aceeași școală să fi eșit colegul, mai nou, al lui Macarie, episcopul de Rădăuți Teodosie, pomenit o singură dată, la 2 Mart 1548².

De curentul de nouă carte slavonă se ține și Vlădica Gheorghie de Roman, ars de Ion-Vodă cel Cumplit supt învinuire de sodomie³ — caz unic în istoria Moldovei, Domnii neîndrăznind a se atinge de vre-un arhiereu și întrebuințând față de ei cel mult pedeapsa maziliei⁴. Ioan a izgonit, de altfel, și pe Teofan, care trebuia să fugă peste munți, de unde-l cerea înapoi Vodă, la 24 Maiu 1572 sau chiar 1573, arătând că i-au fugit, «furându-i mulți zloți și alți bani», «un călugăr anume Tofan, care a fost Mitropolit, și alți trei călugări», printre cari poate acel Molodeț care a fost pe urmă ars⁵.

Și Eftimie, urmașul la Rădăuți al lui Gheorghie († 1558), — acesta din urmă un cirac al Mitropolitului cu acest nume —, face parte din această generație de Vlădici cu știință de slavonește⁶.

Între ucenicii lui Macarie au fost și de aceia cari au rămas toată viața lor în cercul îndatoririlor grele ale călugăriei râvnitoare. La Râșca, fundația sa, el puse ca întâi egumen, «načealnic și stareț», pe Silvan, care se numi în schimnicie Sinodie. Un Ghervasie și un Gherman, crescuți de dânsul, îi fac piatra de mormânt, însemnând pe dânsa, cu acel avânt retoric pe care Macarie-l introdusese în redacția slavonă, că «sufletul lui se veselește în mâinile lui

¹ Ureche, p. 221.

² Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 179-80.

³ Ureche, pp. 224-5.

⁴ Ca față de Macarie și de Grigorie Mitropolitul.

⁵ Ureche, l. c. Rezumatul scrisorii slavonești a lui Ioan, în *Doc. Bistriței*, II, p. 115, no. xvii; întreagă în Nicolaescu, o. c., p. 197.

⁶ V. asupra lui, care e pomenit la 1552, 1559, 1581, Wickenhauser, *Radautz*, p. 15. Pe vremea-i s'a făcut pridvorul bisericii din Rădăuți. Cf. Iorga, *O alegere de episcopi moldoveni* (din *Răvașul* pe 1907).

Dumnezeu în toată vremea». Ghervasie murì înaintea lui Gherman, și acesta-i pune, la 1601, o piatră de pomenire.

Lui Ghedeon, ridicat ca episcop de Rădăuți din mijlocul părinților dela Râșca, unde eră egumen la 1578¹ — el păstorește în 1587-91 — i se amintește numele de trei ucenici ai lui, ieromonahii Veniamin și Ilarion și călugărul Dosofteiu. Tonul de călduroasă iubire, de credincioasă recunoștință din aceste epitafuri e cu totul neobișnuit și ne face să bănuim oarecare îndreptări în viața călugărească, pornite dela învățatul Vlădică de Roman². Cu mândrie se spune și de Mitropolitul Teofan, pe piatra ce a pus-o la pridvorul Mitropoliei din Suceava, pridvor înălțat de dânsul, — dar după dânsul s'a mântuit reparația acestei Mitropolii a Sf. Gheorghe, făcută de Bogdan-Vodă și de Ștefăniță —, că e de loc din lăcașul Râșcei³.

CAP. III.

Cronicarii Isaia de Rădăuți și Eftimie de Neamț.

Când Vodă Lăpușneanu făcù mănăstirea cea nouă a Slatinei, el așeză în ea ca egumen întâiu pe «Iacov ce se chemă și Molodeț»⁴; e acel Molodeț care a perit pe rug, pentru a i se luă bogățiile, ale lui și ale mănăstirii, în marea prigonire a întregii Biserici moldovenești de către sălbatecul viteaz Ioan cel Cumplit⁵. Între călugării lui eră și un Isaia, copist cu hărnicie și pricepere, care ni-a păstrat cronica putneană în formă prescurtată, puind-o în legătură cu encomiile lui Macarie și ale urmașului său, despre

¹ *Cron. Rom.*, I, pp. 214-5.

² *Inscripții*, I, p. 52 și urm.

³ Kozak, p. 135 și urm.

⁴ Bogdan, *Cron. mold.*, p. 171.

⁵ V. mai sus p. 159, și Bogdan, *l. c.*, p. 283.

care se va vorbi îndată. Isaia copië, înainte de 1561, și un cronograf până la 1425, o cronică bulgărească, una sârbească, pe aceleași foi dintr'un sbornic de cuprins teologic¹, scris de Roman diacul dela Baia.

Bun cunoscător de slavonește, Isaia fû făcut episcop de Rădăuți, câtăva vreme după copiarea prin 1560 a acestor pagini de cronică². El a fost trimis de Ioan-Vodă cel Cumplit, care n'avea față de acest «popă» aceiași ură, hrănită prin setea de avuțiile clerului, pe care o avea față de ceilalți, în Rusia Țarului, pentru a cercetă ce s'a petrecut acolo cu soția Voevodului și cu fiul acestuia, Petru³. A îndeplinit și o solie în Polonia. Cu toate că fusese așa de mult amestecat în rosturile unui Domn care se răsculă împotriva Turcilor și perî rupt de cămile, Isaia fû păstrat la Rădăuți și de urmașul lui Ioan-Vodă, Petru Șchiopul, fire blândă, care știa să uite și să ierte, și om evlavios, care avea respectul cuvenit față de arhieriei. Numai la 1580 părăsi el Scaunul de Rădăuți ca să se consacre vieții schivnicești, în care muri într'un târziu numai, la o dată ce nu se poate hotări⁴, fiind îngropat poate tot în biserica episcopală de acolo, reparată și adăugită cu pridvor, supt înaintașul său, Eftimie, de Alexandru-Vodă Lăpușneanu⁵.

Un mai vechiu ucenic al lui Macarie a fost Eftimie, care stătea în fruntea mănăstirii Neamțului la începutul Domniei Lăpușneanului, în 1553, Decembre. Îndată după aceasta el căpătă dela cruntul Voevod, care nu săvârșia numai păcate pe pământ, ci se gândia și ce ar face ca ele să i se ierte în ceruri, sarcina de a scrie viața și isprăvile lui ca ale unui «bine cinstitor și de Hristos iubitor», ctitor de

¹ Bogdan, l. c., pp. 11, 143 și urm.

² Cf. *Ist. lit. rom.*, II, pp. 543-4.

³ Hurmuzaki, II, pp. 700-1.

⁴ Wickenhauser, *Rădăuți*, p. 16; Hasdeu, *Ioan-Vodă-cel-cumplit, passim*; Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 210-1; *Arch. ist.*, I², p. 27.

⁵ Kozak, pp. 99-100.

sfinte lăcașuri. «Alexandru-Vodă cel Nou» își câpătă astfel cronica sa, în același stil aproape în care Petru Rareș fusese laudat pentru toate isprăvile sale de Vlădica Macarie.

Eftimie ar fi ajuns și el în rândul episcopilor Moldovei, ca răsplată petru meșteșugitul panegiric făcut de dânsul, dacă, fire neastâmpărată, n'ar fi găsit cu cale să sprijine pe un pretendent răsărit în colțul de munte de lângă mănăstirea sa, pe «Sava» sau Ștefan-Vodă-cel-Tânăr, care se bătù cu oamenii domnești chiar lângă zidurile Cetății Neamțului și fù biruit¹. În Iulie 1566, Eftimie trebuì să fugă în Ardeal², unde ajunse episcop al Românilor cari se aflau, cum se va arăta mai departe, într'o mare criză religioasă. În Moldova el pare să se mai fi întors odată.

Cu Teofan, cu Eftimie de Neamț, cu Isaia se mântuie curentul nou slavon în Moldova. Alte înrâuriri și alte nevoi dădură după 1580 altă înfățișare Bisericii din principatul moldovenesc.

---

¹ Ureche, p. 221 ; Hurmuzaki, XI, p. 586, no. iv.

² Hurmuzaki, XI, p. 589.

CARTEA a II-a

EPOCA SLAVO-ROMĂNEASCĂ.

PARTEA I-a.

TIPĂRITURILE ROMĂNEȘTI ALE LUI CORESI.
CEA D'INTÂIU BISERICĂ
REFORMATĂ A ROMÂNILOR DE PESTE MUNȚI.

CAP. I.

Catehismul din Sibiiu.

Cu câtvă timp înainte de jumătatea veacului al XVI-lea, Saşii din Ardeal, cu cari ȣerile noastre stăteau în necon-tenite şi strânse legături şi cari aveau supt ascultarea lor, acasă, o sumă de săteni români, urmară cuvântului călduros al studenţilor întorşi din Germania şi trecură la noua lege reformată a lui Martin Luther. Bibliile germane începură să circule şi aici, iar pentru lămurirea credincioşilor se împărţiă Catehismul Reformei.

La 1544, cu un an înainte de primirea Confesiei dela Augsburg, crezul dogmatic al luteranismului, de adunarea generală din Sighişoara a «Universităţii» săseşti, Sibiiul hotări să deă un Catehism din cele nouă în graiul românesc al satelor supuse cărmuirii sale, în jurul Amlaşului şi al Săliştei. Tălmăcitorul trebuie să fi fost vre unul din preoţii acestor sate; grija tiparului, care se făcù de sigur cu teascurile lui Honterus din Braşov, împrumutându-se litera din Ȣara-Românească, unde tipăriturile încetaseră, o avù un zugrav Filip, Philipp Maler, care cunoştea principatul muntean în care fusese de mai multe ori ca sol al oraşului¹.

Catehismul din Sibiu, redactat într'o limbă bunişoară, — cu toate că înrăurirea originalului se simte une ori —, scris

---

¹ Cf. Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, I, pp. 21-3; Hurmuzaki, XI, p. 865; *Sate şi preoţi*, p. 20; *Ist. lit. rel.*, p. 64 şi urm.

cu o ortografie simplă, a fost răspândit, de sigur, în toate satele din Ținuturile cetăților săsești. Exemplare se vor fi împărțit și la Brașov, unde Sfatul hotărî numai la 1559 ca biserica românească a Sf. Nicolae din Șchei să fie «reformată», impuindu-se credincioșilor ei să învețe Catehismul din 1544¹.

Dar Sașii nu aveau la îndemâna lor și Guvernul țerii, care, catolic un timp, se aplecă dela o vreme spre calvinism, când medicul italian Blandrata ajunsese favoritul și inspiratorul Craiului Ioan Sigismund. Mai târziu, când asupra Românilor de peste munți se abătă avântul cotropitor al calvinismului unguresc, Catehismul luteran a putut fi nimicit în voie de Români chiar, cari, în marea lor majoritate, țineau tot la legea lor cea veche și se cutremurau de frică pentru sufletul lor înaintea cărțicelei răspânditoare de crezuri. Cipariu, harnicul cercetător al vechii limbi românești, a mai apucat să vadă acest Catehism, căruia i se zicea: «Întrebare creștinească», dar noi îl cunoaștem numai după manuscriptul în care e copiat de un preot din cei d'întăiu ani ai veacului al XVII-lea².

CAP. II.

Planuri de tipar românesc în Moldova supt Despot.

Doi ani după «reformarea» cu de-a sila a pașnicilor cărăuși șcheieni, cari nu vor fi ținut minte așa de multă vreme răspunsurile revoluționare din Catehismul cel nou, veniă în Brașov ca vechiu și bun luteran, prieten al du-

¹ Acesta este sensul propoziției, adesea citată și discutată, din cronica latină a Brașovului — *Quellen*, IV, p. 80: «1559, die 12 Martii, Iohannes Bencknerus, iudex coronensis, cum reliquis senatoribus, reformavit Valachorum ecclesiam et praecepta catecheseos discenda illis proposuit».

² Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, p. 99 și urm.

celui Prusiei și al reprezentanților noului curent religios în Polonia, un tânăr Grec, isteț și limbut, având planuri mari și încredere în steaua sa, Iacov, care se zicea Despot de Paros și pomenia profesia de teologie pe care a făcut-o în Academia din Rostock. Peste câteva luni, după ușoara biruință dela Verbia, el eră Domn al Moldovei, în puterea coborârii sale din Despotii... Serbiei — toate Despotatele se amestecau, cum se vede, în această minte șireată și născocitoare —, luând locul evlaviosului ucigaș de boieri, Alexandru Lăpușneanu.

Despot, — care bătă bani de argint din policandru Slatinei lui Lăpușneanu —, nu se atinse de credința Românilor, știind cât de primejdios poate fi acest joc; supușii săi îl văzură luând parte după datină la serbarea Bobotezei pe care Apusenii din preajma lui o declarau o «batjocură» și o «profanare»¹; la Roman, în April 1562, el merse întâiu la Episcopie, de sărută Evanghelia², — deși se lăcomi mai mult decât odată la averea bisericilor, topind odoarele de metal prețios. Dar se hotărâ să «reformeze bisericile catolice» care se aflau în țară, la Suceava, Siretiu, Baia, lângă Huși, în satele pe spre munte ale Ținuturilor Roman și Bacău, precum și, întâmplător, aiurea³. Biograful său pretinde că neobișnuitul Domn ar fi avut în vedere mai mult împiedecarea despărțeniilor, scandalos de ușoare, și în mijlocul acestor străini de altă lege. Pentru acest scop ar fi fost adus din Polonia Ioan Lusinius sau Lusinski, episcop socinian, pe care știm însă, din chiar mărturisirile lui Despot față de un agent împărătesc, că acesta-l făcu «episcop al Sașilor și Ungurilor», — «episcopum nationis saxonicae et hungaricae»⁴. În Hârlău, — apoi, după un foc⁵,

¹ Sommer, *Vita Iacobi Basilici*, in Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889, p. 83.

² Hurmuzaki, II, p. 407.

³ «Informandarum ecclesiarum romanarum gratia»; Sommer, p. 32. Pentru policandru, *ibid.*, pp. 25, 33.

⁴ Cf. Hurmuzaki, II, p. 407.

⁵ *Ibid.*

în Cotnari, unde erau multe familii de Germani din Ungaria și de Unguri chiar, aduse pentru lucrul viilor domnești, — el făcù o școală de latinește, pentru oricine — dând locuință, hrană și îmbrăcăminte copiilor, cari erau instruiți de scriitori din preajma Domnului, ca acel Sommer, care i-a scris apoi, recunoscător, viața¹. Chemă la Curtea lui, rânduită după normele Renașterii, pe Gașpar Peucer, ginerele lui Melanchthon și unul dintre cei mai buni reprezentanți ai erudiției filologice, și trimese după matematicul Ioachim Rhaeticus, care se află în Cracovia; o bibliotecă trebuia să puie cărți apusene la îndemâna dascălilor mari și mici cu cari el voia să înzestreze Moldova rămasă în urmă². Răscoala boierilor, cari înălțară la Domnie pe tovarășul lor Tomșa ca Ștefan-Vodă, strică toate aceste pregătiri: încă mai înainte, Lusinski perise, și soția lui fù zugrumată câteva zile după catastrofa acestei ciudate, dar foarte interesante stăpâniri³; dascălul Sommer trecù prin multe încercări până se văzù iarăși slobod⁴.

Acestea le spune Iacob Sommer, profesorul din Cotnari. Când însă, peste câtăvă vreme, un catolic, Anton-Maria Gratiani, străbătù Moldova, localnicii știură să-i înșire mai multe despre politica religioasă a nenorocitului aventurier. Pe lângă că Lusinski se amestecă și în căsnicia Românilor, supt cuvânt că oprește despărțeniile prea lesnicioase, Despot însuși și-ar fi răs de sfintele taine și de de icoane, sfărâmându-le și arzându-le; el ar fi făcut la Curte slujbe după ritul luteran și ar fi strigat fără sfială că «e păcat să se îmbuibă cu așa de bune moșli un neam așa de trândav și cu gândul numai la burtă», ca preoții români⁵.

¹ În târgurile săsești și ungurești, el puse șoltuzi străini, în locul celor români, ai lui Alexandru; Hurmuzaki, II, p. 429.

² Sommer, pp. 34-5.

³ *Ibid.*, p. 47.

⁴ V. și excursurile lui la Viața lui Despot, p. 67 și urm.

⁵ Legrand, pp. 179-81. 189.

1. nu-și va fi păzit gura, e sigur, și tot așa că, să aștepte bani, a dezbrăcat bisericile pe care le văd și pentru bogățiile sfinte ale cărora, ca luteran 1. și el nu mai avea nici evlavie, nici cruțare 1. ăput, gândul său era să schimbe pe Mitrope pe unul ce ar fi având încă tragere pe inimă Al ndru 2.

U. ti de convertire față de boieri sau chiar față de 1. at și nici nu putea să încerce străinul acesta, os e așteptările sale. Dacă ar fi vrut să «reformeze» venii de baștină, ar fi adus cărți de propagandă 1. 1 Sașilor din Ardeal, sau, fiind așa de ușor să i în principatul său un săculeț cu slove din altă ar fi început el însuși un tipar menit să adauge aurirea spre care râvniă. Aceasta n'a făcut-o însă. însă un agent luteran care, aflând de intrarea it a unui principe care voia curățirea legii creș-grăbi să vie pentru a o propovedui prin cărțile pe care le tipăria, departe, în Apus, la Urach, în g, pentru popoarele din Balcani, Primus Trusupt ocrotirea și cu cheltuiala lui Ioan Ungnad. La ombre 1562, veniă, cu astfel de cărți, cuprinzând Noul nt, Wolf sau Wolfgang Schreiber, care se dădea s al împăratului pentru unele misiuni politice. e n'avea nicio știință despre traduceri ce se 1. Ardeal, cerea să i se trimească oameni învățați irea Evangheliei, oferindu-se a edita el Cu- i Dumnezeu și în această limbă 3 sau a trimete n rialul tipografic în Moldova 4. Despot nu-l înmultă vreme, și, pentru a dovedi Sultanului câtă

¹ Cf. Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basileus F. Héraclide*, 1906, Prefața. Cf. Picot, *Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains au XVI-e siècle*, Paris, 1895.

² Harmsaki, II, p. 407; dar cf. p. 425.

³ *Ibid.*, pp. 445-6.

⁴ *Ibid.*

credință-i poartă, expedié la Constantinopol pe bietul Wolfgang cu cărțile lui cirilice, pe care rămase să le cetească acuma Turcii ¹.

Ceia ce propusese Ungnad prin Wolfgang și răspinsese Despot, spunând că astfel de cărți privesc pe meșterii de tipar și pe vânzătorii de lucruri tipărite, se îndeplinise însă, fără ca Schreiber să fi știut sau să se fi făcut a ști, de către Sașii Brașovului supt judele lor Ioan Benkner, — «Hanăș Bengner» în graiul Românilor de o parte și de alta a munților.

CAP. III.

Tipăriturile românești ale lui Coresi și Biserica reformată a Românilor de peste munți.

La 1558 Mircea Ciobanul își taie Vlădicii și boierii; peste câteva luni, cum știm, judele Hanăș silește pe preoții din Șchei, Toma, care se călugări apoi, spre pocăință, la mănăstirea munteană a Râncăciiovului, și Dobre, nepotul de soră al celui d'întăiu ², să recomande Catehismul luteran credincioșilor din enoria lor. În același an, Despot apare întâiași dată la Brașov și-și tipărește acolo genealogia care-l coboră din zei ³. În toamna anului 1560 «Vlădica romănesc» al Ardealului veniă în acest Brașov, unde nu se temeă de erezie, ci, din potrivă, aveă bucurie pentru introducerea ei între Românii Șcheiului ⁴.

Acest episcop trebuia să fie un Vlădică trecut la calvinism. La 10 April 1562, un act al lui Ioan Sigismund po-

¹ Legrand, *l. c.*, p. 261 și nota 1; Hurmuzaki, XI, p. 876; II¹, pp. 418, 447-8, no. ccccx; p. 451 și urm., p. 459 și urm., 468 și urm.

² Stinghe, *Ist. biseariceii Șcheilor*, pp. 2-3.

³ Hurmuzaki, XI, p. 798; Legrand, p. 59 și urm.

⁴ Hurmuzaki, XI, p. 803.

vechiul episcop Sava, care fusese înlocuit, după
lui Melchior Balassa, cu Gheorghe de Ocna (Wi-
y) și c uia, la data de mai sus, i se dă înapoi «episco-
I roii sc al bisericii din Gioagiul-de-jos»¹. Știm acum
și avut casa în Lancrâm lângă Sas-Sebeș și că el
p rat din Ardeal, pentru pricini binecuvântate: «pără-
a profesiei evanghelice și a învățăturii creștine»².

Autoritatea acestor Vlădici se întindea mai mult asupra păr-
ților de Apus ale Ardealului și asupra Banatului, unde se pare
că încă de pe atunci li se dăduse o protopopie de Inidora
și una de Caransebeș³. În Inidora, de alminterea, ca și în
Șeghești din părțile Crișurilor, lângă Beiuș,— unde un «arhi-
diacon», adică tot un protopop-Vlădică de aceștia, Dan, e po-
menit, la 1503, ca și urmașii săi, Ioan (1538) și Petru (1554),
în în iri de privilegii, ale episcopului latin de Oradea-Mare⁴
—, zământul protopopilor eră mai vechiu decât reforma.
I Inidora chiar, încă dela începutul veacului al XVI-lea, la
5 și 1526, domnii din castel numiau «protopop al bisericii
înilor, clădită în orașul Inidorii»,— și anume pe la 1458
—, «protopop între preoții Românilor din Ținutul Ini-
ii», pe Petru de «Zoczath», învoindu-i locuința în casa pro-
iei și veniturile obișnuite⁵. La 1582, castelanul dă pro-
ia «de rit grecesc» lui Moise Peștișel, care avea datoria
«cârmul, a cercetă, a învăța și a muștra» pe preoții ro-
de supt stăpânirea cetății⁶. Bisericele calvinești din
unghiu ardelean și bănățean se păstrară bine până
il de târziu: între traducătorii «Paliei», Vechiului

¹ Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul, etc., p. 22, no. iv.

² Bunea, *Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria*, 1904, pp. 303-4.

³ Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul, etc., *passim*.

⁴ Banyitay, *Nagy-Varád egyháztörtélmé*, I, p. 349; românește în I. Ardeleanu, *Istoria diecesei române greco-catolice a Oradei-Mari*, II, Blaj, 1888, pp. 8-9; cf. *Studii și doc.*, XIII, pp. 175-6.

⁵ *Inscripții și însemnări ardelené și maramureșene*, I (*Studii și doc.*, XII), pp. 278-9.

⁶ *Ibid.*, pp. 279-80, no. v.

Testament, din 1582, se întâlnesc predicatorul, «propoveditorul» din Caransebeș, Ștefan Herce, și dascălul de școală, «de dascălie», — își spune însuși —, din același oraș al Sebeșului, Efrem Zăcan, pe lângă predicatorul din Lugoj, Moise Peștișel și protopopul din Inidoara — și pentru Hațeg —, Achirie. Afară de acesta din urmă poate, tălmăcitorii Bibliei arată să fi fost dintre nemesii de prin aceste părți ale vechilor «județe» românești de ostași-nobili, al căror neam s'a păstrat și până astăzi: de aceea, după obiceiul unguresc, numele de botez li e pus *după* acel de familie¹. Caransebeșul era un însemnat centru românesc, și de aici porni în 1545, pentru a încerca să cucerească principatul muntean, Basarab-Vodă, Laiotă cel nou²; și Radu-Vodă Ilișososi împotriva lui Mircea Ciobanul, în 1552, pe aceeași cale³.

La 1560 încă, la 3 Maiu, după toate aceste pregătiri, Coresi, «diaconul Coresi ot Târgoviște», și un ucenic al său, diacul Tudor, începeau, «cu zisa jupânului Haneșu Beagneru», a «Măriei Sale» Benkner, pe atunci jude al Brașovului, după un vechiu manuscris husit, aflat fără îndoială în Ardeal, și nu după vre unul adus din Țara-Românească, tipărirea unei *Evanghelii* românești. Manuscrisul a fost reprodus fără nicio schimbare, păstrându-se notele și tipicurile slavone ce se aflau în el. Coresi declară că dă lucrarea sa «popilor rumânești să înțeleagă, să învețe Rumânii cine-s creștini», rugând însă pe «toți sfinții părinți, oare Vlădici, oare episcopi, oare popi», cari o vor vedea, să n'o arunce fără cercetare, căci și Apostolul Pavel mărturisește că e mai bine a se ceti cuvântul lui Dumnezeu pe înțeles decât altfel. O «jelanie» ce a avut cu judele brașovean l-a îndemnat să dea *Evanghelia* pe înțeles.

¹ V. și Bianu-Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, p. 95.

² Hurmuzaki, XI, p. 859, nota 1.

³ *Ibid.*, p. 863, nota 2.

Cum se vede, această carte, care avea litere și podoabe imitate după ale Evangheliei lui Neagoe-Vodă, eră menită Românilor din Ardeal și Ungaria, cari ajunseseră a fi adevărați «creștini» după cererile luteranismului, și «popilor» lor, cari nu mai aveau asupra-li «Vlădici» de moda veche, ci numai «episcopi» aleși, după rânduiala cea nouă. Tipăritorul se gândia și la putința pătrunderii operei sale în părțile rămase ortodoxe, dar nu o pregătise pentru acestea.

Pentru a îmbunătăți pe Domnul muntean sau, mai bine, pe energica lui mamă și epitroapă, Chiajna, fiica lui Petru Rareș, mai mult decât pentru a da o Evanghelie înțeleasă Slavilor din Balcani, Benkner porunci lui Coresi să lucreze încă în 1562, din Mart până în Octombrie, o Evanghelie slavonească, în paginile căreia se întâlnește stema Țării-Românești. E o reproducere, puțin izbutită, a frumoasei Evanghelii pe care alt meșter, mai mare, cu mijloace mai bogate, o dăduse pentru Vodă Neagoe, Basarabul cel evlavios și darnic, la 1512.

Apoi tiparnicul lui «jupânul Haneș» lucră mai departe la răspândirea Noului Testament în românește, dând a doua carte de Scriptură în această limbă, *Apostolul*, pentru publicarea căruia s'a propus acum în urmă¹ data de 1563 — în singurul exemplar păstrat lipsește foaia de titlu.

Coresi scrie însuși că «mulți preuți» primiră edițiile sale românești, ba încă-i cerură să adauge la ele și un «Tâlc al Evangheliei, cum să poată și ei propovedui și a spune oamenilor învățătură după cetitul Evangheliei». Deci se alege o Evanghelie cu lămuriri, redactată de curând în ungurește, pentru calvini, și prefăcută într-o formă care vădește une ori preă mult acest original, așa de deosebit de spiritul limbii noastre, în românește, de un necunoscut. Cartea se tipări, pe la 1564, cu «chelciugul și banii» unui

¹ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, p. 49.

nobil ungur, Nicolae Forró, care eră cuprins de râvna de a mântui de vechile eresuri tradiționale și pe țeranii români din părțile ardelenene și ungurești. «Popii, patriarșii, vlădicii, episcopii și tot fealiul de preoți» ai legii vechi erau tratați cu cea mai mare asprime, care lovește de o potrivă pe catolici și pe ortodocși, pe «papistași» și pe «patriercași», adăugându-se și critice care sânt în cea mai strânsă legătură cu viața poporului românesc dela sate, și numai cu aceasta. Astfel, închinarea la sfinții e răspinsă ca un rău obicei eretic, însemnându-se ca singură datorie închinarea către Mântuitorul însuși, «că sfinții morți nu audă rugăciunea noastră», spune crud scriitorul calvin. Pravila Sf. Părinți e scoasă din cinste, rostul mare al clericilor pe lângă Domni e osândit, arătându-se că ei n'au de ce să stea cu Vodă la masă, primejduindu-și sufletul în vălmășagul lumii; se constată decăderea mănăstirilor, din care a plecat «dascălia» de pe vremuri; de pomeni pentru morți și de rugăciuni pentru dânsii, de farmecele și descântecele «muierilor» deprinse la astfel de «drăcii», de petrecerile, bețiile și certele de Duminecă nu vreă să știe acest apărător al legii creștine curate, aceiași pretutindeni și având în Hristos singurul ei izvor.

La această lucrare se adause o alta, care în chip firesc n'are nicio legătură cu cea d'intâiu, o carte de rugăciune sau Molitvenic, nu din rândul cărților tălmăcite încă în veacul al XV-lea, supt înrăurirea curentului husit¹, ci o traducere nouă, făcută ca «să înțeleagă și popa ce zice însuși și oameni ce ascultă». În cârtică se dădeau Tatăl Nostru, Crezul, rugăciuni pentru cuminecătură, pentru botez, pentru nuntă, pentru înmormântare, molitve pentru însănătoșarea bolnavilor, psalmi și «cântece deîn Evanghelie», și chiar tipicul liturghiei, al vecerniei și al «slujbei de demâneată». Până acum nu s'a găsit un exemplar

¹ Cf. Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, pp. 51-2; Hodoș, în *Prinos Sturdza*, p. 235 și urm.; *Ist. lit. rel.*, p. 74 și urm.

complet din această lucrare revoluționară, care, cu ajutorul Guvernului calvinesc al Ardealului, a cărui cauză o serviă, a trebuit să aibă o largă răspândire. Tălmăcitorul avuse grija să arăte că izvorul cântecelor și rugăciunilor sale se află în Scriptură, afară de cele «cu înțeles» pentru cununie, — în care se zice, în loc de: «cutare», după ungurește: «imerec» —, iar «vecernia și slujba de demăneată aveți ca și mainte»¹.

CAP. IV.

Urmarea dezvoltării Bisericii reformată a Românilor de peste munți.

Încă din anul 1565 se află la Brașov un «propovăduitoriu» ca acela din Lugoj, care avea grija întoarcerii Românilor dela «rătăcirile» lor. Peste un an, în Decembrie 1566, eră «episcop și superintendent al bisericilor românești», episcop calvinesc, numit și ocrotit de Cărmuire, Gheorghie din Sângiordzul Bistriței, fostul episcop ortodox de Vad, care va fi stat chiar în acest mare sat locuit de Români. El se plânsese «Craiului» că mulți preoți nu-i dau ascultare, nevenind la soboarele anuale, pe care le cereă doctrina cea nouă și, mai ales, — cea ce eră cu deosebire dureros pentru el —, nu-i dau obișnuita dajde pe care din vechiu «popii» românești o răspundeau către Vlădică. Dieta ardelenească adunată la Sibiiu hotărî ca învățătura cea bună să fie introdusă și cu sila în bisericile românești, ca aceia ce nu se învoiseră cu dânsa să vie la Vlădica Gheorghie pentru a fi lămurii de către învățătura și înțelepciunea lui, amenințând pe cei cari n'ar voi să știe de superintendent, că-i va scoate din rosturile lor duhov-

---

¹ *Prinos Sturdza*, p. 253.

nicești¹. La 2 Octombrie 1567, Gheorghie, încă tot așa de puțin multămit, căpătă scrisori de poruncă ale lui Ioan Sigismund către preoții români din stăpânirile sale². El izbuti data acesta, și un sobor ținut de dânsul la Tiuș, lângă Alba-Iulia, strânse laolaltă destul de mulți preoți îngroziți, cari primiră a sluji românește și iscăliră o hotărâre redactată în limba poporului³. Eparhia fu împărțită în protopopli românești care corespundeau împărțirilor politice ale țerii: domeniilor orășenești și varmeghiilor; printr'o măsură luată în dieta dela 1569, se prevăzu și venitul pe care orice familie «creștină» trebuie să-l dea «păstorului»: o ferdelă de grâu pentru hrana părintelui⁴. Cu această bucurie în suflet se stânse cel d'întăiu episcop calvin sau, cum obișnuiau a-și zice ei, cel d'întăiu «episcop al Românilor în Ardeal»⁵.

Îi urmă, în cursul anului 1569, «piscupul» românesc Pavel din Turdaș, nu departe de Orăștie, pe care Cărmuirea-l recomandă tuturor, la 8 Februar⁶; îl găsim în anul următor în satul Lancrăm, lângă Sas-Sebeș⁷, unde căpătă, la 1570, casa fostului Vlădică Sava⁸, pe care o părăsi însă în mâinile Sașilor din Sebeș la 1574⁹. Cum se vede, acești episcopi-superintendenți n'aveau o reședință statornică, aceiași pentru un șir întreg, ci sarcina de a strânge soboarele se dădea pe rând aceluia dintre «păstorii» de sate care aveă mai multă învățătură și dovedia o mai sigură credință față de legea curată.

La 16 Octombrie din anul numirii sale, Pavel Tordásy

¹ Hurmuzaki, II⁵, pp. 601-2.

² Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul, etc., pp. 23-5.

³ Ianuar 1568; *ibid.*, p. 25.

⁴ Hurmuzaki, II⁵, p. 660; cf. pp. 656-7, 631-3, no. cccxix.

⁵ Bianu-Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, p. 95; titulatură din 1582.

⁶ Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul, etc., p. 26, no. x.

⁷ *Ibid.*, p. 29, no. xii.

⁸ Bunea, *Ierarhia*, pp. 303-4.

⁹ *Ibid.*, pp. 304-5.

sau Turdășeanul, care-și zice «episcop pentru limba românească», își ținea și el, la Aiud, soborul. În acesta s'a discutat, îndrumându-se astfel tot mai mult Biserica românească spre calvinismul deplin, chestia liturghiei. Se hotără ca din liturghie să se păstreze numai ce e «după cuvântul lui Dumnezeu» și privește «numele, cinstirea și lauda lui Dumnezeu». Rugăciunile către «răposatii sfinți sau alți morți» se desființează. Preoții cari nu sânt în stare a lămuri, măcar odată pe săptămână, înaintea credincioșilor, credința creștinească, vor fi înlăturați, ca și preoții «sârbi» cari nu pot sluji românește. Poporenii cari nu vor veni la biserică să primească învățătură, nu vor avea parte de cuminecătură în ceasul morții. Preoții vrednici în chemarea lor duhovnicească se pot însură a doua oară după moartea celei d'întăiu soții. Cărmuirea va pedepsi pe cei ce nu se vor ține de aceste hotărâri ¹.

La 9 Decembre 1570, «popa Pavel din Turdaș, episcopul românesc» chemă preoțimea sa la un al treilea sinod de unire cu calvinismul, în Cluj. Data aceasta, eră să se combată propaganda unor «prooroci falsi» și să se lămurească cele ce trebuie crezute și făcute cu privire la cuminecătură. Preoții, cari erau îndatoriti să vie neapărat supt pedeapsă de confiscare a vitelor, de izgonire și de închisoare, vor trebui să aducă și bani pentru două cărți nouă: una, Liturghia, pe preț de 32 de dinari,—o carte pierdută, căci nu e vorba de o ediție deosebită a *Molitvenicului* —, iar cealaltă, *Psaltirea* din 1570, pentru care se cerea un florin ².

Psaltirea lui Coresi, cea d'întăiu *Psaltire* tipărită în românește, a fost pusă în lucru la 6 Februar din acest an 1570 și s'a mântuit cu o răpeziciune neobișnuită până atunci,—după cât se pare după stăruința episcopului celui nou,—la 27 Maiu. E reproducerea unui vechiu manuscris husit, pe care Coresi nu l-a înțeles totdeauna, necum să-și

¹ *Ibid.*: Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul, etc., pp. 28-9.

² *Ibid.*, pp. 29-30.

îngăduie a-l schimba. Tipăritura, cu slove mari și rânduri puține, se înfățișează destul de frumos. Acum nu se mai pomeneste la sfârșit niciun nume de sprijinator, sas ori ungur, ceea ce arată că Psaltirea din Brașov era o publicație oficială a noii Biserici românești orânduie de Cărmuire.

Calvinului Ioan-Sigismund, care, după o viață șubredă, se stânse încet, tânăr încă, îi urmă în stăpânirea Ardealului un om real și practic, înțelegător al împrejurărilor, Ștefan Báthory. Cu toate că dieta din Novembre 1571 hotărâse ca «episcopii și popii românești să se ție de datoria ce a fost supt principele răposat¹», noua Biserică «de limbă românească» a calvinilor nu mai află un sprijinator în Ștefan, acest om socotit, care înțelegea că Ardealul trebuia să aibă alte griji decât aceia a «reformării» legii «Valahilor». El nu așteptă, pentru îngăduirea legii vechi a acestora, moartea lui «popa Pavel piscupul». Pavel Tordași se află, în adevăr, încă la 7 August 1574 în Sas-Sebeș, unde iscăliă renunțarea sa la stăpânirea casei din Lancrăm, iscălind «Turdași Palu popu, episcopu' Rumăniloru»², și el se stânse numai prin 1577, — căci, la 21 April din acest an, dieta din Turda îngăduia Românilor cari «au părăsit legea grecească și ascultă cuvântul lui Dumnezeu», să-și aleagă alt superintendent, în locul celui «care a murit»³.

La această dată, încă de mult Craiul dăduse Românilor din Ținutul său un Vlădică așa cum îl voiau ei, după datina cea bătrână. La 5 Octombrie 1571 era întărit astfel, dar fără vre-o hirotonisire în Țara-Românească sau în Moldova, «călugărul Eftimie», deosebit, spune actul principelui celui nou, «prin învățătură, știință, purtări cinstite și viață cuvioasă»⁴. E adevărat că tot acolo se vorbește și de «predicarea adevărului evanghelic», de «bisericiile ro-

¹ Cipariu, *Archivu*, p. 301.

² Bunea, *Ierarchia*, pp. 304-5.

³ Cipariu, *Archivu*, p. 301.

⁴ Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul, etc., pp. 30-1.

nănești», de «cuvântul lui Dumnezeu curat și potrivit cu adevărul», — terminologie calvinească, — dar episcopatul lui Pavel nu e pomenit în acest document, și Eftimie e, de bună seamă, același care fusese egumen la Neamț și scrisese acolo povestea câtorva ani din Domnia lui Alexandru-Vodă Lăpușneanu. Numai după ce avu hârtie dela «Craiu», Eftimie merse la Ipec, unde-l sfinți Patriarhul Macarie; la 3 August 1572 Ștefan Báthory făcea cunoscut și acest lucru tuturor cărmuitorilor din țara sa¹.

În Eftimie, episcop de Roman, care se întâmpină după Gheorghie cel ars, din patimă de avuție, din porunca lui Ioan-Vodă cel Cumplit, s'ar putea vedea, nu Eftimie care se află în Scaunul Rădăuților și la 1561, ci acestălalt, cărturarul, scriitorul de cronici, a cărui episcopie peste munți ar fi fost întreruptă prin această chemare înapoi în Moldova sa². În adevăr, socotelile Brașovului înseamnă la 27 Februarie 1574 sosirea acolo a «Vlădicăi, cu un sol moldovenesc, pentru ca să caterisească un Vlădică în Moldova»³: Ioan-Vodă n'avea la îndămână pe Isaia de Rădăuți, plecat la solie, nici pe Mitropolitul Teofan, fugit de răul lui, iar la Țara-Românească stătea în legături rele: de aceia chemă el pe episcopul românesc din Ardeal.

Și aceasta dovedește că Eftimie nu eră calvin, ci, cu toată forma numirii sale, se păstră în vechea tradiție ortodoxă. După căderea lui Ioan-Vodă se putea prea bine ca Eftimie să se fi întors înapoi în diecesa lui ardeleană, pe care nici n'o va fi părăsit în chip canonic. În Septembrie 1572 încă locuitorul și viitorul urmaș al lui Ștefan Báthory, ales ca rege în Polonia și plecat într'acolo, fratele său Cristofor întăria pe «popa Eftimie, episcopul Românilor din toată țara Ardealului»⁴, hotărând în același timp ca dregătorii săi din partea de Miazăzi să nu mai invoiască despărțenii

¹ *Ibid.*, p. 34.

² Cf. Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 209-13.

³ Hurmuzaki, XI, p. 841.

⁴ Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul, etc., p. 32, no. xv.

în schimb pentru plata de șese zloți. La 6 Iunie 1574 însă Cancelaria lui Ștefan Báthory liberă diploma pentru numirea unui nou Vlădică, în locul lui Eftimie, «plecat de bună voie» (*spontaneum discessum*), — știm noi acumă când și unde și pentru ce scop —, a lui «popa Cristofor», și el un om învățat, de bună seamă ucenic al lui Eftimie¹. Data aceasta, se spune lămurit că episcopul va avea în seama lui pe preoții rămași în credința cea veche, pe «preoții români din Ardeal cari mărturisesc legea romană [*romanam*; cetește: românească] sau grecească, deci nu și legea nouă, «creștinească», evanghelică.

La 1573, toamna², Eftimie venise la Brașov, și îndată se înfățișează acolo, — cu teascurile și slovele și cei patru, apoi cinci, ucenici ai săi, — diaconul Coresi, gata să se apuce iarăși de tipărituri³. Dar, în acest an și cei următori, până la 1577, Coresi nu dă decât cărți slavone⁴, care poartă ele stema munteană și pomenesc numele lui Alexandru-Vodă și al tânărului Voevod Mihnea. Dela 1577 înainte, el nu se mai ține nici de acest sprijin, ci tipărește pe soco teala sa cărți asemenea cu unele manuscripte din veacurile al XV-lea și al XVI-lea, care dau alături textul slavon traducerea românească⁵. «*Psaltirea* cu otveat», apare as în 1576-7 (7085 dela Facerea Lumii), îndreptându-se de o potrivă către preoți pentru slujbă, și către toți acei cari ar fi avut dorința de a ceti Cuvântul dumnezeiesc în lim lor. Eră o întreprindere de negoț, care izbuti; în curând o a doua *Evanghelie* slavo-românească se tipări în Ard⁶. Căci și alții răsăriseră pentru a câștigă, în același timp, cu

¹ *Ibid.*, pp. 32-3, no. xvi.

² Hurmuzaki, XI, p. 840.

³ *Ibid.*

⁴ V. mai sus, p. 143.

⁵ V. și Căteavă *documente de cea mai veche limbă românească, în An. Ac. Rom.*, XXVIII, p. 2 și urm.

⁶ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, pp. 80-1; *Ist. lit. rel.*, p. 87 și urm.

sione,—ca Ungurul Lorinț diacul, ucenic al lui Coitorul acestei cărți slavo-românești și al Evangheliei gr¹, care ceru și căpătă dela prințul Ardealului v. u de treizeci de ani, cu care se și laudă. Acesta a a de orice legături cu Țara-Românească, și el nu știe decât de «puterea Marelui Voevod Batăr Criștov», vea înțelegere și crutare pentru vechea lege româși cărțile ei sârbești; doar într'un frontispiciu de s'a p²at un corb mărunț, care amintește tipăriturile tru Domnii munteni.

CAP. V.

Mitropolia ardeleană și tipăriturile românești din vremea ei.

din Decembre 1578, când se întorcea sfințit de lui Serafim, Mitropolitul muntean², eră un Vlădică al Românilor ardeleni, care, vrând să arăte că e e decât ceilalți episcopi, aplecați către calvinism sau tori față de legea reformată, se intitula «prea-sfințitul lit chir Ghenadie al Ardealului»³ și căruia i se zicea vului și de Românii din Șchei «luminatulul ulu marele Ghenadie, dein totu Ținutul Ardealului r i», deci al comitetelor exterioare⁴, ori chiar Dumnezeu luminat arhiepiscopul Ghenadie s totu despusul Măriei Lui Batăr Criștovu lui Dumnezeu cărmitori legii creștinească⁵.

că acest cleric, pornit din vre-o mănăstire veche, Prislopului, stătea la Sas-Sebeș, în preajma Tur-

¹ Hodoș, p. 75.

² l. XI, p. 819.

³ ului slavon din 1581; Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*,

⁴ p.

⁵ ia din 1580; Bianu și Hodoș, o. c., p. 91.

dașului care, după ce fusese locul de reședință al episcopiului lui Pavel, adăpostia acum pe un alt preot calvin cu pretenții episcopale, pe Mihai, «ales pîscopolu Românilor în Ardeal» și, deci, în apropierea Lancrâmului, unde se întîmpinas pe la 1570, cel d'întîiu Tordași.

Ghenadie avea cea mai mare parte din Ardeal și din comitatele exterioare, dar părțile Clujului și Turdei, Cras Doboca și Solnoacele nu erau ale lui, ci ale unui alt urmaș al lui Eftimie, — pe lângă Cristofor —, ale lui Spiridon Ghenadie, Vlădica de spre Țara-Românească, eră însă u mașul celui Cristofor, și el avea astfel ca vecin pe Spiridon Vlădica de spre Moldova.

Ghenadie chemă la dânsul pe Coresi, în 1581, și-i dăd să lucreze un *Sbornic* slavonesc al sărbătorilor, reeditat după al Sărbului Bojidar, din Venetia, dela începutul veacului eră menit să combată «marea stricăciune și cădere a sufletelor bisericii», pornită dela «limbile străine,— prin aceia care preoțimea căpătă iarăși cărțile sârbești pentru a-și face slujba la zilele mari. Pentru a se arătă și mai bine ortodoxia desăvârșită a publicației, se pomeniau la sfârșit patru patriarhi ai Răsăritului³.

Pe atunci Luca Hirschel ajunsese jude brașovean. «Hălă Lucaciu» eră o cunoștință și un prieten al lui Mihail Vodă și al multor boieri⁴. El avea și legături cu învățații și harnicul Mitropolit muntean Serafim. Gândindu-se la ocrotirea tiparului românesc de către înaintașul său Ioan Benkner, și mai ales la câștigul căpătat de acesta de pe urma acelor cărți pe înțeles, Hirschel își făcū planul de a da, în locul vechii Evanghelii cu învățătură, pe care răspingeau toți ortodocșii, una nouă, care să nu atingă tuși de puțin pe credincioșii legii vechi. Cerū manuscriptu

¹ Prefața dela *Palia* din 1582; *ibid.*, p. 95.

² Bunea, *Vechile episcopii*, pp. 57-8, nota 76-8.

³ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, pp. 83-5.

⁴ Bogdan, *Relațiile*, pp. 287, 299.

dela însuși Mitropolitul Serafim, pe care e silit a-
«Arhimetropolit», pentru a nu jigni pe «Mitropolitul»
din țara sa. Căpătându-l, îl dădu popilor din Bra-
să-l «scoată» în românește, și acest lucru greu se făcu
într-un chip deosebit de mulțămitor de acela din doi care
Ipec carte sârbească, Mihail fiul lui Dobre¹.
us din nou în Brașov, începù să lucreze la
] 1580 și mântul la 28 Iunie 1581, dând Bi-
ortodoxe a Românilor și limbii românești unul din
ca mai însemnate monumente ale lor. Peste câteva luni,
rul sas se lăudă că lucrarea, — deși cuprindea Tatăl
ru și Crezul, ca și cele zece Porunci, după Catehismul
te n—, e foarte cerută pretutindeni unde trăiesc Români²,
cu toate că Prefața pomeneste numai pe stăpânitorul Ar-
dealului și pe al Țerii-Românești. Pe Ghenadie îl vedem
recând în Țara-Românească și în Novembre 1582³.

Doi ucenici ai lui Coresi, diaconul Șerban și diacul Ma-
rien, luară în lucru, peste câteva luni numai, la 14 No-
vembre 1581, isprăvind în Iunie 1582, la Orăștie, oraș vecin
cu Turdașul Vlădicăi calvinesc, — o traducere a *Paliei*, a Ve-
chiului Testament, făcută bine, după originale slavone, gre-
cești și ebraice, de predicatorii din Caransebeș și Lugoj, de
dascălul de carte din Caransebeș și de protopopul Inidorii,
— pe cari trebuie să ni-i închipuim deci ca oameni foarte
învățați pentru vremea lor. Un urmaș al lui Nicolae Forró,
puternicul Francisc Geszty, care jucă peste puțin în Mol-
dova rolul de supraveghetor, — pentru principele său, care
eră atunci Sigismund, fiul lui Cristofor Báthory, — al lui Aron-
Vodă, luă asupra-și cheltuiala tiparului. Cartea nu cuprinde
decât cele d'întăiu două cărți ale Bibliei ebraice, Facerea («Bi-
tia») și Exodul («Ishodul»). Dar celelalte părți erau gătite de
tipar și ele: un manuscript de lângă Oradea-Mare cuprinde

¹ Prefața.

² Hurmuzaki, XI, p. 656.

³ *Ibid.*, p. 824.

Leviticul, Numerele, Cartea Regilor și ceva din prooroci; iar două foi din Levitic se află în păstrarea Bibliotecii din Belgrad¹. Se anunțau și alte lucrări românești, dar tiparul ardelean nu mai dădă de acum înainte decât doar cărți slavone a căror vânzare era sigură².

Întreaga mișcare de tipărire a cărților sfinte și a unor cărți de biserică în românește, care îmbogățise și răspândise așa de mult literatura noastră începătoare, n'a produs altă urmare religioasă decât trecerea la calvinism a «varmeghieii» Inidorii și a orașelor bănățene de sub stăpânirea Băthoreștilor, Lugojul și Caransebeșul. Ceilalți Români din Ardeal și părțile ungurești rămaseră credincioși ai legii celei vechi. Când Eftimie, care avea, după întoarcerea sa din Moldova, pe temeiul unei orânduiri «crăiești» ce s'a pierdut, Ținuturile Turzii, Clujului, — deci ale Nord-Vestului ardelenesc —, precum și cele ungurești ale Dobociei și Solnocului d'înăuntrul, în «comitatele exterioare», — muri, i se dădă, pe la 1579³, ca urmaș, de către Cărmuire, Vlădica Spiridon. La 1585 principele Sigismund recunoște pe acesta și-i încredință încă Solnocul-de-mijloc, Crasna și Maramurașul, ca unui superintendent calvinesc⁴. Dar «arhimitropolit», ocrotit de-a dreptul de un Guvern, pe care din ce în ce mai mult lezuiții tânărului principe îl conduceau în sens anti-calyin, rămase Ghenadie.

Locul acestuia fu luat în 1585 de egumenul Prislopului, Ioan⁵, — numit la 20 Mart, întors dela hirotonie în August — din care Mihai Viteazul era să facă, înainte chiar de cucerirea Ardealului, un adevărat Mitropolit, stând în Capitala țerii.

¹ Mangra, *Cercetări literare-istorice*, București, Carol Göbl, 1896, pp. 13-4; Hasdeu, *Cuv. den bătrâni*, I, p. 6 și urm.

² Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, pp. 99-100; *Ist. lit. rel.*, p. 95.

³ V. și Cipariu, *Archivul*, p. 302.

⁴ Bunea, *Vechile episcopii*, pp. 57-8, nota 1: cf. pp. 73-5 nota; *Le-rarchia*, pp. 46-8.

⁵ Bunea, *Vechile episcopii*, pp. 60-1, nota; Hurmuzaki, XI, p. 880.

PARTEA a II-a.

LUPTA BISERICII MOLDOVENEȘTI

CU

«RECUCERIREA» CATOLICĂ.

CAP. I.

Petru-Vodă Șchiopul și episcopii din vremea sa.

În Țara-Românească și în Moldova, mișcarea luterană și cea calvină nu pătrunseră nici în cea mai slabă măsură. Dar în spre aceste țeri se îndreptă în curând avântul catolicismului, care, trezindu-se din cea d'întăiu toropeală a sa, își statornicise dogma la Conciliul din Trident și, prin misionari energici ca un Solikowski în Polonia, un Possevinus în Moscovia, căută să cucerească în Răsărit țeri cu care să se despăgubească pentru pierderile suferite în Apus.

Petru Șchiopul, care venise ca un Domn de împăciuire după zilele crunte ale «cumplitului» Ioan-Vodă, scoase în 1578 pe Anastasie, Mitropolitul acelor zile de prigonire pentru biserici, care Anastasie se compromisese din nou rămâind pe lângă usurpatorul Ioan Potcoavă, și puse în locu-i pe Teofan, întors din adăpostul lui ardelean¹. La Roman, după plecarea din Moldova a lui Eftimie Ardeleanul, care nu va fi așteptat să dea ochii cu Domnul trimis de Turci, păstoriă Evstatie, care se întâmpină dela 1577 înainte², la 1584 urmându-i Agafton. La Rădăuți, după trecătorul Dimitrie, numit de Despot și fugar înaintea lui Alexandru Lăpușneanu întors³, și după Isaia, care nu putu să rămâie multă vreme și e arătat ca fost episcop încă dela 1580-1,—diplomatul în rasă al lui Ioan-Vodă se făcuse

---

¹ Ureche, p. 232 ; *Arch. ist.*, I², p. 27, no. 296.

² Melchisedec, *Chron. Rom.*, I, pp. 213-6.

³ Hurmuzaki, XI, p. 72, no. cix.

acum un schivnic fără legături cu lumea ¹—, fusese pus un fecior de boier. Eră dintre neamurile cele mari ale țerii și, pe lângă aceasta, avuse de mamă pe o rudă a Doamnei Ruxanda. E Gheorghie Movilă, ai cărui frați, Ieremia și Simion, aveau rosturi însemnate până să capete chiar coroana țerii ².

Lângă Teofan stăteau astfel doi clerici fără învățătură mai înaltă, deși Gheorghie Movilă învățase la Pobrata, mănăstire nouă, de cărturari ³. Bătrânul Mitropolit însuși nu rămase multă vreme în Scaunul său arhipăstoresc. Petru-Vodă fu înlocuit la 1579 de Iancul Sasul, fiul lui Petru Rareș cu o luterană din Brașov, și acest nou stăpânitor nu se putu înțelege cu Vlădicii și nici cu boierii noștri. Gheorghie Movilă zidise o mănăstire nouă, a Suceviței, și, supt cuvânt că merg să sfințească acest lăcaș de închinare, așezat sus, în Bucovina de astăzi, Teofan, împreună cu episcopul de Rădăuți și cu toată rudenia acestuia, frații Movilești, cumnatul lor, Balica, și părtenitorii neamului, trecu în Polonia (1581). Într'un act din anul următor, Teofan e pomenit ca «fost Mitropolit» ⁴ și, firește, «fost episcop» e și Gheorghie Movilă ⁵.

Pe urma acestei pribegli, în fruntea căreia stăteau măcar doi din cei trei episcopi, se prăbuși Scaunul de Domnie al celui de-al doilea eretic care izbutise a căpăta stăpânirea Moldovei. Astfel scăpă țara de rușinea Cărmuirii printr'un «Sas, de lege luteran», care «creștinătatea cea dreaptă n'o iubiă», ci se va fi lăcomit și el, culegătorul de dijmă din vite și ucigașul de boieri, la averea Bisericii ca și Despot ori Ioan-Vodă cel Cumplit ⁶. Teofan se întoarse în țară în același

¹ Melchisedec, o, c.. pp, 210-2.

² Wickenhauser, *Radautz*, pp. 16-7.

³ *Candela*, IV, 1885, p. 147.

⁴ Hurmuzaki, XI, p, 2, unde se arată celelalte izvoare. V., în deosebi, Kozak, în *Archiv für slavische Philologie*, XIV și observațiile pâr. D. Dan, în *Candela* pe 1907, n-r jubilar,— și în ediție separată.

⁵ *Ibid.*

⁶ Ureche, p. 234.

timp cu Gheorghe de Rădăuți; la 11 Septembrie 1582 el se află lângă Domn în tabăra dela Tura¹; actul din Octombrie 1583, în care fostul Mitropolit Anastasie e în fruntea clerului moldovenesc, dând lui Petru-Vodă binecuvântarea trebuitoare pentru ca egumenul Mihail de Moldovița și urmașii lui să-l pomenească,—trebuie să fie rău datat². Și la 8 April 1585, Anastasie se află ca «fost Mitropolit», pe când Teofan stătea în Scaun la 10 Ianuar și 28 Februar 1586³. La 20 Decembrie 1587, în sfârșit, cărja de Mitropolit o ținea Gheorghe Movilă însuși, în al cărui Scaun episcopal dela Rădăuți venise acum arhimandritul din Râșca, Ghedeon⁴. Domnia a doua a lui Petru Șchiopul tinu nouă ani de zile, și ea înseamnă începutul infiltrației catolice.

CAP. II.

Propaganda catolică a Iezuiților poloni în Moldova.

Într'un act de sigur autentic⁵,—și titulatura lui Alexandru-Vodă de Domn și prin mila Sultanului turcesc și a Viziților se mai întâlnește, și la Mihnea-Vodă, care, într'o scrisoare către Brașoveni, își zice: «și cu norocul Domnului nostru, cinstitului Împărat»⁶—, datat din Iași; 24 Mart 1565, Alexandru Lăpușneanu recomandă pe fiii săi către Puterile apusene, dacă ar fi ca ei vre-odată, neputând căpăta Domnia.

¹ Arch. ist., I¹, p. 144, no. 209.

² Wickenhauser, *Moldowiza*, pp. 90-1.

³ Arch. Stat., Pângărați, I, 4, 6, III, 3; Wickenhauser, *Moldowiza*, pp. 91-2.

⁴ Hurmuzaki, XI, p. LIII.

⁵ Hurmuzaki, II, p. 532.

⁶ Bogdan, *Relațiile*, p. 287, no. CXLII. Vornic-Mare eră la 1565 în adevă Zbiare, Ionașco Zbiare, care a fost tăiat de Ioan-Vodă cel Cumplit; Sbierea, *Familia Sbierea*. Cf. și *Pretendenți domnești*, p. 9, nota 1.

dela Poartă, să meargă pentru ajutor la Curțile din Franța și Anglia, sau la dogele Venetiei. De atunci înainte legăturile cu Apusul latin, ale pretendenților, tot mai mulți, s'au îndesit neconținut. La 15 Iunie 1589 se îndreptau din Suceava, către Papa, stăruințe pentru Ștefan-Vodă, unul din fiii bătrânului Lăpușneanu, din partea fostului Mitropolit Anastasie, — care e pomenit, cum am văzut, și până pe la 1582 ca fiind în preajma Domnilor, pe cari-i binecuvintează ¹, și a unui Grigorie, episcop de Roman, poate supt Ioan-Vodă ². Amândoi Vlădicii se plâng de robia turcească, de slăbiciunea Domnului, care, fiind din mijlocul dinastiei muntene, e calificat de «străin și venetic», de Turcii, Grecii, Ungurii — de strajă — «și Muntenii», de cari e încunjurat. Cu această scrisoare a lor, Ștefan-Vodă, având cu dânsul și câțiva boieri tineri, se duse, prin Venetia, la Roma, de unde căpătă atâtea recomandatii câte trebuiau ca să-i încurce toată viața, pe care o bănuim a fi fost scurtă ³.

La această dată, Moldova oficială fusese apropiată de catolicism prin silințele unui străin, care fusese sprijinitorul la Constantinopol și apoi sfetnicul lui Iancu-Vodă și pe care Petru-Vodă îl primise dela înaintașul său, făcându-l cămăraș și căpitan de Lăpușna și încredințându-i, ca unui Postelnic, legăturile țerii sale cu Creștinătatea vecină. Brutl, un Albanез italianizat, de lege apuseană, care doria apoi pentru dânsul și fiul său anume răsplătiri dela Roma, se înțelese cu arhiepiscopul catolic de Lemberg, I. D. Solikowski, cu Warszewiecki, rectorul Colegiului iezuit din Lublin, cu cardinalul Anibal de Capua, pe acel timp nunciu pontifical în Polonia, și cu legatul Aldobrandini și începû să ajute pătrunderea legii apusene în Moldova.

În împrejurări pe care nu le cunoaștem, după un lung

¹ Vezi mai sus, p. 188.

² Hurmuzaki, III ¹, pp. 125-6.

³ Cf. *Pretendenți domnești*, pp. 50-1.

șir de episcopi titulari poloni, cari nu văzură niciodată Moldova și de gardieni ai mănăstirii din Bacău, a căror serie se încheie la 1572¹, Ieronim Arsenghi, Grec unit din Chios, care aveă mulți compatrioți printre negustorii din Iași, fû ales episcop latin al Moldovei², acordându-i-se și situația mai înaltă de «vicariu apostolic». I se dădû reședință la Bacău, unde, de multă vreme, perise orice urmă a vechiului centru catolic. Arsenghi, Bruti și Petru-Vodă însuși, care ținuse pe o fată a lui Cherepovici din Ardeal, calvină ori catolică, Elena³, trimeseră, înainte de Iunie 1587, scrisori către Solikowski, înștiințându-l că propaganda catolică poate fi deschisă⁴. Fără multă zăbavă sosiau în Septembrie scrisorile de mulțămire din partea Papei. În primăvara anului 1588 se făcuseră oarecare progrese: Iezuiți fuseseră așezați în Iași și părțile vecine, cum e Cotnarul, unde li se dădû și din vinurile domnești⁵, iar Franciscani se aflau răspândiți în satele dela munte, avându-și mănăstirea în Bacău, — la dregerea căreia lucră Arsenghi, așezat până atunci în cămările de lemn de lângă biserica Sf. Nicolae —, cu venituri în satul vecin Trebeș⁶.

Ce însemnă această ocrotire a catolicismului de un biet Domn moldovenesc cu multe nevoi și cu puțină minte, arată scrisoarea lui Petru-Vodă, trimeasă la 1-iu Ianuar 1588 Papei: găsești într'însa, pe lângă multe complimente umilite, și făgăduiala că, — împăciuindu-se Polonia tulburată, unde el însuși râvnise, o clipă, să fie rege⁷, și, firește, rege

¹ *Studii și doc.*, I-II, pp. xxxix, 154.

² *Vescovo chiamato di Moldavia*; cf. Hasdeu, *Doc. din Bibl. dorio-pamfiliană*, în *Columna lui Traian*, VII; *Mon. Slav. Merid.*, XVIII, p. 3 și urm.

³ Hurmuzaki, XI, Prefața.

⁴ *Przedziecki, Listy Anibala z Kapui*, Varșovia, 1852; traducere în *Arch. ist.*, II, p. 22.

⁵ Hurmuzaki, III, p. 100.

⁶ *Ibid.*, XI, p. LXII; III, p. 116, no. CIII.

⁷ *Ibid.*, XI, pp. LIX-LX.

catolic,— va trimete soli la Roma pentru «sărutarea picioarelor», se vorbește mai ales de «reformarea Bisericii catolice» aici în țara noastră, a Moldovei¹.

În satele locuite odinioară de țărani buni catolici pătrunsese husitismul veacului al XV-lea, apoi Ioan-Vodă Despot făcuse «reformație» în sensul lui, și poartă chiar, acum de curând, Iancu-Vodă luteranul va fi urme de râvna sa pentru legea creștină «curată». Un părinte iezuit, care vizită Moldova între 1582 și 1586, biserica vechilor catolici ieșeni plină de steaguri și sculptate cu steme și având drept preot pe câte un luteran în călătorie²; el nu putu să rămâie, după puținilor credincioși, cari făgăduiau să-i capete dela Dumnezeu de episcop, pentru restaurarea catolicismului³. (agentul papal între Slavii dela Răsărit, preotul A Comuleo sau Komulović, trecu prin țară, el căpătă de la Ioan-Vodă porunca de a nu se mai primi predicatori lu supt amendă de o sută de boi pentru fiecare comuni⁴.

Aceste măsuri vor fi avut succes în orașe, dar trebuiau aduse acum la catolicism, urmându-se lucrul de recucerire pe care, încă de supt Bogdan fiul pușneanului, o începuse, la Huși și Roman, un preot Trotuș, Mihai Tabuc, puind-o supt ocrotirea episcopului de Camenița⁵. Erau să fie însă lăsați în pace, nea acei mulți catolici, din Iași și de aiurea, Raguzani, Călugărași, a., cari trecuseră la legea țerii⁶. Așezările săritul Siretiului căpătară preoți dintre Iezuiți, pe Franciscanii erau să servească pe cele de către muncile dărâmate se făceau din nou în toate aceste

¹ *Ibid.*, III, p. 98 și urm.

² *Ibid.*, XI, p. 116.

³ *Ibid.*, p. 117.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, II⁵, pp. 698-9.

⁶ *Ibid.*, XI, p. 116.

ale catolicismului reprezentat de Unguri și Ger-
in număr de 15.000, după socoteala lui Bruti¹.
care cerea și Bernardini, miliție catolică nouă, pentru
lupta cu și mai multă izbândă, voiă pentru sine
ca acela de «procurator și apărător al catolicilor
a ereticilor», adevă a «eticilor din Ardeal», spune
scrisoare², a «eticilor din Ardeal și celor ger-
cum se vede în altă scrisoare cu aceeași dată³. Că
Vodă pusese scrisorile Papei la frunte, după datina
ană, nu înseamnă de loc, cum credeă Solikowski,
declarat astfel pe Prea Sfântul Părinte ca «adevă-
tenie a Bisericii întregi și moștenitor al Sf. Petru»⁴,
bucuria aceluiași că a fost câștigat pentru catoli-
I nul care a dat pe Ștefan-cel-Mare, «puternicul
biruitor al Turcilor, al regilor Poloniei și Ungariei»,
coboară dintr'o «colonie italiană», eră puțin can

unțele de răspândire a catolicismului în părțile noastre
insă foarte vii, într'o vreme când și Petru Cercel,
ul muntean fugar, scăpat din temnița Hustului ma-
in, se află la Roma, făcând tot felul de protestări
sentimentele sale de venerație pentru «căpetenia cre-
»⁵. La 3 Septembrie din același an 1588, Warsze-
insuși, cu doi tovarăși, Ioan Kunig și Justus Raab,
amândoi, se înfățișă lui Petru-Vodă în tabăra dela
unde acesta se află de teama ciumei. Domnul Mol-
mî cu plăcere o carte cu icoane și se învol la ri-
unui seminarium catolic, cu cheltuiala părinților ie-
chestia religioasă el nu făgădui însă mai mult

¹ *Ibid.*, III, p. 100.

²] poartă data de 14 Ianuar 1588; *l. c.*

³ *Ibid.*, p. 101, no. LXXXVII.

⁴ *Ibid.*, p. 103; scrisoare din 26 Februar 1588 către Papă.

⁵ *Ibid.*

⁶ Scrisoare a lui din 1-iu Iunie 1588, *ibid.*, pp. 103-6, no. xci.

⁷ *Arch. ist.*, I¹, pp. 174-5, no. 257.

decât că va gonî pe străinul care nu va părăsi erezia și va scoate chiar din rândurile străzii sale de Unguri¹ pe eretici, — ceia ce se și făcù supt ochii Trimesului engles la Poartă, Hareborne, care tocmai străbătea Moldova².

Warszewiecki și tovarășii săi rămaseră în Țară. Ei primiră scrisorile de răspuns ale lui Petru-Vodă către Papa, în care Domnul asigură că și Vlădicii săi lucrează de fapt pentru stărpirea ereziei protivnice catolicismului. Bruti însuși și, cu el, Ieremia Movilă, fratele Mitropolitului, care aveau cele mai mari simpatii pentru Poloni și toate ale lor, merseră în solie peste Nistru, ducând și scrisori către nunciu³. Ei aduceau cele mai bune știri despre înaintarea misiunii iesuite și a celei franciscane; Warszewiecki, a cărui plecare o ceruseră Franciscanii, alcătui un memoriu în care se arată că Patriarhatul constantinopolitan, de care n'ar voi să mai știe Mitropolitul Gheorghe, e ca și desființat, pentru că Patriarhul Ieremia pribegește prin Rusia Țarului, pe când Sultanul a făcut moschee din biserica lui patriarhală și cere 105.000 de galbeni ungurești dela cine vrea această situație⁴. S'ar putea câștiga Biserica Moldovei, îngăduindu-se numai ritul grecesc și mai departe, și tot așa s'ar dobândi și Țara-Românească, al căreia Domn are mamă catolică: supt el, adăugim, înainte ori după misiunea lui Alexandru Komulović sau Comuleo⁵, luteranismul fù scos din Târgoviște prin silințele unui misionar cretan⁶.

Un bun seminarium plătit de Papa ar fi potrivit pentru ca să aducă foloase așa de mari. Eră vorba de un Colegiu, de tipărirea unor calendare și de introducerea cu timpul chiar a stilului nou, abia primit în Apus. Deocamdată Iezuiții din misiunea polonă și alte cinci persoane dintre aceia

¹ Cf. Fourquevaux, in *Acte și fragmente*, I, p. 37.

² Hurmuzaki, III, p. 108, no. CXIV; p. 122, no. CVII.

³ *Ibid.*, p. 110 și urm.

⁴ *Ibid.*, pp. 120-1; XI, pp. LXIII-IV.

⁵ V. mai sus, p. 192 și Bărbulescu, *Cercetări istorico-filologice*, p. 81.

⁶ *Studii și doc.*, I-II, p. 416.

ardeleană, se așezară la Roman, în-
 dul lor, opera de convertire¹; ei nădăjduiau
 și clientela lor școlară din țara pe care tre-
 o ăși². Eră să se înceapă în postul mare al
 opera de predicare și convertire, și Bruti simția
 u lldova nevoia unui episcop, sufragane al Lember-
 , în l al lui Arsenghi (Arsengo), dispărut fără să putem
 n³. La 2 Februar 1589, «Ungurii, Sașii, Leșii și cei de
 a cari sânt de legea Papei» în Iași, Cotnari, Hârlău,
 , în Roman, Piatra și satele ungurești erau îndemnați
 , să se întoarcă la vechile lor obiceiuri, să pos-
 și și deă copiii la școală⁴. Solikowski căpătă, în
 cina de a ocroti, controlă și îndemnă Biserica în-
 în Moldova, ca «superintendent general și special»
 1589)⁵.

lui Sixt al V-lea nu distruse rezultatele ce se
 până atunci. În zădar mai amintia Bruti noului
 începutul anului 1591, de Biserica latină a Moldovei⁶.
 n'o-trecuse cu vederea, ci numise, în 1590, pe pro-
 ul franciscan al Candiei, Bernardo Querini, ca episcop
 amândouă țerile noastre, cu titlul de Argeș, înviat
 dănsul⁷. Nu eră vorba însă nici acum să se încerce
 ea Românilor chiar, din Moldova și Țara-Românească;
 opul înștiință pe Domni că e trimis numai pentru
 tesc după ritual latin (*alla latina*)⁸. Querini zăbovi
 t timp la Roma și Creta; el nu porni decât în 1597⁹.

HL, p. 123.

LI, LXIV.

¹ *ibid.*

² *Ibid.*, pp. LXIV-V.

³ *Ibid.*, III, p. 123; pp. 128-30, n-le CXIII-IV.

⁴ *Ibid.*, III, p. 141 și urm.

⁵ *Ibid.*, III, p. 545. Pentru întâia creare a diecesei, mai vezi *Conv.*
 lit. pe 1904, p. 415.

⁶ *Ibid.*, p. 545.

⁷ *Ibid.*

Când Petru-Vodă părăsi, în August 1591, Moldova, de frica urgiei turcești, rostul catolicismului la noi se încheiase de fapt, dar numai după ce se înapoiaseră Romei sufletele de Unguri și Sași care fuseseră un timp înstrăinate de dânsa. Iar Petru-Vodă, care ducea cu sine cele două Psaltiri și Praxiul în românește,— tipăriturile lui Coresi ¹—, și care, tot odată, vorbiă, în surgunul său, de marele dor ce are de a cercetă Roma și de a sărută piciorul Papei — numai să se vadă scăpat din Tirolul bănuielilor și prigonirilor în Italia liberă! —, își aveă lângă el pe Mitropolitul Gheorghie, pe preotul Teodosie Barbovski, pe un alt preot grec, și n'aveă de gând să se facă, acum la sfășitul vieții, catolic. Trupul lui a fost îngropat de aceia,— în 1594 —, nu în biserica însăși a Franciscanilor din Bozen, ci, ca și al Doamnei sale, Rusoaica Irina, afară, lângă zid ². Numai fiul lui Petru, botezat ortodox, probabil de Mitropolitul Movilă, fû adus la legea Apusului, în Colegiul Iezuiților din Innsbruck și s'a învrednicit, murind pe pragul tinereții, de o înmormântare în biserica parohială din acel oraș. Dar el eră acum un străin, a cărui credință și ale căreia fapte nu mai priviau Moldova.

Querini declară formal la 1599, când se află la Roma, așteptându-și întărirea, că Mitropolitul Gheorghie Movilă, om lipsit, de alminterea, de orice cultură bisericească sau profană,— în Tirol Nemții își băteau joc de dânsul, făcându-l «bivol» ³ —, nu recunoștea de fapt pe niciun Patriarh, așa încât cu vorbe bune, din partea Papei însuși, și cu îndemnuri pe lângă fratele său Ieremia, ajuns Domn în August 1595, cu ajutorul și supt ocrotirea statornică a Polonilor, ar puteă fi câștigat pentru ascultarea de Scaunul roman ⁴.

¹ *Ibid.*, XI, p. 555.

² *Ibid.*, p. 451, no. Dxcv. V. Iorga, *O familie domnească în exil, în* «Biblioteca pentru toți».

³ Hurmuzaki, II, p. 526.

⁴ «Benchè sia Moldavo del rito greco, non conosce per supe-

CAP. III.

Legăturile Bisericii moldovenești cu Patriarhia
constantinopolitană.

În adevăr, dacă supt Mihnea-Vodă, care primiă pe trimesul călugărilor dela mănăstirea Vlatadonului din Salonic și li dădea 2.500 de aspri¹, Biserica munteană pare să fi avut legături neîntrerupte cu Scaunul patriarhal din Capitala Împărăției,— Moldova din vremea lui Petru Șchiopul și a urmașilor săi, până la sfârșitul dinastiei iubitoare de creștini și îngăduitoare de catolicism a Movileștilor, arată să fi avut numai afaceri politice cu unii dintre clericii cari se bucurau de mai multă trecere la Constantinopol. Astfel Patriarhul Ieremia scrise «Vlădicăi» Gheorghie la Bozen pentru a-l îndemna să grăbească plecarea lui Petru-Vodă, căruia i se va căpăta din nou stăpânirea Moldovei², și se îndreptă către Domnul fugăr însuși, «fiul sufletesc iubit al Smereniei Lui», dându-i nădejdi de înoirea Domniei³. Dovezi însă despre o adevărată ascultare de Patriarhia ecumenică în cele bisericești n'avem de spre partea Moldovenilor.

Domnul Moldovei ca și al Țerii-Românești, primiă în Constantinopol miruirea din partea căpeteniei recunoscute a ortodoxiei, care-l privia ca pe un fel de urmaș, slăbit, umilit și trimes în surgun departe peste Dunăre, al Împăraților «bine-credincioși» și «de Dumnezeu încununăți» ai trecutului bizantin :

---

riore il Patriarca di Constantinopoli, nè altro Patriarca d'Oriente, e con molta facilità si potria ridurre alla debita obediienza di V. S. Beatitudine et della Santa Sede Apostolica, quando V. Santità si degnerà scriverli quattro parole, dopo che scriverà al prencipe suo fratello, havendomi già promesso d'unirsi meco», etc. *Ibid.*, III, pp. 546-7.

¹ *Contribuții la Istoria Munteniei*, în «An. Ac. Rom.», XVIII, p. 38.

² Hurmuzaki, XI, p. 313, no. CCCXLI.

³ *Ibid.*, pp. 370-1, no. DXVI.

înaintea tinzii bisericii care se învrednicește de slujba Ecu-
menicului, el e întâmpinat, în ziua sfințirii sale, de înalții
demnitari ai Curții patriarhale și de Mitropolii se se în-
tâmplă a fi în Constantinopol sau se află statornic în Si-
nodul «Bisericii celei mari». În naos îl așteaptă Patriarhul
însuși, și Scaunul împărătesc e gătit pentru a primi pe
singurul stăpânitor creștin ce a mai rămas în Răsăritul or-
todox. Ecteniile ce se cântă îl preamăresc întocmai cum
se preamăreau odată Împărații Romei celei nouă, urându-i-se
«prea-cucernicului, prea-seninatului și prea-înnălțatului nos-
tru Domn putere, biruință, trăinicie, sănătate și mân-
tuire», precum și orice biruință asupra dușmanului¹. După
ungere, Voevodul ascultă o cuvântare patriarhală, în care
eră sfătuit să fie drept, să-și cârmuiască bine țara și
apere Biserica», al cărei ocrotitor firesc este, în lipsa, măcar
pentru câtvă timp, a unuia mai mare decât dânsul². Dar
niciun Mitropolit moldovean și, până la Mihai Viteazul,
— când, pentru scurtă vreme, datinele vechi se întoarseră—,
niciun Mitropolit muntean, nu trebuia să-și capete cărja dela
Constantinopol, nici măcar să meargă ori să scrie acolo
pentru o recunoaștere care nu se mai socotea de nevoie.

Totuși, mai mult din lipsă de bani decât din simț de
mândrie, Patriarhia constantinopolitană avea nevoie de țe-
rile dunărene, care o uitaseră așa de mult. Cu acest gând
venise în Moldova lui Alexandru Lăpușneanu, la 1561, pa-
triarhul Ioasaf³, care se află în țară la 1-iu Ianuar din acest
an, luând parte, de sigur, și la punerea temeliei mănă-
stirii Slatina⁴. Pentru aceia venise în părțile noastre, bine
primit și în Bucureștii lui Mihnea-Vodă și în Iașii lui Petru
Șchiopul, Patriarhul strângător de pomeni Ieremia⁵. A face-

¹ Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 48 și urm.

² *Ibid.*

³ Bogdan, *Cron. mold.*, p. 11.

⁴ *Inscripții*, I, p. 45.

⁵ V. mai sus, p. 148.

rile Patriarhiei rămaseră în seama «dascălului», a lui Nichifor Parhasios, «cântărețul, vicariu patriarhal, a cărui mână se dovedî prea darnică pentru Vistieria aproape secată a Ecumenicului flămând. Nichifor îngrijî, după întoarcerea lui Ieremia, de interesele lui Aron-Vodă al Moldovei, și prin stăruințele lui Petru Cercel își află sfârșitul în apele Mării. La 1593 el ar fi împiedecat, dacă este să-l credem, planul lui Sinan-Pașa, Marele-Vizir, de a face pașalâcuri din țerile noastre ¹.

Dela 1592, «dascălul» era «exarh patriarhal», mai ales pentru țerile de peste Dunăre, pe care Ieremia le credea cîștigate prin călătoria lui. El se îndreptă deci către principate în anul de mare primejdie și strălucită glorie 1595, pentru a pune stavilă catolicismului, care se întăria între Latinii vechi, supuși Domnului Moldovei și care, prin îngrijirea lui Solikowski și Warszewiecki, prin Colegiile din Vilna, Lemberg și Polock, în sfârșit prin sprijinul noului rege polon Sigismund al III-lea, care voia să se arăte un cât mai bun catolic, căpătase acum sufletele celor mai mulți dintre Rutenii ce trăiau supt puterea regelui Poloniei, și proclamase chiar această convertire în sinodul ținut, cu opt Vlădici ruși, la Brzesk, în ziua de 12 Iunie 1595 ².

Nichifor se așteptase să găsească la noi liniștea trebuitoare pentru a se țineă un sobor de întărire a ortodoxiei. Dar el veni odată cu oștile cotropitoare ale lui Sinan și văzu cu ochii săi mănăstirea lui Alexandru-Vodă și a fiului său Mihnea, «mănăstirea de cărămizi de lângă București», prefăcută în moschee și cuprinsă, cu cimitir cu tot, în «palanca» nouă de apărare, pe când întreg orașul

¹ Nichifor dascălul, în «An. Ac. Rom.», XXVII, pp. 3-5. Cf. mai sus, p. 148-9.

² Engel, *Gesch. der Kozaken*, pp. 76-7. Îmi lipsește studiul lui Schirmer, *Zum Martyrium der Uniaten in Galizien*; «Revue internationale de Théologie», X (1902), ca și alt articol al aceluiași, *ibid.*, 1904. Rezumate în Chrysostomos A. Papadopoulos, *Oi πατριάρχει 'Ιεροσολύμων*; Ierusalim, 1907, p. 26 și urm.

eră încunjurat de întărituri ce purtau în bastioanele lor tunuri¹. Și la Târgoviște el a fost poate martur al stricării unor biserici de către Turci²; la Sf. Nicolae se vede și astăzi însemnarea că zidirea a fost «spartă la Sinan-Pașa»; Mitropolia a adăpostit pe hoguea Islamului făcându-și rugăciunea³. Totuși, călătorind răpede, «dascălul» ajunsese la Iași înainte de intrarea lui Zamoyski cu oștile lui polone în Moldova, pe care Cancelariul și Hatman o smulse către sfârșitul lui August de la noul Domn al ei, Ștefan Răzvan, pus de Ardeleni tocmai pentru a fi o stavilă în calea Polonilor ca și în a Turcilor⁴.

La sinodul din Iași (17 August 1595), pentru înfrânarea propagandei catolice în Ținuturile rusești și românești, se adunară poate episcopii ruteni cari protestaseră la 1-iu Iulie precedent împotriva actului de Unire dela Brzesk, Ghedeon Balaban, episcop de Lemberg, și colegul său din Przemyśl; ei erau sprijiniți de Cazaci, cari se și ridicară în arme asupra Polonilor, la 1592, supt Kosinski, și la 1595 din nou, supt Lobodă și Nalivaico⁵. Se vor mai fi adunat Vlădici, poate moldoveni: Moldova avea ca Mitropolit pe Mardarie

Afară de aceștia toți, Țara-Românească eră reprezentată prin Mitropolitul Mihail, care luase locul lui Eftimie, scos de Mihai-Vodă, de sigur pentru trădare în încheierea tratatului cu Ardelenii⁶.

¹ Hurmuzaki, *Supl.* II¹, p. 360 și urm.

² Cf. *Inscripții*, I. p. 103; II, p. 89.

³ Hurmuzaki, *l. c.*

⁴ *Ibid.*

⁵ Engel, *l. c.*

⁶ Eftimie e pomenit în același tratat. Astfel trebuie îndreptate deci cele spuse la pp. 147-8. Actele sinodului din Iași le-a tipărit Petrușevici, în culegerea sa *Acti otносяtiesia că istorii zapadnoi Rusi 1568 goda*, pp. 127-8 (cf. Melchisedec, în *An. Ac. Rom.*, III, pp. 28-9): nădăjduiesc să le pot reproduce în anexele acestei cărți, opera lui Petrușevici negăsindu-se în bibliotecile noastre publice.

Să urmărim întâiu istoria Mitropoliei moldovene în acești ani. Gheorghie Movilă fugise în Apusul catolic, împreună cu Petru Șchiopul. Aron-Vodă trebuise astfel să dea țerii un nou Mitropolit, și pentru aceasta el ridică la cea mai înaltă treaptă a ierarhiei bisericești moldovene pe Vlădica Agafton de Roman, care se retrase pe urmă, așezându-se în mănăstirea Moldoviței, de unde scria către Bistrițeni, între 1601 și 1604, «Vlădica Agafton de țara Moldovei»¹. Pentru Scaunul din Roman alegerea lui se opri asupra unui cleric cunoscut și până atunci, Nicanor, care a zidit vechea mănăstire din deal dela Agapia, mănăstire astăzi în ruină; o povestire târzie știe să spuie despre înrudirea dintre acest Nicanor, care e pomenit la 28 Februar 1592 într'un act domnesc de mărturie², și Aron-Vodă, «fiindu-i nepot Mitropolitului»³; Domnul se dădea drept fiul lui Alexandru-Vodă Lăpușneanu, și, dacă mărturia legendei puse în scris de Neculce e adevărată, ar urmă că Nicanor era fratele femeii cu care Lăpușneanul a avut pe acest norocos copil din flori⁴. Nicanor prin singură înfățișarea sa mândră ar fi silit pe nepot să fugă peste munți când fu descoperit că umblă pe la o mănăstire de călugărițe, și o stâncă tăiată pentru a se face drum prin ea ar fi pomenind, printr'o pisanie, azi ștearsă, întâmplarea acestei fugi. Nicanor ar fi stat, după o altă versiune a poveștii, ca stareț al Agapiei încă din zilele Doamnei Elena a lui Petru Rareș, ucisă apoi de Lăpușneanu, și s'ar fi adăpostit ca schimnicul Nil, după ce părăsi Scaunul arhipăstoresc al Moldovei, în locul de unde

¹ Agafton ca Mitropolit la 28 Februar 1592; Iorga, *Rel. com. cu Lembergul*, I, București, 1906 (din «Economia Națională»), pp. 75, 112; ca mazăl, *Doc. Bistriței*, I, p. 3, no. v; altă scrisoare a lui, mai târzie, tot din mănăstirea Moldovița, probabil din 1621, fiind vorba de mergerea Domnului la Sultan, *ibid.*, p. 13. O hotărâre judecătorească a lui Agafton, în [Al. Lăpădatu], *Documente românești*, București, 1907, I, p. 7 și urm., no. 9.

² *Relațiile cu Lembergul*, p. 75; cf. *ibid.*, pp. 112-3.

³ *Studii și doc.*, III, p. 38.

⁴ Se spune mai departe că Nicanor venia «unchiu» lui Aron; *ibid.*

i se începuse rostul de cârmuitor bisericesc¹. De fapt, el e arătat ca «fost episcop» într'un act al lui Petru Șchiopul, din 4 Ianuar 1586, privitor tocmai la mănăstirea Agapia². Aron îl cheamă a doua oară la episcopie, unde se află la 10 August 1594³. De acolo trece, pentru scurtă vreme, la Mitropolie, iar apoi se ascunde la Agapia, care a fost, până aproape de noi, mănăstire de călugări, și nu de călugărițe : acolo se întâmpină, într'un document nedatat, «Nicanor biv Mitropolit»⁴. Mormântul lui, care nu se mai poate deosebi astăzi, ar fi tot în acel ultim adăpost al său⁵.

La 10 August 1594, Mitropolia Moldovei o avea un Mitrofan, de obârșie mănăstirească necunoscută : el întărește un act de danie către mănăstirea Pobrata, alături de «Nica» dela Roman și cu episcopul de Rădăuți, Mardariu, urmaș al lui Ghedeon⁶. Spre sfârșitul anului, el merge, împreună cu Vornicul Crâstea, la Curtea împărătească, pentru a face declarația de supunere⁷. La 7 April din anul următor, el arată Bistrițenilor din Ardeal, unor vechi prieteni,—ceia ce ar dovedi că el fusese egumen la vre-o mănăstire din munte—, că Domnul său, prietenul creștinătății, se luptă de sârg împotriva păgânilor, «dușmanii lui Hristos», ucigând, acum în urmă, la Smil sau Ismail pe toți apărătorii ca și pe toți locuitorii acelei cetăți nenorocite⁸. Tovarășul de gânduri războinice ale lui Aron-Vodă și corespondentul Sașilor din Bistrița nu păstră cărja decât până în acele zile din Maiu următor, când Domnul său fu răsturnat de Ungurii din strajă și dus în Ardeal, unde și muri.

¹ Legenda spune că Aron, ca să se răzbune, ar fi «scopit» pe Nicanor, care prin aceasta ar fi fost adus a părăsi lumea cu totul.

² Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 216-8.

³ Hurmuzaki, XI, p. 905.

⁴ Bibl. Ac. Rom., doc. LXX, 166.

⁵ Cf. și Melchisedec, *Notițe*, pp. 30, 48 și urm.

⁶ Wickenhauser, *Radautz*, p. 19.

⁷ Hurmuzaki, XII, p. 24, no. LVIII.

⁸ *Ibid.*, p. 40, no. LXXXIX.

Ștefan Răzvan, urmașul din mila lui Sigismund Báthory al lui Aron, își făcù alt Mitropolit, pe Mardarie de Rădăuți, și, astfel, acesta stătea alături de Mihail al Ungrovlahiei în fruntea Vlădicilor strânși la Iași pentru a împiedeca silințele spre Unire ale misionarilor catolici.

Hotărârile sinodului din Iași nu ni s'au păstrat, dar putem bănuî lesne cuprinsul lor. Ele nu fură însă aduse la îndeplinire, căci un Domn ca Ieremia Movilă, care înlocui, încă în August 1595, pe Ștefan-Vodă, nu putea să aibă o direcție ortodoxă prea strictă, odată ce făcea parte dintre sfătuitoarii lui Petru Șchiopul, odată ce eră fratele Mitropolitului Gheorghe, îngăduitorul și curtenitorul catolicilor, odată ce, acum în urmă, ajungea unde nu visase vre-o dată să ajungă, prin armele lui Ioan Zamoyski, Hatmanul Poloniei. Poate că Mardarie părăsi Scaunul său arhipăstoresc încă dela venirea în Domnie a Ieremiei: oricum, acesta nu-l putea suferi mult timp în preajma lui.

În curând se ținù un al doilea sinod împotriva propagandei latine, dar nu în Moldova, care nu fù nici reprezentată la dezbaterile cele nouă, ci în orașul Brzesk, care făcea parte din stăpânirea prințului de Ostrog, Constantin; acesta, un prieten al lui Mihai Viteazul, făcuse în Capitala sa o tipografie, care dădù Biblia slavonă din 1581¹, și o școală mai înaltă, la care chemă ca director pe Meletie Smotricki din Camenița și pe acel Gheorghe Palamele, din Creta, care a cântat în lungi versuri grecești palide «vitejiile» lui Mihai Viteazul². La el se adăpostì și un Mitropolit grec, Pafnutie³. Nichifor dascălul, care fusese închis câtvă timp de Ieremia, pentru că ar fi spionat în folosul Turcilor, la Hotin, alergă și el la acest mic centru al ortodoxiei celei

¹ Engel, l. c.

² Legrand, «*Bibliothèque grecque vulgaire*», vol. ultim. Cf. *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, II, p. 609.

³ «Paphuntinus»; Nichifor Dascălul, p. 14.

mai sigure și mai hotărâte. Planul lui Ieremia-Vodă de a-l prinde din nou cu ajutorul Polonilor, plan arătat în scrisoarea lui dela 18 Iunie 1596, rămase zădarnic¹. Cât privește pe Mardarie, fostul Mitropolit moldovenesc eră în 1602 egumen în Ținuturile găzduitorului său, la mănăstirea Sf. Gheorghe din Drohobycz, și făcea negoț prin nepotul său, Grecul Dimitrie Georgiowitz din Zamosc².

De acum înainte lupta dintre catolicism și ortodoxie se mărgenește în hotarele Poloniei. Sinodul din Brzesk, în 1596, se părea că trebuie să se mântuie printr'o sângeroasă luptă cu armele; la urmă, cele două partide dădură două adunări deosebite: a uniților arată aplecare către politica regelui Sigismund și a lui Zamoyski. Dar o a doua, în fruntea căreia erau Nichifor și Chiril Lucaris, hotără că episcopii cari și-au lăsat legea, au pierdut, cu Mitropolitul lor, Mihail Ragoza, în frunte, și situațiile lor arhieresti. Constantin de Ostrog, «cneazul Constantin Vasile», rămase și el în părerile lui, sprijinit de Cazaci. Împotriva acestora din urmă se dădu la 1597 o mare lovitură, prinzându-se una din cele două căpetenii ale lor, Nalevaico, al cărui cap căzu în chiar acest an. Din parte-i, dascălul Nichifor, după ce fusese întrebuințat, un timp, de însuși Ieremia-Vodă, pentru a-l împacă, de spre Turci, cu Sinan-Pașa, fû închis la Marienburg și nu fû liberat de acolo niciodată³.

În zădar îl ceru Patriarhul de Constantinopol prin Mihail Viteazul, în Octombrie 1598, și apoi Sultanul însuși⁴; el nu mai ieși niciodată la iveală.

¹ Hurmuzaki, *Supl.* II¹, pp. 389-90, no. CXCVIII.

² *Relațiile cu Lembergul*, p. 111.

³ *Nichifor dascălul*, p. 9; Melchisedec, *l. c.*, p. 31. În *Analele Academiei din Petersburg* pe 1899, III, p. 578 și urm., P. Zucovici a tipărit un studiu «Despre cercetarea vinovăției arhimandritului Nichifor, președintele sinodului ortodox din Brzesk», — mie neaccesibil; v. Papadopoulos, *l. c.*

⁴ Cf. Chrys. Papadopoulos, *l. c.* și Hurmuzaki, *Supl.* II¹, p. 483.

CAP. IV.

Movileștii și catolicismul.

Jeremia Movilă, care a chemat din nou pe fratele său
 hie pentru a păstori țara, nu poate fi privit ca un
 ent hotărât al catolicismului. Ctitorul dela Sucevița,
 a făcut-o din nou, mai mare și mai frumoasă, împodo-
 picturi bogate și alese și cu un pridvor în stil cu
 u¹, eră un evlavios al legii vechi, și nu vre-un
 pe care, de alminterea, nu l-ar fi îndurat nici
 i, nici clerul. Episcopul Querini se laudă față de Papa
 fi ținut în voie în ziua de *Corpus Domini*, ducând
 l, în alaiu, pe Domnul însuși, pe Mitropolitul
 pe Vlădicii ceilalți, boierimea și oaste², dar Po-
 i reprezentau catolicismul în straja domnească și
 te și ar fi vrut să nu se amestece un străin în că-
 lor suflească, îl învinuiau pe dânsul că iea parte
 le ortodoxe și mănâncă în asemenea zile la masa
³. Pare sigur că Ieremia-Vodă a dat și 300 de
 ntru împodobirea bisericii catolice a Maicii Dom-
 nului Suceava și că a venit de două ori, cu epis-
 , la slujba dumnezeiască a lui Querini, care pre-
 grecește și întrebuință chiar un tălmăciu moldo-
 tele și le-a dat după Poloni, al căror frumos
 n l. Potocki, Korecki, Wisznowiecki, îl făcea să
 ă mult la deosebirea de lege⁴, căci Domni-
 utate peste Nistru trecură la catolicism, și, dacă
 Potocki și Ecaterina Korecki nu-și schimbă numele,
 Sta | Przerebski se chemă Ana, iar din Zamfira se făc

¹ V. *Neamul românesc în Bucovina*, p. 154 și urm.

² Hurmuzaki, III¹, p. 549.

³ *Colekta lui Traian*, VII, p. 319.

⁴ Hurmuzaki, I, c.

⁵ *Pașca*, II, p. 137 și urm.

la nunta cu Wisznowiecki o Regina¹. Dar sinodul comun cu episcopii moldoveni și seminariul catolic care s'ar fi făgăduit lui Querini nu înfățișează de sigur elemente serioase în politica religioasă a celui d'întăiu dintre Movilești². Titlul pe care și-l dă Querini, într'o scrisoare către Zamoyiski³ la 1603, de episcop al Moldovei și Țerii-Românești — *episcopus utriusque Valachiae* —, n'avea niciun rost real.

De alminterea catolicismul eră seryit cum nu se poate mai slab: pe lângă Querini, erau doar preoți sfințiți prin Ardeal, «eretici», preoți însurați și copleșiți de toate viciile, preoți cari abia știau în numele cărui legi vorbesc⁴. Demnitatea de episcop se căpătă prin alegerea de preoți și de orașele catolice: Bacău, Roman, Cotnari, Troțuș, Suceava, Hârlău, Neamț, Baia și Iași, dar se zicea de obicei că Domnul numește, până vine rândul să întărească Sf. Scaun⁵.

Astfel, după ce Querini muri, fără să fi făcut o adevărată ispravă, dușmanit cum eră de Poloni, cari-l învinuiau că s'a pus să sape după comori supt turnurile cetății Sucevei⁶, nu se găsi pentru a-i lua locul, cu totul fără însemnătate, decât fostul vicariu Arsengo, numit de Papă la 17 Septembrie 1607, după moartea lui Ieremia și a fratelui său, Simion, care-i urmase⁷. Pentru moștenirea lui Arsengo se dădă, începând din Iunie 1610, o luptă înviersunată între vicariul mortului episcop, Valerian Lubieniecki, Polon guraliv și războinic, care purtase armele și făcuse isprăvi sângeroase în Ardeal pentru ca să urmeze în Moldova cu afa-

¹ *Ibid.* Nunta acestuia se făcu la Suceava și de sigur după ritul ortodox: Hurmuzaki, *Supl.*, II², p. 259, no. CXXVIII.

² Hurmuzaki, III, l. c.

³ *Ibid.*, *Supl.* II², pp. 232—3, no. CXL.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Studii și doc.*, I-II, pp. 418-21.

⁶ *Columna lui Traian*, l. c., p. 319 și urm.

⁷ Eubel, în *Römische Quartalschrift*, 1898 (XII).

eri și între celelalte elemente catolice din țară :
 ii unguri dela Bacău, în frunte cu fratele Ioan
 Va , și parohul Baltazar din domneasca Suceavă¹.
 n își birul, prin documente de laudă și legitimare,
 și prin puternice protecții, dușmanii, și la 1-iu Februar
 1 el căpăta la Roma recunoașterea sa¹. Un alt Polon,
 , îi urmă în Novembre 1618, și după acesta veni, la 19
 ti 1627, un al treilea, care muri în 1631, Gabriel Fredro².
 mul nu stătea în țară, unde catolicismul eră călăuzit
 oți fără pregătire și răspundere și de gardianul dela
 cu Ungurii săi, cari nu erau cu mult mai chemați
 ru greaua lor sarcină.

Pe când confesia latină urmă acest drum în Moldova
 uită de Movilești, Mihai Viteazul nu înțelegea să aibă
 m amestec cu o altă lege decât cea îndătinată în prin-
 ul Țerii-Românești. El începea acolo o politică reli-
 statornică, ce alcătuiește unul din capitolele cele
 interesante ale Domniei lui.

razimă pe strângerea legăturilor cu Patriarhia
 tinopolitană, înălțată întru câtvă dela o bucată de
 și cu alți factori ortodocși din Răsărit. În al doilea
 curățirea vieții mănăstirești pentru ca Biserica
 să poată căpăta de acum înainte episcopi vred-
 treilea, pe întemeierea unei vieți bisericesti rân-
 unei ierarhii canonice în Ardeal. În sfârșit, nu se
 tăgădui că el a dorit să apropie așa de mult încât
 unească bisericeste, țerile românești între sine.

---

¹ *Columna lui Traian, l. c.; Studii și doc., I-II, p. 417 și urm.; cf. Kemeny, Ueber den Bisthum und das Franziskanerkloster zu Bakov in der Moldau, in Kurz, Magazin, II (1846), p. 3 și urm. Cf. Bandini, in An. Ac. Rom., XVI, pp. 219-20.*

² *Ibid.*

PARTEA a III-a.

POLITICA RELIGIOASĂ

A LUI

MIHAI VITEAZUL.

CAP. I.

Mihai Viteazul și arhieriei din Balcani.

Dela Constantinopol Mihai cere cândvă, prin Eftimie Mitropolitul, să i se trimeată o pravilă de canoane și una din cărțile e; acolo își trimete el Mitropolii pentru a fi sfințiți sau, cel puțin, de acolo cere el întărirea lor după ce el i-a numit, pe temelul unei alegeri, — cum se întâlnește mai târziu —, făcând de episcopii țerii și de cei străini pe cari i se întâmplă găzdui¹. El ajută și alipirea mai strânsă a Bulgarilor, pe voiă să-i ridice pentru Creștinătate, de Patriarhia din Constantinopol, care avea, nu numai în Capitala Împărăției, la Târnova, la Sofia, la Cerven lângă Rusciuc, la la Lovcea², în sfârșit, Mitropolii ascultători de neam grecesc³.

Pigas, unul din cei mai mari printre clericii grecu învățatură în acest timp, căpătă, fiind numai Patriarh de Alexandria dar având în grijă Scaunul Constantinopolului, pe care-l părăsi în curând, — sarcina, din partea lui, de a negocia pacea cu Mihai însuși, ca și, apoi, Arhiepiscopul și cu Împăratul, cap al legii creștine pentru cruciata. Dela 23 Maiu 1597 înainte, avem scrisori de la Domnul muntean, pe care el nădăjduia pentru prietenia cu Împăratul păgân al

¹ V. p. 149; Ichisedec, în *An. Ac. Rom.*, III, pp. 42-3.

² XII, p. no. CCCCXXXIII.

³ 3.

Răsăritului, dela care își așteptă înaintare și ocrotire. Corespondența cu învățatul arhieru grec urmează și în cursul anului 1598, având de scop aceiași înțelegere stornică a lui Mihai cu Turcii². De fapt, Sultanul se alegea pacea de care aveă atâta nevoie, iar locțiitorul de Patriarh al Țarigradului cu pomeni de mai multe sute de galber

Dela un agent împărătesc pe lângă Mihai-Vodă aflăm că el, în planul lui cel mare de a-și întinde puterea zdrobitoare asupra Balcanului întreg, aveă înțelegeri cu Mitropolitii din Filipopol și Sofia, Greci și ei³. Cel dela Adrianopol veni chiar la Târnova, unde stătù douăzeci de zile așteptând ivirea noii căpetenii creștine, cu aceiași sete care ar fi așteptat «Ziua Judecătii»⁴.

Acolo la Târnova ținea cărja arhierască un Grec de neam mare, înrudit de curând și cu Cantacuzinii, Dionisie Ralli, care-și zicea și Paleologul⁵. Pe când alții avură nu mai legături trecătoare cu Mihai, acesta se alipì de dâns după ce văzù că năvălirea în Bulgaria, făgăduită pentru anul 1597, nu se putù aduce la îndeplinire. Din satul de lângă Nicopol, de unde pândia sosirea Românilor, el trecù, în Octombrie, dincoace de Dunăre, și intră în rândul sfinților obișnuiți ai Voevodului, în care nădăjduia toată Creștinătatea răsăriteană, gata să se miște și să meargă di

¹ *Ibid.*, p. 299, no. CCCCLVII și nota 2; Melchisedec, în *An. Ac. Rom.* III, pp. 34-5. Cf., pentru Pigas și scrierea sa, *Orthodoxos Didaskalia*, — în *lit. române în secolul al XVIII-lea*, I, p. 449. Scrisori de-ale lui sînt fost tipărite, nu de mult, de către Émile Legrand. Altele, cuprinse într'un manuscript din Chalki, au servit lui Malișevski pentru biografia lui Pigas, pe care o rezumă Melchisedec, *l. c.*

² Hurmuzaki, *l. c.*, p. 329, no. CCCXCVII; p. 334, no. D; p. 417, no. DCXXXII; pp. 1264, 1265-6.

³ *Ibid.*, pp. 1265-6.

⁴ *Ibid.*, p. 291.

⁵ Testamentul lui Radu-Vodă Șerban, în *Socoteliile Sibiului*, *Ac. Rom.*, XXI; p. 21 sau Lăpădatu, *Doc.*, I, pp. 52-3.

steaua norocului său. Și în cele sufletești, Mitropolitul Dionisie fû duhovnicul aliatului său politic. La facerea jurământului către Împăratul al lui Mihai-Vodă el eră de față, în Iunie 1598, împreună cu «Eftimie arhiepiscop»¹, un Român, dar nu și cu ceilalți episcopi munteni²; comisarii germani auziră din gura lui că pravoslavnicii greci și slavi din Împărăția turcească n'au gând mai drag decât al răscoalei mântuitoare³. Trecând, în Octombrie 1599, cu Mihai cuceritorul în Ardeal, el se împărtășî, în noua reședință din Bălgrad, de toată bunăvoința, cinstea și încrederea din partea acestuia; în lipsa Mitropolitului Eftimie și a noului Mitropolit ardelean făcut de însuși Mihai, sau și în prezența acestora, el slujiă înaintea Domnului, și, la Bobotează, el îl stropl, după datină, cu aghiazmă. În găzduitorul său el vedeă un mare viteaz, dar pregetă să mustre viața lui care nu ținea seamă în toate de poruncile dumnezeiești ale blândetei și curăției. Pentru Imperiali, pe lângă cari căută cu orice prilej a se lua bine, el aveă la îndămână vorbe dulci și smerite, mari făgăduieli orbitoare și sfinte icoane din vremea lui Constantin-cel-Mare însuși⁴. Față de Eftimie, care stătea bucuros la masa domnească până ce trecea peste orice margini⁴, Rallî, un cleric sever și cu autoritate, făcea o bună impresie și aveă o mare înrăurire.

Dar și alți arhierei greci se adunaseră pentru a împodobi puterea lui Mihai-Vodă în zilele lui de mărire. Astfel, sinodul pe care acesta îl face să fie ținut în Moldova pentru

---

¹ Iscălitura lui Eftimie, în planșele la vol. XII din colecția Hurmuzaki; cf. vol. III, p. 330.

² Cf. și Hurmuzaki, XII, p. 359, no. DXLIX.

³ Cf. *Contribuții la istoria Munteniei, l. c.*, p. 18; Hurmuzaki, XII, *tabla; Studii și doc.*, IX, p. 27 și urm. O scrisoare a lui Ali-Ceauș către Petru Șchiopul, fără dată, pomenește pe «Dionisie Vlădica de Târnova»; Varșovia, Bibl. Zamoyski, ms. de corespondență româno-polonă, p. 81.

⁴ Hurmuzaki, XII, p. 826.

alegerea unor noi Vlădici în locul celor ce fugiseră cu Ieremia, e prezidat, în Iunie 1600, de însuși patriarhul Ohridei, Nectarie, care, iscăbind, nu mai pune în titlul său și țerile noastre, ci-și zice numai «arhiepiscop al Iustinianeii Prime, al Ohridei, a toată Bulgaria, al Serbiei și celelalte»¹.

Un Mitropolit aziatic, Gherman de Cesarea lui Filip, ieșea la același sinod. Pentru a se face numărul cerut de membri, sânt de față apoi un Mitropolit macedonean, de Vodena, Teofan, și unul venit tocmai dela Hebron, Efrem, care știa să scrie slavonește².

Pentru întâiași dată, prin izbânda în războiul purtat împotriva Turcilor ajungea un Domn român să aibă în jurul său atâția reprezentanți ai Bisericilor răsăritene, cari înfățișau și dorința neamurilor creștine din acele părți de a-l vedea sosind în mijlocul lor pentru a înnoi, într-o formă oarecare, vechea viață liberă din vremea Împăraților «incununați de Dumnezeu». Ei stătură în umbra steagului său atâta vreme cât vântul gloriei îl făcuse să fâlăie, și apoi, încredințați că nici dela Dunăre, nici din Apusul german nu poate veni ca răsplătitor cineva mai tare decât Turcul, ei își căutară iarăși rostul pe lângă un stăpân pe care-l urau pentru legea lui păgână, dar încă mai mult pentru și mai păgâna lui lăcomie nesățioasă.

Prin politică și arme nu eram în stare a strânge în jurul nostru în chip statornic pe Răsăriteni; Domnii cei mari, bogați și harnici din veacul al XVII-lea știură să-i câștige însă pentru multă vreme prin cellalt, și mai sigur, mijloc de înrăurire, *cultura*.

---

¹ *Studii și doc.*, IX, p. 31.

² *Ibid.*

CAP. II.

Cele d'intăiu închinări de lăcașuri românești la
Locurile Sfinte.

Se pare chiar că Mihai e cel d'intăiu *Domn* român care să fi închinat la mănăstiri din Răsărit prisosul veniturilor vre unei mănăstiri din țară, din dijma dela țerani, plata ce dădeau Țiganii spre a fi scutiți de munca robiei, vinăriciul ș. a. ¹. Căci nu mai aflăm alt act de acest fel până la acela din 28 August 1599 prin care el închină mănăstirii Simopetre din Atos biserica din București înoită și înzestrată de dânsul cu chilii în preajma Curții sale, biserică al cărei nume, «Mihai-Vodă», îl amintește încă ².

Până atunci tragerea de inimă față de Locurile Sfinte și layrele răsăritene se arătase, în adevăr, prin danii de bani, prin zidiri, prin odoare sau odăjdii, prin danji, *directe* și *neîmpărțite*, de moși, ca acelea pe care, la 1590, jupâneasa Caplea le lasă tot Simopetrei, mănăstirea iubită, deci, de Munteni, căreia și Mihai-Vodă îi dădă sate ³ și o Evanghelie frumoasă ⁴.

E drept că la 1591 încă, Patriarhul Ieremia,— care, cu plată, împărți mai multe întăriri de stăpânire la noi, în anii 1591-2,— făcea din «biserica Sf. Nicolae din Țara-Românească», — aceiași cu «Mihai-Vodă» —, o stavropighie, cea d'intăiu biserică din principate care să fi atârnat numai de Patriarhie ⁵. Nu era totuși o adevărată închinare, ca aceia pe care Gluceral Părvu o făcuse la 1588, dând Bucovățul mănăstirii Sf. Varlaam din Răsărit ⁶.

¹ V. Cipariu, *Arhivă*, p. 311 și urm.

² Cipariu, *l. c.*, p. 317.

³ *Ibid.*, p. 199.

⁴ *Ibid.*, p. 175.

⁵ *Ibid.*, p. 197. Dar v. *Studii și doc.*, V, p. 433, nota 1.

⁶ V. și *Studii și doc.*, V, p. 142.

Că Petru Șchiopul, «unchiul» lui Mihnea, îngăduise pe călugării dela Sf. Sava din Ierusalim a-și stăpâni metohul cu același nume, clădit *de dâșii* la Iași, din niște case dăruite de Domnie, în 1583¹, — nu înseamnă o închinare, ci legătura firească dintre mănăstirea-mamă și cea întemeiată de dânsa pe pământ străin. Cât despre metohul, cu hramul Sf. Arhangheli, al mănăstirii Sinai, — cu care Petru Șchiopul știm că avuse afaceri de bani² —, metoh pomenit în 1597, e mănăstirea Frumoasa de azi, și el a fost închinat numai de Movilești³, după epoca lui Mihai.

Toate aceste cazuri, de o natură deosebită, erau însă numai cu totul răzlețe: unui Domn crescut în Răsărit, trăit între călugării de acolo, legat prin atâtea legături de Sfintele Locuri, care-i dăduseră și învățătura de care eră așa de mândru, — lui Radu-Vodă Mihnea îi eră păstrat rolul de a începe era «închinărilor», «afirosirilor», pentru mănăstirile noastre.

CAP. III.

Sinodul lui Mihai Viteazul pentru disciplina clerului monahal.

Printr'o fericită întâmplare ni s'au păstrat actele sinodului dela Iași, despre care va fi vorba mai pe larg îndată. Am fi câștigat și mai mult având pe acelea ale sinodului muntean, alcătuit din Eftimie și colegii săi, Teofil de Râmnic și Luca de Buzău, care hotărî o nouă viață mănăstirească.

Sinodul urmă îndemnul Domnului, care văzuse «că au început sfintele mănăstiri niște obiceiuri carele nu sânt de

¹ Arch. ist., I¹, p. 127; cf. și p. 112; I², p. 19.

² Cf. Hurmuzaki, XII; Arch. ist., III, pp. 75-6.

³ V. mai departe.

tocmeala sfintei pravili» — cerute, cum știm, de Eftimie din Constantinopol.

Se ieau măsuri de oprire «pentru egumenii ce încap la egumenie cu mită, fără voia soborului», — adică a soborului călugărilor din mănăstirea lor, — «sau oameni străini din alte țeri, fără nicio milă la sfânta casă», aducându-se astfel «răsipă și sărăcie». Mirenii, de orice treaptă, și ierarhii, până la Patriarhii înșii, n'aveau să se mai amestece de acum la mănăstiri pentru a pune egumeni, pentru a-i izgoni sau pentru a face schimburi și cumpărături cu averea lăsată de ctitori: «Au dat», spune actul din 1666, — care amintește, pe scurt, ste hotărâri, întărite de patriarhul Ieremia ¹, — «tuturor ctitorilor mănăstiri ca să aibă pace și repaos: nimeni din boiari, sau Vlădică, sau episcop, sau fieștecine din dregători n'aibă voie a lua cu bani, au verice din mănăstire, a pune egumeni, nici a scoate». Toate le hotărăște șur soborul, care «iea seama și de venit și de cheltuială». Judecata asupra călugărilor o va avea egumenul cu soborul său, iar păcatele cele mai grele, pe care totdeauna le păstrase Domnul, vor fi judecate înaintea lui ².

Ca un sfătuitor la această măsură trebuia privit acel egumen Sârghie de Tismana, din care Mihai făcù un episcop de Maramurăș. Cunoaștem și pe egumenul din Bistrița, Teodor, în mănăstirea căruia stătù Mihai fugar, în toamna anului 1600, cumpărând, cu acest prilej, din leafa ostașilor ce se mai aflau pe lângă dânsul, satul Costeștii, moșnenesc, și închinându-l sfântului lăcaș al vechilor Craiovești ³. La 1603, puțin timp după moartea lui Mihai, întâlnim în Cozia, unde se adăpostise maica Teofana, mama Domnului, pe egumenul Teodor, care mărturisește pentru o danie, «cu

¹ V. doc. I/LXXIV al Academiei Române, — copie; reprodus în parte la Partenie, *Anastasia Crimca*, p. 35, nota 2. Data de 1593 poate fi greșită.

² Iorga, *Doc. Cantacuzinilor*, pp. 64-5, no. XXVII.

³ Papiu, *Tezaur*, I, p. 391 și urm.

tot soborul», după rânduiala ce cunoaștem acum : doi proegumeni și un monah se află, cu acest prilej, între «călugării» episcopului de Râmnic, care eră de față¹.

CAP. IV.

Noua Mitropolie din Bălgrad.

Planurile de înnoire și întărire a Bisericii, pe care le formase Mihai, se întindeau însă și asupra Ardealului românesc.

În Maiu 1595, clerul înalt și boierimea Țerii-Românești, — ai căror delegați întrecuseră «învățătura» pe care li-o dăduse Domnul, strâns de apropiata năvălire turcească, — încheiau, în numele lui și după placul lor, un tratat de închinare față de principele ardelean cu ifosuri de adevărat «Craiu», catolicul Sigismund Báthory. Acest ucenic al Iezuiților, care așeză pe un episcop latin, Dimitrie Naprágy, în Scaunul din Alba-Iulia, izgonind pe superintendentul calvin și luptând să dezrădăcineze eresia, n'avea nimic împotriva ortodoxiei românești în sine. Ba, eră chiar bucuros ca ea să se înalte, să se organizeze deplin, desfăcându-se din legăturile de până atunci cu calvinismul și ajungând în stare să se poată apăra și pe viitor de orice încălcare din această parte.

Deci el se învôl foarte lesne la supunerea tuturor «bisericilor românești» de supt puterea sa către Mitropolia din Târgoviște, către dreptul canonic și datinele pe care ea le înfățișă. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât Târgoviștea nu mai eră acum în țară străină, de oare tratatul înlătură orice neatârnnare politică a principatului muntean, făcând în adevăr o unire totală și desăvârșită între el și Ardealul crăiesc, — «o țară ca alaltă», sc

¹ *Ibid.*, p. 390.

atunci un corespondent al Bistriței ardelene, din Moldova, care se găsea și ea în aceeași situație politică¹. Tratatul din 20 Maiu spune lămurit: «Toate bisericile românești» — se păstrează deci acest termin calvin de «biserici» — din țara Măriei Sale vor fi supt judecata și despusul Mitropolitului din Târgoviște, după dreptul bisericesc și orânduiala țerii aceleia, și preoții își vor putea strânge veniturile lor îndatinate și obișnuite²».

Peste câteva zile, principele Sigismund supunea noului Mitropolit, urmașul, — dela 1585 înainte³ —, al lui Ghenadie, «bisericiile» din Țara Făgărașului, care, de bună seamă, fuseseră mai mult timp calvinizate. Prin chiar actul său de numire, Ioan avea, de alminterea, în seama sa «toate bisericile românești din Ardeal și părțile ungurești, afară de acele biserici, peste care, după învoirea noastră, păstorește (*praeest*) Vlădica Spiridon, care e și dânsul Român⁴», adică părțile de Nord-Vest ale Ardealului și cele ungurești învecinate cu dânsule.

Ca urmaș al acestuia se întâmpină acuma la Vad, în 1600, un Ioan Cernea (*Chyernay*), căruia i se zice, într-o afacere de moși, «episcop sârbesc», — adică de rit răsăritean —, «al unor biserici românești»⁵. După orânduiala din 1595 însă acest Vlădică al părților de Miazănoapte eră să fie și el în ascultarea Mitropoliei târgoviștene, pe

¹ *Doc. Bistriței*, I, p. 3, no. iv.

² Hurmuzaki, III¹, p. 212: «Omnes etiam ecclesiae valachicales in ditionibus Suae Serenitatis existentes erunt sub iurisdictione vel dispositione archiepiscopi tergovistiensis, iuxta ecclesiastici iuris et ordinis illius regni dispositionem, proventusque suos solitos et ordinarios percipere poterunt.» În aceeași clauză se spune că tot clerul muntean își va păstra privilegiile îndatinate.

³ Numit la 20 Mart; la 18 August se întorcea hirotonisit din Țara-Românească; Bunea, *Vechile Episcopii*, pp. 60-1; Hurmuzaki, XI, p. 830; cf. *Sate și preoți*, p. 36.

⁴ Bunea, *l. c.*

⁵ Bunea, *Ierarchia*, p. 298.

când înainte, afară de amestecul, în ce privește credința, al superintendentului calvin, el gravită către Suceava, — de unde venise, prin mănăstirea Vadului, această episcopie, precum cealaltă veni, prin mănăstirea Prislopului și apoi a Geoagiului, dela Domnii Țerii-Românești.

Dela înaintașii săi calvini, înlăturați cu totul acuma, și dela «Mitropolitul» Ghenadie, Ioan avea stăpânirile și titlurile lor de până atunci, și a lui eră acum casa de pe dealul cetății Bălgradului, casă de care vorbește o hotarnică din 1581, care, zicând «episcop românesc», înțelege, neapărat, pe cel recunoscut și sprijinit de Cărmuirea din acea vreme, «piscupul» calvinesc¹. Eră acolo și o biserică a Românilor de legea Craiului, biserică în care și-a aflat locul de odihnă la 1595 un Trimes al lui Mihai Viteazul, Danciul din Brâncoveni, al cărui fiu ajunsese, peste vre-o patruzeci de ani, Matei-Vodă, urmașul lui Mihai².

La sfârșitul anului 1596 Mihai petrecu în Ardeal ca oaspete al lui Sigismund, intrând în cetatea Bălgradului sau Albeii-Iulii la 30 Decembre, cu o sută de călăreți din boierimea sa. Principele ardelean, care ajunsese a înțelege însemnătatea acestui vecin, îi făcu o cinste neobișnuită, ieșindu-i înainte la un sfert de milă. La 1-iu Ianuar 1597, după ce amândoi stăpânitorii de țară, — căci tratatul din Maiu 1595 fusese sfărâmat încă în cursul aceluiași an —, vorbiseră despre războiul cu Turcii înaintea nunciului papal, Mihai ascultă lângă aliatul său slujba în biserica latină a Bălgradului, care cuprindea rămășițele lui Ioan Hunyady cel tânăr și ale Zápolyeștilor. Peste câteva zile, el se întorcea în țara lui.

Atunci, cred, în clipa darurilor, laudelor, făgăduielilor, când Mihai eră mai trebuitor lui Sigismund, i se dăruî moșia Buia, în părțile Târnavelor, unde s'ar mai vedea încă

¹ Dobrescu, *Fragmente*, p. 10.

² Arch. Statului, *Mănăstirea dintr'un lemn*, pach. 18, no. 1; *Studii și doc.*, V, p. 639; *Inscripții din bisericile României*, I, pp. 203-4.

urme de zugrăveală în stil răsăritean pe vechi pereți de biserică profanată și părăsită (și în Ocna Șibiiului, — Mihai, ajuns îndată urmaș al principilor Ardealului, — făcû apoi să se înalțe, supt îngrijirea Vistierului Vasile, o biserică pe care o putem vedea încă, și pe care, după căderea lui, Românii din oraș, cu popa Oprea din Alămor în frunte, trebură să o răscumpere dela dărmare, plătind o taxă în folosul bisericii calvinești a Ungurilor)¹. Și, tot atunci, se dădu voie lui Mihai a face din nou biserica din preajma cetății Albeilului. Ea fû clădită «pe deal lângă cetate», zice Naprágy, iar Petru Movilă², arhiepiscopul Chievului, mărturisește, peste vre-o douăzeci de ani, că zidirea se făcû, «nu în cetate, ca nu cumvâ cu schimbarea vremilor să o risipească, ci la margenea orașului, lângă zidul cetății, într'un loc frumos».

Se alese hramul nou al celor trei Arhangheli, dintre cari unul eră patronul Voevodului. Și episcopul catolic Naprágy, care priviă aceasta ca o scădere și batjocurare a Bisericii sale, asigură că Sigismund ar fi mers așa de departe cu bunăvoința, încât ar fi înzestrat cu moșii ardelenene mănăstirea românească din reședința sa³. O astfel de neobișnuită măsură prielnică Românilor se înțelege, de altfel, gândindu-se cineva că pe atunci Statele ardelenesti nu preă aveau răgaz să vorbească și, chiar dacă glasul lor ar fi fost mai slobod, în cetate și hotarul ei eră stăpân doar prințul, și, precum își aveă în chiar cuprinsul întăriturilor o biserică a catolicilor, așa el puteă să îngăduie, de hatărul lui Mihai-Vodă și în ciuda calvinilor, o mănăstire a ortodocșilor⁴.

Peste ceva mai puțin de trei ani dela întâlnirea sa cu

¹ *Inscripții și însemnări ardelenene și maramureșene*, I (Studii și Documente XII), p. 280, no. VII.

² *V. mai departe*.

³ *Hormuzaki*, IV¹, p. 287: «monasterium in colle penes civitatem sumptibus Michaelis extrui permisit praeiisque donaverat».

⁴ Cf. Cipariu, *Archivu*, p. 303.

Sigismund Báthory în cetatea Bălgradului, Mihai intră în ea ca biruitor, după ce zdrobise oastea cardinalului Andrei,—vărul lui Sigismund—, care perî în fugă omorât de ai săi. Acuma Mihai eră liber să întregască și ctitoria lui ardele-nească.

Voevodul biruitor dădù lui Ioan de Prislop cîrjă nouă de Vlădică stăpânitor, și cu acest Mitropolit Ioan începe șirul arhipăstorilor canonici ai Românilor de peste munți ¹. Cîrja de argint s'a păstrat până târziu, pomenind numele lui Ioan ². Se pare chiar că pecetea cea mai veche, a cărei matrice s'ar află încă în cancelaria Mitropoliei din Blaj, are tot acest nume al lui Ioan ³. Documentele muntene, de în-tărîre din partea Domnilor următori, știu și ele de biserica pe care a făcut-o «Mihai-Vodă pă vreamă când au fost Craiu într'acea parte de loc» ⁴. În sfârșit, până și cronica Terii-Românești, scrisă de Logofătul Teodosie, cuprindeă în partea ei pierdută azi ca original, dar păstrată în prefacere de către Mitropolitul pomenit al Chievului, Petru Movilă, fiu de Domn român, în notele acestuia despre viața sa, știrea că în adevăr Mihai Viteazul a întemeiat Mitropolia. El «a mutat», zice acest sigur izvor, «episcopia la Bălgrad (căci mai înainte trăiau în alt loc episcopii), unde până astăzi este cu ajutorul lui Dumnezeu, și a așezat acolo pe cel d'întăiu episcop de Bălgrad, Ioan, bărbat smerit, binefăcător și sfânt, care, trăind în acel loc cu sfințenie, s'a învrednicit a primi și darul facerii de minuni», neputrezindu-i trupul și rămîind cu bun miros; o minune, povestită de Hrizea Vistierul și de Dragomir Pitarul, tovarăși de luptă ai lui Mihai în Ardeal, ar fi arătat, de al-minteri, din capul locului și celor mai împietriți tăgădui-

¹ V. pomelnicul, cu însemnare dela Vlădica Atanasie, care a făcut Unirea, în *Studii și doc.*, IV, p. 66; cf. *Sate și preoți*, p. 40, notă 2.

² Cipariu, *Acte și fragmente*, p. XIV.

³ Păr. I. M. Moldovanu, cetește astfel: «siiū peclat lob — Ion? — Mitropoli[t] [sto] bell[gradschil]; Cipariu, *Archivu*, p. 781.

⁴ *Socotelile Sibiiului*, în «An. Ac. Rom.», XXI; pp. 19-20, notă.

tori, cu cât e mai bună credința Românilor decât a celorlalte neamuri ardelenne ce stau în mijlocul lor¹.

Astfel a luat ființă, prin cheltuiala, sânguintă și ideia rodnică a lui Mihai Viteazul, «arhiepiscopia și Mitropolia Bălgradului, Vadului, Silvașului» — sau Prislopului —, «Făgărașului» — după descalvinirea Ținutului —, «Maramurășului și Țerii Ungurești, iproci»², cu reședința în chiar Scaunul de stăpânire al Țerii, — cel mai trainic și mai de folos mormânt al neamului nostru de peste munți.

CAP. V.

Intoarcerea la Români a episcopiei de Muncaciu.

Ioan Cernea, din Vad, a trebuit deci să se supuiе lui Ioan din Bălgrad. Acesta avu însă un al doilea episcop sufragant, pe Sarghie de Muncaciu.

Sa spus că pentru tot Ținutul maramurășan, precum și pentru Sălăgiu, adică părțile Crasnei, pentru Arva, Ușocca, Bereg, Ținuturi vecine de către Apus, precum și pentru unghiul nord-ostic al Ardealului, cu Ciceul și Ungureșul, fusese făcut, la 1391, locoțiitor de episcop în numele Patriarhului din Constantinopol, exarh sau delegat, avându-și reședința într-o mănăstire stavropighială, scutită de orice altă superioritate ierarhică, egumenul din mănăstirea Dăni, lângă Sibhet, făcută de neamul lui Dragoș³.

¹ Din Istoria bisericească a Românilor, ex-
Ortodoxă Română» pe anul al VII-lea,
p. 144 urm.; Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul,

p.

² și țării.

³ românească, I, ed. II, pp. 11-3; Petru Maior,
14 și urm.; Basilovits, *Brevis notitia foundationis*

Urmașii egumenului Pahomie nu se putură păstra în această situație strălucită pe care o crease celui d'întăiu, în călătoria lui la Constantinopol, Baliță fiul lui Sas-Vodă și căpitan de margine al regatului în acele părți. Pe la 1450, egumenul Simion e numit, desprețuitor, numai «călugăr», și cei zece «oameni» ce se mai aflau cu el în mănăstirea cea mare și cea mică dela Peri nu capătă măcar acest titlul de monahi.

În schimb, la 1494, în cetatea Muncaciului, încunjurată de sate rusești, stătea un «Vlădică al Rușilor», care știu să-și capete dela rege, pe lângă toate veniturile episcopale în Maramurăș, și dreptul de a stă în Peri, de unde însă-l putu scoate, de două ori, urmașul lui Simion ca și al «popei Luca», Ilarie. Dar regele, dând dreptate acestui din urmă, îi hotărî să asculte, nu numai de Vlădica Muncaciului, dușmanul său, dar și de episcopii latini ai Ardealului¹. Și drepturile de arhipăstori le păstrară episcopii rusești din veacul al XVI-lea, un Ilarion, din 1552, care face din nou biserica Sf. Nicolae din Muncaci, un Vladislav, din 1597². La 1600 locul de Vlădică îl avea Petronie, care veni la Mihai Viteazul după cucerirea Ardealului și luă parte la soborul dela Iași, supt hotărârile căruia el iscălește în limba slavonă³.

În Iunie 1600, prin urmare, Rusul Petronie, raliat cauza lui Mihai Viteazul, putea să iscălească «episcop al Muncaciului»⁴. Până în Septembrie însă, când se mântul

---

Theodori Koriathovics, Cașovia, 1799-804; *Dulișcovici*, *Discuții istorice ungaro-rusești* (rusește), Ungvár, 1874; *Magazinul istoric*, III, p. 479; Miklosich și Müller, *Acta patriarchatus*, II, pp. 156-7; *Mihályi*, *Diplome maramureșene*, I, pp. 109-10. Cf. mai sus, pp. 51-2.

¹ Iorga, *Scrisori și inscripții ardelenе și maramurășene*, I' (St și doc., XII), p. xxxviii și urm.

² După Basilovits și Dulișcovici, în *Scrisori și inscripții*, I, p. XLV.

³ *Studii și doc.*, IX, p. 31 și urm.

⁴ *Ibid.*

stăpânirea ardelinească a lui Mihai-Vodă, acest Petronie muri sau își părăsi Scaunul, căci Sârghie, egumen de Tismana, îi luă locul, deși pentru foarte puțină vreme numai,—trăinicia Vlădicăi românesc în Maramurăș nesiind mult mai mare decât trăinicia Domnului românesc în Ardeal și comitatele exterioare. În 1603 numai, Sârghie merse la Chiev pentru a fi întărit acolo, Cărmuirea cea nouă ardelinească a lui Basta nelngăduindu-i legături prea strânse cu Țara-Românească¹. Totuși Simion-Vodă Movilă, câtvă timp luptător, cu armele Iailor, Tatarilor și Moldovenilor, pentru moștenirea lui mai Viteazul, și apoi pașnic Domn al Moldovei, sprijini acest arhiereu român și făcu să i se deă, de către șenii din Hust, averile pe cari aceștia le luaseră din ăstirea unde el își avea locuința obișnuită. În 1606, apoi la 9 Mart 1607, puterea duhovnicească a «episcopului românesc» e recunoscută astfel de stăpânii locurilor asupra cărora ea trebuia să se întindă². Avem și două acte muncelene privitoare la Sârghie, care-i dau titlul de fost «episcop în sfânta episcopie ce să chiamă Muncaciu, în Țara-Unrească», de «fost arhiereu la Muncaciu și la Maramurăș, ăpezat de răposatul Mihail Voevod, când au fost Domn în pământul Ardealului».

Sârghie, pe care-l aflăm ca egumen la Tismana încă din 88, trebuie să fi fost un cleric bătrân, împodobit cu ecare învățătură.

Fu înlocuit abia în 1614, prin Atanasie Krupeski, din Praysl în Polonia, Unit, care fu ales de Gheorghe Hoay, stăpânitorul de fapt al Maramurășului, pentru ca să ucă pe Ruși și Români la credința catolică². După darea rostului său episcopal, Sârghie trecu însuși în Polonia, de frica prigonirilor. Îl mai întâlnim apoi tot în lăcașul de unde pornise și în care-și petrecuse cea mai mare parte din viață; e din nou egumen, și i se zice, în

¹ Duligovici, II, p. 79, nota 2.

² Basilovita, I, pp. 42-3, 45-6, 46-7; Mihályi, p. 394, nota.

amintirea episcopiei ce avuse o clipă, arhimandrit sau numai «arhiereu». Numirea lui din nou la Tismana s'a făcut de Radu Mihnea, Domn al Moldovei, care-l chemă, îl adăpostă și-l trimise peste Milcov, fiului său ascultător, lui Alexandru Coconul¹.

Astfel se mântui cu episcopia românească din Muncaciu, pentru tot Maramurașul. Dela Krupeski înainte, vine un întreg șir de Vlădici ruși: Eftimie din 1618, Porfirie, Petronie,— poate tot cel vechiu —, în 1623, Ioan Grigorovici în 1627². Dela o vreme, ei nu mai au legături cu Unirea, și urmașul lui Ioan, Vasilie Tarasovici, a fost sfințit de Mitropolitul Moldovei la 1633³.

Din partea lor, principii, catolici sau calvini, ai Ardealului caută să lege Maramurașul Rușilor și Românilor de țara lor și pe calea bisericească.

Astfel Spiridon Ardeleanul, întărit din nou, de Gabriel Báthory, la 1608, capătă și drepturi asupra Maramurașului⁴. Îl și vedem pe acesta scriind Bistrițenilor, asupra vidicului românesc al cărora se întindea puterea lui, și luând, în asemenea scrisori, titlul de «Vlădica Spiridon de Ardeal și Maramuraș și celelalte părți din țara ungurească»⁵.

În Maramuraș, Spiridon era reprezentat adesea printr'un locțiitor, un «chip», statornic sau întâmplător⁶, și, cum se vede, mai târziu, prin anii 1630, Mitropolii ardeleni ortodocși nu-și mai schimbau «chipul» ce numiseră odată pentru Maramuraș.

¹ Diplomă din April 1626 a lui Alexandru, în Arch. Statului, *Tismana*, pachetul 7 din *Netrebnice*, no. 6: publicat de Gr. G. Tocilescu în *Columna lui Traian* pe 1874, pp. 237-8.

² După izvoarele citate, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramurașene*, I, pp. XLVI-VII.

³ *Ibid.*

⁴ Bunea, *Vechile episcopii*, p. 76, nota 1; *Doc. Bistriței*, II, pp. 94 n-le CCLII, CCLIV.

⁵ *Doc. Bistriței*, l. c. Îscălește însă «Vl[ă]d[i]ca Spiridon».

⁶ *Ibid.*

Spiridon eră superintendent și supraveghetor al tuturor bisericilor românești, cum a rămas și până la moarte¹, dar, precum spune și diploma lui de numire din nou, la 23 Septembrie 1605, numai cu condiția să nu supere pe Mitropolitul din Bălgrad,—căruia, ce e drept, Ștefan Bocskai, principele în numele căruia se dă întărirea, nu-l mai recunoaște ca arhiepiscop, ci numai ca episcop al părților ardelenesti de către principatul muntean.

Astfel, prin amestecul Vlădicăi de Vad în rosturile Maramurășului românesc și prin așezarea pe un picior de egalitate a celor doi episcopi, stăpânitorii unguri ai Ardealului, veniți pe urma lui Basta, aduceau înapoi vechile vremuri când Cărmuirea țerii recunoște două episcopi în legătură cu cele două Domnii românești, dar, bine înțeles, și aceasta numai atunci când nu făcea loc, printre ele și peste ele, superintendentului calvin.

CAP. VI.

Episcopii Ardealului după Mihai Viteazul.

Astfel de încălcări în dauna Mitropoliei Bălgradului se înțeleg lesne, când se urmăresc pagubele și suferințele ei după peirea marelui întemeietor al ierarhiei bisericești pentru Românii din Ardeal și Țara Ungurească.

Dușmanul personal și înviersunat al lui Mihai Viteazul, reprezentantul în Ardeal și părțile exterioare al catolicismului strict, Basta, nu putea să îngăduie Mitropolia lui Ioan de Prislop. Radu Șerban, care ucise, într'o mare luptă biruitoare, pe Moise Székely, ridicat ca principe unguresc neatârnat împotriva stăpânirii germane, avu legături cu învâțatul popa Miha din Brașov, dar ele erau numai politice,

---

¹ Bunea, *Vechile episcopii*, pp. 76-7.

și la o sprijinire a Mitropoliei celei nouă din Bălgrad nu s'a gândit niciodată noul Domn muntean.

Basta voi chiar să catolicizeze mănăstirea de lângă cetatea de reședință a vechilor principi ardeleni. Despre Valerian Lubieniecki, — nobilul războinic, buclucaș și desfrânat, care ajunsese în 1611 episcop catolic pentru Polonii săi și pentru sătenii unguri din Moldova, — un părâș din 1610 spune că el, care se luptase și fusese rănit prin Ardeal în tulburările de după moartea lui Mihai, «a luat, fără nicio învoire a Scaunului apostolic, în stăpânirea sa o mănăstire schismatică lângă Alba-Iulia și a stat acolo mult timp, îndeplinind toate funcțiile sacerdotale»¹. Din această mărturie de o mare însemnătate urmează că Ioan fusese gonit la Prislopul său, unde se va fi stâns, iar că în mănăstirea lui Mihai Viteazul, rămasă acum pustie, Basta a găsit cu cale să așeze un războinic dintre mercenarii lui pentru că avea hirotonie de preot, ambiție de episcop și, din vremea cât stătuse în straja lui Ieremia Movilă, știa ceva românește. Totuși în suita lui Basta se află un Vlădică românesc, mic de Stat, pletos, cu cărja de argint în mână, care se luptă, ca și Lubieniecki, aiurea, la apărarea Sătmarului asediat de oamenii Craiului Bocskai, dușmanul Germanilor, și, după multe vajnice lovituri cu halebarda, cu «paloșul nemțesc», perî, «împușcat tocmai prin mijloc»². Poate să fi fost Ioan, ajuns la înțelegere cu Basta.

Teoctist, care se întâmpină ca Vlădică de Bălgrad la 13 Mart 1606, scoțând, împreună cu superiorul său, care-l sfințise, Mitropolitul muntean Luca, pe preotul brașovean, Neagoslav³, e cunoscut numai prin pomenirea cu acest pri-

¹ «In Transilvania penes Albam-Iuliam monasterio schismatico in suam sine omni licentia Sedis apostolicae autoritate accepto, permultum ibidem, sacra peragans omnia, permansit temporis»; *Columna lui Traian, l. ult. cit.*, p. 309.

² Șincai, la anul 1605.

³ Stinghe, *Istoriia besearecei Șcheailor*, p. 6; *Sate și preoți*, p. 45.

lej în cronica românească a oraşului acestuia şi prin înscrisura în pomelnicul Mitropoliţilor, cu însemnarea alăturată că a făcut o cârjă arhiepiscopală de argint¹. Poate că tot în folosul lui se luară şi hotărârile dela 9 Iunie 1609 ale lui Gabriel Báthory, care scotea pe preoţii români din rândurile iobagilor, oprind şi punerea lor la lucrul câmpului pentru domnul de pământ şi împiedecarea lor de a se strămuta după plac²; ei aveau să dea stăpânilor moşiei pe care-şi îndeplineau datoria sufletească, sufletească numai darul obişnuit.

Oricum, încă din 1614 se numia ca episcop predicatorul calvin al Românilor în Bălgrad, Teofil din Prislop, mănăstirea lui Ioan, de unde poate venise şi Teoctist. La 1-iu Februar din anul următor, el căpătă şi grija bisericilor din părţile de sus: ale Turdei, Dobocei, Solnocului, Crasnei, Maramurăşului, — unde fusese Spiridon, care nu mai eră deci în viaţă acum, — precum şi în ale Bistriţei, Gurghiului secuiesc, şi chiar ale Bihorului³. Cred că actul lui d'întăiu de numire se poate recunoaşte peste câteva pagini într'o diplomă necompletă, din care reiese că între Spiridon şi Teofil, aşezat şi peste părţile de sus, a fost acolo un Augustin, care, supt acelaşi principe Bethlen, fugi din ţară fără nicio lămurire şi alergă în Moldova⁴. Când Teofil dispărură, nu ştim când şi cum, în acest Nord ardelean fû aşezat, până în părţile Chioarului şi Satmarului, un Eftimie, care e pus întâiu de Ştefan Bethlen, guvernatorul Ardealului şi Maramurăşului, şi întărit apoi de Craiu, la 1-iu Iunie 1623⁵.

¹ *Studii şi doc.*, IV, p. 66.

² Şincai, II, p. 504-6, după o tipăritură din 1653: latineşte la Fiedler, *Die Union der Walachen in Siebenbürgen*, în «*Sitzungsberichte der Wiener Akademie*», XXVII, 1858, p. 350.

³ Dobrescu, *Fragmente*, p. 19 şi urm.

⁴ *Ibid.*, p. 23.

⁵ *Ibid.*, pp. 24-5.

O schimbare în aceste rosturi bisericești ardeleno o aduce numai Radu-Vodă Mîlnea. Vom vedea marea însemnată a Domniilor sale din amîndouă principatele pentru dezvoltarea Bisericii românești. Ardealul nu putea să rămîie în afară de luarea lui aminte: pe Sărghie, episcopul pribeag al Muncaciului, el îl aduse la sine, atunci cînd eră Domn în Moldova, dela 1623 la 1626, și-l făcu din nou egumen la Tismana. În părțile Vadului și Maramurășului, trebuia să caute a strînge iarăși legăturile ierarhice de odinioară cu Mitropolia lui suceveană.

Lui i se datorește, fără îndoială, că, după moartea lui Eftimie, superintendent poate pentru tot Ardealul — și pentru cel de jos — și pentru Maramurăș, noul principe ardelean, calvin hotărât fără îndoială, dar prea bun om politic pentru a jertfi interesele sale convingerii religioase, primi la Vad un episcop nou, pe Dosofteiu. El veni din Moldova, unde, precum spune însuși, fusese «în Roman și în Huși și mai mare pestre toate mănăstirile țerii Moldoveei», ceia ce nu înseamnă de loc că Dosofteiu ar fi fost întăiu Vlădică de Roman, apoi de Huși¹, — cînd se știe că această din urmă episcopie eră mai mică și mai nouă —, și ar fi voit apoi să treacă în Ardeal, unde situația lui trebuia să fie cu mult mai scăzută și mai puțin sigură în ceia ce privește veniturile. Noul episcop al Vadului va fi fost numai *dichiu* al celor doi episcopi moldoveni, și, ca unul ce avea drepturile de judecată și asupra călugărilor, va fi fost el «mai mare» peste mănăstirile din aceste eparhii; s'ar putea iarăși ca el să fi avut protopopia în Moldova, care, încă pe aceste timpuri, n'avea decăt numai, din cînd în cînd, un singur protopop, — protopopii de Ținuturi cari se întîmpină în Ardeal, fiind o născocire calvinească². Dosofteiu fusese pe lângă Ștefan-Vodă Tomșa,

¹ V. mai departe.

² «Bani de potropopie» se pomenesc la 1683; mulți «cearcă», cu deosebite sume, pentru a căpăta această dregătorie, spune Drăgușin Vistierul, din Câmpulung; *Doc. Bistriței*, II, p. 39, no. CCXXXI. Cf. Grama, *Instituțiile calvinești în Biserica românească din Ardeal*, Blaj, 1895, p. 161 și urm.

apoi fugise din țară la năvălirea lui Alexandru-Vodă Movilă cu Korecki, cumnatul său — sfârșitul lui 1615 —, și se întorsese în Moldova numai după înlăturarea Domnului sprijinit de Poloni¹. Eră un om încercat, de oarecare însemnătate, a cărui mărturie putea să ție locul unor acte domnești scrise. El n'ar fi trecut în Ardeal oricum, ci numai trimis de Domnul său, care trebuie să fi avut deci înțelegerea de nevoie cu stăpânitorul nou al Ardealului.

Dela Dosofteiu avem întâiu o notiță la 21 April 1622². E, de sigur, chiar dela începutul păstoriei lui peste munți. De aceea simte nevoia de a-și aminti sarcinile de cinste ce avuse în țara lui cea veche, precum și vizitația canonică ce a făcut în părțile de către Tisa, care se țineau și ele de larga stăpânire, bine asigurată și cărmuită bine, a lui Bethlen: «și am fost în Ținutul Săcmariului» —, unde perise un înaintaș de-al său, — «până la Dobrițin». Eră ortodox, de sigur, ca unul ce venise dintr'o țară cu ortodoxia sigură. Într'o scrisoare îndreptată către Bistrița, — scrisoare pentru a cere *dajdea*, *poclonul* de un florin, pe care i l-a învoit, scrie el, Craiul, apoi «osfeșteniile», pentru sfințiri, și «gloabele», pentru păcate canonice, ca «împărțiturile», «frățiile», «cuscriile», «cumătriile» și alte «fără-de-legi» în ce privește căsătoria —, Dosofteiu nu are prilej să pomenească pe episcopii calvini și, în deosebi, pe Spiridon, care nu putea fi uitat așa de ușor, ca un Ioan Cernea de pildă³. El leagă însă păstoria lui de-a dreptul cu a lui Eftimie cel nou, — și acesta poate rămas în credința cea veche, cu toate concesiile formale ce va fi trebuit să facă și el calvinismului dominant⁴.

Folosindu-se de sprijinul lui Radu-Vodă și al «Craiului», Dosofteiu a putut să-și zică dela început, — ca și Spiridon, de altfel —, «Vlădic[ă] în Ardeal și în Maramureș», sau,

¹ *Arch. ist.*, I¹, p. 93.

² Cipariu, *Archivu*, p. 781.

³ *Doc. Bistriței*, II, p. 4, n-le CLXIII-IV.

⁴ «Gloabele dela Vlădica Eftimie încoace»; *ibid.*

ca în scrisoarea pe care o îndreaptă din Brașov, unde avea deci putere, către mănăstirea Bisericanilor, «arhiepiscopul chir Dosoftei al Bălgradului și a toată țara Ardealului și Ungurească și celelalte», iar în răvașul către Bistrița: «cu mila lui Dumnezeu Vlădica de Belgrad și a toată țara», ori, simplu, «Vlădica Ardealului», întrebuintând și pecetea cu cei trei arhangheli. El are o însemnătate și pentru orânduirea acestei Biserici ardelene, peste care întreagă izbutise a-și întinde autoritatea.

Pe Eftimie, numit anume pentru părțile de sus ale Ardealului, izbutise a-l înlătură ori moșteni în 1622. După ce făcuse, la 1624, ca preoții săi să fie scutiți formal de dijma grânelor și a vitelor¹, el strânse, la 4 Iulie 1627, un sobor de reformă, ca să știe de acum înainte clerul românesc «cum trebuiaște a țineă leagea lui Dumnezeu prentu ispășenie sufletului». Se hotărî purtarea de «haine lungi până la glesne», în locul vechiului port țăranesc, și, în același timp,— precum dorise el încă din 1622 —, întrebuintarea la slujbă a cărților românești ce se mai păstrau de pe vremea lui Coresi, pedepsindu-se aceia «care nu vor ști de'nțeles», măcar Crezul, unele rugăciuni și părți din Evanghelie². Dosofteiu stătea chiar «în claustro albensi metropolitan», în mănăstirea Mitropoliei din Bălgrad, de unde scrie, ca «episcop românesc al țerii Ardealului» numai, la 1-iu Ianuar 1625 Bistrițenilor, cu privire la un preot care, cu scrisori «crăiești», se duce în Moldova, la Radu-Vodă și la Mitropolitul țerii³.

Totuși Dosofteiu nu e însemnat în pomelnicul Mitropoliei Bălgradului: ca străin întâiu, ca episcop de Vad apoi și, în sfârșit, pentru că ajunsese un sprijinitor fățiș al calvinismului, pe care principele voia chiar să-l introducă cu totul, cerând și un fel de blagoslovenie dela Constantinopol, dela

¹ Fiedler, p. 366; Hurmuzaki, *Fragmente*, II, p. 5.

² După Petru Maior, în Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 150 și urm.

³ Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul, etc., pp. 33-4.

Chiril Lukaris, prietenul calvinismului, pentru a înlătura orice urmă de alcătuire bisericească deosebită a Românilor¹ din Statele sale. Tot așa rămâne în afară de pomelnic și urmașul lui Dosofteiu, Venedict, care scrie, tot Bistrițenilor, din Budiș, pe pământul chiar al Bistriței, la 4 Maiu 1631. Și el are legături cu Moldova, și trimete la această dată pe «diaconul său românesc Teodor», pentru «afaceri bisericești», la mănăstirea Suceviței².

În curând însă Vlădica Ghenadie Brad, din Bălgrad, sfințit, după cuviință, nu în Moldova, ci în Târgoviștea munteană, își puneă «chipul vlădicesc» în părțile Vadului și Maramurășului, de unde dispăruse «episcopul Venedict». Gheorghe sau Ghenadie Brad, ajuns episcop încă d'inaintea datei de 4 Decembre 1628, când face o întărire de protopop³, capătă dela Bethlen, a cărui Domnie se apropiă de sfârșit, — Radu Mihnea eră mort încă din cele d'intăiu zile ale anului 1626 —, învoirea de a purta titlul de Mitropolit «în Scaunul Bălgradului, al Vadului și Oradiei-Mari și Satmarului, și a toată țara Ardealului și celelalte».

Recunoscând așezământul calvinesc al protopopilor, îl vedem întărind pe Ianăș din Inidora, care urmase, mai de mult încă, lui Moise Peștișel cel învățat, dându-i voie a cercetă bisericile: «de acoperiș, de țințirimuri și de săcriul din lăuntru», adevă de chivot, a vedea «cum învață sfânta Evanghelie» preoții și a înlătura păcatele canonice, «necăderile», căsătoriile «până la al cincele văr», «cuscriile» și «cumetriile», și despărțeniile; cu «giurații» săi împreună, el va putea «despărți» și «birșăglui» cu o gloabă de 12 florini⁴. Astfel ajunseră în stăpânirea lui și bisericile românești calvine din acest oraș și, de bună seamă,

¹ Ardeleanu, *Istoria diecesei Oradei-Mari*, II, Blaj, 1888, pp. 17-20.

² Ștefan-cel-Mare, *Mihai Viteazul*, etc., p. 35.

³ *Studii și doc.*, XII, pp. 280-1; cf. Petru Maior, *Ist. bis.*, p. 72 și urm., nota; Cipariu, *l. c.*, p. 253 și urm.

⁴ *L. c.*

din Lugoj și Caransebeș, dar nu acelea, strict ortodoxe, din părțile turcești, supuse Pașei din Timișoara, ale Înăului și Lipovei, unde se întâlnește încă la 1608 un Vlădică fără reședință, de bună seamă român, Sava, urmaș al unui Teodor Vlădica, pe care-l aflăm pomenit în cursul luptelor lui Sigismund Báthory cu Turcii, la 1595¹.

Ianăș din Inidora ajungea astfel a porunci «în chipul» singurului Vlădică românesc din Ardeal și Țara Ungurească prin întărirea din 1628. Același sistem fu întrebuințat și în Maramurăș, unde aceste drepturi de vizitare, de judecată, de strângere a veniturilor, le capătă «smeritul Ioan, arhiepiscop[ul]», — ceteste: arhidiaconul, sau protopopul —, și «chipul Vlădicăi lui Ghenadie de Belgrad» sau, mai solemn, «cu mila lui Dumnezeu chipul vlădicescu popa Ion din Maramureș», și anume «din erașul-de-sussu, din Vișeu-de-sus» cu locuința. Puterea lui se întindea până la Telciu, și el avea dreptul de a pune și de a scoate protopopi pentru Ținuturi ca acela al Bistriței, al Moiseiului, unde călugării putneni făcuseră un metoh al lor², al Budacului³, al Mocodului și *vidicului* bistrițean, care obișnuia a-și ținea soborul și pe la Năsăud⁴, — cari toți îi «dădeau samă de rândul venitului vlădicescu»⁵. Stând la Vișeu, cu ajutorul și poate scriitorul său, «erăi Avrilie», preotul Aureliu, care-i împrumută și pecetea pentru a-și întări răvașele, Ioan înlocuia după putință pe vechii Vlădici ai Vadului, grămădind pe episcopul rusesc de Muncaciu în părțile de sus ale Maramurășului⁶.

¹ Cf. după Márki Boros, în *Unirea* pe 1894, p. 189 și urm.; Wolfgang Bethlen, *Historia*, la aceste date.

² V., pentru acest protopop, *Doc. Bistriței*, II, p. 53, no. CCLVIII.

³ *Ibid.*, p. 30, no. CCXIV; p. 42, no. CCXXXVII.

⁴ *Ibid.*, pp. 33-4, no. CCXX.

⁵ *Doc. Bistriței*, I, p. 43, no. LVIII; p. 63, no. LXXXIV.

⁶ V. mai sus, p. 224 și urm.

Cât privește pe Ghenadie, el străbătea țara ca stăpân al sufletelor românești. Odată-l vedem poruncind din Sighișoara cutărui birău să oprească rudele unui preot¹.

Prin el, unitatea religioasă a Românilor din Ardeal și Țara-Ungurească, dorită și, în cea mai mare parte, pregătită de Mihai Viteazul, ajunsese un fapt, și unul din cele mai însemnate pentru dezvoltarea culturală și politică a neamului nostru.

CAP. VII.

Dezvoltarea Bisericii moldovenești în această epocă. Episcopia Hușilor.

Îndată ce ajunse în stăpânirea Moldovei, Mihai se îngrijă să facă și aici acea bună orânduială pe care o introdusese în Țara-Românească, locul de plecare al măririi sale.

Cu Ieremia-Vodă, cu neamul întreg al Movileștilor și cu boierii cari-i păstrau credință, fugiseră la Hotin cei patru ierarhi ai Moldovei. Ei erau : Mitropolitul Gheorghie², episcopul de Roman, Ağafton; cel de Rădăuți, Teodosie Barbovschi, călugăr din Pobrata, care fusese învățătorul, «dascălul», tânărului fiu al lui Petru-Vodă Șchiopul, Ștefan-Vodă, și în anii pe cari bătrânul Voevod apucă să-i mai petreacă în Apus, la Innsbruck și Bozen³ și care, întors în Moldova cu Vlădica Gheorghie, înlocuise, după data de 25 Mart 1598, pe Rădăuțeanul Amfilohie, necunoscut altfel⁴ —, și, în sfârșit, episcopul de Huși, Ioan⁵.

¹ *Doc. Bistriței*, I, p. 42, no. LVII.

² V. mai sus, p. 188 și urm.

³ Hurmuzaki, XI, tabla.

⁴ Pomenirea lui Amfilohie la 2 August 1597; Hasdeu, *Arch. ist.*, III, p. 76; cf. Wickenhauser, *Radautz*, pp. 20-1 : e pomenit și la 22 Ianuar 1597; *Solka*, p. 67 : la 25 Mart 1598. La Rădăuți aflăm pe Mardarie, în ziua de 10 August 1594, același an; Hurmuzaki, XI, p. 905.

⁵ V. și Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 226 : pomenirea lor în 1600, fără lună, de Ieremia.

Prin urmare, în primăvara anului 1600 ființă și această nouă episcopie a Hușilor. N'avem hrisovul domnesc de întemeiere, din partea ctitorului ei, Ieremia Movilă, dar s'a păstrat în traducere actul de danie din 71 —, fără unitate în cifra datei și fără însemnarea de lună și de zi, prin care Ieremia-Vodă, «robul stăpânului său Domnul Dumnezeu și Mântuitorului nostru Iisus Hristos și închinătoriu Sfintei Troițe», sfătuindu-se cu ierarhii Bisericii moldovene, între cari și cu acest nou Vlădică Ioan, dăruiește «noului» său lăcaș de rugăciune, Episcopia, cu hramul Sf. Petru și Pavel, satele pe care le avuse până atunci el însuși, Domnul, în hotarul Hușilor: Plopenii, Cozienii, Roșieștii, siliștea Crețeștii și Spăriații, precum, și, peste Prut, în Ținutul Lăpușnei, satul Căcăcenii ¹. Mărturiile boierilor, care sânt întocmai ca și acelea dintr'un document al lui Ieremia cu data de 12 Maiu 7114, adică 1606 ² — cu acea deosebire că în actul pentru Huși părcălăbi la Roman sânt Crăstea și Gherman, pe când cellalt are în locul lui Gherman pe Manole, care nu se mai întâlnește statornic de aici înainte —, ar arăta că această d'intăiu întăritură de moși pentru episcopia de Huși trebuie pusă în primăvara sau vara anului 1606, în orice caz nu înainte de sfârșitul lui Iunie, când Ieremia-Vodă își mântul viața. De oare ce însă actul din 12 Maiu 1606 are ca Mitropolit pe Teodosie Barbovschi, pe Ioan ca episcop de Rădăuți — deci el înaintase — și la Huși pe Filoteiu, și schimbarea Mitropolitului, a episcopilor de Rădăuți și de Huși nu eră încă săvârșită la 21 August 1604 ³, trebuie să se admită că dania lui Ieremia-Vodă e din ultimele luni ale anului 1604, din 1605, sau din cele d'intăiu luni ale lui 1606.

Cu privire la adăugirea acestei a patra episcopli moldo-

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor și a episcopiei cu asemenea numire*, București, 1869, I, p. 91 și urm.

² Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 22 și urm.; cf. Hurmuzaki, XI, p. 908.

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 228 și urm.

venești poate să lămurească și o scrisoare, dintre 1597 și 1599, a lui Meletie Pigas, patriarhul Alexandriei. Din ea se vede că Ieremia-Vodă ceruse «Marii Biserici» constantinopolitane, conduse atunci de Meletie, recunoașterea Mitropoliei Moldovei ca «archiepiscopie» canonică și că în vederea acestei recunoașteri se crezută de cuviință a mai da un sufragant noului arhiepiscop, care primi chiar «*mantia patriarhală cu patru inchipuiri și cu patru izvoare*», precum și *mirul*. Dar Pigas plecă la Alexandria înainte de a se fi luat o hotărâre și a se fi pus în scris *tomos-ul* patriarhal pentru eparhia Hușilor¹.

Motivul întemeierii celei de-a patra diecese moldovenești ce poate înțelege, gândindu-se cineva la împrejurările poze de atunci ale Moldovei. Răscoala lui Aron-Vodă, tovarășul de alianță și de luptă al lui Mihai Viteazul, dăduse țerii Ținuturile pierdute către Turci în 1484, când s'a luat Chilia și Cetatea-Albă cu o întreagă zonă sau *raid* de sate, și mai ales în 1538, când Sultanul Soliman, înlăturând pe Rareș, ridică hotarul acestei raie până sus la Bender și la linia Băcului. Ismailul și alte locuri vecine nu se întoarseră îndată către Turci, și așezarea Tatarilor

Bugeac, pe care cei d'întăiu o hotărâseră atunci pentru a sta în coasta principatelor, nu se îndeplinise. Pentru aceste părți smulse dela păgâni și ținute încă de Ieremia cu sprijinul lui Zamoyiski — și pe Simion-Vodă, fratele Ieremieii, îl vedem dăruind, la 28 Iulie 1606, mănăstirilor Râșca și Bistrița «locul numit Cavahul» — sau Cahul — «cu toate apele și cu toate gârlele care se varsă în el și care iese din el, locul ce este dela stâlpii Galaților (ΓΑΛΑΤΤΗΝΑ) până la Dunăre și cu tot venitul²» —, se făcū deci noua epis-

¹ Melchisedec, in *An. Ac. Rom.*, III, p. 37 și urm., după ms. din Chalke. Pentru Meletie Pigas, cf. și Agatanghel Ninolachi, *Μελέτιος ὁ Βυζαντινός* (1545-1602), Chanioti (Creta), 1903.

² *Arch. ist.*, III, pp. 68-9.

copie, care fû așezată la Huși pentru că aici erau moși ale Domniei, care puteau fi dăruite și pentru că în oraș se află o bună biserică veche dela Ștefan-cel-Mare.

CAP. VIII.

Sinodul dela Iași (1600).

Încă fiind Mihai Viteazul în Iași, la 2 Iunie 1600, se deschise sinodul pentru caterisirea episcopilor moldoveni fugari, cari erau priviți ca răsculați și trădători față de Domnia cea nouă. Afară de bătrânul Mitropolit Nicanor, scos anume pentru aceasta din mănăstirea sa Agapia, și de Petronie dela Muncaciu, erau tot prelați greci, Patriarhul Nectarie de Ohrida, Mitropolitul de Târnova Dionisie, Gherman al Cesareii lui Filip, Teofan de Vodena și Efrem de Hebron.

Sinodul ținî seamă de uneltirile lui Ieremia pentru a da Țara-Românească fratelui său Simion, de dreptatea cauzei lui Mihai, de trădarea fătîșă a Vlădicilor, de refuzul lor de a se întoarce, chiar după ce Mihai îi rugase de aceasta, prin protopopul Moldovei, cel mai mare în rang dintre clericii rămași în țară, Teodor. Se hotărâ, potrivit cu canoanele, că ei «sînt căzuți din Scaunele lor și neiertăți»: Dionisie, fiind și exarh patriarhal în Bulgaria, căpătă învoirea de a proceda la alegerea altor episcopi, cu obișnuitul sobor de arhieriei.

Mitropolitul târnovean, care și iscălește ca «vechil al Moldovlahiei», nu zăbovi. Filoteiu fû ales pentru Huși, iar pentru Rădăuți Anastasie, care nu e cel ce fusese până atunci egumen de Galata¹, căci acela murise în alaiul de pribegie al lui Petru Șchiopul, ci viitorul Mitropolit moldovean, caligraful și ctitorul de mănăstire Anastasie Crimca -

¹ V. catastiful Galatei în *Cuv. den bătrâni*, I; cf. Hurmuzaki, X V, p. 218, no. CCCLI; p. 251 și tabla.

La 15 și 19 Iunie 1600 ei jurau credință lui Mihai, fiului acestuia, Nicolae-Vodă Petrașcu, și luau, în jurământul lor, îndatoriri care nu erau poate în obiceiul țerii până atunci. Vlădicii aveau să primească cele șapte soboare pentru «dreptele dogme», să «păzească pravila și sfintele porunci cele de demult»; nu vor primi niciodată mită și nu-și vor călca datoriile nici de frica «Împăratului, nici a Domnului», fie și supt amenințare cu moartea.

Dionisie rămase cu ei, nu numai ca vechil, ca până atunci, ci ca «preasfințit domn și Vlădică Mitropolitul sfintei Mitropolii, de Dumnezeu păzite, a cetății Sucevei și a toată țara Moldovei». Mitropolitul Cesareii stătea lângă el la judecată, și se pare că Ioan de Huși, care nu fû înlocuit, făgăduise a se întoarce¹. Egumenul Atanasie de Bistrița și alți călugări nu se sfiau a veni înaintea lor pentru mărturisiri².

Când, peste puțină vreme, Mihai pierdû Moldova, Dionisie trebuî să plece din țară. El se alipî pe lângă Radu-Vodă Șerban, noul Domn al Țerii-Românești, și în fruntea marturilor testamentului făcut de acest Domn ca pribeag la Viena, în ziua de 28 Februar 1620, se află «Dionisie Paliolog, Mitropolitul dela Târnov»³.

Anastasie își așteptă vremea pentru a intră statornic în ierarhia moldovenească⁴. Filoteiu apare ca «fost episcop» însărcinat să facă o hotărnicie la Sihla, în ziua de 21 August 1604⁵. Până la începutul anului 1606, Teodosie Barbovachi, care se pricepea să îndrepte manuscripte slavone⁶,

¹ *Studii și doc.*, IX, p. 29 și urm.

² *Ibid.*

³ *Socotelile Sibiului*, pp. 201; Lăpădatu, *Doc.*, I; facsimile în *Floarea Darurilor*, II, și în *Istoria Românilor pentru poporul românesc*.

⁴ V. P. Partenie, *Mitropolitul Anastasie Crimca al Moldovei*, București, 1907.

⁵ Melchisedec, *Cron. Rôm.*, I, p. 228 și urm.

⁶ Melchisedec, în *Rev. pentru ist., arch. și fil.*, I², p. 52.

luă locul lui Gheorghie Movilă, care se stinse astfel cu câteva luni înainte de fratele său Vodă Ieremia († 30 Iunie 1606), sau părăsi Scaunul de arhipăstor pentru a se adăposti la Sucevița¹. Peste puțin plecă din Scaun bătrânul episcop de Roman, — fost, se pare², și trecător Mitropolit³, — Agafton, care aveă încă dela 6 Maiu 1605 ca urmaș pe Anastasie Crimca⁴. Ioan, din partea lui, trecu atunci la Rădăuți, iar Scaunul de Huși fû căpătat în sfârșit, după o lungă așteptare de pocăință, de către Filoteiu.

CAP. IX.

Biserica Moldovei supt Movileștii întorși în stăpânire. Mitropolitul Anastasie Crimca.

Aceștia fură episcopii din ultimele zile ale lui Ieremiă Movilă; Simion îi avu și el în scurta lui Domnie, care se mântuie printr'o moarte năprasnică în Septembrie din anul următor. Îi întâmpinăm pe toți și în stăpânirea vremelnică a lui Constantin, fiul Ieremieii. În Ianuar 1612 acesta eră scos din Domnie de către Turci, dar încă din 1608, înainte de mântuirea erei de relativă neatârnnare a mândrilor Movilești, Anastasie se întâmpină ca Mitropolit al Moldovei, — întâiași dată, la 15 Iunie —, pe când la Roman vine Mitrofan, ucenic al lui Agafton și fost egumen de Moldovița⁵. Teodosie Barbovșchi mântuise rău păstoria

¹ *Ibid.*, p. 50: ar fi fost acolo la 1608-9, după inscripția de lăpe o icoană.

² Cf. mai sus.

³ Dacă n'au fost doi Agaftoni.

⁴ Același, *Cron. Romanului*, I, pp. 251, 237; Partenie, *l. c.*, p. 19; v. și *Arch. ist.*, III, pp. 68-9; cf. *Ist. lit. rel.*, p. 124, nota 5.

⁵ Partenie, p. 19 și urm.; Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 240; *Doc. Bistriței*, I, pp. 12-3, no. xv; pp. 80, 99-100; *Ist. lit. rel.*, pp. 125-6 și p. 125, nota 1.

sa : el încercase a otrăvi în împărtășenie pe tânărul Domn, o ticăloșie de care nu s'ar fi făcut vinovat, de sigur, nici-unul din înaintașii săi¹; el fu descoperit și supus multă vreme la chinuri pentru a-și arăta tovarășii².

Anastasia e ultimul reprezentant al cărturăriei celei vechi slavone, al datinei de clădire a mănăstirilor frumoase, al meșteșugului de împodobire migăloa-ă a manuscriptelor. Fiu al târgovețului Ioan Crimca din Suceava și al Crâstinei, care e îngropată la Pătrăuți, supt o piatră de mormânt cu data de 1595³, el poate fi acel «Ilie diiacu, fiul Crimcoae din Suceava» pe care-l pomeneste o danie din 1587 a lui Petru Șchiopul, care răsplăti cu siliștea Ungurașii, pe apa Sucevei, pe acest ajutător credincios în lupta grea a bietului Domn slăbănog cu năvălitorii Cazaci⁴. Nu știm în ce mănăstire și-a făcut învățătura în ale bisericii și ale cărturăriei. Eră însă un caligraf cu gust și răbdare, dela care au rămas frumoase manuscripte, împodobite cu miniaturi, *Evanghelia* din 1609, cea de pe la 1614, *Apostolul* din 1610, *Liturghia* din 1610 și cea din 1612, manuscripte care se păstrează astăzi încă la Dragomirna, afară de unul, aflat în biblioteca împărătească din Viena⁵.

Pe atunci, după Petru Șchiopul, care făcuse numai Gălata, și Ieremia Movilă, care, cu tot neamul său mare, pu-

¹ Hurmuzaki, IV², pp. 308-9, no. CCCXV: raport venețian din 29 Maiu 1610, după știri venite din Moldova. Pare să fie vorba de Teodosie.

² Aceste chinuri ar fi urmat în 1610. Să nu fie vorba însă de bănușii care să fi atins, o clipă, pe Anastasia însuși?

³ Cf. *Pretendenți Domnești*, p. 76, nota 1; Kozak, p. 59, unde sânt greșeli în cetire; *Neamul românesc în Bucovina*, p. 46; *Studii* XI, p. 47, no. 2; Melchisedec, în *Rev. pentru ist., arch. și fil.*, 1², 70-3.

⁴ *dii și doc.*, l. c.

⁵ c, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, 1², p. 70 și urm; Bogdan, 4n. *Ac. Rom.*, XI, p. 21 și urm.

ternic și bogat, dăduse țerii o singură mănăstire, Sucevița, râvna pentru clădirile sfinte începuse din nou. Nistor Ureche, boier isteț și harnic, amestecat în lucrurile tainice ale mai multor Domnii, iar, dela un timp, omul Movileștilor și episcopul fiilor lui Ieremia-Vodă, alese un loc în munții Neamțului, într'un ascunziș de codru, nu tocmai departe de mănăstirea străveche a Neamțului, și numi după pâraul sec ce curge lângă dânsa, mănăstirea Secului. Frumoasa, dar complicata, împleticita inscripție cuprinde data de 1602 pentru zidirea începută în Iunie și măntuită în Octombrie¹; danii de multe sate se fac de Nistor, de soția sa, călugăriță acum, Mitrofana, — sora Movileștilor, se pare —, și de cei patru copii ai lor, Vasile și Grigore, Nastasia, care luă pe Balica, și Maria, viitoarea soție a lui Constantin Batiște Vevelli, în cursul anului 1604².

Noul lăcaș mănăstiresc fû potrivit, în linii și podoabe, după Galata lui Petru Șchiopul, de care se deosebește astăzi numai prin urâtele adausuri de mai târziu, un pridvor, o veșmântărie și o proscomidie³. Pentru Dragomirna sa, în apropierea Sucevei unde se născuse, copilărise și lucrase poate ca diac la cărți bisericești cu foile împodobite, Anastasie Crimca, ajuns acum Mitropolit al țerii, aveă o ambiție mai înaltă. Din banii strânși de dânsul când eră mirean sau numai călugăr, până a nu ocupa statornic un Scaun episcopal, și din aceia pe cari i-i dădură Stroiceștii, rudele sale, el făcû, încă de prin 1602, prin meșterul Dima, poate un Grec⁴, o bisericuță pentru bolniță, lângă o mănăstire mai veche, de proporții mai restrânse, și probabil înjghebată din lemn. Ca episcop de Roman el începû și isprăvi apoi biserica cea mare, una din cele mai frumoase în toată România: înaltă cum nu se mai ridicase alta până atunci, și pentru aceia părănd îngustă; nici o înaintare în linii,

¹ *Inscripții*, I, pp. 29-30.

² *Ist. lit. rel.*, pp. 119-20 și notele; *Inscripții*, I, p. 33.

³ *Sate și mănăstiri*, p. 122 și urm.

⁴ Melchisedec, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, I², p. 69.

care sânt cele îndătinat în sistemul arhitectonic al lui Ștefan-cel-Mare, dar podoabe care se ivesc numai acum: contraforturi lucrate cu grijă, brâu săpat, cu înfățișarea unei funii împletite, încingând toată zidirea, alte colace de piatră, sculptată în același chip, urcându-se până la vârfurile bolților gotice, cadre de formă nouă în jurul ferestilor, trandafirasi, rozete de piatră pe toată întinderea turnurilor și, ici-colo, pe linia lungă a funiilor împletite, care mai păstrează vechea lor zugrăvire cu roșu, albastru și aur¹. O piatră de mormânt fără inscripție pe dânsa arată în această strălucită biserică sculptată locul unde se odihnește ctitorul.

Pe urmele lui Anastasie se luă Domnul care veni în Moldova după scoaterea lui Constantin Movilă, încercatul și asprul bătrân Ștefan Tomșa, care, în rătăcirile lui de ostaș prin Apusul catolic, nu uitase totuși vechea lege răsăriteană a lui Tomșa-Vodă, pe care și-l invocă drept tată. Domniile lui moldovenesti, despărțite prin năvălirea și scurta petrecere în Scaun a lui Alexandru Movilă, încă unul din copiii Doamnei Elisaveta a lui Ieremia, se pomenesc și prin clădirea mănăstirii bucovinene Solca.

Are, ca și Dragomirna, pe care însă n'o atinge în frumuseță, o ușă în față și o altă ușă laterală, bolți gotice, ciubuce împletite și rozete,— înoirile cele mai însemnate ale unui timp care, păstrând tipicul în stil, caută să-și puie pecetea măcar în deosebita îngrijire răbdătoare a amănuntelor².

Anastasie, oricât ar fi căutat să se împace și cu Domnia unui Tomșa, eră, prin legăturile sale de înrudire ca și prin recunoștință, un om al Movileștilor. Deci, când Alexandru-Vodă cel nou birul și se așează în Scaun, el îi turnă pe

---

¹ V. *Neamul românesc în Bucovina*, p. 39 și urm.; Kozak, p. 11 și urm.

² Cf. Wickenhauser, *Solka și Neamul românesc în Bucovina*, p. 72 și urm.

frunte mirul Domniei. Iar, când cel din urmă din șirul Domnesc dat de familia Movilă fu izgonit de Turci și Radu Mihnea, cărmuitorul muntean, se strămută în Moldova, zilele păstoriei lui Crimca erau numărate, și, de fapt, el fu înlăturat, deși numai pentru câțva timp, în 1617.

Tot pe atunci, dar nu în urma hotărârii vre unui sinod de răzbunare, ca acela din 1600, ci pe încetul, fură înlocuiți și ceilalți ierarhi moldoveni: episcopul Pavel Nemțeanul, de Roman, — dela 1613 —, făcuse loc încă din 1616 lui Atanasie; episcopul de Rădăuți —, urmaș, încă din 1609, al lui Ioan —, Efrem, de obârșie duhovnicească din Moldovița, își părăsește Scaunul de prin 1615¹; Filoteiu de Huși nu se mai întâmpină după 1613². Mitropolitul mazil se va fi adăpostit la Dragomirna; Pavel se dusesese la metania sa din Neamț, unde-l aflăm încă la 1632 — 1623-4 — și unde i se vede mormântul, cu o inscripție slavonă, distrusă în parte³.

---

¹ V. Wickenhauser, *Radautz*, pp. 22-4; Kozak, pp. 189-91.

² Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 102-3. Urmași: Efrem (—1617), Iosif, Mitrofan (dela 1617). *Ibid.*

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 251; *Notițe*, p. 5.

PARTEA a IV-a.

INTEMEIAREA INRÂURIRII GRECEȘTI

PRIN

RADU-VODĂ MIHNEA.

CAP. I.

Împrejurările Bisericii muntene după Mihai Viteazul.

Moștenirea lui Mihai Viteazul căutase s'o aibă întâiu Simion Movilă și Radu Șerban. Acesta din urmă biruise și avuse o stăpânire îndelungată pentru acele vremi și împodobită cu biruință. În ceia ce privește însă Biserica, ea nu înseamnă nimic, și ca adevăratul urmaș al lui Mihai Viteazul trebuie privit numai acel Domn care căutase și înainte să-l înlăture, cu ajutorul Turcilor, și care-și așezase în sfârșit puterea pe sfărâmaturile norocului trecător al lui Radu Șerban, — Radu-Vodă Mihnea, prigonitorul, în Moldova, — unde trecu la 1616, lăsând Țara-Românească pe numele «coconului» său Alexandru și în seama Doamnei lui, Arghira, — al celui mai însemnat cleric de școală româno-sla-vonă din tot acest timp, al lui Anastasie Crimca.

Radu era fiul lui Mihnea-Vodă «Turcul» sau Turcitul, evlavios creștin, ctitor și dăruitor de biserici și mănăstiri înainte ca, de frică, să se prindă de poala lui Mohammed mântuitorul. Fusesse crescut, spune cronica, în părțile răsăritene, după mazilia părintelui său și peirea lui sufletească: o cronică în care se cuprind știri din acele vremi chiar, spune că mama lui Radu, «Doamna» Vișa, de fapt numai o iubită a Măriei Sale viitorului Turc cu mai multe neveste¹, fură pe fiul ei, pe «copilul mai mic» al Domnului și-l as-

---

¹ V. Contribuții la istoria Munteniei, *passim*.

cunse, mulțămită vre unuia dintre călugării greci cari erau totdeauna la îndemână în țerile noastre, la mănăstirea Ivirului, a Iberienilor, dela Muntele Sfânt Atos. De aici el trecu la Venetia, trimes — se spune — tot de ocrotitorii și crescătorii lui, călugării, de bună seamă în chiliile bisericii grecești de acolo, Sf. Gheorghe, în cimitirul căreia se odihniă, dela 1599, Zotu Țigară, ginerele lui Petru Șchiopul și, în acest chip, ruda tânărului cocon Radu¹. Când fû numit, la 1595, în locul lui Mihai Viteazul, pe care Turcii credeau că-l vor putea scoate, Radu eră încă la carte, în depărtata Venetie, și tatăl său, beiul, merse înainte pentru a-i lua în stăpânire Scaunul, în care acum, ca Turc, nu putea fi decât trecătorul ispravnic al fiului său nevrâstnic. În 1596 Radu învăță acolo «literele» și cerea turcescului său părinte cai de războiu. Dar, încă în cele d'intăiu zile ale acestui an, el trebuî, în nădejdea unei Domnii de fapt, să treacă Marea, la Ragusa. De aici merse la Constantinopol și, până căpătă steagul de numire pentru Țara-Românească, el nu mai părăsi Capitala turcească².

Însă, din cât stătuse la Atos și în Venetia, tânărul învățase «carte grecească și latinească». Trăit într'un mediu curat grecesc și monahal, el ajunse un sprijinitor de căpetenie al ierarhiei și culturii răzimate pe vechi rosturi răsăritene, în toate stăpânirile, asigurate și deosebit de pompoase, de care se învrednici în viața sa. Un lăudător grec al lui adaugă că știă și limba arabă, așa încât se putea înțelege, într'un stil învățat și elegant, cu Turcii, stăpânii săi, slujii totdeauna cu credință de dânsul, de-a dreptul³. Acest om cu însușiri care l-ar fi făcut altfel un «mare filosof», avea creșterea, cunoștințele și concepția care erau de nevoie pentru a face din el, Domn românesc de două ori în principatul muntean, de două ori în Moldova, iar dela 1623 la 1626, timp

¹ Hurmuzaki, XI, p. 534, no. DCLXIV; cf. *Contribuții*, p. 99 și urm.

² *Ibid.*

³ *An. Ac. Rom.*, XXI, pp. 13-4.

de trei ani, în amândouă țările noastre,— având la București, de formă, ca locuitor pe fiul său Alexandru Coconul,— întemeietorul unei politice mărețe, întemeiate pe comunitatea de lege ortodoxă a creștinilor din Împărăția turcească, pe înfrățirea lor sufletească în aceeași cultură superioară elenică, pe supunerea lor către aceleași supreme autorități bisericești, — politică dela care celorlalți ortodocși li-au venit ajutoare bănești, tipărituri bisericești, școli înalte, iar țărilor românești dela Dunăre o cinste, o strălucire, un prestigiu, — ce-i dreptul, foarte bine plătite, — pe care nu le avuseră până atunci în același grad.

Radu moștenise dela înaintașii săi pe Mitropolitul Luca, care ar fi fost numit chiar, ca episcop de Buzău, după o însemnare nesigură, la 1587, deci în Domnia lui Mihnea, tatăl lui Radu¹. În 1605, după aceleași însemnări, în zilele lui Radu Șerban, totuși un Domn de țară, cu privirile îndreptate către Apus și către cellalt Împărat; Luca fu înaintat, — fără a trece prin Râmnic, unde aflăm pe Teofil și pe un Elrem, pomenit la 1602, la 1606 și până la 1612², — la Scaunul metropolitan, în care, înlocuind pe un Ieremia cunoscut numai prin pomelnicul Mitropoliei³, el stătut până la 1629⁴. Eră, spune același panegirist care a laudat pe hăuși Radu-Vodă, un «om bun și de credință, având din fire o inimă deschisă, crescut din fragedă vârstă în starea monahicească și deprins foarte la caligrafie»; creșterea lui bună se lămiurește și printr'acea că eră din Cipru⁵, insulă grecească, supusă Venetienilor, ca și acel preot Adam, rob răscumpărat dela Turci, care întovărășise pe Petru-Vodă

¹ Lesviodox, p. 440.

² *Ibid.*, p. 432; *Istoricul eparhiei Râmnicului*, pp. 33-4; *Studii și doc.*, V, p. 292, nota 2.

³ *Studii și doc.*, V, p. 629, nota 1.

⁴ Lesviodox, p. 399.

⁵ *L. c.*, p. 12.

Șchiopul prin rătăcirile apusene ale acestuia¹. Radu-Vodă-i datorită recunoștință pentru că el lucrase, cu alți boieri, ca să-l aducă în Scaun. De și Grec de obârșie, îl vedem dând hotărâri judecătorești în românește² și puind supt ele iscălitura slavonă îndătinată. Ca episcop de Buzău, el a scris supt Mihai Viteazul, la 1594, o strălucită Evanghelie greacă, ce se păstrează încă în Ierusalim³. Cu Mitropolitul Anastasie al Moldovei a trăit în bune legături, și acesta, pentru că a dăruit la Târgoviște niște «proloage» slavone, e însemnat în rândul arhipăstorilor munteni⁴. Mormântul lui s'ar fi aflând la foasta mănăstire Izvoranu din Buzău, ctitoria lui, se vede.

Ceilalți ierarhi munteni n'au fost Greci nici pe vremea acestui iubitor al elenismului bisericesc, cultural și politic. Din potrivă, la Râmnic ajunge, încă din 1619⁵, Teofil cel nou, fost stareț la Bistrița, mănăstirea de cărturari a Craioveștilor de odinioară⁶. El e acela care a scăpat de profanare, în timpul năvălirii Ungurilor lui Báthory Gábor, la 1610-11, moaștele Sf. Grigorie Decapolitul, mândria și scutul mănăstirii, și, când veni Radu Mihnea să li se închine, supt același Teofil, el plăti pentru a se face oaselor sfinte un chivot de lemn trainic și scump⁷. Teofil eră un iubitor de carte românească și puneă să se scrie în limba țerii chiar și pe odoarele care le dăruia, precum se vede pe crucea dată de el Bistriței ca episcop de Râmnic, într'o vreme când limba slavonă eră în deosebi iubită și scoasă la iveală cu orice prilej⁸. Dela

¹ Hurmuzaki, XI, tabla. Patriarhul rusesc Ignatie dela 1605 e alt Cipriot.

² [Lăpădatu], *Doc. rom.*, I, p. 37-8.

³ Papadopoulos Kerameus, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, III, pp. 199-200 (4).

⁴ Lesvioudax, p. 449.

⁵ *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 35.

⁶ *An. Ac. Rom.*, XX, p. 47; XXI, p. 11.

⁷ *Inscripții*, I, p. 197, no. 5.

⁸ *Ibid.*, p. 198, no. 10.

dânsul va fi moștenit urmașul său în egumenie, Anania, pe caligraful Mardarie, care se întâlnește la 1627¹. În sfârșit, îndemnului său se datorește prefacerea în limba noastră a celui d'întăiu Cronograf, cu înădire de anale sârbo-bulgărești și de știri privitoare la toate țerile noastre², de către un Mihail Moxalie, în 1620, care a întrebuințat «izvoade», originale și slavone³; felul bucuros în care se vorbește de izgonirea lui Alexandru Iliș, «un Grec», de către Lupu Mehedințeanul, «Lupu Românul, care fusese Păharnicul lui Șerban Voevod», de «tăierea tuturor Grecilor lui și răpirea comorilor lor», de aducerea lui Gavril Movilă, «cărui i se dă Țara-Românească», se potrivește, nu numai cu părerile domnitoare atunci în Oltenia, dar și cu acelea pe care le hrăniă Vlădica Teofil însuși, un dușman al străinilor și al rosturilor lor⁴.

Nu știm de ce neam va fi fost Chiril de Buzău, care ar fi păstorit dela 1612 la 1620; urmașul său însă, Eftrem, arată prin numele său de familie chiar, Trufășel, că se ridicase dintre clericii din țară⁵.

Cât privește pe stareți, Grec a fost, după cât știm, numai unul singur, și anume învățatul și meșterul caligraf⁶ Mateiu, născut în Pogoniana Asiei Mici și fost, câtvă timp, protosinghel la Constantinopol, iar apoi episcop al Mirelor, portul din aceiași Anatolie care păstrează, dacă nu moaștele, strămutate de corăbieri italieni la Bari, măcar amintirea

¹ Odobescu, în *Revista Română*, I.

² V. *Studii și doc.*, III, p. 1 și urm.

³ Ed. Hasdeu, în *Cuvente den bătrâni*, I; cf. *Ist. lit. rel.*, p. 128 și urm.

⁴ Și de Mihai-Vodă se spune că avea dreptul să aștepte, în 1600, ajutorul, nu trădarea Ardelenilor; *Studii și doc.*, III, p. 6.

⁵ Lesviodax, p. 440.

⁶ Papadopoulos Kerameus, «*Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*», I. p. 257 și urm. (161): ms. al lui Nicolae Milescu; III. pp. 196-7 (2), 204 (6), 208-9 (10); IV, pp. 147-8 (175), 412 (435); «*Ἱερ. Σταχυολογία*», I, p. 438 și urm.; Lampros, «*Ἄγιον ὄρος*», p. 306.

Sfântului Nicolae făcătorul de minuni. Mateiu aflate bună primire în Moldova, la 1599, în mănăstirea Sf. Sava, și apoi în Țara-Românească, pe timpul când Radu Șerban stăpâniă încă asupra ei; i se dădă în seamă mănăstirea domnească a Dealului, — cu același hram al Sf. Nicolae —, unde se înmormântă pe vremea lui și fugarul Domn moldovenesc Mihăilaș Movilă, ginerele lui Radu Șerban ¹. Radu Șerban însuși a făcut mănăstirea Comana, unde i s'au adus apoi și oasele, tocmai din Viena ². Aici scrise el versuri întru lauda Fecioarei, Viața și «slujba» Sf. Paraschive și o cântică împotriva Latinilor ³.

Suferind și el de pe urma năvălirii «Ungurilor celor răi», Mateiu află scăpare în peștera dela Bistrița a Sf. Grigorie Decapolitul și, spre mulțămită, îi scrise, tot în grecește, neapărat, slujba, cu o prefață istorică despre întâmplările din 1610-11, prefață pe care o prefăcă apoi într-o scurtă cronică a războaielor lui Radu Șerban ⁴. Se bucură de venirea lui Radu Mihnea în Scaun, dar rămase în țară și după plecarea acestuia, dând sfaturi versificate lui Alexandru-Vodă Iliș și povestind, în același graiu al poeziei, cele petrecute în țară dela începutul Domniei lui Radu Șerban până în Iunie 1618 ⁵. El urmă astfel cronică rimată a Vistierului Stavrinov, unul din boierinașii greci ai lui Mihai Viteazul ale căruia «isprăvi» s'a crezut în stare să le cânte ⁶. Lucrarea și-o puse supt scutul unui ocrotitor, care eră nepotul de soră al lui Petru Șchiopul, Banul Ioan. Mateiu nu e un înșirător de fapte contemporane dintre cei obișnuiți, ci, Grec cu iubire de neamul lui, — pe Români însă sfătuiește pe ai săi

¹ *Inscripții*, I, p. 99, no 3.

² *Inscripții*, I, p. 84 și urm.; Lăpădatu, în *Buletinul comisiunii monumentelor istorice*, I.

³ Ms. Erbiceanu; Le Quien, *Oriens christianus*, I, col. 970; *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 2 și nota 1. Cf. Hurmuzaki, *Supl. II* ², p. 333.

⁴ *An. Ac. Rom.*, XX, p. 45 și urm.; XXI, p. 7 și urm.

⁵ Reprodusă în Papiu, *Tesaur*, I; pentru cele d'întăiu ediții, v. *Magazinul istoric*, I, p. 251 și urm. și G. Dem. Teodorescu, în *Literatură și artă română*, I.

⁶ Aceleași ediții.

a-i cruță, căci doar Grecii lui se hrănesc din munca aceluia, — el plânge sfârșitul lui Mihai-Vodă, Deli-Mihali, în care nădăjduia Răsăritul dorit de libertate, și cere ajutor dela regele Spaniei, dela Venetieni și dela Rușii «bălani» ai Moscului, pentru ca un Împărat creștin să stea iarăși în Constantinopol și din strana Sf. Sofii, în lumina «soarelui dreptății», să asculte slujba Patriarhului Lumii întregi. Pentru locuitorii țerii care-l țineau, Mateiu cere dăjdi mai puține, drumuri mai bune și școli mai înalte din care să iasă alții de preoți decât bieții «mâncători de colivă» din vremea sa¹.

Un al doilea Grec dela Curtea Domnilor noștri din acest timp e Ieroteiu, arhiepiscop de Monembasia, vechea Lacedemonă. Încă din anul 1570, el scrisese un Cronograf într'un stil, și cu o concepție chiar mai nouă. Scriitorul, veni la noi din Rusia Țarului la 1591, și, «arhiereu cinstit», scrie consăngeanul său Mateiu al Mirelor, fû ucis la 1618, în clipa răzbunărilor săvârșite împotriva elementului grecesc de răsculații Lupului Mehedințeanul. I se tăie capul, și trupul dezbrăcat de veșminte fû aruncat în drum, sfârșit nevrednic pentru un om de carte și de cinste. Cartea sa *Βίβλος Ιστορικόν* se tipări numai în 1631, la Veneția, cu cheltuiala lui Apostolo, fratele lui Zotu Țigară², care întrebuințează acest prilej pentru ca să laude pe Alexandru Coconul, așa de bine crescut prin îngrijirea unui tată atât de înțelept, care de cinci ani îl lăsase acum să-și caute singur, după priceperea sa, de sarcinile și greutățile Domniei.

Predica la Curte o făcea la 1619 Neofit Rodinul, vestit

¹ Data morții sale nu e cunoscută, dar trebuie să fie apropiată de aceia când își încheie cronica. Trăia la 20 Novembre 1621. Papadopoulos Kerameus, *Ίσρ. Βίβλ.*, IV, p. 412 (435). Cf. și Lăpădatu, *Episcopia Strehaii*, p. 7, nota 2.

² V., pentru moartea lui, Papiu, *Tesaur*, I, p. 347; cf. Legrand, *Bibliographie hellénique*, I, p. 291; Papadopoulos-Kerameus, I, o. c., I, p. 194 și urm. (III); III, p. 66 (28).

prin *Didahiile* sale, și el traducea la Iași în 1619, supt Radu Mihnea sau puțin timp după căderea lui, *Viata Sf. Sava* în limba grecească vulgară¹. Iar la 1632 grija cuvântărilor serbătorești ca și a tălmăcirii pentru solii sau călătorii străini o avea un Cretan, preotul Benedict, care învățase șapte ani teologie la Wittenberg și știa astfel, pe lângă limbile greacă și arabă, latinește, italienește și nemțește².

«Vlădica Pafomie», care-și luă o vie la Târgoviște, Antonie, care stătea la Argeș, «piscupul» care locuia la Tânganul pe la 1620-30 par să fie și ei din rândul Grecilor lui Radu Mihnea³, ca și Haralambie, ce stătea la Snagov în 1625⁴.

CAP. II.

Arhieriei greci în trecere prin țerile noastre.

Chiril Lukaris.

În sfârșit, precum odată Patriarhul Ieremia venia la noi pentru a primi darurile Domnilor și răsplata boierilor și egumenilor, cari-l puneau să iscălească spre întărire pe actele lor de proprietate sau să li dea gramate patriarhale cu blestem, spre veșnică stăpânire, astfel sosi în Țara-Românească și apoi în Moldova vestitul Patriarh de Alexandria Chiril Lukaris.

El fusese trimes încă din 1594 ca «singhel» în Rusia polonă, de către Meletie Pigas, pe atunci Patriarhul Alexandriei, pentru a sprijini pe Vasile de Ostrog în luptă cu Uniții⁵ și luase asupra-și conducerea școlii de teologie

¹ Papadopoulos Kerameus o. c., III, pp. 149 (90), 235-6 (5); IV, (175); Lampros, o. c., p. 381.

² Călătoria lui Strassburgh: și în Cipariu, *Archivu*, p. 13.

³ *Arch. ist.*, I, pp. 35, 105.

⁴ Lăpădatu, *Episcopia Strehaii*, p. 7, nota 2.

⁵ Chrys. Papadopoulos, p. 29 și urm.

ortodoxă și limbă grecească de acolo ¹. El stă apoi în strânse legături cu ortodocșii din Lemberg, cari se uniseră în jurul bisericii Adormirii, «bisericii moldovenești», a lui Alexandru Lăpușneanu și a vameșului său Constantin Corniact ², zidită din nou cu ajutorul lui Petru Șchiopul și al Stroiceștilor ³ și dusă mai departe, «într'o formă măreață și mai mândră» — fără a o mântui —, de Ieremia Movilă ⁴, care spune frumos, într'o scrisoare a lui din 1598, că va cheltui cu această biserică în străinătate, măcar că și în țară sânt «multe biserici și cetăți care cad în ruină». Din scrisorile lui Ieremia ⁵ și lui Luca Stroici se mai vede că Vlădica Ghedeon Balaban se întorsese acum la dreapta credință ⁶, sau se cuvenia să fie cruțat de Domnul moldovean și de ai săi pentru a face plăcere regelui Poloniei ⁷: știm că urmașul lui, Iosif, a fost sfințit de Gheorghie Movilă ⁸.

Patriarhul de Alexandria însuși stăruia pe lângă nobilul rutean Gavriil Teodorovici să facă și o tipografie pentru cărți bisericești pe care să nu le fi prelucrat Iezuiții ⁹: eră vorba chiar ca Lukaris să fie lăsat la Lemberg ca dascăl și ca conducător al tipografiei, în preajma lui Ghedeon Balaban ¹⁰.

¹ V. și lucrarea, mie neaccesibilă, a lui Osviannicov despre *Patriarhul Constantinopolei Chiril Lukaris și lupta lui cu propaganda latină în Răsărit*; Novocercasc, 1903.

² Cf. *Relațiile cu Lembergul*, p. 39 și bibliografia citată acolo.

³ Hurmuzaki, *Supl.* II ¹, p. 315 și urm.

⁴ *Ibid.*, pp. 451-2, no. CCXL; cf. pp. 457-8, no. CCXLIV.

⁵ *Ibid.*; cf. și n-l următor; apoi pp. 461-2, no. CCXLVII.

⁶ *Ibid.*

⁷ Cf. și *ibid.*, p. 479 și urm., pp. 523-4, n-le CCLXXI-II; pp. 537-8, n-le CCLXXXI-II; p. 548; pp. 564-5, no. CCXCIX; p. 634, pp. 635-6, no. CCCXLI; II ², pp. 177-8, 179, 283, 330, 343-5, 345-51, 358-61, 364-7, 375, 383-4, 387-8, 425, 536, 586.

⁸ Mouravieff, *A history of the Church of Russia*, Londra, 1842, p. 144.

⁹ Chrys. Papadopoulos, p. 34; și după scrisorile lui Pigas tipărite de Regel, în *Analecta byzantino-russica*, Petersburg, 1891.

¹⁰ *Ibid.*, p. 35.

Un al doilea drum al lui Chiril, data aceasta cu titlul de «exarh», se făcù în 1599; la 28 Iulie 1600 Cneazul Constantin scrie Regelui Poloniei că Trimesul sosește acolo «cu scrisori ale preasfințiților Patriarhi, de dat în Ostrog»; el îl apără de cursele dușmanilor săi religioși, cari voiau să-l oprească la Uniev, după vești dela Balaban arhimandritul neunit de acolo ¹. La 1602, întors răpede, cum îi și ceruseră Polonii, către cari aveă alte scrisori patriarhale, el eră ales patriarh în locul lui Meletie, răposat ².

Văzù răpede însă că acolo, în Egipt, e numai sărăcie și neputință, și alergă iarăși în părțile noastre pentru a încercă înviarea ortodoxiei dincolo de hotarele Moldovei. Tipografia din Lemberg începuse a lucra și, îndemnat de exemplul dat acolo, Ieremia-Vodă trimete, la 12 Ianuar 1605, pe diacul Andreiu «ca să cumpere hârtie de scris cărți și să afle dieci de scris cărți pentru treaba noastră», — cea ce înseamnă *hârtie de tipar și dieci tipografi ca vechiul diacon Coresi* ³.

În 1613-5 Chiril ținea predici înaintea Domnilor, la serbătorile cele mari ⁴. În 1620 încă, el lucră în Țara-Românească, atacând pe catolici în credința lor despre purcederea Sf. Duh și Purgatoriu și scriind lui Radu-Vodă contra azimei ⁵, și dă știri despre împrejurările de războiu din Moldova prietenului său, cu care discută și întrebări religioase, Trimesului olandez la Constantinopol ⁶. Pentru întreținerea lui, Domnul îi dăduse marele sat Șegarcea, din Dolj, care e numit, în Octombrie 1622, «slobozia» lui, moșia lui scutită

¹ Hurmuzaki, *Supl.* II ², p. 628.

² Ninolachi, *o. c.*, p. 167. V. și Michalcescu, *Die Bekenntnisse und die wichtigsten Glaubenszeugnisse der gr.-or. Kirche*, Leipzig, 1904, p. 262 și urm.

³ Hurmuzaki, *Supl.* II ², pp. 343-4, n-le CLXXX-III.

⁴ Papadopoulos-Kerameus, *o. c.*, IV, pp. 59 (39), 23 și urm. (263), 415 (439). Cf. Legrand, *Bibl. hell.*, IV, p. 269 și urm.; Xenopol și Erbilceanu, *Serb. școlară*, p. 374.

⁵ Michalcescu, *l. c.*, p. 263.

⁶ *Studii și doc.*, IV, p. 178 și urm.

de orice amestec al Cărmuirii¹, și Chiril o alipi la stăpânirile mănăstirii Stănești, care în curând fû închinată Patriarhiei de Alexandria².

În 1622, Mart, Lukaris, sprijinit mai ales de reprezentantul Statelor Generale ale Olandei, ajungea patriarh de Constantinopol, căpetenie a ortodoxiei, pe care peste câțva timp eră s'o tulbure prin înoirile lui calvinești, ieșite și din prietenia cu ocrotitorul său diplomatic³. Scrisoarea de mulțămită, din Mart, e datată din Constantinopol, dar noul Ecumenic fusese chemat acolo din Țara-Românească, unde locuia de atâta vreme⁴. Și mai târziu mănăstiri dela noi alergau, cu jertfe bănești, după întăririle solemne ale lui Chiril și ale urmașului său la Alexandria, Gherasim, cum face mănăstirea Radu-Vodă pentru satul ei Izlazul, la 1626⁵.

Față cu aceste vechi și strânse legături ale lui Radu-Vodă cu acel care ajunsese a călăuzi Biserica Răsăritului se înțelege acum mai bine mărturisirea lui Miron Costin că: «Până nu de mult această țara [a Moldovei] a stat în ascultare de acel Scaun [al Ohridei]» — firește însă, de multă vreme numai o ascultare nominală —, «până la Radu-Vodă, pe timpul stăpânirii lui Sigismund [al III-lea] în Polonia. După cel d'întăiu războiu [între Turci și Poloni] la Hotin», — e vorba de expediția la Nistru a Sultanului Osman în anul 1621; a doua Domnie moldovenească a lui Radu începe însă numai în August 1623, la un an și jumătate după ce Chiril căpătă cărja celui mai mare între Patriarhi —, «Radu-Vodă puse preoțimea acestei țeri supt ascultarea patriarhului de Constantinopol»⁶. Ultima oară când un Ohridan trece pe la noi, e în August 1598, supt Ieremia-

¹ *Studii și doc.*, V, p. 437, nota 1.

² *Ibid.*, V, p. 142.

³ *Ibid.*, IV, p. 182, nota 1.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, V, p. 437, no. 5.

⁶ Bogdan, *Cronice inedite*, pp. 171-2.

Vodă, când Nectarie, calificat de Domnul Moldovei numai ca «arhiepiscop de Ohrida în Țara Sârbească», străbate țara pentru a se duce în Polonia fără alt gând decât al eleimosinei¹; șederea lui «mai mult de un an de zile» în țară ne face să credem că el a fost întrebuințat pentru crearea episcopiei nouă a Hușului și pentru slințirea celui d'întăiu ierarh al ei.

Astfel se îndeplinea în Moldova același fapt hotărâtor în ceea ce privește ierarhia, pe care Mihai Viteazul îl săvârșise cu treizeci de ani înainte pentru principatul Țerii-Românești.

CAP. III.

Legături cu Patriarhii. Călătoriile și opera lui Teofan al Ierusalimului.

Cu celelalte Patriarhii relațiile principatelor erau mai rare și mai puțin însemnate. Întâmplător numai, Ioachim, patriarh de Antiochia, dăruise lui Gheorghe Movilă, când acesta era numai episcop de Rădăuți, la 1587, o icoană care se păstrează încă la mănăstirea Sucevița². Astfel de Patriarhi nu puteau să aibă o înrăurire mai însemnată asupra vieții noastre religioase, ci se iviau numai din când în când pentru strâns pomeni: și Ioachim călătorise pentru acest scop, ducându-se la Moscova, unde i se arată numai prea puțină cinste³.

Din Ierusalim veni la noi numai viitorul patriarh Teofan, trimis întâiu, la 1603-5, în Rusia Țarului pentru obșnuitul ajutor bănesc⁴. E același care, ca Mitropolit, la 1600, pri-

---

¹ Hurmuzaki, *Supl.* II¹, pp. 478-9.

² Melchisedec, în *Rev. pentru ist., arch. și fil.*, I, vol. II, p. 50.

³ Chrys. Papadopoulos, p. 13 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 37.

mise o cruce dela Doamna Neaga a lui Mihnea-Vodă Turcitul, adăpostită la Atos, cu fiul din flori al soțului ei ¹.

După ridicarea sa în Scaun, Teofan merse, îndemnat și de colegii săi patriarhali, spre Moscova, în 1617, luând iarăși drumul prin țerile noastre ². Data aceasta, el îndeplini în Ținuturile rusești ale Coroanei polone, care fuseseră câștigate pentru Unire numai în ce privește deținătorii Scaunelor episcopale, o mare operă trainică de reorganizare și întărire a ortodoxiei. Patriarchul din Moscova, unde Teofan fû primit cu o deosebită pompă de către întemeietorul nouăi dinastii de Țari, Mihail Romanov,—Filaret, fû ales într'un sinod prezidat de respectatul oaspete, care și sfinți pe noul cap al Bisericii moscovite. Vechi greșeli față de canoane sau de datine fură îndreptate într'un timp când Rușii aceștia dela Răsărit nu se mai mândriau față de Grecii «eretici» că fac crucea numai cu două degete și spun numai de două, și nu de trei ori, «aleluia». Unde a fost numai cu puțință, s'au întemeiat, după modelul «frăției» din Lemberg, alte asemenea întovășiri ortodoxe, menite să lupte împotriva înrăuririi catolice, și având dese ori, pe lângă biserica al cărei nume îl purtau, un sprijin și în școli «elino-slave», de dogmă, și latinești, «de litere».

Bisericii ortodoxe, rămase curate de amestec, i se dădû o ierarhie, sfințindu-se deocamdată pe ascuns stareți și episcopi de către Teofan, împreună cu reprezentanții colegilor săi patriarhali, arhimandritul Teofan pentru Alexandria și protosinghelul Iosif pentru Constantinopol, și cu alți doi prelați greci, veniți întâmplător în Rusia Mică, la Chiev, Neofit de Sofia și Avramie de Stagai. În noaptea de 6 Octombrie 1620 ajunse astfel egumen la Chiev arhimandritul Ilie Copinschi, iar peste trei zile Mitropolia Chievului se dădea dascălului de până atunci Iov Borețchi ; în câteva zile, iarăși, eră și un episcop de Poloț și unul de Vladimir. Spri-

¹ Arch. ist, I, p. 181.

² Chrys. Papadopoulos, o. c., p. 43. Papadopoulos Kerameus, 'Isp. Στρχ., I, p. 250 și urm.

jinul Hatmanului Cazacilor, dorința, din partea regelui Poloniei, de a-și câștiga pe acești viteji și îndrăzneți luptători în războiul început cu Turcii, lipsa de noroc în acest războiu — catastrofa oștirii polone, chemate de Gașpar-Vodă, în Moldova¹ —, siliră pe regele Sigismund să închidă ochii asupra uneltirilor religioase, cu așa de însemnate urmări politice, ale arhierului grec, ce-i stătea de atâtea luni de zile în țară, și, întâmplându-se ca Sigismund să moară peste câțva timp, Vladislav, urmașul său, trebui să recunoască măcar în parte rezultatele ostelilor lui Teofan².

Teofan plecase spre depărtata Moscova, unde fusese chemat, în Mart 1617, și el așteptă mult timp în țerile noastre sosirea solilor muscălești cari trebuiau să vie la Constantinopol spre a-l întovărăși într-o călătorie așa de greă și plină de primejdii. Ei zăboviră însă foarte mult, prelungind astfel petrecerea Patriarhului în Principate până în Iulie 1618. În acest timp eră cu neputință ca un om așa de râvnitor pentru reforma bisericească să nu se fi îngrijit și de lucrurile noastre. În Țara-Românească stăpânită de Alexandru Hiaș — răscoala împotriva Grecilor, care aduse Domnia lui Gavril Movilă, izbucni în Iunie 1618, după plecarea lui Teofan —, Patriarhul găsi bune datini grecești, așa încât n'avu prilej să se amestece³. Pentru vinovății pe care nu le cunoaștem, dar probabil pentru oarecare moliciune în legăturile lui cu catolicii, Anastasie Crimca, Mitropolitul Moldovei, e scos, și în locul lui apare, la 25 Mart 1617, — cu doi episcopi noi, Efrem de Rădăuți și Mitrofan de Huși, — Mitropolitul Teofan, care poartă, poate nu întâmplător, același nume cu Patriarhul, al cărui ucenic va fi fost. Că el eră

¹ *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 35 și urm.

² Chrys. Papadopoulos, p. 46 și urm.

³ Dacă actul din 12 Februar 1618, publicat în *Arch. ist.*, I², p. 190, în care se întâmpină Gavril-Vodă cu frații săi, Petru și Moise, ar avea data de 1618 — și nu 1619 —, Teofan ar fi avut prilejul de a cunoaște pe tânărul fecior de Domn care eră să fie, în părțile rusești supuse Poloniei, urmașul lui în opera de întărire a ortodoxiei.

un străin, și nu un călugăr din mănăstirile moldovenești, dovedește și faptul că, după retragerea lui, care se va fi petrecut încă dela 1619, odată cu ieșirea din Domnie a lui Radu Mihnea, ocrotitorul său, Teofan își caută adăpostul la Bistrița olteană, unde se află în 1622-3, ca «fost Mitropolit al Sucevei»¹. Urmase acolo pe Radu, care luă Domnia munteană în 1620, fiind-o până în August 1623. Dacă mai târziu îl găsim iarăși în Moldova, stând, împreună cu egumenul Partenie, în fruntea soborului mănăstirii lui Alexandru Lăpușneanu, aceasta se lămurește prin întoarcerea lui Radu-Vodă în Moldova, la 1623²: odată el trimete oamenii săi, dar de bună seamă numai pentru afacerile călugărilor, între cari se sălășluia acuma, la Vlădica ardelean Ghenadie Brad³.

CAP. IV.

Nouă închinări de mănăstiri.

Petrecerea Patriarhului Teofan în Moldova se vădește și altfel. Datina închinării de mănăstiri românești către Locurile Sfinte eră mai veche, încă din ultimii ani ai veacului al XVI-lea. Supt Ieremia Movilă se închinase Secul sau «Xeropotamul», Xeropotamului din Atos, — refăcut de Lăpușneanu cel bătrân —, de către Nistor Ureche și soția sa, ctitorii noului lăcaș⁴. Și altă zidire a lui Nistor Ureche, biserica Sf. Vineri sau Sf. Paraschiva din Iași, astăzi dărâmată⁵, a fost închinată încă dela întemeierea ei, și anume

---

¹ *An. Ac. Rom.*, VIII, p. 196.

² Două scrisori ale lui Teofan «ariepiscop, ce-a fost Mitropolit», în *Doc. Bistriței*, I, pp. 35-6, no. XLVII; p. 42, no. LVI.

³ *Ibid.*

⁴ Cf. *Ist. lit. rel.*, pp. 119-20.

⁵ Cf. *Inscripții*, II, p. 196.

călugărilor dela Muntele Sinai¹. Domnul însuși nu închină Sucevița sa, dar face daruri «lavrei celei mari a Sf. Atanasie din Atos»², făcută din nou și înzestrată cu o icoană îmbrăcată 'n argint de Neagoe-Vodă³.

La 1606, în Domnia aceluiași Ieremia, care nu eră totuși un sprijinitor al rosturilor grecești, Ana, văduva Logofătului Ioan Gole, și fiul ei Mihail închinau mănăstirea lor, zisă «a Golii», către altă lavră dela Sf. Munte, Vatopedul⁴. Domnul însuși crezû de cuviință să întărească această legătură, părăsind, în același timp, unele din drepturile sale asupra mănăstirii, care eră să recunoască de aici înainte alt stăpân⁵. Pe vremea Movileștilor trecû în atárnarea de Muntele Sinai și mănăstirea lui Balica Hatmanul, «ce este la Galata lângă târgul lașilor, unde este hramul Sveti Arhangheli Mihail și Gavriil și alți fără de trup puteri», adecă viitoarea «Frumoasa» din jos de Galata, — mănăstire prefăcută de Ieremia-Vodă, de fratele său Simion și de Balica tânărul⁶, adăugindu-se și ajutorul dela Nistor Ureche și soția sa, Mitrofana⁷.

Încă dela 1614-5, Radu, care prefăcuse cu totul biserica de lângă București a tatălui și bunicului său, mănăstirea zisă a «Radului-Vodă» după acest nou și mai însemnat ctitor — biserica se păstrează și până azi, dar cu totul schimbată, cuprinzând în ea frumosul mormânt de marmură, cu inscripție românească, al lui Radu —, o închină, ca semn de recunoștință pentru îngrijirea și învățătura ce-i dăduseră călugării dela Ivir, în tinereță, acesteilalte mănăstiri

¹ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 246.

² *Studii și doc.*, VI, p. 413.

³ Cipariu, *Archivu*, p. 174; cf. mai sus, cap. corespunzător.

⁴ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 237; cf. Cipariu, *Archivu*, pp. 197, 317. Pentru cărți sfinte scrise cu cheltuiala lui Ioan Gole, v. Melchisedec, *Notițe*, p. 230 sau *Inscripții*, II, pp. 168-9; *Conv. lit.*, XXV, pp. 505-6.

⁵ Actul din partea Anei e datat 20 Ianuar, iar cellalt: 30 Mart 1606.

⁶ *Arch. ist.*, I 2, p. 190.

⁷ *Inscripții*, II, p. 334 și urm.

atonice¹; actul de danie e datat 10 Februar 1613². Și poate că de atunci chiar se închină mănăstirilor «de pe culmi», în Tesalia, Meteora, mănăstirea Golgotei sau «Gorgotei», făcută din nou de un Nicolae Vistierul din Ianina³.

Când Teofan se găsi în Iași, Radu-Vodă se gândi a-i da una din mănăstirile țerii. Aici însă el n'avea, și n'avu nici pe urmă, o ctitorie a sa, căci în zilele lui se făcu numai după un plan mai vast biserica mănăstirii Sf. Sava, de către Marele-Postelnic Ianachi, nepotul lui Skarlatos a cărui fiică a fost măritată după Alexandru-Vodă Coconul, la 1625⁴, — meșter fiind un Grec, Gheorghe din Constantinopol și egumen un altul, din Cipru, Ieroteiu⁵. Alese, din acelea ale înaintașilor săi, Galata lui Petru Șchiopul, cea mai bogat înzestrată probabil din toate, și, aducând înainte reaua gospodărie a egumenilor de până atunci, «slăbiciunea și sărăcia» acestui lăcaș domnesc cu atâtea moșii și alte danii, risipa trapezăriei și a chiliilor, împrăștierea odoarelor, a odăjdiiilor, înstrăinarea pământurilor, o hărăzi, la 25 Mart 1617, Patriarhiei Ierusalimului, dela care se așteptă o mai mare îngrijire și un mai aspru control; Patriarhia eră să primească în fiecare an prin Mitropolitul Moldovei prisosul venitului asupra cheltuielilor⁶.

Cam în același timp, Gavrilăș Movilă, Domnul muntean, care se suî în Scaun la 1618, închină Patriarhiei de Alexandria mănăstirea Stăneștii din Vâlcea, a Buzeștilor⁷. Și el dăruia o mănăstire asupra căreia n'avea, personal sau

¹ *Inscripții*, I, f. 245.

² Cipariu, *Archivu*, p. 316; cf. G. M. Ionescu, *Ist. mănăstirii Cotroceni*.

³ *Ibid.*, p. 101.

⁴ *Inscripții*, II, pp. 137-8.

⁵ *Ibid.*

⁶ Melchisedec, *Notițe*, pp. 279-81; *Uricariul*, V, pp. 214-8; IX, pp. 146-9; cf. Hurmuzaki, XI, p. LXX și nota 2; Cipariu, *Archivu*, p. 316 (aici data e 26 Mart 1618, iar în *Uricariul*, V, 25 Mart 1617); Partenie, *Anastasia Crimca*, p. 28.

⁷ *Studii și doc.*, V, p. 437, nota 1.

prin moștenire, dreptul de ctitorie; dar știm că moștenitorii lui Radu Buzescu se învioră la această danie, sau, cum se spuse în curând, după grecescul ἀφιέρωσις, afierosire¹. Constantin-Vodă Basarab întărește mai târziu, cu tot așa de puțin drept, această mănăstire².

Tot pe atunci a trebuit să treacă altă fundație a Buzesților, Călușul din Romanai, către Patriarhia de Constantinopol, tot în vederea arhierelui de o excepțională însemnătate care ținea cărja³. La o dată necunoscută, și biserica lui Aron-Vodă, lângă Iași, ajunsese în atârănare de mănăstirea Chalke, în Insulele Principilor, lângă Constantinopol⁴.

În astfel de împrejurări, înțelegem de ce Mitropolitul Crimca, pe care acest nou curent, care folosiă moral și material Grecilor din toate unghiurile Răsăritului, îl îngrijă, luase măsuri încă dela început, — în 1620 —, ca Dragomirna lui să nu aibă aceiași soartă: «Mărturisim cu această scrisoare a noastră, când se va întâmpla vre-o dată stinței mănăstiri după inoartea noastră vre-o nevoie, care-l va alege Dumnezeu să fie Domn în țara Moldovei, să nu cuteze cinevă din Domnii ctitori sau din boieri sau din rodul nostru a închină (поклонити) Sfântului Munte sau Ierusalimului, ori a da mănăstirea noastră supt puterea vre unui Patriarh ori vre unui Mitropolit, ori a scoate pe călugării din țara Moldovei, ori a orânduî egumen din mănăstire străină, ci să aibă a lăsa mai sus zisa sfântă mănăstire în toată pacea și neclintită în veci», căzând blestem asupra capului celui care ar face împotrivă, blestem arhieresc întreit, cu «anaf-tema» și «maranafta», de care nu pot să scape nici când sufletele⁵. În acest strigăt de dureroasă îngrijorare a unui Român cu dragoste de țara lui și de datinile ei osebite în

¹ Studii și doc., V, p. 142.

² Cipariu. Archivu, p. 317. Cf. o a treia întărire din veacul al XVIII-lea, Studii și doc., V, p. 142.

³ Studii și doc., l. c.; Archivu, p. 316.

⁴ Inscriptii, II, p. 179 și urm.

⁵ Melchisedec, în Rev. p. ist., arch. și fil., I, pp. 73-4.

religie ca și în celelalte ramuri ale vieții se cuprinde singura protestare a călugărimii de țară împotriva elenismului, care înaintă biruitor.

Anastasie stătea ascuns în Dragomirna cea cu porțile ferecate împotriva năvălirii străinilor, când, în Mart 1621, supt Alexandru Iliș, sfătuit și ocrotit de Grecul Minetti, Patriarhul Teofan se întorcea din cele două Rusii, în care poruncise de o potrivă ca restaurator al ortodoxiei: din Iași, la 21 ale lunii, el scria lui Filaret, Patriarhul slav, pus de dânsul în Moscova, în Scaunul creat de Constantinopolitanul Ieremia, pentru a-i vesti că a scăpat de dușmanii ce voiau să-l prindă și se află acum dincolo de hotarul puterii Latinilor prigonitori ¹.

Acest spirit, al cuceritorilor în puterea drepturilor ierarhice și purității de dogmă, a culturii și a tradiției, ieșise învingător din scurta luptă cu un popor care, pe această vreme, nu mai știă să se împotrivească la niciun fel de cotropire. Reforma în stilul lui Teofan nu zăbovi deci nici în Moldova; Radu Mihnea n'o îndeplini, dar ea vine supt urmașul acestuia —, urmaș și în ceia ce privește îndreptarea politică —, Miron Barnovschi, ginerele lui Radu, care Miron purtă totuși și numele, îndreptățitor de Domnie, al Movi-leștilor, ce i se cuvenia după mamă, și avea legături strânse cu neamurile cele mari ale vechii Moldove.

Barnovschi și mamă-sa, Elisaveta, au fost și ctitori de mănăstiri. Lor li se datorește biserica din Iași, pe vremuri înconjurată de chilii, care poartă numele acestei familii și, dacă și-a schimbat forma, cuprinde încă un aier, cu inscripție grecească, dela întemeietori ². Miron-Vodă a început să ridice biserica Sf. Ioan Botezătorul, pe care o lăsa neisprăvită și care nu se putu înălța așa cum o dorise ctitorul ³. La Bârnova, el a fost ctitorul cel d'întăiu și stilul bisericii

¹ Chrys. Papadopoulos, p. 65.

² *Inscripții*, II, p. 130.

³ *Ibid.*, p. 136.

amintește epoca lui ¹. Și în Toporăuții Bucovinei, alt Scaun al neamului său, se vede o biserică făcută de dânsul ². În munții Neamțului el clădi lăcașul singuratec de închinare al Hangului, și cu cheltuiala lui se isprăvi și Dragomirna și biserica moldovenească din Lemberg, la care se lucra din zilele celui d'întăiu Domn din neamul Movileștilor.

Unul din boierii Moldovei în acest timp, Hatmanul Nicoriță, făcù, pe o înălțime care stăpânește Iașul întreg, biserică pentru pomenirea lui ³, pe când tovarășul său de dregătorii, Costea Bucioc, înădiă la Râșca un pridvor încă din vremea lui Constantin Movilă și a lui Radu Mihnea ⁴. Dintre aceste mănăstiri, una singură, a lui Barnovschi din «dricul Iașului», a fost închinată chiar dela început, și anume tot Sfântului Mormânt, de ctitorul ei domnesc, «la luminatul și Sfântul Mormânt al lui Hristos» ⁵.

CAP. V.

Reforma lui Miron-Vodă.

Barnovschi se încumetă însă a dà clerului moldovean o nouă rânduială, de prefacere spre bine, de însănătoșire.

Chemând un sobor, cu Anastasie, care eră a doua oară Mitropolit, și tovarășii săi de păstorie, Atanasie dela Roman, Evloghie din Rădăuți — dela 1623 la 1627 ⁶ — și Pavel al Hușilor —, în care Scaun se urmaseră iute, cum știm, un Iosif

¹ *Ibid.*, p. 213 și urm.

² *Neamul românesc în Bucovina*, p. 221 și urm.

³ *Inscripții*, II, p. 145.

⁴ *Ibid.*, I. p. 52.

⁵ *Arch. ist.*, I², pp. 188-9; cf. *ibid.*, p. 6, no. 277; Wickenhauser, *Bochotin*, Viena, 1874, p. 72 și urm.; Miron Costin, p. 290.

⁶ Wickenhauser, *Radautz*, p. 25.

și un Mitrofan, 1617-22¹, -- Miron-Vodă, care și în ordinea socială a luat măsuri de înlăturare a abuzurilor², hotărâ, la 20 Septembrie 1626 și apoi la 20 Mart 1627³, după «sfânta pravilă» a Sf. Vasile⁴, în ce chip trebuia să se desfășoare de acum înainte viața călugărească în Moldova, pentru a fi în concordanță cu normele cele nouă canonice care fuseseră introduse de Teofan în părțile rusești vecine cu noi.

Se opresc călugării de a mai țineă avuția lor deosebită, «nice cal, nice stup, nice altu dobitoc, nimică, nice arături, nice din afară, nice din lontru în mănăstire», afară de haina de pe dâșii și de uneltele de lucru, cărora li se zice, după slavonește «ricodealia». Mai de mult se știe că un călugăr putea să-și aibă rosturile lui personale de stăpânire și venituri: vedem doar la 1540-1 pe egumenul din Bistrița Moldovei și soborul lui îngăduind unui monah să-și facă prisacă pe moșiile domnești sau chiar «pe loc mănăstiresc», dând numai lăcașului în care trăia și el, o parte din câștig, iar după moartea sa lăsând mănăstirii rodul unor osteneli care n'aveau de sigur în ele nimic duhovnicesc⁵.

Egumenul va hotări dacă un călugăr poate păstră ce i s'a dat de rude și prieteni. Cu atât mai mult se oprește negoțul, cu vitele sau cu miere și darea banilor cu cămată, cu *aslam*.

Călugării străini n'au voie a petrece mai mult de trei zile într'o mănăstire. Toată obștea, călugării și frații la-o-laltă, vor alcătui o singură «adunare», un singur «sobor», cu viață de obște, după modelul chinoviilor din cele d'întăiu timpuri ale vieții monastice. Aceiași trapezare sau «ospă-

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, p. 103 și urm.; *Ateneul român*, 1861, Maiu-Iunie, p. 13.

² *Arch. ist.*, I, p. 175 și urm. Un act al lui privitor la Țiganii mănăstirești îl tipărim în vol. XVI din *Studii și doc.*, Doc. Paladi.

³ Urechia, în *An. Ac. Rom.*, X, p. 251 și urm. și *Studii și doc.*, VI, p. 414.

⁴ Cf. și altă hotărâre asemenea, din 27 Februar 1627, *Arch. ist.*, I, p. 14.

⁵ *Arch. ist.*, I², pp. 26-7.

tărie» îi va primi pe aceleași bănci de lemn, înaintea acelorași icoane, pentru a se hrăni din aceleași bucate și a bea aceeași băutură, adică, neapărat, afară de zilele de praznic, apă rece. Și «egumenul și starețul» — s'ar crede că e vorba de egumen la mănăstirile cu datine grecești, și de stareț la cele mai vechi, după rânduiala Sf. Nicodim, dar reforma prevede la aceeași mănăstire un egumen și unul sau mai mulți stareți pe lângă el — vor stă în fruntea tovarășilor de rugăciuni și de pocăință, fără a-și avea în cămărilor lor hrană și băutură mai bune. Tot așa nu se face nicio deosebire în ce privește «rudele de boieri» sau de târgoveți ori călugări veniți de prin alte țeri, cu altfel de obiceiuri, căci și aceștia din urmă sânt datori a păzi «obicina mănăstirii». În chilie se bea «numai apă»; dacă însă vine vre-un episcop, vre-un alt egumen, vre unul dintre ctitorii sau din boierii țerii, i se poate face, în chip extraordinar, cinste cu mâncări alese și vinuri scumpe «la chilia egumenului» și în zilele cele mari ale hramului. Atunci fiecare călugăr își poate avea oaspeții dintre rude, prieteni, cunoscuții sau chiar dintre străini; el va fi slobod a-i primi cum înțelege, între cei patru păreți ai săi. În «chelariu» și în pivniță, nu se bea cu niciun chip, nici în zilele obișnuite, nici în zilele mari.

Ca să nu se furișeze unii dintre călugări, pentru o viață mai slobodă, în singurătăți, unde puteau să scape de un control neplăcut, se hotărește că nimeni nu va putea pleca în schimnicie fără învoiala egumenului și a soborului, care-l vor și putea aduce înapoi, dacă să poartă rău, ca «să lîie suptu ascultare».

Pe când înainte eră obiceiul, în lipsa mănăstirilor de maice, căci numai în Țara-Românească se pomeneste una încă dela 1512, făcută de călugărița Magdalina, văduva boierului Hamza, la Corbii-de-piatră¹, ca mănăstirile de călugări să găzduiască întâmplător și câte o maică bătrână, cum, de pildă, mama lui Mihai Viteazul călu-

---

¹ Arch. ist., I 1, p. 142.

gărița Teofana, stă la Cozia ¹, — celelalte călugărițe, ca Elisaveta, mama lui Miron-Vodă Barnovschi, ori Mitrofana lui Nistor Ureche, stăteau în mijlocul lumii, pe care se chemă că o părăsiseră, — aceasta se oprește acum cu totul. Iarăși, pentru învățătură dela monahi, se aduceau «coconi mici» cari ajungeau apoi mai adesea boieri mari decât smeriți călugări. Acuma se oprește cu totul, pentru a se înlătură orice înțetire la desfrâu, petrecerea acestora în cuprinsul mănăstirilor. Țigancele din averea în oameni a mănăstirii, nu vor mai stă între zidurile ce trebuie să despartă cu totul de mireni, ci vor petrece, la un loc cu Țiganiilor lor, afară în casele robilor.

Slujba să fie făcută, de alminterea, nu de fețele țigănești, și cu atât mai puțin de «slugi, curteni», ci numai de acei poslușnici pe cari Vistieria îi scutiă de bir pentru a fi la îndămâna părinților rugători pentru binele creștinilor. În sfârșit, pentru a nu se face vorbă cu vecinii, și mai cu seamă pentru a nu pătrunde anume erezii calvine sau anume vechi rătăcirii catolice, Ungurenii, Românii de peste munți, nu vor mai fi primiți în mănăstiri, — măsură care se înțelege când dăm de anume reclamații pe care domnii sași sau unguri ai acestor pripășiți le îndreaptă împotriva mănăstirii care-i promise ².

Egumenul va fi un ieromonah, ales de sobor, — impunerea de către ctitori, de către puternici, sau de către Domnii chiar, fiind oprită dela soborul lui Mihai Viteazul încoace. Va cârmui numai un an, și va trebui să stea în tot acest timp la mănăstire, părăsind-o doar cu voia stareților și având lângă el «un frate pre carele va vrea săborul să meargă cu nusul». Numai dacă a cârmuit bine, el poate fi ales din nou de către sobor, înaintea căruia e dator să se «prostească», adică să-și părăsească situația. Și starețul sau stareții să aibă grijă de purtările lor, în timpul cât îmbracă

¹ Papiu, I, pp. 388-99; Onciul, în *Conv. literare* pe 1901, pp. 716-7.

² Cazari și în *Doc. Bistriței*.

o demnitate care e fără soroc, căci altfel pot fi și ei depărtați de sobor, ca «oi răioase». Un econom, pe un an de zile, va avea grija drumurilor mai puțin însemnate, ale «trebilor mai mărunte». Un «vistearnic sau eclisiarh» fără legătură cu egumenul sau stareții, ci de-a dreptul ales de soborul suveran, va păstra «chelciugul», câștigul mănăstirii. Egumenul va avea la dispoziția sa, din toată bogăția mănăstirii numai doi cai, pentru «slujba» lui. Eclisiarhul va păstra și el numai un an de zile puterile ce a căpătat prin alegere. Grija schiturilor, a bisericilor închinat către mănăstire, a *meloșelor* o vor avea așa-numiții «metoșari», anuali și ei.

Soborul se strânge când vrea, înaintea celor două păhare de vin îngăduite, «blagoslovite», și el ia socoteala fiecăruia, el face toate alegerile; numai după bine-cuvântarea din partea lui își poate țineă fiecare din demnitarii mănăstirii câștigul ce a căpătat în cursul anului său de slujbă.

O astfel de mănăstire reformată în așezăminte și moravuri are scuteli largi, ca în vremea veche: supușii săi din satele de pe moșiile ce i-au fost dăruite n'au a face cu boierii sau slujbașii Domniei. Doar pârcălabii dacă sânt chemați să judece «furturile» și «tălhăriile» ori apelurile făcute la dânsii; gloaba e totdeauna a călugărilor, și numai la apeluri pârcălabii sânt îndreptățiți a lua plata pentru o asemenea judecată nouă, amenda prevăzută în toate învoielile, în paguba celui care le calcă: feria sau herăia¹. Deșugubinarii vor veni numai odată pe an, în Septembrie, pentru a cercetă răpirile și alte păcate împotriva cuviinței, iar Țiganii mănăstirești n'au aface nici cu «slugile» Statului, nici cu juzii țigânești obișnuiți².

Alături cu măsurile lui Barnovschi trebuie puse acelea

---

¹ *Arh. ist.*, I¹, p. 176.

² *Ibid.*

pe care Alexandru Coconul le decretă pentru Tismana la 15 April 7134=1626, după cererea lui Sârghie arhimandritul, fost episcop de Muncaciu, care fusese pus întâia oară la Tismana «cu blagoslovenia prea-cinstitului și prea-sfințitului întâiu și mare patriarh Ieremia al Țarigradului și cu voia tuturor boierilor». E așezat din nou ca «lăcuiitor bătrân din mănăstire, încă din tinerețele lui» și i se învoiește, «ca după moartea lui altul de altă parte să nu fie egumen, sau din satul mănăstirii, sau din Rumânii mănăstirii; însă ieromonah să fie în poslușania mănăstirii, iară egumen să nu fie» decât cel ales de sobor, «precum au fost obiceiul mănăstirii din bătrânele soboare și cu mari jurământuri precum au lăsat Sf. Nicodim», cu întăritura pe rând, a Patriarhilor Eftimie (1440-6), Ioasaf (1464-6), Ieremia, din anii 1580-90, și a lui Sofronie de Ierusalim (al IV-lea, 1573-83). Se va putea lua egumenul și «din cei mai de sus» în afară de mănăstire ¹.

Aceste măsuri, în parte nouă, unele din ele cu neputință de pus în practică, înlăturau, pe lângă atâtea rele, toate acele vechi datine de țară, la care lumea,—și cea din mănăstiri, ținea foarte mult. Nu se puteau *infrăți*, pentru a lua un exemplu de datine frumoase și folositoare, de și cu totul necanonice, două mănăstiri între sine, precum făcuseră în 1622 a Bisericanilor cu cea de pe Ceahlău, după sfatul dat odinioară de Mitropolitul Gheorghie Movilă el însuși, îndatorindu-se a-și primi și găzdui între sine călugării ². Poate că seminția călugărilor cari erau în stare să falsifice și documente numai să aibă mai mult pământ — astfel cei dela Bistrița învățară pe un Bilăi, apoi, diacon în Șcheia care eră atunci ucenic al egumenului bistrițean Niculai, să lucreze un act fals, *hiclean*, ras și scris din nou, «cu nești meșterșuguri diiavolești», ca dela alt Domn, pentru a

¹ Arch. Statului, *Tismana*, «netrebnice», pach. 4, no. 6; Lăpădatu, *Episcopia Strehaii*, p. 7, nota 2; cf. și mai sus, p. 226.

² Arch. ist., I ², p. 29.

putea smulge pe temeiul lui o moșie a Bisericanilor¹, și egumenul Nil dela Pângărați, «cu tot soborul», îndemnă pe preotul Pavel din Agiud să aștearnă o hotărâre domnească dăunătoare pentru Bisericanii pe «un uric peclatluit și nescris», care i se trimise pentru aceasta la el în Agiud² — se împuțină după măsurile lui Miron, pe care acesta le va fi adus la îndeplinire cu hotărârea și stăruința care-l deosebesc. Poate că nici uricele de stăpânire ale mănăstirilor nu se mai pierdură în mâna poslușnicilor egumenești, cum i se întâmplă Bisericanilor pe vremea năvălirilor polone³. Dar o mulțime de puncte din actul de reformă rămaseră numai pe hârtie, obiceiul vechiu și interesele înrădăcinate dovedindu-se mai puternice decât toată bunăvoința cărturarilor și dătătorilor de canoane.

Astfel și mai târziu călugării își păstrară averea personală, dăruind-o, vânzând-o, lăsând-o moștenire la rude. Eladie din Bisericanii cumpără astfel pe la 1650 dela un preot de sat, cu 6 galbeni, cu un cal «pătrar» și un bou, o livadă, un «pomăt», prin unchii săi, Ioil și Mihail, din soborul aceleiași mănăstiri; numai după moartea lui Eladie, livada era să intre în stăpânirea de obște pe care o prevăd măsurile lui Miron-Vodă⁴. Egumenul rămâne pe toată viața, și afacerile mănăstirești se poartă numai prin mâna și pe răspunderea lui⁵. El singur scrie în numele soborului și are legături cu episcopul, pentru care face întâmplător și stăruinți⁶. El are grija vânzării produselor mănăstirii, «cheltuirii bucatelor» și cumpărării veșmintelor călugărești — vedem pe acel din Voroneț cum iea din Ardeal «vr'o 2 sute de coți de pândză de să va găsi ca[m] eftină, să fie de

¹ *Ibid.*, I¹, p. 71,

² *Ibid.*, p. 106.

³ *Ibid.*, p. 92.

⁴ *Ibid.*, p. 94.

⁵ Cf. *ibid.*, p. 95.

⁶ *Doc. Bistr.*, I, p. 31, no. XL.

cămeși călugărilor¹). Femei străine se vor mai fi rătăcit pe la mănăstiri — doar se plâneau în această privință orașenii din Argeș, la 1649, către Domnie că părinții din ctitoria lui Neagoe Basarab «umblă cu familiile», făcându-i astfel, — spune Mateiu-Vodă cu durere, — «de răs și de măscară²». Ungurenii se primiră și mai departe, și la Slatina, unde egumenul Partenie, un Năsăudean, călugărit cu de-a sila, scrie o scrisoare către Bistrițenii din Ardeal pentru a li spune că în adevăr tot fără voie a fost călugărit fiul unui preot ardelean, care fiu primise și în Slatina «bucate și încălții» dela Partenie³. În sfârșit un misionariu catolic de pe la 1680 putea să scrie, cel puțin despre Țara-Românească: «Toate mănăstirile de călugări au Țiganiilor lor, ale căror femei, babe bătrâne, fete mari, copile, umblă slobod prin mănăstire, coc pâne, fac bucate și mătură 'n casă⁴».

De preoți nu se ocupă reforma lui Miron Barnovschi. Rostul lor cel vechiu urmă și mai departe; el n'avea, de alminterea, nicio legătură cu ierarhia și învățătura elinoslavă de care purtau grijă reformatorii. Preot, popă — «popă» nu eră, cum s'a văzut și mai înainte, o poreclă, un termen de batjocură sau de despreț —, se putea face oricine cu banii trebuitori pentru a căpăta *singhelia*, actul de numire. De obicei înșă, dacă diaconii răsăriau dintre fiii de țerani, crescuți la mănăstire, cari învățaseră a scrie frumos, deprinzând meșteșugul de *dieci*, — preoția se moșteniă. Preotul avea de plătit, în adevăr, *dajdea* sa «preotească» și «banii cârjei», la fiecare așezare de episcop nou, dar acea dajde, pusă în rândul dăjdilor speciale, pe *bresle*, pe corporații închise, privilegiate supt raportul sarcinilor fiscale, eră mai ușoară decât birul țerănesc. Și apoi ea nu se strângea, cu multe «jafuri» și «prădăciuni», cu adaus de

¹ *Ibid.*, p. 55, no. LXXII.

² *Arch. ist.*, I¹, p. 107.

³ *Doc. Bistr.*, I, pp. 55-6, no. LXXIII.

⁴ *Magazinul istoric*, V, p. 56.

tot felul de «năpăști», de către oamenii Domniei, mulți la număr, sărăcuți și nesățioși, ci de diaconul pe care-l trimetea protopopul, ce nu mai eră călugărul locotiitor de odinioară — cum a rămas și la Armeni, de pildă¹, sau în Ardeal, unde el, cu juratul său², făceau ca un fel de Curte vlădicească mai mică —, ci un adunător al dăjdilor, care ținea catastifurile, vărsa banii logofeților de episcopie și Mitropolie, întăria și supraveghia pe ispravnicii cari aveau grija finanțelor mănăstirești și avea numai pe alături și oarecare sarcini de control duhovnicesc³. E adevărat că une ori, ca în Moldova de prin anii 1660, se făcea deosebire între «dajdea împărătească», o contribuție la birul țerii, și «dajda vlădicească», îndătinată în Principate, ca și în Ținuturile românești de peste munți, și se adăugeau «colacii», precum și alte «dări de toate de câte sintu pre alți preoți în țara Domnii Meale», spune Domnul, într'o poruncă a sa⁴. Oricum însă, eră mai bine în cercul mai restrâns al preoțimii, decât în rândurile dese ale poporului. Deci, un părinte preot cu grijă de viitorul fiului său trebuia să-și dea silinți, și mai ales să dezlege baierile pungii, pentru ca și acesta să se împărtășească de aceleași ușurări și scutiri și, poate, într'o măsură mai mică, de aceiași cinste.

Feciorul de popă care voia să se hirotonisească trebuia să aibă oarecare învățătură. Une ori i-o dădea tatăl, când n'avea prea mult de lucru cu plugăria sau cu grijile de negoț; alte ori el intra într'o mănăstire pentru cât timp trebuia ca să învețe binișor cetitul, scrisul, cântările, unele molitfe mai obișnuite, pe de rost; cel puțin mai târziu, candidații puteau căpăta întreaga lor pregătire la

¹ *Arch. ist.*, I¹, pp. 139-40, an. 1669.

² *Doc. Bistriței*, I, p. 93, no. 117: «protopop Știru, giuratul Vlădicăi în Nimtiu», c. 1650; II, p. 53, no. 258, an. 1685; pp. 68-9, no. 268, an. 1689.

³ V. mai ales actele protopopiei de Argeș, în *Studii și doc.*, XIV.

⁴ *Arch. ist.*, I¹, p. 120.

episcopie chiar, unde se duceau pentru a primi darul. Vedem odată pe un protopop din Maramurăş, dela Moişăiu, care face întâiu popă pe fiu-său şi numai după aceea îi tocmeşte ca dascăl în casă pe un călugăr: «acestu călugăraş al nostru, că ne este dascăl şi şade în casa noastră de ne învaţă un fecior al nostru, ce este popă¹». În veacul al XVIII-lea preotul, odată hirotonisit, dacă mergea în satul care-l aşteptă, se învoia cu protopopul, dând zapis că nu va părăsi până la moarte parohia ce a fost găsită pentru dânsul².

Numărul preoţilor eră mărgenit numai la bisericile domneşti, unde se dădea plată dela Curte, prin Vornicii de Poartă sau prin cei din oraşele ce erau închinat pentru cheltuielile Curţii. Încolo, chiar prin oraşe, puteau să fie preoţi cât de mulţi, după cum se oferiau: astfel în Târgovişte, la 1631, erau trei preoţi pentru biserica Sf. Paraschiva («Sf. Petca») sau Sf. Vineri³. Aceştia slujiau măcar din când în când, pe când la sate erau o mulţime de preoţi cari aveau popia lor numai în legătură cu fiscul şi nu intrau poate niciodată în biserică, nepricepându-se ce să facă acolo. Cu atât mai mulţi erau diaconii titulari, cari nici nu purtau un veşmânt deosebit şi scoteau numai cartea de singhelie, destul de ieften plătită, de câte ori un încasator obişnuit al dărilor cuteză să se apropie de persoana lor sfântă. Avea astfel dreptate Mateiu al Mirelor, când, în sfaturile sale către Alexandru-Vodă Iliaş, el zugrăvia astfel pe preoţii noştri: «preoţii nu ştiu să boteze pe copii, nici să liturghisească rugăciunile lui Dumnezeu; de cununie şi maslu când aud, se minunează şi pe celelalte taine mai nu le ştiu nici din nume; straşnic s'au sălbătăcit, nu mai ştiu nimic, ci mănă doar la colive ca dobitoacele. Şi, aşă cum se găsec, buni ori răi, cum vor fi, dar, dacă se vor trece

¹ *Doc. Bistriţei*, II, p. 53, no. CCVIII, an. 1685.

² *Studii şi doc.*, XIV, p. 225, no. xxv.

³ *Arch. ist.*, I¹, p. 32, no. 34.

și ei, nu se vor găsi alții, și, de nu se va face școală ca să-i călăuzească, nu se va mai afla popă să boteze pe oameni ¹».

Aici ar fi fost foarte mult de îndreptat și de orânduit, dar Patriarhii și Domnii n'aveau grija popimii de rând, și n'au avut-o decât foarte târziu, supt Fanarioți. Din partea lor, episcopii își strâneau veniturile, ei judecau pe preoții cu vinovăție canonică, putând să-i bată și să-i închidă, și se îngrijiau ca poporării să nu treacă dela o parohie la alta, îngăduind globirea celor cari-și părăsiau «beseareca lor, unde le zac moșii, și părinții, și feciorii ²». Alte vederi și alte planuri, — n'aveau.

---

¹ Papiu, *Tesaur*, I, pp. 370-1.

² Hotărâre din 1631, a Mitropolitului Atanasie, în *Arch. ist.*, I¹, p. 106.

PARTEA a V-a.

ELENISMUL BISERICESC IN LUPTA

CU

SLAVONISMUL INVIAT

ȘI CU

NOUL CURENT ROMÂNESC DIN PRINCIPATE.

CAP. I.

Grecii lui Leon-Vodă și răscoala lui Mateiu Basarab.

La 1618, Mitropolitul Mateiu al Mirelor îndemnă pe Grecii săi să nu abuzeze de ospitalitatea românească. Peste câteva luni izbucni în Țara-Românească răscoala împotriva acestor oaspeți din Răsărit, și ea atinse și pe clerici, jertfindu-se cu cruzime învățatul episcop al Monembasiei, Ieroteiu ¹. Cu numirea ca Domn a lui Gavril Movilă, patimile părură a se potoli, și un Radu Mihnea, un Alexandru Coconul, apoi chiar Alexandru Iliș, întors în stăpânirea din care fusese izgonit cu rușine, în sfârșit, Leon-Vodă Tomșa,— un Român cu totul grecizat, având de soție o Levantină de lege ortodoxă, Doamna Victoria, care a dăruit o frumoasă icoană îmbrăcată cu argint mănăstirii de maice Viforăta de lângă Târgoviște ²,—veniră cu obișnuitul alaiu de Greci, pe cari-i vor fi așezat și pe la mănăstiri ca egumeni. Cunoaștem astfel pe un Partenie, «care a fost episcop de Prespa (преспонскін)», egumen la Snagov, egumen numit *pe viață* la 1628; pe «Vlădica Macarie» care stătea în 1629 la Dealu ³. Se adăugă o politică financiară nedibace, care făcea pe boierii din treptele mai de jos strângători cu răspundere ai dărilor și apoi neastâmpărul Olteniei, ca și dorința de a stăpâni a boierimii mai în vrastă, deprinsă cu răz-

---

¹ Mateiu al Mirelor, în Papiu, *Tesaur*, I, p. 347 și urm.

² *Inscripții*, I, p. 97.

³ Lăpădatu, *Episcopia Strehaia*, p. 7, nota 2.

boaiele, ce aduceau glorie și pradă, ale lui Mihai Viteazul, — oastea lui de 50.000 de oameni eră pomenită cu mândrie și durere¹. Astfel o seamă de boieri trecură în Ardeal, pribegire care prevestiă o schimbare de Domnie. Dușmanii, adăpostii acum peste munți, ai lui Leon-Vodă «Grecul» vorbeau, pentru a-și îndreptăți mai bine fapta și planurile, mai ales de numărul mare al Grecilor cari împănaseră, pe lângă dregătorii mai mărunte, dar producătoare de venituri bune, și clerul muntean, împotriva hotărârilor luate de Mihai-Vodă.

Astfel Leon fù silit a strânge el, Constantinopolitanul prin creștere și înrudire, un mare Sfat de obște, cu «boieri mari și mici și roșii și mazăli și toți slujitorii», împotriva «Grecilor țarigrădeni», de cari, după îndemnul pribegilor, se plângea țara. Tema eră «niște lucrure și obiceiure reale ce s'au fost adaos de oameni striini în țara Domnii Mele, care obiceiure nimenelea nu le-au mai putut obicni». S'au găsit de vină Grecii cămătari și uneltitori, «Grecii străini», — nu neamurile împământenite, ca al Cantacuzinilor, prin înrudire și îndelungată petrecere între Români —, cari «precupesc» și tulbură toate. Printr'o «legătură și jurământ mare», săvârșindu-se ceremonia afuriseniei de noul Mitropolit Grigorie, un Român, puț poate chiar de Leon, căci păstoria lui începe la 1629², și de episcopii Teofil de Râmnic și Efrem de Buzău, amândoi de același neam cu Mitropolitul, — se hotărâ scoaterea vinovaților și întoarcerea «legilor și obiceiurilor bune» dela «Domnii bătrâni ce li se fericează viața lor». Pe când Roșii, scutiți de orice dijmă, aveau să deă numai câte 40 de ughi — nu galbeni, ci lei, cred — în două rate, la Sf. Gheorghe și la Sf. Dimitrie, de fiecare «cal», adecă unitate de cavalerie, cuprinzând mai mulți oameni, birul «popilor» eră hotărât la 60 de ughi pe an. Suma e mare și face să se înțeleagă cât li se luă

¹ Strassburgh, în Cipariu, *Archiv*, p. 14,

² Lesviodax, p. 399.

de pe spinare în vremea abuzurilor acum afurisite, când dădeau, pe lângă dările ce apăsau pe omul de rând: «bir de lună, găleată cu fân, bou, oaie seacă, cal, miere, ceară», și dări speciale, «împrumutul» și «banii de cununie¹».

Călugării străini, «cari au cumpărat mănăstirile de le-au făcut metoașe, ca să li ia venitul, să-l scoată de în țeară, și arginturile, și moșiile», — vor fi înlăturați, aducându-se în locul lor «călugări rumâni, cum au fost de veac», cari-și vor da seamă de averea încredințată lor.

Se luă în același timp măsura, foarte însemnată, de a nu se mai căpăta cu simonie nici eparhiile: «Mitropolia, episcopiile, egumeniile să nu se schimbe pre mită, ce să fie pre sobor». Patriarhul nu va mai «tremite aicea în țeară nici episcop, nici egumen». Țara va păstra drepturile ei străvechi de alegere, Biserica țarigrădeană fiind îndatorită a lua numai cunoștință de ceia ce s'a făcut în sobor și a întări pe ales: «*Prea cine va aleage țeara și Sfatul Vlădică sau egumen, acela să fie, [ci] numa să tremită la Patriarhul, să dea blagoslovenie, cum au fost de veac*».

Eră prea târziu însă: Leon căzù, și prin răscoală Mateiu-Aga din Brâncoveni căpătă Domnia, înlăturând pe Radu, fiul lui Alexandru Iliș, numit și sprijinit cu armele de Turci. La Poartă, unde merse pe la începutul anului 1632, el se îndreptăți tot prin prădăciunile Grecilor cari «au spart grădina Împăratului cu jahurile și cu toate răutățile»².

---

¹ Ediții în *Mag. ist.*, I, pp. 122-5; *Arch. soc. št. și lit. din Iași*, V, p. 72 și urm.; *Buletinul fundației Urechia*, I, no. 1, p. 27 și urm.; August Pessiacov, *Acte și notițe istorice (1546-1761)*, Craiova, 1908, pp. 50-3. Cf. *Studii și doc.*, IV, p. CLXIV, nota 5.

² Stoica Ludescu, în *Magazin*, IV, p. 319.

CAP. II.

Ctitoriile lui Mateiu Basarab.

Mateiu-Vodă, «nepotul lui Basarab», care amintea astfel, în titlul său domnesc chiar, o coborâre din vechiul Basarab Neagoe, a căutat să meargă pe urmele acestuia, îmbogățind numărul frumoaselor clădiri de biserică și mănăstire din țară. Cronica munteană, care cuprinde, cu privire la Domnia lui, multe notițe contemporane, înșiră lăcașurile care i se datoresc. La Câmpulung, a prefăcut vechea mănăstire domnească «a Negrului-Vodă», adică a lui Nicolae Alexandru Voevod, cel îngropat într'însa, mănăstire pe care un cutremur o dăduse jos în Iulie 1628¹; e cea dintâi ctitorie a lui, făcuta dela 1635 la 1636, prin îngrijirea boierului din Cornățeni, Socol². Se pare că biserica din Pitești pe care a înălțat-o e Precista Veche, fără inscripție astăzi, căci altă biserică mai bătrână, Sf. Gheorghe, spune prin pisană ei păstrată că are drept ctitor pe Constantin-Vodă, cellalt Basarab, urmașul lui Mateiu³; lângă oraș, Aga Buliga făcu schitul care-i poartă numele⁴, același Lupu Buliga, din Severin, mort, în luptă de viteaz la 1655, căruia i se datorește și mănăstirea Topolnița din părțile Mehedințului⁵. La Târgoviște, făcând din nou cetatea și Curțile domnești, Mateiu s'a îngrijit să aducă în stare bună și biserica de pe lângă Curte, biserică în care și-a îngropat fiul, tot Mateiu, ca și Doamna, Elina — supt un strălucit monument de marmură, săpat în Ardeal, — și în care el însuși și-a găsit cel d'întâiu loc de odihnă⁶.

A treia biserică târgovișteană, pornită din evlavia mărini-

¹ *Inscripții*, I, p. 128-30.

² *Ibid.*, pp. 130-1.

³ Tocilescu, în *An. Ac. Rom.*, VIII, p. 4. Data e 1656; *ibid.*

⁴ *Ibid.*

⁵ *Inscripții*, I, p. 208 și urm.

⁶ *Ibid.*, p. 103 și urm.

moasă a unui Domn, e Sf. Constantin și Elena, înălțată de Mateiu la 1650¹. A patra biserică domnească din oraș, Sfânta Vineri, are în ea mormântul ctitorei de-a doua, Doamna lui Constantin-Vodă, Balasa, care a fost, ca și Doamna Elina, «a multe moaște ale stinților împodobitoare, săracilor miluitoare, credinții dăreapte rămnitoare și lucrure scumpe pururea lucrătoare și a toată sărăcimea, oameni pătimas, ca o destoinică ajutătoare»². Ea făcû aici casele unui adăpost pentru săraci, precum altul fusese făcut la Simidreni, iar un al doilea «de'nainte porții bisericii din mănăstirea de la Argeș», încă din zilele lui Neagoe³. Domnul moldovenesc din vremea lui Mateiu, Vasile Lupu, adăugi o nouă biserică domnească, a Stelei, numită astfel după vechea zidire a negustorului cu acest nume⁴.

Luată înainte de aceste exemple, boieri, ostași, negustori își cheltuiră agonisita pentru clădiri bisericesti. Dimitrie Buzinca Stolnicul a lăsat astfel biserica Sf. Dumitru⁵ din Târgoviște; Radu Vârzarul o biserică a Vârzarului, dăruind dăunăzi; căpitanul de Sârbi Misco e pomenit în inscripția dela Sf. Nicolae Simuleasa⁶; la 1645 un iuzbaș de fustași îngrijă, pentru Domn sau vre-un boier mare, lucrul la Biserica Târgului⁷, în același oraș. Socol Insuși va fi împodobit măcar, dacă nu ridicat din temelii acea biserică din mahalaua Târgoviștei, în care membri din neamul lui se astrucău încă dela în-

¹ *Ibid.*, p. 116; II, p. 87 și urm.

² *Ibid.*, I, pp. 110-2; pentru cea d'întăiu biserică, v. *Arch. ist.* I¹, p. 22, no. 34. Pentru altă Sf. Paraschivă, cu mormântul unui Mircea-Vodă, biserică azi distrusă, v. Drăghiceanu, p. I. c., 21.

³ Privilegiu al lui Vladislav-Vodă pentru ele; *Arch. ist.*, I¹, p. 104.

⁴ *Inscripții*, I, p. 112 și urm.; cf. *Buletinul* citat. Despre stilul acestor biserici va fi vorba îndată, la caracterizarea arhitecturii moldovenesti din acest timp.

⁵ *Ibid.*, II, 90-1.

⁶ *Ibid.*, pp. 88-9.

⁷ *Ibid.*, pp. 93-4.

ceputul veacului ¹, și el e ctitorul bisericii, azi dărâmate, din Răzvad ².

Mai departe, biserica Sfântului Nicolae a Vornicului Manea fû făcută din nou de cei doi soți domnești, în 1653 ³. Și Sfinții Voevozi, ai căreia «răposați ctitori ei nu să știe cine sânt», trebuie să fie din aceeași vreme ⁴. Mitropolia fû acoperită de Mateiu a doua oară cu plumb ⁵; poate dela el să fie și bazele crucilor de pe turnuri, în formă de turban, care zac astăzi aruncate ⁶. Se poate zice astfel că Mateiu-Vodă, care a îndrăgit Târgoviștea, stând în cuprinsul ei întărit mai bucuros decât în Bucureștiul slobod, ce se găsiă supt amenințarea Turcilor din Giurgiu, a fost marele ctitor monumental al vechii reședinți domnești.

În Ploiești, târg nou din vremea lui Mihai Viteazul, biserica domnească e darul lui Mihai-Vodă; prefăcută de niște negustori de pe la jumătatea veacului al XVIII-lea, ea dăinuiește și până acum ⁷. Episcopia din Buzău fû zidită din nou de Mateiu, la 1649, «după ce mai întâiu au dărâmat din temelie pre cea veche, făcută de strămoșii săi», — deci de Neagoe Basarab —, «arsă și stricăută de năvălirile varvaricești ⁸», — de sigur pe vremea năvălirilor tătărești din vremea lui Mihai Viteazul, care fû silit să creeze o a doua Bănie, de Răsărit, a Buzăului și Brăilei, pentru apărarea acestei margini ⁹. Tot vechiul Serafim episcopul, — acumă urmaș al lui eră Ștefan, ajuns apoi Mitropolit, care urmase și el lui Efrem Trufășel ¹⁰, — e în-

¹ *Ibid.*, pp. 95-6.

² Drăghiceanu, pp. 24-5: *Inscripții*, II, pp. 271-2.

³ *Inscripții*, II, p. 89.

⁴ *Ibid.*, p. 357.

⁵ *Ibid.*, I, p. 117.

⁶ Drăghiceanu, *l. c.*, p. 11.

⁷ *Inscripții*, I, p. 369.

⁸ *Ibid.*, p. 363.

⁹ Hurmuzaki, XII, p. 373, no. CLXVIII.

¹⁰ Lesviodax, p. 440. S'ar puteă însă și o confuzie cu Serafim episcopul din 1649 (*ibid.*).

semnat în inscripția celei din urmă reclădire ca «începător acestui Scaun¹». La Gherghița, veche reședință domnească din veacul al XV-lea, iar acuma târg de ostași, de Roși de țară, cari erau meniți să apere același hotar de către Moldova, — în 1641 se mântuia o clădire, închinată Sfântului Procopie luptătorul, îngrijitor fiind Căpitanul Iancu². Și biserica din Târșor, care avu cam aceeași soartă cu Gherghița, căpătă ca nou ctitor pe darnicul Voevod, a cărui pomană a fost înnoită după douăzeci de ani de către urmașul său Antonie-Vodă³.

În București Matei ar fi adaus la bisericile domnești mai vechi, a Curtii, a lui Mihai-Vodă, a Radului-Vodă, — din care două erau mănăstiri, — biserica Sărindarului, și ea cu egumen, biserică-mănăstire astăzi desființată, fără a se păstră măcar piatra lămuritoare de de-asupra ușii; Sărindarul lipsește însă din însemnarea zidirilor lui Mateiu pe care o cuprinde cronica țerii⁴. Plumbuita, lângă orașul de Scaun, a fost înnoită de dânsul⁵. La Slobozia lui Ienachi, — orașul Sloboziei —, care încă de pe atunci, supt Mateiu-Vodă, ajunsese a fi un loc de târguieli în marginea Bărăganului, se zidi iarăși o biserică domnească, a cărei inscripție n'a fost culeasă încă și publicată⁶; stăpânul moșiei fusese Ienachi, ziditorul mănăstirii Sf. Sava din Iași⁷.

În Craiova, moșia celor de un sânge cu Domnul bogat în citorli, a Craioveștilor depe vremea lui Neagoe-Vodă, Mateiu înol «biserica domnească», adică biserica acelorași Craiovești, Sf.

¹ *Inscripții*, I, c.

² *Ibid.*, II, p. 3.

³ *Ibid.*, pp. 4-5 și *Cronica* lui Ludescu, I, c.

⁴ *Magazinul istoric*, IV, pp. 320-1. Nedelcu Bălăceanu și Anca făcuseră aici încă de pe vremea lui Vlad Călugărul biserica Sf. Gheorghe Vechiu, unde slujiau, spune o inscripție de mormânt mai nouă, și Mitropoliti; *Inscripții*, I, pp. 241-2.

⁵ *Inscripții*, I, p. 82.

⁶ V. *Cronica*, I, c.

⁷ *Călătoriile patriarhului Macarie*, pp. 254-5.

Dumitru, care a fost dată la pământ și scandalos refăcută în zilele noastre ¹. Pe locul unde Mihai-Vodă își avuse lagărul de observație împotriva Turcilor, la Caracăl, ajuns astfel un târg pentru moșnenii din părțile Romanaiilor, Mateiu făcu niște curți, ale cărora ruine se arată încă, și o biserică, pe temeliiile aceleia care fusese zidită mai de mult, de Banul Barbu, a cărui stăpânire se întindea și până aici; e biserica altui sfânt de oaste, Sf. Gheorghe ².

Apoi, la țară, pe câmpul luptei dela Călugăreni, la care va fi luat parte și el, în tinerețe, Mateiu orândul să se facă o biserică, chiar lângă zidul unde s'a hotărât norocul; nimic n'a mai rămas însă din ea ³. În marginea unuia din lacurile județului Ilfov răsări prin jertfa lui de bani mănăstirea Căldărușanilor, care-i poartă încă inscripția de amintire. Tot în șes, la Plătărești, ctitoria lui se păstrează încă; alt mucenic ostaș, Sf. Mercurie, are aici hramul ⁴. În marginea Moldovei, el aminti la Măxinenii din Râmnicu-Sărat locul unde «a tăbărit prea malul Siretului», înlocuind o biată cocioabă «de nuiale și lipită cu lut» printr'o frumoasă biserică de piatră, a cărei soartă n'o mai știm astăzi, când i s'a desfăcut îngrijita inscripție în cinstea Sf. Ioan Botezătorul, ce se păstrează în micul Muzeu bisericesc din Sinaia ⁵. Cu prilejul acestui războiu împotriva vecinului celui rău din Moldova, oastea lui Mateiu, «Ungurii și Muntenii», pustiind, «ca și păgânii Tataari», prădă schitul întemeiat de călugărul Partenie dela Bisericiani, la Babe, pe râul Putna; Mateiu se căi pentru acest păcat făcut de ostași ce mergeau supt steagul lui, și el ajută deci pe Partenie să facă alt schit, «supt muntele Zboina, pe râul Dobromirului», cu cheltuiala călugărului însuși și a moșneanului Negrea din Vrancea, ba chiar cu ajutorul «Țarului muscălesc»,—

¹ V. *ibid.*

² *Inscripții*, II, pp. 59-60, no. 159.

³ *Cronica*, I. c.

⁴ *Inscripții*, II, p. 6, no. IV.

⁵ *Ibid.*, p. 97.

Întâia pomenire a înrăuririi religioase, prin pomeni mari și dese, a Rușilor din Moscova¹. Pe la 1640 biserica schitului Sovejei eră gata, dar Mateiu luă asupra-și a o face și mai mare, acum când se împăcase cu Vasile Lupu, și astfel, «pe un loc vrâncean» al Moldovei, supus «prea-iubitului său frate», dușmanul de ieri și de mâne, făcù el la 1644-5 acea mănăstire a «Dobromirii din Soveja» care stă până astăzi².

În muntele principatului său, Mateiu zidi mănăstire mare și frumoasă, cu un puternic turn de clopote și de strajă, la Brebul Prahovei, isprăvită la 1650³; biserica fù încredințată celui d'întăiu egumen, Vasilie,— poate acel ce se află la Plătărești în 1646 —, de către ispravnicul de căpetenie al zidirii, Căpitanul Mogoș; sfinți purtători de sabie, «cele fără de trup puteri» ale arhanghelilor, Mihail, Gavriil, Azrael sau Ozriil și Rafail, au paza lăcașului⁴. La «Negoiești, pre apa Argeșului» se amintește iarăși⁵ o mănăstire a lui Mateiu; satul se află în județul Argeș; dar până acum n'avem știri asupra bisericii de acolo, care-și va fi pierdut chiliile călugărilor dispăruți.

Grija cea mai mare a avut-o însă, firește, Mateiu pentru Oltenia lui. Aici înoiește el biserica făcută de Craiovești la Brâncoveni, leagănul său însuși și moșia sa de căpetenie; la dânsa se lucră în anii de pribegie și luptă ai ctitorului⁶, și turnul cel mare dela poartă, asemenea cu acel dela Brebu, amintește stilul obișnuit supt Matei Basarab, care, în ceia ce privește aceste puternice turnuri dela intrare, se inspirase dela acela, vechiu și vestit, din Câmpulung. În șes, el mai

¹ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 260 și urm.

² Cf. *Inscripții*, I, pp. 24-5; *Studii și doc.*, VII, p. 315, nota 1; Melchisedec, *l. c.*, p. 267.

³ *Inscripții*, II, pp. 43-4.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Cronica*, *l. c.*

⁶ *Inscripții*, II, pp. 72-3.

zidește o mănăstire la Sadova, iar în munte,— pe lângă Gura Motrului,— își face în Arnota un lăcaș de îngropare, îngustă clădire umbroasă, pe un vârf de muncel, cu pridvor închis și zimți de cărămidă scoasă cu unghiul în afară; aici se și vede mormântul, săpat în marmură, cu o pompoasă inscripție slavonă în stil înalt, al ziditorului, lângă care, jos pe pământ, e piatra tatălui său¹. Strehaia, altă ctitorie a Craioveștilor, e făcută din nou de Mateiu, care-și simția parcă datoria de a înoi pretutindeni urmele neamului puternic și vestit pe care-l reprezintă². În sfârșit, în forma ei d'intăiu, mănăstirea «dintr'un Lemn» a fost ridicată, de piatră³, cu tot numele moștenit dela un umil lăcaș mai vechiu, tot de Mateiu,— cel mai darnic dintre toți ctitorii de mănăstiri și biserici de până atunci.

Și urmașul marelui Domn a clădit, mergându-i pe urme. În șesul muntean, la Dobreni, se vede biserica înălțată de Constantin Basarab, fiind numai boier încă, în satul unde maică-sa Elena trăise ca fată de preot, destul de frumoasă pentru a robi pe Radu-Vodă Șerban⁴. La Jitianu lângă Craiova,— azi ruina dela «Balta-Verde»,— e ctitoare Doamna lui, Balasa⁵, care dădă un sicriu strălucit, de metal lucrat, moaștelor dela Bistrița⁶. Și, în sfârșit, însăși viitoarea Mitropolie a Bucureștilor, al cărei stil nu l-a schimbat esențial reparația dela sfârșitul veacului al XVIII-lea, e ctitoria acestui Constantin Basarab⁷, care ar fi făcut poate și mai mult dacă înfrângerea nu l-ar fi aruncat într'o pribegie care-i dădă și ea prilejul de a reface biserica episcopală din Muncaciul Maramurășului, la 1661⁸.

¹ *Ibid.*, I, p. 203 și urm.

² *Ibid.*, pp. 210-11.

³ *Ibid.*, p. 181 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 89; an. 1646.

⁵ Cronica, p. 336; *Inscripții*, I, p. 197.

⁶ *Inscripții*, I, p. 197.

⁷ *Ibid.*, I, p. 239 și urm.

⁸ *Studii și doc.*, XII, pp. XLVII-VIII; inscripția în Basilovita, o. c., I, pp. 100-1.

Pe lângă bielsugul de zidiri pornite din mărinimia evlavioasă a lui Mateiu însuși, boierii, mai săraci acum și mai îngustați în toate, zidesc mai puțin decât marii boieri, bogați și aproape fără stăpân, cari fac să li se amintească numele în clădiri bisericesti de-a lungul veacului al XVI-lea. La Țințăreni se cetește în pisanie numele lui Mihai Coțofeanu; Bunea Grădișteanu clădește în Dâmbovița mănăstirea care-i poartă numele¹. Lăculețele se atribuie lui Matei însuși, de și nu e cuprinsă în lista din cronica țerii².

Se mai amintește biserica din Secuienii a Postelnicului Neagoie, rămasă'n mare parte așa cum a fost la început³. Curioaza clădire dela Bălteni în Ilfov, al cărei pridvor pe stâlpi — înnoirea de căpetenie în această epocă — urmează în dreapta și în stânga, oprindu-se numai la rotunjirea stranelor, eră însă mântuită până la 1626 de unul dintre cei mai însemnați boieri pe cari Matei li moșteni din epoca lui Radu Mihnea, — «Radu-cel-Mare», al călugărilor și acesta, — de Hrizea Vornicul cel Mare⁴. În 1641-2 se isprăvi biserica din Filipeștii-de-târg, făcută de bogatul boier de viță constantinopolitană Constantin Cantacuzino Postelnicul și de ginerele acestuia, Dumitrașco Filipescu, ale cărui case în ruină se și văd lângă malul apei vecine⁵. Cevă mai departe, boieri mărunți de-ai lui Mateiu fac, încă din 1636, biserica dela Călinești⁶. Aceiași ctitori ca la Filipești înalță mănăstirea Mărginenilor în locul uneia mai vechi, a boierului Drăghici⁷. Udriște Năsturel, fratele Doamnei, făcù biserică, ajutând și această soră a sa, în 1644, la Fierăștii din Ilfov⁸.

¹ Cf. *Studii și doc.*, V, p. 142; Drăghiceanu, *o. c.*, p. 32.

² Drăghiceanu, p. 28.

³ *Inscripții*, II, p. 277.

⁴ *Ibid.*, II, pp. 109-10; *Buletinul Mon. Istorice* pe 1908, no. 3.

⁵ *Ibid.*, p. 263 și urm.

⁶ *Ibid.*, p. 265.

⁷ *Ibid.*, I, p. 92 și urm.

⁸ *Ibid.*, I, p. 90 și urm.; Vasiliu Năsturel, in *Albina*, pe 1906.

Se pare în sfârșit că Mitropolitul Ștefan a cheltuit cu biserica Adormirii în satul Costeștii, unde el se născuse ca fiul sătenilor Dimitrie și Dimitra¹.

CAP. III.

Petru Movilă, Mitropolitul Chievului.

Clerul înalt a fost alcătuit, în această eră a lui Mateiu-Vodă, cu o singură excepție, din Români. Mitropolitul Grogorie, care unse pe Domnul voit de țară, nu trăi mult după schimbarea politică din 1632 (-1637). Întrebuințat în solia de împăciuire trimeasă de Leon-Vodă la pribegi², el putea fi bănuit de noul stăpânitor al țerii, dar nu fu silit astfel să-și părăsească îndată Scaunul.

Păstoria lui dela 1632 înainte se înseamnă mai ales prin pătrunderea, întâiu în acest principat, a noului curent rusesc, pornit din Chiev.

Pe când prelații greci doritori de pomene, un Averchie de Berrhoea, un Paisie de Salonic, un Iosif de Sevastia, alergau la Moscova, unde se certau între ei dela banii evlaviei muscălești³, mișcarea de înviere a ortodoxiei slăbiă în țerile Coroanei polone, unde unul dintre hirotonisiții lui Teofan de Ierusalim, Meletie Smotrițchi, cu toate drumurile sale în Răsărit, trecu la Unirea cu catoliciei⁴. Ivirea unei mărturisiri de credință cu caracter pronunțat calvinesc supt numele Patriarhului constantinopolitan Chiril, care nu în zădar avuse îndelungata lui prietenie cu ambasadorul olandez și cu cel ardelean la Poartă, făcu pe mulți.

¹ *Inscripții*, II, pp. 331-2.

² V. *Studii și doc.*, IV, p. CLXVI.

³ Chrys. Papadopoulos, p. 69, nota 2.

⁴ *Ibid.*, p. 68 și urm.

să-și piardă încrederea în siguranța îndreptarelor răsăritene. E adevărat că Teofan veni din nou pe la noi, tocmai în ajunul tulburărilor muntene, la 1630, și caută să risipească nemulțămirea și tulburarea pe care le cășunase declarația Ecumenicului¹, dar Lukaris eră de fapt un părtaș al ideilor calvine, cum se vede și din declarația pe care o făcù prietenului său olandez la 1622: «Fie sigură evlavia creștină a d-tale că ne leagă rațiunea religiei evanghelice și ne unește strâns ca membre vii ale trupului mistic supt Domnul Hristos, capul nostru, cu voi»². Murind la 1631 Iov Borețchi, cel d'întăiu Mitropolit de Chiev din șirul cel nou, om statornic în credințele lui, deși nu tocmai energic, soarta *pravoslaviei* trezite de Teofan în aceste părți rusești de Apus atărnă dela persoana acelui ce va fi ales ca urmaș al răposatului arhiepiscop. Noul rege Vladislav recunoscu Rușilor din Polonia dreptul de a-și păstră legea și de a-și aveâ chiar patru episcopi, dar el cerù să se aleagă din nou arhieriei Bisericii «grecești» din Statele sale. Astfel Isăia Copinschi, ales la moartea lui Iov, trebuî să-și părăsească Scaunul și în locul lui veni acum Petru Movilă (hirotonisit la 28 April 1633).

Eră unul din fiii lui Simion Movilă și al Marghitei; se născuse la 21 Decembre 1596, la sfârșitul celui de al doilea an din Domnia lui Ieremia-Vodă, unchiul său. Eră un copil de nouă ani când tatăl său își începù Domnia, care ținù doar câteva luni; mântuită printr'o moarte năprasnică. Fratele lui mai mare, Mihăilaș, avù o stăpânire și mai scurtă, în luptă cu vărul său Constantin, și el se stânse peste puțin la Târgoviște. Petru, sau, cum i se zicea încă atunci, Petrașcu-Vodă, care nu-și arătase pofta de

¹ *Ibid.*, pp. 69-70; cf. Ghenadie Enăceanu, *Petru Movilă*, p. 285.

² «Pro certo nam habere debet christiana pietas vestra quod religionis evangelicae ratio nos conglutinat et tanquam viva membra corporis mystici sub Christo domino capite stricte coniungit vobiscum»; *Studii și doc.*, IV, p. 182, nota 1.

Domnie, putu să se întoarcă deci în vremea lui Constantin Movilă pentru a vedea Sucevița, ctitoria neamului său, la 1610.

Când alt frate al său, Gavril, căpătă la 1618 Țara-Românească, Petru și un mai mic fiu al lui Simion-Vodă, Moise, se adăpostiră pe lângă dânsul. Dar fuga lui Gavril în Ardeal, în vara anului 1620, aruncă pe tânărul «Voi-vodici», fecior de Domn adecă, iarăși între Poloni și Ruși, în felul cărora fusese crescut, de un dascăl dela stavropighia din Lemberg, învățând limbile țerii și latinește¹. Familia lui stând în Lemberg, el a putut să urmeze și la școala de acolo, alături cu alți tineri Moldoveni, și chiar cu Grigore, fiul lui Nestor Ureche și viitorul cronicar².

Petru Movilă petrecu un timp pe lângă Hatmanii poloni Zolkiewski și Chodkiewicz, un prieten al neamului său, fără a mai râvni, în Moldova sau în Țara-Românească, moștenirea lui Simion-Vodă. În 1627 însă, Mitropolitul Iov câștigă pentru călugărie sufletul acestui tânăr, care avea ca bunic pe călugărul Ioanichie, ca tată și unchiu pe ctitorii Suceviței, ca mamă pe călugărița Melania, și pe care multe suferinți și prigoniri îl dezgustaseră de viața mirenilor și de o țară în care nu-și putea afla rostul. Dela început el fu sfințit arhimandrit și pus în fruntea lavrei din Peșteră dela Chiev, pe care Patriarhul de Constantinopol o făcuse stavropighie, smulgând-o de supt ascultarea episcopilor ortodoxi, de teamă să nu cadă în mâna celor uniți³. La 1629 el fu onorat cu titlul de exarh patriarhal, care-i dădea o situație excepțională⁴.

Acuma el puse în îndeplinire gândul de tipografie pe care-l avuse și Ieremia-Vodă, Biserica ortodoxă din Rusia având

¹ Hurmuzaki, *Supl.*, I², pp. 387-8, no. CXCVIII.

² Ghenadie Enăceanu, *o. c.*, pp. 165-6: *Prinos Sturdza*, p. 204 și urm.

³ Ghenadie Enăceanu, p. 168 și urm.

⁴ Chrys. Papadopoulos, p. 71. Vara sa măritată cu Wisznoviecki a clădit trei mănăstiri în eparhia Chievului (*Bis. ortodoxă*, VIII, pp. 7-8).

neapărată nevoie de cărți slavone sigure, fără nicio înrăurire a Uniților Mitropolitului din Lemberg, care-și avea o tipografie slabă la Sniatyn și Crilos. Doi Ruși, frații Berânda, — dintre cari unul, Pavel sau Pamvo, a tipărit în 1627 și un dicționar slavon-rusesc pentru ușurința înțelegerii Scripturii și vechii literaturi în legătură cu dânsa, — împreună cu un al treilea, Taras Zemca¹, începură lucrul folositor de suflet. Materialul, «sriftul», era al tipografiei lui Ghedeon Balaban, Mitropolitul unit, și-l scosese în vânzare moștenitorii.

Dela 1624 până la 1640 teascurile lui Movilă lucrează singure, spre folosul «nației rusești», «poporului nostru rusesc», cum scrie acum feciorul de Voevod moldovenesc², și al tuturor ortodocșilor cu limbă de Stat și Biserică slavonă, — o sumă de cărți pentru slujbă, ca și pentru luminarea minții asupra adevărului legii creștinești înțelese «pravoslavnic». Se dă, ca în șirul de tipărituri slavone dela începutul veacului al XVI-lea, pornite din Cetinie și urmate la noi, apoi în Ardeal, un *Liturghieriu*, care ajunsese la a treia ediție, o *Psaltire*, de trei ori tipărită, un *Minologhiu*, cu slujba serbătorilor, — un *Octoih* cu trei ediții apare la Lemberg —, un *Triod* — cuprinzând cântările cele mai însemnate; și el are două ediții —, apoi un *Antologhion*, cu «molitfe și învățături duhovnicești spre folosul sufletesc al spudeilor», al școlarilor săi, cari erau să fie cei d'întăiu clerici cărturari în părțile rusești, un *Acaftist* — două ediții —, un *Nomocanon* (1629), un *Imnologhiu*, un *Evharisteriu*, un «Canon pe scurt», un *Slujebnic* (1638), un *Evhologhiu*, *Evanghelia* și *Cazania*, *Evanghelia* cu tâlc a lui Calist patriarh de Constantinopol (1637). Traduceri sau prelucrări, făcute de Petru Movilă însuși sau întru cinstea vredniciei sale arhieresti și strălucitei sale obârșii domnești, se dau în același timp, precum *Agapit*

¹ V., pentru Pamvo, Gr. Crețu, *Lexicon slavo-românesc* de Mardarie Cozianul, București, 1900. Prefața.

² Hurmuzaki, *Supl.*, II², pp. 596-9.

și *Doroftei* (1628), *Crucea lui Hristos* (1632), *Eufonia* (1633), *Paramitia* și *Macarie Egipteanul* (1634), *Litosul*, «*Piatra*» împotriva Uniților (în limba polonă), afară de un *Puteric* polon, de «*Cărți ale minunilor*» în aceeași limbă și de mici lucrări laudătoare ale școlarilor din mănăstirea «*Frăției*», acea *Brățea*, a cărei însemnătate culturală se începe acum¹.

CAP. IV.

Înrăurirea lui Petru Movilă asupra Bisericii muntene.
Curentul nou elino-slavon de supt Mateiu-Vodă.

Multe din manuscrisele pe care egumenul dela Pecersca, apoi «Mitropolit de Chiev, Haliciu și toată Rusia», le întrebuință pentru edițiile sale, erau culese din țerile noastre, care vor fi pierdut cu acest prilej o parte din bogățiile lor literare și artistice. Miron Barnovschi, o rudă a tânărului Mitropolit — el zice² lui Ieremia-Vodă «unchiu», așa încât îi venia văr, primar sau al doilea, lui Petru —, îi trimise, pentru tipărirea *Octoihului*, la Lemberg, un manuscris moldovenesc, din Neamț, și cartea de cântări ieși în două forme, un număr de exemplare având, nu stema Mitropoliților Chievului, ci aceia a Domnilor Moldovei³. Acestea din urmă se vândură deci în stăpânirea lui Miron-Vodă, care, să mai fi rămas Domn al Moldovei, ar fi strâns și mai mult legăturile bisericești cu acest Chiev al reformei bisericești, al învierii slavonismului, peste care păstoria acum, cu îngăduirea regelui Poloniei, o rudă așa de apropiată. Când Moise-Vodă, fratele lui Petru, căpătă Domnia în 1630, — o ține până la 1631, întorcându-se dela 1633 la 1634 —, în și mai mare număr vor fi intrat cărțile din Rusia dincoace de Nistru.

¹ Picot, *Pierre Movilă*, în Legrand, *Bibliographie hellénique*, IV-

² Într'un document inedit.

³ Picot, *l. c.*

Dar, cu toată apropierea, cu toate legăturile de sânge între Mitropolitul rusesc și doi Domni ai Moldovei, în Țara-Românească întâiu avu înrăurire văzută mișcarea ce fusese începută de Teofan în sens «elino-rus» și urmată în sens «ruso-elin», fără a se înlătură atingerile cu civilizația latină crutându-se întru câtvă susceptibilitățile catolicismului și oficial, de Petru Movilă.

Mateiu-Vodă, om de țară, care voia să vadă tot oameni de țară în jurul lui, nu prigonî cu înviersunarea ce s'ar putea crede, rosturile Grecilor la noi. Un Patriarh de Alexandria muri pe vremea lui în Țara-Românească, la 1639¹, și anume Mitrofan Kritopulos, unul dintre cei mai învățați clerici greci din acest timp, un fost școlar dela Oxford, autorul unei *Ἱστορίας*, unei «Mărturisiri» de credință, trebuitoare în acest timp când calvinismul cotropitor amenință vechiul Răsărit². La Mărgineni eră ca egumen, când mănăstirea fû făcută din nou de Constantin Cantacuzino și Dumitrașco Filipescu, un episcop Partenie, Grec fără îndoială, cu Scaunul episcopal prin vre-un Ținut răsăritean, *in partibus*³. Va fi primit cu cinste pe Grecii cari mergeau la Moscova, de dorul pomenilor și de dragostea pentru cultura elenică, pentru ortodoxia curată: un Iosif dascălul, un arhimandrit Antim, un arhidiacon Neofit, un Teofan de Patras (1645), un arhimandrit Venedict, cari, ca să ajungă la Țar și la noul său Patriarh, trebuiau să treacă neapărat prin Țara-Românească și Moldova⁴. Urmașul lui Teofan, noul Patriarh de Ierusalim, Paisie, își făcû la 1649 drumul pe la noi⁵, la începutul călătoriei sale triumfale prin Ucraina Cazacilor și Moscovia Țarului. Și un fost Patriarh de Cons-

¹ Papadopoulos Kerameus, *Ἱστορ. Βίβλ.*, I, p. 349.

² V. Michalcescu, *Die Bekenntnisse und die wichtigsten Glaubenszeugnisse der griechisch-orient. Kirche*, p. 183 și urm.

³ V. și mai sus, p. 289.

⁴ Chrys. Papadopoulos, p. 72 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. 76.

tantinopol, Anastasie Patelaros, care merse la Moscova să se înțeleagă cu Patriarhul «iubitor de Greci» Nikon, făcând Românilor cinstea, mai mult sau mai puțin costisitoare, de a petrece în mijlocul lor, la 1653¹; cu opt ani înainte, în Februar 1645, el eră în Moldova de mai mult timp, gonit fiind de acasă de «creditorii agareni și jidovi»²: stătut în adevăr, la Galați, în mănăstirea Sf. Nicolae, dela 1642 la 1654. Predicatorul Curtiilor eră pe vremea lui Matei, a simplului boier oltean fără învățătură și mândrie, însuși viitorul arhiepiscop de Gaza, Pantelimon, apoi Paisie Ligaridis, un Hiot care făcuse studii bune la Roma, în școala de convertire a Sfântului Atanasie, în care fû crescut cu cheltuiala vestitului Leon Allatius³, și petrecuse mulți ani în Răsărit ca misionariu secret al Unirii Grecilor cu Roma. În Țara-Românească veni el numai în 1647, ajungând îndată dascăl, *hierokyrix*, adică propoveditor, «crainic» de cele sfinte, până a nu plecă, împreună cu Paisie, la Ierusalim, unde-și urmă cariera⁴. Mateiu plăti și pentru scrierea de frumoase manuscripte grecești care și azi amintesc Răsăritenilor numele lui⁵. Dacă el însuși nu mai închină mănăstiri la Locurile Sfinte sau în alte părți grecești, — mărgenindu-se numai a face daruri «și la Sfântul Ierusalim și la Sfântul Munte și într'alte părți»⁶, — nu opri pe boierii săi de a face închinări: astfel văduva lui Mihai Coțofeanu și fratele lui,

¹ *Ibid.*, p. 81; cf. și Papadopoulos Kerameus, 'Isp. B.6λ., tabla; Comnen Ipsilanti, Τὰ μετὰ τὴν ἔλωσιν, an. 1651; *Călătoriile lui Macarie*, p. 2 și notele d-rei Cioran (după Papadopol Calimah, în *Conv. lit.*, XXIII-IV).

² Melchisedec, *Notițe*, pp. 208-9.

³ Chrys. Papadopoulos, p. 88 și urm. N'am avut la îndămână studii despre Ligaridis pe care L. A. Lavrovski l-a tipărit în «*Analele*» Academiei din Petersburg pe 1889.

⁴ V. și Legrand, *l. c.*, pp. 20-1.

⁵ Papadopoulos Kerameus, *o. c.*, III, p. 223. Cf. și *ibid.*, I, p. 438 (780); III, p. 199 (3); IV, pp. 40 (26), 171 (196), 338 (365); Lampros, *o. c.*, pp. 217, 363 (pentru Moldova).

⁶ Cronica, p. 321.

Dumitrașco Spineanul, dăruiră Patriarhia din Ierusalim cu mănăstirea olteană Țântăreni ¹.

El primii deci cu plăcere la dănsul pe Grecul Meletic, născut în Macedonia, călugăr la Atos, în mănăstirea Zografului, făcută de Ștefan-cel-Mare, și care, de dragul meșteșugului tipografiei, fusese și el la Chieful lui Petru Movilă ². Meletie fii numit de Mateiu, pentru buna sa rânduială călugărească și cunoștința sa de elinește și slavonește, egumen, «năstavnici» la mănăstirea Govorei, dar poate mai întâiu la aceea, abia mântuită din lucru, a Cămpulungului, de unde vedem apoi iscăbind grecește și pecetluind slavonește răvașe românești către Brașoveni, ce par icoana culturală a timpului ³ pe un alt egumen grec, Melchisedec. Odată așezat în țară, Meletie sfătuia pe Domn ca, pentru mărirea lui, pentru binele ortodoxiei și pentru câștigul Vistieriei domnești chiar, să înceapă a tipări cărți bisericesti slavone pentru peninsula balcanică, în care produsele tipografiei lui Petru Movilă puteau străbate numai cu greu.

Pe atunci tipografii dela Chieful aflaseră următori și concurenți. Astfel la Lemberg și la mănăstirea Cutein ⁴, se porniseră la lucru meșteri, cari dădură dela 1636 înainte cărți de slujbă, precum *Antologhiul* din Lemberg (1628), apoi *Octoihul* și *Triodul*, din 1640-42, sau cărți de petrecere sufletească, cum e vestita poveste a lui *Varlaam și Ioasaf* (1637), lucrare a călugărilor din Cutein. Vânzarea cărților bisericesti se făcea răpede și bine, și unele din ele avură, cum s'a văzut, câte trei ediții. Ideia lui Meletie, sprijinită, fără îndoială, și de fratele Doamnei, Cămarășul Udriște ⁵, Iorest,

¹ *Studii și doc.*, V, p. 142.

² *Bibliografia română*, I, p. 106, no. 36.

³ *Brașovul și Românii*, pp. 129-31. Una din scrisori poartă data de 164-6.

⁴ Asupra întemeierii căreia v. *Bis. Ort.*, VIII, p. 97.

⁵ V. și *Studii și doc.*, IV, p. CLXXXIV.

Oreste sau Uriil, — în toate limbile pe care le știa —, care făcuse studii în Rusia și știa desăvârșit slavona cea mai înflorită, fû primită și i se dădû sarcina aducerii tipografilor și a «șriftului»: prin tovarășul său Nectarie din Pelagonia, călugăr dela Câmpulung strămută astfel în mănăstirea lui pe Timoteiu Alexandrovici și Ivan Glebcovici, cei d'întăiu tipografi din această nouă epocă; ei căpătară tain și se porniră la lucru în 1636, alegând o carte care nu mai apăruse până atunci, *Trebnicul*¹. Când aceasta fû isprăvită, la 30 Iulie, cei doi Ruși, supt îngrijirea Grecului, începură o *Psaltire* — din *Psaltire* ieșiseră numai două ediții rusești; o a treia ieși însă îndată, cât se lucră cea munteană, la Mohilău, unde se așezase o «slugă» a lui Petru Movilă. Ea apărû în 1637, și în 1638 Ștefan din Govora începeă lucrul la o a doua *Psaltire*, care trebuia să cuprindă și un Sinaxariu. Schimbarea Mitropolitului aduse însă scăderea râvnii, și cartea ieși la lumină numai în 1641. La Govora începuse astfel încă din 1636-7 tiparul românesc.

Grigorie Mitropolitul murise: după datină ca și după ajutorul pe care-l dăduse cauzei lui Mateiu, trebuia să-i urmeze episcopul de Râmnic, patronul caligrafilor, îndemnătorul la scris al lui Moxalie și unul dintre cei d'întăiu ctitori ai limbii românești în Biserică,—Teofil Bistrițeanul. La 1637 el eră Mitropolit și păstră cărja până în 1648.

Pe vremea lui, cum am văzut, tiparul, care pornise supt înrăurire românească de peste hotare, venită din Rusia lui Petru Movilă, acum arhiepiscop de Chiev, urmează. Noul Mitropolit nu-i eră începătorul, căci lucrul începuse la Câmpulung, în chiliile dela mănăstirea domnească, îndată după refacerea zidurilor ei de către Mateiu, la 1636; Teofil, Oltean prin obârșie ca și prin îndelungata lui păstorie la Râmnic,

¹ *Bibliografia română*, I, pp. 103-5; cf. pp. 529-33; *Arch. soc. št. și lit. din Iași*, IV, p. 324 și urm. Pentru o ediție pregătită la Moscova, Muraviev, p. 184.

alege în loc mănăstirea Govora, a lui Radu-cel-Mare și, de sigur, dresă și ea de Mateiu. Într'un timp când Domnii se gândiau a rândul viața călugărilor și a introduce norme de legalitate și moralitate superioare datinei în viața publică, când ei își luau în cârmuirea lor atitudini împărătești, canoanele bisericești trebuiau cunoscute. Se mai adaugă că *nomocanoane* bizantine fuseseră tipărite în Rusia polonă la 1620 și 1624, dându-se și o a treia ediție, de Petru Movilă însuși, la 1629. Lăsând deci neisprăvită în Sinaxariu *Psaltirea* slavonă pe care o lucraseră meșterii de tipar ai lui Vodă la Govora, în April-Iunie 1638, Teofil dădă întâietate unei traduceri de canoane pe care o avea dela cărturarul său din Râmnic, Moxalie. Astfel apărură la 1640 cel d'întăiu *Nomocanon*, cea d'întăiu *Pravilă* în românește, supz titlul: «Pravila,— acesta ieste dreptătoriu de leage, tocmelea sfinților Apostoli, tocmita de 7 săboară, către aceasta și a preacuvioșilor părinți, învățătorilor lumie».

La începutul lui Septembrie 1640¹ prin moartea lui Ghenadie Brad Scaunul Bălgradului eră vacant, și între aceia cari-l ravniră, cerându-l dela superintendența calvină care hotăriă mai în toate privințele asupra lui, a fost și tipograful lui Mateiu-Vodă, care trecu în Ardeal, își arată meritele tipografice pentru răspândirea în popor a cunoașterii legii și ceru să fie numit, așa cum se făcea acolo, fără să se întrebe vre-un sobor. Geley, superintendentul, îi puse în vedere tot ce se așteptă dela dânsul și-i ceru în materie de dogme răspunsuri pe care bietul om, un teolog mai slăbuț, nu eră în stare a le da fără să cetească prin cărțile lui grecești și slavone. Astfel se trecu asupra lui, dar candidatul căzut la Vlădicia Bălgradului nu mai avea ce căută la Govora, a cărei egumenie se dădă, de sigur mulțămită noului Mitropolit Teofil, unui Român, lui Sili-

¹ V. și Cipariu, *Archivu*, p. 557 : rezumate de scrisori ardelen.

vestru ¹, pe care Teofil îl cunoștea ca bun și iute caligraf, ca «taha».

Silivestru isprăvi Psaltirea slavonă, care așteptă de mult. Dar el avea tălmăcirea românească, făcută încă din 1638-9 (1642), a *Cazaniei* ce ieșise, cu un an înainte la Ruși; Udriște Năsturel îl ajută și el scrise prefața (1642). Eră a doua carte pe care o dădeau cărturarii și meșterii munteni în șirul de lucrări românești pe care-l începuse, credincios întregului său trecut, Teofil.

Peste câteva luni numai după Cazania cea mare apărea una pe scurt, o cărtică de 60 de foi, cuprinzând «Învățăături preste toate zilele», poate după «Învățăturile duhovnicești» pentru tineri ale lui Petru Movilă. Le tălmăcise în românește Grecul Melchisedec din Morea, care păstoriă acumă în mănăstirea Câmpulungului, un om foarte îngrijat să-și capete înapoi banii, în «costandele» plătite de preoți. Melchisedec eră însă numai un traducător de zile mari, și în curând îl vedem tipărind la mănăstirea Dealului un nou *Antologhion* slavon ².

CAP. V.

Tipărituri ardelenе.

Pravila se vindea cu 21 de «costande de argint», preț mare, și ea găsi cetitori și în Ardeal, unde Ghenadie Brad primî, după o dorință, care arată fericita întărire a legăturilor ierarhice și culturale între Biserica Bălgradului și a Târgoviștii, un număr de exemplare cu semnul lui.

Prin tipar se apropiă astfel viața sufletească a Românilor din deosebitele țeri. Cu prilejul venirii sale la Brașov în

¹ Pentru candidatura în Ardeal a lui Meletie, v. Bunea, *Vechile Episcopii*, pp. 87-90.

² *Bibliografia română*, I, p. 120 și urm.

Mart 1639¹, cu câțva timp înainte de solia pe care Mitropolitul Teofil o îndeplinea în Ardeal², și într'un timp când prietenia dintre Mateiu-Vodă și «Craiu» ardelean Gheorghe Rákóczy eră foarte bine întemeiată, Ghenadie ceru «șrift» dela Munteni, precum aceștia îl ceruseră dela Ruși și, firește, și data aceasta, odată cu slovele, veni și meșterul, — anume «popa Dobre», căruia i se zice și «dacălu»³. El nu eră să lucreze cărți slavone într'o țară unde «cartea pe 'nțeles» eră impusă de Cărmuire. În legătură cu tendința calvină de a se tălcui cât mai mult, așa încât oricine să priceapă și înțelesul cel mai ascuns al Scripturii dumnezeiești, Ghenadie se gândi la o ediție nouă a *Cazaniei* din Brașov. Ea se isprăvi câteva luni după moartea sa — întâmplată în cele d'întăiu zile ale lui Septembrie 1640⁴, în cursul anului 1641.

Această tiparniță ardelenescă eră să fie însă în serviciul altei cauze decât a vechii ortodoxii puse la îndemâna poporului, în limba românească. De și aliat și «părinte» al lui Mateiu, Domnul muntean, Rákóczy, calvin convins, aveă și el planurile lui de propagandă ca și principii unguri din Ardealul veacului al XVI-lea. Îl înțețiă și mai mult spre o acțiune de «luminare» a popilor români din țara sa superintendentul său, Ștefan Geley, care e și unul dintre cei mai însemnați reprezentanți ai culturii ungurești din acest timp.

El aveă un întreg plan pentru «îndreptarea» Bisericii Romînilor, copleșită de «superstiții băbești» și de alte urme urâte ale unui trecut de barbarie. Predica, școala, cartea trebuiau să mântuie sufletele amenințate ale țăranilor «valahi». Preoții erau să lămurească pe credincioși asupra adevărilor legii în fiecare Miercure și Vinere, iar Dumineca

¹ *Sate și preoți*, p. 51.

² *Studii și doc.*, IV, p. CCI.

³ *Bibliografia română*, I, p. 115.

⁴ Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 71; *Sate și preoți*, p. 51.

de două ori. La Bălgrad, în mănăstire sau «în alt loc potrivit» trebuia să se întemeieze școală pentru Români, cu doi, trei dascăli și ca limbi de predare: latinește, românește și chiar grecește, — precum în Rusia polonă școlarii, *spudeii*, primiau și ei învățătură în trei limbi: grecește, latinește și, în al treilea rând, și slavonește. La tipar trebuiau să se dea trei cărți: rugăciunile de dimineață și de seară, cântările din Psalmi și Catehismul¹.

Despre cele două din urmă se spune că erau acum traduse la moartea lui Ghenadie. Tălmăcirea lor se datorește aceluiași om, Făgărășeanului boier Ștefan, care-și zicea, după datina nobililor: Fogarași, și ajunsese predicator în Lugoj și Caransebeș, orașe în cea mai mare parte românești, care-și păstrasera cultul calvin din vremile lui Moise Peștișel și Ștefan Ierce. Cântările lui Ștefan Fogarași erau întrebuințate în cele două centre ale Românilor din Banat, dar ele n'avură parte de tipar; le cunoaștem astăzi numai după copia cu litere latine pe care a făcut-o ceva mai târziu Ioan Viski, predicatorul calvin din Sântă-Măria Hațegului (Boldogfalva)². Catehismul lui Alstedius, profesorul la școala calvină din Alba-Iulia, în traducerea lui Fogarași, nu fû mai norocos: el nu văzû lumina tiparului decât în 1648, când se găsi pentru ca să poarte cheltuiala un nobil român ungurit, Acațiu Barcsai, care ajunsese și prinț al Ardealului³. Însă, puțin timp înainte de moartea lui Ghenadie, care zăcea de grea boală, și de așezarea altui Vlădică, mai sigur în simpatiile lui pentru calvinism, Geley luă pe popa Dobre, și, furisându-l de ochii episcopului și ocrotitorului său, îl așeză în satul Prisac de lângă Bălgrad unde-l silî a lucra în douăzeci de zile — 5-25 Iulie — un alt catehism calvinesc, care fû răspândit apoi, de Cărmuire,

¹ După Augustin Ötvös, *Geleji Katona István élete és levele* = *Viata și scrisorile lui Ștefan Katona Geleji*, în *Uj Magyar Muzéum*, I, p. 203 și urm., Bunea, *Vechile Episcopii*, p. 86 și urm.

² Silași, în *Transilvania* pe 1875, n-le 12-4.

³ *Bibliografia română*, I, p. 160 și urm.

în toată țara și chiar dincolo de hotare, printre Românii supuși Domnilor¹. Predicatorul Craiului însuși, Gheorghe Csulay, luase asupra-și cheltuiala.

CAP. VI.

Biserica moldovenească la epoca lui Petru Movilă. Mitropolitul Varlaam.

Acest Catechism, adaus pe lângă acela al lui Chiril Lukaris, care, după ce fusese câțva timp mazil, căzuse ucis la 1638, chemă la luptă. Dacă în veacul al XVI-lea cărțile cu tendințe calvinești putuseră trece fără nicio protestare din partea clerului ortodox din principate, erau acuma cărturari în stare a răspinge atacul.

Nu în Țara-Românească însă. Aici blândul Teofil n'avea cunoștințele trebuitoare pentru o discuție de dogme, și ceilalți ierarhi nu erau mai învățați decât dânsul: la Râmnic păstoria Ignatie, acel preot «sârb» din Nicopol care purtase scrisori uneltire în folosul lui Mateiu-Vodă atunci când el era beag în Ardeal, și-l ajutase pe lângă puternicul Pașă du-
an Abaza², iar Ștefan, fiul lui Dumitru și al Dumitrei, țeranii din Costești³, care aveă cărja episcopilor de Buzău, făcuse nici el studii mai înalte, nici nu răsfoise prea
prin vechile cărți de dispută teologică.

Din Chiev și, prin Chiev, din Iași se întinse scutul de apărare al ortodoxiei împotriva calvinismului care, plecând în același timp, din Țarigradul Împăratului și din Bălgradul

¹ Catechismul acesta nu s'a găsit, dar în ultimele timpuri s'a descoperit cartea de răspuns a Mitropolitului moldovenesc Varlaam, — v. art. D. I. Bianu începuse a o tipări în «An. Ac. Române». Cf. *ist. lit. rel.*, p. 145 și nota 3.

² Cronica țerii. p. 314; *Studii și doc.*, V, p. 70, no. iv.

³ *Inscripții*, II, pp. 331-2.

Craiului, părea că amenință să înece conștiința pravoslavnică a Românimii întregi.

În Moldova, păstoria lui Anastasie Crimca se mântuise în 1629, când Atanasie de Roman era acum Mitropolit¹; Crimca se adăpostise iarăși la Dragomirna lui, unde în curând se stânse; de oare ce Domn la plecarea lui din Scaun era Miron Barnovschi, un prieten și o rudă, trebuie să se admită că Anastasie a *paretisit*, a demisionat de bună voie, fiind obosit trupește și doritor de odihnă. Despre Atanasie, urmașul său, nu se poate spune nimic, și moartea lui făcând loc, încă din 1632 (⁺ 13 Iulie), când stăpâniă Moise Movilă, unui nou arhipăstor, Varlaam².

Eră un călugăr după nevoile timpului și după dorința unui Teofan, unui Petru Movilă, înviorii ortodoxiei în aceste părți. Nu fu de boier ca Gheorghe Movilă, ca Anastasie Crimca, poate ca Teodosie Barbovschi, al cărui nume de familie îl poartă și sfetnici ai Domniei, ci, ca și episcopul, pe urmă Mitropolitul muntean Ștefan, contemporanul său, un fecior de țeran. Se născuse în părțile Putnei, și din aceeași căsuță de sat porniră alți doi frați cari nu se ridicară niciodată la mărire: unul, răzăș, în Ținutul Botoșanilor, și altul, Ștefan; Varlaam și-a împărțit averea între copiii celui d'întăiu, răzășul Andreiaș Moțoc și Marita, soție a preotului domnesc Ursul Cergariu, și între fiii celui de-al doilea, Popa Ursul și Toderășco³. Fău unul dintre cei d'întăiu călugări dela mănăstirea lui Nistor Ureche, Secu, unde ajunsese egumen pe la 1610, mulțămită lui Anastasie Crimca⁴; aici adăpostii el pe episcopul de Roman mazil, Mitrofan⁵.

¹ Partenie, l. c., p. 24.

² Cf. Melchisedec, *Cron. Rom.*, I. p. 255; *Inscriptii*, I, p. 41, no. 7 (mormântul la Bistrița).

³ Cf. *Arch. ist.*, II, p. 80; Urechiă, in *An. Ac. Rom.*, X, p. 348; *Studii și doc.*, VII, 322, no. 26; *Ist. lit. rel.*, pp. 145-6.

⁴ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 247-8.

⁵ *Ibid.*

Încă din 1621, Varlaam mergea la Petru Movilă pentru a-i da veste de o minune, întâmplată la Sucevița în 1621, îngreuiarea moaștelor Sf. Ioan cel Nou când Mitropolitul voia să le strămute de teama cetelor de Cazaci prădalnici; îl trimese Miron-Vodă însuși¹; și cu alte prilejuri va fi adus el la Chiev scrisori domnești, și poate chiar că a rămas aici o bucată de vreme, pentru a învăța cele ce se pretindeau acum dela un ierarh ortodox, cum era sortit să fie el. Trebuie să fi avut în adevăr însușiri sufletești și daruri de știință deosebite pentru ca să fie numit de-a dreptul Mitropolit, fără să fi trecut, după obicei, cu zăbavă îndelungată, prin Scaunele de Huși, Rădăuți și Roman, ai căror episcopi, Mitrofan — dela 1627 la 1633²—, Evloghie — întors în locul lui Dionisie la 1631³— și Dionisie, fost de Rădăuți — dela 1631⁴—, vor fi îndurat numai cu greu umilitoarea trecere cu vederea.

Numai unei prețuiri deosebite a lui Varlaam de Petru Movilă și supunerii lui Alexandru Iliș față de un așa de puternic fruntaș al Bisericii și cel mai sigur reprezentant al ortodoxiei, într'un timp când și Țarigradul avea un Patriarh eretic, i se poate datorî o numire făcută în atât de neobișnuite împrejurări.

La 23 Septembrie 1632 se făcea hirotonisirea lui Varlaam și cuvântul de salutare îl ținea însuși Meletie Sirigul, cel mai mare filosof teologic al Grecilor din acest timp⁵: acest vestit învățat și protosinghel al Bisericii constantinopolitane, autor al unor «Capitole» de combatere a învăță-

¹ Ghenadie Enăceanu, pp. 181-4.

² Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 108 și urm.

³ Wickenhauser, *Radautz*, p. 27.

⁴ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 254-5.

⁵ Bianu, în *Columna lui Traian*, 1882, p. 212. Cuvântarea lui Sirig se păstrează în ms. 748 al Bibl. Metohului Sf. Mormânt în Constantinopol, fol. 27. V. Pargoire, în *Echos d'Orient*, pe 1908, p. 72. Biblioteca fiind de un timp închisă publicului, n'am putut căpăta o copie: alții vor fi poate mai norocoși.

turii calvinești din «Mărturisirea» lui Chiril Lukaris, stătută și mai târziu în Moldova, căpătând dela Vasile Lupu sarcina de a-i preface în greceasca vulgară argumentarea Împăratului Ioan Cantacuzino împotriva islamismului¹. De aici va fi scris el, în 1649, și acel opuscul despre Liturghie pe care i-l ceruse patriarhul Moscovei Nikon². Între 1646 și 1649 a prefăcut în grecește, la Iași și la Suceava, Viața Sf. Ioan cel Nou³.

Trecuseră numai câteva luni dela venirea în Domnie a lui Mateiu și, după exemplul dat de Munteni, «boierii și țara» se ridicară în Moldova asupra lui Alexandru Ilaș și a Grecilor săi. Sprijinitorul străinilor trebuî să plece, și iubitorii unei Domnii românești cu boieri români credeau să poată avea iarăși pe Vodă Barnovschi, și, între cei cari-l întâmpinară la Iași, trebuie să fi fost și acel vechiu credincios care eră Varlaam, noul Mitropolit. «Preoți și călugări» meraseră cu el, spune cronica, împreună cu o seamă de boieri pentru a-l cere dela Poartă, așa precum Grigorie Mitropolitul, Teofil de Râmnic și unii «popi» făcuseră cale lungă până la Constantinopol pentru a cuceri Domnia lui Mateiu Basarab⁴. Dar Mateiu se întoarse recunoscut de Turci, pe cari-i speriasse biruința lui, pe când Barnovschi fû prins și tăiat ca să nu se facă obiceiul din aceste izgoniri de Domni și alegere de alți Domni după plăceri.

În locul lui Barnovschi mort de sabie, veni iarăși Moise Movilă, stăpân plăcut pentru Varlaam, ucenicul fratelui acestuia. Dar el se împacă bine și cu urmașul acestuia, Vasile Lupu⁵, omul iubitor de lumină, cu-

¹ V. și *An. Ac. Rom.*, XX, pp. 45-6.

² Chrys. Papadopoulos, pp. 75-6.

³ Pentru acest ms. și altele, v. Pargoire, *art. cit.*

⁴ Cf. Miron Costin, p. 296 și *Cronica munteană*, p. 318.

⁵ Pe o *Liturghie* grecească din 1633, scrisă, din porunca lui, fiind Vornic, de un călugăr Porfirie, i se înseamnă data venirii în Scaun: 27 April 1634; Papadopoulos Kerameus, *Исп. Бѣл.*, III, p. 190, no. 3.

noscător de carte grecească veche, deși nu în măsura pe care o pretind lăudătorii săi interesați, mândru și darnic de câte ori eră vorba de o lucrare prin care să i se pomenească numele, în țară și departe peste hotarele ei, în tot Răsăritul creștin supus Turcilor. Cu acest Domn asigurat în Scaun, prin bogăția și istețimea sa, prin numărul patronilor țarigrădeni, Varlaam putea face mai mult în ce privește cultura decât chiar cu un prieten trecător ca Moise Movilă.

Vasile-Vodă căută, dela începutul stăpânirii sale, să facă o biserică, mai frumoasă și scumpă decât toate celelalte, în care să așeze, ca la Chiev, o tipografie și o școală. Începă să prefacă, — ajutând și frații Cantacuzini din Moldova, Tona și Iordachi, al căror neam se și îngropă acolo, — mănăstirea mai veche a lui Golea, care nu fû isprăvită însă decât după ieșirea sa din Domnie, la 1660¹. Dar grija de căpetenie o are pentru ctitoria sa cea nouă dela Trei Ierarhi, în care pe un trup de piatră ca al mănăstirii lui Petru Șchiopul, Galata, el puse podoabele introduse în arhitectura noastră dela începutul veacului al XVII-lea, în rândul întâiu brăiele împletite și rozetele, și, element ce nu se întâmpină înainte de dânsul, Vasile făcû să se lucreze în fină sculptură, la care va fi întrebuințat meșteri răsăriteni, mii de flori și arabescuri pe lespezile de marmură din care se alcătuiau pereții. La 6 Maiu 1639 se sfințiă această biserică minunată, dar lucrul odoarelor, policandre, candelă, linguri, perdele, legături de cărți, urmă și mai departe, până la 1641.

În acest an totul eră gata în mănăstirea celor Trei Ierarhi, căreia poporul i-a zis, după slavonește, a Trei Sfețitelor, și Vasile făcû să se aducă de peste Dunăre, din Constantinopol chiar, cu binecuvântarea, câștigată prin multe pungi de bani, fără îndoială, a Patriarhului Partenie,

¹ *Inscripții*, II, p. 161 și urm.

moaștele Sfintei Paraschive, care pătimise mucenicia în Serbia. Chivotul fu întovărășit de trei Mitropoliți, Ioanichie de Heraclăa, Partenie de Adrianopol și Teofan de Palaio-patrii. Domnul însuși, boierimea și, dintre ierarhii țerii, Evloghie de Roman și Gheorghie de Huși¹, ieșiră înaintea sfințelor rămășițe până la Galați și Ismail; Vasile însuși intră, mergând în urma lor, cum se vede și într'o stampă din vremea sa, la Iași, în ziua de 13 Iunie 1641,— an, adaugă inscripția de pe chivot, când și Domnului i s'a născut, după slăbănogul Ioan-Vodă, un al doilea fiu, botezat Ștefan — frumos nume domnesc vechiu —, căruia, în inscripția citată, scriitorul, de bună seamă Varlaam însuși, îi urează viață îndelungată².

Îndată se întemeie și școala, care trebuia să dea, ca și școala-model din Chiev, dela «Obitel Brațcaia», învățătură de grecește și slavonește în același timp, poate și cu oarecare noțiuni de latinește, ca și aceia. La 15 April 1641, Vasile-Vodă cumpără dela boierul Mihail Furtună, fost Mare-Comis, cu 200 de lei, casa din Ulița Ciobotărească, lângă «hăleșteul Bahluiului»³. Aici se făcù școala, și Varlaam căpătă dela Petru Movilă pe însuși rectorul de până atunci al școlii din Chiev, ieromonahul Sofronie Poclățchi, care, ca egumen și director, lucră în Iași în iarna următoare⁴; câțiva dintre tinerii cari-și mântuiseră cursurile acolo îl întovărășiseră, și e păcat că nu știm numele acestor vechi profesori străini ai Moldovei, încătușată încă în cultura veche slavonă și în cea nouă grecească. Materiile erau tot

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 114.

² *Inscripții*, II, pp. 151-2; *Bibliografia română*, I, p. 142: planșa; *Doc. Bistriței*, I, pp. 71-3; cf. II, p. xvii; cf. Miron Costin, p. 310; *Studii și doc.*, IV, p. 343; Melchisedec, *Notițe*, p. 175.

³ *Doc. Callimachi*, I, 450, nota 1; Melchisedec, *Notițe*, p. 223 și urm.

⁴ Scrisoare a lui, din 17 Februar 1642, în *Arch. soc. șt. și lit. din Iași*, II, p. 326; scrisoare a lui Teofil Korydalleus către el, *Revista teologică*, II, p. 345 și urm., p. 359 și urm.; Melchisedec, *Notițe*, p. 491 și urm.

cele obișnuite la Chiev, adică materiile ce se predau și în Colegiile iezuite din Apus, ori și în cele din Polonia ale Ordinului¹: gramatică, retorică, dialectică, aritmetică, muzică, geometrie, astronomie și teologie².

Pe când se întemeia o școală ca aceasta, menită să dea buni scriitori de hrisoave solemne, înțelegători de slavonă bisericească și poate și un cărturar adevărat, cum a fost Nicolae Milescu Spătarul³,—Varlaam se gândia și la tipografie.

CAP. VII.

Tipografia lui Varlaam Mitropolitul. «Soborașul» dela Iași.

În Ianuar 1641, Vasile-Vodă, care ceruse *șrift* călugărilor dela Frăția din Lemberg, fiindcă și erau mai aproape, primiă răspuns că ei îngăduie a se turnă slovele de care el are nevoie și sânt gata să-l ajute și altfel; la 12 ale lunii, Domnul trimetea pe un preot și un vameș, cu bani,

¹ V. mai sus, p. 189 și urm.

² Actul lui Gheorghe Ștefan, urmașul lui Vasile Lupu, prin care, la 2 April 716½ = 1656, întărește mănăstirii celor Trei Ierarhi trei sate: Răchitenii, Tămășenii și Juganii, înlăturând pe dascălii greci ce ar fi venit în locul celor slavoni și s'ar fi dovedit că «nu aduc niciun folos de învățătură ca acia pământului nostru», a fost falsificat, de almințerea în scopul de a înzestră cele d'întăiu școli românești din epoca de regenerare, de către Asachi, care pretindea a-l fi descoperit «într'o condiță veche»; v. *Uricariul*, III, ed. a 2-a, p. 283 și urm. E adevărat că boierii aduși ca marturi corespund; cf. *Studii și doc.*, IV, p. 44. Dar forma documentului e cu totul neobișnuită; Gheorghe Ștefan nu numi mănăstirea Brațca, de unde, și nu dela Pecersca, s'au adus ilii, astfel: «dela Chiev Pecerschi a sfintei Lavre», nici nu putea «părintele Pătrașco Moghila»; în sfârșit el n'ar fi cutezat a lovi asprime în călugării greci.

³ V., pentru el, capitolul ce-l privește în *Ist. lit. rel.*

pentru a începe pregătirile¹. Pociățchi însuși merse după materialul trebuincios și, primit cu neîncredere, — căci în Lemberg nu eră multă dragoste, nici la neuniți, pentru oamenii din Chiev, — el izbuti totuși. Tipografia avu îndată de lucru: sinodul din Iași (11 Mart—9 Decembre 1642) provocă întâia ei lucrare².

Acest sinod, «sinodaster», scrie medicul lui Vasile Lupu, Danezul dr. Scogard, acest «soboraș» deci³, nu e o adunare a Bisericii moldovenesti, cum s'ar putea crede, și el nu ne privește decât prin caracterul general ortodox al măsurilor sale. Patriarhul de Constantinopol, Partenie, se învoise cu Petru Movilă pentru afurisirea propozițiilor calvine din «Mărturisirea» lui Chiril Lukaris. Cel d'întăiu și aruncă anatema asupra celui care supt numele de Chiril a scris propoziții eretice împotriva ortodoxiei⁴. Petru pregătise mai de mult o adevărată «Mărturisire ortodoxă», care fusese și aprobată de un sinod provincial al Rușilor din Polônia la 1640⁵, îndreptată de autor, trimeasă apoi într'o formă latină lui Sirig în Constantinopol, prin soli, și prelucrată de Sirig însuși, ca și de Porfirie de Nicăa. Petru voiă însă o recunoaștere mai deplină și mai solemnă, de arhieriei din mai multe neamuri răsăritene, și într'un oraș care să nu fie supt puterea unui stăpânitor de altă lege sau cu aplecări către vre-un fel de erezie, ci unul care, pe lângă «vitejia» în apărarea dogmei celei bune, să aibă și bogăția mărinimoasă ce trebuia pentru a da tainuri bune părinților.

Sinodul eră să fie însă, înainte de toate, un sinod *rusesc*. Patriarhia din Constantinopol trimese un exarh al ei, pe acel Porfirie, Mitropolitul Niceii, și pe Meletie Sirigul, cel mai bun cunoscător de dogme din tot Răsăritul grecesc. Încolo,

¹ Hurmuzaki, *Supl.* II³, pp. 1-2, no. 1.

² Reprodușă și în cartea lui Dosofteiu de Ierusalim despre *sinodul* de acolo, Ἀσπίς ὀρθοδοξίας; în ed. Michalcescu, p. 154 și urm.

³ Hurmuzaki, IV¹, p. 668.

⁴ Michalcescu, p. 151 și urm.

⁵ Ghenadie Enăceanu, pp. 280, 291 și urm.

te e) moldoveni, cu Varlaam în frunte, de toți dascăli a Trei Ierarhi, și apoi trei teologi din trun ora stătea Isaia Trofimovici din Cozlov, din S ului metropolitan de pe lângă Petru Movilă, c alți doi f d rectorul Colegiului, Iosif Conovici și pred orul Xenovici. Nici episcopii și stareții Rusiei e, de fi față de Guvernul lor, nu cutezară a veni la , și ei adăuseră numai iscăliturile pe actul sinodal. Din părți nu veni nimeni, nici chiar din Țara-Românească, c Ardeal. De alminterea, așa-zisul sinod nici nu eră menit o adunare, solemnă, de Vlădici, ci mai mult un con- ul, o conferință de teologi ruși și greci strânși pentru a da o aprobare definitivă Mărturisirii de credință pe care o alcătuiseră împotriva calvinismului amenințător Petru Movilă și cu sfătuitorii săi din Chiev.

Sirigul, prielnic catolicilor și, pentru aceasta, cel mai mare dușman al calvinilor, ar fi voit ca răposatul Patriarh Chiril să fie declarat solemn eretic și amintirea lui lovită de ex-comunicare. Aceasta nu i se învoi însă de către Ruși, de partea cărora stătea și Domnul. În schimb, aceștia trebuiră să părăsească punctul lor de vedere în ceia ce privește existența Purgatoriului în care se curăță sufletele și prezența dumnezeiască reală în Împărtășanie. Trei luni de zile se cheltuiră în aceste dezbateri și, dacă, la începutul lui Novembre 1642, se credea că teologii din Chiev stau să plece «în câteva zile»¹, se pare că ei mai zăboviră până în Decembre, căci numai la 20 Decembre 1642 ieșiră de supt teascurile dela Trei Ierarhi — Poclațchi ceruse dela Lemberg slovă grecească încă dela începutul anului² — gramata patriarhului Partenie, care osândiră propozițiile din catechismul lui Lukaris³. Teologii mulțămiră apoi în termeni exagerați,

¹ Raportul medicului lui Vasile Lupu, dr. Scogard, in Hurmuzaki, l. c.; 6 Novembre 1642.

² Ghenadie Enăceanu, p. 293.

³ *Bibliografia română*, I, pp. 199 (41); Pargoire, *art. cit.*

de curtenie retorică și de apologie bisericească, lui Vasile și plecară în sfârșit, unii spre Chiev, alții spre Constantinopol, fără să se fi înțeles în adevăr. Petru Movilă se simția jignit de îndreptările ce-i făcuse Sirigul, iar Grecii nu puteau primi din toată inima o declarație de principii ortodoxă, cu pretenția de a servi drept normă pretutindeni, care plecă dela ucenicii lor, abia scoși din barbarie, de la Chiev¹. Dar, după ce Sirigul îndeplinî misiunea, ce i se dase la Iași, de a îndrepta cartea, el o trimise Sinodului constantinopolitan la 30 Octombrie 1643, și acesta primi noul catechism ortodox 'Ορθόδοξος ὁμολογία, pe care Partenie Patriarhul o întări, în ce privește singur textul grecesc, la 11 Mart 1643, împreună cu ceilalți trei Patriarhi și cu episcopii din sinodul său². Al doilea Partenie anulă hotărârile de aprobare ale celui d'întăiu, și «Mărturisirea pravoslavnică» a lui Petru Movilă, tipărită în 1645 la Chiev, supt titlul modest de «Corp de învățătură pe scurt», reprodusă la 1649 într-o ediție moscovită și editată în sfârșit și de Lioveni, în tipografia lor cea nouă de pe lângă Mitropolia întoarsă acum la ortodoxie, n'avu trecere decât între Ruși. Din forma grecească se dădă numai peste vre-o zecă ani, cu banii Marelui-Dragoman Panaioti Nikusios, o ediție latino-grecească la Amsterdam, în 1662 (ediția a 2-a, 1672)³.

Trebuie să se însemne și aceia că la sinodul din 1642 nu fusese de față nici chiar cel interesat mai mult la ținerea lui, Petru Movilă: înainte de 15 Decembrie 1644 el negocia de-a dreptul cu Sirigul în ceea ce privește Catechismul, și-l schimbă așa de mult după arătările acestuia, încât Meletie putea vorbi de o lucrare comună⁴. Apoi în Februar 1645

¹ Demetrakopulos, 'Ορθόδοξος Ἑλλάς, p. 154 in Michalcescu, p. 23.

² Michalcescu, p. 28.

³ Cf. Picot, *Pierre Movilă*, cu Legrand, o. c., II, p. 202; ediție critică la Leipzig, 1695. Apoi: Leipzig-Frankfurt, 1727; Breslau, 1751; Kimmel, in «Libri symbolici Ecclesiae orientalis», 1844; în sfârșit Michalcescu, o. c., p. 26 și urm.

⁴ Melchisedec, *Notițe*, p. 205, nota.

Movilă binecuvântă, acesta fiind și scopul venirii sale — invitațiile se fac la 1-iu Novembre 1644 —, împreună cu arhiereii moldovenesti, și chiar cu Ștefan Mitropolitul muntean, căsătoria Mariei, fiica lui Vasile, cu Ianus Radziwill, prinț litvan de lege calvină, căsătorie pe care unii boieri evlavioși, ca frații Cantacuzini, o socotiau ca primejdioasă pentru sufletul miresei și jignitoare pentru rostul ortodox al țerii ¹.

Totuși Petru Movilă însuși, care a și cântat nunta într'un «cuvânt duhovnicesc», pusese la cale încuscrirea, trimetând ca negociator pe arhimandritul de Ovruci ². Și tot pe acest timp el stăruia împreună cu Vasile pe lângă Patriarhul de Constantinopol ca să îngăduie căsătoria între fiul regelui Danemarcei și fiica Țarului fără a cere să se răsboteze mirele ³. Vasile și Petru Movilă urmară, de altfel, și mai departe cu aceste stăruinți, care se sfărâmară însă de îndărătnicia Grecilor ⁴.

Din legăturile lui Vasile cu lumea slavă rămase tot mai puțin, mai ales după moartea înainte de vreme, la 22 Decembrie 1646, a șubredului fiu al lui Simion Movilă. Nu știm câtă vreme a rămas Pociățchi cu tovarășii săi la școala cea nouă din Iași, dar petrecerea lui n'a putut țineă mai mult decât însăși Domnia întemeietorului școlii dela Treisfetitele, Domnie care se mântul în 1653. Însă, la patru ani după încheierea acestei stăpâniri glorioase, vedem pe Mitropolitul Moldovei, pe episcopii de Roman și de Huși, «cu învoirea» Domnului, care eră pe atunci Gheorghe Ștefan, sfințind un episcop de Cernigov, pe Lazăr Baranovici, pe temeiul «mărturiilor» date din partea lui Silivestru Cosov,

¹ Cf. Hurmuzaki, IV ²; *Fragmente*, III, p. 139; Hurmuzaki, *Supl.* II ³, p. 9 și urm.; *Acte și fragmente*, I, pp. 196-8; *Memoriile lui Kemény*, ed. Neagoe Popea, pp. 33-4 și notele; *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 264; *Brașovul și Românii*, pp. 92-4.

² Hurmuzaki, *Supl.* II ³, p. 3 și urm.

³ Hurmuzaki, IV ¹, p. 693 și urm.; Melchisedec, *Notițe*, p. 202 și urm.

⁴ Melchisedec, pp. 200-2.

noul Mitropolit al Chievului, și a Hatmanului și a grămăticului oștilor căzăcești (8 Mart 1657) ¹.

Cazacii, aliați ai lui Vasile Lupu, care fusese nevoit a-și da fiica, Ruxanda, după fiul Hatmanului Bogdan Hmilnițchi, după viteazul și brutalul Timuș, se desfăceau tot mai mult de legăturile lor cu Polonia și se apropiau, neputând face altfel, de Turci. Eră deci lucru firesc ca ei să-și sfințească episcopul peste hotare, în țara, nelrăurită de voința regelui polon, a Moldovei, luând pentru hirotonisirea de către ierarhii moldoveni numai «mărturia» de alegere dela Chievul Mitropolitului Rușilor apuseni și dela «tabăra» Hatmanului Ucrainei. Cunoaștem acest singur caz, dar trebuie să fi fost mai multe în această vreme când războiul dintre Cazaci și foștii lor stăpâni Polonii făcū imposibilă acea sprijinire pe Cazaci în cuprinsul regatului polon pe care o visase un Teofan, un Petru Movilă, și slăbi astfel esențial puterea Scaunului metropolitan al Chievului: el rămase oarecum în prinsoarea Poloniei, pe când Căzăcimea luă orientare religioasă către Moldova înrăurită și prefăcută de spiritul ortodoxiei reformate și sprijinite pe canoane.

CAP. VIII.

Înrăurirea grecească în Moldova.

Mult mai trainică se dovedī înrăurirea *grecească* în Moldova. Patriarhul Partenie I-iu al Constantinopolei trăia mai mult din ajutoarele lui Vasile Lupu, care-i plăti, de mai multe ori, din datoriile care apăseau greu, cum se plângea și Atanasie Patelaros, asupra Scaunului ecumenic, preocupat de cămătari. Atanasie Patelaros petrecu la Galați

¹ Arch. ist., I, pp. 65-6.

cum s'a spus, doisprezece ani, până în 1654, stând la mănăstirea Sf. Nicolae de lângă oraş, care avea şi daniile dela Țarul Alexe¹. Soarta unui patriarh mazil, acel Partenie al II-lea care făcuse o politică contrară hotărârilor dela Iaşi, o hotărâ la 1645 Vasile, arătând Turcilor, cari-l întrebaseră, că nu e bine a-i face altceva decât a-l trimite în surgun la Cipru². Când, în 1601, Partenie fu prins şi aruncat în Mare, după ce fusese gătit, se atribuie această straşnică faptă Domnilor români, la cari el trimesese totuşi, după o îndelungată duşmănie, doi Mitropoliţi pentru împăcare³.

Atanasie Patelaros îşi petrecea acum zilele de mazilie, cu tain dela Domn, într'o mănăstire de lângă Iaşi, pe care Grecii o numesc «Pagoni», adică mănăstirea lui Păun Vameşul, cunoscută şi altfel, ca mănăstirea — dăruită pe la 1700 — Clatia dela Buciumi; eră închinată Xeropotamului, ca şi biserica ieşeană Dancu, din vremea lui Petru Rareş şi biseriçuţa dela Copou a lui Vasile-Vodă, Sf. Atanasie⁴. Vasile îndreptă odată, în 1644, după ce plătise destul pe mai toţi arhieriei răsăriteni, strănşi în acea clipă 'n sinod la Constantinopol, către unul mai bogat decât dânsul, Țarul⁵.

Când Teofan de Ierusalim murî, el dădu grija de a alege pe urmaşul său, şi fratelui Patriarh din Capitala Împărăţiei turceşti, şi apărătorului, iar, mai ales, mărinimosului hrănitor al ortodoxiei, Voevodului moldovenesc⁶. Sinodul de alegere se făcu în Ierusalim, dar sfinţirea nu se săvârşi acolo ori în vre-un alt oraş supus puterii turceşti, ci în Iaşul lui

---

¹ Papadopol Calimah, *Despre Atanasie Patelarie*, în *Conv. lit.*, XXIII, p. 1015; XXIV. p. 20; Paul de Alep, ed. Cioran, pp. 1-2. Biserica Sf. Dumitru de acolo fu închinată la Atos; *ibid.* Şi Precista din acest oraş eră închinată la Vatoped; Melchisedec, *Notiţe*, pp. 311-6.

² *Ibid.*, p. 201.

³ Harmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 160-1.

⁴ Erbiceanu, *Cron. Greci*, p. 96; *Studii şi doc.*, VI, pp. 57-61.

⁵ Melchisedec, *Notiţe*, pp. 207-8.

⁶ *Ibid.*, pp. 199-200.

Vasile-Vodă; un prelat grec, delegatul Ecumenicului,— tocmai Vasile trimisese în surgun la Rodos pe Atanasie Patelaros¹ —, Grigorie de Larisa, împreună cu Mitropolitul Varlaam, cu Anastasie de Roman și, pentru a se întregi soborul printr'un Grec, cu Lavrentie episcop de Casandra, miruiră, nu pe Mitropolitul răsăritean Meletie, care umblase după moștenirea lui Teofan, ci pe candidatul moldovenesc biruator, pe egumenul dela Galata și reprezentant în Moldova al Patriarhiei de Ierusalim, pentru care strângea veniturile, pe Paisie². Ceremonia aceasta a sfințirii se făcù în mănăstirea Trei Ierarhilor, la 23 Mart 1645. În 1651, la întoarcerea din Moscova, Patriarhul petrecea la Curtea Domnilor noștri.

Și un patriarh de Ohrida, ba chiar unul de Ipec, tot Greci, veniră în acest timp pe la noi³.

Înainte de 1644 încă, Vasile întemeia o episcopie a «Proilavului», a Brăilei, pentru orașele și Ținuturile ce se țineau de raiaua turcească. Noua episcopie nu eră să facă parte din alcătuirea ierarhică moldovenească, ci stătea de-a dreptul supt autoritatea Patriarhului. Pentru acest loc propuse Vasile pe Meletie Sirigul, care și fù sfințit: în această calitate aveă să facă el în 1644 drumul la Moscova, cu scrisori de recomandăție dela amândoi Domnii noștri⁴. Ismailul, *Smilul*, locuit în mare parte de Români, cari aveau și o veche biserică a Sf. Nicolae, de prin veacul al XVI-lea, Ismailul unde veniseră boierii și clericii moldoveni la 1641 pentru a primi moaștele Sfintei Paraschive, eră cuprins în eparhie —, care se și numia «a Brăilei și Ismailului» —, îm-

¹ *Ibid.*, p. 209.

² *Ibid.*, pp. 209-11.

³ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 161-2; *Călătoriile lui Macarie*, pp. 79, 89; ed. engleză, p. 282; Muraviev, pp. 398-9.

⁴ Melchisedec, *Notițe*, p. 199; *Cron. Hușilor*, II, p. 161 și urm.; Ghenadie Enăceanu pp. 298 și urm., 302; Melchisedec, în *An. Ac. Rom.*, XII, p. 36 și urm.; cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 234-5; *An. Ac. Rom.*, XXVII, p. 3.

preună cu Renii, Chilia, Cetatea-Albă, Benderul, și poate chiar cetățile muntene ocupate de Turci. Dar tocmai în acest an 1641 și în zilele serbărilor pentru aducerea moaștelor, Patriarhul Ioanichie îngădui călugărilor dela Sf. Munte, din mănăstirea Caracal, făcută de Petru Rareș, a înol biserica Sf. Nicolae, făcând din ea o stavropighie patriarhală, îndatorită numai să trimeată Patriarhului pe fiecare an zece ocă de icre¹. Până și episcopi de Naupact, de Georgia aflau adăpost bun la Vasile-Vodă².

Supt un Domn așa de mult amestecat în afacerile răsăritene, închinările de mănăstiri moldovenesti nu puteau fi rare. La o dată pe care n'o putem cunoaște, strălucita mănăstire a Trei Ierarhilor fû supusă tuturor lavrelor atonice laolaltă. Hlincea, începută de Vasile și isprăvită numai la 1660, fû înscrisă și ea între lăcașurile înstrăinate³. Biseri-cuța Sf. Atanasie dela Copou, în cealaltă margine a Iașului, fû sfințită, la 30 April 1628, de Patriarhul Chiril Lukaris, care a făcut deci, puțin timp înainte de moartea sa, o călătorie în Moldova, unde în curând erau să i se afurisească învățăturile; mitoc al Trei Ierarhilor, ea avu aceeași atârnare de obștea Atosului ca și aceasta⁴. Biserica Sf. Dimitrie din Galați, cred: Mavromolul⁵, care a găzduit mult timp un mare arhieru grec⁶, ar fi fost și ea supusă birului către mănăstirile răsăritene⁷. Și mănăstirea lui Aron-Vodă eră la 1644 în atârnare de acea din Chalke⁸. După Vasile, în sfârșit, Gheorghe Ștefan făcu o stavropighie a «Bisericii celei Mari», din mănăstirea sa, a Cașinului⁹.

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, p. 152 și urm.

² *Călăt. lui Macarie*, p. 34.

³ V. *Inscripții*, II, pp. 108-9.

⁴ *Ibid.*, pp. 146-7.

⁵ *Ibid.*, p. 344.

⁶ V. mai sus, p. 315.

⁷ Melchisedec, *Notițe*, p. 218.

⁸ *Studii și doc.*, IV, p. 32, nota 1; cf. *Ist. lit. rel.*, p. 163, nota 1.

⁹ *Călătoriile lui Macarie*, p. 135.

CAP. IX.

Tipăriturile românești dela Iași.

Dacă *aceasta* eră politica religioasă a lui Vasile-Vodă, care în toate țintia spre mărire, fără a ținea în seamă de ajuns temelia reală a situației sale, — Biserica Moldovei, care însemnă într'o privință așa de puțin pentru acest făcător și izgonitor de Patriarhi, pentru acest prezident de Sinod și patron al întregii vieți creștine din Răsărit — un preot, econom al Mitropoliei din Pogoniana, Partenie Chrysokentitos, care copiă la 1632 Canoanele lui Mateiu Vlastaris, traduse în grecește de Kunalis Kritopulos, datează după Patriarhii Constantinopolei și după Domnii din «Vlahobogdania»¹ —, se îndreptă în altă direcție. Varlaam, un harnic traducător încă din zilele odihnei sale dela Secu, întrebuintă tipografia, ce pornise cu un decret sinodal grecesc, pentru scopurile fi-rești ale neamului său.

Pe vremea aceea, când limba poporului pătrundeă în pi-sanii de biserici, în epitafe domnești (ca al lui Radu Mi-hnea), în zapise, și când ea străbătea chiar, supt Simion Movilă, ori și supt Radu Șerban, supt Radu Mihnea, în amândouă țerile (în Moldova dela Ștefan Tomșa), în documente de întărire și judecată pentru pământuri, — fără a mai pomeni de tratate, ca al lui Radu cu Brașovenii, — eră o sumă de manuscripte românești care așteptau tiparul. Nu vechi tăl-măciri maramurășene de pe vremurile de barbarie a unei limbi începătoare, ci bune traduceri nouă, pentru care dă-duseră îndemn tipăriturile lui Coresi. Până și compuneri originale, cuvântări la morți se încercau în românește, și avem pe aceia care a fost ținută înaintea sicriului So-froniei Ciogolea la 1639, într'o limbă bună, de dascălul

---

¹ An. Ac. Rom., XX, p. 214 și urm.

Toader, de loc din Ardeal¹. Un *Cuvânt pentru curățire și alte părți din Molitvenic*, frumos traduse, așteptau tiparul².

În 1642 apăruse la Govora «Evanghelia învățătoare», «Cazania preste Duminecile anului și la praznice gospodschi» — adică împărătești — «și la alți Sfinți mari», lucrare a egumenului Silivestru, carte destul de slabă în ce privește limba și fără o potrivire pentru împrejurările românești. În 1640 încă, se tipărise la Bălgrad Cazania ardelească. În cea d'întăiu Varlaam putea să vadă o lucrare de care Muntenii, dușmanii Domnului său, se puteau mândri, în cea de-a doua un mijloc de a face să pătrundă unele idei calvine. El însă, ortodoxul Mitropolit al Moldovei, avea încă mai de mult o altă Cazanie, cu totul nouă, tălmăcită de dânsul după originale slavone, după *mai multe* Evanghelii cu învățătură, fiind «adunată din toți tălcovcicii Evanghelii, dascali Besearicii noastre». Eră o scriere de cea mai mare însemnătate în ceia ce privește adevărul graiului românesc ca și mlădierea unor perioade construite după slavona medievală, care și ea împrumutase țesătura de frază a vechii limbi grecești. În acest stil viu și plin de culoare, în care putea scrie doar unul care să-și fi petrecut o bună parte din viață numai între țerani sau între călugării ridicați din mijlocul lor nu se mai făcuseră cărți bisericești până atuncea. Varlaam tipări acuin pe a sa, la 1643, într'o slovă mare, grăunțată, care e aceeași cu a tipăriturilor rusești, și chiar în același format cu acestea, iugind multe litere împodobite, frontispicii, ba pe alocurea, și ilustrații. Titlul eră: «Carte românească» — nu *rumânească*, Varlaam având, ca și contemporanul său Grigore Ureche, alcătuitoarea celei d'întăiu cronice românești a Moldovei, conștiința obârșiei romane a neamului — «de învățătură Duminecel[e] preste an și la praznice împărătești

¹ V. Pârvan, *Un vechiu monument de limbă literară românească*; extras din *Convorbiri literare*, an. XXXVIII; București, 1904.

² Gaster, *Crestomatia*, I, pp. 45 și urm., 80 și urm.

și la Svânți mari, tălmăcită de în limba slavoniască pre limba romeniască». O înrăurire a titlului muntean se vede, dar Varlaam vorbea mai pe înțeles oamenilor când înlătură cuvântul slavon *Cazanie*, și el puneă în acest titlu chiar mai mare însemnătate pe caracterul românesc al cărții sale decât pe însuși cuprinsul ei religios.

Ea fu primită cu o deosebită înțelegere și păstrată cu iubire în toate Ținuturile românești; până astăzi încă, în depărtate locuri ardelen, oamenii, dezgustați de un scris modern, împestrit cu vorbe de împrumut, pe care nu-l înțeleg, cer dela preotul mai tânăr, care vrea să predice original, a mai deschide pentru dânșii vechile foi unse și roase ale *Cazaniei* moldovenesti din vremea lui Vasile Lupu. Și între cărturarii de atunci ai Țerii-Românești această publicație a trebuit să deștepte interes și să îndemne la o întrecere folositoare pentru înaintarea scrisului românesc.

În 1644 Varlaam a călătorit la Târgoviște, stând în fruntea unei solii de pace; atunci cunoscă pe Mitropolitul Teofil, tovarăș cu aceleași gânduri, deși cu mai puțină pregătire, la același lucru. I se va fi cerut voie să se adauge la *Cazania* munteană materialul de Vieți de sfinți și sfaturi bune creștinești care se află în «Cartea de învățătură» moldovenească și, pe o vreme când fiecare eră bucuros doar de folosul pe care-l putea aduce munca sa, fără a se gândi și la drepturile ce poate avea asupra roadelor ei, Varlaam se va fi învoit bucuros. Astfel, schimbându-se unele pagini, și mai ales adăugindu-se foarte multe, se căpătă a doua *Cazanie* din Govora. O lucră,—în această mănăstire, unde egumenia un Varlaam care nu-și zicea în zădar: *Arapul*, ci va fi venit din părțile Siriei, și apoi la Dealu,—Meletie Macedoneanul, care nu izbutise a lua Scaunul ardelean nici după izgonirea biruitorului său din 1640, Ilie Iorest, ci alergase acum iarăși după îmbielșugatul și sigurul tain, — fără a mai pomeni alte daruri adause, — al Domnului muntean. Împreună cu un Rus, un Sârb și un croitor din târgul,

vecin cu Govora, al Ocnelor-Mari, el dădù, supt un titlu care amintește și pe cel vechiu și pe al lui Varlaam — «Evanghelia învățătoare Duminecelor preste tot anul și la praznice domnești» — îndreptarea cuvântului: «împărătești» din «Cartea» moldovenească —, etc., — această nouă și mai mare Cazanie.

În 1644 Varlaam mergea la Munteni în fruntea soliei de mare pe care Vasile o trimetea noului său «frate». Mitropolitul Moldovei putu cunoaște atunci pe Teofil, al Țerii-estii, marele iubitor de cărți românești și începătorul scrierilor în această limbă pe pământ românesc de oriunde, precum și pe reprezentantul la Curtea din Târgo-Jiu al curentului nou de cultură slavonă rusească, pe Logofătul Udriște Năsturel, care i se părù «boiarin bun și slovesnicu, și cu toată destoinicia și înțeleagerea întru Dumnezeu, și drept pravoslavnic creștin»¹. Aici găsi el un Calvinism calvinesc din Ardeal și fără zăbavă alcătui «Răsunări» scurte, care se tipăriră în 1645 la Iași. În ele se vede că maslul, neînsurarea preoților după moartea celei dintru soții, cultul icoanelor ș. a., lovindu-se fără cruțare cu eretici calvini cari în multe privinți sânt mai răi decât «păgânii: Turcii, Tatarii»².

documentele moldovenești se întâlnește numai rare martur — odată, pe la 1639-40, chiar ca martur la un — un Logofăt dintre cei mai mici, un al treilea Logofăt Evstratie, care știu nu numai slavonește, lucru neapărat pentru unul cu dregătoria lui³, dar și grecește, *vechea* slavonă. Om cu multe cunoștințe, el făcu și însemnări pe lângă înscrisurile din manuscrisele cronicii lui Ureche⁴. Acest Evstratie,

¹ Udriște avea o creștere sistematică în cartea slavonă: dată, ca Rușii,

²

³ *lit. rel.*, p. 153.

⁴ *r. Descriptio Moldaviae*, pp. 81-2.

⁵

⁶ *m. moldoveni*, pp. 98-9; cf. recenta scriere a d-lui Giu-lui Ureche (*Noi contribuțiuni la studiul cronicilor*, 1908).

care iscăliă, altfel, de-a dreptul Istratie¹, tălmăcise din elinește, «limba cia mai suptire și ascuțită din toate limbile», o carte despre legi, o «Pravilă aleasă», după Zonaras, Vlastaris și Charmenopulos. Tot el avea în manuscris o prelucrare românească, răzimată pe hotărârile soboarelor ecumenice, despre Tainele Bisericești, — probabil în cea mai mare parte traducerea cărții cu același titlu a lui Gavriil Severos Peloponezianul, Mitropolit de Filadelfia, care stătuse mulți ani de zile la San-Giorgio dei Greci din Venetia, păstorind marea și bogata comunitate a Grecilor de acolo².

După *Cazania* sa, Varlaam dădu tiparului amândouă lucrările Logofătului. Cele «Șapte taine a Besearecii» apăreau la 1644, dând preoților moldoveni și unora dintre boieri lămuriri asupra esenței credinței lor și ferindu-i prin aceasta de atingerea calvinismului, care atacă mai ales, prin tălmăcirea nouă, Tainele. Apoi, la 1648, aceiași cetitori aveau în mână «Cartea românească de învățătură dela pravilele în-părătești și dela alte giudeațe», în care se cuprindea o parte numai din Nomocanonul tradus întreg de Evstratie.

Cartea de canoane a lui Evstratie n'a rămas, de altfel, fără înrăurire asupra Bisericii moldovenești din acest timp, ci provoacă, la 24 Februar 1649, o legiuire privitoare la cler în genere și la arhieriei, care întregește măsurile luate cu privire la mănăstiri, cu câtvă timp înainte, de Miron Barnovschi.

Părcălabii, globnicii, deșugubinari, vătăfii, boierii în genere nu vor mai avea nimic a face cu întregul cler, mirean sau monastic. Potrivit cu «Sfânta Pravilă a Besiaricei», judecata, afară de cazurile de moarte, o vor avea episcopii,

¹ Act din 30 August 1630 în vol. XVI din *Studii și doc.*, Hârtii Paladi. Din nenorocire nu e originalul, care ni-ar fi dat iscălitura acestui scriitor.

² V. Hurmuzaki, XI, tabla; cf. Crusius, *Turco-Graecia*, pp. 522 și urm., 530-1. Pentru carte, Michalcescu, pp. 129-30, 180: e pomenită ceva mai târziu de Patriarchul Dosofteiu al Ierusalimului.

cari și ei sânt supuși judecății Mitropolitului și întregului sobor al țerii. Arhieriei singuri judecă procesele privitoare la căsătorii: «de cuscri și de cumătrii și de sânge amestecat și de aceia ce petrecu din afară de leage»¹.

CAP. X.

Biserica Ardealului în epoca lui Petru Movilă și a lui Varlaam.

Între cele două lucrări ale Logofătului Evstratie se așează, cum s'a spus, o cărtică de polemică împotriva calvinilor și calvinizanților din Ardeal scrisă de Varlaam însuși.

Mitropolitul ardelean Ilie Iorest, numit în 1640, eră un călugăr putnean, de și născut în «partea Țerii Ungurești», de unde fusese ispitit spre viața de mănăstire încă din copilărie, ca alții despre cari a fost vorba mai sus; aici înaintă ajungând ieromonah. Mănăstirea nu mai aveă acum nicio însemnătate deosebită, dar cărturăria slavonă se va fi putut câștiga și acolo. În împrejurări pe care nu le cunoaștem bine, dar poate pe lângă episcopii Dosofteiu și Venedict, veniți din Moldova în Scaunul Vadului, trecu el peste munți, și, când Ghenadie Brad se stânse, el mulțami Guvernul mai bine de cum o puteă face Meletie tipograful, așa încât fu numit, — de și o scrisoare mai târzie a ierarhilor Moldovei spune că, «rămâind Românii fără păstor, s'au rugat de Craiul Racoți Gheorghe să li îngăduie a-și pune păstor după voia lor, și ei și-au ales pe acest Iorest». Hirotonia i se făcu însă, după datină, la Târgoviște, și, la 9 Novembre, el se întorcea de acolo cu un mic alaiu de nouă soți de drum².

---

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 119-20.

² *Sate și preoți*, p. 52.

El luase asupra-și sarcina de a aduce la îndeplinire programul lui Geley, jurând chiar, la numirea sa, «cunele puncte», primind anume «condiții» și îndatorindu-se a face cutare «lucruri ce i-au fost prescrise»¹. Îl vedem umblând prin țară, pe la Făgăraș, pe la Brașov, poate pentru a încerca să se ție de cuvânt, dar mai degrabă ca să-și strângă florinul, «venitul vlădicesc». Tipografi îl părăsiseră, — el neavând, se pare, bani pentru dâșii, — și propovăduirea Credinței curate, pe care o voia Craiul, lăncezia astfel, spre marea nemulțămire a superintendentului. Se mai adause și nemulțămirea lui Rákóczy pentru sinodul anti-calvinesc din Iași, la 1642, nemulțămire pe care o mai puteau atâta legăturile lui Iorest cu Moldova, de unde-i veni, în 1641 chiar sau în 1642, proegumenul Ghervasie, «cu treabele svintei mănăstiri»². Deci el fu dat în judecata unui «sobor obștesc al tuturor protopopilor» — calvini — «și pastorilor» —, nu preoților — români de riturile grecesc și sirbesc» ca să-i cate nod în papură pentru a-l izgoni. Acești cucernici părinți găsiră că Vlădica lor e un stricat, care-și petrece cu «femeiuștile mai tinere și frumusele ale popilor și ale altora»³. Pentru acest păcat pe care nimeni altul din clerul ardelean de pe acea vreme n'ar fi fost în stare a-l săvârși, Iorest fu scos din Vlădicie, despoiat de averi și de scrisori, — în credința că prin ele se poate ajunge la cunoștința unor comori ascunse prin deosebitele Ținuturi românești —, bătut cu vergi, închis nouă luni, și apoi liberat, după ce făgădul, cu 24 de *sotlăși* —, chizeși —, că va strânge prin țerile ortodoxe vecine prețul său de răscumpărare, în sumă de o mie de taleri. El nimeri în Moldova arătând că l-a clevetit predicatorul Curții, Gheorghe Csulay, cheltuiitorul pentru tipărirea unui Catechism pe care Iorest nu-l va fi răspândit cu destulă râvnă, că i s'au adus împotrivă învinuiri care sânt

¹ Petru Maior, p. 72 și urm.

² *Doc. Bistr.*, I, p. 76, no. clt. Îscălitura lui Iorest arată un bun caligraf.

³ Cipariu, *Arhivu*, p. 629, nota, după o cronică săvească.

«un mare neadevăr», că în temnița sa au stat cu el «mulți preoți și creștini», cari de sigur n'aveau aceleași legături neîngăduite cu «femeiuștele mai frumoșele», și că toate acestea le-a îndurat, «nu pentru vre-o vinovăție, ci pentru credința creștinească, de oare ce nu voiă să se întoarcă la luteranism» (*sic*). Culese mărturii de purtări bune din partea egumenilor din Putna, Moldovița, Slatina și Bistrița, apoi de la toți ierarhii Moldovei: Varlaam, și noii episcopi, Anastasie dela Roman, Ștefan din Rădăuți — nu se află în pomelnice — și Ghedeon de Huși, un viitor Mitropolit¹ — urmașul lui Gheorghie, paretisit². Din Putna, unde, ca și la Soveja, adăugim, se pomenesc marii cneji ai Moscovei — un călugăr de acolo, care vindea și «soboli», se întâlnește în Moldova, la 1653-4³ —, Iorest merse cu aceste recomandatii, în Iunie 1645, spre Curtea Țarului însuși. Nu știm ce va fi făcut acolo acest om care nu putea fi un stricat și un netrebnic, — odată ce întreg clerul moldovenesc din acel timp îi luă în scris apărarea, dar aș fi aplecat să cred că e același cu Iorest, care, după scurta păstorie din 1656 a lui Sava, ajunsse episcop de Huși, însă și acolo numai pentru puțină vreme, făcând loc, în 1657, lui Teofan⁴.

Lui Iorest i se dădea un urmaș încă dela 10 Octombrie 1643, atunci când el zăcea în temniță. Îl chemă Simon sau Simion Ștefan și fusese preot în Bălgrad, preot calvin fi-rește, în mănăstirea ortodoxă de odinioară, din care vor fi fost goniți călugării. Și acesta trebuia să primească un program dela Geley: va predica pretutindeni, până și la îngropăciuni, «Cuvântul lui Dumnezeu după Biblie»; va introduce Catechismul din 1640; va împărtăși numai pe oamenii de vârstă și cu purtări bune; nu va pune închinarea

¹ Melchisedec, *Notițe*, pp. 211-2.

² Același, *Cron. Hușilor*, I, p. 116 și urm.

³ *Studii și doc.*, IV, p. 265.

⁴ *Cron. Hușilor*, I, p. 122; Stinghe, *Ist. beserecei Șcheailor*, Apendice, p. 4.

către Mântuitorul pe aceiași treaptă cu «cinstea» cuvenită sfinților. Crucile și alte «semne» din biserici vor fi socotite numai ca podoabă; pomenirea morților nu se va mai face cu «superstiții băbești». Nunțile se vor celebra numai după înștiințările cuvenite, ca să nu se încheie împotriva canoanelor, și se vor despărți numai aceia ai căror soți vor fi ieșit din țeară fără a li se ști de urmă câte patru-cinci ani. Păcătoșii nu vor putea intra în biserică. Se vor țineă sinoade anuale, întrebându-se superintendentul, «episcopul ortodox unguresc» în cazurile mai grele; protopopii — li se zice: «seniores», bătrânii, — se vor face de sinod, și nu pe bani, și nu se vor scoate fără pricină și fără cunoștința superintendentului. Judecățile se vor săvârși întâiu de Vlădica în călătoria de vizitație, împreună cu protopopul, și apoi la Bălgrad, în Scaunul vlădicesc, cu mai mulți protopopi și cu sfatul aceluiași stăpân, superintendentul. Și, în sfârșit, el nu va uita să dea pe an «Craiului» său, căruia se cuvine a-î păstra credință, treizeci și două de piei de soboli și patru piei de răs.

Vlădica n'avea să se amestece în viața bisericească a Ungurilor decât doar atunci când un flăcău ungur ar lua pe o Româncă și ea n'ar voi să se cunune cu popa străin. Nu va neliniști nici pe «aceia dintre Români, preoți ori țărani», pe cari Duhul Sfânt îi va fi adus să se mântuie cu totul, supuinđu-se «episcopului ortodox» al calvinismului. El nu se va amesteca măcar în acele Ținuturi care fuseseră câștigate de reformă, decât cu voia superintendentului, și între aceste Ținuturi se numără, pe lângă Hațeg și Inidora: Alămor, Orăștie, Ilia, Crișurile — deci Oradea —, cele trei protopopii făgărășene nouă. Cu privire la Banat, cu Lugojul, Caransebeșul, desăvârșit cucerite, nu se mai spune nimic. Afară de vidicul Bistriței și de Țara Bârsei, apo afară de satele Târnavelor, îi rămâneă lui Simon Ștefan numai provincia pe care o avuseră odată Vlădicii de Vad

¹ Cipariu, *Archivu*, p. 628 și urm.

Cum se vede, Maramurăşul, pe care «Craiul» nici nu-l stăpâniă de fapt, fiind aici numai feudal, «domn pe pământ», ca şi familiile Homonnay şi Rákóczy¹, e lăsat la o parte din cercul de acţiune al Mitropolitului care-şi zicea cu mândrie: «arhiepiscop al Bălgradului, al Vadului, al Maramurăşului şi a tot Ardealului episcop de ritul grecesc». Aici Varlaam al Moldovei trimesese în 1633 pe Vasilie Tarasovici, care, prin această hirotonisire moldovenească, părea că voieşte a înoi rostul episcopilor de Vad, pe care-l reclamau, de altă parte, un Dosofteiu, un Venedict, — dar aceştia cu pretenţie de Mitropolie ardeleană. El îşi avea protopopul său, pe Ioan Marinici, şi purta titlul de: «al Muncaciului şi Maramurăşului». Nu ştim supt ce înrăuriri Vasilie începû să arăte tragere de inimă pentru Unirea cu catoliciei, pe care o primiseră vecinii săi de peste munte, din Galiţia polonă. Aceste apucături nu puteau să placă lui Gheorghe Rákóczy I-iu, care avea stăpânire şi în aceste Ținuturi, şi astfel se luară împotriva lui tocmai aceleaşi măsuri ca şi împotriva lui Ilie Iorest cu câţiva ani mai târziu. Fû pus la temniţă, şi i se smulse demisia, după mai bine de un an de închisoare (13 Decembre 1640—April 1642)².

Vlădici necanonici, ambulanţi, «mergând de ici color», hrăniţi, dar nu şi Ținuţi cu băutură peste seamă de sate, cutreierau încă de mult, fără să voiască a recunoaşte pe episcopul rusesc din Muncaciu, — care fû primit formal de «Congregaţie», de hatârul «Craiului», dar cu respectarea datinilor nobiliare, la 1639 —, Maramurăşul, primiţi şi de «congregaţia» nemeşilor, dar lipsiţi de sfinţire, din Moldova sau de aiurea, şi fără diplomă dela «Craiu». Îi vedem Ținând soboare, luând gloabe în cele patru *eraşuri*, judecând cazuri canonice şi strângând venitul obişnuit. Dintre ei tre-

¹ Nilles, *Symbolae*, pp. 830, 836-7.

² După Mondok, in Bunea, *Vechile episcopii*, p. 91; cf. Hurmuzaki, IV, p. 665.

buie să fie «popa Miron» (August 1635—Iunie 1637), care se pare a fi stat în Vad chiar ¹, și «popa Dumitru», învoit de «Congregație» la 15 Decembre 1637, care se sălășluia la Moiseiu, strângând venitul său de un florin dela țerani și un potronic dela nemeși, iar de la biserici 21 de bani pe an, împreună cu patru piei de miel și 22 de lumânări ². Erau îngăduiți de nobili, de «boierii», și apărați împotriva pretențiilor de stăpânire ale lui Ghenadie Brad, ca și împotriva părilor câte unui preot ca acel din Borșa, și aveau dreptul de a fi întovărășiți, mai ales la judecăți, de solgabirăi și sfătuiți de vicespani. Ei trimeteau, cu știrea «congregației», soli la Vlădica ardelean supt Iorest, în 1641 ³, și nobilii se îngrijiau de felul cum se vor acoperi cheltuelile acestor drumuri ⁴.

În această țară fără nicio rânduială bisericească satornică, Rákóczy putea să aștepte ceva pentru legea sa calvină, de care însă nu voia să știe nimeni, dar lucrurile se îndreptau către declarația de Unire cu Apusul catolic, declarație care se făcù în «congregația» din Ungvár la 23 April 1649. Atunci abia se alese și un nou episcop la Muncaciu, Petre Rotosinschi, în călugărie Partenie, pe care-l recomandase în scris Vasilie, după liberarea sa și în ajunul morții, întâmplată în August 1648 ⁵. Văduva «Craiului» ridică însă împotriva lui pe un Grec calvinizat, Porfirie Ardan, sprijinit numai de doisprezece preoți ruși din posesiunile ei dela Muncaciu,—puțini de tot față de cei 370 de preoți, Ruși și Români, cu șese protopopi, cari primiseră pe Partenie.

Noul Mitropolit ardelean, care n'avea a face cu văduva lui Rákóczy I-iu, ci cu fiul acestuia, «Craiul» cel nou,

¹ Cf. Budu, *Disertațiune despre episcopii și vicarii români din Maramureș*, Gherla, 1891, p. 50.

² *Ibid.*, p. 49 și urm.

³ *Ibid.*, p. 53.

⁴ *Ibid.*, l. c.

⁵ Mondok, la Bunea, *Vechile Episcopii*, p. 101.

Gheorghe Rákóczy al II-lea, sfinți tot pe Partenie, căruia, pentru ideile lui catolice, arhieriei moldovenesti nu i-ar fi dat consacrarea, ba pomeni chiar în *dallerie*, pe lângă zapisele de învoire ale preoților, diploma dată lui din partea episcopului de Vaț, în numele arhiepiscopului primat al Ungariei¹. Recunoscut din nou — după slințirea shismatică — de superiorii catolici la 22 Iulie 1655, dar ținut din partea Cărmuirii departe de reședințele episcopale obișnuite, Petru Partenie, al Muncaciului, dar nu și al Maramurășului, se așază lângă Ungvár, în mănăstirea Krasnobroda². Cât privește pe Calvin, Porfirie al lor rămase numai pentru satele Rușilor din Miazănoapte — având vre-o sută de preoți —, iar pentru Români, ignorându-se Vlădica-popă din Moiseiul Putnei și din Bistra, se numi, încă dela 11 August 1652, fără a se întreba Mitropolitul din Bălgrad, cu dela sine putere din partea superintendentului, preotul Simion Petrașcu³; el trebui să primească aceleași condiții ca și Simion Ștefan el însuși, cu acest adaus că «boscoanele ceale dela botez și dela cununie» trebuiau lăsate la o parte⁴.

De fapt însă, anarhia sufletească domniă în acest Maramurăș, unde satele aveau câte patru până la zece preoți trăind în munca și umilința iobăgiei⁵, cum rămaseră și, pe urmă, cu toată dorința de îndreptare a ierarhiei catolice⁶.

Ca preot al Bistrei eră la 1651 un Sava, care-și zicea Vlădică, și, urmând tradiția lui Miron și a lui Dumitru din Moiseiu, îl vedem sfințind, împreună cu Simion Ștefan și cu un Vlădică moldovenesc pribeag, pe Partenie al Muncaciului⁷.

¹ Șincai, III, p. 81 și urm.

² Basilovits, II, pp. 88, 94 și urm.; Nilles, *Symbolae*, p. 824 și urm.

³ Bod, in Șincai, III, p. 84; Cipariu, *Archiv*, pp. 610-1, 656.

⁴ *Ibid.*

⁵ Nilles, I, p. 831.

⁶ *Ibid.*, p. 837.

⁷ V. Petru Maior, *Ist. Bis.*, p. 153; Pray, *Specimen hierarchiae ungaricae*, I, p. 396 și urm.; Nilles, pp. 824-43; Duliscovici, III, p. 97, nota; cf. Bunea, *o. c.* p. 99 și urm.; *Studii și doc.*, XII, p. XLVII.

În apropierea Ardealului, la Ciuciu, cu putere asupra Zarandului întreg, ființă acum protopopia Crișurilor, la care se numia în 1648 (15 Decembre) nemeșul Petru de Ciuciu sau Csucsy; numirea acestui protopop se făcù tocmai în aceleași condiții ca acelea ce se impuseră lui Simion Petrașcu¹. În Bihor e numit încă din 1641 «episcop» Avram din Burdan (Burdanfalva); pe lângă condițiile obișnuite, el e dator a băga de seamă că fiecare sat să-și aibă biserica în bună stare, dar gloaba celor ce vor face altfel o va lua el, Craiul². Astfel de protopopi sau predicatori — *concionatores* — neatârnați, erau mai de mult în părțile Beiușului, la Vajdafalva (Voivodeni)³, unde găsim la 1608 pe Mihail, urmaș al «archidiaconului» Ioan din Seghești, dela 1554, și al lui Petru⁴. N'avem actele de numire ale protopopilor făgărășeni, nici ale celor din Hațeg, Inidoara și Ilia. Știm însă că înainte de 1659 la Inidora eră protopop Nicolae fiul lui Ioan, care Nicolae, ce e drept, avea act de numire dela Mitropolitul Ștefan; el se coboră din linia vechilor protopopi, cu drept de moștenire dela 1506 înainte⁵.

La Lugoj și Caransebeș nici nu eră protopopie, ci predicatorii din orașe aveau toată puterea duhovnicească: unul din ei, care ni este acum cunoscut, Ștefan Fogarași, izbutia să-și tipărească în sfârșit, la 1648, într'o tipografie cu litere latine, din Bălgrad, traducerea-i mai veche, «Catechismul, summa szau meduva à uluitej si a kredinciej chri i-naszkae», titlu care mărturisește în de ajuns de barba

¹ Márki, în Bunea, *Vechile Episcopii*, pp. 97-8; II, pp. 236-7.

² *Ibid.*, pp. 26-9.

³ Cipariu, *Archivu*, pp. 609-10.

⁴ Bunyitay, *Nagy-Várad egyház történelme*, I, p. 349. Și în veacul al XVII-lea protopop se traducea cu «archidiaconus»; v. Nilles, p. 824: «archidiaconorum sigillis», etc.

⁵ Dobrescu, *Fragmente*, pp. 41-2. Alt protopop, la 1540; *ibid*; cf. mai sus, pp. 171-2; nobilitarea unui preot de Ucușiș la 1650; Dobrescu, *Fragmente*, pp. 29-30.

ortografiei și a limbii; cheltuiala o purtă Acatiu Barcsai, care eră unchiul predicatorului Curtii, Csulay, supt ochii căruia se și făcù tiparul. De acum înainte, în poezii de ocazie, ca ale lui Mihail Haliciu, care învăță la 1674, în Basel, la calvini,—de bună seamă pentru a fi și el predicator în Banatul său,—ca și în dicționare româno-latine, scrierea cu litere latine rămâne o datină pentru Românii locuitori în acest unghiu de Apus de la hotarul Ardealului.

Toți acești protopopi erau agenții religioși ai Guvernului, și totuși cele mai aspre pedepse-i așteptau dacă ar fi cutezat a trece peste marginile competenței lor îngustate. Ba dieta din 1651 hotără că aceia dintre ei cari vor mai despărți cu ușurința îndătinată vor fi pedepsiți cu moarte¹! «Vlădici» de aceștia, cari «sânt oameni fără reședință», vor putea fi chemați înaintea oricărui tribunal dacă ar face nedreptate nobilului sau chiar iobagului român,—adauge dieta din 1655².

În de obște, țăranimea păstră și mai departe cultul icoanelor care fac minuni și varsă lacrimi, care poartă la gât salbe de mulțămită și se acopăr cu chipuri de argint ce amintesc boala de care a scăpat credinciosul prin rugăciuni îndreptate anume către acea icoană; ea vedeă și mai departe în călcarea posturilor cel mai mare păcat; cereă să i se facă maslu la boală și să se ție toată rânduiala veche a tainelor; plângea pe morminte și siliă pe orice preot să facă acolo, după datina străveche, ce se coboară în timpurile păgânilor, slujba obișnuită; «boscoadele băbești» erau hrana obișnuită a sufletului ei. De dogmă nu-i păsa de loc, la predică abiă ascultă, și doar de se bucură până adânc în sufletul ei de graiul românesc, fie și mai puțin sfânt, care pătrunsese în biserică.

Preoții, doritori de a trăi ceva mai bine, fără sarcinile și jugurile iobagilor, se făceau a fi calvini, adecă recunoșteau

¹ Cipariu, *Archivul*, p. 436.

² *Ibid.*

pe Vlădicii sau protopopii puși de «Craiul» din Bălgrad; cumpărau catehismul lui Rákóczy I-*u* și poate-și dădeau osteneala să-l învețe pe din afară, cheltuiau potronicii lor și pentru alte tipărituri poruncite de Cărmuire și nu lipsiau dela soboare, cum nu lipsiau dela târg. Nemeșii, din dorința lor de a fi recunoscuți, cinstiți, măguliți de Cărmuire, și poate și din aceia de a nu fi ca oamenii ceilalți, — ȧeranii fără diplome latinești ascunse în lădițe, cari se țineau de legea veche, — se făceau bucuros calvini, sămănând astfel cu Ungurii la lege, cum sămănau la nume și, când și-l puteau plăti, la port. Așa făceau și boierii făgărășeni, ajunși acum mai adesea în rândurile ȧeranilor liberi, dar având mândria că sânt de altă ființă, au alte drepturi și altă chemare decât dâșii. Iar, între cei mai mari, câte unul, ca Mitropolitul Simion Ștefan, de și fățăriă cea mai mare «credință» religioasă față de «Craiu» și cea mai deplină ascultare față de superintendentul acestuia, de și predică, tipăriă și prezidă sinoade, de și înlătură icoanele din preajma sa și se ferie să nu se vadă la dâșul un singur rând scris slavonește, de și — ceia ce se petrece întâia oară —, păzindu-se de orice bănuială că ar aveă legături cu ȧerile românești ortodoxe, nu se duceă măcar la Târgoviște să fie sfințit acolo, ci îndeplinie sarcinile arhieresti pe singurul temeiu al diplomei «Craifului», ca și Porfirie Maramurășeanul ¹ — totuși stăteă de vorbă bucuros cu catolicii, sfinție în taină câte un Vlădică unit și-i spuneă chiar, suspinând, când erau numai ei doi împreună: «ce bucuros aș face și eu ca Sfinția Ta» ². Căci clasele mai luminate ale unui popor neliber n'au înăcar voia să-și aleagă o lege și să o ȧie, să păstreze astfel comunitatea sufletească de nevoie cu mulțimea necărturarilor, care nu protestă, dar nu se supune și nu lasă nimic dintr'ale ei, fără să-și deă seamă de binele ce poate izvorî mai târziu din această inerție a toate răbdătoare.

¹ Catolicii scriu despre el: «sine ulla alia consecratione etiam schismaticis graecis consueta»; Nilles, p. 831.

² «Utinam et mihi liceret eandem Unionem profiteri»; Nilles, p. 833.

Mitropolitul Simion Ștefan s'a privit, dela un capăt al păstoriei sale până la cellalt —, a murit pe la 1653¹ —, ca având legături numai cu superintendentul calvin al Ardealului și cu prințul acestei țeri. Neliind slințit la Târgoviște, el n'a avut nicio comunicare ierarhică sau frățască cu Biserica munteană. De aceia și-a zis el, în deosebire de înaintașii săi, și având conștiință de valoarea terminilor pe cari-i întrebuintă, «arhiepiscop», vrând să zică astfel că Mitropolia lui n'o are dela nimeni și n'o închină nimănuia. Dar el nu se apucă la luptă cu arhieriei români din Principatele rămase ortodoxe; numai după moartea sa un cleric român, urmând sfatului poruncitor, poate chiar dictării superiorului său ungar, întinse, la 1656, împotriva atacurilor lui Varlaam, «Scutul catichizmușului», în titlul căruia chiar el declară că va aduce «răspunsu den Scrăptura Sv[ăn]tă împotriva răspunsului a *doao țări fără Scriptură Sv[ăn]tă*», lucrare pe care o plăti, de sigur, și cantă să o răspândească, de sigur, același predicator puternic Csulay, care dăduse și Catechismul, reproduc acum a doua oară în broșura de polemică². Și, data aceasta, Catechismul, cu platoșa-i nouă de polemică, nu pornește dela Vlădica românesc subjugat de calvinism, ci dela Statul însuși, care-i ține jugul pe grumaz.

Simion Ștefan tipărise însă alte cărți, care nu jigniră pe nimeni, dar făcură să înainteze literatura poporului său.

Până la dânsul, «ereticul» și răzvrătitul ardelean, Românii n'aveau decât o singură *Psaltire*, tipărită — singură sau cu textul slavon, învoit de Biserică, în față, de mai multe ori, prin osteneala lui Coresi și a ucenicilor săi, și încă aceasta nu putuse pătrunde decât prea puțin în Principate.

¹ Cf. *Sate și preoți*, pp. 339-40.

² Reeditare de Bariț, «Catechismulu calvinescu, impusu clerului si Poporului romanescu sub Domni'a principilor Georgiu Rákoczy I și II, Sibiu, 1879; cf. *Bibliografia română*, I, p. 537, no. 61; *Ist. lit. rel.*, p. 173.

Aceiași soartă o avuse și Evanghelia, dată, după aceeași veche tălmăcire husită, care umblă de un veac și jumătate manuscrisă, de Coresi însuși și, cu mai multe schimbări încă, de concurentul acestuia, Lorinț diacul, care pusese în față și un text slavon pentru a înlătura astfel bănuiala de erezie și a face să crească vânzarea. Într'un manuscris al Academiei Române, n-l 296, avem și o nouă traducere de prin anii 1620-30, a cărei limbă se aseamănă cu aceia din citațiile Noului Testament pe care le dă Varlaam în *Cazania* sa, cea ce ne-ar îndrepta către acesta însuși ca autor al versiunii nouă ¹.

Varlaam nu trăia în zădar într'o vreme când ortodoxia, încă nelămurită într'o mulțime de probleme religioase pe care le scosese la iveală numai filosofia ultimelor timpuri aplicată la Credință, eră năvălită de curențele nouă de idei și, ferindu-se de catolicism, cădea în calvinism, pentru ca, pe urmă, frica de calvini și luterani s'o facă a trece dincolo de cărarea cea dreaptă, abia trasă, și a se rătăci în largul câmp al dogmei latine, desăvârșit precizată în evul mediu prin Toma de Aquino și școala sa. Mulți se întreabă dacă în «Mărturisirea» chiar a lui Petru Movilă sânt mai multe orientări spre «shisma» catolică sau spre «erezia» nouă răsărită din aceasta. Pe când odinioară nimeni n'ar fi cutezat să atingă, în teorie sau în practică, dogma limbilor sfinte, dincolo de care Cuvântul lui Dumnezeu nu se poate îmbracă fără păcat în graiu omenesc, acumă nu în zădar se propoveduise de pe la 1560 înainte către Români, pe temeiul afirmației apostolului «neamurilor», marele Pavel, că fiecare popor are drept la Cuvântul lui Dumnezeu în rostul înțeles de dânsul. Ortodoxul Varlaam, apărător al vechii Credinți drepte, face mărturisiri ciudate în Predoslovio «Cărții românești de învățătură»: Scriptura se *poogoară* «pe înțelesul oamenilor, pân' au începută a scoate

---

¹ Cf. *Ist. lit. rel.*, p. 183, nota 2.

aseași cinesi pre limba sa, pentru ca să înțeleagă hie cine și să învețe și să mărturisască minunate lucrurile lui Dumnezeu». Parc' ai auzi pe Coresi, îndreptățind cele d'întăiu cărți sfinte în limba poporului său, ori pe acei Vlădici români din Ardealul celor d'întăiu prinți calvini, cari, din convingere și râvnă, sau din poruncă ori de frică, tunau în cuvintele lui Pavel împotriva îndărătnicilor boscoroditori în slavonește! Și Varlaam, care se sfiește încă a scoate tipăriturile rusești din bisericile țerii sale și a da la tipar Psaltiri și Evanghelii românești, uită iarăși de concepțiile strict bisericești, care nu pot privi pe oameni decât numai ca suflete unite prin aceeași credință și cuprinse în aceeași alcătuire duhovnicească, fără deosebire de neam sau de loc, fără căldură pentru aceste întâmplătoare și trecătoare lucruri ale pământului, — când se îndreaptă către «toată sementia românească pretutinderea, ce să află pravoslavnici într'aceasta limbă», întinzându-i ca un «dar» făcut lor și «limbii românești» cărți prin care se poate ajunge la înțelegerea Credinții și se pot furișa ici și colo părți din propoveduirea lui Isus, prefăcută în umila limbă de toate zilele.

Cu atât mai mult trebuiă să dorească un Vlădică românesc de lege calvină, — pe care nu-l opriă niciun Patriarh, niciun sobor mare sau mic, nicio tradiție sfântă, nicio putere lumească, ci, din potrivă, aceasta-l îndemnă către tălmăcire și tâlcuire în toate, — răspândirea psalmilor și a pildelor, a învățăturilor, a prezicerilor Mântuitorului în limba cea de obște. Varlaam își mai uită de datorie când arată iubire pentru «cartea românească», spre care-l îndemnă sufletul său; Simion Ștefan, făcându-și datoria, care-i vorbiă numai de înțelegere din partea tuturoră și de luminarea religioasă a «poporului» — dacă acesta ar fi înțeles ungurește, n'ar mai fi fost de ce să se facă atâtea cheltuieli cu tiparul în cirilice —, simțiă și el cum i se deșteaptă în sufletu-i de fecior de țăran, — ca și Varlaam, dușmanul din țara «fără Scriptură», — iubirea pentru însuși acest graiu al Românilor de pretutindenii. Și atunci, cugetând, nu asupra folosului

întâmplător al limbii, menită să slujească, de o potrivă cu poporul însuși, rosturi străine, ci la frumuseța dulce și duioasă a acestei limbi înseși, iată că-l iea condeii înainte și că scrie aceste cuvinte, vrednice de o veșnică amintire, fiind întâia formulare a nevoii și condițiilor unei singure limbi literare românești: «Aciasta încă vă rugăm, să luați aminte că Rumânii nu grăescu în toate țările într'un chip, încă neci într'o țară toți într'un chip; pentr' aceia cu nevoe poate să scrie cineva să înțeleagă toți, grăind un lucru, unii într'un chip, alții într'altu chip: au veșmânt, au vase, au altele multe nu le numescu într'un chip. Bine știm că cuvintele trebue să fie ca banii, — că banii aceia sânt buni carii imblă în toate țările, așa și cuvintele, — acealea sântu bune, carele le înțelegu toți. Noi, dereptu aceia, ne-amu silit, de, în cât am putut, să izvodim așa cum să înțeleagă toți; iară, să nu voru înțeleage toți, nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia. ce-au răsfirat Rumânii priintr'alte țări, de ș'au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăescu toți într'unu chip» (*Noul Testament* din 1648).

Pentru lucrările sale, Mitropolitul ardelean a găsit ajutoari, nu între ai săi, ale căror cunoștințe de carte scăzuseră așa încât nu se mai puteau afla oameni învățați ca acei cari dăduseră la 1582 *Palia*, ci între călugării din Țara-Românească, pe cari se vede că nu-i speria prea mult erezia, bine răsplătitoare, a Vlădicăi din Bălgrad. Tălmăcitorul *Psal-tirii* din 1651 după «limba jidovască» însăși, căci, zice Simion Ștefan, «apa totu-i mai curată și mai limpede în izvoru decât în pârae, că, de ce să departă apa de izvoru, totu-i mai înmestecată și mai turbure» —, nu e numit. Cât privește *Noul Testament*, — căci nu e o *Evangelhie* potrivită pentru slujbă, ci o carte de cetit —, ca întâiu traducător al lui se înseamnă Silivestru, «tahigrafu» muntean, fostul egumen dela Govora, care a făcut deci ca și Meletie Macedoneanu, înaintașul său, trecând, fără sfială și părere de rău, hotarul politic ca și cel religios. Fiind dela un credincios al legii

vechi, traducerea a fost, neapărat, revăzută, «posleduită», și Mitropolitul însuși se laudă că, «unde n'au fost bine, a isprăvit și a implut, și a tocmit din câtă a putut», adăugind și o «șumă», un rezumat al cărții, de bunătatea și adevărul căreia ajunsese astfel a fi sigur.

Astfel Românii câștigă într-o limbă energică, sigură și cuprinzătoare, într-o formă autentică, răzimată pe «izvoade» vechi latinești și pe «izvodul» slavonesc nou din Moscova, cele două cărți mai de căpetenie, din toată Scriptura, pentru sufletul creștin care caută mângâiere și îmbunare, care vrea să se înalțe și să se curățe de păcatele pământului, pentru sufletul omenesc însetat de bunătate, de blândetă, de iubire și de ideal. Frumos tipărite, scoase în vânzare cu un preț mic, lipsite de orice ar fi putut să pară eres, ele erau menite să răzbată în toate părțile românești, pentru care se și aleseră numai acele cuvinte care erau ban bun, mergător pretutindeni. E îndoielnic însă dacă ura împotriva Mitropolitului calvin a îngăduit pătrunderea acestor lucrări minunate, și, când, mai târziu, urmașul lui Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan, izgonit acum din țară și pribeag prin Germania, Livonia, Suedia, așezat în sfârșit într-o biată căsuță din Stettin, bătrân, sărac și bolnav, având lângă dânsul numai o slugă ce-și lua apucături de Doamnă, caută un balsam pentru sârmanul lui suflet rănit, care ispășia în dureri trădarea față de Domnul său, ambiția nesățioasă, necredința față de soția lui părăsită în țara pe care nu eră s'o mai vadă, și cerea Psaltirea cea pentru toate suferințele, — duhovnicul său, Antonie fostul egumen de Moldovița, trebui să se apuce, se pare, de o nouă tălmăcire din slavonește, care s'a păstrat din fericire și până acum, având împreună și o copie a «Răspunsurilor lui Varlaam», scrise în țară de luterani și calvini ¹.

---

¹ Manuscriptul îl are pâr. canonic I. M. Moldoveanu, dar e proprietatea Mitropolitului Victor.

CAP. XI.

Alte tipărituri muntene, slavone și românești.

Pe când apăreau, la 1648 și 1651, cele două mari lucrări românești ale calvinizanților ardeleni, Moldova-și încheiă rostul tiparului, odată cu moartea lui Petru Movilă, cu isprăvirea traducerilor gata făcute, cu închiderea sau slăbirea școlii slavone, cu aruncarea lui Vasile-Vodă în acele primejdioase aventuri politice, cu perspectiva stăpânirii în Țara-Românească și chiar în Ardeal, care, la urmă, îi răpuseră capul. În Țara-Românească, Udriște Năsturel ajunge conducătorul operei literare și al tipografiei, în ultimii ani ai păstoriei bătrânului Teofil și în cei d'întăiu ai urmașului său, Ștefan din Costești.

La Dealu, fiind egumen un Slav, un Bosniac dela mănăstirea Gomionita, trecut prin Atos pentru a învăța și grecește, se dau pe rând, după ce acum tiparul din Chiev și, după el, acela din Lemberg, se odihneau, cărți de slujbă în limba slavonă. *Liturghiariul* din 1646, cu chipul lui Mateiu-Vodă și al Doamnei, apoi *Slujebnicul* din același an, — și acesta curat slavon, pe când un cleric din acest timp începea unul româno-slavon, care însă a rămas în frumosu-i manuscris¹. Anul 1647 aduce o *Imitație a lui Hristos*, minunată carte în care sufletul vorbește de-a dreptul lui Dumnezeu stăpân și călăuz, — dar încă o lucrare slavonă, neînțeleasă pentru cei mai mulți, exercițiu de învățatură al lui Năsturel, care o prefăcuse din originalul latin. Și, precum se ținea ca o curiozitate nevrednică de tipar Slujba pe românește, astfel același învățat boier nu dădea meșterilor dela «tipografia domnească» acea tălmăcire românească a lui *Varlaam și Ioasaf*, care se răspândi însă într'o serie de manuscrise și numai dăunăzi a văzut lumina².

¹ Ms. 1790 al Bibl. Ac. Rom. V. *Bibl. Rom.*, I, n-le 49, 51.

² Mss. Gaster, *Chrestomatie*, I, p. 129 și urm.; mss. 2458, 2470 ale Ac. Rom.; ms. Cernica, *Biserica ortodoxă*, p. 1902; catalog, no. 52. D. general Vasiliu Năsturel a publicat în ultimii ani această traducere a lui Udriște.

Tipografia se strămută la Târgoviște apoi, având tot pe Bosniacul Ioan în fruntea ei; Doamna Elena închină *protos*-ului, celui d'întăiu între egumenii Sfântului Munte, lui Damaschin, poate pe atunci oaspete al Curții muntene, un *Triod*, în 1649. În anul următor egumenul greco-slav din Câmpulung, Melchisedec, — căruia-i urmase la 1658 un «episcop» Dionisie¹, — lucrează o nouă *Psaltire* slavonă, cu un an înaintea *Psaltirii* românești din Bălgrad.

Dar lucrările românești ale tiparului crăiesc din Ardeal nu puteau să rămăie fără înrăurire. Mitropolitul Ștefan reșe să facă a se simți dorințele și aplecările sale, în dauna modei slavone dela Curte, sprijinite și reprezentate de cumnatul însuși al Măriei Sale. Un diacon Mihail, nu știm de unde, fû prins de râvna tipăririi unei cărți din care să se învețe și preoții necărturari a cetii rugăciunile deosebite ce se cuvin la îngroparea clericilor. Având un manuscris slavon și unul grec, el stăruie de «oameni cărturari buni și înțelepți» ca să-i facă acea «Carte ce să cheamă Pogribania preoților mireană și a diaconilor», și el, diaconul, îngrijit, nu numai de «buna murire», ci și de «buna pogribanie», plăti pentru această broșură de cizeci de pagini care deschide la 1650 șirul tipăriturilor românești.

Cu o tălmăcire a sa, pe care o întitulează, poate ținându-se prea strâns de un original latin, dres în ce privește dogma, *Mistirie sau Sacrament*, apare acum însuși Mitropolitul la 1651, lămurind deocamdată preoților săi, prea adesea învinuți de «grosime și grubie», botezul și mirul; a doua parte a rămas în manuscris².

Eră o încercare de a da și clerului muntean ceia ce se dăduse celui moldovenesc prin cele *Șapte Taine* ale lui

¹ Lăpădatu, *Episcopia Strehaii*, p. 7, nota 2.

² După acest manuscris foarte îngrijit, pe care l-am găsit în mănăstirea Cernica, a publicat-o d. I. Bianu în anexă la cuvântarea sa *Despre introducerea limbii românești în Biserica Românilor*, discurs de intrare la Academia Română; 1904.

Evstratie Logofătul. Îndată, Ștefan voi să înlăture și să întrecă și cealaltă lucrare a cărturarului de elinească pe care-l avuse Moldova. «Îndreptarea legii», marea carte de canoane care se împarte la 1652, trebuia să fie făcută după un text elin al lui Alexie Aristinos sau Rodinul din vremea Împăratului Ioan Comnenul, care, de fapt, a comentat numai pe larg, un original al Logofătului Simion¹, cuprinzând legi împărătești, ca și hotărâri de sinoade, canoane călugărești ale Sf. Vasile și recomandări ale Sfinților Părinți; manuscriptul fusese căpătat dela Vistierul al doilea muntean, Gheorghe Karidas din Trikke († 1655)². Un școlar al lui Pantelimon Ligaridis și al lui Ignatie Petritzi — cel d'întăiu, predicatorul lui Matei-Vodă, cellalt, necunoscut —, călugărul Daniil Andrean sau Adrian, de loc din Țara Ungurească, pentru care-și zicea, în retorică elinească arheologică, «Panonianul», fû însărcinat cu traducerea. Dar acesta găsi că e mai bine să reproducă un manuscript complet al *Nomocanonului* lui Evstratie, schimbând doar, după textul grecesc, dela care luă unele lucruri, ordinea capitolelor. Cu o greoaie și confusă prefață a Mitropolitului despre felul cum s'au alcătuit canoanele bizantine și cu multe ilustrații, de tot frumoase, se publică această greoaie și nepractică strânsură la 1652³.

Peste câteva săptămâni, Târgoviștea mai dădea o *Târnoșanie*, din grecește și slavonește, — carte de folos într'un timp când se făceau din nou și se dregeau atâtea biserici, de hârnicia evlavioasă a lui Mateiu-Vodă și a Doamnei Elina. Această ultimă tipăritură românească din epoca lui Mateiu, în preajma războiului cu Moldova, a tulburărilor și a morții

¹ Krumbacher, *Gesch. der byz. Litteratur*, p. 607.

² *Studii și doc.*, IV, p. CCLXII; Cron. lui Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 133, nota 1.

³ Retipărire de Misail și Blaremburg, 1871; apoi de Bujoreanu, *Collecțiune de legiuiri*, III; cf. Pič, *Die rumänischen Gesetze und ihr Nexus mit dem byzantinischen und skivischen Recht*; Praga, 1886. V. și Xenopol, *Ist. Românilor*, IV, p. 163 și urm.; C. Popovici, în *Candela*, V. ms. 2471 al Ac. Rom.

elui Domn, are și această hotărâtoare însemnătate, că, și în afară de slujba propriu zisă, obișnuită, un Mitro-ortodox îndrăzniă să prefacă într'o «limbă vulgară» iuni tipicale, care nu fuseseră pronunțate niciodată în formă, decât aceia, a limbilor vechi și «sfinte». Tot mai se deschideă, în paguba vechii ortodoxii cu canoane ierarhie elină, poarta prin care noul curent românesc undea și în clădirea pe veci a Bisericii, în tot cuprinsul simii.

I toate aceste lupte și din toată această muncă ieșă un folos îndoit, din cele mai însemnate pentru litera-bisericească și pentru Biserică, dar, în același timp, u scrisul românesc și pentru conștiința românească. ă care anume.

o parte, Biserica ieșă din vechiul ei cerc de ac-care eră întâiu curat religios, în al doilea rând ar-prin legătura artei cu clădirile bisericesti, cu zugră-cu facerea odoarelor și odăjdiilor, cu caligrafia și dobirea cu miniaturi a manuscriptelor, întrebuintând vind, afară de aceasta, o veche cultură străină ce nu hrăniă sufletește niciun popor. Acuma între limba ro-uscă și cultura bisericască și Biserica însăși se făcuse l itură pe care nimic n'o mai puteă sfărâma: nici bă-ame ortodoxiei de tipic vechiu, nici modele de Curte, epitropia marilor clerici ai Răsăritului, nici rolul de ni ai Răsăritului creștin, de moștenitori în unele pri-ge ai Împăraților creștini pe care și-l ieau cu plăcere ivă dintre Domnii noștri cei mai mari, nici, în sfârșit, nea-străin, grecesc, de care se țin, prin obârșie, prin limba obișnuită, prin sentimentul național une ori, urmașii lor după Mateiu Basarab și Vasile Lupu.

Ac a limbă românească eră apoi a Românilor de pre-eni. Varlaam spune aceasta și Simion Ștefan o repetă; a face o mărturisire limpede în acest sens, astfel socotia ropolitul muntean Ștefan rostul «cărților românești».

Aceste cărți le înțelegeă oricine dintre acei mai puțini cărturari cari țineau, în afară de aceasta, la creștinătatea lor, pe care nu erau în stare să o cerceteze prea de aproape în cea ce privește «pravoslavnicia» sau eresurile, «curăția» sau superstițiile și «boscoadele», purcederea numai din Tatăl, sau și din Fiul, a Sfântului Duh. Lege creștină, de încredere în Dumnezeu cel bun, de judecată dreaptă măcar peste mormânt, de viață viitoare după faptele fiecaruia, pe când cea de aici atârnă de atâtea alte motive pe care Dumnezeu nu le-a binecuvântat, nici le poate binecuvânta, de iubire între oameni, cari trebuie să se simtă frați și să poarte frățeste unii cu alții, lege creștină, zic, și graiu românesc, legând cu mărturisirea Credinței, cu evlavia ru ciunii, cu frumusețile mai înalte ale Scripturii, — «cu dumnezeiesc», — toată viața inimii celei vii și gândului ce umil al oamenilor, atâta li trebuia lor. Și Biserica înțe aceasta, — cel puțin până veni clipa când, înălțată pe treaptă mai de sus a culturii, ea se închise în mănăstii călugărilor.

PARTEA a VI-a.

VIAȚA BISERICEASCĂ A ROMÂNILOR
ȘI
LITERATURA BISERICEASCĂ DELA 1653—88
ȘI
LEGĂTURILE NOUĂ
DINTRE ARDEAL ȘI ȚARA-ROMÂNEASCĂ.

CAP. I.

Mitropolitul ardelean Sava Brancovici.

În care din țerile românești eră să urmeze curentul românesc în Biserică, după izgonirea lui Vasile Lupu, care cu el mândria, averea darnic cheltuită, prestigiul înțeles, legăturile cu întreg Răsăritul slavo-elinesc, și după artea bunului bătrân Mateiu, cu care se înmormântă și fericită a țerii, iubirea între sine a boierilor, venefiască a tuturoră față de Domnul părinte și, în sfârșit, du stingerea luminatului Mitropolit al Ardealului Simion Ian, cel din urmă care știu să se facă respectat de Cărmuirea «crăiască»?

Simion Ștefan muri după ce căpătase dela Gheorghe Rákóczy al II-lea, principe ardelean dela 1648 înainte, întărirea solemnă a drepturilor de care și până atunci se bucuraseră preții românești¹. Încă din 12 April 1650, în Domnia lui se dăduseră drepturi episcopale în părțile de sus, «dincolo de Șieu și Someș, în Solnocul Interior și Mijlociu, în Ținutul Chioarului, de asemenea în comitatele Maramureșului și Sătmarului», unui «popa Sava» (*Szavul*)²; el eră dator să răspândească cele trei cărți calvine: *Catechismul*, *Noul Testament*, *Psaltirea* și, pe lângă vechile condiții, să judece cu protopopii și să primească ultimul apel la su-

---

¹ Șincai, III, pp. 92-3, an. 1653; Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 205.

² Dobrescu, *Fragmente*, p. 31 și urm.

perintendentul din Bălgrad, unde se vor țineă și soboarele. Iar peste un an Mihail Molodeț ajunge episcop de Maramurăș¹, unde se și întâmpină până mai târziu, ca urmaș al «popilor» călători de până atunci. Îngustat astfel din toate părțile, cu toate silințele sale de a servi calvinismul, bietul «popa Simon Ștefan», trebuî să ceară cu umilință a i se înol Vlădicia peste Ardeal, ceia ce se și făcù la 7 Iulie 1651².

Urmașul lui încă din 1652 — nu înainte de 1652 și pentru că la această dată el erà în Țara-Românească, «prah» înaintea măreției Mitropolitului său —, a fost Ardeleanul, «Panonianul» Daniil. Csulay, acuma superintendent, se îngrijì ca el să primească, jurând, aceleași condiții, de care înaintașul său fusese silit a se țineă în tot timpul păstoriei lui³. El n'avù parte însă de o cărmuire liniștită; Gheorghe Rákóczy, om pornit și ambițios, care visă Coroana Poloniei și începù chiar, în Decembrie 1656, un războiu, cu ajutoare moldovenești și muntene, pentru cucerirea acestei țeri, nu erà un ocrotitor sigur nici într'o privință. Cu două zile înainte manifestului său de războiu împotriva Poloniei oficiale, la 28 Decembrie, el numià un alt episcop, după recomandăția aceleiași Csulay, fără a pomeni măcar în actul de numire ființarea trecătoare a Mitropoliei lui Daniil⁴.

Sava, superintendent și urmaș al superintendentilor ce au mai fost, va trebuî «să tipărească cărți în limba de obște a bisericilor peste care e pus», să «ție școli» și să-și plătească datoria către Craiu, după datină, fără a se mai pomeni acum îndatoririle impuse și lui Simion Ștefan. El va aveà supt puterea lui tot Ținutul pe care-l avuse acesta, dar și unele părți care nu fuseseră supuse adevăratului

¹ *Ibid.*, p. 34; cf. Bârlea, *Inscripții maramureșene*, în *Studii și doc.*, XVII, p. 42. no. 161; p. 43. no. 164 (1653).

² Dobrescu, *l. c.*, pp. 34-6.

³ Márki, citat și de Boroș, în *Unirea dela Blaj, n-l jubilar*.

⁴ Cipariu, *Arhivul*, p. 648 și urm.

său înaintaş, precum : comitatul Albei, Severinul tot — şi «Mehadia» în legătură cu el, deci —, Inidora şi locurile din prejurul ei, Bihorul întreg şi regiunea Beiuşului, Maramuraşul şi, nu mai puţin, «toate Scaunele secuieşti şi săseşti», întru cât priveşte pe cei de rit ortodox, «Greci, Sârbi şi Români». Protopopii vor ascultă de dânsul.

Făgăraşul singur rămăsese astfel de o parte ; cele patru protopopli de aice fură unite cu acest prilej într'un episcopat formal, fireşte curat calvinesc¹. Aici stăpânia ca şi sus, în Maramuraş, văduva lui Rákóczy cel d'întăiu, Susana Lorántfy, care făcù în Făgăraş şi o şcoală românească şi latinească, menită a lumina şi a calviniza în acelaşi timp².

Daniil primî să rămăie şi în această situaţie încă mai supusă şi în acest cuprins aşa de strâmt. Sava însă nu vol să-l recunoască, şi numai în 1662, la 20 April, după lămurirea vremilor grele ce veniseră peste Ardeal, cu scoaterea lui Rákóczy cel de-al doilea, numirea în locu-i a lui Acaţiu Barcsai, Banul de Lugoj, apoi a lui Ioan Kemeny, prietenul lui Mateiu-Vodă, după intrarea Turcilor în ţară şi jafurile lor neauzite, — noul prinţ Mihai Apaffy, în urma cererii lui Ioan Bethlen, istoricul, scotea părţile de peste Olt de supt autoritatea Vlădicăi de Bălgrad, supuindu-le statornic lui «Daniil episcopul»; cu acest prilej i se spuneă desluşit că va trebui să se ţie de condiţiile obişnuite şi «să fie supus episcopului legii ortodoxe», adecă lui Csulay³.

Nici aici nu putù el să rămăie statornic ; gonit întăiu, la o dată pe care o putem hotări, pe la 1659, când noul principe

---

¹ *Ibid.*, p. 554 : pomenirea unei concesiî a principelui Apaffy pentru ca Românii de acolo «să-şi ţie protopop românesc şi episcop»; fără dată.

² După Pokoly, *Istoria Bisericii reformate în Ardeal*, la Bunea, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj, 1906, p. 62.

³ Actul e tipărit pentru întâiaşi dată de Bunea, în *Vechile episcopii*, p. 113, nota 2.

Acațiu Barcsai adăugî Făgărașul iarăși la Vlădicia Bălgradului¹, — cu acest prilej se scutiră de bir, dar nu și de *cinstea* domnilor de pământ, preoții făgărășeni², — de dușmănia firească a lui Sava, care, cum vom vedea, prin obârșia lui și legăturile detot felul ce avea, eră mult mai tare decât acest biet pribeag bătut de asprele furtuni ale nenorocirilor, Daniil se adăpostî, la urmă, în Țara-Românească, unde iscăliă într'un târziu, — când se făcea la București, prin anii 1680, alt Mitropolit de Bălgrad, Varlaam, — «Daniil proin Ardelean». El muri astfel între clericii cu cari trăise și lucrase pentru cultură ca tânăr, și-și părăsise la moarte rătăcirile calvinești³.

Sava «Brancovici și Corenici» stăruia — și încă mai mult decât dânsul ținea la aceasta fratele său Gheorghe, care-și zicea însă une ori și Brâncoveanu⁴, — că se coboară din Despoții cu același nume de familie ai Serbiei⁵; cu toată cronica scrisă de Gheorghe⁶ și genealogia alcătuită de dânsul⁷, această coborâre din ultima dinastie care a stăpânit asupra Serbiei, înrudindu-se, după pierderea acestei țeri, cu Neagoe-Vodă și cu Petru Rareș, nu se poate admite⁸. Se născuse la Inău, în acele părți în care neconținut se purta lupta dintre Turci și creștini, dintre cari cei d'întăiu avură stăpânirea țerii până la răscoala întetită de Sigismund Báthory la 1595; atunci, mulțămită mai ales vitejiei lui Gheorghe Borbély, se luă în curând Inăul,—

¹ Dobrescu, *Fragmente*, pp. 36-7.

² *Ibid.*, p. 39 și urm.

³ *Condica Sfântă*, la anul 1687, no. xxi.

⁴ *Studii și doc.*, XIII, p. 202.

⁵ Cu această chestie se ocupă acum profesorul I. Radonici dela Belgrad.

⁶ *Revista critico-literară*, I.

⁷ În anexă la Engel, *Geschichte von Serbien*.

⁸ La Alexandru Lăpușneanu erau adăpostiți în 1586 Gheorghe, Pavel, Ștefan, Ecaterina și Maria, copiii lui Miclăuș și nepoții de tîi ai herțegului Ștefan; Jirecek, *Спом.-Гонимы*, pp. 90-1, no. 96.

tabăra ardeleană eră la Inău la 14 Octombrie ¹,— Șiria, Ceana, Aradul și Lipova ², și astfel încetă beglerbegatul de Inău, care e pomenit la 1588, de pildă ³. Peste puțin Turcii căpătară însă iarăși cuiburile lor dela Inău și Lipova ⁴, de unde Mihai Viteazul, ajuns stăpân al Ardealului, n'ar fi avut răgaz să-i scoată; dar cetățile acestea se dădură dela sine Împăratului pe care-l reprezintă Voevodul cuceritor ⁵. Slujitorii, ostașii lui Mihai-Vodă apărau Lipova și Inăul, spre care râvniau iarăși Turcii, la 1600 ⁶. Pierdut, Inăul eră câștigat din nou de creștini la 1605 ⁷.

Voevozi sârbi și români, cu un număr de pedestri, stăteau acum ca stăpâni prin aceste locuri, și din mijlocul preoților, ortodocși, nu calvini, ai acestor săteni războinici se ridică în chip firesc câte unul care putea fi socotit ca un protopop, dar își zicea Vlădică, după exemplul acelor Vlădici, puși de Turci pentru raiaua bănățeană și pentru Severin, pentru Ardealul la care poftiau, și sfințiți la Ipec,—Vlădici dintre cari am cunoscut pe unul, Daniil, «al Ardealului și Severinului» ⁸. Unul dintre acești episcopi, Sava, e pomenit, la 15 Ianuar 1608, de Sigismund Rákóczy, noul principe ardelean și «Craiu» unguresc, recunoscându-i-se drepturile de mai înainte asupra «unor biserici sârbești și românești din Ținutul — *ditionis* — nostru ardelenesc ⁹», dar scoțându-se de supt ascultarea lui preotul Mihai din Voivodeni, un fel de protopop calvin. Sava se luptase și uneltise la Lipova, pentru căpătarea din nou a cetății, smulse de Turci după căderea lui Mihai Viteazul, și avea de aici înainte reședința lui

¹ Hurmuzaki, XII, p. 137, nota 2.

² V. și Hurmuzaki, XI, pp. 380-1, no. DXXVIII.

³ *Ibid.*, p. 709, nota 1.

⁴ *Ibid.*, XII, p. 448, no. DCCI.

⁵ *Ibid.*, p. 509, no. DCCXVIII; p. 536, no. DCCCLVI; p. 615, no. CMLXXIV.

⁶ *Ibid.*, pp. 818-9, no. MCLXXXIII; p. 836, no. MCCIV; p. 988, no. MCCCVI.

⁷ Bunea, *Mitropolitul Sava Brancovici*, p. 25.

⁸ V. mai sus; cf. tabla.

⁹ Cipariu, *Archivu*, pp. 609-10.

acolo ; în apropierea Lipovei Rákóczy-i dăruise și câteva moșii, care fuseseră în atárnarea cetății¹; mai scotea venituri, pe lângă acelea culese dela «coarecare biserici [ale Sârbilor] și Românilor, ce sânt risipite prin Ardeal», dela o moară lângă Radna, pe Murăș². Când însă, după moartea lui Sigismund Rákóczy, Turcii intrară din nou în Lipova, Vlădicia lui Sava trebuî să aibă, neapărat, un sfârșit, și preoții bănățeni se sfințiră pe la schituri — cu privire la viața mănăstirească prin acele părți n'avem însă nicio știre — sau prin vecini. Numai în Novembre 1613, după o scurtă fază de stăpânire imperială, Bethlen Gábor, cu ajutoare turcești, putea să-și adauge la Ardealul său Lipova și Inăul, care-l apărau spre Apus. Încă la 1658 Ținutul a fost apoi ardelenesc, avându-și centrul în Inău, în «Boroș-Inău». Dela o vreme însă, rămîind al Turcilor, multe familii românești din aceste părți trecură în Ardeal, unde încă de pe vremea lui Mihai Viteazul unul dintre Voevozii sârbo-români din Ținutul murășan, Raț Mihail, făcuse biserica din Tiuș³.

E deci cu neputință să se primească cei trei episcopi bănățeni din neamul său pe cari-i înșiră Gheorghe Brancovici : Mateiu-Moise, Longhin (!) și Sava. Cellalt Sava, în mirenle Simion, a petrecut cîtva timp, împreună cu un unchiu al său, în mănăstirea Comana, a lui Radu Șerban. Apoi se întoarse acasă, tocmai în vremea cînd Inăul și Lipova se alipiau la Ardeal. Ar fi dus viața obișnuită a preoților din aceste locuri de margine, și despre el s'ar fi spus că e «ziua popă, noaptea hoț», din partea Turcilor pe cari astfel de clerici războinici îi tulburau neconținut. Toate sânt însă zvonuri tîrzii, pe care nu se poate pune mult temei, iar că Gheorghe Brancovici avea o imaginație fără păreche, nu mai trebuie să se dovedească. De fapt, nimic sigur nu se știe despre nobilul sârb Sava Brancovici

¹ Dobrescu, *Fragmente*, pp. 15-7.

² *Ibid.*

³ Cf. Bunea, *Vechile episcopii*, p. 116 cu *Studii și doc.*, XIII, pp. 191-3.

din care diploma din 1656 a lui Rákóczy al II-lea făcea un episcop al Ardealului.

Gheorghe Brancovici aduce înainte gramata de întărire a lui Sava din partea lui Ștefan, Mitropolitul muntean; ea poartă data de Septembrie 1656¹. Domn muntean era atunci Constantin Șerban, fiul lui Radu Șerban, ctitorul Comanei, unde i se aduseseră și oasele; e ușor de înțeles, deci, sprijinirea, de către acest bun aliat al lui Rákóczy, a unui călugăr care-și făcuse ucenicia în țară la noi și restrângerea, prin aceeași înrăurire, a lui Daniil, care-și părăsise ortodoxia pentru o situație mai bună peste munți. Se înțelege iarăși cum, în momente deosebit de grele, când avea nevoie de tot sprijinul Domnilor vecini în lupta cu Polonia, Rákóczy se învoi a da lui Sava o largă putere și a-l scuti de îndatoririle scrise la care fuseseră supuși unii din înaintașii săi. De alminterea, atotputernicul Csulay, calvinizatorul fanatic, se află încă și acum între cei vii, și el recomandase chiar, pentru un motiv sau altul, pe Sava.

Peste puțin, stăpânirea lui Rákóczy, învins în Polonia și matur deci pentru răzbunarea Turcilor, suzeranii săi, cari erau jigniți de o ambiție ce nu mai ținea seamă de nimic, se prăbușia. Oștile Sultanului intrară în țară pentru a izgoni pe acest hain care cuteză să facă politică pe socoteala lui proprie. Astfel, Sava avu nevoie de întărirea noului prinț ardelean, Acațiu Barcsai, același Ban de Lugoj și rudă a lui Csulay, care la 1648 tipărise pe cheltuiala lui Catechismul calvin tradus de Fogarași, predicatorul din Lugojul său. Actul se dădă la 9 Ianuar 1659, din Dej, în drumul spre Bistrița, și acum Sava dobândia și Făgărașul, smuls dela Daniil, care fu izgonit din Ardeal². Amândoi Domnii români, Mihnea al III-lea din Țara-Românească și Gheorghe Ghica din Moldova, se aflaseră în oastea care în 1658 dădă puterea

¹ V. Mangra, *Mitropolitul Sava II Brancovici*, Arad, 1906, p. 50.

² Dobrescu, *Fragmente*, pp. 36-7 și de aici la Mangra, *o. c.*, pp. 157-8.

lui «Borcea Acoș»; cel d'întăiu avea pretenții de cunoscător în teologie și pusese pe patriarhul de Antiochie, Macarie care, pentru a doua oară, întorcându-se dela Cazaci, străbătea țerile noastre, să-l încunune ca pe un Craiu neatârnat, în Târgoviștea sa, de Rusalii¹. În timpul când întăria pe Sava, crescându-i puterea, Barcsai avea încă în jurul său, după întoarcerea dela Înăul întărit de ostașii români de dincolo de munți, în Octombrie din anul trecut, strajă de «curteni» din Principate, nu mai puțin de șeisprezece steaguri, și în curând el trebuia să încheie, ca să poată rămâne, tratate formale cu amândoi Domnii². În aceleași zile când Români în arme, supt boieri munteni și moldoveni, hotăriau toate în Ardeal, Sava mergea la dieta strânsă în Bistrița de Acațiu Barcsai și era întovărașit de Martin Szarpataki, însemnat nobil ardelean, care, la «curtea» lui din Șarpatoc, din «Șaroșpatac», unde a fost îngropat apoi Rákóczy³, avea «giude» român, pe Mandin Cozima⁴.

Sava era pe atunci încă fără reședință, căci Turcii arseseră totul în Bălgrad; nu-și făcuse nici pecete nouă, în locul celei vechi distruse în nimicirea mănăstirii și a bisericii lui Mihai Viteazul: îl vedem în 1659 pecetluind cu un taler de-ai Împăratului Ferdinand⁵. Cu acest prilej căpătă el, de care Barcsai avea nevoie pentru a-i atrage pe Români, scutirea preoților români de dijme, de «none», de «cvinte» și «cvarte», atât în Ardeal, cât și în comitatele exterioare⁶. Cum știm, peste câteva zile preoții făgărășeni în deosebi erau și ei scutiți de orice dajde crăiască obișnuită⁷. «Craiul»

¹ *Studii și doc.*, IV, p. CCXCII și urm. Patriarhul de Antiochia Ioanichie e pomenit în *Doc. Cantucuzinilor*, p. 9, no. XI.

² *Ibid.*

³ Șincai, III, p. 136.

⁴ Cf. *Doc. Bistr.*, I, pp. 96-7, no. CXXVIII; II, p. 9, no. CLXXVI.

⁵ *Doc. Bistr.*, II, p. 9, no. CLXXVI.

⁶ Șincai, la anul 1660; latinește la Cipariu, *Archivu*, pp. 171-2, la Fiedler și de acolo în Mangra, *Sava Brancovici*, pp. 158-9.

⁷ Dobrescu, *Fragmente*, pp. 38-40.

cel nou se află în April la Gherla, și, însuflețit și acum de aceeași bunăvoință față de preoții români, cari-i puteau fi așa de folositori, el făcea nobil pe unul din ei ¹. Fără niciun fel de condiții și presiuni se întăria apoi în Iunie protopopul din Inidora ².

La 28 August 1659 însă Gheorghe Rákóczy era acum întors în Ardeal și începea lupta pentru recăștigarea puterii pierdute. Românii în cea mai mare parte se hotărâră pentru viteazul lor «Racolcea». Cu sutele și miile, boierii făgărășeni, în frunte cu credinciosul lui Gheorghe Ștefan-Vodă, Iacob Nagy de Harsányi ³, țăranii din sate, preoți alergau supt steagurile lui; dintre cei din urmă se deosebi prin stăruință și îndrăzneală fostul protopop din Inidora, înlocuit de Barcsai, calvinul Chirilă, care avea cu el șese sute de Români și pe căpitanul Ștefan Roman din Teleagd și se luptă cu ei la Sibiiu, la Inidora, la Deva și apoi în părțile de Apus, în Țara Moților, pe Crișuri, lângă Orade, chemând pe ai săi din sate la războiu și la răsplata nemeșiei; fu văzut la Zlatna, la Aiud, ca un înaintaș al luptătorilor de mai târziu, prădând și prinzând pe nobili, cari-i ziceau «ticălosul de popa Chirilă», până muri luptând cu Turcii în câmpul Cristișului de lângă Turda, acolo unde fusese ucis și Mihai-Vodă ⁴.

Să se aduce că la Rákóczy, cu care se aliase Milnea-Vodă, veni în solie Mitropolitul muntean Ignatie Sărbul, urmașul lui Ștefan care sfîntise pe Sava, că pe lângă dănsul își căută norocul și Constantin-Vodă, cel care a ridicat din nou biserica din Muncaciui, și Gheorghe Ștefan, care stătuse un timp la Sighet, în același Maramurăș, că la Curtea lui se înfățișă și un sol dela Hatmanul Bogdan Hmilnițchi ⁵. Sava nu putea face, din partea lui, altfel decât

¹ *Ibid.*, p. 41.

² *Ibid.*, 41-2.

³ Cf. *Acte și fragm.*, I, pp. 285, 288-91; Șincai, III, pp. 120-5.

⁴ Șincai, III, pp. 126-7 și 130; *Sate și preoți*, pp. 65-7.

⁵ *Studii și doc.*, IV, p. CCXCVII și urm.; Șincai, III, p. 124.

să treacă în tabăra rákóczyană, unde erau toate legăturile și toate datoriile lui; îl vedem scriind dela Bălgradul *acestui* Craiu în Decembre 1659¹.

Barcsai fugise, dar Turcii bănățeni îl aduseră înapoi, și, multe luni de zile, în 1659 și 1660, până 'n primăvară, el stătù în Sibiiu, înconjurat de Gaudy, cu seimeni de peste munți și cu săteni români din Ardeal². Și el avea unii ostași români, ca pe Petru Balmoș din Szamostelka, nemeș și el, care muri la 25 April 1660 și fù îngropat românește, cu cântări în limba sa și cu lumânări aprinse; și Petru Buday, alt Român, se află închis în cetate. La îngroparea lui Balmoș, nu la biserica românească, făcută pe vremea lui Ghenadie Brad³, de jupân Stoica, ci la cimitirul eretic Sf. Elisaveta el fù petrecut de «episcopul părinților ardeleni» — *parinthiarum transylvaniensium*⁴. Îi știm numele: eră Ghenadie, care în Iulie 1659 își dă titlul de arhiepiscop de Bălgrad, Maramurăș și a toată țara Ardealului și privește păstoria «Vlădicăi Sava» ca isprăvită⁵. Și Brașovenii îl primiau, trimețându-se din Șchei solli la dânsul pentru a li face acte duhovnicești⁶.

Tulburările, războiul lăuntric, amestecul Turcilor urmară în Ardeal și după moartea, întâmplată tot în cursul anului 1659, a lui Gheorghe Rákóczy al II-lea. Din ele n'a mai ieșit Vlădicia de Sibiiu, de asediu, a lui Ghenadie. Dar pe Sava-l întâlnim la 18 April 1661 judecând un proces canonic⁷. Când Turcii impuseră Domnia lui Mihail Apaffy, acesta întări pe Sava, cu toate că Csulay nu mai trăia acuma, numai în părțile de dincoace de Olt, lăsând, de

¹ *Doc. Bistriței*, II, p. 9, no. CLXXVI.

² *Studii și doc.*, IV, pp. CCCV-VI.

³ *Inscripții ardeleni*, II, p. 180.

⁴ *Sate și preoți*, pp. 67-8.

⁵ *Doc. Bistriței*, II, p. 9, no. CLXXV.

⁶ Stinghe, *Ist. besicarecci Șcheailor*, p. 10.

⁷ *Ibid.*, p. 10, no. CLXXVII.

sigur, Țara Făgărașului, nu lui Ghenadie, ci vechiului Vlădică Daniil (23 April 1662)¹. Totuși prințul cel nou nu făcû greutăți pentru a întări, la 1663, scutirea de dijmă a preoților români, adăugind acuma că ei nu vor da nici dijma viilor². De aici înainte însă, Țara-Românească, ca și Moldova, nu mai are nicio înrăurire politică, nicio putință de amestec în Ardeal, și astfel Sava se găsește singur înaintea principelui său.

El nu tipărește nimic; nu mai aveă, după cumplitele prădăciuni turcești, nici litere și nici măcar casă de lucru sau de locuință, cetatea Bălgradului fiind pentru câțva timp cu totul ruinată. Zăbava în publicarea de cărți care i se poruncise încă prin cel d'întăiu act de numire și i se amintise prin acesta de-al doilea, se târăgăni însă prea mult. Trebuie deci numai un superintendent mai hotărât și mai băgător de seamă în Scaunul de pe care Csulay îngrozise și batjocurise, pe rând, dezorganizase și înjosise, la sfârșit, Biserica românească de peste munți, pentru ca prigonirea să înceapă. Sava dădû însuși cel d'întăiu prilej de acțiune împotriva lui mergând după milostenie la Moscova, în 1668.

CAP. II.

Înrăurirea rusească a Moscovei asupra Românilor.

Fără înrăurire asupra noastră supt raportul politic, și cu atât mai mult supt cel religios, fuseseră legăturile de înrudire ale lui Ștefan-cel-Mare cu dinastia Țarilor Rusiei prin căsătoria fiicei sale Elena³. Multă vreme numai întâmplător oameni din părțile noastre au nemerit în Marele-Ducat al

¹ Bunea, *Vechile episcopii*, pp. 120-2, nota, și de aici în Mangra, *o. c.*, pp. 160-2.

² Cipariu, *Archivu*, pp. 572-3, de unde în Mangra, p. 162-3.

³ V. *Ist. lui Ștefan-cel-Mare*, p. 204.

Țarului, căutând blănuri și fildeș pentru Sultanul, făcând apoi mai târziu până la depărtatul «Mosc» negoț de Cazacii. Vasile Lupu s'a amestecat în afacerile Țarului, negociind în chestia Azovului, ocupat de Muscali; el făcù să se predea garnizoana, cumpărată de dânsul, a orașului: în oastea turcească de supt ziduri se aflau și Români, ba chiar căpitanul contingentului muntean fù ucis¹. După 3 Mart 1654 însă, Cazacii, pe rând dușmani și prieteni ai lui Vasile Lupu, pentru același motiv de încuscrire între Timuș fiul Hatmanului și Ruxanda fiica lui Vodă, se supuneau Țarului Alexie, celui de-al doilea Romanov, și acesta pornise, pentru «drep-turile neamului rusesc», de care vorbise și Petru Movilă, răz-boiul cu Polonia². Cu soli căzăcești, veniră atunci la noi pentru întâiași dată Trimeși ai Țarului, cu vorbe pravoslavnice pe buze și cu lăcomie în inimă. Mateiu-Vodă nu voi să-i pri-mească și nici să-i vadă cu ochii lui de bolnav care simția că i se apropie sfârșitul, dar Gheorghe Ștefan, Domnul Moldovei, făcù altfel.

Eră un om evlavios, care clădi în munții Bacăului, cău-tând să imite măcar în săpături Trei Ierarhii stăpânului dușmănit pe care-l răsturnase, frumoasa mănăstire a Ca-șinului, unde i s'a adus apoi, din străinătate, și trupul. Dar cărți n'a tipărit, și din vina Mitropolitului său. Căci Var-laam se dusese «la munte»,—ceia ce înseamnă în vechiul lui lăcaș dela Secul,—în clipa trădării și a răscoalei, lăsând pe un arhiereu cu conștiința mai ușoară să încunune pe ambițiosul biruitor. Nici Anastasie de Roman, nici epis-copul de Rădăuți, fără a-și părăsi, măcar, cel d'întăiu, cărja, nu alergară la chemarea călcătorului de credință și de ju-rământ. Ghedeon de Huși nu se uită însă așa de aproape la trecutul și vrednicia morală a Domnului celui nou și turnă pe creștetul lui unsul sfințirii. El ajunsese astfel Mi-tropolit³. Pe când Varlaam căută de averea mănăstirii de

¹ *Studii și doc.*, IV, p. CCV și urm.

² *Ibid.*, p. CCLIV și urm.

³ *Studii și doc.*, IV, p. CCXLIV și urm.

unde-i pornise tot rostul de cleric și scriitor și se pregătia de sfârșit, scriindu-și, la 18 August 1657, în prezența episcopului de Rădăuți, Sava (dela 1658, la Roman), ultima diată — moartea marelui Mitropolit se întâmplă încă din 1658, și la 16 April el intrase acum, fără frângere de suflet, «în casa cea cea de lut a moșilor săi»¹, — Ghedeon cârmuia fără cea mai mică strălucire sau cel mai slab semn de originalitate Mitropolia moldovenească, așa de sus înălțată pe vremea lui Vasile Lupu.

Ghedeon, care sfinția și episcopi pentru Rușii din Polonia², eră în fruntea Bisericii Moldovei când solii ruși sosiră la Curtea lui Gheorghe Ștefan. Acesta eră prea bătrân și prea încercat pentru sa să poată fi înșelat de prefăcătoria religioasă a Muscalilor. O legătură cu dâșii, cari propuneau lucruri așa de bune, ca ajutorul fără tribut, înapoierea Bugeacului, a Chilie, Ismailului și Cetății-Albe, a Benderului, i se părû însă prielnică supt raportul politic. Ghedeon fû unul dintre solii moldoveni cari merseră la Moscova pentru a luă în biserica Sf. Ioan din Kremlin jurământul Țarului Alexie³.

Ei aduseră și o învoire de negoț—cum se și făgăduise,— dată de Țar la 29 Iunie 1656⁴. Pe acel timp călugării ruși veniau cu mărfuri și cu uneltiri, la Soveja se făcea mănăstire cu bani dela Moscova, la Putna se pomeniau Țarii ca binefăcători și Mitropolitul ardelean izgonit, Iorest, un Putnean, alergă la Împăratul Alexie Mihailovici pentru a-și plăti gloaba impusă de «Craiu»⁵.

¹ V., pentru mormântul său, *Inscripții*, I, p. 31: inscripția, slavonă, a pus Varlaam să i-o sape, pe o piatră albă, împodobită numai cu un chenar și o singură floare, încă din 1642. Pentru testament, *An. Ac. Rom.*, X, pp. 345-6. Cf. *Ist. lit. rel.*, pp. 164-5.

² *Arch. ist.*, I¹, pp. 65-6.

³ Hurmuzaki, IX¹, p. 217: mărturisirea din 1664 a lui Gheorghe Ștefan pribeag.

⁴ *Studii și doc.*, IV, pp. 244-5, no. LXXX.

⁵ V. și mai sus.

Pe atunci Moscova părea să se pregătească de un mare rol panortodox. Luptele întetite de fel de fel de agenți, și chiar de Domnii noștri, între doritorii de cinstea cea mai mare ce putea să capete un Grec, apoi erezia lui Chiril Lukaris, nehotărârea urmașilor săi față de dânsul, luarea unor măsuri a căror inițiativă pornise din Chiev și proclamarea unei «Mărturisiri» de ortodoxie, al cărei concept venise din mâinile lui Petru Movilă, slăbiseră foarte mult autoritatea «Bisericii celei Mari» din Constantinopol¹. Patriarhii vagonzi și cerșitori din Alexandria și Antiohia nu însemnau nimic. Cei din Ierusalim, stăpânitori de mai multe bogății în părțile slavo-române și premergători ai reformei din dogmă, datine, ierarhie, viață canonică și viață culturală în ortodoxie, avură un însemnat rol supt Teofan și supt Paisie, dar acesta se obosi curând, și numai norocul care-i dădă ca urmaș pe un cleric învățat ca Nectarie (1661-1669) mențină o bucată de vreme prestigiul Patriarhiei. Dar nici acest nou Patriarh nu era un harnic călător, și astfel grija ortodoxiei la București, la Iași, la Chiev și la Moscova o avu, un timp, Paisie Ligaridis, latinizantul cu două fețe, care, ajuns, în umbra Patriarhului Paisie, arhiepiscop de Gaza, se întorsese la noi în 1654 și jucă un mare rol în judecata dintre Patriarhul rusesc Nikon și Țarul,—care la 1660 pornise împotriva lui, fără a-l putea doborî însă așa de ușor cum doborâse un prinț ardelean pe Vlădicii din pă-mânturile sale².

Influența moscovită în ortodoxie fû împiedecată însă de această ceartă îndelungată și din ce în ce mai plină de înviersunare între Țarul Alexie și Patriarhul Nikon, un mare Patriarh, de sigur, prin încrederea în dreptatea lui, prin energia cu care o apăra și maiestatea cu care știu să o reprezinte. Ligaridis, a cărui chemare ar fi fost să facă

---

¹ V., pentru luptele dintre arhieriei, Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 168 și urm., 176-7, 208 și urm., 218 și urm.

² Chrys. Papadopoulos, *o. c.*, p. 87 și urm.

pace, pentru binele Creștinătății în Răsărit, suflă asupra focului, poate pentru vechile sale aplecări latine, dar poate și numai din ambiție, din setea de intrigi a călugărului grec. După ce dihononia dintre Țar și Patriarh fû astfel înveninată prin silințele dibace ale răului oaspe, trebui să se ajungă la o mare hotărâre sinodală. Până atunci trecură pe la noi spre Moscova o sumă de prelați greci, cari împrespătară simpatiile pentru elenismul religios, cel mai sigur păstrător al datinei. Însuși Patriarhul de Ierusalim veni în țerile noastre la 1664, primit foarte bine de blajinul Domn bețiv al Moldovei, Istratie-Vodă Dabija, pe care-l sfătuiau și-l călăuziau Cantacuzinii, și mai puțin bine de Domnul muntean Grigore Ghica, totuși un Răsăritean de limbă grecească, deși dintr'un neam de Arnăuți săraci. Nectarie fû oprit însă de a trece hotarele Împărăției stăpânilor săi, și astfel el se întoarse, după ce petrecu un timp la Iași, în chiliile dela Sf. Sava, mitoc al Sfântului Mormânt, unde dădea învățătură elinească Nicolae Kerameus, care trecu apoi la Atena,—el muri acolo în 1663¹—, iar, după dânsul, alt dascăl, mai puțin vestit, Teodor din Trapezunt (+ 1665²).

Totuși se ajunse la un Sinod de judecată, după sosirea la Moscova, în 1664, a Mitropolitului de Iconiu, Atanasie, trimis al Patriarhilor, cari iscăliseră un «τόμος» în această privință. Dacă Nectarie nu putu să vie, mulțămindu-se a trimete acolo pe arhidiaconul său Dosofteiu Notaras, dacă și Patriarhul de Constantinopol, Dionisie, cu atât mai mult, — un înaintaș al său, Partenie, fusese spânzurat, în Mart 1657, supt învinuirea că ar stă în legătură cu Țarul pentru «a scoate Grecia din robie³» —, fû împiedecat de a se duce la

¹ V. Chrys. Papadopoulos, *Δοσίθεος π. 'Ιερ.*, (v. mai departe). p. 2.

² *An. Ac. Rom.*, XX, p. 217. Cf. Papadopoulos Kerameus, IV, p. 305 (334) și Sathas, *Νεοελλ. φιλολ.*, pp. 322-3. Pe Istratie-Vodă, care știă să plătească, îl laudau și profesorii școlii grecești din Padova; Legrand, *o. c.*, II, p. 139; cf. p. 356, no. 548.

³ *Studii și doc.*, IV, p. CCLXXII și notele; cf. *Călătoriile Patriarhului Macarie*, trad. Cioran, p. 160, nota 1.

Muscali, Patriarhii de Alexandria și Antiohia luară asupra lor județul. Prin Georgia, și nu pe drumul obișnuit al Țerii-Românești și Moldovei, care li-ar fi fost închis, ei răzbătură până la cetatea de reședință a Țarului, unde sosiau în Novembre 1666. Sinodul se începă îndată, și, cu toate simpatiile generale de care Nikon se bucură în Răsărit, el fû scos prin decret sinodal, iscălit de Macarie al Antiohiei, de Paisie din Alexandria și de alți douăzeci și nouă de arhiepiscopuri, ruși, greci, și chiar sârbi, în Decembre următor ¹. Dar Dosofteiu Notaras trebui să stăruie la Constantinopol pentru ca Patriarhii să se poată întoarce nesupărați pe unde erau obișnuiți să călătorească. Peste puțin, la 23 Ianuar 1669, Nectarie de Ierusalim își părăsiă cărja și, împotriva așteptării tuturor, și a lui chiar, se alese în locu-i foarte tânărul arhidiacon Dosofteiu — «nefiind bărbați în Ierusalim», spuse cineva ironic, «a domnit Debora».

Cu ridicarea lui la demnitatea patriarhală începe la noi o nouă eră grecească, fără ca totuși înrăurirea Moscovei și a Rusiei polone să înceteze cu totul. Între cele două curente se dă, de pe la 1670 la 1700, o luptă, care face interesantă, și din alt punct de vedere decât al personalităților, al conflictelor dintre ele și, în alt ordin, al răspândirii limbii românești în cetire și slujbă, — această parte din dezvoltarea Bisericii românești ².

Îndată chiar după închiderea sinodului din Moscova, Sava, Mitropolitul ardelean, împreună cu fratele său, nelinistitul Gheorghe Brancovici, care ar fi vrut bucuros să uneltească în seama Țarului printre creștinii din Balcani, sosiau la Moscova, pentru a strânge banii cu cari să se facă din nou reședința metropolitană din Bălgrad ³. Gheorghe dă însuși

¹ Chrys. Papadopoulos, Πατρ. 'Ιερ., p. 150 și urm.

² În general, v., pentru Dosofteiu, Chrys. Papadopoulos, Δοσθεος, πατριάρχης 'Ιερουσολύμων (1641-1707); extras din «Νέα Σύν», V; Ierusalim, 1907.

³ Memoriile lui Brancovici; v. Mangra, p. 66.

această știre, adăugind că, la 29 Iunie 1662, de Sf. Petru și Pavel, Sava a luat parte la slujba pe care o făcură cei doi Patriarhi greci, cari nu apucaseră a pleca, și noul Patriarh pus de dânsii în Moscova ¹.

Principii ardeleni dela începutul veacului avuseră legături de prietenie cu Țarii, trimetând la ei și câte un Grec dintre Cantacuzini ². Data aceasta însă, călătoria Vlădicăi românesc, care *trebuia* să fie calvin și care se întorcea cu mâinile pline dela ortodocși, — dela cei din Moscova, cari atrăseseră luarea-aminte a tuturor prin drama luptei și înfrângerii lui Nikon, cari aveau în mijlocul lor doi Patriarhi și o mulțime de prelați din tot Răsăritul, și cari ieșiseră abia din ședințele unui sinod unde se afurisiseră *rascolnicii* ruși, dușmani ai elenismului ierarhic și canonic, — părù deosebit de îndoielnică. Turcii stătuseră pe gânduri înainte de a îngădui întoarcerea Patriarhilor cari luaseră parte la sinodul din Moscova, și unul din ei trebuì să «paretisească» fără răbavă. Apaffy, omul Turcilor, nu crezù că poate lăsa în liniște pe Vlădica lui, întors din asemenea locuri primejdioase, cu odăjdii, cu cărți slavone, dar poate nu numai cu atâtă ³.

Întăiu, după stăruința noului predicator al Curții, abia întors din Apus, Mihail Tophaeus, care puse în mișcare pe superintendent, un om mai tolerant, se impuse lui Sava, la 20 Februar 1669, a doua zi după întoarcere, dacă nu chiar în lipsa lui, — același program de păstorire calvinească, cu care se înjugase grumazul înaintașilor săi. Se mai adăuseră cu acest prilej și alte puncte, precum: întemeierea de școli românești în Bălgrad și Inidora, în Maramurăș, în părțile Chioarului, rămâind ca învățătura tinerilor să se poată urma și în alte școli, cu aceeași limbă (*uberiore linguae cultura*);

¹ *Ibid.*

² Szilágyi, *Bethlen Gábor fejedelem levelezése*, p. 416; cf. *Studii și doc.*, IV, p. CLIX.

³ Cișariu, *Acte și fragmente*, p. 257 și urm.

înnoirea tiparului din Bălgrad, pentru a se da la lumină «cărți folositoare, mai ales cele sfinte»; înlocuirea preoților cari nu știu decât să «boscorodească slavonește», cu alții cari să cunoască «temeiurile de nevoie ale Legii creștine» — calvinești — și «scrisul românesc»; supunerea tuturor măsurilor de ocărnuire la aprecierea superintendentului și, după isprăvirea oricărui sobor românesc, înfățișarea Vlădicăi și a unei delegații în sinodul maghiar calvin, pentru a se revedea hotărârile și a se învăța «lucrurile Legii celei adevărate și preceptele bisericesti»¹.

Sava n'avea nici puțința, dar nici voia de a urma aceste învățături, și el era încă destul de tare, prin legăturile, prin bogăția și prin însușirile sale personale, pentru a nu fi tulburat din cauza neîndeplinirii lor. Să se mai adauge că Tophaeus nu era încă decât inspiratorul politicii religioase a lui Apaffy și că nu ajunsese la demnitatea de superintendent care-l puneă într'o situație mai potrivită pentru a lovi. Deocamdată actul din 1669 rămase numai ca o amintire a măsurilor ce fuseseră luate în trecut și ca o îndrumare pentru viitor. În sfârșit, Gheorghe Brancovici se făcuse folositor, prin cunoștința lui de limbi și oameni, prin talentul lui subtil de a lega și a dezlega intrigi politice, lui Apaffy, care avea greutățile lui la Poartă. Când fratele mirean căpătă moșia Vinului-de-jos și era însărcinat la 1675 să reprezinte la Poartă pe principele său², era greu să se prigonească, de hatărul fanaticului tânăr predicator, fratele episcop. Din potrivă, vedem, la 20 Decembre 1673, că se scutesc preoții români de orice dijmă, ca pe vremurile lui Barcsai³.

Când un nou superintendent, Gașpar Tiszabecsi, urmă lui Petru Kovásznai, el ceru și căpătă dela «Craiu», la 14

¹ Cipariu, *Archivu*, pp. 611-2; Mangra, o. c., p. 163 și urm.

² Thallóczy in *Századok*, 1888, p. 698; și in *Ungarische Revue*.

³ Cipariu, *Archivu*, pp. 573-4; Mangra, o. c., pp. 166-7; traducerea lui Samuil Clain, *ibid.*, pp. 70-2.

Iunie 1674, o poruncă privitoare la descoperirea tipografiei lui Rákóczy și la dreptul său de a supraveghea oricând pe «Vlădică, pe vicarii lui, pe protopopi și toți păstorii bisericilor românești din Ardeal», aceștia fiind datori a se înfățișa oriunde i-ar chema el¹. Iarăși o hotărâre menită să rămâie numai pe hârtie, odată ce în dosul Vlădicăi stătea puternicul frate al acestuia. Domn muntean eră, apoi, pe acest timp Grigore Ghica-Vodă, care în multe rânduri avu legături tainice cu Apaffy, negociind între acesta și Împărat², și Vlădica Sava alergase să mângâie pe Doamna lui Ghica în clipa grea a celei d'întăiu maziliri a soțului ei, când ea fugise desnădăjduită în Ardeal³. Mai mult, fratele episcopului, Gheorghe, avea încă din 1673 o înțelegere tainică cu Vodă, și spre «lărgirea» Bisericii ortodoxe⁴.

Totuși, la 1675, Sava țină *cel d'întăiu* sobor al său pentru îndreptarea clerului în sens calvin. Predică românească, limbă românească în Biserică, școală de catechism, pe temeiul, firește, al celui din 1640, din care Cipariu asigură că s'a dat o nouă ediție la 1657⁵; se înlătură multe sărbători, se hotărăște stujba zilnică în orașe, iar la sate de trei ori pe săptămână, afară de serbători; se oprește cununia între rude, a fugarilor, cari poate au legături de căsătorie aiurea, a oamenilor răi; se opresc vechile datine dela morți: fuga înaintea preotului ce a cuminecat pe bolnav, țișatul pe uliți al femeilor, frica de îngropare Lunea și Miercurea, darea de «oi sau vaci», de găini, de colaci peste mort ori peste groapă, aruncarea banilor în ea pentru drumul sufletului pe la multele vămi din altă lume, hrănirea mortului și răcorirea lui cu «apă pre pajiște», spă-

¹ Cipariu, *Archivu*, p. 575; Șincai, la anul 1674; Mangra, pp. 72-3, 167-8.

² *Studii și doc.*, IV, p. CCCXII; cf. *Despre Cantacuzini*, p. CXIII și urm.

³ *Sate și preoți*, p. 69.

⁴ Hășdeu, în catalogul de documente ardeleni publicat în revista *Traian*; *Revista din Iași*, I; *Neamul Românesc* pe 1908, p. 252.

⁵ Cipariu, *Acte și fragmente*, pp. 60-70; cf. Mangra, *o. c.*, 175, nota 1.

larea, cu molitvă, a oaselor — se scrie, în batjocură : «oaselor, *hainelor*»; aprinderea de focuri «în curte la Gioi Mari sau la Blagoveștenii» pentru încălzirea morților, spălarea «picioarelor dobitoacelor» și *arderea* lor «cu lumina în frunte». Preoții vor fi numiți de Vlădică, întrebându-se protopopul și aducându-se mărturii scrise de bune purtări; ei nu vor petrece la vin, nu vor primi să fie vornici la nunți, nu vor fi «măscărici și vrăjitori»; ei nu vor îngădui botezul cu mir și apă sfințită, lăsarea în părăsire a bisericilor, necumenicarea de patru ori pe an, purtarea «paștilor pre de afară» — asimilate cu «cina Domnului» calvină — de către mireni, binecuvântarea dobitoacelor și molitvele asupra lor, «vrăjile» și «serbătorile drăcești» de Marți și Miercuri, nici toaca de Păresimi a copiilor cari alergau la biserică — azi, în Bucovina, de Paști, — nici bătaia cu lopata, nici stropirea cu apă de Înviere, nici hora în ceasuri de biserică¹. Cum se vede, se satisfăceau toate vechile cereri ale calvinilor; și că hotărârile se luaseră cu gândul la Guvernul țerii dovedește și aceasta: «cum amu avutu și până acum obi-claiu, și poruncă, cumu în toate rugăciunile noastre să facem pomană pintru Mărie Sa Craiu, milostivul Domnu». Nu se poate tăgădui serios nici aceia că Sava a primit cu cu acest prilej, și în formă limpede, botezul cu *orice fel* de apă și căsătoria *cu jurământ*².

În schimb, la 30 Decembre din acest an, Sava eră asigurat de Craiu că nu i se vor mai călca datinile cele bune, nici nu se vor mai smulge parohiile românești, nici nu se vor lua florinii cuveniți Vlădicăi, — precum, se pare, începuse a face Tiszabecs³. La 1676 apoi se porunci aspru a nu se mai lua dijmă dela preoții noștri⁴.

¹ Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 145 și urm.; Mangra, o. c., p. 79 și urm.

² Aceasta o arată păr. Bunea în *Ierarhia Românilor*, p. 286 și urm., și n'o poate infirma păr. Mangra, o. c., p. 82 și urm.

³ Engel, *Geschichte von Serwien*, pp. 482-3; Cipariu, *Archiv*, p. 651; Mangra, o. c., p. 74.

⁴ Șincăi, la acest an; după Clain, în Mangra, o. c., pp. 74-5; v. pp. 168-9.

Dar în Iulie 1679 se ținea un sobor pentru a lua socoteală lui Sava de averea Bisericii sale și, mai ales, de «venitul școlei și a tipografiei», la care contribuise și «Craiul» însuși, dând 40 de florini, 40 de vedre de vin și 12 măsuri de grâu, pe care se oferia a le servi în fiecare an, pentru a se începe tălmăcirile și tipăriturile¹. Mitropolitul veni în fața dușmanilor săi și se dezvinovăți pe deplin, aducând înainte tot ceea ce se credea că ar fi risipit².

Pacea s'ar fi întărit apoi din nou, între el și Apaffy, — spune Gheorghe Brancovici, — prin diploma dela 24 Octombrie 1679, de nouă întărire pentru Sava, diplomă pe care acesta ar fi făcut-o să fie «primită» în dieta dela 16 Ianuar 1680, spre mai deplină asigurare împotriva dușmanilor, cari-i uriau ortodoxia, păstrată încă în ciuda holărilor de formă din 1675, ce atingeau dogma, dar loviau mai ales urmele păgâne, — nu și cele «scrise la tipic», — sau împotriva celor cari, străini, râvniau la bogăția lui, ori, Români, umblau să-i iea Scaunul³. Am putea descoperi cui se datoresc aceste privilegii: noului Domn muntean, om mândru și energetic, cu care toți vecinii trebuiau să socotească, lui Șerban-Vodă Cantacuzino, care, ca urmaș al Împăraților bizantini, se simțea și apărător al ortodoxiei: el își începuse în Novembre 1678 Domnia, care era menită să dea o nouă viață politicei Principatului muntean, și a Românilor în de obște⁴.

Dela un timp însă politica lui Șerban-Vodă se lămură ca prietenoasă creștinilor, celor din Apus, spre cari-l îndreptau misionari franciscani, ca și Gheorghe Brancovici,

¹ *Magyar Tört. Társ.*, 1878, I, p. 240.

² Zăcnicul din Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 259 și urm.

³ Aceste acte se pomenesc de Gheorghe Brancovici; cf. Cipariu, *Archivu*, p. 651; Mangra, o. c., p. 75.

⁴ Păr. Bunea tăgăduiește aceste acte, aducând înainte că dieta a anulat unele privilegii ale «preoților greci și români» care nu fuseseră înscrise legal; *Mitropolitul Sava Brancovici*, p. 81, nota 1.

care se visă acum Despot al Sârbilor, liberați cu ajutor împărațesc din vechea robie a Turcilor. Apaffy, dușmanul Nomților și credinciosul desăvârșit al Împăratului său din Constantinopol, eră pentru dânsul un spion, o piedecă, o primejdie. Crezû că poate, cu bani, să facă un «Craiu», și el se puse 'n înțelegere deci cu pribegii ardeleni cari alergaseră la Poartă, Ștefan Csáky, Paskó — aceștia catolici — și Beldy. La început, când își luase abia Scaunul în primire, el se vestise ca prieten al vecinului său, dar îndată el schimbă foaia, și nu trecu mult până ca Apaffy află cine stă la spatele trădătorilor săi, cari, la Constantinopol, îi găteau căderea¹. Partidul principesei, în frunte cu Teleky, cu Székely, cu Naláczy, îndemnă pe Apaffy la măsuri de energie împotriva celor ce se compromit, prin legăturile cu pribegii².

În Februar 1680, Brașovenii plăteau pentru potcovirea cailor «Vlădicăi Românesc» («des Bläschen Bischoff»), «cari se trimet Craiului»³. Confiscările începuseră: s'ar putea ca Sava, care aflate că i se pregătește soarta lui Iorest, — căci procesul deschis împotriva lui, în Iulie 1679, urmă încă⁴, și din deosebite părți veniau plângeri împotriva Vlădicăi, care numește preoți fără să întrebe pe protopop și sfințește biserici fără știrea «Craiului»⁵, — să fi trecut atunci în Țara-Românească, «în părțile turcești», spune actul de osândă, și ca îndată după întoarcere să li fost adus cu sila la Bălgrad, unde se îmbolnăvi. La 2 Iulie se începû în acest oraș marele sobor de judecată; luau parte reprezentanții lui Apaffy, «jurații și titorii» Mitropoliei, între cari Pavel Suciu, pro-

¹ V. și *Studii și doc.* III, pp. 96-8: scrisoarea e din 1691-2, când se putea gândi la mucarer, la întărirea după trei ani, Patriarbul Iacov numit la 1689.

² Cf. *Sate și preoți*, p. 73 și urm.

³ *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 222.

⁴ V. actul de osândă, in Mangra, o. c., pp. 170-1.

⁵ Bunea, *Vechile episcopii*, p. 128.

topopii din Bălgrad, din Deva, din Ormeniș și din Vinți. Se aduse împotriva bătrânului Vlădică bolnav învinuirea că nu caută de catechism și de tipografie și apoi -- pentru a mai mări puțin scandalul și a da o umbră de îndreptățire pentru măsurile cele mai sălbatece, — și aceia că el ar fi trăit cu țiitoarea fratelui său însuși, Unguroaica Ecaterina Tömösvári, care și după neam nu-i putea fi rudă, cum s'a adaus pentru a-l apăsa și mai mult. Töfői, Tophaeus, acum «episcop» al Credinței curate, își alese un procurator pentru a părâ pe Sava, iar «Craiul» numi o comisie judiciară, din care făcea parte protonotariul său, un pastor calvin și protopopul din Alvinți, Ioan Zoba. Gheorghe Brancovici și negustorul Pater Ianăș¹ nu erau în stare să înduplece sau să înduioșeze astfel pe judecători. Fără a stă mult pe gânduri, ei scoaseră, prin hotărârea din aceiași zi de 2 Iulie, pe Sava și din Vlădicie și din ceata preotească², dându-l în mâinile magistraților.

Îndată sinodul alese pe Iosif Buday de Piskints, vre-o rudă a celui ce stătuse închis în Sibiiu cu Barcsai; deci un nobil pentru alt nobil. În împrejurările obișnuite, noul Vlădică ar fi iscălit și jurat condițiile calvine, de care nu scăpă, nici de cele vechi, nici de cele mai nouă, și ar fi păstorit în liniște, ca Simion Ștefan, fără a se mai trudi cu gândul că nimeni nu l-a întărit și sfințit duhovnicește. Dar Apaffy știă bine ce poate împotriva lui mânia Domnului muntean, pe care o trezise. Deci, înainte de a da actul de numire lui Ștefan, el îl trimese, cu doi protopopi, ca spioni și chizeși, la Mitropolitul muntean, pentru a fi întărit acolo, «după leage».

De fapt, Iosif a fost recunoscut și sfințit, dar mărturia ce i se dădă la București, e cea mai aspră critică a neo-

¹ Asupra căruia v. *Sate și preoți*, p. 76; *Doc. Bistriței*; Lăpădatu, în *Prinos Sturdza*, p. 301 și urm.

² Mangra, o. c., p. 169 și urm.

meniei săvârșite la Bălgrad. «Cel mai denainte Mitropolitul Sava», spune acest act, care nu dovedește numai solidaritate ortodoxă, ci și simțire românească, «scotîndu-se den Scaunul de celă ce domnește acolo Craiul Ardealului, împreună cu totu Svatulă țărăi ș'a protopopilor Bisearicii noastre, carii sântu acolo, pentru ale lui năpăști, de carele Svatulă, cā niște oameni slobozi, l-au judicatū acolo, nepohtindu judecată de aiurea, și alegādu-lū de acolo Craiul cu totu Svatulă țărăi și cu voia protopopilor și creștinilor pravoslavnicī, care sântu acolo lăcuiorī, pre chir Iosif ieromonahulū»,—se primește noul Vlădică atarnător de Scaunul Târgoviștii și membru al «Bisericii noastre», numai «ca să nu rămăe acelū Scaunū văduvū și creștinū de acolo fără păstoriū, neputāndu celū mai denainte să-și dobāndeascā Scaunulū, pentru nemutatele obiceiauri și tocmeale ce are republica țărăi Ardealului»¹.

La această dată va fi ajuns la Curtea lui Șerban-Vodă Gheorghe Brancovici, care alergase la Banul Radu din Craiova, fiul lui Udriște Năsturel², și de aici la Domnul ocrotitor pentru a-i cere să apere, odată cū dreptatea fratelui său, ortodoxia comună și cinstea neamului³. Deși se dăduse, fie și pentru motivele arătate, și în forma aceia, întărirea lui Iosif, care primi, după cerere, cea d'întăiu condică de *zaconic* episcopal⁴ și începū vizitația sa⁵, plāngeri se făcură la Constantinopol împotriva grosolanei samavolnicii din Iulie și la 30 Septembrie Apalfy trebuiă să se îndreptățeascā față de oamenii săi de la Constantinopol, arătānd cā Sava a fost scos prin sobor și cā are vinovății care și de moarte l-ar

¹ Actul este în *Condica Sfântă*: publicat de Cipariu, *Acte și fragmente*, pp. 234-5; Popea, *Vechea Mitropolie*, pp. 7-8; Ghenadie Enăceanu, *Condica Sfântă*.

² *Studii și doc.*, V, pp. 740-41.

³ Memoriile lui Gheorghe Brancovici.

⁴ Cipariu, *Acte și fragmente*, pp. 257-63; Mangra, p. 92 și urm.

⁵ *Doc. Bistr.*, II, pp. 30-4, No. CCXV; socotelile Bistriței, în *Studii și doc.*, I-II, p. 52.

face vrednic¹. Și «Craiului» îi spusese în față Șerban că numai de hatărul creștinilor din acele părți a fost sfințit Iosif și că nici n'a ținut în seamă ce s'a adus împotriva lui Sava, care aici, în Țara-Românească, trebuia să fie judecat². Totuși Apaffy, încredințat că Brancoviceștii stau în legătură cu Beldy și pribegii și că de aceia a și fugit Gheorghe, aruncă în temniță pe Sava, care nu putuse scăpa, — aceasta și pentru a-l împiedeca de a merge prin țară, «sfințind preoți și biserici», cum îl părăseră dușmanii³. Numai la 28 Decembre, Iosif își câpătă diploma de numire pentru teritoriul până la Olt⁴. Dacă în temnița sa, Vlădica Sava a fost insultat și bătut, rămâne tot așa de îndoielnic ca și multe altele care s'au scris pe seama lui — certe cu Craiul, prietenie cu Crăiasa, etc.; așa ceva n'a îndrăznit poate Apaffy, care știa ce bine pot să sape Domnii români, cu Grecii lor mai dibaci decât toți mândrii agenți unguri ai Ardealului. La 1681, în August, Csáky și Paskó se învoiau în scris cu Constantin Brâncoveanu, nepotul lui Șerban-Vodă, pentru a da înapoi, dacă ar fi să capete ei puterea, Scaunul vlădicesc lui Sava, și totodată «să lase în vechile drepturi și datine Biserica noastră din Ardeal: să îngăduie legea ortodoxă, ce se zice de obște: românească în obișnuitele ei ceremonii vechi, cu liber exercițiu, după legile țerii, și, dacă unele lucruri ar fi apăsate împotriva voinții lor [a Românilor], să facem a se aduce, iarăși, în starea de libertate veche, public, înaintea țerii⁵». În curând nici nu mai eră nevoie

¹ *Török-Mag. Allam-Okm.*, VI, p. 101.

² *Ibid.*, p. 97; Septembrie 1680.

³ *Tört. Tár*, 1878, II, p. 706; cf. *Sate și preoți*, p. 342 și urm.

⁴ Cipariu, *Acte și fragmente*, pp. 60-70; Mangra, *o. c.*, p. 173 și urm.

⁵ Petru Maior, p. 80, nota; Cipariu, *Arhivă*, p. 652; Mangra, *o. c.*, pp. 179-80: «Religionem orthodoxam, vulgo valachicam, ab antiquo solitis ceremoniis eos uti, cum libero exercitio, secundum canones patriae, et, siquae contra voluntatem eorum in suis terminis oppressa forent, coram Regno pristinae libertati restitui efficiemus, Metropolitam seu Vladikam Szavam, cum plena restitutione honoris, pristino officio

de cea mai grosolană formă a prigonirii, căci Sava muriă, în temniță la Vinți, pe moșia fratelui său, ori liber, dar fără putință de a părăsi țara.

Și în Iulie 1681 unii îl țineau de Vlădică¹. În ultimele lui zile el ar fi fost cuprins în diploma de baron dată de Împăratul fratelui său, Gheorghe, la 7 Iunie 1683, dar nu mai trăi până în Septembrie, când acesta fu făcut și comite².

Aceste diplome, citate numai de istoricul sârb Raici, n'ar fi false, cu toate că, pentru Șerban-Vodă, Gheorghe eră încă în 1688 numai «dumnealui Gheorghie Brancovici»³ și la 1689 i se zicea la Viena : «acel individ», etc.⁴. El fu îndată arestat și stătù douăzeci și doi de ani închis.

Astfel prin cazul Vlădicăi Sava, care se poate pune, în ce ne privește, alături cu acela al Patriarhului Nikon, Biserica românească din Ardeal ajungea să-și strângă și mai mult legăturile cu cea din Târgoviște, și, orice ar fi făgăduit trecătorul episcop Iosif, care dispare în 1682 încă⁵, se dădea prilej de afirmare și de recunoaștere, chiar din partea principelui ardelean și a nobilimii acestei țeri, a dreptului de existență pe care-l avea ortodoxia românească acolo și a dreptului de control pe care, de aici, îl putea reclama Biserica românească a Principatului muntean.

În adevăr, când Iosif închise ochii, urmașul său, Ioasaf, — un fost episcop de Lacedemona, trecut dela noi în Ardeal —, fu numit în adevăr în Ardeal, în dieta ce se adună în Făgăraș — și nu în Bălgrad chiar —, dar, pe urmă, el trebui să treacă munții pentru a fi ales din nou de către *un sobor muntean*.

---

uti cum plena authoritate elaborabimus et contra quosvis illegitimos impetitores, tam in religione, quam in libero exercitio ac cerimoniiis iisdem patrocinabimur.»

¹ *Studii și doc.*, XIII, p. 100.

² Cipariu, *Archivu*, p. 653. D. Radonici crede că diplomele sânt autentice.

³ *Gen. Cant.*, p. 235 și urm.

⁴ Mangra, p. 22.

⁵ *Sate și preoți*, p. 81.

Astfel se zădărniciă regula pe care Iosif trebuise a o în-
 rie în fruntea *Zaonicului* său, rămas altfel nescris : «Alea-
 rea Vlădicăi nostru rumănescu aici în Ardeal este den
 ila și den voea Craiului, care lucru ne este noăă îngăduit
 la Craii cei mai de mult răposăți ; când va fi lipsă, se
 strângă toți protopopii, și încă și dentre ceialalți preuți.
 , den voea tot săborul, unindu-se toți la un cuvânt, așea
 -l aleagă ; care, de se va părea și Craiului că este harnic,
 -l va întări în Vlădicie precum se veade în *Probatae*
constitutiones, titlul al optulea, articoluș întâi»¹.

Sigismund Boer, un «hoier de Făgăraș» de-ai «Craiului»,
 tră în Brașov cu Ioasaf la 26 Mart 1682 și la 1-iu April
 esta porniă spre trecătoarea Branului²—, un adevărat drum
 ispășire, o Canosă a politicei ardelene calvinești. Iar la 11
 pril Șerban-Vodă porunciă să se strângă sobor la Mitro-
 ie «ca să aleagă și să hotărească pe cel ce se va găsi
 i vrednic spre îngrijirea cea păstorească a Mitropoliei
 ia³».

CAP. III.

Biserica munteană dela 1654 la 1682.

Care eră însă starea Bisericii muntene într'un timp când

Domn energic înălță așa de sus prestigiul ei ?

Mitropolitul Ștefan își prelungi păstoria și în vremurile
 iniștite de'naintea morții lui Mateiu Basarab. În 1652
 tipăriă Pravila cea mare, iar în Novembre 1653, în urma

¹ Albe rămân rubricile : «Vlădica cu ce rânduială trebuie se trăiască ;
 deregătoria titorilor ; ce este venitul Beseareci ; canonul protopopilor,
 nul popilor ; de popii carii vin dentr'alte țări ; de săborul mare :
 laiul, slobozie, tărie ; de săboarăle mici ale eparfiilor ; despre alea-
 -a diacilor, pre popie». Tot programul calvin căzuse. Cipariu, *Acte*
fragmente, pp. 257-63 ; Mangra, p. 93 și urm.

² *An. Ac. Rom.*, XX, p. 223.

³ *Condica Sfântă*, no. xvii.

războiului cu Moldova, ieșă înaintea Patriarhului de Antiochia, Macarie, care intră în Târgoviște¹. Mitropolitul Ignatie, Sărbul dela Râmnic, care și acolo-și zicea «*arhiepiscope* al Râmnicului și al Mehădiei toate»², и ксеа Мехѣдіа, în urmă, în împrejurări necunoscute.

Acest Mitropolit sluji la înmormântarea lui Mateiu, la sfinți-rea lui Constantin-Vodă³. Răscoala Seimenilor îl cruță, și e merse în fruntea soliei muntene care cercetă în Maiu 1655 pe Gheorghe Rákóczy al II-lea⁴. Și Milnea cel Rău îi sarcina de a se înțelege cu «Craiu» în 1659⁵. O scurt retragere la Râmnic în 1655 nu se prelungise prea mult. Dar, după căderea Domniei lui Milnea, Gheorghe-Voșticia, sau măcar fiul său mai hotărât, Grigore, chemă Scaun iarăși pe Ștefan, care stătuse de acum înainte ca Mitropolit, fără a se mai însemna în vre-o pricină, până April 1668. Pe mormântul său în Mitropolia din Târgoviște tocmai îi dăduse un clopot⁶, se însemna cu mândrie în românește, că el a «fost păstor în Scaun ani 20», tându-se astfel cu vederea ca nedreaptă și necanonică printr-o trecătoare a Sărbului din Nicopol, Mitropolitul tulburătorilor⁸.

Soborul alege, la 20 Maiu 1668⁹, în locul Român Ștefan, din Râmneștii Vâlcii de obârșie¹⁰, născut însă a părinți dela Costeștii Argeșului, pe alt Român, Teodos

¹ *Călătoriile patriarhului Macarie*, pp. 78-9; cf. *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 44.

² *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 42; la 1646.

³ V. *Cronica țerii*, p. 335.

⁴ *Studii și doc.*, IV, pp. CCLXV, 33 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. CCXCIX, după Szilágyi. *Ballum boreo-orientale*, II, pp. 557-4 *Mon. Comitatus Trans.*, XII, p. 388; cf. *Studii și doc.*, IV, p. CCC.

⁶ *Căt. patr. Macarie*, p. 461.

⁷ *Inscripții*, I, pp. 447-8.

⁸ *Ibid.*, pp. 422-3. Pentru «a doua venire în Scaun» a lui Ștefan 1657 apoi vine și a treia oară, v. *Condica sfântă*, notele la no. IX.

⁹ *Condica Sfântă*; *Studii și doc.*, V, p. 623, nota 1.

¹⁰ *Studii și doc.*, XIV, p. VIII, nota 2.

eră de loc din Veștemul Ardealului și se călugărise la t, ajungând apoi egumen la Argeș¹.

1 se călcău astfel drepturile episcopilor Râmnicului și Bu-ii. În cel d'întăiu Scaun, în locul lui Ignatie Sărbul fu-asezat, la 1653, egumenul Coziei, Dionisie, care rămase t cursul stăpânirii tulburate a lui Constantin-Vodă.

din Septembrie 1658, stătea însă la Râmnic un al doilea tie, căruia i se zice, pentru a-l deosebi de cel d'întăiu : «cul», — arhiereu ambițios care, călcând pe urmele Săr-i, și întrecându-l chiar, nu-și zicea numai episcop, cum de fapt, ci: «cu mila lui Dumnezeu arhiepiscop Mitro-chir Ignatie de Râmnic, a toată țara», adecă a toată t Oltului². Domnul însă nu știă, firește, decât de «pis-a dela Râmnicul-de-sus» și «părintele piscupul Egnatie cul»³.

recul nu eră, de alminterea, dintre cărturarii din acest n cari se sălășluiau dela o vreme la noi, și păstoria lui t așa de stearpă ca și a înaintașului său român. La rtea lui, întâmplată în Mart 1668, se alese, în ziua de le lunii, Serafim, care eră episcop de Buzău încă din șa lui Mateiu Basarab, dela 1649⁴. Serafim eră un nou episcop de Râmnic pentru ca să aibă dreptul de tinde la Mitropolie, și încă mai nou eră Grigorie dela ău, fost egumen de Brâncoveni — un ucenic de-al Mi-olitului Grigorie — ales la 4 April⁵, — înlocuitorul în Scaun al lui Serafim.

ar, pentru a se aduce în fruntea ierarhiei muntene un u egumen dela Cozia, mai trebuia ceva. După încheierea iei lui Mateiu-Vodă, după frământările din timpul lui

și Lesviodax, p. 400.

oricul eparhiei, pp. 45, 48 și urm.

dii și doc., V, p. 604.

viiodax, p. 440; *Condica sfântă*, no. I.

dica sfântă, n-le II-III; cf. și *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 52.

Constantin Basarab, după venirea de Domni străini, grec în Scaunul muntean, ca unii ce puteau fi mai siguri în credința lor față de Turci, se alcătui în țară, în jurul lui Constantin Cantacuzino Postelnicul, pe care Grigore Ghic puse să-l zugrume la Snagov, pentru trădare, și în ju fiilor săi, dintre cari doi, Drăghici și Șerban, răvniră Domn un puternic partid al boierilor de țară, Români sau românizați, neamuri bune și vechi, care înțelegeau să nu ia partă cu nimeni cinstea, dregătoriile, veniturile. Când pla Turcilor, cumpărat, ca de obicei, cu bani, făcu din I Leon, fiul lui Leon-Vodă Tomșa, un Domn al Țării Mânești, acesta fu arătat cu degetul ca străin el însuși și ocrotitor de străini, ca stricător de datini și călcător de daturi, și boierimea, care cetia în cronici și avea și altfel în tipărite întâmplările ultimelor decenii, se hotărâ a împotriva lui cea ce se făcuse de generația bătrânilor împotriva lui Leon-Vodă însuși.

Pricini de plângere împotriva acestui Radu-Vodă vorbiă grecește erau destule: «marghiolii» lui, Sofiașii, lasachi, nu cruțau nici mănăstirile în lăcomia lor de și de bucate; din argintul icoanelor, spune cronica de milie și de partid a Cantacuziniilor, se făcură «scări și țări și șale ferecate» pentru mândria trufașă a Domnului; degetele lui sau ale vre-unui puternic ocrotitor din Țară se vor fi mutat cele «două inele de aur cu pietre scumpe de pe oasele sfinte ale moaștelor lui «popa Nicodim» Tismana, pe care Mateiu-Vodă o închinase la Sf. Măria averile egumenilor treceau în Vistieria domnească. Cel așa spun dușmanii¹.

Se pregăti o răscoală; Șerban Cantacuzino, Mare-Seră în măsură a strânge la București pe căpitani, iurbi slujitori²; trebuia ca un Mitropolit înțeles cu nemulțăm din acest partid «național» să fie gața a lua crucea în

¹ Ștefulescu, *Tismana*, p. 189.

² Pp. 370-1 din *Magazinul istoric*, I.

³ Cron. lui Constantin Căpitanul, p. 160.

pentru a merge, în sunet de clopote, înaintea cetelor răsculate. Oameni evlavioși, darnici pentru cele sfinte, ctitori de biserici — în 1671 ei isprăviră frumoasa biserică dela Coeni pe Argeș, lângă Curțile lui Radu-Vodă Șerban, bunicul lor¹ —, Cantacuzinii aveau mulți pătenitori printre clerici. Și astfel, cu voia lor și pentru interesul lor politic, fău ales Mitropolit Teodosie.

Supt cuvânt că Domnul vreă să ucidă pe boierii cari nu-i plac, se strânse la Curte, în ziua de 3 Decembre 1668, — pe când se întorcea dela Moscova Mitropolitul ardelean Sava —, o mare mulțime de boierime și oameni din popor. De aici gloata plecă spre Mitropolie, unde clopotele se puseră în mișcare pentru a înmulți și mai mult numărul luptătorilor împotriva tiranului patron al Grecilor. Un fel de sobor al răscoalei se țină la Cotroceni, unde peste câțiva Șerban eră să ridice mănăstirea sa, o capodoperă a artei bisericesti după tipicul definitiv care se elaborase până atunci. Aici se alese deputația de plângere care trebuia să caute tocmai în Tesalia pe Sultan spre a-i cere curățirea pământului țerii de Greci. Radu-Vodă se grăbise a se lepădă, la 9 ale lunii, prin act formal, îndreptat către «arhierei», — tustrei episcopii erau de față —, «arhimandriți, egumeni, boieri, slujitori, popi, diaconi și toți țărani câți să află viețuitori în țara Domniei Sale», de Greci laolaltă și de fiecare din cei mai mari în deosebi, asigurând bunele datini de pe vremea lui Vodă Mateiu bătrânul².

În mănăstirile neînchinat, el se învoia a nu se pune egumeni decât «Rumâni, după obiceiul și tocmeala lor, iar oim strein, gręc, să nu fie volnic nimenilea a pune». Închinări nouă se opresc. Călugării greci vor ieși din biserica domnească a Curții, făcând loc unor «popi mireni rumâni». Asupra acestor puncte, Radu făcū jurământ la Mitropolie².

De fapt, încă din April 1666, supt înrăurirea Mitropoli-

¹ *Inscripții*, I, p. 88.

² *Mag. ist.*, I, pp. 131-4.

tului Ștefan, Radu întărise hotărârile lui Mihai Viteazul cu privire la înlăturarea străinilor din fruntea oricărei mănăstiri¹ și, cu câțva timp înainte chiar, el orânduise întoarcerea acelor «obiceaiuri bune ce eră pierdute și precupite de streinii»; un străin putea râvni la egumenie, numai dacă, fiind și «om de folos», stătea un timp la noi, ca «să se dea locului», dacă-l primiă soborul și dacă jură că «va lăcui până la moarte» în mănăstire, cărmuind-o în dreptate și credință și fiind în seamă soborul. Egumenul, de orice neam, va fi scos dacă se va dovedi «viclean și va începe a lăcui răzvrătit și va fi de zmințeață fraților», mai ales înstrăinând averea².

De fapt, dacă pe lângă Radu-Vodă se găsește episcopul grec Sofronie, de Vidin, — la Tismana, la Argeș — Teodosie —, la Dealu, la Snagov, la Câmpulung, la Căldărușani, la Arnota, la toate mănăstirile domnești deci, care sânt înșirate în această ordine³, erau la 14 April 1666 numai egumeni români și cetind românește.

Astfel Radu-Vodă grecul eră prea slab ca să poată lua măsuri împotriva acelor dintre răsculați, cari rămaseră; ceilalți, între cari și Mitropolitul, aduseră numirea unui nou Domn, potrivit pentru ca neamul și aliații Cantacuzinilor să poarte toate trebile după voința lor⁴. E bătrânul Antonie-Vodă din Popoști, dela care Sava Ardeleanul capătă, la 25 April 1670, — precum Simion Ștefan capătase, cu toată calvinia lui, dela Mateiu-Vodă în 1650, — întărirea moșiei pe care Mitropolia Bălgradului o avea, încă din zilele lui Mihai Viteazul, în Țara-Românească⁵.

¹ *Doc. Cant.*, pp. 64-5, no. xxvii.

² Actul — v. *Doc. Cant.*, pp. 61-2, no. xxii, — e întărit de Partenie al Constantinopolei la 7173. Se hotărăște că între cele trei mănăstiri, Tismana, Cozia și Bistrița, va fi o legătură care să îngăduie unui călugăr dintr-una din ele a fi egumen și la celelalte.

³ *Doc. Cant.*, p. 69 sau *Mag. ist.*, I, p. 401.

⁴ *Mag. ist.*, IV, pp. 371-2.

⁵ Pușcariu, *În orele libere*, Sibiu, 1837; *Socotelile Sibiiului*, p. 18, nota 1.

Teodosie dădă, firește, carte de blestem pentru descoperirea acelor hoieri cari indemnaseră la uciderea bătrânului Constantin Cantacuzino¹. El întări măsurile luate pentru a pedepsi pe Stroe Leurdeanu, puind supt actul de afurisanie iscălitura egumenilor români : dela Tismana, Cozia — unde eră un Teodor, — dela Bistrița, Arnota, Dealu, Câmpulung, Glavacioc — viitorul Mitropolit Varlaam, poate un Moldovean —, dela Snagov, Govora, Căldărușani, și, în al doilea rând, ale celor greci, dela Sf. Treime —, Radu-Vodă din București, — dela Sf. Gheorghe, mitoc al Ierusalimului, — dela Gruia, dela Mislea, dela Sărindariul din București și dela mănăstirea Mihai-Vodă din același oraș, afară de «egumenul Doamnei, Dionisie» (dela biserica bucureșteană a Doamnei lui Șerban)². Prin ei toți, Vornicul Stroe se prefăcă, fără cea mai mică bunăvoință, în «părintele monah Silivestru», călugărire fără pildă până atunci, pentru a scăpa dela moarte.

Când Grigore-Vodă Ghica ajunse iarăși Domn, firește însă că veni ceasul răsplătirii pentru Mitropolitul cantacuzinesc și episcopii de partid. Caterisirea lui Teodosie s'a săvârșit îndată după venirea în țară, în primăvara anului 1672, a Domnului din a căruia poruncă fusese ucis Constantin Postelnicul Cantacuzino. De sigur că a fost un sinod de judecată, din care trebuie să fi făcut parte, nu Vlădicii țerii, părtași la toată acțiunea politică a fruntașului lor, ci episcopi greci de peste Dunăre, pe cari Ghica-i putea atrage tot așa de lesne ca și Radu Leon. Până atunci Mitropolitul prigonit de Domn își părăsise Scaunul de bună voie sau fugise peste hotare ; o judecată sinodală, asemenea cu aceea care, în chip atât de dramatic, se isprăvisese abia la Moscova, era și lucru gingaș, și lucru greu — aceasta putea să o știe Grigore-Vodă — din punctul de vedere al observării canoanelor. Se pare că Ghica va fi fost sfătuit atunci

¹ *Doc. Cant.*, pp. 75-6, no. xxxii.

² *Doc. Cant.*, pp. 77 și urm., 82-3, n-le xxxiii, xxxiii-a.

de arhiereul grec care în această vreme a avut mai multă înrăurire asupra întregii vieți religioase a Românilor.

Dosofteiu de Ierusalim, noul Patriarh tânăr — căci de el e vorba, — se ocupă în cele d'întăiu timpuri ale administrației sale cu orânduirea «Frăției Sfântului Mormânt» dela metohul ierosolimitan la Constantinopol, căreia-i dădă un epitrop și un «comitet de frați aleși», apoi el începă clădirea mănăstirii din Betleem, pentru care Constantin-Vodă Cârnul dăduse în mâna Patriarhului Nectarie 7.000 de lei¹, și, în sfârșit, cu sinodul provincial din Ierusalim, menit să alcătuiască acea declarație prin care se vestiă lumii întregi că în zădar aduc în sprijin Calvinii din Franța în lupta lor cu Jansenistii catolici dogmele Bisericii răsăritene, care nu consimte cu Chiril Lukaris². Dar, înainte și după sinod, el trebui să călătorească pentru ca prin pomenele strânse să poată acoperi o datorie de 100.000 de lei care apăsă asupra Patriarhiei. Eră în Iași, la Duca-Vodă, prin 1670-1 și, de oare ce fû chemat în 1674 la Constantinopol din «Macedonia, Bulgaria și Serbia», trebuie să se creadă că, după sinodul din 1672, el a venit iarăși prin țerile noastre, ai căror Domni și boieri puteau ajuta mai mult pentru acoperirea cheltuielilor Scaunelor patriarhale din Răsărit decât țăranii slavi de peste Dunăre³.

Un Grec fû pus în locul lui Teodosie, unul dela Atos, egumenul Sfintei Treimi, deci al mănăstirii Radu-Vodă, Dionisie⁴. El nu stătă decât prea puțină vreme în Scaun și, după moartea lui, încă de la 24 Decembre din același an, se alege Varlaam din Glavacioc, care călătorise și el prin

¹ Chrys. Papadopoulos, *Δοξολογία*, π. Iερ., pp. 6, 8.

² Michalcescu, p. 126 și urm.

³ *Ibid.*, pp. 6-7.

⁴ V, Lăpădatu, în *Conv. lit.*, XXXIX; n-le 11-2; *Studii și doc.*, V, p. 629, nota 1; *Condica sfântă*, no. x.

Moscova, la 1666-7¹, și «prin 1671» ajunsese episcop la Râmnic²; acestuia i se propusese Mitropolia încă din primăvară, dar el nu voise să primească, precum mărturisește însuși la ieșirea sa din Scaun: «chir Teodosie în silă s'a scos den Scaon, și, episcop Râmnicului fiind, mi s'a făcut silă de cel de atuncea Domn ca să mă mut la Scaonul Ungrovlabiei, și am primit toată spaima Domnului, ca să nu facă acest lucru fără de cale», și chiar a doua oară, când luă cărja căzută din degetele unui mort în loc de a o smulge din mâinile Mitropolitului său viu, el ar fi făcut aceasta tot «avându-se silă de spre Domn»³.

După Decembre 1672 se făcu o învoire care loviă greu în eparhia Râmnicului, de unde plecase Varlaam. Grigore-Vodă avea lângă el pe un Daniil, «striin, din țara Moldovei», cu care eră legat prin cine știe ce amintiri sau interese. Acesta va fi râvnit locul pe care-l căpătase Varlaam, sau măcar Scaunul Râmnicului; neputându-l mulțumi, pentru motive pe care nu le cunoaștem, Grigore, care cetia prin letopisețele țerii și se învățase de acolo să ceară lui Apaffy feudele sale ardelenе Făgărașul și Amlașul, și știă despre Scaunul cel vechiu de episcopie a Strehaiei, pomenit și în cronică, «s'au socotit d'împreună cu toți cinstiții sfetnicii Mării Sale și au tocmnit și au așezat această sfântă mănăstire a fi episcopie a Țerii-Românești»; Daniil fu sfințit de Varlaam singur⁴. Episcopia Strehaiei, pentru Mehedinți, pentru acea «toată Meedia» de care vorbea Ignatie Sârbul, fu păstrată de Duca-Vodă, supt care e pomenită în 1674 și 1675⁵. Șerban, aducând înapoi rosturi canonice, a trebuit să înlăture dela început această ciudată episcopie din placul domnesc⁶.

¹ *Biserica ortodoxă română*, XIII, pp. 678, 689-97.

² *Istoricul eparhiei*, p. 53 și urm.; *Condica sfântă*, n-le VIII-IX.

³ *Condica sfântă*, p. 54.

⁴ *Pisaie contemporană la Lăpădatu, Episcopia Strehaiei*, pp. 8-10.

⁵ *Ibid.*, pp. 6, 14; cf. *An. Ac. Rom.*, XXVI.

⁶ «Arhiepiscopul Daniil» care se află în 1686 în Focșani pe lângă fostul

Lăsând la o parte rostul lui Varlaam în tipărirea de cărți românești, el ajută pe Doamna lui Grigore Ghica să ridice schitul vâlcean Fedeleşcioiu. O fericită întâmplare ni-a păstrat izvodul cheltuielilor făcute cu clădirea, începută la 30 Iulie 1673, și astfel știm că s'au pus 90.000 de cărămizi, în parte dela Jiblea, cu 80 de bani și un leu mia, dându-se în scama «meșterului de zid» Stoica, și a zidarului Marin, pe cari-i supraveghea Logofătul Dragomir; că vărnicerii au costat 10 galbeni ungurești, că piatra de var a fost strânsă de oamenii din Râdlăcinești, Scăunești și Dolofani, iar lucrul la zid, pentru cărat și altele, de Jibleni; că piatra, în «buduri» și «cuiburi», s'a adus din Albești, cu «vâtaful de pietrari» Stoica, plătiindu-se un «năem» destul de ridicat cărăușilor de către duchiul Ștefan; că, pentru lemne, s'au tocmnit patru meșteri; o evanghelie tipărită și frumos legată cu argint, o cruce, un potir, un discos, o zvească, o lingură, o copie, o cadelniță și trei candelă cu «zale» le-a dat Doamna, și la această d'întăiu zestre Vlădica, din partea lui, adăuse: o «Liturghie de Mosc», un Octoih, o cadelniță și o cruce¹.

În acest timp, la Tismana erau închiși fostul Mitropolit Teodosie, logofătul și cronicarul cantacuzinesc Stoica Ludescu și Gheorghe socrul lui Aga Mateiu Cantacuzino: Gheorghe fû ucis aici, încă din Maiu 1673², iar Teodosie, care stătû și mai departe la «zătocenie» pentru «multele prihăni» ce i se aruncase³, scriă năcăjit dela locul său de pocăință, la 9 August din anul următor, cerând lui Radu Crețulescu, cumnatul Cantacuzinilor, și fiului acestuia, Părvu, surguniți și ei în Mărgineni, «să nu pregete la ce s'ar cădeă

Mitropolit moldovenesc Teodosie — *Studii și doc.*, VII, pp. 321-2 —, nu poate fi acest Daniil, care fusese numai episcop. E desigur «proin Ardeleanul», fugit, pentru vre-un motiv politic, din Țara-Românească.

¹ *Studii și doc.*, V, p. 484 și urm., și, pentru moșii, cf. *Istoricul eparhiei Râmnicului*, pp. 57-8.

² Cronica lui Ludescu, *Mag. ist.*, V, p. 41; cf. p. 12.

Ibid.

pentru dânsul»¹. Plângeri și stăruinți, care trebuiau să fie zădarnice atâta timp cât Ghica și apoi Duca-Vodă, care nu era să revizuiască doar procesele pierdute de partidul cantacuzinesc, avură Scaunul muntean.

Când însă Șerban călcă peste prigonire ca peste pragul măririi sale, lucrurile se schimbă. Îndată i se făcù județ lui Varlaam. În primăvara anului 1679, dând pare că lui Apaffy un exemplu pe care acesta-l urmă potrivit cu interesele sale și într'un mod care-i era special, Șerban strângea la București, după cererea lui Teodosie, îndată adus dela Tismana, și după «tomul» de învoire al Patriarhului de Constantinopol, Dionisie, — care fu, prin urmare, întreat, după norma amintită de curând în Moscova, — un sinod. «Biserica cea Mare» era reprezentată de episcopul de Mire (Mireon) și de Ienachi Porphyrita, care nu era numai agentul lui Șerban la Poartă² — el îi și cumpărase Domnia, biruind pe Rusetesti, sprijinitorii lui Duca-Vodă —, ci și Logofătul-cel-Mare al Patriarhiei³. Și alți arhieriei străini, «cari se întâmplase atunci aici», au fost de față, — Metodie de Dristra (Silistra)⁴ —, împreună cu «arhieriei țerii» —, Ștefan al Râmnicului, fost egumen de Sadova și ales de acolo la 15 Ianuar 1673⁵, un Român ai cărui nepoți se cheamau Badea și Irimia, amândoi logofeți, iar părinți îi erau Bogdan și Nedelea⁶ — și Grigorie de Buzău; egumenii ca și boierii au fost chemați să iea parte la dezbateri. Varlaam nu făcù nicio împotrivire, ci recunoscu lipsa de vinovăție a lui Teodosie; apoi «ați pus cărja pre masă înaintea Domnului și a tot soborul», — ca odinioară Nikon, de suferințele căruia știa, firește. «Și, luând cărja, Domnul

¹ *Studii și doc.*, V, p. 487, n-le 25-6.

² *Ibid.*, III, p. 96 și urm.

³ Cf. Cron. lui Ludescu, în *Mag. ist.*, V, pp. 49-20.

⁴ V. *Condica sfântă*, no. XIV. Și un Emanuil de Patras era pe atunci la noi (*ibid.*, no. XII).

⁵ *Ibid.*, n-le XII-III, pp. 45-6.

⁶ *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 74.

aă dat-o Vlădicăi Teodosie, și l-au trimis la Mitropolie cu mare cinste, Marți, în săptămâna cea mare înainte Paștilor, Aprilie 26»¹.

Schimbarea cea nouă în Biserica munteană fusese făcută într'un chip care nu îngăduia nicio critică. Vlădica depus și cel adus înapoi în Scaun nu-și păstrară ură. Varlaam clădi în liniște, în eparhia Mitropolitului, la Trivale, lângă Pitești, un schit care-i pomeneste încă numele², pe când Teodosie își făcea și el o mănăstioară pe dealul de de-a-supra Râmnicului vâlcean, la Cetățuie, isprăvindu-l la 19 August 1680³. Apoi Varlaam, care trăi până după sfârșitul Domniei lui Șerban-Vodă, izgonitorul său, fu așezat de noul Domu, Constantin Brâncoveanu, la mănăstirea Râncăcioului și acolo poate își încheie zilele ca schivnic⁴, — se pare după Septembrie 1698 chiar.

Acest sobor muntean, prezidat de un Mitropolit de loc din Ardeal, care se intitulă cu mândrie — în titlul *Liturghiei* din 1680 — «Mitropolitul Târgoviștii și Bucureștilor, arhiepiscopul a toată Ungrovlahiia și exarhul laturilor iproci» — o traducere iredentistă, am zice azi —, eră chemat să facă la 1-iu April 1682 alegerea unui nou episcop ardelean.

CAP. IV.

Biserica Românilor din Ungaria până la Unirea cu Roma.

Pe atunci eră atotputernică înrăurirea lui Dosofteiu al Ierusalimului, care numai cu ajutorul lui Șerban Cantacuzino izbutise a rezolvî la Poartă în sensul dorit de el vechea chestie a «mănăstirilor închinat» către Ierusa-

¹ Cron. lui Ludescu, p. 20; cf. și *Condica Sfântă*, pp. 54-5; *Efemeridele* lui Cariofil, trad. Erbiceanu, p. 12.

² *Inscripții*, I, pp. 140-1, no. LX.

³ *Ibid.*, pp. 177-8, no. LXX.

⁴ *Biserica ortodoxă română*, XIII, pp. 678-9; *Inscripții*, I, p. 141.

lim și care căpătase de curând, dela Ștefan Petriceicu, Domnul Moldovei, închinarea către Sfântul Mormânt a Trei Ierarhilor, o întărire a închinării făcute de însuși ctitorul, Vasile-Vodă¹. Grecii nu mai erau priviți cu ochi răi ca pe vremea lui Radu Leon, când interesul politic al unui puternic partid cerea aceasta, ci, din potrivă, se urcau lesne la locurile d'întăiu, în care se puteau așeza fără grijă. Astfel Grecul, Ioasaf, fost episcop de Lacedemona, fû ales de soborul românesc din București, care, după concepția curentă atunci, se gândia mai mult la ortodoxie decât la neam². El făcû jurământul formal de ortodoxie neprihănită.

Ioasaf trecû în Ardeal ca un răsplătitor și pedepsitor, simțind în el toată căldura unui învierșunat apărător al ierarhiei statornicite, al neschimbatei canoane. Scoaterea lui Sava Brancovici o mărturisiă fățiș ca un abuz, căci episcopul numai de Patriarhul său drept-credincios se poate judecă, iar nici de cum de «Craiul» mirenilor, — și de popii lui unguri, eretici, încă mai puțin. Sava trebuia să facă apel la Constantinopol, de unde ar fi venit delegați patriarhali. Tipărirea de cărți pentru slujbă în sens calvin e un mare păcat, și el nu se va face cu niciun preț vinovat de dânsul, ci, ca ierarh ortodox, recunoscând însă, ca limbă îngăduită în Biserică, limba poporului, «va tâlmăci și va da la lumină cărți de credință dreaptă». Fără să întrebe pe nimeni, cu puterea lui vlădicească, netăgăduită, el scoase pe protopopii calvinizanți din Armeniu, Săcădate, Mohu, Corabia și Daia. Eră hotărât, cu puterea dela Patriarhul Dosofteiu, a izgoni pe preoții însurați a doua oară.

Orice s'ar zice, din punctul de vedere național astăzi, orice s'ar fi zis atunci din punct de vedere calvin, de

¹ Chrys. Papadopoulos, o. c., pp. 34-5.

² Candidați mai fuseseră un Nicodim și un Partenie, — Români amândoi, cred; *Condica sfântă*, n-le XVII-VIII; cf. Popea, *Vechea Mitropolie*, pp. 9-10.

protopopii din Vinț, din Daia, din Bălgrad, Inidora, Ilia, Tuscea și Romoșel, reprezentanții legii reformate în mijlocul Românilor, ba chiar de protopopul Staicu din Brașov, orice-ar fi fost rugați să adauge magistrații din Sas-Sebeș, despre neștiința de românește a unui episcop care ar fi spus grecește și Tatăl Nostru, Crezul, cele zece Porunci și ar fi predicat grecește de Paști — și-l știm că iscălia numai grecește, — oricât s'ar fi cârtit împotriva celor din jurul lui, preoți și călugări răsăriteni cu pletele lungi, oricât ar fi fost învinuit că a dat bani pentru Scaunul său și că a numit pentru dare de bani, — Ioasaf merită tot respectul pentru credința, consecvența și curajul său. Ortodoxismul militant intrase cu Ioasaf, zis Acachie, în Ardealul deprins cu toate uneltirile religioase impuse de Guvern, cu toate prefăcătoriile și imbrobodirile. Când i se ceru socoteală de un sinod chemat pentru a-l izgoni, nu voi să recunoască forul înaintea căruia, el, episcop, fusese admis; cerând să-l asculte Craiul însuși, fără a spune o vorbă de îndreptățire, se lăsă despoiat de mitră și cărjă de către aceia cari nu i se puteau înfățișa altfel decât ca niște barbări și eretici, prigonitori ai Bisericii celei adevărate (12-14 Iulie 1672)¹.

Ioasaf plecă spre o mănăstire de odihnă, incredințat — și pe deplină dreptate — că și-a făcut datoria întreagă. Mitropolitul Teodosie, din partea lui, bine sfătuit și energic îndemnat de Patriarhul Ierusalimului, nu eră om care să facă pe voia lui Apaffy, lăsând a se izgoni episcopul pe care-l alesese și-l sfîntise după canoane și trimetînd apoi după poruncă un altul sau alegînd și sfîntînd pe acela ce i-ar fi fost trimes de dincolo, de către soborul de alegere și de «Craiul», stăpînitor și în Biserica Românilor. Dacă superintendentul Tophaeus își avuse răzbunarea, Teodosie lăsă,

¹ *Mon. Comititalia Transylvaniae*, XVII, p. 292 și urm.; *Török-Magyarokori Allam-Önmánytör*, VI, pp. 273-4. Cf. *Sate și preoți*, pp. 82-3; Dobrescu, *Fragmente*, p. 43 și urm.

în schimb, mai mulți ani de zile Ardealul fără păstor, odată ce nu-i folosise înștiințarea pe care o dăduse la 1680. Ba încă se făcu drum într'acolo, la 1683, fraților Lichudis, pe cari Dosofteiu de Ierusalim îi trimisese în Moscovia pentru a întemeia acolo o Academie; ei petrecură o bucată de vreme în Țara-Românească, bine primiți de Șerban Cantacuzino, și de aici trecură în Ardeal, unde stătură vre-o trei luni, cercetând cu deosebiți teologi despre deosebitele întrebări teologice și despre Purcederea Sfântului Duh¹.

Ioan din Vinți avu în acest răstimp conducerea, în cel mai răspicat sens calvin și în cel mai josnic servilism guvernamental, a Mitropoliei neocupate. Despre înălțimea lui de concepție ajunge mărturisirea făcută la sinodul din 1682 că principele, «Craiul», are toate drepturile asupra tuturor bisericilor din țară, pentru că lui și Împăratului turcesc, iar nu Patriarhului, îi plătește lumea birul². Așezându-se

Sas-Sebeș — nu în Bălgrad —, el începù și lucrul de tipar pe care-l doriau stăpânii săi: o culegere de predici la morți, culeasă din cărți ungurești, *Sicriul de aur* (1683) și o cârtică de morală calvină, un fel de catehism poporal, *Cărarea pre Scurt*, au fost traduse de el în românește. În sfârșit acela care la orice prilej se arată încunjurat de toți protopopii și totu săborul Rumănilor din Ardeal, înu la 1684 și un sinod după normele prescrise de Tophaeus, patronul său³.

Numai când Ioasaf muri, Biserica românească de dincoace le munți, a principatului muntean, alese un înlocuitor al ei, pe un călugăr de loc din Veștem, satul lui Teodosie, pe unul care poartă caracteristicul nume de Sava, ca amintire a Vlădicăi prigonit și întemnițat de Apaffy; el

¹ Chrys. Papadopoulos, *Πατρ 'Ισρ*, pp. 194-5.

² *Mon. Com. Trans.*, l. c., p. 293.

³ *Ibid.*, XVIII, p. 237.

veni din Țara-Românească, aducând cărțile de slujbă românești tipărite acolo și pe care Domnul i le dăduse cu mâna lui¹. Ioan din Vinți și ai lui, atâtați de neîmpăcatul Tophaeus, nu-l vor fi primit, sau el va fi părăsit iute, prin moarte sau prin retragere, rostul său de Vlădică.

Dar la 1-iu Iunie 1685 soli munteni dela Șerban-Vodă, care se încredințase că Turcii nu vor sprijini pe Csáky², se aflau la Făgăraș, și ei se învoiau a părăsi cauza acestui «vanzător al Ardealului» și a încheia cea mai strânsă legătură de apărare reciprocă cu Apaffy³. O urmare fû și aceea că principele Ardealului se înțelese la alegerea în Mitropolia din București și după normele voite de Șerban a unui nou Vlădică ardelean. Se alese Varlaam, ucenic poate al Mitropolitului muntean cu acest nume, care plecă la 23 Decembre 1685 din Brașov, cu alaiu, pentru a căpăta puterea episcopală dela izvorul ei tradițional și canonic⁴. Avuse doi concurenți greci, pe egumenii dela Cotroceni și Radu-Vodă; îl sfințiră Teodosie și Daniil, fostul episcop de Ardeal. E drept că, la întărire, în ziua de 19 April 1686, i se impuseră condițiile știute, dar nu și pe acelea care se adăugiseră pe vremea lui Sava Brancovici⁵. Și Varlaam ținû apoi soboare binecuvântate de noul superintendent, Ștefan Horthy⁶, și el lăsă pe Ioan din Vinți și pe Gheorghe din Daia, indiscutabili calvini, să lucreze cele d'întăiu *cărți de slujbă* românești, cu dogmă «curată»: un *Ceasloveț* din 1687, o *Rânduială a diaconstvelor* din același an și, în 1689, un *Molitvenic*, pe lângă opusculul *Povestea la 40 de mucenici*. Altfel bun gospodar, el făcû daruri Bisericii din Bălgrad, de

¹ Sânt amintite în averea Mitropoliei; Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 261; Mangra, o. c., p. 95.

² *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 296 și urm.

³ *Mon. Com. Trans., l. c.*, pp. 341-4, no. xcv.

⁴ *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 228.

⁵ *Mon. Com. Trans., l. c.*, p. 486 și urm.; Cipariu, *Acte și fragmente*, pp. 238-9; *Cond. sfântă*, n-le XXI-II; cf. n-le XIX-XX.

⁶ Cipariu, l. c., pp. 264-5.

mult lăsată în părăsire pe vremea certelor dintre episcopi și protopopi¹. Prima să fie numai «Vlădica» Românilor, al căror «pispec» se intitulă Horty, ca și, după dânsul, Ștefan Veszprémi².

Se găsisse în sfârșit un om moale care știă să împace ortodoxia din inima lui cu calvinismul scos la iveală în toate chipurile și Domnul muntean nu mai eră aplecat să se îndușmănească pentru prefăcătoriile lui Varlaam cu aliatul ce câștigase în 1685.

CAP. V.

Biserica moldovenească dela căderea lui Gheorghe Ștefan înainte. Noile lucrări literare și tipărituri în Moldova. Mitropolitul Dosofteiu.

În 1664, când veni întâiu ca arhidiacon pe lângă arhierul său³—și, îndată, înlocul ca exarh pe Patriarhul Nectarie în țerile dela Dunăre,—apoi în 1669, când făcù cel d'întâiu drum al său în Moldova, Dosofteiu a putut cunoaște la Curtea lui Dabija-Vodă, care se arată dela început un călduros sprijinitor al elenismului și ortodoxiei reprezentate de cucernicii oaspeți din Răsărit, pe un arhieru român, care purtă același nume ca și dânsul și aveă aceleași gusturi de cărturar, aceiași plăcere pentru tiparul în slujba legii, aceiași hărnicie. Dosofteiu Moldoveanul eră dintr'un neam de negustori răsăriteni: tatăl său se chemă doar Leontari, bunicul Barila, iar mama Misira, toate nume care nu sună tocmai românește⁴. Fiindcă el zice tatălui

¹ Șincai, III, p. 206.

² Cf. Bunea, *Vechile episcopii*, pp. 140-2.

³ Dosofteiu, *Psaltirea în versuri*, prefața a doua; Nectarie, 'Αντίρρησις, Iași, 1682, Prefața.

⁴ Arch. ist., I¹, p. 118.

său «Leontar Barilovici», fiindcă încă dela mănăstire știă, nu numai slavonește și grecește, dar polonește și latinește, trebuie să se creadă că neamul lui se așezase în Polonia, unde trăiau o sumă de Greci și Armeni hrănindu-se cu negoțul, iar numele mătușei sale, Stanca, și al unui cumnat, Șerbul, dovedesc că ai lui se strămutaseră mai de mult în Moldova¹; ei se socotiau, spune un cronicar care a cunoscut pe Dosofteiu, printre «mazili»². A petrecut câțiva ani poate la Schitul-cel-mare, slavo-românesc, din Galiția, dar mai ales la Pobrata, mănăstirea rămasă un timp în uitare și aproape în părăsire, căreia însă Vasile Lupu îi dădă la 1645-6 un nou zid de împrejmuire și-i va fi făcut și alte daruri, «văzând lucrurile mănăstirii învechite»³ și, adăugim, stricate de pe la 1620⁴, după năvăliri de hoți, beți, focuri, rămăind biserica doi ani și descoperită⁵.

La 10 Maiu 1658 Dosofteiu eră, deși încă tânăr, episcop de Huși, înlocuind pe Teofan, precum tot atunci Sava înlocuie pe Anastasie la Roman: lămurirea o putem găsi în căderea lui Gheorghe Ștefan-Vodă, în fuga lui trădătoare: în vremea unui Domn dela Turci, Gheorghe Ghica, bănuim un sinod ca acela din 1600 împotriva episcopilor pribegi⁶. Mitropolit rămăsese încă Ghedeon, deși omul lui Gheorghe Ștefan și agentul lui de odinioară la Moscova; tulburările moldovenesti din 1658-9, cu năvălirea Domnului mazil și cu scurta Domnie a lui Constantin Basarab, care, gonit dela Munteni, își încercă norocul și în Moldova, dădură lui Ghedeon prilej să se compromită și mai mult. Astfel el fu scos în folosul lui Sava

¹ G. Popovici, *Index Zolkieviensis*, în *Candela* pe 1884, pp. 750-1; Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 279.

² Neculce, p. 233.

³ *Inscripții*, I, p. 62.

⁴ Mărturia lui Dosofteiu; Melchisedec, *Notițe*, pp. 163-4.

⁵ *Ibid.* Șoldan Vornicul și Gheorghe fratele lui Vasile-Vodă lucra-
seră la clisearniță, la un turn și la trapezării, dar luându-și ca plată o
parte din avutul mănăstirii; *ibid.*

⁶ Cf. Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 125-6; *Cron. Romanului*, I, pp. 277-8.

de Roman, călugăr dela Secu și ucenic al lui Varlaam, lângă care i se și odihnește trupul, în marginea păreților mănăstirii lui Nistor Ureche. În acest chip Dosofteiu, cleric cult și de neam bun, căpătă episcopia Romanului. El întrebuință banii săi, și alții pe cari-i putuse căpătă, pentru a drege Po-brata, de unde pornise, înaintuind trapezăria, făcând o a doua pentru vară, dăruind veșminte și altă zestre¹; mai târziu, la 1677, el eră s'o închine, «pre mâna» lui Dosofteiu Patriarhul Ierusalimului, unde «sânt începăturile spăsării rodului omenescă»².

Răsăritean de obârșie, avându-și rădăcini în Polonia, păstrând tragere de inimă pentru această țară, Dosofteiu trăia într'o vreme când râvna închinărilor se pornise din nou: la 1660 Hlincea, isprăvită de Ștefan, fiul lui Vasile Lupu, trece la o mănăstire din «Rumelia»³; mănăstirea lui Teodor Movilă din Burdujeni, înnoită de Costinești, fû supusă mănăstirii atonice Sf. Pavel; apoi, încă dela început, va fi fost înclinată mănăstirea din Dealul-Mare, a «codrului Iașilor» pe care o făcû Iani Hadâmbul⁴; în sfârșit Duca-Vodă, închinând Cetățuui sale, isprăvită la 1671, ca metoh al Ierusalimului, Hlincea vecină, dădû ca despăgubire mănăstirii «rumeliote» Andriano dela Argyrokastron biserica Sf. Ioan Gură-de-aur, pe care o făcû la Iași în 1682⁵. Dosofteiu stătû astfel, dela început, supt înrăurirea omonimului său grec, care-l sfătuiă în chestii de dogmă și de canoane. Deci fiul lui Leontari nu poate fi privit ca reprezentând același curent românesc ca și feciorul de țeran Varlaam. Iubirea lui însă pentru lege, talentul său de a scrie, în prosă și chiar în versuri, într'o limbă pe care o stăpâniă acum foarte bine, munca lui

¹ Melchisedec, *Notițe*, p. 165.

² *Ibid.*

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 280.

⁴ *Inscripții*, II, pp. 106-7, no. LXI.

⁵ Cf. N. Costin, pp. 7, 24; *Inscripții*, I, pp. 13-4, no. VII; II, pp. 108-9, no. LXIII; pp. 131-3, no. xv; Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 280-1. Clopotele Cetățuui, turnate în Danzig, sânt din 1669.

pentru a da Moldovei un tipar nou, îl așează, nu numai printre cei d'întăiu ierarhi ai Românimii, dar și printre cei mai vrednici ctitori ai literaturii noastre.

La 5 Ianuar 1664 muriă Mitropolitul Sava ¹. Un Ghedeon, poate altul decât cel vechiu, pe care nu înțelegem de ce l-ar fi adus înapoi Istratie-Vodă Dabija, un Ghedeon de *postrig* din Secul, unde a dăruit o Evanghelie slavonă, — scrisă de «pisețul» Daniil —, la 14 Mart 1664, și unde e îngropat supt o piatră fără inscripție, — îi luă locul, ținându-l vre-o șapte ani ², căci numai în 1671 Dosofteiu se întâlnește 'n Scaunul arhiepiscopal ³. Poate însă că el urmase lui Ghedeon încă dela 1670, căci în ziua de 26 Ianuar 1671, Duca-Vodă, om lacom și crud cu boierii, dar evlavios, darnic pentru cele sfinte — a făcut, după modelul Trei Ierarhilor, pe deal de-asupra Iașilor eleganta mănăstirea Cetățuia, încinsă cu un fin brâu de sculpturi —, scriă «fraților» dela Lemberg să-i tipărească «400 de Psaltiri după cartea ce adaug aici, scrisă cu litere slavonești, dar în limbă românească, ca să poată înțelege mai lesne poporul, care nu știe slavonește, precum și o carte *Cazania*, cu întrebări și răspunsuri» — deci un fel de Catehism ortodox — «în scrisoare românească», ce trebuie să iasă numai în două sute de exemplare, spre «învățătura creștinilor, răspândirea măririi lui Dumnezeu», — căci, spune Vodă, sau Mitropolitul care dictează în numele său pisarului leșesc, «prin cărți sfinte se împrăștie credința pravoslavnică și din ele-și scoate Biserica lui Dumnezeu știința și așezămintele» ⁴.

La Lemberg însă nu se găsi o primire bună pentru această propunere. Atunci Domnul se îndreptă către călugării dela Uniev, alți tipografi, și la aceștia apără, numai

¹ *Inscripții*, I, pp. 31-2, no. 68.

² Pomenit încă la 15 August 1670; Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 282. Cf. *Notițe*, pp. 23-6

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 282.

⁴ Hurmuzaki, *Supl.*, II ⁸, pp. 84-5, no. LI.

în 1672-3 însă, după căderea din Domnie a lui Duca și în mijlocul tulburărilor războiului dintre Poloni și Turci, minunata carte de versuri, nouă în țesătură și plină de energie concisă, carte lucrată în curs de cinci ani de zile, care e *Psaltirea* în versuri a lui Dosofteiu, în stare ea sigură a-i asigura gloria literară: și astăzi se cântă versuri dintr'nsa de copiii cari străbat cu steaua străzile orașelor noastre năpădite de alte datini și stăpânite de alte gusturi¹.

Gândul lui Dosofteiu eră însă mai mare și cu totul nou: voia să puie în mânilor preoților cartea românească de slujbă, apărându-se împotriva ortodocșilor tipicari cu vorbele cunoscute ale Apostolului Pavel, pe care le întrebuintau și calvinii, precum și cu acelea, mai puțin răspândite, ale lui Marcu de Alexandria². Dacă *Psaltirea* lui e numai pentru învățătură, el trecu îndată la alte cărți, care trebuiau să smulgă calvinilor unul din cele mai firești și mai puternice mijloace de propagandă. Călugării dela Uniev îi trimeteau odată cu *Psaltirea* în versuri, care aveă la sfârșit *Crezul în slavonește*, versificat, al Sf. Ambrosiu de Milan și Augustin de Hippona, și un *Acaftisteriu* românesc și el, dar cu titlul mai mult slavon: cuprinde Paraclisul Maicii Domnului, canonul din Sămbăta Paștelor, *cu întreaga slujbă de seară în românește*, «canonul la toți sfinții den paraclis», rugăciuni pentru cine merge la cuminecătură³. Cărticica fû așa de mult căutată, încât peste câtvă timp trebuî să se deă o a doua ediție, într'o cărticică în-12, din care nu mai avem niciun exemplar complet⁴.

Lucrul lui Dosofteiu fû zăbovit de împrejurările neprielnice ale războiului. Mitropolitul, împreună cu noul epi-scop

¹ Cf. *Ist. lit. rel.*, p. 183 și urm.

² Prefața ediției a doua din *Liturgie*; *Bibl. română*, I, pp. 232-3; no. 77.

³ Cf. și Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 300-2.

⁴ *Ist. lit. rel.*, p. 196, nota 2.

de Roman, Teodosie¹, cu Serafim, trecut în 1667 dela Hu la Rădăuți, în locul Putneanului Teofan², și cu noul episcop al Hușului, Ioan, călugăr dela Secul³, se află în tabăa Turcilor în Iunie 1673⁴. Când noul Domn, Ștefan Petr sau Petriceicu, un iubitor de creștini, fără multă chibzuia. însă, luă hotărârea de a trece la Poloni în lupta dela Hotii el eră sigur de învoirea lui Dosofteiu. Turcii rămâind în în stăpânirea Moldovei, pe care Ștefan nu putu s'o ție decă scurt timp, cu ajutor polon — Decembre 1673 până la Ianua 1674 — Dosofteiu trebui să fugă împreună cu el. Când s întoarse apoi, în Domnia lui Dumitrașcu-Vodă Cantacuzin apărat de Tatari, el găsi un alt Mitropolit, care nu eră altu decât Teodosie de Roman. Fostul Mitropolit nu cuteză s iasă din mănăstirea Sf. Sava, unde-l apăra autoritatea prie tenului său, Patriarhul de Ierusalim⁵; el stătea aici ca în tr'un fel de închisoare onorabilă, — soarta Vlădicilor mazili pentru motive politice, — și de acolo nu-l scoase decât ieșire dîn Domnie a lui Dumitrașcu-Vodă. Încă din 7185 — 1676-7 — supt Antonie-Vodă Roset, Dosofteiu, ca «Mitro polit al Sucevei», împreună cu Ioan, trecut la Roman, cu Serafim de Rădăuți și cu noul Hușean Calistru⁶, închină mănăstirea sa Pobrata, la care se făcuse ctitor nou, către Sf Mormânt, pomenind și pe Domnul din Scaun, pe «cinstita sa Doamnă, Zoe, și pe «iubiții fii ai lor⁷. Cât despre Teo dosie, el mai trăia la 1697 în Focșani, îndeletnicindu-se cu gospodăria sa de mazil⁸.

¹ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 302-3.

² Acesta moare la 1670; Wickenhauser, *Radautz*, p. 29.

³ Îngropat acolo; *Inscripții*, I, p. 32, no. 70. Cf. *Cron. Hușilor*, I, pp. 131-2.

⁴ *Ist. lit. rel.*, p. 180 și nota 2.

⁵ N. Costin, pp. 12-3.

⁶ La mijloc între el și Ioan fusese și un Sofronie; Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 136 și urm.

⁷ După *Candela* pe 1885, p. 147 și urm., în Melchisedec, *Notițe*, p. 162 și urm.

⁸ *Studii și doc.*, VII, pp. 321-2, no. 23; p. 323, no. 30 și nota.

Rămânând asigurat în Scaun, având peste puțin, din Novembre 1678, în Domnia Moldovei pe ocrotitorul care-l făcuse Mitropolit, Dosofteiu luă iarăși șirul tipăriturilor românești. Data accasta, el nu mai ceru să i se tipărească lucrările peste hotare, ci căută a-și face, cu banii Domnului ce-i stătea în ajutor la toate, o tipografie în țară. Slova o căpătă dela Patriarhul cel nou al Moscovei, Ioachim, care abia începuse el însuși lucrul cărților slavone curate, de care avea nevoie Biserica lui, în sfârșit liniștită. Va fi avut mijlocitor pe acel Nicolae Milescu, fost școlar la Trei Ierarhi, fost secretariu la capuchehaia moldovenesc din Constantinopol, fost al doilea sau al treilea Spătar și ajutor, din partea lui Ghica-Vodă, al «Craiului» Acațiu Baresai, fost favorit al lui Ștefan-Vodă Lupu, în sfârșit, — care-l «însemnă» la nas pentru înțelegerile sale trădătoare cu «Cărnul» Constantin-Vodă. După ce întâlnise pe Gheorghe Ștefan pribeagul și mersese pentru afacerile lui până la Stockholm, unde dădă în «Enchiridion sive stella orientalis occidentali splendens» o mărturisire de credință ortodoxă, în care, ca și în «Scutul» lui Dosofteiu de Ierusalim, se înlătură orice element calvinesc furisat dela Lukaris încoace¹, și până la Parisul lui Ludovic al XIV-lea, — Milescu, ne mai având de lucru în Apus după moartea Domnului său, la 1668, trecu la Ruși. Nicolae Spătarul slujise la «biuroul ambasadorilor», în care se află la 1674, lucrase la Moscova, începând din 1672, mai multe cărți de cunoștinți elementare care lipsiau până atunci Rușilor — a scris și despre tălcuirea proorociilor² și despre sibile — și călătorise pentru Țar până în Siberia și la granițele «Chitaii» depărtate. Se împrietenise și cu Paisie Ligaridis, care voi să-i lase în 1673, când nădăjduia să poată pleca în Palestina, casa-i din Moscova³, și mai târziu

¹ *Enchiridion*, se află în «La perpetuité de la foy de l'Eglise catholique touchant l'Eucharistie», Paris, 1669, II, p. 50 și urm.

² Cf. *Ist. lit. rel.*, p. 176 și nota 3.

³ Chrys. Papadopoulos, *Истор. Исп.*, p. 168.

Dosofteiu de Ierusalim îi ceru — la 1689 — o descriere grecească despre China, și din raportul lui Milescu mai ales redactă Hrisant, nepotul Patriarhului, acea carte despre «China Supusă», acca *Κίταϊς δουλεύουσα*, care s'a tipărit numai în zilele noastre ¹.

Prin Spătar, întors din China, se căpătară literele rusești mărunte, rotunde, aduse de diacul Ionașco al lui Bilăi, deci Bilevici, cu care se începă tiparul cărților românești la 1679, de meșterul rus Vasile Stavnițchi, ajutat, pentru săpăturile în lemn, de faurul român sau țigano-român Stancul, și, pe lângă ei, de un Mitrofan, din noua mănăstire de cărturari a Bisericanilor, care dădă și Rusiei un episcop, pe Pahomie de Voronej ², și de ucenicii săi Ursu, Nicolae și Andreiu.

În aceste împrejurări se tipări în Iași, la 1679, cea d'întăiu *Liturghie* în românește, «Dumnedzăiasca Liturghie» a lui Dosofteiu, cu materialul liturgic tradus din grecește, și nu din slavonește, după obicei, ca un «dăr limbii românești» și, în același timp, o carte de ajutor pentru preoții «carii nu 'ntăleg sārbiaste sau elliniaste»; cartea fū așa de bine primită, încât trebui să se dea la 1683 o nouă ediție,— binecuvântată de Patriarhul Partenie de Alexandria, ce se află în Iași,—în format mic, pe care o îngrijă tipograful român Nicolae ³. Ea cuprinde și o sumă de molitve, la sfințitul antimiselor, la prinosul roadelor, la «aria cîa cu pâine», la «culesul viilor», la vinul pus în crămă, la cuminecătură, la colive, la «blagoslovitul mățășorelor la Duminica Floriilor»; apoi Cazania la Joia Mare, un «cuvânt de învățătură», slujbe de vecernii și de utrenie, «otpusulă», denii, polu-noștință, «văzghisenii» de Paști ⁴. În al doilea an, Mitropolitul, ca odinioară Coresi Ardeleanul, și pentru același motiv, ca

¹ *Ist. lit. rel.*, p. 177.

² Melchisedec, *Notițe*, p. 76 și urm.

³ *Bibliografia română*, I, pp. 262-3.

⁴ V. *ibid.*, I, p. 262.

să împace judecata cea nouă cu prejudecățile cele vechi ale altora, și cu aceiași îndreptățire — că «grădina încuiată și fântâna pecetluită, de dănselle de-amândoaă ce folosu-i», se publică o Psaltire slavo-română, tradusă după Biblia lui Ieronim, cu adaus de rugăciuni, într'o foarte frumoasă limbă românească. În 1681, Dosofteiu dă un «Molitvănicu de 'n-fălesu», cu «tainele svintei Besiarici, cu carile să face spăseniia noastră a creștiniloru», Molitvenic întreg, afară doar de acele molitve, speciale și locale, care se dau întâiași dată în anexele la a doua ediție din Liturghieriū, — unele din bucăți fiind alcătuite de Mitropolitul însuși, ca acea rugăciune pentru ploaie pe care a scris-o, cum însuși spune cu acest prilej, la 23 Iunie 1674, în Cetățuia lui Duca-Vodă. Un *Octoih*, din care s'au păstrat numai câteva foi, veni acum la rând¹. *Parimiile preste an*, date de «tipar-nița țărâi» la 1682, în Octombrie, care începe cu lauda în versuri a Domnului și a lui Ioachim, Patriarhul dăruitor de tipar, cuprind, pe lângă traducerea unei părți din Scriptura Vechiului Testament, care se cetește în biserică, în timpul postului mare, și «canoane» din Triod, Penticostariu și Mineie. În același timp, dela 1682, pentru citire însă, nu pentru întrebuințarea în biserică, el începea ediția Vieților de Sfinți pe care, din slavonește, cât și din grecește, începuse a le traduce de mult, supt Gheorghe Ghica².

Când Polonii năvăliră iarăși în țară după despresurarea Vienei, în Decembrie 1683, și luară cu dănsii pe Duca-Vodă, pentru a pregăti o stăpânire de trei luni lui Ștefan Petriceicu, Dosofteiu n'avu niciun amestec în această ispravă. Rămase Mitropolit și după plecarea lui Ștefan-Vodă, și găsi vorbe bune pentru Dumitrașcu Cantacuzino, care fu numit atunci

¹ *Bibl. Română*, I, p. 263, după Melchisedec, in *Rev. p. ist., arch. și fil.*, I, p. 275.

² Două din cărțile ce a întrebuințat, o «Culegere de istorii» și *Βιβλίον καλούμενον 'Εκλόγιον* din Veneția, 1663, se află încă azi la Academia Română, și ele cuprind însemnări de ale lui; cf. *Ist. lit. rel.*, p. 197 și urm.

a doua oară. Sfinți și pe Constantin-Vodă Cantemir, biet om bătrân care nu prea înțelegea mult din cărți și nici n'avea aplecare să cheltuiască pentru ele, chiar dacă ar fi fost ca părintele Vlădica să-l puie și pe dânsul ca și pe Duca în rândul celor mai mari Împărați binefăcători ai Bisericii. În 1686, însuși regele polon Sobieski, cu care era înțeleasă toată partida Costineștilor — Miron Costin, marele cronicar și autorul de versuri, de poeme despre Moldova, în limba polonă, își creștea copiii la Iezuiții din Iași¹, iar Grigore Hăbășescu Hatmanul, în numele lui și al altor boieri, făcea, la 30 Mart 1673, o profesie de credință curat catolică, declarând că așteaptă tot binele Creștinătății dela Papa² — intră în țară și ținu câteva zile Iașul, din care fugise Vodă Cantemir. Marele lui plan de a păstra Moldova, izgonind pe Tataři, se zădărnici însă prin neizbânda expediției făcute de dânsul în Bugeac; Polonii trebuiră să iasă din Moldova, nu fără oarecare rușine și multe suferinți³.

Dosofteiu va fi venit cu icoanele înaintea cuceritorului creștin, și el crezută deci că nu mai poate să rămâie în țară: luând cu dânsul odoare, odăjdii, documente ale Bisericii moldovenești, ba chiar și moaștele Sf. Ioan cel Nou, crezând deci că are dreptul a duce cu el toată zestrea de veacuri a Mitropoliei, pe care o despoia acum, după ce până acolo o ilustrase, el plecă în suita lui Sobieski, dela care așteptase mântuirea. Ca o pedeapsă pentru această faptă nescotită, nu se mai putu întoarce niciodată în țară.

Neapărat că un sinod strâns de Cantemir trebuî să ieie în cercetare fuga lui Dosofteiu, părăsirea de Scaun, despoierea Bisericii, păcate din cele mai grele pe care le poate săvârși un arhiereu. Se ceru amestecul Patriarhiei, și de-

¹ Pentru aceasta, v. *Studii și doc.*, I-II, p. 54 și urm.; *Conv. lit.*, pe 1907.

² I. Ardeleanu, *Istoria dieceșei române greco-catolice a Oradei-Mari*, I, p. 122.

³ Cf. *Studii și doc.*, XI, p. 161 și urm.

de-ai Bisericii celei Mari dela Țarigrad luară parte erisirea și afurisenia unui Mitropolit care fugise cu rege catolic¹. Dosofteiu fû numit atunci episcop polon părțile rusești, la Zolkiew, de unde nu se mai clintî; cu răția veșmintelor arhieresti furate din Moldova, el obiș-
 ă să se îmbrace pentru a sluji cu pompă la zile mari și
 lc, și atunci nobilii noii sale patrii, deprinși cu simplitatea
 solană a necărturarilor Vlădici ruși, rămăneau uimiți, vâ-
 l «frumoasa ȣeremonie ce eră în Biserica țerii noastre»².
 ecu apoi la Muscali și căpătă dela dânsii, când luară dir
 1 Azovul, episcopia acestui oraș. Dar Turcii îl căpătară
 oi la 1711, după neizbânda războiului dela Prut, și
 mci bietul episcop de Azov, care desprețuisse strălucirea
 tropoliei moldovenesti, se adăpostî în săracul port vecin
 Taganrogului, și, acolo, între pescarii sălbateci, își apără
 viața în același an 1711, care văzû falimentul politiceî
 știne de nuanță rusească, precum anul 1686 văzuse fa-
 tul aceleiași politice în veșmânt polon³.

Acest fugar, sortit să mântuie în păreri de rău, departe
 țara sa, pe care n'o văzuse de peste douăzeci de ani,
 use însă prin cărțile sale, nu numai o însemnată
 ă literară, dar, în același timp, începuse o adevărată
 oluție bisericească, din cele mai potrivite cu timpul și
 folositoare pentru dezvoltarea neamului.

Ceia ce spuseseră deslușit, din spirit calvin, primit cu
 sau fără voie, Vlădicii ardeleni, în tipăriturile lor pe-
 a poporului, ceia ce îngânaseră încă sfios un Varlaam,
 Ștefan al Ungrovlahiei în «cărțile românești» publicate
 dânsii, se proclamă, se trâmbiță acum în auzul oricui,
 puterea unei convingeri ce stăpânește viața întreagă.
 urchia se dă la lumină prin tipar, spune titlul însuși,
 'ntăliagă totû sp[ă]seniia lui Dumnedzău cu întreg

nțiune la Neculce, p. 233; cf. N. Costin, p. 36.

culce, l. c.

Candela, l. c.

înțales». Dosofteiu goniă astfel pe calvini, la cari se gândeste când apără cultul sfinților făcători de minuni, în prefața «Proloagelor» sale, din cea mai puternică a lor cetățuie, și dădea cartea sfântă, ca hrană sufletească, de citit și de ascultat în biserică, mai ales — căci în popor erau așa de puțini cei cărora putea să li folosească de-a dreptul! — unui popor întreg. Cea ce, prin ascunzători de mănăstire, lucraseră, după priceperea lor, un Rafail de Dragomirna, tălmăcitor la 1661 al unui Paraclis, un Stoica, dela care avem, în manuscris, un Molitvenic din 1669¹, — ieșia acum la lumină, spre folosul multora, în forma dată de Mitropolitul Moldovei. Și aceste cărți erau sigure și curate, controlate cu originalele elinești, traduse de-a dreptul după acestea. «Slovenii» nu mai erau dascălii și stăpânii; din același izvor luaseră și ei mai de mult, de același izvor se apropiă acum și neamul nostru, pentru a-și sătura setea de Scriptură. Tot ce venia din trecutul slavon nu mai avea acum același preț ca mai înainte, o revizuire generală sau mai bine o nouă formă a întregii literaturi bisericești pe temeiul cercetării răbdătoare a celei d'întăiu tradiții scrise — până la evreiește e adevărat că nu se urcau noii tălmăcitori, ca aceia cari, în Ardeal, dăduseră *Palia* din 1582 sau *Noul Testament*, *Psaltirea* din 1648-51 — se impunea.

CAP. VI.

Tipăriturile Mitropoliților munteni Varlaam și Teodosie

Îndemnându-se din munca roditoare ce se cheltuia în Moldova, Mitropolitul muntean Varlaam se gândeste și el a începe tipărituri, ca în vremile luminate și fericite ale lui Matei Basarab. Deocamdată nu se încumetă a prefăce în românești părți din Scriptură, dar el plătește unor «dascăli», din

¹ V. Gaster, *Chrestomatia*, I, pp. 178 și urm., 175 și urm.

cei de limbă slavonă, tot mai rari și mai slabi, să-i traducă o lucrare, ieșită la Lemberg, a lui Ioanichie Galetovschi, arhimandrit de Cernigov, și ea apare la 1678, cu planse săpate de Rusul Ivan Bacov — și tiparul eră de formă ru-sească, luat din Moldova, fără îndoială. «Cheia Înțelesului», cuprinzând un număr de lămuriri pentru cei ce voiesc să înțeleagă mai adânc cărțile sfinte. Eră încă un început slab, o cârtică aleasă întâmplător, mai mult dovadă de ambiție decât de înțelegere.

Dar iată că Domn ajunge Șerban Cantacuzino și că Teodosie Mitropolitul vine de-și ieă locul lângă dânsul. Fratele noului Domn, Constantin, e un om foarte învățat, de o cetire și de o erudiție unică, fost școlar al lui Gherasim Cretanul și al lui Dionisie, cultivat apoi la școala înaltă din Padova¹; știe — dacă nu slavonește, — grecește, elinește, are o frumoasă bibliotecă pe care a cules-o răbdător în vremea petrecerii sale prin Apus, bibliotecă din care se mai culeg din timp în timp cărți răzlețe. Nepot de fiică al lui Radu Șerban, el se simte, cu toată obârșia grecească a tatălui său, Român și urmaș al Domnilor Terii-Românești. I-i jale de halul în care i-a ajuns neamul și, până să-l plângă în Cronica sa, rămasă neisprăvită, a tuturor Românilor, el îl zugrăvește cu amărăciune în prefetele cărților religioase tipărite în Domnia fratelui său. «Jalnic și plânguros lucru», spune el, e a se vedeă «atâta micșorare și călcare rodului nostru cestui rumănesc, carele odată și elū numărat între putearnicile neamuri și între tarii oameni să numără, iară acumū atâta de supusū și de ocărătū iaste, cât nice învățătură, nice știință, nice armă, nice legi, nici nice un obiceiiu între totū rodulū ce să pome-neaste astăzi Rumân — între Rumâni ce zicem, cuprindem și pe Moldoveani, că tot dintr'o fântână cură — nu iaste,

¹ *Operele lui Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, 1901, pp. 11-2.

ce, nește nemearnici și orbi într'un obor învârtindu-se și înfășurându-se, dela streini și dela varvari, doară și dela vrăjmașii rodului nostru, cer și să împrumutează, și de carto și de limbă și de învățătură. O grea și durosă întâmplare!... Cât neștine va putea pentru ca să ajute rodul și fealiul lui, datoriu iaste, și măcaru o scănteae, cătră atâtea mii ale altora focuri mari ce să vādū, zgândărându, de a lumină dentr'un tăclunași câtū de micū, încă neștine a o lăsă și a să lenevi de a nu o mișcă, nu trebue». «Zmăcinarea și măcinarea ce păgâneștile porunci fac», «oștile, răpirile, hlăpiile» îl dor, și el ar vrea prin orice mijloc —, și știe bine că niciunul nu e mai potrivit decât cultura în limba lui —, să ridice neamul decăzut și cufundat în așa de des întunec.

El a fost deci îndemnător la tipărirea de cărți românești, și gândul lui îl simțim în acele prefete care poartă iscălitura lui Teodosie și stau înaintea cărților tălmăcite de «dascălii» cari se tocimesc și se plătesc și revăzute de tineri boieri cu creștere bună, ca frații Greceni: Șerban, încă numai al doilea Logofăt la 1688, și Radu, care, până să ajungă cronicarul domnesc al lui Constantin Brâncoveanu, nu putea aliplă niciun titlu de numele său. Înțelegem de unde pornesc tendințele de a pune la îndemâna preoților, a diaconilor și a oricărui credincios cărțile lui Dumnezeu și cărțile Bisericii: «Bine ar fi și de mare folos cându fieșucarele în osebită limbă a sa o arū auzi [Liturghia] și o arū înțeleage (măcaru și altă slujbă a Besearecii) ...A auzi tuturor den fire și de obște datū iaste, măcaru în streină, măcaru într'a lor însaș limbă; iară a o înțeleage, unii numai sântū, și mai vartos cei numai ce răzmați sântū întru învățătură și ostenescū inoptându și mănecându pe cetaniia cărților... Mulți, de nu mai mulți preoți și alaltū cinū beserecescū de a cunoaște orânduiala și țeremoniile ei, cum a să sluji trebue și fieștecare la vreama ei de a să zice și de a să glăsul, putincioși nu

sântu să...¹. Să dea la toți dumnezăescul cuvântu... Până în zioa de astăzi n'au rămasu niciun neam, nicio limbă (măcaru și varvară și carii la ceale de apoi hotară ale lumii depărtați), ca să nu citească întru a lor limbă dumnezăiasca Scriptură... Nu sântu tainele credinții noastre ca ale Elefsineanilor — misterele de la Eleusis —, «să zacă ascunse și închise, ce toți să cade să ia darurile ceale bogate ale lui Dumnezeu pentru spăseniia lor».

Astfel ieși întâiu o carte de *Liturghie*, în tipografia Mitropolitului Teodosie, lucrând la dânsa călugărul Inochentie și Chiriac ieromonahul, ucenici ai Moldovenilor; se spune în titlu chiar că «s'au datu în lumină întru folosul tuturor preoților și diaconilor, ca să poată pe lesne cunoaște de a sluji cum să cade»; dar în românește sânt numai recomandările către cel ce slujește, tipicul, iar nu și rugăciunile: «Liturghia toată», spune Mitropolitul, sau cel ce scrie pentru dânsul, mai respectuos de tradiție decât îndrăznețul înouitor Dosofteiu, «a o prepune pre limba noastră și a o mută, nice am vrut, nice am cutezat», pentru neîndesțurarea limbii, pentru «lipsa dascăliilor», adică a cunoștințelor mai înalte în cler, pentru «neînțeleagerea năroadelor» de rostul cel adevărat și adânc al Bisericii simbolice, dar și — adică înainte de toate — «pentru neobiciatul Besearecii noastre, ce până astăzi s'au ținut». Altfel, această publicație de concurență și de apărare împotriva unui curent românesc prea hotărât cuprinde același material liturgic ca și tipăritura lui Dosofteiu.

Urmă o *Evanghelie* cu textul înouit, lucrată de Chiriac singur, la 1682. Nu e numai pentru citire, ci și pentru slujbă, și se spune că a «îndereptat-o» și «așăzat-o», în vederea acestui scop, puind-o înaintea tuturor celor ce voiesc să citească, dar mai cu seamă în mâna clericilor, alt frate domnesc, lor-

¹ Până aici din prefața *Liturghiei* muntene din 1680. Celelalte din prefața *Bibliei* dela 1688.

dachi Cantacuzino. *Apostolul* din 1683, cuprinzând și «Faptele Apostolilor» și Epistolele lor, tipărit «întru folosul și înțelegerea pravoslavniciei rumâneștii Beseareci», — altă lucrare a «știuților și învățaților cari s'au întâmplat dascăli», are și el un scop practic. Iar pentru cetirea singur se pregăti, printr'o îndelungată cercetare a traducerilor mai vechi, prin apropierea lor de textul grecesc și versiune Septanților, Biblia întreagă. Lucrează la dânsa un arhiere grec așezat de mai mult timp în țară și cunoscător de românește, Ghermano de Nisa, Nisis (Νίσσης), apoi, neapăra Grecenii, iar ca ultim și de căpetenie revizuitor Stolnicu Constantin Cantacuzino. Această măreață lucrare, pentru executarea tipografică a căreia se aduse din Moldova ajutorul lui Dosofteiu, Mitrofan, pe care acesta-l făcuse pe la 1683 episcop de Huși, ieși într'un strălucit volum în 1688 și e cel d'întăiu document sigur de limbă literară stabilită pe înțelesul tuturor Românilor și la înălțimea oricăror concepții generale omenești.

PARTEA a VII-a.

**LUPTA INTRE
STRICTA ORTODOXIE GREC
ȘI
NOUL ASALT AL CATOLICIS
CU
STĂPÂNIREA LIMBII POPORULUI
IN BISERICĂ.**

CAP. I.

Înrăurirea Patriarhului Dosofteiu de Ierusalim; lupta lui cu catolicismul și încercările catolice în Principate.

Dosofteiu se lăudă că lucrările sale bisericești, în care nu mai eră nimic exclusiv slavon, sânt făcute după tipicul Sfântului Munte și al «Marii Biserici». Cărțile muntene au toate, în titluri și în prefete, însemnarea că sânt scoase «pre izvod grecesc» — *Liturghia* —, «precum umblă [cartea] cea ellinească» — *Evanghelia* —, «după orânduiala și urmarea grecescului tipic», «după adăvărătū izvodū grecescū» — *Apostolul*; *Biblia* se dă la tipar numai cu «voie de la sfânta și muma noastră Beseareca cea Mare». Cum se vede, elenismul bisericesc ne cucerise întâiu, supt Ieremia și Nichifor dascălul, prin ierarhie, apoi, pe vremea lui Teofan, prin canoane și, în același timp, prin tot mai dese închinări de mănăstiri, iar acum, la noi ca și la Moscova, el luptă pentru înlăturarea totală a slavonismului și întemeierea prin noul biglotism româno-elin a unei nouă înrăuriri grecești în literatura și slujba bisericească.

Întru aceasta, a avut un mare rol Dosofteiu Patriarhul «titul» Mitropolitului Dosofteiu¹. Mult timp din anii câți a fost Patriarh al Ierusalimului, l-a petrecut el în Țara-Românească sau în Moldova. Eră la București în Februar

---

¹ Care el îi zice așa; *Bibl. Română*, I, p. 213.

1670, la Buzău, Focșani, Iași în Maiu următor; din Constantinopol, unde plecase, el veni în Țara-Românească în toiu iernii anului următor. Drumul dela București la Iași îl făcea în Maiu-Iunie 1673; în 1674 îl găsim și prin Banat, la Becicherec, de unde merge la Belgrad. În Decembrie 1677 trecea Dunărea spre Capitala munteană, reședință a lui Duca-Vodă. În al doilea an de Domnie al lui Șerban-Vodă, Patriarhul își făcea obișnuita călătorie la noi în Maiu 1680. Apoi veni numai după șese ani, în April 1686, pentru amândouă țerile ¹. În Iunie 1693 el vindea drepturile Scaunul său, asupra mănăstioarei sărăcite dela Polovraci, printr'un act scris românește, cu singura intitulare grecească ².

«Văzând pe Moldoveni că au tipografie», scrie el, «iar Grecii nu, muriam de năcaz.» Plăti în 1680 lui Mitrofan să-i facă una, și acesta, călugăr harnic, care știa și elinește, se prinse. Litera costă o sută de lei numai, și la 1682 putea să apară cea d'întăiu lucrare a lui Dosofteiu.

Acesta voia să lumineze Răsăritul de limbă grecească asupra ortodoxiei, să lămurească nesiguranțele, să înlătore îndoielile, să răspingă orice amestec de erezie. Avea în vedere pe calvini, dar, mai mult decât pe dânsii, pe catolici, pe cari Sobieski, marele rege polon, și înrăurirea franceză în Orient îi sprijiniau din răspuțeri. În 1684 frații Lichudis discutau la Lemberg cu Iezuiții, de față fiind și Domnul prins al Moldovei, Duca-Vodă, și credeau că i-au învins ³, dar îi găsiră și la Moscova unde ambasadorul austriac se lăudă că li-a căpătat voia de a locul statornic ⁴. Simion Polotchi și Simion Medvedev apărau prin graiu și prin scris

¹ Lista, după Lebedev, *Istoria Bisericii greco-răsăritene (rusește)*, Petersburg, 1903, la Chrys. Papadopoulos, Δοκίμιον, pp. 56-8.

² Ștefulescu, *Polovragii*, Târgul-Jiului, 1906, p. 63 și urm.

³ Chrys. Papadopoulos, *Οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων*, p. 195.

⁴ *Ibid.*, p. 198.

părerile Latinilor ¹. Un Iezuit, Mihail Iacovevici, crezù chiar să poată căpăta Scaunul patriarhal al Moscovei după moartea lui Ioachim. Mitropolitul Ghedeon al Chievului eră socotit ca șovăielnic în ortodoxie. Până la sinodul de afurisire din 1690 primejdia catolicismului se păstră încă în Statele Țarului. Izbânzile Polonilor în părțile Moldovei, ale Imperialilor în Banat, în Ardeal, în Țara-Românească păreau să le pregătească terenul; planurile ortodoxe, național-sârbești ale lui Gheorghe Brancovici fură curmate prin întemnițarea lui ².

Dosofteiu prevăzù războiul și are meritul de a-și fi gătit cel d'întăiu armele.

Și în Principate situația catolicismului, despre care, o bucată de vreme, nu se poate spune nimic decât să se înscrie episcopii în *partibus* ai Moldovei, eră mai prielnică, și această mai ale; în Moldova. În această țară, care se chemă că atărnă în ceia ce privește poporația sa latină, de episcopii poloni, pe cari nu-i putură înlocui, cum voiau la 1631-3 — lupte între Baptist Zamoycki, de o parte, și de alta, un della Fratta, un Paolo Bonniccio ³ — Franciscanii conventuali, Vasile Lupu încercă să puie un episcop grec unit, și cerù pentru aceasta dela Papă, cu stăruinți și din partea Împăratului, pe Iacint Makripolari ⁴. Nu-l căpăta însă, și Polonii au și mai departe cu numele păstoria Moldovei catolice: un Kurski, reprezintat la 1660 de Italianul Gabriele Tommasi, un Rudzinski, de la 1665 înainte, un Goracki, numit în 1678, un Dluski, care-și capătă diploma de numire la 1681. Pe vremea acestor episcopi de Bacău, cari nici nu trec granița țerii, — vizitează satele, și mai ales micile colonii catolice din orașe, misionari cunoscuți, cari

¹ *Ibid.*, p. 197.

² V. mai sus, cap. respectiv.

³ *Acte și fragm.*, I, p. 64 și urm.; *Studii și doc.*, I-II, p. XLII, 423-4. N-le XI-II; Eubel, t. c.

⁴ *Studii și doc.*, I-II, pp. 424-5, No. XIII.

lasă descrieri de călătorie interesante, în lipsă de alt folos : Bandini, Petru Parcevič, — cel d'întăiu supt Vasile Lupu în:ă, iar celalt, la 1673 ¹ arhiepiscop de Marcianopol, supt Ștefan Petriceicu, care scrie și la Genova după ajutor împotriva Turcilor și se îndreaptă către Papa, cerând să se facă din nou bisericile catolice dărâmate ². Pe aceeași vreme Matei Basarab cerea, la 1650, să se dea un bun păstor bisericii Baraților din Târgoviștea sa, și i se trimetea, în Februar al anului următor, Conventualul Bonaventura de Campofranco ; Papa numia totodată, după stăruințele acestui Domn, care avea multe legături ascunse cu creștinii din Balcani, pe Francisc Soimirovič, alt Franciscan, la episcopia de Prizren și expedia la Curtea munteană ca plenipotențiar al său pe arhiepiscopul de Sofia, din același Ordin ³. Arhiepiscopului i se datori întoarcerea catolicilor din Câmpulung, trecuți la luteranism încă de mult, la legea lor cea veche ⁴.

Mulți Domni, din interes politic, se arată prielnici așa de mult, încât fac și profesii de credință în sens catolic. În pribegia sa, Gheorghe Ștefan declară că a recunoscut adevărul dogmei romane și, înainte de această aparentă schimbare de lege, ciudatul aventurier Mihnea, care-și zicea Mihaiu-Vodă și râvniă la gloria Viteazului cu acest nume, având nevoie de sprijin împărătesc și de adăpost în părțile apusene, dacă vitejia nu l-ar duce la bun capăt, trimese în 1658, toamna, pe un călugăr franciscan, «confidentul său», Grigore din Chiprovaci, pentru ca să arate ce venerație deosebită păstrează el Scaunului Apostolic ⁵. Cu acest prilej și Mitropo-

¹ Cf. *Studii și doc.*, I-II, pp. XLII-III ; unde și izvoarele. V. însă, în deosebi, Pejacsevich, *Peter, Fr. von Parchevich* în «Archiv für österreichische Geschichte», LIX (1880), p. 337 și urm..

² 28 Mart 1673 ; Ardeleanu, *o. c.*, I, pp. 131-2 ; cf. *Studii și doc.*, IX, pp. 150-1.

³ *Studii și doc.*, I-II, pp. 425-6, No. XIV.

⁴ *Mag. ist.*, V, p. 61.

⁵ *Studii și doc.*, I-II, pp. 426-7, n-le xv-vi.

litul Ignatie fù pus să scrie către «fratele» său din Roma că e «unit», împreună cu tot clerul său ¹ și că dorește ca episcop latin pe Gabriel Tommasi, sfătuitorul de toate zilele al Domnului său. Mihnea făcuse din nou Bărăția târgovișteană, îi dăruise a doua oară moșiile de odinioară și avea pe lângă dânsul pe arhiepiscopul de Sofia, Petru ².

Turcii, cari puseră capăt acestei Domnii a răscoalei, arseră mănăstirea catolică din vechea Capitală a țerii, dar Radu Leon luă asupra-și s'o facă la loc, în 1664. Pe vremea lui, Conventualii fură scoși prin decizia romană din Mart 1665, și Târgoviștea, Câmpulungul, ca și alte centre catolice muntene fură unite cu provincia Observanților din Bulgaria, cu arhiepiscopatul de Sofia, mutat dela un timp la Nicopol ³. Pribeag prin Apus, Grigore-Vodă Ghica, ale cărui speranțe erau puse în Germanii cari se aflau în războiu cu Turcii și visau cuceriri, făcù din Viena, unde se adăpostia la 10 April 1667, jurământ de credință catolicismului, în mâinile nunciului Spinola, care se lăudă că a putut cuceri acest suflet viclean ⁴. O astfel de declarație îi venia cu atât mai ușoară, cu cât el eră fiul unei Levantine catolice și fusese născut în Pera ⁵. Când, la 1671, înțelegându-se cu prietenii din Constantinopol, porni prin Italia într'acolo, el se scuza că n'a putut să-și facă datoria de pelerinagiu la Loreto și Roma chiar ⁶. Își botezase catolic un fiu născut la Viena din căsătoria lui cu Doamna Maria Sturza, și-l numise Leopold în hatărul Împăratului. Dar catolicii nu se resimțiră de loc de Domnia lui a doua, înce-

¹ «Tanquam ad meum fratrem has meas exar... Cum unito meo clero»; Theiner, *Vetera Mon. Russiæ*, I, p. 38; Ardeleanu, I, pp. 429-31.

² *Arch. istorică*, I², p. 48.

³ *Ibid.*

⁴ Cf. *Studii și doc.*, I-II, p. 427, no. xvii; Ardeleanu, *l. c.*, pp. 449 și urm., 429; Hurmuzaki, IX, pp. 247-8.

⁵ Ardeleanu, p. 420: «essendo nato in Pera, e di madre cattolica».

⁶ *Studii și doc.*, I-II, pp. 428-9, no. E.

pută la 1675, decât doar prin aceea că începură, nu fără greutate, a-și face o bisericuță la București ¹.

Un călugăr catolic, tovarășul lui Antide Dunod ², asigură că Șerban Cantacuzino cel «tiran», «erud», «lacom», «sângeros», «înșelător», e «cel mai rău dușman al catolicilor și un adevărat Aman» ³; el citează și faptul batjocurii săvârșite asupra lui Andrei, județ de Câmpulung, care, nevoind să treacă la legea țerii, pe care o declară «aramă și plumb» față de «aurul» latin, ar fi fost ras «ca Papa», — «lăsându-i-se numai la bărbie un vârf ca o coadă de rândunică» — și bătut pe uliți ⁴. Dar el respectă credința negustorilor bulgari catolici din Chiprovaci (Ciporovci) și Copelova (Copolovci) ⁵. Și, ceea ce hotărăște mai mult, un al doilea misionar catolic, Giovanni-Battista del Monte, care spune însuși că a stat douăzeci și doi de ani prin părțile noastre, nu pomeneste nimic de prigonirile lui Șerban, ba asigură chiar că doi din frații săi, Constantin și Mateiu, care va fi stat deci și el un timp la studii în Italia, — «amândoi oameni învățați și buni filosofi și binevoitori față de ritul latin», ar fi chiar «Greci uniți» ⁶; unul din ei, Constantin Stolnicul, primă, de alminterea, la 1696, dedicația cărții lui Nicolae Comnen Papadopulo din Padova, «*Praenotationes mystagogicae ex iure canonico*», în care se caută a se dovedi unitatea dreptului grec și latin, carte pe care cardinalul Kollonits o dă ca îndreptariu uniților din Ardeal ⁷. Cronica Bărăției din Târgoviște vorbește de «foarte multe averi» ce s'ar fi dat de Șerban bisericii, pe care ar fi

¹ *Mag. ist.*, V, pp. 64-5. Dacă nu e vorba de întâia Domnie; Ardeleanu, p. 120.

² Cf. *Cronicile muntene*, în *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 429 și urm.

³ *Mag. ist.*, V, p. 37.

⁴ *Ibid.*, pp. 37-8. Nora județului fusese întâiu ortodoxă, apoi îmbrățișase catolicismul, pentru ca, pe urmă, cu cei doi fii ai ei, să meargă la Patriarhul de Ierusalim să-și ceară iertare; *ibid.*, p. 62.

⁵ *Ibid.*, pp. 63-4; *Sbornicul bulgăresc* pe an. 1907.

⁶ Ardeleanu, I, p. 120.

⁷ Nilles. p. 360, nota 1.

voit chiar s'o facă din nou ¹. Del Monte, Dunod, arhiepiscopul de Nicopol chiar, Antonio Stefani, fură întrebuințați adese ori în negocierile Domnului cu Imperialii ². Catolicii, privind cu bucurie la înaintarea oștilor împărătești, cereau numirea unui vicariu pentru Țara-Românească, ba chiar alegerea dregătorilor celor mari, în noua alcătuire a țerii, dintre credincioșii Bisericii apusene. Să nu uităm tipărirea de vicariul pentru Moldova, Vito Piluzio, în Roma, la 1677, a unui catehism latin în românește ³, al doilea după catehismul pe care-l tălănăcise Gheorghe Buitul, Bănățean dela începutul veacului, tipărindu-l la 1636, Catehism Mare după Canisius ⁴.

Astfel din toate punctele de vedere o acțiune a Patriarhului de Ierusalim, prin tradiție reprezentant al ortodoxiei celei mai curate în părțile slavone și românești, se impunea.

Cea d'întâiu lucrare pe care o tipări la Iași Mitrofan, fû răspunsul lui Nectarie, înaintașul lui Dosofteiu ca Patriarh de Ierusalim, la argumentele aduse de «frații» din orașul sfânt, pentru Primatul Papei. Această scurtă *ἀντιρρησις* din 1682 eră foarte potrivită pentru a deschide focul. Îndată, Patriarhul trimese, din Adrianopol, unde se găsiă în trecere, un manuscris al vestitei lucrări de lămurire a credinței pe care o dăduse în vremurile bizantine Mitropolitul de Salonic Simion; supravegherea tiparului o avû, data aceasta, în raport cu însemnătatea lucrării, un Ioan Molybdos din Perint sau Heraclêa, care nu eră vre-un arhiepiscop, ci un medic care se întâmpină mai pe urmă în serviciul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu ⁵ și ajunsese numai după

¹ *Arch. ist.*, I², p. 49.

² Ardeleanu, p. 120; *Gen. Cant.*, p. 214 și urm.; *Doc. Cant.*, p. 323 și urm.

³ *Bibl. rom.*, I, p. 216; Bianu, în *Columna lui Traian*, pe 1883, p. 142 și urm.

⁴ *Bibl. Rom.*, I, p. 447; *Archiv für siebenbürgische Landeskunde. N. Folge*, XIX, p. 629. Am tipărit undevă o notiță culeasă în *Bibl. Bathyany* din Alba Iulia despre acest Buitul.

⁵ Chrys. Papadopoulos, *Πατρ. Ίσπ.*, p. 206.

câtvă timp Mitropolit al Silistrei, supt numele de Ioan Comnenul¹. Cartea eși la 1683, și în 1686 se trimetea un exemplar la Moscova pentru ca frații Lichudis să dea o ediție slavonească, împotriva Iezuiților cu cari aveă de lucru².

În curând Dosofteiu își strămută tiparul grecesc în «tipografia domnească» din București. Cu gândul la Șerban-Vodă publicase el la 1685 slujba grecească a Sf. Sergiu și Bacchus, al căror hram îl purtă, pe lângă al Maicii Domnului, înăstirea cea nouă începută la 1679 de acest Domn în mijlocul pădurilor dela Cotroceni, — mănăstire pentru care se aduseră dela început, după înțelegerea cu trimeșii obștii atonice, Natanail dela «Lavra împărătească» și Paisie dela Ivir, călugări greci supt un egumen de același neam, Partenie, un Ivirean așezat mai de mult în țară, și poate chiar acel care duse la Atos vestea plăcută a zidirii noului metoh românesc³.

Dacă în Moldova, vegetă școala elinească din Sf. Sava, după moartea la Iași a lui Nicolae Kerameus, îngropat în Cetățuia⁴, dacă în această țară creșterea copiilor lui Duca-Vodă eră încredințată lui Molibdos Comnenul, lui Spandoxi, «filosof peripatetic», și lui Azarie Tzigala din Santorin, care trecu apoi ca dikaiophylax al «Bisericii celei Mari» și «dascăl de științi» în școala din Constantinopol⁵, apoi dacă pentru învățătura iubitorului de carte fiu al necărturarului Constantin-Vodă Cantemir, s'a adus alt «filosof», Ieremia Kakavela, Curtea din București stătea cu mult mai presus în ceia ce privește sprijinirea clerului grec, păstrător al celei mai sigure ortodoxii, și a dascălilor greci, a căror «fi-

¹ Cf. Papadopoulos-Kerameus, în *Deltion*, al «societății ist. și etnogr. din Grecia», II, 1889, p. 667 și urm. (n'am avut lucrarea la îndemână).

² Chrys. Papadopoulos, *l. c.*, p. 197.

³ *Doc. Cant.*, p. 113 și urm.; *Inscriptii.*, I, p. 79 și urm.

⁴ *Bibl. Rom.*, I, p. 465.

⁵ *Ibid.*, p. 300.

⁶ D. Cantemir, *Descr. Moldaviae*, p. 151; *Ist. imp. otoman*, I, p. 135, nota 11; Erbiceanu, *Cron. greci*, tabla; cf. Papadopoulos Kerameus, *Исп. Бѣл.*, IV, p. 430; *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, I, p. 37.

losofie» se împletică în chip firesc cu teologia cerută acum de la orice creștin cu o cultură mai înaltă. Și Patriarhul de Constantinopol Dionisie Séroglanul, după ce fu scos din Scaun, află câțva timp bună primire la București ¹. La Șerban-Vodă alergară Mitropolitul de Adrianopol (1682) ², al Sofiei, Auxentie, al Silistrei, Ghenadie, al Nisei Ghermano ³, — unii mazili, alții porniți în călătorie de întremare bănească. Ioan Cariofil, unul din fruntașii Grecilor, și Logofăt al Patriarhiei constantinopolitane, se află în București la 1679 ⁴. O școală de elinește fu așezată la Sf. Sava, în care bănuim încă un metoh al Ierusalimului, ca și mănăstirea cu același nume din Iași; aici știu Domnul muntean, prin larga sa dărnicie, să atragă pe Sebastos Kymenites Trapezuntinul ⁵, care a scris un Calendariu bisericesc și critica neînțelegerilor dintre Biserica Răsăritului și a Apusului ⁶. Șerban-Vodă cheltuia pentru tipărirea Noului Testament la Veneția, și tot cu banii lui ieșia povestea, firește moralizatoare în sens bisericesc, a Evreiceii Marcada ⁷.

Moartea lui Șerban-Vodă, în toamna anului 1688, împiedică mutarea tipografiei la București. Supt Brîncoveanu însă, ea lucrează aici, pentru binele întregii ortodoxii în limba celei mai curate și mai vechi datine.

La 1690, trei ani după intrarea Ardealului în stăpânirea de fapt a Imperialilor, — Iezuiții se apropiiau altfel de hotar —, se tipăria la București, «pentru a se împărți în dar ortodoxilor», o carte de polemică mai veche, dar vestită, «Ma-

¹ *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, I, p. 33: *Studii și doc.*, III, p. 36 și urm.

² Papalopoulos Kerameus, I, p. 252.

³ V. mai sus p. 402: actele sinodului din 1682; prefata Bibliei din 1688; Del Chiaro, *Istoria delle rivoluzioni della Valachia*, p. 43.

⁴ *Efemeridele lui*, trad. Erbiceanu, p. 43.

⁵ Legrand, *Epistolaire grec*, pp. 4-2.

⁶ Cantemir, *Ist. imp. otoman*, I, c.

⁷ Legrand, *Bibl. hellénique*, II, pp. 246-7, 439-43; Helladius, *Status praesens Ecclesiae graecae*, 1714, p. 9 și urm.

nualul împotriva schismei papistașilor», *Εγχαρτίδιον κατά τοῦ σχίσματος τῶν Ἱππεσιῶν*, scris de unul care statuse în mijlocul catolicilor din Ierusalim, Maxim Peloponesianul, ucenic al lui Pigas¹. Urmează îndată, în același an încă, o altă carte, aceasta împotriva calvinilor, răspingerea de către Meletie Sirigul a ideilor cuprinse în Mărturisirea lui Chiril Lukaris. Se adaugă și un Manual scris la 1672 de Dosofteiu însuși, «împotriva vătămării de suflet calvinești»; notariul Marii Biserici, Mihail Macri din Ianina, vine însuși pentru a îngriji de îndreptări, iar Mitrofan de Huși, încă de pe la 1687 fugăr în Țara-Românească, poate în urma prigonirilor pricinuite de campania lui Sobieski în Moldova, avu tiparul însuși². Cartea fusese trimeasă în Ardeal la 1680, ca să ajute pe ortodocși a răspunde calvinilor: ea a fost dată prin urmare în mâinile episcopului Iosif, care nu s'a folosit tocmai mult de dânsa, și unii boieri români arăta-seră, încă de pe vremea lui Șerban-Vodă, intenția de a o tălmăci, pentru aceiași apărare a ortodoxiei împotriva atacurilor calvinești³. Altă carte nu se mai «bătù în tipariu»⁴, și iarăși Iașul ajunsese locul de unde se răspândiră cărți de învățătură asupra întregului Răsărit.

În adevăr, Domnul de până atunci al Moldovei, bătrânul Cantemir, care n'avea bani pentru tipografi, tălmăcitori și tot felul de «dascăli» și care nu știă să strângă măcar în jurul său pe arhieriei greci, muri, în Mart 1693, și, după cele câteva săptămâni de stăpânire a învățatului Voevod Dumitrașcu Cantemir, ales de țară, și uns de Patriarhul Alexandriei, Gherasim, puterea o căpătă la Poartă Constantin, fiul lui Duca-Vodă, ctitorul tipografiei moldovenesti. Cu Brâncoveanu, Patriarhul nu se mai află în aceleași legături ca odinioară, de când acesta ocrotise și primise la el pe

¹ Chrys. Papadopoulos, Δοκ., p. 41.

² Cf. Melchisedec, *Cron. Hușului*, I, pp. 146-7.

³ Prefața a doua a lui Dosofteiu; *Bibl. Rom.*, I, p. 393.

⁴ *Bibl. Rom.*, I, p. 319.

Ioan Cariofil, ale cărui păreri «libere» cu privire la «prezența reală» în Eucharistie, împrumutat dela dascălul său Teofil Korydalleus, fuseseră osândite de un sinod constantinopolitan, adunat la 1691 «cu cheltuiala și prin îngrijirea» lui Dosofteiu, și mântuit cu un mare scandal, Patriarhul rupând în bucăți cărticica lui Cariofil, iar Alexandru Mavrocordat, Tălmaciul-cel-Mare al Porții, luându-l chiar la bătaie¹. Domnul muntean, așa de mult lăudat până atunci, trebui să audă din gura aceleuia pe care de atâtea ori îl dăruise cu pomeni îmbielșugate, aceste cuvinte tari: «Legile lui Dumnezeu nu s'au dat pe munții Țerii-Românești, nici de Domnii Țerii-Românești, ci în Constantinopol și de către Împărați și sinoade; dacă are deci ceva de spus Cariofil, să mergem laolaltă la Constantinopol și să vorbească²». La Iași, unde tânărul Duca luase însă, în Novembre 1693, pe Maria, fiica Brâncoveanului³, făcù să apară Dosofteiu un «Manual» împotriva lui Cariofil, pe care i-l lucră, în Iunie 1694, un nou tipograf de grecește, altfel necunoscut, Dumitru Pădure. Cu această carte de 108 pagini ieși un opuscul, cuprinzând Cuvântarea lui Ioan Eugenikos împotriva Sinodului de Unire cu Roma, ținut la Florența, sinod la care și Ioan luase parte⁴.

Timp de vre-o doi ani de zile, din 1692 până în Februar din anul 1694, lucră Pădure acum la o întinsă carte de combatere a vestitului Leon Allatius, promotor al catolicismului între Greci și dascăl al lui Ligaridis, care într'o scriere despre Purcederea Sf. Duh atacase pe Greci. **Τόμος καταλλαγής**, *Cartea Schimbării*, cuprinde lucrări, mai vechi sau mai nouă, ale unui număr de teologi ortodocși, ca acel Ioan Eugenikos, din veacul al XV-lea, Gheorghe Koressi, Macarie Macri, Teodor Agallianos, polemist din aceiași vreme

¹ Chrys. Papadopoulos, *l. c.*, p. 41 și urm.; cf. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, pp. 37, 185.

² Papadopoulos, *l. c.*, p. 44.

³ *Ist. lit. rom.*, I, p. 332.

⁴ Cf. Krumbacher, pp. 495-6.

cu Ioan și Macarie, ca Mateiu Vlastaris, din veacul al XIV-lea, cunoscut prin culegerca-i de Canoane ¹, și apoi hotărârile a două adunări constantinopolitane, ținute în Sf. Sofia ². Ele privesc prin urmare Sinodul de Unire din 1439 și arată în ce chip au fost combătute și înlăturate hotărârile lui de teologii și arhiereii strănși în sinoade ai Bisericii răsăritene din veacul al XV-lea.

O a doua carte din acest ciclu de lucrări grecești, lămuritoare ale ortodoxiei, apare la 1698, «Cartea Dragosteii», Ἀγάπης, supt îngrijirea lui Kakavelas și cu lucrul tipografic al unui călugăr Dionisie, care nu știa grecește. În ea se dau scrieri de-ale Patriarhului constantinopolitan Filoteiu, din veacul al XV-lea, hotărări sinodale, scrisori de Împărați și de Patriarhi, note polemice împotriva unor lucrări de polemică, tratate de-ale lui Marcu Eugenikos, dușmanul Unirii mai nouă ale Latinilor, proclamate la Florența ³. Scrisori de-ale lui Fotie, începătorul «Schismeii» pentru catolici, dezbateri sinodale supt prezidenția lui, scrieri de-ale lui Nicolae Kerameus, profesor la Iași († 1672) și ale lui Meletie Pigas, lămuriri ale lui Dosofteiu însuși fac împreună «Cartea bucuriei», Χαράς a triumfului, adică, publicată la 1705 ⁴, în Râmnic, după împăcarea cu Brâncoveanu. Dosofteiu voia să încheie această întinsă compilație polemică printr-o *Istorie a patriarhilor din Ierusalim*, ca statornici mărturisitori și apărători ai ortodoxiei, care apărură însă numai după moartea sa, prin îngrijirile nepotului Hrisant ⁵.

¹ Cf. Krumbacher, *o. c.*, p. 413-4. 608, etc.

² Asupra cărora v. Ghrys. Papadopoulos, *l. c.*, p. 46.

³ Ghrys. Papadopoulos, p. 48.

⁴ *Ibid.*, p. 50.

⁵ *Ibid.*, p. 50 și urm.

CAP. II.

Negocierile Ardelenilor pentru Unirea cu Roma ;
cele d'întăiu învoieli.

Asemenea cărți erau acum în adevăr de nevoie pentru ortodoxie. În adevăr la 1696 Ardealul, unde era Mitropolit românesc, dela 1692 (Decembre), Teofil, care primise din partea guvernatorului calvin al Ardealului, Gheorghe Bánffy, condițiile obișnuite ¹, trecuse în stăpânirea formală a Împăratului — ultimul «Craiu», al doilea Apaffy, părăsindu-și drepturile, pe care nu le mai putea menține —, și, încă dela 1692, 23 August, Împăratul dăduse de veste că preoții răsăriteni, cari vreau să scape de toate greutățile, să nu mai plătească adecă datoria de iobagi către domnii de pământ și să culeagă în schimb dijma dela credincioșii lor, n'au decât să treacă prin Unire la Biserica apuseană de care se ține și Măria Sa, stăpânul cel nou al țerii ². Când ne gândim la câte umilinți era supus un biet preot român, chiar dacă dregătorii observau față de dânsul hotărârea crăiască de a nu se supune la niciun fel de dijmă preoțimea noastră, când ne gândim că, în locul veniturilor de care se bucură pastorul sas ori maghiar, el avea drept doar, după ultimele măsuri, luate prin 1688, la o claie de grâu și una de ovăs, un caș de Sâmpietru, sau doi potori în schimb, la o zi de coasă și una de secere pe an, afară de cei 12 bani ai botezului și tot atâta pentru cununie ³, vom înțelege cât de ademenitoare era ispita ce se întindea bieților oameni sătui de năcazuri, cari n'aveau măcar în sufletul lor întunecat convingerea de adevăr, simțul de înaltă chemare care întăresc pentru o luptă cât de grea.

¹ Nilles, p. 153 și urm.; *Sate și preoți*, p. 172; Cipariu, *Acte și fragmente*, pp. 254-5.

² Nilles, p. 162.

³ Cipariu, *Acte și fragm.*, p. 264.

Nici episcopul Teofil, un nemeș din Teiuș, care se chemase până atunci Toma Szerémi și eră aplecat către da-tinile ca și către limba colegilor săi nobili, dintre Unguri ¹. — biată unealtă a Calvinilor cari-i întăriau în scris numirile de protopopi ², — nu eră în stare să ducă o luptă pentru credință, și știm sigur că încă din 1697 el intrase în legă-turi cu Iesuitul Baranyi, care-l îndemnă să prindă cu amândouă mâinile un prilej care nu se va mai întoarce ³. O nouă ediție a Catechismului lui Canisius, nu pentru popor, ci pentru preoți, carte tipărită cu litere cirilice și ortografie obișnuită, apărea, la Sâmbăta-Mare (Tyrnau), centru școlar al Iezuiților la hotarele Ardealului, în 1696 ⁴.

Să amintim că în Principate chiar, de curând, Armenii din Moldova, câștigați de un misionar din neamul lor, Axentie sau Oxindie Virzirescu, părăsiseră Moldova pentru ca, supt acest nou episcop unit, să trăiască, primind dogma romană, în Statele împărătești care li se deschideau primi-toare ⁵. Cei rămași în Botoșani, Iași și Roman întemeiau la 1690 o «frăție a tinerilor» pe care o puneau supt scutul Papei întâiu, al *catolicosului* în al doilea rând, iar, în al treilea, supt al «locotenentului de episcop al eparhiei Su-cevei, al «sfintelor schituri din Suceava, închinat sfântului Axintie» — *Zamca*, veche biserică moldovenească trecută la Armeni și întărită militărește, îndată, la 1691, de regele Sobieski ⁶, și metocul Hagigadar —, Hagi - Koh - Varzarès Mândrul», episcop al lor și înainte de Unire, încă de pe la 1677 ⁷. Episcopia însă fusese așezată acum pe pământul Împăratului, la Gherla, care e de atunci un târg armenesc

¹ Cf. Cipariu, p. 239.

² Cipariu, o. c., pp. 254-5; *Studii și doc.*, XII, p. 282, no. x.

³ *Sate și preoți*, p. 173.

⁴ *Bibl. Rom.*, I, la această dată.

⁵ *Doc. Bistriței*, I, pp. cv-vi, Benkő, *passim*; Gr. Goilav, în *Arch. soc. št. și lit. din Iași*, VII, p. 634 și urm.; Nilles, p. 915 și urm.

⁶ V. *Studii și doc.*, VI, p. 636 și urm.

⁷ *Ibid.*

și un focar de propagandă unită între Armenii rămași în legea veche.

La începutul anului 1697, în Februar, Ardelenii ajunseră la o hotărâre cu privire la propunerile, pline de făgăduieli și de îngăduință, de prietenie și de cruțare, pe care le făceau catolicii, arhiepiscopul primat al Ungariei însuși, cardinalul Kollonits, prin Iesuitul Baranyi, negociatorul nelipsit al Unirii. Se țină la Bălgrad un sinod ca acelea obișnuite, -- și pentru judecăți, -- fiind de față mai toți protopopii și foarte mulți dintre preoți. Vlădica Teofil, bucuros să scape de jugul calvinesc, vorbi, arătând câte a pățimit până atunci biata Biserică românească dela stăpânitorii țerii: întemnițări și bătăi ale Mitropoliților, ca în cazul lui Sava, control apăsător și jignitor al tuturor actelor acestora, vizități în silă de către oameni superintendentului, cari se uitau să vadă și ce fierbe 'n oală țeranul în zi de post, batjocura portului și a icoanelor, răspândirea de cărți pierzătoare de suflet, călcarea privilegiilor care dădeau preoțimii scutirea de dijmă. Acuma clerul românesc se poate întoarce la vechile-i datine, pe care Împăratul -- căci de el, și nu de prelații catolici ai Ungariei eră vorba, -- le recunoaște pe toate, cerând ca Românii să se unească doar cu dânsul în ceia ce privește numai patru puncte de credință: să primească primatul Papei, întrebuintarea pâinii nedospite, azimei, în cuminecătură, purgatoriul în care se limpezesc sufletele și purcederea Duhului Sfânt, nu numai dela Tatăl, ci și dela Fiul.

Eră puțin, pe lângă ce se impusese până atunci. Românii, țerani, mireni din orașe, preoți, protopopi și Vlădici, țineau mai mult la icoane decât la Patriarhul din Țarigrad, pe care nu-l văzuseră niciodată, și nici n'avuseră prilej să audă măcar de dânsul; păstrarea posturilor eră pentru dânsii mai mare lucru decât judecata asupra puterii Papei sau soarta sufletelor până ajung în Raiu ori în Iad, unde e tot temeiul, și tipicul de slujbă, obiceiurile la înmormântări,

la botezuri și nunți, aveau mai mult preț pentru ei decât felul de purcedere al celui de-al treilea ipostas al Treimii de o ființă și nedespărțite, și cine făgăduia să li păstreze ritul întreg, să-i osebească oriunde de latini, în cari vedeau și acum niște papistași primejdioși, să lase în putere tot pravila și canoanele, și nu cine știe ce drept nou latin, putea cere multe, mai ales când făgăduia să înlăture crudul regim din «Compactate» și «Aprobate», care făcea din Români un «neam tolerat», și nu «adevărați fii ai patriei». Siguri că în sfârșit vor putea trăi și ei ca oamenii, preoții mari și mici din adunare iscălire și pecetluire deci cu o mai mare bucurie, făcând Împăratului pentru atâta bine un mic hatâr, fie și în patru puncte; dar, fiind oameni pățiți, ei însemnară deslușit că Măria Sa li va da scutiri și venituri pentru clerici, slujbe pentru mireni, primirea în școli pentru copiii Românilor.

La 21 Mart, actul solemn se puneă în scris, iar la 10 Iunie, spre mai multă încredințare, se adăugiau și iscăliturile¹. Teofil, dând această știre la 21 Mart, adăugia doar sau lăsa pe Baranyi să adauge că se primesc «mai ales» cele patru puncte, cerându-se cu acest prilej ca orice paroh să-și aibă biserica, și aceasta pământul ei, *eclejia*, ca preoții să atârne numai și numai de Vlădică, iar nu și de mireni. La 23 August 1697 se și hotăria la Viena că preoții români se vor bucura de drepturile religiei catolice la care se vor alipi².

Astfel se «întoarce» Biserica Românilor din Ardeal la legea catolică. Dar schimbarea se făcu în tăcere, fără să răzbată ceva la urechile Domnului muntean și ale Mitropolitului său. Din această parte nu veni deci nicio protestare, deși Teodosie se intitulă cu gândul la Ardeleni, «exarht

¹ *Ortus et progressus*, Cluj, 1730, 1764; Laurianu, în *Magazinul istoric*, p. 267 și urm.; după Clain, în Cipariu, *Acte și fragmente*, pp. 80-82; după original, în Nilles, p. 165 și urm. Cf. *Sate și preoți* p. 174 și urm.

² *Mag. ist.*, III, p. 280

Iaturilor», nu totdeauna «plaiurilor», și Patriarhul Dosofteiu, în Prefața la Biblia din 1688, puneă supț înrăurirea bisericească a ierarhiei muntene pe «Rumâni, Moldóvani și Ugro-Vlahi», supț care nume se cuprind firește locuitorii români de dincolo de munte¹.

«Unirea» Românilor de supț Coroana Ungariei eră să ieă însă peste puțin forme mai hotărâte și un caracter public, care nu puteau să lase nesimțitoare Biserica ortodoxă a Românilor din principatul muntean, care ajunsese și ocrotitoarea, epitroapa vieții bisericești a fraților de peste munți.

Lupta între Unire și dușmanii Unirii începeă, interesând și amestecând în vâlmașagul ei, mai mult ori mai puțin, pe toți Români, din întreaga întindere a Românimii.

Teofil fusese totuși începătorul, și hotărârea soborului său e cel d'întâiu semn al afășierii unității românești în forma bisericească, — singura cu putință, — prin care se statorniciă, ca urmare firească, unitatea culturii, strânse încă 'n jurul Bisericii naționale.

---

¹ *Bibl. română*, I, p. 289.

ADAUS

Lipsa de caractere cirilice în număr suficient mă face a zăbovi până la încheierea lucrării publicarea actului sinodal din 13 August 1595. Deocamdată observ numai că el e dat, ca scrisoare, către puternicii din Polonia, stăruind asupra necesității dogmei constantinopolitane, de Nichifor protosinghelul, de Mardarie Mitropolitul moldovean, de Mihail cel muntean, de Agafton al Romanului și de Amfilohie al Rădăuțului. Nichifor iscălește întâiu ca fost vicariu în Constantinopol, apoi Mardarie, în al treilea rând Mihail; urmează Agafton, dar după el aflăm pe Luca de Buzău iscălinind grecește, după acesta pe Amfilohie, iar la urmă pe un Râmnician, Partenie.

Un articol iscălit S. Dragomir, în «Revista Teologică» din Sibiu, II, n-le 9-10, adaugă lucruri însemnate, pe temeiul izvoarelor sârbești, cu privire la Sava Brancovici.

Se vede dintr'o icoană dela Hilandar în Atos, descrisă în «Spomenicul» sârbesc pe 1898 (XXXIII), că Longhin Corevici a fost cu adevărat «Mitropolit» de Iași și s'a adăpostit în Țara-Românească, unde lucră icoane, pentru Mateiu Basarab, Doamna Eline și Mitropolitul Teofil, în August 1643, ajutat fiind de frunțași boieri ca Vistierul Stroe, al doilea Vistier Șerban și Udriște Năsturel, pe atunci al doilea Logofăt.

Se pomeneste și piatra de mormânt — azi neexistentă —

dela mănăstirea Comana, a lui Longhin, cu această inscripție :
«Cu mila lui Dumnezeu Longhin, cu neamul dintre Core-
vici-Brancovici, arhiepiscop de Inău».

Tot acolo despre rudele ungurești ale Brancovicilor.

Un studiu al răposatului arhimandrit Ruvarac arată că
Ioan patriarh de Ipec în veacul al XVI-lea eră Român.

TABLA CUPRINSULUI

TABLA CUPRINSULUI

	Pagina
<i>Pnefața</i>	II ¹
<i>Introducere</i> : I. Începuturile vieții creștine la Dunăre . .	1
II. Cele d'întăiu orânduiri bisericești în părțile noastre.	7

CARTEA I-*iu*. EPOCĂ SLAVONĂ.

PARTEA I-A.

CAP. I. Lupta catolicismului cu Vlădicii de schituri pentru luarea în stăpânire a țărilor românești	15
CAP. II. Întemeierea Mitropoliei Țării-Românești	17
CAP. III. Cele d'întăiu biserici românești	23
CAP. IV. A doua episcopie a Țării-Românești și viața bise- ricească în acest principat până la începutul vea- cului al XV-lea	32
CAP. V. Decăderea înrăuririi grecești. Noua înrăurire sârbească	38
CAP. VI. Luptele cele din urmă ale Patriarhiei constantino- politane pentru păstrarea drepturilor ei ierarhice asupra Moldovei	49

PARTEA a II-a.

<i>Legăturile Bisericii celei nouă cu catolicismul luptător.</i> .	55
CAP. I. Biserica munteană și catolicismul	57
CAP. II. Catolicismul în Moldova supt Alexandru-cel-Bun .	60
CAP. III. Mănăstirile lui Alexandru-cel-Bun	67
CAP. IV. Urmașii lui Alexandru-cel-Bun și mănăstirile Mol- dovei	70

PARTEA a III-a.

Pagina

<i>Ortodoxia de limbă slavonă în epoca lui Ștefan-cel-Mare.</i>	79
CAP. I. Mitropolitul Teoctist	81
CAP. II. Clerul moldovenesc supt Mitropolitul Teoctist . .	84
CAP. III. Crearea episcopiei Rădăușilor	89
CAP. IV. Mănăstirea Putnei	92
CAP. V. Alte mănăstiri și biserici ale lui Ștefan-cel-Mare .	95
CAP. VI. Biserica latină supt Ștefan-cel-Mare. Rezumat . .	98

PARTEA a IV-a.

<i>Biserica Moldovenească supt Petru Rareș . . . . .</i>	101
CAP. I. Clădiri	103
CAP. II. Urmașii Mitropolitului Gheorghe. Teoctist al II-lea	105
CAP. III. Clădirile bisericesti din epoca lui Petru Rareș. .	108
CAP. IV. Petru Rareș și Biserica Ardăului	110

PARTEA a V-a.

<i>Curentul cel nou de cultură slavo-grecescă în epoca lui Neagoe-Vodă. . . . .</i>	111
CAP. I. Alcătuirea noului curent slavo-grecesc în Țara-Românească	113
CAP. II. Patriarhul Nifon și organizarea Bisericii muntene.	116
CAP. III. Mănăstirile oltene de cultură slavonă ale Craioveștilor	119
CAP. IV. Mitropolitul sârb Maximian.	121
CAP. V. Macarie, meșterul de tipar slavon	124
CAP. VI. Ctitoriile lui Neagoe-Vodă	127
CAP. VII. Mănăstirea dela Argeș. Alte zidiri ale lui Neagoe.	129
CAP. VIII. Neagoe-Vodă ca scriitor	133
CAP. IX. Urmașii lui Neagoe. Mitropoliții și ctitoriile lor .	135
CAP. X. Clădiri bisericesti ale epocii	140
CAP. XI. Noul tipar slavon din a doua jumătate a veacului al XVI-lea	143
CAP. XII. Vlădicii munteni dela sfârșitul veacului al XVI-lea	145
CAP. XIII. Noile legături ale Bisericii muntene cu Patriarhia din Constantinopol supt Mihai Viteazul. Starea episcopilor sufragane	148

PARTEA a VI-a.		Pagina
<i>Curentul nou slavon în Moldova.</i>		153
CAP. I. Macarie episcopul de Roman		155
CAP. II. Ucenici ai lui Macarie.		158
CAP. III. Cronicarii Isaia de Radauți și Eftimie de Neanț		160

CARTEA a II-a.

EPOCA SLAVO-ROMĂNEASCĂ.

PARTEA a I-a.	
<i>Tipăriturile românești ale lui Coresi. Cea d'întăiu Biserică reformată a Românilor de peste munți</i>	163
CAP. I. Catehismul din Sibiu	165
CAP. II. Planuri de tipar românesc în Moldova supt Despot.	166
CAP. III. Tipăriturile românești ale lui Coresi și Biserica reformată a Românilor de peste munți	170
CAP. IV. Urmarea dezvoltării Bisericii reformate a Românilor de peste munți	175
CAP. V. Mitropolia ardeleană și tipăriturile românești din vremea ei	181

PARTEA a II-a.	
<i>Lupta Bisericii moldovenești cu „recucerirea” catolică</i>	185
CAP. I. Petru-Vodă Șchiopul și episcopii din vremea sa	187
CAP. II. Propaganda catolică a Iezuiților poloni în Moldova.	189
CAP. III. Legăturile Bisericii moldovenești cu Patriarhia constantinopolitană	197
CAP. IV. Movileștii și catolicismul	205

PARTEA a III-a.	
<i>Politica religioasă a lui Mihai Viteazul</i>	209
CAP. I. Mihai Viteazul și arhieriei din Balcani	211
CAP. II. Cele d'întăiu închinări de lăcașuri românești la Locurile Sfinte	215
CAP. III. Sinodul lui Mihai Viteazul pentru disciplina clerului monahal	216
CAP. IV. Noua Mitropolie din Bălgrad	218
CAP. V. Întoarcerea episcopiei de Muncaciu la Români	223

PARTEA a VI-a.

Pagina

<i>bisericească a Românilor și literatura bisericească dela 1653—88 și legăturile nouă dintre Ardeal și Țara-Românească . . . . .</i>	343
I. Mitropolitul ardelean Sava Brancovici	345
II. Înfrăurirea rusească a Moscovei asupra Românilor .	355
III. Biserica munteană dela 1654 la 1682	371
IV. Biserica Românilor din Ungaria până la Unirea cu Roma	382
V. Biserica moldovenească dela căderea lui Gheorghe Ștefan înainte. Noile lucrări literare și tipărituri în Moldova. Mitropolitul Dosofteiu	387
VI. Tipăriturile Mitropoliților munteni Varlaam și Teodosie	398

PARTEA a VII-a.

<i>a între stricta ortodoxie grecească și noul asalt al catolicismului, cu stăpânirea limbii poporului în biserică . . . . .</i>	403
I. Înfrăurirea Patriarhului Dosofteiu de Ierusalim; lupta lui cu catolicismul și încercările catolice în Prin- cipate	405
II. Negocierile Ardelenilor pentru Unirea cu Roma: cele d'întăiu învoieli	417
us	423

E R A T Ă.

se îndreptă :
p. 76, rândul 10 de sus : *Florența* pentru *Roma*.

ISTORIA BISERICII ROMÂNEȘTI

ȘI A

VIETII RELIGIOASE A ROMÂNILOR

DE

N. I O R G A

VOLUMUL al II-lea.

VĂLENII-DE-MUNTE

TIPOGRAFIA «NEAMUL ROMÂNESC»

1909.

RECEIVED

RECEIVED

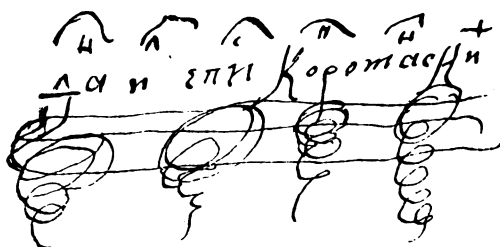
RECEIVED

RECEIVED

Câteva iscălituri inedite de arhieriei din
veacul al XVIII-lea.

+

GHEDEON, EPISCOP DE ROMAN
 („Gheleon, episcop Romanschii“ ; 1734).

DANIIL, EPISCOP DE ROMAN
 („Daniil, episcop romanschii“ ; 1731).

GHEDEON, EPISCOP DE HUȘI
 („Gheleon, episcop hușschii“ ; 1731).

NEOFIT I-IU, MITROPOLIT MUNTEAN
 („Neofit Mitropolitul Ungrovlahii“).

ANTONIE, MITROPOLIT AL MOLDOVEI
(„Antonie Mitropolit Sučavschii“).

GHEDEON, MITROPOLIT AL MOLDOVEI („Gheleon, Mitropolit Moldovlahii“).

MISAIL, EPISCOP DE RĂDĂUȚI
(„Misail episcop Răd.“ ; 1733).

CARTEA a III-a

EPOCA ROMĂNEASCĂ.

PARTEA I-a.

LUPTA PENTRU DESĂVÂRSIREA
UNIRII ROMÂNILOR DE PESTE MUNȚI.

CAP. I.

Politica religioasă a lui Vodă Brâncoveanu și împărțirile muntene din epoca sa.

Când, puțin timp după soborul din Februar 1697 și urmările lui, Vlădica ardelean Teofil murî, alegerea urmașului său se făcu în condițiile obișnuite. Spre Bucureștii Mitropolitului plecă un tinerel călugăr, de neam bun, dela Ciugud, Atanasie Anghel, care ducea cu dânsul recomandații puternice din partea nobililor ardeleni, calvini, pe cari-i câștigase cu bani. De o plată făcută în mânia lui Teodosie ca să fie ales, nu poate fi vorba; el dădu, după spusa unuia dintre negociatori, negustorul Dindar, numai optzeci de lei «ca mulțămită»¹. Alegerea se făcu după datina creată pe vremea lui Șerban Cantacuzino, și, în Ianuar 1698, Atanasie eră sfințit ca Mitropolit pentru Ardeal.

Data aceasta, noul Vlădică nu primi condiții dela Guvernul ardelean, ai cărui membri nu mai erau slobozi să-și dea la iveală tendințele calvinizatoare. Învățăături pentru purtarea sa le primi el dela București chiar.

Aici Vodă Brâncoveanu, om bogat, darnic și mândru, n'avea o politică religioasă așa de sigură ca a înaintașului său, — cum, de alminterea, și în politica propriu zisă el se dovedise mai șovăitor decât acesta, — după stricarea bunelor legături cu Dosofteiu de Ierusalim. Strict ortodox firește,

¹ *In recognitionem*; *Sate și preoți*, p. 178, nota 2.

fără să aibă față de catolici măcar acea curtenire care deosebise pe Șerban-Vodă, el tipărise, pe de o parte, cărți românești, de cuprins religios și literar, bune pentru citirea boierilor și a preoților: la 1691, Radu Greceanu dă astfel la iveală o frumoasă carte, lucrată de dânsul cu ajutorul fratelui Șerban și supt supravegherea lui Constantin Cantacuzino Stolnicul, «*Mărgăritarele*» lui Ioan Gură-de-Aur, «*întăritoriu săborniceștii și apostoleștii a Răsăritului Beseareci și adevăratei pravoslavnice credințe îndireptătoriu*», prefăcută în limba tuturor «*ca să poată fieștecare Rumân ce și puțină învățătură ar avia, să înțeleagă*».

Pe de altă parte, un călugăr din Iveria sau Ivir, din Iberia Caucasului, fost rob al Turcilor, Antim, om cu deosebit simț pentru artă în toate înfățișările ei, tipăria, întâiu pe seama lui, se pare¹, lucrări grecești care dovedesc ființa unui curent ce ducea, nu numai la înzestrarea cu cărți, pe socoteala Românilor, a bisericilor din Răsăritul grecesc, ci și către *grecizarea Bisericii românești*.

Pe lângă *Pareneticele* Împăratului Vasile Macedoneanu către fiul său Leon, prefăcute (1691) în greceasca populară de Hrisant, nepotul, trimise îndată, în 1692, prin Rusia, în Apus, pentru studii, al Patriarhului de Ierusalim²; pe lângă «*Manualul*» lui Cariofil, care răspunde la unele întrebări de natură teologică ale Stolnicului Cantacuzino (1697), pe lângă panegiricul Sf. Constantin, alcătuit de predicatorul Curții, Gheorghe Maiota (1697)³, — altele, de același, în 1706-7, la Râmnic⁴ —, se dau în grecește, prin osteneala lui Antim, *cărți de slujbă bisericească*. Astfel o slujba Sf. Grigore Decapolitul, făcută în această limbă de

¹ Cărțile poartă numai însemnarea că sânt lucrate de «*Antim ieromonahul*». Asupra lui, v. *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, I, p. 419.

² V. cele două lucrări ale pâr. Chrys. Papadopoulos.

³ Pentru Maiota, v. *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, I, pp. 49, 417, 429.

⁴ *Bibliografia Română*, I, pp. 468-9, 478-9.

Mateiu al Mirelor¹, și cea, în legătură de zi cu aceasta, a Sf. Paraschive, — cu toate că în mănăstirea Bistriței oltene, care nu eră «închinată» și nu adăpostia călugări greci, laudele Sfântului ocrotitor fuseseră cântate până atunci în slavonește. La Mitropolie, și nu încă în Snagov, altă mănăstire neînchinată, unde fu numit apoi și ca egumen străinul Antim, ce-și găsi îndată adăpostul prielnic între zidurile ei², se publică la 1693 o minunată Evanghelie greco-românească, prin care putem vedea mai bine gândurile unora dintre arhieriei pribegi și boierii de alt neam cari încunjurau pe Brâncoveanu. Și aceasta e «după greceasca al (*sic*) Bisearicii orânduială așezată», ca și tipărirea mai veche a lui Șerban-Vodă; partea grecească e menită pentru slujbă, iar cea românească numai pentru ca «și în casele voastre cu cetania ei adease să vă îndeletniciți», scrie tipograful. Teoria lui Dosofteiu al Moldovei că Scriptura folosește numai dacă e înțeleasă, teorie primită până la 1688 și în Țara-Românească, e înlocuită prin aceia că patimile rele din inima omului și «numai din cetanie și din auzire să omoară». În sfârșit, nu numai pentru Grecii de departe, ci și pentru Românii de aproape, se dă, la 1697, *Antologhiul*, *Sbornicul* din Snagov, care cuprinde în el tot ce trebuie «pe tot anul»: slujbe la sfinți sau «acolutii», Psaltirea întreagă, Octoihul, Orologhiul sau Ceaslovul, Penticostariul, Triodul; volumul de aproape o mie de pagini eră tipărit cu cheltuiala unui fost categumen al Lavrei celei Mari din Atos, Galaction Vidalis, și îngrijit de un Panaioti din Sinope. O nouă ediție apare la 1709. Ignatie, egumenul grec dela Nucetu, dă, în 1705, o Slujbă a Sf. Visarion, care se cântă de sigur în biserica lui. Și o slujbă pentru Tărnosirea bisericilor se tipărește, de Auxentie al Sofiei, «pentru a se împărți în dar arhierelor», în 1703. Să mai cităm *Psaltirea* de Snagov din 1700.

¹ V. mai sus, vol. I, pp. 251-2.

² *Ist. lit. rom.*, I, pp. 419-21.

După împrejurările nouă din Ardeal se dă la Snagov în grecește «Mărturisirea» lui Petru Movilă, la care se adaugă o cârtică a lui Visarion Macri despre «cele trei mai mari virtuți» (1699). Unul din îngrijitorii acestei lucrări, Sevastos Chimenitul, publică apoi o tălmăcire a sărbătorilor, un «Heortologion» în 1701, apoi o «Învățătură dogmatică a Bisericii Răsăritene» (1703), tratând despre împărtășenie și sfințenia Fecioarei, iar cellalt, Ioan Comnenul, își tipărește o descriere a Muntelui Atos, în 1701, descriere, care, cu Slujba Sf. Ecaterine dela Muntele Sinai, se retipărește la 1710¹, iar urmașul acestuia la Scaunul din Silistra, Atanasie, alt găzduit al Brâncoveanului, editează la 1710, «Panoplia dogmatică» a vechiului Împărat Alexie Comnenul. Acestea pe lângă discursurile grecești ale fiilor Domnului, cari laudă pe sfinții patronali ai neamului lor².

Liturghia *greco-arabă*, dată și pentru acei preoți sirieni cari nu știau decât grecește (1701), *Ceaslovul* biglot din 1702, *Psaltirea* arabă din 1706, lucrată în Alep; *Liturghia* georgiană din 1710 și *Evanghelia* din 1709 în aceeași limbă se adaugă la aceste lucrări, ca jertfe făcute de Brâncoveanu pentru mărirea numelui său în părțile Răsăritului. Sânt și lucrări de comandă, care nu stau decât în legătură tipografică cu țerile noastre, ca slujba Sfintei Chiopolitis din 1702, plătită de un Grec din Chios, sau cutare cuvânt despre preoție al lui Hrisant (1702).

Ca o curiozitate interesantă, ca o carte bună pentru a învăța încă o limbă străină, și fără niciun gând la întrebuințarea ei practică, dădea la lumină Antim în 1698 o Gramatică slavonă destul de întinsă. Când, cu titlu și prefață românească, se publică, la 1696, Slujba slavonă a Sfinților Constantin și Elena, se spune că s'a făcut slavonește, nefiind la «izvoadele grecești». Un *Ceaslov* apare la 1703. Numai despre *Psaltirea* de Buzău din 1701 se spune că e ti-

¹ *Bibl. Rom.*, I, pp. 481-2.

² *Ibid.*, I, pp. 419 și urm., 452 și urm., 457 și urm., 468-9.

părită «pre limba cea obicinuită a să ceti prin besearecele rumânești, sloveniasca, fiindu și lipsă de aciasta pre la besearici de această dată», adăugându-se că e de nevoie și pentru învățământ, care se știe că se răzimă pe învățarea de-a rostul a Psaltirii: «pre la școale pentru învățătura copiilor»¹.

Nu se putea înlătură însă așa de ușor ca vechea zdreanță slavonă noul veșmânt al limbii românești. Numit episcop de Buzău la 10 Iunie 1691, Mitrofan reprezintă încă acolo, în colțul de către Moldova lui, curentul românesc pe care-l începuse dascălul său, acum pribeag în Polonia. Încă dela 1691 el tipărește în Buzău o traducere românească, tipărită de dânsul, dar tălmăcită cu amestecul lumii dela Curte, a *Pravoslavnicii mărturisiri*, scrise de Petru Movilă. Numai peste trei ani teascurile Mitropoliei dau o *Psaltire*, cu «ca-tizme», tropare, molitfe, «pashalii de 50 de ani», «exapsalm», «după orânduiala grecească»; această lucrare, revăzută după textul Bibliei dela 1688, eră însă menită, nu să se dea preoților spre întrebuințare, ci să se împartă numai, pentru cetire, «în har pravoslavnicilor creștini». Tot așa și cu *Evanghelia* dela Snagov din 1697, care dă numai într'o formă «diorthosită mai cu multă nevoință» textul cunoscut, pentru cetirea de către cei ce nu știu slavonește.

În același an, ca o urmare a aceleiași mișcări, Moldova răspândia o *Tâlcuire a Liturghiei*, tălmăcire făcută de Cacavela, îndreptată de un necunoscut și tipărită de Antioh-Vodă Cante-mir, prin îngrijirea boierului Lupu Bogdan, care iscălește Prefața.

Să se adauge traduceri după edițiile grecești ale acelorași meșteri, ca acea «Carte sau lumină», din 1699 care e redarea în românește a cărții lui Maxim Peloponesianul, retipăriri sau prelucrări, ca aceia ce cuprinde «Învățătura preoților pe scurtu de Șapte Taini ale Besearecii», — publicație din Buzău, cu titlu și pentru Moldova (1702)². Întâmplător se

¹ *Bibl. Rom.*, I, p. 415.

² *Ibid.*, p. 539.

dau cărți de morală religioasă sau de instrucție poporală în materie de religie, precum sânt *Invățăturile creștinești* și *Floarea Darurilor*, traduse amândouă de Filoteiu, un Român care se călugărise la Sfetagora, Sfântul Munte, și-și putea zice, stând, se pare, la Sf. Ecaterina din București, metoh al Sinaii¹: «Sfetagorețul», ori *Pildele Filosofești* din 1713, pe care le tipărește, în traducerea lui Antim, Grecul ce purtă afacerile de negoț ale lui Vodă în Ardeal, Manos Apostolu, ori, în sfârșit, «antologia de sentințe» ale filosofilor, «Sfătuirile creștino-politice» ale lui Antim Ivireanul (1715).

Mitrofan de Buzău urmă singur dincolo de Milcov tradiția cea bună. La 1697 el îndrăzniă să deie un *Triod* slavo-român, iar în 1698 începeă, pe temeiul Vieților de Sfinți ale lui Dosofteiu, *Mineiele* românești, având tipicul, parimiile și sinaxariul în limba noastră, traduse și de Radu Greceanu. Și în prefața acestei cărți, — lucrata «cu mare sârguire», «că și noaptea o am făcutu-o», spune episcopul, supt iscălitura sa, ca tipograf, și nu a superiorului său Teodosie, «în unele vremi în loc de zi», — el arată că, mai înainte, din neînțelegerea slavonei de către preoții de pe la sate, «orânduialele Besearecii nu să făcea deplină, nici Viețile Sfinților să citia, ascultătorii neînțelegându și proroceștiile citanii» — înțelese doar după acel sunet cu care se mulțămiau grecizantii: «caramă sunându era, au ținbale strigându să auzia». Într'un singur an de zile ieșiră toate cele douăsprezece volume, proclamând, se poate zice, introducerea limbii românești în slujba Bisericii, așa cum dorise Dosofteiu al Moldovei. *Octoihul* din 1700 al aceluiași Mitrofan, urmă această lucrare revoluționară, de cel mai mare folos pentru neam, dar tipăritorul nu cuteză, ori nu putu, să deă în românește decât tipicul și nu cântările înseși, rămase în slavonă. În *Triodul* buzoian din același an se prefăceau, iarăși, din grecește numai tipicul, sinaxarele și cetaniile, lăsându-se în limba slavonă cântările. Dacă acestea se păstrau în forma

¹ Radu Greceanu, ed. Șt. Grecianu, p. 347.

tradițională, nu trebuie, — am spus —, să se creadă că-l îndemnă pe Mitrofan numai frica de a strică ortodoxia sau de a călca datinile, ci mai ales greutatea de a pune cuvinte românești pe melodiile obișnuite. Dovadă că în *Triod* unele cântări sânt și traduse.

Mai târziu, Mitrofan și-a urmat opera de prefacere în românește a cărților de slujbă, măcar într-o parte a lor. El dă, la 1699, *Molitvenicul*, căruia-i mai zice, după datina de a se adăugi și numele grecesc: «Euhologhionŭ», — un *Molitvenic* mic «carele cuprinde întru sine toată treaba Țesearecii, ce să cuvine preoților»: tipicul singur e românesc, pe când Dosofteiu al Moldovei dăduse molitvele înseși în această limbă. La 1701 ieșă *Penticostariul*, ce nu mai fusese tipărit până atunci la noi nici într-o formă. *Liturghia* lui din 1702 are tipicul în românește, pe când *Psaltirea*, cu pascalii și paraclisul Maicii Domnului, e numai o ediție nouă. Urmează un *Nou Testament*, care reproduce cu îndreptări pe cel ardelenesc și e, ca și acesta, o carte de cetire, nu una de slujbă (1703), și un *Apostol* întocmai ca acela din vremea lui Șerban Cantacuzino (1704).

CAP. II.

Arhieriei greci la Curtea lui Brâncoveanu.

De o parte eră deci tendința firească a prelaților greci, fugiți sau așezați mai bine la noi, de a introduce în Biserica Țerii-Românești slujba elinească. Spre acea sta mergeau sfaturile unui Patriarh Dionisie Seroglanul, mazil de Constantinopol, care încunună pe noul Domn¹ și muri în București, îngropându-se la Radu-Vodă, unde se așeză și trupul lui Gheorghe Castriotul, marele boier grec iubitor de neamul

---

¹ Radu Greceanu, ed. citată, p. 11.

său ¹, ca și îndemnurile unui Iacov, urmașul lui Dionisie — Patriarh până la 1690 —, care murî și el în țară ², ale unui Atanasie, fost Patriarh al Antiochiei, care, venit în țară la 1700, traduse din limba arabă pentru Constantin-Vodă, la 1702, istoria pe scurt a Bisericii sale ³, ale unui Gherasim de Alexandria, care ceru Brâncoveanului să tipărească trei volume din Ioan Gură-de-Aur, și anume didahii și cuvântări, pe care le răspinse dascălul Marcu, urmașul lui Sevastos ⁴, în sfârșit silințele unui Ieroteiu de Silistra și ale unor arhieriei balcanici ca aceia cari sfințiră biserica Sf. Gheorghe: Dionisie de Târnova, Clement de Adrianopol, Auxentie de Sofia, Maxim de Hierapolis, Neofit de Sevastia, Mitrofan de Nisa, Macarie de Varna ⁵.

Chiar fără să aibă un plan hotărât de grecizare, ei, cari nu puteau face liturghia decât în limba lor, trebuiau să lucreze, fie și numai prin exemplu, pentru introducerea limbii grecești în biserică. Călugării și preoții noștri arhieriei de țară erau de față, trăgând neapărat și învăță minte, când bătrânul Gherasim de Alexandria slujiă, împreună cu Hrisant, urmașul lui Dosofteiu la Patriarhi de Ierusalim, în zilele de Crăciun și de «Bogoïavlenie» a' anului 1708 ⁶, — când, cu un an înainte, Domnul ascul liturghia serbătorilor de iarnă dela Climent fostul Mitropolit de Adrianopol și dela Atanasie noul Mitropolit Dârstor, Dristra sau Silistra ⁷, — când, în Iunie 1707, Hrisa

¹ V. *Ist. lit. rom.*, tabla; Gelzer, *Patriarchat von Achrida*, *Apend. Conv. lit.* pe 1903, p. 391. Piatra lui de mormînt se vede încă, *scriptii*, I, p. 250; a lui Dionisie, ori nu s'a pus, ori a dispărut. P petrecerea lui în țară, și Radu Greceanu, p. 30; Erbiceanu, *Cron.* tabla.

² Daponte, în Erbiceanu, *o. c.*, p. 96.

³ *An. Ac. Rom.*, XX, p. 224 și urm.

⁴ Erbiceanu, *Cron. Greci*, p. 204; cf. p. 145.

⁵ Radu Greceanu, p. 175; cf. p. 180.

⁶ *Ibid.*, pp. 180-1.

⁷ *Ibid.*, p. 168.

primit la Dunăre cu carăta domnească, vtori Postelnic și buluc-bașă de Seimeni, intrând în sunetul tuturor clopotelor în București, făcea la Sf. Gheorghe, biserica Sfântului Mormânt, slujba cu strălucirea potrivită demnității sale de Patriarh¹, — când se sfinția câte o biserică făcută de Domn, ca Sf. Gheorghe cel Nou, — a cărei zidire se datorește trecerii lui Hrisant pe lângă Constantin-Vodă², — cu un strălucit sobor de Patriarhi și de arhierei străini, — când Gherasim de Alexandria slujiă la nunta Domniței Balasa, naș fiind prin procuratie Hrisant de Ierusalim³, — când Atanasie al Antiochiei cunună pe sora Balasei, Safta⁴, când, în sfârșit, la moartea lui Teodosie, noul Mitropolit al Țerii-Românești, săvârșiau ceremoniile de cuviință un Patriarh de Alexandria și unul de Ierusalim, cari luau parte și la sfințirea lui Antim, fostul tipograf⁵.

Alții, urmași ai lui Dosofteiu al Moldovei în ceia ce privește ideile lor de romanizare a Bisericii și munca lor pentru acest scop, ar fi vrut să dea cartea sfântă ca și slujba bisericească înțelegerii tuturor. Alții, iarăși, între cari trebuie să se numere și Mitropolitul Teodosie și urmașul, după 27 Ianuar 1708, al acestuia, Antim⁶, iar — de nevoie mai mult decât de bună voia lui — Mitrofan al Buzăului, înțelegeau să înlesnească pe preot prin tipicuri românești, să folosească tuturor credincioșilor, făcând să li se dea în românește ce-

---

¹ *Ibid.*, p. 169.

² V. și *Inscripții*, I, pp. 305-6, no. 763. Biserica fusese mântuită la 1699; *ibid.*

³ Radu Greceanu, p. 185.

⁴ *Ibid.*, pp. 98, 100; cf. p. 123.

⁵ *Ibid.*, p. 181 și urm. Cf., pentru toți acești arhierei greci, și tabla ediției date de Ștefan Grecianu din opera lui Radu Logofătul despre Domnia Brâncoveanului.

⁶ Data în Radu Greceanu, p. 181; pe piatra de mormânt a lui Teodosie, *Inscripții*, I, p. 240, No. 540. Avea la răposare 87 de ani și jumătate.

tirile, însă păstrau pentru cântări, care nu erau ușoare de transpus în altă limbă, și chiar pentru molitfe, limba slavonă. Aceștia biruiră prin acel lung șir de cărți bisericești, tipărite la Buzău, care au o mare însemnătate, prin aceea că, în locul manuscriptelor rare, rele și cu totul neînțelese preoților de sate, în locul formelor divergente ale cărților de slujbă, se dădea acum prin tipar un singur rând de cărți așezate după cele mai sigure și bogate grecești și având indicații de folos în limba de obște, dar mai ales prin amestecul acestei limbi care în scurt timp trebuia să cuce-rească și molitfa, — unde pătrunsese și mai înainte, prin publicațiile lui Dosofteiu —, și cântarea, — în toate formele ei.

CAP. III.

Politica fățarnică a Mitropolitului Atanasie de Ardeal.

A doua Unire cu Roma.

Relativ cu aceste idei se făcù deci pentru Atanasie al Ardealului, ales de Climent al Adrianopolei, de Auxentie al Sofiei și de Neofit al Sevastei, împotriva altor candidați, Mitrofan și Dionisie, instrucția din 1697¹, iscălită de Teodosie, pe care noul ales îl numește «preaosfințitul său stăpân și biruitor a toată țara Ungrovlahii», și de Patriarhul Dosofteiu. E ca o Mărturisire de credință a Bisericii muntene, și merită a fi analizată în amănunte.

Va păzi «câte tocmeale ce are Scaunul Ungrovlahii, neschimbate», deci «canoanele și hotărârile sfintelor săboare și ale Sfinților Părinți», supuindu-se «la puteri și la stăpâniri» numai în «lucrurile ceale politicești». Tainele le va păstra cum e obiceiul, botezând cu «apă curată» și fără preot doar la vre-o nevoie, în casă, iar în biserică numai

¹ Pomenită și de scriitorii greci; v. Chrys. Papadopoulos, *Δοκίμιον*, p. 44.

cu picături de untdelemn în apă și cu slujbă de preot, întrebuintându-se mirul și cuminecătura în toate cazurile —, înștiințare împotriva botezului simplu al calvinilor, primit de câtvă timp în Biserica Ardealului. Împotriva ritului catolic, va împărtași cu «păine de grâu curată și *dospită*», — iar nu cu azima Latinilor —, va admite *prefacerea* pâinii și vinului mestecat cu apă în trupul și sângele Domnului —, nu după învățătura de rătăcire a lui Cariofil —, și va îngădui de o potrivă împărtașenia ce se zice «supt amândouă speciile» mirenilor ca și clericilor, pe când Apusenii o păstrau numai pentru cei din urmă. «La taina preoției» nu se primesc cei însurați mai mult decât odată — ori cari ar fi ținut «văduvă sau lăsată de bărbat sau curvă»; însurarea a doua aduce pierderea darului. Nunta între rudele prevăzute de canoane va fi oprită, și se îngăduie Ardelenilor numai obiceiul lor vechiu al înștiințării publice cu trei zile înainte. Duhovnicii vor fi aleși cu multă socoteală, pentru a putea înfățișa ortodoxia cea mai sigură; spovedanie și împărtașanie se vor face în fiecare post, sau măcar în postul cel mare și în zilele Paștilor. Maslul se va păstra, făcându-se de șapte preoți, ori măcar de doi. La îngropări nu se vor ține în seamă opririle calvine, ci se vor săvârși, după rit, «cântările, slujbele, cazaniile-și alalte ce sânt tocmită și orânduie de soborniciasca Bisiarică, și asiamene să să facă pomianile și liturghiile și milele». Icoane vor fi în toate bisericile, și «nu numai spre podoabă, ci spre cinstea», potrivit cu hotărârile sinodului al VII-lea împotriva iconoclaștilor; dar sărutarea lor se va face «cu cinste», și nu cu «adevărata închinăciune», păstrată lui Dumnezeu singur — deci se lovia și în eresul calvin și în datina păgână a sătenilor; luminile, tămâierile se vor păstra pentru aceiași cinste a icoanelor. Sfinții prooroci, mucenicii sânt «mijlocii și solitorii» către Domnul. «Făr' de pravoslavnică credință niciun om nu să poate spăsi», deci concesii de dogmă, fie și cu păstrarea ritului întreg, nu se pot face. «Ca să nu lungim vorba, poruncim Arhieriei Tale să păzești dogmele,

tainele și năravurile Bisericii Răsăritului, neclintite», după Pravoslavnica Mărturisire a lui Petru Movilă, care s'a tipărit în românește; dar, la vre-o nedumerire, «de vreme ce limba rumâniască iaste puțină și îngustă», trebuie să se alerge la textul grecesc, care e «temeiul».

Preoții trebuie să fie «oameni de cinste», bine aleși, fără simonie și mită, cari să se îngrijească de zestrea deplină a Bisericii. Ei vor ceti Evanghelia, vor face cazanie, vor spune rugăciunile, «atâta la bisiarici, cât și la pogribanii», în limba poporului: «la Sârbi și la Ruși pre limba sloveniască, iară la Rumâni pre limba rumâniască». În schimb, cântările și liturgia: «slujba Bisearicii, adecâte Ohtaiul, Miniaele și alalte cărți ce să cântă Duminicile și sărbătorile și slujba de toate zilele», se vor face neapărat slavonește, «iar nu rumâniște sau într'alt chip»; e *ingăduit* însă ca ele să se facă și «pre limba eliniască». Și Evanghelia când se cetește la Liturghie e mai bine să fie slavonește, dar se poate și în românește, nu însă în fieștece formă, ci numai în cea pe care i-au dat-o dascălii din Țara Românească supt Voevodul ce domnește.

Din vremea calvinească se vor păstra sinoadele, nu pentru judecăți și cercetări, ci pentru a se înlătură propaganda, ce s'ar fi strecurat între preoți, a «prorocilor mincinoși» și «apostolilor mincinoși». Odată sau de două ori pe an, se vor adună, nu toți preoții — de protopopi nici nu se mai vorbește —, ci numai «aleși și înțelepți și cinstiți preoți», fără vre-o împărtășire deci a clericilor străini ori a mirenilor de orice nație. Aici «să răsepești măhnirile și zăticnirile, și să tai îndoirile, și așa să aduci pacea Bisericii».

Dezlegările în pricini cu îndoială le dă Mitropolitul muntean, cu sinodul său, cu arhieriei străini, «dascălii» și «înțelepții» ce-l încunjură. Și el e supus în asemenea cazuri apelului la Patriarhul său din Constantinopol¹.

¹ *Condica Sfântă*, ed. Lesviodox, p. 328 și urm.; ed. Ghenadie, p. 714 și urm.

În aceste instrucții, în această «sfățuire» se oglindește, numai *dogma completă*, așa cum o statorniciseră teoții din veacul al XVII-lea, lămurind-o în lupta cu calvinii cu catolicii, precum și în cea cu părtenitorii lor din mijlocul todoxiei, dela Chiril Lukaris până la Ioan Cariofil și la getătorii religioși înrâuriți de lezuiții din Moscova, dar și *archia perfectă*, așa cum se impusese în urma călătorilor, înfruntărilor, anaternelor și îndreptărilor atâtor arei greci în călătorie de cucerire.

Știm care erau anume legăturile Bisericii muntene cu cea a Constantinopol după povestirea cronicii oficiale a Brâncoveanului cu privire la întronarea lui Antim.

Pentru a nu se lăsa alegerea în seama unui sinod eparhial, Teodosie dezignează în scris pe urmașul său, și diata cea care hotărăște și asupra Scaunului metropolitan se țese înaintea clericilor adunați, împreună cu boierii, numai de formă, pentru a-i da un urmaș. Ei recunosc pe Antim, voit de înaintașul său; Vodă chiamă pe Antim acolo în casa cea vlădicească, și-i dă cârja, după dreptul de stăpân al țerii. Apoi un Trimes pleacă la Constantinopol «cu cărți la Biserica cea mare, la Patriarșia Târâradului» — unde, totuși, adesea Brâncoveanu face el pe patriarhi —, «ca după orânduiala bisericească să-i trimită *edosis* și *metathesis*, ca să poată fi arhiereu Vlădică». *Edosis* pentru întărirea alegerii, *metathesis* pentru strănutarea din Scaunul Râmnicului pe care-l avuse până atunci Antim. Patriarhul numește pentru această din urmă ceremonie un «exarh» dintre clericii dela Curtea lui Constantin-Vodă, pe fostul Mitropolit de Adrianopol, Climent. Peste două zile dela sosirea acestuia, la 21 Februar 1708, se face «*metathesis*». A doua zi, Gherasim de Alexandria, un Patriarh, face liturghie înaintea Domnului, apoi Marele-Postelnic merge cu carăta domnească la Antim în Mitropolie, de-l *proscaliște* la Curte. Întră «pre scara cea mare, pen Divan», și Vodă-i sărută mâna, făcându-i apoi «frumoasă orăție de

păstoria ce i s'au dat»¹. Deci acum nu-i rămâne decât să-și anunțe începerea arhipăstoriei colegilor din tot cuprinsul ortodoxiei.

Abia întors în Ardeal, Atanasie nu stătut pe gânduri să scrie Împăratului, prin Iezuitul Ladislau Baranyi, că el e «unit cu sfânta Biserică romano-catolică» și, deci — de asta eră vorba, de fapt, — poate pretinde să i se întărească privilegiul din 1697; el i se dădă dela Viena la 14 April din acel an 1698, adăugindu-se la 2 Iunie și ordinul cuvenit către autorități². Dar Guvernul calvinesc al Ardealului îl trecu supt tăcere, și atunci Atanasie se hotărî să strângă un nou sinod pentru proclamarea solemnă a Unirii³.

Fără multă discuție se primî acolo Unirea (24 Octombree) cu «Besearica Romei cea catholicăscă», ca «mădulările ceștii Bisearici sfinte», după formularul latin scris în față încă dela 7 ale lunii⁴, dar lăsând la o parte în traducere mențiunea celor patru puncte, adăugind că li trebuie neapărat «privelighiomurile», fără care nu pot trăi. Aceasta a fost cea d'întăiu formă a «cărții de mărturie», *siugura tradusă în latinește*, dar Atanasie, care aveă totuși puțină cinste în sufletul său, nu se învol a-și pune pecetea cu cei trei arhangheli a Mitropoliei, până nu se adause, de aceeași mână, dar economisindu-se puținul spațiu rămas până la sfârșitul foii, că nu înțelege Unirea decât cu condiții, și anume: «pre noi și rămășițele noastre dină obiceiulă Besearicii noastre a Răsăritului să nu ne clătească, ci toate țărămoniile, sărbătorile, posturile, cumă până acumă, așa și de-acumă nainte să fimă slobozi a le țineă, după călin-dariulă vechiū»; se adăugl ca Atanasie să nu fie scos din Scaun «până în moartea Sfinții Sale»; urmașul lui va fi

¹ Radu Greceanu, pp. 181-2.

² Nilles, p. 201; *Mag. ist.*, III, p. 278 și urm.

³ Cf. Nilles, p. 241.

⁴ V. *ibid.*, p. 206; Atanasie spune apriat însă că sinodul a fost chemat la 24; *ibid.*, p. 200.

ales de sobor, în chip liber; îl vor *întări* «Sfinția sa Papa și Înălțatul Împărat», — *în locul Vlădicăi și Domnului de peste munți* —, iar sfințirea o face «Patriiarhul de suptă biruința Înălțî[m]i Sale», — deci cel sârbesc din Carlovăț; și protopopii se asigurau că nimeni nu se va *amesteca* în rostul lor. Altfel să n'aibă nicio valoare iscăliturile și pecetile noilor membri ai Bisericii Romane¹.

Astfel iscăliră și pecetluiră în ceară protopopii Hațegului, Inidorii, Sasbeșului, Blajului, Căței, Nimigei, Bistriței, «Haportei», Orăștiei, Bistrei, Călatei, Giumalului, Lăpușului, Daii, Armeniului, Chioarului, Colunului, Mohului, Racoviței, Săliștei, cei doi din Făgăraș, cei din Ilia, din Vinț, din Uifalău, din Gurghiu, din Țichindial, din Beghiș, din Leapindea, din Șieut, din Simihaiu, din Silvaș, din Ohaba, din Cugir, din Călin, din «Kora», «Săcal», «Keza» și încă unul, — cei mai mulți, protopopi fără hotar sigur al puterii lor, preoți de sat, cari, pentru bani, purtau un titlu mai mare decât al popilor obișnuiți². Iar, când veni rândul lui Atanasie însuși, el adause că Unirea se înțelege păstrându-se «toată lege noastră, slujba Besearecii, leturghiia și posturile să stea pre loc», și lăsându-se el, Atanasie Vlădica, «în pace», *nehărbutăluit*³. Nu se poate, din partea unor *clerici*, o mai vădită urmărire a interesului material, o mai mare neîncredere față de aceia cărora li întind mâna spre Unire și o mai mare iubire pentru rosturile îndătinate, de care în ruptul capului nu se pot despărți, ale vechii Biserici în care trăise neam de neamul lor, luptându-se, cu puterea sau cu vicleșugul, pentru păstrarea lor, ca cea mai sigură scară spre Dumnezeu și «spăsenia sufletelor».

O scrisoare solemnă fû redactată în numele lui Atanasie, către Împăratul, cerându-se privilegiile, care nu zăboviră,

1 date înainte de 16 Novembre și apoi, după încheierea

¹ Nilles, p. 208 și urm.

² Cf. cu lista din 1700, la Șincai, III, pp. 305-6.

³ Nilles, p. 211.

trimes de Teodosie, Mihai Iștvanovici, — deci : fiul lui Iștvan, care-și zice, în cirilice : «ex Ungrovlachias», fiindcă nu eră din Ungrovlahia adevărată, ci din Ardeal,— o nouă ediție a *Cazaniei* calvine, căreia-i zice acum, după moda grecească a timpului : *Chiriacodromion* (el tipări și o *Bucoavnd*, cea d'intăiu în românește, tot în acest an 1699)¹. Cu acest prilej, Vlădica lasă pe tipograful Mitropoliei să numească pe Voevodul ocrotitor «luminătorul credinții pravoslavnice», «patronoșu adevăratu al Sfintei Mitropolii de aici dinu Ardealu» și să asigure că nu s'a făcut vre-o «strămutare în potrive Sfintei Scripturi, au în rânduiala dogmelorū ce ține și poruncește pravoslavnica Besearecă a Răsăritului».

Cu sfârșitul acestui an însă, masca eră aruncată. La 4 Septembrie 1700 se strângea un mare sinod, la care luară parte, pe lângă protopopii din 1698 — dintre cari numai prea puțini lipsiră —, mulți alții, și din locuri însemnate : astfel Vasilie din Brașov și colegii săi din Sibiu și Bălgrad —, apoi cei cari lipsiseră din rândul protopopilor făgărășeni : dela Viștea, dela Avrig, dela Berivoiu, dela Răușor, dela Calbor, peste apa Oltului ; pe lângă cel din Gurghiu și alt protopop din Secuime : cel din Haromsec ; apoi, de sus din părțile Bistriței, cel din Sângiordz, un număr de protopopi din deosebite Ținuturi, dela Supt-Păduri, Vidrăsău, Chitoiu, Chiuești, Lemn, Bacaiu, Saldobagiu, Comliș, Cobia ; Ungureni din Sărvad, Băsești, din Baia-de-Criș, din Sântul și Lazuri ; cei din Maramurăș, în sfârșit, din Sighet și Erașul-de-sus.

Cea mai mare parte din Maramurășeni însă țineau cu Vlădica Iosif Stoica, — nemeș având un ostaș călare în arme —, numit încă de Apaffy cel d'intăiu, sfințit în Moldova și desfăcut de atárnarea ardeleană, ca «episcop pra-

¹ *Bibl. Rom.*, I, pp. 369-70, no. 113.

lege străină e și mai rău; ei pot fi bătuți ca orice oameni de rând¹. Afară de punctul închiderii în mănăstire a preoților fără parohie și de supunerea la dijmă a tuturor averilor preotești care nu se țin de parohie, cardinalul-primat admise punctele dietei, la începutul lui 1700, cu toată protestarea sinodului unit care se ținuse la 26-30 Septembrie 1699² și declarația catolicilor că nu înțeleg a bruscă astfel lucrurile³. În sfârșit, Bisericii celei nouă unite i se dădură două lovituri mari: clerul din părțile Inidorei declară că nu-i trebuie nici Papă, nici superintendent, ci că-i ajung vechile datine românești, iar, din rândul preoților celor mai cărturari și mai isteți, se ridică Ion Circa, sau Țircă, din Batiz, și, strângând iscălituri de preoți, căută a se face recunoscut ca episcop; urmărit de catolici, prins, pus în fiare, el află adăpost, ca unul ce se dăduse drept unit cu calvinii, la sinodul din Cetatea-de-Baltă, — în casa acestora dela Aiud⁴.

Totuși până la o dată așa de târzie cei din Țara-Românească nu aveau încă știri sigure despre gândurile și faptele lui Atanasie, sufragantul cu jurământ și instrucții al Mitropolitului Teodosie și ucenicul în materie de dogmă al marelui teolog Patriarhul de Ierusalim. Astfel la 15 Iunie 1700 Constantin-Vodă întărește Mitropoliei Bălgradului satul Merișanii din Țara-Românească, veche danie a lui Mihai Viteazul, ca și cum nimic nu s'ar fi întâmplat⁵. Pe de altă parte, Atanasie însuși tipăria la Bălgrad, cu un meșter

¹ *Mag. ist.*, III, p. 295 și urm.; Nilles, pp. 227-9.

² *Mag. ist.*, III, pp. 299-301; Nilles, pp. 238-40, 241-2. Ordin împărtășesc pentru observarea privilegiilor, 12 Decembrie 1699; *Mag. ist.*, III, pp. 301-5; cf. și Harmuzaki, V, pp. 540-1; *Mon. Comitalia Trans.*, XXI, p. 431 și urm.

³ Nilles, pp. 242-4.

⁴ *Ibid.*, pp. 230-2.

⁵ *As. Ac. Rom.*, XXI, p. 288, nota 1; *Mag. ist.*, III, pp. 305-6; Ci-pariu, *Arhivou*, p. 453 și urm.

trimes de Teodosie, Mihai Iștvanovici, — deci : fiul lui Iștvan, care-și zice, în cirilice : «ex Ungrovlachias», fiindcă nu eră din Ungrovlahia adevărată, ci din Ardeal,— o nouă ediție a *Cazaniei* calvine, căreia-i zice acum, după moda grecească a timpului : *Chiriacodromion* (el tipări și o *Bucoavnă*, cea d'întăiu în românește, tot în acest an 1699)¹. Cu acest prilej, Vlădica lasă pe tipograful Mitropoliei să numească pe Voevodul ocrotitor «luminătorul credinții pravoslavnice», «patronoșu adevăratu al Sfintei Mitropolii de aici dinu Ardealu» și să asigure că nu s'a făcut vre-o «strămutare în potriiva Slintei Scripturi, au în rânduiala dogmelorū ce ține și poruncește pravoslavnica Besearecă a Răsăritului».

Cu sfârșitul acestui an însă, masca eră aruncată. La 4 Septembrie 1700 se strângea un mare sinod, la care luară parte, pe lângă protopopii din 1698 — dintre cari numai prea puțini lipsiră —, mulți alții, și din locuri însemnate : astfel Vasilie din Brașov și colegii săi din Sibiu și Bălgrad —, apoi cei cari lipsiseră din rândul protopopilor făgărășeni : dela Viștea, dela Avrig, dela Berivoiu, dela Răușor, dela Calbor, peste apa Oltului ; pe lângă cel din Gurghiu și alt protopop din Secuime : cel din Haromsec ; apoi, de sus din părțile Bistriței, cel din Sângiordz, un număr de protopopi din deosebite Ținuturi, dela Supt-Păduri, Vidrăsău, Chitoiu, Chiuești, Lemin, Bacaiu, Saldobagiu, Comliș, Cobia ; Ungureni din Sărvad, Băsești, din Baia-de-Criș, din Sântul și Lazuri ; cei din Maramurăș, în sfârșit, din Sighet și Erașul-de-sus.

Cea mai mare parte din Maramurășeni însă țineau cu Vlădica Iosif Stoica, — nemeș având un ostaș călare în arme —, numit încă de Apaffy cel d'întăiu, sfințit în Moldova și desfăcut de atârnairea ardeleană, ca «episcop pra-

¹ *Bibl. Rom.*, I, pp. 369-70, n^o, 113.

voslavinic, cu mila lui Dumnezeu, al Maramurăşului, exarh al stavropighiei patriarşesti ţarigrădene» — actul din 1391 fusese împărtaşit de Maramurăşeni şi lui Dosofteiu al Moldovei —, «administrator al Mitropoliei Bălgradului, Ardealului ş. c. l.¹», pecetluind cu pecetea bălgrădeană a celor trei Arhangheli². El ţinea câte un «parţialeş săbor» prin satele Ținutului, judecă în procese bisericeşti, împărtaşia singheli şi antimise slavone şi strângea venituri. Stătea prin «mănăstirile» de prin sate, la Giuleşti de pildă, dar şi în Hust apoi, şi-l recunoşteau protopopii din Vişăul-de-jos, din Giuleşti, din Jalova, pentru eraşul-de-sus, eraşul Coşăului şi eraşul Sighetului, precum şi mulţi preoţi, pe lângă «jupâni asesori, fruntaşii oarmeghiei» sau ai comitatului³.

Dacă n'au venit, cum se spune anume, preoţi din părţile Sătmariului, trebuie să se caute lămurirea întâiu în faptul că protopopii de acolo ajunseseră aproape neatârnaţi, şi apoi în aceia că, în vecinătate, «în Ținutul Orăzii şi comitatul Bihorului, până la Gelmariu», căpătase, la Ianuar 1694 încă, vicariatul catolic «în părţile Ungariei asupra Românilor» (*in partibus Hungariae super Valachos*), pe cari se lăudase că-i va face uniţi «şi cu sila», un Isaia, «Sfeta-goreţ» şi Grec, paroh în Careiu, apoi în Dobriţin, care stătû în mijlocul satelor româneşti din ţara Oaşului, la mănăstirea Bicsadului, până la uciderea lui de hoţi (15 Maiu 1701). Isaia avea supt ascultarea lui pe toţi protopopii de pe acolo, până ce sarcinile grele ce aruncă asupra lor aduse plângerile unei părţi din cler, cu protopopul Pantaleon dela Baia-Mare în frunte⁴.

Acolo eră un Ținut de Unguri, Ruşi şi Greci, cu episcopi cari se cheamă, când Voloşinovschi — din 1670-5 —, când Teofan Mavrocordat — din 1677 —, când Ieremia Lip-

¹ *Studii şi doc.*, XII, p. 298, no. v; cf. pp. L-LIII.

² *Ibid.*, p. 234, no. III.

³ V. Budu, *o. c.*, pp. 58-61.

⁴ *Studii şi doc.*, XII, pp. XLIX-L.

nițchi — 1685-8 —, când Metodie Racovețchi — «episcop de Muncaciu, Machowicza, de Zips, de Krasnobroda, Maramurăș și prin toată Țara-Ungurească», în 1688,— până ce, la urmă un Chiot italianizat, episcop de Sivas, întâiu, apoi de Muncaciu, Maramurăș și Zips, pe lângă care se adaugă Machow și Komarom, ajunse «vicariu apostolic al poporului de rit grecesc în toată Ungaria» și, cu autoritatea unui «sfetnic al Împăratului», făcù Vlădici pentru Români și tipări pentru mântuirea lor sufletească un Catechism, din care o a doua ediție ieși după moartea lui, la 1726¹.

Cei 55 de protopopi, înfățișând 1582 preoți, luară în des-batere două chestii: Unirea întliu și apoi reformarea, după canoane, după idealul legii creștine și după cerințele ritului și ale datinei, a clerului românesc unit. Împotriva Unirii se rostiră Brașovenii și Sibiiienii, dar mai ales cei din părțile Inidorei, însă, la urmă, ortodocșii din cele d'întâiu două locuri, și calvinii din al treilea, se învoiră a-și pune iscăliturile, și nemeșii făgărășeni, veniți în număr mare, se arătară foarte bucuroși².

În a doua sedință se hotărâ primirea Unirii în aceeași formă ca la 1698; se adăogî iarăși, dar în afară de forma actului — *cel d'întâiu nu va fi fost găsit bun și pentru aceasta*,—că «ritul» și «disciplina» nu se vor schimba și că, mergând acasă, fiecare protopop va face să se iscălească actul de juratul său³, de doi preoți «comisarî», *de trei bătrâni din fiecare sat*⁴.

Abia la 14 ale lunii se hotărâră articolele de reforme.

Unele din măsuri amintesc «slătuirea» munteană din 1698: supt pedeapsă de gloabă pentru preot — 12 florini — și sat-

¹ Cf. *Studii și doc.*, XII, pp. XLVIII-IX; XIII, pp. 9-10, no. 9; *Bibl. Rom.*, I, p. 439, no. 100; II, p. 27, no. 190.

² V. N. Densușianu, în *Revista critico-literară*, I, și *Cestiunile din Blaj*, 1893.

³ V. vol. I.

⁴ Cf. *Mag. ist.*, III, p. 307 și urm.; Nilles, p. 245 și urm.

— 24 —, vor fi în orice biserică icoanele Mântuitorului, ale Maicii Domnului și ale Sf. Nicolae; odăjdiile și odoarele se vor țineă curat; se vor observa cu sfințenie cele patru posturi, supt amenințarea «lipsirii de la biserică»; să se cinstească sărbătorile însemnate cu roșu la Ceaslov, făcându-se polieleu și cetindu-se evanghelia; se va boteză cu mir, căci altfel preotul va fi scos din preoție; se va tunde preotul ce se va afla însurat a doua oară; oamenii vor fi îndatorați a merge la biserică, în zilele de Duminică și sărbători, fără greș, iar cei ce nu vor ascultă și vor lipsi a treia oară, vor fi «lepădați dela biserică», neavând dreptul de a fi îngropați creștinește, ca în vechile «ponturi» ale lui Sava Brancovici; se hotărăște ca fiecare credincios să știe Tatăl Nostru, Crezul, Cele zece porunci; tot din același izvor e orânduirea ca preotul să facă slujbă «Duminecile sau sărbătorile de trei ori și Vinerile și Miercurile, de două ori, iar pre post în toate zilele»¹. Același izvor îl are oprirea de a despărți în afară de soborul cel mare.

De limba slăvonă nu se pomenește nimic, dar rostul celei românești se hotărăște astfel: «popii să facă slujbă cât vor putea românește, evanghelia și poveaste, să înțeleagă creștinii», și să facă «poucenie» Duminica și sărbătoarea, dacă nu vreau să plătească gloabă 12 florini. Să nu se cunune fugari, străini, «frății»; logodna să nu se facă fără preot. Diacii doritorii de a se preoți se vor dovedi cu cărți dela protopopi a fi oameni cinstiți și «adevărați duhovnici», știind «Psaltirea de înțeles», «glasurile», «tainele Bisericii», și vor mai învăța patruzeci de zile la Mitropolie.

Acum începe partea oarecum originală. Preoții vor trebui să aibă toți, și cei de pe aiurea, «carte dela Vlădica». Vor purta haine lungi, «pleasă sau potcap», nu «vor îmblă la cărcimă sau beați prin târg», nu vor «trage tăbac, măcar în ce feliu de chip»; nu vor «sudu» și nu vor lăsa pe credincioși să facă așa; nu vor primi în biserică pe «oa-

¹ Cf. Mangra, o. c., pp. 81-2.

menii răi, hoți, curvari», ci-i vor da judecății cuvenite; nu vor îngădui «jocuri» și «tragere pe uliță sau într'alt chip»; ei nu vor merge la judecata mirenilor în procese mixte; vor cere satului să le ție un «tărcovnic» sau «crâsnec»; vor lua de la săteni, după vechiul obicei, claia de grâu, ferdela de ovăs, și li se va sluji două zile pe an.

Protopopii numesc pe preoți și primesc ca mulțămintă o piele de vulpe; ei țin «soboare de eparhie», ca supt calvini, și pot pedepsi, «cu cei doi popi bătrâni și cu soborul său» pe preoții ce lipsesc; ei vor veni la soborul cel mare, prezidat de Vlădică, împreună cu titorii-jurați, aducând fiecare «doi preoți bătrâni» cu el¹. Pe urmă, protopopii, crezându-se prea îngustați, impuseră Vlădicăi a li se păstră dreptul de despărțenie fără știrea lui și, în vederea venitului de piei de vulpe mărturisite și altele nemărturisite, făcură să se îngăduie preoțirea fără altă clausă decât aceia, foarte generală, că diacii vor fi «vrednici și învățați»².

În schimb, la 6 Ianuar 1701, protopopii, cari arată să nu se fi despărțit, 57 la număr, declarau că «poftesc» pe Atanasie singur, fără a se amesteca mirenii în «lucrurile vlădicești», și la această declarație se unește și «protopop Crăstea sãn protopop Staicu ot Brașov»³.

Atanasie, care avea încă doi stăpâni, lucrase, deși tânăr, dar fiind meșter sfătuit, cu o dibăcie deosebită. Avea amândouă mâinile pline de daruri: cu una întindea Împăratului și lui Kollonics declarația latină de Unire fără condiții și clause de garanție, iar, cu alta, Muntenilor ortodocși actul românesc de reforme. Pare sigur, aducându-se înaintea mărturia protopopului Avram și a tipografului Nicolae, că Atanasie ar fi înfățișat lui Vodă Brâncoveanu Unirea toată ca un lucru numai de formă, făcut în vederea iertării porțiilor

¹ Românește, in *May. ist.*, III, p. 312 și urm.; cf. Nilles, p. 250 și urm.

² *Ibid.*

³ *Studii și doc.*, IV, pp. 71-2, No. LXVI.

ce se luau dela preoți până atunci ¹,—îndreptățire pentru care i s'a și întărit stăpânirea Merișanilor. Și lui Dindar, Bulgarul care spionă pentru Domnul muntean la Sibiiu, Vlădica-i răspunse deslușit că «nu e unit» ². Fără a pomeni cu un singur cuvânt de o schimbare a sa de lege, el muștră aspru, în Novembre, pe Brașoveni, în fruntea cărora stăteau negustori greci, de o strictă ortodoxie, pentru că nu voiau să recunoască declarația de Unire, iscălită și de protopopul Vasileie dela dânsii; «noi sântem Vlădică... Pân'acum am fost fiiul păcii, iar, deaca mă veți mânia, voiu să fiu ca un leu trădat de fii săi (!)» ³.

Un astfel de act nu-i ajungea lui Atanasie ca să fie sigur că nu-l va scoate nimeni. El avea nevoie de întărire din partea Bisericii catolice. Și, pentru a o căpăta, se puse acum pe lucru, cu atât mai mult, cu cât știa ce pări aduc împotriva lui dușmanii pe cari și-i câștigase: că joacă în mijlocul protopopilor la mănăstire în zilele de serbătoare mare, că bea la ospete ca în «cârciumă», că se încunjură de Țigani cari știu bine și jocul și băutura, că umblă cu arme și vânează, că rudele lui calcă pe preoți în picioare și mănâncă veniturile Bisericii, că se fac preoți de cei cari nu știu Tatăl Nostru, și anume pentru bani, și chiar dacă sânt însurați a doua oară; că se despart oamenii de rând, ba chiar și preoții, pentru doi, trei florini; că nu se împărtășesc credincioșii decît la moarte, că ține diaconi copii, că pretinde prea mulți bani dela clerul său, că are secretariu calvin, că n'a schimbat Crezul în ce privește purcederea Duhului Sfânt, în ultima-i tipăritură pentru copii ⁴.

¹ «Unionem... tantum ad oculum et popas unitos ob remissas portiones. Si unus alterve non obsisteret, qui huius Unionis auctor extitit, dissolutam fuisse»; Nilles, p. 261.

² *Ibid.*, p. 267.

³ Stinghe, *Documente privitoare la trecutul Românilor din Șchei*, I, p. 5 și urm., pp. 8—9, 10—11.

⁴ *In nuper edita postilla*; Nilles, p. 261. E vorba, firește, de Bucoavna.

— aceasta o spune și Vlădica armenesc Virzirescu —, care a fost scoasă cu mai puțin decât banii ce a strâns dela toată lumea; că n'a făcut școală de preoție. Învinuiri în mare parte adevărate și pe care le crezură și unii dintre Iezuiții ardeleni, cari erau de părere să se caute pentru lege nouă om nou, fără a pripi totuși lucrurile ¹.

CAP. III.

Întărirea Unirii de cătră Curte.

Încă din 1699, Atanasie își arătase dorința de a merge la Viena să negocieze în numele noii sale Biserici; el plecă numai în iarna anului 1700—1, în sunetul clopotelor și petrecut de vre-o douăzeci de protopopi și vre-o sută de preoți, luînd cu el pe vicariul Meletie și pe negustorul bălgrădean Ștefan Raț, unul dintre «titori» ². Sosiă la 5 Februar 1701 în Capitala Împărăției, trei ani după ce mersese la Târgoviște spre a fi ales și sfințit ca arhieru ortodox ³. Avu cinstea de a vedea luminata față a Măriei Sale Împărătești și luă parte la conferințe cu însuși cardinalul Kollonics și cu vice-cancelariul Ardealului, cerând cu acest prilej, pe lângă ce știm că doriă, și plata zaherelei date de preoții români oștilor germane, pentru a se întrebuința acești bani la ridicarea de școli ⁴. I se dădù titlul de consilier împărătesc, pe care-l aveă și Camilli din Maramurăș, i se dăruî pentru el și urmași un lanț de aur cu chipul milostivului Împărat, i se făgăduî aducerea la îndeplinire a privilegiilor și desăvârșita scutire a clerului său de «giug iobăgesc», «slujbă», de «honorarim sau cinste» către domniil

¹ *Ibid.*, pp. 263—7.

² *Ibid.*, p. 272.

³ *Ibid.*, p. 273.

⁴ *Ibid.*, p. 276.

moșiilor, de vămi și «alte mai multe târhaturi și greutate și adăuri»; i se supuseră «părțile exterioare», Bihorul Crișurile, unde și încercă a se face recunoscut¹. În schimb, la 7 April 1701, el primiă ca «Mitropolit» al său pe cardinalul-primat al Ungariei, ca Patriarh al său pe Papa, «sfântulū Papa de Roma». Mitropolitul muntean, chiriarhul de până atunci, li este acum numai «Bucureșteanul»; Domnul Țerii-Românești, vechiul «patronuș» și binefăcător în toate privințele, stăpânitor peste Românii liberi, e numit «Craiul sau Voda Țării-Muntenesti»; amîndoi sînt «șișmatici» și «eretici», și cu niciunul din ei nu va mai păstră «prieteșug», nu va mai țineă «curășpundeție», supuind noilor săi stăpâni orice scrisoare va fi «de lipsă» a li trimete. Numai «catolici sau dreptū uniți» se vor mai vedeă la «Curtea» lui din Bălgrad. Va tipări Catehism nou, — care se și publică în 1709, cu litere latine, la Sibiiu² — cărți neatinse de eresie, revăzute de un «teolog»³. Se învoiește să fie sfințit din nou, ca unul ce s'a încredințat că hirotonia cea d'întăiu a putut să fie greșită și fără preț — această umilință i se iartă, ce-i drept, în forma solemnă, dar e sigur că Atanasie a fost *dispensat* măcar de Kollonics⁴. Va primi lângă el ca supraveghetor și sfătuitor acel «teolog» catolic pe care și unii dintre Iezuiți îl credeau prea împovărat și jignitor pentru bietul «episcop» căzut în epitropie⁵; îl va primi «ca un părinte dătător de sfat», cu drept însă de a-l întovărăși în vizitații canonice, de a hotărâ în chestii de despărțenie sau «lepădare din beserecă», în numirea preoților, în globirea lor, în punerea de «tașcă», adică taxă, și, în sfîrșit, în toate cele —, ca unul ce se simte el însuși, «în multe năinvățat, nemuncitū și necercat»; «teologul» va aveă dreptul să-l mustre, și el datoria de a primi

¹ Nilles, p. 388.

² *Bibl. Rom.*, I, p. 480, No. 156.

³ Cf. și Nilles, p. 312.

⁴ *Ibid.*, pp. 107—109.

⁵ *Ibid.*, p. 264.

«dojeneala», ba chiar sfătuitorul va putea să orânduiască «îmbunări», pornindu-se deocamdată cu îngăduirea cuminecăturii «și din sărbătorile Paștilor încolo» și urmându-se îndată cu încercarea de a se introduce calendarul cel nou¹. Nici gospodăria Bisericii n'o va mai avea el, care îngăduise până atunci pe tată și frați să-și facă afacerile cu preoții și diecii doritori de a se preoți. Va fi un «socot» al întregului cler unit, care se va trimete cardinalului; episcopului i se va da numai câte un florin pe an de către fiecare preot; taxele vor fi hotărâte, *rupte* pentru orice slujbă bisericească, iar «hasna și proventușul din economie Besearecii sau Mitropolii, ce va eși, o fi suptu grija coratorilor». Se îndatorește, cu umilință, a nu răbdă jocuri la Mitropolie, a nu aduce «muieri» la petrecere, a nu lua parte la «vânătoare armată și cu sunet». Și, dacă nu s'ar țineă de aceste condiții și ar călca și a treia oară porunca «teologului său», va putea fi scos din Vlădicie, ca un dregător oarecare, vinovat față de Stăpânire: «de s'ar vedea bine Bisearecii rumânești cu a Romii unite din Vlădicie să mă scoată și în locul meu altul care să țină lucrurile mai din sus scrise (!), uniciunii foarte de lipsă, — va pune Vlădică»².

Va recunoaște oricine, după cetirea acestui act autentic, în care se oglindește sufletul josnic al unui om fără demnitate și fără rușine, al unui arhieru uitător de toate datoriile și jurămintele sale, al unui Român fără simț de neamul său, că, între deosebitele forme de Unire cu Biserica Romei, pe care le-au întrebuințat neamurile ajunse în stăpânirea Austriei, niciuna n'a fost așa de rușinoasă și de brutală. Oricâte foloase culturale, mari și netăgăduite, ar fi adus Unirea, foloase pe care Atanasie, când făgăduia la Râlgard, cu banii Bisericii sau cu pomana de 6.000 de

¹ Nilles, p. 24.

² Românește, în Popovici, *Uniunea Românilor*, p. 153 și urm., extrase în *Sate și preoți*, pp. 185—8; cf. Nilles, p. 289 și urm.; v. și *ibid.*, p. 99 și urm.

florini ai lui Kollonics, «oșculă» de «dieceaste și rumăneaste: *valachicam et latinam*» — diploma împărătească vorbește de trei școli, la Bălgrad, Hateg și Făgăraș¹, — nu putea să le înțeleagă și să le prevadă, declarația lui din April 1701 e de sigur cel mai înjositor act public săvârșit până atunci de vre-un Vlădică românesc.

Aceste îndatoriri nu se publicară însă niciodată, și, când, la instalația lui, în ziua de 25 Iunie, mergea ca un Craiu, în cucie aurită, încunjurat de clerici și nobili catolici în rădvane, întovărășit, cu cruci și prapure, de vre-o mie de preoți, cu cei cinzeci și patru de protopopi ai lui în frunte, și salutat de o mulțime de două mii de oameni, de toate legile și neamurile, când, în bătrâna mănăstire a lui Mihai-Vodă biruitorul, groful Apor cetia recunoașterea, cu data de 19 Mart, a lui Atanasie ca episcop *adevărat*, din nou făcut, în locul Mitropolitului fals ce fusese, când Iezuitul neamț Carol Neurauter, noul «teolog», adăugî întărirea privilegiilor episcopului românesc, pe când eroul zilei își va fi oprit ochii la strălucita îmbrățișare subjugătoare a aurului, — numai câțiva inițiați știau și înțelegeau că această zgomotoasă petrecere se serbează pe ruina unei vechi organizări bisericești și pe rămășițele sfășiate ale trupului Bisericii românești unice, întinse fără întrerupere până la hotarele neamului².

CAP. IV.

Împotriviri la îndeplinirea Unirii.

Serbătoarea din Bălgrad, pentru Vlădicie innoită și pentru lege împărătească nouă, fusese stricată prin protestul zgomotos făcut la ușa bisericii Mitropoliei de trei Români, un

¹ Nilles, p. 298.

² Cf. *ibid.*, pp. 287 și urm., 320-2; Șincai, III, p. 312 și urm.

preot și doi mireni, din Brașov se pare, cari strigau că nu pot îngădui ca biserica lui Mihai-Vodă să fie închinată altei religii¹. Peste puțin se făcea, în forma prevăzută de legi, de către nobilul român Gabriel Nagyszégy, o plângere de acest fel, adăugându-se în ea amenințarea că, dacă se face silă Românilor, ei ar putea să privească, la o întâmplare, și către alți stăpîni; sau să iasă din țară, care nu e doar «încunjurată cu zid de piatră». O mare parte dintre orășenii cei mai bogați, unii dintre dâșii Greci din Compania grecească de comerț care-și aveau încă de mult reprezentanți în cele mai însemnate centre ardelenice și în unele localități din Ungaria², nu mai voră să calce în biserica metropolitană, ci făcură să li se slujească în biserica cea mică din oraș³, arătînd în gura mare că-și vor aduce preot bun, ortodox, de peste munți. Arestarea lui Nagyszégy nu potoli firește tulburarea din spirite, care făcea să se teamă Guvernul de o răscoală⁴. Țara Făgărașului nu primi nici ea Unirea, care se dăduse acum la iveală cu toate urmările ei de prefacere și de umilire; în Făgăraș chiar, Brâncoveanu făcuse de o bucată de vreme o frumoasă biserică⁵, isprăvită în 1698⁶ și înzestrată cu privilegii de ctitorul ei darnic⁷: preoții de acolo, plătiți din Țara-Românească, vor fi stat în fruntea nemulțămîților, mai ales meșteri dela țehiul tăbăcilor, cari aveau privilegii dela Rákóczy cel d'înțaiu și erau deprinși cu înrăurirea calvinească⁸. Cât privește nemeșii din Țara Oltului, cu toată credința lui Kolonics că s'au câștigat, în 1702, 442 de familii dintre ei⁹,

¹ Nilles, p. 322.

² *Studii și doc.*, XII, p. v și urm.

³ *Ibid.*, XIII, p. 34.

⁴ Nilles, p. 331 și urm.; *Sate și preoți*, p. 196 și urm.

⁵ Radu Greceanu, p. 86.

⁶ *Studii și doc.*, XIII, p. 94 și urm., no. XLVIII.

⁷ *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 288, nota 1.

⁸ *Studii și doc.*, XII, p. xix și urm.

⁹ Nilles, p. 24.

aplecările lor către calvini, de nobleța cărora erau legați prin boieria lor, sânt cunoscute. În Apusul țerii, Hațegul și Inidora, cu toată buna primire ce se făcuse lui Atanasie la Ilia și Deva, nu voiau să știe de Vlădică înoit, cu «teolog» în coastă. În Inidora, unde biserica Sf. Nicolae fusese lucrată, în bun stil românesc, dela 1634 la 1654, cu cheltuiala protopopului calvinizant Ianăș, un nemeș după nume, și a familiei sale, a protopopului Nicolae, precum și a multor negustori bogați de acolo¹, — «Grecii» din Companie și alți locuitori erau mai bucuroși de legea cea veche a Craiului, cu răul căreia se deprinseseră, decât cu legea cea nouă a Împăratului, al cărui bine n'avuseră încă prilej să-l guste; îndată după sinodul, slab frecventat, din Iunie 1701 — protopopii fură chemați din nou în Novembre² —, la 16 Iulie și Vlădica și cărmuitorul lui de multă vreme, Ladislau Baranyi și Iezuitul conducător al Casei din Bălgrad ca și, întâmplător, acela al Casei din Cluj, dădeau voie protopopilor Gheorghe și Ioan, precum și tuturor credincioșilor lor din Inidora, oraș și Ținut, să trăiască «precum au trăit până acuma, după obiceiul pravilii grecești și românești», «cu toate tocmealele Bisericii, neadăugând și nescăzând», cu singura condiție să asculte de Vlădică, «precum au ascultat și mai înainte de Vlădici și de cine le-au fost purtători de câștig», și «să nu hulească» legea Împăratului și cele patru puncte, de care nu sânt datori să se ție³. Astfel se lucră și din partea catolicilor ca din a calvinilor, cari erau învinuiți că, în aceste împrejurări tulburi, nu cer decât o simplă declarație iscălită de Unire cu ei și că amestecă adevărata Unire cu punerea supt ocrotirea altei Biserici⁴.

Cât privește Banatul, el rămâne în vechea lui alcătuire și credință, răzîmându-se și pe masa compactă a Sârbilor de curând atrași în țară prin tot felul de privilegii împără-

¹ *Studii și doc.*, XIII, pp. 117-9.

² Nilles, pp. 323-8.

³ *Mag. ist.*, III, pp. 322-3.

⁴ Nilles, p. 299.

tești; Românii bănățeni, cu centrele lor Lugojul și Caransebeșul, se depărtau de calvinismul adoptat încă în veacul al XVI-lea, doar pentru a se apropia de cea mai sigură ortodoxie, iar nu pentru a trece la catolici; preoți din aceste părți nici nu se pomenesc în sinoadele de Unire ținute dela 1697 încoace.

Mai bine decât toți se ținură însă Sibiiienii și Brașovenii. Un bătrân «companist», care fusese în 1672 birău al negustorilor «greci» din Sibiiu, «Caloiani» Pater sau Pater Ianoș¹, care avea moși în Țara Românească, unde Domniile îi ziceau «prietenu» lor², și care-și dăduse fata după Dindar, agentul, pomenit și mai sus, al lui Vodă Brâncoveanu³, făcuse, încă din Martie 1701, când Atanasie se află la Viena, dela Bălgrad chiar, aspre muștrări acestui arhieru cu două fete, cerându-i a se desluși față de mireni, cari au și ei dreptul de a lua o hotărîre, și amenințându-l cu pedeapsa călcătorilor de jurământ, cu afurisenia Patriarhilor, cu muștrarea grea a vremilor ce vor veni — «și nu peste 20 sau 30 de ani, ce și peste 100, tot Sfîntia Ta vei fi ocărât», dacă va schimba «legea, au rea, au bună», pe care credincioșii nu vreau nici într'un chip să o miște⁴. În Iunie, Brașovenii declarau că primirea celor patru puncte «iaste ade-vărat papistaș a fi», și că pentru aceasta ei n'au nici cea mai mică aplecare⁵. Nu numai «cofele cu icre negre», dar toate peșcheșurile și veniturile fură luate apostatului episcop din Bălgrad. Pater Ianoș, Dindar, Andrei Banul zis și Görög, David Corbea, toți oamenii Domnului și boierilor munteni, lucrau de zor pentru a păstră Sibiiul în ortodoxie. Brâncoveanu însuși scrise, în Iulie, la Brașov pentru a înștiința pe prietenii lui, negustorii de acolo, că Împăratul n'a

¹ *Studii și doc.*, XII, p. VII.

² *Ibid.*, V, pp. 126, 129, 138.

³ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 70; Lăpădatu, *Prinos Sturdza*, p. 303 și urm.

⁴ *Ibid.*

⁵ Stinghe, *o. c.*, I, pp. 5-6, 28; Cipariu, *Acte și fragm.*, pp. 268-9.

îngăduit «episcopului de acii din Ardeal» să strice cu sila legea oamenilor ¹. Din Maramurăș în sfârșit fù chemat în zădar la Viena Vlădica ortodox Iosif Stoica; peste câteva luni, el se întoarce fără a fi jurat ori iscălit ceva ².

Acum, în sfârșit, când nu mai putea fi iertată nicio slăbiciune și nicio zăbavă, Mitropolitul Țerii-Românești vorbi limpede și tare. Bătrânul Teodosie, care fusese îndemnat la o măsură energică și de către Dosofteiu al Ierusalimului, sosit în Țara-Românească în iarna anului 1702 ³, unde stătù câteva luni de zile, făcând și mir în «biserica Sf. Apostoli, care se chiamă Arhimandritul», și informat după cuviință și de boierii ce fuseseră trimiși la nunta calvină a guvernatorului ardelean, Bánffy, — cu Ladislav Székely ⁴, începea, pomenind lui Atanasie, către care nu scrisese de mult și care, urmând vechea lui politică în doi peri, îi scrisese ei, cerându-i *Octoihul* de Buzău, precum și celelalte două cărți de cîntări, ieșite acolo, *Triodul* și *Penticostariul*, ba chiar «două comanace», — despre «faptele lui care cu rușine își vor afla sfârșit... Te-ai înșelat de cinstea lumii, pentru care, aruncând cu piciorul sfânta maică Biserică răsăriteană, mai presus de dânsa ți-ai căpătat consacrarea», care e o ade-vărată «batjocură» (*comoedia*). ...Ești unit și ai mare legă-tură cu aceia cari sânt protivnici dogmelor noastre, ce sânt temeliiile Bisericii noastre răsăritene... *Ți-am văzut jură-mântul, care ni s'a adus...* Faceți voi o tipografie, falsificați cărți cum voiți, și ți vedea cum veți arde cândva în Iad.» Nu va avea de-acum, din Țara-Românească, nici cărți, nici venituri, nici scrisori, nici «mila cea mare» pe care o gătia Vodă; nici datoria lui Teofil către Teodosie, de care scrisese Atanasie, n'o mai voește Mitropolitul muntean. Cu același Trimes, veniau și scrisorile de afurisanie dela

¹ Stînghe, *Doc.*, I, p. 15 și urm., p. 17 și urm.

² I. Pușcariu, în *An. Ac. Rom.*, XXIII, p. 7; *Vechile episcopii*, pp. 103-4.

³ Chrys. Papadopoulos, *Δοκίμιον*, p. 59; Radu Greceanu, p. 115.

⁴ Radu Greceanu, pp. 114-5.

«Patriarhii și Mitropoliții Răsăritului», scrisori din care s'a păstrat aceia a Patriarhului de Constantinopol, Calinic, care, din punct de vedere ierarhic, avea și chemarea să vorbească¹. Totdeodată Ardelenii erau înștiințați ca nici să mai sărute mâna falșului Vlădică, ceia ce ar fi de o potrivă cu «a sărută mâna unui birău, sau a unui cadiu, sau a unui calvin²».

Teodosie mai așteptă vre-o îndreptare din partea lui Atanasie, pe care Calinic însă, numindu-l, pentru păcatele sale, «Satanasie», îl despoia de demnitatea arhierască. Dacă însă Mitropolitul muntean nu luă măsura, firească, de a chema soborul de alegere și a da lui Atanasie excomunicatul un urmaș ortodox, aceasta se datorește numai grijei lui Vodă Brâncoveanu, om prudent înainte de toate, de a nu se strică, pentru lucruri bisericești, cu un vecin așa de puternic, cum era Împăratul. Se închiseră granițele comuniunii duhovnicești, și Ardealul, pierdut pentru ortodoxie, sau socotit ca pierdut, în urma repetitelor manifestații catolice ale celor cincizeci și doi de protopopi ai lui, rămase a-și căuta singur de rosturile sale religioase. Cel mult dacă Brâncoveanu scrisese la Viena cu aceleași plângeri cu care scrisese și Patriarhul Calinic³, căpătând răspunsul că Românii din Ardeal vor fi tratați în materie de lege cum vrea stăpânul lor, Împăratul, precum cei din Țara-Românească ascultă și în această privință de Domn⁴. Nici necuviințele adresate bătrânului arhieru muntean, lui «Teodosie Bucureșteanu, așa-zis arhiepiscop»⁵, de către cardinalul Kolonics nu schimbă această politică a slăbiciunii și a dibăciei, a închinării veșnice la doi stăpâni.

Se hotărî, de sinodul pe care Atanasie îl strânse la 1702,

¹ Nilles, p. 344 și urm.

² Stinghe, o. c., I, p. 34 și urm.

³ Nilles, p. 354.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, pp. 353-4.

ca tinerii să se trimeată la școlile din Sâmbăta-Mare, din Viena, la Sf. Barbara și la Colegiul pazmanian, cu tipografie, —și unde se întemeie un Colegiu Iliric pentru uniți¹,— în Roma, la Colegiul grecesc sau și la cel unguresc, la cel germanic, și ca, în lipsa cărților muntene, și cele din Veneția fiind prea scumpe², noi și bune cărți «ortodoxe» să se tipărească la Bălgrad. Dar, peste cinci ani, pentru ca să-și poată acoperi «Mitropolia», Atanasie amanetă la Sibiiu «matricula ștampii, istromenturi tipografii»³, cu care tipărise încă la 1702 un catechism catolic: *Pânea Pruncilor*. Răscoala lui Francisc Rákóczy zădărnicișe toate planurile, și ea strică toată bucuria dela început.

Reprezentantul naționalității ungurești și al separatismului ardelenesc în luptă cu Austria căută să-și găsească printre Români, nu numai luptători, din cari avu, ca și bunicul său, destui viteji, dar și căpetenii. Țicăa alergă din Moldova, unde fusese, în 1706, și se sfîntise de sigur⁴,—la Craiu, al cărui Vlădica, «Ardialului episcop Românilor», cum iscălește, se zicea, și putu, în clipa norocului celui mai mare al stăpânului său, să ieă în stăpânire și Scaunul bălgrădean. Rákóczy eră catolic, Vlădica Ion fusese calvin; data aceasta însă, el se dădă ca ortodox fără pată, hirotonisit de ortodocșii moldoveni, și dușman neîmpăcat al Unirii⁵, pe când în Maramurăș același principe căută să puie la Muncaciu un episcop rus unit, sfîntit la Chiev⁶.

Când se duse Craiul neatârării, Ion plecă și el, fără să

1 pp. 27-8, 139.

2 *Doc.*, XIII, p. 96.

3 p «valah» din Croația, Miakić, sfîntit în Moldova înainte de ; *Doc.*, pp. 715, 746-7. El se amestecă în conspirația lui Petru în temnița dela Gratz.

4 *Doc.*, IV, p. 72, no. LXVII; *Sate și preoți*, pp. 200-1 ; *Id.*, p. LII.

5 -7.

fi avut legături cu ierarhia munteană. La 1707, Atanasie, întors cu catanele, făcea să se întărească Unirea într'un sinod, la care luară parte însă numai treizeci de protopopi¹. Dar Kollonics, a cărui *operă personală* era Unirea, murì în același an, și cu dânsul dispărură tragerea de inimă, cruțarea sentimentelor firești ale cuceritorilor, spiritul de jertfă și puterea de muncă². La 1711, partidul ortodox izbutiă chiar, având în frunte pe un Vasile și fratele său Petru, al căror rost nu-l cunoaștem, să strângă pe protopopi laolaltă pentru o declarație solemnă în favoarea legii vechi; cu toată împotrivirea «teologului», Atanasie însuși iscăli. Fù silit de Guvern și de Hevenesì, alt luptător pentru Unire, care trăi până la 1715, să revie asupra acestei iscălituri și să scoată din sobor pe autorii loviturii împotriva Unirii (18 Novembre). Dar, când strânse un nou sinod la 1712, pentru a dà impresia unei Uniri generale, el putu să numere numai treizeci și patru de protopopi. În anul următor, la 19 August, se stingeă încă tânăr, după ce se spoveduise «teologului» străin³, și la înmormântarea lui se auziră două cuvântări, dintre care una în latinește, alta în ungurește⁴.

CAP. V.

Noul Vlădică ardelean Ioan Patachi.

La moartea lui Atanasie, partidul legii vechi căută să impue un Mitropolit ortodox, și din Țara-Românească sau din «părțile turcești» se și iviră trei candidați, despre rezultatul străduințelor și scrisorilor căroră n'avem însă nicio știre⁵.

¹ Nilles, pp. 372-3.

² *Ibid.*, p. 5.

³ *Ibid.*, p. 390.

⁴ *Ibid.*

⁵ Nilles, p. 394: «Iam terni se ex Transalpina et partibus turcicis insinuant, corda nonnullorum sollicitantes, schisma vetus resuscitaturi»; cf. p. 395.

Urmaşul lui Atanasie, Ioan Giurgiu Patachi, nobil din părţile Dobăcei, şcolăr al Iezuiţilor din Cluj, Viena şi din Roma, doctor în teologie, misionar al catolicismului roman, unealtă a «teologului» său romano-catolic, întors numai pentru Vlădicie înapoi la ritul «Convalachilor» săi, al «scumpului său neam românesc», pentru care se declară gata «a-şi vărsa sângele şi sudoarea, ziua şi noaptea»¹, dar cu dreptul de a servi şi în ritul latin,—trecu fără sfială peste marginile puse Unirii prin grija de mântuire a ritului şi datinelor, pe care o avuseră înaintaşii săi. Şi încă prin alegerea lui — de câţi protopopi nu ştim, dar mai mult de Făgărăşeni², şi de «titori», Mihai Puiu şi Ştefan Raţ³,—Românii din Ardeal scăpară de episcopia Iezuitului ungar Szunyogh, care se declară «sătul de deliciile Valahilor», sau a Iezuitului german Wenceslas Franz, care fusese şi ales la 9 Septembre 1713, fără ca Împăratul să voiască însă a-l întări⁴: Patachi primi diecesa din mâna Ungurului Régay, care urmasă ca locţiitor Germanului Iosif Bardia, *defensori* şi *directori* în timp de vacanţă. Nu ca unul ce pleacă fruntea înaintea unei aspre nevoi, ci înţelegând şi preţuind schimbarea, el plecă din Bălgrad, unde se dărâmasă Mitropolia lui Mihai Viteazul pentru a se putea zidi cetatea cea nouă şi de unde se izgoni Vlădicia pentru ca episcopul catolic, adus înapoi în Scaunul său, prin diploma dela 11 Decembre 1715⁵, să nu aibă în apropierea lui un alt episcop, cu situaţia îndoită şi îndoielnică (1716). Preoţii şi protopopii români, mulţi la număr, cântară rugăciuni pentru slinţirea cetăţii ce se ridică pe ruinele ctitoriei lui Mihai-Vodă⁶.

¹ Nilles, pp. 87-8.

² *Ibid.*, p. 403 şi urm.

³ *Ibid.*, p. 404.

⁴ *Ibid.*, p. 394 şi urm.

⁵ Un întâiu episcop catolic, Andrei Illyes, numit în 1696, nu se putuse susţine; Mártonffy fu ales în 1713. *Ibid.*, p. 449 şi nota 1.

⁶ *Ibid.*, p. 453.

Se creă atunci pentru Patachi la Viena o episcopie de Făgăraș, care corespundeă vechii episcopii calvinic din Țara Oltului¹. Pentru întâia oară Papa interveni de-a dreptul în orânduirea Bisericii unite a Românilor, și, lăsând la o parte tot ce făcuse mai înainte, el întemeie, la 18 Maiu 1721, o dieceză nouă unită, *desfăcută* din cea ardeleană catolică: a Făgărașului *singur*, dându-se lui Patachi, episcopul românesc al Împăratului încă de la 23 Decembre 1715², biserica brâncovenească a Sf. Nicolae, unde se așează în August 1723, după cetirea pe românește a diplomei și după un discurs lătmesc dela «teolog». Eră și acesta un folos, fiindcă, altfel, după cererea lui Mártonffy, episcopul romano-catolic³, Roma ar fi supus pe Uniți autorității acestuia, care pretindea că episcopul românesc să-i fie vicariu, purtând vre-un titlu oriental. Astfel, pentru a doua oară Patachi înlătură prin prezența sa o și mai greă lovitură pentru neam. Numai stăruința lui, în doi ani cât stătù la Viena, împacă în această privință Curtea și Curia papală.

Autoritatea lui Patachi se întindea asupra *tuturor* Uniților. Avea moși date de Împărat, «ctitorul» diecesei, pe la Gherla și la Beșimbac. Maramurășenii nu voiau să-l recunoască însă, ținând ca urmaș al lui Iosif Stoica și al lui Serafim de Petrova pe alt ortodox, Dosofteiu; Bănățenii, protopopii, 12 preoți și 40 de sate, izgoniră pe pravoslavnicul Moise, sfințit dela Turci, care luă mită și venituri nelegale, și cerură în loc pe Unitul Petronie, la 1717⁴. Crișenii dela Beiuș, dușmani ai Unirii, primiau pe Vlădica sârbesc din Inău sau Ienopole, care se așează în Aradul vecin⁵. În părțile apusene ale Banatului, în sfârșit,

¹ Nilles, p. 418 și urm.

² *Ibid.*, p. 409 și urm.

³ *Ibid.*, p. 418.

⁴ *Ibid.*, pp. 445-6.

⁵ *Studii și doc.*, IV, p. 80-1.

credința veche eră apărută de Vlădica de Vârșet, exarh al Mitropolitului din Bălgrad¹.

Patachi ținū în colțul lui de țară sinoade pentru vechile păcate de beții și despartenii, pentru venituri, pentru impunerea «tichiei»² în portul preoților uniți, fără căciulă, dar fără comanac, pentru înlăturarea superstițiilor păgâne, de «muguri sau alte ierbi» ce se mânâncă la Paști³, de hore în ajunul serbătorilor, ca la Jina, de «târguri» ale fetelor de măritat, ca la Mănăstur, de hramul Maicii Domnului făcătoare de minuni; pentru baterea cu lopețile a celor ce nu vin la biserică, afară de «alte lucruri carele acumina nu le'm putut da afară, iară, când li va veni vremea», se vor da în știre⁴. În Sibiiu, el se bucură de ascultare, și, la îngroparea provincialului iezuit Rudolf Lewenberg, în 1715, protopopii români și vreo treizeci de preoți fură de față, purtând și sicriul pe umeri⁵; aici catolicii cântau și latinește în ziua de *Corpus Christi*, când preoții români cetiau, în odăjdii, Evanghelia pe limba lor⁶. La 1716 un preot român primise, cu o cuvântare românească, pe Mártonffy la poarta bisericii catedrale smulse de Guvern din mâinile calvinilor, și preoții români îi cântară românește ecteniile. În aceeași biserică și în aceeași zi, protopopul român fū lăsat să facă slujbă după ritul grecesc⁷. Și la Cluj erau destui uniți, gata să primească legea catolică întreagă, la ale cărei ceremonii luau parte și ale cărei daruri le opriseră⁸. La Hațeg, în 1729, protopopul se învoia să tâlmăcească din ungurește instrucțiile misionarilor iezuiți⁹. Numai negustorii greci, din Beiuș și aiurea,

¹ Nilles, pp. 804-6.

² Camilafca; cf. Nilles, p. 862.

³ Moldovanu, *Acte sinodale*, II, p. 108 și urm.; Petru Maior, p. 378 și urm.; Nilles, p. 465 și urm.; Stinghe, I, pp. 127-8.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, p. 448.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, pp. 451-2.

⁸ *Ibid.*, p. 454.

⁹ *Ibid.*, p. 928.

se ținură strâns de ortodoxie, Și bisericile brâncovenești din Ocna Sibiului¹, din Poiana Mărului și Sâmbăta-de-sus, pe moșiile lui Brâncoveanu, cea din Porcești, a lui Mateiu Basarab², putură sluji pentru adăpostirea ortodoxiei. În 1715, cu miliție după dânsul, «misionarul» lui Patachi merse în Maramurăș pentru a vizita provincia, în care stătut opt luni³; Vlădica Dosofteiu ar fi făgăduit să se unească și el, după moartea arhiepiscopului Terii-Românești și așezarea în Bălgrad a unui «nou arhieru de rit grec și unit cu Biserica Romană»⁴. Apoi al doilea Vlădică unit muri, la 29 Octombrie st. v. 1727⁵, nu numai fără să-l plângă, dar aproape fără să-l știe nimeni.

Ardealul avea atunci patru sute de preoți protivnici Unirii sau bănuți de credință față de ortodoxie, cari nu veniseră să ieă binecuvântare și «poucenie» la Făgăraș. Cu câtvă timp înainte de moartea sa, Patachi însuși o spune⁶; călugări străini rătăceau prin țară, și sătenii, neavând încredere în preoții uniți, cari spuneau întâiu «oarele canonice» și apoi, după întrerupere, Liturgia⁷, mergeau la dânsii pentru taine și alte nevoi sufletești; în mănăstiri distruse mai pe urmă, ca acelea din Stefanca, din Plosca⁸, din Feleac, se păstră ortodoxia neatinsă, și sinoadele episcopului se alcătuiau din «câțiva cinstiți frați protopopi jurați și cu alți preoți înțelepți»⁹, iar primirea hotărârilor eră lăsată în seama protopopilor cari lipsiau, și a «soboarelor depline» din vechile «eparhii» calvine¹⁰. Numai «treizeci» de protopopi — dar

¹ *Studii și doc.*, XIII, p. 139.

² *Ibid.*, p. 152.

³ Nilles, p. 444 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 444.

⁵ Cf. și *ibid.*, p. 479.

⁶ *Ibid.*, pp. 463-4.

⁷ *Ibid.*, p. 495.

⁸ *Studii și doc.*, XII, pp. 79, 121, 129, etc.

⁹ Nilles, p. 465 și urm.

¹⁰ *Ibid.*

iscălesc abia șeisprezece — se adunară în 1728 la Mănăstur, supt conducerea rectorului iezuit din Cluj¹, pentru ca să audă cuvântarea ungurească a lui Adam Fitter, Iezuitul ales episcop în soborul prezidat de episcopul catolic și păstrat «director» după ce declarase că nu primește²; la Mănăstur chiar, unde la 1722 popa Ioan scria slavonește³, la Șona, la Stilova, Joc, Cluj⁴, erau protopopi cari luptau împotriva papistașilor și-și băteau joc de sinoadele chemate și stăpânite de Iezuiți de alt neam, cari une ori nici românește nu știau. Ei aveau legături cu Țara-Românească sau cu Maramurășeanul Dosofteiu, rămas statornic în ortodoxia lui⁵, și supt oblăduirea duhovnicească a căruia un popă Chirilă de Aciua, din varmeghea Sătmariului, prefăcea în românește, după un original slavon, un *Anthologhion* sau *Minciu ales pre scurt* (1702-15), adăugind aceste observații caracteristice: «Noi, Rumânii, 'carii simtem întru aceaștia Ținuturi, amestecați printre alte limbi, simtem ca trâmbita, de o răsufală, și nu-i înțăleagem glasul ei; așia și tocmealele svinților le audzimă într'altă limbă..., și niciunū folos nu luoămū, iară alte limbi au de știu toată Scriptura în limba lorū, adecă cumu-s Sirbii, Rușii, Grecii, iară, după aceia, jeluind și ai noștri spre înțălesulū sloveniei, au întorsu multū den cartia sloveniască pre limba noastră cea rumăniască, cu îndemnaria milostivului Dumnedzeu, și de acmū încă avem nedeajde să ni se înmulțască Scriptura pre limba noastră»; el însemnă că, în acele zile când se luptă să dea slujba ortodoxă în românește, «Ezovii», «papistașii» se străduiau, cum știm și mai de sus, să surpe «Sionul cel dela Răsăritū», pentru dăinuirea căruia se roagă scriitorul⁶.

¹ Nilles, p. 491.

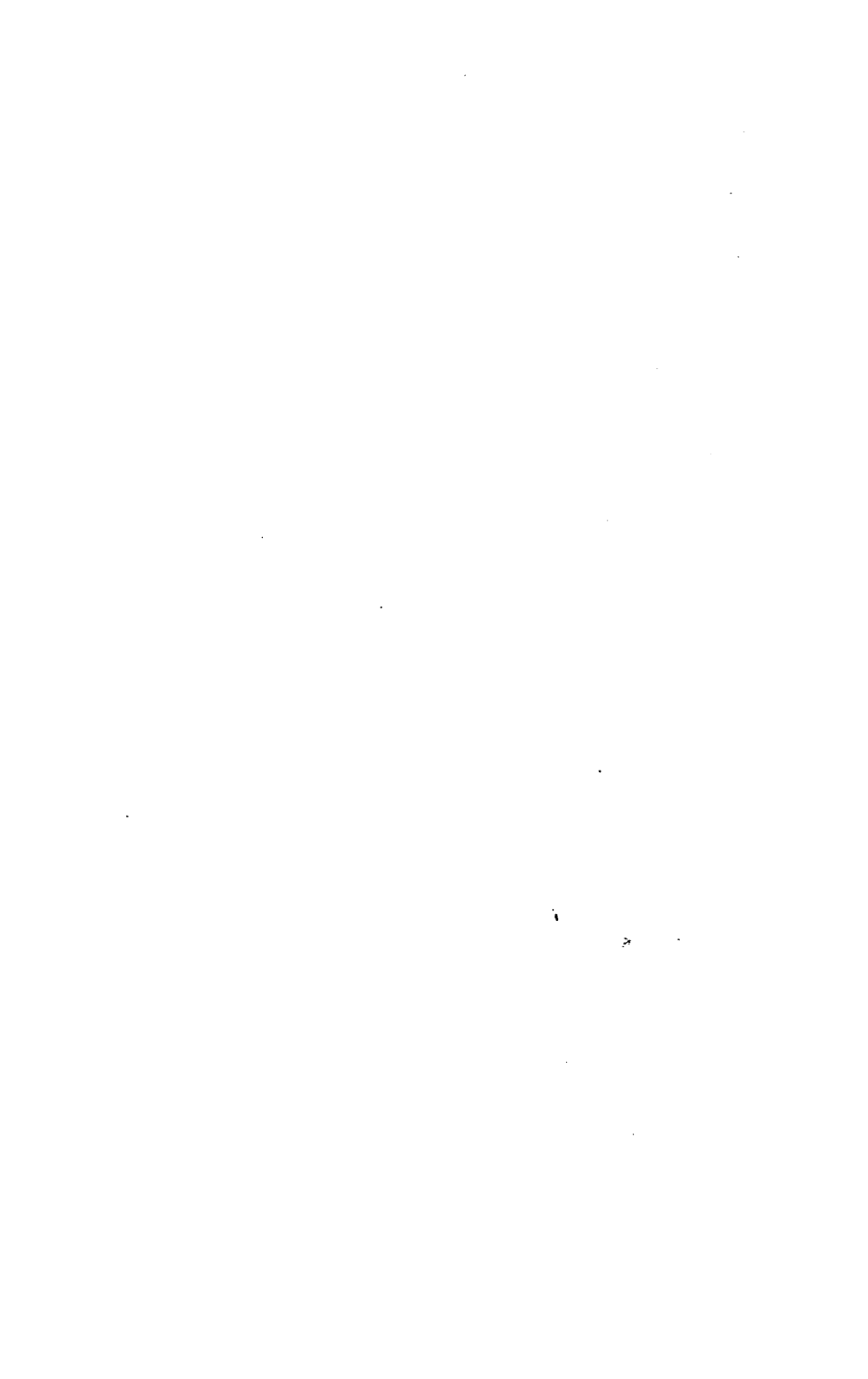
² *Ibid.*, p. 487 și urm.

³ *Studii și doc.*, XIII, p. 101.

⁴ *Ibid.*, p. 196.

⁵ Nilles, p. 494.

⁶ *Studii și doc.*, XIII, pp. 135-6.

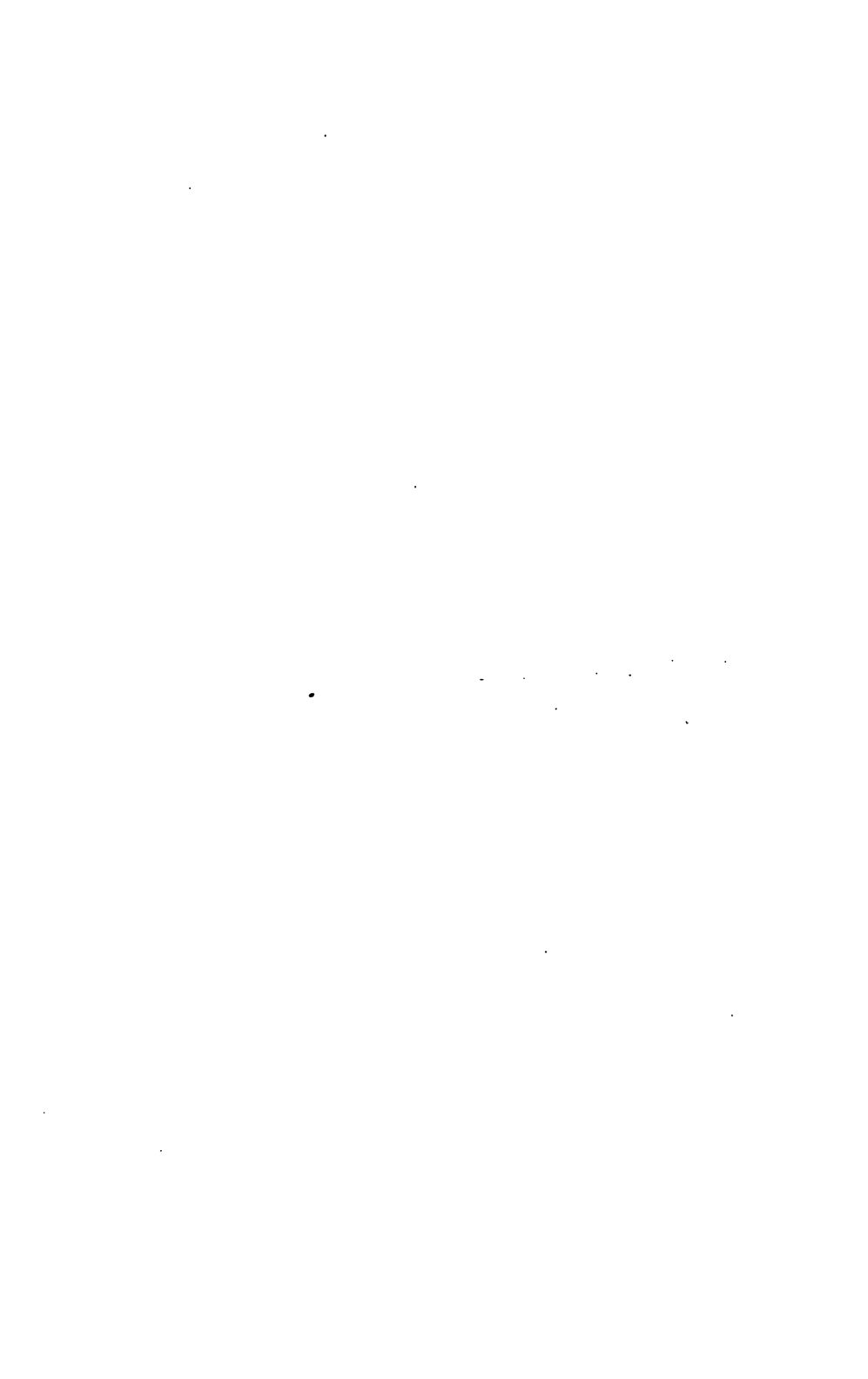

PARTEA II-a.

**BISERICA ROMÂNEASCĂ DIN PRINCIPATE
LA ÎNCEPUTUL EPOCEI FANARIOTE.**

CAP. I.

Moartea Patriarhului Dosofteiu. Noul Patriarh Hrisant.

În acest timp, nu numai Principatul muntean, dar și Biserica Terii-Românești, căreia politica lui Șerban Cantacuzino îi dăduse drepturi de superioritate asupra Ardealului, erau prea slabe pentru ca să încerce un amestec efectiv și folositor în aceste încurcate împrejurări ardelen.

La 1707, între 6 și 7 Februar, muriă în Constantinopol, la vrăsta pe șezeci și șese de ani¹, Patriarhul îndreptător al ortodoxiei și luptător pentru dânsa, Dosofteiu: «mare om», scrie cronica oficială a lui Brâncoveanu, «și învățat foarte; au păstorit turma pravoslaviei ca un vrednic păstor; lumină multă și Bisericii lui Hristos au fost, știut de monarhii și Domnii mari; toți ereticii și câți eră împotrivnici pravoslavii se temeă de el, că putere mare și tare aveă, și la cuvânt, și la scris; mare pagubă s'au cunoscut că s'au făcut la norodul pravoslavnic, și rar om în chip și vrednicie se va puteă află ca el»²; «multă nevoință au pus pentru credința pravoslavnică», adaugă un școlar al Iezuiților, Nicolae Costin însuși, «multe cărți au scos în tipar împotriva ereticilor, cu filosofia dascăliei lui; că eră un om prea învățat și îndrăzneț la cuvânt, și nu veghiă voia, din dreptate afară, nici a Domn, nici a boier, nici a bogat,

¹ Chrys. Papadopoulos, o. c., p. 53.

² Radu Greceanu, p. 166.

nici a sărac: până și împotriva Agarenilor de multe ori cu cuvântul s'au pus»¹. Nepotul și urmașul său, Hrisant, tânăr cunoscător de multe științe și înțelegător de multe idei, și în materie religioasă, ucenic al dascălilor celor mari din Apus, ascultător al celui mai meșteșugit dintre Grecii uniți, Nicolae Papadopol Comnenul din Padova, care era corespondentul lui Brâncoveanu pentru lucrurile romane și catolice — prin el află astfel Vodă alegerea lui Clement al XI-lea, și-l felicită², — care puneă speranțe în sentimentele lui prielnice catolicismului³, nu mai reprezintă același lucru ca energicu-i înaintaș, care crease, se poate zice, în părțile răsăritene o politică ortodoxa militantă. Îl găsim pe noul «Ierosolimitan», adesea întrebuințat când era numai Mitropolit de Cesarăa în gâlcevile și păcile dintre cele două țeri⁴; el veni la București îndată după alegerea sa, în Maiu 1707, tocmai când Atanasie pribegia la Sibiiu și Ion Țarcă, Vlădica sfințit în Moldova, ținea Scaunul Bălgradului ca nou Mitropolit pravoslavnic. Dar nicio înrăurire a lui Hrisant nu se poate descoperi, — politica Domnului însuși rămăiind nelămurită, din motive de prudență socotitoare, între «Craiul» de răscoală și marele Împărat al Apusului⁵. Hrisant, primit împărătește, se mulțamește a sfinți biserica bucureșteană închinată Locurilor Sfinte, Sf. Gheorghe cel Nou, care, în forma pe care i-au dat-o meșterii Brâncoveanului, și nu în aceia, schimonosită, care i-a fost impusă în veacul trecut, era un strălucit monument al arhitecturii muntene ajunse la cea

¹ P. 53. Pentru petrecerea lui la București în 1702, v. *Doc. Cant.*, p. 141 și urm.

² Hurmuzaki, IX 1, pp. 336-7, no. DXXII.

³ Nilles, p. 102: «È il piu ben affezionato all' Unione di tutti i prelati greci». Pentru activitatea lui curat literară și culturală, v. *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, tabla.

⁴ *Ist. lit. rom.*, I, pp. 379-82.

⁵ V. prefața la Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. xx. Cf. Giurescu și Dobrescu, *Documente*, p. 143 și urm. Pentru venirea lui la București, Radu Greceanu, pp. 169 și urm., 174-5.

dă mai sigură și armonioasă a ei dezvoltare¹.
În noi la sfârșitul anului, și luă parte la înmormântarea Mitropolitului Teodosie și la așezarea în Scaunul arhiepiscopal a Ivireanului Antim, pe care talentele și sa îl ridicaseră în scurtă vreme așa de sus. Plecă Ierusalim în cursul anului 1707, el nu pare să fi intrat în țările dela Dunăre, unde-l așteptă carăta domolăiu cu sunet de clopote, tain imbielșugat, închirii de biserici și mănăstiri și băsmăli cu galbeni, decât 1711, când campania lui Petru-cel-Mare la Prut și strămtorrea acestuia de Turcii pe cari prea mult îi desprețuisă, îl pără în măsură să joace un rol politic destul de însemnat, mijlocitor de taină². Mai târziu el întemeiază la Sf. a din Iași, pe lângă o școală grecească în stare să steauri cu Academia din București,—dela cellalt mitoc al Sf. rmânt, noua mănăstire, cu chilii multe și frumoase, a Sf. Gheorghe, supt conducerea unui Sevastos Kymenites (1702) și a nepotului său, Gheorghe Hypomenas din Traunt,—o tipografie bine inzestrată, care dădă în 1715 *Liavoslav* slavo-românească și «Arătarea Credinței ortodoxe» a Damaschin, în grecește. Hrisant însuși a scris Predici, «», apărute după moartea lui, în Veneția, la 1734, Invătături sau Didahii, dar el dădă teascurilor din Bucureștii ediția sa, cerută de Constantin Cantacuzino Stolnicul³, a sulu lui Curopalat, despre oficiile Curții bizantine, adausă cu tulu despre Taine al lui Gavriil de Filadelfia⁴ și cu din omiliile lui Ghenadie Scholarios (1715), apoi, în an, marea lucrare despre Patriarhii din Ierusalim a uhiului său Dosofteiu⁵. Aici în București se așezase o

¹ Cf. *stampa din Radu Greceanu*, ed. Șt. Greceanu, p. 154, cu cele spuse la larg, în *Domnia lui Barbu Știrbei*, II; extras din «An. Ac. Rom.» pp. 1905, pp. 119-20.

² *Is. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, I, p. 322 și urm.

³ *Bis. ortodoxă*, XIV, p. 423 și urm.

⁴ V. mai sus.

⁵ V. lauda lui, de N. Costin și Axintie Uricariul, în *Letopisișe*, II, pp. 53, 161-3.

tipografie grecească mai bună decât toate celelalte, în mănăstirea Tuturor Sfinților, pe care o înălțase Mitropolitul Antim, mântuind-o în anul de după căderea lui Brâncoveanu, la 1715 ¹.

Pe când autoritatea teologică superioară a Patriarhului ocrotitor lipsia astfel, însuși prestigiul Mitropolitului Terții Românești, scădea prin loviturile ce se dădura lui Antim-

CAP. II.

Căderea Mitropolitului Antim.

Ca Ivirean măcar, Antim trebuia să aibă oarecare simpatii pentru Rusia ortodoxă a Țarului Petru, care proclamă gîndul, ce are, de a scoate din robie pe creștinii din Răsărit și a întemeia din nou Împărăția pravoslavnică la Țarigrad. Oricât ar fi lăudat pe Iezuiți când îi dădeau plăcute reprezentății de teatru ². Țarul, care înlăturase pe Patriarh și se făcuse însuși, împotriva oricăror canoane, cap al Bisericii muscălești, eră «Împăratul creștin», cel adevărat și neatinse de erezie. Legăturile cu Moldova, pornite pe vremea lui Vasile Lupu și Mateiu Basarab și urmate supt Domnii ce veniră îndată după dînșii, nu fură cu totul rupte nici după anii turburărilor, în cursul Domniilor dela Turci, care veniau la rînd. Supt Antonie-Vodă din Popești, negu tori muscali veniau pe la noi, aducând cu ei, de sigur, și altceva decât mărfuri, și cu dînșii se luau la drum, spre orașul de Scaun al depărtatului Țar, călugări doritori de milă ³.

La sfârșitul anului 1673, pribegii Domni Constantin Șerban și Ștefan Petriceicu, cari fură goniți în curînd de Turci

¹ *Inscripții*, I, p. 280 și urm.

² Cf. Nilles, pp. 385-6.

³ Memoriile lui Radu Popescu, în *Mag. ist.*, V, p. 103.

Și așezați de Poloni, cu mica lor oaste, la Rașcov, lângă Nistru ¹, se închinau, printr'un călugăr (dela Sf. Munte, Țaru-lui Alexie, care li răspundeă cu făgăduieli mari, la 10 Mart 1674, atunci când trecătoarea lor Domnie dela creștini se încheiase acum ². Șerban Cantacuzino, urmărind visurile lui de mărire, ajunse la încheierea unui tratat formal cu Țarul, la 28 Decembre 1688, prin arhimandritul Isaia dela Sf. Pavel, alt Atonit, care ducea la Moscova ceasornice de aur; dar acum, când tratatul sosi, acel care-l ceruse nu se va mai afla printre cei vii ³. Isprăvile noi ale Rușilor, luarea de dănșii a cetății Azovului, unde fû așezat ca Mitropolit fugarul Dosofteiu al Sucevei, treziseră un răsunset de simpatie și respect la noi ⁴. Și pe vremea Brâncoveanului, veniau negustori obișnuiți dela «Moscul Împăratul», cu vești înadins exagerate, despre oștile, tunurile, corăbiile ce are pregătite pentru ca, atunci când va găsi cu cale, să «pornească pe Mare la Țarigrad». În războaiele lui se luptau și o seamă de tineri moldoveni și munteni, cari nu găsiu de lucru cu armele acasă la ei ⁵. Brâncoveanu puneă să i se tălmăcească din nemțește prezicerea lui Acxtelmeier, despre viitorul lui Petru și al Rușilor săi, căroră «Împăratul Împăraților, Domnul le-a făgădui domnia Răsăritului ⁶». Una din tipăriturile muntene, «Învățătura dogmatică» dela 1703, ieși într'o ediție pentru Rusia împărătească, purtând o dedicație către Țar ⁷. Ba chiar, un negustor grec duse scrisori ale Domnului către puternicul stăpânitor din Moscova ⁸. Când, după o îndelungată așteptare, Petru porni împotriva Turcilor, la 1711, «întrebând departe este Țarigradul», și Brâncoveanu

¹ *Studii și doc.*, IX, pp. 159, 168.

² Sturdza, *Acte și doc.*, I, p. 9 și urm.

³ *Ibid.*, p. 12 și urm.

⁴ *Magazinul istoric*, V, pp. 153-4.

⁵ Cf. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. xxv și urm.

⁶ *An. Ac. Rom.*, XX, p. 25 și urm.

⁷ *Bibl. Rom.*, I, p. 451.

⁸ *Operele lui Constantin Cantacuzino*, pp. xvi-vii; *Documente privitoare la Constantin-Vodă Brâncoveanu*, p. 3 și urm.

se așează în tabăra dela Urlați, până ce se vor lămuri împrejurările războiului¹, Antim vorbi pentru acea unire cu creștinii pe care Domnul Moldovei, un erudit nepractic și un tânăr idealist, o săvârșise fără să cugete prea mult la urmări. Războiul însă se mântui în paguba creștinilor și a celor ce puseseră speranțe în ei.

La începutul anului 1712, în ziua de 13 Ianuar, Mitrofan de Nisa, dela mănăstirea Dionisatului din Atos, se înfățișă la Mitropolit, care nu era un dușman al Grecilor, pentru a-i cere «paretisis», amenințând, din partea Domnului, care și apucase a făgădui Mitropolia acestui străin, că altfel «va scrie la Țarigrad să-l și caterisească». «Douăzeci și patru de capete de pără» i se dădură în mână, și e păcat că nu ne s'au păstrat tot așa ca și apărarea lui Antim: știm însă că i se impută gospodăria de la Snagov, de unde fusese scos după șapte ani de muncă, datoriile ce apăsau Mitropolia, lipsa a șapte pungi de bani, din care se găsiră trei, calitatea lui de străin. Cererea, atât de jignitoare, încălcă și dreptul Mitropolitului de a fi judecat, nu la Constantinopol, de Patriarh și de soborul lui, ci în țară, de episcopii locali și de oaspeții ce se aflau la noi. Antim merse la Curte, vorbind de-a dreptul Domnului, își înfățișă în scris desvinovățirea, pentru a se ști de urmași că el nu se simțea greșit cu nimica, dar adăose că e gata a face voia Măriei Sale plecând din Scaun, fără însă a da formal o «paretisis», pe care o crede rușinoasă. În memoriul său, el arată că datoare e toată lumea și țara însăși, prin Domnul ei, ba chiar cu peste 200 de pungi, în așa de grelele «întâmplări ale vremii»; cât privește neamul lui străin, «în Hristos sântem toți una: și apoi n'am fost numai eu episcop și Mitropolit străin în Țara-Românească, ci au fost și alții mulți, precum să văd în condice și precum se politiciaște în toată Biserica, precum au stăut și alți Domni

---

¹ Cronica lui Radu Popescu, în *Mag. ist.*, IV, p. 23.

de țară și streini, ca și în toată lumea, — că Dumnezeu au făcut lumea slobodă pentru toți». Răspuns care dovedește cât de mult scăzuse în Biserica noastră, pe acele timpuri de împestritare cu tot felul de elemente străine a vieții publice, simțul legăturii firești și neapărate între neam și alcătuirea, conducerea bisericească. De alminterea, Antim pusese versuri grecești de-asupra ușii de intrare dela mănăstirea sa, a Tuturor Sfinților, așezase fără îndoială un egumen grec în chilii și, prin «testamentul» lui al doilea, din 20 Iulie 1715, el credea că vor fi acolo *două* tipografii: «*una grecească și alta românească*»¹.

După două săptămâni, Antim venia din nou la Vodă, cu lămuriri asupra banilor ce i se puneau în sarcină, cu făgăduiala că-i va găsi și cu declarația că o «caterisire» a sa nu poate fi decât «batjocură Besearicei lui Dumnezeu și Sfințelor Taine». Brâncoveanu se sfii să ducă până la capăt lupta împotriva Mitropolitului său, care rămase astfel în Scaun până la sfârșitul acestei strălucite Domnii².

Domnul iertase; Mitropolitul nu se arătă tot așa de nobil; el luă parte la înțelegerile dintre Cantacuzini și părlenitorii lor, cari voiau să răpuie pe Constantin-Vodă³; a fost de față și la sfatul din 1714, pentru alegerea unui nou stăpânitor, și el sfinți pe Ștefan-Vodă, fiul lui Constantin Cantacuzino Stolnicul, pentru Domnia căruia se luptă de multă vreme partidul de opoziție. Pe când Patriarhul Hrisant se străduia să scape viața lui Brâncoveanu și a neamului său, Antim nu făcu nicio încercare pentru aceasta, dovedind astfel că avea mai multe însușiri decât inimă și că eră

¹ *Didachii*, p. XVIII și urm.; cf. Dinulescu, *Antim Ivireanul*, în «*Candela*» pe 1886, p. 74 și urm.; *Biserica ortodoxă*, IX, p. 63 și urm.; *Suplimentul Condiției Sfinte*.

² Dezvinovățirea se află la capătul *Didachiilor* lui Antim; v. mai departe.

³ V. *Memoriile* lui Radu Popescu, în *Mag. ist.*, V, p. 177; cf. *Cronica aceluiași*, *ibid.*, IV, p. 27-8.

mai bun meșter și luptător politic decât arhiereu și episcop creștin.

Și Cantacuzinul murì, împreună cu tatăl și unchiul său, autorii mării și nenorocirii lui, de moarte silnică din mîna Turcilor, la 1716. În loc, veni Grecul Nicolae Mavrocordat, dar un Grec credincios Turcilor și hotărât să păstreze pentru dâșii Principatul muntean, în războiul care se deschisese cu Germanii. De și aceștia aveau scris pe steagul lor catolicismul și țarau după dâșii harnica miliție neagră a «Ezoviților», Antim, care nu se putea despărți de partidul «creștin» al Cantacuzinilor, lucră pentru a da Bucureștii în mîna catanelor. Când Vodă cel nou fugi, la 18 August, până la Călugăreni, de frica acestora, cari se zvonia să se apropie, Mitropolitul trebui să-l întovărășească.

La acest conac el ar fi arătat scrisori, dela înlocuitorul său, că Nemții au și intrat în București, cu beizadea Iordachi, fiul lui Șerban-Vodă. Domnul trecu atunci la Giurgiu, iar Antim, fără a-și căpăta voie dela Mavrocordat, se întoarse înapoi la Scaunul de Domnie și încercă o acțiune împotriva... Grecilor, ca aceia pe care o făcuse înaintașul său Teodosie¹; fostul predicator al Curții supt Brâncoveanu, Grecul italian Ioan Abrami, care dăduse veștile cele false, eră și el în complot. Oricum, îndreptățirea pe care Antim o aduse, că n'ar putea să lase fără păstor turma sa, nu poate fi aruncată ca zădarnică: în lipsa Domnului, după cea mai veche datină, Mitropolitul aveă puterea și răspunderea, și, dacă înaintea creștinilor năvălitori nu putea să iasă Domnul Turcilor, eră dator să se înfățișeze, cu scutul crucii, pentru el, pentru locuitori și țară, arhiereul lui Hristos. Strângerea unui număr de boieri,—«mazili», cum spune cronicarul pătimaș al Curții sau ba, făcea parte iarăși din datoriile lui, căci numai cu un Sfat de boieri Vlădica putea să cârmuiască².

¹ V. *Ist. lit. rom.*, I, pp. 189-90.

² *Mag. ist.*, IV, p. 48 și urm.

Când Mavrocordat, care chemase pe Tătari, se întoarse în fruntea Turcilor Pașei din Giurgiu și tăie la fântâna lui Radu-Vodă, spre uimirea tuturor, pe boierul Brezoianu¹, veni pentru Antim ceasul greu al răspunderilor (August 1716). Iarăși i se va fi pretins demisia, și o va fi refuzat iarăși, cu aceeași statornicie. Atunci se ceru, cum amenințase Brâncoveanu, judecata Patriarhului, căruia Domnul grec trebuia să fie și mai mult aplecat a-i da acest drept necanonic. De acolo, delă Cosma al III-lea, o trecătoare figură de îngăduit al Turcilor, veniră iute «gramatele» care declarau pe Antim «criminal», și chiar «vrăjitor», făcându-i-se deci procesul pe altă bază decât a purtării lui politice. Nu numai că eră «caterisit», dar, lăsându-i-se calitatea de călugăr, i se hotăria, dela Poartă, și locul de pocăință, la Muntele Sinai, unde peste puțin fu surgunit și Patriarhul mazil Ieremia². Făcând în seama unor Turci de cari Mavrocordat putea fi sigur, și, mulțămîtă acestora, el nu ajunsese niciodată la noul sălaș ce i se pregătise: se spune că l-ar fi înecat în apele Tungei, în Tracia, și fostul medic al lui Brâncoveanu, nepotul lui Abrami, care fusese întemnițat și el, Vanderbech, scrie că Nicolae-Vodă «nu s'a îngrozit a-și mînji mîinile sacrilege cu sângele» Mitropolitului prigonit de dînsul³. Acestea toate se petrecură între August și Novembre, cînd catanele prinseră în București, unde se credea așa de sigur în paza Turcilor cu tunuri, pe Mavrocordat. În 1717, urmașul lui Antim, care nu eră altul decît Mitrofan, îi luă în cercetare gestiunea și, pentru datorii, sechestră averea mănăstirii Tuturor Sfinților⁴, în care, tocmai în August 1716, fără niciun rînd din partea

¹ Cf. Hormusaki, VI, pp. 160-1, no. LXXXIX; Vanderbech, in Engel, *Gesch. der Walachey*, II, p. 12; Del Chiaro. Cf. *Bis. ortodoxă*, XV, pp. 388-9, 395 și urm.

² *Mag. ist.*, IV, p. 148.

³ *L. c. Cf. Didahiile*, Prefața, p. xvii; Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 226; *Condica Sfîntă*, p. 111 și urm.; Cron. lui Radu Popescu, p. 51.

⁴ *Bis. ort.*, XV, p. 397 și urm.

Mitropolitului, se tipărise «Istoria Sacră» a lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, tatăl Domnului. Afară de o înștiințare cu privire la dări, o singură publicație străină mai ieși acolo, după întoarcerea lui Nicolae Mavrocordat din surgunul său la Sibiiu, cartea scrisă în acele luni de odihnă silită și de studii impuse, cunoscutul său *De officiis* grecesc, operă a unui cărturar în spiritul Renașterii, fără niciun element mai pronunțat de religiozitate, cu atât mai puțin de ortodoxie.

Antim n'a fost, afară de frumoasele lui *Didahii*, românești, făcute după modelul *Didahiilor* lui Hrisant Notaras, un scriitor, deși învățase românește foarte bine în cursul anilor petrecuți în țară. Aceste cuvântări de mustrare și sfătuire sânt pline de o elocvență energică și sigură¹. Dar mai ales — și aceasta interesează din punctul nostru de vedere — ele arată hotărârea Mitropolitului de a curăți o Biserică decăzută ca moravuri. Pornind dela încredințarea lui că «care treabă cu toți oamenii câți sânt în Țara-Românească, dela mic până la mare, și până la un copil de tată,—afară din păgâni și din cea ce nu sânt de o leage cu noi», că «de gâtul său spânzură sufletele credincioșilor», el ține de rău pe boierii, deprinși a batjocuri felurile pe care sânt siliți a le mânca în posturi, «verzele, legumile», cari nu sufăr apă, ci se mângâie de înfrânarea dela frupt prin «bragă, beare, șerbet, mied»; pe femeile cu «fleacuri drăcești» pe obraz și cu inele grămadă pe degetele care nu mai știu munci, pe creștinii cari suduie, răzând ca de o vitejie, «de leage, de cruce, de comunicătură, de morți, de comandare, de lumânare, de suflet, de mormânt, de colivă, de prescuri, de ispovedanie, de botez, de cununie și de toate tainele Sfintei Biserici», pe credincioșii cari intră prin biserici «de-și face cu ochiul unul altuia mai rău decât pe la cârciume», pe toți cei ce nu închid prăvăliile și nu

¹ Cf. *Ist. lit. rom.*, I, p. 430 și urm.

se opresc de a cumpără, fie și dela negustorii turci, în zilele de prăznuire și în Dumineci¹.

Spre a face din preoți ceia ce în adevăr trebuie să fie, pentru cinstea lor și pentru folosul societății creștine, el tipări pentru dânșii la 1710, doi ani după ce se suî în Scaun, o «Învățătură bisericească», pe care fiecare dintre ei trebuie să o aibă în mână, urmându-i poruncile sub pedeapsă arhierească². Apoi, la 1714, în cel d'ântăiu an al Domniei lui Ștefan Cantacuzino, el împărția în tot cuprinsul Țerii-Românești «Capete de poruncă», pentru a vesti preoților că stăpânitorul cel nou i-a scutit de orice fel de dare «de rândă cu țara» -- rămăind, firește, darea lor preoțească deosebită, așa cum o așezase și Grigore Ghica, cu patruzeci de ani în urmă, printr'o învoială deosebită, o *ruptă*. Cu acest prilej, el, Mitropolitul, învață pe păstorii satelor a face testamente, «dieți» bune, a scrie foi de zestre cum trebuie, a se feri să cunune pe cei fugiți de pe aiurea, cari își au poate soțiile pe acolo, a nu arunca în robie pe nimeni prin îngăduirea de căsătorii între Români și Țigani, adăugind și hotărârea sa în ceia ce privește pe «Rumânii scăpați din rumânie», cari vreau să se preoțească³.

CAP. III.

Legăturile Bisericii muntene cu Constantinopolul la începutul erei fanariote.

O altă însemnătate mai are însă păstoria lui Antim, începând dela încercarea de izgonire din 1712 până la tragedia din 1716. De acum înainte legătura dintre Mitropolia Țerii-Românești și Patriarhia constantinopolitană se face și mai strânsă: de

¹ *Ibid.*, pp. 430-2. *Didahiile* au fost tipărite întâiu de Melhisedec (1886), apoi de G. Erbiceanu (1888).

² *Bibl. Rom.*, I, p. 481, no. 158.

³ Un exemplar în *Bibl. Ac. Rom.*; cf. *Bibl. Rom.*, I, pp. 492-3, no.

la Constantinopol îi vine mărirea Mitropolitului și prin Constantinopol el își poate pierde cărja, libertatea, viața. Așa trebuiau să judece mai ales Domnii noi, țarigrădeni, cari, cu Nicolae Mavrocordat, încep a domni dela 1716 înainte, în București.

În timpul petrecerii sale la Sibiiu, Nicolae-Vodă, ca un om învățat, bine crescut și, mai ales, ca un om interesat politicește, avu legături de prietenie cu Iezuiții din acest nou centru catolic; dacă n'avem nicio urină despre daruri ce ar fi făcut, ori ajutoare ce ar fi dat, bisericii românești din acest oraș, sau capelei comunității grecești, în care slujba se făcea pe limba sa¹, în schimbul ni s'au păstrat scrisorile sale latinești către un Pater Bardia, vicariu al Românilor uniți, către un Pater Miel², cărora le trimetea, pe lângă vinuri bune din țara unde se întorsese, și cărți tipărite sau scrise chiar de dânsul, ca «Iudaicele» Exaporitului ori acel *De officiis* al înțelepciunii și erudiției sale proprii³. Fiul său Constantin se gândi să dea Iezuitului Peterffy, recomandat pentru aceasta de colegii săi, sarcina de a scrie latinește, pe înțelesul Europei, și în cât mai multe volume, istoria Principatului muntean⁴. Călăuzit de Nicolae Ruset, care se făcuse catolic și ajunsese comitele Rosetti, locuind în Ardeal ca pribeag, apoi martirul comite Nicolae de Rosetti, care trăia la București sub aripa ocrotitoare a episcopului de Nicopole, Anton Becich⁵, un misionar episcop văzu Bucureștii în 1745 și află gândul lui Constantin-Vodă de a dărui țerii un Colegiu iezuit, cu învățătura de o potrivă în latinește și românește⁶; el căută preceptori iezuiți și

¹ *Studii și doc.*, XII, p. v și urm.

² Nilles, pp. 401, 1009 și urm.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, pp. 1024-5; cf. Iorga, *Mărunțișuri culse în Ungaria, Pesta*, 1904, pp. 58-60.

⁵ *Ist. lit. rom.*, I, pp. 197-8.

⁶ *Arch. soc. și lit. din Iași*, V, pp. 549-50; în *aceleași* notițe din Archiva Propagandei, știri despre sentimentele prietene catolicilor pe care le avea Constantin Cantacuzino Stolnicul.

pentru beizadelele sale. Vărul lui Vodă, Grigore Ghica, trimisese la Roma pe fiul unui boier al său, de neam francez, Gheorghe Millo, la Roma, în Colegiul Propagandei ¹.

De fapt însă, acești Greci erau cei mai buni ortodocși ce se pot închipui. În a doua Domnie a lui Nicolae Mavrocordat petrec în țară bătrânul Atanasie de Antiohia, care se oprește aici ², și episcopul de Betleem, care stă la Sf. Gheorghe ca administrator al moșii și celorlalte averi ale Sf. Mormânt ³. Afară de clădirile sale, despre care va fi vorba îndată — mănăstirea Văcăreștilor, unde se țin astăzi hoții, o găti pentru scopuri de binefacere: «streinii să-i primească, pre goli să-i îmbrace, flămânzii să-i sature, bolnavii să-i caute, pre cei din temnițe să-i cerceteze cu milă, până va stă mănăstirea» ⁴, — el cheltuie larg, totdeauna, pentru primirea oaspeților dintre arhierii Răsăritului, cari veniau să-l vadă. Mult timp așteptat, Patriarhul Hrisant sosi la București în luna lui Septembrie din anul 1727. La Văcărești îl așteptau, în casele domnești, beizadelele Constantin și Iancu; a doua zi, la 14 Septembrie, Mitropolitul Daniil îi ieși înainte, cu tot clerul său; la Curte, în ziua de 15, Domnul se coborî până în pridvor pentru a-l întâmpina. După ce stătut mai multe luni în chiliile delă Sf. Gheorghe, după ce slujî la cununia lui Constantin-Vodă, după ce-și făcî și călătoria în Moldova, — la plecarea spre locurile lui răsăritene, Nicolae Mavrocordat petrecu până la scări pe oaspetele de cinste, încărcat de mila boierilor ⁵. Patriarhul cel nou de Antiohia, Silivestru, pictorul, predicatorul, se află la 1749 în București, unde pentru el se clădi frumoasa bisericuță a Sf. Spiridon, a cărei pisanie

¹ *Ibid.*, pp. 550-1.

² Cron. lui Radu Popescu, l. c., pp. 135-6.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, p. 119.

⁵ *Ibid.*, pp. 129-30, 152 și urm.; 174-6.

se mântuie cu rânduri arabice¹; în Iași el a tipărit antimise și o *Liturghie* greco-arabă². Ioan Mavrocordat, fratele lui Constantin, fostul «beizadea Iancu», și Grigore Ghica³ îl ocrotiră și ei. Patriarhul Mateiu de Alexandria stătută și el o bucată de vreme între Români⁴, al căror Domn, Constantin-Vodă, îi câștigase Patriarhia, făcându-se chiar în București, la 1746, ceremoniile «mutării» dela Mitropolia Libiei la Scaunul patriarhal⁵. Vestitul erudit Chesarie, în mirenie Constantin, Daponte, predicatorul Mavridakis, Mauroides, își află rostul la Curțile Mavrocordaților și la a lui Grigore Ghica⁶.

Mitropoliții din acest timp ai Terii-Românești sânt priiviți de Domnii constantinopolitani cam așa cum Împărații de odinioară ai Răsăritului priviau pe Patriarhii lor. Toată cinstea la toate prilejurile, întâiul loc în Sfat, întâiul loc la ceremonii, întâiul loc în adunările de obște pentru luarea socotelor sau înlăturarea cu blestem a obiceiurilor rele⁷. Temnița, sabia ucigașului, pe care «Fanarioții» îndrăznesc a le întrebuința față de boieri, nu sânt pentru ei. Dar sânt numiți de Domn, după o simplă formă de alegere, și ei știu bine că prin Patriarh Domnul îi poate înlătura în orice clipă. Orice amestec în afacerile politice le e oprit: acum nu se vor mai vedeă Mitropoliți și episcopi de partid mergând în fruntea gloatelor ridicate împotriva Domnului străin, care strică datinele și despoaie lăcașurile sfinte. Arhiereul e strâns legat de rostul lui bisericesc, și, dacă vrea să treacă peste îndatoririle lui de ierarh, literatura reli-

¹ *Inscripții*, I, pp. 267-8.

² Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 103.

³ Scrisoare a Patriarhului către dânsul, Papadopoulos Kerameus, *Isr. Btcl.*, I, pp. 212, 217.

⁴ *Cron. greci*, p. 101.

⁵ *Condica Sfântă*.

⁶ *Ist. lit. rom.*, tabla.

⁷ V. și *Cronica* lui Radu Popescu, pp. 140-1.

gioasă, tiparul de cărți pentru biserici și credincioși îi dau o îndeletnicire. Ușile cămarilor și ale chiliilor s'au închis asupra clerului de toate treptele, care nu mai are aceiași voie de a se amesteca în lume pentru ca s'o învăluiască și s'o tulbure. Cât despre grija ortodoxiei în genere, cât despre vechile legături glorioase și folositoare cu alți Români, din țara Împăratului vecin, de acelea nici nu poate fi vorba într'un timp când Voevozii noștri se simt prea onorați primind scrisoarea generalului din Ardeal, care chibzuiește cu scumpătate și titlurile pe care le dă acestor vecini.

CAP. IV.

Greци și Români în clerul muntean de după Antim. Mănăstiri grecești în Principatul Țerii-Românești.

Mitrofan de Nisa a fost un Mitropolit fără nicio inițiativă și a cărui arhipăstorie a trecut cu totul fără urmă¹. Îl moșteni la 1720² un Daniil, Român dela Aninoasa, care a dat Bucureștilor biserica Vergului³ și a Tuturor Sfinților, pe păreții căreia se vede chipul său⁴. Avu ca urmaș, doi ani după moartea lui Nicolae-Vodă, la 1732, pe un Ștefan, care nu e Grecul ce fusese egumen la biserica bucureșteană zisă «Arhimandritul»⁵, ci un ucenic român al lui Teodosie, lângă care și-a aflat, în 1738 — a murit la 23 Septembrie —, și locul de odihnă⁶: fu eclesiarh al Mi-

¹ Corespondența lui Hrisant, mai ales cu privire la Antim. in *Bis. ortodoxă*, XV, pp. 778-80, 782.

² *Condica sfântă*, p. 119; *Biserica ortodoxă*, XIV, p. 70.

³ *Inscripții*, I, p. 326.

⁴ *Ibid.*, I, pp. 279-80, no. xvi.

⁵ *Doc. Cant.*, p. 131 și urm., no. LX.

⁶ *Inscripții*, I, p. 240.

tropoliei supt acesta și apoi, dela 1720, episcop al Buzăului, în locul lui Daniil: luase Scaunul metropolitan fără a trece pe la Râmnic, căci Oltenia se găsea atunci în stăpânirea Germanilor¹. Numai acum un Grec, din Creta, Neofit Kretikos, care purtase titlul Mirelor din Asia și căpătase, crescând fiii lui Constantin Mavrocordat, drepturi la luarea-amine și recunoștința Domnului, urcă scările tronului Mitropoliei Ungrovlahiei², pe care era să-l ție până ce alt Grec, Filaret, îi urmă în 1754. La Buzău, Misail (1732-41), fost dichiu la Târgoviște, arată să fi fost Român, iar Metodie (1741-8), până la alegere eclesiarh al lui Neofit, și Filaret însuși, care stătuse ca egumen la mănăstirea cu călugări greci a Sîntei Ecaterine din București, se țin de acestăalt neam³.

Cum se vede, până pe la jumătatea veacului Scaunele arhieresti rămân ale călugărilor de țară, — și la Râmnic, precum se va arăta în alt capitol, datina dreaptă și bună se păstrează încă și mai mult timp. Totuși un foarte mare număr de mănăstiri se aflau acum în atârnare de Locurile răsăritene. De Sf. Mormânt, deci de Patriarhia Ierusalimului atârnau: Sf. Gheorghe Nou, ctitoria Brâncoveanului, cu patru metoașe ale sale, dintre care unul era Stelea din Târgoviște; Văcăreștii, dați de ctitorul lor, Nicolae Mavrocordat, cu două metoașe, dintre care unul mănăstirea Barbu din părțile Buzăului, făcută, ca și Târșorul cel nou⁴, «dină a bunului și creștinul Io Antonie-Vodă Vistierie»⁵; Călușul Buzeștilor, al lui Petru Cercel și al lui Mihai Viteazul, cu schitul său Țințărenii din Dolj; Sf. Sava din București, acuma dărâmată; biserica făcută în București

¹ Cf. Lesviodax, pp. 441-2; *Condica Sfântă*, no. XLIII.

² *Ibid.*, p. 405; Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 113; cf. *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, I, p. 514 și urm.

³ Lesviodax, p. 442.

⁴ *Inscripții*, II, pp. 4-5.

⁵ *Ibid.*, I, p. 67, no. xxxi.

de aliatul lui Mihai-Vodă, Ștefan Răzvan, Biserica Răzvanului, care s'a împărțășit de aceeași soartă; Plătăreștii lui Matei Basarab, schiturile Negoiești și Gruiu, din Ilfov; Comana lui Radu-Vodă Șerban și a Cantacuzinilor, nepoții lui de fiică¹. Muntele Sinai avea: bogații Mărgineni ai lui Drăghici cel bătrân și ai lui Constantin Cantacuzino Postelnicul, împreună cu mitocul său, Verhila, schit din al XVI-lea veac; Antim, arhimandritul Sinaii, făcû, la 1742, din nou biserica, ce se află în ruine după un cutremur²; biserica din Râmnicul-Sărat, clădită de Ștefan-cel-Mare, cu un schit, și, de mai multă vreme, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea măcar, mănăstirea bucureșteană a Sf. Ecaterina. La Scaunul Alexandriei eră închinată biserica mai nouă a Zlătarilor din București și, în țară, mănăstirile Șegarcea, Stăneștii, căpătate încă din zilele lui Chiril Lukaris, și schitul vâlcean Arhanghelul. A Patriarhului Antiohiei eră numai biseriцуța Sf. Spiridon din București, de care a fost vorba chiar acum. Sărindarul din același oraș, biserica lui Mateiu-Vodă, cu schitul ilfovean Balamucii și mănăstirea Mislea, a lui Radu Paisie, se țineau la mănăstirea grecească Sf. Părinți din Ianina. Mănăstirea slavonă de acolo, Jița, avea biserica Sf. Ioan din București; mănăstirea Katzikia, tot a Grecilor, schitul Dealuleștii, în județul Râmnicu-Sărat; mănăstirea Velas, aceea grecească, schiturile Băbeni și Cordești (Râmnicul-Sărat). Biseriцуța întemeiată în București de Mitropolitul titular de Stauropolis, Ioanichie din Ostanita, la 1724, a fost închinată de dânsul mănăstirii Gura din eparhia Posonianeii, de unde însuși își trăgea obârșia³, și schitul muscelian, Valea, având, de bună seamă același ctitor, căpătă aceeași stăpâni; o altă mănăstire din aceeași eparhie avea

¹ De aici vine aflarea acolo a unui patrahir al egumenului de Văcărești din 1781: *ibid.*, p. 87.

² *Ibid.*, p. 93.

³ *Ibid.*, p. 356, no. LXXX.

schitul Bradul din Buzău; o a treia, Hanul Grecii gota din Dâmbovița, Butoiul și Bucovățul, se în mai de mult de mănăstirile de pe stâncă ale Teora. Nucetul era al mănăstirii Dușcu dela T

Și mai bine împărțit era în sfârșit Atoșul, cu vestitele sale mănăstiri, care adăpostiseră ca «pr de-al doilea Mitropolit al Țării-Românești, Grecul Cotrocenii, cu mănăstirea Văleni-de-Munte și doi erau ai obștii întregi; Radu-Vodă din București, același oraș, și Tutana argeșeană a lui Mihnea-Vo e Ivirului; «Mihaiu-Vodă», a Simopetrei, împreună cu turile Izvoranu, al Mitropolitului Luca, și Argeș; Sf. Apostoli sau Arhimandritul din ur ținea de Stavronichita; Slobozia lui Ienachi, ctitor a Mateiu-Vodă, și schitul prahovean Apostolachi ale Dăchiariului; Cășcioarele din Vlașca, frui veacul al XVI-lea, cu pietre de mormânt ale c ctitori, recunoștea superioritatea Pantocratorului buita, reparată de Mateiu Basarab, trimet Xeropotam: Clocociovul și Slatina, din Olt, muzul; Jitia din Dolj plătiă la Sf. Pavel; hi P Roaba la Xenofont; cel dela Baia-de-Aramă (Hotăranii din Romanăți la Dionisiu, iar Spirii, clădit de «Spiridon doftorul», mort la Moni Grigoriu³.

«Slobode» rămăseseră însă destule r toată faima lor cea rea, «Fanariotii», i, buiau să ție în seamă multe, nu cut măseseră destule mănăstiri mai mici, e dată o însemnătate pentru viața cultur între ele și Ostrovul, a lui Neagoe-Vodă, Vifo de Radu Mihnea și de curând dreasă, mărită și

¹ Cf. și *Studii și doc.*, III, pp. 85-6.

² *Inscripții*, I, p. 336.

³ Arătarea dependenței, după Lesviodox, p. 460 și urm.

cu chilia de Brâncoveanu¹, Căldărușanii lui Matei Basarab, mănăstirile oltene dintr'un Lemn, Surpatele, Mamul: cea d'întăiu, a lui Mateiu-Vodă, dreasă de Ștefan Cantacuzino, care e ctitor și la Sf. Apostoli din București²; cea de-a doua, făcută de iznoavă prin evlavia darnică a Doamnei lui Constantin Brâncoveanu, Marica³, ziditoarea la București a bisericii Dintr'o zi, lângă biserica Ienii, a fratelui ei, Pană Ne-goiescu⁴; cea de-a treia, ctitorie a lui Brâncoveanu însuși, care găsisse în loc o biată bisericuță de lemn⁵.

Pentru mai multă siguranță că nimeni nu se va atinge de ele, unii ctitori și Domni luaseră dela un timp măsura de a face din mănăstiri, chiar din cele mai vechi, mai mari și mai bogate, metoașe ale Mitropoliei și episcopilor: de Scaunul Târgoviștii se ținea un mare număr din mănăstirile și schiturile Dâmboviței și Prahovei, ca Zamfira, zidită de văduva lui Manu Apostolu⁶, agentul de negoț și de afaceri al lui Brâncoveanu. Episcopul Râmnicului își avea câte o biserică la București — «Patruzeci de mucenici» — și la Craiova — Sf. Ioan Botezătorul⁷, apoi un număr de schituri vâlcene, pe când Scaunul Buzăului stăpâniă și mănăstiri frumoase, ca Vintilă-Vodă și Berca.

Neatinse de vre-o cotropire și incunjurate de alte lăcașuri supuse lor, stăteau vechile și noile *mănăstiri domnești*: *Tismana*, căreia Șerban Cantacuzino-i dădă un strălucit aier, iar Brâncoveanu, supt egumenul Iosif, ripide de argint și care mai primi, în această epocă, daruri dela neamul Brăiloilor,—aici se odihnește neastâmpăratul călugăr Dosof-

¹ Radu Greceanu, pp. 228-9.

² *Inscripții*, I, pp. 266-7, no. IX.

³ *Ibid.*, I, pp. 182-3, no. LXXIII; Radu Greceanu, pp. 227-9.

⁴ *Ibid.*, pp. 265-6, no. VIII; pp. 268-60, no. XI.

⁵ *Ibid.*, pp. 172-3, no. LXVII.

⁶ V. mai sus; *Inscripții*, II, pp. 76-80.

⁷ Actele acestui mitoc le-a publicat episcopul Ghenadie de Râmnic în *Biserica Ortodoxă* pe 1891.

teiu Brăiloiu, numit așa în hatărul marelui Patriarh — dela Glogoveni¹; *Cozia*, care dăduse pe Mitropolitul Teodosie și din care mai răsăriră în veacul al XVIII-lea cărături bisericești, ca Ghenadie, traducător, care se încercă și în versuri de cuprins religios²; *Govora*, dreasă, supt egumenul Paisie, de Brâncoveanu, la 1701³; *Bistrița*, pe care el cheltuise s'o dreagă încă pe când eră numai Spătar-Mare al țerii, în 1683⁴, dându-i apoi, ca boier și ca Domn, sfeșnice de argint și de bronz, ripide, discuri, Evanghelii frumos legate⁵, pe când Andriana, soția vărului său Șerban Cantacuzino Vornicul, ctitoare și la biserica Banului din Buzău, după moartea întâiului soț⁶, adăugîa biserița bolniței⁷; *Arnota* lui Mateiu Basarab, unde Brâncoveanu făcî doar o fântână, «ca să fie de multu ajutoriū lăcuitoilor în sfânta mănăstire, și Domnii Meale pomeană în 'veaci», supt egumenul Varlaam⁸; *Strehaia*, unde el înoi, la 1693, zidurile care nu mai cuprindeau acum un episcop⁹; *Brâncovenii*, unde se îngropă, lângă tatăl și bunul soțului ei, Stanca, mama lui Constantin-Vodă, și unde acesta dădu proporți mărețe bisericii «vechi și mici foarte» a lui Mateiu-Vodă¹⁰ și făcî din nou biserica bolniței; *Sadova* lui Mateiu, unde iarăși «nepotul» său va fi adaus și înnoit; *Gura-Motrului*; *Glavaciocul*, unde Constantin-Vodă păstră drintr'o reparație vechea biserică a lui Vlad Călugărul¹¹; *Câmpulungul*, care

¹ Ștefulescu, *Tismana*, p. 112 și urm.

² Iorga, *Două biblioteci de mănăstiri: Ghighiul și Argeșul*, p. 30 și urm.

³ *Inscripții*, I, p. 179, no. 369.

⁴ *Ibid.*, p. 193 și urm.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*, pp. 362-3, no. II; *Buletinul comisiunii Monumentelor Istorice*, an. I.

⁷ *Ibid.*, pp. 201-2.

⁸ *Ibid.*, p. 205, no. 437.

⁹ *Ibid.*, p. 211.

¹⁰ *Ibid.*, II, p. 71 și urm.

¹¹ Lăpădatu, *Vlad Călugărul*.

eră prea trainic lucrată de Mateiu-Vodă, ca să fie nevoie de o nouă cheltuială din partea urmaşului său ca lungă Domnie, evlavie şi dărnicie, — clădindu-se numai la 1718, de «năstăvnicul» Teofan, biserica bolniţei¹; *Vieroşul* Goleştilor, unde făcuseră prefaceri mai de curând Stroe Leurdeanu² şi unde la 1702 eră egumen român Iosaf, pe mormântul căruia e o inscripţie în limba lui şi a ţerii³; *Argesul*, unde doar făcuseră daruri de obiecte pentru moaste Constantin Cărnul şi Doamna Balasa, fiind egumen poate acel Ştefan, mort de ciumă, după care veni Teodosie, care ridică la 1661-2 o cruce în amintirea lui⁴; *Râncăcioul*; *Mărcuţa*, care fû cerută numai după 1750 de Alexandru-Vodă Ipsilanti⁵; *Dealul*, mult scăzută, unde se păstrează încă o cruce dela Mateiu Basarab şi Doamna Ilina⁶, şi, în sfârşit, Snagovul, care ieşise abia de supt îngrijirea lui Antim «tipograful», de pe urma căruia, după sfărâmarea chililor, dărâmare zidurilor şi coborârea singurătăţii de astăzi, a mai rămas, dela meşterul tuturor artelor, un potir, lucrat pentru dânsul, la 1694, de Ghioca zătarul⁷.

CAP. V.

Mănăstirea brâncovenească a Hurezului.

Brâncoveanu nu se mulţămî cu prefacerea, mărirea şi împodobirea vechilor clădiri mănăstireşti, care formează gloria cea mai curată a Domniei lui, nu se mulţămî numai cu înălţarea din nou a Mitropoliei din Târgovişte, unde-şi

¹ *Inscripţii*, I, pp. 135-6.

² *Ibid.*, pp. 142-3, n-le 289, 291.

³ *Ibid.*, p. 144, no. 293.

⁴ *Ibid.*, p. 155, no. 319.

⁵ Cf. *ibid.*, p. 84.

⁶ *Ibid.*, p. 102, no. 202.

⁷ *Ibid.*, p. 162, no. 333.

îngropă o noră, Balasa, și un ginere, Scarlat Mavrocordat, și a bisericii domnești din același vechiu Scaun de stăpânire, în care-i plăcea să petreacă pe fiecare an câteva zile¹, cu zidirea de biserici frumoase pe fiecare din moșiile sale — la Potlogi, de pildă, lângă strălucitele Curți domnești, stricate de vremuri și de Vandali, cari lucrează fără rușine și astăzi², ori la Mogoșoaia³, în marginea Bucureștilor, la Doicești⁴, și în Ardeal chiar, pe pământurile sale, precum la Poiana Mărului, — urmat fiind de Constantin Cantacuzino, care a clădit la moșiile lui; de Mihai Cantacuzino Spătarul, care a lăsat minunata biserică a Colței⁵, mănăstirea prahoveană a Sinaii, închinată dela început Sfântului Munte, unde a făcut drum de hagiul el însuși și mamă-sa, Doamna Elena, bisericuța dela Fundenii Doamnei, cu podoabe de flori, lămpi, păuni, întipărite 'n tencuială; de Toma Cantacuzino, nepotul lor, care a zidit biserica dela Filipeștii-de-pădure⁶ (Filipeștii au clădit la Bucov⁷ și la Mătești⁸, iar Văcăreștii în satul dâmbovițean cu același nume⁹). El voi să lase, pentru îngroparea sa și a neamului său, ca și pentru adăpostirea unei vieți călugărești, care să poată fi îndreptariu, pentru cultivarea artei religioase și a scrisului bisericesc, o mănăstire fără păreche. În acea Oltenie, atât de bogată în mănăstiri vechi, slobode, bogate și mândre, prin călugării cărora se ținea munca și avântul în Biserică, el alege un loc singuratec, în păduri dese, prin muncelile Vâlcii, și făcù să se clădească acolo, cu cele mai bune

¹ *Inscripții*, I, pp. 102 și urm., 117 și urm.

² *Ibid.*, II, p. 47.

³ *Ibid.*, p. 5 și urm.

⁴ *Ibid.*, pp. 361-2; cf. Drăghiceanu, *l. c.*, pp. 28-9.

⁵ Sculpturile din pridvor și praveștița ei generală în *Istoria Românilor pentru poporul românesc*.

⁶ Descrierea celei d'intăiu, de G. Mandrea; a celei de-a doua de Zigara Samurcaș, București, 1908.

⁷ *Inscripții*, II, p. 256 și urm.

⁸ V. ediția Iorga a *Cronicei* lui Constantin Căpitanul, Prefața.

⁹ *Inscripții*, II, p. 283, no. 820.

materiale și cu meșterii cei mai destoinici, mănăstirea Hurezului sau a Hurezilor. Începută la 1690, ea putea fi sfințită numai peste trei ani de zile, urmându-se și mai departe la înfrumusețarea ei, supt îngrijirea unui egumen râvnitor și priceput, unui neobosit gospodar, a lui Ioan arhimandritul, care, în toată viața lui următoare, n'a căutat nicio mărire în afară de cuprinsul lăcașului ridicat supt ochii și după povețele lui.

Hurezul poate fi privit ca tipul definitiv al arhitecturii religioase a Românilor, alcătuită prin contopirea elementelor venite din Moldova cu cele, mai puține și mai puțin însemnate, aflătoare în principatul muntean. Frumos pridvor pe stâlpi lucrați cu o mare bogăție de podoabe; încăpătoare biserică în chip de cruce, cu un rând de alți stâlpi tot așa de meșteșugit sculptați între tinda femeilor și naos; flori de piatră în jurul ușii celei mari și a tuturor fereștilor, două turnuri ușoare sprijinite pe bolți trainice, apoi ehilii cu cerdace răzimate pe stâlpi de o frumusețe neîntrecută; paraclise răspândite prin desișul de copaci ai livezilor, desăvârșesc un întreg de armonie bogată, de lux cinstit și discret. După această capodoperă a lui Vucașin pietrarul, a lui Manea vătaful de zidari, Nicolae Mavrocordat a putut cheltui din bielușug pentru mănăstirea de întrecere a Văcăreștilor (mântuită la 1722), unde biserica are stâlpi și mai răbdător săpați la pridvor și în cerdacurile Curților domnești, pentru frumosul paraclis al Mitropoliei¹; arhiepiscopul de Stavropolis a putut strânge într'un cuprins mai mic o sculptură de capitule și privazuri care uimește mai mult prin lipsa aproape totală a spațiului neîmpodobit; Grigore Ghica a putut da proporții mari lăcașului de îngropare dela Pantelimon, în dreapta căruia se ridică înaltul mormânt de marmură al ctitorului²,— dincolo de canoanele de frumuseță ale Hurezului n'a mers însă nimeni³.

¹ *Inscripții*, I, p. 242 și urm.

² *Ibid.*, p. 70 și urm.

³ V. și articolul cu admirabile desemnuri și planșe al d-lui Al. Lăpădatu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, I.

Hurezul avu dela început multe venituri, moși și câteva schituri-metoașe, al Polovracilor, clădit de boieri din veacul al XVII-lea ¹, al Rămeștilor ș. a. ². Averea mănăstirii celei nouă nu se putea apropia însă, firește, de a vechilor mănăstiri domnești, pe care rânduri întregi de Voevozi și boieri le împodobiseră cu daniile lor. Pentru a o păstra însă bine, pentru a împiedeca orice amestec al ierarhilor străini sau și al celor de țară, ctitorul ceru Patriarhului din Constantinopol să creeze în folosul Hurezului său încă o stavropighie, pe lângă a Tismanei și a Argeșului. «Gramata» patriarhală din Februar 1702 hotăria că nici Mitropolitul, nici episcopul de Râmnic nu vor fi priviți la Hurez decât doar ca oaspeți; Domnul și boierii nu pot intra întru nimic viața mănăstirii. «Cu știrea și cu socoteala» ctitorului, sau a celor cari, după moartea lui, îl vor reprezintă, se va alege egumenul. Pentru a se ști dela început că nu e vorba de o închinare, actul spune că Patriarhul nu va trimete niciun cleric numit de el la mănăstirea-stavropighie, ci va primi numai, odată pe an, un dar de 30 de ocă din ceara de pe pământurile Hurezului ³.

Așteptările lui Brâncoveanu de a se face din Hurez un centru de cultură se dovediră însă zădarnice. «Năstăvnicul», eclesiarhul, ieromonahii, călugării de rând își căutară numai de slujbă ori de gospodărie, când nu se luptau, împărțiți în partide, prin intrigi și mită, pentru a se alege egumeni ⁴. Un singur cărturar se ridică din mijlocul lor, mai târziu, Lavrentie. Dar nici acesta nu rămase la mănăstire, ci trecu la Episcopia de Râmnic.

Căci nu anume împrejurări întâmplătoare sau lipsa de oameni făceau ca mănăstirile, din care pornise toată mișcarea de artă și de literatură a trecutului, să nu mai poată

¹ Ștefulescu, *Polovraci*, București, 1907.

² *Studii și doc.*, XIV, pp. VII-VIII.

³ *Ibid.*, p. 5 și urm.; cf. și pp. VIII-IX din Prefața acelei cărți.

⁴ V. Prefața la vol. citat din *Studii și documente*.

răspunde chemării lor, ci faptul că episcopiile, oprite prin voința Domnilor celor noi dela orice politică religioasă, și încă mai mult dela politica propriu zisă, chemau la ele toată priceperea, toată râvna, toată munca pe tărâmul bisericesc, lăsă în umbră mănăstirile, care din ce în ce mai mult lănceziau în grija dijmei de strâns, a viilor de cules, a pădurilor de stăpănit și a cărmuirii sălașelor de Țigani.

CAP. I.

Biserica moldovenească dela moartea lui Dosofteiu până la 1750 și legăturile ei cu puterea domnească.

Mitropolitul Dosofteiu, pribegind în Polonia pe urma stașilor Craiului Sobieski, nu luase cu dânsul numai dăjdiile scumpe, odoarele vechi, folositoarele cărți de stă-ânire ale Mitropoliei Moldovei, ci și sufletul ei însuși. Ermașul său, Sava, n'are niciun fel de însemnătate; fost piscop de Roman pe urma lui Ioan din Secul, el nu și-a agat numele nici măcar de strămutarea Mitropoliei.

Arhipăstorii moldovenesți slujiseră până atunci, lângă Iurte, în biserica Sf. Nicolae cel Dămnesc, dreasă de Antonie Iuset¹, care o împodobi cu clopotniță nouă, cu ziduri de în-unjur, cu cișmeă, cu sfeșnice de aramă și vase de argint, cu un mormânt gătit pentru el, în care însă nu-i eră dat să se dihnească, mazilia grabnică aruncându-l la Constantinopol, înde răbdă chinuri grele, pentru a-și vădi avuția, și muri este puțin timp². Făcând din ea o biserică închinată Mitropoliei sucevene și hotărând «ca să hie amândouă un caun de Mitropolie, nedespărțite, a toată țara Moldovei», antonie-Vodă încredință noul lăcaș al Sf. Nicolae lui Dosofteiu la 29 Mart 1678³. Duca-Vodă, care mântui și zu-

¹ Melchisedec, *Notițe*, p. 252 și urm.

² V. N. Costin, pp. 14-6.

³ Erbiceanu, *Ist. Mitr. Moldaviei*, pp. LVIII, 3-4; *Studii și doc.*, V, 90, no. 65.

grăveala la Sf. Nicolae¹, nu se mulțămise însă cu această bisericuță întunecoasă și Doamna lui, Anastasia, ctitoră și la Agapia cea veche din deal², unde a făcut casă de locuință, începî zidirea unui lăcaș anume al Mitropoliei. Pe locul, întrebuințat ca țintirim, al bisericii de de mult stricate a Sfântului Ioan, *Biserica Albă*, «lângă feredeiele» lui Vasile Lupu³, și pe altele, cumpărate, până la «Mitropolia cea veche» a Sf. Nicolae, se făcî «din pajiște» o clădire nouă, care eră isprăvită la 1682, când se săpau în piatra dela proscomidie numele ctitorilor, începînd cu Dabija-Vodă, tatăl vitreg al întemeietoarei, care eră fiică a Doamnei «Dabijoaii», Ecaterina-Dafina, și a boierului Dimitrie Buhuș⁴: încă dela 1688 se îngropă aici a doua soție a lui lordachi Ruset, înrudit cu Dabijeștii prin căsătoria lui d'întăiu cu Maria, soră după mamă a Doamnei Anastasia⁵.

În această biserică a Strateniei, dusă până la capăt înainte de 1683, când se mîntui cea din urmă Domnie a Ducăi-Vodă, de «ispravnicul» ei, Pătrașcu Jicnicerul⁶, se slujiă deci încă din zilele Mitropolitului Dosofteiu⁷. Întorcându-se după 1693, ca mamă de Domn, în stăpînirea lui Constantin Duca-Vodă, care a premerit biserica dela Copou⁸, Anastasia adause apoi ctitoriei sale zestre de moșii, din ale Dabijăi-Vodă, în părțile Bărladului, și din altă obârșie, smulgînd una dela mănăstirea «mai de tot pustie» a Hadâmbului⁹.

¹ N. Costin, p. 18.

² *Inscripții*, I, p. 29, no. 65.

³ N. Costin, p. 20.

⁴ V. *Studii și doc.*, V, notele la cap. I. Inscriptia in culegerea adesea citată, II, pp. 171-3.

⁵ *Ibid.*, p. 173, no. 465.

⁶ N. Costin, p. 20.

⁷ Cf. Erbiceanu, *Ist. Mitropoliei Moldaviei*, p. 1 și urm.; cf. *ibid.*, p. XLIV și urm.

⁸ *Inscripții*, II, p. 146.

⁹ Erbiceanu, *o. c.*; *Studii și doc.*, V, pp. 95-6, no. 87.

Supt Sava, de altminterea, clerul moldovenesc decăzuse adânc, în urma tulburărilor, a războaielor străine purtate pe pământul nostru, a sălășluirii joimirilor poloni în mănăstirile noastre. Sava însuși, care era încă la 1682 egumen al Putnei ¹, nu-i apucă, la năvălirile lor în acele părți, dar în curând Andrei Dymidecki, Nicolae Roguszki, Woiciechowski, Dobrowski ori «rohministrul» român Alexandru Davidel, — pe când stărostia de Cernăuți o ținea alt ofiter polon de neam românesc, Turculeț ², — porunciră în Ținutul mănăsticilor bucovinene. Știm că mănăstirea Slătina, a lui Alexandru-Vodă Lăpușneanu, s'a «pustiit» în cel mai deplin înțeles al cuvântului; în 1691 Polonii porunciau în Cetatea Neamțului, și-și poate închipul oricine în ce hal se va fi găsit mănăstirea de lângă dânsa ³. Suceava era atunci în mâinile lor; biserica din Hârlău a lui Ștefan-cel-Mare, ca și cea, din aceeași epocă, dela Păpăuți lângă Botoșani, poartă și astăzi pe tencuiala lor iscăliturile scrijelate ale luptătorilor Craiului Ion, cari veniau dela Ștefănești pe Prut și mergeau la Cotnari ⁴. La Agapia ca și la Secul petrecură câtvă timp ostașii străini ⁵. La Putna, cu mormântul lui Ștefan, veni o ceată de Cazaci, drăgani și joimiri înhăitați cu dânsii și cerură să li se dea în mână turnul unde bănuiau că se află bogățiile ascunse ale boierilor; nedându-li-se, ei aprinseră mănăstirea și nu se învoiră a o stinge cu «puștile de apă» ce aveau, decât atunci când li se dădură cheile ⁶. Starea mănăstirilor Moldovei era așa de nenorocită, încât Patriarhia de Ierusalim văzu că n'are nici-un câștig de la ele și dădu înapoi Moldovenilor, la 1705, Pobrata, Tazlăul lui Ștefan-cel-Mare ⁷, Cașinul lui Gheorghe

¹ *Doc. Bistriței*, II, p. 36, no. CCXXV; cf. Erbiceanu, *l. c.*, p. LVIII.

² V. *Doc. Bistriței*, I, Prefața.

³ *Ibid.*, pp. 82-3, no. CCXXIV; Hurmuzaki, *Supl.* II³, p. 231.

⁴ *Inscripții*, I, pp. 7-8.

⁵ *Cronicele Moldovei*.

⁶ Neculce, p. 180.

⁷ *Inscripții*, II, p. 220 și urm.

Ștefan¹ și biserița străveche, care rămăsese astfel siobode până la venirea în Moldova, pe la 1743, a Patriarhului Parthenie, care la Constantin Mavrocordat îi adăugă Soveja, care, pe vremea războiului, fusese un adăpost al «budușlăilor» de peste munte².

Astfel după încheierea păcii din 1699-700, Domnul de atunci al Moldovei, Antioh Cantemir, dădu Mitropolitului înărcinarea de a cerceta care e starea mănăstirilor «pe la munte și pe sub munte» și ce s'a făcut cu veniturile lor «într'acaste cumpănită vreme», când și egumenii de pe atunci se învoiau cu ostașii și hoții străini pentru a le jăfui. Va înlătură, cu ajutorul boierului ce i se pune la îndemână, pe orice «om hiden și făcător de rău», va aduce înapoi de pe la rude și «curțile boierești», «din prisacile boierești», unde îngrijiau de stupi, de pe la «odăi», unde păziau vitele, pe călugării fugari, la «postrigul lor»: va lua «bucatele» aceștia dintre ei cari-și făcuseră acum gospodărie deosebită «și după trebile lor îmblau» și «înherându-le», le va trimete mănăstirilor³. Și încă nu se înșirau toate scăderile și păcatele timpului, căci vedem pe un Mitropolit, urmaș al lui Sava, Ghedeon, cumpărând, ca mulți alții, moșii vândute de egumenul, necredincios, al Râșcei — în Țara-Românească Nicolae Mavrocordat sfărâmă astfel de vânzări — și afurisind pe aceia cari s'ar atinge, după moartea lui, de această avere, afară numai dacă o măsură de obște ar atinge și pe alți cumpărători⁴. Și, murind, el lăsă Mitropolia datoare cu șapte pungi de bani la cămătarii turci⁵!

Porunca lui Antioh-Vodă mai prevedeă și aducerea la Curte a egumenilor cu purtări rele, ca «să se giudece pre faptele lor cu ocna». Era o nouă dovadă a decăderii și pierderii simțului de demnitate. În adevăr, încă din 24 Februar

¹ *Inscripții*, I, pp. 25-6.

² V. *Utriciul*, II, p. 400 și urm.; Neculce, p. 420.

³ Erbiceanu, o. c., p. 40; *Studii și doc.*, V, pp. 97-8, no. 91.

⁴ Erbiceanu, o. c., p. 41; an. 1722.

⁵ *Ibid.*, p. 42.

1649, supt Vasile Lupu se hotărâse ca în rosturile clerului să nu se amestece părcălabi, globnici ori deșugubinari, ci, potrivit cu pravila, pusă de curând în cinste, «afară de moarte, oricâte greșiale vor fi, niciunul județu mirenesc să n'aibă treabă a-i judecă; numai carele va face moarte, den cei de besiarecă, cu acela va avea treabă Domnia, iară la alte vine și greșiale să nu aibă nime nicio treabă cu dânșii, fără numai Vlădicii». Deci «cu episcopii să aibă treabă Mitropolitul, cu toți episcopii» — prin urmare: Mitropolitul cu soborul — «clăre cu calugării și cu călugărițile și cu preuții și cu diaconii mirenești și cu țercovnicii», — ba chiar și cu casele preoților, «feciorii neinsurați», cu poslușnicii mănăstirilor și cu «cătmitii lor», zice un act din 1667, și «năimitele» (1694)¹, și, în sfârșit, cu bresle în legătură cu Biserica, precum erau ale săracilor, sau «mișeilor», și ale ciocilor², «ca să aibă treabă a-i judecă și a-i certă și a-i globi, cineși după decala sa», episcopul diecesan. Dacă e grabă de pedeapsă, «clericul vinovat va putea să fie numai prins pentru a fi dus la Scaunul judecății episcopale. După aceeași pravilă vor judecă episcopii, de-a dreptul, sau prin protopopii lor — câte unul de fiecare episcopie și câte unul de fiecare oraș de Scaun—, toate cazurile canonice: «cuserli, cumătrli, cununli, sânge amestecat, aceia ce petrecu din afară de leage», fie în oraș, fie în sate slobode, ori având stăpânul lor³.

Tot odată, în vechile «dreptăți» ale preoților din veacul al XVII-lea se cuprindea ca ei să nu plătească birul de țară, rămânând, firește, a plăti Vlădicăi «dajdea vlădicească» sau «poclonul episcopiei»⁴, a cărei sumă ni-o dă Dimitrie Cantemir, domnescul istoric dela începutul unui nou secol: 200 de aspri sau bani și o piele de vulpe ori de jder⁵ și co-

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 118 și urm., 130.

² V. *Cron. Rom.*, I, p. 316 și urm., 331 și urm.; II, pp. 4, 8 și urm.; *Studii și doc.*, VI, p. 428 și urm.

³ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 119-20; cf. și p. 143.

⁴ Același, *Cron. Rom.*, I, pp. 331-3.

⁵ *Descr. Moldaviei*, p. 147; cf. *Cron. Hușilor*, pp. 144-5.

Iacii vlădicești, poclon în natură. Episcopii, din partea lor, dădeau lui Vodă, după plac, un dar¹. La 1657 încă se știa că «desiatina de stupi și desiatina de vin» și alte dijme ele dau și preoții, dacă nu sânt anume scutiți², dar, când, la 1707, Mihai Racoviță puse pe episcopli, pe mănăstiri și pe preoți «deseatina țărească», interesații protestară, aducând înainte că «au avut scuteală, pre obiceiul carele au fost legat dela Domnii cei bătrâni». De fapt în 1706, Antioh Cantemir declară că preoții și diaconii din Roman sânt scutiți, între alte sarcini, și de desetină și gorștină³; și pe moșiile Sf. Mormânt nu se luă goștina oilor⁴. Domnul trebuî să dea privilegiu cu jurământ, în Iulie, pentru ca apoi așa-zisul abuz să se întoarcă⁵. Mănăstirile Sf. Mormânt aveau încă din cea d'întăiu Domnie a lui *ruptă* cu *testament*, iarăși «legată cu blestem», ca să dea o singură dajde pe an, în patru șferturi, așa cum ceruse Patriarhul Dosofteiu, care trebuia ascultat⁶, și, în a doua stăpânire a lui, Antioh Cantemir întinsese această osebite de către țară și asupra tuturor celorlalte mănăstiri⁷. În vremea lui Dosofteiu încă, la împrejurări grele, se luase bir și dela preoți, pentru cheltuielile făcute cu trecerea de două ori a Sultanelui prin țară, împotriva Poloniei⁸.

Astfel această Biserică moldovenească, odinioară așa de îngrădită de privilegii, rămase, ca și cea munteană pe vremea «Fanarioților», și mai mult decât dânsa, la poruncile Domnilor străini. Când ajunge să vorbească de dânsa, în clasica

¹ Si ipsi sua sponte ei aliquid donaverint; *ibid.*

² Melchisédec, *Cron. Hușilor*, I, p. 123.

³ Același, *Cron. Rom.*, I, p. 321.

⁴ *Uricariul*, II, p. 104.

⁵ N. Costin, pp. 58-7.

⁶ Concesie pentru mănăstirile Sf. Mormânt, Iunie 1705; *Uricariul*, II, p. 100 și urm. Cf. actul următor, din 12 Septembrie, același an.

⁷ N. Costin, p. 52.

⁸ Melchisédec, *Cron. Hușilor*, I, p. 140.

a «Descriere a Moldovei», Dimitrie Cantemir declară că «oievodul are toate drepturile asupra episcopilor, și deci a Mitropolitului, acele drepturi pe care Patriarhia din Constantinopol nu le-a cerut și nu le poate cere față de o Biserică asemenea în rang și demnitate cu cele patriarhale: Domnul singur are dreptul de a cercetă viața și învățătura candidaților și a hotări pricina de scoatere a episcopilor sau a-i despoia de demnitatea lor»¹. Mitropolitul are numai înmarea de a-și hirotonisi sufragani și a lua act de plearea lor. Schimbările bisericesti le face tot Domnul, cu îngura «incuviințare», «consimțire» (*consensus*) a Mitropolitului, care, în schimb, are dreptul, curat teoretic, de a se împotrivi la măsurile domnești ce jignesc legea. Episcopii nu de lucru cu preoții lor, iar, cât privește pe călugări, ei n'au nici un drept în așezarea sau scoaterea egumenilor și arhimandriților, ca unii ce trebuie să stea numai înaintea scaunului Domniei». Singure «păcatele mai ușoare» se judecă și pedepsesc în cuprinsul Bisericii, pe calea ierarhică. În cazuri canonice chiar, episcopii au numai drept de raport la Domn, dacă acesta a judecat odată pe parât. În sfârșit Domnul poate pedepsi pe Mitropolit, iar pentru pedeapsa Măriei Sale e numai Dumnezeu în cer și, pe pământ, «unealta» lui, Sultanul².

Și după astfel de teorii lucrau Domnii din acest timp, cei de țară mai cu vârf decât Țărigrădenii, vechili împărătești, cu simț de răspundere și frică de stăpân. Varlaam, urmașul lui Mitrofan, episcop de Huși, în al douăzeci-lea an poate de păstorie, e învinuit de Antioh Cantemir că nu judecă drept, și Vodă-l strigă în Divan: «Popo, ce nu giudeci drept, când îți vin cărțile mele? Ți-oiu rade pletele!», silindu-l să iasă cu blestem din rândul clericilor

¹ Solius enim principis est de candidatorum vita et eruditione exquirere et exactorandorum causam dirimere sententiamque depositionis erre»; p. 146.

² *Ibid.*

înalți și al boierilor de sfat, martori ai acestei nemai pomenite rușini¹, Și, când acest episcop, altfel în adevăr om nedrept și risipitor, fără tragere de inimă și hărnicie, e silit să plece, supt Mihai Racoviță, care însă n'avea aceleași apucături brutale, se spune de dânsul apriat în carte domnească deschisă: «că cine a fost și episcop, n'au grijit pe giur dânsa [Episcopia] nimica»². Despre urmașul său, un Sava de Pângărați, se spune, în cartea domnească dela 19 Ianuar 1709, că «Domnia Mea am socotit cu tot soborul sfinței Besiareci de am pus acolo episcop la Huși»³. Iar în vestirea către protopopii de Ținuturi, cu data de 20: «Bine vrând Domnia Mea, și împreună cu *tot Sfatul Domniei Meale*, am socotit și am ales de am pus acolo la Piscopie Hușilor pe Svinția Sa chir Sava, să fie piscop», rămând ca preoții toți să se înfățișeze noului numit, «ca să-l vadă și să-l cearci pentru vrednicie preotească», izgonind pe cei nevrednici, după pravilă⁴.

Nenorocirile țării din anul de războiu 1711, când, pe urma Rușilor, cari se duceau îndărăt, Tatarii prădară cumplit țara, haină prin trădarea față de Turci a lui Dimitrie Cantemir, și rămasă fără Domn, atinseră greu șubreda și sărăcita Biserică a Moldovei, care, într'un timp când Țara-Românească se umplea de biserici minunate, putea să arăte doar reparația lui Antonie-Vodă la Sf. Nicolae, noua Mitropolie a Doamnei Anastasia și biata mănăstioară de hotar dela Miera Putnei, la care cheltuiră pe rând bătrânul Cantemir, îngropat definitiv acolo, și fiul său Antioh⁵. De pe urma focului tătăresc nu rămase în Episcopia dela Huși decât piatra goală, «piatra în jerișter», spune cel d'întâiu Domn din șirul Constantinopolitanilor, Nicolae Mavrocordat⁶.

¹ N. Costin, p. 55.

² *Gron. Hușilor*, I, p. 171.

³ *Ibid.*, p. 173.

⁴ *Ibid.*, pp. 173-4.

⁵ V. *Inscripții*, I, p. 23 și urm.

⁶ Melchisedec, *Gron. Hușilor*, I, pp. 185-6, 198-9.

(atunci se va fi nimicit și mănăstirea Clatia de lângă Iași). Mitropolitul Sava *paretisi* încă din 1700-1, urmându-i Misail de Roman, călugăr din Secu, tot așa de slab ca și dânsul, iar dela 1708 înainte Ghedeon, dela Agapia, risipitorul, asemenea cu Varlaam de Huși, ținea Scaunul Mitropoliei.

Pe vremea lui, un al treilea războiu pustii mănăstirile, implându-le cu catane și pribegi, cari-i ajutară. La Cașin și în alte mănăstiri din munte se făcură cuiburi de ostași mți, cari veniră și spre Iași, ca să gătească lui Mihai R. oviță soarta din 1716 a lui Mavrocordat. În C. utu închis Vodă, și Tatarii se luptară cu ei pe coasta dealului. Ei merșeră pe lăți pentru a gonii pe dușmanii Sultanului. Țin țului, Sucevei, Bacăului, Romanului fură și la plângerea Vlădicăi Pahomie de Roman¹ Mitropolitului Ghedeon, care se tângui lui luată de catane și Tatarii². Episcopul German fugise spre Pângărați, cu privilegiile Ecuricele, și ispisoacele, și veșmintele, și argii ri, rale se înecară în Bistrița³. La 1723 Ghedeon murî, Mitropolia împovărată de datorii.

Nicolae-Vodă și-a dat toate silințele ca să aducă în stare și cele bisericești. Punctul de vedere al său în ce legăturile Domniei cu Vlădica îl aduse și aici dela politică a clerului, supravegherea lui de a privește cheltuirea veniturilor, supu ierarhia patriarhală grecească. Astfel, care primise, pe vremea bătrânului Cantemir, trei Pat rhi, Iacov și Dionisie de Constantinopol și Gherasim de Alexandria⁴, și care fusese cercetată de Hrisant, veni, la 1715,

¹ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 351.

² Erbiceanu, *o. c.*, pp. 41-2.

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 6-7.

⁴ D. Cantemir, *Vita Constantini Cantemyri, in fine*.

întorcându-se la 1721, Samuil de Alexandria, el îl dăruie cu mănăstirea Hangului¹, făcându-l judecător suprem între Iorest de Huși și Ioanichie de Brăila, când îl lăasă a da în mâna acestui din urmă, ca făcând parte din raiaua turcească, satul de peste Nistru al Dubasarilor². Același act poartă și altă iscălitură decât a «fericitului părintele Papa și Patriarhul dela Alexandria», anume a unui fost Ohridan, Grigorie, care nu cutează a-și mai zice acum, în 1715, Patriarh, ci numai «arhiepiscop»³.

Mitropolitul Gheorghie — se pare a fi de prin Dorohoiu⁴ —, care urmă lui Ghedeon la 1723-4, venise din mănăstirea Neamțului și păstorise șese ani la Roman, unde fusese o bucată de vreme ieromonah pe lângă episcopul Sava al III-lea, urmașul, de pe la 1715, al lui Pahomie⁵. El se arată un bun gospodar, plătind greaua datorie a înaintașului său și dăruind Mitropoliei, pe care o înzestrase cu toate cele de nevoie, și un număr de moși⁶. Încă dela 1723, el întemeiasă, în «sfânta Mitropolie în Iași, unde este hramul Stretenii Domnului Nostru Isus Hristos», o tipografie de românește și slavonește, la care lucră Ieremia Simeon, după cât se pare un mirean⁷. Într'un Sbornic, apărut la 1723⁸, el dădă la iveală povestea trecerii prin Mol-

¹ Întărită apoi de fiul său; Neculce, p. 420.

² Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 336 și urm.; II, p. 5; *Cron. Hușilor*, I, pp. 190-1.

³ Același, *Cron. Hușilor*, I, pp. 190-1.

⁴ «Movila lui Vlădica Gheorghie» la Saucinița; *Studii și doc.*, V p. 536, no. 25.

⁵ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 1 și urm. Supt el, la 1715, Patriarhul Hrisant cercetă Episcopia. Cf. *Studii și doc.*, V, p. 103, no. 100.

⁶ Erbiceanu, *o. c.*, p. 12; 24 Decembre 1729.

⁷ Ultima carte tipărită înainte de aceasta a fost *Sinopsis* dela Sf. Sava, a Mitropolitului Ghedeon; v. mai sus.

⁸ *Ist. lit. rom.*, I, p. 437; cf. *Viața prea-cuviosului părintelui nostru Paisie, tipărită de starețul Mardarie*; Neamț, 1836, p. 58; *Minunile Maicii Domnului*, Neamț, 1847, pp. 148-51; *Uricariul*, I, p. 308 și urm.

dova, supt Alexandru-cel-Bun, a tânărului Împărat bizantin Ioan Paleologul, care, între altele, și-ar fi arătat recunoștința trimetând Mitropolitului Iosif icoana Sf. Gheorghe, o mitră și cel d'intăiu sacos, în locul felonului întrebuințat până atunci, precum și diploma patriarhală a neatârării de orice Patriarhie a Mitropoliei Moldovei, al cărei arhipăstor eră să vie de acum înainte «ca un Patriarh, precum este Ohridul și Ipecul și Chiprul». Cum se vede, nu un adevăr istoric, ci un răspuns la amestecul Patriarhilor răsăriteni în afacerile Bisericii moldovenești, la purtarea dictatorială a lui Samuil de Alexandria, sprijinit de Nicolae Mavrocordat¹. Gheorghe nu arată, firește, unde se află «scrisorile sobornicești» din Țarigrad, ci spune că s'au pierdut pe vremea Polonilor, la 1691; Nicolae Milescu le-ar fi tălmăcit la 1655.

CAP. II.

Reformele în Biserică ale lui Constantin-Vodă Mavrocordat.

Venind Domn, în April 1733, Constantin Mavrocordat, un nou Mitropolit, — dela 1730 (?) — Antonie, găsi în acest om luminat, care eră stăpănit de idei nouă, *filozofice*, de gospodărie orânduită și de răspândire a culturii, un puternic sprijinitor întru aducerea în mai bună stare a unei Biserici așa de mult și des încercate. Într'un hrisov, foarte frumos redactat într'o românească desăvârșită — se știe că al treilea Mavrocordat trimetea înapoi rapoartele grecești ale ispravnicilor săi —, Domnul evlavios și iubitor de învățătură arată că a fost și el, după datorie, la hramul Mitropoliei și că Antonie, la «voroava» ce au făcut împreună, i-a spus în ce rea stare se află Biserica lui, căci «nicio milă dela Domnii cei mai denainte noastră n'au avut Sfânta Mitropolie», așa

¹ Cf. și Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 86 și urm.

Încât, «cu veniturile ce are, abia urnește cheltuielile Casei». Plin de venerație față de «maica bisericilor», el s'a hotărât a o împodobi cu zugrăveală, a-i face zid de împrejmuire și a clădi chilii, în care așază școala slavonă — ce funcționează pe lângă cea grecească —, adăugind obișnuitele scutiri și venituri mărunte¹. Peste câteva luni, la 30 Maiu, Constantin-Vodă înoia măsura din 1715 a tatălui său, luată și din îndemnul lui Samuil², de a se scuti de orice dădii clerul mirean întreg: «de acum înaintea ceata bisericească din toată țeara Moldovlahiei, carei dă de doa ori într'unu anu dajde la Visterie, să fie de totu nesupărați». Știm însă dintr'un act al urmașului său, Grigore Ghica-Vodă, că preoțimea sprijiniă acum școlile printr'o dajde specială, de patru galbeni pe an, pe care acesta o scade la un singur galben³, din care trebuia să se ajute și școala dela Ierusalim⁴. În schimb, Constantin Mavrocordat cere clerului a-și căuta de datoriile sale, fără a trece «din orașu în orașu», fără a se așeză «în locuri fără biserici». Preoți vor fi numai oameni cu «viață cinstită, fără defăimare», cu *știință de carte*, «slujiți și pedepsiți întru bună petrecere, pentru că curăț trebuie să fie cei ce să apropie de cele prea-curate»⁵.

Peste trei ani Rușii pătrundeau în Moldova, noul Domn moldovenesc Grigore Ghica — Mavrocordat trecuse la București — se retrăgea înaintea lor, iar generalul Münich intra în Iași, supunând orașul la o greă contribuție de război. Mitropolitul Antonie făcu față de Ruși cea ce făcuse Dosofteiu față de Poloni: se duse cu ei, la 1739, luând cu sine «bucatele și altele ce au fost mai rămas a' Mitropo-

¹ Erbiceanu, *l. c.*, pp. 13-4. Urmează un act din 1735 pentru preoți dela biserica Sf. Nicolae Domnesc.

² *Studii și doc.*, V, pp. 100-1, no. 101.

³ Cf. Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 205.

⁴ *Ist. lit. rom.*, I, pp. 450-1.

⁵ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 199 și urm.

liei»¹. În Novembre din acest an, el se află încă la Hârlău, lângă Domn, împreună cu episcopul de Roman, Inochentie, căruia Ghica-i dădu voie să poarte paterită împodobită cu argint și dincolo de hotarele eparhiei sale²; îndată însă, el părăsîă țara pentru a nu se mai întoarce niciodată³. Fără zăbavă i se căută un urmaș: Vodă lăsă la o parte pe Ioanichie de Roman, pe Teofil de Huși și pe Varlaam de Rădăuți și numi pe un Grec învățat, dintre cei de pe lângă el, pe Nichifor, călugărit la Neamț — poate anume pentru aceasta —, «care eră socru Agăi Lupului»⁴, al lui Lupu Anastase, care eră la 1748 biv Vel Stolnic⁵.

Că noul Mitropolit, *cel d'întăiu străin* care țină cîrja de arhierarh al Moldovei, a fost un rău cărmuitor nu se poate spune. În «așezămîntul» de reformă al lui Constantin-Vodă, dat la 1741, se prevede ca răspopii, ipodiaconii și alți clerici falși să fie puși la bir; preoții vor primi o învățătură prealabilă dela «obrazе învățate, care vor fi rînduite dela păstorii nărodului», și nu numai în dogme: «cele trebuincioase ale pravoslaviei», ci și în datoriile lor preotești față de credincioși. Mitropolitul și episcopii, ca și mănăstirile, vor avea să ție dascăli pentru copii, precum tot ei vor țineă școli și la tîrguri, la «sate mari»; programul va fi «ruga și credința», Crezul, Tainele, «cele privitoare la Dumnezeu... pe înțales», cetire și scriere. Călugării se vor face cu voia Mitropolitului numai; ei nu vor putea fi «văcari au prisăcari au păcurari și alte ca aceste», ci vor stă la mănăstire. Egumenii se vor alege de sobor, în rîndul întăiu dintre locuitorii mănăstirii; ei vor da seamă soborului. Vor fi pe viață, și, pentru a-i scoate, trebuie cercetare în scris⁶. Să

¹ *Letopisiți*, III, p. 1; Erbiceanu, *l. c.*, p. 15.

² Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 23-5.

³ O scrisoare către el în Papadopoulos Kerameus, *Ispr. Bzsl.*, IV, p. 867 (411).

⁴ V. și Neculce, p. 413.

⁵ *Studii și doc.*, V, p. 107, no. 130.

⁶ *Uricariul*, IV, pp. 400-2.

adăugim că pentru alegerea episcopilor și Mitropoliților se hotărî a se face sinod, cu votare în regulă: avem astfel actul, «praxia» din 1742, prin care Nichifor, care-și zice: «cu mila lui Dumnezeu Mitropolit Sucevi prè-cinstit și exarhă plaiului» (!) — ca și Mitropolitul muntean —, arată că la Huși, în locul liber, prin trecerea lui Teofil la Roman, «*chemat* pe Ierofteiu, și «*pe pravilă cu sorțu*» a fost ales, «de cei ce s'au aflatu la noi arhieriei și de Dumnezeu iubitori episcopi», Teofil și Varlaam de Rădăuți, «*frați și întocma slujitori noă*», hirotonisindu-se apoi de Mitropolit¹. Abuzul numirii de Domn și de boieri eră deci înlăturat și, astfel, când mai târziu locul de episcop al Rădăuțului ajunsese slobod prin trecerea titularului la Mitropolie, arhieriei se strânseseră numai cu «*porunca, îndemnarea și slobozenia*» Domnului, la *Curtă Domnească însă*, și nu la Mitropolie, și aici «*puseră înainte, spre aflare și alegere cinstului și vrednicului obrazu... hotărări canonicești*» și, din trei călugări: egumenul Putnei Dosofteiu Herăscul, Lazăr și Ghedeon, dela alte mănăstiri, aleseră, fără a fi de față vre-un cleric străin, pe cel d'întăiu². Pentru *paretisiri* însă se păstră vechiul obicei de a se «*închină omoforulă pe svântulă preastol*», dar «*paterița*», cărja, dată de Domn, «*întru mănule*» acestui «*încoronat*» stăpân, «*cu știrea și blagoslovenia*» Mitropolitului și «*a tot svințitului săbor și cu voia a tot blagorodnicului Sănată al Mării Sale Domnului*»³.

În 1742, Constantin Mavrocordat preciză dorințele sale în ce privește clerul. Vor fi scutiți de dăjdi toți clericii. Călugării se vor face după recomandăția Mitropolitului către Domn, care-i va scoate dela bir înainte ca ei să se călu-

¹ *Studii și doc.*, VII, pp. 341-2.

² Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, pp. 131-3.

³ Cf. demisia din Maiu 1728 a lui Calistru de Rădăuți — Hasdeu, în *Foița*, Maiu 1860, p. 66; *Studii și doc.*, V, p. 105, nota 1; cf. Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, p. 128 — cu aceia din 1752, 10 Maiu, a lui Ierofteiu de Huși; *ibid.*, I, p. 224.

gărească. Preoții vor învăța patruzeci de zile «înțelesul tainei bisericești», vor fi *ispitiți* de Mitropolit și de episcopi, vor trece prin treptele de țircovnici, ipodiaconi și diaconi, înainte de a primi darul. Dela răvna lor pentru știință va atârna și înaintarea lor mai departe¹.

Supt Grigore Ghica întors în Scaun se hotărî așezarea de școli slavone la fiecare episcopie, cu «dascăli învățați la slovenie ori și la rumânie, ori din cei ieșiți dela școalele dela Iași, ori dintr'alții»; episcopii să facă și «neconținută cercetare școaleloru»². La Sf. Nicolae, Sf. Vineri și Sf. Sava, din Iași, un preot trebuia să cerceteze «popoarăle» de două ori pe săptămână, pentru țiitori, «amestecare de sânge», «copii nebotezați» și «alte câte sânt bisericești», dând știre și de ce străini se ivesc; copiii «dela trei ani în sus, înșă care nu va fi de hrană», vor merge la școala de «învățăături creștinești»; cei de mazil, de negustor și «alte bresle de cînste» vor urmă până la 12, cei de preoți până la 20 și mai departe³. Duca Sotiriovici din Thasos, adus și însurat în țară, începî încă dela 1743 o tipografie nouă⁴. În sfârșit, prin arhimandritul Marelui Schit din Galiția, ca și prin Primatul Poloniei, Ghica-Vodă căută să capete înapoi, ceia ce mai încercase și Antioh Cantemir, moaștele Sf. Ioan cel Nou și zestrea înstrăinată a Mitropoliei⁵.

¹ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 26-7.

² *Uricariul*, I, pp. 62-7; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 32-3; *Cron. Hușilor*, I, pp. 218-9.

³ Erbiceanu, *o. c.*, pp. 16-7.

⁴ *Ibid.*, pp. 23-4; *Ist. lit. rom.*, I, pp. 447-8.

⁵ Erbiceanu, *o. c.*, p. 17 și urm.

CAP. III.

Mișcarea împotriva grecizării Bisericii Moldovei.

Împotriva lui Nichifor însă, ca și împotriva lui Antim Munteanul, se alcătui o legătură de răsturnare, pe temeiul străinătății lui, a slăbiciunii pe care o simte la bătrânețe și mai ales al călcării, pentru bani, în folosul altui arhieru, a făgăduielii ce dăduse la așezarea lui în Scaun că «va alege pre urma lui pre unul din episcopii pământeni, să-l așeze la Scaunul Mitropoliei, ca să nu se strămute obiceiul țerii». Noul Domn (dela 1749), Constantin Racoviță, Român de obârșie, deși crescut și el între Grecii din Constantinopol, cari-l purtau după voia lor, sili — în ce împrejurare anume, nu știm, — pe Nichifor să plece. Alegerea urmașului său, Iacov, din Putna, Român, fiu al călugărului Andrian de la Rădăuți și al Marianeii¹, egumen al Putnei dela 1744 la 1745, episcop de Rădăuți pe urma lui Varlaam, — începătorul tipografiei de acolo —, încă din 1747², se făcù în sobor, la 13 Novembre 1750³, — lăsându-se la o parte episcopul cu drepturile cele mai multe, Ioanichie de Roman. Domnul cel nou voise astfel.

Se strânse apoi pentru ziua de 1-iu Ianuar 1752 un sobor de reformă. Luară parte la el Vlădicii de țară: Ioanichie, noul episcop de Roman, pământean, dela Țuțcanii Neamțului, din vița Hăsăneștilor⁴, urmaș al lui Teofil, care murise la 1747⁵, 1-iu Septembrie; Ierofteiu de Huși, care, venit în Scaun la 1744, eră să plece peste câteva luni⁶; Dosofteiu de Ră-

¹ Kozak p. 79; Dan, *Putna*, pp. 49, 120; *Inscripții*, II, pp. 12-3. no. 29.

² Wickenhauser, *Radanz*, pp. 42-3; *Cron. Hușilor*, II, pp. 130-1.

³ După Condica Sfântă a Moldovei; Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, p. 131.

⁴ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 30-1.

⁵ *Ibid.*, p. 29.

⁶ V, pp. precedente.

dăuți, alt Putnean, ca și Iacov, precum Putnean eră să fie și urmașul lui Ierofteiu, Inochentie. Altă dată, după acești ierarhi ai Bisericii moldovenesti veniau egumenii dela mănăstirile închinat Sfântului Mormânt: cel dela Hangu, dela Sf. Sava din Iași, dela Galata, Barnovschi, Bârnova, Cetățuia, a căror vreme de închinare o știm, dela Sf. Gheorghe din Galați, — egumen român la 1749 ¹, — dela Tazlău, Cașin, Bistrița, Pobrata, și poate că și egumenii dela mănăstirile ce se țineau de Atos: Dobrovățul, închinat de Vasile Lupu, dar păstrând egumeni români ². Căpriană, ctitorie a lui Ștefan-cel-Mare, dăruită de Antioh Cantemir la 1698 ³; cel dela Aron-Vodă, supusă mănăstirii din Chalke ⁴. Acuma, locul întâiu, după episcopi, îl are egumenul *Putnei*, Calistru, fostul și actualul egumen de *Neamț*, Lazăr, care funcționează la 1749, și Nicanor; Misail, un arhimandrit dela *Biserica*ni, mănăstire a cărei însemnătate literară se va lămuri îndată; Ioanichie de *Moldovița* ⁵, pe care năvălirile n'o atinseseră și care rămăsese între cele mai vechi mănăstiri slobode ale țerii; Calistru al *Voronețului*, și el scutit de nenorocirile vremii; Natanail dela *Sânul' Ilie* lângă Suceava — tot mănăstire de a lui Ștefan-cel-Mare ca și precedenta —, Teofan de *Humor*. Apoi Nicanor al *Bogdanei*, din Ținutul Bacăului, ctitorie nouă, a marelui boier Solomon Bărlădeanul și a soției lui, Ana, mănăstire binecuvântată, la deschiderea ei, în 1670, și de Dosofteiu al Ierusalimului ⁶ și adăpost în 1676 al Mitropolitului Teodosie: prădată de cătane, ea se întremase din nou ⁷. Tot așa răsărise din ruină *Slatina*, care-și

¹ *Arch. Rom.*, I, ed. a 2-a, p. 97.

² *Ibid.*

³ *Uricariul*, III, p. 272 și urm.

⁴ În actul pentru «vecinii» din 1749, iscălesc patru egumeni grec din această categorie, pe lângă doi egumeni de origine boierească dela alte mănăstiri; *Arch. Rom.*, ed. a 2-a, I, p. 97.

⁵ Wickenhauser, *Moldowiza*, p. 136 și urm.

⁶ Melchisedec, *Notițe*, p. 117 și urm.

⁷ *ibid.*

trimete egumenul, pe Partenie, urmașul de curând al lui Ghedeon. Egumenul *Dragomirnei* e Atanasie, al *Soleăi*, Iorest,—amândouă rămase slobode de încălcarea grecească. Întâlnim apoi pe egumenul dela mănăstirea nouă a *Florcștilor*, în părțile Bârladului, pe alt Antonie, egumen de *Agapia*. Numai acum se vede iscălitura românească a unui Iorest de *Hangu*, urmașul Grecului Atanasie, care la 1749 se iscăliă cu mândrie «arhimandrit al Patriarhului Alexandriei și egumen al Hangului». *Secul* e reprezentat prin egumenul Partenie, *Pângărații*, spre care Pahomie de Roman își îndreptase averile Episcopiei în zile grele de războiu, prin Sava. Mai întâlnim în sfârșit iscăliturile celor ce stăteau în fruntea mănăstirilor Ilișești, Runcul, ș. a. ¹; poate eră de față și Naftanail Șeptelici, neam de hoier, al *Râșcei* ².

Sinodul luă în cercetare purtările, protivnice datinei, ale proin Mitropolitului Nichifor ³, și, răzimându-se pe mărturia lui Gheorghie al II-lea despre autocefalia Scaunului moldovenesc, despre care și Dimitrie Cantemir spune că nu dătoarește ajutorul obișnuit către Patriarhul din Constantinopol și că acesta are numai dreptul de a fi înștiințat despre alegerea unui Mitropolit, pe care neapărat trebuie să-l recunoască, hotărî ca de acum înainte «din pământenii să se aleagă Mitropolit sau episcop, iar strein niciodată să nu se priimească, nici să mai între altul strein la păstoria vre unui Scaun, cu mijlocire de bani, sau măcar și fără bani, sau măcar cu prieteni, să-și isprăvească înprotiva pravilei și obiceiului pământului» ⁴.

Cu aceasta Mitropolia moldovenească eră scutită de crotopirea Grecilor tocmai în timpul când, prin Neofit de Creta, Grecii luau pe mult timp în stăpânire Mitropolia Terii-Românești. Curentul românesc pornit din multele

¹ Erbiceanu, o. c., pp. 24-6.

² *Studii și doc.*, V, p. 106, no. 127.

³ V. asupra-i și Neculce, p. 413.

⁴ Erbiceanu, l. c.

mănăstiri slobode ale Olteniei fusese biruit acolo, după alipirea din nou la trupul țerii a celor cinci județe, stăpânite peste douăzeci de ani de către Austrieci. Pe când dincoace curentul românesc din slobodele mănăstiri bucovinene biruise, păstrând pentru Români toate locurile de arhieriei ale Moldovei.

CAP. IV.

Mănăstirea Bisericanilor, Pahomie și introducerea în Moldova a noii vieți schivnicești din Rusia.

Biserica din acestăltalt Principat mai are un caracter deosebitor. Ea se apropie cea d'întăiu de Rușii muscali, cu cari se află în hotar, și primește cea d'întăiu înrăurirea lor, în același timp când ea însăși îi înrăurește. Aici străbate întăiu o putere care de mai multe ori, cu stăruința îndărătnică ce o caracterizează, a încercat, nu numai întrebuințarea arhieriei noastre pentru scopurile ei politice de cucerire în Răsărit, dar și un fel de comuniune bisericească și cultural-religioasă cu puternicii vecini de peste Nistru.

Bisericanii de lângă Bistrița Neamțului, după ce decăzuse cu totul în veacul al XVI-lea¹, se împărtășise de binefacerile lui Miron-Vodă Barnovschi, care-i făcù zid împrejur, în zilele egumenului Partenie, un bun gospodar; Pătrașco Bașotă, Marele-Logofăt, și soția sa, Grozava, clădiră turnul despre Miazănoapte tot atunci, la 1626-7; Toma Cantacuzino și Eftimia, jupâneasa lui, făcură pe cel dela Răsărit; Dumitrașco Buhuș, Șoldan, Dumitrașco Ștefan, ziditorul turnului dela Miazăzi, Iordachi Cantacuzino, fratele lui Toma, ctitorul pridvorului și trapezăriei, adăugiră alte lucruri de nevoie până la isprăvirea totală a mănăstirii, în

¹ Avu însă danii dela Mitropolitul Nicanor.

1637-8, când, supt Vasile Lupu, tot Partenie înolitorul păstră egumenia. Daniile veniră și mai târziu, supt egumeni ca Mitrofan, Iorest și Serafim. Cel dintâiu s'ar putea să fie tipograful care ajunsese episcop de Huși și de Buzău. Căci scrisul de «cărți sârbești» ajunsese în deșteptarea de căpetenie a călugărilor de aici, cari au lăsat o întreagă bibliotecă, într'un timp când lucrul scrisului și tălmăcitului încetase în toată Moldova¹. Dacă aici s'a scris la 1652 de Misail călugărul, poate cel ce a făcut însemnări la *Cronica* lui Ureche, un *Apostol* românesc², dacă aici se va fi tălmăcit *Viața* lui Andrei din Creta³, felurite *Cazanii*, învățăturile lui Calist Catafighiotul⁴, — cele mai multe sânt în slavonește și arată că Bisericanii au fost ultimul adăpost al culturii vechi bisericești în acea limbă.

De aici plecă, la o dată care nu se poate statori chemat poate de fostul Mitropolit al Moldovei, care trecuse acuma din Polonia în Rusia Țarului, homie, călugăr învățat, care ajunsese în noua sa Ținut bisericesc de slavonie — căci așa putea el lucrurile—Mitropolit de Voronej. Mănăstirea lui nu-l pierdă din vedere, și peste câțva timp ea ț țara Muscalilor pe Antim Crețul, egumenul ei, ca să milă și cu acest prilej să vadă și pe «fratele» de c Antim plecă în Domnia lui Mihai Racoviță, deci du și el se întoarse la 15 Iulie 1722, aducând cu *Tetravanghel* moschicesc, ce-i fusese dăruit de Lazăr, al lui Pahomie⁵.

¹ Lista lor cum erau odată, la Melchisedec, l cele păstrate până azi și adăpostite la Bibl. Ac. *Manuscrisele dela Biserici și Râșca*, — din *Bis.* 1906. — Pomelnicul românesc și istoricul măn Studii și doc.

² Mss. 69, 85 ale Academiei Romine.

³ Melchisedec, l. c., p. 79, no. 11.

⁴ Lăpădatu, pp. 27-8, 33.

⁵ Melchisedec, *Notițe*, pp. 79-80.

Pe acel timp, de alminterea, nu era lucru rar să se vadă în Moscova chiar preoți brașoveni veniți pentru milă¹. De acolo veni ceva mai tarziu preotul Statie, fiul lui Vasile Grid, care-și zicea, deci, după moda rusească, Efstatie Vasilievici, ca să-și dea la școală pravoslavnică fiul, Dimitrie Evstatievici, cunoscutul scriitor, secretariu episcopal și inspector de școli. Dimitrie Cantemir, pribeag în Rusia, unde era sfătuitorul în ale învățăturii și științei al lui Petru-cel-Mare, tovarășii și fiii acestuia, fiul, plecat din Moldova și el, al lui Antioh Cantemir, beizadea Constantin, Toader Corbea din Brașov, fratele Ceașului David, omul Spătarului muntean Mihai Cantacuzino, — acel Teodor Corbea care a tradus la 1720 *Psaltirea* în versuri românești, dedicând-o stăpânului său² — acum «pisariu» și «cânteleariu» al Țarului, Sevastian, nepot al lui Toader, fără a mai pomeni pe fugarul Toma Cantacuzino, care trecuse la Ruși în 1711, — toți aceștia erau gata să sprijinească pe oaspeții noi, veniți din țerile lor de obârșie³.

Și Mitropolitul Ghedeon din Agapia avu legături cu Rușii, înaintea cărora ieși la Țuțora, pentru a primi pe Țarul Petru, «blagoslovindu-l cu cruce, și cu aghiasmă stropindu-l». Împăratul creștin merse la Trei Ierarhi de se închină moaștelor Sf. Paraschive. «Acole, atunce s'au tâmplat și Mitropolitul Ghedeon, și-l poftiă pre Împăratul ca să șeadă în Scaunul cel domnesc, și n'au vrut; ce tot în picioare au stătut până ce au cântat psaltii acsion și ectenia». El merse la trapezare și văzu pe egumenul grec. Cu Domnul, prietenul său, Petru cercetă și Golia, în care găsi «trei feluri de meșteșuguri, leșesc, grecesc și moschicesc», și «Sf. Nicolae cel Domnesc, pentru a se întoarce apoi în tabără⁴. Mitropolitul cântă un paraclis pentru încheierea tratatului de supunere,

¹ Un caz, la 1685; Stinghe, *Ist. besearecei Șcheailor*, p. 20.

² *Ist. lit. rom.*, I, pp. 436-7, etc.

³ V. și *Brașovul și Românii*, pp. 335-6, no. 16.

⁴ N. Costin, pp. 102-3.

pe care pusesese și iscălitura lui, în bisericuța «domnească pre poartă»¹. Pentru aceste înțelegeri ale lui cu Muscalii — cari făgăduiau că Domnul nu se va atinge de boieri «fără de iscălitura Mitropolitului»², — trebui să dosească o seamă de vreme, căci între fuga lui Cantemir și sosirea lui Nicolae Mavrocordat erau în Iași, pentru stăpânire și apărare, numai «egumenii și neguțitorii», fără Vlădici și fără egumeni. Când Nicolae-Vodă intră în oraș, Pahomie de Roman singur se află pentru a-i face slujba de intrare în Domnie, și ceremonia fû săvârșită, nu la Mitropolie, ruinată ori profanată, ci la Sf. Nicolae³.

Urmașul lui Ghedeon, Mitropolitul Gheorghe, păstră și el relațiile cu Moscova: de aici, din țara de slavonie curată și strictă, și nu dela Munteni, unde răzbătuse 'n Biserică, precum se va vedea, așa de puternic limba profană a poporului, făcû el să i se aducă «12 Mineie moschicești, cu două Trioade și Liturghii canonice, de toate trebile arhieriești», și din aceiași sumă de 300 de lei mai luă și «alte cărți, care nu s'au mai pomenit»⁴.

Am văzut pe Mitropolitul Antonie Putneanul — și din Rusia Mitropolitul «Bealogrodului și Oboianului» trimetea daruri Putnei⁵ — părăsind țara pentru a întovărăși oștile rusești în țara lor, unde și rămase. Cerut de Grigore Ghica, din Hotin, unde se află cu câțiva boieri ostateci, el nu voi să mai vadă ochii Domnului dela Turci, pe care-l trădase, ci merse până la Chiev, iar de aici fû rânduit Mitropolit al Caza-cilor, la Cernigov. Elisaveta, urmașa Țarinei Ana, îl făcû apoi, după doi ani dela această fugă, deci în 1741, episcop de Bealogrod, unde mai trăi încă cinci ani⁶, până la 2 la-

¹ Neculce, p. 319.

² *Ibid.*, p. 306.

³ Axintie Uricariul, p. 131. Cf. întâia lui pomenire, *ibid.*, p. 156.

⁴ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 12.

⁵ Dan, *Putna*, p. 51.

⁶ Neculce, pp. 411-3.

nuar 1748, când se stânse¹. În timpul cât Antonie eră pe lângă Ruși, protopopul de Iași, Ioan, «preut domnescu și om de triabă», stătù la îndămâna lui Vodă pentru slujbe².

Cel mai însemnat în ce privește cultura dintre arhieriei Moldovei acestui timp, Pahomie de Roman, a stat în neconținută atingere cu Muscalii. Din Ținutul Bistriței, dela «Gledin», din părinți țerani, muncitori în acest «vidic» al Sașilor, el se făcù întâiu călugăr la Neamț; cu soborul de acolo, fugi noul monah la Strâmba. La întoarcere, după încheierea păcii, în 1700, el fù făcut preot, apoi ecli-siarh și, în sfârșit, egumen al Neamțului. Faima lui Dimitrie de Rostov, sfântul dela Pecersca, îl face să alerge acolo, lăsând, după canoane, egumenia sa moldovenească, în 1703-4; aici, la noul învățător de schivnicie, petrecù el câtvă timp, ani întregi de zile. Întovărăși pe Dimitrie în călătoriile lui de propovăduire și fù mândru când căpătă din mânilor călăuzului său sufletesc «Rostul de aur» al acestuia, carte care găsì și la Români destulă răspândire.

Întors în țară, Mihai-Vodă Racoviță, căruia nu-i desplăceau Rușii, în toate privințele, făcù din Pahomie, care se ascunsesese 'n munte, la schitul, întemeiat de dânsul, al Pocrovului, la moartea episcopului de Roman Lavrintie — dela 1701 — urmașul acestuia, fără ca schivnicul întors din Țara Moschicească să fi avut până atunci obișnuitul rost arhieresc la Rădăuți. Păstoria lui începe la 18 Decembre 1706, hirotonia făcându-se îndată, la 18 Ianuar 1707. Aduse la Roman cărțile slavone pe care și le câștigase în timpul petrecerii sale peste Nistru și dădù limbii slavone vechile ei drepturi, pe care a trebuit să vie Constantin Mavrocordat pentru a le smulge, strămutând cu el din Țara-Românească datina cărților de slujbă în românește. Trecù fără să se primejduiască, schivnic lipsit de înțelegere pentru frământările și preschimbările lumii, prin zilele grele din 1711: l-am

¹ *Letopisițe*, III, pp. 184-5.

² *Studii și doc.*, VI, p. 441.

văzut sfințind pe Domnul «turcesc» Nicolae Mavrocordat. Mai stătut numai trei ani în episcopie, și la 10 April 1714 el se ducea iarăși în sărăcia pustie a Pocrovului, pe care Samuil de Alexandria, fiind rugat de ctitor, îl declară liber de orice amestec arhieresc. Peste trei ani apoi, Pahomie, bănuind de Mihai-Vodă Racoviță că a fost înțeles în năvălirea catanelor asupra Iașului, — fugise până la Lemberg înaintea Tatarilor răzbunători ai lui Vodă, — se duce iar în Rusia, lăsând în locul lui la schit un ucenic după regula Sf. Dimitrie, Macarie, care nu s'a clintit niciodată de acolo. Dela Chiev el scrie în 1724 celor de acasă, cari trăiau fiecare de-o parte, în chilioara făcută de dânsul — și Pahomie-și făcuse una «la Muncel, cu mâna mea, cu multă osteneală, și am destupat și am curățit pământul și tot locul, când am șezut eu acolo» —, lui Macarie, «călugărașului popa Nicodim, ucenicul răposatului Ghedeon», lui Sofronie și Mihail, lui Mardarie și Lazăr, ucenicii s'ui, diecilor «de țară sau streini», cari veniau pentru învățătură, arătând ce li lasă lor și ce lasă Neamțului, unde dăruise cărți rusești, pe lângă câteva publicații românești din Principatul vecin. Fostul episcop de Roman se stânse în 1724 la Pecersca din Chiev, unde se păstrează și acum, cu multă cinste, în paraclisul Sfântului Ștefan, moaștele lăsate de dânsul ¹.

Peste câțiva ani, și Putna-și avea sihăstria, într'o înjghebare de lemn a lui Ilie Cantacuzino, și călugărul Silivestru sau călugărul Arsenie scriau acolo vieți de pustnici ori cărți de-ale lui Dimitrie de Rostov, supt cârmuirea «starețului» Dosofteiu ², mort la 1754 ³.

Sila, ocrătorul Mitropolitului Antonie, care Sila călătorise la 1729, cu voia Mitropoliei, la Chiev, să vadă Lavra, și un sihastru Natan urmară mai departe normele de

¹ Melchisedec. *Cron. Rom.*, I, p. 322 și urm.

² Dan, *Putna*, pp. 80-1.

³ *Ibid.*, p. 115.

retragere studioase ale noului Sfânt Dimitrie¹. Cutare manuscris de «Lestviță sau scara virtuților», a lui Ioan Sinaitul, arată și până azi acțiunea acestui curent rusec în mănăstirea lui Ștefan-cel-Mare². Călugări ca ierodiaconul Venedict Pavlincovski dovedesc că și oaspeți din Răsăritul evlaviei celei mai nouă aflaseră adăpost în Putna³. Biblioteca, în sfârșit, e plină de tipărituri liovene, chievine și «moschicești»⁴, ba chiar de altele din Vilna, din Cernigov. Și, când vedem pe un monah Antonie strângând pomeni pentru un schit din părțile Bacăului, la 1741⁵, și mai bine ne putem da samă de puterea acestei mișcări spre ascetism și la noi.

Prin Pahomie Moldoveanul ajuns episcop la Voronej, prin aplecările către Rușii din Moscova ale Mitropoliților Gheodeon și Gheorghie, prin fuga cu oștile împărătești a Mitropolitului Antonie, care-și află alte eparhii în pământurile Țarului, prin călătoriile la Chiev ale lui Pahomie și introducerea în Moldova de către dânsul a schivniciei după normele lui Dimitrie de Rostov, — și, să adăugim, prin introducerea normelor liturgice «moschicești» în anume tipărituri rămnicene, *Triodul* din 1731 și *Molitvenicul* din 1747, se începe un schimb de înrăuriri între ortodoxia românească și cea rusească, menit să aibă și mai mari rosturi în dezvoltarea mai departe a istoriei noastre, — în Moldova, ca și în Țara-Românească, și în Ardeal chiar.

---

¹ *Ibid.*, pp. 82-3: cf. *Doc. Callimachi*, tabla.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, p. 83.

⁴ *Ibid.*, p. 84 și urm.

⁵ Dan, *Putna*, p. 94.

[illegible][illegible]

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

PARTEA A IV-a.

**INTRODUCEREA LIMBII
ÎN SLUJBA ȘI ÎN CÂNTAREA I**

IN SLUJBA SI IN ODRABE
INTRODUCEREA SI ODRABE

CAP. I.

Opera episcopului Damaschin.

În cea mai mare parte din Domnia Brâncoveanului, tipăriturile ieșite de supt teascurile muntene sânt sfioase în ceea ce privește înlăturarea limbii slavone. Am urmărit pe cele ieșite la Buzău și în locurile unde grija tiparului o avea ca simplu călugăr, ca egumen, ca Mitropolit, Antim Ivi-reanul. Și la Râmnic, unde a stat ca episcop numai puțină vreme, dela 16 Mart 1705 până la 1708¹, Antim n'a îndrăznit să desăvârșească schimbarea de limbă bisericească. Cea d'întăiu lucrare a sa în acest nou loc de muncă, *Antologhiul* din 1705, e, se pare, slavonă. Slujba Maicii Domnului din anul următor are numai lămuriri românești; *Octoihul* din același an e ca și cele obișnuite până atunci și *Molitvenicul* din 1706 păstrează vechea înfățișare a cărților de rugăciuni pentru preoți.

Numai către sfârșitul păstoriei ca Mitropolit a lui Antim, la 1712, se publică în Târgoviște un Octoih care spune în titlul său chiar că e «acumă întâi tălmăcit pre limba românească, spre înțeleagerea de obște», și predoslovia lămurește că întreaga carte a celor mai însemnate cântări a fost «tălmăcită de pre vorba cea grecească și slovenească

---

¹ Episcop ales, nu numai de arhieriei țerii, ci și de trei străini; *Condica sfântă*. Alegerea de arhieriei străini, alcătuiți într'un fel de comisiune alegătoare, se mai întâmpină. Cf. *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 90.

pre limba noastră cea rumânească», și anume «pentru ca să poată și ciata besericească și copiii creștinilor carii să nevoescă la învățătura Sfintei Scripturi să o câștige prelesne și să o citească, nu numai în școale și în casele sale, ce și în sfintele beseareci, spre lauda prea-slăvitului Dumnezeu». Cum se vede, pentru îndreptățirea acestei însemnate înoini se aducea înainte întrebuintărea Octoihului și ca o carte de școală și putința de a-l ceti chiar acasă. Când la 1713 apărură însă pentru întâiași dată *Liturghia* în românește, când, la 1715, urmă și publicarea *Ceaslovului*, în Domnia cea nouă a lui Ștefan-Vodă Cantacuzino, nu mai putea fi vorba de îngăimări și scuze: datina străină primise o lovitură de moarte.

Ca săvârșitor al acestei schimbări fericite s'a arătat¹ un cleric care încă din vremea lui Șerban Cantacuzino lucra la tipăriturile muntene — dacă el este «ieromonah Damaschin, zugraf», ce săpă stampe frumoase pentru *Apostolul* din 1683², ceia ce e, de alminterea, probabil când asemănă cineva iscălitura artistic complicată, în trei monograme meșter învălătucite, a săpătorului în lemn cu iscălitura tot așa de frumoasă și nu mai puțin neînțeleasă la întâia vedere a lui Damaschin episcop de Râmnic³. Am văzut vorbindu-se neconținut în Prefețele cărților de prin anii 1680 de «dascălii» cari făceau tălmăcirile, și încă că Mitropolitul Teodosie scrie apriat, în scrisoarea de muștrare către Vlădica apostat al Ardealului, că *Octoihul* din *Buzău* 1700 a fost «făcut aproape din nou cu multă muncă de dascălul Damaschin al nostru»: întrebuintându-se de traducătorul în latinește cuvântul «scholiarcha», se vede ușor de ce fel de dascălie e vorba⁴. Eră deci dascăl la școală

¹ Lăpădatu, *Damaschin episcopul și dascălul* — din «Conv. lit.», XL — București, 1906.

² *Bibl. Rom.*, I, p. 259.

³ V. *Istoricul Eparhiei Râmnicului*, p. 105.

⁴ «Milterem tibi Octoicon magno labore a scholiarcha Damaschene nostro fere ex integro compositum»; Nilles, I, p. 345.

slavonă din București — acea școală pe care apoi Brâncoveanu o zidi de iznoavă la Sf. Sava dela 1707 la 1709¹, — precum în Moldova, ceva mai târziu, la 1740, Iosif monahul eră «dascal în școla slovenească» din Iași².

Cum se vede Damaschin, dascăl de slavonește, ucenic al lui Mitrofan Moldoveanul, aveă pe la 1700 mai mult grija unei nouă orânduiri după modele grecești a cărților de care e nevoie în biserică. La 3 Octombrie 1702, el ajunge episcop de Buzău în locul învățătorului său³; până ce, la 1708, el trece în locul lui Antim la Râmnic, fără ca în șirul tipăriturilor buzoiene să se vadă vre-o îndrumare nouă. Aici el nu mai are la îndămână tipografia, pe care Antim o adusese cu el și pe care o duce înapoi, iar soarta tipografiei dela Buzău, care dela 1704 chiar, deci dela alegerea lui Damaschin, dăduse numai *Apostolul* slavon din acel an, n'o știm. Cele trei cărți românești pe care le dă Antim cu cheltuiala sa în 1712 și 1713 n'au, firește, alt autor, deci nu înțelegem cum Damaschin, acum episcop al Râmnicului, s'a învoit ca lucrările sale să treacă supt alt nume, ca pe vremurile când eră numai un «dascăl».

La 1715, Damaschin, «văzând că Românii noștri stau în biserică ca boii, neînțelegând ce se cetește și ce se cântă și iese fără niciun folos din biserică», se hotără, «din îndemn dumnezeiesc, cu multă osteneală..., a preface cărțile din limbile grecească și slovenească în limba noastră proastă (*simplicem*) românească și a le dă la lumină»⁴. Ce-l împiedecă, înțelegem: dacă ostașii împărătești, catanele, ieșiră la pacea dela Passarowitz din Țara-Românească, ei rămăseră în județele de peste Olt, din care fiul lui Șerban Cantacuzino, beizadea Iordachi, nădăjduise a-și face o Domnie

¹ Urechia, *Ist. școalelor*, I, p. 12; *An. Ac. Rom.*, seria I, IV, pp. 124-5.

² *Studii și doc.*, VI, p. 442, no. 1668.

³ *Condica Sfântă*, pp. 91-2.

⁴ Declarația din 22 Novembre 1725 a lui Damaschin către generalul Tige, în *Lăpădatu*, p. 8.

nouă. Și totodată împrejurările războiului făcură ca slovele Mitropoliei chiar să fie amanetate la un negustor din Făgăraș, dela care le cereă înapoi în zădar Mitropolitul Daniil la 1721, când și Damaschin se străduia să capete materialul tipografic pentru dânsul¹.

Damaschin nu eră împotriva cârmuirii creștine, cu condiție ca drepturile Bisericii sale să rămăie neatinse și ca ostașii nemți să iasă din mănăstiri, din care în vremea războiului își făcuseră cvartire și cetăți². Deși aceste cereri fură primite, Imperialii nu puteau privi cu ochi buni Biserica românească din Ardeal. Aici ei nu nădăjduiau, mai ales după experiența făcută dincolo, a putea îndeplini opera de Unire cu catolicismul, dar Guvernul înțelegea încă dela început să rupă orice legătură ale Oltenilor cu Bucureștii, să-i facă a intra în organizația Bisericii ortodoxe a Sârbilor colonizați pe teritoriul împărătesc, și să oprească pe episcopul de Râmnic dela orice amestec în politică. Mănăstirile aveau să primească egumeni orânduți de Ban și apoi de generalul comandant³. Se prevedea și o revizie a tuturor titlurilor de stăpânire în pământ pe care le aveau mănăstirile. În acest sens fû redactat privilegiul împărătesc din 22 Februar 1719.

Damaschin încercă să se împotrivească. Urmând exemplul Ardelenilor, el chemă la 29 Novembre 1719 în chiliile dela Hurez un sinod, la care luară parte egumenii de Bistrița, Arnota și Govora, ceilalți sfiindu-se să vie, iar cel dela Hurez, care eră încă Ioan, neîndrăznind să iscălească. Se ceru ca episcopul de Râmnic, fiind Mitropolit de Amasia și pe aceiași treaptă cu Mitropolitul din Belgrad, fost sufragant al Patriarhiei din Ohrida, să nu fie supus vecinului său de neam sârbesc. Slobod de orice atârnnare, el ar fi hotărât orice numire de egumen, el ar fi reprezentat mănăstirile

¹ Soc. Brașovului, in *An. Ac. Rom.*, XX, p. 157 (265); Stinghe, *Doc. I*, pp. 64-6.

² Dobrescu, *Ist. bisericii din Oltenia*, pp. 10-1.

³ *Ibid.*, pp. 17-8.

Înainte Împăratului, el ar fi luat socoteală la Crăciun, cu soborul, fiecăruia. Lângă el la Râmnic s'ar fi așezat o școală de preoți, Guvernul fiind slobod să așeze la Craiova, unde chemase, pentru Bulgarii catolici, dela Chiprovaci, aduși acolo cum fuseseră aduși la Vinți în Ardeal și aiurea, în Banat, pe episcopul Stanislavich¹, o școală latinească, pentru care eră vorba, în 1731, a se aduce călugări *piarum scholarum*. Vechile drepturi ale mănăstirilor, vechea lor rânduială trebuiau să fie restabilite². Aceste dorinți nu se ținură în seamă, și decretul imperial fû publicat la Sibiiu, înainte lui Damaschin chiar, care fusese chemat și el pentru aceasta înainte Măriei Sale generalului. La 1725 se supunea episcopia Râmnicului Scaunului sârbesc din Belgrad³. Poclonul vlădicesc se desființă mai târziu. Curtea numiă pe egumeni după recomandăția administrației locale și făcea pe câte unul, ca pe acela din Segarcea⁴, să se declare unit, precum uniți erau anume oameni puternici ai Guvernului oltean, Levantinul Nicolae dela Porta și Ardeleanul Pavel Dobra din Zlatna, vameș de Râmnic, traducătorul în latinește, la 1722, a *Pravilei*⁵ și, împreună cu toată familia lui, care e și amintită pentru aceasta pe o pânză ce se păstrează încă, sprijinatorul de căpetenie, «binefăcătorul și darnicul patron» al Bisericii unite de acolo⁶. Scutirea de oierit și vinariciu nu se învol, și o parte din întinsele venituri dela târguri și vămi fură confiscate, cu sau fără despăgubire: anume «prestații» fură impuse mănăstirilor. Iar călugării dela Brâncoveni puteau scrie: «Să se știe când ne-au scos Pivodă din chilii afară pe toți călugări;

¹ V. *Gesch. des rum. Volkes*, II, pp. 152-5; Hurmuzaki, VI, pp. 413, 495-7.

² Hurmuzaki, VI, 339-41.

³ Dobrescu, pp. 23-4, 51-5.

⁴ *Ibid.*, p. 44.

⁵ *An. Ac. Rom.*, II¹, p. 202; Sulzer III, p. 73; *Studii și doc.*, I-II, pp. 451-3, no. XI; p. 453, nota 2.

⁶ *Studii și doc.*, XIII, p. 211, no. 2.

leat 1721»¹. Un al doilea sobor ținut în 1725, cu egumenii de Bistrița, Hurez, Segarcea, Govora, Arnota și Călușiu, protestă, cu un oarecare succes, numai în chestia vinări-ciului².

CAP. II.

Urmașii lui Damaschin.

Preoții ajunseră acum a plăti birul de-avalma. Iar, când, la 5 Decembrie 1725³, Damaschin se stânse, alegerea — ce e drept, după datină, de un sobor — a urmașului său zăbovi șapte luni de zile, afacerile episcopiei fiind girate de eclesiarhul Dionisie, până ce se luă toate informațiile trebuitoare. Între cei trei clerici propuși, Mitropolitul sârbesc trebuî să facă alegerea, și egumenul de Govora, Ștefan, asupra căruia el se opri, așteptă, după întărirea lui de Curte⁴, prin diplomă latină, o hirotonie care nu-i veni, superiorul său fiind ocupat la Viena, până la moartea, prin otrăvă, s'a spus, la 20 August 1727, a acestui biet *ipopsifios, electus*, în neglijarea căruia se jigniă întreaga Biserică românească a Olteniei⁵. Al doilea episcop ales supt regimul german, Inochentie Tismăneanul, egumenul de Brâncoveni (Septembrie 1727) fû luat dintre candidații recomandați de generalul singur, și împotrivirea Mitropolitului din Belgrad aduse zăbava întăririi sale de Guvernul central până la 11 Maiu 1728, și, chiar după aceasta, întârzierea hirotoniei până la sfârșitul anului⁶. Inochentie merse la Belgrad în 1731 ca să ia parte la alegerea unui nou Mitropolit pentru

¹ *Inscripții*, II, 72, no. 4. Cf. Dobrescu, p. 35 și urm.

² Dobrescu, pp. 39-40.

³ Stinghe, *Ist. bis. Șcheailor*, p. 82; *Studii și doc.*, V, pp. 141-2.

⁴ *Bis. ort. rom.*, XXVII, pp. 1397-9.

⁵ Cf. Stinghe, *Ist. bes. Șcheailor*, p. 85; *Doc.*, I, p. 140 și urm.; Dobrescu, *o. c.*, p. 40 și urm., 90.

⁶ Dobrescu, *passim*.

Sârbi și Români¹, și luă parte la sinodul noului ales, în Novembre 1732, aducând plângeri pentru călcarea drepturilor sale de judecată².

Inochentie e acela, care, urmă anume exemple din Ardeal, cerând ca preoții să poarte tonsură catolică, «în amintirea cununii de spini a Domnului Hristos»³.

Certe nouă izbucniră la alegerea urmașului său. Neas-tâmpăratul călugăr-boier Dosofteiu Brăiloiu voia pe Ghenadie Cozianul, talmăcitorul «Ithicei» și autorul de frumoase versuri bisericesti⁴, care eră sprijinit și de Sârbi. Administrația nu-l vol însă, și alese pe Climent de Bistrița, fiu de săteni din Pietrare, al lui Radu Modoran și al Paraschivei⁵. Abia în Maiu 1737 — Inochentie murise la 1-iu Februar 1735 — Climent își putu lua Scaunul în stăpânire, și anume după hirotonisirea de către Mitropolitul belgrădean care nu-l voise⁶. Războiul îl apucă îndată, și el, cuprinzând în sine toată nemulțămirea clerului oltean, a boierimii oltene, a țerii oltene, în de obște, împotriva unei Cărmuiri de stoarcere și jignire în precise și fine forme apusene, se puse supt scutul Turcilor. La 1739, întorcându-se în Râmnic, el găsiă numai ruine, dar, ca mângâiere, stăpânire românească și ortodoxă.

În schimb pentru toate aceste pierderi se câștigă titlul de «exarh Severinului și a toată Mehediia și altor părți poruncitoriu»⁷, doar apoi și faptul că Românii din Brașov, ale căror legături cu Țara-Românească trebuiau să se rupă,

¹ *Ibid.*, p. 94; *Studii și doc.*, V, pp. 145-6.

² Dobrescu, o. c., p. 109.

³ *Ibid.*, o. c., p. 110.

⁴ Iorga, *Două biblioteci de mănăstiri*, p. 26 și urm.

⁵ *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 136.

⁶ Dobrescu, o. c., pp. 115-30.

⁷ *Bibl. Rom.*, I, p. 49.

avură voie a intra în legătură de supunere cu Râmnicul¹. Acum preoții ardeleni și bănațeni cari nu voiau să primească Unirea nu mai aveau acum o graniță de trecut pentru a căpăta antimisele și binecuvântarea unui episcop ortodox, care nu putea fi supus la bănuială în ceea ce privește sentimentele sale față de pravoslavie. În sfârșit, într-o vreme când un diacon dela Tismana, Loga, putea să înființeze lângă Vârșet la Irediște, cea d'întăiu școală românească din Banat², satele ce se țineau de legea veche — mai mult de jumătate din Ardeal, — își avură la îndemână cărțile de slujbă singure, de care aveau nevoie.

CAP. III.

Nouăle tipărituri muntene.

Una din măsurile luate de Patachi, Vlădica de Făgăraș, cu deplina învoire, cu îndemnul chiar al Guvernului ardelen, fusesc oprirea cărților schismatice de peste munți. În locul lor însă, el nu eră în stare să deă altelo, și cei mai călduroși părtenitori ai Unirii printre preoții noștri de acolo nu erau să întrebuințeze doar la slujbă cărți latinești catolice. Deci se cumpără și de acum înainte, cu prețuri mari, tipăriturile muntene din epoca lui Șerban Cantacuzino și a Brâncoveanului. Privind asupra listei cărților întrebuințate în bisericile ardelenesti găsim adeseori și *Molitvenice* slavone din 1699 și 1706 și cel românesc din 1713, *Apostolul* slavon de Buzău din 1704, al lui Damaschin, *Triodul* lui Mitrofan, din 1697, *Ceaslovul* românesc din 1715, o *Psaltire* slavonă din 1709, *Evanghelia* românească din Snagov dela 1697, *Liturghiile* românești din 1713; *Octoiul*

¹ Stinghe, *Ist. bis. Șcheailor*, pp. 79-81, 100 și urm.; cf. Dobrescu, pp. 55-6; 131.

² Marienescu, *Petru Maior*, p. 15.

slavon din Râmnic, al lui Antim, și cel românesc, din Târgoviște, dela 1712, *Penticostariul* buzoian slavon din 1701, *Mineiele* lui Mitrofan de Buzău, dăruite bisericii domnești din Făgăraș, — pentru predici întrebuintându-se *Chiriacdromiul* din Bălgrad.

Damaschin tălmăcise, precum știm, toate cărțile liturgice; pe lângă aceasta el prefăcuse în românește, la 1704, *Tâlcul* lui Andrei de Cesarăa Capadociei la *Apocalips*, tradus din elinește în slavonește de «cuviosul preot Lavrentie Zizanii»¹. *Tâlcul Evangheliilor*, de Teofilact al Bulgariei, un *Catechism* de pravoslavie neîndoielnică², și poate chiar, — dacă nu e vechea instrucție a Mitropolitului Antim către preoți, *Învățătura despre șapte Taine*, traducere a lucrării lui Gavriil de Filadelfia, din slavonește³. El umblă să răscum-pere, cum s'a spus, tipografia, oprită la Făgăraș, în zălog, a lui Antim⁴, trimetând acolo pe eclisiarhul Dionisie.

La 1720 însă, Daniil Mitropolitul, care-și trimetea pentru același scop tipograful, Sava, egumenul român dela mănăstirea Antim⁵, li luă înainte, dând, nu fără învoirea lui, cred, o a doua ediție din *Octoiul* dela 1712: Am găsit exemplare din această carte; cu stema amânduror țărilor, pentru drepturile lui Nicolae-Vodă Mavrocordat asupra Moldovei și pentru Domania lui trecută în Moldova, în biserici ardelen, și se pomenește și altele aflătoare prin bisericile Banatului⁶. Urmă, în 1721 încă, cel d'întăiu *Molitvenic* românesc — căci nu cred ca în Țara-Românească, unde pornise mișcarea de romanizare a cărților de slujbă, să se fi găsit cineva pentru a relua într-o nouă ediție *Molitvenicul* slavon; îndată, după cerere, se trimeteau la Brașov paisprezece exemplare, cu 3—3 1/2 lei unul⁶. O nouă ediție ieșă numai la 1729, in-

¹ *Două biblioteci de mănăstire*, pp. 25-6.

² Publicat la 1897 de Gherasim Timuș, episcop de Argeș.

³ V. și *Lăpădatu*, I. c.

⁴ V. *ind. cit.*

⁵ *Bibl. Rom.*, II, p. 4.

⁶ *An. Ac. Rom.*, XX, I. c.

trând și în Ardeal. *Octoișele* «cu obște» pe care le cerea popa Radu din Șcheiu în același timp, nu se putură trimete, căci, scrie Mitropolitul Daniil, nu se mai află nici «măcar unul»¹.

În sfârșit, un nou tipograf, Român și acesta ca și Sava, preotul Stoica, reedită la 1723 *Evanghelia* românească, într'un volum de o frumuseță fără păreche, care străbătut pretutindeni, în Ardeal, unde se găsesc exemplare cu grămada, cât și în Moldova, unde până astăzi o afli — întâia ediție trebuie să fie de prin 1712-3 — așezată pe masa altarului. Apoi la 1724 se dădea a doua oară *Catavasieriul*, cu rugăciunile pentru înmormântarea «aierului», de același preot Stoica, în aceeași Domnie munteană a lui Nicolae Mavrocordat; singurul exemplar ce se cunoaște s'a aflat în Ardeal². *Octoihul* ieși din nou numai la 1726³, apoi, fiind mult cerut, la 1731, iar *Triodul* la 1726, după o *Slujbă a Sf. Andrei* plătită de fostul protopop bucu-reștean Nicolae. *Liturghia* din 1728 puneă în mâna preoților cartea de revoluție din 1713. *Penticostariul* lui Damaschin iese întâiu la 1743. Numai *Ceaslovul* din 1731 păstră textul slavon; el apărură după moartea lui Nicolae Mavrocordat. Se spune chiar că teascurile din Țara-Românească ar fi dat la 1725 o lucrare despre «Taina sfântului Botez»⁴.

Frumoasa *Cazanie* nouă din 1732, *Chiriacodromiul* Mitropolitului Ștefan, încheie vrednic acest șir de cărți înnoitoare în sens românesc⁵, adesea reeditate apoi, ale Mavrocordaților.

¹ L. c.

² *Bibl. Rom.*, II, p. 22, no. 184.

³ *Ibid.*, p. 29, no. 192.

⁴ *Ibid.*, p. 23, no. 187.

⁵ Ediții nouă: *Psaltirea*, 1735; *Octoihul*, 1736; *Liturghiile*, 1741-2, întrebuințate și în Ardeal; *Molitvenicul*, cu cheltuiala lui Anania de Cesarăa Palestinei, 1741, *idem*,; *Catavasieriul*, 1742; mai bogat mult decât celelalte; *idem*; *Evanghelia*, 1742; *Acaftistul Moisi Domnului*,

Mai târziu și cărți de teologie începură să apară în București, unde tipografia se așezase la Văcărești, lângă școală, apoi la Mitropolie — precum o nouă ediție din «Învățăturile bisericești» ale lui Antim, «a Vlădicăi Antimă» —, reeditate la 1746, în Râmnic — și «Întrebările bogoslovești», lămuriri asupra credinței adunate de boierinașul Ianache, fost al doilea Postelnic, îndreptătorul *Penticostariului*, — ambele din 1741. Minunatele *Predici, Cazanii*, ale lui Ilie Miniati se tipăresc supt Neofit la 1742, iar la 1746 *Mărgăritarele Grecenilor* au a doua ediție. La 1745 se simțise nevoia unei nouă ediții din «Pravoslavnică Mărturisire» dela Buzău.

Mici tipărituri grecești, ca broșura împotriva teoriilor despre Purcederea Sf. Duh ale lui Nicolae Comnenul, sau tratatul despre superioritatea Ierusalimului, ori *Acolutiile* din 1736 ale lui Daponte pentru biserica Sf. Spiridon Vechiu se datoresc unor cheltuitori dintre Greci¹. Dacă nu *Anthologhiul*, din nou tipărit, la 1736, în românește, *Psaltirea slavonă* din 1745 înfățișează datina.

La 1724 și Damaschin, tipărește o *Invățătură despre șapte taine*, — reeditată la Iași în 1732², care n'avea niciun scop de polemică împotriva catolicismului pornit pe războiu, ci trebuia numai să lămurească pe preoți, învățându-i, între altele, să nu facă mir și să nu sfințească alți preoți, chemări care sânt amândouă numai ale arhierilor. Din această cârtică, — retipărită la Iași în 1732 și 1745 —, abia dacă a ieșit la iveală un exemplar; Ardelenii uniți o discută în *Teologia dogmatică și moralicească* din 1801. Îndată după apariția ei, directorul general din Ardeal ceru socoteală episcopului, care trimise la Sibiu două exemplare.

1742: a treia ediție din *Apostol*, 1743, — a patra e din Buzău, în același an, editată fiind *Metodie*; *Octoiul*, 1746; *Ceaslovul*, 1747; *Liturghii*, 1747; *Molitvenic*, 1747; *Psaltire*, 1748; *Ceaslov*, 1749; *Evanghelie*, 1750.

¹ *RM. Rom.*, II, p. 35; cf. p. 111.

² După Popp, p. 79.

Ca o urmare, în Novembre 1725, generalul Tige, aflând că se pregătește la Râmaic tiparul unei nouă lucrări, se informă pe lângă episcop, cerând să i se comunice manuscrisul. Damaschin asigură în răspuns că are destule cărți de dat la tipar, dar că-i lipsește un «tipograf încercat», ca și banii trebuitori, pe care niciun patron nu e la îndemână ca să-i dea. Cât despre cartea de care eră vorba, ea nu poate ascunde nicio primejdie: în Veneția se vând fără nicio împiedecare astfel de cărți străvechi, și traduceri slavone merg prin toate țerile dela Dunăre, prin «Polonia» și «Rusia cea Mare»; el însuși e credinciosul Împăratului și se roagă, cu clerul său, pentru biruința Măriei Sale asupra vrăjmașilor¹. Se pare că totuși o *Psaltire* românească a ieșit la Râmnic în 1724, căci un bibliograf ardelean mai vechiu o înseamnă între cărțile noastre bisericești².

După moartea lui Damaschin, și, în timpul când nu eră episcop la Râmnic, Mitropolitul de Belgrad, putându-și lua apucături de stăpân, acesta trimese (1726), ca unul ce se privia ca arhiereul cel mai înalt peste Români și peste Sârbi de o potrivă, pe un Sârb al său, pe Ilie din Cernavoda, la Râmnic, pentru ca, întrebuintând slova de acolo, să tipărească o «Întăie învățătură pentru tineri», o *Bucoavnă*, ca aceia din Ardeal a Uniților, — apărută din nou la 1744 în Cluj, «cu tipariul cinstiti Academii» și lucrul Bănățeanului Mihai Becicherechi —, sau ca «Pâinea Prunților» a lui Baranyi; curtenind pe acela dela care eră să aștepte episcopia, viitorul Vlădică Ștefan, îndreptătorul «cuvintelor românești», iscălește slavonește, ca «nedestoinic ieromonah», supt versuri, de laudă pentru Mitropolitul Moise, al «tot poporului creștin de supt puterea preă-luminatului Împărat Roman», și anume și al «Ungro-Vlahiei împărătești». Cartea avu în 1749, se pare, o nouă ediție, numai românească.

¹ Lăpădatu, pp. 8, 14-5, 19. Descrierea unui exemplar, foarte neîndestulătoare, în *Bis. ort.*, XIV, p. 439.

² *Bibl. Rom.*, II, p. 23.

După manuscriptele lăsate de Damaschin, bune traduceri din grecește, făcute de un muncitor cu stăruință, Râmnicenii începură tipăriturile lor pe vremea episcopului Inochentie. Cu laude în versuri către «prea-sfințitul arhiepiscop și Mitropolit al Belgradului», «prea-pravoslavnic și drept întru toate», «sveatnic prea-minunat» al «Chesariului înălțat», se dădu întâiu, la 1730, *Molitvenicul*, în aceeași formă se pare, ca și cele două care ieșiseră peste Olt, dar cu oarecare «diorthosiri» și «intocmiri» și cu adăugirea unor molitfe nouă. Episcopul, care era unul din teneicii lui Damaschin, spune limpede că neamul românesc nu se mai «îndestulează» cu cărțile slavone și grecești, ci se cultivă acum «cu talmăcituri în limba noastră rumânească, cea de moșie în patriia noastră». Deci, spune el, «am socotit a înbogați sfintele besearici cu înmulțirea sfințelor cărți în limba patriei noastre rumânești» și pentru «alte osibite locuri ce s'au obișnuit cu aclastășu limbă a să îndestuli». *Triodul* din 1731 e însă o ediție nouă, «acum într'acest chip talmăcită»; lucrarea, «așezată în stihuri și în cuvinte» de Damaschin—, tipicul e însă schimbat după cel ruzesc, «moschicesc» dela 1682-3, din zilele «Împăratului» Ivan —, e un «Triod deplin», despre care tipăritorul vorbește astfel: «de alte cărți în limba noastră s'au mai tipărit, iară aclastă carte până acum mai nainte din tipografie nu s'au dat, în lumina limbei noastre cei rumânești să se fie tipărit, precum nici într'alte părți, unde să află patriia rumânească, nu s'au mai tipărit». Era cel mai bun Triod, și de aceia toate bisericile mai bogate din Ardeal se grăbiră să-l cumpere¹. Se pare că în 1731 a ieșit și un *Apostol*, la Râmnic sau la București.

Ieremia Atanasievici lucrase *Triodul*; la 1733 însă se află la Râmnic chiar acel preot Ion Făgărășanul, care ți-

¹ Cf. și declarația episcopului Climent că *Triodul* a fost «talmăcit pe înțeles de răposatul și iubitorul de Dumnezeu chir Damaschin, episcopul Râmnicului»; *Inscripții*, II, pp. 35-6, no. 5.

nuse la el un timp tipografia lui Antim¹. El «tositoriu», îndreptător al manuscriselor și al Inochentie, iar ca meșter i se dădă «Vladul tipografului». Liturgiile pe care le scoaseră în 1733 reproduc de sigur cartea de același fel la București în 1728. Și *Catavasierul* din 1734 e retipărire. Dar *Antologhiul* din 1736-7, cu care blicațiile noului episcop Climent, cu un an înainte al tatului liberator — și totuși cu cât ifos nu se pot titlu «Înnălțatul Maestăru Împărat al Romei» comite de Wallis! — e cea d'întăiu lucrare Hurezeanul Lavrintie o «diorthosise», o potrivă în formă rezumată, coprinzând peste 650 de foi, întreg, după «Mineiulă celă rumănescă», maschin², care voia să-l dea în tipar, la 1725. I primă cu nespună bucurie pretutindeni intră pede în toate bisericile neunite și, fără înd multă din cele unite, ale Ardealului; o a doi să se dea încă din 1745, aflând și ea o laș peste hotare chiar.

De acum înainte, cele două curențe de cărtușioasă în românește se unesc, și Râmnicul nu așteptarea altui avânt cultural, decât retipăriilor lor, cu care putea să se mindrească, făcute sau cel mare, Damaschin³.

Totuși pentru întâia oară se dă (1743) *Petru*, tradus din slavonă, greacă și latină, și la București, precum în același an *Apostol* rește simultaneu la București și la Buzău⁴.

¹ V. și mai sus.

² Cf. *Bibl. Rom.*, II, p. 53 cu Lăpădatu, o. c., pp. spune la ediția a doua; *Bibl. Rom.*, II, p. 81.

³ Ediții nouă: *Octoiul*, în 1741-2; *Evanghelie*, 1741; *Apostol*, 1747; *Catavasieriu*, 1747, cu cântece de răsare, etc.; *Liturgii*, 1747; *Catavasieriu*, 1750.

⁴ Unde apare la 1747, supt același episcop *Metodie*,

1746 e ca o lucrare nouă, pe care Lavrintie o declară deosebită de «niscari izvoade grecești sau și rumânești, tipărite mai denainte», fiind «alcătuită după tâlcuiala lui Theofilactū» de însuși Damaschin, care traduse și acest *Tâlc*, ce slujește și lui Lavrintie spre a se îndrepta. *Molitvenicul* din 1747, tipărit tot pe vremea episcopului Climent, nu e lucrat ca acel din Buzău, cu care iese în același an, după vre-un «Molitvenicū grecescū», — *Molitvenicul* buzoian reproduce însă pe acela din 1713 —, ci este iarăși o nouă tălmăcire a lui Damaschin, rânduită din nou după «ustavulū celū moschicescū». Înainte de a da cărja în mână ucenicului său Grigorie, care-i urmă, la 8 Maiu 1748, Climent pusese în lucru, prin tipograful său Mihai Atanasie Popovici, o nouă ediție a *Cazaniilor* din 1732, spundu-se însă în titlu că scrierea se tipărește întâiași dată. O cârtică de învățatură pentru preoți, ca a lui Antim, *Preoția*, cu titlu român și slavon, iese în 1749 supt numele episcopului celui nou. Acesta dădū la 1750 și o nouă traducere a *Octoihului*, mai deplin decât în formele anterioare, traducere al cărei autor eră tot meritosul Damaschin¹, — și lucrările de căpetenie ale acestuia vedeau altfel mai toate lumina.

Meritul de a fi tipărit întâiu cărți de slujbă în Moldova, — unde Nicolae Mavrocordat dăduse ultima *Liturghie* slavonă, în vremea Mitropolitului Ghedeon —, revine Mitropolitului Gheorghie și lui Vodă Mihai Racoviță. Pe când tiparul muntean se oprește, pe când moartea lui Damaschin ține în loc pe Râmniceni, Moldovenii dau la iveală în 1726 un *Antologhion*, lucrat la Iăși de un Ieremia Simeon, mirean. Cartea cuprinde *Octoihul*, în parte *Catavasieriul* și slujba Maicii Domnului, dar *Octoihul* ieși, în același timp, și deosebi; *cântarea toată se păstrează încă în slavonește*, supt înrăuriri pe care le cunoaștem acum. Și *Psaltirea* din 1731 a Mitropolitului Antonie e slavonă.

Supt Nichifor Peloponezianul, la 1743, încep tipăriturile

¹ Cf. și *Lăpădatu*, pp. 15-6.

lui Duca Sotiriovici din Thasos, Grecul insular cu numele slavizat și cu aplecare pentru tiparul românesc, căruia-i închină toată viața sa. Prin acești doi Greci, Mitropolitul și meșterul tipograf, Domn fiind tot un Grec, dintre Mavrocordătești, cari aduseseră și pătră atunci destule cărți românești, din Principatul vecin, se publică o foarte bună *Psaltire* românească, sau, cum zice Duca, «moldovenească», scoasă nu numai din grecește, ci și din «jidovește», și înzestrată cu note, despre «istoria numelor jidovești» și cu «pashalii». În anul următor, o carte de slujbă, *Catavasierul* «rumănesc», apare, dar nu de supt aceleași teascuri, ci la Rădăuți, unde Vlădica Varlaam făcuse o tipografie, cu un meșter din Brașov, Grigorie Stan — în Brașov tipărise dascălul Petcu Șoanul și cel d'întăiu Calendariu românesc, după unul slavon ¹, — cu un călugăr din Neamț și un mirean din Iași, pe lângă alți «drugari» și «pilcari» și un «poslușnic». Urmează *Ceaslovul* din 1745 al lui Varlaam. Și episcopul ce vine după Varlaam lucrează pentru această răspândire a cărților bisericești, dând, în același an 1745, cele d'întăiu *Liturghii* românești care au văzut lumina în Moldova.

În acest timp, Duca, dela care avem și versuri pentru o nuntă domnească la 1749 ², tipărește și mai departe pentru Mitropolit. *Sinopsis* din 1714 apare din nou, românește, la 1747, în același an cu un *Triod* dat «pre limba moldovenească, spre desăvârșita înțeleagere și urmata folosința lăcuitorilor». Pentru Mitropolitul Iacov însuși el începe apoi, după această necompletă publicare de cărți bisericești, un nou șir de tipărituri, pornind, la 1750, cu un Canon al Sf. Spiridon, în vederea bisericii cu acest hram pe care Constantin-Vodă Racoviță o începea în Iași — pentru această cârtică dă cheltuielile Constantin Razul Vornicul — și un întâiu *Ceaslov* moldovenesc. Traducerile acestea se poate să le fi făcut dascălul Iosif dela școala slavonă ³.

¹ *Bibl. Rom.*, II. p. 48, no. 207.

² Ziarul *Patriotul*, n-1 din 22 Februar 1907.

³ V. și mai sus.

Cărțile ieșite în Domnia lui Constantin Mavrocordat — și același lucru se poate spune despre toate cărțile cuprinse în această epocă — nu erau menite numai preoților munteni, ci se îndreptau întregii Români: sânt făcute, spune un scriitor de prefată, «ca să crească și să să lățască cuvântul Sfinței Scripturi, nu numai în țara Măriei Tale, ci în toate Țerile și Ținuturile ce vorbesc în limba rumânească». Și mai cetim: «Ca oarece făclie fiind, nu pusă suptă acoperemânt, ci în sfeșnic și, luminându, nu numai celor din casă, adică din Țara Măriei Tale, ci tuturor celor ce vorbesc în limba rumânească».

Dela tipăriturile din veacul al XVII-lea nu se vorbise așa. Pe lângă un mare folos literar de unificare a limbii, căci până la publicațiile moldovenești începute în 1743 toată Românimea a întrebuințat în biserică numai aceste cărți rămnice și bucureștene, se câștigă astfel și un altul. Dacă prefacerea de dogmă din Ardeal rupsesse legăturile ierarhice, cu atâtea silinți dobândite, cartea bisericească, menită să străbată orice graniță politică, ducând identitatea de credință și de datină pe lângă identitatea de graiu și grăie, dădea neamului nostru de pretutindeni, în altă formă religioasă, unitatea firească și legitimă de care el are nevoie.

În schimb pentru primirea, străină de orice dezbateri și de orice convingere nouă căpătată prin ele, a celor «patru puncte» de prefacere dogmatică, precum și pentru părăsirea atâtor credincioși din sate, a unor credincioși din orașe, așa de prețioși prin sprijinul și darurile lor, a patronatului Terii-Românești, în sfârșit, unit cu moșli, mile și pocloane.

După moartea lui Patachi, a cărui moștenire a fost confiscată, pentru motive necunoscute, Iezuitul Adam Fitter avu grijă diecesei făgărășene. La 17 April 1728 se orânduia dela Curte sinodul de alegere, pe care avea să-l prezideze episcopul catolic al Ardealului, ajutat de un Iezuit. Cei trei candidați cari se înfățișară Împăratului, fură Ioan Iosif Hodermarschi, fost episcop rusesc al Muncaciului (1707-45) și, de un timp, retras la mănăstire, apoi parohul unit din Făgăraș, un Maghiar, și, în sfârșit, un școlar în vârstă de treizeci și cinci de ani al școlii lui Kollonics dela Sâmbăta-Mare, Ioan Micu din Sadu, lângă Sibiiu. După moartea lui Hodermarschi se îmbulziră apoi la episcopia unită a Românilor un Grec, Macarie Musachi, cu numele de familie albanez vestit în veacul de mijloc, și un Sârb, Ștefan Voinovici. Fitter eră pentru Micu, singurul Român dintre candidați și singurul a cărui viață trecută nu putea trezi nicio bănuială. La 25 Februar din anul următor, fû numit deci dela Viena acest Micu, căruia i se ceru cu acest prilej să asculte în cele duhovnicești de primatul Ungariei, să-și ție teolog pe lângă dânsul și să păzească strict «Sfânta Unire»¹.

Noul episcop sau, cum se iscăliă însuși: «episcop-numit», nu eră măcar călugăr, ci un simplu școlar bătrân care dădea speranțe. Trebuiă *crescut* în toată forma pentru demnitatea nouă ce i se dăduse, ca singurului dintre Români care făcuse studii mai înalte de teologie, fie și numai

---

¹ Nilles, p. 497 și urm.; cf., în toate, Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, Blaj, 1900.

la Sărbăta-Mare. Măntuind întâiu școala, el trecu la mănăstirea Sf. Nicolae din Muncaciu, mănăstire unită, și după câțiva vreme, episcopul Ghenadie Bizanție, care izbuti un timp să înlăture pe Vlădica românesc neunit și nerecunoscut de Guvern Dosofteiu, puind în locu-i peste Românii de acolo pe fratele fostului episcop Hodermarschi, Procopie ¹, îl sfinția ca *Inochentie* episcop de Făgăraș, la 25 Octombrie 1730, după ce Papa se învoise a recunoaște pe acest candidat de sigur puțin obișnuit ². Împăratul îl făcuse încă din Septembrie 1729 baron al Imperiului, ca și episcopul catolic al Ardealului ³; avea drept să ieă parte la lucrările dietei ardelen. Afaceri ale diecezei și marea afacere a neamului, crearea unei nouă situații politice pentru dânsul, ca răsplată a Unirii, îl ținură la Curte până în 1722. Apără în diecesă numai ca să ție sinodul din acest an, — care a fost și unul din cele din urmă ale Bisericii unite, căci, după sfaturile teologului, acest așezământ vechiu se slăbi, fiind înlocuit cu încetul în toate, după moda catolicilor și după exemplul dat și de Patachi, cu un konzistoriu permanent de doisprezece protopopi, aleși odată pentru totdeauna ⁴, — și ca să încerce recunoașterea sa de către îndărătnicii schismatici din Brașov, cari însă nu voiau să știe de alt episcop decât de cel pravoslavnic al Râmnicului ⁵.

Văzând că o comisiune numită, după cererea sa, de Guvern pentru a luă în cercetare îngustările de venituri și tăgăduirile de dreptate ce se făceau, împotriva diplomelor date în anul Unirii, clerului românesc alipit la religia catolică, nu face niciun spor ⁶, Micu-Klein — căci diploma de baronat li schimbase numele, și de acum înainte el nu se

¹ V. *Studii și doc.*, XII, p. LIV.

² Nilles, p. 503 și urm.

³ Bunea, o. c., p. 9.

⁴ Moldovan, *Acte sinodali*, II, p. 96; Nilles, p. 520 și urm. Un al doilea sinod se ține în 1730; Bunea, o. c., pp. 19-20. Al treilea la 1742, *Acte sinodali*. Un al patrulea la 1744; v. mai departe.

⁵ Stinghe, *Doc.*, I, pp. 160-1.

⁶ Nilles, p. 512 și urm.

mai iscăli altfel decât cu acest ciudat nume nemțesc,— el merse din nou la Viena ca să stăruie pentru mulțămirea cuvenită clerului său, dar, în același timp, și pentru drepturile întregului său neam românesc, pe care-l proclamă «cel mai vechiu» în țară, de pe vremea lui Traian încă stăpân pe acele locuri ce s'au dat mai târziu ca «fundus regius», moșie crăiască, Sașilor ¹. Răspingerea cererilor sale de o a doua comisiune nu-l făcù să-și piardă nădejdea, ci, fără să ție în seamă cât de mult aveau nevoie Viena de privilegiații Ardealului și cât de puțin de bieții Români, așa de mulți, dar așa de săraci, așa de neluminați și lipsiți de orice conștiință a drepturilor și a chemării lor, el urmă și mai departe la ușa Consiliilor împărătești plângeri care în curând trebuiau să culmineze în cererea fățișă de a se face din Români, *incorporați* constituțional de mult, prin diplomă împărătească, a patra nație a țerii, cu aceleași drepturi de amestec în Guvern ca și celelalte, mai puțin numeroase, mai nouă, mai lipsite de credință, și mai ales căzute în erezia luterană, calvină, unitară ². Dieta întreagă se ridică în picioare de două ori, în 1736 și în 1737, pentru a protestă împotriva obrăzniciei fără margini, a cutezantei neîngăduite din partea Valahilor și a Vlădicăi lor, fie și sprijinit de Curte. Abia în 1738 se dădù un răspuns la plângerile lui Klein, și acela așa încât Românii nu-l putură primi ³.

Când, după doi ani, în locul unui Împărat puternic și biruitor, stăpânind în liniște și cu autoritate, Ungaria avù în frunte o principesă tânără, fără experiență, amenin-

¹ «Toties fata natio prae ceteris in Transilvania constitutis non modo longe antiquissima, verum etiam numerosissima»; Nilles, p. 519. «Nos enim, tempore Traiani, adhuc antequam natio saxonica Transilvaniam intrasset, in terra illa regia haeredem egimus integrasque possessiones et pagos usquedum possidemus, licet millenis miseriis et variis oneribus, utpote a potentioribus, oppressi... Veri haeredes in terra seu fundo regio sumus»; *ibid.*, p. 528.

² V. Nilles, p. 519.

³ V. capitalul respectiv din Bunea.

tată din toate părțile cu armele de vecini cari se invoisără de mult pentru a-și împărți patrimoniul Habsburgilor, situația se înrăi pentru episcopul românesc, care ajunsese, din cap al unei minorități despărțite de datină, conducătorul firesc, luptătorul chemat pentru viitorul, pentru demnitatea și cinstea unui neam întreg. După ce țină un nou sinod de obște, la 1742, pentru recunoașterea teologului Balogh, de curând numit, episcopul trebuia să lase iarăși dieceza în seama vicariului, «vicarășului» din Juc și a celui din Bia, pentru a deschide din nou lupta la Viena, unde nu erau urechi pentru cereri așa de drepte, dar cu totul revoluționare și putând avea urmările cele mai primejdioase pentru interesele austriace. «A patra nație» și ușurarea sarcinilor iobăgimii românești, lăsându-i-se slobode cinci zile din săptămână pentru lucrul său, introducerea în dietă a notariului, a celor doi vicari, a teologului, numirea episcopului ca sftenic împărătesc, cum fusese doar și Atanasie, figurau în programul lui Klein¹. O nouă răspingere eră de așteptat, și ea veni. Data aceasta, se tăgădui și diploma leopoldină din 1701. Românii căpătară doar ceva scutiri pentru preoți și dreptul de a înainta în dregătorii. Episcopului însă Cancelaria-i dădu sfatul să-și numească un agent la Viena și, în loc să mai supere Curtea cu cereri zădarnice, să-și caute de diecesa lui, în care căpătase, dela 1735 încă, în locul Făgărașului și Gherlei, Blajul, vechiu domeniu al principilor ardeleni, cu îndatorirea de a face o școală și o tipografie, care nu funcționau încă².

Guvernul împărătesc părăsiă deci pe Inochentie și pe toți ai săi în seama dietei ardeleni, și aceasta, ca în 1744, făcu să se audă strigăte de mânie împotriva «Valahilor» osândiți la veșnica lipsă de drepturi, la veșnica robie și umilintă.

Omul care crezuse în dreptatea ce se află totdeauna la Viena, de unde n'o poate smulge nimeni, eră acum zdrobit

¹ Bunea, p. 65 și urm.

² Nilles, pp. 529, 533 și urm.; Hurmuzaki, VI, p. 569 și urm.

de înfrângere. Odată ce Unirea nu putea aduce înălțarea prestigiului Scaunului său și dezrobirea poporului românesc, pe care râvnise să-l capete întreg pentru Biserica sa, — din Maramurăș, unde se luă la ceartă cu Bizantie și refuză sfințirea urmașului acestuia, Blajovschi, pentru că nu voia să vie la dânsul ca la un Mitropolit al său¹, până la Brașov, unde crezuse prin înfățișarea lui să poată câștiga pe negustorii din Șcheiu² —, el începu să se îndoiască de nevoia teologului străin ce-i stătea în coastă și de alte înoini, până ajunse să deplângă poate scăderea rostului Bisericii sale, care fusese Mitropolie odată³.

O mișcare se porni pentru ortodoxia părinților, a bunilor și străbunilor, și Vlădica fu părât, poate chiar de «teolog» și de alții din preajma sa, că are un amestec într'însa, că după latineasca lui muncită vrea să facă a se auzi la Viena glasul românesc aspru al mulțimilor întăritate. Fu chemat să se îndreptățească, și, după ce aruncă, în soborul extraordinar din Iunie 1744, vorbe grele, care fură îndată culese, Inochentie porni, — dar nu numai la Împăratul, ci îndată dela Viena la Papa. De aici se apără, se rugă, stăru, pretinse; de aici excomunică el, la 1746, pe teologul iezuit, în care vedeă pe începătorul nenorocirii și pribegirii sale, pe uneltitorul dibaciu al unei catolicizări depline a Românilor, pe intrigantul cu două fețe care lucrează pentru a nu le se da nimic până nu vor părăsi cea mai de pe urmă amin-tire a ritului strămoșesc⁴. Apoi afurisenia căzu asupra vicariului, a cucernicului vicariu, aspru la posturi, în care fierbeă legume cu ulei de in, asupra luminatului vicariu Petru Pavel Aaron (25 August 1747); pe când în urma lui Ardealul se aprindea de răscoală, asupra căreia suflă vântul vechilor suferințe și patimi, Inochentie, sfătuit de

¹ *Studii și doc.*, XII, p. LIV. Blajovschi se sfinți în vechea mănăstire unită dela Uniev, unde se tipăriseră cărțile lui Dosofteiu al Moldovei.

² Stinghe, *Ist., besearecei Șcheailor*, p. 116 și urm.

³ Nilles, p. 592.

⁴ *Sate și preoți*, pp. 240—1.

clericii din Roma, și bolnav de supărare, părăsiă, în Maiu 1751, demnitatea episcopală, pentru a face, odată cu despărțirea lui definitivă de eparhie, pacea bisericească într'însa. Acolo la Roma se stânse el târziu, la 23 Septembrie 1768¹.

CAP. II.

Răscoala împotriva Unirii.

Ortodoxia românească din Principate nu avea aplecări spre luptă, ținută fiind în frâu și de frica Domnului «fanariot», care nu doriă nimic mai puțin decât să supere pe Împăratul vecin. Maramurașanul orb care stătea ascuns în mănăstirea Uglea², eră bucuros să nu fie închis în vre-o mănăstire, cum cereau dușmanii, și egumenii Putnei, cari-și păstrau legăturile cu metohul lor din Moiseiu și cereau să se respecte acolo ortodoxia, precum «aicea, în țara noastră a Moldovii, sânt mănăstiri și biserici, și au pace, de-și țin toată rânduiala și dogmele Apusului»³, nu erau cătuși de puțin primejdioși. Sârbii, deși se aflau în cuprinsul monarhiei chiar, erau mai neastâmpărați și gata de războiu pentru desființarea Unirii. Încă mai de mult, un episcop de Cruședol, din părțile împărătești prin urmare, Nicanor Melentievici, răzbătū până la Brașov, unde făcū un preot, pe care negustorii nu-l puteau face la Râmnic, de oare ce locul de episcop eră slobod acolo⁴. Episcopatul Inăului, «ioanopolschi», se întărise bine, sprijinit fiind de

¹ Cf. și G. Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Clain*.

² *Studii și doc.*, XII, p. LIV.

³ *Ibid.*, p. 237, no. XI. Cf. culegerea de inscripții și însemnări a d-lui Bârlea, în *Studii și doc.*

⁴ Stinghe, *Ist. besearecei Șcheailor*, pp. 131-2 și urm.; Hermann, *Das alte und neue Kronstadt*, I, p. 193 și urm.; Stinghe, *Doc.*, I, pp. 173 și urm., 188 și urm.

toată organizarea militară a Sărbilor, de «ober
«căpitanii» și ofițerii «Crainei», margenii încredin
lor. La 1724, Vlădica Sofronie de Ravanța, e
Arad și numii după acest oraș mai mare diec
tise a căpăta pe protopopul din Căbești și pe pr
cinsprezece sate; el chemă și pe protopopul din Bei
trimesese sol de supunere, pentru a-l pofti la A , cu
«preoți aleși» și doi «oameni dintre mireani», și a
singhelie și numire dela un arhiereu al «credin
pravoslavnice a Besearecii Răsăritului, a Ierusalim
«legii creștinești»¹. Vlădica sârbesc liniștia pe ac
doriau de dănsul, spuindu-le, prin scrisori ro
scrise de duhovnicul Arsenie, că el nu cere altă
la sate și preoți, decât cea obișnuită și de la
Protopopul Bihorului primă să se întoarcă la
de care se țineau acun și alte sate², și la 1731
litul Vichentie de Bălgrad, aflător la Viena, pentru
mație», putea cere, în calitatea lui de «pravoslav
polit al Beligradului și a tot creștinescului norod
supt stăpânirea Măriei Împărătești arhiepiscop
ceia ce trebuia să-i înalțe autoritatea în ochii
superior al eparhiei românești a Râmnicului, — c
bănesc dela credincioșii săi din «orașul de Dun
Marele-Varad [Oradea-Mare] și în varmeghiul bi
curând intrați în staulul oilor adevărate»⁴.
când avea Scaunul Timișoarei și Lipovei, dad
o cârtică de învățături creștinești asupra Sfin
care apărură numai la 1765, în Iași⁵. Episcopul
Inăului, Isaia, nu-și zicea numai și : de Arad, pe
titlurile sale și pe acela al Oradei, puind-o ci

¹ *Studii și doc.*, IV, pp. 80-1, no. LXXV.

² *Ibid.*, pp. 81-2, no. LXXVI.

³ Ardeleanu, II, p. 24.

⁴ *Studii și doc.*, IV, pp. 83-4, no. LXXIX.

⁵ *Studii și doc.*, XIII, pp. 8-9, no. 8; *Bibl. Rom.*, II,

întăiu¹, cu toate că în acest oraș stătea, încă dela sfârșitul veacului trecut, un episcop catolic, care luptă din răputeri pentru a ține în ascultare și pe Românii din provincia sa², cu toate că, în sfârșit, de Camillis, apostolul Unirii, izbutise a căpăta adeziunea preoților din jurul orașului și din tot Bihorul³. Nici întoarcerea, la 1736, către Unire a protopopului Gheorghe de Beiuș, a celui de Orade și a doi alți «arhidiaconi» nu aduse trecerea întregului Ținut la legea împărătească, și neo-uniții trebuiră să vadă cum supt ochii lor se adună la Hagymád, un sobor, al preoților ce nu voiau să se desfacă de Arad⁴. Se începură aici lupte, care aduseră odată primirea cu focuri de pușcă, trase asupra calului său, a episcopului pravoslavnic din Arad⁵.

Cu scrisori dela Sârbi, dela însuși Patriarhul Arsenie, se înfățișă deci, în clipa când Inochentie Klein trecea prin criza hotărâtoare, un călugăr, Visarion Sarai, «sihastrul», pe care satele românești din jurul Dobrei, apoi din al Devei și Orăștiei, în sfârșit Săliștea, îl primiră ca pe un Mântuitor din eresul pierzător de suflet al legii «nemțești». În sunete de clopote și încunjurat de păzitori înarmați, dintre ostașii sârbi ai graniței și dintre țărani, el trecu în voie dintr'un loc în altul, vorbind, între multe altele, cu și, mai ales, fără rost, de drumul greu la Ierusalim pe care-l face, la Ierusalimul credinței celei sigure și drepte. Purtă icoane prinse de comanac și spunea că adesea Maica Domnului i se arată pentru a-i da învățături și a-i face proorocii⁶. Guvernul se înspăimântă de urmările pe care putea să le aibă propaganda lui, și Sârbul, care vorbea însă foarte bine românește, oprit de a merge mai departe, perî de supt ochii

¹ *Ibid.*, p. 84, no. LXXIX.

² Ardeleanu, II, pp. 21-2.

³ *Ibid.*

⁴ Nilles, pp. 525-6. no. IV.

⁵ Ardeleanu, II, p. 25.

⁶ Nilles, p. 558 și urm.

acelor cari crezuseră că prin el își vor curăți sufletele de vina cea grea ce făcuseră ascultând pe preoții uniți și fiind de față la slujba lor¹.

Dar mișcarea pornise acum, și nu se putea opri așa de lesne ca drumul spre Ierusalim al călugărului sârbesc. Încă din 1741, negustorii sibiieni nu voiau să știe de preoții din Bungardul vecin, cari se plâng episcopului Inochentie: «cum am fi spurcați, așa ne țin, pentru că sântem uniiți»; făceau sfeștanie după ei și apoi liturghie, în acest lăcaș pe care-l credeau profanat². *Efemerul*, preotul companiei grecești, din Sibiu era un călugăr din Atos, care aducea din Țara-Românească deosebite cărți «schismatice» și era socotit că întetește lumea împotriva Unirii³. Săliștenii vecini erau priviți ca apărătorii cei mai îndârjiți ai ortodoxiei⁴, și călugării dela Porcești, la vamă, dela Arpașul făgărășan, dela Scoreiu sânt pârâți ca uneltitori primejdioși⁵. Și în alte locuri, starea de spirit va fi tot aceeași.

Plecarea lui Inochentie dădu astfel semnul unei adevărate răscoale cu caracter religios. Din Roma, el numise în locul lui Aaron, vicariul-general înlăturat pentru necredință, pe protopopul din Balomiri, Nicolae. Acesta privi Unirea ca o măsură politică numai, care se dovedise greșită. Silit de Guvern să plece, el trecu munții, și fu primit foarte bine de Grigore-Vodă Ghica, Domnul muntean, care-l făcu egumen la marea mănăstire din Argeș⁶. Fiind aproape de hotar, el nu pierdă niciun prilej ca să îndemne la luptă pe Arde-

---

¹ V. monografia pe care d. Gh. Bogdan-Duică a consacrat-o lui Visarion; 1896. Un fals «episcop pe Ierusalim» urmă apoi, venind din Moldova; Bunea, p. 172.

² *Studii și doc.*, XII, pp. 41-2, no. LXXVII.

³ *Ibid.*, pp. 52-3, no. XCIX.

⁴ Bunea, p. 194 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. 195.

⁶ Hurmuzaki, VI, p. 602.

lenii lui, și, pentru a lovi împotriva Unirii, el merse până la Petersburg, la Împărăteasa Elisaveta, care tot pe acest timp făcù din nou, cu cheltuiala ei, biserica Sf. Nicolae din Șchei¹, și care, aliată a Mariei-Terezei, interveni de fapt, prin ambasadorul ei, pentru a se opri orice prigonire a ortodoxilor, de aceiași lege cu dânsa.

Acum, în toate satele românești aproape, ȋeranii chemau pe «episcopul lor», despre care înțelegeau că suferă, cine știe pe unde, pentru dânsii. În zădar trimese Guvernul, pentru a-i liniști, pe episcopul de Muncaciu, Olșavschi, care fù primit solemn de Iezuiți la Cluj, în cele d'întăiu zile din anul 1746, merse la Mănăstur, fù salutat românește de un Iezuit ungur, făcù, împreună cu protopopul și o seamă de preoți, slujba Bobotezei, în sat și ținù chiar un sinod local². El prezidă mai târziu și un sinod de obște, care cerù privilegii pentru cler și întoarcerea lui Klein în dieceză³. Tinerii Români întorși dela Roma, unde învățaseră cu banii diecezei, Grigorie Maior, Caliane, Cotore, nu vedeau nici ei alt mijloc de a potoli tulburările. Când canceliștii Camerei mergeau prin sate cu asigurarea scrisă a Împărăteșei că nu e silit nimeni la schimbarea Unirii în lege «nemțească» ori a Neunirii în Unire⁴, nimeni nu voiă să-i creadă. Dacă în părțile Bistriței se cerea sătenilor să jure cele patru puncte, ei treceau în Moldova, precum din părțile Sibiiului, unde mai toate satele românești erau împotriva Unirii⁵, ori ale Sas-Sebeșului, lumea, îngrozită de zvonurile ce umblau, pribegia în Țara-Românească⁶. Dacă au-

¹ Pe lângă Sate și preoți, Stinghe, *Istoria besearicei Șcheailor*, I, p. 219.

² Nilles, pp. 572-3; Bunea, p. 193 și urm.

³ Bunea, pp. 245-6; *Apendicele I*.

⁴ Nilles, pp. 574-6; Sate și preoți, pp. 245-6.

⁵ Bunea, p. 200.

⁶ *Ibid.*

toritatea încercă să se amestece, gloatele îndrăznindu să lăvească pe cei ce luau apărarea preotului unit, ~~pus pe fugă~~¹.

De o înăbușire cu armele prin miliție nu putea să fie vorba: omul birnic eră scump pe atuncea, și i se iertau multe, chiar dacă eră numai un «Valah». Catanele fură încvartirate prin sate numai pentru pază și oprirea de turburări nouă. Dar oastea eră cerută aiurea: după mântuirea războiului pentru moștenire, trecură numai câțiva ani de liniște nesigură și apoi, la 1756, începă așa-numitul război de șapte ani. Ardealul trebuia potolit cu încetul, făcându-se și oarecare concesii, nefiind aceasta o vreme potrivită pentru asprime.

Căci de Unire se desfăcură acuma Brașovul și toată Țara Bârsei, cea mai mare parte din satele Secuimii, care-și luau antimise dela episcopii de Roman, Sibiiul, cu satele încunjurate — în frunte Siliștea și Rășinari —, Ținutul Sebeșului Săsesc, părțile Solnocului și Dobăcei², unele părți hățegane, în care preoții ascultau de egumenul-Vlădică din Silvas, care mănăstire veche eră unul din centrele revoluției religioase³, anume sate din părțile Bălgradului, înrăurite, de bună seamă, de călugării dela Rămeți, — în sfârșit granița toată, și, pe lângă dânsa, cele mai multe orașe, unde, prin avere și dibăcie, stăpâneau Grecii din Companie. Asigurările pe care le dădură în 1750-1 țeranii, supt înrăurirea convingătoare a miliției așezate prin casele lor — un fel de *dragonade* austriace în Ardeal, ca acelea pe care le întrebuiță Ludovic al XIV-lea, regele Franciei, împotriva calvinilor săi, aducând, nu convertirea, ci trecerea lor în Germania — nu pot aveă nicio însemnătate; peste puțină vreme așa-zișii întorși la Unire își făceau cruce cu groază la vederea

¹ Bunea, *passim*.

² Bunea, p. 203.

³ *Ibid.*, p. 217.

la vederea preotului unit și n'ar fi călcat pentru nimic în lume în biserica legii sprijinite de Cărmuire ¹.

CAP. III.

Întemeierea episcopilor neunite în Ardeal și la Oradea-Mare.

Încă dela 12 Iulie 1748, pentru a nu pierde cu totul pentru catolicism pe Românii din părțile Orăzii, Guvernul fusese silit a le da un episcop unit anume pentru dânșii, și fusese foarte bucuros că poate găsi pe un Macedonean care primise dogma romană, pe Meletie Covaciu, care fusese mai în urmă paroh la Dioszég; pentru a nu se mai creă o dieceză unită a Românilor, Meletie fu făcut episcop *in parvus*, de Tegèa, dându-i-se numai sarcina de a administra aceste locuri ². Va fi făcut și el ca și Klein noviciatul lui călugăr la Muncaciu, al cărui episcop îl și consacră la 50 ³. Se intitula «dinu mila lui Dumnezeu și Scaunului Apostolicescu arhieru sfintei Biserici Răsăritului Orezi-Mari și alți Biharū varmedi, Grecilor, Rumânilorū și Rușilor, i-proci» ⁴, dar, de fapt, încă din 1752-3 Orădenii li smulseră cea mai mare parte din noua sa dieceză ⁵; Sinesie călătorise cu oaste de neamul său, care ajută să-i deă un prestigiu deosebit și o nebiruită putere de convertire. Comisiunea trimisă de Curte găsi că numai opt sate mai vreau să știe de Meletie. Silințele lui la Viena de a-și căpăta o bună organizare a diecezei rămaseră zădarnice: între ortodoxia cuceritoare a lui Sinesie și între bănuitorul și exclusivistul cato-

¹ Cf. Bunea, pp. 255-6.

² Cf. Nilles. p. 603 și urm.

³ Ardeleanu, l. c.

⁴ *Studii și doc.*, XII, p. 295, no. 1.

⁵ Ardeleanu, l. c.

licism al episcopului latin de Oradea-Mare nu se află loc pentru dânsul. La moartea lui Meletie, în 1770, Roma nici nu voi să-i dea un urmaș. Se numi doar, la 5 Novembre 1775, un sufragane român al singurului episcop ce putea fi în Orade, cel romano-catolic, și acest sufragane, Moise Dragoș,— sau, fiind nemeș, Dragoși,— din Turda, fost paroh în orașul unde avea acum puterea episcopală, căpătă în sfârșit, la Novembre 1777, situația nouă de episcop unit al Orăzii¹; el fu sfințit de noul episcop ardelean, care venise după Klein și după fostul vicariu Aron, Grigore Maior, tânărul teolog din anii 1750. Bine dăruită cu venituri,— Împărăteasa-i dădă întinsul și mănăstirea domeniului al Beiușului —, episcopia cea nouă ajunsese cea mai bogată din câte le aveau Românii de orice confesiune.

Încă din 1751, anul renunțării lui Klein, umblă printre Români o scrisoare neiscălită, care-i îndemnă să-și ceară episcop neunit, adevărat ortodox. «Din toate satele să mergeți la guvernator și să răspundeți că nu voiți să aveți episcop unit», și le se spuneă anume că, dacă nu vreau să ajungă «Nemți», trebuie să-și ceară un episcop dela Carlovăț, vatra pravoslavniciei celei mai adevărate. Dacă strâng un galben de fiecare sat și nu merg cu «mâna goală», fie siguri că vor izbândi². Poate că scrisoarea, care vorbește de stăruinți la «cușa Împăratului», venia dela Trimeșii la Viena ai neuniților din Scaunele Sibiiului, Miercurii, Sebeșului Săsesc, Orăștiei și Dobrei, cari plecaseră la Împărăție în 1749³.

Deocamdată nu putea fi vorba de îndestularea unei cereri așa de îndrăznețe. Dar războiul, greul războiu pe care-l purtă Împărăteasa, făcu minunea de a căpătă Românilor neuniți un Vlădică. Încă din 1759, după recomandăția lui

¹ Ardeleanu, *l. c.*

² Nilles, pp. 601-2; Ardeleanu, *l. c.*, pp. 101-2.

³ Bunea, p. 250.

Kaunitz însuși, a marelui ministru austriac, se dădă grija păstoririi acestor oi rătăcite unui păstor de încredere, care nu le putea aduce înapoi la vechea turmă, dar trebuia să le împiedece de a se risipi prin vecini. Această grea misiune se încredință lui Dionisie Novacovici, episcopul Budei și al Câmpilor Mohaciului, care ajunsese astfel, nu Vlădică al Ardealului, ci numai Vlădică în Ardeal¹.

Instalarea lui Dionisie, căruia nu i se putea da măcar o reședință, nici atribul venituri, ar mai fi zăbovit, dacă, din satele românești, hotărâte a-și păstra legea veche, n'ar fi răsărit «sfinți» de felul lui Visarion Sarai, pe care poporul, ce ridicase cruci în amintirea lui, la margenea drumurilor pe unde trecuse, nu-l uitase încă. Astfel preotul Ioan Molnar începuse să predice la un bălcin, în versuri improvizate². Iar peste puțin, în 1760, conducerea mișcării o luă un alt preot îmbrăcat în haine țărănești, ducând cu el o falsă carte împărătească «pentru alungarea preoților uniți, având în juru-i strajă și după dânsul un alaiu potrivit cu sfîntenia». Episcopul cel nou al uniților, ales în 1752, fugi din Sibiiu înaintea țăranilor răsculați, cari-l amenințară și în Blaj³. Preotul răsculat, Sofronie, avea fără îndoială și el legături cu Sărbii, și se zicea: «vicarăș al Sfinției Sale dela Carloveț»⁴. Puterea duhovnicească a fanaticului, care nu era lipsit de oarecare șarlatanie naivă, ajunsese așa de mare în tot Ardealul, încât Curtea trimese, în 1761, pe generalul Buccow, ca să facă pace. La 6 April, Românii din Sibiiu îi cerură un episcop, ori măcar alipirea bisericească a Ardealului la Carlovăț, neîndrăznind să pomenească numele Râmnicului, care se afla în țară străină, «la Turci», iar

¹ Hurmuzaki, *Doc.*, VII, pp. 19-20, no. XVIII; *Fragm.*, II, p. 159 și urm.

² Petru Maior. *Ist. bisericească*, p. 111 și urm.

³ *Sate și preoți*, pp. 252-3. Cf. mai ales Bunea, *Petru Paul Aaron*, Blaj, 1902.

⁴ *Studii și doc.*, IV, pp. 86-7, no. LXXXII.

Încă din ¹⁰/₂₁ Mart, Sofronie ştia că s'a dat voie de viaţă în ortodoxie pentru Românii în Ardeal şi că «maica» Împărăteasa a trimis şi un «arhiereu pravoslavnic»¹. Cereă însă, cu acest prilej, pentru popii pravoslavnici, acele privilegii care nu se aduceau la îndeplinire pentru preoţii uniţi, ai legii pe care o voiă şi eră gata oricând să o apere Împărătia. Căpătă numai asigurarea că preoţii, dându-şi «porția» domnului de pământ, ca mai înainte, vor fi scutiți, *poate*, de «darea pe cap», şi înştiințarea că *Budamul* le-a fost dat de Vlădica şi trebuie să-l asculte. Cu o proclamație *ultimă* în acest sens, cu o audiență la generalul şi cu daruri *din partea* acestuia, se mântuie cariera celui care iscălia acum numai «popa Sofronie de rit grecesc, neunit, din Zlatna, după *orânduirea* bisericii Ierusalimului»². Temându-se de urmările faptelor sale, el trecu în Țara-Românească, la Râmnic şi apoi la Argeşul lui Balomir³, pe când «norodul» îl aştepta încă multă vreme «cu drag»⁴. La 11 Iunie, Dionisie eră prezintat solemn la Braşov, cu miliție şi ospăt, în biserica Sf. Nicolae, cea înoită de Împărăteasa Rusiei⁵.

Încă dela 28 Decembrie 1761 avem o scrisoare către acest nou Vlădică din partea lui Grigorie de Râmnic, urmaşul lui Climent — dela 8 Maiu 1749 —, care episcop oltăru li zice: «pururea întru Hristos frate dorit», îi vorbeşte de «datoriia cea frăţească şi unirea credinții şi a dragostii», de episcopia sa, dela Împărăteasa, asupra «neamului rumâncu neunit lăcuitori Tranzilvaniei», de «bunele tocmiri» ce a făcut, şi-i trimete două exemplare dintr'o carte cu «biografiile arhierieilor şi Împăraților» sârbi, tipărită la el, în Râmnic, de alt «frate» sârb, Sinesie din Arad, *deşmanul* cel mare al Unirii. Grigorie cere să i se ierte *hirotonisirea*

¹ *Sate şi preoți*, p. 254 şi urm.

² *Ibid.*, p. 261, nota 1.

³ *Studii şi doc.*, IV, pp. 93-4, no. LXXXVII.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Sate şi preoți*, p. 261.

fiului unui vechiu prieten al său din Răşinari şi dădea astfel asigurarea că de acum înainte — odată ce Ardealul are un episcop ortodox — el nu se va mai amesteca în hirotonii pe acolo, al căror drept îl are Dionisie singur¹. În 1763, Grigorie mai stăruie pe lângă vecinul său pentru un Bălgrădean care fusese şi până la «răposata întru fericire Elisavet Petrovna, marea Împărăteasă a toatei Rosii», Nicodim², ajuns egumen al Bistriţei³.

Pe acel timp Guvernul, oprind cu groaznice ameninţări emigrarea peste munţi, luă cele mai aspre măsuri împotriva vechilor tovarăşi ai lui Sofronie, ca protopopul Simion din Bălgrad, învinuit că a dat de veste apropiata întoarcere a tulburătorului, cu Tatari. Se îndârji prigonirea celor cari mai aveau legături cu Românii de dincoace sau cu călugării ale căror mănăstiri fuseseră date jos fără cruţare, iar ei, în cea mai mare parte, aruncaţi peste hotare. Cu durere şi mânie cei dela Râmeţi spuneau în pisania lăcaşului lor că «d'întâi au fost zugrăvit... în zilele lui Matiaş Crai, vă leatu 6879 [1486-7]» şi însemnau pe o carte bisericească munteană, pe care ştiură să o ascundă: «cândă au stricatū necredincioşii mănăstirea dela Râmeţi şi cea dela Geoagiu, la ani 1762, în Avgustū 23, într'o zi Sâmbătă, spre perirea lorū»⁴. La Prislop, la Silvaş, mănăstire pe care Petru Pavel Aaron o ajutase şi sprijinise până în 1759 chiar — când se dărâmă chiliile, izgonindu-se călugării, cari fug la Sibiiu, — unul din ei plânge sfârşitul vestitei obşti, care dăduse Ardealului pe cel d'întâiu Mitropolit, şi înfierează în actul Unirii partea lui în adevăr dăunătoare:

...Să se răsnească
De fraţii din Țara-Românească
Și din Țara Moldovenească, —

¹ *Studii și doc.*, IV, pp. 87-9, no. LXXXIII.

² *Ibid.*, pp. 90-1.

³ *Sate și preoți*, p. 268, nota 2.

⁴ *Studii și doc.*, XIII, pp. 158-9, no. 10.

frați cari, din nenorocire, nu sânt destul de tari ca să oprească asemenea jafuri profane :

Am așteptat să vie de peste munte,
Fiii mei români, să ne ajute,
Dar țeara lor eră cotropită,
De Turci și de Greci jăfuită ¹.

CAP. IV.

Noua tipografie a Bisericii unite.

Se poruncise și oprirea totală a cărților românești de slujbă. În sfârșit tipografia, atât de mult timp așteptată și pregătită, se orândui la Blaj, în rândul întâiu pentru ca preoțimea unită să nu mai trebuiască a alerga la tipări-turile pline de eresuri și însuflețite de spiritul shismeii ale Vlădicilor noștri. La 1747 încă, tipografia putea să lucreze, în mănăstirea Sf. Troițe, și un meșter muntean, Dimitrie Pandovici, dădea în tipar porunca prin care se opriau banii turcești ². La 1750 se publică aici «Floarea Adevărului», o carte de polemică adunată de însuși episcopul și călugării din jurul său, pentru a lovi în dușmanii dogmei și ai Bisericii sale, părând totuși că propovăduiește numai «pacea și dragostea de obște» ³. La 1753, tot pentru luminarea credincioșilor, Aaron tipăriă un Catehism, care ieșii din nou supt titlul de *Învățătura creștinească* la 1756, iar în 1757 și latinește, cu dedicații către mari dregători influenți ai Ardealului. În același an 1753 se dădea și cea d'întăiu carte de slujbă, *Strastnicul*, care nu fusese tipărită încă dincoace

¹ Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea, II, pp. 158-61. — Pentru distrugerea mănăstirilor, Bunea, o. ult. cit. Pentru a celor din Plosca și Gioagiu, care aveau și școli, v. Sate și preoți, p. 274.

² Studii și doc., XII, p. 46, no. xci.

³ Bibl. Rom., II, p. 113. E pomenită și în plângerea călugărului din Prislop; Buciumul, I.

(reeditat la 1773). *Liturghiile* blăjene sânt din 1756 (retipărite, cu adaus, la 1775), iar *Molitvenicul*, lucrat, de un fugar din Oltenia, Ioan Râmniceanul, din 1757. *Acaftistul* din 1763 (reeditat la 1774), *Psaltirea*, din 1764 (nouă ediție la 1780), *Evanghelia*, din 1765 (retipărită la 1776); *Polustavul* iese a patra oară în 1773. O ciudată *Cazanie* cu litere latine și ortografie ungurească, tradusă pentru «consiliarița» Margareta Tomeian și tipărită de David Birò Piaristul, e din 1769¹. Atanasie Rednic, urmașul, dela 1764, al lui Aaron, avea la îndemână pe Sandu Ierimia tipograful ieșean și pe Petru Popovici Râmniceanul. Urmeazul *Orologhiul* din 1766 (a cincea ediție, 1778), *Apostolul* din 1767, *Catavasierul* din 1769 (retipărit la 1777). Tocmai la capăt apare *Octoiul* din 1770. *Triodul* nu s'a dat.

La 1777 Grigorie Maior, episcop din 1772, publică *Arhieraticon*, tradus din grecește, «slujba arhierască», într'o cârtică de 44 de pagini, — noutate între cărțile de slujbă ale Românilor. Un Sibian, Petru, lucră în 1759 la *Păstoriceasca datorie*, o enciclică a episcopului, în cuprins însă de 159 de pagini, pe care o întregiă, la 1760, el însuși, prin *Păstoriceasca poslanie* sau *Dogmatica învățătură*, răzimată pe cunoașterea unui mare număr din cărțile sfinte și bisericești, tipărite mai de mult, ale Românilor; iar Cotore, acum «vicarius», prin *Cartea pastorală* din același an. Pe această cale se urmează și mai departe², dându-se la 1761, în latinește și românește, «Adevărata mângâiere» (*Epistola consolatoria*), iar la 1762, iarăși în cele două limbi, o scriere a episcopului despre «Săborul dela Florenția», al vechii Uniri din 1439, iar operele lui Ioan Damaschin — privit ca sprijinitor al dogmei catolice — iese la 1763, numai în limba latină. Seria se încheie atunci: niciunul dintre episcopii următori nu mai dau asemenea

¹ Cf. *Bibl. Rom.*, II, pp. 191-2. Retipărire, Buda, 1799.

² Pentru o închinare latină a tipografilor către episcop, v. *Studii și doc.*, XII, pp. 40-1; *Bibl. Rom.*, II, pp. 153-4.

opere de teologie și învățătură înaltă¹, până la Vlădica Bob, în 1784.

Cum se vede, pentru lucrul cărților liturgice, cu ajutorul meșterilor de tipografie dela noi din țară și pe temeiul traducerilor făcute de Damaschin al Râmnicului, i-a trebuit noii Biserici unite nu mai puțin de douăzeci de ani, în trei episcopate ce se urmează. Ceia ce pornise Aaron, întemeietorul mănăstirii Sf. Treime, al mănăstirii sale proprii, al școlii de preoție și pentru popor, al școlilor mai înalte — în 1754², fu continuat de Rednic și mântuit abia de Grigorie Maior. Certele ce izbucniră după moartea lui Aaron, când unii voiau pe Klein, adus înapoi din Roma, iar alții pe Maior, cu care alesul Rednic avu neconținut de lucru, neînțelegerea veșnică a acestuia — al doilea Atanasie — cu călugării-canonici din mănăstirea sa, retragerea lui, silită de Guvern, în 1782, rivalitatea între Scaunul din Blaj și cel din Oradea, unde nici Dragoși, nici urmașul său, fostul vicariu ardelean Ignatie Darabant (dela 1788), nu ajutară nici la întărirea Unirii, nici la înzestrarea Bisericii unite, care se feriă de orice atingere a shismaticilor din Principate, cu cărțile trebuitoare slujbei. Până la isprăvirea acestei lucrări întregi, clericii ardeleni uniți trebuiră să se îndrepte tot la obișnuitele tipărituri muntene, oricât de mult le-ar fi oprit Cărmuirea. Le întâlnim pe acestea tot așa de adesea în bisericile de peste munți, ba chiar mai adesea decât edițiile blăjene incuviințate de Vlădică și «cei mari» și cercetate de aproape, în ce privește dogma, de teologul care se păstră în preajma episcopilor până la desființarea Ordinului Iezuiților.

Cât privește pe Novacovici, un episcop ca el, necunosător de limbă, de țară, de oameni, dezgustat de o situație care-l făcea să rezideze într-o casuță țărănească din Răși-

¹ Scurte răspunsuri despre Unire, în 1780; *Bibl. Rom.*, II, p. 253, no. 431.

² *Ist. lit. rom.*, II, p. 69.

nari ¹, să primească jignirile lui Aron unitul și să-și audă, fiind Sârb, *Raț*, porecle ca acelea de «rață» și «rățoiu»; un om bătrân și bolnav, lipsit de autoritate, îngrozit de halul moral al unui cler ce se ținea de bătași și petreceri, și de furia ce făcea să se ciocnească neconținut neuniții săi, cari-i cereau scutul, și uniții, pe cari din porunca Guvernului eră dator să-i crute, să-i curtenească și lingusească, — n'avea răgaz nici bani, nici voie, și nici priceperea să lucreze cărți. Secretariul său cel d'întăiu a fost Vasile Mirolub, Sârb care știă românește, și aducea cărțile din Râmnic, deși nu le plătia ²; urmașul lui e acum Brașoveanul Dimitrie Eustatievici. E fiul preotului Eustatie dela Brașov ³, scriitor, crescut în Chiev, în cea mai strictă ortodoxie, traducătorul «Îndreptării păcătoșului», care se tipări cu cheltuiala episcopului de Timișoara, și pentru credincioșii din dieceza aceuia, la Iași; avem dela acest harnic prelucrător o sumă de lucrări de caracter religios și moral, «Economia lui Florin cel mare», o parte din Analele lui Baronius, tălmăcite de preotul brașovean Ștefan, «Izvoadele pentru lucruri de obște și de chilin, în scrisori de multe chipuri». E și alcătuitorul unei gramatice românești, cerută de Constantin Mavrocordat, Domnul muntean; e apoi îndemnătorul unui Radu Tempea, unui Radu Duma și altor dascăli și cărturari bisericești ai Brașovului. A stat toată viața lui în cele mai strânse legături cu Rusia, în care el învățase școala lui Petru Movilă, «Academia Moghilă-Zoborostiană», și cu Țara-Românească, de unde vor fi intrat slobode toate cărțile ⁴. Vedem pe dascălul din Bălgrad, Ion, mergând peste hotar, după cărți, la Munteni, în 1763 ⁵, pe preotul Isaia din Apoldul-Mic, făcând același drum pentru același scop, pe tipograful Dimitrie Lăcătuș, un Ardelean, viind din București cu Evangheliile, Molitvenice, Ca-

¹ V. *Neamul românesc în Ardeal și Țara-Ungurească*, p. 181.

² *Studii și doc.*, IV, p. 91, no. LXXXV.

³ V. *Brașovul și Românii*, tabla.

⁴ *Ist., lit., rom.*, II, p. 271 și urm.; *Brașovul și Românii*, p. 318.

⁵ *Studii și doc.*, IV, pp. 93-4, no. LXXXVII.

tavasiere, Ceasloave, ba chiar cu exemplare din noua ediție românească a lui Simion de Tesalonic, pentru desfacere ¹.

Cu toate că Sărbii dela Carloviț și cei dela Arad râvniau încă la Biserica neunită din Ardeal, viind episcopii lor până la Hălmagiu pentru a smomi, cu toate că împărțiau antimise ale «vicariusului» lor Sofronie ², care se află în 1769 lângă Rușii ce intraseră în București și mai trăi încă până după 1774 ³,—Ardealul rămase alipit, în cea ce privește pe Neuniți, de episcopia sârbească a Budei, și, după moartea lui Dionisie Novacovici, alt Sărb, Ghedeon Nichitici, luă, la 1783, și grija satelor ardelenene ce se țineau de ortodoxie: o bună parte dintre preoți, — și acel din Bălgrad ⁴—, se slăvesc și supt acesta în Țara-Românească. Și supt el, ca și până atunci, supt înaintașul său, bisericile întrebuințau și mai departe cărțile ieșite de supt teascurile din Râmnic, București și Iași.

Până la începerea unei ere nouă în viața bisericească a Românilor, către sfârșitul veacului, prin mișcarea de îndreptare a Putnenilor, prin marea mișcare de înnoire a Paisienilor, prin mântuitoarea răspândire a ideilor din școala ardelenă, — aceste cărți reprezintă partea cea mai interesantă din cele ce se cuprind în viața deosebitelor Biserici ce au în seama lor grija duhovnicească a neamului.

---

¹ *Sate și preoți*, p. 267 și nota 2.

² *Ibid.*, p. 274 și urm.

³ *Gen. Cant.*, pp. 160, 177; Hermann, *l. c.*, p. 257 și urm.; *Sate și preoți*, pp. 282-3.

⁴ *Studii și doc.*, XIII, p. 33.

PARTEA A VI-a.

**BISERICA DIN PRINCIPATE
ÎN
ERA RĂZBOAIELOR RUSO-TURCEȘTI.**

CAP. I.

Biserica munteană în epoca Mitropolitului Grigorie.

În ce privește Biserica principatului muntean, ea nu se vîrte în altă privință decât în a publicațiilor. În Bucu-
politul Neofit, care a scris un tratat despre mi-
tre Constantin-Vodă Mavrocordat și a redactat vizi-
e pastorale din 1746-7, ultima în grecește¹, își
tu în liniște păstoria și lasă ca urmaș al său pe alt
laret². Numai la 28 Iulie 1760, un Român, Gri-
fost eclesiarh al Mitropoliei și episcop al Mirelor (în
, ieă Scaunul Ungrovlahiei, — om fără multă cărtu-
desi învățase la școala grecească împreună cu Da-
te³, dar cuminte și evlavios⁴. Avu și o parte în viața po-
a țerii, dar numai ca membru fără însemnătate al
urilor, fie că se ducea în Rusia cu cererile boierimii
ului, în 1770, ori că mergea în Ardeal să ceară a se
t înapoi la tatăl lor beizadelele fugare⁵. Eră un om
uri bune și simple: îi plăceau cronicile și, spune

---

¹ . *ort.*, II-III, XIV, p. 654 și urm.; 718 și urm.; Paṣadopoulos-
, 'Isp. B6λ., IV, p. 89.

² *I.*, III, p. 373; *Bis. ort.*, XV, pp. 263-4.

³ *Cron. greci*, p. 113.

⁴ p. 500: «ein ungelehrter, sehr alter, aber ehrwürdiger

P

⁵ piu, *Tezaur*, II, p. 288; Hurmuzaki, *Doc.*, VII, pp.

⁶ ; *Izmente*, V, p. 446 și urm.

la 1785, eclisiarhul său, «la masă, în loc de vorbe, poftiia cetanie»¹.

Începută într'un războiu, Cărmuirea lui Grigorie se mântuie în altul. La șese ceasuri de seară din 18 Septembrie 1787², el se stânge, și, în ziua de 9 Octombrie, Cozma de Buzău, arhiereu de moda veche³, îi ieă locul, prin alegere și cu obișnuita întărire din partea Patriarhului de Constantinopol. În cursul unui al treilea războiu, Cozma moare, la 12-3 Septembrie 1792⁴, și, la 23 din aceeași lună, Filaret, de Mire⁵, apoi de Râmnic, vicariu al Ungrovlahiei în 1775⁶, om sfânt, care cerea lumii să cânte «catavasi și irmoase, iară nu cântece curvești și drăcești»⁷, Grec, trece în locul lui,—înlăturând pe ucenicul lui Grigorie, Grigorie al Sidei,—în împrejurările obișnuite⁸.

Stătut abia un an; primise în Oltenia cu toată cinstea pe generalul austriac Enzenberg, ca să-și răzbune că Mavrogheni, Domnul de același neam cu dânsul, căruia Turcii îi dăduseră țara pe mână în acești ani de primejdie pentru stăpânirea lor la Dunăre, îi luase cu sila prea mulți bani, și-l surghiunise la Craiova⁹. Bănuit de Domnul, foarte credincios Turcilor, pe care-l căpătă Principatul muntean la începutul anului 1793, Alexandru Moruzi, Filaret al II-lea demisionează în Septembrie 1793, făcând loc lui Dosofteiu Filitis din Ianina,—fost egumen în București, la mănăstirea Sf. Ioan¹⁰, și episcop,

¹ *Ist. lit. rom.*, I. p. 522 și nota 3.

² Melchisedec, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, vol. V, pp. 148-9; *Buciumul*, I, p. 144.

³ La Buzău dela 4 Septembrie 1764, după ce fusese protosinghel la Mitropolie; Cipariu, *Acte și Fragmente*, p. 226 și urm.; *Cond. Sfântă*, p. 239 și urm.

⁴ *Ist. lit. rom.*, II, pp. 370-1.

⁵ *Cond. sfântă*, pp. 225-6.

⁶ Sulzer, III, pp. 499-501; *Cond. Sfântă*, p. 229.

⁷ *Bibl. Rom.*, II, p. 177, no. 355.

⁸ V. articolul meu despre dânsul, în *Conv. lit.* pe 1901.

⁹ *Ist. lit. rom.*, II, p. 370.

¹⁰ Cipariu, *l. c.*; *Cond. Sfântă*, p. 249.

dela 11 Octombrie 1787, în eparhia Buzăului, — ales la 11 Octombrie, — și lăsând acestuia o mare datorie¹.

O rudă a lui Dosofteiu, care scrie numai grecește, în toate scrisorile lui, Costandie, îi urmase la Buzău². Cum vom vedea, prin Partenie de Râmnic, și a treia dieceză a Țerii-Românești o avea la această dată un Grec.

Râmnicul păstrase însă mai bine până atunci datina Vlădicilor români, la cari ținea boierimea olteană. Când Climent își lăsă cărja, prin actul de «paretesis» din 8 Maiu 1749, pentru a se face schivnicul Cozma, — ucenicul său, deci alt cleric din școala lui Damaschin, Grigorie, egumenul Coziei, viitorul Mitropolit, fiu al lui Gheorghită Socoteanu —, îi ieă locul³.

A fost, nu numai un bun Român, scriind numai românește și bucuros să dea neamului său cât mai multe cărți pe care să le înțeleagă, dar și unul dintre cei din urmă arhieriei cari încercară, luptând împotriva Grecilor, a căror putere se măria neconținut în conducerea Domniei, dacă un în cârmuirea Țerii, să dea Bisericii rolul politic pe care-l avuse odinioară. Supt Constantin Racoviță, Român numai cu numele, el se înțelese pentru o acțiune de opoziție cu bătrânii boieri de țară Constantin Dudescu și Barbu Văcărescu și, în fruntea boierilor Craiovei, el merse cu pâra până la Adrianopol. Grigorie smulse astfel lui Racoviță concesiile întinse: gonirea episcopului Domniei, Postelnicul Geanet, și a altor sfătuitori nesuferiți boierimii românești, trimeterea la Constantinopol, fie și în locul, ce îngăduia mare înrăurire, de capuchehaie, a vestitului Stavarachi, cumnatul lui Geanet; numirea a doi boieri români pe lângă acest reprezentant al Domnului și despărțirea între Vistieria Țerii și a Domnului, care trebuia să conziste numai din vămi, ocne și un vârsământ de 3.000 de pungi pe an.

¹ *Ist. lit. rom.*, II, p. 371.

² La 18 Octombrie; aceleași izvoare.

³ *Istoria eparchiei Râmnicului*, p. 141.

În același timp, se prevede și scoaterea Mitropolitului Filaret, ca unul ce eră străin — se imitau deci împrejurările moldovenesti din 1750, — și punerea în loc a lui Grigorie însuși. O solie, alcătuită din Mihai Cantacuzino, viitorul Ban, general rus și scriitor, și din episcopul mănăstirii și spitalului Sf. Pantelimon, Sandu Bucșănescu, merse la Adrianopol ca să roage de întoarcere pe părășii Domniei¹. Când însă Racoviță, sprijinit pe puterea lui Constantin Brâncoveanu Spătarul, căpătă dela Turci trimeterea în fiare a lui Bucșănescu, rămas capuchehaie pe lângă Poartă, și firman pentru prinderea și surgunirea la Famagusta Ciprului a Văcăreștilor², Grigorie avu să sufere pentru fapta sa îndrăzneată, pe care de acum înainte niciun episcop nu eră s'o mai încerce. La 23 August 1755 îl vedem scriind egumenului de Hurez, alt boier, cu sufletul tot așa de războinic, Dionisie Bălăcescu, pentru a-i spune că-și «așteaptă și nădăjduiește dinu zi în zi mântuirea» și a se ruga de o intervenție, «cu boiarii, cu preoții, cu neguțătorii», pe lângă Domn, Divanul său și Brâncoveanu în deosebi, ca să fie iertat, și să poată «veni la locul său», fie și plătind încă odată cât i s'a luat și dând chizeși pe rugători pentru scoaterea lui din cine știe ce mănăstire de surgun; «de acum înainte», adaugă el, cu cerbicia înfrântă, «nu voru mai fi ceale ce au fostu până acură de spre partea noastră, ci vomu fi cu totulusi totu alu Măriei Sale credinciosu și cu dreptate»³.

Scăpând din această urgie, Grigorie se îngrijește numai de lucrurile eparhiei și de facerea bisericilor. Mihail, egumen de Cozia, nepotul lui Teodosie Mitropolitul, prefăcuse la 1737 biserica din 1681 a acestuia; negustori din Sibiu înoiseră încă dela 1747 biserica Maicii Domnului din Râmnic; alți negustori ardeleni făcură mai târziu, cu ajutorul lui Gri-

¹ *Gen. Cant.*, p. 124 și urm.

² *Ibid.*

³ *Studii și doc.*, XIV, pp. xxix-xxx.

gorie, acum mazi, biserica Tuturor Sfinților (1762-4), și acesta singur zidise din temelie la 1750-1, strălucitul paraclis al episcopiei, — când biserica episcopală chiar o făcuse din nou, în bun stil de țară, ce nu se mai poate recunoaște acum, în zidirea nouă din vreme a lui Vodă Știrbei, înaintașul și părintele său duhovnicesc, Climent, care e și ctitorul bolniței. Grigorie prefăcù în episcopie, reparând-o fără îndoială, biserica Sf. Dumitru din Craiova, azi înlocuită prin alta, — biserică în care așază reședința sa ¹. Bolnav și bătrân, el părăsește de bună voie Scaunul său, la 21 Maiu 1764 — însă tot într-o Domnie a lui Constantin Racoviță, și fiind așa de puțin obosit și nedestoinic, încât la 26 Iulie 1770 fu pus de Manoli-Vodă Gianl ² Mitropolit al Ungrovlahiei, în locul celuiualt Grigorie, care trecuse încă dela început de partea Rușilor și se află fugar, ca și al Buzăului, Cozma ³. Față de Grecii din București, cari aclamau pe Muscali, Grigorie, reprezentând politica românească a Oltenilor, primiă mai bine, supt un Domn ce fusese boier al Craiovei, stăpânirea turcească. Fugi odată cu Domnul său la sfârșitul anului, dar nu trebuie să uităm că puterea lui Manoli-Vodă ținù în județele oltene și până în Octombrie 1771. Acela ce, adăpostit în schitul de munte al Sărăcineștilor, eră numit une ori «Vlădica Sărăcinescul», putù să iscălească de aici înainte «proin Mitropolit». Murind la 28 Decembre 1777, noaptea, el fu înmormântat în tinda Episcopiei, într-o vreme când cărja o ținea un arhieru de însemnătatea lui Chesarie ⁴.

Tot un continuator al școlii lui Damaschin, Partenie, eclisiarhul lui Grigorie în zilele grele de prigonire, traducător al Liturghiei Sf. Iacov, din grecește ⁵, și al Slujbei

¹ *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 143. Pentru celelalte, v. *Inscripții*, II.

² Cf. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 226 și urm.

³ *Condica Sfântă*, pp. 179-80, 192-3; cf. G. Lahovari, în *Conv. lit.*, XXVI, pp. 1068-71.

⁴ *Bis. ort.*, XXVIII, p. 1146.

⁵ *Ibid.*, XXVI, p. 221.

Sf. Nicodim, Partenie egumenul dela Tismana, birul pe cei din Cozia și Bistrița și se alese episcop în 1764¹. El nu mai trăia în 1770², când se spune³ că Grigorie n'a putut fi hirotonisit îndată, din cauza fugii lui Cozma de Buzău și a morții lui Partenie.

CAP. II.

Noua epocă de tipărituri românești: episcopul Chesarie de Râmnic.

Chesarie, noul episcop, fù pus de Ruși după licheierea Domniei lui Manoli Gianî. Deși unui frate al său i se zicea Halepliu, State Halepliu⁴, Chesarie e numit «Românul», de către Daponte, cunoscătorul cel mai bun al întregului cler contemporan. Învățase la București, în școala grecească, pe atunci condusă de Alexandru Turnavitul, adecă Târnoveanul, Grec din Bulgaria († 1761)⁵, și se călugări la Mitropolie, rămâind pe lângă Mitropolitul Filaret Michailtzi, Zantiotul, iar apoi pe lângă Grigorie al II-lea⁶. Ajunse protosinghel, apoi arhimandrit, întovărăși pe Grigorie în călătoria de închinare la Petersburg, și, după o lungă vacanță a Scaunului râmnicean, ajunse vicariu, prin voința Rușilor, la Râmnic, la 26 Decembre 1771⁷, iar episcop de fapt numai la 26 Decembre 1773, mulțămită tot lui Rumiențov, generalisimul împărătesc⁸. Cunoscător de grecește, latinește,

¹ *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 146.

² Cf. *ibid.*, pp. 148-9.

³ Cipariu, *l. c.*

⁴ D. Petrescu, frate al prefectului Poliției din București, mi-a comunicat că d-sa, rudă a lui Chesarie, are actele familiei și că în loc de Stan e a se ceti: State.

⁵ Erbiceanu, *Cron. Greci*, p. xxvii.

⁶ *Ibid.*, p. 114.

⁷ Cf. *Bis. ort.*, XV, pp. 263, 602.

⁸ *Cond. Sfântă*, pp. 194-5.

frânzuzește, bun cuvântător, autor al unei scrieri despre războiul în care fusese amestecat,— cartea ar fi fost parafrazată de dascălul-călugăr ieșean Ambrosie Pamperis¹; tipăritor de cărți— a dat la Veneția o ediție a lui Grigore Dialogul, tradus în aplă de Daponte²—; miluitor cu 150 de pungi al tuturor săracilor, e o figură în adevăr luminoasă, și avea dreptate acel simplu negustor care-i pomenia, la începutul anului 1780, moartea în București, cu aceste cuvinte: «Cât va stă Țara-Rum[ă]nească, arhiereu ca Chesarie nu va mai dobândi»³. Marele tipăritor din Râmnic dădă un așa de puternic avânt cultural episcopiei sale, încât fură siliți să-l urmeze și cei doi Greci cari-l moșteniră prin voința lui Alexandru Ipsilanti și a lui Mihai-Vodă Suțu, Filaret, fost de Miralichia (Mart 1780), și Nectarie Moraitul, fost armandrit al acestuia (Octombre 1792)⁴.

În acest timp, teascurile din Râmnic și București se întrec dând la lumină nouă ediții din cărțile de slujbă. Întăiu se lucrează numai la Râmnic, mulțămită lui Grigorie Socoteanu. Preotul Constantin Atanasievici, tipograful cunoscut din zilele lui Climent, și apoi urmașul său, Constantin Mihailovici preotul, dau din nou *Antologhiul* (1752; reeditat apoi de Partenie la 1766), *Catavasieriul* (1753), *Ceaslovul* (1753), *Liturghiile* (1759; ediție nouă, supt Partenie, la 1767); *Molitvenicul* (1758; ed. 2-a, 1768), *Octoiul* (1763), *Psaltirea* (1751; retipărită la 1764, «totu în stihuri, pentru mai lesne cetitoriului și înțeleagerea deplină»), *Triodul* (1761), iar *Penticostariul* numai în 1767. Pe lângă acestea,

¹ *Ist. lit. rom.*, I, p. 525.

² Posed un exemplar din această rarisimă carte (1780). Prefața cuprinde laude pentru Chesarie.

³ Furnică, *Din istoria comerțului la Români*, București, 1908, p. 105 și urm. De acolo se vede că o soră a lui Chesarie eră soția lui Șerban Otetelișanu.

⁴ Greci erau, la Buzău, cei doi Filitis, dela mutarea lui Cozma în Scaunul metropolitan.

lăsându-se multe «slujbe» de sfinți ce așteptau netipărite¹, se tipări în românește, pentru întâiași dată, după tipăritura slavonă din vremea Brâncoveanului, Slujba Sf. Grigorie Decapolitul, ale cărui moaște se păstrau la Bistrița, — și deci slujba sfântului de hram începî a se face românește acolo; o Slujbă a Sf. Nicodim de Tismana se dădî pentru același scop la 1767, de episcopul Partenie, care fusese egumen acolo². O gramatică slavonă din 1755 nu e retipărirea celei a lui Antim, ci o carte nouă, comandată de Patriarhul sârb din Carlovăț, precum același Patriarh și Sinesie al Aradului publică la Râmnic în 1761 o «Pravilă de rugăciuni», în limba lor, cu un cuprins curat național, dându-se numai Vieți de-ale sfinților, crailor și prinților sârbești, între cari e și Maxim Mitropolitul Terii-Românești³. Toate aceste lucrări ale lui Grigorie și ale urmașului său român Partenie au fost date la lumină cu «diorthosirea» Hurezenilor Lavrintie și Rafail, — acesta un viitor egumen al mănăstirii sale, — strămutați pentru acest lucru la Episcopie, și, la urmă, supt îngrijirea unui Ioan, unui Grigorie, ucenicul episcopului.

Mitropolitul Filaret Michalitzî nu dă, mult timp, nimic românesc din tipografia bucureșteană. Ba chiar întâlnim o *Psaltire* slavonă pe care i-o lucrează un nou meșter tipograf, «Barbu Bucureșteanul», în 1754, și o ediție a doua din Slujba grecească a Sf. Visarion, pentru mănăstirea lui din Larisa, zică Dușcu, de care țineau la noi Nucetul și biserica Banului din Buzău, — ediție plătită de însuși Mitropolitul și de fratele său, Sătrarul Ioan⁴. Dacă la 1756 se publică la București *Psalt-*

¹ Ale Sf. Nifon de Cilicia, Sf. Vasile cel Nou, Sf. Sava, Sf. Efrem Sirul; v. *Ist. lit. rel.*, p. 248.

² E cartea din «1763» a lui Partenie, care a slujit apoi lui Ștefan din 1839 ca să redacteze *Viața Sfântului*; v. mai sus, I, p. 44, nota 1, unde e a se îndreptă astfel.

³ V. și *Studii și doc.*, IV, p. 88; Mangra, *Slujba sfințirii bisericii*, Arad, 1905; *Bibl. Rom.*, II, p. 157, no. 327.

⁴ Cf. Lesviodax, p. 465; *Studii și doc.*, III, p. 85 și urm.

tirea românească, meritul e a lui Cozma, viitorul episcop de Buzău și Mitropolit, care tipărește și la Buzău *Psaltirea* din 1767 și *Catavasieriul* din 1768 —, iar lucrarea în 1759 a *Molitvenicului* se face de către Grigorie al Mirelor și de un Neofit, dintre cari cel d'întăiu eră eclesiărh al Mitropoliei; ei și păstrează opt parale din cele 40, — deci un leu întreg, — care erau prețul cărții ¹. În 1760 începea Mitropolia lui Grigorie însuși.

Bătrânul boier Constantin Dudescu, ocrotitorul lui Daponte și una din căpeteniile mișcării din 1754 împotriva Grecilor, îndeamnă la cea d'întăiu publicare, plătită de un Bulgar Ilie, «oiaia tîrlei cei creștinești a Ohredei», a Vieților de pustnici, *Lafsaicon*-ul lui Eraclid de Capadocia, tradus odată, cu cheltuiala lui Ioan de Hurez, în Râmnic, de un Polon ce fusese dascăl la Brașov, înainte de 1700, Alexandru ², și, ceva mai târziu în Moldova, de Pahomie al Romanului poate ³. Tălmăcirea a fost făcută, data aceasta, de un Teofilact Clucer de Arie, care, în 1759, iscălise la Iași, ca fost Logofăt de Vistierie, broșura «Despre lemnul Crucii» și pe care fostul său stăpân, Scarlat-Vodă Ghica-l chemase în Țara-Românească.

Încep acum tipăriturile bucureștene ale lui Iordachi Stoicovici tipograful, cu *Evanghelia* din chiar acest an 1760. Apoi, tocmai în 1764, cărți de slujbă, un *Apostol* (ediții nouă, 1774, 1784), un *Molitvenic*, foarte puțin răspândite, se dau la Mitropolie, supt Mitropolitul român ⁴; un *Ceas-*

¹ *Bis. Ort.*, XXIII, p. 128.

² Bianu, în *Col. l. Traian*, 1882, p. 599 și urm.; *Ist. lit. rom.*, I, p. 434; *Rev. Rom.*, II, pp. 118-20; *Bis. Ort.* pe 1887, pp. 103-5; *Ist. lit. rel.*, pp. 218-9. El a tradus din nou *Penticostariul*, în 1694, și *Psaltirea*, în 1697, dar lucrările lui n'au fost tipărite.

³ *Ist. lit. rel.*, p. 213 și nota 6.

⁴ *Bibl. Rom.*, II, p. 162, n-le 335, 337.

lov poartă data de 1767 (ed. a 2-a, 1778), un *Penticostariu* aceia de 1768 (ed. nouă 1780, 1782); *Octoiul* bucureștean e numai din 1774, *Evangelhia*, din 1775, *Psaltirea*, din același an (ed. nouă 1780), *Antologhion*, din 1777, iar *Liturghiile* din 1780 și *Catavasieriul* din 1781. Se dă în 1779 și Slujba Sf. Dimitrie din Basarabov, ale cărui moaște fuseseră aduse la Mitropolie, în 1774, de Ruși. Nu cunoaștem *Cazania* lui Grigorie, publicată în 1765¹, dar ea trebuie să fie tot cea din 1768, și deci numai o reeditare a *Cazaniei* muntene obișnuite, apărută întâiu supt Mihai Racoviță, deși alte asemenea Evanghelii cu învățături, unele anterioare anului 1700—ca a lui Ștefan ieromonahul din Cozia, 1688²—se aflau în manuscris.

Grecii își tăcuseră, cu banii Patriarhiei de Ierusalim, altă tipografie, «a neamului ortodox al Grecilor», *Peșadev*, care dă, la 1767, o nouă ediție din «Mărturisirea Ortodoxă» a lui Petru Movilă, iar la 1768 o *Διδαχαια χριστιανική*, greco-turcească, catehism pentru Răsărit.

Aici erau meșteri și «diorthositori greci». Litu a-luse de Domn, Scarlat Ghica, din «Țara Fră din Apus. Tot în 1768, acești străini dau în x din 1728 a lui Hrisant, despre «Superioritatea M adăugind hrisovul slavon al lui Nicolae Mavroco t, darea de mile către Ierusalim. Șirul se înc cu un Comentariu la Gramatica lui Gazl (17 gere» din Psaltire de același ierodiarcon Neofit, tătura ortodoxă, a lui Meletie Pigas, despre care însă că s'a tipărit la Mitropolie, unde noul Ghica, strămutase deci această slovă a Grecilor.

Războiul ruso-turc opri, apoi, tipăritur Alexandru de Constantinopol, pe care

¹ *Bis. Ort.*, XI, p. 7.

² *Bibl. Acad. Rom.*, mss. 2319, 2672; cf. *Ist. lit.*

fiul lui Scarlat Ghica, o gătitise de tipar, a trebuit să fie lucrată la Veneția, în 1771, de frații Glykys, vestiți prin tiparu! lor, cheltuiala fiind a lui Ienachi Văcărescu poetul, care nu era în zădar *dikaiophylax* al Bisericii celei Mari din Tarigrad și care a făcut și daruri mănăstirii Dușcu din Larisa ¹.

La Râmnic, Chesarie începe a tipări la 1776, dând un *Octoih*. E o simplă retipărare, precum e și *Triodul* din 1777 (reeditat la 1786), *Ceaslovul* din 1779 și cel din 1781, *Psaltirea* din același an 1779 (reeditată la 1784), *Cazania* din 1781, cu care el își făcea numai datoria de a înzestra clerul din eparhia sa cu cărțile de slujbă trebuincioase, în același timp când Mitropolia dădea altele, după aceleași «izvoade» mai vechi, pentru preoțimea de peste Olt. Filaret urmașul său, care-l imită, — deși Grec —, în toate, așa precum Partenie imitase pe Grigorie Socoteanul, dă apoi un nou *Triod* și un *Motivvenic* la 1782, un nou *Acaftist*, la 1784, nn al doilea *Ceaslov* din această epocă, la 1784, un *Catavasieriu*, o *Evangelhie* la aceeași dată. *Penticostariul* se publică de către același Filaret la 1784-5, iar *Liturghiile* la 1787, când iese încă o «Slujbă», a Sf. Stelian. Era vorba de un *Orologhiu Mare*, care se lucra la 1782 ², și o a doua *Cazanie* văzu lumina după mântuirea războiului celui nou ³.

Supt Chesarie ca și supt Filaret, dela 1778 până la 1780, după o înțelegere cu Mitropolia și Episcopia din Buzău — care trebuiau să-și împartă lucrul — se dădă bisericilor românești, care le primiră cu o nespusă mulțămire, dela un capăt la altul al teritoriului cuprins de ele, *Mineiele*, Viețile Sfinților cu slujba lor. Această mare operă, — tălmăcită, nu din slavonește, ci din grecește —, se răzima pe manuscrisele lui Damaschin. Chesarie, care, încă de pe când era

¹ *Studii și doc.*, III, l. ult. c.

² *Ist. lit. rom.*, II, p. 372.

³ *Ibid.*, p. 373.

la București, ca eclesiarh al Mitropoliei, tălmăcise «Întrebările și răspunsurile» lui Simion de Tesalonic, tipărite la 1765, începîndu de la capăt prefacerea Mineiilor după acea formă grecească autentică, și credem că tot el a și dus opera la capăt, cu toate că în titlul volumelor apărute supt Filaret — dela April înainte —, el își atribuie «nevoința și tălmăcirea». Grigorie Mitropolitul ar fi ajutat și el, spune Filaret însuși, dar, de sigur, mai mult revăzînd, decât în adevăr cheltuind muncă pentru desăvîrșirea scrierii cărților bisericesti. Clerici învățați, ca Grigorie Râmniccanul, episcop *Sidis*, ca Iosif, acesta ucenic al lui Chesarie, eclesiarhul dela Râmnic, trebuie să-și fi avut și ei partea lor în traducere, ca și în buna îngrijire a unui tipar, din nenorocire lipsit și de slove netede și de teascuri bune¹.

În vremea cînd aceste tipărituri se perîndau la Râmnic. Mitropolitul Cozma publică numai un *Octoih* (1792), iar lui Filaret, ajuns în Scaunul bucureștean, nu-i eră dat să poată lucra în tipografia din nou orînduită decât *Catavasieriul* din 1793. Adevărată și puternică viață avu însă această tipografie metropolitană supt Dosofteiu Filitis. În scurtul timp de patru ani de zile, supt numele arhiereului, dar, de fapt, cu priceperea și prin munca celui Grigorie Râmniccanul, căruia i s'ar fi cuvenit de sigur Scaunul episcopal, pe care Grecii îl împiedecară de a-l căpăta, apărură «gese rînduri» de cărți religioase și liturgice, și anume,—precum spune acest autor al Prefetei la *Triodul* din 1798, cel din urmă din șir, — «Molitveanice, Ceasoslove, Psaltiri mari (1796), Liturghii (1797), Pravoslavnica Învățătură și Triodul». Urnă la 1800, *Cazanua* bucureșteană a lui Dosofteiu, zisă ca și acea din Bălgrad, veche acum de peste o sută de ani și alcătuită în altă eră de puternică înrăurire grec *Chiriacodromion*, precum *Molitvenicului* celui nou 1808 i s'a zis, ca și pe vremea Brâncoveanului, «Et

¹ V. și Scriitori bisericesti, în *An. Ac. Rom.*, XXVIII, p. 15 și urm.

ghiu. Din vremea acestui Mitropolit, care lăsa pe Români să lucreze sub numele lui cărțile lor românești, avem o nouă ediție a Slujbei Sf. Dimitrie din Basarabov, la care se adaugă cu acest prilej încă una, tradusă după Ioan Cariofil, polemistul religios din veacul al XVII-lea, Viața Sf. Ioan Românul, «acolutia» lui, precum și, pentru întâia oară în Principatul muntean, Viața Sf. Ioan dela Suceava, patronul Mitropoliei moldovenești. Odată cu venirea Rușilor, se mântui și păstoria lui Dosofteiu, care, cum vom vedea, înseamnă, *se întâmplă* să însemne, prin ivirea din mijlocul clerului nostru sau prin coborârea în mijlocul lui, a unor personalități excepționale sau distinse, și altceva decât râvnă pentru tipărirea din nou și răspândirea tot mai largă, în tot mai multe sate, a cărților de pe care preotul umil al țăranilor cetia cuvânt dumnezeiesc și cuvânt de laudă a lui Dumnezeu în auzul și cu înțelegerea mulțimii celei mari a credincioșilor.

CAP. III.

Mișcarea de înnoire bisericească a călugărilor din Putna.

În cursul acestei jumătăți a doua din veacul al XVIII-lea, Putnenii tac în Moldova ceia ce Râmnicenii izbutiseră a face în Țara-Românească, și Mitropolitul Iacov călăuzește pe acești Moldoveni așa precum Chesarie călăuzise pe Oltenii lui. Constantin Mavrocordat, care și până atunci ajutase și poruncise chiar aducerea în Moldova a cărților românești tipărite peste Milcov, luă măsuri strașnice pentru cultivarea clerului său. Biserica dela Curtea domnească din Iași se prefăcui în școală pentru preoțimea din toată țara, școală de voie ori de nevoie, cu preotul învățător în amvon și cu cînhodarul la ușă. Cronicarul contemporan Ienachi Kogălniceanu, care, cam slab cărturar, pare să se

fi speriat tot așa de mult ca și bieții preoți cu suman și opinci, de prin cele mai depărtate și singuratece sate ale muntelui, zugrăvește astfel această școală a Măriei Sale: «Mai dedese poruncă de strângea toți preoții, diaconii orașului la biserica Curtii, și, după ce-i băgau dimineata în biserică, puneă ciuhodari la ușă și nu lăsă nici pre unul să iasă afară, puindu-le un preot ce-l avea Măria Sa învățat la carte grecească și românească¹, de se suiă în amvon de le cetia după cum se cade a ști fieștecare preot orânduiala Bisericii și a Botezului și a Ispovedaniei. De care foarte se spărieșe preoții, și care nu prea știă carte, se apucă de învăță de al doile carte; măcar că dedese mare poroncă Mitropolitului și episcopilor să cerceteze pre cei ce voru să se preoțească sau să se diaconească, și să vadă că, de vor ști darul deplin, și așa să le dee darul preoției și ală diaconiei².»

Prin porunca sa din 1742, Constantin-Vodă, înoinđ scutirea de dări a clerului întreg, orânduia ca toți preoții să se înfățișeze la episcop, pentru ca în patruzeci de zile să învețe neapărata cunoștință a «înțelesului tainei bisericești», ca orice candidat de preoție să fie întâiu «ispitit» de arhiereu asupra pregătirii sale și să înainteze pe rând până la vrednicia de preot; călugării nu vor mai umblă pe drumuri, și ei nu vor putea fi primiți decât de Mitropolit³.

Măsuri bine venite și pe care le întregi Grigore Alexandru Ghica-Vodă, reformatorul pe atâtea terenuri, care hotări, la 15 Iulie 1764, că nu se vor mai face preoți fără număr, că mita va aduce după sine caterisirea, că orice numire de preot va fi precedată de o cercetare a cunoștințelor can-

¹ Pentru situația preoților dela «biserica cea mare de spre Gospod și biserica de spre Gospoja» în 1762, v. Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, op. 28-9.

² *Letopisițe*, III, p. 243.

³ *Cron. Rom.*, II, p. 25 și urm. Nouă scutire și carte de diaconie, p. 74 și urm., p. 90.

didatului, că nu se vor mai face biserici fără socoteală, pentru trufia unuia și a altuia, cari, negândindu-se la starea «lăcașului» adevărat, care e sufletul, clădesc «biserici și paraclisuri proaste», făcând astfel ca altele vechi să rămâie în pustiu și ruină, că se vor răspinge prinosurile interesate sau aducătoare de gâlceavă ale celor răi, jertfele lui Cain¹. Același Domn orându-l la 1765 numirea de proto-popi destoinici la fiecare Ținut, «ca să cerceteze, atât pentru preoți ce se voru așla pe la Ținuturi, câtu și bisericile, și să îndrepteze toate, câte voru fi trebuință de îndreptat»². Preoții buni se cuvine însă a fi bine tratați de dregători: «să-i pui să șadă», poruncește el ispravnicului, «cinstindu-i duple cum se cuvine», pentru a se ridica prestigiul clerului înaintea locuitorilor³; până și anaghoștii, *celeții*, vor fi scutiți de bir, și toți membrii clerului nu vor mai avea să găzduiască pe nimeni în silă; lumea va fi silită a merge la biserică.

Încă Nichifor, Mitropolitul grec, cu tipograful său din Thasos, purtător de nume slavizat, Duca Sotiriovici, pornise tipărituri moldovenesti, în care pe încetul pătrunde și limba românească. Lucrate de Ardeleanul Ioan Simionovici, de Grigore Stanovici și de Sandul din București, cărțile, numai românești, ale lui Iacov, traduse în cea mai mare parte «de pre elenie», poate cu întrebuintarea tipăriturilor muntene, se înșiră dela 1752 până la sfârșitul păstoriei marelui Putnean. Atunci când Vodă Ioan Callimachi Câmpulungeanul, care avea lângă dânsul pe un frate Mitropolit de Salonic, — dela April 1745⁴ —, Gavriil, grecizat întru câtvă prin lunga lui petrecere în Constantinopol, pe lângă Ioan, care fusese multă vreme Mare-Dragoman al Porții, stârni un conflict cu Iacov, fiindcă acesta nu voia să se

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 279-88.

² *Ibid.*, p. 293 și urm.

³ *Ibid.*, p. 295 și urm.

⁴ *Documentele Callimachi*, I, p. 399 și urm.

plece la înoirea văcăritului, odată înlăturat cu blestem arhieresc, și aduse în Scaunul Moldovei, la 20 Februar 1760¹, pe acest Gavril² — tipărirea cărților românești urmează. Un Leon Gheuca, Mitropolit dela 1786, un Iacov Stamati, nepotul lui Pahomie de Roman³, sânt și ei harnici tipăritori, în măsură mai mare decât Grecii din Scaunul muntean.

Supt îngrijirea unui Evloghie, dascăl la școala slavonă din Iași și unul dintre cei din urmă reprezentanți ai vechii slavonești stăpânitoare, se dădura un *Antologhion*, un *Apostol* (1756), un *Catavasieriu* (1778), un *Ceaslov* (1763; a 2-a ediție, 1777), o *Evangelhie* (1762), o *Liturghie* (1759), împănată, cum mărturisește și Prefața, cu multe cuvinte slavone, nu însă, din «pricină de mândrie», ci pentru că Liturghia «nu este Cazanie sau istorie..., ci tocma însuși dumnezeiești și de Duhul Sfântu suflate cuvinte», un *Molitvenic* (1764), patru *Psaltiri* (1752, 1757, 1766, 1782), tipărite și pentru folosul școlilor de curând întemeiate⁴, și după socotința lui Iacov⁵, ca și după a lui Kritias, Marele Eclesiarh al Bisericii constantinopolitane, — școli pe care Mitropolitul le înzestră și cu un *Bucvariu*, cu cel d'întăiu alfabet-carte de cetire, care poartă data de 1755. Se re-tipări *Penticostariul* muntean și se prefacă din elinește Slujba Târnosaniei. Cum se vede însă, cărți așa de neapărate ca *Octoiul* și *Triodul*, ca *Mineele* trebuiră imprumutate și mai departe tot dela Munteni, până ce, în sfârșit, Leon Gheuca dădă la 1786 cel d'întăiu *Octoih* moldove-

¹ *Inscripții*, II, p. 176, no. 471.

² *Doc. Callimachi*; I, p. cxiii și urm., după Ienachi Kogălniceanu, l. c., pp. 241-2; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 40; *Cron. Hușilor*, II, p. 135.

³ După Melchisedec, *Cron. Rom.*

⁴ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, 44; cf. *Doc. Callimachi*, I, tabla; *Uricariul*, III, p. 13 și urm.

⁵ *Uricariul*, I, pp. 67-74.

nesc¹. Viețile Sfinților fuseseră traduse de Evloghie, din porunca lui Iacov, la 1758 încă, dar volumele, frumos caligrafiate de Gheorghe, fiul lui Evloghie, nu văzură niciodată lumina². Ștefan Bosie, un boierinaș cucernic, adăusese, la 1751, o «Adunare de rugăciuni», motive culese din Psaltire de vechiul Patriarh constantinopolitan Ghenadie Scholarios.

Mai târziu, către sfârșitul veacului, după Gheuca, pe vremea încercărilor de amestec grecesc și rusesc pe care le vom cunoaște îndată mai de aproape, pe vremea războiului ruso-turc, precum și supt Iacov Stamate se adaugă *Psaltirea* din 1790, *Ermologhiul*, cartea de cântări, din 1792, și al doilea *Catavasieriu*, din vremea ocupației lui Potemchin, și, în sfârșit, cărțile lui Iacov însuși: *Liturghia* din 1794 și *Psaltirea* din 1802.

CAP. IV.

Munca de cărturari a călugărilor putneni.

Cum se vede, mișcarea pornită de Iacov nu țină decât supt cel d'întăiu urmaș al său. După ce părăsi cărja arhierască, fostul Mitropolit se adăpostise la Putna, unde i se făgăduiseră de Domnie cele mai mari înlesniri³. Găsi pe egumenul Calistru stăpânind o veche clădire pe care o aflase aproape în ruină, dar care se ridicase pe încetul cu cheltuiala Mitropolitului, care-și «puse toată agonisita» pentru a întări zidurile și turnurile, a cumpără odoare și icoane, făcându-se astfel al doilea ctitor, ceia ce-i dădă dreptul de a strămuta în pridvor oasele părinților săi,

¹ Pentru unul tradus la 1768-9, supt Grigorie-Vodă Callimachi de «Andrei dascălul, Brașovan», v. *Cernica*, p. 14, no. 91.

² Dan, *Putna*, pp. 81-2.

³ V. *Doc. Callimachi*, I, pp. 427-9, no. 29.

dintre cari tatăl fusese îngropat întâiu la Rădăuți, și de a-și găti lui însuși loc de odihnă acolo: supț lespedea frumos săpată, după modelul vechilor pietre domnești, i se cobori trupul, din care viața se desfăcuse pe încetul, la 15 Maiu 1778, după ce Iacov fusese câteva zile, în rasa aspră a schivnicilor, părintele Eftimie¹. Într'unul din mormintele alăturate, în al lui Ștefan-cel-Mare însuși, acest evlavios și bun arhieru, care simția numai foarte puțin pentru îndelungatul trecut de lupte și suferinți ale neamului, văzuse scormonindu-se de oamenii Cărmuirii, în zilele când el păstoria Moldova, și scoțându-se pietre scumpe și mărgăritare, ce slujiră apoi, din porunca lui — care nu îndrăznește însă, în scrisoare, a numi pe «mortul acela» — pentru a face cununi la sfinți. Nu numai cu acest prilej clerul românesc al epocii, cel moldovenesc mai ales, dovedia că nu poate să vadă și dincolo de marginile chemării sale strict religioase și că privia Biserica lui Hristos ca una singură, pe care neamurile n'au voie s'o schimbe, nici măcar să o înrăurească, ea având un rost mai înalt și obârșie neasămănat mai sfântă. Când ispravnicul scotocia în morminte ca să vadă ce au putut ascunde călugării ocupați la reparație, Mitropolitul se gândia numai la ce lucrare nouă de giuvaiergiu s'ar putea face pentru sfinții fără de moarte din mărgăritarele rămase în neagra cenușă omenească, albe cum e credința cea adevărată, din pietrele ce păstrau după trei veacuri de întunerec aceiași flacără pe care în orice împrejurări credinciosul creștin o păstrează pentru Dumnezeirea căreia simte bucurie a i se jertfi².

Putnenii se temuseră că marele lor ocrotitor, înviorul bisericii și chiliilor, are de gând să facă din mănăstire un mitoc al Mitropoliei; temerea lor aduse poate hotărârea cu blestem, din partea tuturor arhierilor moldoveni, dată

¹ Dan, *Putna*, p. 40: cf. *Ist. lit. rom.*, I, pp. 533-5.

² Dan, *o. c.*, pp. 46-7.

la 5 Ianuar 1756 încă, prin care se opriă orice supunere a ctitoriei lui Ștefan-cel-Mare către orice autoritate¹. La 1757 se dădă egumenului privilegiul de a purta genuncheriu sau nabaderniță, cruce la gât, mitră și cârjă, ca arhieriei, — privilegiu care s'a respectat și până astăzi², — precum se cuvine celui ce stă în fruntea unei astfel de mănăstiri, ce «din ceput s'au cinstit a să numi cea mai întâi, cap tuturor mănăstirilor pământului Moldovii, sângură de sine stăpânitoare, nicăire supusă»³. Când, în 1762, Iacov își luă în chip trainic sălașul la Putna, cu totul isprăvită, având pe egumenul numit de dânsul la toate poruncile lui, el încercă, în sfârșit, să facă din mănăstire, așa de bine asigurată și așa de mult cinstită, și un nou focar de cultură bisericească⁴.

Supt Calistru ca și supt Venedict, supt Antonie și Pahomie, urmașul său⁵, oarecare muncă de cărturari se simte la Putna. Pe lângă lucrări îndoielnice sau mai puțin însemnate — să notăm însă Slujba Sf. Onofreiu, prefăcută din slavonește, din «Trifoliul slovenesc», de egumenul «mănăstioarei» cu acest hram a lui Ștefan-Vodă Petriceicu, lângă Siretiu, Mitrofan, la 1764⁶, trebuie să se dea valoarea cunoscută operei lui Vartolomeiu Măzăreanu, ucenicul Mitropolitului Antonie, egumen dela 1757 înainte, cu întreruperi, care-și făcea diata la 1-iu Ianuar 1779, dar care a răposat numai târziu după aceea. Eră un cunoscător bun de slavonește, un vorbitor ales și bogat, care ni-a lăsat o foarte frumoasă laudă a lui Ștefan-cel-Mare, rostită în ziua obișnuită a pomnirii lui⁷; eră un harnic gospodar și un îndrăzneț unel-

¹ Dan, *Putna*, p. 96.

² *Ibid.*

³ *Uricariul*, XIV, pp. 179-80.

⁴ Dan, *o. c.*, p. 98.

⁵ *Ibid.*, p. 99, no. 142; p. 121; *Doc. Callimachi*, I, p. 451, no. 76.

⁶ Lăpădatu, *Manuscrisele dela Bisericiani și Râșca*; din *Bis. Ort.*, 1906, p. 18.

⁷ *Ist. lit. rom.*, I, la sfârșit.

titor politic. Îl vedem mergând și el în Rusia Țarului, cu Calistrat și cu un călugăr dela Sihăstrie, la 1757, când căpătă dreptul de a purta semnele deosebitoare ale unui arhimandrit ¹; se întoarse cu odăjdii, prapuri, icoane și cu multe cărți vechi slavone și nouă rusești, pe care Vartolomeiu avea de gând să le traducă. Ajuns egumen de Solca, el făcù o a doua călătorie rusească, pe vremea Împărătesei Ecaterina, împreună și cu egumenul Moldovitei, care începea și el să se uite spre Răsărit, Venedict ². Făceau parte din solia de închinare a țerii, care mai cuprindea, din Moldova, pe episcopul Hușilor, Inochentie Putneanu, fost dichiu la Rădăuți ³, — care lăsă în loc pe episcopul de Roman, Leon ⁴ —, iar din Țara-Românească pe Mitropolitul Grigorie. Ca un scriitor de chemare ce eră, Măzăreanu a lăsat o scurtă povestire a acestui drum al său, în care se încrucișă cu un tânguitor al suferințelor sale pentru ortodoxie, parohul dela Sănmiclăușul Banatului, Mihai Popovici, care, după ce văzù palate, grădini, Musee, Curte împărătească în toată strălucirea ei, se întoarse acasă cu siguranța că Împărăteasa Ecaterina nu va lăsa nicăiri să piară pravoslavia ⁵. După cuvântări solemne și priveliști frumoase, după închinarea la moaștele din Peștera Chieului, care înlocuia acum pentru mulți Români, mai ales din Moldova, Locurile Sfinte ale Ierusalimului, cei doi egumeni și episcopul de Huși se întoarseră în țară încărcăți de darurile «maicei» Împărătese, de Cărmuirea creștină a căreia ar fi fost buni-bucuroși. După întoarcerea din Rusia acestei «maice» milostive, Vartolomeiu fù nu-

¹ *Uricariul*, XIV, l. c.

² Pe atunci mănăstirile din Bucovina se treziau toate la o nouă viață. Dragomirna fù ridicată din ruine la 1762; *Doc. Callimachi*, I, p. 456, no. 93; cf. p. 460, n-rele 110, 112. Cf. și Ipolit Vorobchievici, *Sfânta mănăstire Dragomirna*, Suceava, 1908.

³ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 225-6.

⁴ *Arch. rom.*, I, pp. 151-2: 20 Novembre 1769.

⁵ Călătoriile lui s'au tipărit în *Tribuna poporului* din Arad pe 1904, și de acolo în broșură.

mit «îndreptător al școalelor domnești, episcopești și mănăstirești a' Moldovei», — și el însuși ținea școală de preoți, un fel de mic seminariu putnean, în mănăstire, având și un dascăl de psaltichie tocmai din Patmos, pe călugărul Ilarion¹.

Vartolomeiu Măzăreanu a dat și o sumă de traduceri din rusește pentru literatura profană: Calendare, leatopisețe, ba chiar traduceri din grecește ale Fabulelor lui Esop și unor «apoftegme»; a dat o bogată formă literară condicilor de mănăstire; a prescris cronici moldovenești, a cuprins, poate, în cuvântări și dialoguri icoana Moldovei decăzute, prin lene, dezbinare, trufie². A tălmăcit cărți pentru schivnici, către viața cărora, supt înrăurirea noului curent rusec, pornit de Dimitrie din Rostov, eră aplecat și el ca și mai toți călugării cărturari ai Moldovei: astfel, *Leastvița*, după îndemnul egumenului Bisericanilor, Varlaam—supt Misail de Bisericani se traduseră și *Invățăturile* lui Doroteiu Starețul, ale «avvei» Dorofteiu, chiar în acea veche mănăstire de muncă pe terenul cultural —; «*Orânduiala chipului celui mare ingeresc, Invățătura dulce sau livada înflorită, Crinii Țarinei*, foarte mult cetită; în sfârșit călugărul putnean a voit să crească numărul cărților de slujbă, traducând, după «izvoade moschicești», *Pavecernicul*, *Canonul la pavecerniță*, «*Plânsul Născătoarei de Dumnezeu*», *Panahidicul*, *Paraclisul Sf. Petru și Pavel*, pentru hramul Solcăi, *Liturghia arhierescă*³, *Trebnicul* lui Petru Movilă, «*adecă rânduiala pentru izbăvirea celor neputincioși de*

¹ Urechia, în *An. Ac. Rom.*, X, p. 183 și urm.; ed. lui Miron Costin de același, I, pp. 684-5; același, *Istoria Românilor*, I, p. 945, nota 1; cf. S. Fl. Marian, în *Revista politică* din Suceava, 1889, no. 7. Marian a dat și o ediție a Condicei Solcăi, scrisă de Vartolomeiu (Suceava, 1902).

² Afară de Cuvântul pentru Ștefan-cel-Mare — în *Arch. rom.*, I —, alte scrieri de această natură, în *Arch. soc. șt. și lit. din Iași*, IV, p. 337 și urm. Cf. *Ist. lit. rom.*, I, p. 537 și urm. — Dar acestea ar putea să fie și ale boierului Ionică Tăutu din 1821, supt numele căruia a și fost tipărită una din ele într'unul din ziarele muntene dela 1848.

³ V. și Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 311.

viforarea și năsălnicia de duhurile cele necurate», vechea carte de molitve din 1646 a marelui arhiereu ¹.

Putnenii erau însă, din cauza Mitropolitului Iacov, scos cu silnicie prefăcută de către noul Mitropolit Gavriil, în relații întru câtvă dușmănești cu Scaunul din Iași. Dar acolo eră singura tipografie, căci la o înviere a tipografiei din Rădăuți, al cărui material fusese strămutat tocmai de Iacov la Iași, nu se gândia nimeni, și cu atât mai puțin episcopul Dosofteiu Herescul. fiu de boierinaș, deprins a lăsa viața să se scurgă lin și dela care n'a rămas nimic decât un turn de clopote, fără proporții și fără valoare arhitectonică, la reședința lui rădăuțeană. Eră lipsă de înțelegere, neputința unei conlucrări între Mitropolie și mănăstirile de sus, în care se trezise iarăși, urmând mișcările Rușilor, viața călugărească, și dintre care Putna adăpostia pe Mitropolitul Iacov, Solca aveă pe Măzăreanu, Moldovița pe tovarășul de misiune al acestuia, Sânt'Onufrie pe alt egumen scriitor, iar Dragomirna, dreasă la 1762 de Filip Catargiu ², adăpostia, din Septembrie 1763, în locul celor doi-trei călugări de țară ai egumenului Teofan, pe cei șizeci și patru de frați hotărâți la «viață obștească», la rugăciunea, la gospodăria, dar mai ales la lucrul împreună pentru cultură, supt călăuzirea unui nou oaspete de peste Nistru, Paisie Veliciovski ³, care venia însă, cu cei mai mulți dintre dâșii, din Atos și din Țara-Românească, unde stătuse un timp în schitul Vărzărești, de lângă hotarul Moldovei ⁴.

Acest Rus din Pultava, fiu de protopop, ucenic al școlii din Chiev, la care învăță și Eustatievici Brașoveanul, viitorul inspector al școlilor românești neunite, plecase din mănăs-

¹ V. Dan, *Putna*, p. 160 și urm.; iar mai ales lista definitivă din Lăpădatu, l. c., p. 18 și urm.

² V. mai sus. p. 164.

³ *Uricariul*, IX, facsimile al iscăriturii sale.

⁴ Știrile despre Paisie, din «Adunarea cuvintelor celor pentru ascultare», Neamț, 1817, Prefața.

tirea sa de frica Polonilor prigonitori în ajunul căderii Regatului lor, supt pretextul tocmai al acestor vrăjbi confessionale întârziate, și se întorsese la Pecersca, noul Loc Sfânt al ortodoxiei slavo-românești. Trecând prin Moldova, unde ucenicii lui Dimitrie de Rostov și urmașii acestora erau prea bucuroși să primească un «frate» din «Țara Rusească», el pătrunse până la mănăstioara Poiana Mărului, din județul Râmnicului-Sărat, unde găsi un stareț de neamul său, aspru schivnic după învățăturile Patriarhului Silivestru de Antiohia¹, pe Vasilie, cel d'întăiu întemeietor de «lăcaș pentru viața comună», de *obștejitie* călugărească și autor al traducerii lui Nil dela Sorsca, cetire plăcută shimonahilor și foarte răspândită deci², și al «Întrebătoarelor răspunsuri adunate din Sfânta Scriptură». Limba românească o deprinse Paisie stând aici laolaltă cu harnicii și evlavioșii supuși ai părintelui Vasilie. Petrecu apoi la Atos, în mănăstirea Pantocratorului, făcând linguri și învățând grecește. La Atos, în schitul Sf. Ilie și la Simopetra, se desăvârși el și în cunoașterea limbii elinești, la ucenicul său ieromonahul muntean Macarie, școlar al lui Turnavitu, ca și Grigorie, ca și Chesarie, ca și marele dascăl Manase Eliade,— lumina învățăturii grecești a timpului, mirean toată viața lui, dar având neconținute legături cu cei mai mari și mai vestiți clerici ai timpului³.

CAP. V.

Începutul literaturii teologice la Români.

Pe atunci un început de literatură *teologică*, tradusă întâiu din slavonește, dar îndată din grecește, de-a dreptul, dela

¹ V. mai sus.

² Iorga, *Manuscriptele mănăstirii Cernica*; din «Bis. Ort.» pe 1902, p. 6, no. 12; p. 12, no. 50; Ghighiu și Argez, pp. 23-4, no. 6.

³ Cf. *Ist. lit. rom. cu Scrisori de boieri olteni și cu Scriitori bisericești*.

izvorul însuși, se înjghebase în țerile noastre. Pe când, la București, doar preotul Radu dela Treisfetitele traducea pe *Antihristul* rusesc din 1703¹, pe când cetitorii de cărți religioase căpătau dela dascălul de slavonește Staico *Dioptra* sau *Oglinda* lui Filip Solitariul², Oltenii începuseră, supt îndemnul lui Damaschin, care avea gata și *Tâlcul Evangheliilor* de Teofilact al Bulgariei³. Un Mihalcea Logofătul de taină, care-și zicea *Litterati* în loc de *Litteratus*, pe latinește, porni tot acolo rândul «tălmăcirilor de pe greceie»: fusese la capuchehaielăcul românesc din Constantinopol, împreună cu Iorga Bucliul, autorul ziarului Campaniei în Morëa⁴, până pe vremea lui Ștefan-Vodă Cantacuzino și a lui Nicolae Mavrocordat, și, odată cu intrarea celor cinci județe în stăpânire germană, veni de se așază acolo. Om evlavios, el cheltu o parte din economiile sale pentru a înoi pe la 1726 schitul vâlcean Țarca, metoh al Titireciului, făcut pe la 1680 de un călugăr grec din Tricala, Dionisie. După întoarcerea Olteniei la Principatul muntean, Mihalcea e îmbrățișat, pentru învățătura și priceperea sa, de Constantin-Vodă Mavrocordat, care-i dă să traducă *Comoara* lui Damaschin Studitul, de Salonic, de *Solun*, lucrare pe care o săvârșește în 1747, adăugându-i și alte Șapte cuvinte de suflet folositoare și un Tâlc la «Tatăl Nostru». Logofătul dădu și tălmăcirea *Curintelor* lui *Efrem Sirul*, după ediția venețiană din 1720⁵, iar la 1729 el încercase chiar o lucrare de compilație, din deosebite «cărți filosofesti și duhovnicești», «elinești, grecești și arăpești», pe care o intitulă poetic: «Mănunchiu de flori» sau *Chita florilor*, închinând-o episcopului de Râmnic, Inochentie⁶.

¹ Cernica, p. 24, no. 174.

² V. D. Rouso, *Studii bizantino-române*, București, 1907, p. 9 și urm.

³ Lăpădatu, *Damaschin*, p. 18.

⁴ V. Cron. *Muntene*, din «An. Ac. Rom.» pe 1899 (XXI).

⁵ V. și Ghighiu și Argeș, p. 57, no. 17; ms. din 1761.

⁶ Lăpădatu, *Bisericiani și Râșca*, p. 35 și urm. V. și *Uricariul*, VII, p. 20.

Tipărituri teologice românești încep întâiu în Țara-Românească, unde Mitropolia dă la lumină o nouă ediție din *Învățătura bisericească* a lui Antim, mai mult o circulară pe înțeles pentru preoți — în Moldova se tipărise pentru același scop, la 1732, «Învățăture preotești despre Taine»¹, iar la Râmnic se publică la 1740 *Preoția*, cu datoriiile clerului mirean². Apoi apar *Întrebările bogoslovești și cu răspunsuri*, culese din scrierile marelui Atanasie de Alexandria, pe care le «tâlcuiește» un necunoscut urmaș al lui Mihalcea, Ianachi, fost al doilea Postelnic, deci, chiar prin dregătoria pe care o avuse, și încă supt Domni așa de învățați ca Mavrocordații, un bun cunoscător al limbii grecești vechi și nouă. Se poate ca același Ianache să fi prefăcut în românește, după cererea Mitropolitului Nea t Cretanul, cuvântările omiletice, vestitele «Cazanii de nuire» ale predicatorului grecesc mai nou, dela sfârșitul veacului al XVII-lea, Ilie Miniatul³. Apoi până la nu se mai dă aici decât o nouă ediție a «Pravoslaviei Mărturisiri», la 1745, și alta a «Mărgăritarelor», în al următor.

Acum Ieșenii, supt Mitropolitul Iacov, încep și ei cu lucrări de teologie. Se dă la 1751 «Sinopsis adecă adunarea a celorți drepte taini», cu canoane și altele ce trebuie «la taina duhovniciei», carte care, de alminterea, se mai publicase, dincolo de Milcov, și poate chiar în Iași, la 1747. «Adunare de multe învățăture», din 1757⁴, e însă o lucrare nouă,

¹ *Bibl. Rom.*, II, p. 48, no. 206.

² Cf. și *Învățăturile pentru ispovedanie* ale Mitropolitului Grigorie, 1764; *Bis. ort.*, XI, p. 7. Pentru o *Învățătură arhierească* din Iași, 1771, v. *Bibl. Rom.*, II, p. 197. A treia ediție din circulara lui Antim, în București, 1774; *Capetele de poruncă* ale aceluiași, *ibid.*, 1775.

³ Cf. și *Ist. lit. rom.*, I, p. 45, nota 1; p. 429.

⁴ Pretinsa ediție din 1753 e o greșeală a lui V. Popp, p. 79; se spune în titlu că s'a tipărit supt Scarlat-Vodă Ghica, și acesta nu domnia în 1753.

operă a lui Iacov însuși, care declară că a «calcătuit dinu multe Scripturi» «aclastă cerească floare, adecă cărțulie», pentru folosul preoților, ca și mai vechea *Sinopsis*. Tot la 1757, predicatorul Nicolae Mauroeides își dă în original, aici, la Iași, «Mreaja apostolilor», «Αποστολικον δόκιμον». Știm că Teofilact, fostul Logofăt de Vistierie, a dat o cârtică de spre Lemnul Sfintei Cruci, și aceasta tălmăcită din grecește de-a dreptul, de al doilea boierinaș cunoscător al limbii elinești. *Îndreptarea păcătoșului cu duhul blândețelorū*, din 1765, e un manuscript slavon al lui Vichentie Ioanovici, fost episcop de Arad, trimis spre publicare de Pavel Nenadovici, Patriarhul de Carlovăț.

Dar această tipăritură îndemnă pe Mitropolitul Gavriil să poruncească a se face din grecește o nouă traducere românească a cărții, pe care o întitulează, spre a se deosebi de cealaltă, «Îndreptarea păcătoșilorū, adecă învățătură cătră celū ce să pocăiește, cumū să cade să se ispoveaduiască»; Evloghie dascălul iscălește numai ca *diorthositoriu*. Numai în 1771, prin sânguința celui Toma al doilea Logofăt, Toma Cara, din care Rușii, cari ocupau Moldova, ar fi vrut să facă legislatorul acestei țeri¹, se lucră o «Alcătuire înaurită», traducere a cărții Evreului convertit Samuil Rabbi, care scrie împotriva iudaismului, — încă o tălmăcire din grecește, după textul din Lipsca, 1769. *Itica sau ieropolitica* lui Vartolomeiu Măzăreanu — din rusește, după o ediție dela Pecersca, din 1712, — rămase însă și mai departe în manuscript, cum rămase și altă traducere, din 1747, a lui Ghenadie Cozianul².

În Râmnic apare la 1760 cea d'întăiu carte de combatere a Uniților ardeleni, cari deschiseseră ei războiul prin publi-

¹ V. «Învățătură a însuși stăpânitoarei Măririi Ecaterinii II cătră orânduita epitropie preste alcătuirea arătării a unui noao legătitoare Condică, tălmăcită..., care s'aū tălmăcitū de Thoma 2 Logofetū»; Iași, 1773. Cf. *Ist. lit. rom.*, II, pp. 446-7.

² V. *Ghighiu și Argeș*, p. 29 și urm., no. 19.

cațiile dela Blaj ale lui Aaron ¹: «Carte sau lumină cu dreapte doveđiri pentru: Vavilonulū celū tăinuitū, carele iaste la Rămleani»: e tradusă după originatul grecesc al lui Nil de Salonic, fără a se arătā prin cine s'a făcut lucrarea. Chesarie, viitorul episcop de Râmnic, iscălește însă ca traducător a doua Prefață la «Întrebările și răspunsurile» lămuritoare de dogmă ale lui Simion de Salonic, apărute la București în 1765. Traducerea cărții lui Nichifor Theotokis, Corfiotul ajuns Mitropolit de Cazan, împotriva lui Camillis și a Unirii, scrisă după 1763, apărū numai în cea d'intăiu jumătate a veacului al XIX-lea ². Iar *Cuvintele* lui Nichifor Theotokis, traduse din porunca lui Filaret la 1793 ³, nu publicară niciodată.

1 carie, prietenul lui Paisie și fost egumen de Bistrița, e ca traducător la 1775 numai, când se dă, din manuscrisele lui, la București, volumul de *Omili* al vechiucarie Egipteanul, un ascet și acela. Mai lucrase veri, o bucoavnă, un dicționar, o gramatică ⁴, un «Mic pri» Fecioarei ⁵, apoi, poate, o «Carte de suflet folositoare» ⁶, o tucere a Tălcurilor Psalmilor de Teodoret (1787 ⁷), *Havreiton Paradeisos*, «Tainica Florărie» și poate «Scara Iacov» ⁸, *Tipicul*, «Oglinda tainică a vieții călugărești», *Ulist*, *Viata* lui Dimitrie de Rostov, Ioan Scărariul, Sf. il de Alexandria, Bogoslovia, Tălcul Apocalipsului, etc. ⁹, lucrarea de căpetenie — mântuită în 1782 abia — a acestui

¹ V. mai sus.

² *Ghigiu și Argeș*, pp. 17-9.

³ *Cernica*, p. 23, no. 151.

⁴ *Ist. lit. rom.*, II, p. 275 și urm.

⁵ *Ghigiu și Argeș*, p. 58. no. 19.

⁶ *Bisericiani și Râșca*, pp. 12-3.

⁷ *Ist. lit. rom.*, II, p. 391; *Bis. ort.*, XII, p. 673 și urm.; XVIII, p. 208 și urm., 303 și urm., 695 și urm.

⁸ *Cernica*, p. 23.

⁹ *Studii și doc.*, VII, pp. 309-10.

om învățat și harnic, pătimind însă de multe ciudățenii,— în traiu, de sigur, ca și în scrisul neobișnuit, în stilul plin de neașteptate și neîngăduite cuvinte,— e traducerea *Vieților Sfinților* din grecește,— lucrare uriașă, care a văzut tiparul numai târziu, după oarecare prefaceri, în Moldova, tocmai în tipografia întemeiată anume mai târziu de Paisieni, în rândul cărora se înscrisese printre cei d'întăiu. El muri la o dată necunoscută, lăsând după el faima că, atunci când Grecii aveau pe un Manase Heliades, el eră «dascălul cel mare» pentru Români ¹.

Aceste traduceri arată sfârșitul total al influenței slavone în Țara-Românească : cel din urmă destoinic dascăl de această limbă fusese strălucitul caligraf preotul Floru, traducătorul Tâlcului Psaltirii ; lăsă numai ucenici slabi, cum e Constantin dascălul, cari nu pot stă alături cu un Evloghie din Moldova ². O nouă legătură între slavona înviată, mai ales pentru cetirea și tălmăcirea *Vieților Sfinților*, celor vechi și noi, dintre schivnicii închinați numai lui Dumnezeu,—și limba grecească, acum cultivată, nu de Greci, nici pentru Greci, și mai puțin pentru grecizare, ci pentru lărgirea și adâncirea studiilor de teologie, pentru înzestrarea Bisericii și îmbogățirea literaturii prin cărți tălmăcite fără mijlocire din această limbă, eră s'o facă Paisie, ai cărui ucenici, «Sloveni» și Români, în curând nu mai puțin de 350,—«sobor» fără păreche, ca număr, ca pregătire, ca evlavie și ca fel de viață harnic și ideal — începură încă dela așezarea lor în Dragomirna, la 1763, rostul lor cultural în hotarele Bisericii, care se lărgiau tot mai mult.

---

¹ *Cernica*, p. 24, no. 162 ; cf. p. 23, no. 156 ; p. 25, n-le 197-9, 200-1.

² Pentru Floru, v. *Cernica*, p. 17, no. 115 ; *Ist. lit. rom.*, I, pp. 421, 457 ; Melchisedec, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, vol. IV, p. 523 ; *Urechia, Ist. Rom.*, I, p. 822.

CAP. VI.

Biserica din Bucovina anexată la Austria
și noul Guvern străin.

La sfârșitul războiului ruso-turc din 1768-74, Austria porunci trupelor sale să înainteze pe teritoriul moldovenesc vecin cu Galiția de curând anexată, la cea d'întăiu împărțire a Poloniei: peste puțin, prin convenția din Palamutca (1776), Turcia cedă, fără să aibă dreptul — cea ce face din această convenție un act nul în dreptul ginților —, tot Ținutul Cernăuțului, un număr de sate din al Hotinului, ca și Ținutul Sucevei în mare parte și al Câmpulungului întreg. Se născoci un nume pentru noua provincie împărătească și găsi potrivit unul slav, necunoscut oficialității moldovenești sau poporului român, Bucovina.

În «Bucovina» eră cuprinsă cetatea Sucevei, unde stătea și duchiul Mitropoliei, acum Metodie, arătând că astfel acesta i Scaunul arhiepiscopal vechiu și adevărat, apoi Dragona lui Paisie și a soborului său; Putna, în care Iacov i trăia încă; Humorul, ce stătea poate tot supt egumenia lui Calistrat¹; Voronețul, cârmuit de Macarie²; Sânt' , cu alt egumen Macarie³; Solca lui Măzăreanu, care se arase la începutul războiului, crezând că poate însemna un în fruntea condicelor sale de documente numele «precestivei însuși-stăpânitoarei marei Doamnei noastre Imperatrii Iecaterini Alexievni, a toată Rosie și a diadohului ei, bine-credinciosului Domn și mare cniaz Pavel Petrovici»⁴, Sucevița, aproape uitată. Mănăstirea Todirenilor, din Bur-

¹ *Doc. Callimachi*, I, pp. 464-5.

² *V. Condica mănăstirii Voronețul*, ed. Sim. Fl. Marian, Suceava 1900.

³ *Ibid.*, p. 35.

⁴ Începutul la *Condica mănăstirii Solca*, ed. cit.

dujeni, a lui Toader, fratele lui Ieremia Movilă, închinată de mult, rămase la Moldova ¹.

La început, partea înstrăinată a Moldovei păstră vechea ei alcătuire bisericească, dîchiul îndeplinind și funcții episcopale, fără a fi împiedecat de nimeni, iar grija arhierescă asupra târgurilor și satelor avînd-o Dosofteiu Herăscu, episcopul de Rădăuți, care nu se crezuse îndatorit a rămănea în Moldova turcească. El luă parte și la ceremonia teatrală a închinării și jurămîntului locuitorilor «bucovineni» către marea Împărăteasă creștină dezrobitoare ². Numai în 1781, se luă hotărîrea de a împiedecă orice legături și pe terenul bisericesc între partea aînexată și teritoriul domnesc, și, la 24 April din acest an, Mitropolitul Gavriil trebui să renunțe la drepturile lui metropolitane ³. Fără a se întrebă la Constantinopol, fără a se observă vre una din formele pe care le impun canoanele, Austria procedă în chestia alcătuirii Bisericii bucovinene tot așa precum procedase Rusia de curând (1771) în Moldova ocupată.

La moartea episcopului de Brăila, Daniil ⁴, aceasta împărțise, în adevăr, dieceza raialei cucerite, pentru moment, între eparhiile Buzăului (Brăila însăși), Hușului (Ismail, Reni, Chilia, Cetatea-Albă, Tighinea-Bender) și Rădăuțului (Hotinul, — unde, la 1765, după cererea lui Daniil însuși, Patriarhia constantinopolitană se învoise a numi pe Neofit, egumenul dela Sf. Gheorghe din București, autorul unui comentariu la Gramatica lui Gazl și al unei «Alegeri din Psaltire», viitorul *efimeriu* al Grecilor din Sibiu ⁵). Apoi

¹ Marian, *Inscripțiuni de pe manuscrise și cărți vechi din Bucovina*, Suceava, 1900; pp. 46, 49-50; cf. *Inscripții*, I, no. 1.

² V. I. Grămadă, în *Viața Românească* pe 1908.

³ Wickenhauser, *Radautz*, p. 46 și urm.

⁴ Pomenit între ctitorii bisericii basarabene dela Căușani; *Inscripții*, II, pp. 14-5, no. xvii.

⁵ *Bibl. Rom.*, II, pp. 190-1, 193; *Scriitori bisericești*, pp. 5-6. Pentru împărțirea diecezei «Proilavului», v. Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, p. 312 și urm.

Guvernul provizoriu rusesc dădu episcopia Hotinului unui Amfilohie, probabil Putnean, care trebui să stea și pe urmă în Moldova, la mănăstirea lui Zagavie, lângă Hârlău, ori la Iași, scriind cea d'întăiu geografie — după Buffier, tradus în italianește, — și cea d'întăiu aritmetică, pe lângă *Gramatica teologhicească* a lui Platon de Moscova, din 1795 ¹.

Tot astfel acum, dintr'o zi în alta, Dosofteiu ajunsese, și primi să ajungă, episcop *liber*, scutit de orice amestec, al Bucovinei împărătești, dându-i-se și drepturi asupra mănăstirii Marelui-Schit din Galiția, — întemeiată în veacul al XVII-lea, se pare, și având supt ascultare Sucevița. Eră un fel de Mitropolit cu patentă dela Viena, fără titlu și fără recunoaștere în cuprinsul lumii ortodoxe, un funcționar bisericesc de nuanță răsăriteană al Guvernului Statelor austriace. În loc ca un arhiereu să-i vestească schimbarea esențială de situație, aceasta i se semnifică prin generalul comandant, Enzenberg, care binevoia să-l cerceteze în chiliile din Rădăuți ². Un *consistoriu*, pe care Biserica ortodoxă nu-l cunoaște și cum n'a funcționat vreunul în Moldova ori în Țara-Românească, dar cum îl vuseră episcopii de Făgăraș, încă dela Ioan Patachi, i se alipî, pentru a-l sfătui și a-l spiona ³. Dosofteiu se declară gata, chiar dela această întălnire, să ieă protocol de purtările preoților și să înfrăneze pe călugări, asigurând și el pe ofițerul său că acești clerici trăiesc în de obște moral. Enzenberg îi spuse că are de gând să restrângă numărul călugărilor, să reducă averea mănăstirilor, să aleagă egumeni el însuși, într'un număr de călugări, și cu doi egumeni vecini ⁴, să împiedece activitatea bisericească din Moldova, deși recunoște că n'are cu ce înlocui, cele din Blaj fiind unite ⁵. Administratori străini vor să intre în mănăstiri, care vor forma o singură orga-

¹ *lit. rom.*, II, p. 388 și urm., p. 549, nota 3; *Cron. Rom.*, II, p. 100; *Wickenhauser, l. c.*, p. 48; cf. Ziegler, *Geschichtliche Bilder*.

² *Id.*

³ *Id.*, p. 50 și urm.

⁴ *Id.*, p. 53.

nizație economică supt controlul Guvernului; schiturile se vor închide neapărat. Contabilitatea și statistica, regularitatea, precizia, trebuiau să iea locul, în toate, vechilor datine și canoanelor imutabile. Generalul eră sigur că, prin decretule și execuțiile sale, e în stare a reformă o Biserică plină de păcate, ceia ce se potrivea, alminterea, cu întregul sistem de guvern anti-clerical al lui Iosif al II-lea ¹. La 1783 el țără pe Dosofteiu în Cernăuți, unde decretul din 12 Decembre 1781 mutase, necanonic, episcopia, și unde el trebuł să facă din banii săi o biserică mai cuviincioasă pentru ca să aibă unde se închină. Arhimandritul Meletie, proegumenul Antonie din Putna și un Gherasim primiră să scrie, împreună cu Balș, averea mănăstirilor ².

Cu aceasta începù, supt bătrânii ochi îngăduitori ai lui Dosofteiu, prigonirea. Egumenii de Voroneț și Sânt' Ilie ³ fură izgoniți, fără niciun drept, ei fiind pe viață și răspunzători numai față de un sinod; cei de Solca și Humor, «trimeși la pocăianie în mănăstirile lor». Guvernul militar voiă o și mai aspră pedeapsă a «lui Macarie din Sânt' Ilie», trimeterea lui aiurea, aceiași surgunire pentru Antim de Humor și Metodie, urmașul la Solca al lui Vartolomeiu care fugise în Moldova, ca și Voronețeanul, vecinul său ⁴ și, pe lângă ei, pentru doi protopopi și un număr de preoți și călugări ⁵; singur Venedict de Moldovița se învrednici de mulțămirea noilor stăpânitori ⁶. Se cerù chiar episcopului, pe un ton de poruncă, să poștească pe «domnul Mitropolit» (*Herrn Metropolit*) din Moldova a cedă averea în moșli a Mitropoliei sucevene ⁷, pe care o numiă biserica «Sf.

¹ V. o hotărâre a lui *ibid.*, la p. 68.

² *Ibid.*, p. 54.

³ Cf. p. 152 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 58.

⁵ *Ibid.*, p. 74.

⁶ *Ibid.*, p. 61.

⁷ *Ibid.*, pp. 64-5.

Gheorghe din Suceava»¹. Și, ani de zile, se purtă cu dânsul o luptă invierșunată pentru a-i despoia Biserica de Coțmanul dat de vechea Doamnă Anastasia, de chiar teritoriul rădăuțean și de două sate în Moldova², în schimb pentru o leafă, mai mare ori mai mică, «cașă cum se obișnuiește pretutindenea». În zădar aduse înainte Dosofteiu că nu poate călca *pravila*, nici părăsi ce nu e al său, el care e «de treizeci de ani cunutat cu această eparhie»³ și s'a deprins «să-și afle odihna» acolo în Rădăuți, în zădar plânse lacrimi calde înaintea prigonitorilor⁴: i se îngădui numai, de milă, să păstreze Rădăuțul în câți ani mai are de trăit. Eră vorba acum să-l supuie Patriarhului sârbesc de Carlovăț⁵ — și aceasta se și făcu, la 6 Decembre 1783, în chestii de dogmă mai ales, iar la 8 Decembre 1786 în toate, episcopul bucovinean fiind chemat la sinoadele sârbești. I se trimesese de acolo, ca «îndreptător», un fel de teolog oriental, arhimandritul dela Șistatovici, Ghedeon Nichitici. Se prevăzû chiar să se crească copii tineri în studii mai înalte și în științe la Lemberg⁶, pe lângă că se începû o școală de preoție în Bucovina chiar⁷. Se hotărâ apoi îndată «să lipsască călugării dela economiia moșiilor», afară doar de o grădiniță pentru aier⁸, și să se imputîneze lăcașurile lor mai mărunte, ba chiar să se părăsească unul ca Dragomirna, pentru că e «alcătuit din așa de mulți oameni strânși laolaltă și deosebiți, cu faimă rea, și mai e și la graniță»⁹. Enzenberg voia să păstreze doar Moldovița, Su-

¹ V. răspunsul Mitropolitului, în *Erbiceanu, Ist. Mitr. Mold.*, p. 309.

² *Ibid.*, p. 67 și urm.

³ *Ibid.*, p. 78.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, pp. 86, 92.

⁶ *Ibid.*, p. 90 și urm.

⁷ V. Iorgu Toma, în *Junimea literară* din Cernăuți, pe 1908.

⁸ *Ibid.*, p. 97.

⁹ «Da dasselbe aus so viel möglich zusammengebrachten und verschiedenen, nicht woll beleumundeten Leuten besteht, und an der Grenze liegt»; *ibid.*, p. 91. Se închise și mănăstirea de femei Petrăuți;

cevița și Putna ¹; numărul preoților va fi restrâns, din atâtea sute ce erau, la... 90.

O singură măsură stârni indignare și produse o energică protestare: aceea a secularizării mănăstirilor. La 10 Ianuar 1784, Dosofteiu, apoi Nichitici, acum episcop neunit al Ardealului, și arhimandritul Gherasim arătau că o astfel de hotărâre nu se poate fără un sobor de obște și că daniile Domnilor Moldovei sânt făcute pe vecie ²; se ceru ajutor la Carlovăț. Se răspunse că e vorba numai de o «luare în administrație», care, fiind voia Împăratului, se va face neapărat. Dacă episcopul și noul său îndreptător, un Ardelean, arhimandritul Földvari, «Feldioreanul», nu rămaseră în hotărârile lor, egumenii atinși de măsura Guvernului declarară acum că sânt hotărâți a pleca din țară și că nu vor mai asculta de episcopul Bucovinei. E bine să cunoaștem numele acei clerici cari fură judecați în Consistorii și surguniți, duși la destituire, în alte mănăstiri sau zvârliți peste hotar: Iac de Putna, Antohie de Sucevița, Artimon de Solca, Veneț de Moldovița, Antonie de Humor, cel mai greu lovit; iertat numai, pentru boală, Ioanichie de Dragomirna³: Ignatie de Voroneț se depărtase singur. Ei nu cutezară însă a duce mai departe împotrivirea și se rugară de iertare, dar Venedict, un minunat gospodar — cum recunosc și dușmanii ⁴ — și Antohie treceau în curând și ei granița ⁵. Supt conducerea Germanului Beck administrația «fondului religios» se organizează acum, în 1785 ⁶. Planul de «regulare a mănăstirilor» din 29 April 1780 fû iscălit apoi de D

---

ibid., p. 92, — cf. pp. 110, 114-5 —, apoi Horecea, Mămăieștii, Zamost-Luca, «Babin» și «Christacek».

¹ *Ibid.*, p. 98.

² *Ibid.*, p. 101.

³ *Ibid.*, pp. 103-5.

⁴ *Ibid.*, pp. 156-7.

⁵ V. raportul, *ibid.*, p. 191.

⁶ *Ibid.*, p. 120.

softeiu, împotriva conștiinței și voinței lui exprimate, la 1789: mănăstirile erau reduse aproape la nimic, în toate privințele¹. Numirea egumenilor eră să se facă din Carlovăț. Șese protopopi (de Cernăuți, Ceremuș, Nistru, Berhomète, Vicov, Suceava; vicari la Câmpulungul Moldovenesc și la cel Ruses) și doi vicari erau să ajute pe Dosofteiu,—rânduială care țină până târziu în veacul următor. În același an, el închideă ochii în temnița-i onorabilă din Cernăuți².

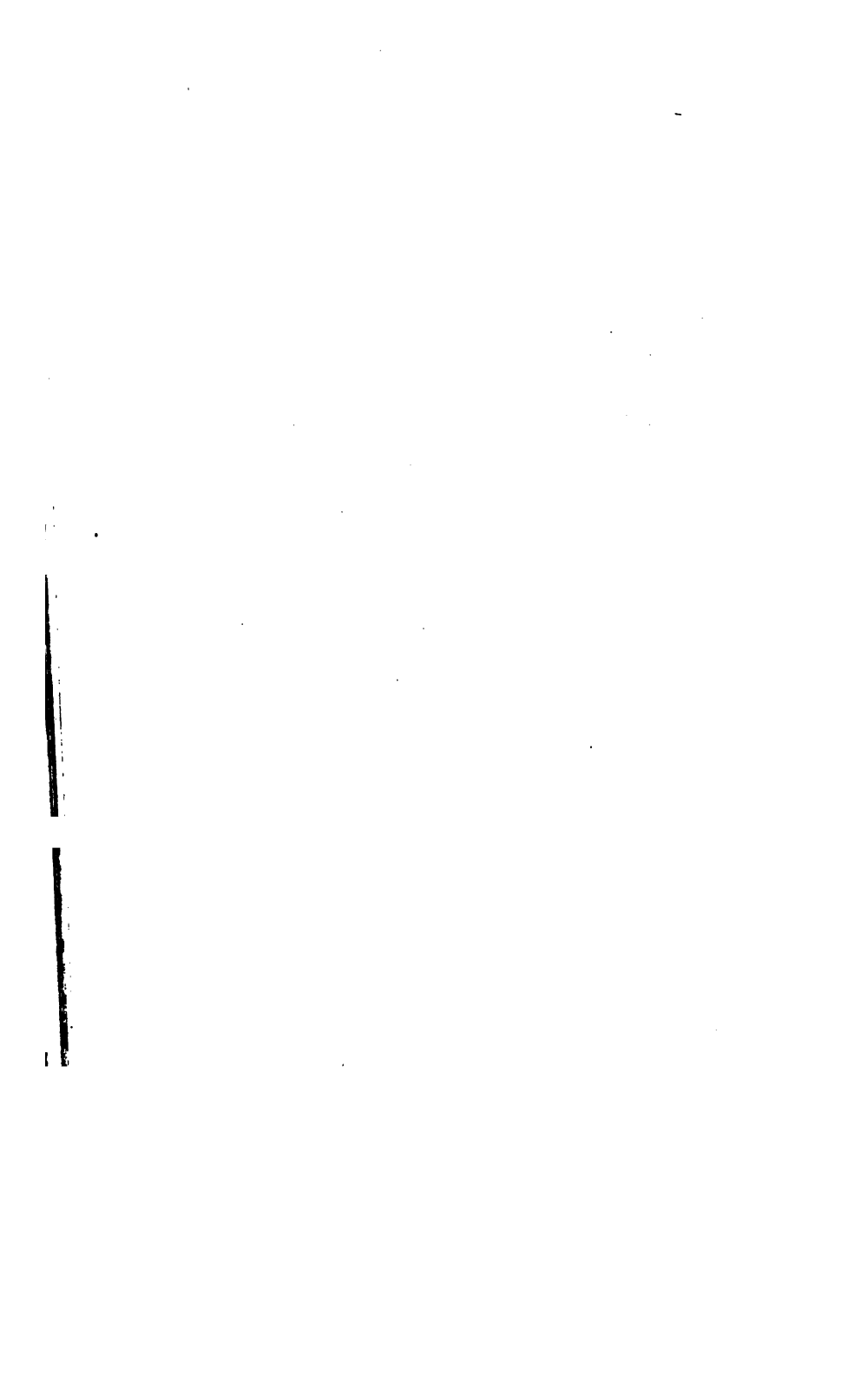
Urmașul lui, Sârbul Daniil Vlahovici, dela mănăstirea Covila († 20 August 1822, după o păstorie de 33 de ani și îngropat la Dragomirna³), nu știu — deși condusesse școala de preoție a înaintașului său — să înalțe prestigiul unei Biserici decăzute. Acești episcopi ai Guvernului nu dădură măcar noii Biserici cărțile trebuitoare, și *Octoihul* din 1804 rămâne o raritate: și aici cartea din Principate hrăni pe credincioșii Ținuturilor înstrăinate. Austria ruinase prestigiul, valoarea culturală și națională a Bisericii românești din Bucovina, precum încercase a face același lucru cu Biserica românească din Oltenia, o jumătate de veac mai înainte.

---

¹ *Ibid.*, p. 121.

² Cf. și articolul d-lui I. G. Sbiera, în «Enciclopedia Română» din Sibiu.

³ Cf. *Inscripții*, II, p. 12, no. 28; cf. Vorobchievici, *Dragomirna*, p. 39.

PARTEA A VII-a.

ÎNVIEREA SPIRITULUI BISERICESC

PRIN

REFORMA LUI PAISIE DE NEAMT.

CAP. I.

Paisie și paisianismul în Principate.

Călugări fugari din Bucovina catolicilor, a prigonitorilor samavolnici, a revoluționarilor mireni, călcători de canoane și nimicitori de datine alergară în Moldova, trezind la o nouă viață mănăstirile puțin locuite și fără vre-un rost cultural din Moldova rămasă supt ascultarea Domnului ¹. Un Meletie Ghica, fugar «pentru că n'a găsit de cuviință să strice obiceiurile țerii și rânduiala ortodoxiei», ajunsese până la Atos și Smirna. În Slatina lui Lăpușneanu se așeză parul Macarie de Voroneț ², în Râșca, Venedict de Moldovița ³. Schiteni, dela Schitul-Mare din Galiția, întemeiară în județul Botoșani mănăstirile nouă Coșula și Zghireni ⁴, dintre care cea d'întăiu fusese bogat dăruită de boierul ctitor din veacul al XVI-lea, Vistierul lui Rareș, Teodor ⁵. Vartolomeiu Măzăreanu, care nu zăbovi nici el să părăsească Bucovina, după începerea «reformei» mănăstirești — la 1-iu Ianuar 1779, neprevăzând-o, el lăasă Putnei întreaga lui avere ⁶, — se adăpostî la Roman, unde eră, la începutul unui veac nou ⁷, egumen al mănăstirii Precista, fă-

---

¹ Wickenhauser, *o. c.*, p. 107.

² Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 358 și urm.

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 115; Wickenhauser, *l. c.*

⁴ Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, pp. 339-40.

⁵ V. cap. Coșula și Vorona din *Studii și doc.*, XVI.

⁶ rian, in *Rev. pol.*, 1889, no. 7; Urechiă, in *An. Ac. Rom.*, X, p. 208.

⁷ z.

¹ Urechiă, *l. c.*, p. 233, nota.

cută din nou de episcopul nemțean Ioanichie, într'un timp când Constantin Racoviță clădiă la Focșani mănăstirea Proorocului Samuil, închinată poate Alexandriei, și la Iași mănăstirea Sf. Spiridon ¹, — toate trei cu spitale. Vartolomeiu însuși venise la egumenia Precistei după Gherasim Putneanul, care eră egumen acolo la 1787, când prefăcû biserica ², și avû el însuși ca urmaș — și până la 1826 — pe alt Bucovinean, Gherasim ³.

În sfârșit, Paisie Veliciovski fû printre cei dintâiu cari trecură în Moldova pravoslavnică, stăpânită de un Domn pravoslavnic, cu frică de Dumnezeu și respect pentru Biserică. Încă în anul luării Bucovinei, la 14 Octombrie 1775 ⁴, el își făcea intrarea în mănăstirea Secul, încăpătoare clădire cu multe chilii, în care, de mult timp, nu se mai desfășură vre-o muncă — de aici însă, din noua ctitorie a lui Varlaam, veniseră episcopii de Huși Varlaam I-iu (1690 și urm.), Iorest (1714-27) și Ghedeon (1728-34) ⁵ —, mănăstire pe care i-o dătuise Grigore-Vodă Ghica. Numărul «fraților» din «soborul» său se înmulți însă așa de răpede, încât Constantin-Vodă Moruzi, urmașul lui Ghica, simți, în August 1779, nevoia de a-i mai da un lăcaș din cele vechi pentru a face să domnească în el noul spirit de harnică muncă în scrisul și tălmăcitul cărților.

Neamțul, după petrecerea în zidurile sale a Polonilor întâiu, a cătanelor nemțești pe urmă, se află în stare proastă, deși din mijlocul călugărilor săi, cari nu erau mai luminați sau aprinși de râvnă decât ceilalți, se ridică la 1718 episcopul de Roman, — apoi Mitropolit, — Gheorghie, cel de Huși,

¹ Cf. *Inscripții*, II, p. 156 și urm.; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 64-5.

² *Inscripții*, II, p. 22, no. 2.

³ *Ibid.*, no. 1.

⁴ La 21 Iulie eră la Dragomirna; «Adunarea», I. c.

⁵ Sava, înaintașul lui Iorest, — dela 1709 — fusese din Pângăreți; Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 172.

Varlaam, care a fost egumen acolo dela 1716 la 1720¹, apoi, la 1735, alt episcop de Huși, Teofil, care fusese, timp de zece ani măcar, egumen nemțean. Teofil trecu, în 1743-4, la Roman și de aici, peste puțin, în Septembrie 1747 — el murise la zi 'ntâiu din această lună —, oasele i se strămutau la mănăstirea lui de postrig, unde, fiind el un cărturar de slovenie, ca toți arhieriei din generația sa, o inscripție mai mult în această limbă-i înseamnă locul de îngropare, în pridvorul bisericii lui Ștefan-cel-Mare². Ioanichie, episcop de Roman (1747-69), e și el tot Nemțean: e și ctitorul schitului Vovedenia, de nouă viață în sihăstrie³, și el sprijine pe cărturarul stareț de Neamț Grigorie⁴; fratele său Nicolae trăiește până la capătul vieții ca monah acolo, la Neamț⁵, îngropat fiind apoi în mănăstire, ca și Ioanichie însuși. E însă cel din urmă arhieriu care pornește de acolo, căci și urmașii lui Teofil la Huși, Ieroteiu (1744-52) și Inochentie (1752-82), și cel dela Roman ai lui Ioanichie — unde, adăugim, Atanasie, cel din 1724 la 1733⁶, fusese Putnean — Leon Gheuca⁷ sânt călugări din Putna, din rândul cărora făcea parte, de alminterea, și Gavriil Mitropolitul, care petrecuse acolo înaintea norocului său⁸.

Într-o frumoasă scrisoare, Paisie spune cum a primit fără voie grija mănăstirii sale celei nouă, cum «soborul» său dela Secul l-a petrecut până la Neamț cu lacrimi, cum n'a putut adăposti mai mult de vre-o cinsprezece vechi ucenici de-ai săi în chiliile puține ce se puteau locui aici,

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 206.

² Cf. Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 206-14; *Cron. Rom.*, II, pp. 28-9; *Notițe*, p. 6.

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 51-5, 65 și urm., 80 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 78.

⁵ *Ibid.*, pp. 86-7.

⁶ Îi urmează, scurt timp, Daniil de Solca; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 21.

⁷ *Ibid.*, p. 95.

⁸ *Inscripții*, II, pp. 175-6, no. 471.

cum e nevoie de lucru mult pentru a se aduce la bună stare această mai veche mănăstire a Moldovei. Între ei, cum cel d'întăiu gând la sosire i-a fost să se închine icoanei Maiei Domnului făcătoare de minuni, pe care «se învrednicim de trei ori a o ținea cu păcătoasele lui mâini», atunci când, încă tânăr, făcea drumul la Sfântul Munte¹. Avea de gând să zidească bolniță și chilii nouă, cu două rânduri, apoi cum se văd astăzi, să facă o nouă reparație a clădirilor bisericilor, după aceia, veche de aproape jumătate de veac, a episcopului de Roman, Pahomie. El trăi aici până la 15 Noiembrie 1794².

În liniștea bogată dela Neamț, Paisie, cu o de îndrumare către toți cei ce țineau de el, a scris către cei de acasă, din Pultava, își prezintă discipulii nicii cărturari: «Slovenii»: Sofronie, urmasul lui Paisie (1794-1803), Ioan, care a fost și el discipul lui Paisie, seninul bătrân Dosofteiu³, pe Dorofteiu, pe Ștefan ierodiaconul, traducător (+ 1. 1807), la tălmăcirii ai lui Ștefan, «dascălul» Isaac, trandafirul rilor schivnicilor, școlarul acestuia, Iosif, apoi Iosif, Rafail, dar mai ales Gherontie. Spiritul cel mare al Agapia Veche, unde în 1789 stătea «stare» «12 părinți la obște»; la Hangul, se pare, al lui Galaction se îndeletnicia cu copierea cărților: unde Veniamin, arhimandritul și egumenul, care a fi un Paisian⁴ și unde scria Mitrofan, că la Râșca, unde Antonie egumenul se afla în aceiași vreme⁵, după Chiril arhimandritul, și d'întăiu Tipicon și acela care «au adus lumină

¹ Studii și doc., VII, p. 159 și urm.

² Melchisedec, *Notițe*, pp. 6-7.

³ V. și *Ist. lit. rom.*, II, p. 393.

⁴ Lăpădatu, *Biserici și Râșca*, p. 31.

⁵ *Ibid.*, p. 33.

⁶ *Ibid.*, p. 32.

la cea lui Dumnezeu plăcută viață călugărească», fiind și învățătorul ierodiaconului Gherasim, care a fost apoi cel d'întăiu tipograf muntean¹, al lui Ioan și Meletie, scriitori. Un Agafon, Rus, întemeie schitul Vorona, în pădurile Botoșanilor, schit de «Sloveni», din «Malorosia» și Bucovina, Moldoveni și Români, strânși din toate părțile. Schiturile dela munte, Vovidenia, Pocrovul, Tarcăul, aveau schivnici după vechea rânduială a lui Dimitrie de Rostov, cari se uniră la mișcarea paisiană.

Munteni se adăuseră la «sobor»: un Rafail din Hurez², un Grigorie din București, care se așează la Căldărușani, mănăstirea lui Matei Basarab, al cărei egumen Dosofteiu, mort la 1807³, arată să fi ascultat și el de-a dreptul învățăturile marelui dascăl de călugărie nouă; Chiriac Râmniceanul⁴, care ajunsese călugăr la Călușii; Gheorghe, care stătuse în fruntea mănăstirii Cernica de lângă București, o fundație a familiei Știrbei. Schitul Iezer, Poiana Mărului, poate Vărzăreștii, Ghighiul de lângă Ploiești, Dălhăuții, Ciolanul din Buzău, Cheia prahoveană, din 1835-9⁵, toată partea de spre Moldova a Principatului muntean suferi binefăcătoreala înrăurire a lui Paisie.

Și pentru călugărițe,—care trăiau la Socola, zidită de o fată a Lăpușneanului, apoi la «Soborul Maicelor» din Iași, biserica Sf. Paraschive — care se mai păstrează încă⁶,— făcuse Paisie un lăcaș ales, la Văratec; la 1802 apoi, Alexandru-Vodă Moruzi, adică Mitropolitul Veniamin, mută pe cele din Socola la Agapia, ca să se facă loc Seminarului⁷: aici erau să învețe cu «dascăl bătrân procopsit la învățătură» «carte grecească și elinească», alegându-se și dintre ele apoi «dascale», și să deprindă «lucruri de mână, adică cusuturi, hramuri, chilimuri

¹ *Ibid.*, pp. 45-6, 49, 51.

² *Cernica*, p. 15.

³ *Studii și doc.*, VII, pp. 308-9.

⁴ *V. Ist. lit. rom.*, II, p. 381, nota 3.

⁵ *V. Inscricții*, I, pp. 68-9; II, p. 247 și urm.

⁶ *Ibid.*, II, pp. 198-9 no. XLIV.

⁷ *Uricariul*, VII, p. 128 și urm.

și cusuturi de veșminte arhieriești și alte iscusite lucruri, care acestea sânt pentru cinstea și folosul lor și pentru po-doaba Patriei».

De alminterea, aici un Domn chiar, fusese cucerit de ideile reformei, și astfel la Maiu 1776 Alexandru-Vodă Ip-silanti hotărâia că în *obștejiții* nu vor intra decât cei «ispi-tiți cu cercarea cuviincioasă, de vin adecă cu gându de spăse-nie», oameni maturi, întregi la minte și slobozi, lipsiți de greu-tăți de familie; el mai adăugîa că frații nu vor avea «încurcă-tura alișverîșurilor», despărțindu-se de lume cu totul, printr'o «diată de moarte», că ei nu vor râvni altă mîncare decât «cea proastă și lesne cîștigată a obștii», nici alte veșminte decât «ceale sărăcești și lesne cumpărate», că nu vor părăsi mănăstirile și nu vor lăsa pe nimeni să vie în ele «cu cîntece lumești sau cu necuvioase fapte», că atât «chino-viarhul, adecă nacealnicul obștejitei», cât și skeuophylaxul, «păzitoriu de vase», și economul să fie de casă și «neschim-bați», iar egumenul nici va vinde, nici va cumpără moși, mărghenindu-se a chivernisi bine averea ce a găsit¹.

În toate «obștejițiile», care au în fruntea lor un «na-cealnic» sau «stareț» și cuprind mulți călugări-preoți și călugări-diaconi, și un număr de «duhovnici» aleși, se văd chipuri de-ale începătorilor curentului reformei religioase: Paisie însuși, Gheorghie de «Căldărușani i Cernica», Do-rofsteiu, care urmă lui Gheorghie în cea d'întăiu mănăstire. Și apoi episcopii, Mitropoliții de care va veni vorba îndat ă trăiseră după norma paisiană, înainte de a lua în măr-paterița de arhieriei. În vechile dulapuri se mai păstrează ori se mai păstrau până la strămutarea lor la Academ-Română, — pe lângă tipărituri slavone, grecești, române; une ori și latine, cărți de slujbă, de cetire, de teologi— adesea și unele cărți profane —, cărțile ieșite din răbdă-toarea muncă a mai multor tălmăcitori și caligrafi. M—

¹ Studii și doc., V, p. 551 și urm., no. 4.

mult din cele care privesc călugăria : Sf. Petru Damaschin, «Ilotărările pe scurt» ale Sf. Vasile, «Cuvintele» aceluiași, «Rasoforul» sau cartea «despre Tundere» și alte scrieri ale lui Nichifor Theotokis, «Marco Pustnicul», «Catafighiotul», «Stavrofilia», — Iubirea Crucii adecă —, Ion Scărariul, Viața lui Dimitrie de Rostov, a Sf. Calist, «Oglanda tainică a vieții călugărești», Teodoret, Chiril de Alexandria, «Ceale patru cărți ale Bogosloviei», Tâlcul Apocalipsului, Isaia Pustnicul, «Cuvântul pustnicesc» al lui Nil, «Scara Raiului» de Ioan Sinaitul, Efrem Sirul, Paterice, între care cel dela Pecersca, «Capete lucrătoare» ale lui Nichita Stethat, călugăr din mănăstirea constantinopolitană Studion, Sf. Grigore Sinaitul, Simion Noul Bogoslov, Învățăturile și scrierile lui Paisie ș. a. ¹.

CAP. II.

Paisianismul și Biserica Moldovei supt Mitropoliții Leon Gheuca și Iacov Stamati.

Deocamdată între această viață vioaie a mănăstirilor de «obștejitie» și între oficialitatea bisericească nu eră o legătură strânsă nici măcar în Moldova. Mitropolitul Gavriil trăi până la 20 Februar 1786 ²; el lăsă ca schimbările neprielnice ortodoxiei și rosturile românești să se îndeplinească în Bucovina fără să se amestece, și dădū Mitropolia ca locuință Domnului, după focul ce-i mistuise Curtea, — el însuși adăpostindu-se în mănăstirea Golia, unde și muri. Pe vremea lui se făcū biserica Sf. Gheorghe de lângă Mitropolie, în care biserică Gavriil, ctitorul ei, slujiă mai bucurous decât în adevăratul lăcaș metropolitan al Doamnei

---

¹ Cf. *Cernica*; Lăpădatu, l. c.; *Ghighiu și Argeș, Studii și doc.*, VII, l. c.

² *Doc. Callimachi*, I, pp. CLXXXV, 407; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. XLVIII; *Inscripții*, II, pp. 175-6.

Anastasia Duca, Stratenia, care fiind, prin vânzările nechibzuite ale lui Gavriil, încunjurată de prăvălii jidovești,—ca și Sf. Gheorghe, de altfel, care avea «locuirea Jidovilor până aproape de altarul ei»,—fû prefăcută apoi, la 1796, în paraclis al școlii înalte de grecește, al Academiei domnești, întemeiate de Grigore Alexandru-Vodă Ghica¹. Că a fost bun și darnic, «tatăl cel prea-blând și prea-iubitor al tuturor, cărja celor săraci, mângâierea celor întru necazuri»², nu e de ajuns pentru a-i acoperi greșeala de a nu fi știut să reprezinte, cu demnitatea și hotărârea cuvenită, în astfel de împrejurări grele, Biserica sa.

Un fecior de boier, Leon Gheuca, crescut pe lângă Gavriil, care-l făcû și protosinghel al Mitropoliei, ajunse pe rând episcop de Roman, la 2 Februar 1769, supt Grigore-Vodă Callimachi, nepotul lui Gavriil,—lăsându-se cu voie la o parte și Inochentie de Huși și Dosofteiu de Rădăuți³, apoi și locțiitor de episcop al Hușilor, la plecarea în Rusia a lui Inochentie, în 20 Novembre 1769⁴, și, în sfârșit, la 1786, înlocuitor al patronului său statornic, ca Mitropolit, cu toată îndrăzneța încercare a Patriarhului pe lângă Poartă de a se face numire de Mitropolit prin el și soborul său⁵. Eră un om încă tânăr și de o creștere aleasă, care învăță franțuzește — limbă pe care o știă și Chesarie de Râmnic, care cetia «le Mercure français», *Enciclopedia* și *Istoria Moldovei* de Carra — ca episcop, care-și făcuse bibliotecă la Mitropolie, reparată prin îngrijirea lui și înzestrată cu case de locuință și paraclis în ele, cu două moșii nouă, Rotarii și Prisăcanii⁶, care avû prieten ca vestitul fabulist și părinte al literaturii sirbești, Dositeu Obradovici, crescătorul

¹ Erbiceanu, *l. c.*, pp. XLIX, 41-2.

² *Doc. Callimachi*, I, p. 407.

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 95 și urm.

⁴ *Arch. Rom.*, I, p. 151 și urm.; Melchisedec, *Cron. Hușului*, I, pp. 306-7.

⁵ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 451-2.

⁶ *Ibid.*, p. XLIX.

lui Grigore și lui Alexandru Callimachi¹. Primul dela Obradovici dedicația unei predici de Zolikofer, tradusă în sârbește, și comandă traducerea unui «Heliodor sau istorie etipicească»². Când eră numai protosinghel, ceruse lui Măzăreanu să-i prefacă în românește «Itica ieropolitică»³. Voiă să deă cetitorilor moldoveni în tipografia metropolitană Cugețările lui Oxenstierna și pe *Télémaque* al lui Fénélon. A tălmăcit însuși o carte de «multe învățături» mai mult morale decât religioase, din limba franceză⁴. Cum se vede, un arhiereu foarte lumaret, a cărui iubire pentru noua literatură franceză, revoluționară și deistă, se poate înțelege când ne gândim că învățatul episcop grec al Cazanului și Astrahanului, Evghenie Bulgaris, care a fost și pe la noi, traducea din Voltaire însuși și că *Charles XII* al aceluiași află un tălmăcitor călugăr din Iași, pe Ghervasie⁵.

În timpul când Mitropolitul aveă grija traducerilor sale a celor pe care găsisse că trebuie să le comande, tiparul românesc e în mina unui Rus, legător, săpător, meșter tipograf, protopop, econom, exarh chiar al Mitropoliei Moldovei, din timpul războiului din urmă, când el, venit în Moldova încă dela 1764, va fi ținut locul lui Gavriil,⁶ — Mihail Strilbițchi. Acesta dăduse în Iași o *Psaltire*, în 1784, apoi, poate, un *Antologhiu* și un *Molitvenic* în 1785, *Octoiul* dela 1786⁶, o nouă ediție a «Prăvilioarei» muntene, învățătură pentru duhovnici, din 1781 (1784), o traducere a *Alfavitiei fetești* de Dimitrie de Rostov — cea *d'intâiu lucrare etică ieșită de supt teascuri românești* —, ba chiar un

¹ V. Țichindeal, *Fabule*, ed. Russu, pp. xvi și urm.

² *Ist. lit. rom.*, II, pp. 383, 436-7, 448, nota 3.

³ Picot, *Notice bibliographique sur le protopope Mihail Strélbickij*, Paris, 1905, pp. 4-5.

⁴ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 112-5.

⁵ Cf. Sulzer, II, p. 37, nota a; Xenopol și Erbiceanu, *Serbarca școlară din Iași*, p. 270.

⁶ V. și mai sus.

Calendariu pe 1785 și încă o broșură¹, toate cărți hănișor lucrăte de Strilbițchi însuși, ca și de sine sau Felicarp, din care făcū apoi un *podporucic* împărătesci, și împorolobite cu planșe de mână celui d'întăiu. Nu cămănaș și supt noul Mitropolit, ci trece la Mohilău, pe Nistru, unde face să apară, în Iunie 1786, o a doua *Psaltira*, închinată, nu Domnului moldovenesc, un Mavrocordat, ci împărătesci Ecaterina însăși. Rușii, năvălind în Moldova, aduc cu dănașii în 1788 pe Strilbițchi, care eră și puțintel spion, purtând scrisori, în 1787, între Mitropolitul Leon, — care corespondea și cu Austriei², cerând pe lângă ei sprijin lui Dosofteiu al Bucovinei, ca unul ce eră și el «patriot aceștii ticăloase patrii»³, — și între Ruși⁴. *Catavasieriul* său se publică astfel în Iași, la 1788, toamna, și un *Molitvenic* nou fese de supt teascurile sale la 1789.

Eră ajutat, în lucrarea acestor două cărți, și de paisianul Gherasim, din Neamț. Apoi singur el dă *Psaltirea* din 1790-1, *Catavasieriul* din 1792, *Ceaslovul* din același an. În același timp cînd făcea aceste ediții în titlul cărora se pomenesc membrii familiei împărătești din Rusia și guvernatorii Principatelor, un Potemchin, un Besborodco, — Strilbițchi răspîndește prin slovele sale: gramatice, dialoguri, cărți de cetire ruso-românești, prin care să se deprîndă Moldovenii cu limba noilor stăpîni. Ba chiar cărți numai rusești, un *Apostol* din 1791, o traducere din engleză cu privire la dogma creștină, se publică de dănsul, pe lângă un număr de cărțicele românești fără însemnătate. De almintrelea, cînd după pacea din Iași, trupele rusești ieșiră din Moldova, Strilbițchi nu rămase decăt pentru a-și isprăvi *Psaltirea* din acest an, care poartă numele domnului al lui Alexandru-Vodă Moruzi, și apoi îl găsim la Dubasari, alt

¹ Picot, pp. 18-9.

² *Arch. rom.*, II, p. 292 și urm.

³ V. și Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 347.

⁴ V. Picot, p. 7 și urm.; Urechia, în *An. Ac. Rom.*, X, pp. 19-20; *Ist. Rom.*, III, 148-9.

târgușor de graniță pe Nistru, de unde trimete la 1794 un *Ceaslov* românesc¹ și un *Bucvar* rusesc, iar în 1796 o *Alexandrie*, tipărită de dânsul în tipografia sa «volnică», are ca loc de publicare Mohilăul, «între hotariul Rossiei și între alu Moldoviei», unde se întorsese deci și unde va fi murit, căci nu mai avem alte știri despre dânsul².

Încă în cursul anului 1788 poate, Mitropolitul Leon, care eră greu bolnav la Galata pe vremea serbătorilor Crăciunului³, murise. El lăsase, plecând din Roman, acest Scaun Grecului Iacov, egumenul bisericii Barnovschi; prin bani acesta căpătase sprijinul Curții lui Alexandru-Vodă Mavrocordat, și prin bani biruise în lupta pentru episcopia de Roman pe Venedict de Râșca și pe dichiul dela Huși, de sigur un Putnean, Iorest; Mitropolia fiind în mâinile Domnului, alegerea se făcù în biserica Dancului⁴, din care Constantin Duca făcuse, prin 1703, o mănăstire, închinând-o la «cei Patruzeci de Mucenici» din Atos⁵. Iacov păstorî, încunjurat de Greci, numai până la 25 Octombrie din anul așezării sale ca episcop, 1786, și moartea-l prinse pe neprevăzute la Focșani, după ce trecuse asupra Episcopiei vechile sale datorii și adăugise altele nouă până la 80.000 de lei, sumă așă de împovărătoare pentru venitul de 7.500 de lei al Romanului, încât nimeni nu mai voi să-i primească moștenirea. După o vacanță de Scaun mai lungă și după o chibzuire oficială pentru plata banilor fără dobânzi, se făcù supt Alexandru-Vodă Ipsilanti, urmașul lui Mavrocordat, ce fugise în Rusia, alegerea unui nou episcop de Roman, la 19 Iulie 1787: pe lângă Varlaam de Agapia, un Paisian, se înfățișară doi din fugarii bucovineni: Macarie dela Slatina și un fost proe-

¹ Melchisedec, *Cron. Hușului*, II, pp. 167-9.

² Pentru toate, v. Picot, *o. c.*, *passim*.

³ Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 319.

⁴ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 115.

⁵ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 330-1.

gamen al Putnei, Antonie, un mândăcios trândav, care izbuti¹.

Patriarhia de Constantinopol se amestecă la vacanța metropolitană, nefiind Domn care s'o înfrâneze. Episcopul de Roman și noul episcop de Huși — dela 1782 — Iacov Stamat, un Ardelean (n. 1748), călugărit la Neamț înainte de venirea lui Paisie (la 1765) și ajuns protosinghel al Mitropoliei după alegerea lui Leon ca episcop de Roman, primiră *ecdosis* ca să facă o alegere pe care, în astfel de timpuri de războiu, găsiră mai bine s'o amâne². Rușii puseră atunci ca «țitiitoriu de locul eparhiei Moldovlahiei» pe un arhieru de-ai lor, din Ecaterinoslav, Ambrosie — și la Sf. Spiridon, în 1788, ei voiră să puie pe un «arhimandrit grec» ce slujise pe flota biruitoare a lui Orlov — și, pentru că acesta nu cunoșteă de loc împrejurările, i se adăugî ca informator și călăuz spionul Strilbițchi, care putu să poarte acum titlul măreț de «protopop al Moldovei, Terii-Românești și Basarabiei³». Ambrosie merse până la Neamț, pentru a face arhimandrit acolo pe meritosul Paisie⁴. Retrăgându-se la sfârșitul războiului, în Ianuar 1792, — fără măcar o alegere formală de Mitropolit⁵, ci numai după voința lui Ambrosie și a Comandei rusești, fû sfințit Gavriil Bănulescu, un Câmpulungean din suita lui Ambrosie, care fusese deci prin Rusia și purtă de curând titlul de episcop al Achermanului⁶. La 9 Ianuar 1792 Strilbițchi închină *Catavasieriul* lui Ambrosie, iar *Ceaslovul* aceluiași apropie numele lui Gavriil, «Mitropolit a toată Moldova», de al noului Domn Constantin

¹ *Cron. Rom.*, la locul respectiv. Cf. Wolf, *Beschreibung der Moldau*, I, p. 149.

² Cf. Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 151-2.

³ Picot, p. 20 și urm.

⁴ *Adunarea* citată.

⁵ V. declarația în acest sens a lui Iacov în Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, pp. 321-2.

⁶ V. Stefanelli, în *An. Ac. Rom.*, XXIII.

forăzi¹. Curtea Rusiei îi trimetea în April felicitări și o ruce de briliante. Moruzi nu voi însă pe acest nou arhi-ăstor al Moldovei; el făcù pe Patriarh să-l înlătore și să otărăscă, în April², o nouă alegere, și data aceasta ieși, prin unile — înștiințarea lui e din 22 ale acestei luni —, Iacov episcopul de Huși, om vrednic de Mitropolie, care primise parhia sa «prădată până în scândură și aruncată în reă datorie de 75 de pungi de bani», de Alexandru Constantin Mavrocordat-Vodă, răpitorul moștenirii lui Inochentie, i o lăsase acum cu totul slobodă. Faptul că el răscumpă-ase prinșii turci din mânilor Muscalilor, cheltuind pentru ceasta 16.000 de lei, și că, la descoperirea acestei dovezi e milă pentru păgâni, el fusese mânat în tahăra dela Ho-in pentru a-și dă seamă, îl recomandau în deosebi Porții³. Iavrii fù luat, în Maiu, cu sila din Iași și dus la Poartă, înde Patriarhul voi să-l dea în mânilor Trimesului Rusiei; dăpostindu-se totuși, la urmă, în această țară, el căpătă iscopia Gotiei în Crimeia și Ordinul Sf. Andrei⁴.

Iacov eră un arhiereu învățat, știind ceva grecește și slăvonește, poate și frânțuzește⁵. A fost și aici un foarte bun gospodar, care a zidit casa de reședință a Mitropoliților și a scos pe Evreii cari, cu cărți de vânzare și de bezmenle lui Gavriil Calimachi, se așezaseră în jurul bisericilor Strateniei și Sfântului Gheorghe⁶; dând Mitropolia veche e lângă Academie, el își alese pentru slujba sa archie-

¹ Picot, p. 27.

² Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 320.

³ Cf. Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, pp. 346-7, 367 și urm. Mai es însemnata notiță de pe pp. 366-7.

⁴ Cf. *Acte și fragmente*, II, pp. 345-6, 348; Melchisedec, *l. c.*, p. 367, *Nota*; pomelnicul din Erbiceanu, *Mitr. Mold.*; Stefanelli, *l. c.*

⁵ Memoriul, cu idei înaintate, în chestia școlilor, pe care-l iscălește — *Urâcariul*, III, p. 13 și urm., — pare să fie însă mai mult al lui Carlat Ghica, boier care făcuse studii în Apus.

⁶ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 42.

rească biserica nouă a lui Gavriil¹; o mare reparație. În 1797, cuprinse amândouă clădirile și bolțile negustorilor ce le încunjurau².

Păstori unsprezece ani, scăpând și de intriga, care voia, în 1796, să-i ieă Scaunul, și de cuțitul unui nebun, care-l răni în același an³. Chiar dela începutul stăpânirii sale arhieresti, ierodiaconul Gherasim și tipograful cel nou, popa Mihalache — firește deosebit de Strilbițchi — dădeau o *Liturghie*, în 1794; o *Psaltire* urmă numai în 1804, apoi un *Apostol* și un *Molitvenic*⁴. Afară de aceasta se dădă o ediție nouă din cartea rabinului Neofit, *Infruntarea Jidovilor* (1803), operele lui Amfilohie de Hotin, ba chiar un *Calendariu* și romanul *Critil* și *Andronius*, ieșit de supt teascurile Mitropoliei la 1794.

La 10-11 Mart 1803 Iacov Stamati muriă de dropică, și-i urmă un fiu de boier mare, un ucenic al lui Paisie, un scriitor și un om de influență, eclesiarhul, egumenul de Sf. Spiridon, episcopul de Huși — din 1792 — și apoi de Roman — dela lunie 1796⁵ —, Veniamin Costachi, în mirenje Vasilie, fiul lui Grigoraș Negel⁶. Cu un an înainte, o retipărire a căr-ticelei Mitropolitului Gheorghie despre icoana din Neamț începeă acolo șirul tipăriturilor⁷. Paisianismul triumfă și în organizarea episcopală a Bisericii moldovene și în lite-ratura bisericească a Românilor.

---

¹ *Ibid.*

² Cf. Wolf, *passim* și «teza» păr. M. I. Michaileanu, 1895.

³ *Ll. cc.*

⁴ Picot, *l. c.*, p. 14. nota 2.

⁵ *Cron. Rom.*, II, p. 160 și urm.; *Mitr. Mold.*, p. 42 și urm.

⁶ V. broșura mea despre dănsul în «Bibl. Minervei».

⁷ Picot, *o. c.*, p. 15.

PARTEA A VIII-a.

UNIREA CURENTULUI RELIGIOS PAISIAN,
SPRIJINIT DE
ARHIEREII DIN PRINCIPATE,
CU
NOUL CURENT NAȚIONAL DE PESTE MUNȚI.

AREA COURT

ARCHIVED

CURRENT

CAP. I.

Episcopul de Argeș Iosif.

Până atunci, paisianismul reformativ prin credință, disciplină și muncă literară căutase alte drumuri pentru a ieși la eală. Paisie trimisese la București pe unul dintre «frații» ai tineri, pe Gherontie, dorind să aibă, pe lângă atâția unoscători de slavonește, și un traducător din limba eliască. Ucenicul starețului din Neamț își făcuse studiile la cel dascăl grec din București, Lambru Photiades. Aici se prietenise cu un Muntean, Grigorie. Din porunca Mitropolitului Dosofteiu, ei amândoi dădură la 1794 o ediție românească a «Cărții folositoare de suflet», care se răspândi de răpede, încât trebuî retipărită la 1799 și 1800¹. Ei înmăciseră și vestitul *Tâlc* al lui Teofilact, operă de care vorbește prin anii 1790². Până se hotărâră la acel pelegiu spre Atos din care se întoarse numai Grigorie, căci Gherontie murise pe cale în Filipopol, la mănăstirea Sfinților Iuarguri³, ei mai gătiră și alte lucrări de teologie după iginale eline.

În același timp se găsea tot în Țara-Românească un arereu, ucenic al lui Chesarie, fost protosinghel la Râmnic, prietorul tiparului supt episcopul Filaret, care, fiind năs-

---

Uricariul, XXIV, pp. 396-7.

Scriitori bisericești, pp. 33-4.

Prefața la *Ἐπιστολή τῶν ἁγίων δογματῶν*; cf. și a *Checragariului* 1814 și *Bis. ort.*, XII, p. 532.

cut în Loviștea Vâlcii, poate din neam de Ardeleni, trebuia să aibă legături cu Ardealul, de care-l apropie numirea sa ca întâiu episcop al Argeșului, ridicat ca Scaun arhieresc din ruinele sale, în August 1794¹, pentru «doauă județe, adecă al Argeșului și al Oltului»². În sfârșit legăturile sale în București îl făcuseră a cunoaște pe Gherontie și Grigorie și a prețul curentul paisian. Astfel cărturăria olteană a lui Damaschin, Grigorie și Chesarie, noua mișcare ardeleană, care începea, cum se va vedea chiar acum, să apropie de Românii de dincoace, și pe neuniții treziți la cultură, și pe Uniți, scăpați de exclusivismul catolic, și, în sfârșit, călugăria reformată a Moldovei, se unesc în Iosif de Argeș, ori, cum i se zicea, și cum își zicea însuși, «Argeșul». Asupra operei și însemnătății acestui înaintaș al lui Veniamin Cossachi, se cuvine a ne opri.

Iosif, care a fost și un foarte bun gospodar, dregând minunata biserică a lui Neagoe-Vodă, în care băciuiseră doi ani de zile Turcii, pe timpul războiului din urmă, și clădi bisericuța Sf. Nifon, făcând și, din nou, casele de locuință arhieresti, a fost un statornic patron al Nemțenilor, a căror râvnă pentru Biserică și carte, ale căror curate gânduri de îmbunătățire a vieții mănăstirești și de înălțare a culturii clerului în de obște eră în măsură a le înțelege. Încă din 1796, el știa că Gherontie și Grigorie, «doi părinți călugări din Moldova», au gata *Tâlcul* lui Teofilact, pe care el ar fi vrut să-l vadă tipărit în Ardeal, cu cheltuiala corespondentului său obișnuit, marele negustor sibiian Hagi Constantin Pop³. Făcù să se tipărească la București, în noul așezământ privilegiat al boierinașilor Clinceanu și To-

¹ *Cond. Sfântă*, p. 279 și urm. Cf. Zilot Românul, în *Rev. p. ist. arch. și fil.*, vol. V, p. 73.

² *Cond. Sfântă*, l. c. *Tomos-ul* patriarhal pentru noua dieceză nu s'a publicat și nici pretextul întemeierii ei nu se cunoaște mai de aproape. Cf. pentru eparhia Buzăului, la 1544, «Tunusli» (Mihai Cantacuzino), *trad.* Sion, p. 101 și urm.

³ *Scriitori bisericești*, pp. 33-4.

ui, cari întrebuițau pentru cărțile bisericești pe un
 Țr din Neamț, Isaia, o nouă ediție dintr'o carte de
 ȃtere a «Volteristilor, păgânilor adecă, celor fără de
 nezeu, ai veacului acestuia», *Apologhia contra celor
 de Dumnezeu*, traducere a lui Gherontie singur, după
 ȃrie de Rostov, se pare¹. La 1816, episcopul de Argeș,
 eră însuși un scriitor, dădù la Neamț o ediție a tradu-
 sale din Atanasie de Paros, *Ἐκτομή τῶν θεῶν δογμάτων*,
 ȃurtarea despre dumnezeestile dogme». Și *Paracletichî*,
 ȃlmăcire a lui, iese tot în mănăstirea lui Paisie. El
 pe Grigorie să traducă «Țălcuirea pe scurt» a lui Ni-
 r Calist Xantopulo și rugă pe starețul de Neamț Ghe-
 e să o tipărească, la 1814. Din programul noii școli
 stice moldovenesti, el nu primia avântul de înstrăi-
 de lume, setea de suferință meritorie față de Dumnezeu,
 mțenilor: se făcea însă, din toată inima, părtaș la opera
 e cultură, prin care acești smeriți călugări și-au căș-
 recunoștința tuturor timpurilor.

CAP. II.

barea în sens românesc a spiritului în Biserica unită:
 il Klein, Șincai și Petru Maior ca răzvrățiți religioși.

virile lui Iosif se îndreptau însă, nu numai către
 ȃtoarele chinovii ale paisianismului, ci și către frun-
 ȃrarhiei și ai literaturii românești în Ardeal.

ȃă și în rândurile Uniților se făcuse acolo o schimbare
 ică pentru strângerea din nou a legăturilor cu Ro-
 din Principate. Cea d'întăiu generație de clerici uniți
 adese ori intransigența aspră sau fanatică a neofitilor,
 celor cari pentru întâiași dată gustă o cultură mai
 sau se împărtășesc de onorurile și înlesnirile mate-

ntru ediția din 1803, v. *Ist. lit. rom.*, II, p. 403, nota 1.

riale pe care orice oficialitate le are la îndărmână pentru a smomi și cuceri. Titluri ca acelea de baron, de sfetnic împărătesc, daruri de tot felul, dela frumosul lanț de aur cu medalia stăpânitorului până la apanagiul de domenii, relații cu fruntașii Bisericii catolice, studii la Unguri sau în Apus — numai Iancu din Sâmcel, călugărul Isaia, care a tradus «Vedeniile Sfântului Grigorie»¹, învățase la Chievlul ortodox, iar călugărul Leontie Moschuna eră dintre ucenicii dascălilor greci de neamul său², — făcuseră din episcopii și canonicii, din profesorii blăjeni de până pe la 1770 niște desprețuitori ai vechii ortodoxii umile și sărace și ai celor cari, în Ardeal chiar, sau dincolo de munți, trăiau în același întunec dogmatic și în aceeași lipsă de cultură sau de drepturi.

S'ar fi crezut că tinerii, cari, pe urma unui Aaron, unui Rednic, Maior, Cotore și Caliani, unui Meletie Neagoe, cari prin învățătura în străinătate și câștigaseră cele mai înalte ranguri bisericești, mergând și ei în Apus vor duce și mai departe aceste porniri de izolare față de ceilalți Români, de adoptare tot mai deplină a catolicismului, în fond ca și în formă chiar. Se văzù însă îndată că cei mai buni dintre ei, — un Samoil Klein (n. Septembrie 1745), de acasă Maniu Micu, fiul protopopului din Sad, frate al Vlădicăi Inochentie, și al surorii protopopului Neagoe din Broșteni și Armeniu ; Gheorghe Șincai (n. 1753-4), vlăstar al boierimii făgărășene, venit din Șinca-Veche și purtat pe la reformații din Oșorheiu, pe la Iezuiții din Cluj și Piaristii din Bistrița ; Petru Maior (n. c. 1760), din părțile Bistriței, fiul protopopului dela Căpușul-de-Câmpie, crescut la Oșorheiu și Cluj, — caută alte drumuri. Dela început, dacă tustrei se călugăriră³ în mănăstirea de viață aspră a lui Aaron, viața aceasta de caznă pentru sfintirea prin răbdări și înfrânare, prin slăbire și dureri, în veșnice posturi cu cmazăre au

¹ Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 107 ; *Studii și doc.*, XIII, p. 156.

² V. pentru el, și *Studii și doc.*, XII, p. 42, no. LXXVIII.

³ Samuil, la 14 Octombrie 1762 ; Șincai, în 1774.

fasole au linte fiartă, dar cu niciun uleiū direasă», disciplina aceasta, pe care Vlădica Rednic o întări încă — «toată legea», scrie același Samuil Micu, «ar fi vrut să o facă călugări și să supună pe toți la viața grea»¹, li displicu. Începū să li cadă greu și îndumnezeirea actului Unirii, pe care cât de puțină cercetare istorică îl putea reduce la adevărata lui valoare, și nepotul episcopului Inochentie, al celui care, într'o clipă de deznădejde, se arătase gata să taie legăturile cu catolicismul, spune apriat că «Atanasie [Rednic] în toată Dumineca, la exortații, atăta lăudă școlarilor Unirea, până ce unii își pierdeau gustul de a-l mai auzi»². Certele dintre călugări, cari-și râdeau de «bătaia lui Dumnezeu» și de «ajutoriu Preacesti», îl dezgustară adânc³. Deși Klein ajunsese «prefect» la mănăstirea Sf. Treimi, apoi eclesiarh și conzistorial pe lângă acest bun gospodar de biserică și școală care eră Rednic cel «greu la fire și nu lesne iertătoriu», deși trecu bucuros la Colegiul pazmanian din Viena, unde învăță mai departe filosofie și teologie, ajungând apoi *efemeriu*, duhovnic la Colegiul Sf. Barbara, intemeiat la Viena pentru școlari uniți,—el nu căpătă mai multă tragere de inimă pentru călugărie, dar nici pentru Unire ca act mântuitor de suflet și deschizător, prin legea cea nouă, a unui mai bun viitor românesc. Își întrebuintă vremea în a traduce din Părinții răsăriteni, ca Sf. Vasile cel Mare, Sf. Dorofteiu, pe cari-i cetiau așa de mult și paisienii din Principate și din cari «Cuvintele» celui din urmă apărură la Râmnic, în 1784⁴. Peste câteva luni, el făcea să apară la Viena, cu tiparul lui Kurzbeck, două mici studii în legătură cu datinile «Bisericii grecești răsăritene», despre Căsătorie și despre Posturi⁵, și doi alți Români învățați, protopopul

¹ *Ist. lit. rom.*, II, pp. 162-5: Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 124.

² În fragmentele din Cipariu, p. 105.

³ *Ibid.*, pp. 116-7; *Ist. lit. rom.*, II, p. 166.

⁴ Traducerile, din 1768 și 1769, în mssle 920 din Bibl. Seminarului blăjean și 1366 din Bibl. Episcopiei de Orade.

⁵ *De matrimonio*, 1781 — cf. ms. 1367 din Blaj — și *Dissertatio de ieiuniis graecae orientalis Ecclesiae*, 1782.

Para, care studiasse la Sf. Barbara, și parohul din Bistrița, fost elev al Institutului pazmanian, îl pârau la Gran ca răspânditor de idei schismatice și dușman al Sfintei Uniri, fiind pe lângă aceasta un prost și «un om de nimica»¹. Cartea de rugăciuni pe care o dăduse tot acolo la 1779, «Rogacioni de sera», avea mai mult scopul de a încerca o nouă ortografie a limbii românești, întoarsă spre obârșia ei, — pentru mai deplina vădire și mai marea glorie a coborârii din Romani —, cu litere latine².

La Viena se împrietenî cu Klein cellalt mare scriitor al Bisericii unite românești, Gheorghe Șincai, care petrecuse la Roma dela 1775³ până pe la 1780, luând doctoratul în filosofie și teologie, și voiă acum să învețe, stînd la Sf. Barbara, dreptul⁴, să lucreze în biblioteci pentru istoria neamului și să lege relații cu învățați ca Benkő și Cornides⁵. Și acest tânăr unit n'avea respect pentru «Unința», care lasă neamul «fără credință»⁶, pentru Papa și Iezuiții, pe cari-i crede în stare a falsifica și diplome, pentru Latinii din preajma Împăratului, cari, la începutul veacului, «înșelaseră», pentru motive politice, pe Români, dînd ceva «popilor», dar lăsând pe «nobili cu buzele drămbolate» și uitînd cu totul de «jugul bieților proști», iobagii.

Și Petru Maior venise după aceleași studii romane dar fără diplome, și cu aceleași păreri despre «Italiani» și despre «monarhia Papei» și infalibilitatea, «nesmîntnicia» lui, despre dreptul de a convoca și prezida sinoadele, pretențiile de stăpînire unîversală, domeniul temporal sau «vremealnic» de care se zăpăciau alți studenți trimesi la Roma, și el scria

¹ «Nullius frugi homo»; «asinus ed liram». Așa l-ar fi judecat și episcopul Maior; Nilles, pp. 317-8.

² Ed. a 2-a, Blaj, 1801, supt titlul de *Acathistu*.

³ Urechîă, *Ist. Rom.*, I, p. 1172, nota 1.

⁴ Șincai, *Cron. Rom.*, II, p. 431; *Orodias*, in *Archivu*, p. 247 și urm.

⁵ *Ist. lit. rom.*, II, p. 202 și urm.

⁶ Șincai, *Cron. Rom.*, I, pp. 353, 417; cf. II, p. 213, 215, 354, 437; III, pp. 285-6, 288, 297, 363, 413-4, 455-6.

astfel, nu mai târziu decât în 1783: «O de-ar fi apărât Dumnezeu neamul românesc de acest feliu de oameni în-
 ățați și teologi, cari numai cu autentie, cu țiful și cu
 ălfă ce au în haine și în locul lăcașului său, vrau să în-
 ingă pe toți; de spun ceva dela Roma, să taci, să înlem-
 nești, să caști gura. De arăți din Sfinții Părinți, din Soboare
 i din istoria cea veche a Beșearicii asupra părerilor lor,
 nălată ești schismatic, și mai rău decât ereticii... Romei
 ucă din vreamurile ceale de mult începuse a-i răsări
 varnele !¹».

Urmă îndată abdicarea episcopului Grigore Maior, în 1782
 și în locu-i fû numit (21 Octombrie; consacrat 6 Iunie 1784)
 Bob (n. 1739), fiu de nemeș chiorean catolic și de Ungu-
 că, Candida Timandi, și ucenic al Iezuiților din Cluj; fusese
 ovice la Blaj numai când avea 25 de ani și mântuise toată în-
 tura; funcționase ca profesor de sintaxă și gramatică în lo-
 ul lui Grigorie Maior și plecase iarăși între Iezuiți, până când i
 lădură funcții administrative la Blaj, pentru ca să meargă
 oi la nouă studii în Sâmbăta-Mare. Acesta ținea strâns la
 re și nu vedea mai departe decât cercul datoriilor sale
 administrator al averii bisericești. O dușmănie firească
 urnl deci între bogatul, mărețul, pomposul episcop,
 ca se încunjură la 1807 de un corp de canonici ascu-
 tători², și între cei doi tineri călugări, cari-și căutară de
 acum înainte o altă îndreptare.

La 1784, Klein cerea să fie scos din rândul călugărilor.
 Aceiași cerere o făcû și Șincai, care, venit în Blaj încă dela
 1780, mântuise de tipărit *Catechismul cel Mare*, aprobat de
 teologii Ștefan Sabo și Ioan Halmaghi,—carte de școală, el

¹ *Procanonul*, ed. C. Erbiceanu, București, 1894; extras din «Bis.
 art.», p. 47.

Aceste idei le exprimă el într'o cercetare de drept asupra canoanelor
 și «tormelii bisericești», «spre folosul mai cu samă a Românilor»,
Procanonul.

² Nilles, p. 665 și urm.

însuși, fiind catechet, apoi director al școlii de Stat de acolo¹. Acestălalt conducător sufletesc al generației sale se pusese în serviciul școlilor celor nouă pentru popor, pe care le deschisese Cărmuirea cu spirit laic, anti-religios a lui Iosif al II-lea, și dăduse Românilor încă dela 1781 *Bucvariul* fără colorit religios din Viena, *Aritmetica* din 1782 (ed. nouă, Blaj, 1785), *Bucoarna* româno-germană dela Sibiiu, din 1783 (ed. nouă, 1788; Blaj, 1795), căruia-i corespunde un *Alphavit* blăjean din același an. Șincai, care lucrase cu Samuil Klein o gramatică românească în limba latină, — apărută tot pentru proclamarea nobilei origini a graiului și a neamului, în Viena, la 1780, — pregătiă pentru aceleași școli nouă ceă d'întăiu gramatică latină-română, «spre folosul școlilor valahico-naționale», ce apărură, cu traduceri nemțești și ungurești a exemplelor, la 1783, în tipografia Seminariului. O «Istorie a Naturii sau a Firii» eră gata de tipar².

Doisprezece ani întregi, Șincai avu grija învățământului laic în limba românească, lângă Eder, directorul Sașilor și Eutievici, al neuniților, întemeind vre-o trei sute de școli orașe și în sate³. De Vlădica nu-i păsa și-si radea fără cunjur de dânsul la 1792⁴. Numai la 1794 Șincai fû ră prin judecată de Bob, care făcû să i se iea locul și chiar închis, până în 1795, începându-se astfel rătăcirea printre Unguri — cu scurte popasuri la Oradea lui Dara și la Viena —, care-i ținû până la moarte.

În același an, Petru Maior, iritat de încercarea, ce făcû Bob, de a smulge protopopilor — în cari Maior, el 1 protopop la Reghinul-Săsesc, dela 1784, după ce fusese p fesor de logică, metafizică și drept natural la școala în

¹ O alta cu acest titlu și litere latine apăruse la Buda, în 1780, cu un Catechism, prescurtat cu aceleași litere; *Bibl. Rom.*, II, p. cf. *Ist. lit. rom.*, II, p. 205 și nota 7.

² *Ist. lit. rom.*, II, p. 205.

³ *Ist. lit. rom.*, II, pp. 204-5; Hurmuzaki, VII, pp. 443-4.

⁴ Cipariu, *Archivu*, p. 480; Papiu, *Șincai*, p. 103-4.

în Blaj¹, vedeă pe urmașii «chorepiscopilor» de odinioară—, ultimele drepturi ce mai păstrau, scriă «Protopopadichia», *Nedreptatea făcută protopopilor*, tratat despre «putearea, drepturile sau privilegioanele» lor, carte ascuțită în polemica împotriva «papistășilor». Cu Biserica romană n'a rupt-o niciodată, și și-a păstrat până la sfârșit corespondența cu Protaganda, dar, când îl vedem numind pe Bob «Vlădica Uniților», iar pe păstorul sârb al Românilor de legea veche «ep al Neuniților»², înțelegem bine că nici Maior nu mai e legat cu inima de Biserica blăjeană.

Cererea de a părăsi călugăria, pe care o făcură Șincai Maior, fusese primită, dar se refuzase, în Ianuar 1785, a făcută de Klein, îndemnându-l la «liniște» și porundu-se ca el «să fie păstrat în mănăstire»³. Nu i se dădu stuia nici parohia din Sibiiu, pe care o ceruse, dar în 1780 el trecu în acest oraș la o rudă a sa, Efrem Muntiu⁴. atunci Samuil cel învățat dedică lucrări de ale sale riarhului ortodox din Carlovăț, cu care ar fi stat înaturi încă din 1784⁵, și se putea crede că a părăsit totul Unirea. Când Guvernul ardelean trimese, în 1794, cercetare *Istoria Bisericească*, tradusă după a lui Fleury, Klein, împreună cu dedicația incriminată, i se zice preotnit⁶, și canonicii lui Bob, consultați, declară că în adevăr cartea, lucrată și după «autori catolici», cuprinde în sine «zgura neunirii» (*schoriam disunionis*). Se credea chiar că el vrea să se facă episcop al neuniților, pentru care Bob l-ar fi închis bucuros, cum a și cerut Guvernului, în 1797, la mănăstirea din Muncaciu⁷.

¹ *Ist. lit. rom.*, II, pp. 234 și urm.

² *Istoria Bisericii Românilor*, Prefată; cf. p. 360.

³ Ordinul, în bibl. din Oradea, ms. 1336.

⁴ Ms. 885 din Blaj.

⁵ *Archivu*, p. 717.

⁶ *Ibid.*, p. 715.

⁷ *Ibid.*, p. 675 și urm.

CAP. III.

Biserica neunită și cea d'întăiu organizare a ei.

Vlădica neunit Dionisie Novacovici murise în Scaunul său unguresc la 8 Decembre 1767¹, după ce stătuse până la sfârșit mai mult în Ardeal. Cu prilejul morții celui d'întăiu Sărb care a avut grija sufletească a Românilor din această țară, se hotări că este o episcopie a acestora, și anume una «exemptă», cum se declară și episcopia Rădăuțului după ruperea silită a legăturilor cu Biserica metropolitană a Moldovei. În Octombrie 1768 administrarea ei provizorie se dădă episcopului sărb din Vârșeț, Ioan Gheorghievici, care fu chemat întâiu la Viena pentru a primi instrucții². Urmasul lui Dionisie ca episcop de Buda, Sofronie Chirilovici, fostul său vicariu budan și fost stareț la mănăstirea Sf. Mihail din Grabaț, căpătă apoi grija Episcopiei neuniților ardeleni și ungureni, la 1-iu Decembre 1770: după cererea întregului cler ortodox al Românilor, i se îngădui a-și lua reședința la Sibiiu³. De Paști în 1772, el eră la Belgrad, și avem o scrisoare a lui cu această dată, — în care-și zice numai «smerit episcop neuniților în Ardeal»⁴. După dânsul, dela care nu ni-a rămas, se pare, niciun antimis⁵, veni (6 Novembre 1783; instalat 1-iu Iulie 1784) al treil Sărb, Ghedeon Nichitici — ca protopop în părțile Abrudului, îl găsim pe la 1780⁶, — care stătuse deci un timp în

¹ P. Maior, *Ist. Bis.*, p. 131.

² Bunea, *P. P. Aaron și Novacovici*, p. 258 și nota 4.

³ *Ibid.*, p. 254, nota 1.

⁴ *Studii și doc.*, XII, p. 86, no. CLXII.

⁵ Pentru antimisele deosebitele Biserici și diecese românești, v. *Studii și doc.*, XII, pp. LXV și urm., 297 și urm.; cap. respectiv: XVI, f. 123 și urm. și cap. Sinaia.

⁶ *Studii și doc.*, XIII, p. 28, no. 6. — Pentru numire și înst. Mateiu Voileanu, *Momente din viața biser. a Românilor, Sibiiu*, pp. 25-6.

mijlocul Românilor din Ardeal, apoi pe lângă cei, de curând luați în stăpânire, ai Bucovinei, și a cărui aducere în Ardeal a folosit și în răscoala de iobagi a lui Horea, în care i se păstră și lui un rost de împăciuator prin predică și blestem¹; antimisele lui, care poartă datele de 1784 și 1786, li dau titlul, mai limpede, de «pravoslavnicu episcopu alu Marelui Prințipatū alu Ardealului»². Muri la 6 Decembre 1788, și, până la numirea succesorului său, vedem preoți români mergând pentru hirotonie la episcopul sârb al Timișoarei³.

Al patrulea episcop ortodox de neam sârb, Gherasim Adamovici, trăi și el supt conducerea directorului școlar Eustatievici, care întocmiă la 1790 Cazaniile, «dezvoaltile și tălcuitele Evanghelii a' Duminecilorū, a' sărbătorilorū și a' oareșcăroră zile, spre trebuința cateheților și a' dascalilorū uniți», tipărite la Bart, în Sibiiu — cea d'întăiu tipăritură oficială a Bisericii pravoslavnice ardelenе, pe când până atunci avem numai cele două tipărituri sibiene, din 1789, ale dascălului brașovean Radu Duma, *Preoția sau îndreptarea preoților*, o nouă ediție, și încă un catehism pentru școlile «normalicești» neunite. Eră în legături strânse cu ierarhia sârbească, și-l vedem luând parte, în August 1790, la alegerea, în Timișoara, a Mitropolitului sârbesc. Avea «crezedenție» la Sibiiu, și grija ei rămânea, cu prilejul unor asemenea lipse, tot în seama cărturarului preot din Rășinari, caligraful Sava Popovici⁴. Gherasim iscăli împreună cu Bob, care, în acest caz deci, îl recunoscū, acea «carte» de plângere a tuturor Românilor către Împăratul drept și milostiv, acel *Supplex libellus Valachorum*, pe care-l redactă Iosif Meheși din Cluj, fiul protopopului din Mănăstur și ajuns prin meritele sale sfetnic împărătesc. El muri în 1796, la 13 April, și clerul românesc își arată și acum, ca și după moartea lui

¹ V. mai sus, cap. despre Biserica bucovineană.

² *Studii și doc.*, XII, p. 301, no. xx.

³ *Ibid.*, XIII, p. 78, no. 189.

⁴ *Studii și doc.*, XII, p. 112 și urm.; XIII, p. 156.

Nichitici, dorința de a nu mai avea un Sârb ca episcop¹, și astfel silințele lui Dimitrie Sercovici de a căpăta Scaunul sibiian rămaseră zădarnice: preoții și protopopii voiau neapărat pe Vlădica «din neamul și sângele seu», în locul străinilor cu «foarte puțină pentru binele cel de obște tragere de inimă și purtare de grije»².

Locul lui Adamovici l-ar fi voit Klein, și Guvernul spune lămurit, la 30 Maiu 1796, că el ar fi vorbit cu unii din clerul neunit, făgăduindu-li că, după alegere, ar lepăda Unirea³. Lucrul n'ar fi de mirare într'un timp când unul din canonicii uniți dela Orade, învățatul Nichita Horvaț, lăudat ca scriitor și de Klein, făcea să apară la Viena o *Poslanie* «sau dreapta oglindă a păcii, dragostii și unimii, prin carele cu dreapte dovediri cei uniți să mântuesc de hulele carele lor li să aruncă, iară Neuniții, nici iritici a fi, nici shismatici, mai ales în neamul românesc a nu să pulea aave zice, pentru a neamului rumănescu folos și mângâiare»⁴. Așa credea și Klein, care, în marea sa istorie a Românilor de pretutindeni, rămasă netipărită, n'are un singur cuvânt rău despre Neuniți și deplânge, dintre toți Românii supuși Împăratului, numai pe cei din părțile Sătmarului, cari ascultă de un episcop rus, al Muncaciului, și pe cei din Banat, cari au în Biserica lor stăpâni sârbi⁵. Să nu se uite apoi că, Scaunul din Sibiiu rămânând mult timp neocupat, vicariatul îl avu, după ortodocșii Ioan Popovici de Hondol și Nicolae Huțovici (1805), unitul secretariu de Cameră Aron Budai († 29 Mart 1847). fratele poetului, grama-

¹ Cipariu, *Archiv*, pp. 749, 737. — Data morții în *Siebenbürgische Quartalschrift*, V, p. 179.

² Cf. încă Ștefan Hărăguș. *Preoțimea română în veacul al XVIII-lea*; din «Telegraful Român» pe 1907: Lupaș, *Az erdélyi gör.-kel. egyház és Mateiu Voileanu. Momente din viața bisericească a Românilor ortodoxi din Transilvania, 1780-1787; Sibiiu, 1903; Ilarion Pușcario, Documente pentru limbă și istorie, Sibiiu, 1889, 1897, 2 vol.*

³ Cipariu, *Archiv*, p. 747.

⁴ *Studii și doc.*, XIII, p. 16, no. 27.

⁵ *Ist. lit. rom.*, II, p. 193.

ticului și lexicografului Ioan Budai Deleanu ¹. Klein se duse peste puțin la Oradea, unde și Darabant și canonici ca Samuil Vulcan și Corneli îi erau prieteni și la întors ținū predică în biserica neunită a Turzii ². La 1798 însă i se porunci de Guvern să nu părăsească Blajul, unde va fi bine ținut la mănăstire: din partea lui, el dăduse totuși asigurarea că în Sibiiu și în împrejurimi a sfătuit pe târgoveți și săteni să treacă la Unire ³ și că a izbutit să distrugă ura față de Uniți, rugându-i a trăi «ca frații»; el aminti că a fost rugat să predice la Rășinari și Săliște, ceea ce n'a putut face însă ⁴. Decât să stea închis, voia mai bine să treacă la ritul catolic ⁵. De fapt însă, el eră, cum spun și neuniții în certificatul lor, iscălit de Ioan Popovici de Hondol, ca vicarin, și de Aron Budai, ca notariu, numai «chulitoriu de împărâchierile întră neamul nostru în rândul legii» ⁶. Abia peste vre-o patru ani putu el să plece, după ce, predicând ultima oară, spuse cuvintele, grele pentru puternicii din Blaj, că «niciodată n'a cugetat că din piatră va stoarce apă» ⁷.

CAP. IV.

Lucrările de teologie ale celor trei mari scriitori ardeleni.

Înainte și după aceste împrejurări de pățimașă prigonire, cei doi tovarăși de lucru ai lui Klein lucrau, unul, Șineai, la cărțile de școală și apoi la greaua operă a Cronicei sale,

¹ Cipariu, *Archivu*, pp. 719, 737; *Organul luminării* pe 1847, no. 14.

² Cipariu, *Archivu*, p. 718.

³ Cei din Gura-Răului declară că ar face și asta, dacă ar fi ajutați într'un proces cu Sașii; *ibid.*, pp. 719-20.

⁴ *Ibid.*, p. 720.

⁵ *Ibid.*, p. 736.

⁶ *Ibid.*, p. 737. — Și în 1805 Românii neuniți își cerură episcop de «națiunul» lor, pe Nestor Ioanovici, care fusese «fecior învățat, dară sărac de avere» și învățase în străinătate (Stinghe, *Doc.*, II, pp. 263-6).

⁷ *Ibid.*, p. 739.

iar cellalt, Maior, la tratate de polemică ce rămăseră netipărite, precum și la culegerile-i de predici : «Propovedaniile la îngropăciunea oamenilor morți», «Didachiile, adică învățăturile pentru creșterea fiilor, la îngropăciunea prunecilor morți» (1809) și «Predice sau învățături la toate Duminicile și serbătorile» (1811), la un *Télémaque* românesc, ce se tipări în 1818, la scrieri filologice¹, apoi la o Istorie a începuturilor românești, «Pentru începutul Românilor în Dacia», care se publică în 1812 abia și, în sfârșit, la *Istoria Bisericii Românilor*, și anume «atât a acestor din coace, precum și a celor din colo de Dunăre», care, începând a se tipări la 1813, fû oprită și confiscată pentru criticile ei îndrăznețe², spre a fi preschimbată apoi și împărțită sau vândută numai în această formă schilodită.

Cum se vede, Maior aducea servicii din cele mai mari predicatorilor, dându-li în mână cuvântări alcătuite într-o așa de curgătoare limbă. Iar, în *Istoria Bisericii Românilor* de pretutindenii, carte făcută numai în scurtul spațiu al nopților de iarnă din «unsprezece săptămâni», dar foarte larg concepută și cuprinzătoare, el tratează vechile timpuri de viață religioasă, fără osebite, epoca Vlădiciei de Bălgrad în Ardeal, Unirea, care e de «credință», și nu de «leage» și are în vedere scopuri materiale ce n'au fost atinse, ajungându-se în schimb la rușinea tiraniei «teologului» și la prigonirea împotriva Neuniților, ca și cum nu s'ar ști «că mai multe muște se prind cu miiare decât cu oțet»³. Se ating, în partea despre credință, ca și în a doua, despre ierarhie, împrejurările mai nouă la Blaj, la Orade, la Muncaciu și la Sibiiu, care urmează, după el, vechiului Scaun bălgrădean; critica nu lipsește pe alocurea, dar Maior făgăduise a spune și mai multe despre «faptele cele scâlale ale celor putearnici», ce trăiesc încă. Toată urmarea,

¹ V. *Ist. lit. rom.*, tabla.

² Cf. și Cipariu, *Acte și fragm.* p. 145 și urm. : din partea inedită.

³ P. 55; cf. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 163 și urm.

privire la istoria bisericească a Principatelor și a Românilor din Balcani, lipsește.

Dar eră de sigur o nouă, mare și binefăcătoare idee: aceia de a trata la un loc istoria Bisericii Românilor de supt toate stăpânirile, și ivirea acestei opere arată cât de mult slăbise în acest timp antagonismul zădarnic, exclusivismul fanatic, oarba pornire de a învrăjbi oamenii din același neam în numele aceluiași Dumnezeu¹. Studiile de limbă, de istorie, coborându-și rezultatele și în judecarea evenimentelor religioase, îndreptaseră astfel, în parte măcar, răul cel mare pe care-l făcuse pofta de traiu bun, ambiția de drepturi, vanitatea de onoruri, frica de orice Guvern, a preoțimii de dincolo.

În acest timp, munca fără preget a lui Klein, la Viena, la Blaj, la Sibiiu, la Bălgrad, la Orade, dă Românilor de dincolo o întreagă literatură bisericească.

Cercetând cu luare aminte textul biblic în originalul grec și în cel latin, el începî o tălmăcire nouă a Bibliei întregi după Septantă, înoind față de Biblia din 1688, mai ales în Vechiul Testament; o mîntul singur în trei ani la 1786, și cartea enormă fî publicată, după o revizie, probabil mai mult răbdătoare decît competentă, de Bob, în tipografia metropolitană, la 1795², — monumentală lucrare, deși de o valoare literară mai mică decît vechea traducere, dar totuși în stare și singură să dea un veșnic nume celui ce a săvârșit-o. Pe lângă «Cuvintele» Sf. Vasile și ale lui Dorofteiu, Klein mai traduce pe Anastasie Sinaitul, pe Ioan Gură de Aur, pe Chiril de Ierusalim, pe Pahomie, Grigorie de Nazianz, Ioan Damaschin, Sf. Epifanie, Sf. Efrem și Sf. Clement, — mai toți părinții pe cari un rînd întreg de școlari ai lui Damaschin, Grigorie și Chesarie — ale căror lucrări le cunoaște Klein și le laudă — îi tălmăciseră dincoace de

¹ Cf. *Ist. lit. rom.* II, p. 259 și urm.

² Cf. Cipariu, *Archivul*, p. 700.

munți. Astfel el fû îndemnat să scrie însuși *Propovedaniile sau învățături la îngropăciunea oamenilor morți, care văzură lumina înainte de ale lui Maior, la 1784*, lucrare pentru popor, făcută, spune însuși scriitorul, nu cu «măestrie ritoricească, nici cu graiu de vorbă înaltă și adâncă, ci mai de josu și mai prostu, ca și cei proști să înțeleagă și să se folosească», vrednică însă de toată luarea aminte prin limpeziciunea acelu stîl familiar pe care Klein singur, între tovarășii săi învățați, îl are. Spre sfârșitul vieții sale el pregăti o nouă ediție mărită sau o carte nouă de predici, de *Conții (conciones)*¹. A dat cea d'întăiu traducere (1803) a *Imitației lui Hristos*, pe care Bob o tipări la 1813, sup titlul ridicul de «A Thomii dela Cămp (Kempis!) de Urmarea lui Hristos patru cărți», fără a pomeni numele tălmăcitorului. Așa se întâmplă și cu altă lucrare a lui, adesea retipărită, din Segneri, vestitul predicator iezuit, «Povățuire către cel ce se pocăește».

Lucrări de teologie, prelucrări și traduceri, fuseseră începute și de alții: se citează, de Cotore, «Despre schismaticia Grecilor»², «Cartea de religia și obiceiurile Turcilor», o «Istorie a schismei Grecilor» după Maimbourg³, o nouă Pravilă de canoane, rînduită alfabetic; Ioan Halmaghi teologul scrisese «Învățătura pentru proști»; prepozitul Ștefan Popp un tratat despre Botez⁴; Ioan Mărgineanu «Pildele și învățăturile Sf. Scripturi»; Ioachim Popp, *Teologia dogmatică*, de care eră profesor la Blaj; Dimitrie Ivașco, canonic și protopop la Muncaciu, o *Teologie dogmatico-morală*; Chiril Topa, parohul de Sibiu și protopop de Hateg, altă *Teologie morală*⁵.

¹ *Ist. lit. rom.*, II, pp. 174, 176.

² Ms. 921 din Blaj; cf. *Ist. lit. rom.*, II, p. 178.

³ Klein, in Cipariu, *Acte și fragm.*, p. 104 și urm.; cf. in *Instrucția publică*, II, p. 72.

⁴ *Ibid.*

⁵ V. și *Studii și doc.*, XIII, p. 111. Pentru *Adunarea* din slavonă, a lui Nicolae Popa din Câmpeni; ms.

Klein dădu însă cel d'întăiu un curs sistematic de învățătură înalte bisericești, prelucrând *Logica*, *Dreptul firii*, *Etica*, *Politica*, *Metafizica*¹, mântuite încă înainte de 1796, *Teologia morală*, «moralicească» — după Wenceslas Schwanz —, pe care Bob o oprește întâiu, pentru a o tipări pe urmă, la 1796, reținând încă la el câteva zile, de frica unei nouă ediții a autorului. A doua zi, în iarna lui 1789, la Orade, *Canoanele sfințite* și *Praxis consistorialis* trebuie să se acopere cu un «rului bisericesc». Un tratat despre revelație «câtinească cea descoperită», e citat și el în noile lucrări la «Orodias». Vasile Filipan lucrase o *Istorie* în un original latin. Tot Klein însă, după trucidarea isprăvi traducerea mării opere a lui Fleury, 1799, dar nu se publică niciodată⁴. O preluare a *Praxis* bisericească pe scurt pentru folosul în «tritură», eră gata în 1790. I se ceruse dăruirea larg al Vechiului Testament, pe care-l răscolise cu întovărășise cu mici lămuriri Biblia tradusă de el.

O viață de om, oricât de lungă, nu se poate trăi mai bine: cel puțin, până la dânsul, nimeni nu făcuse nici măcar, mai de curând, harnicul Macarie din Cămin și Cornica.

Cu atâtea, așa de bune și așa de telurite manuscrise, episcopia din Blaj și-ar fi putut câștiga un mare nume și o însemnată situație culturală, punând tiparul său întru ajutorul celor trei însemnați scriitori ai Ardealului, și mai ales al lui Klein, care-și închină toată priceperea și munca

¹ *Instr. Publică*, II, p. 72.

² *Archicu*, p. 715 și urm.

³ Papin, *Șincui*, p. 120, nota.

⁴ Mss. in Bibl. Seminarului din Blaj. Înșirarea lor, in *Ist. lit. rom.*, II, p. 469 și urm., p. 408 și urm.

⁵ Traduceri profane dădu din Marmontel, *Belizariu* și din Lucian, *De veris narrationibus*.

sa fără păreche Bisericii. Din teascurile lui Bob cel fără înțelegere pentru cultura mai înaltă și menirea ei apare doar, la 1786, un frumos *Acaftist*. Ani întregi de zile apoi, tipografia blăjeană nu mai dă nimic.

Pe acest timp Guvernul ardelean părăsise Sibiul, care păstră însă o mare însemnătate, nu numai în ce privește negoțul, cam decăzut, dar mai cu deosebire în domeniul social și în al spiritului. Știm că Vlădica neunit izbutise a se strămută acolo. «Greci» bogați, din Compania de negoț, cu *efimeriul* lor adus de peste Dunăre, vorbeau și scriau totuși mai mult românește. Un Avram Meheși, un Teodor Aaron, un Popovici de Hondol, fruntași ai inteligenței românești, locuiau statornic aice. Din Sad pornise, pentru ca să învețe medicina la Viena, unde se făcù oculist, un frate al agitatorului neunit preotul Molnar, zis Tunsul pentru că i se tăiasse pletele, — Ioan Molnar¹. După o călătorie de afaceri în Țara-Românească și după un rol de pacificator în numele Guvernului față de răscoala lui Horea, el fù numit profesor de specialitatea sa la Universitatea de curând întemeiată în Cluj. Eră ocrotitul baronului Bánffy, guvernatorul Ardealului, și-i dedică o gramatică germană a limbii românești, singura întinsă și practică, și care pentru aceia și avù mai multe ediții (cea d'întăiu, la Viena, în 1788.) Eră și un bun gospodar și, pe lângă *Retorica* lui și *Istoria universală* după Millot, menite școlilor românești mai înalte, ca și o parte din prelucrările lui Klein, el tălmăci și potrive după nevoile poporului nostru cărticele despre creșterea albinelor («Povățuire cu praxis către sporirea stupilor»): poate și alte lucrări de economie vin dela dânsul².

În 1789, Molnar, care eră «filosof» după noua rețetă franceză a lui Voltaire și, încă mai mult, francmason —

¹ Cf. Hurmuzaki, *Fragmente*, II, pp. 134-5; Petru Maior, *Ist. Bisericii Rom.*, p. 110 și urm.; Popea, *Mitr.*, p. 143; Cipariu, *Arhivă*, p. 635; *Ist. lit. rom.*, II, p. 286 și urm.

² V. *Ist. lit. rom.*, II, p. 246.

doctrină pe care o aflau și Românii din Principate prin câte-o traducere, — se gândia a tipări pentru Românii săi un ziar, de cuprins economic și moral, supt forma poporală a învățăturilor unui popă Miron din Valea-Frumoasă¹. Voiă să-l tipărească la tipografii sibiieni de pe vremuri, Hochmeister sau Petru Bart, care, acesta din urmă, fû poftit în curând să vie la București, de Mitropolitul Filaret, pentru a conduce tipografia metropolitană². Neizbutind cu acest proiect, deși Guvernul își dădû aprobarea, numind ca revizor pe directorul Eustatievici, nici cu acela, mai târziu, al unei foi de noutăți politice pe vremea războaielor Revoluției franceze (1793), Molnar, pe care Împăratul îl făcuse nobil: «de Müllersheim», atunci în 1793, formă îndată planul unei «societăți de învățați din Valahia» și al unei biblioteci literare supt supravegherea episcopului neunit Gherasim, bibliotecă la care aveau să colaboreze scriitori români din Ardeal și din Ungaria, ca și cei din Principate, spuindu-se chiar, în petiția lui Petru Bart, că e vorba de o societate bucureșteană. Apoi schimbă numele, după observații oficiale, în acela de «Soțietate filosoficească a neamului românesc în Mare-Prințipatulü Ardealului». Un apel către Românii din «țară», publicat la 1795, pune în vedere apariția, cu bani de boieri și arhieriei bogați, a unor tratate de Geografie, Fizică, Matematică, Filozofie, Istoria Românilor, de «Teologie moralicească a Răsăritului», precum și «alte istorii bisericesti». Acestea sânt însă manuscriptele lui Klein, și nu trebuie să uităm petrecerea în Sibiiu pe acest timp a marelui traducător religios.

Biblioteca rămase însă în stare de proiect. La Sibiiu se tipări numai, pentru speculă, pe lângă unele mărunte cărți

¹ Ilarie Chendi, *Inceputurile ziaristiceii noastre*, Orăștie, 1900.

² *Scriitori bisericesti*, p. 22: «Răposatul a început corespondență cu tipograful de aici, ca să vie acolo și să așeze tipografia lui la Sf. Mitropolie; cum a și venit, dar nu și-a ajuns scopul, pentru că a găsit paretisit din Scaunul Mitropoliei pe răp. chir Filaret».

profane, o nouă ediție din *Pildele filosoficești* (1795), din *Alfavită sufietească* (1803) și *Liturghia*, cea d'întîiu carte liturgică pentru Neuniții Ardealului, la 1798 (ed. a 3-a, 1809), *Ceaslovul* din 1809 — Klein își dă aici Acaftistul, la 1801, iar Hagi Constantin Pop tipărește pe socoteala lui un Acaftist al Sf. Cruci, în 1802¹. Brașovenii, cari aveau cărțurari ca Radu Duma și Radu Tempea, dela 1797 director al școlilor neunite și gramatic², dau la frații Boghici, dela ei de-acasă, cărți de cetire sau de slujbă, ca retipărirea *Florii Darurilor* sau publicarea «Rânduiei Mortului» (1807-8, 1810).

Eră însă la Buda o mare tipografie, din veniturile se hrăniă Universitatea și, pentru a folosi acesteia, Guvernul li dăduse privilegiul de a tipări cărți cu litere cirilice revizia din punctul de vedere al ideilor cuprinse într-un numit la 1803 Samuil Klein, care scăpă astfel de tenă mănăstirii din Blaj³. El rămase aici până la mai 1806⁴, îngrijindu-se, între altele, de vestite cărți de rugăciune, în care-și tipări și o parte din *Istoria Românilor*. Prezența lui Klein la Buda, stăpân peste cel mai frumos și nu cel mai scump tipar, prin râvna pentru religie a lui Molnar, pe care însă Șincai îl batjocurește odată ca gramatic pentru că sprijinise pe alt concurent la locul de rector, Onișor⁵, prin așezarea la Argeș a lui Iosif, tutorul moștenirii marelui Chesarie și patronul pateristic al statornicilor o legătură prielnică vieții bisericești a lui Șincai din toate Ținuturile. Tipărituri-model, care se cunosc dincolo ca și dincoace de munți, o semnalară în

Încă din 1793, prietenu! lui Iosif și al lui Molnar, Hagă

¹ Cf. *Scriitori bisericești*, p. 42.

² *Ist. lit. rom.*, II, p. 290 și urm.

³ *Ibid.*, II, p. 173 și urm.

⁴ Șincai, III, pp. 129-30; Cipariu, *Arhivă*, p. 789: în cripta parohiei catolice din Ráczváros.

⁵ *Ist. lit. rom.*, II, p. 212.

Constantin Pop, bogatul negustor sibiian, cerea voie să re-tipărească *Mineiele* lui Chesarie, dar el primi, pe lângă binecuvântarea, cerută prin Iosif, a Mitropolitului Filaret, și înștiințarea că acesta se gândește însuși la o a doua ediție. Filaret își părăsi însă, peste câteva luni, Scaunul, și Mitropolitul Dosofteiu Filitis, care publică din nou, prin sânguinta singhelului Grigorie Râmniceanul, fostul egumen de Vieroș, *Pravoslavnică mărturisire*, apăsându-se, în Prefață, asupra biruinței ultime a pravoslaviei în hotarele Țării-Românești și ocărând «buzele imputite ale hulitorilor celor ce mășăesc în urmele începătorilor de dejghinări, carii cu coada lor au târât după sine atâtea mulțimi», nu avu niciun fel de înțelegere cu Ardelenii, cari și pentru câștig se pregăteau de lucrul Mineiilor celor nouă. Abia în 1795 Hagi Constantin Pop își face iarăși oferta. În vremuri grele de ciumă, ea nu aduce nicio urmare, dar Iosif, care nu prea eră bunul prieten al Mitropolitului, tipărește la Sibiiu, fără a se arăta locul, o Alegere a rugăciunilor din Psaltire, pe care o cunoaștem din tipăriturile moldovenești, și o Slujbă a Sf. Nifon, ocrotitorul Argeșului¹. Eră vorba ca Mineiele să fie lucrate cu banii lui Pop la Mitropolie². Anul următor aduce propunerea de a se tipări însă la Sibiiu *Tâlcul* lui Teofilact, pe care Chesarie încă-l avea gata după izvodul lui Damaschin³, iar ceva mai târziu i se dă de știre negustorului că, dacă vechiul *Tâlc* trebuie îndreptat după grecește, Gherontie și Grigorie au altul, tradus tocmai din acea limbă⁴. La această dată Molnar intervenise, căci Iosif știă acum, în 1796, «răvna ce are pentru procopsirea și întemeierea neamului nostru românesc»⁵. Afacerea se tot zăbovi, și în 1800 nu mai eră vorba de publicarea «Mineelor de lună»,

¹ *Scriptori bisericești*, pp. 23-5.

² *ibid.* - 27.

la Buda sau la Râmnic, la București, ci de o alegere, un *Antologhiu*, în trei volume, având numai la sfinții cu «sărbătoare pe deplin» slujbe, iar la ceilalți «stihirile vecerniei»¹; Bart făcù însemnarea cheltuielilor pentru o mie de exemplare.

---

¹ *Ibid.*, p. 40.

PARTEA A IX-a.

UNIREA TUTUROR CURENTELOR
RELIGIOASE ÎN OPERA
UI VENIAMIN, MITROPOLITUL MOLDOVEI.

1906

1906

1906

CAP. I.

Noile tipărituri ieșene.

că din 1796, Iosif asigură pe Pop că o parte din «Teo-
t» ar fi gata să o ieă «unū episcopū alū Romanului
Moldova»¹, cu care erau în legătură Gherontie și Gri-
e, traducătorii. Episcopul nu e altul decât Veniamin
achi, care, copil fiind, fugise de-acasă pentru a merge
eamt, dar fusese totuși călugărit, nu în lăcașul dorit
ii Paisie,—care aveă cu el și un fecior de boier din fa-
t Ruset²,—ci la Huși, de episcopul Iacov. Ajuns Mitro-
, în 1803, și deci stăpân al teascurilor din Iași, Venia-
iși începū tipăriturile cu vestita *Apologhie* a lui Dimi-
de Rostov, care ieși tot în acest an. Altă carte călu-
ască, tradusă de Gherontie și Grigorie, «Întrebările și
unsurile oărecare bogoslovești» ale Sf. Atanasie, iese de
teascurile ieșene tot în 1803. Și la 1805 Nemțeanul
liacon Gherasim dădea acel *Tălc* al lui Teofilact, pentru
irea căruia peste munți vorbiseră aceeași tălmăcitori
spărțiți, prin Iosif, la 1796. În același stil curat, curgător,
de perioade frumoase după sintaxa originalului și cu-
zând numai «ziceri de obște uneltite și cunoscute între
ndouă țerile», eră tradusă și «Descoperirea cu amănuntul
avoslavniciei credințe», de Ioan Damaschin, în prefața
ia cei doi călugări numesc cu recunoștință pe Venia-

---

¹*scriitori bisericești*, p. 34.

²*studii și doc.*, VII, p. 162.

min «ctitor al limbii noastre» (1806). Încă o carte despre cele Șapte Taine, o *Tâlcuire* a lor, poate tipărită și mai înainte după un text slavon, e tradusă din nou de Veniamin însuși și tipărită în mijlocul noului războiu ruso-turc, la 1807. În această din urmă cărtică e, pe nedrept, ură împotriva Uniților, tălmăcindu-se în tipăriturile lui Bob greșit cuvântul de «țăreni», întrebuintat de canonicul Vaida, pentru a se însemna: locuitori din Țara-Românească; dar, când Veniamin atacă astfel, pentru că ar fi zis ortodocșilor din Principate: «țărani și proști, el fiind așa», pe un «din Blaj oarecarele, deșărt de socoteală și plin de fumuri», el arată că până la Iași ajungeau și tipăriturile Blăjenilor și că astfel vechea circulație a cărților în tot cuprinsul clerului de limbă românească se restatornicise acum.

Planul lui Veniamin era și mai mare: el voia să se iea la întrecere cu acei Uniți despre cari scria așa de aspru: în Socola erau să se așeze «școale de paradosirea bogosloviei și de tălmăcirea Sfintelor Scripturi», «dascali procopsiți în limba moldovenească», pentru a învăța «dogmele» pe «feciorii de preoți și diaconi». Tot odată, alți «dascali în depline științe» erau «să tălmăcească cărți bisericești, ca, cetind ucenicii, să se învețe științele și dogmele bunei Credinți». În același timp, Moldova se făcea adăpostul cântăreților reformei în Psaltichie: Veniamin primi pe protopsaltul Bisericii celei Mari Petru din Efes, și-i dădă, la 1805, 300 de lei pe lună, «pentru ca să paradosască muzica»¹, și o a treia categorie de dascali trebuia să pregătească pe viitorii preoți și în această privință². Astfel, înainte de Munteni, cari se gândiau însă și ei la un asemenea institut³, Moldovenii își avură Seminariul.

¹ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 345-6.

² *Uricariul*, VII, p. 128 și urm.; III, pp. 39-43; *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, 1848, pp. 25-6; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 345-6. Cf. N. Popescu. *Dascălul de cântări Macarie ieromonahul, București*-1908.

³ *Bis. ort.*, XVI, p. 109.

Războiul aduse oprirea publicațiilor ieșene. Rușii, stăpâni dela sfârșitul anului 1806 pe amândouă ținuturile, credeau că nu vor mai trebui să iasă din ele, provincii *incorporate* la Împărăția lor și din care goniseră pe consuli și agenții Puterilor, ca unii ce nu mai aveau niciun rost în teritorii definitiv anexate. Gavriil Bănulescu fu adus din Rusia, unde fusese Mitropolit de Chiev, dar trăia bolnav și retras, încă din 1803, cu pensie de 3.000 de ruble pe an¹, pentru a fi făcut exarh peste Moldova ca și peste Țara-Românească. Partida Balș din Iași și partida Filipescu din București cerură, odată cu scoaterea lui Constantin-Vodă Ipsilanti, regent al Principatelor, și chemarea dela Dubasari a lui Gavriil.

După multe dovezi de neîncredere și dușmănie din partea autorităților rusești, Veniamin se retrase la mănăstirea Neamțului, și, în Februar 1808, el demisionă arătând că are nevoie să petreacă la munte, «pentru mântuirea sufletului și din pricina slăbiciunii sănătății»². Trebuia, după chiar cererea sa, să-și ia locuința în mănăstirea Slatina, dar el rămase la Neamț, unde petrecu până la 1812.

În locu-i veni, dela Dubasari (Maiu), Gavriil, și, după câteva săptămâni, el trecea, la 10 Iulie 1808, și în Țara-Românească, unde se căpătase prin aceleași mijloace plecarea Mitropolitului «turcesc» Dosofteiu Filitis³; era întovărășit de «circularul» lui Veniamin, arhimandritul Filoteiu⁴ al Mitropoliei, și de Chiril, Mitropolit al Proilavului⁵.

Gavriil încercă să facă o mare reformă a clerului românesc din amândouă Principatele: începui, vestindu-i scutirea de orice dare către Stat și în 1809 el hotărî, călugărilor să nu se amestece la «lucrurile politice și ale lumii», să nu cate moșii în arendă, să nu locuiască «în casa mirenților»—ca dascăli sau în altă calitate—, iar egumenii fură

¹ Cf. și Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 339.

² *Ibid.*, p. 45 și urm.

³ Cron. lui Naum Râmnicăneanu; Erbiceanu, în *Cron. greci*, pp. 279-80.

⁴ *Ibid.*

⁵ Gavril stătut aici până la August; *Ibid.*, p. 280.

poftiți a nu face împrumuturi — cazul lui Chiril dela Mihalai-Vodă, osândit și în Divan, care prădă mănăstirea cu 300 de pungi și care scapă de răspundere făcându-se... «supus francez», eră recent ¹, — fără iscălitura exarhului însuși ². Iosif de Argeș, cel mai vrednic dintre toți clericii munteni, fû pus «efor al tuturor mănăstirilor din țară, și închinat și neînchinat», la 23 Mart 1809 ³. Gavriil mărgeșeni numărul preoților de sate și al călugărilor, numi protopopi de județe și creă konzistorii. Se luară și cele d'întăiu măsuri împotriva egumenilor greci.

În Moldova, el nu s'a gândit a face alt Mitropolit, pe când în Țara-Românească, prin ucaz al Țarului, Șef al Bisericii rusești, în care acum prin dreptul de cucerire eră cuprinsă și a noastră, Dosofteiu fû «scos» și trimes în surgun la o mănăstire din Moldova, iar în locul lui fû numit un Grec din Mitilene, fost de Arta, Ignatie ⁴, la 15 Ianuar 1810. Gavriil păstră însă și după aceasta drepturile sale de exarh al Sinodului, și astfel slujba la încoronarea Țar n'o făcû în București Ignatie, care veni numai la 5 M ci tot Gavriil ⁵.

În vremea lui Gavriil, meșterii de tipar din Iași c numai cartea de rugăciuni din 1809, pe când în București, Ignatie nu cheltuiește nici pentru *Octoihul* (1811, — reeditat după cel din Râmnic, 1810, al lui Iosif Argeșul. În urma păcii din 1812, el trecû în Italia, la P unde vedem că i se dedică un *Sogno di Scipione*, din gr cește ⁶, și unde se află și după 1821 ⁷. Gavriil răi exarh pe jumătatea de Moldovă care se smulse de R acest prilej, dându-i-se numele, fals și fără niciun rost,

¹ *Ibid.*, p. 283.

² *Ibid.*, p. 285. Pentru reforme, și Arbure, *Basarabia*, p. 742

³ *Ibid.*, p. 286. Întorsul lui Gavriil la București, în ziua de 8 nuar 1810; p. 289.

⁴ *Ibid.*, pp. 289, 291.

⁵ *Ibid.*, pp. 291-3.

⁶ Papadopol-Calimah, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, IV, p. 126; cf. *ort.*, XVI, pp. 317-8.

⁷ Bianu, în *Revista nouă*, I; *Scriitori greci*, p. 10.

«Basarabia»¹. Moștenitor al episcopiiilor de Cetatea-Albă, de Hotin, de Proilav și Dristra — care, de spre partea Turcilor, se păstră și la 1825², episcopi fiind în acest timp Calinic și Antim³—, el rămase aici până la sfârșit († 30 Mart 1821), cu titlul de «exarh, Mitropolit al Chișinăului și Hotinului⁴», având ca «vicariu» pe un episcop de «Acherman și Bender», Daniil, Dimitrie Sulima⁵, fost «vicariu» și la Iași⁶.

O simplă hotărâre împărătească, un nou «ucaz», ajunsese și pentru această spăruiere a teritoriului metropolitan al Moldovei, alcătuit canonic de vechii Domni cari întemeiaseră Biserica. O «duhovnicească tipografie» a Basarabiei, — se făcuse și un Seminarium —, dădea încă din 1815 noua *Liturghie* basarabeană, apoi un *Ceaslov*, și la 1820 *Molitvenicul* și «Rânduiala sfințirii Bisericii». Șirul cărților românești se opri aici destul de răpede, și, ceia ce eră și mai rău, nu se îngădui măcar pătrunderea celor din Moldova, creându-se veșnicul *cordon* de carantină împotriva bolii periculoase a comuniunii sufletești între membrii unui neam fără noroc⁷. Când Nemțenii își cerură moșiile din Basarabia, Mitropolitul Gavriil, care primise în dar o *Psaltire* de-a lor, îi îndreptă la «bunăvoința împărătească»⁸, iar

¹ La început, în 1807, locuitorii Basarabiei reale, ai foastei raie turcești fuseseră supuși provizoriu Mitropolitului Moldovei; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 349. Pentru schimbul moșiilor din Basarabia ale Mitropoliei cu un Iordache Vartolomeiu, *ibid.*, pp. 355-7 și urm., 390.

² Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, pp. 164-5.

³ Înaintașul lui Chiril din 1788 și urm. fusese, la 1777, un Ioachim; *ibid.*, p. 160.

⁴ Scrisoare a lui Gavriil către starețul Silivestru de Neamț și Secu; Chiginău, 6 Novembre 1817; în *Studii și doc.*, VII, p. 349.

⁵ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, p. 161; cf. Arbure, *Basarabia*, p. 350 și urm.

⁶ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 352; Arbure, p. 747.

⁷ Un mare număr de schituri fără cărturari, clădite în veacul al XVIII-lea, trecură astfel la Ruși, pe lângă mănăstirea lui Ștefan-cel-Mare, Chipriana, mănăstirea Hâncului de pe vremea lui Duca și schitul Șaba, anterior anului 1700.

⁸ *L. c.* în nota 4.

colonia lor, a Noului Neamț, pe care o întemeiară pentru a nu le pierde, nu-și câștigă un rost cultural românesc.

În adăpostul lui sigur și fericit dela mănăstirea Neamțului, Veniamin va fi dus cu dânsul meșterii săi dela Mitropolie, cei cinci zețari, zece drugari, patru pilcari, patru probari, doi prefăcători și pisătorul de chinovar ¹, cari-i lucraseră în Iași. Cu ei, «tipograful» Gherasim putu să tipărească și aici cărți din același izvor. Astfel încep, supt ochii celui care dusec paisianismul la triumf, lucrările tipografice nemțene, și încă din Iulie 1807 apărea volumul I-ii, pentru luna Septembrie, de început al anului în vechea socoteală, al *Vieților Sfinților*, pentru prefacerea din grecește a cărora — întâia lucrare de acest fel după a lui Dosofteiu Mitropolitul Moldovei — se ostenise un călugăr «slovean» ce nu mai era în viață acum, ierodiaconul Ștefan. Anul următor dădu apoi două cărți de Psaltichie, după sistemul cel nou. În 1811 Gherontie publică apoi Cazania, *Chiriacomion*, pe care Veniamin însuși o tălmăcise.

Peste un an Mollova întreagă îl chemă să-și iea înapoi Scaunul în primire.

CAP. II.

Tipărituri ardelenе și noul șir de tipărituri al lui Veniamin Costachi. Veniamin și tulburările din 1821.

Încă dela 1807, se împlinia gândul lui Iosif de Argeș de a da la iveală *Mineiele* îndreptate după ale lui Chesarie, și anume înlăturându-se Viețile de sfinți luate dela Ruși, cele culese de prin «filade» și aducându-se alcătuirea lor în potrivire cu originalele grecești ². La Buda, prin înțelegere cu Klein, se făcu tiparul, după ce și Molnar revizuiise din punct de vedere al limbii textul, îndreptat în toate

¹ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 44-5.

² V. *Scriitori bisericești*, pp. 24-5.

privințele de Iosif¹. Din această strălucită carte, colecții, «trupuri», se vândură îndată până în Moldova, cu 80 de florini nelegate și 94 legate². Pretutindenii se întâlnesc marile volume pe hârtie albă, tare, cu frumoasa literă mașcată și titlul înflorit cu chinovar, — poate cea mai frumoasă lucrare tipografică pe care, în desfășurarea ei, a avut-o Biserica noastră.

Pe când *Mineele* din Buda — cărora li urmă la 1807 un *Acaftist*, tot al lui Klein de sigur, și la 1808 o *Psaltire*, pentru slujbă, nu pentru școală, erau primite cu bucurie pretutindenii unde se slujă românește, ca o adevărată binefacere, la tipografia din Blaj se lucrau broșuri ocazionale, ca pentru instalarea lui Vulcan, în 1807³, — *Logica* și *Dreptul Firii* de Klein apărură la Sibiu —, câte o mică rare a episcopului însuși, precum «Forma clerului și a păstorului celui bun» (1809), volumele din care se alcătuieste cartea de concurență a canonicilor, *Teologhia dogmatică și moralicească*, după Tournelly, operă din care părți ieșiră deosebit la 1801, 1802, 1804, câte un Catechizm în ediție nouă (1815), «Cărți de învățături creștinești despre deșeurile lumii și datoria lumii în fieștece sfat» (1807), iar, dintre cărțile de slujbă, *Triodul* din 1813, *Evhologhiul* din 1815, *Strastnicul* și *Evanghelia* din 1816. La Orade, Samuil Vulcan (n. Blaj, 1758) fostul profesor la seminariul Sf. Bar—, — seminarium dus pe la Erlau și Lemberg înainte de a fi închis —, foarte mult serbătorit de scriitorii timpului, români, și străini, cari aflau la el masă întinsă și prietenoasă găzduire, precum și, întâmplător, ajutoare în bani, mai făcându-lă seminariul său și o tipografie. Dar, dintre canonici cari-l încunjurau, numai unul, Gheorghe Farcaș⁴, lucră

¹ Cf. *Ist. lit. rom.*, II, pp. 175, 212, 289 nota 1, 377 nota 7; *Studii și doc.*, XII, pp. 162-3, no. CCCXXXVIII; *Scriitori greci*, pp. 9-10; *Bis. Ort.*, XVII, pp. 32-4.

² *Studii și doc.*, l., c.

³ Cf. *Ist. lit. rom.*, II, pp. 416-7.

⁴ *Orodias*, în *Arhivul* lui Cipariu, pp. 295-6; *Schematismul festiv al Oradei din 1900* și I. Ardeleanu, o. c., II.

pentru Biserică, dând o Istorie bisericească, pe lângă un Tâlc al Psalmilor și altul al Noului Testament, care însă rămăseră netipărite. Iar, cât privește pe Neuniți, nu poate fi vorba de un tipar al lor pentru cărți de slujbă, fie și la tipografii particulare: Psaltirile sibiene și brașovene din 1810 (Boghici), 1811 (Sibiiu), 1812 (ibid.), câte un *Paracelis* (1815; tipărit de Constantin Manzovici) ori *Acaftist* (Sibiiu, 1821), nu constituie literatura religioasă de care poate avea nevoie o Biserică.

Deci cărțile de slujbă rămaseră a le lua Ardelenii din Buda. *Octoihul*, din nou tradus din grecește, la Neamț, «de oarecarii părinți» și corectat de Iosif al Argeșului, apare la 1811¹, după ce o altă ediție se dăduse la Râmnic², în anul precedent, cu mai puțin lux. *Evanghelia* din Buda are data de 1813; *Triodul* se publică la 1816, cu binecuvântarea Patriarhului din Carlovăț, care o dăduse și unei frumoase *Cazanii* de Viena, dela sfârșitul veacului trecut (1793)³. *Apocalipsul* apare acum întâia oară ca o carte deosebită. *Teologia pastorală* a lui Klein (1817), cărți religioase pentru școli sau cântăreți se adaugă în timpul cât avu locul de revizor Petru Maior, care și murì aici la 1821. Încă din 1816 îndemnătorul și corectorul cărților liturgice din Buda, Iosif de Argeș, tipărise la Neamț, — în Moldova el avea legături și cu Gherasim, urmașul lui Veniamin la Roman⁴ — *Epitomè τῶν θείων δογματικῶν* a lui Atanasie din Paros, care nu se puteau publica la Buda pentru cuprinsul ei de dușmănie față de catolicism și pentru polemicile cu «scornirile străine» și «necurățiile apusenesti afumate».

Atelierul cel mare de lucru pentru Biserică e însă în

¹ Cf. și *Scriitori bisericești*, pp. 45-8.

² Aici urmașul lui Filaret, episcopul Nectarie, un Grec din Mora, dela 16 Decembre 1812 Mitropolit, dă *Molitvenicul* din 1793, *Apostolul*, *Evanghelia* din 1794 și *Psaltireu* din 1796.

³ V. *Bibl. Rom.*, II, pp. 350-1.

⁴ *Scriitori bisericești*, p. 45.

Moldova, la Neamț, unde¹ Veniamin publică cel d'întăiu *Tipicon*, tradus de Nemțeni din grecește (1816), un *Octoih* ca acel din Râmnic, datorit acelorași traducători (două ediții), *Ceaslovul* mare și mic (1817), *Psaltirea*, *Evangelhia* din 1818 (ed. nouă, 1821), *Rugăciunile* (1819), *Liturghiile*, pe care însuși Mitropolitul le îndreptă, în 1819. *Psaltichia* iese a doua oară acum. Cărțile folositoare călugărilor se îmbulzesc la tipar: găsim *Scara* Sf. Ioan Sinaitul (1814), *Checragarion* al Sf. Augustin, operă a lui Gherontie și Grigorie, închinată Mitropolitului ca unui «Voevod râvnitoriū și ca cu foc suflătoriu împotriva eresurilor și a nedumnezeirii»; *Indeletnicirea iubitoare de Dumnezeu* a lui Evghenie Bulgaris (Ἀδελεισμία φιλόθεος) (1815), *Rasoforul* (tot 1815), *Întrebătoarele răspunsuri din Sf. Scriptură* ale starețului Vasile dela Poiana Mărului, «Adunarea cuvintelor celor pentru ascultare» a lui Paisie, Efrem Sirul, tradus de Nemțeanul Isaac, *Cartea folositoare de suflet* din 1819. Și împotriva Uniților, pe cari trebuiau să-i atace cu învierșunare acești clerici cari stăteau supt înrăurirea intoleranței rusești, se dau tratate de dogmă și polemică, dela mica traducere din «frânzuzește», din «gallicește», a Mitropolitului, «Cărticică îndemânatecă în potriva celor ce bolesc la ceal: pentru adevărul și covârșirea Sfințitelor Scripturi» (1819), până la «Adunarea dogmelor», *Apologhia* din 1816, tratatele lui Nichifor Xantopulo, între care și *Antifoanele*. Urâte cărți, pe hârtie vînată muscălească, dar opere de îmbogățire a literaturii religioase a Românilor și de prefacere a scrisului lor prin «limba noao românească», pe care traducătorii o pun cu mândrie în fața «limbii prea proaste și neune-tite» de până atunci.

Revoluția grecească dela 1821, tulburările pe care le produse și între Români, ocupația de către Turci a Principatelor, împiedecară deocamdată urmarea acestei opere

¹ La Iași iese o singură lucrare neînsemnată.

folositoare, care puneă la dispoziția călugărilor traducători mijloacele bănești și sprijinul Mitropoliei Moldovei. Veniamin Costachi, care, după datina țerii, luase cărma unei Căminăcămii după fuga peste Prut a lui Mihai-Vodă Suțu, înțeles cu eteriștii, în mâinile cărora lăsa acuma puterea, nu putu să vadă pe locțiitorul Pașei de Silistra și pe ostașii acestuia. Așteptându-se, ca mulți alții, la un amestec hotărâtor al Rusiei pentru a aduce o nouă ordine de lucruri, el trecu în Basarabia și, știind că, de frică, a făcut moliftă lui Ipsilanti, căpetenia Grecilor răsculați, — în schimb, își trimesese ierochirixul, pe Ghenadie Roset, la Brăila, ca să asigure de credința țerii pe Turci —, el rămase în adăpostul său basarabean din Colincăuți până destul de târziu în noua Domnie de țară a lui Ioan Sandu Sturza. Avea cu dânsul pe protopopul de odinioară al Hotinului, ocupat de Nemți, Leon Asachi, învățat preot galițian, din care Veniamin, urmând exemplul dat mai înainte de Gavriil exarhul cu Strilbițchi Rusul¹, făcuse un «protoprezviter a toată Moldavia», cu unele drepturi arhieresti². Ceilalți doi episcopi ai țerii, Gherasim de Roman — fugar bucovinean și Putnean, fiul preotului Clipa din Vicovul-de-sus³ și fost dichiu la Slatina, și Meletie de Huși, trecuseră și ei granița, dar pentru a merge în Bucovina, pe când Grecul Grigorie de Ieraclea, unul dintre arhierii cu titluri în *partibus* cari se adăpostiau dela un timp pe lângă unul sau altul din Mitropolii noastre, făcea uneltiri politice la Chișinău. Bietul dichiu, Isaia, lăsat singur la Iași, nu știa cum să mai împace necontenitele cereri ale ostașilor străini și păgâni. Cel puțin el eră lăsat acolo să îngrijească de eparhie, pe când Gherasim de Roman fû *mazilit* de co-

¹ Cu privire la tipăriturile acestuia, să se adauge la cele spuse mai sus știrile nouă și îndreptările cuprinse în fasc. IV din vol. II al *Bibliografiei Românești*, pe care o primesc în cursul lucrării.

² *Ist. lit. rom.*, II, p. 512. El se gândia, în April 1822, fugar la Grozinți, a merge în Rusia pentru închinarea moaștelor; *Erbiceanu, Mitr. Mold.*, pp. 230-1.

³ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 339. A fost la Huși dela 1796 la 1803-

mandantul turc, care puse să i se facă un nou episcop, Meletie, la Târnova, atentat neauzit de grosolan împotriva datinelor și drepturilor Bisericii noastre¹ — care nu avu însă, firește alte urmări, căci Gherasim își luă mai târziu Scaunul în stăpânire, «cargosind» și prigonind până la moartea sa, în 1826, pe acela care îndrăznise a-l înlocui în asemenea împrejurări².

Când Veniamin putu să vadă fără nicio teamă Moldova sa, Mitropolia eră aproape ruinată, ca și biserica Sf. Nicolae Domnesc; Seminariul dela Socola stătea pustiu și, dintre dascălii de curând aduși din Ardeal, — un Fabian-Bob, rudă a episcopului unit, un Costea, un Manfi, un dr. Vasile Pop, Brașovean, pe cari-i căutase de-a dreptul acasă la ei învățatul fiu al protopopului Lazăr, Gheorghe Asachi, — numai cel d'întăiu se întoarse³. La munte, Slatina lui iubită, unde

gândise a se retrage și unde-și pregătise ultimul adăpost locul de îngropare, ca și Secul, cel d'întăiu lăcaș al lui Paisie, erau în ruine: cea din urmă mănăstire fusese cetățuia de apărare deznădăjduită a eroului căpitan Iordachi, care se aruncă în aier împreună cu turnul de unde improșcase cu gloanțe pe Turcii urmăritori. La Neamț, Gherontie «tipografu» trebuî să-și ascundă teascurile, ca și colile trase din *Evanghelie*⁴, și să-și îngroape litera. Trebuia multă muncă pregătitoare înainte ca Mitropolitul, care și în surgunul său basarabean lucrase, traducând «Istoria Scripturii Vechiului Testament», «Istoria Scripturii Noului Testament» și «Funia sau frângeria întreită» — o discuție a dogmei —, să poată începe Țipăriturile sale. Nu treceau însă decât puține luni, și, încă în 1823, teascurile, mutate la Iași, porniau lucrul.

¹ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 187-8.

² *Ibid.*

³ V. *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 103 și urm. Pentru dascălii ruși precedenți, Arbure, pp. 745-7.

⁴ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 228.

CAP. III.

Biruința curentului paisian în Principatul Țerii-Românești.

Pe această vreme Scaunul muntean ajunsese și el, printr'o adevărată revoluție națională, în stăpânirea Românilor. Urmând tradiția Mitropoliților greci, Ioan-Vodă Caragea, noul Domn al Țerii-Românești după retragerea Rușilor în 1812, nu chemă înapoi pe Dosofteiu, a cărui viață se încheie într'un târziu, în ziua de 14 Decembre 1826¹, la Brașov, — unde a fost și el îngropat în biserica făcută de bogatul boier Grigore Brâncoveanu, în cetate chiar, și înzestrată prin testament cu moșiile Poiana Mărului și Sâmbăta-de-sus. Dar Caragea își caută alt Grec. Eră foarte potrivit Moraitul Nectarie de Râmnic, și el fû ales. Nectarie uită cu totul exemplele date de înaintașii săi și tipări un mare *Molitvenic* și o *Apologhie*, — a lui Dimitrie de Rostov, se pare, — pe când Grecul pe care-l lăsase în Scaunul râmnicean, Galaction de Govora, nepot al lui Nectarie, dădea *Liturghiile*, o *Învățătură pentru spovedanie* și traducerea, de călugărul Rafail, a *Vieții Sf. Vasile cel Nou*².

De oare ce la Buzău eră Costandie Filitis, nepotul fostului Mitropolit Dosofteiu, Iosif al Argeșului se găsi a înfățișa singur elementul românesc în Episcopat. Mulți boieri cu iubire de neam socotiră că aceasta nu se poate îngădul. Ei cerură și izbutiră a căpăta dela slabul Domn bătrân Alecu Suțu jertfirea Mitropolitului măncau și trândav, ca și a episcopului buzoian, împotriva căruia nu se puteau aduce învinuiri de imoralitate. Pe când Buzăul eră căpătat

¹ Lesviodox, pp. 407-9; *Brașovul și Românii*, pp. 247-8, 266 și urm. Urmașul său, Nectarie, se stinse tot acolo, la 13 Octombrie 1825. *Brașovul și Românii*, pp. 247-8; *Studii și doc.*, XIII, pp. 68-9.

² Ca ucenici ai lui Nectarie trebuie să se însemne un Daniil, un Ioanichie de Stratonichia; v. testamentul său, în *Brașovul și Românii*, p. 266 și urm.

de un Român dintre boierii Rătești, Gherasim, a cărui mamă fusese o Bălăceancă¹, — Mitropolia o luă, poate nu fără bani, un alt Român, un tânăr arhimandrit, fost până atunci egumen de Tismana, Dionisie Lupu, titular de Sivas (n. 25 Februar 1769) pe care contemporanii săi îl laudă pentru vorbă netedă, dezinteresare, iubire a culturii și pricepere în ale Bisericii ca și în ale Statului².

Dionisie făcea parte din școala Râmnicenilor. Eră aspru față de egumenii ce împrumutau pe socoteala mănăstirii lor³, cu simoniacii, cu preoții fără carte. N'a făcut, ce e drept, și el un seminarium ca acel din Moldova, — exarhul Gavriil plănuise unul —, dar a trimis în străinătate pe cei d'întăiu bursieri meniți a fi profesori la școala mai înaltă românească, deschisă de Gheorghe Lazăr, și între ei se află și un tânăr cleric, Eufrosin Poteca, ucenic al Academiei domnești, care încă din 1818 tipăria la Buda o traducere a sa, «Mai nainte gătirea spre cunoștința lui Dumnezeu»⁴. Cu banii Eforiei meraseră în Apus pentru a studia muzica Nil Nicolae Poponea și Macarie, care-și zicea «Portarie» al Mitropoliei, și acesta din urmă, un înoinitor în notația psaltichiei, stăpânit de ideile reformei bizantine a lui Petru Efesiul, care făcuse la București tipar de psaltichie grecească, publică la Viena în tipografia Armenilor mechitariști, cu privilegiu pentru lucrările în limbi răsăritene, trei cărți de bază ale mișcării de prefacere: *Theoriticonul*, *Anastasimatarul* și *Irmologhiul*⁵. Din partea lui însă, Mitropolitul n'a putut să dea altceva decât un

¹ Zilot, *Cronica*, în *Rev. p. ist. arch. și fil.*, V, p. 75.

² *Ibid.*; cf. *Bis. Ort.*, XII, p. 271; XIV, p. 410; Urechia, în *Tinerimea română*, noua serie, I.

³ *Bis. Ort.*, XIII, pp. 271-2.

⁴ Cf. *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 61 și urm.

⁵ N. M. Popescu, *Macarie ieromonahul*, *passim*. Mai târziu a lucrat *Antologhiul*, *Stihirariul*, *Irmologhiul calofonic*, *Pricestniarul*, *Liturghia*, alte cîntări și, pentru episcopul Chesarie, *Prohodul*, strămutat, pentru întâia oară, poetic, din grecește, care s'a tipărit la Buzău în 1836; v. N. M. Popescu, *Ediția Prohodului ieromonahului Macarie și edițiile altora*, în «*Biserica Ortodoxă*» pe 1908.

«Cuvânt» al lui Hrisostom și o Prescurtare a Psaltirii, de Sf. Augustin (1820).

Dionisie fugi în Ardeal după retragerea din București a lui Tudor, căruia i se supusese mai mult de frică, iscă-lind în buza tunului îndreptat asupra casei din Belvedere a lui Dinu Golescu memoriile de plingere și îndreptățire către Poartă ale Domnului pandurilor. Ca și Veniamin, el așteptă în exilul său de bună voie începerea printr'o nouă cucerire a erei rusești definitive. La chemările stăruitoare ale Domnului numit de Turci în 1822, Grigore Dimitrie Ghica, el răspunse că e greu bolnav de picioare și nu poate veni¹. Vodă trebui să-l înlocuiască, și, după multe tânguiri umilitoare către Țar și cei de pe lângă dânsul, Dionisie, așezat din mărinimia lui Grigorie Ghica în mănăstirea Dealului, se stinse în București².

Dintre ucenicii lui Chesarie, Iosif de Argeș, de candidatura căruia la Mitropolie fusese vorba în 1819, murise la 27 Octombrie din anul următor, făcând loc unui spiritual și intrigant Grec, cu spiritul voltairian, Ilarion dela Dealu, care știu să întetească la răscoală pe Tudor, dar nu fû în stare să-l și scape³. El lăsase un ucenic, pe Nicodim Greceanu, dela Căldărușanii paisieni, care face la Sibiu în 1811 o tipăritură, după Polizoi Contu, «Învățăături de multe științe folositoare», revăzută de însuși Iosif, căruia i se și dedică opusculul⁴.

El declară că s'a ostenit «spre folosul neamului românesc», precum Veniamin în lucrările lui din 1822 avea în

¹ V. și Erbiceanu, Prefața la *Cron. Greci*.

² V. Hurmuzaki, X, tabla. Muri la 7 Februar 1831, în casa-i dela București, în mahalaua Batiștii, și a fost îngropat la Mitropolie; *Leaviodax*, p. 410.

³ *Bis. Ort.*, XIII, pp. 208 și urm.; 274; XIV, pp. 419-22.

⁴ Cf. Papiu, *Șincai*, p. 81; *Bis. Ort.*, XIV, p. 411; *Scriitori bisericesti*, p. 50.

vedere «întrebuințarea româneștilor tinerimi». Astfel de idei, luate din cetirea unor scrieri ale Ardelenilor—îndată veni Istoria originilor românești de Petru Maior —, le avea și un călugăr dintr'un neam de țerani venit din Jina Ardealului, lângă Sibiiu (n. în Corbi, 27 Novembre 1764), Naum Râmniceanu, care stătuse pe lângă episcopul Filaret, și, înainte de a-și începe lucrările școlare, morale și literare și de a căuta, după o lungă carieră de cântăreț și dascăl, odihna la Cernica, unde muri după 25 Novembre 1834, călătorise 'n Banat, venind din Sibiiu până la Lipova și la mănăstirea Hodoș-Bodrog (1788).

În Sibiiu fusese așezat în Septembrie 1810 (și așezat la 21 April 1811), ca episcop românesc parohul Sas-Sebeșului, Vasile Moga, om cinstit, bun bisericaș, dar cu totul lipsit de însușirile mai înalte ale preoților. El îngriji de o mai bună creștere a clerului său, dar nu știu să-l înzestreze cu cărți, fiind poate și prea slab, prea sărac pentru aceasta. Moga, care nu știu să păstreze pentru Ardeal pe Gheorghe Lazăr, avea oarecare legături cu Principatele, și în 1820 el dădea voie dascălilor de latinește să plece la «lași, în Țara-Românească»¹. Iar, pe când el gospodăria ticnit pe neuniții lui, în Banatul supus ierarhiei sârbești, mișcarea literară nouă dă și lucrările pentru biserică ale preotului din Becicherecul-Mic, Dimitrie Țichindeal (n. c. 1755), care, în dorința lui, firească la un profesor-catehet al școlii pedagogice, de a face ca și clerul românesc bănățean să știe mai mult decât «îmbrăcarea și dezbrăcarea, zicerea Evangheliilor, deschiderea și închiderea dverilor, ieșirea la oameni, arătarea și intrarea în altariu», tipări la 1808 «Epitomu sașu scurte arătări pentru sânta besearăică, pentru veșmintele ei și pentru dumnezeiasca liturghie care se săvârșăște într'nsa, așijderea și pentru preotul și slujitoriul lui Dumnezeu, prin scurte întrebări și răspunsuri» și avea gata un tratat despre serbători după

¹ *Studii și doc.*, XII, p. 209, No. LV.

Sârbul I. Mușcatirovici, o Teologie Pastorală, una Dogmatică și o Istorie a Bisericii, care nu văzură lumina ¹.

Dar marea osteneală pentru a da cărți de slujbă, de teologie, de polemică, se chețuia tot la Iași. Nici alegerea ca Mitropolit muntean a lui Grigorie Nemțeanul (n. București, c. 1765), pe care Ghica-Vodă-l descoperi în pacea-i studioasă dela Căldărușani și-l făcu în două zile, din diacon, preot și episcop ², la 10-1 Ianuar 1823, nu strămută tiparul în altă parte. Cele mai multe lucrări făcute de Grigorie cu nedespărțitul său Gherontie ieșiseră la Iași sau la Neamț, ori și la București, înainte de aceasta, — afară de cele rămase în manuscris — : *Chiriadromiul* în 1801, *Teofilact* (1805), *Teologia lui Ioan Damaschin*, în 1806, *Adunarea de dogme* a lui Atanasie, în 1816, *Antifoanele*, în 1817, ca și o *Antirisis* grecească împotriva lui Neofit Duca, marele dasă³ bucureștean, «pentru fecioria» călugărească ; *Cuvintele Sf. Casian*, *Exameron* al Sf. Vasile, în 1827, «Pentru preoție» a lui Grigorie de Nazianz și a lui Ioan Hrisostomul, *Cuvânt al lui Ghenadie Scholarios*, în 1827, *Patericul*. ⁴ 1828, *Cuvintele* lui Fotie și lui Grigorie Palamas, despre Purcederea Sf. Duh împotriva Latinilor, *Cuvintele* lui Bryennios, *Puțul și Împărțirea de grâu* ale Sf. Ioan Hrisostomul, care, acestea două, apărură la Buzău, în 1833 ⁵. Ca Mitropolit el dădu doar câteva — prea puține — cărți de slujbă : retipărirea *Vieților Sfinților* dela Neamț, precu și o cărtică de polemică împotriva Armenilor, mai mult o curiozitate bibliografică, decât o scriere menită să poarte luptă reală împotriva unei primejdii serioase, *Pentru creșterile Armenilor* (1824), apoi *Pravoslavnică Mărturisire* (1827), *Spîțele neamurilor și Sfătuiri către duhovnici* (1827) ⁶. Până la noua năvălire a Rușilor în 1828-9, când

¹ Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea, II, p. 422 și urm.

² Hurmuzaki, X, p. 209 și urm., n-l CCLXXXI.

³ V. Lesviodox, l. c.

⁴ Ibid.

el nu voi să se plece voiilor și fu expediat, la 10 Februar 1829, în Rusia, de unde se întoarse zdrobit și aproape de moarte¹, păstorind numai dela 22 August 1833 până la 22 Iunie 1834², Grigorie a fost, cea ce nu eră tocmai de așteptat, mai mult un mare moralizator prin exemplu, decât un luminător al clerului său. Scrieri dau alții, ca Eufrosin Poteca, întors din Apus, după studii de filosofie și științe, care traduce Discursul asupra Istoriei Universale al lui Bossuet, apoi Cuvântările lui Massillon, opere de-ale misticului rus Alexandre de Stourdza, tratate de școală, și pregătiți chiar o lucrare asupra mănăstirilor muntene, după ce, luându-i-se catedra de filosofie dela școala românească a Sf. Sava, unde lucră după linia trasă de marele său dascăl Gheorghe Lazăr, el se adăposti ca egumen la Gura-Motrului, unde se și stinse la 1859 abia³. Și protosinghelul Mitropoliei se face cunoscut prin vre-o traducere din grecește.

Dacă deci pentru învățătura înaltă a limbii grecești Academia din București rămase până la închiderea ei, în 1821, cea mai bună și mai cercetată școală, — Mitropolitul Veniamin, care-și avu și el bursierii: la Chalke pe Gheorghe Săulescu, crescut supt umbra lui, mai târziu în Apus un grup întreg de tineri, pentru carieră profesorală în domeniu laic, trimese și el la București pe un Iancu Nicola, și alți cinci tineri, — înainte și după 1821, cărțile pentru tinerimea «românească» și pentru clerul românesc ortodox, «moldo-vlahicesc», «româno-dachicesc», spune Veniamin, — ca un Petru Maior, un Naum Râmniceanu, în Prefața «Funiei întreite», — apar în Moldova⁴. Astfel, până la războiul din 1828-9, Ve-

¹ Hurmuzaki, X, p. 625 și urm.

² Lesviodox, p. 413.

³ G. Dem. Teodorescu, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, II, p. 1 și urm.; cf. *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 61 și urm.

⁴ Și în timpul tulburărilor dela 1821, Nemțenii apucă a da în Iași *Învățătura părintească* a Patriarhului Antim de Ierusalim, supt îngrijirea episcopului de Huși, rămas vicariu metropolitan.

niamin publică *Psaltirea*, *Antologhiul*, *Evangelhia*, *Gravurile Maicei lui Dumnezeu*, *Liturghiile* din 1834, în formă de «Evangelhistariu», un Molitvenic, pe care-l intitulează, după rusește, «Molebnic», apoi cel d'întăiu *Ermologhiu* de cântări nouă, care răzbate, — pe când al lui Macarie, gătit totuși pentru toți Românii și recomandat pretutindeni, se cumpără foarte puțin și se păstrează mai mult ca o curiozitate¹. Cărți nouă de literatura noastră religioasă sînt și alte publicații ieșene, ca *Maslul* și *Aghiazmatariul*.

Dar, în același timp, se dă o literatură teologică, nouă cu desăvârșire, din nou tălmăcită de părinții din Neam, în mănăstirea lor sau în cele ce erau legate cu dînsa, ori de Mitropolit chiar, în care se deșteptă tot mai mult chemarea de scriitor, râvnă de luminător al legii, la Iași. Pe lângă cele trei lucrări de traducere făcute la Colincău, *Invățăturile hristianicești* privesc mai mult clerul mirean, *Cartea folositoare*, *Nevăzutul războiu*, *Invățătura creștinească*, un Catechism explicat, *Apantisma*, care spune lupta și în titlul său, reprodus de-a dreptul din grecește, alcătuiesc un întreg arsenal de discuție dogmatică. Cea d'întăiu *Pravilă* pentru judecata canonică e aceea a lui Veniamin, și tot el dă Bisericii românești culegerea întreagă a canoanelor, *Pidalionul*. Un «Iubitoriū de înțelepciune», lucrare a Mitropolitului, apare apoi, pe vremea ocupației rusești, la 1831. Din Ilie Miniat traduse el, după 1828, *Piatra Scandelei*, pentru combaterea catolicismului, care, de curând, cu toată împotrivirea Mitropolitului și a boierilor, căpătase un în-tăiu episcop de Bacău rezidând în țară, care nu cunoștea de multă vreme decât modești Prefecți franciscani sau părinți iesuiți². După Evghenie Bulgaris el dă *Indeletnicirea spre buna murire*. Eră fără păreche această îndelungată muncă, făcută cu atîta trageră de inimă, între oameni cari-l înțele-

¹ *Scriitori bisericești*, p. 51 și urm.

² *Studii și doc.*, I-II, p. 163 și urm. Pentru dorința catolicilor din Corai de a-și face biserică în Huși, Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 393-4; v. și pp. 428-9.

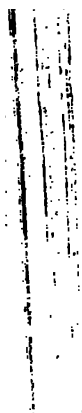

eu de multe ori, dar altă dată îndrăzniau să ridice insulta și pâr la curăția cugetului și la rodnicia faptei sale¹. La arn el lăsa, după atâtea tipăriri, și două lucrări în manuscris, *Tâlcul Psaltirii*, tradus, cum văzurăm, și la Orade, și *Tristimonia Sf. Pavel*². Astfel Veniamin putea scrie fără laudă despre aceste cuvinte: «Nădejdea care am hrănit și hrănesc în sufletul meu că, înmulțindu-se cărțile și științele în țimba nației, dacă nu eu, dar urmașii mei se vor învrednici a se folosi de cliros învățat și încuviințat și a câștiga norod luminat în știința hristianiceștilor învățători, m'au făcut neadormit și neobosit în tălmăcirea sfintelor cărți,—din care multe stau netipărite, pentru neînlesnire».

---

¹ V. Doc. *Callimachi*, II, p. 71 și urm. Și când eră la Roman, episcop minor, cutare post de cenacul boeresc a luat în batjocură viața lui privată.

² Publicate, acestea, mai dăunăzi, de pâr. Atanasie, episcop de Râmnic.

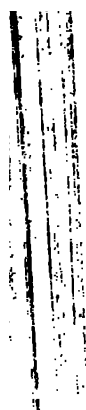

PARTEA A X-a.

PARTEA BISERICII CU STATUL ȘI LUAREA EI
ÎN STĂPÂNIRE DE ACESTA.

ORGANIZAREA
BISERICILOR DE PESTE MUNȚI.

CAP. I.

Sfârșitul vechilor curente de cultură bisericească.

Cei trei mari ierarhi din acest timp, Veniamin, Iosif și Chesarie, avură ucenici și urmași, cari se întâlnesc și până pe pragul vremilor noastre. Dela marii lor dascăli ei moșteniră smerenia călugărească — Veniamin a fost îngropat *afară* din mănăstirea Slatina, iar Grigorie al Țerii-Românești *afară* din Mitropolie, și nici dela unul nu s'au păstrat epitafe — iubirea pentru cartea bisericească, pentru tiparul bisericesc, pentru cultura specială a clerului, fiind toți doritori de tipărituri și sprijinitori de școli, măcar în măsura pe care li-o îngăduia un nou veac, îndreptat spre alte ținte. Ca și aceia, ei fură buni gospodari, cari știau la ce trebuie să se cheltuiască banul Bisericii. Ca și dânșii, în sfârșit, mai ales în ultima fază a manifestării lor, — acești arhierei fură străbătuți de acel spirit «patriotic», de care eră stăpânită întreaga societate contemporană, spirit care făcea pe lăncu Nicola să dedice încă din 1829 lui Veniamin, ocrotitorul său, — după ce lucrase o «Culegere de înțelepciune», cu doi ani înainte —, un *Manual de patriotism*, în care amestecă lauda Mitropolitului Moldovei și a Mitropolitului munten cu amintiri emoționate ale obârșiei romane, și care se simte așa de puternic în spusele lui Macarie «muzicantul» despre «patrioții râvnitori» ce trebuie neamului, despre dorința ce ar avea-o el «de a-și împărți cărțile de pomană»

între Români din toate părțile, despre lumina pe care o așteaptă încă poporul său ¹.

A. BISERICA MOLDOVEI.

De lângă Veniamin se desfăcū fratele lui Alexandru Bel-diman, autorul poemei despre Eterie, acel Filaret, im-po-dobit cu titlul de onoare de Mitropolit *Apamias*, al Apa-meii, care, după ce fū «proiestos» al Slatinei moldovenest², trecū în Țara-Românească supt Grigorie — paisianismul des-ființase acum hotarele religioase — și ajunsese acolo egum la mănăstirea domnească a Câmpulungului, pe care a și re-parat-o în 1833 ca să

...lase nemuritoriu

Al său nume pre pământ la cei ce-s viețuitori,—
spune el însuși pe o tablă amintitoare ³.

Un al doilea ucenic al lui Veniamin, după vrâstă, e un fiu de boier — cum se vede, exemplul Mitropolitului făc și pe alți urmași ai familiilor nobile să se ducă la măn-tire pentru a se pregăti să fie arhieriei Moldovei —, So-fronie Miclescu (n. c. 1790), care luă Scaunul Hușilor 1-iu Iunie 1826⁴, după trecerea la Roman a lui Mel Brandaburul, Bucovinean din Suceava (la Huși, 1803). So-fronie eră un arhieru care primise bună învățatură, avem dela dânsul scrisori grecești bine stilizate și frui caligrafiate. El a ajuns, în 1851, Mitropolit al Moldovei pe urma lui Meletie († 1848), cel d'întăiu succesor al lui Ve-niamin, pe care nici pe departe n'a fost în stare să-l ajungă, și în nicio privință.

Veniamin Roset, alt coborător al unei mari familii, lă cu copilul care-și făcea la 1775 învățătura pe lângă I în mănăstirea Secul, fusese egumen în noul schit p

¹ *Scriptori bisericești*, pp. 51-6. Cf. Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 414.

² *Inscripții*, I, p. 51, no. 14. De curând s'a găsit, imi spune d. Al. Lăpădatu, corespondența lui cu Veniamin în aceeași calitate.

³ *Inscripții*, I, pp. 134-5; cf. Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 412-4.

⁴ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 269.

al Doljeștilor ¹, după ce Veniamin Mitropolitul îl va fi făcut însuși călugăr, dându-i numele său și oprindu-l, un timp, pe lângă dânsul ca arhidiacon și arhimandrit. Păstoria-i la Roman începe după strămutarea lui Meletie Brandaburul,— la 2 Februar 1844. Înlocuit un timp cu Chesarie Sinadon, de Mihai-Vodă Sturdza, împotriva căruia uneltise cu tinerii boieri, rudele sale, el se întoarse îndată în Scaun, pe care-l ocupă apoi fără întrerupere până la moartea sa, care se întâmplă puțin timp după ce candidatura sa la Mitropolie căzu în 1851 ², față de a lui Sofronie Miclescu.

Un alt Roset, Ghenadie, eră egumen la Slatina, arhimandrit și ierochirix la 1825 ³.

Până la sfârșit stătù pe lângă Veniamin, după demisia acestuia în Ianuar 1842, Meletie Istrati, fiul unui răzeș din părțile Romanului și fratele scriitorului, al agitatorului politic împotriva Unirii, Nicolae Istrati. Dela Slatina el trecù la 1851 în rândul arhierilor, patru ani încheiați după moartea, în 18 Decembre 1846, a lui Veniamin ⁴.

Și înlocuitorul său, ca vicariu, Iustin de Edesa, apoi Varlaam Cuza, dela Sf. Spiridon, Nectarie Herimeziu, care fù ales ca al doilea vicariu la Roman în 1856, Atanasie Troados, și chiar Calinic Miclescu, nepotul lui Sofronie (n. Suceava, 16 April 1822), Mitropolit al Moldovei după izgonirea lui Sofronie (1865), iar apoi cel d'întâiu Mitropolit al României (1875), se ridicaseră tot supt ochii lui Veniamin Costachi.

Deși ultiimi reprezentanți ai unui curent în decădere, nicio însușire a sufletului lor, nicio râvnă la munca literară nu amintește această creștere de către cel mai mare din dascălii bisericești mai noi ai Moldovei.

¹ V. și Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 289 și urm., 463-4. Chipuri de ale lui la Seminariul Veniamin din Iași.

² Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 200 și urm.

³ *Inscripții*, I, p. 51, no. 16.

⁴ V. Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 456 și urm.

Decăderea noii vieți călugărești orânduite de Paisie se vede încă mai bine la obârșie chiar, în mănăstirile surori Neamțul și Secul. Tipografia se închise în curând, după ce mântuise *Viețile Sfinților* și dăduse *Octoihul* și *Psaltirea* din 1836; ea lucra însă și în 1847, când dă *Triodul* cel nou. Școala care era vorba să se facă în 1843 încă, fiind prevăzută prin «așezământul» domnesc din acest an, răzimat el însuși pe testamentul lui Paisie, — la 1832 se vorbise chiar, pe această cale, de amestecul Guvernului, de un spital și o școală¹ —, nu se deschise decât la 1853, și călugării, cari uitaseră toată datoria și tot trecutul lor, n'o îngăduiră în mănăstire, ci-i dădură ființă, mai mult pentru mireni decât pentru clerici, la Târgu-Neamțului. Planul cel mare din 1855 de a se face două grade, dintre care cel superior — gimnaziul — cu opt ani și, mai presus de ele, și o Facultate teologică de patru ani, cu profesori doctori în logie, cu internat, cu colecții de tot felul, cu bibliotecă fermă-model, rămase în proiect numai. Dela o vreme (din 1856) iarăși se trimeseră la Târgu-Neamț toți ucenicii, afară de acei cari voiau să asculte lecții de curată teologie, ca să urmeze zădarnicele «clasele facultative» dela trei cunoscuți clerici, dintre cari doar unul avea diploma de doctor. După ieșirea din Domnie a lui Vodă Ghica, se decău mănăstirea lipsită de mijloace, și, desființându-se școlile (târg afară de una primară, se reduceră anii de studiu seminariului. Acesta fû apoi completat până la opt c printr'o poruncă a Caimacamului din vremea războiului Crimeii, Balș, dar numai pe hârtie, el rămânând numai «umbră». Biata școală de preoție cu patru, clase numai, se târă apoi până la focul din 1862².

Tot în zădar ceruse Guvernul provizoriu, în 1858, Nemțenii să facă școli pe moșiile mănăstirii, fie și cu c

¹ V. Dobrescu, *Studii de Istoria Bisericii române contemporane*, I, București, 1905.

² Dobrescu, l. c.

dintre călugării «cei mai bătrâni, cuvioși și cu știință de carte», în stare a da feciorilor de țerani cunoștința cetitului, scrisului, a socotelilor și a catechismului¹. Iar făgăduiala lui Grigore Cuza și Mihai Kogălniceanu că din partea Cărmuirii se va avea grija unei «radicale reforme»², nu avu urmări.

B. BISERICA MUNTEANĂ.

În Țara-Românească, urmașul lui Grigorie, pe care-l și înlocuise în timpul petrecerii silite peste Nistru, e Neofit, egumen la Sf. Gheorghe Nou, episcop al Râmnicului dela 1824,— când se retrage, silit, Galaction,— până la 1840. Eră un Buoureștean (n. 4-iu Ianuar 1787) și fusese grămăticul lui Galaction³, ceia ce înseamnă o creștere grecească, fără un ideal de muncă literară ori tipografică în folosul țării. Înaintașul său dăduse două *Liturghii* (1813, 1817), o *Văcărie* a Sf. Vasilie și *Învățătura pentru ispovedanie* (1813); pe Neofit nu se mai lucrează nimic la tipografia din Țărnăveni, precum în Moldova nu mai lucrează nimic urmașii lui Veniâmin în Scaunul metropolitan.

Urmașul său, ales la 14 Septembrie 1850, Nifon, născut la București, dintr'o familie de blănari,— Bulgari de obârșie, a avut dușmanii lui⁴,— titular de Sivas, a fost egumen la Călugărași (1844), bun următor al datinelor de ctitorie și cult. În munții Buzăului, el făcù, din marea avere pe care o câștigase cum îl lăsă conștiința, un schit de călugări, și dădù călugărițelor din Țara-Românească, pe care le găsim în nouă mănăstiri nouă de lângă București, Țigănești, Ploiești — făcută de Cernicanul Timofteiu la 1813⁵ și adausă

¹ *Acte oficiale atîngătoare de starea de acum a monastirilor Neamțului și Secul*, f. an.

² Broșura citată, p. 52.

³ *Bis. Ort. Rom.*, XXVII, p. 191.

⁴ Bolintineanu, *L'Autriche, la Turquie et les Principautés danubiennes*, Paris, 1854.

⁵ *Inscripții*, I, p. 73.

de însuși Calinic, în 1847, — și Ciorogârla, frumoasa lăcaș nouă dela Zamfira în Prahova¹. Nefiind destule cărți rusești, care se aduceau acum din Moldova și din Ardeal iar tipografia din Buzău fiind socotită ca «necompletă» Nifon hotărî facerea din nou a tipografiei metropolitane așa de pustiită, încât mai rămăseseră doar «vre-o clocă de slove ruginite, care nu se mai pot întrebuința» aduseră la 1850-1 două teascuri, o mașină din Viena hârtie de 5.000 de lei. La 19 Februar 1852, Mitropolitul a scris Guvernului că tipografia e «întru tot completă» început cu ajutorul lui Dumnezeu tipărirea cărților rusești². Aici se dădură *Apostolul* din 1851, *Liturghia* din 1853, *Molitfenicul* din 1854, *Triodul* din 1856, *Psaltirea* din același an, *Chiriacodromiul*, după cel din 1847 — și acesta după cel din Neamț —, la 1857, *Minei* sfârșit, la 1862, — cele mai multe din aceste cărți privigherea lui Dionisie Romanò, despre rostul cărui se vorbea mai departe.

Nifon a întemeiat Seminariul Regulamentului Orșani cu mult înaintea de a prevedea prin testamentul său seminariul personal care-i poartă numele. El a prezidat întregirea supt Știrbei-Vodă a operei de reparație, găsind-o în stare de dărească, dar absurdă și criminală din punct de vedere istoric și artistic, pe care o începuse la Bistrița, total făcută, la Tîșmana desfigurată, la Dealu, Bibescu-Vodă, Arnota, Mislea, Mitropolia Târgoviștei, la Stelea, la Târgu Jiu, la Vierșolț, stilul vechiu nu fu schimbat, dar la Cămin, la Veche din București, la Sf. Gheorghe Nou din același an, la Antim, la Sf. Spiridon Vechiu, tot caracterul bisericesc fu nimicit, cu o înconștientă naivă, de un Villacrosse Tabai și deosebiți Unguri sau Nemți³.

¹ *Ibid.*, II, p. 76 și urm.

² *Viața lui Știrbei-Vodă*, II, pp. 28, 100.

³ *Inscripții*, II, p. 80 și urm.; *Viața lui Știrbei-Vodă*, II, p. 100 și urm.

Un bătrân Cernican (n. București, 1787), — fost egumen al mănăstirii Cernica mulți ani de zile, — Calinic, ales la Râmnic în 1850, fiind și candidat de Mitropolie al Rușilor, făcea parte dintre Paisieni: el se înseamnă doar printr'aceia că aduce înapoi Episcopia dela Craiova, unde se mutase, spre înarea mulțămire a lui Neofit, după focul din 1847, și repară toate clădirile, aducându-le în starea, cu totul prefăcută, de astăzi¹. El înțelegea să puie în mișcare tipografia, pentru așezarea căreia hotări casele ce slujiseră odinioară ca bolniță a călugărilor. Vechi lucrări apar astfel din nou, și se dau în mâinile preoților: *Cartea foarte folosită de suflet, Preoția, Mărturisirea Ortodoxă*, ba chiar și câte o traducere mai nouă, ca *Jurământul preoților*, fără a se mai însemna un număr de cărți de ritual². Ca un bun călugăr ce era, Calinic repară schitul Popânzăleștii și înalță din nou Frăsinei³. Ca și Grigorie, ca și Veniamin, el ducea viață aspră de schivnic și nu știa prețul banului, pe care-l împărstă darnic în faceri de bine⁴. Trăind în sfîntenia muncii și a înfrînării, el era închinat ca sfânt de credincioșii din eparhie, și părerile de rău ale tuturor se îndreptară mult timp către mormântul său, pe care-l voise la Cernica, locul lui de învățatură și de pregătire duhovnicească, unde se retrăsese († April 1868). Trăind până departe în timpuri nouă pe care el nu le mai înțelegea, nici pentru a le combate, precum ar fi fost datoria sa, cruțat de dănsese, venerat pentru o vrăstă ca a sa și pentru o astfel de viață chiar și de cei mai antireligioși din noul curent apusean, care stăpâna Statul cel nou, el încheie cu vrednicie șirul curăților călugări fără arginți, al ctitorilor de cărți și clădiri de închinare, al sufletelor de arhieriei cari o clipă nu

¹ *Correspondența lui Știrbei-Vodă*, tabla.

² V. Bis. Ort. Rom., XVIII, p. 10; *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 163 și urm.

³ *Istoria eparhiei Râmnicului*, pp. 164-5. Cf. și cartea protopopului râmnician Meletie Răuțu 1908, pentru ilustrații.

⁴ *Ibid.*, p. 165.

și-au închipuit că fapta ori gândul lor scapă de supt ochiul privighetor al lui Dumnezeu ¹.

Grecul Ilarion de Argeș trebuia să-și părăsească episcopia, pentru grelele sale păcate politice din 1821; Grigore Ghica făcuse să se aleagă în locul fugarului dela Brașov, care nu voia să se mai întoarcă, pe Grigorie Râmniceanul, arhimandritul Mitropoliei, care lucrase până atunci la publicarea de cărți, dar nu mai avea putința de a o face în noul său sălaș. Murind el pe vremea Rușilor, în 1828, atestăia aduseră înapoi pe Ilarion, care duse tot viața lui veche de Voltairian *frondeur*, fără pricepere pentru interesele deosebite ale neamului nostru. El a ținut, fără folos pentru cultura românească, Scaunul Argeșului până la 7-8 Ianuar 1845, când muri. După locotenența unui Samuil de Sinai (Sinadon), Argeșul căpătă în sfârșit un arhiereu în sensul vechimii evlavioase și muncitoare, pe Climent, care, «patriot dela mănăstirea Spitalului Sfântului Pantelimon», cum își zice însuși, fusese dela 1827 egumen la Găiseni, unde, după aceiași mărturie, «s'a ostenit de a făcut multe lucruri vrednice de pomenire», și anume—cum e cazul cu *Viețile Sfinților* din 1830,— «cu bani din simpria », iar nu cu bani din rezervă» ². La Argeș, îl vedem pe Climent grijindu-se de starea dărăpănată a bisericii lui Născău, pietrele din turnuri «mișcate», învelișul spart, zidurile stricată, marmura de jos sfărâmată, florile de piatră și numai înțelegerii Caimacamului Alexandru Gh. Văcărescu, care-i răspunse că «artisticele sculpturi și podoabe trel pipăite cu respect, și de artiști superiori», se dator Mănăstirea Argeșului n'a fost și ea prefăcută după mod apusene ³. Aici la Argeș era să păstorească în sfârșit timp, dela 1873 la 1875, acel Iosif Naniescu, în care, |

¹ V. și *Istoria eparhiei Râmnicului*, pp. 165-6, mai ales după *Bis. Ort.*, XXII, XXIV.

² *Inscripții*, II, pp. 50-1. Moare la 7 Octombrie 1868. Dobrescu, p. 144

³ *Domnia lui Știrbei-Vodă*, II, p. 120.

sianismul dă o ultima floare târzie de neîntinată viață și de închinare către Dumnezeu și lumina ce se revărsa de la el asupra sufletelor omenești.

Și Gherasim Rătescu, dela Buzău, ales în 1819 de dușmanii Grecilor, eră dintre Paisienii cel mai adevărați, fără să aibă însă nici învățătura lor, nici râvna lor de a răspândi lumina asupra celorlalți. După cinci ani de păstorie înălă din punctul de vedere al culturii bisericești, el părăsiă Scaunul său pentru a se face schivnic la Căldărușani, mănăstirea de *obștejilie* care văzuse abia pe Grigorie rășându-și chilia de sărăcie și muncă : aici a răbdat el asprimile «shimei celei mari» până la 1844.

Un Bucureștean trecut prin obișnuita pregătire mănăstirească, Chesarie, crescut în spiritul lui Iosif de Argeș, călătorește eparhia Buzăului la plecarea spre schimnicie a lui Gherasim. O piatră de mormânt la episcopia Buzăului spune că i-a fost mama, și inscripția e așa de frumoasă, ea olindește așa de bine pietate fiască și credință absolută în sufletul care singur trăiește și nu se stinge în lumina devărsită a cerurilor, încât ea merită să fie reprodusă : «Mărtirebi, o cetitorule», dictase Chesarie, «cine sânt eu : Sânt tatăl episcopului de Buzău Chesarie ; zac supt această rece iatră, așteptând judecata cea mai de apoi. O vai și vai ! 73 ani m-am trăit : am venit, am văzut ; am plecat ; nălucă toate mi s-au ăruit. Și tu dar ceteste și înțelege ceia ce cetesti ; vino-ți la simțire, și, abătându-te dela rău, fă binele, — căci și tu oăine poimăne vei fi asemenea ca și mine ; 1839, Aprilie 1»¹. Născut în Săliște la 1784, trecut, ca mulți tineri Ardeleni ăraci din aceste sate ale mărginenilor mocani, la mănăstirile mai apropiate din hotar, poate la Ciolanul spre care se îndreptează evlavia lui, el ajunsese vătav al Mitropoliei,

¹ *Inscripții*, I, pp. 364-5.

apoi, în April 1826, episcop de Buzău, după ce se văzuse că Gherasim nu cugetă să se mai întoarcă din adăpostul său¹.

Chesarie nu era un scriitor, și nimic nu ni-a rămas scris dela dânsul. Nu era un om învățat, un cunoscător de grecește, de franțuzește, poate de latinește, ca Ilarion. Năvra, ca acesta, care a ținut o strălucită cuvântare la mormântul Mitropolitului Grigorie, darul cuvântării retorice înflorite. Nu era nici un schimnic cu viață de sfânt prin înfruntarea tuturor suferințelor, prin înstrăinarea de toate bucuriile vieții celei mai modeste, ca Râmniceanul Calinic, ori chiar ca Gherasim, pe care-l înlocuia. Dar activitatea lui inteligentă, gospodăria lui chibzuită, călugăria lui cinstită, spiritul lui de organizație, talentul lui de cărmuire, într-o lungă păstorie de douăzeci de ani, care țină până la 30 Noiembrie 1846, toate aceste însușiri fac dintr'însul o figură deslușită, puternică și dau drept celor ce l-au văzut lucrând și prezidând lucrul inițiat de dânsul a-l numi «colosală umbră», a-i pomeni «multele în puțin timp jertfiri spre gloria Domnului, patriei și eternei sale memorii», a-i privi mormântul — unde totuși astăzi i se arată craniul expus la aier liber! — ca «sacru»².

Episcopia din Buzău a fost ridicată de dânsul din ruine fiindu-i «turlele slăbite de cutremure» și clădirea întregă «despodobită de toată frumusețea», ba încă și prădată eteriști în 1821. Se poate zice că el a făcut aici ceea ce făcuse Iosif la Argeș, ori Veniamin la Huși. Din nenorocire prin dărâmarea vechilor turnuri făcute la 1740 de episcopul Metodie, prin înlăturarea stâlpilor ce despărțiau pronaosul de naos, prin înlăturarea vechii catapitezme, a vechilor prізări dela ferești, făcute acum, spune cu mândrie însuși episcopul, «cu meșteșug arhitectoresc», prin distrugerea vechii zugrăveli, această reparație radicală, începută cu

¹ Hurmuzaki, X, p. 348, no. CCCCXIII.

² Inscricții, I, p. 365, no. 5. Cf. *Viața lui Știrbei-Vodă*, II.

de bune intenții și urmată cu atâta «răvnă și grea cheltuiială», a stricat cu totul vechiul caracter al Bisericii lui Matei Basarab, înnoită în veacul al XVIII-lea ¹. Pe vremea și prin îndemnul lui s'a făcut, în Buzău și Biserica Sfinților Aoli, pe care el o sfințiă la 1833 ². Mănăstirea Ciolanul f ridicată din nou, «din temelie» chiar, «ajutând» numai «părinții schitului», ori «pravoslavnicii creștini», la 1828 ³. Supt el s'au clădit și bisericile din Brălla, căpătată de Țara-Românească prin tratatul dela Adrianopol, în 1829; și alipită la episcopia Buzăului, împreună cu toată foasta raiă ⁴.

În același timp, pe lângă Seminariul întemeiat de dânsul — și al cărui rost în dezvoltarea ulterioară a Bisericii îl vom vedea —, Chesarie aducea dela Neamț pe călugărul tipograf Gherontie și începea, cu dânsul și ucenicul său, Meletie, un nou sir de cărți bisericești, în înțelegere cu Mitropolitul Grigorie, de care eră, și trebuia să fie, strâns legat. Traducerile acestuia din Ioan Gură-de-aur se publică aici în 1833, și tot în Buzău se dau *Viețile Sfinților*, nouăle «Mineie» din 1830-6, după cele nemțene și *Theodoretul* din 1840. În aceleași minunate litere, aduse din Ungaria, episcopul de Buzău tipărește, pe lângă o Evanghelie, cea de-a patra ediție a *Bibliei*, după a lui Șerban-Vodă, a lui Clain și a Rușilor, cari o publicaseră la Petersburg, de curând. E o ediție revăzută, cu anumite schimbări la un text care întrebuințează de o potrivă pe cel bucureștean și pe cel blăjean ⁵.

Ucenic al lui Chesarie a fost, în sfârșit, Iosif Nanie sau Nănescu, de loc din Răzlău, în Basarabia, care, după ce primî cînul călugăresc dela Chesarie, care-i dădû numele învățăto-

¹ *Inscripții*, I, pp. 363-4, no. 929.

² *Ibid.*, p. 363, no. 928.

³ *Ibid.*, p. 67-8.

⁴ Cf. *ibid.*, II, pp. 52-3.

⁵ V. observațiile d-lui Gh. Coșbuc, în *Viața literară* pe 1907.

rului și a modelului său Iosif de Argeș, — precum însuși primise dela Iosif numele marelui Chesarie de Râmnic, care-l formase —, ajunsese egumen la Șerbănești peste Olt¹. De aici trecu la Găiseni, fiind acum protosinghel, și găsi urmele bunei gospodării a lui Climent; și astăzi se văd acolo, în simpla biserică de sat, cu locul cotropit de brigadirii silnici ai Eforiei Spitalelor Civile, policandru și sfeșnicele dăruite de egumenul Iosif. La București nu se mai păstrează nimic din frumoasa biserică a Sărindarului, în care acest minunat bisericar a stat ca egumen, cu rang de arhimandrit, dela 1863 înainte, fiind și profesor de religie la liceele bucureștene și chiar, câțva timp, director al Seminarului. L-am văzut episcop de Argeș, înviind vremurile cuvioase ale lui Iosif cele d'întăiu.

Ales Mitropolit al Moldovei la 1875, acest Basarabean, care a trăit până la adânci bătrânețe în chiliile sărăcioase de lângă marea Mitropolie a lui Veniamin Costachi, zidită după planurile lui Gheorghe Asachi însuși și sfințită de un Rege al României, a fost, ca și marele Veniamin, cel veșnic milostiv și darnic, păzitorul cinstit al averii rămase Mitropoliei, în clădiri, odoare și odăjdii, slujitorul credincios în biserica Dumnezeului său și, neasămănat iubitor de cultură, a fost inel de aur între bronzul vechilor timpuri de carte bisericească și fierul aspru al noii culturi laice revărsate și asupra Bisericii. Care a fost leșeanul, Moldoveanul, Românul cu iubire pentru legea strămoșilor săi care să nu fi vărsat o lacrimă caldă cind trupul bătrânului de optzeci și doi de ani se coboră, la 1902, călugărește, afară din zidurile bisericesti, în care el, sfânt viu, stătuse închinându-se treizeci de ani între chipurile sfinților nemuritori? O epocă din istoria Bisericii românești s'a încheiat în clipa când genele lungi albe se aplecară pe obraji supti de viață aspră, pecetluind pentru vecie lumina ochilor vii.

¹ V. *Inscripții*, I, pp. 165-6, no. LXIV.

CAP. II.

Cultura laică și Statul după norme apusene în lupta lor cu Biserica românească.

A. ȘCOLILE NOUĂ.

Alte școli decât mănăstirile, alte cetiri decât ale vechilor volume de asceză, alt mediu decât al «fraților» din *obște-jitie*, altă tradiție decât aceia care printr'un lung șir de ierarhi se urcă până la Alexandru-cel-Bun al Moldovei și până la Alexandru fiul lui Basarab al Țerii-Românești dădură, în forme prescrise de un Stat, încălcător în puterea altor doctrine de cârmuire decât ale Voevozilor, o altă generație de arhieriei Bisericii românești.

Acțiunea școlilor celor nouă trebuie urmărită întâiu.

Dacă ar fi trăit, Seminariul din Neamț, în chiliile însuflețite de Paisie, cu profesori purtând rase de călugări, ar fi pregătit clerici potrivit cu datina. Seminariul ieșean însă, nu. El avuse, încă înainte de 1821, profesori ardeleni, ca Bob, poet, nepot de Vlădică unit, fost unit el însuși, ca Vasile Pop, doctor în filosofie, autor de scriere latină asupra obiceiurilor populare românești, de bibliografie, de articole prin foile din Brașov¹; ca Mamfi și Costea, crescuți în același spirit național și laic. Ei nu-l putuseră da nici Bisericii unite, din ce în ce mai izolate, și nici Bisericii neunite a lui Moga (— 11 Octombre 1845)², care, supt conducerea seminarială a lui Gheorghe Haines, fostul preot la biserica brașovenească a Brâncoveanului³, nu găsiă legătura cu cultura timpului său și-și pregătiă preoții numai cu «cetanie curată fără opinteale sau poftirire sau rupere a cuvintelor.... cu lovirea cuvântului la acțent sau oxle»,

¹ V. Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea, I.

² Se născuse la Sas-Sebeș în ziua de 19 Novembre 1774; *Studii și doc.*, XIII, p. 181, A, no. 10.

³ Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea, II, p. 470.

cu «scrisoare dezvoaltă și slobodă..., priiveghind tare dascalul la aceia ca să nu despartă slogurile», cu «cathihisisul cel mic, de rost bine, din tablă în tablă», cu cetirea Apostolului, Evangheliei și Liturghiei «cu glas cuviincios», cu «patru părți ale aritmeticii», cu «cântările bisericesti și așezarea slujbelor după tipic», cu norme de creștere ca «starea cu trupul drept, părul pieptănat, unghiile tăiate, fața și mâinile spălate»¹, — educație ca aceia a vechilor noștri ucenici de mănăstire, cari totuși o dădeau și pe «grecie», învățau Octoihul tot și «seamnele psaltichiei», heruvicul, priceasna, rânduiala Vecerniei și a Liturghiei, «axioanele de preste an și aghioasele», deprinzându-se a cânta «de răsună mănăstirea», dar nesocotindu-se «îndestulați cu atâta învățătură»². «Cursușul școalei candidaților de preoție» din Sibiiu nu adăugîa mult la această învățătură, și puțini ieșiau înainte la venirea arhiereului în paraclis, în «capelă», pe când cei mai mulți «se trăgeau la ușă» de frica ignoranței lor³. Ca la Blaj, școlarii dela Socola învățau teologie înaltă, filosofie, limbă greacă și latină, iar pe urmă toate ramurile culturii superioare religioase se introduseră în program.

Regulamentul Organic din 1832 prevedeă studii pentru orice preoți, și el hotăria prefacerea Seminarului într'o Academie ortodoxă ca la Chiev, cum și ajunse de fapt prin reforma dela 1839, care după dreptate-i dădù numele de «Seminaru Veniamin»⁴. Bănățeanul Damaschin Bojinca, școlar al Seminarului ortodox din Arad (dela 1822), jurist, îngrijitor al «Bibliotecii» ce apărea pentru toți Românii la Pesta, ca și urmașul său, Bucovineanul Vladimir Sohupan, vre-un ucenic de-al episcopului Isaia Băloșescu, erau oameni apușeni, în stare să conducă după cuviință o astfel de instituție. Dar calitatea inferioară a profesorilor ce se puteau avea, un preot Teodorescu, un Lupu David, un Olărescu,

¹ *Studii și doc.*, XII, p. 201; cf. p. 209, no. LV.

² *Scriitori bisericesti*, p. 28, nota 2.

³ *Studii și doc.*, XII, p. 208, no. LIV.

⁴ V. Adamescu, *Istoria Seminarului Veniamin*, București, 1904, p. lucrarea mai veche a d-lui C. Erbiceanu.

un Veniamin Popescu, și chiar a celor aduși din Bucovina, cu cultură laică și fără credința în nație a Ardelenilor, Procopovici, Nasiovici, Mandicevschi, împiedecară înălțarea unei școli, pusă totuși în așa de bune condiții materiale¹. Bojinca aduse, de alminterea, și profesori de peste munți, pe Dimitrie Stoica și pe Maramurășeanul Gheorghe Vida, călugărit ca Gherman, care începù cea d'intăiu ediție a lui Șincai². Dela 1851³, Seminariul aveà *opt* clase.

Când, pentru a satisface anume vechi prejudecăți, numărul anilor de studii și al materiilor se împuțină, doritorii de cultură dintre preoții cari făcuseră mai mult decât școlile de catehism dela episcopie sau cele organizate cu același îndreptariu prin ordin domnesc în anii '50, aveau la îndemână marca școală ieșeană a mirenilor. Cu venitul a trei moși amulse Grecilor dela Trei Ierarhi, ea se întemeiasă prin Asachi, prin Săulescu, întors de la studii, și supt ocrotirea directă a lui Veniamin și a boierului Mihai Sturza. Ajungând Domn la 1834, Mihai făcù din această mare școală de românește Academia profană, zisă «Mihăileană», după numele aceluia care mai târziu numai, trebuia s'o lovească, prefăcând-o acum într'un pension francez pentru nobili, în care clericii ridicați din popor nu mai aveau ce să caute. Până atunci însă, porțile Academiei erau larg deschise fiilor de preoți sau de săteni cari voiau să-și desăvârșească studiile. Iar cine voia să meargă mai departe în domenii special bisericesti eră trimes de Veniamin, care păstră strânse legături cu arhieriei ruși, care purtă pe piept Ordinul Sf. Ana și care aducea mirul din Rusia⁴, la Chiev, unde, și acuma ca și supt Petru Movilă, ca și pe vremea lui Teodor Corbea și a lui Eustatievici Brașoveanul, se află cea mai înaltă școală de «bogoslovie» a Românilor.

¹ Adamescu, *Ist. Seminariului Veniamin*, pp. 62 3.

² Erbiceanu, *Ist. Sem. Veniamin*, pp. 59, 75.

³ Urechii, *Ist. Școalelor*, III, p. 29.

⁴ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, și *Cron. Rom.* V. și mai sus.

CAP. III.

Biserica Bucovineană în acest timp.

A. NOII CLERICI: SCRIBANII ȘI GENERAȚIA LOR. EPISCOPUL MELCHISEDEC.

În acest amestec al «patriotismului» de acasă, al ideilor de origine română, de simpatie pentru Apusul francez, pentru limba, pentru civilizația lui liberală, pe de o parte, cu ortodoxismul strict, pe de alta, ce se răzică pe neștrămutate canoane, se formă un alt rând de conducători și reprezentanți de căpetenie ai Bisericii noastre.

Doi din ei sunt fiii unui preot din Burdujeni ¹, târgușor la care s'au gândit în zilele lor de mărire, dăruindu-i, — pe lângă vechea mănăstire a lui Teodor Movilă și a lui Miron Costin, stăpînită la 1785 de Grecul Anania de Sivas și zugrăvită atunci de alt Grec, Veniamin din Troia sau «Troada» ², — biserica lor, care, făcută de Filaret, cuprinde mormântul lui Neofit ³, și un spital de pomenire. Fiul cel mai mare al preotului Ioan, Nicclae, călugărit ca Neofit ⁴ în schitul paisian Gorovei, nouă fundație a călugărilor din Neamț, venit la Iași ca preot român la Trei Ierarhi, din care arhimandritul grec trebuia să plece cu vremea; el predică la Mitropolie, cu titlu oficial, încă din 1838, după ce mântuise cursurile Academiei. În acest an el îndrăznește a tipări cu litere latine — știe și italienește —, într-o ortografie îndreptată de profesorul ardelean Câmpeanu, adus la Sămînariu de Bojincea, un Catichis sau învățăture de căpetenie a' Bisericii ortodoxe. Cu Eftimie Murgu, Bănățean, care fusese chemat și el ca profesor la Iași, tânărul cleric merge la București,

¹ «Fiu de Levit», îi zice lui Filaret un articol de ofense publicat în «Bucovina», no. 29.

² *Sate și mănăstiri*, p. 6.

³ *Ibid.*

⁴ V. Erbiceanu, *Neofit Scriban*, «in Bis. Ort.» pe 1888.

ca să urmeze cursurile dela Sf. Sava. Intră în conflict, el, preot care traducea pe Lucian—tradus însă și de alți clerici, înainte de dânsul —, care cetia francezește, admiră pe Voltaire ca și «filosoful» Mitropolit Gheuca, și faceă versuri naționaliste—cu Filaret Beldiman, reprezentantul vechii școli paisiene, ba chiar cu Mitropolitul. Fău închis la Neamț, unde se credea că se poate pocăi mai bine. În surgun, face școli, la Folticeni, la Neamț chiar, unde îndreaptă manuscriptul *Pidalionului*, ca să se îmbuneze cu «stăpânul»¹. În 1846 el eră paroh la Sf. Vasile din Iași și director al școlii mirenești inferioare din Trei Ierarhi, în care calitate, precum și în aceia de profesor la Seminarium, el scrie cărți de școală. Mai târziu a fost unul din luptătorii pentru Unirea Principatelor². Biruitorii, pentru cari luptase cu o neobișnuită energie, îl făcură episcop titular de Edesa și locțiitor al Argeșului, unde înlocuia pe un strict călugăr fără amestec în politică și fără idei conducătoare luate din Apus, Clement (—1865). În lupta pentru organizarea canonică a Bisericii României, luptă de care va fi vorba în deosebi mai departe, el fū numit episcop al acestei eparhii, dar, supt înrăurirea fratelui său poate, el refuză cărja care i se întindea cu simplu decret domnesc. Într'o serie de lucrări, el combătū întreaga politică religioasă a lui Vodă Cuza³. În «Duplul paralel între Bisericile ortodoxe și confesiunile apusene» (1852), a reprezentat punctul de vedere strict ortodox față de unii tineri indiferenți supt raportul confesional, iar în «Istoria Mitropoliților Moldovei» (Paris, 1857) îndrăznise a se atinge de puncte grele din istoria Bisericii naționale. A tradus din nou *Mărgăritarele lui Ioan Gură de aur* și a compus *Cuvinte bisericesti* (București, 1868), ba chiar o *Călătorie la Pământul Sfânt* (*ibid.*, 1875). A

¹ V. și *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, pp. 176-8.

² V. broșura sa *Unirea și neunirea Principatelor*.

³ Titlurile broșurilor și la Dobrescu, o. c., pp. 124-5.

mai scris *Epistolii* (1843) și *Invățături*. A murit retras în Burdujeni, unde stătuse dela 1872 la 1884¹.

Fratele lui Neofit, Vasile (n. 1811), școlar al lui Bob, începî ca profesor laic al Academiei, scriind o retorică, o gramatică franceză, o geografie². În 1838, e trimis la Chiev pentru studii teologice; aici îl face călugăr, în 1841, Mitropolitul Filaret, cu un an înainte de a-și isprăvi studiile supt auspiciile lui A. A. Stourdza, ale cărui opere mistice le traduce, după Efrosin Poteca, în același timp când pregătește, întâia oară după Petru Maior, cu gânduri «patriotice», o «Istorie Bisericească a Românilor»³, care, redactată în rusește, se păstrează într'un manuscris de «400 de coale»⁴. Ca egumen al Socolei, el stă în fruntea Seminarului la 1848, când, el fiind socotit om primejdios, iar Seminarul o pepinieră de revoluționari, Filaret fû izgonit, numărul claselor reducându-se la patru. Supt revoluționarul Domn Grigore Ghica el alcătuiește o lege prin care clerul moldovenesc ar fi căpătat, pe lângă seminarii eparhiale, un mare Seminar central, cu un curs de gimnaziu, și o Facultate, o Academie ca aceia în care învățase el. Nu izbuti să o realizeze, conduse cu destoinicie, împodobit și cu titlul de arhiepiscop Stavropoleos, seminariul, până în epoca Unirii. Atunci pu lupta canonică lângă fratele său, refuzând a fi episcop împotriva canoanelor.

Din seminariul lui Filaret și al lui Neofit Scriban au ie un mare număr de tineri preoți cari puteau stă pe ac treaptă a culturii cu mirenii cari făcuseră studii mai bune. Să amintim pe frații Erbiceanu, dintre cari unul, Gheorghe,

¹ V. asupra-i și D. Lascar, *Neofit Scriban*, teză de licență, București, 1898. Cf. articolul arhimandritului Iuliu Scriban, în *Enciclopedia Română*, III, pp. 917-8.

² *Ist. lit.* citate, I, p. 174. Cf. teza pâr. C. Vasilescu despre el.

³ *Ist. lit.* citată, I, p. 178; Hurmuzaki, *Supl.* I, vol. IV, p. 228.

⁴ Cf. Iuliu Scriban, în *Enciclopedia Română*, III, p. 918.

eră bun cunoscător de grecește, iar cellalt, d. Constantin Erbiceanu, fost profesor al Facultății de teologie din București și membru al Academiei Române, a îmbogățit prin nenumărate contribuțiuni documentare cunoștința trecutului nostru bisericesc; apoi pe Ioan Mandinescu, autorul unei Istorii Universale foarte prețuită pe vremea ei. Prin Socola a trecut Ghenadie Enăceanu (n. 6 Februar 1837 în Iași), care călători pentru completarea studiilor, la Atena, — dela constituirea Regatului grecesc, începe a fi și ea cercetată de teologi — și la Chiev, fû profesor de grecește la seminariul Statului în București, apoi director la Seminariul «Nifon», profesor la noua Facultate de teologie din Capitala Regatului român, în sfârșit, dela 1887, episcop la Râmnic, unde gospodăria sa a lăsat urme. El a scris, pe lângă cărți de școală, și un număr de studii istorice folositoare, despre Petru Movilă mai ales, și a păstrat, în vizitațiile sale ¹, multe nscripții de peste Olt. E editorul «Condicii sfinte» oltene și tipăritorul multor documente din colecția, foarte bogată, pe care și-o alcătuiuse și care se află astăzi la Academia Română. († la Neapole, 14 Ianuar 1898) ².

Încă un episcop muntean ieși din școala Scribanilor : Iosif Bobulescu, tot din Burdujeni (n. 15 Decembre 1818), preot însurat cu nepoata lor; profesor la Seminariul Socola pe vremea Unirii și tovarăș de luptă al lui Neofit și Filaret; arhiepiscop de Sivas, egumen la St. Spiridon din Iași, dela 1880 episcop al Râmnicului — deci înaintașul direct al lui Ghenadie; retras la 1886 și mort patru ani mai târziu.

Să adăugim pe protosinghelul Teoctist Scriban, profesor, până la 1856, la același Seminar, pe Romul Scriban, al cărui nume chiar e o proclamație de naționalism cu bază romană,

¹ *Visite canonice, însoțite de note istorico-arheologice*; București, 1892

² V. C. Erbiceanu, în *Bis. Ort.* pe anul 1889; Ruțu, *Geografia ecleziastică a județului Vâlcea*, p. V. și urm.

redactor la «Dacia Română» prin anii '60, un August Scriban, un Ghenadie Șendrea¹, un Marchiaș Folescu, egumen la Coșula și întemeietorul celei mai vechi și mai bune școli primare din Botoșani², — cum se vede, tot clerici din părțile de sus ale Moldovei, în apropierea Bucovinei.

Acolo însă bunul episcop Isaia Băloșescu, născut în Putna și crescut în școala de mănăstire de acolo, egumen al Dragomirnei în 1793, apoi al Putnei, iar dela 1823 episcop, făcù în adevăr un «Institut teologic» la Cernăuți și un «seminariu» superior — și Veniamin trimese acolo pe la 1826, pe «tânărul Iordachi», dându-l în seama episcopului și a superiorului dela Seminariu, Ardeleanul Melchisei Lemeni³, — dar nu știu să-i insufle acel pronunțat spi național care a făcut mărirea Seminariului moldoven din Socola⁴. Iar urmașul său, Eugeniu Hacman (n. 1793), nepotul egumenului de Dragomirna, student la Viena, unde învăță românește pe viitorul Împărat Ferdinand, călugăr la Carlovăț (1823), profesor la «Institut» și, la patruzeci ceva de ani, episcop în locul simplului său predecesor, a fost un organizator de școli românești cu caracter confesional — ca în Ungaria —, un Român militant, care a introdus limba sa în locul celei latinești în școala cea înaltă de teologie. Dar nu poate fi vorba de un rol al lui, care să se poată compara cu acel jucat de fruntașii generației patriotice a clerului din Principate, și mai ales din Moldova⁵. Iar, cât despre politica pe care a urmat-o în organizarea bisericească a Românilor din monarhia vecină, aiurea se cuvine a o înfățișa și a o judecă din punctul de vedere na-

¹ V. Neofit Scriban, *Cuvânt la înmormântarea episcopului Ghenadie Șendrea*, Iași, 1861.

² Botoșănenii i-au închinat după moarte o broșură, azi foarte rară.

³ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 415-6.

⁴ Tarnavski, în *Enciclopedia Română*, I, p. 377; v. și Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 464-6, 473-4.

⁵ Cf. Sbiera, *ibid.*, II, pp. 639-40.

țional, permanent și ireductibil, — căci de un punct de vedere canonic ortodox nu se poate vorbi la niște episcopi cari dela început până la sfârșit au mers după indicațiile Statului.

Dar cel mai însemnat dintre clericii formați în noul mediu național, care avea legături însă cu Rusia, prin Paisie Insuși, prin înaintașii săi din veacul al XVIII-lea, și, de curând, prin Veniamin, — e Melchisedec.

Și el un fiu de preot, din părțile Neamțului, unde dra-
a pentru călugărie era de vre-o jumătate de veac în
ir i tuturor tinerilor de prin sate cari se credeau che-
i la altă menire decât lucrul câmpului. Născut la 15
Februar 1823¹, în casa, binecuvântată cu unsprezece copii,
parohului Petru Ștefănescu din Gârcina, Mihail învătă la
sala Sf. Ioan, apoi la a Trei Ierarhilor din Piatra vecină,
rică nouă, făcută în cursul anului 1837 și sfințită numai
ziu, peste zece ani, de Iustin al Edesei, care a mai fost
lenit; iconomul Vasile Ștefănescu, care se îngrijă de
dire, poate să fie o rudă a preotului din Gârcina². La
14 intră în Seminariul Socolei. Îl părăsește pentru a fi
ăl de sat în Șerbești, pe moșia Cantacuzinilor din ra-
ura lui Ioan Canta cronicarul, care e și ctitorul din nou
bisericii, — plină până astăzi de bune cărți din veacul al
XVIII-lea³, împreună cu un *Tipicon* care fu dat satului
Insuși Mitropolitul Veniamin. Mihai Ștefănescu se în-
oarce apoi la Seminaru după înmulțirea claselor acestuia,
la 1843 el era profesor la această școală înaltă a clerului
noldovenesc. La 1848; după câteva luni de surgun în mă-
lăstirea Neamțului, unde, adecă, ar fi fost trimes în vederea
ntemeierii unui seminaru⁴, el pleacă la Chiev, ca odată

¹ V. C. C. Diculescu, *Episcopul Melchisedec*, București, 1908, p. 1.
1.

² V. *Inscripții*, II, p. 24 no. 50.

³ Cf. *Melchisedec, Notițe*, pp. 132-3; *Inscripții*, II, p. 233 și urm.

⁴ *Diculescu*, pp. 7-8.

dascălul său, Filaret Scriban, și cu același sprijin al puternicului Alexandre de Stourdza; în trei ani iea titlul de magistru în teologie, pe care numai Filaret îl căpătase până atunci; ca și acesta, e făcut călugăr de Filaret al Chievului. Se întoarce la catedra sa, și la 1852 Mitropolitul Sofronie, care urmase vicariului Mardarie de Apamea, îl numește protosinghel. Trece la Huși ca să conducă Seminarul început de Meletie Istrati la 1856, când capătă și rangul de arhimandrit. Rămâne și după moartea lui Meletie, pe care-l plânge pentru peirea înainte de vreme, pe urma aciunilor produse de politica nenorocită a fratelui său; acum pe lângă Ghenadie de Tripole, Șendrea, care ține locul de episcop; capătă dela acesta, dela miniștrii Dimitrie Cantacuzino și Mihai Racoviță, îmbunătățiri la Seminar. În 1860 e ministrul de Culte al lui Kogălniceanu, (mai trei zile, Adunarea nevoind a suferi ca «un călăș să stea pe banca ministerială»². Dela 1862, după Șendrea ține el, tot cu titlul de Tripoleos, locul de episcop, iar în 1864 e numit titular la Dunărea-de-jos.

Deprins din Rusia să asculte de voia stăpânului țării cunoscând din studiul istoriei bisericești a Moldovei, care se ocupă de un timp, desele amestecuri ale Domnului în rosturi religioase, care după canoane nu-i puteau proteja el nu protestă împotriva tiraniei necanonice a lui Voivodă Cuza. Ajunge episcop la Roman în 1879.

Aici a trăit el treisprezece ani († 16 Maiu 1892), chile chilii dăruite de lângă biserica lui Rareș, fără să plânge de îngustimea traiului său, nici a-și cere clădiri potrivite și cu demnitatea lui de episcop și cu val personală. Înbrăcat simplu, străin de lumea mirurilor claselor mai înalte, purtând cu mândrie veșmântul de de saiac mănăstiresc, Melchisedec a dus o viață care poate fi un exemplu oricui. Odată a mers în Rusia, cu o

¹ *Cron. Hușilor*, I, pp. 458-60.

² Diculescu, pp. 42-3.

a principelui Carol, pentru a încredința pe cei mari de acolo cât de falsă e calomnia că România e o țară prigonitoare de ortodoxie, care-și pregătește trecerea la catolicism (1868)¹. Motive de partid l-au ținut de-o parte de Mitropolie.

Opera lui Melchisedec se ține întâiu în domeniul științei teologice. Pentru Seminarul dela Huși prelucrează el, după izvoare rusești, o *Liturgică* (1853), un *Tipic* (1854), o nouă *Teologie dogmatică*, la 1855, apoi o *Scurtă introducere în științele teologice* (1856), în sfârșit, după cererea lui Meletie Istrati, *Catehismul ortodox* (1858). A publicat în 1860 o *Introducere la Biblie*, la 1863 o *Teologie pastorală* și la 1883 *Cuvinte* ale Sf. Ioan Gură de Aur. Dela un timp însă, studiile de istorie a Bisericii românești îl câștigă, și el dă pe rând prețioase documente, cu note archeologice și lămuriri într'un stil limpede și lipsit de orice pretenții, în *Cronica Hușilor* (1869) și *Cronica Romanului* (1875), la care voiă să adauge o *Istorie a Mitropoliei*, rămasă în manuscris, precum și, de sigur, *Istoria episcopiei Rădăuțului*. Vizitațiile și le-a întrebuințat pentru a strânge inscripții de biserici și mănăstiri, care alcătuiră volumul său de *Notițe istorice și archeologice*. E editorul unei părți din opera lui Tamblac, căruia i-a închinat un studiu. Ca membru al Academiei Române, el a publicat în *Memoriile ei* inscripțiile bucovinene, pentru întâiași dată într'o formă corectă, și, trecând în domeniul istoriei bisericesti muntene, a tratat părți dintr'nsa în biografiile lui Antim (1886), lui Filaret al II-lea și lui Dionisie Romanò de Buzău. Atenția lui s'a oprit în sfârșit și asupra legilor străine care au avut credincioși pe pământul Principatelor, și acțiunea catolicilor, a calvinilor, a unor secte ortodoxe rătăcite, ca Lipovenii, au aflat în el un cercetător destul de obiectiv. A scris și o lucrare de polemică, «Papismul și starea actuală a Bisericii ortodoxe

¹ Cf. Dobrescu, în *Conv. lit.* pe 1907, și mai ales Diclescu, *Un epizod diplomatic*, 1907 și o. c.

în România»¹. Mai puțin fericit a fost cu încercarea lui de a introduce neologisme în cărțile liturgice, pe care le revizui².

Activitatea lui Melchisedec a provocat emulație în rândurile clericilor înalți ai României. Ghenadie Enăceanu și-a dat silința de a se ține de colegul său în Episcopie. Iar, după Ghenadie, episcopul de Râmnic Atanasie, Moldov din părțile Vasluiului, a crezut că nu se poate serba, din parte-i, mai bine jubileul regal din 1906 decât, dând, cu ajutorul celor mai bine înzestrați dintre cei ce-l încunjură o foarte bună carte cuprinzând «Istoricul eparhiei Râmnicului»³.

B. SEMINARIILE MUNTENE.

În alte împrejurări se dezvoltă noua viață de cultură a clerului în Țara-Românească.

Aici seminariile superioare prevăzute de Regulamentul Organic se întemeiază încă de pe vremea lui Alexandru Ghica, cel d'întăiu Domn al noului regim. Într'un timp când în toate ramurile învățământului se căutau profesori ardeleni, când Damaschin Bojinca era adus pentru a da o nouă viață Seminarului din Socola, se înțelege de ce școlile preoți ale Muntenilor începură și ele cu directori, catecl și profesori în mare parte de peste munți. În Seminarul din București, care-și deschise cursurile la 2 Septembrie 1836, puțin timp după moartea Mitropolitului Grigorie, fi numit «profesor primarius» Nicolae Bălășescu, mai târziu călugărul Nifon (intră la Cernica, înainte de a pleca din nou «dincolo», pentru un rol în revoluția de la 1848), dăruiește Hașag în Ținutul Sibiiului. Acest autor al celui mai

¹ V., pentru lucrările lui inedite, Diculescu, *o. c.*, pp. 97-8, 119-21, 123 și urm.

² V. Ghibu, *Limba cărților bisericești*, Sibiu, 1905.

³ V. Kalinderu, Discurs de intrare la Academia Română.

dictionariu latin-român, din nenorocire neisprăvit, era ajutat de Zaharia Boerescul, profesor de teologie dogmatică și pastorală și de limba latină, — și el, după cât se pare, tot Ardelean¹. Era vorba pe atunci și de o publicație religioasă a lui Bălășescu, care e cunoscut și ca un bun cuvântător².

Seminariul Mitropoliei muntene avea numai patru clase și era așezat în chiliile vechii tipografii dela Antim, unde stătut până la 1840; în 1842 i se face loc în acelea dela fundația Banului Mihai Cantacuzino zis Măgureanul, clădită la 1756 de egumenul Sărindarului, Sofronie, la «Schitul-Măgureanului»³. Încercările de a-l așeza statornic, într-o clădire proprie, nu izbutiră; supt urmașii lui Bălășescu, școala avea, pe la 1850, vre-o sută de interni, afară de externii și de simplii «candidați ce se hirotonisesc după grabnice trebuințe» —, aceștia alți cinzeci⁴. O îndreptare se aduse numai în Domnia lui Vodă Știrbei, când, după ocupația străină, Seminariul se deschise solemn, cu 50 de școlari, la 24 Maiu 1851, dar numai cu două clase⁵. Veniamin Catulescu era «inspector» în 1852⁶; Ardeleanul Dionisie Romanò, director și profesor de religie, în 1855⁷.

La Râmnic, pentru Seminariul «preparandial» al lui Neofit se începură lucrări încă din 1835, potrivit cu legea din 2 Novembre 1834; ele se mântuiră numai în 1837, și la 8 Novembre — un an mai târziu decât la București — încep cursurile, cu 30 de școlari interni și numai doi profesori. Unul din ei, cel de căpetenie, era vice-protopopul de până atunci al Brașovului, Radu Tempea, care-și zicea Tempian, adus anume pentru aceasta în țară. Tempea era un bun

¹ V. *Gazeta Transilvaniei* pe 1838, p. 38.

² V. *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 288.

³ *Viața lui Știrbei-Vodă*, II, p. 101. Pentru biserică, v. *Inscripții*, I, pp. 297-8.

⁴ *Viața lui Știrbei-Vodă*, I, c.

⁵ *Vestitorul românesc* pe 1851, no. 43.

⁶ *Ibid.*, pe 1852, la no. 89; cf. no. 55.

cuvântător, și el a tipărit discursurile sale «la sfințirea steagurilor Terii-Românești» (1834) și la deschiderea Seminarului (1837); cel ținut la examenul școlarilor săi în 1845 a rămas în manuscris. Mai e cunoscut prin prelucrarea sa *Oglinda statului politicesc și bisericesc*, apărută, când era încă la Brașov, în 1835, și prin opera sa de *Pravilă manuală* din 1844¹. La 1844 el era încă «inspector și profesor al teologiei morale»²; peste un an se retrăgea la schitul argesean Flămânda, unde a și murit. Pe lângă acest Brașovean, dintr-o vestită familie de cărturari și înfletit de cele mai frumoase sentimente pentru neamul său, întâlnim și un preot, Vasile Teodorescu, căruia i se zice «Ardeleanul»³. Și Ioan Procopie, al treilea profesor, e Ardelean. Seminarul a fost mutat, după focul din 1847, Craiova, apoi după «revoluție» (1851) în mănăstirea Bucovăț, a doua oară în Craiova, până ce episcopul Calinic li făcù din nou locul în Râmnic.

La Buzău, Ardeleanul Chesarie chemă pentru Semepe Gavriil I. Munteanu, un văr al profesorului Flo Aaron. Munteanu, născut în Vingard, la 1812, fu prof poate dela deschiderea școlii, în ziua de 15 August 18 cu douăzeci de candidați la preoție. Era și un bun scriu cu dorință de a folosi nației și Bisericii prin cărți; el, a tradus «Patimile lui Werther» (1842), e și traducător unor *Meditații religioase* în două volume (1838-42), unei nouă versiuni din «Urmarea lui Hristos» (1845), și unui manual de «Sinoptică» (1846). Tot prin inițiativa Episcopia începe a tipări cea d'intâiu foaie bisericească românească, «Vestitorul bisericesc», «foaie religioasă și

¹ V. Istoria eparhiei Râmnicului, p. 287 și urm.; Baiulescu, *Nowa grația comunei bisericești gr.-or. române a Sfintei Adormiri din tatca Brașovului*, Brașov, 1898, p. 122.

² Cf. și Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea, II, p. 291, nota 1.

³ Ist. eparhiei Râmnicului, p. 290.

cală», care a dat, pe lângă materiale amestecate, și cuvântări ale lui Ilarion de Argeș și Poteca ¹.

La această publicație tovarășul lui Muntean era un cleric de obârșie din Săliște (n. 1806), care trecuse și prin mănăstirea Neamțului, prin tipografia lui Clinceanu și Topliceanu, prin: de la Sf. Sava și prin cămările episcopului Ilarion, a la Buzău se îngrijiă de Seminaru ca și de tipografie, nisie Romanô ². Profesor încă din 1832, el își țină locul în 1842, când, înainte de moartea lui Chesarie — și Muntean — părăsi Buzăul trecând la Râmnic, în 1845 ³ — el trecu Seminarul Mitropolitului, ca director, post pe care-l avu la Revoluție. Încă înainte de 1845 el scrisese *Catihile* alte cărți de școală pentru seminarii, cărți pe care complectară apoi doi Bucureșteni, Anton Pann, cunoscutul priitor al poporului, prin cărțile sale de cântări după noul nou, *Anastasimatarul* și *Teoreticonul*, și Alexandru Logu Lesvioldax, prin *Istoria bisericească pe scurt*, tălătită din grecește, cu multe și însemnate adausuri, și după umente, privitoare la eparhiile românești muntene și la Mitropolia Moldovei, precum și cu extrase din *Condica sfântă*. După 1848, Dionisie începă să dea la lumină «o mică bibliotecă religioasă și morală, adunare de rugăciuni» ⁴, în care făcuse traduceri de un Ilie Benescu, un Pleșoianu. Tot din însărcinarea Mitropolitului Nifon, el tipărește, un an după aceea, a doua revistă pentru preoți, *Ecoul ecleziastic* ⁵. După un timp la mănăstirea Sadova, și apoi merse înapoi în Neamț, unde avu, câtvă timp, și stăreția și de unde făcuse samavolnic de Guvern, la Septembrie 1856. Supt Cuza-Vodă el locuitor de Buzău, în locul ștersului Filoteiu, — urăscă al lui Chesarie, și Ardelean ca și acesta —, pe care Mi-

¹ *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, pp. 287-8; Ghibu, în *Teleul român*, LIV, pp. 397-8.

² *V. Inscipții*, I, p. 365 no. 933.

³ *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 290.

⁴ *Viața lui Știrbei-Vodă*, II, p. 100.

⁵ *Ibid.*, p. 54; cf. asupra lui, teza d-lui Gh. Popescu.

nisteriul îl înlătură pentru nebunie (a murit la 16 August 1860 numai ¹). Numit la Huși ca episcop, el trece la Buzău, unde a răposat la 1873.

Dionisie, care a strîns și o mare bibliotecă, ce se păstrează astăzi la Academia Română, a lăsat un mare număr de manuale, care se pot pune alături cu ale lui Melchisedec și a tradus *Confesiunile Sf. Augustin*, strălucitul *Geniu al Creștinismului* de Chateaubriand, două lucrări călugărești, *Manualul adevăratului religios*, *Mângâietorul celor întristați, celor bolnavi și celor bătrâni*, — din franțuzește se pare, ca și cărțile lui de școală. Unionist ca și Filofteiu, adânc iubitor de neam, ultimele lui cuvinte nu cuprind rugăciunea sufletului ce se desface din legăturile sale, ci această singură cerere către Dumnezeu: «Doamne, nu pe-depsi România după păcatele fiilor ei»; aceste cuvinte sînt săpate și pe mormântul său ².

Din aceste seminarii muntene, cu cele patru biete ale lor — seminariul metropolitan cu șapte clase, prevăzută de legea din 1847, nu se întemeie decât în vremea noastră — cu gospodăria lor slabă ³, nu răsări o asemenea pleiadă de clerici culți, patrioți, conștienți de acei din Moldova. O singură personalitate mai însemnată și mai distinsă iese din acel Atanasie Stojanescu, din București, fost paroh la cap ortodoxă din Pesta, director la Seminariul din Râm egumen la Sadova și Flămânda, pe care Neofit voia aresteze la 1848 pentru amestecul în Revoluție ⁴ și care scăpând de această urgie arhierescă, ajunsese el însuși arhieru Troados la 1859, apoi, în 1865, episcop necanonice trecător, la Roman, iar la 1873 statornic și canonic ep.

¹ *Inscripții*, I, p. 366, no. 934.

² *Ibid.*, p. 365, no. 933.

³ Un scandal la Buzău supt Filoteiu, în *Viața lui Știrbei-Vod* pp. 102-3.

⁴ V. *Cuvântul Adevărului* pe 1908.

de Râmnic: el a fost acela care, cu trei ani înainte de moartea sa — e îngropat ca un Paisian, la Cernica —, a binecuvântat oștile României nouă, care la Corabia treceau Dunărea spre biruință ¹.

---

¹ *Istoria eparhiei Râmnicului*, pp. 166-7.

PARTEA A XI-a.

AMESTECUL STATULUI ÎN BISERICA

DIN ROMÂNIA.

GANIZAREA EI. ALCĂTUIREA DEFINITIVĂ

A BISERICILOR ROMÂNEȘTI

PESTE HOTARELE ROMÂNIEI. ÎNCHEIERE.

RECEIVED
HOTEL

CAP. I.

Lupta și înfrângerea Mitropolitului Veniamin.

acești oameni, atâția dintre ei foarte luminați, unii înzestrați sufletește, și toți — afară de acel Neofit care, la Revoluția dela 1848, a fost silit să o servească, a t-o, i-a prigonit afiliații, pentru ca pe urmă să cadă entru păcatele sale revoluționare (27 Iulie 1849) —, arșiți patrioți în cel mai vechiu și mai frumos înțeles vântului, Biserica românească ar fi putut lua un nou și scrie un bogat capitol în istoria timpurilor nouă. ce a împiedecat-o dela aceasta, a fost amestecul Stacare, dela Chiselev până în timpurile de azi, a luat-o pânire, une ori incetul cu incetul, alte ori prin lovituri neașteptate, smulgându-i pe rând moșiile, averea cealaltă, urile, autonomia sprijinită pe canoane, cultura proprie, e speciale, autoritatea și prestigiul, urmând întru aceasta, exemplul Rusiei cu Biserica robită, când al Apusului, serica pe alocuri cu totul izgonită afară din viața lă, după ce însă i s'au luat mai toate mijloacele care-i ngădui să se ție de sine.

est proces de intervenție, încălcare și aservire, de care ant vinovați oamenii, adesea plini, dacă nu de cre-și de cunoștințele necesare, măcar de bunăvoință, ci cule generale, ideile europene, și nu mai puțin exemplul iei Bisericii neamului în provinciile românești pier— rămâne să-l studiem în dezvoltarea lui.

Mitropolitul Veniamin pare să fi avut și o concepție superioară despre drepturile sale, despre chemarea sa ca șef al Bisericii. Din corespondența sa cu Sofronie de Huși, îl vedem luând dela sine hotărâri în chestiile cele mai înalte privitoare la dânsa. El hotărăște, fără să mai între pe cineva, aducerea mirului dela Chiev¹, el dă norme în caz de despărțenie, înlăturând vechiul sistem al «cărții prin care pe cale de contract privat un soț putea îng pe celalt să plece²; el se pronunță pentru botezarea din nou a neortodoxilor cari se convertesc, — veche disc rezolvită astfel în trecut —, sau, dacă se împotrivesc, m ungerea cu mir și postirea după norma răsăriteană³; el opre — după porunca din Constantinopol însă — căsătoria diților», a supușilor străini, cu pământeni⁴; el caută aducă la ortodoxie secta rusească a scopiților⁵; el prev ca un bărbat însurat sau o femeie măritată cari voiesc meargă la mănăstire, să facă trei ani de încercare⁶; el terisește pe preoții cari cunună pe cei înrudiți de să și pe preoții cari ieau chezășie asupra lor⁷. El porunce pe copului să nu facă speculă cu schimbarea antimilor la bisericile de sate⁸, și micșorează prețul lor.

Când egumenii greci, din neamul vinovat de trădare, scoși din țară, cum ceruse și o partidă dintre boieri¹⁰, — opri și publicarea scrierilor Sf. Vasile și Grigorie, cu mentariile profesorului Vardalah, cum se îndatorise p

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 437. La 1823 el se cerea di Constantinopol, ca și dezlegarea în unele cazuri canonice; *Erbiceș Mitr. Mold.*, pp. 402-3.

² Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 431.

³ *Ibid.*, pp. 428-9.

⁴ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 259.

⁵ Melchisedec, *o. c.*, pp. 431-2.

⁶ *Ibid.*, pp. 435-6.

⁷ *Ibid.*, p. 435.

⁸ *Ibid.*, pp. 427-8.

⁹ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 274.

¹⁰ Cf. Hurmuzaki, X, p. LXIX și urm.

contract Mitropolia ¹, — Veniamin numește pe egumenii cei noi, români, ai mănăstirilor închinată ² și pe preoții-ekonomi dela bisericile din orașe care fuseseră până atunci puse în rândul mănăstirilor. El alcătui singur regulamentul cel nou de viață călugărească în cuprinsul lor, hotărând să fie acolo un duhovnic, un diacon, doi cântăreți, un «paraclisiarh», un «prescurariu», un chelar, pe lângă slugi ³, introducându-se și slujba ca «a mănăstirilor care sânt cu sobor de părinți» și orânduindu-se «panahizi sau pomeniri» pentru ctitori, oprindu-se orice împrumut, orice cheltuială neînvoită de Mitropolie, închizându-se porțile mănăstirii pentru locuitorii ei, oprindu-se călugări de a lua prin sate rostul preoților de mir ⁴.

Orice încălcare din partea Guvernului întâmpină împotrivirea lui. Astfel de încălcări încep încă supt regimul turcesc din 1821. Astfel Caimacamul Ștefan Végoridi, strâns de nevoia ocupației turcești, porunci lui Meletie de Huși, locțiitor de Mitropolit, să adune veniturile Scaunului metropolitan, pentru a le da ca ajutor țerii, cum se ceru și episcopilor; tot atunci se luă și jumătate din venitul mănăstirilor neînchinată, scutindu-se *obștejițiile* cele mari: Neamțul, Secul, Agapia și Văratecul. Moșiile Mitropoliei fură arendate la mezat, în cursul aceleiași an greu, 1822 ⁵; Meletie fu silit chiar să facă împrumuturi pentru a scăpa țara de nevoile întreținerii Turcilor ⁶. Clerul fu supus unei dăjdi pentru *ajutorul* Cărmuirii strămtorate ⁷, dar nu «zapciundu-se» prin dregători mireni, ci prin oameni arhieresti. Dela mănăstirile închinată, trecute, cum văzurăm, în seama

¹ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 281-2, 433-4.

² *Ibid.*, pp. 262-3, 264 și urm.

³ *Ibid.*, pp. 265-6.

⁴ Cf. și *ibid.*, p. 434.

⁵ *Ibid.*, pp. 239, 242.

⁶ *Ibid.*, pp. 244, 399-400.

⁷ *Ibid.*, pp. 247, 254.

«durelnicilor» egumeni de țară, se luă cea mai mare parte din venit, lăsându-li-se numai un «analogon»—deocamdată pe doi ani, — de o treime, pentru ținerea în bună stare și pentru reparațiile de nevoie¹. Veniamin se plânse la 1825 în ceia ce privește felul de administrație, de către Stat, a moșii-lor, pe care acesta înțelegea, și supt noul Domn Ioan Sandu Sturza, să le exploateze pentru trebuințele sale. Grija lor se dase în adevăr unei comisiuni din care făcea parte Mitropolitul cu doi mireni, Gheorghe Buhuș și Dumitrachi Ghica², și se adăugă că «sarcina trebuințelor ce are Prea Sfinția Sa Părintele Mitropolitul, nelăsându-i vremea de a stă deavalma lucrătorii împreună cu boierii rânduiți», i s'a cerut a numi un înlocuitor, pe egumenul Isaia Giuscă, dela Socola³, și aceasta împotriva socotinței clerului înalt și a boierilor că trebuie un comitet la Mitropolie, alcătuit din doi boieri, dar și din Mitropolit, din toți episcopii, «fără de nicio amestecare particularnică sau a Domniei», păstrându-se la Mitropolie și partea pentru «întrebunțări a pământului, ca în sânul patriei, spre a se cheltui după anafora zisului comitet»⁴. Nu odată el, a intrat în conflict cu Domnia supt acest nou stăpânitor⁵.

Când Rușii ocupă țara în 1828, ciocnirile între autoritatea politică și Biserică nu încetează, ci cresc, noii cărmuitori fiind deprinși de acasă dela ei cu stăpânirea prinucazuri și reglemente a eparhiilor și a mănăstirilor supuse cu totul Țarului-Patriarh. Veniamin porunci ca oamenii bisericestii să se îndrepte mai întâiu către el și apoi către Guvern, ca «analoghia», partea ce revenia clerului la chel-

¹ *Ibid.*, p. 264 și urm.

² *Ibid.*, p. 405.

³ Cf. și *ibid.*, p. 406 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 208.

⁵ Sturza a îngăduit lui Veniamin mănăstirea Floreștii pentru a pune acolo maice; *ibid.*, pp. 452-6 și a dat bani pentru facerea Mitropoliei celei nouă.

tuiala cărăturilor pentru oaste să se hotărească de autori-
tăți de față cu protopopii sau, cum se zicea acum, *proto-
toieriei* — cari aveau, într-o organizare mai complicată, după
cea rusească, a Bisericii, supt ei pe *proestoși* sau blagocini ¹
— și preoții să nu primească astfel ținuturile de plată decât
dela superiorii lor ². Nu se dădă ascultare cererii generalului
dent Palin de a se strămută afară din Iași cimitirul,
ntu motive de sănătate și «bună polițienească orânduială» ³.
Va fi fost silit însă a urmă «invitării» lui Palin de a face mi-
nii săracilor de ziua Împăratului, ba chiar de a strânge
ii pentru statuia lui Caramzin ⁴.

Pentru averile mănăstirești închinată se numi altă comisie
ixtă, în care exarhii Atosului, Ierusalimului și Sinaii stă-
1 lângă Teodor Balș și Costachi Conachi poetul ⁵ și lângă
i arhieriei ai țerii, numiți de Mitropolit, și cea, d'întăiu
ijă a Rușilor fusese a declara că drepturile de proprie-
ale Sfințelor Locuri sânt restatornicite ⁶, potrivit și cu
nanul pe care-l căpătaseră la 1827 ⁷, dar pe care Domnii,
peleși cu Turcii, nu-l observaseră ⁸; prisosul rezultat din
ploatarea moșiilor trecea în păstrarea băncii din Odesa ⁹.
n sfârșit, lui Chiselev îi revine îndoielnicul merit de a
voit să prefacă întâia oară mănăstirile de rugăciuni și
ltură ori artă bisericească în adăposturi pentru lepădă-
urile și naufragiații societății: în adevăr, plictisit de ve-
lerea cerșetorilor pe străzile Iașului, el orânduise trime-
erea la mănăstiri a întregii calicimi; Mitropolitul Veniamin

¹ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 355.

² Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 429-30.

³ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 278-9, 282-3.

⁴ *Ibid.*, pp. 287-8, 481.

⁵ *Ibid.*, pp. 440-1, 442-4.

⁶ «Averile stătătoare a' Sfințelor Locuri s'au dat iarăși precum eră
în ceput rânduite»; *ibid.*, p. 449.

⁷ Hurmuzaki, X, p. 608.

⁸ *Uricariul*, I, pp. 372-6.

⁹ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, l. c.

zădărnici însă această măsură, propuind ca episcopiile să se cotizeze pentru ca să asigure celor ce nu pot trăi decât prin pomană un ajutor de treizeci de bani pe zi ¹.

În Țara-Românească știm în ce chip sălbatec s'a purtat același Guvern rusesc față de Mitropolitul Grigorie. Generali grosolani ca Joltuhin, «filosofi» fără religie, având ură împotriva călugărimii, ca Pavel Chiselev, nu puteau respecta vechile privilegii ale Bisericii noastre. Când o nouă comisiune începuse să lucreze viitoarea Constituție a Principatelor, Regulamentul Organic, Minciaky, fostul consul, prezidă boieri luați într'ales, dar niciun cleric nu luă parte la dezbaterile proiectelor, pentru care Neofit, locțiitorul de Mitropolit muntean, protestă în fruntea protipendadei, lăsând și ea la o parte ².

Astfel alcătuit, Regulamentul poartă pecetea anti-clericalismului francez și a stăpânirii Bisericii de Stat ca Rusia. Viața canonică deosebită pe care o dusesese până atunci Biserica românească, e înlăturată fără cruțare fără pietate, fără simț istoric și fără înțelegere a drepturilor ce derivă din prescripții cu caracter nestrămutat și dintr'o practică de atâtea veacuri. Episcopii și Mitropoli se aleg de adunările obștești extraordinare, cuprinzând număr covârșitor de laici; și clerului nu i se mai vine cât sarcina de a-i sfinți după datină. Rânduiala seminariilor se prevede prin lege, ca și titlurile pe care trebuie să le aibă viitorii preoți. Se pregătește în sfârșit o nouă administrație a întregii averi bisericesti și crearea unui Ministeriu al Bisericii, «Logofătul trebilor bisericesti».

În spiritul legii celei nouă de organizare vedem în Principatul muntean pe «Logofătul trebilor bisericesti» Barbu Știrbei înlăturând pe preoții sfințiți în Bulgaria și puin-

¹ Melchisedec, *Cronica Hușilor*, I, pp. 430-1.

² Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 457-8; cf. și *Bis. Ort.*, XVII, p. 488 și XXIII, p. 1013 și urm.

du-i la bir cu ȣeranii, hotărând că în niciun sat nu vor fi mai mult de doi preoți, dând numirea lor în puterea protopopului, dar și a proprietarului și a juraților, așezând eforii la bisericile din orașe, cu răspundere față de «maghistrat», împuind arendarea averilor lor înaintea acestuia și a ministrului¹.

CAP. II.

Luarea în stăpânire de către Stat a averilor episcopiilor și mănăstirilor de țară.

Încă dela 1835 Statul cel nou luă asupra-și grija moșilor ce se ȣineau de mănăstirile neîncinate: nu se găsi nimeni să proteste, regimul rusesc impunând tăcere și lui Veniamin, iar Mitropolia munteană fiind vacantă după moartea lui Grigorie, — rămăseseră vicari amândoi episcopii, până la alegerea, tocmai în ziua de 29 Iunie 1840, tot supt Alexandru-Vodă Ghica, a lui Neofit, care nu eră dintre cei cari vorbesc, cu primejdia lor, în folosul instituției pe care o reprezintă. Nu se făcù măcar, ca în Bucovina, un fond special, din care să se acopere întâiu cheltuielile pentru Biserică; averea dăruită de ctitori numai pentru rugăciuni mântuitoare de suflet și pentru pomenirea numelui lor trecù la un loc cu celelalte izvoare ale Vistieriei. Mănăstirile cu «sobor», în Ȣara-Româncască: Căldărușanii, Cernica, Ciolanul, Sinaia, Poiana-Mărului, Dălhăuțul, Ghighiul, Cheia, Prêdealul, Nifon; cele de călugărițe din același Principat: Ȣigăneștii, Răteștii, Pasărea, Mănăstirea dintr'un Lemn, Sămurcăștii², mănăstirile corespunzătoare din Moldova³ avură aceiași soartă ca și celelalte.

¹ *Viața lui Știrbei-Vodă*, I, p. 11; după darea lui de seamă din 1840.

² *V. Rev. p. ist. arh. și fil.*, vol. II, p. 40. În *Foaia* din Brașov, pe 1848, pp. 280-1, se atacă sistemul «aristocratic» al «sateliților egume-

După această d'intăiu măsură veni, în 1840 la Munteni, a doua, «luarea administrației moșiilor și averilor eparhiei dela Mitropolit și dela episcopi, dându-se în mâna capului «Departamentului Credinței». Pentru a se putea face același lucru în Moldova, unde Veniamin avea nevoie de toate veniturile Mitropoliei pentru tipografie și pentru binefacerile sale, eră nevoie să se dea la o parte marele și sfântul reprezentant al Bisericii de odinioară, slobodă în a face bine și stăpână pe toată moștenirea trecutului. El nu se împotrivi, și la 18 Ianuar 1842 își dădea demisia¹, zicându-se a fi împovărat de ani, dar mai ales cu totul incapabil de a lua asupra-și răspunderea unei schimbări care lovia în canoane. Pe când el plecă spre mănăstirea Slatina, unde se stinse, împăcat cu gândul că «toate mijloacele câte împrejurările l-au înlesnit, le-a întrebuințat spre renașterea și sporirea nației», pentru «înflorirea Sfintei Biserici și patriei» și chemând «îndurarea lui Dumnezeu asupra aceștii creștine țeri»², — Domnul, același Mihai Sturza cu care lucrase alături pentru întemeierea școlii românești, înainte și după 1821, luă, în 1844 — Veniamin murî numai la 28 Decembre 1846 —, măsurile revoluționare pe care vecinul său muntean apucase a le lua încă din 1843.

Averea Scaunelor arhieresti — spune legea munteană —

nești și «proistoșilor colțați» din mănăstirile muntene. Se cere «concentrarea» în câteva mănăstiri cu număr fixat de 100 de călugări, dintre cari 20 de frați. Cere însă și «să ni se ieă moștile din mâinile noastre și să ni se rânduiască o leafă potrivită chemării noastre», pe lângă «masă comună» și uniformă călugărească.

¹ V. și mai sus, cap. precedent.

² Știri foarte interesante în *Foaia* din Brașov, pp. 193-5, 205 și urm. E vorba și de un episcop care nu e «născut pământean» și care răvnește pe calea simoniei moștenirea lui Veniamin, păzit cu oaste în Slatina, cerut de popor și de Rusia și amenințat cu moarte. Acolo — p. 207 — și în «Bucovina» din Cernăuți se atacă violent și Scriban, directorul Seminarului. Scriitorul din «Foaia» îl declară «lipsit de cunoștințele unui teolog», pe când cellalt îi atacă numai caracterul.

³ V. și Andrei Vizanti, *Veniamin Costachi*, Iași, 1881.

se împărția în șapte, și numai patru șeptimi erau să fie ale Mitropolitului sau episcopului, care va ținea, ca orice funcționar răspunzător, «state de personal» pentru «simbrii» pe care Adunarea va trebui să le recunoască «în cea d'întăiu sesie»; va avea, pe lângă alți «amploiați», un «vicariu» și un «Consistoriu», întărit de Domn, fiindcă «are înclinare cu partea mirenească». «State» se vor înainta, se vor «supune» și pentru Seminare—Mitropolitul trebuia să ție două—, care vor avea neapărat de două ori mai mulți școlari decât până atunci. Banii pentru reparații se vor vărsa într-o «Casă de rezervă»; și pentru milostenii se va face «o listă întărită cu pecetea Mitropolitului». Pădurile se vor vinde «în Obșteasca Adunare», în folosul aceleiași Case. Darurile credincioșilor se vor trece «într-o condică șnuruită», pecetluită cu pecetea Mitropolitului și adevărită de Logofătul trebilor bisericești¹. În Moldova se reproduseră întocmai aceste măsuri de umilință și jignire, dând doar în mâinile Mitropolitului, dator cu o contabilitate în regulă, nu patru șeptimi din veniturile averii ce i se confiscă fără drept și fără îndreptățire, ci mai mult, *cinci* șeptimi². O Casă Centrală primă de acum înainte banii pe cari în acestălalt Principat li socotia și controlă *Vornicul averilor bisericești*, nouă ministru de Culte.

Această stare de lucruri cerea o singură întregire: secularizarea averilor mănăstirilor închinat, cu privire la care Regulamentul orânduise că o parte din veniturile lor va fi dată Statului pentru opere de cultură și binefacere. Încă dela 1835 ar fi voit-o Știrbei, care zugrăvia starea lor ticăloșită în cuvinte energice de revoltă: «Halal de mănăstirea în care se mai găsește o candelă aprinsă înaintea altarului! Halal de biserica în care ard câteva făclii și unde un preot în zdrențe, neplătit, mai vine să cetească litur-

¹ Și în Erbișeanu, *Mitr. Mold.*, pp. 490-2.

² V. *Manualul administrativ*, II, pp. 261-7.

ghia»¹. Se hotărâ, neputându-se lua o măsură pe care n'ar fi îngăduit-o Rusia, sprijinitoarea statornică, pentru scopuri curat politice, a Grecilor abuzivi, cari nu mai reprezentau acum o singură lege ortodoxă în forma ei cea mai curată, ci un neam osebit de celelalte și având scopurile sale lumești bine definite, — ca moșiile mănăstirilor închinat se se arendeze pe câte trei ani numai și fără a se da bani d'inainte, ca egumenii să nu mai invoace protecția și să nu mai ceară judecata consulatelor, ca ei să nu distrugă, din lăcomie de bani, pădurile². Mulțămită Rușilor, mănăstirile din Răsărit, îmbogățite prin situația privilegiată pe care noua organizare o făcea proprietății mari, putură zăbovi zece ani observarea prescripțiilor regulamentare, cu toate silințele Domnilor din acest timp, mai ales ale lui Vodă Bibescu³. Supt Vodă Știrbei⁴ numai, se ajunse la arendarea moșiilor mănăstirilor închinat se, prin Stat, care voia ridicarea unei părți a prețului de arendă de către dânsul, având în vedere însă mai ales grele nevoi budgetare momentane⁵: Sfântul Mormânt și Patriarhia din Alexandria încheiară o învoială cu Guvernele Principatelor, dar la încasarea sumelor prevăzute nu se ajunse niciodată, Atosul ținându-se în atitudine de dușmănie; Rusia făcându să i se audă glasul poruncitor, și chiar agenții la Constantinopol ai lui Știrbei — Ghica din Moldova se mulțămise «leocamdata cu o mică subvenție — trădând interesele acelui care-i numise și-i plătia⁶. În zădar afirmă Domnul muntean că, de fapt, «nici nu mai sânt, ca să zic așa, mănăstiri pe pământul muntean, ci numai biserici ruinate». În 1855 se dădă un nou asalt, Știrbei cerând numai șfertul cuvenit, iar Grigore Ghica, prin C. Negri și D. Ralet, cari

¹ Raportul lui, citat, din 1840.

² *Viața lui Știrbei-Vodă*, I, p. 11.

³ *V. Règne de Bibesco*, II.

⁴ *Correspondența lui Știrbei-Vodă*, *passim*.

⁵ *Viața lui Știrbei-Vodă*, I, p. 36.

⁶ *Ibid.*, pp. 38-9.

merseră în misiune la Constantinopol, nu mai puțin de două treimi ¹. Îndată Domnii cădeau, și Convenția de la Paris, dând o nouă față tuturor lucrurilor, zăbovi, prin art. XIII, soluția, făcând astfel necesară lovitura lui Cuza-Vodă, secularizarea violentă și fără despăgubire, după tradițiile Revoluției franceze, din ideile căreia se inspiră noul Domn.

De acum înainte, supt Domnii regulamentari, umbre sfioase se urmează, după placul partidelor din Adunări sau, după Revoluție și convenția de la Balta-Liman ², din Divanurile ad hoc, ca acelea care, alcătuite din boieri mari — Rusia ceruse un colegiu de șese mireni și șese egumeni—, dădură, în 1850—1, Moldovei pe Mitropolitul Sofronie, pe episcopul de Huși Meletie Istrati, iar Țerii-Românești pe tuspătru arhieriei: Nifon, ca Mitropolit, Climent la Argeș, Filoteiu la Buzău, Calinic la Râmnic. Jocul boierilor, influențele consulilor își aveau partea lor în aceste alegeri cu bilete», în care ai fi găsit orice alta decât coborârea, afir-

ă de Biserică, a Sfântului Duh. Cel puțin Știrbei și alții avură curagiul de a face alegerile, pe când înaintașii lor,—ferindu-se de lovituri din partea unei opoziții, veșnic răzvrătite, de boieri neastâmpărați, cari, în cadrele strâmte ale Regulamentului, se jucau de-a Convenționalii,—lăsaseră peste orice măsură și cuviință Scaunele arhieriești vacante ³.

Cât de departe eră de la acești slabi episcopi săraci, plecați către societatea mireană care-i alesese după lungi vacanțe, și îndușmăniți între sine prin aceiași ambiție de a

¹ *Ibid.*, pp. 40-1.

² *Viața lui Știrbei-Vodă*, II, p. 26 și urm.; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 216 și urm.; *Cron. Hușilor*, I, p. 456.

³ Un cleric moldovean se plânge de aceasta în *Ducovina* pe 1809, No. 22: «Episcopiile rămân vacante câte cinci, zece ani, atât pentru că candidații se întrec care să dea mai mult pentru darul ce-l vânează, cât și pentru că lăcomia alegătorilor nu mai cunoaște nici o margine, nu poate fi mulțămită nici cu cele mai însemnate sume de aur».

fi Mitropoliți — ne mai fiind acum vechea normă de funcționare normală — până la idealul pe care-l avuse. Vezi în: «În tot anul măcar odată a se adună arhieriei e hi împreună cu Mitropolitul lor, a se sfătui și a face chibzuirile putincioase pentru sporiul theoseviei și creșterea bu lor năravuri sau moralității evanghelicești între credincioșii Bisericii, ca nici credința fără faptă, nici fapta fără cred să se vadă rămasă»¹ !

De la noul regim al lui Vodă-Cuza se așteptă și o nouă, trainică organizare a Bisericii. Domnul României-Unite eră om s'o zăbovească. Avea în gând secularizarea aver mănăstirești închinat, dar, în același timp, stăpânit în de ideile franceze, sfătuit de oameni cari n'aveau, cu leași idei, cunoștințele speciale de istorie și canoane s'ar fi cerut, el voia să desăvârșească opera, începu Alexandru Ghica și Mihai Sturza, a dezbrăcării de ori autonomie, putere și autoritate a Bisericii, surgunită în n giuni pur spirituale care sânt, bisericeste, vecine cu mo

Îl mai îndemnă și putea să-l îndreptățească la asem măsuri încă ceva: situația creată de curând celorlalte serici românești, de peste Carpați și de peste Molnița.

CAP. III.

Organizarea cea nouă a Bisericilor românești de peste

A. BISERICA UNITĂ SUPT VLĂDICA LEMÉNY.

La 7 Octombrie 1830 muriă în Blaj Ioan Bob, ori, c se scriă el: Ioan Bobb de Kapolnok-Monostor, bogatul e cop al Românilor uniți, și eră îngropat cu pompă, cuv tând românește o «tristă predicare» unul dintre, can săi, traducătorul din nou, din evreiește, al Psalmilor (18

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 439.

Teodor Pop de Ujfalú¹. Își lăasă toată averea «clerului u sărac»². Abia după doi ani, în 1832, Episcopia căpătă un titular, pe fiul de nemeș Ioan Lemény (numit la 23 A ist), supt păstoria căruia curentul de cultură și de lu ntare politică a neamului unguresc pătrunse și în Biserica românească a Uniților, fixându-se chiar și un soroc după care limba ungurească trebuia să se introducă în slujbă. Episcopul ținuse un discurs maghiar la îngroparea înaintașului său; el se simția că face parte din clasa stăpânitoare de limbă ungurească; interes pentru cultura neamului din care totuși făcea parte, înțelegere pentru menirea lui firească, pricepere în a găsi drumul firesc pentru progresele lui nu se puteau cere de la unul ca dănsul, Ceasul absorbirii în Biserica romano-catolică a micii episcopii unite ardelenene nu părea să fie depărtat.

În gimnaziul blăjean, unde erau profesori un Simion Bărnuț, un Timoteiu Cipariu, «profesor de teologie» și la Seminarium, care cetia cărțile lui Radu Tempea și traduceri ale Mitropolitului Veniamin și care făcū bucuros drumul la București pe vremea lui Alexandru-Vodă Ghica³, — acolo era spiritul cel nou și dorința de lucru pentru neam. Seminarium cu patru ani de curs sau școala «moralistilor» de «două ierni» ori chiar Facultatea de teologie cu patru profesori nu erau străbătute de însemnătatea momentului. Doar în scrisul unui Ioan Rusu, care alcătuiește o geografie în trei volume, în prefața căreia face naționalismul cel mai icat⁴, se vede că și printre clericii uniți erau oameni de o luptă neapărată⁵. Lemény o văzū însuși când scoase pe o parte din profesori de la locurile lor.

¹ *Studii și doc.*, XIII, pp. 23-4.

² Nilles, p. 672.

³ *Scriitori mireni*, pp. 28-30.

⁴ *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, II, p. 229; cf. I. Rațiu, în «Foaia școlastică» din Blaj, 1907.

⁵ Despre scrierea de caracter religios a unui Sigismund Pop, profesor la noul gimnaziu episcopal din Beiuș, *Foaia* din Brașov, 1846, pp. 367-8.

Cipariu e, de fapt, personalitatea conducătoare aici, și, — cu toate protestările din 1842 ale clerului din Blaj ¹, — în domeniul bisericesc. În 1833, după cinci ani de profesorat la Seminariul teologic și cu un an înainte de a lua și catedra de studii biblice acolo, tânărul preot (n. 21 Februar 1805), viitorul canonic (dela 11 Ianuar 1842) ieă și conducerea tipografiei diecezane, pentru care-l vedem ² comandând litera prin Eliad. Supt privigherea lui, care în literatura religioasă a dat numai târziu, la 1854, *Știința Sf. Scripturi*, iar la 1859 *Istoria biblică a Testamentului Vechiu*, se publică, după normele sale de ortografie, cea d'întăiu carte de rugăciuni cu litere latine, care eră menită să se impr larg, *Orologhiariul* din 1835, căruia-i urmă abia la 18 un *Liturghiaru*.

B) BISERICA NEUNITĂ ȘI ANDREI ȘAGUNA.

Dincolo, la Sibiiu, Moga își trăia ultimii ani de bătrâneță, ajutat în conducerea diecezei și sfătuit de soțul fi sale Angela, Moise Fulea, protopop al Sibiiului până la 18 dela care avem doar o cărticică a «năravurilor bune» nouă *Bucoavnă* ³.

Nici în Banat nu se zăria o licărire măcar de vremei bune, și supremația Sârbilor rămăsese neatinsă încă. Iar la Oradea-Mare a Uniților, după Samuil Vulcan († 25 Decembru 1839) ⁴, care-i căpătase, dela episcopia unită rusă a Muncaciului, cele șeptezeci și două de parohii din Sătmarului, baronul Vasile Erdélyi, rectorul Seminaru făcut episcop la 2 August 1842 și instalat la 1843, nu-

¹ Foara pe 1846, pp. 367-8.

² Scriitori mireni, l. c.

³ Pentru cea d'întăiu, v. și *Studii și doc.*, XII, p. 202, no. xxxviii.

⁴ *Schematismus historicus venerabilis cleri diocesis Magno-Varadiensis*, 1900.

Însemnă stăpânirea duhovnicească mai mult de cum a făcut Lemény, vecinul său de eparhie.

Numai prin neașteptatul fenomen al numirii în fruntea diecezei neunite a unui om. ca Andrei Șaguna, și anume în ajunul anului de crasă 1848, se datorește, — în legătură cu puternicul curent de viață ce domnia între tinerii școlari ai lui Bărnuț, ai lui Cipariu, cari erau și cetitori ai foilor lui Bariț, iar, pe lângă aceasta, fuseseră înrăuriți de curentul naționalist unguresc, — învierea spiritului românesc în amândouă Bisericile și definitivă lor organizare.

La 13 Iulie 1846, Guvernul ardelean înștiință pe Andrei Șaguna, arhimandritul de Covila, că e numit administrator al diecezei rămase vacante prin moartea octogenarului Moga. Ioul numit, născut la 1-iu Ianuar 1809 st. n., în orașelul unguresc Miskolcz, eră fiul unor negustori macedoneni și fusese crescut — după ce mamă-sa, văduvă, îl făcuse, o clipă, și interes, catolic¹ — de unchiul său după mamă, Atanasie Grabovschi, care-și avea Casa de comerț în Pesta. Pe acel timp, printr'un Boiagi, printr'un Roja mai ales², între Aromânii așezați în viitoarea Capitală a Ungariei și între scriitorii români cari se mândreau cu obârșia romană a neamului și căutau a o pune în lumină prin lucrările lor de natică și istorie, se statornicise o strânsă legătură. Lui Grabovschi îi dedică Alexandru Teodorovici-Teodori, preot în Pesta și unul dintre alcătuitoarii marelui Dicționar din «*Istoria Universală*, tradusă după originalul sârbesc al umenului dela mănăstirea bănățeană a Sf. Gheorghe, Ivel Chenghelat, și, în «*Înștiințarea*» sa pentru o «bibliotecă românească întocmită în douăsprezece părți», Caraculchi, îndrăznețul editor de cărți românești, înseamnă pe Atanasie și pe Constantin Grabovschi; Elena Grabovschi făcea

¹ Lupas, în *Conv. Literare*, 1909, no. 1,

² V. *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II.

parte dintr'o societate a femeilor române din Pesta la 1815¹. Această creștere explică graiul curat românesc al lui Atanase Șaguna,—căci Atanase i-a fost, ca și unchiului, numele d'întăiu — și frumoasele lui sentimente pentru neamul românesc pe care trebuia să-l înțeleagă ca și acei bogați cedoneni, jertfitori de bani pentru cartea românească, d Tisa până în depărtatul Pind al obârșiei familiei lor.

După gimnaziul făcut în Pesta chiar, Șaguna merge la 1829 pentru studii teologice la Vârșeț, unde era episcopia bească, și pentru Românii din aceste părți. «D. Atana Șaguna, theolog în Vârșeț», dar stând și în Pesta, e semnat la 1830 între prenumerații la *Antropologia* Vasici-Ungurean. Patriarhul de Carlovăț, Ștefan Stratimirovici, dela care Macarie Bucureșteanul cerea voie să-și t părăsească cartea de cântări și care stătea în legătură bogatul Macedonean Sina², îl luă ca notariu consisto profesor. La 1833 se făcu călugăr la Hopova, în Sirm mănăstire de Sârbi, unde rezidase vicarii episcopului (aceste părți³. Înaintând repede, prin meritul său ca și excelențele relații ce avea, tânărul Andrei trece prin g dele de diacon, protodiacon și archidiacon, singhel și tosinghel. În 1842 era arhimandrit, și ajunsese ca fesor la Vârșeț, unde era episcop Maxim Maximovici, unde, între școlari, unii prin numele lor chiar, Pop Scumpie, arată obârșie românească, și unde se rătă Români olteni, ca acel client al lui Vasici, «dum Gheorghe Hagi Pedestrășescu, robul Muzelor și al poeziei, Valachia Mică». La 1845 începe egumenia lui Șaguna la C unde erau și călugări români. De aici îl luă numir părătească în locul de administrator al episcopiei Neun

¹ *Neujahrs-geschenk den Herren und Frauen, Bürgern und gerinnen walachischer Nation, zu Pesth, am Abend des 31-ten Dec 1819, dargebracht vom Petrowitsch K. Pier. (sic); cf. O. Lugoși 4 Revista Nouă, VIII, pp. 278-84.*

² *Scriitori bisericești*, p. 54.

³ Nilles, pp. 749, 754.

și, peste vre-un an de zile, în soborul din Turda (2 Decembrie 1847), el câpătă 27 de voturi pentru episcopie. Împăratul îl numi, și, de Duminica Tomei în anul 1848, când era acum foc de răscoală în țară, noul Vlădică era sfințit la Carlovăț, spre marea mulțămire, nu numai a supușilor săi ortodoksi, ci și a Uniților, dintre cari cel mai mare cu mintea, Cipariu, cunoscându-l după o lucrare a lui tipărită în Foaia lui Bariț, salută călduros, în *Organul Luminării*¹, pe acest virtuos «mare bărbat român». În Sibiiu era primit (24 April) cu facile, ca un erou biruitor.

Istoriei politice îi aparține conferința națională din Blaj, inițiată de cancelistii, de tinerii funcționari români din cancelarii, dela Murăș-Oșorhei, — în chiar ziua sfințirii lui Șaguna, afară din Ardeal —, acea mare zi de 3 Maiu 1848, care văzû pe Șaguna, abia miruit ca episcop și pe mândrul nemeș Lemény slujind alături la marea serbare de pe Târnave, unde țăranimea chemată de Bărnuț arată prin numărul și atitudinea sa că Românii din Ardeal și Ungaria vreau să fie neam deosebit; meritul cel mare îl avea de sigur acel episcop care venia de departe în reședința rivalului său firesc, după felul de a înțelege al unui Bob și Moga. Trebuie să se spuie numai că, atât Lemény, cât și Consistoriul sibiian, în lipsa episcopului, chemaseră, după înțelegere cu Guvernul, numai pe protopopi și câțiva frunțași «pricepuți» și «deștepți», pe cari aceștia aveau să-i aleagă². Pentru istoria Bisericii e însă de cel mai mare interes hotărârea *interconfesională* privitoare la dânsa: «Națiunea română pretinde ca *Biserica română fără distincțiune* să fie și să rămână *de confesiune liberă, independentă dela oricare altă Biserică*, egală în drepturi și foloase cu celelalte Biserici ale Transilvaniei. Ea cere *restabilirea Metropoliei române* și a *sinodului general anual după vechiul drept, în care sinod să fie deputați bisericești și mirenești*. În

¹ Cf. *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, II, pp. 242-3.

² *Gaz. de Transilvania*, 1848, n-le 31-2; Popea, *Memorialul*, pp. 52-3.

același rând să se aleagă și episcopii români liber, prin majoritatea voturilor, fără candidațiune. La aducerea-aminte despre vechiul drept al Românilor de a avea Mitropolie și sinod general anual, s'a proclamat de popor *Mitropolia română transilvană cu aplause unanim*¹.

Supt această hotărâre iscăliă Lemény întâiu și după el Șaguna, părând că arată astfel voința lor de a face parte din aceeași Biserică românească liberă, cu titlul legiuit de Mitropolie. Amândoi fură aleși, cu Cipariu, cu Fulea, cu canonicul Vasile Raț și protopopul Popasu, pentru a merge la Viena cu actele adunării.

Episcopul cel nou al Sibiiului fusese primit la Mănărade de o deputație de canonici și stătuse în gazdă la colegul său². Dacă spusese că se va așeza în «mijlocul pieței» Blajului, acum nu venia din exclusivism confesional, ci ca răspuns unor studenți blăjeni cari nu-l voiau la Curtea episcopului lor, în man al profesorilor³. Adunarea fusese deschisă de Șaguna, ca să dea nota prudenței și a ordinei.

Și el, în circulara sa, a lăudat-o, pe când Lemény i-a aprobat urmările și a găsit cu cale să amintească des că sânt două legi și doi patriarhi⁴. E de observat însă, cum scrie din Blaj, la 4 Maiu, iar Lemény din Cluj, la 14 Iunie.

De alminterea inspiratorul adunării, Bărnuz spusesese murit că toate «uniunile», politice ori religioase, au în nadă străină spre «a strică pe Români», cari au nevoie «a se uni între sine». Și, dacă, din prudență, cuvântăto adause,— înainte de a trece la «prozelitismul» episcop până la Bob, — «o crimă în contra păcii naționale», — și

¹ Se prevedeă și dreptul de prezență în dietă pentru episcopi, și pentru canonicii lor. V. actele în Papiu. *Istoria Românilor*, II. Popea, *Memorialul*, p. 56 și urm.; prezentarea la Viena, de Ș. Popea, p. 132 și urm. V. și lucrarea pâr. Ilariu Pușcariu despre *tropolia sibiiană*.

² Popea, *o. c.*, p. 71.

³ *Ibid.*, p. 76.

⁴ *Ibid.*, pp. 77-9.

certe ca a lui Atanasie Vlădica și lui Popa Sofronie, unul cu «icoana sinodului de la Fiorența», cellalt cu «pălăria în bătă», și de a semnală cum Bob a renegat libelul de apărare al Românilor ca «făt al unor spirite neastâmpărate» —, că nu e vorba de «uniune dogmatică confesională, religioasă» ci «națională», țerăzimea arată deslușit ce crede despre dezbinarea religioasă strigând «Da, să ne unim; să nu mai fie uniți și neuniți și neuniți între Români!»¹.

Iarăși judecătorul istoriei politice e chemat a spune dacă legăturile lui Șaguna cu Rușii în dezvoltarea unei revoluții, — care mână pe Lemény la dieta, de unire cu Ungaria, din Cluj, îl spăimântă cu amenințările de moarte ale plebei și-l făcù peste puțin să-și părăsească Scaunul, murind desprețuit în mănăstirea Franciscanilor din Viena, — au fost prielnice u neprielnice neamului. Aceste legături puteau fi așteptate n partea unui ucenic al școlilor de teologie sârbești.

După restatornicirea prin Ruși a autorității unui tânăr Îmrat, dela care Șaguna așteptă, fără să se fi înșelat cu totul, inele Românilor, se gândi Guvernul din Viena, care aveă, nu mai o datorie de plătit Românilor, pentru loialismul lor, dusă la primejduirea averii și la jertfa vieții, dar și interese de vrit prin acest popor, la organizarea lor bisericească de-itivă. Biserica unită, creațiunea lui Leopold I-iu, trebuia meargă innainte. Aceasta se și hotără, cu toată politica ti-imperialistă a lui Lemény², în conferința din Viena, 18 Novembre 1850, aprobându-se de Împărat la 12 Decembre din același an. Pașii de nevoie se făcură la Roma, și aici se redactă, în Novembre 1853, restabilirea pentru Uniții de limba românească (*linguae romenicae*), înnoirea vechii Mitropolii de Bălgrad, dându-se noului Mitropolit titlul de «Făgăraș și Alba-Iulia»³. Biserica Orăzii-Mari se rupse din legătura cu Scaunul primațial unguresc; pentru

¹ *Ibid.*, p. 125

² *Ibid.*, pp. 206-7.

³ Bula, în *Schematismul* dela Oradea-Mare, p. 73 și urm.

Banat se făcù noua episcopie a Lugojului, iar pentru părțile maramurășene, în rostul episcopiei Vadului de odinioară, episcopia dela Gherla, cu un vicariat permanent în Sighet, unde, cum știm, în chip statornic stătuseră, în tot veacul al XVIII-lea, vicari români ai episcopului rusesc unit din Muncaciu (15 Decembre) ¹. Roma cerea doar noului Mitropolit Alexandru Sterca Șuluț (n. 18 Februar 1794 la Abrud, fost paroh în Bistra și Șimlău; episcop dela 18 Novembre 1850, după vicariatul lui Simion Crainic; consacrat la 22 Iulie 1851) să facă, înainte de a-și lua demnitatea arhiepiscopală, profesia de credință impusă Orientalilor de Urban al VIII-lea și să se îndatorească a da raport scris la fiecare patru ani despre starea diecezei către Congregație ².

Alexandru Șuluț, om blând și pașnic, a păstorit până la 7 Septembrie 1867, având grija fundațiilor împărătești și a noii gospodării metropolitane. Chiar după ce Șaguna ajut și el Mitropolit, nu avu nimic de împărțit cu dânsul, precum se văzuseră alături amândoi episcopii români actul de ctitorie al nației politice românești, tot alături a tură la actul de ctitorie al culturii neamului, prin în rea, la 1860, a unei «Asociații» menite s'o reprezinte s'o dezvolte în aceste părți libere ³.

Urmașul său, Ioan Vancea (n. 18 Maiu 1820; preot în Vașad și Măcău; profesor în Orade; în Iulie 1865 episcop în Gherla; la 21 Octombrie 1868 numit Mitropolit), vestit prin fundațiile a dat, după crearea, în 1867, a unei Ungarii autonome,— d care se puteau aștepta firește prigoniri din punct de vedere național maghiar —, din nenorocire o direcție ro politicii sale, în loc să se apropie cât mai mult de pu reală a poporului său și, în lupta firească ce eră deschidă, să întindă mână frățească Bisericii din Sibiu. Totuși, precum, supt Lemény, cugetarea tinerilor, a frun- tașilor intelectuali ai Bisericii unite, a scriitorilor și pro-

¹ Cf. *ibid.*, p. 70 și urm.

² Cf. Nilles, p. 675 și urm.

³ Iorga, în *Prinos Sturdza*.

fesoriilor, treceă departe peste îngustul cerc confesional, care nu e tras nici în ceruri și a cărui brazdă nu se vede nici pe pământ, în țarina bună a sufletelor simple, astfel, dacă din curentul strict catolic a răsărit o personalitate nesimțitoare pentru neam și guvernamentală până la dezgust ca episcopul Ioan Szabó din Gherla, urmașul bunului cărturar Ioan Alexi (autor de gramatică românească; 1854—1862) sau o personalitate pompoasă și deprinsă prea mult a cedă în fond, ca episcopul de Orade, Dimitrie Radu, venit după smeritul binefăcător prin școli și danii Mihai Pavel (dela 1879), ori un bun bisericaș și un primitor prieten ca episcopul Vasile Hossu din Lugos, sau personalitatea atât de corectă, în stricte margini ale Bisericii, a Mitropolitului Victor Mihályi de Apșa, urmașul lui Vancea (dela 1894), în schimb oameni ca I. M. Moldovan, canonic, membru al Academiei Române, autor de scrieri polemice, lider al «Actelor sinodali», ucenic al lui Cipariu și continuator al spiritului liber din vremea lui Șincai, Klein și alior, ca Augustin Bunea, canonic, membru corespondent al Academiei Române, istoric bine informat și sigur, care nu se supune tuturor prejudecăților confesionale, ci se întindește și la neamul său, cuvântător înzestrat, în glasul căruia vibrează, când trebuie, și simțul național, apărător al drepturilor românești ale Bisericii sale, — astfel de oameni se ridică la acele înălțimi morale, spre care singure, orice s'ar zice din punct de vedere bisericesc, merge recunoașterea și stima unui popor.

Planul conducătorilor mișcării dela 1848. de a face din tot neamul românesc din monarhia austriacă — deci socotindu-se și Bănățenii, chiar Bucoveninii — credincioșii unei singure Biserici metropolitane — ei cereau chiar bătrânului Împărat Ferdinand să se proclame «Mare-Duce al Românilor», pe când noul suveran Francisc-Iosif adause în curând la titlurile sale numai pe acela de Mare-Duce al Bucovinei —, nu fusese părăsit odată cu entuziasmul celor

d'întăiu clipe. La 25 Februar 1849, Șaguna însuși, marele proprietar Mocioni din Banat, Ioan Stoica, înalt funcționar ardelean, protopopul din Brașov Ioan Popasu, Treboniu Laurian, care reprezintă o politică liberală laică, une ori deosebită de a episcopului de Sibiiu, un număr de fruntași din oficialitatea ardeleană și bănățeană, dar, împreună cu ei, și Eudoxiu Hurmuzachi, cel mai ales dintre șefii români în Bucovina, viitorul istoric al poporului său și membrul bucovinean al dietei împărătești Mihail Butnariu (Botnar) cereau, între altele, deschiderea «congresului general al întregii nații» pentru a-și alege, pe lângă un «șef național» (*Nationaloberhaupt*), un «senat român» (*romänischer Senat*), un agent la Viena, și «un șef bisericesc neatârnat, întărit de Măria Sa și căruia să-i fie subordonați ceilalți *episcopi naționali*» («eines selbstständigen, von Ihrer Majestät zu bestätigenden Kirchenoberhaupts, dem übrigen Nationalbischöfe untergeordnet werden sollen»¹. Se amintia că «Românii au avut odată un cap biserice căruia ceilalți episcopi îi erau supuși, și anume — nu Blaj, sau la Făgăraș, ori la Sibiiu —, ci la Alba-Iulia »². Comitetul național din Sibiiu, în care unitul Timoteiu Cipariu și unitul Bărnuț stăteau lângă neunitul Nicolae Bălășescu, fostul director al Seminariului din București, aprobă aceste cereri³. Deocamdată se ceru, la moartea lui Ștefan Popovici, episcop sârb la Vârșeț, alegerea unui urmaș român, cu privire la majoritatea românească a credincioșilor și aducându-se înainte și cererea făcută de adunarea românească interconfesională din Lugoj, în 1848; se recomană tot odată ca administrator starețul Patrichie Popescu⁴. Românii voiau o Facultate românească de drept la Blaj, cu «catedră pentru învățătura legii grecești neunite»⁵. Se con-

¹ *Ibid.*, p. 249.

² *Ibid.*, p. 263.

³ *Ibid.*, pp. 254-6.

⁴ *Ibid.*, pp. 355-7.

⁵ *Ibid.*, p. 361.

testă dreptul sinodului sârbesc, chemat la Carlovăț, de a discuta și afacerile bisericești ale Românilor, afirmându-se că Biserica neunită e, prin limba ce întrebuințează exclusiv, ca și prin vechea tradiție metropolitană, o Biserică națională¹ și amintindu-se purtarea întreagă a episcopilor sârbi, dintre cari Stratimirovici spunea limpede că nu urăște nimic mai mult «decât graiul românesc». Bănățenii, din partea lor, cereau să fie scoși din Voievodina din nou creată și uniți cu frații lor de peste Murăș², pe când Orăzenii voiau un Prefect al tuturor Românilor la Blaj³. Șaguna, întors la Sibiu în cursul anului și găzduit în casa Bruckenthal, negocia prietenește pentru căsătoriile mixte, cu Muncaciul și cu Blajul, fără a primi însă răspuns prielnic din ultimul centru bisericesc unit, «care din toate puterile se nevoia a susține starea sa suprematizatoare d'înainte de 1848», scrie Șaguna, «și nu vrea să știe de jurământul dela Blaj»⁴. Dar Șuluț, atunci vicariu în Sălagiu, îi arată toată prietenia și-l numia «nelnvins atlet», dorindu-i izbândă «în arena națiunii noastre»⁵.

În sfârșit, în 1850 se deschiseră la Viena conferințele pentru organizarea ortodoxilor supuși Austriei, și ele ținură zece luni de zile, și în cursul anului următor. Ele nu duseră la niciun capăt⁶. În curând Guvernul retrase patenta imperială din 4 Mart 1849, care, odată cu Constituția, dădea fiecărui popor îndreptățirea sa națională pe toate terenurile. În curând fu chemat sinodul pentru alegerea de episcopi la Vârșeț, la Timișoara și la Arad, unde Românii răzbatuseră încă din 1829, — mulțămită silinților făcute de foștii școlari, crescuți în spirit național, ai preparandiei (întemeiate

¹ *Ibid.*, p. 388 și urm.

² *Ibid.*, pp. 391 și urm.

³ *Ibid.*, p. 398.

⁴ *Ibid.*, p. 363.

⁵ *Ibid.*, pp. 363-4.

⁶ V. Pușcariu, *Documente*, II.

la 1813) și ai Institutului teologic (care datează din 1822), în frunte cu interesanta personalitate a lui Moise Nicoară ¹, — prin episcopul Nistor Ioanovici dela mănăstirea Bezdinului și apoi, după moartea acestuia, la 1830, prin Gherasim Raț, care stăpâni Scaunul până la 1850. El nu fû primit însă, ca dușman al Sârbilor, să ieă parte la congres.

În 1860 Șaguna eră în Senatul Imperiului, cu Mocioni pentru Banat și baronul Nicolae Petrinò pentru Bucovina. O nouă conferință, chemată la Viena în acest an, cerû iarăși, la 21 August, un singur sinod bisericesc pentru toți Românii, sinod din care să facă parte și mirenii — ceia ce ar fi fost un adevărat Parlament al neamului ² — și o singură Mitropolie a tuturoră; ceia ce însemnă însă acum, după crearea Mitropoliei din Blaj, *numai o Mitropolie ortodoxă*. Pe temeiul acestui act, Împăratul orândui, la 27 Septembrie, adunarea sinodului din Carlovăț pentru a fixă modalitatea despărțirii bisericești de către Sârbi.

Și Bucovina eră, cum știm, supusă acestora. Deci și episcopul Hacman fû poftit la Sinod. El se declarase la 1849, pe vremea când corespundea prieteneste cu Șaguna, pentru Biserica românească unică. Acuma însă, văzând că ea nu-i poate reveni lui, episcopul, care astfel reduceă o chestie de această însemnătate la o mizerabilă afacere de gloriolă personală și de egoism local, făcû să se declare printr'un sinod preotesc că dorește Mitropolie și pentru Ardeal, dar și pentru sine.

Sinodul cel mare din Carlovăț a putut fi strâns numai în August 1863, și Hacman vorbi aici în sensul de mai sus. Se hotări în adevăr Mitropolia lui Șaguna, pe care Împăratul o recunoscû la 24 Decembre; iar mai pe urmă și

¹ V. Mangra, în *Tribuna* pe 1908.

² Ideia participării mirenilor «la conzistorii și la apelatorie» o aflăm și în dorințele dela 1848 ale Sârbilor; v. *Foaia din Brașov* pe 1848, p. 36.

cel d'întăiu Parlament maghiar o înmatriculă, la 1868. Tot odată se făcū din Caransebeș un Scaun episcopal românesc, în paguba episcopului sârbesc de Vârșeț, unde Kosuthiștii numiseră pentru scurt timp ca administrator al diecezei vacante pe Românul Ignatie Vuia. Cel d'întăiu ocupant a fost, dela 6 Iulie 1865, una din personalitățile conducătoare în timpul Revoluției, protopopul Brașovului și organizatorul școlilor de acolo, Ioan Popasu (n. 20 Decembre 1808, din părinți dela Văleni-de-Munte), care învățase la Blaj și la Viena¹. El a păstorit până la 5 Februar 1889.

Eparhia Aradului ajunse acum sloboadă de orice legătură cu Sârbii și se încorporează la noua Mitropolie românească. Procopie Ivactcovici, episcop încă din 1850, trecu astfel dela ascultarea față de Carlovăț la subordonarea față de Șaguna. Stăpânirea lui arhierească ține până la 1873. Iar, pentru Bucovina, Hacman avu să poarte o îndelungată luptă cu mirenii din dieceza sa, cari voiau și ei participarea la sinod câștigată de Ardeleni. Numai în 1870 se făcură în Cernăuți pregătirile pentru proclamarea autonomiei. La 23 Ianuar 1873, Hacman ajungea arhiepiscop și Mitropolit, căpătând ca sufragani pe episcopii de Zara și Cattaro. În bucuria triumfului meschin, el murì la Viena, în ziua de 12 April st. n. din același an. Congresul bisericesc, pentru care se dădură atâtea lupte nu se strânse nici supt Teofil Bendela (1873-5), nici supt Teoctist Blajeviciu, ci numai în 1882, când fostul paroh și învățător Silvestru Morariu-Andrieviciu, ajuns Mitropolit (la 12 Mart 1880), îl strânse pentru a da un *statut* ca al lui Șaguna, care însă n'a fost nici întărit, nici înlocuit, până astăzi. De curând, pentru vicariul Bucovinei a fost înviată episcopia de Ră-

---

¹ Andreiu Ghidiu și Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș, Caransebeș*, 1903, p. 121 și urm.; cf. Andrei Bărsăanu, *Ist. școlilor Brașovului, passim*.

dăuți, însă numai ca un titlu onorific: cel
tor a fost pâr. Vladimir de Repta (Noventab

Săgunea a fost din toate punctele de vedere
diecezei sale. Când a văzut întâiu Sibiuul a
Moga, cuvinte de plângere-i sunară de pe bu
un nemernic și nu zăriam nici măcar un semn,
și neînsemnat, al unei episcopii românești în Si
casă numită a clerului, dar și aceia în starea
mitivă, era totul ce se putea zice: al nostru
școală de catehism, care dădea un învățământ
niciun așezământ pentru pregătirea învățătorilor
câteva școli de sat rămase din zilele lui Eus
Tempea; nici măcar început de tipografie. Săgu
Seminariu de un an, ale cărui cursuri fură fi
până la doi, la trei ani (1863), și care poa
semn de amintire recunoscătoare, numele de
Andreian. Prin el s'a prefăcut vechiul cler incult,
puteri nouă care cunoșteau măcar practica b
Preparandia de învățători e opera lui, care a f
mult întreaga organizație școlară confesională,
roilor și protopopilor săi. La 1852,—cam în ac
cu a lui Nifon, Mitropolitul muntean,—tipogra
zană începui să dea clerului ardelean neuit
care le așteptă de mult. În formatul și cu li
rilor din Buda, se publicară, după o revizie a text
bilit de înaintași, *Evanghelia*, *Psaltirea*, M
tropolitul a scris însuși, prelucrând din sârb
Seminariul său să aibă o *Istorie bisericească*
părți consacrate Românilor, un *Comp*
nonic (1868), un Manual de canoane sau *En*
o carte de *Pastorală*.

Acesta e rolul său bisericesc, căruia-i s
politic și național de care n'avem a ne ocu

---

¹ Popea, o. c., p. 5.

pentru egoiste scopuri de partid de către laici; chestia pretențiilor neamului răsesc, care, înmulțit în țară prin vagabondagiu, reclamă pentru sine, dacă nu încă toată dieceza, măcar o parte din ea, sau o nouă eparhie—pe această bucățică de pământ —, cu jumătate din averile dăruite de Domnii și boierii Moldovei românești. Dela Blajeviciu, poet până la bătrânețe, avem, pe lângă o gramatică, un *Tipic netipărit*, o *Viață a lui Isus*, o *Istorie biblică a Așezământului celui vechiu*, o *Creștinească învățătură a năravurilor*, — toate ieșite la Viena, în lipsa unei tipografii diecezane.

El ar încercă să o întemeieze statornic Mitropolitul Siliștii (n. 14 Novembre 1818), care dădu înainte de alegera sa un șir de bune cărți pentru școală, ținând *Cuvântări*, pe care le tipări în 1860, alcătul *Psaltichia* bucovineană 1879 și noul *Tipicon* din 1883¹. Energia sa și spiritul plin de rânduială, ca și bunul spirit românesc de care însuflețit, îi creiază o situație excepțională în rândul clericilor bisericești ai Bucovinei, situație care fu înălțată prin comparația, firească, cu urmașul său, Arcadie Ciupercovici, care rămânând în desprețul public. Actualul Mitropolit, Vladimir de Repta, fost profesor de Universitate (dela 1902), înțelege numai pentru Biserică și înțelege prea bine greutatea situației sale pentru a încercă, în strălucitul său palat din Cernăuți, vre-o acțiune caracterizată în orice sens.

CAP. V.

Biserica din România supt Cuza-Vodă. Loviturile date Bisericii moldovene. Secularizarea averii mănăstirilor închinată.

Divanul ad-hoc din Moldova, supt conducerea de fapt a lui Kogălniceanu și având ca sfătuitori bisericești pe Scriban pe Melchisedec, șefii partidului național între clerici, ceru autocefalia bisericească a Moldo-României, sîcă și membră

¹ V. n-1 jubilar al Candeliei din Cernăuți.

politice, deputat la dietele ardelene¹. Popea a răposat la Caransebeș, după ce Academia Română-l primise între membrii săi, la 1908.

Al doilea școlar al lui Șaguna se află în viață. E Ilarion Pușcariu, din Bran (n. 5 Septembrie 1842), arhier foarte cult, care a scris un mare număr de lucrări pentru școală, o *Istorie bisericească* pe scurt, o *Istorie biblică*, «Metropolia Românilor ortodoxi din Ungaria și Transilvania» și a dat materiale prețioase în două volume de documente.

De când Guvernul unguresc bănuitor poate aprobă sau răspinge pe alesul Sinodului și are, prin adausul la leafa preoților, salariul de Stat sau *congrua*, dreptul de a amesteca în viața Bisericii românești, a cărui gestiune financiară o poate și controla, situația unui episcop s'a foarte grea, și nu e de mirare, deci, dacă personalități puțin răspicate iese la lumină în rangurile oficiale ale celei două Biserici, ca unele ce nu atrag fulgerul prin prea multă înălțime.

CAP. IV.

Biserica bucovineană în cea din urmă a ei fază.

Biserica metropolitană bucovineană, o Mitropolie într-o țară de 500.000 de oameni, dintre cari o treime de ortodoxi, cu sufragani, mai împovărați decât folositori, toc în Dalmatia, trebuia să se învârtă într'un cerc strâmt, să poată atinge, supt paza neobosită a Guvernului, vre din chestiile mari care o așteptau: soarta fondului religios, administrat de străini în spirit străin și pentru stră chestia sinodului mixt, dorit mai mult pentru vanitate

¹ Locul dela Arad l-a lăsat pâr. Ioan Ignatie Papp.

pentru egoiste scopuri de partid de către laici; chestia pretențiilor neamului rusesc, care, înmulțit în țară prin vagabondagiu, reclamă pentru sine, dacă nu încă toată dieceza, măcar o parte din ea, sau o nouă eparhie — pe această bucată de pământ —, cu jumătate din averile dăruite de Domnii și boierii Moldovei românești. Dela Blajeviciu, poet până la bătrânețe, avem, pe lângă o gramatică, un *Tipic* netipărit, o *Viață* a lui Isus, o *Istorie biblică a Așezământului celui vechiu*, o *Creștinească învățătură a năravurilor*, — toate ieșite la Viena, în lipsa unei tipografii diecezane. În zădar încercă să o întemeieze statornic Mitropolitul Silivestru (n. 14 Novembre 1818), care dădă înainte de alegerea sa un șir de bune cărți pentru școală, ținând *Cuvântări*, pe care le tipări în 1860, alcătui *Psaltichia* bucovineană din 1879 și noul *Tipicon* din 1883¹. Energia sa și spiritul meticulos de rânduială, ca și bunul spirit românesc de care eră însuflețit, îi creiază o situație excepțională în rândul șefilor bisericеști ai Bucovinei, situație care fù înălțată prin comparația, firească, cu urmașul său, Arcadie Ciupercovici, care mântul în desprețul public. Actualul Mitropolit, Vladimir de Repta, fost profesor de Universitate (dela 1902), trăiește numai pentru Biserică și înțelege prea bine greutatea situației sale pentru a încercă, în strălucitul său palat din Cernăuți, vre-o acțiune caracterizată în orice sens.

CAP. V.

Biserica din România supt Cuza-Vodă. Loviturile date Bisericii moldovene. Secularizarea averii mănăstirilor închinatе.

Divanul ad-hoc din Moldova, supt conducerea de fapt a lui Kogălniceanu și având ca sfătuitori bisericеști pe Scriban și pe Melchisedec, șefi partidului național între clerici, ceru «autocefalia bisericеască a Moldo-României, fiică și membră

¹ V. n-l jubilar al *Candelei* din Cernăuți.

a unei sfinte și sobornicești și apostolice Biserici de Răsărit..., conformându-se în totul cu credința Bisericii Răsăritului», înființarea unei *autorități sinodale* centrale, pentru trebuințele duhovnicești, canonice și disciplinare, unde va fi reprezentată și preoțimea de mir a fiecărei eparhii,—care jertfise atâta în lupta pentru Unire și care avea atâtia reprezentanți în adunare —, caracterul românesc al Episcopatului, neprimindu-se nici «împământeniții», crearea unor seminarii depline și pentru călugări, reforma pe baze canonice a monahismului, alegerea episcopilor de Adunarea Obștească a țerii,—după canoane și «drepturile clerului *ab antiquo*», ca și după «legea fundamentală» în vigoare,—adăugându-se la ea sinodul și «reprezentanții extraordinari a clerului monahal și mirean din fiecare Ținut al eparhiei văduve»; «salariare» de Stat a «servitorilor Bisericii», mânt pentru preoții de sate, întreținuți încă de proprii ri plată și pentru parohii catolici; «fond clerical» pentru averile bisericesti, care vor alcătui «o singură Casă, nistrată de Departamentul averilor bisericesti»; budget de sinod și ministru, și controlat de Adunare; egumeni ționali la toate mănăstirile; drept de apel dela episcop sinod; «erudiție teologică» cerută la episcopi; rezolu prin Guvern a chestiei mănăstirilor închinată¹.

Cum se vede, un început de statificare, de laicizare, descălugărire a Bisericii, pe care numai clerici foarte drăzneți o puteau iscăli.

În acest sens și, firește, mergând ceva mai departe, lucrul Cuza-Vodă.

Încă din 1859, noul Guvern al Principatelor-Unite ar că e dispus să trateze Biserica în același chip ca orice viciu de Stat. Episcopul Filoteiu de Buzău, stăpânul u mari averi, eră nebun; nu numai că i se dădă un l cuitor, dar averea lui fû luată în administrație de pute civilă.

¹ V. Dobrescu, pp. 93-6.

Mitropolitul Sofronie, care de sigur că nu iubiă pe Vodă-Cuza, nu eră însă om să deschidă războiul cu nimeni. Dar, când, ca în Bucovina Împăratului Iosif, o comisiune mixtă cercetă felul de administrație în *obștejițiile* moldovenești, îl găsi rău și dădă prilej Ministrului să pronunțe luarea în posesie a întregii lor averi. Când cea mai mare parte din schituri fû închisă printr'un simplu vot al Adunării moldovenești¹, chemându-se cerșetori sau școlari în chilile goale, — Mitropolitul trebui să vorbească, prin întinsa, întemeiată și frumoasa plângere, pe care, nu numai ca arhiereu, ci și ca bun patriot român, iubitor de neamul său, o scriă² în Septembrie 1859. Ca urmare, el fû bruscăt grosolan și apoi suspendat pentru neascultare, trimitându-l și în surgun la Slatina lui Veniamin. I se aduse învinuirea că s'a jucat cu anatema împotriva funcționarilor țerii, administratori la mănăstiri; că n'a vrut să scoată pe starețul din Neamț, că provocase o mică răscoală în mănăstire — starețul, un uitat de sine și un agent rusesc, rupsese pajura țerii de de-asupra localului de școală, de care știm că de mult voiă să scape³; că nu vrea să facă Te-Deum de ziua Domnului; că vinde despărțeniile pe bani, că face preoți fără studiile din școlile de catechism, care fuseseră organizate în toate eparhiile, la 1855.

Decretul pentru confiscarea averii chinoviilor ieși la 19 Octombrie 1860. Îndată Mihail Kogălniceanu, care eră atunci ministru al Cultelor și care confundă dreptul de a urmări pe calea îngăduită de lege, care în acest caz nu poate decât să se înrădăcineze în canoane, pe un cleric vinovat de rebeliune sau de rea cârmuire cu măsura, încălcătoare și nejustificabilă din punctul de vedere al drep-

¹ Cf. protestarea lui Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 460.

² V. [Varahiil Lateș], *Documente foarte importante pentru istoria Bisericii și a națiunii române*, Iași, 1866.

³ Cuvântarea lui Kogălniceanu, 30 Iunie 1860; în *Monitorul Oficial al Moldovei* pe 31 Octombrie. Cf. și n-le 19, 45 din acest an. La Dobrescu, pp. 99 și urm., 112 și urm. V. și *Răspuns la petițiunea Sf. S. Sofronie Vârnav de starețul Timoteiu* [1860].

tului bisericesc și al oricărui drept, al oricărui dreptăți, de a da Bisericii naționale înseși, înjosindu-i prestigiul și răpindu-i rostul, lovituri din care nu se mai poate ridica, — începând ancheta împotriva surgunitului din Slatina, care, așteptând poate sprijinul Rusiei, nu voiă să primească de bune legile Adunării și decretale Domnului. Se convocă de Guvern un sinod de doisprezece arhieriei, potrivit cu Regulamentul Organic, care eră încă legea țerii, ca să judece pe un Mitropolit bătrân, căzut în păcate față de un Domn tânăr¹. Scandalul se curmă prin demisia pe care, cu câteva tămâni înainte, știură să i-o ia lui Sofronie prieteni ai sericii, cari nu erau mai răi patrioți decât chiar Cuza-Vo și Mihail Kogălniceanu.

Nimeni nu se găsi, nici chiar clericii cari scriau la revistă ieșană *Preotul*, pentru a lua apărarea lui Sofronie. Nec-tarie Hermeziu, locțiitorul de episcop de Roman, Melchisedec, care căpătase de curând același post la Huși, puteau porni războiul cu o Cărmuire care arătase că nu teme de nimic. Numai opoziția, condusă de Lascăr Catargiu, apără cauza Mitropolitului, și, adăugindu-se și alte atacuri în chestii politice, Ministeriul căzu la 28 Ianuar 1861², și a se schimba o politică pe care o voiă Domnul însuși. Sofronie rămase singur în nenorocirea sa, și în curând, în Maiu 1861, el trece înaintea altui judecător, mai chemat să-l întrebe cum a păstorit turma ce-i fusese încredințată. Nici măcar cea mai simplă piatră de mormânt nu arată unde se odihnește acest fiu de boier mare, care stătuse mulți ani de zile în fruntea Bisericii moldovene.

Greșeala și-o plăti în oarecare măsură Kogălniceanu pe legea din 1860 a Seminarilor. Se îmbogăți programul înalte din Socola și se încercă o Facultate de Teologie, cu Scribanii și cu Sohupan. Legea din 1864 trecu însă seminariile în organizarea generală a învățământului, rupând

¹ *Monitoriul* din 1861, no. 83; cf. no. 87.

² Xenopol, *Cuza-Vodă*, I, p. 177 și urm.

și legăturile lor firești cu episcopatul și dându-li o îndreptare mireană, cu profesori luați, numai pentru știință, și dintre laici ¹.

La cei doi vicari din Roman și Huși, se adăugă astfel noul vicariu metropolitan, Chesarie de Sinai, dintre arhieriei titulari, cu nume de eparhii răsăritene, pe cari, dela Veniamin încoace, Patriarhii din Constantinopol îi decretau bucuros, în schimb pentru un mic venit actual, după cererea Mitropolitului Moldovei sau al Terii-Românești ². La retragerea lui Chesarie, Guvernul, fără a întreba vre-o instanță bisericească, numi ca «locotenent al Mitropoliei» pe nepotul de frate al lui Sofronie, tânărul și mlădiosul Calinic Miclescu, care aparțineă mai mult clasei sale decât cercului călugăresc în care intrase prin înrăurirea unchiului.

În Țara-Românească, Guvernul princiar știa că se poate zdrobi sau câștigă oricând sufletul șovăielnic al lui Nifon. El nu putea să întâmpine niciodată împotrivirea unui schivnic depărtat de lume ca episcopul de Râmnic Calinic, și vedem pe Cuza, care știa să prețuiască însușiri sufletești oricât de deosebite de ale sale, făcând omagiu, într-o scrisoare personală, «religiozității și pietății» lui ³. Climent de Argeș, care trăi până în 1861, eră dintre aceiași episcopi cari nu vreau să vadă dincolo de marginile competenței lor locale. În Dionisie Romanò, care trecu apoi la Huși, se găsisse un bun administrator al Scaunului buzoian.

Astfel puterea laică putu rezolvî singură chestia mănăstirilor închinat, prin același Kogălniceanu care dăduse în 1861 lovitura împotriva lui Sofronie și a veleităților de

¹ Urechia, *Ist. Școalelor*, III.

² Cf. Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, pp. 170-5. Tocmai pe atunci mor, dintre aceștia, Mardarie, al doilea de Apamea, Atanasie de Sivas, dela Sf. Spiridon, Irinarh, de Dioclea, și Ghenadie Șendrea, de Tripolis; *ibid.*

³ *Ist. eparhiei Râmnicului*, p. 164, nota 1.

neatărnare ori de autonomie a clerului călugăresc din țară. Se urmăreă negocieri la București, în 1860, cu delegații tuturor Locurilor Sfinte; din comisiune făcea parte și jurisconsultul C. Bozianu, apoi, după demisia lui, un Brezoianu reprezintă în noua comisiune pe omul de Drept, iar Melchisedec pe omul Bisericii. Neajungându-se la un capăt, se impun toate averile bisericești muntene la o taxă de 10%, peste darea funciară obișnuită și se poruncește o anchetă asupra stării în care Grecii țin mănăstirile lor. «A patra parte» din venituri e înscrisă acum în budget, cerându-se și pentru trecut¹.

Negocierile ar fi trebuit să înceapă din nou, cu Scarlat Fălcoianu ca specialist în materie de Drept și cu Melchisedec pentru canoane, în primăvara anului 1862, dar Locurile Sfinte cereau arbitragiul după Convenția dela Paris, arbitragiu care nu veni. Anul 1862 încă aduce măsura de a se vărsa în Vistierie câtul arendelor². Peste câteva luni se scoate limba grecească din bisericile și mănăstirile stăpânite de străini³. Odobescu, ministru de Culte, poruncește a se opri orice încercare a Grecilor de a înstrăina comorile de artă ce mai păstrau în mănăstirile ocupate de dânsii⁴; Brezoianu, cu B. P. Hasdeu și cu boierul versat în studii istorice Șt. Grecianu, trebuiau să facă o catagrafie a mănăstirilor cu toate averile lor. O măsură generală de izgonire a egumenilor nesupuși arată că momentul hotărâtor se apropie⁵.

La 13 Decembre 1863 se votă în sfârșit secularizarea averii mănăstirilor închinat: ca despăgubire se întindea Locurilor Sfinte o sumă de mai multe milioane, pe care Grecii o desprețuiră întâiu și o pierdură pe urmă, chestia fiind declarată ca isprăvită printr'un nou vot în alte Camere.

¹ Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, I, pp. 319-20, după care citațiile din *Monitoriu*.

² *Monitorul Oficial* din 22 Novembre.

³ *Ibid.*, 21 Mart 1863.

⁴ Xenopol, pp. 327-8.

⁵ *Ibid.*

Noul Cod civil tradus din franțuzește luă în curând clerului nunțile și despărțeniile, ca și actele stării civile, hotărând și gradul până la care se îngăduie cununia între rude de sânge.

CAP. VI.

Schisma pentru numirile de episcopi.

Tot fără a cere vre-un *tomos* patriarhal, ori a chema vre-un sinod de țară, pe cale pur laică se întemeie la 1864, cu județele căpătate de curând în Basarabia, afară de Cahul, trecut la Huși, dar cu Covurluiul și Brăila, — după indicațiile lui Melchisedec, care știa din studiile sale ce a fost Mitropolia «Proilavului» —, episcopia cea nouă a Dunării-de-jos, răsplătindu-se cu ea, pentru multe și însemnate servicii, pe Melchisedec. Eparhia, cu reședința la Ismail, fu întemeiată la sfârșitul anului (17 Novembre), iar decretul iscălit la 11 Maiu 1865.

Atunci chestia canonicității izbucnise. Cuza-Vodă, care înlocuise prin lovitura de Stat din Maiu 1864 Convenția cu Statutul său de absolutism moderat, el care isprăvisese cu Grecii și pusese un capăt arzătoarei chestii rurale, voi să dea Bisericii românești, pe aceiași cale de voturi și decrete, o nouă orânduială. La 20 Ianuar trecea prin Cameră și la 5 Februar prin Senat o lege, redactată de respectatul profesor Laurian, care prevede: autonomia Bisericii românești și numirea episcopilor de către Domn, prevăzându-se și vrâsta cerută (40 și 35 de ani), și judecarea de Sinod în cele duhovnicești, iar altfel de Curtea de Casație. Un «Decret organic» din 6 Decembre 1864 crease un sinod de clerici și laici: sinodul eparhial, cu arhiereul local, trei aleși ai preoților, decanii dela Facultățile de teologie ce se vor înființa la Iași și București și rectorii seminariilor. Un

sinod general va fi ales la protopopii întâiu, apoi la prefecturile din orașele unde stau episcopii; el are o misiune mare: hirotonește pe arhierei, stabilește parohiile, cercează cărțile bisericești, îngăduie călugărirea — pentru care un regulament special¹ prevede vârsta de 60 de ani, sau 50 pentru femei, ori infirmități —, supraveghează pe episcopi, îi judecă în certele lor, primește apeluri împotriva hotărârilor lor și stă la dispoziția Guvernului cu sfatul său lămuritor.

Îndată după sancțiunea legii de către Domn, Melchisedec căpătă Dunărea-de-jos, Dionisie Traianupoleos Hușul și, neplăcându-i această eparhie, el fu mutat, prin alt decret, din ultima zi a aceleiași luni Maiu, la Buzău, dându-se Hușul (la 17 Iulie) lui Iosif Gheorghian, un blând cleric, fiu de preot din Botoșani (n. 1829) și școlar al Academiei, preot român la Paris și egumen la Burdujeni. Pe aceiași cale se încercă o numire la Argeș. La 18 Maiu 1865 și Calinic Miclescu ajungea astfel Mitropolit al Moldovei, pentru că fusese loial față de Guvern, ținuse predici călugărilor și anunțase concursuri pentru locurile de protopopi². Singur Nifon, păzit în toate mișcările lui, și Calinic de Râmnic, indiferent pentru astfel de vălmășaguri ale lumii, făceau parte din vechiul episcopat canonic.

Furtuna se întetă atunci împotriva episcopilor necanonici. Scribanii, Iosif Bobulescu erau în fruntea luptătorilor; cu averea, cu numele său, cu autoritatea cinstei și a bătrânețelor sale, comitele Scarlat Rosetti, care făcă să apară foaia *Eclesia*, susține cauza canonicității; un Nicolae Roznovanu din Iași putea visă de Domnie; opoziția, care se îndreptă tot mai mult împotriva Domnului însuși, eră foarte bucuroasă că a căpătat o chestie nouă. Patriarhia de Constantinopol află prilej să-și răzbune pentru secularizare,

¹ Tot în *Monitoriu*, 1864, no. 273.

² Dobrescu, o. c., p. 115.

pentru planul Domnului de a da țerii calendarul apusean, care fû răspins însă de o conferință a clerului românesc. Sinoadele de călugări și preoți, prezidate de câte un protopop mai popular, degenerau în scandaluri și erau lipsite de orice autoritate¹. Discuțiile, tot mai înviersunate — un cleric cu studii bune, un arhiereu, Climent Nicolau, directorul Seminarului din Iași, trase asupra Mitropolitului Calinic (1871) — durau încă la sfârșitul Domniei lui Cuza-Vodă. Se merse până la memoriul către consuli!

CAP. VII.

Orânduirea definitivă a Bisericii României.

Constituția dela 1866 luă din dorințele adunărilor ad-hoc autocefalia, sinodul — unul singur, «central» — și rezervă chestia numirii sau alegerii de episcopi, viitorului.

Noul principe Carol impuse o împăcare, ce nu se putea face decât păstrând pe necanonici, dar aducând pe Patriarh să-i recunoască. În nădejdea unor avantagii, ca și din plăcerea de a fi măgulit, acesta se arătă destul de prevenitor la scrisorile arhiereilor ce-și cereau umil iertare¹. Vizita Prințului la Patriarh, în zilele pe care le petrecu la Constantinopol, fû și mai binevenită pentru covârșitoarea vanitate grecească, și Ecumenicul eră bucuros și de aceia că poate primi pe *inlocuitorul* «tiranului» Cuza. «Biserica cea Mare» fû consultată și cu privire la noua lege de organizare, care se lucră foarte încet și cu pază.

Abia la 1872 ea eră gata. Mitropolitii și episcopii trebuiau să se aleagă de Adunarea legiuitoare, — afară de etero-

¹ Dobrescu, pp. 136-7.

² *Ibid.*, p. 134 și urm.

docși, — care se contopia pentru acest prilej cu sinodul; acesta era să fie alcătuit, nu din episcopi *in partibus*, de titulari ai eparhiilor pierdute de ortodoxie în Asia-Mică și Siria, de clienți bănești ai Patriarhiei constantinopolitane, ci de arhieriei de țară, având și titluri românești, fiecare după orașul cel mai însemnat din eparhia pentru care era ales și sfințit. Se păstrează prescripțiile privitoare la limita de vârstă a celor ce se pot alege — 40 de ani — și se hotărăște, în conformitate cu dorințele dela 1857, ca, dela 1892 măcar, numai clerici cu titluri academice să poată ieși din alegere; Domnul întărește pe baza unui raport ministerial și el investește. «Necanonicii» lui Cuza se păstrează toți.

Peste câțiva ani, la 1878, Episcopia Dunării-de-jos pierde Basarabia și primiă în schimb cele două județe dobrogene, asupra cărora râvnia, după încetarea episcopiei «Proilavului», Mitropolitul Silistrei și încercă să se întindă episcopul bulgăresc necanonic oploșit la Tulcea.

Numai după ce România-și capătă la 1877 neatârnat numai după ce Suveranul ei se proclamă în 1881 rege, făcură pașii trebuitori pentru a se capătă autocefalia. «Mar Biserică» nu se împotrivește acelor dulci presiuni care-i dau avantajii, pentru a cedă formal ceea ce, de fapt, s'a pierdut de mult. Astfel ministrul de Culte Dimitrie Sturdza capătă la 25 April 1885, după ce sfințirea mirului se făcuse în țară la 1882, *tomosul* patriarhal de autocefalie.

Să adăugim că Bisericii acum autocefale i s'a dat vecinătatea unei episcopii catolice de Iași și unei arhiepiscopii de București. Ele sânt făcute pentru străinii de această lege din orașele noastre și pentru sătenii unguri din Moldova, cărora Primatul unguresc a încercat în zădar, în epoca de slăbiciune a noastră supt Regulamentul Organic, să li dă un cler maghiar cu sentimente naționaliste, dușmane S

tului¹; pe lângă acești credincioși țerani, vechi catolici, câteva persoane boierești convertite din snobism și modă. n'au nicio însemnătate. Episcopiile latine le conduc Italiani, cari ni pot fi simpatici, ori Svițereni indiferenți din punct de vedere național. Încunjurată de bănueli, și fără o conducere unitară, sfâșiată de intrigi, nehotărâtă în acțiunea sa, această Biserică străină și menită a rămâne străină, deși sprijinită de propaganda, în tineretul femeiesc bogat, a Institutelor de creștere franceze, a maicelor dela Notre Dame de Sion, care știu să întrebuințeze patima de îngâmfare în străinism a unor strate sociale, n'are nicio putință de dezvoltare.

Seminariile, căzute cu totul în mâna Statului, fură de mai multe ori dezorganizate și reorganizate. Prin deosebite legi se suprimară cele ce mai dăinuiau pe lângă episcopii, și, urmându-se tendinței de centralizare în toate, se păstrară numai două, la Iași și București; un al treilea, cu caracter particular și avere proprie, a trebuit să rămâie crutat, Seminariul Nifon. Preoțimea a trecut prin legea dela 1893 a ministrului Tache Ionescu supt un nou regim de salariare: la sate o plătește Statul, dintr'un nou bir comunal special; la orașe o plătesc, când vreau, după un tarif fixat de lege, comunele. Nu poate fi preot rural decât absolventul de seminarium complet. Pentru a se avea preoți urbani cu titluri academice, Facultatea de teologie a fost întemeiată, — aproape fără legătură cu sinodul, care însă are și el un drept de recomandare al profesorilor, supuși întru toate legii de Instrucție — la 1884. Cei mai mulți profesori sânt mireni, cu studii dela Cernăuți, unde, mai de mult încă, Institutul teologic se prefăcuse în Facultate, cu profesori învățați ca d. Eusebiu Popovici, și cu limbă de propunere română și ruteană.

Protopopii se numesc astăzi și cu voia ministrului de

---

¹ Studii și doc., I-II.

partid, și acesta a introdus și procurorii ecleziastici, de model rusesc, *defenzorii*, cari reprezintă și ei nuanța politică a celui care-i numește; și consistoriile eparhiale sânt numite supt auspiciile autorității laice.

În sfârșit, o Casă a Bisericii, hrănită din daruri întâmplătoare și din veniturile pământurilor parohiale sau a rămașitelor averii mănăstirești confiscate de Stat, a luat ființă în al doilea Ministeriu la Culte al d-lui Spiru Haret (1902). O tipografie a cărților bisericești lucrează în București din 1882. «Biserica Ortodoxă Română», revistă slab redactată, e servită, în schimbul abonamentului, tuturor preoților¹.

---

¹ Preoțimea noastră are mai multe reviste de eparhie, care regătează. Tradițiile «Revistei teologice» dela Iași ar trebui înviate.

ÎNCHIEIERE.

Această organizație suferă de mai multe rele esențiale, a căror constatare e o datorie a autorului acestei cărți, deși n-are a face cu caracterul ei patronat de Ministeriu.

Felul de alegere al episcopilor îi supune fluctuațiilor și intereselor politice, une ori chiar intereselor personale. Episcopii nu mai pot veni din mănăstiri, dintre care cele mai multe sânt astăzi închisori, spitale, aziluri, une ori și școli în ruine, iar celălalte sânt lăsate în seama unor egumeni coranți și fără demnitate, cari se impun alegerii episcopului într-un motiv sau pentru un altul. Acolo nu mai e nici țărm, nici gospodărie, nici râvnă pentru Biserică și simț

chemării ei : cu două-trei mănăstiri model, dintre cele cu nume mai glorioase, bine organizate și cuprinzând în ele seminariile, apoi Facultatea de teologie, condusă în spirit bisericesc, de arhieriei și Tipografia cărților bisericești, cărora li trebuie formă practică, material trainic, text curat și limbă adevărat românească — în locul limbii modernizate care a fost așa de mult și cu dreptate criticată ¹, — adevărate pepiniere de episcopi și arhieriei, am folosi mai mult decât cu toate paraginile de astăzi. O singură mănăstire de femei, — având ateliere de arte, pe care actul de fundație al lui Veniamin le prevede pentru Văratec și Agapia, unde doar de se mai lucrează, în vălmășagul oaspeților mireni din fiecare vară, printre cari eterodocși, șaiac, mohair și dulceturi de speculă, — ar ajunge.

---

¹ V. Ghibu, *Limba cărților bisericești*.

Preoții — scăpați de tutela episcopilor de enoriași — ar putea fi consultați în tot ce privește părți din gospodăria Bisericii, rezervând Sinodului dogma și administrația bisericească superioară, scoțându-l de supt tutela ministrului de Culte. Nici într'un caz dintre preoții trăiți în medii laice, materialist și sceptic, amestecați în viața politică, legați prin interesele familiei lor din preoție, nu s'ar ridica episcopii, prin voturi date potrivit cu interesele unui partid astăzi, ale altui partid de mâine, în folosul unor preoți văduvi, foști profesori și elemente cunoscute în luptele politice. S'ar înlătura astfel și «afaceri» ca aceia din 1896 a Mitropolitului Ghenadie Petrescu, fost episcop de Argeș, a cărui ambiție jignî pe unii și servi pe alții, aducând *ca-terisirea* sa de sinod, care apoi, supt alt Ministeriu, îi restituî, la distanță de câteva luni (20 Maiu — 4 Decembre), situa de Mitropolit, luându-i făgăduiala că va demisiona, — «afacere» care, unită cu «cazul» Mitropolitului Moldovei Partea (1909), a săpat esențial prestigiul clerului înalt în Româ-

Un fond al Bisericii, cu izvoare mult mai bogate de ale Casei Bisericii de astăzi, cu o conducere care să f a se simți voința arhierilor, — impuindu-li-se oricâtă pondere pentru aceasta, față de înalta instituție a Cu Conturilor —, ar avea să suporte toate cheltuielile clerului. Iar grija monumentelor bisericesti, care sînt cea mai cu rată fală a noastră, nu poate fi împărțită cu nimeni de Comisiune a lor, cu caracter permanent, cu competență de plină și cu puteri executive.

Credința tare a celui ce scrie aceste rânduri, e că nu astfel Biserica românească, în care au intrat, de o vreme atîția tineri cu sentimente curate, s'ar putea ridica din zdrențele umilinții și din praful ruinelor sale. Și ac trebuie să se facă, pentru că în starea Bisericii unui po se oglindește mai strălucitor moralitatea lui, condiție e țială a vieții lui de Stat și naționale.

LISTA MITROPOLIȚILOR

ȘI

EPISCOPII RC

N.B. Episcopiile se așează după vechimea lor.

I. Episcopia Cumanilor¹ (catolică)

CU REȘEDINȚA LA MILCOV.

ctiv: Teodoric, călugăr Predicator (Dominican), fost prior al Ungariei, 1227 (—1241 ?).

**titulari
drepturi
seuime):**

Vitus de Monteferreo (consacrat ?), capelan regal unguresc, 1332.

Toma de Nympti, Augustin, 1347-8.

Bernard, mutat la Plock, 1353—1357-60, 1363, «fost episcop».

Albert de Usk † 1371.

Nicolae de Buda, Augustin, 1371-5.

Gobelin, d. 1386.

Emeric Secuiul, 1431.

Grigorie, 1433 (—1462 ?).

Ladislau de Ondola, 1469 (?).

Mihail, 1468-93.

Paul, Ladislau, Dimitrie, tustrei 1502-11.

Mihail 1512-26.

Laurențiu (?), 1523 (?).

Cumania = după neamul stăpânitor, Țara-Românească + Moldova, mai târziu.

II. Episcopia (catolică) de «Severin și părțile de dincoace de munți» (Trassalpina).

Predicație a Dominicanilor în Banatul unguresc al Severinului 1237; voie dela Papa pentru regele unguresc de a numi episcopi, 1238 (episcopul Grigorie din 1246 nu pare să fie din acest timp).

Grigorie 1369 (?)—82.

Grigorie are putere și în Câmpulung.

Luca (?) și Francisc (?), 1390, 1394.

Nicolae, 1399.

Iacob de' Cavalli, fost de Vercelli, 1412.

Dionisie, 1437.

Benedict (și pentru Moldova), 1439.

Ștefan, 1447, 1498 (atul ?), Grigorie, 1500-2.

III. Episcopia Argeşului (catolică).

Nicolae Antonii, Predicator, sufragant al arhiepiscopului de Kalocsa, 9 Maiu 1380-1382 (?).

uluri :

Francisc de S. Leonardo, Carmelit, 1390.

Gheorghie, 1394.

Andrei, 1396.

Francisc, 1399.

Ioan (?).

Gheorghie, 1402.

Ioan de Antiqua Villa, 1418.

Paul de Hunyad, 1421.

Vitus, probabil 1432.

Alți doi, numiți : 1438, 1441-51.

Iacob Richter, 1458.

Raimund, 1466.

Paul de Vác, sufragant de Alba-Iulia, 1480.

Andrei, 1495.

Andrei, 1505.

Dionisie de Gilău (Gyalu), 1512-20.

Nicolae, 1644.

De Argeş, peste Moldova şi Țara-Românească.

Bernardino Querini, 1590-1604 sau 1607 (?).

Ieronim Arsengo (Arsenghi), fost «vicariu apostolic şi episcop-ales al Moldovei», rezidând în Bacău (1580-90), 17 Septembrie 1607—1611.

Urmează : episcopia de Bacău şi episcopi de Nicopole.

IV. Episcopia de Bacău (catolică).

Titulari :

Valerian Lubieniecki, în legătură cu tradiția locuinței
episcopilor catolici mai vechi în mănăstirea fran-
ciscană din Bacău, 1-iu Februar 1611—c. 1618.

Adam Goski, 26 Novembre 1618.

Gavril Fredro, 19 Iulie 1627-1631.

Ioan-Baptist Zamoyski, 8/18 Iulie 1633 (trece
Przemysl).

Matei Marian Kurski, 1651—21 Februar 1661 (1
la Aenos).

Vicariu : Gavril Thomasii, 1660.

Atanasie Rudzinski, 31 Iulie 1665-68.

Vicariu : Petru Parcevich, 1668-73.

Iacob Goracki, 31 Ianuar 1678—...

Francisc Dluski, 22 Decembre 1681¹.

Vicariu : Vito Piluzio.

Amand Victorin Czeszejko, 1693.

Stanislas Francisc Bieganski, 24 Novembre 1698.

Toma Hanuszewicz, c. 1709.

Ioan-Damaschin Lubieniecki, 23 Februar 1711.

Adrian Skrzetucki, 23 Septembrie 1716.

Iosafat Parysiewicz, 15 Iunie 1717 (sau 25 Ianuar 1718).

Toma Zaleski (neconsacrat), 13 April 1733.

Stanislas Raimund Jezierski, 20 Decembre 1737 (1
sacrat)—28 April 1782.

Dominic Petru Karwosiecki, 1782—11 Mart 1789.

---

¹ Se dau datele numirii.

Prefecți ai Misiunilor Moldovel.

nton Sauli, c. 1697—c. 1714.	Huiller, c. 1760—...
iru Fischer, c. 1714—c. 1718.	Iosif Martinotti, c. 1777—c. 1780.
u de Amelia, c. 1718—c. 1724.	Anton-Mario Mauro, c. 1770—c. 1784.
ancisc Bossia, c. 1724—...	Fedele Rocchi, c. 1785—19 Septem-
Lyssa, c. 1740—...	bre 1795.
ld Cardi Damioni, c. 1744.	Mihail Sassano, August 1796—c. 1798.
aria Ausilia, 1744—...	Vincențiu Gatti, 1798—c. 1803.
c-Anton Mansi, 1746—...	Dionisie Brocani, c. 1803—c. 1805.
t Laydet, c. 1752—...	Aloisiu Landi, c. 1805—1812.
Gavet, 1766.	Iosif-Bonaventura Berardi, 1812.
isostom di Giovanni, 1768.	

Episcopi în Moldova :

avventura Carenzi (nerecunoscut), 26 Decembre 1808.
 -Bonaventura Berardi (nerecunoscut), 4 Novembre 1814.
 -Filip Paroni, titular de Iloan, 13 April 1818-1825.
 aventura Zabberoni, titular de Helenopolis, 1825-7.

Prefecți :

Aloisiu Landi, 1826.	Iosif Salandari, titular de Marcia-
nocențiu Pamfili, 1830.	nopole, 1864-73.
rol Magni, Decembre 1831-	Anton - Maria Graselli, titular de
	Trapezopolis, 1874-5.
afael Arduini, titular de Car-	Ludovic Maranzoni, titular de Gor-
338-43 (strămutat la Alghero).	tyna, 1875-7.
rdi, titular <i>Verensis</i> , 1843-8.	Fidelis Dehm, titular de Colophon,
le Stefano, titular <i>Bendensis</i> ,	1877-80.
59.	Nicolae-Iosif, Camilli, titular de Mo-
	synopolis, 1881-94.

Episcopi de Iași :

illi, 1883—1894.
 inic Jaquet, 1894—1903.
 illi, a doua oară, 1903.

V. Episcopi de Nicopole, având grija Principatului muntean.

Paul Dovanlia, 1792—6 Iulie 1804.

Francisc Ferreri, c. 1807—16 Novembre st. n. 1813.

**Fortunato Ercolani, 1815—1820 (rechemat; mutat la Căminu
Castello, 1822).**

Iosif-Maria Molejoni, sosit la București, 2 Decembrie 1825-47.

Angelo Parsi, c. 1847—63.

Iosif Pluym, 1863-9.

Ignățiu Paoli, 19 August 1870.

Arhiepiscopi de București.

Paoli, 27 April 1883 arhiepiscop; † 27 Februar 1885.

Paul Iosif Palma, 19 Maiu 1885—† 2 Februar 1892.

Otto Zardetti, 14 Ianuar 1894—† 10 Maiu 1902.

Xaveriu de Hornstein, 31 Mart 1896—† 3 Iunie 1905.

Raimund Netzhammer, 16 Septembrie 1905.

VI. Episcopia de Siretiu (pentru Moldova-de-sus) (catolică.)

Cf., pentru adausuri la această episcopie și la celelalte episcopii catolice, și dr. Wladyslaw Abraham, *Biskupstwa lacinskie w Moldawii w wieku XIV i XV*, Lemberg, 1902 ; Carol Auner, *A Romániai magyar telepek történeli vázlatá*, Timișoara, 1908. V. și Schmidt, *Romano-catholici per Moldaviam episcopatus et rei romano-catholicae res gestae*, Budapesta, 1887, — pe lângă Eubel, l. c.

Efectivi :

Andrei Wasilo Jastrzebic, din Cracovia, sufragane al Cracoviei, 9 Mart 1371 (mutat la Vilna, 17 Februar 1387).

Ștefan Rutheni (?), 1388 (?).

Ștefan Martini, 8 Iunie 1394—...

Ioan Sartorius, capelan regal, vicariu de Ierusalim și Iosafat, 1400, 1402.

Titlari :

Ștefan Zajaczek, 1430.

Nicolae Venatoris, din Ordinul Sf. Pavel Eremitul, 5 Mart 1413 (numit la Scardona, 1418).

Toma Erneborn, Dominican, 31 Iulie 1413—...

Ioan al II-lea, 29 Iulie 1434.

Urmare, de fapt, episcopia de Moldova.

VII. Episcopi de Moldova sau Baia Moldovei (catolici).

Ioan, Ungur, c. 1420.

Petru din Czipș (Czipser), 30 April 1438.

Nicolae, sufragant de Lemberg, 1447.

Ioan al II-lea Rosa, Predicator, c. 1452-5.

Ioan al III-lea Minulem, sufragan de Alba-Iulia, c. 8
Iulie 1457—c. 1476.

Ioan Simon (Dawidicz) (același?), pomenit la 11 Sep-
tembre 1461.

Titulari: Petru de Insula, Minorit, 29-31 Mart 1476.

Stă la Cetatea-Albă (—1484?).

? 1502.

Toma de Zagradino (?), 1497.

Mihail Marinowski, 1510.

VIII. (I ortodoxă) Mitropolia Ungrovlahiei.

(MITROPOLIȚII : EXARHI AI PLAIURILOR, ADECĂ MUNȚILOR ;
CF. NUMIREA DE MUNTENI.)

Iachint (Hyakinthos), episcop de Vicina, însărcinat cu Mitropolia munteană, cu «toată Ungrovlachia» «plaiurilor», ca *exarh*, delegat al Patriarhiei de Constantinopol, Maiu 1359—c. 1379.

Antim, fost Daniil Kritopulos, întâiu la Severin și în părțile oltene, cu titlul de «al unei părți din Ungrovlachia către Severin», al «unei jumătăți», Octombre 1370—1381.

Hariton, *protos*, întâiu-stariț la Atos, 1379-81.

Antim, ca singur Mitropolit al Ungrovlahiei ; schimnic, 1381-8...

Antim, întors în Scaun, 1389-...

Atanasie, Mitropolit al Severinului, 1389-401 ; rezidă în țară la 1394.

Macarie (?), 1442.

Iosif, prin 1460.

Macarie, pomenit la 23 Mart 1482-3.

Teodor, înainte de c. 1510.

Organizația Patriarhului mazil de Constantinopol, Nifon, 1500-1508.

Maxim (Maximian ; fost Gheorghe) Brancovici, Despot sârbesc, c. 1507-...

Macarie, tipograful, între 1508 și 1514—c. 1530.

Mitrofan, c. 1530 ; pomenit 1533.

Varlaam, supt Radu dela Afumați ; pomenit, 1538, c. 1541, 1544.

Simion,
Mihail,
Ieremia, } c. 1540.

Anania, pomenit 1545-7, 1556 ; † 3 Februar 1558 ; îngropat la mănăstirea Argeșului, ca rudă a lui Neagoe-Vodă.

Simion (cel de mai sus ?), 1558.

Eftrem, pomenit 1560.

Daniil, pomenit 1566.

Eftimie, pomenit 1568-9—74.

Serafim, apare 1576-8; † c. 1590.

Mihail I-iu (al lui Petru Cercel), 1586.

Nichifor, pomenit 1590.

Exarhul Nichifor Parhasios pentru amândouă țerile;

1592; se află în 1595.

Exarhul (?) Dionisie Rali, Mitropolit de Târnova; 1593-601.

Mihail al II-lea, d. 1590-3.

Eftimie, 1593—Maiu-Iunie 1595.

Mihail, a doua oară, Maiu-Iunie 1595—...

Eftimie, a doua oară, 159..—1605.

Luca, fost de Buzău, 1605—1629.

Grigorie, 1629—1637.

Teofil, fost de Râmnic, 1637-48.

Ștefan, 1648—c. Novembre 1653.

Ignatie Sârbul, 1653; retras 1655; pomenit și 1659.

Ștefan, a doua oară, 1659—† 25 April 1668.

Teodosie de Veștem, ales la 20 Maiu 1668, scos în
lui 1672.

Dionisie dela Atos, primăvara lui 1672, † 24

Varlaam de Glavacioc, ales 24 Decembre 1672—

† după Septembrie 1698.

Teodosie de Veștem, a doua oară, 26 April 1679, †

Antim Ivireanul, 28 Ianuar 1708 (metathesis p
Februar)—August 1716.

Mitrofan, fost de Nisa, August 1716—1720.

Daniil de Aninoasa, 1720—1732.

Ștefan, 1732—† 23 Septembrie 1738.

Neofit Cretanul, fost al Mirelor, 1738-54.

Filaret Michalitz, 1754—Iulie 1760.

Grigorie, fost al Mirelor, 28 Iulie 1760—† 18

Cozma, fost la Buzău, 9 Octombrie 1787—†

Filaret al II-lea, fost al Râmnicului și vi u (177
tembre 1792—Septembrie 1793 (dem

Dosofteiu Filitis din Ianina, fost de Buzău, 11

(15 Ianuar 1810, scos; 1812, retras); † 14

Gavriil, exarh al Sinodului rusesc, Iulie :

gnatie Grecul, numit 15 Ianuar, instalat 5 Maiu 1810—10 August 1812.

Iectarie, fost la Râmnic 1812—1-iu Maiu 1819 (retras; † 13 Septembrie 1825).

Ionisie Lupu, titular de Sivas, 1-iu Maiu 1819 (pribeag 1821; înlocuit Ianuar 23; † 7 Februar 1831).

Irigorie din Căldărușani, 10-1 Ianuar 1823—10 Februar 1829 (scos de Ruși); întors 22 August 1833—† 22 Iunie 1834.

Vicariu: **Neofit de Râmnic**, Februar 1829—22 August 1833; dela 22 Iunie 1834 la 1840.

Neofit, fost la Râmnic, 29 Iunie 1840—27 Iulie 1849 (demisionat).
Neofon, 14 Septembrie 1850—† 5 Maiu 1875.

Calinic Miclescu, fost Mitropolit al Moldovei, 31 Maiu 1875—† 1886.

Iosif Gheorghian, fost de Huși, 1886—29 Mart 1893 (retras); reales 5 Decembre 1896—† Ianuar 1909.

Chenadie Petrescu, 1896—20 Maiu 1896 (scos); restabilit 4 Decembre; retras 5 Decembre.

Atanasie Mironescu, ales la 5 Februar 1909.

**IX. (II) Episcopia Severinului și a Noului-Severin
sau a Râmnicului.**

**N.B. Episcopii vechi de Severin sânt de fapt Mitropoliți ai
Ungrovlahiei ca și ceilalți Mitropoliți.**

Ilarion, Ioasaf, Iosif I-ii, Prohor, Grigorie, Grigorie, Sava, Onufrie, Luca,	}	15.—1577.
---	---	-----------

Leontie, c. 1508.

Paisie, 1535.

Daniil, de Severin și Ardeal, 1577-8.

Eftimie dela Olteni, c. 1580.

Mihail, apoi Mitropolit, c. 1590.

Efrem, c. 1590—după 29 Decembre 1591.

Teofil I-ii, d. 20 Mart 1592—c. 1601.

Efrem, c. 1601—c. 1612.

Teofil al II-lea, apoi Mitropolit, c. 1619-37.

Ignatie Sârbul, apoi Mitropolit, 1637—c. Novembre 1653.

Dionisie de Cozia, c. Novembre 1653—Septembre 1658.

Ignatie Grecul, Septembre 1658—† Mart 1668.

Serafim, Mart 1668—c. 1671.

Varlaam, apoi Mitropolit, c. 1671—Decembre 1

Ștefan (schimnic: Sava) de Sadova, ales 15

Ilarion, 30 Iunie 1693—16 Mart 1705 (scos, ca eretic).
Antim Ivireanul, apoi Mitropolit, 16 Mart 1705—28 Ianuar 1708.
Damaschin, 28 Ianuar 1708—† 5 Decembre 1725.

Vicariu : eclesiarhul **Dionisie** (opt luni).

Ștefan de Govora, ales și întărit de Împărat ; 15 Octombrie 1726, nesfințit—† 20 August 1727.

Inochentie de Tismana, ales Septembrie 1727, întărit 14 Maiu 1728 ; † 1-iu Februar 1735.

Climent, («exarh Severinului și a toată Mehadia»), ales 28 Iunie 1735 ; instalat abia Maiu 1737 ; retras 8 Maiu 1749 (schivnic Cozma).

Grigorie Socoteanu, 8 Maiu 1749—21 Maiu 1
 Mitropolit).

Partenie, 21 Maiu 1764—c. 1770.

Chesarie, vicariu, 26 Decembre 1771 ; episcop, 26 Decembre 1773—
 † 9 Ianuar 1780.

Filaret, fost al Mirelor, apoi Mitropolit Mart
 1792.

Nectarie Moraitul, apoi Mitropolit, 8
 cembre 1812.

Galaction, 25 Ianuar 1813— retras în 1824.

Neofit, apoi Mitropolit, 1824—1840.

Calinic, 14 Septembrie 1850— † April 1868.

Atanasie Stoianescu, 1865 (canonic, dela 1873)— † 9

Iosif Bobulescu, 30 Novembre 1880—sfârșitul

Ghenadie Enăceanu, 10 Decembre 1886—† 14

Atanasie Mironescu, apoi Mitropolit Primat, 12
 bruar 1909.

**X. (III) Episcopia de Cetatea-Albă (t
rezidă în Moldova)**

Iosif, frate (?) cu Petru și Roman-Vodă, deci de pe la
Concurent : Meletie dela..., 138—.

Protopopul Petru, c. 1390; dichi, v
triarhal, 1395.

XI: (IV) Mitropoliți ai Moldovei.

- ia, numit de Patriarhia constantinopolitană pentru «Maurovlachia», c. 1392—1394 (trece la Târnova).
- f, «al Moldovlahiei», mutat dela Cetatea-Albă, 26 Iulie 1401—după 1407.
- rie, «al Moldovlahiei», 1415 (?)—c. 1429.
- ie, unit, numit de Papa, 1436.
- nian, ales la Constantinopol, 1437—1451.
- l,
uil,
ichie,
le, } de Suceava, sau poate și de Roman (v. Roman);
1429—c. 1451.
- , 1451—† 18 Novembre 1477.
- † e Nemțeanul, 1477—1510-1.
- c al II-lea (?), 1490-1—c. 1503.
- ctist al II-lea, sau al III-lea, 1510-1—† 15 Februar 1528
(mort ca schimnicul Teodor).
- , 1528—...
- lan, fost de Rădăuți, 152... sau 153...—1538-9.
- rie Roșca, 1541—1564.
- h 22 Septembre 1564-72.
- e, fost de Roman, 1572-8.
- a doua oară, 1578-81 (fugă în Polonia): 1582 (înainte de
11 Septembre)—c. Decembre 1587.
- ghie Movilă, fost de Rădăuți, pomenit la 20 Decembre
1587; fugar în Tirol și Veneția, August 1591; întors la
1595, după August.
- † fost de Roman, 1591 (pomenit întâiu la 25 Februar 1592).
, după Februar 1592—c. 1594.

Mitrofan, pomenit la 10 August 1594.

Mardarie, fost de Rădăuți, după Iunie 1595—August 1595.

Gheorghie Movilă, după August 1595; fuge în Polonia, Maiu-Iunie 1600; întors c. Septembrie 1600.

Dionisie Rall, fost de Târnova, numit Iunie 1600 (—Septembrie 1600).

Teodosie Barbovschi, fost de Rădăuți, pomenit începutul 1606—c. Iunie 1608.

Anastasia Crimca, fost la Roman, pomenit c. 15 Iunie 1608; în 1617.

Teofan, pomenit la 25 Mart 1617—c. 1619; 1622-3 petrece la Bistrița olteană.

Anastasia Crimca, a doua oară, c. 1619—c. 1629.

Atanasie, c. 1629—† 13 Iulie 1632.

Varlaam, hirotonisit 23 Septembrie 1632—c. April 1653; teoretic din urmă, 18 August 1657; † înainte de 16 April 1659.

Ghedeon, c. April 1653—c. 1659.

Sava, fost de Roman c. 1659—† 5 Ianuar 1664.

Ghedeon de Secul, 1664—c. 1670-1.

Dosofteiu, pomenit 1670-1; fuge în Polonia, Decembrie 1673—Ianuar 1674; închis 1676-7; fugă în Polonia 1686, toamna; episcop de Azov și Taganrog; † 1711.

Teodosie, 1674—c. 1676-7; † după 1697.

Sava de Putna, 1687—retras, 1700-1.

Misail, fost de Roman, 1700-1—1708.

Ghedeon de Agapia, 1708-23.

Gheorghie de Neamț, 1723-4—1730 (?).

Antonie, 1730 (?)—plecat cu Rușii 1739 (după Noiembrie); metropolit de Bialogrod și Oboian (1741); † 2 Ianuar 1748.

Nichifor Grecul (Peloponezianul), 1739 (după Noiembrie) 1740—Noiembrie 1750.

Iacov, fost la Rădăuți, 13 Noiembrie 1750—Februar 1760.

Gavriil Callimachi, fost de Salonic, 20 Februar 1760—† Februar 1786.

Leon Gheuca, fost de Roman, Februar 1786—† stărușitul lui 1787 sau începutul lui 1789.

Amvrosie de Ecaterinoslav, vicariu, 1788—Ianuar 1792.

Gavriil Bănulescu, fost la Acherman, Ianuar-April 1792 (apoi la Golia).

Iacov Stamati, c. 22 Iunie 1792—10-1 Mart 1803.

Veniamin Costachi, Mart 1803—Februar 1808 (retras).

Gavriil Bănulescu, ca exarh al Sinodului rusesc (și pentru Principatul muntean), instalat Maiu 1808 (numit Mart).

Veniamin Costachi, 1812—Ianuar 1842 (retras; † 18 Decembre 1846).

Meletie, fost la Roman, 1843—† 1848.

Sofronie Miclescu, fost la Huși, 1851—1860.

Calinic Miclescu, apoi Primat, 18 Maiu 1865—1875.

Iosif, fost de Argeș, 1875—1902.

Partenie, fost al Dunării-de-jos, 1902—Ianuar 1909 (retras).

Pimen, fost al Dunării-de-jos, ales 5 Februar 1909.

**XII. (V) Exarhi maramurăeni, rezidând la
din Peri, lângă Sighet.**

Pahomie, 1391.

Apoi egumeni :

Simion Sălăgeanul, 1458.

Ilarie, 1494.

Urmează episcopi de Vad.

În Muncaciu episcopi ruși și români:

Petronie, recunoscut de Mihai Viteazul, 1600.

Sârghie, fost egumen de Tismana, d. Iunie 1600, sfințit 1603—

Alți episcopi ruși :

Atanasie Krupeski, 1614.

Eftimie, 1618.

Petronie, a doua oară, 1623.

Ioan Grigorovici, 1627.

Vasile Tarasovici, sfințit de Mitro-
politul Moldovei Varlaam, 1633—
abdicare, 1642.

Dimitrie de Moiseiu, Român, or-
todox, 1635—c. 1640-50.

Petru Partenie Rotosinschi, unit (la
Ungvár), 1649, sfințit în Ardeal,
1651.

Porfirie Al , calv

Ioanichie Zar , ne

Iosif Voloșin

1670-5.

Mihail Serbin. c

Munc u,

Teofan vro

Ieronim Li

Metodie F

XIII. (VI) Episcopia Vadului («de Rhew»).

Ilarion, pomenit 1523.

Varlaam, 1527.

Anastasia, supt Petru Rareș (1529 și urm.).

Tarasie, 19 Iulie 1546—1550.

Gheorghie, 5 Ianuar 1550—...

Pierderea Ciceului de Domnii Moldo
lui Mihai Viteazul, suprimarea acestui

XIV. (VII) Noii episcopi de Vad și Maramurăș»), precum și pentru A

Eftimie, fost al Ardealului, 157...—c. 1579.

Spiridon, sfârșitul lui 1579, recunoscut 1585—c.

Ioan Cernea (*Chyernay*) (stă în Vad), p 1

Spiridon, a doua oară, c. 1601; întărit de

Teofil, de Ardeal, întărit și pentru ac 1
1615.

Eftimie, întărit de principe la 1-iu Iunie 1623.

Dosofteiu Moldoveanul, pomenit întâiu la 21 April

1624-5 și în Bălgrad.

Venedict, 4 Maiu 1631.

Șirul lor se încheie cu anexarea diecezei de către
Ghenadie Brad al Ardealului (după 1631; titlul de V
însă acesta și la 4 Decembre 1628).

Nerecunoscuți de Guvern :

Miron (de Vad) (?), August 1635—Iunie 1637.

Sava (de Bistra), 1651.

Simion Petrașcu («protopop» al Guvernului), numit 11
1652.

Dumitru (de Maramurăș). V. mai sus.

Savul (Șava) (episcop al părților de sus), numit 12

Mihail Molodeț (de Maramurăș), c. 1651-7.

Iosif de Camilli, titular de Sivas; unit, c. 1689—† 17

Vicariu român unit: **Isaia de Atos**, Ianuar 1694—†

» » **Gheorghe Ghenadie Bizanție**, 17

Iosif Stoica, Român, ortodox, c. 1690—1711.

Ștefan sau **Serafim de Petrova** (Petrovan, Petrovai), toamna anului 1711-d. 1715.

Dosofteiu Teodorovici, de Moiseiu (?), d. 1715—1728, 1733-4 (la Uglea).

Iosif Hodermarszky, 1707-15.

Gheorghe Ghenadie Bizanție, de Muncaciu, 1716—1733.

Vicariu pentru Români: Procopie Hodermarszky, dela 1723-9.

Simion Olszawski, 1729-33.

Vicariu: Ioan Kupcsenko, 1733-9.

Grigorie Bulko, 1740—† 22 Novembre 1742.

Ioan Blajovschi, 1743-4.

Blajovschi, 1738-42.

Andrei Bacinski, 1746-54.

Daniil Havrilovici, 1754-61.

Andrei Zsetkey, 1761-72.

Mihail Paraszovics, 1772-78.

Gheorghie Kőszeghy, 1778-806.

Vasilie Papp, 1806-8.

Mihail Tabacovici, 1808-13.

Ștefan Andrucovici, 1813-5.

Petru Anderco, 1815—† 2 Iunie 1869.

Urmează episcopia de GI

**XV. (VIII) Episcopia de Gherla (urmasă a
Maramurăș).**

Ioan Alexi, numit la 17 Mart 1854; r. 1855; +
vembre; sfințit la 28 Octombbre 1855; +
Vicariu pentru Maramurăș: Ioan Pavel,
ceputul lui 1879.

Ioan Vancea, numit la 4 Iulie 1865; rec
sfințit 3 Decembre; Mitropolit la 21 Oct.

Mihail Pavel, numit la 11 Septembbre 1872; r.
la 23 Decembre; sfințit la 26 Ianuar 1873;
trece la Orade.

Vicariu: Ioan Pop, 12 Decembre 1874—† 10

Ioan Szabó, numit la 18 Februar 1879.

Mihail Kőkényesdy, Pop, Decembre 1879—† iu S
Tit Budu, 15 Novembbre 1887.

**XVI. (IX) Episcopia — întâiu Mitropolie — de Roman sau
«episcopia-de-jos a târgului Romanului».**

Calist, pomenit la 30 Septembrie 1445.

Tarasie, supt Ștefan-cel-Mare, c. 1472.

Vasilie, pomenit la 16 Octombrie 1488 și la c. 14 Novembre 1499.

Teoctist, pomenit la 17 Novembre 1502.

Macarie I-iu, pomenit la 1513-4.

Dorofteiu, pomenit la începutul lui 1528—c. 1531.

Macarie al II-lea, 23 April 1531—Septembrie 1558.

Mitrofan, fost episcop (unde ?), 1550 (pus de Ilie Rares).

Anastasie, apoi Mitropolit, 1558-72.

Grigorie (?), 1572-4.

Gheorghie, † 1574.

Eftimie, 1574—...

Evstatie, 1577—c. 1584.

Agafton, c. 1584—1591.

Nicanor (și înainte de Ianuar 1586 «fost episcop»), 1591 (pomenit
întâiu 28 Februar 1592) — după 10 August 1594

Agafton, întors la Roman, pomenit la 13 August 1595—c. 6 Maiu
1605.

Anastasie Crimca, c. 6 Maiu 1605—Iunie 1608.

Mitrofan, 1608-13.

Pavel, 1613-6.

Anastasie, c. 1616—c. 1631.

Dionisie, fost de Rădăuți, c. 1631-3.

Mitrofan, fost de Huși, 1633—41-2.

Evloghie, c. 1642—c. 1648.

Anastasie, pomenit la 26 Mart 1651—c. 10 Maiu 1658.

Sava, fost la Rădăuți, c. 10 Maiu 1658—c. 16 Decembrie 1659.

Dosofteiu, c. 16 Decembrie 1659—c. 1671.

Teodosie, c. 1671—1674.

Ioan, fost de Huși, 1674—c. 1685.

Sava al II-lea, pomenit la 25 August 1685—după 4 Maiu 1686.

Misail, apoi Mitropolit, toamna 1686—c. 1700-1.

Lavrintie, fost de Rădăuți, c. 1702—1706.

Pahomie, 18 Decembre 1706, hirotonisit 18 Ianuar 1707 ;—Februar 1714 ; † Chiev, 1724.

Sava, 1714—c. 1718.

Gheorghie, c. 1718—1723-4.

Atanasie, 1723-4—c. 1733.

Daniil, 173...

Ghedeon, fost de Huși, 1734-43.

Teofil, fost de Huși, c. 1743—† 1-iu Septembrie 1747.

Ioanichie, 15 Septembrie 1747—inceputul 1769.

Leon Gheuca, 2 Februar 1769—Februar 1786.

Iacov Grecul, Februar 1786—† 25 Octombrie 1786.

Vacanța.

Antonie de Putna, 19 Iulie 1787—† Iunie 1796.

Veniamin Costachi, dela Huși, Iunie 1796—Mart 1803.

Gherasim Clipa, 20 Mart 1803—† primavara 1826.

Meletie (necanonic ; pus de Turci), 1821-2.

Meletie Brandaburul, fost la Huși, apoi Mitropolit, 1-iu Iunie 1826—1844¹.

Veniamin Roset, 2 Februar 1844—† 1851.

Vicariu : Iustin de Edesa, 1851-6.

Nectarie Hermeziu, de Sotiriupolis, 1856-64.

Atanasie Stoienescu, de Troia, 1864—11 Maiu 1865, vicariu, apoi episcop—6 Novembre 1868 (demisionat).

Isaia Vicol, de Dioclăa, vicariu, Novembre 1868—1873 ; apoi episcop—† 20 Iunie 1878.

Melchisedec Ștefănescu, dela Huși, 22 Februar 1879—† 16 1892.

Inochentie Moisiu, Decembre 1892—5 April 1894.

Ieronim Ionescu, 25 Februar 1895—† 7 Novembre 1896.

Ioanichie Floru, 1897—† 28 Iunie 1899

Gherasim Safirin, 17 Februar 1900.

---

¹ 1844, și pentru Meletie ca Mitropolit.

XVII. (X) Episcopi ortodocși rătăcitori prin Ardeal.

Ioan de Caffa, 1456.

**XVIII. (XI) Episcopi de Galați (în legătură cu vechiul
exarhat de Peri).**

Macarie, constatat la 1466 și 1469.

XIX. (XII) Episcopia de Rădăuți.

Ioanichie, pomenit întâiu la 25 April 1472—

Pahomie, pomenit la 18 Novembre 1504 și 11

Teofan, pomenit întâiu la începutul anului 15

Teodosie, pomenit la 2 Mart 1548.

Mitrofan, de la Roman, 5 Iunie 1551—... (IX)

Gheorghie, 155...—† 1558.

Eftimie, 1558—...

Dimitrie, supt Despot; fugar în Ardeal; †

Isaia, 1572—c. 1580-1.

Gheorghie Movilă, c. 1580-1; fuge în Polonia, 1581;

1582—c. Decembre 1587.

Ghedeon de Râșca, c. Decembre 1587-91.

Mardarie, 1591—c. Iunie 1595 (trece ca egumen la

unde și în 1602).

Amfilohie, c. Iunie 1595—după 25 Mart 1598.

Teodosie Barbovski, după 25 Mart 1598—fuge în I

Iunie 1600; întors...

Anastasia Crimca, pus Iunie 1600 (-Septembre); apoi..

Maiu 1605.

Ioan, fost de Huși, c. 6 Maiu 1605—c. 1609.

Efrem, c. 1609—c. 1615.

Atanasie, c. 1615.

Efrem al II-lea, c. 1617—c. 1623.

Evloghie, c. 1623—c. 1627.

Dionisie, apoi de Roman, c. 1627—c. 1631.

Anastasia, apoi de Roman, pomenit 13 Iunie 1630—

Ștefan (?), Iunie 1645.

Sava, apoi la Roman, c. 1631—58.

Teofan de Putna, fost la Huși, pomenit la 10 Maiu 1658—1667.

Serafim, fost de Huși, 1667—c. 1682; † după 1691.

Misail de Secu, apoi de Roman și Mitropolit, pomenit 4 Maiu 1686—toamna 1686.

Lavrintie, apoi la Roman, toamna 1686—1702.

Nicolae Vasilievici, pomenit la 8 Maiu 1694 (supt ocupația polonă; fotografie a unei pagini de ms. comunicată de pâr. D. Dan).

Ghedeon de Agapia, pomenit la 2 Decembre 1703—1708.

Calistru, 1708 — retragerea sa în Maiu 1728.

Antonie, apoi Mitropolit, 1728—c. 1730.

Misail, c. 1730—c. 1735.

Varlaam, fost la Huși, c. 1735—45.

Iacov Putneanul, apoi Mitropolit, 1745—13 Novembre 1750.

Dosofteiu, c. 13 Novembre 1750; episcop exempt al Bucovinei, 12 Decembre 1781; † 2 Februar 1789.

Urmează : episcopi exempti ai Bucovinei.

**XX. (XIII) Episcopi exempti ai Bucovinei, apoi ai
Bucovinei și Dalmației.**

Dosofteiu, 12 Decembre 1781—† 2 Februar 1789.

Daniil Vlahovici, April 1789—† 20 August 1822.

Isaia Băloșescu, 1823—† 1834.

Eugeniu Hacman, 8 Maiu 1835; sfințit 15 August; 23 iulie
1873 arhiepiscop și Mitropolit; † 12 April st. n. din ace

Teofil Bendela, 1873-5.

Teoctist Blajeviciu, 1875-82.

Silivestru Andreieviciu-Morariu, 12 Mart 1880—† 3 April 1895.

Arsenie Ciupercovici, 1895—1902.

Vladimir de Repta, dela 1902.

Episcopia de Rădăuți (titulară); dela Novembre 1898.

XXI. (XIV) Episcopii din Feleac, lângă Cluj.

Episcopul grec din părțile grecești, **Ma**
Daniil (Danciul, fiul preotului Vlad, care
Petru (fratele lui Daniil), 1538.

Pentru acești episcopi, v. *Sate și preoți din* 1

**XXII. (XV) Protopopi de Șeghești, ai Crișurilor
(cu drepturi episcopale).**

Dan, 1503.

Ioan, 1538.

Petru, 1554.

Mihail, 1608.

Calvinizanți :

Avram de Burdan, «episcop» al
horului, 1641.

Petru de Ciuciu (Csucsy), n
Decembre 1648.

**XXIII. (XVI) Protopopi de Inidoara și ai Hațegu
(cu drepturi episcopale).**

Petru de «Zoczath», 1506-26.

Moise Peștișel, 1582.

Nicolae, fiul lui Ioan, c. 1659.

XXIV. (XVII) Episcopia Buzăului.

- n, 1508.
- e, înainte de 1535.
- n pomenit la 1550.
- s (episcop al lui Radu Iliăș), 1553-70, poate c. 1587.
- n Cipru, apoi Mitropolit, 1587 (pomenit 1594)—1605.
- Tril, 1605—1620.
- Trufășel, 1620—1638.
- apoi Mitropolit, 1638—1649.
- n, apoi la Râmnic, 1649—Mart 1668.
- e, ales 4 April 1668—1691.
- i, fost de Huși, 10 Iunie 1691—1702.
- hin, apoi de Râmnic, 3 Octombrie 1702—Ianuar 1708.
- Argeș, 14 April 1708-1716.
- i, apoi Mitropolit, 1-iu Octombrie 1716-19.
- i, apoi Mitropolit, 14 Septembrie 1719¹-32 (+ 16 Iulie 1738).
- i, 8 Ianuar 1732-41.
- 2 Ianuar 1741—+ 23 Mart 1748.
- Mart 1748-53.
- , 1753-7.
- i Grecul, 12 April 1757—4 Septembrie 1763.
- 5 tembre 1763—9 Octombrie 1787.
- rtă Filitis, 11 Octombrie 1787—11 Octombrie 1793.
- andie Filitis, 29 Octombrie 1793—28 Iulie 1819.
- Rătescu, 28 Iulie 1819—1824 (+ 1844).

---

¹ A se îndrepta astfel și la Mitropolii mușteni.

Chesarie, April 1826—30 Novembre 1846.

Filoteiu, 4 Septembrie 1850—† 16 August 1860.

Dionisie Romanò, vicariu, 1861-5; Maiu 1865-73.

Ghenadie, apoi de Argeș, 1864.

Inochentie, 1873-93.

Dionisie Climescu, 1894.

XXV. (XVIII) Episcopii din (

Cristofor, recunoscut de

Sava, scos înainte de 10 /

Gheorghe de Ocna, :   la 10 /   1562.

_____

**XXVI. (XIX) Episcopia calvinizantă pentru
tot Ardealul.**

**Gheorghe de Sângiorz, adus dela Vad, «
dent al bisericilor românești», constatat**

Pavel din Turdaș, «episcop românesc», 1500—c. 7, 1002

**XXVII. (XX) Episcopi de Ardeal sfințiți la Ipec
și în Principate; ortodocși.**

mie de Neamț, 5 Octombrie 1571 întărit de principe; confirmat după sfințire la 3 August 1572. Trece 'n Moldova în Mart 1574. Întors, păstorește la Vad.

stofor, numit 6 Iunie 1574.

adie, «arhiepiscop», «Mitropolit al Ardealului» și ținuturilor supuse principelui, sfințit c. sfârșitul lui 1578—158...

Prislop, numit la 20 Mart 1585, hirotonisit în țară; Mitropolit în Bălgrad din 1599; izgonit 1601; † restabilit de Basta; † ...

tist, pomenit la 13 Mart 1606—.

istin, ...

de Prislop, 1614; confirmat și în Nord la 21 Februar 1615.

—...

ie de Vad (?), ...

u de Vad, pomenit în Bălgrad la 1-iu Ianuar 1625—...

ghie, **Ghenadie Brad**, 4 Decembrie 1628—începutul lui Septembrie 1640.

sau Iorest, Septembrie 1640; sfințit Octombrie—1643 (Iunie 1645 în Moldova).

on, **Simion Ștefan**, 10 Octombrie 1643; reconfirmat la 7 Iulie 1651; —c. 1652.

il, apoi numai de Făgăraș, numit 1652—1656; la Olt, c. 1656; scos la 1659; 20 April 1662—c. 1680 (când fugar la București).

a Brancovici, numit la 28 Decembrie 1656; întărit la 23 April 1662; reîntărit 24 Octombrie 1679 (?); scos la 2 Iulie 1680; † 1683 (înainte de Septembrie).

Ghenadie, Iulie 1659.

Iosif Buday de Piskints, ales 2 Iulie 1680—1681-2.

Ioasaf, hirotonisit 1 (11) April 1682, retras la 14 Iulie 1682.

Ioan din Vinț, vicariu, Iulie 1682—Decembre 1685.

Varlaam, numit Decembre 1685; întărit în București,

1686; confirmat de principe la 19 April 1686; † 1

Teofil (Toma Szerémi), numit Decembre 1692; † 1697.

Atanasie Anghel, sfințit la București, 22 Ianuar 1698.

Unirea cu Biserica Romei, 7-24 Octombrie 1698; (

la 5-14 Septembrie 1700.

V. Biserica unită a Românilor din Ardeal și Ungaria.

XXVIII. (XXI) Episcopia de Inău (Ienopole).

Episcop român : Teodor, 1595 și urm.

Sava, 1608 și urm.

Asupra bătrânețelor lui, v., după Iovan Radonici,
pe Februar 1909.

Mateiu-Moise, 16...

Longhin Corenici-Brancovici, «arhie
mânească la August 1643 (la r ni (

va (Brancovici; altul decât Mit , c

XXIX. (XXII) Episcopia Huşilor.

Ioan, înainte de 1600; probabil 1597-9; fugе in
Iunie 1600; intors, Septembrie 1600—1605.
Filoteiu, pus Iunie 1600 (— Septembrie).
Filoteiu, a doua oară, c. 6 Maiu 1605—c. 1617.
Iosif, 1617.
Mitrofan, c. 1617—c. 1622.
Pavel, c. 1622—c. 1627.
Mitrofan al II-lea, c. 1627—c. 1633.
Ghedeon, c. 1633—c. 1656.
Sava, 1656.
Iorest, poate fost de Ardeal, 1656-7.
Teofan, 1657—c. Maiu 1658.
Dosofteiu, pomenit la 10 Maiu 1658...
Serafim, apoi la Rădăuţi, 1667.
Ioan de Secul, 1667-74.
Calistru, 1674-83.
Mitrofan, apoi de Buzău, 1683—1691.
Varlaam, 1691—Ianuar 1709.
Sava, 19 Ianuar 1709—1713-4.
Iorest, 1713-4—1727-8.
Ghedeon, 1727-8—1734.
Varlaam, c. 1735.
Teofil, c. 1735—c. 1743.
Ieroteiu de Putna, c. 1744—Maiu 1752.
Inochentie de Putna, Maiu 1752-30 Octombrie 1782.

Vicariu: **Leon Gheuca**, episcop de Roman,
1769—1770.

Iacov Stamati de Neamț, apoi Mitropolit, Octombrie 1782—c. Iunie 1792.

Veniamin Costachi, 26 Iunie 1792—Iunie 1796.

Gherasim, apoi la Roman, 2 Iunie 1796—Mart 1803.

Meletie Brandaburul, apoi la Roman, 27 Mart 1803—1826.

Sofronie Miclescu, apoi Mitropolit, 1-iu Iunie 1826—1851.

Meletie Istrati, 31 Mart 1851—† 31 Iulie 1857.

Vicari: Ghenadie Șendrea, de Tripoli, 1857—8 Novembre 1858.

Calinic de Chariupolis, 8 Novembre 1858—sfârșitul lui 1860.

Melchisedec Ștefănescu, 1860-64.

Dionisie de Traianupolis, Maiu 1865.

Iosif Gheorghian, apoi la Dunărea-de-jos,

Calinic Dima, 1879-84.

Silivestru Bălănescu, 1884—1902.

Conon Arămescu-Donici, 8 Februar 1902.

**XXX. (XXIII) Episcopi ai Proilavului (ai Brăilei, Râmnic,
Ismailului, Chillei,
Cetății-Albe, Benderului, apoi și Hotinului).**

Meletie Sirigul, 1644.

Ioanichie, 1716.

**Calinic, apoi Patriarh de Constantinopol, 24 Septembrie 1^a
Ianuar 1757.**

Daniil, 1765—† 1771.

Ioachim, 1777.

Chiril, 1788.

Calinic, 1814.

Antim, («exarh a tot ținutul Dunării»), 1821-2 (poate :

De Hotin : Neofit, episcop numit, 1765.

Amfilohie (apoi egumen de Zagavia), 1795.

*Urmează episcop al Achermanului și Benderului, Mitropolia
Basarabiei și episcopia Ismailului.*

**XXXI. (XXIV) Biserica unită a Românilor din
Ardeal și Ungaria.**

Atanasie Anghel, instalat ca episcop unit la 25 Iunie 1701—†
19 August 1743.

Ioan Țircă, sfințit la 1706-7 (fuge în Moldova).

Vicari: Iosif Bardia și Régay.

Wenceslas Frantz, ales 9 Septembrie 1743; neaprobat.

Ioan Giurgiu Patachi, numit 23 Decembrie 1715; aprobat de Papa
la 18 Maiu 1721 ca «episcop al Făgărașului»; instalat în
August 1723; † 29 Octombrie 1727.

Vicariu: Adam Fitter, 1727-8.

Ioan Inochentie Klein, ales 4 Iunie 1728; întărit de Împărat la
25 Februar 1729; sfințit la 25 Octombrie 1730; fuge la
Roma, Decembrie 1744; abdică 7 Maiu 1751; † 23 Sep-
tembre 1768.

Vicari: Petru Aaron și Nicolae din Balomir.

Petru Pavel Aaron, numit 28 Februar 1752; sfințit 1-iu Sep-
tembre 1752; † 9 Mart 1764.

Atanasie Rednic, ales 30 Iunie 1764; întărit de Papa, 15 Maiu;
† 2 Maiu 1772.

Grigorie Maior, ales 15 August 1772; numit 27 Octombrie; re-
tras 12 August 1782; † Februar 1785.

Ioan Bob, numit 21 Octombrie 1782; confirmat 15 Decembrie 1783;
sfințit 6 Iunie 1784; † 7 Octombrie 1830.

Ioan Lemeni, numit 23 August 1832; întărit de Papa, 16 April
1833; sfințit 6 Iunie; retras, Mart 1850; † 29 Mart 1861.

Alexandru Sterca-Suluțiu, numit 18 Novembre 1850; confirmat
de Papa, 17 Februar 1851; sfințit 22 Iulie; † 7 Septembrie
1867.

Ioan Vancea de Buteasa, numit 21 Octombrie 1868; întărit de
Papă, 21 Decembrie; † 31 Iulie 1892.

Victor Mihályi de Apsa, numit 9 Novembre 1894; întărit 18 Mart
1895.

XXXII. (XXV) Episcopia de Oradea-Mare.

Meletie Covaci, titular de Teghea, numit 12 Iulie 1748; † 1770.
Moise Dragoși, numit sufragane la 5 Novembre 1775, episcop 26 Iulie 1776; recunoscut de Papă la 16 Iunie 1777; sfințit la 9 Novembre; † 16 April 1787.

M. Savnițchi, neprimat de dieceză, 1787.

Ignatie Darabant, numit la 8 April 1788; confirmat de Papă la 3 Februar 1790; sfințit la Mart; † 31 Octombrie 1805.

Samuil Vulcan, numit la 25 Octombrie 1806; † 25 Decembrie 1839.

Vasilie Erdélyi, numit la 2 August 1842, recunoscut de Papă la 30 Ianuar 1843; sfințit la 11 Iunie; † 27 Mart 1862.

Iosif Papp-Szilágyi, numit la 1-iu Novembre 1862; sfințit la 3 Maiu 1863; † 5 August 1873.

Ioan Oltean, numit 1873; † 29 Novembre 1877.

Mihail Pavel, numit la 29 Ianuar 1879; † 1-iu Iunie 1902.

Dimitrie Radu, numit la 1902.

**XXXIII. (XXVI) Episcopi de Buda, Câmpii Măhaciului
și în Ardeal.**

Monisie Novacovici, instalat la Brașov, 11 Iunie 1761 ; † 8 Decembrie 1767.

Vicariu : Ioan Gheorghievici, 1768.

ronie Chirilovici (rezidă în Sibiiu), 1-iu Decembre 1770-1783.

deon Nichitici, 6 Novembre 1783 ; instalat 1-iu Iunie 1784 ;
† 6 Decembre 1788.

sim Adamovici, 1789 — † 13 April 1796.

Vicari : Ioan Popovici de Hondol (1796-805) ; Nicolae Huțovici,
1805 ; Aron Budai—1810.

Urmează episcopi români ortodocși de Ardeal.

**XXXIV. (XXVII) Episcopi, apoi Mitropoliți, români
ortodocși de Ardeal.**

Vasilie Moga, întâiu episcop român, fără legătură cu eparhia Budei, Septembrie 1810; sfințit 21 April 1811 — † 11 Octombrie 1845.

Andrei Șaguna, administrator din 13 Iulie 1846; ales 2 Decembrie 1827; sfințit în Dumineca Tomei; 12 Decembrie 1850 Mitropolit; † 16 Iunie 1873.

Procopie Ivacicovici, 1873-4 (patriarh sârbesc de Carlovăț; † 1881).

Miron Romanul, 21 Novembre 1874 — † 13 Octombrie 1898.

Ioan Mețianu, dela 19 Decembrie 1898.

XV. (XXVIII) Episcop al Benderului și Achermanului.

il Bănulescu, 1791.

XXXVIII. (XXXI) Episcopia de Arad
(faza românească).

Nistor Ioanovici, 1829—† 1830.

Gherasim Raț, 1830—† 1850.

Procopie Ivacicovici, apoi Mitropolit, 1853-73.

Miron Romanul, 1873-4.

Ioan Mețianu, 1875—1898

XXXIX. (XXXII) Episcopia Lugojului.

17 Mart 1854 ; sfințit la 28 Octombrie
† 1860.

la Iulie 1870 ; recunoscut de Papa la 5
iulie 1873 trecut la Oradea.
iulie 1874 ; recunoscut de Papa,
Oradea ; sfințit 14 Februar 1875 ; Mitropolit, Novembre

numit la 22 Novembre 1896 ; recunoscut de Papa
la 9 Maiu 1897 ; trece la Oradea-Mare

XXXVI. (XXIX) Episcopii Argeşului.

Iosif de Sivas, 13 Decembrie 1793¹—† 27 Octombrie 1820.

Ilarion, 20 Novembre 1820-23.

Grigorie Rătescu, 1823-8.

Ilarion, a doua oară, 1828—† 7-8 Ianuar 1845.

Vicariu: Samuil de Sinai, 1845-50.

Climent de Găiseni, 14 Septembrie 1850-62.

Vicariu: Neofit Scriban, titular de Edesa, 1862-5.

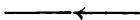
Ghenadie, 1865-8.

Neofit Scriban, 1868-73.

Iosif Naniescu, 1873-5.

Ghenadie Petrescu, 1875-93.

Gherasim Timuş, ales 1893.

---

¹ Cf. şi *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, II, p. 377 şi nota 5.

XXXVII. (XXX) Mitropolia Basarabiei.

(Urmare a Hotinului: «Mitropolit al Chișinăului și Hotinului».)

riil Bănulescu, fost de Acherman și Gotia și exarh în Principate, 1812—† 30 Mart 1821.

Vicariul său: Dimitrie sau Daniil Sulima, de «Acherman și Bender».

Episcopii următori de Chișinău și Acherman sânt Ruși.

XL. (XXXIII) Episcopia de Caransebeș.

Vicariu : Ignatie Vuia, 1865.

Ioan Popazu, 6 Iulie 1865—† 5 Februar 1889.

Nicolae Popea, 1889—1908.

XLI. (XXXIV) Episcopia Ismailului (Dunării-de-jos).

(urmare a Proilavului ; creată 17 Novembre 1864.)

S   apoi la Roman 11 Maiu 1865—27 Fe-
b

Mitropolit Primat, fost la Huși, 27 Februar
36.

a   Idovei, 10 Decembre 1886—1902.
190   -5 Februar 1909.

Adaus la Mitropolia Ungrovlahiei.

Anania se întâlnește și după 1558 (comunicație a d-lui N. Dobrescu); aceasta schimbă deci și data venirii ca arhipăstor a urmașului său.

Grigorie de Râmnic, pus la 26 Iulie 1770 (—c. Octombrie 1771, în Oltenia) († 28 Decembre 1777).

E R A T A.

Vol. I, p. 29, r. 13 de sus, cetește Iachint, pentru Ioachim.

P. 229, r. 14 de jos: 21 Februar, pentru 1-iu Februar.

P. 296, r. 1 de sus: Atanasie, în loc de Anastasie.

P. 305, nota 5. Articolul lui Pargoire e în anul 1909 din «Échos d'Orient».

Vol. II, p. 85, r. 2 și 6-7 de sus: episcopul de Roman e în cazul întâi Ghedeon, în al doilea Ioanichie.

P. 266, r. 17 de jos: 1860, pentru 1862.

P. 237, r. 2-9 de sus: Dimitrie Radu, pentru Ioan Radu.

E R A T A

LA LISTA EPISCOPILOR ȘI MITROPOLIȚILOR.

Episcopia de Severin, cetește : (Transalpina) ; r. 1 de jos : (altul ?).

Episcopia Argeșului. Richer pentru Richter. ?, 1505 pentru : Andrei,
1505.

P. 330, la Varlaam —26 April 1679.

» 331, la Dionisie Lupu : înlocuit Ianuar 1823.

TABLA NUMELOR

REDACTATĂ DE

d. D. MUNTEANU-RÂMNIC.

A.

A: Teodor (negustor din II, 216. Ab (Ioan, predicator), II, 3. A n de Putna, 105. ș, II, 259- ilo - Zoboros- lui Petru Mo- 141. de Dăsofteiu Mi- ldovei, 301. Petru Movilă, i Domnului, 17 II, 1 5. 1763 1774, II, 1 1784, II, 155. Klein, din 1786, lui K , din 1801 de sera» din 17 II 2, 218. A ci, 1802, II, 1807, II, 229. biu, 1821, II,	Acațiu, principe al Ardealului. V. Barcsai (Acațiu). Achirie, protopopul din Ini- doara, 172. Acolutia din 1736 a lui Da- ponte, II, 111. Adamovici (episcop), II, 210. «Adevărata mîngiere», 1761, II, 139. Adrianopol (Mitropolia din), 212, 413. «Adunare de multe învățături», din 1747, II, 169. «Adunare de rugăciuni», de Șt. Bosie, 1751, II, 161. «Adunare de dogme», 1816, II, 238. «Adunarea cuvintelor celor pentru ascultare», Neamț, 1817, II, 166 n. 4. «Adunarea dogmelor», 1819, II, 231. «Adunarea cuvintelor», de Pai- sie Veliciovski, II, 231. «Adunarea de rugăciuni», de Nicolae popa din Câmpeni, II, 214 n. 5. Agafon, episcop de Roman, 187, 235, 240 n. 3, 423.

- Agafton Rusul (intemeietorul schitului Vorona ; paisian), II, 187.
- Agattoz, Mitropolitul Moldovei (?), 201 și n. 1.
- Agallianos (Teodor, teolog), 415.
- Agapia (mănăstire), 201-2, 238; II, 81, 186-7, 279, 317. Egumeni. V. Antonie.
- «Agapit și Dorofteiu», (de Petru Movilă), 293-4.
- «Aghiazmatariu» de Veniamin Costachi, II 240.
- Aiud (ca centru calvin), 272; II, 19.
- Alani (Români), 19.
- Alaric, 9.
- Alba-Iulia (Mitropolia din), V. Balgrad și la episcopi și Mitropoliți, după listă.
- Alba-Iulia (școala calvină din), 302.
- «Alcătuire inaurită» (trad. de Toma Cara Logofătul), 1771; II, 170.
- Aldobrandini (legat papal), 190.
- «Alegere de rugăciuni din Psaltire» (de Iosif al Argeșului), II, 219.
- Alexăndrel (fiul lui Roman al II-lea), 71-2, 83.
- Alexandria (Patriarhia de), II, 61, 286. V. Atanasie, Lucaris (Chiril).
- «Alexandria» din 1796, II, 193.
- Alexandru Dascălul (polon, din Brașov), II, 153 și n. 2.
- Alexandru Teodorovici (Teodori; preot), II, 291.
- Alexandru, Țar bulgăresc, 20, 32.
- Alexandru (fiul lui Ștefan-cel-Mare), 96.
- Alexandru-Vodă, Aldea, 82.
- Alexandru-Vodă al lui Basarab, 20-3, 29, 36, 49.
- Alexandru - cel - Bun, 48, 52, 60-3, 65-6, 68-72, 74-5, 89-91, 95, 97, 108; II, 83. V. și Ana (Dăamna).
- Alexandru-Vodă Coconul, fiul lui Radu Mihnea, 226 și n. 1, 247, 249, 253, 263, 271, 279.
- Alexandru - Vodă Ghica, II, 154-5, 252, 268, 283, 289.
- Alexandru-Vodă Iliș, 31 n. 2, 251-2, 260, 265, 275, 279, 281, 305 6
- Alexandru-Vodă Ipsilanti, II, 65, 151, 188, 190, 193.
- Alexandru -Vodă Lăpușneanu, 90, 93, 105, 107-9, 118, 157-8, 160-2, 167-8 n. 1, 169, 179, 187, 189, 198, 201, 255, 261; II, 75.
- Alexandru-Vodă Mircea, 138, 140-1, 143, 146-7, 180.
- Alexandru-Vodă Movilă, 231, 243.
- Alexandru-Vodă Moruzi, II, 146, 187, 192.
- Alexandru-Vodă Mavrocordat, II, 193, 195.
- Alexandru-Vodă Suțu, II, 234.
- Alexie Comnenul (Împărat), II, 6.
- Alexie Țarul, 315, 356-8; II, 40.
- Alexi Ion (scriitor), II, 297.

«*Vița*» din 1783 (tipărită), 206.

«*Vița sufletească*» (de *Dirie de Rostov*; traducere *Mihail Strilbițchi*, 1781); 191.

«*Vița sufletească*» (1803), 218.

«*As Leon*» (teolog), 296.

«*Iulius*» (Catechismul lui),

«*A*» (Mitropolia de), 49; 104.

«*osie*» (arhieru rus din *terinoslav*, vicariu de *Mitropolit al Moldovei*), II, 194.

«*hie*», episcop de *Hotin*, *itor*, II, 175, 196.

«*hie*», episcop de *Rădăuți*, și n. 4, 423.

«*Doamna lui Alexandru-Bun*», 61-2, 67-8, 97.

«*a*», egumen de *Bistrița* 251.

«*a*», Mitropolit muntean, și n. 8.

«*isia*», fiica lui *Lațcu-Vodă*, 90.

«*isia*», Doamna, mama lui *andru-cel-Bun*, 89-90.

«*sia*», Doamna, mama lui *andru Lăpușneanu*, 157.

«*sia*», Doamna lui *Gheorghe a-Vodă*, II, 74, 80, 177,

«*sie*» *Crimca*, Mitropolitul *lovei*, 217, 238-9 n. 4 1 n. 2, 242-4, 247, 250, 264-6, 304

«*sie*» (Mitropolitul Moldo-

«*vei*», supt *Ioan-Vodă cel Cumplit*, 187, 189-90.

«*Anastasia*», egumen de *Galata*, 238.

«*Anastasia*», egumen de *Moldovița*, 84.

«*Anastasia*», episcop de *Rădăuți*, 238 9.

«*Anastasia*», episcop de *Roman* și *Mitropolit*, 158.

«*Anastasia II*», episcop de *Roman*, 316, 356, 388.

«*Anastasia*», episcop de *Vad*, 110.

«*Anastasia Sinaitul*», traducere de *Samuil Klein*, II, 213.

«*Anastasimatariu*» de *Macarie*, dascălul de *cintări*, II, 235.

«*Anastasimatariul*» lui *Anton Pan*, II, 271.

«*Anchial*» (oraș), 149.

«*Andrei*» *Wasilo* din *Cracovia*, (episcop catolic de *Siretiu*), 34, 113.

«*Andrei*» din *Creta* (*Viața* lui), II, 92.

«*Andreian*» (*Seminariul*), II, 302.

«*Andrian*», călugăr de la *Rădăuți*, II, 88.

«*Andriana*» (soția lui *Șerban Cantacuzino Vornicul*), II, 64.

«*Andriano*» de la *Argyrokastro* (mănăstire), 389.

«*Andronie*», egumenul de *Verbila*, 139.

«*Anghelina*», fata lui *Neagoe-Vodă*, 130.

«*Aninoasa*» (mănăstire), 141.

«*Aninoasa*» (sat; danie), 132.

«*Antifoanele*» lui *Nichifor Xantopulo* (1816), II, 231.

«*Antifoanele*», 1817, II, 238.

- «Antihristul» din 1703 (traducere de preotul Radu dela Treisfetitele), II, 168.
- Antim, patriarh de Ierusalim, II, 239 n. 4.
- Antim (Mitropolit, fost Daniil Critopolos), 30, 35, 38-9 și n. 5, 57.
- Antim Ivireanul, Mitropolit, II, 4 n. 1, 5, 6, 8, 11, 15, 47-8, 50-1 n. 2, 52-6, 65, 88, 101, 103, 109, 111, 114-5.
- Antim (mănăstirea, în București), II, 109, 250.
- Antim (episcopul de Dristra), II, 227.
- Antim, arhimandrit grec, 295.
- Antim, arhimandrit de Sinai, II, 61.
- Antim Crețul, egumen de Bisericieni, II, 92.
- Antim, egumen de Humor, II, 176.
- Antioh-Vodă Cantemir, II, 7, 76, 78, 80, 87, 89, 93.
- Antiohia (Patriarhia de), II, 61.
- «Antirisis», de Gherontie și Grigore (Paisieni), II, 238.
- «Antirisis», de Nectarie Patriarhul (1682), 411.
- «Antologhiul» din 1628, 297.
- «Antologhion» slavon, de Melhisedec de Câmpulung, 300.
- «Antologhion», de Petru Movilă, 293.
- «Antologhiul» din 1697, II, 5.
- «Antologhiul» din 1705, II, 101.
- «Antologhion» din 1726, II, 115.
- «Antologhiul» din 1737 și cel din 1745, II, 111, 114.
- «Antologhiul» din 1752 și cel din 1766, II, 151.
- «Antologhion» din 1756, II, 160.
- «Antologhion» din 1777, II, 154.
- «Antologhiul» din 1785, II, 191.
- «Antologhiul» din 1800, II, 219-20.
- «Antologhiul» din 1834, II, 240.
- «Antologhiul» de Macarie dascălul de cîntări, II, 235 n. 5.
- Antonie, patriarh de Ohrida, 150.
- Antonie, Mitropolit al Moldovei, II, 83-4, 94-6, 115, 163.
- Antonie Becich, episcop catolic de Nicopole, II, 56.
- Antonie Stefani, episcop de Nicopole, 411.
- Antonie, egumen de Agapia, II, 89.
- Antonie, egumen de Humor, II, 178.
- Antonie, egumen de Moldovița, 337.
- Antonie, egumen de Putna, II, 163, 176, 194.
- Antonie, egumen de Râșca, II, 186.
- Antonie, egumen de Sucevița, II, 178.
- Antonie, Vlădică grec supradat Radu Mihnea, 254.
- Antonie-Vodă din Popești, 285, 376; II, 48, 60.
- Antonie-Vodă Ruset, 392; II, 73, 80.
- Apafy (Mihail, principele: I-lea și al II-lea), 347 și n. 1, 354, 361-3, 365-9, 381, 384-5, 417; II, 20.

«Apantisma», de Mitropolitul Veniamin, II, 240.
 «Apocalipsul» (1816), II, 230.
 «Apologia contra celor fără de Dumnezeu», trad. de Gherontie, II, 201.
 «Apologhia» lui Dimitrie de Rostov, trad. de Veniamin Costachi, II, 223.
 «Apologhia» lui Dimitrie de Rostov, tipărită de Nectarie al Ungrovlahiei, II, 234.
 «Apologhia» (1816), II, 231.
 Apor (comite), II, 29.
 Apostol slavon, 1547, I, 140.
 Apostolul lui Coresi (1563), I, 173.
 Apostolul din 1610 (al Mitropolitului Anastasie), 241.
 Apostol (ms. 1682), II, 92.
 Apostolul din 1683, 402, 405.
 Apostol slavon din 1704, II, 9, 108.
 Apostolul din 1731, II, 113.
 Apostolul de Buzău, 1743, II, 110 n. 5, 114.
 Apostolul din 1747, II, 114 n. 3.
 Apostolul din 1756, II, 160.
 Apostolul din 1764 și cele din 1774, 1784; II, 153.
 Apostolul din 1767, II, 139.
 Apostolul din 1791 (Strilbițchi), II, 192.
 Apostolul din 1794, II, 230 n. 2.
 Apostolul din 1804, II, 196.
 Apostolul din 1851, I, 250.
 Apostolachi (schitul), II, 62.
 Arad (episcopia și seminariul), II, 128-9, 258, 299-301, 303-4 n. 1.

«Arătarea Credinței Ortodoxe», 1715, II, 47.
 Arbure (biserica din), 104.
 Arbure (Luca, Hatmanul), 104.
 Arcadie Ciupercovici, Mitropolit, II, 305.
 Argeș (episcopatul de), 20, 22, 26, 28-9, 31, 33, 273-4 n. 2; II, 200, 261.
 Argeș, (episcopia latină de), 58, 100.
 Argeș (mănăstire), 129-32, 282-3, 376; II, 63 n. 2, 65, 68, 130, 136, 200, 252.
 Arghira, soția lui Radu Mihnea, 247.
 Arhanghelul (schit), II, 61.
 «Arhieraticon», din 1777, II, 139.
 Arhimandritul (biserica în București), II, 59.
 Aritmetici din 1782 și 1795, II, 206.
 Armeniu (protopopie în Ardeal), 383; II, 17.
 Arnota (mănăstire), 288, 376-7; II, 64, 104-5, 250.
 Aron-Vodă, Domnul Moldovei, 183, 199, 201 și n. 4, 202 și n. 1, 203, 237, 264, 317; II, 89.
 Aron-Vodă (mănăstire), 264.
 Arpașul (în Făgăraș; mănăstire), II, 130.
 Arsengo (Ieronim, episcop catolic), 191, 195, 206.
 Arsenie, (duhovnicul Episcopului sârb de Arad), II, 128-9.
 Artimon, egumen de Solca, II, 178.

- Arva (Ținut vecin cu Maramurășul), 51, 223.
- Asachi (Gh.), II, 233, 256, 259.
- Atanasie, patriarh de Alexandria, II, 169.
- Atanasie Patelaros, Patriarhul Constantinopolului, 296, 314-5 și n. 1, 316.
- Atanasie (patriarh de Antiohia), II, 10, 11, 57.
- Atanasie Risëa, patriarh de Ohrida, 148.
- Atanasie Anghel, Mitropolitul Unirii, 222 n. 1; II, 3, 12, 16 și n. 4, 17, 19, 24-6, 28, 32-4, 36-7, 46, 125.
- Atanasie, Mitropolit muntean, 276 n. 2.
- Atanasie, Mitropolit de Iconiu, 359.
- Atanasie, episcop, sol în Ardeal, 144.
- Atanasie, episcop de Buzău, 145, 151.
- Atanasie Krupski, episcop în Maramurăș, 225 6.
- Atanasie Mironescu, episcop de Râmnic și Primat al României, II, 241, 268.
- Atanasie, episcop de Roman și Mitropolit, 244, 266, 304.
- Atanasie episcop de Roman, (1724), II, 185.
- Atanasie, episcop de Roman și Râmnic (1873), II, 272-3.
- Atanasie, episcop de Severin, 39.
- Atanasie, episcop de Sivas (1860), II, 309 n. 2.
- Atanasie, episcop de Silistra, II, 6 10.
- Atanasie, episcop Troados (uce-nicul Mitropolitului Veniamin), II, 247.
- Atanasie, egumen de Bistrița, 239.
- Atanasie, egumen de Dragomirna, II, 90.
- Atanasie Grecul, egumen de Hangu, II, 90.
- Atanasie de Paros, II, 201, 230.
- Atanasie Rednic (Vlădică unit), 139-40; II, 202-3.
- Atanasievici (Constantin, preot-tipograf, II, 151.
- Atanasievici (Ieremia tipograful), II, 113.
- Athyra, 65.
- Atos, 38; 40-1, 87, 115, 117-9, 125, 127, 259, 296; II, 6, 183.
- Augustin (Sf., de Hippona), 391.
- Augustin (episcop calvin al Românilor ardeleni), 229.
- Augustini: Toma de Nympți, episcop latin în Moldova, 17.
- Aurelie (preotul, ajutorul episcopului Ioan de Maramurăș), 234.
- Autocefalia Bisericii Române, II, 314.
- Auxentie, episcopul Durostoului, 8.
- Auxentie Mitropolitul Sofiei (1682), 413; II, 5, 10, 12.
- Averchie de Berrhoea, 290.
- Avignon, 20, 63.
- Avram, episcop în Bihor, 330.
- Avram (protopop), II, 24.

Avramie, episcop de Stagai,
259.
Avrig (protopopie), II, 20.

Axiopolis, 5 n. 1.
Azov (cetate), II, 49.
Azov (episcopie), 397.

B.

Babele (schit), 114, 286.
Băbeni (schit), II, 61.
Babin (mănăstire), II, 177 n. 9
Bacaiu (protopopia de), II, 20.
Bacău (biserica lui Alexandru,
fiul lui Ștefan-cel-Mare), 96.
Bacău (biserica catolică), 167,
191, 207, 407.
Bacov (Ioan, sculptor rus), 399.
Bădăuți (biserica lângă Ră-
dăuți), 95.
Badea Clucerul (ctitor), 142.
Bădești (moșie a bisericii din
Câmpulung), 31 n. 2.
Baia, 61-2, 64, 66-7, 71, 74,
95, 100, 108. (Biserica ca-
tolică), 167, 207.
Baia-de-Aramă (schit), II, 62.
Baia-de-Criș (protopopie), II,
20.
Baia-Mare (protopopie) II, 21.
Bălăceanu(ctitor la Sf.Gheorghe
Vechiu), 285 n. 4.
Balamucii (schit), II, 61.
Balașa, Doamna lui Constantin-
Vodă Cărnul, 283-288; II, 65.
Balașa, nora lui Brâncoveanu-
Vodă, II, 11, 66.
Bălășescu (Nicolae, profesor),
II, 268-9.
Balc sau Bălță (Voevod), 51,
224.

Bălgrad (biserica catolică), 220;
(mănăstirea), 302, 352; II,
29-30, 142. V. și Alba-Iulia.
Bălgrad(Mitropolia Ardealului),
82, 123, 218, 220-3, 227-8,
232, 326-7, 331, 348, 360,
362-3, 368, 376, 384-5; II, 19,
21, 35, 37, 40, 46, 109.
Bălgrad (protopopia de), 367,
370; II, 20.
Balica (Hatmanul), 262.
Bălinești (biserica lui Tăutu,
Logofătul), 98 și n. 3.
Balogh (teolog în Ardeal), II,
125.
Balomiri (protopopia din), II,
130.
Balș (Teodor, Caimacam), II,
281.
Balta-Liman, (Convenția dela),
II, 287.
Bălteni (biserica din Ilfov), 289.
Bandini (scriitor și misionariu
catolic), 408.
Bánffy (guvernator ardelean),
417; II, 33, 216.
Bănila (sat), 90.
Banoveți (Craiovești), 121.
Baranyi (leзуit), 418-20; II,
16, 31.
Barbovschi (Teodosie, Mitropo-
lit), 196. V. și Teodosie.

- Barbu (mănăstire), II, 60.
 Barbu Banul, 286.
 Barbu, fiu al Vornicului Neagoe Craiovescul, 119-21, 125.
 Bărcsai (Acațiu, priacipe), 302, 331, 347-8, 351-4, 362, 367, 393.
 Barila, bunicul lui Dosofteiu Mitropolitul, 387.
 Bariț (Gheorghe), II, 291.
 Bărladnici, 19 n. 1.
 Barnovschi (biserica lui, din Iași), 265, 270; II, 89.
 Bărnăț (Simion), II, 289, 291, 293, 298.
 Baronius (Analele, traducere de Ștefan, preotul din Brașov) II, 141.
 Bârsei (Țara), 15.
 Bart (Petru, tipograf sas), II, 217, 220.
 Basarab, întâiul Domn muntean, 17, 20.
 Basarab-cel-Bătrân, 59.
 Basarab-cel-Tânăr, 113, 120, 125 n. 1, 126 n. 3, 133.
 Băsești (protopopie), II, 20.
 «Basilica», 6.
 Bașotă (Pătrașco, ctitor), II, 91.
 Basta (general), 225, 227-8.
 Báthory (Andrei), 222.
 Báthory (Cristofor), 181, 183.
 Báthory (Gabriel), 226, 229, 250.
 Báthory Sigismund, 183 4, 203, 218-22, 234.
 Báthory (Ștefan), 178-80.
 Becicherechi Mihai (tipograf bănățean), II, 112.
 Beck, șeful administrației fondului religios din Bucovina, II, 178.
 Beghiș (protopopie), II, 17.
 Beiuș (biserica din), II, 38-9.
 Beiuș (protopopia din), II, 128; (gimnaziul din), II, 289.
 Bela (regele), 16.
 Beldy (nobil ungur), 369.
 Belgrad (Mitropolia sârbească), II, 105-6, 112.
 «Belizariu», traducere de Klein din Marmontel, II, 215 n. 5.
 Benedict, episcopul de Severin, 59, 76.
 Benescu (Ilie, profesor), II, 271.
 Benkner Ioan (judele Brașovului), 170-3, 182.
 Benkö (erudit), II, 204.
 Berânda (frații și Dicționarul lor), 293.
 Berca (mănăstire), II, 63.
 Bereg (Ținut lângă Maramurăș), 51, 223.
 Berhomete (protopopia), II, 179.
 Berivoiu (protopopia), II, 20.
 Bernard, episcop al Milcovului, 17.
 Bernardini (Misionari catolici), 193.
 Besborodco (guvernatorul Principatelor), II, 192.
 Begimbac (sat), II, 38.
 Beșteleiu (schit), II, 62.
 Betleem (episcopia și mănăstirea), 378; II, 57.
 Bethlen (Gábor, principe), 350.
 Bethlen (Ioan, istoric), 347.
 Bethlen (Ștefan, principele Ardealului), 229, 231, 233.

- Berrhoea (Averchie de), 290.
 Bezdin (mănăstire), II, 300.
 Bia (vicariat unit în Ardeal), II, 125.
 Bialogrod (Mitropolie), II, 94-5.
 Bibescu-Vodă, 45; II, 250, 286.
 Biblia în limba gotică, 8.
 Biblia slavonă din 1581, 203.
 Biblia din 1688, 213, 401 n. 1, 402, 405; II, 255.
 Biblia lui Klein (1786), II, 213, 255.
 Biblia dela Petersburg, II, 255.
 Biblia lui Chesarie de Buzău, II, 255.
 «Biblion kalumenon Eklogion» (1663), 395 n. 2.
 Biblion Historikon (1631), I, 253.
 Bicsad (mănăstire), II, 21.
 Bihor (Biserica românească din), 229.
 Bihor (Avram, episcop în), 330.
 Bilăi (diacon în Șcheia), 271.
 Biografiile arhierilor sârbi, de Sinesie de Arad (1761), II, 136.
 Biró (David, Piaristul, tipograf), II, 139.
 «Biscopul», episcopul catolic, 72.
 «Biserica Ortodoxă Română», revistă bisericească, II, 316.
 Bisericiani (mănăstire), 96, 232, 271-2, 394; II, 89, 91-2, 165, 186.
 Bisericiani (Antim Crețul, egumen de), II, 92.
 Bistra (biserica și protopopia), 329; II, 17.
 Bistrița (biserica românească și protopopia din), 229; II, 17. (orașul) 22, 110, 202, 219, 231-2, 351-2.
 Bistrița (mănăstire din Moldova), 48, 53, 68, 71, 73, 82, 91-2, 94, 97, 107, 237, 267, 271, 304 n. 2, 325; II, 76, 89.
 Bistrița (Atanasie, egumen de), 239.
 Bistrița (mănăstirea din Oltenia), 120, 124-5, 152, 252, 261, 288, 376 n. 2, 377; II, 5, 64, 104, 106, 150, 152, 204.
 Bistrița (Anania, egumen de), 251.
 Blaj (episcopia și tipografia), 222; II, 125, 138, 171, 229. (Protopopia), II, 17. (Școlile și Seminariul), II, 140, 289-90.
 Blajovschi (Vlădică de Maramurăș), II, 126 și n. 1.
 Blandrata (favoritul lui Ioan Sigismund al Ardealului), 166.
 Bobulescu (episcopul Iosif), 44 n. 1.
 Bocskai (Ștefan, prințul), 227-8.
 Boerescul (Zaharia, profesor), II, 269.
 Bogdan-Vodă I-iu, 69, 89.
 Bogdan al II-lea, 52, 81-2, 84, 89, 95, 103, 105.
 Bogdan al III-lea, 94, 117, 121, 155, 160.
 Bogdan, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, 192.
 Bogdan Voevod (pretendent în Țara-Românească), 151.

- Bogdan (boier moldovean, cumnatul lui Radu-cel-Mare), 119, 126.
- Bogdana (mănăstire), II, 89.
- Boghici (frații, tipografi), II, 218, 230.
- Bogomil și bogomilism, 76.
- «Bogoslovia», de Macarie de Bistrița, II, 171.
- Boiagi (scriitor), II, 291.
- Bojinca (Damaschin), II, 258-60, 268.
- Bonnicio (Pavel), 407.
- Boris (Țarul), 11.
- Borșa (biserica din), 328.
- Borzești (biserica din), 96, 104.
- Bosie (Ștefan), II, 161.
- Bozen (biserica Franciscanilor din), 196-7, 235.
- Bozianu (C., jurisconsult), II, 310.
- Bradul (schit), II, 62.
- Brăila (episcopie: Proilav), 19, 316. V. și Proilav.
- Brăiloiu (Dosofteiu, călugăr), II, 63-4, 107.
- Brăiloiu (familia), II, 63.
- Bran (protopopie), II, 303.
- Brâncoveanu (Grigore, ctitor la Brașov), II, 234.
- Brâncoveni (mănăstire), 120, 287; II, 64, 105.
- Brancovici (Gheorghe, Despotul), 82, 348, 350-1, 360 și n. 3, 362-3, 365 și n. 3, 367-8 și n. 3, 369-70, 407.
- Brancovici (familia), 113, 121-3, n. 1, 369, 424.
- Brașov (biserica neagră), 26. (tipografia din), 301. (Andrei, dascăl la), II, 161 n. 1.
- Brățaua (mănăstire în Lemberg), 294, 308-9 n. 2.
- Brătianu (familia), 29.
- Bratul (Voevod muntean), 151.
- Brebu (mănăstire), 287.
- Brezoianu (boier), 53.
- Brezoianu (jurisconsult), II, 310.
- Bruckenthal (Instituția, în Sibiu), II, 299.
- Bruti (Căpitan de Lăpușna), 190, 193, 195.
- Brzesk, 203, 204.
- Buccow (general), II, 135.
- Bucoavă din 1699 (Ardeal), II, 20.
- Bucoavă din 1726, II, 112.
- Bucoavă, de Macarie de Bistrița, II, 171.
- Bucoavna româno-germană din 1783 (și 1788, 1795), II, 206.
- Bucoavna din 1850, a lui Moise Fulea, II, 290.
- Bucov (biserica din), II, 66.
- Bucovăț (mănăstire), 142, 215; II, 62, 270.
- Bucovina (Mitropolia din), II, 301, 304.
- Bucșănescu (Sandu, episcopul mănăstirii Sf. Pantelimon), II, 148.
- Bucșani (biserica din), 142.
- București (Seminariul Central), II, 263, 268, 272. (Mitropolia), 288, 382, II, 67, 90. (tipografia din), 410, 411, 413. (Arhiepiscopia catolică din), II, 314 5.
- București (Arhimandritul, biserică în), II, 59.
- Bucvariul din 1781, II, 206.

Bucvariul rusesc din 1794, II, 193.
 Buda (episcopia sârbească din), II, 135-6, 142.
 Buda (tipografia din), II, 218, 228, 229-30, 235.
 Budai (Aron, fratele lui Budai-Deleanu), II, 210-1.
 Budai (Ioan-, Deleanu), II, 211.
 Budiş (sat), 233.
 Buhuş (Gheorghe), II, 280.
 Buhuş (Dimitrie), II, 74, 91.
 Buia (moşie), 220.
 Buicliu (Iorga, autorul ziarului campaniei în Morea), II, 168.
 Bujoreni (sat), 151.
 Bulgaria (Alexandru, Ţar), 20, 32.
 Bulgaris (Evghenie), II, 240.

Buliga (Lupu, Aga), 282.
 Buliga (schit), 282.
 Bunea (Augustin, canonic), II, 297.
 Bunea (mănăstire), 289.
 Burdujeni (mănăstire), 389; II, 312.
 Butnariu (Mihail), II, 298.
 Butoiul (schit), II, 52.
 Buzău (episcopia şi tipografie), 131, 135-6 n. 1, 141, 144, 151-2, 284; II, 7, 12. (seminariul), II, 255, 270-1. (biserica Banu), II, 64, 152.
 Buzestii (familia), 142, 263-4; II, 60.
 Buzinca (Dimitrie Stolnicul), 283.

C.

Căbeşti (protopopia de), II, 128.
 Cacavela (dascălul Ieremia), II, 7.
 Caffa, 99.
 Cahul, 237.
 Călata (protopopie), II, 17.
 «Călătorie la Pământul Sfânt» (1875), de N. Scriban, II, 261.
 Calafendeşti, 90.
 Calbor (protopopie), II, 20.
 Căldăruşani (mănăstire), 286, 376; II, 63, 187-8, 228, 253, 283.
 Calendariul lui Sebastos Kymenites, 413.

Calendaru slavon, II, 116.
 Calendaru românesc (întăiul tipărit, Braşov), II, 116.
 Calendaru pe 1785 (Strilbiţchi), II, 192.
 Calendariul din 1794, II, 196.
 Calendariul lui Klein, II, 218.
 Calendariul (chestiunea -ui), II, 313.
 Caliani (prelat unit), II, 131, 202.
 Călimăneşti (mănăstire), 47. 57.
 Călimăneşti (ostrovul), 129.
 Călin (protopopie), II, 17.
 Călineşti (biserica din), 289.

- Calinic, Patriarhul Constantinopolului, II, 34.
- Calinic Miclescu, Mitropolit, II, 247, 309, 312-3.
- Calinic, episcop de Râmnic (1847), II, 250-1, 254, 270, 287, 309, 312.
- «Calist Catafighiotul», II, 92.
- «Calist», de Macarie de Bistrița, II, 171.
- Calist, Patriarh de Constantinopol, 293.
- Calist, episcop de Roman, 70, 84.
- Calistrat, episcop necunoscut, 106.
- Calistrat, egumen de Humor, II, 173.
- Calistru, episcop de Huși, 392.
- Calistru, egumen de Putna, II, 89, 161, 163.
- Calistru, egumen de Voroneț, II, 89.
- Călugăreni, 286.
- Caloiani Pater, II, 32.
- Căluu (mănăstire), 40 n. 1, 142 și n. 7; II, 60, 106, 187, 263.
- Cămenița (episcopatul de), 62, 192.
- Camillis (de, episcop maramurășean), II, 26, 129, 171.
- Câmpeanu (profesor ardelean), II, 260.
- Campofranco (Bonaventura de, Conventual), 408.
- Câmpulung (biserica catolică din), 408.
- Câmpulung (mănăstire și tipografie), 27, 297-8, 376-7; II, 64, 246. (Andreiv. jude), 410.
- (Closterul). V. Closterul. (Dionisie egumen). V. Dionisie.
- Câmpulungul Moldovenesc (vicariatul de), II, 179.
- Câmpulungul Moldovenesc (orașul), 16, 25-6, 30-1, 33, 38, 282.
- Câmpulungul Ruses (vicariatul de), II, 179.
- Canisius (Iezuit), 418.
- Canoanele lui Mateiu Vlastaris, 318.
- «Canon pe scurt», de Petru Movilă, 293.
- «Canoanele Sfintelor Soboră», de Ioan Bob, II, 215.
- «Canonul Sf. Spiridon», 1750, II, 116.
- «Canonul la pavecerniță», talmăcire de Vartolomeiu Măzărănu, II, 165.
- Canta (Ioan, cronicarul), II, 265.
- Cantacuzino (familia), 280, 359, 361, 374-6; II, 51-2, 61.
- Cantacuzino (Constantin Postelnicul), 289, 295, 374, 376-7, 393, 402; II, 51.
- Cantacuzino (Constantin Stolnicul), II, 4, 47, 51, 56 n. 6, 66, 402, 410.
- Cantacuzino (Drăghici), 374.
- Cantacuzino (Ilie), II, 96.
- Cantacuzino (Iordachi), 108, 401-2; II, 91, 103.
- Cantacuzino (Mateiu, Agă), 380.
- Cantacuzino (Mihai, Șaitanoglu), 149-0.
- Cantacuzino (Mihai, Spătar), II, 66, 148, 269.

Cantacuzino Șerban, Vornic și Andriana, soția lui, II, 64.
 Cantacuzino (Toma), II, 66, 91, 93.
 Cantemir (Dimitrie). V. Dimitrie-Vodă.
 «Capete Lucrătoare», de Nichita Stethat, II, 189.
 «Capete de Poruncă», 1714, II, 55.
 «Capete de Poruncă», 1775, II, 169 n. 2.
 Caplea, sora lui Radu-cel-Mare, 119, 122, 126, 215.
 Căpotestilor (codrul), 24.
 Căpriana (mănăstire), 118; II, 89.
 Capua (Anibal de, cardinal), 190.
 Cara (Toma, Logofăt, traducător), II, 170 și n. 4.
 Caracal (mănăstire de la Atos), 317.
 Caraciu (Vistier, ctitor), 138.
 Caramzin (scriitor), II, 281.
 Caransebeș (Biserica calvină românească), 234, 326, 330.
 Caransebeș (episcopia ortodoxă), II, 301-4, 326.
 Caransebeș (protopopia de), 171.
 Caransebeș (Seminariul din), II, 303.
 «Cărarea pe scurt» (1683), 385.
 Carcalechi (Z., tipograful), II, 291.
 Careiu (parohie), II, 21.
 Cariofil (Ioan, Logofăt al Patriarhiei Constantinopolului), 413-5; II, 4, 13, 15.
 Carlovăț (Patriarhia de), II, 17,

134-5, 142, 152, 178-9, 230, 264, 299-301.
 Carol I-iu (rege), II, 313-5.
 «Carte de suflet folositoare», de Macarie de Bistrița, II, 171.
 «Carte folositoare de suflet», 1794, retipărită la 1799 și 1800, II, 199.
 «Carte foarte folositoare de suflet», de Calinic de Rîmnic, II, 251.
 «Carte folositoare de suflet», 1819, II, 231.
 «Carte folositoare», de Mitropolitul Veniamin Costachi, II, 240.
 «Carte sau lumină» 1699, II, 7.
 «Carte sau lumină, cu dreapte dovediri» (1760), II, 170-1.
 «Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești», din 1648, 322.
 «Cartea schimbării» (de Dosofteiu al Ierusalimului), 1692-1699, 415.
 «Cartea dragostei», 1698, 416.
 «Cartea bucuriei», 1705, 416.
 «Carte pastorală», 1760, II, 139.
 «Cartea de religia și obiceiurile Turcilor», de Cotore, II, 214.
 «Cărți ale minunilor», de Petru Movilă, 294.
 «Cărți de învățături creștinești», 1807, II, 229.
 «Cărtică împotriva Latinilor», de Matei din Pogoniane, 252.
 «Cărtică îndemănatecă», 1819, II, 231.
 Casa Bisericii, II, 316, 318.
 Cășcioarele (schit), II, 62.

- Cașin (mănăstire), 317, 356;
 II, 75, 81, 89.
 Cășlegi, 7.
 Cața (protopopie), II, 17.
 «Catafighiotul» («Calist», lucrare paisiană), II, 189.
 Catalina (Doamna), 115.
 Catargiu (Filip), II, 166.
 Catargiu (Lascar), II, 308.
 Catavasierul din 1724, II, 110.
 Catavasierul din 1734, II, 114.
 Catavasierul din 1742, II, 110 n. 5.
 Catavasierul românesc din Rădăuți (1744), II, 116.
 Catavasierul din 1747, II, 144 n. 3.
 Catavasierul din 1750, II, 114 n. 3.
 Catavasierul din 1753, II, 151.
 Catavasierul din 1768, II, 153.
 Catavasierul din 1769 și 1777, II, 139.
 Catavasierul din 1778, II, 160.
 Catavasierul din 1781, II, 154.
 Catavasierul din 1784, II, 155.
 Catavasierul din 1787-8, II, 161.
 Catavasierul din 1788 (Strilbițchi), II, 192.
 Catavasierul din 1792, II, 192, 194.
 Catavasierul din 1793, II, 156.
 Catehismul luteran, 165-6, 170, 183.
 Catehismul lui Chiril Lukaris, 303.
 Catehismul lui Gh. Buitul, 1636, 410-1, 418.
 Catehismul calvinesc (I și II), 302-3 n. 1, 321, 325, 332-3 n. 2, 345.
 Catehismul lui Șt. Fogarași (1648), 330-1, 351.
 Catehismul lui Vito Piluzio (1677), 411.
 Catehismul catolic din 1702, II, 35.
 Catehismul unit din 1709, II, 27.
 Catehismul din 1726 (Maramurăș), II, 22.
 Catehismul lui Petru Pavel Aaron, 1753, II, 138.
 Catehismul aceluiași în latinește, 1757, II, 138.
 Catehismul cel Mare al lui Șincai, din 1780 (dela Buda), II, 205-6 n. 1.
 Catehismul prescurtat al lui Șincai, 1780, II, 206 n. 1.
 Catehismul explicat de Mitropolitul Veniamin, II, 240.
 Catehismul din 1815, II, 229.
 Catehismul din 1845, de Gavril Munteanu, II, 271.
 Catehismul ortodox din 1868, de Melchisedec, II, 267.
 Catihis, de Neofit Scriban, II, 260.
 Cattaro (episcopia de) II, 301.
 Cătulescu (Veniamin, profesor), II, 269.
 Căușani (biserica din), II, 178 n. 4.
 Cazanii (1580-1; Coresi), 146, 181 n. 4, 182-3.
 Cazania lui Petru Movilă, 293.
 Cazania dela Bălgrad (1640), 301, 319.

- Cazania lui Silvestru de Gora (1642), 300.
- Cazania lui Varlaam Mitropolitul (1643), 319-20.
- Cazania (1688, ms.), de Ștefan ieromonahul dela Cozia, II, 154.
- Cazania din 1732, II, 110, 115.
- «Cazanii de prăznuire», traducere de Iacchi Postelnicul, din Ilie Miniati, II, 111, 154, 169.
- Cazania din 1765 și 1768, II, 154.
- Cazania din 1769 (cu litere latine și ortografie ungurească), II, 139.
- Cazania lui Filaret, episcop de Râmnic (1781), II, 155.
- Cazaniile din 1790, de Eustatievici, II, 209.
- Cazania din Viena, 1793, II, 230.
- Cazania (Chiriadodromion) lui Dosofteiu Filitis, 1800, II, 156.
- Cazimir (rege polon), 35, 37.
- Ceahlău (mănăstirea de pe), 271. V. Durău.
- «Cele patru cărți ale Bogosloviei», II, 189.
- Ceaslovăț (1687), 386.
- Ceaslovul biglot din 1702, II, 6.
- Ceaslovul din 1703, II, 6.
- Ceaslovul din 1715, II, 102, 108.
- Ceaslovul din 1731, II, 110.
- Ceaslovul lui Varlaam (1745), II, 116.
- Ceaslovul din 1747, II, 110 n. 5.
- Ceaslovul din 1749, II, 110 n. 5.
- Ceaslovul moldovenesc din 1750, II, 116.
- Ceaslovul din 1763 și 1777, II, 160.
- Ceaslovul din 1767 și 1778, II, 153-4.
- Ceaslovul din 1779 și 1787, II, 155.
- Ceaslovul din 1784, II, 150.
- Ceaslovul din 1792, II, 192.
- Ceaslovul lui Strilbițchi (1792), II, 194.
- Ceaslovul din 1794, II, 193.
- Ceaslovul din 1796, II, 156.
- Ceaslovul din 1809, II, 218.
- Ceaslovul basarabean (1815), II, 227.
- Ceaslovul Mare și Mic (1816), din Moldova, II, 231.
- «Cele trei mari virtuți», 1699, II, 6.
- Ceremuș (protopopie), II, 179.
- Cernăuți, 6 n. 1, 69, 90-1; II, 75.
- Cernăuți (episcopia ortodoxă din), II, 304 și urm.
- Cernăuți (institutul de teologie din), II, 264.
- Cernăuți (protopopia de), II, 171.
- Cernica (mănăstirea), II, 187-8, 237, 251, 273, 283.
- Cernigov (Mitropolia din — a Cazacilor), II, 94.
- Cernoievice. dinastie muntene-greană, 124.
- Cerven (Mitropolia de), 211.
- Cesară (Mitropolia), II, 46.
- Cesară Capadociei (Andrei de), II, 109.
- Cesară Palestinei (Anania, episcop de), II, 110, n. 5.

- Cetatea-Albă (cetatea și episcopia), 20, 37, 48-50 n. 3, 52-3, 62, 67, 100; II, 227.
- Cetatea-de-Baltă, 99, 110.
- Cetatea Neamțului, 24.
- Cetățuia (mănăstirea), 382, 389, n. 5, 390, 395, 412; II, 81, 89.
- Chalke (mănăstire din Insulele Principilor), 264, 317; II, 89.
- Chalkedon, 10.
- «Charles XII», trad. de Ghervasie călugărul din Iași, II, 191.
- Charmenopulos, scriitor grec, 322.
- Checragarion, trad. de Gherontie și Grigorie, II, 231.
- Checragariul din 1814, II, 199 n. 3.
- Cheia (mănăstirea), II, 187, 283.
- «Cheia înțelesului» (1678), 399.
- Chesarie, episcop de Buzău, II, 253 5, 270-1.
- Chesarie, episcop de Râmnic, II, 149-50 n. 4, 151 și n. 2, 3; 155-7, 167, 171, 190, 199, 200, 213, 218-9, 245, 256.
- Chesarie Sinadon, locțiitor de episcop de Roman, II, 247; vicariu al Mitropoliei Moldovei, II, 309.
- Chiajna (Doamna), 141, 145, 150, 157, 173.
- Chiev (Mitropolia, școala și tipografia), 36, 50, 62-3, 81, 225, 290, 292 și n. 4, 294, 303, 305, 308-9, 311, 314; II, 35, 94-6, 164, 166, 258, 278.
- Chilandar (mănăstire din Atos), 122, 128; II, 62, 121.
- Chilia, 19-20, 64.
- «China Supusă», de N. Milescu și Patriarhul Hrisant, 393-4.
- Chioarul (cetatea), 51, 229; II, 17.
- Chios, 34.
- Chipriana (mănăstirea), II, 227.
- Chiprovaci (biserica bulgărească catolică), II, 105.
- Chiproviceni (Bulgari catolici), 410.
- Chiriac ieromonahul, lucrător tipograf (1682), 401.
- Chiriac Râmniceanul, dela Căluu, II, 187.
- Chiriacodromion din 1699 (Ardeal), II, 20, 109.
- Chiriacodromion din 1801, II, 238.
- Chiriacodromion al Mitropolitului Veniamin (1811), II, 228.
- Chiriacodromion din 1857, II, 250.
- «Chiril de Alexandria» (lucrare paisiană), II, 189.
- «Chiril de Ierusalim» (traducere de Klein), II, 213.
- Chiril, episcop de Buzău, 251, 256-7.
- Chiril, Mitropolit al Proilavului, II, 225, 227 n. 3.
- Chiril, egumen la Mihai-Vodă, II, 266.
- Chiril, arhimandrit de Rașca, II, 186.

Chiril Țopa, protopop de Hațeg, 214.

Chiril de Aciua (preot) II, 41.

Chirilă, protopop de Inidoara, 353.

Chirtop (meșter), 120.

Chiselev (generalul), II, 281-2.

Chișinău (Mitropolia din), II, 227.

Chitoiu (protopopia de), II, 20.

Chiuești (protopopia de), II, 20.

Christacek (mănăstirea), II, 177 n. 9.

Chodkiewicz (Hatmanul), 292.

Ciceul, 51, 99, 110, 223.

Ciolanul (schit lângă Buzău), II, 187, 253, 255, 283.

Ciorogârla (mănăstire), II, 250.

Ciugolea (Sofronia), 318.

Ciupercovici (Arcadie, Mitropolit al Bucovinei), II, 305.

Ciugud (sat), II, 3.

Cipariu (Timoteiu), II, 289-91, 293-4, 298.

Clara (Doamna lui Alexandru Basarab), 21, 33, 45.

Clatia (mănăstire), 315; II, 81.

Climent al XI-lea (Papă), II, 40.

Climent (Mitropolit de Adrianopol), II, 10, 12, 15.

Climent (episcop de Argeș), II, 252, 256, 261, 287, 319.

Climent (episcop de Râmnic), II, 114-5, 136, 147, 149, 151.

Climent (Nicolau, director al Seminarului din Iași), II, 313.

Climent (egumen de Bistrița), II, 107.

Clinceanu (Răducanu, tipograf), II, 201, 271.

Clipa (preotul, din Vicovul-de-Sus), II, 232.

Clocociov (mănăstire), II, 62.

«**Cloșterul**» din Câmpulung, 16, 25-6, 38.

Cluj (protopopia și biserica din), II, 39, 41.

Cneajna (fiica lui Alexandru Lăpușneanu), 109.

Cobia (mănăstirea), 142, 145,

Cobia (protopopia de), II, 20.

Codrul Iașilor (mănăstirea din), 389.

Codul Civil din 1865, II, 311.

Coeni (biserica din Argeș), 375.

Colegiul Propagandei din Roma, II, 57.

Colegiul germanic (din Roma), II, 35.

Colegiul grecesc (din Roma), II, 35.

Colegiul iliric (din Viena), II, 35.

Colegiul pazmanian (din Viena), II, 35, 203,

Colegiul unguresc (din Roma), II, 35.

Colomăa, 91.

Colțea (biserica), II, 66.

Colun (protopopia de), II, 17.

Comana (mănăstirea lui Radu Șerban), 252, 350-1, 424; II, 61.

«**Comentariu la Gramatica lui Gazi**» (1768), de Neofit ierodiaconul, II, 154.

Comliș (protopopia), II, 20.

- Comnen (Nicolae Papadopulo), 410.
- Comnenul Alexie (Împărat), II, 6.
- «Comoara lui Damaschin Studitul» (1747), traducere de Mihalcea Logofătul, II, 168.
- Compania grecească (din Bălgrad), II, 30-2.
- «Compendiu de drept canonic» (1868), de Șaguna, II, 302.
- Comuleu (Alexandru, misionariu), 192, 194.
- Conachi (Costachi), II, 281.
- «Condica Sfântă», II, 263, 271.
- Condica Solcăi (de Vartolomeiu Măzăreanu), II, 165 n. 1.
- «Confesiunile Sf. Augustin», traduse de Dionisie Romanò, II, 272.
- «Congrua» (salariu preotesc de la Stat, în Ungaria), II, 304.
- Constantin-cel-Mare, 7.
- Constantin al XII-lea (Împărat bizantin), 81.
- Constantin (prinț de Ostrog), 203-4, 256.
- Constantin Manase (cronograful lui), 158.
- Constantin (protopopul, locțiitor de Mitropolit al Moldovei), 76.
- Constantin (dascăl slavon din Muntenia), II, 172.
- Constantin (preot hușit), 75.
- Constantin (fiul lui Rareș), 157.
- Constantin - Vodă B a s a ř a b (Cărnul), 264, 282, 288, 351, 353, 372-4, 378, 388; II, 48, 65.
- Constantin-Vodă Brâncoveanu, 47, 114, 369, 372-3, 382, 400, 411, 414-6; II, 3, 5-6, 9-11 și n. 5, 15, 19, 24, 30, 32, 34, 46, 48-9, 51-3, 63-8, 101, 103, 108, 148, 152, 156.
- Constantin-Vodă Cantemir, 396, 399, 412; II, 80-1.
- Constantin-Vodă Duca, 414-5; II, 139.
- Constantin-Vodă Ipsilanti, II, 225.
- Constantin-Vodă Mavrocordat, II, 56-8, 60, 76, 83-6, 117, 141, 145, 157-8, 168.
- Constantin-Vodă Movilă, 240, 243, 266, 291-2.
- Constantin-Vodă Moruzi, II, 184, 194-5.
- Constantin-Vodă Racoviță, II, 116, 147-9, 184.
- Constantinopol (Patriarhia de), II, 312-4.
- Constituția din 1866, II, 313.
- «Conții» (*Conciones*), de Klein, II, 214.
- Convenția dela Paris, II, 287, 310-1.
- Copou (biserică din Iași), II, 74.
- Corbea (David, agent muntean), II, 32.
- Corbea (Sevastian, nepotul lui Toader), II, 93.
- Corbea (Toader, traducător), II, 93.
- Cordești (schitul din), II, 61.
- Coresie Diaconul. 143, 145, 170, 172-3, 177, 180, 182-3, 196, 232, 256, 318, 333-5, 394.
- Cornățel (biserica din), 142.

Corneli (canonicul unit), II, 211.
 Corni (parohia catolică din), II, 240 n. 2.
 Corniact (Constantin, vameș din Lemberg), 255.
 Cornides (erudit), II, 204.
 Cosău (protopopia din), II, 21.
 Cosovo (lupta dela), 41.
 Costandie Filitis (episcop de Buzău), II, 147, 234.
 Costea (profesor ardelean la Iași), II, 233, 257.
 Costeni, 42.
 Costești (biserica din), 290.
 Costești (satul; danie), 217.
 Costin (Nicolae, cronicar), 45.
 Costin (familia), 24, 389, 396.
 Coșula (mănăstire), II, 183, 264.
 Collumuz (mănăstirea grecească din), II, 62.
 Coțmani (biserica din), 90; II, 177.
 Cotmeana (mănăstire), 47, 57, 126.
 Cotnari, 71. (biserica catolică din), 191, 194, 206. (școala lui Despot-Vodă), 168.
 Coțofeanu (Mihai, ctitor), 289, 296.
 Cotore (teolog și vicariu), II, 131, 139, 202, 214.
 Cotroceni (mănăstire), 263 n. 2, 375, 412; II, 62.
 Covila (mănăstire), II, 179, 292.
 Cozma al III-lea (Patriarhul Constantinopolului), II, 53.
 Cozma (episcop de Buzău, apoi

Mitropolit muntean), II, 146, 149-52 n. 4, 153, 156.
 Cozma (schivnic), II, 147.
 Cozma Mandin (jude), 352.
 Cozia (mănăstire), 47, 57, 128, 137, 139, 142, 217, 269, 373, 376 n. 2, 377; II, 64, 150, 249.
 Cracovia (episcopatul de), 60.
 Craiova (episcopia de Râmnic, Ia), II, 251.
 Craiova (seminariul din), II, 270.
 Craioveștii (boieri), 119-21, 124-6, 131, 133, 138, 140, 142, 217, 250, 285, 288.
 Crasna (biserica românească din), 229.
 Crasnobroda (mănăstire), 328; II, 22.
 Crăstea (pârcălab de Roman), 236.
 Crăstea (protopopul din Brașov), II, 24.
 Crăstina (mama lui Anastasie Crimca Mitropolitul), 241.
 «Crest», 6.
 «Creștineasca învățătură», de T. Blajovici, II, 305.
 «Creșterea Albinelor», II, 216.
 Crețulescu (Pârvu), 380.
 Crețulescu (Radu), 380.

Cronici (în ordine alfabetică) :
 Cronica Bărăției din Târgoviște, 410.
 Cronica lui Constantin Cantacuzino, 399-400.
 Cronica lui Eftimie, I, 160-2. V. și Eftimie.

- Cronica lui Isaia, II, 160-1.
 Cronica lui Macarie, I, 160 2,
 Crilos (tipografia din), 293.
 «Crinii Țarinei», tălmăcire de
 Vartolomeiu Mázăresanul, II,
 105.
 Cristofor (episcop calvin al Ro-
 mânilor în Ardeal), 150, 180,
 182.
 «Critica neînțelegerilor între
 Apus și Răsărit», de Se-
 vastos Kymenites, 413.
 Crimca (Anastasia, Mitropolitul
 Moldovei), 217, 238-9 n. 4,
 240-1 n. 2, 242-4, 247, 250,
 260, 264-6, 304. V. și Anes-
 tasie.
 Critil și Andronius (roman),
 II, 196.
 «Crucea lui Hristos», de Petru
 Movilă, 294.
 Cruședol (mănăstirea), 123.
 Csáky (nobil ungar), 369, 386.
 Csik-Somlyó, 74.
 Csulay (Gheorghe, predicator),
 303, 324, 331, 333, 346-7,
 351, 354-5.
 Cuciur (sat), 91.
 Cugir (protopopia de), II, 17.
 «Culegere de înțelepciune», de
 Iancu Nicola (1827), II, 245.
 «Culegere de istorii» (1663),
 395.
 Cumani, 14-6.
 Cupinic (mănăstire), 122.
 Curtea Domnească (biserică în
 București), 140.
 Curtea Veche (biserică în Bu-
 curești), II, 250.
- Curtea Domnească (biserică în
 Iași), II, 157.
 Cutein (mănăstire și tipografie),
 297.
 Cutlumuz (sau a lui Hariton,
 mănăstire din Atos), 128, 130.
 «Cuvântare funebră», de das-
 călul Toader (1639), 318-9,
 415; II, 305.
 Cuvânt pentru curăție (ma-
 nuscris, 1640), 319.
 «Cuvântul lui Hrisostom», tra-
 dus de Dionisie Lupu, II, 236.
 «Cuvântări» de Massillon, tra-
 ducere de Efrosin Poteca, II,
 239.
 «Cuvântul pustnicesc» al lui
 Nil (lucrare paisiană), II, 189.
 «Cuvânt despre preoție», 1702,
 II, 6.
 «Cuvântări», de Silvestru Mo-
 rariu (1860), II, 305.
 «Cuvintele» Sf. Vasile (lucrare
 paisiană), II, 189.
 «Cuvinte bisericesti», de N.
 Scriban (1858), II, 261.
 «Cuvintele Sf. Casian», II, 238.
 «Cuvintele lui Efrem Sirul»,
 traducere de Mihalcea lo-
 gofătul, II, 168.
 «Cuvintele Sf. Dosofteiu», tra-
 ducere de Klein (1784 și
 1768-9), II, 203.
 «Cuvintele» lui Nichifor Theo-
 tokis (1793), traduse s.p.
 Filaret al II-lea, II, 171.
 «Cuvintele» Sf. Vasile și Do-
 rofsteiu, traducere de Klein,
 II, 213.

«Cuvintele lui Fotie și Palamas» (1827), II, 238.

«Cuvintele Sf. Ioan Hrisostom»,

traduse de Melchisedec (1883), II, 267.

Cuza-Vodă, II, 261, 266, 271, 287-8, 306-14.

D.

Dabița-Vodă, 387; II, 74.

Daci, 5.

Dacia Romană, 2-5.

Daia (protopopia din), 383-4;

II, 17. (Gheorghe din), 386.

Dalbăuți (mănăstirea), II, 187, 283.

Dalmația, 4.

Damaschin, episcop de Râmnic,

II, 101-3 n. 4, 104 6, 108-13

n. 1, 114-5, 140, 147, 149,

155, 168, 200, 213.

Damaschin (protosul dela Atos), 339.

Damaschin (Studitul, din Salonic), II, 168.

Dâmbovița (cetate), 141.

Damian (Mitropolitul Moldovei), 76-7, 81.

Dan al II-lea, 57-8.

Dan (fiul lui Danciu și nepot al lui Basarab-cel-Tânăr), 126 n. 3.

Dan (Logofătul, ctitor), 146-7.

Dan (Vlădica, din Șeghești), 117.

Danciu (fiul lui Basarab-cel-Tânăr), 126.

Danciul din Brâncoveni, 220.

Danciul (fiul Vornicului Neagoe Craiovescul), 119.

Dancu (boier, ctitor), 109.

Dancu (biserica din Iași), 315; II, 193.

Daniil I-iu (Mitropolit muntean la 1566), 145.

Daniil al II-lea (Mitropolit muntean la 1720), II, 59, 104, 109-10.

Daniil (Mitropolit de Severin și Ardeal), 145 n. 2.

Daniil (episcop de Râmnic), 151 n. 1 și 3.

Daniil (episcop de Brăila), II, 174.

Daniil (episcop de Akkerman și Bender), II, 226.

Daniil (episcop de Strehaia), 379.

Daniil (Andrian, Panonianul), 340, 346-51, 355, 379 n. 6, 386.

Daniil (Danciu, episcop în Feleac), 99, 133. V. și art. următor.

Daniil Vlahovici, episcop al Bucovinei, II, 179.

Daniil Sihastrul, 95.

Daniil, egumen de Solca, II, 185 n. 6.

Daniil (ucenicul lui Nectarie al Ungrovlahiei), II, 234 n. 2.

Daniil pișetul, 390.

Dănsuș (biserica), 139.

- Daponte (Chesarie, erudit), II, 58, 111, 145, 150-1 n. 2, 153.
- Darabant (Ignatie, episcop), II, 211.
- David (Mitropolitul), 94.
- David (Lupu, profesor la Socola), II, 258.
- David (meșterul), 137.
- Davidel (Alexandru, guvernator polon), II, 75.
- Dealului (mănăstirea), 115-6, 119, 124, 132, 252, 300, 310, 338, 376; II, 65, 236, 250.
- Dealul Spirei (schit), II, 62.
- Dedulești (schit), II, 61.
- Defensori eclesiastici, II, 316.
- Della Porta (Nicolae, din Cărmuirea austriacă olteană), II, 105.
- Del Monte (misionar catolic), 410-1.
- «De officiis» (de Nicolae Mavrocordat), II, 54, 56.
- «Descrierea mănăstirilor din Atos» (1701), II, 6.
- «Descrierea Moldovei», de Dimitrie Cantemir, II, 77.
- «Descoperirea pravoslavniciei credințe», de Ioan Damaschin, II, 223.
- Despina (vara Doamnei Milița), 127 n. 3.
- Despot-Vodă, 107.
- «Despre căsătorie», de Klein (1781), II, 203 și n. 5.
- «Despre posturi», de Klein (1782), II, 203 și n. 5.
- «Despre serbători», de Tichindeal, II, 237-8.
- Deva (protopopia din), 367.
- «De veris narrationibus», tradus de Klein după Lucian, II, 215 n. 2.
- «Diaconicon», 27.
- Diacul (Andrieu), 256.
- «Dichiu» (titlatură bisericască), 73, 86, 230.
- Dicționarul de Macarie din Bistrița, II, 171.
- Dicționarul din Buda, II, 291.
- «Dicționarul latin-român», de N. Bălășescu, II, 268-9.
- «Didachiile» lui Neofit Rodinul (1619), 254.
- «Didachii», de Antim Ivireanul, II, 51 n. 1, 54-5 n. 1.
- «Didachiile», de Petru Maior (1809), II, 212.
- «Didaskalia Christianike» (1768), II, 154.
- Dima (meșterul), 242.
- Dima (stegarul, ctitor), 132.
- Dimitrie de Rostov (Sfânt), II, 95-7, 165, 167, 187.
- Dimitrie, episcop de Rădăuți, 187.
- Dimitrie, episcop de Vad, 328-9.
- Dimitrie Naprágy, episcop catolic, 218, 221.
- Dimitrie-Vodă Cantemir, II, 77, 79-80, 90, 93.
- Dimitrie (Logofătul; tipograful), 140.
- Dindar (negustor, agent muntean), II, 3, 25 32.
- Dintr'o zi (biserică în București), II, 63.
- Dintr'un lemn (mănăstire), 220 n. 2, 288; II, 63, 283.
- Dionisie, Patriarhul Constan-

tinopolului, 359, 381, 413 ;
II, 9, 81.
Dionisie Rali, Mitropolit de
Târnova, 149, 212-3 n. 3,
238-9 ; II, 10 și n. 1, 13.
Dionisie Lupu, Mitropolit mun-
tean, II, 235-6 și n. 2.
Dionisie, episcop de Rădauți și
Roman, 305.
Dionisie, episcop de Râmnic,
373, 378, 399.
Dionisie Romanò, episcop de
Buzău, II, 250, 269, 271-2,
309, 312.
Dionisie Novacovici, Vlădică or-
todox în Ardeal, II, 135-7,
140, 142, 208.
Dionisie (Balănescu, egumen de
Hurez), II, 148.
Dionisie, eclesiarhul dela Râm-
nic, II, 106, 109.
Dionisie, egumen în București,
377.
Dionisie, egumen de Câmpu-
lung, 339.
Dionisie (călugăr, tipograf), 416.
Dionisie (călugărul din Tricala),
II, 168.
Dionisiu (mănăstire grecească
din Atos), 127 ; II, 50, 62.
«**Dioptra**» sau «**Oglinda**», tra-
ducere de Staico, dascăl, II,
168.
Diószeg (parohia), II, 133.
Discurs asupra Istoriei, de Bos-
suet, traducere de Efrosin
Poteca, II, 239.
Ditzina (cetate), 19.
Divanurile adhoc, II, 287, 305-6,
313.

Dluski, episcop latin în Mol-
dova, 407.
Doboca (biserica din), 229.
Dobra (Pavel din Zlatna, tra-
ducător), II, 105.
Dobre (popa, meșter), 301-2.
Dobre, preot, din Șcheii Bra-
șovului, 170.
Dobreni (biserica din), 288.
Dobrițin (cetate), 231.
Dobrițin (parohia de), II, 21.
Dobrogea, 4-5 n. 1, 18, 20 n. 1.
Dobromir (meșter), 120, 130.
Dobrotici (stăpânitor), 20 n. 1,
Dobrovăț (mănăstire), 96, 103.
117 ; II, 89.
Dobrowski (olișer polon), II, 75.
Dobruș (Postelnic al lui Mircea
Ciobanul), 142.
Dobrușa (mănăstire), 142.
Dochiaru (mănăstire din Atos),
118 ; II, 62.
«**Dogmatica Învățătură**» (1760),
II, 139.
Doicești (biserica din), II, 66
Dolhești (biserica lui Șendrea
Portarul din), 98.
Dolhești (schitul din), II, 247.
Dominicani, 16-7, 25, 48, 66,
68.
Domențian (popa, egumen de
Neamț), 53.
Dorofteiu (Patriarh de Ohrida),
85-6.
Dorofteiu (episcop de Roman),
105-6, 156.
Dorofteiu (egumen de Căldă-
rușani), II, 187-88.
Dosofteiu (Patriarhul Constan-
tinopolului), 415-6.

- Dosofteiu, Patriarhul de Ierusalim, 77, 310 n. 2, 322 și n. 2, 360, 378, 382-3, 385, 389, 393-4, 405, 407, 411, 421; II, 3, 10, 12, 19, 33, 45, 47, 89.
- Dosofteiu (Notaras, ca arhidiacon), 359-60.
- Dosofteiu, Mitropolitul Moldovei), 387-93, 395-8, 402, 405-6, 412, 414; II, 5, 8-9, 11-2, 21, 49, 73-4, 78, 92, 126 n. 1.
- Dosofteiu (Filitis, Mitropolit muntean), II, 146-7, 151 n. 4, 156-7, 199, 219, 225-6, 228, 234.
- Dosofteiu, episcop de Rădăuți, II, 177-90, 192.
- Dosofteiu, episcop de Vad, 230-33, 323.
- Dosofteiu (Vlădica ortodox de Maramureș), II, 38, 40-1. V. și episcopul de Vad.
- Dosofteiu (Herăscul, egumenul Putnei), II, 86, 88, 166, 174-76. V. și episcop de Rădăuți.
- Dosofteiu (Paisianul de Neamț), II, 186.
- Dosofteiu (egumen de Putna), II, 90.
- Dosofteiu (ucenicul lui Gheodeon de Rădăuți), 160.
- Drăghici (Mare-Vornic), 139.
- Dragomir Călugărul, 135.
- Dragomir Logofătul, 380.
- Dragomir Pitarul, 222.
- Dragomir (Mare-Spătar, ctitor), 138.
- Dragomirești (moșie), 70.
- Dragomirna (mănăstire), 241-4, 264-6, 304; II, 90, 164 n. 2, 166, 172-3, 177, 179, 184 n. 4, 264.
- Dragomirna (Atanasie, egumen de), II, 90.
- Dragoș-Vodă, 24, 223.
- Drăgușin (Vistierul), 230.
- «Dreptul firii», de Klein (1796), II, 215, 229.
- Dristra (Antim, episcop de), II, 227.
- Dristra (episcopia de), II, 227.
- Dubasari (sat; danie), II, 82.
- Duca-Vodă, 378-9, 381, 389-91, 395-6, 406, 412; II, 73-4.
- Duca (Sotiriovici, din Tasos, tipograful), II, 87, 116.
- Dudescu (Constantin, boier), II, 147, 153.
- Duma (Radu dascălul, Brașovean), II, 141, 209, 218.
- Dumitrașco (fiul Cneajnei, fiica lui Lăpușneanu), 109.
- Duca-Vodă (Gheorghe; Anastasia, Doamna lui), II, 74, 80, 177, 190.
- Dumitrașcu-Vodă Cantacuzino, 392, 395.
- Dumitru (meșterul), 120.
- «Dumnezeiasca Liturghie» (1679), 394-5.
- Dunărea-de-Jos (episcopia), II, 311-2, 314.
- Dunod (episcop catolic de Nicolopol), 410-1.
- «Duple paralel între biserică» (1852), de N. Scriban, II, 261.

Durostorum, 8. V. și Silistra.
Dușcu (mănăstire, din Tricala),
II, 62, 152, 155,

Dymidecki (guvernator polon),
II, 75.

E.

Ecaterina a II-a, Împărăteasa
Rusiei, II, 164, 192.

Ecaterina (Doamna lui Ale-
xandru-Vodă Mircea, mama
lui Mihnea-Vodă), 138, 143.

Ecaterina-Dafina (Doamna lui
Dabija-Vodă), II, 74.

Ecaterina Domnița (măritată cu
Korecki; fiica lui Ieremia-
Vodă), 205.

«Eclezia», foaie bisericească a
lui Scarlat Rosetti, II, 312.

«Economia lui Florin», de Di-
mitrie Eustatievici, II, 141.

«Ecoul ecleziastic» (revistă bi-
sericească), II, 271.

Eder (directorul școlar al Sa-
șilor), II, 206.

Edesa (episcopatul de), II, 261.

Efemerii (preoți ai companiei
grecești din Sibiu), II, 130.

Efrem, Mitropolit de Hebron,
214, 238.

Efrem, Mitropolit muntean, 145.

Efrem, episcop de Buzău, 251,
280.

Efrem, episcop de Huși, 244
n. 2.

Efrem, episcop de Rădăuți, 244,
249, 251, 260.

Efrem, episcop de Râmnic,
150, 249.

«Efrem Sirul» (lucrare pai-
siană, traducere de Isac de
Neamț), II, 189, 231.

Efrem Sirul («Cuvintele» lui,
traducere de Mihalcea logo-
fătul), II, 168.

Eftimie, Patriarh de Constan-
tinopol, 217, 271.

Eftimie, Patriarh de Târnova,
13, 39 n. 5, 46, 50, 63, 65.

Eftimie, Mitropolit muntean,
145.

Eftimie al II-lea, Mitropolit
muntean, 145, 149, 200 și
n. 6, 211, 213 și n. 1, 216.

Eftimie, episcop de Rădăuți,
159, 161.

Eftimie, episcop de Râmnic,
150-1.

Eftimie, episcop de Roman, 179.

Eftimie, egumen de Neamț și
apoi episcop în Ardeal, 150,
160-2, 178-80, 184, 187.

Eftimie (Vlădică rus, la 1618),
226.

Eftimie, episcop calvin al Ro-
mânilor, 229, 331-2.

Eftimie schivnicul (Iacov I-iu,
fost Mitropolit moldovean),
II, 162.

Eladie, călugăr la Bisericiani,
272.

Elata (dieceză), 34.

Elena-Ecaterina Doamna (soția lui Petru Rareș), 107-8, 155, 157.

Elena, fiica lui Ștefan-cel-Mare, 355.

Elena, Doamna lui Rareș (biserica ei din Suceava), 108.

Elena (Doamna lui Petru Șchiopul), 191.

Elena (iubita lui Radu Șerban), 288.

Elena (fiica lui Radu Șerban, mama Cantacuzinilor), II, 66.

Elena (Doamna lui Mateiu-Vodă), 282, 339-40, 423; II, 65.

Fliade (Manase, dascăl), II, 167, 172.

Elisaveta, Împărăteasa Rusiei, II, 94, 131, 136 7.

Elisaveta Doamna (soția lui Ieremia Movilă), 243.

Elisaveta Doamna, mama lui Miron-Vodă, 265, 269.

Emilian (Mucenicul), 10.

Emanuil, episcop de Patras, 381 și n. 4.

Euzenberg (general austriac), II, 146, 175, 177.

«Enchiridion», de Nicolae Milescu, 393.

«Enchiridion» (1872), de Șaguna, II, 302.

«Enciclopedia» franceză din secolul al XVIII-lea, II, 190.

«Encomiile» în stilul lui Macarie, 160.

Episcopi moldoveni catolici, 100.

Episcopi superintendenți din Ardeal, 170, 173-8, 184.

«Epistola Consolatoria» din 1761, II, 139.

Epistolele de îndrumare ale lui Paisie Veliciovski, II, 186.

Epistolii (1843), de Neofit Scriban, II, 262.

«Epitomul» lui Țichindeal (1808), II, 237.

Epraxia (Maica; mama lui Radu-cel-Mare), 115.

Eraclid de Capadocia, II, 153.

Erașul-de-Sus (protopopia), II, 20-1.

Erbiceanu (frații), 262-3.

«Eresurile Armenilor» (1824), II, 238.

Erlau (seminariul din), II, 229.

Ermologhiul din 1792, II, 161.

Ermologhiul din 1834, II, 240.

Esop, II, 164.

Esztergom (arhiepiscopatul de), 16.

«Etica», de Klein (1796), II, 215.

Eugenikos (Ioan, teolog grec), 415.

Eugenikos (Marcu, teolog), 416.

Eugeniu Hacman (episcop bucovinean), II, 264, 300-1.

«Eufonia» lui Petru Movilă, 294.

Eustatie (preot din Brașov), II, 141.

Eustatie (egumen de Pobrata), 70.

Eustatievici (Dimitrie, Brașoveanul), II, 93, 141, 166, 206, 209, 217, 302.

- Eutyches (eretic), 10.
- Evangelhia slavonă a lui Nea-
goe-Vodă (1512), I, 173.
- Evangelhia slavonă de supt Mi-
tropolitul Anania (1545-7), I,
144 și n. 8.
- Evangelhia slavonă din 1551,
140.
- Evangelhia lui Coresi (1560), I,
172-3.
- Evangelhia slavonă a lui Coresi
din 1562, 1583 și 1588, 143,
173.
- Evangelhia cu tâlc a lui Coresi,
din 1564, I, 173 4.
- Evangelhia slavo-română din
1580, I, 180-1.
- Evangelhia slavo-română a lui
Lorinț Diacul, 180-1.
- Evangelhia cu învățături a lui
Coresi din 1581, 182-3.
- Evangelhia slavonă (ms.) de
supt Serafim Mitropolitul, I,
146.
- Evangelhia grecească din 1594,
250.
- Evangelhia din 1609, a lui Anas-
tasie Crimca, 241.
- Evangelhia învățătoare din Go-
vora, a lui Meletie Macedo-
neanul (1642), 319-21.
- Evangelhia lui Petru Movilă,
293.
- Evangelhia din 1682, 401-2,
405.
- Evangelhia greco-română din
1693, II, 5.
- Evangelhia dela Snagov, din
1697, II, 7.
- Evangelhia din 1709, II, 6.
- Evangelhia din 1723, II, 110.
- Evangelhia din 1742, II, 110
n. 5.
- Evangelhia din 1746, II, 114-5.
- Evangelhia din 1750, II, 110
n. 5.
- Evangelhia din 1760, II, 153.
- Evangelhia din 1762, II, 153
și urm.
- Evangelhia din 1765 și 1776
II, 139.
- Evangelhia din 1775, II, 154.
- Evangelhia din 1784, II, 155.
- Evangelhia din 1794, II, 230,
n. 2.
- Evangelhia din Buda, 1813, II,
230.
- Evangelhia din 1816, II, 229.
- Evangelhia din 1818-1821 (Mol-
dova), II, 231.
- Evangelhia lui Gherontie, din
1821, II, 233.
- Evangelhia din 1834, II, 240.
- Evangelhia lui Chesarie de Bu-
zău, II, 255.
- Evangelhia din 1852, a lui Șa-
guna, II, 302.
- Evangelhia din 1856, II, 250.
- Evangelhia cu tâlc, de Calist,
Patriarhul Constantinopolu-
lui, 293.
- Evghenie Bulgaris (episcop
grec de Cazan și Astrahan),
II, 191.
- «Evharisteriu», al lui Petru Mo-
vilă, 293.
- Evhologhiu, al lui Petru Movilă,
293.
- Evhologhiul din 1815, II,

Evloghie, episcop de Rădăuți, 266, 305.

Evloghie, episcop de Roman, 308.

Evloghie (dascălul, dela școala slavonă din Iași), II, 160-1, 172.

Evstatie, episcop de Roman, 187.

Evstatie (Vasilievici, preot în Brașov), II, 93.

Evstratie Logofătul, 321, 322-3, 340.

«Exaimeronul» Sfântului Vasilie, din 1827, II, 238.

Exarh (al Plaiurilor; titlu), 22.

Exarhi în Moldova și Muntenia, 51-2.

F.

Fabian-Bob (dascăl ardelean la Iași), II, 233, 257, 262.

Fabulele lui Esop (traducere de Vartolomeiu Măzăreanu), II, 164.

Facultatea de Teologie din București, II, 311, 315, 317.

Făgăraș (ducat), 32, 42.

Făgăraș (episcopia din), II, 38, 122-3, 125.

Făgăraș (episcopia calvină din), 347-8, 351-2, 355; II, 38.

Făgăraș (protopopia din), 330, 370; II, 17.

Farcaș (Gh., canonic), II, 229.

Fedelescioiu (schit în Vâlcea), 380.

Feleac (biserica lui Ioan Hunyady în), 94, 99.

Feleac (episcopii din), 133.

Feleac (mănăstirea din), II, 40.

Ferdinand, Împăratul Germaniei, II, 264, 297.

Fierăști (biserică, din Ilfov), 289.

Filaret, Patriarhul Moscovei, 259, 265.

Filaret Beldiman, Mitropolitul Apameii și egumen de Câmpulung, II, 246, 261.

Filaret, Mitropolitul Chieului, II, 262, 266, 308, 312.

Filaret I-ii, Mitropolit muntean, II, 60, 145, 150, 152.

Filaret al II-lea, de Mire, apoi Mitropolit muntean, II, 146, 148, 151, 155-6, 171, 217, 219, 230 n. 2, 237.

Filaret, episcop de Râmnic, II, 199.

Filaret Scriban, episcop, II, 260 și n. 1, 261-3, 266.

Filip Solitariul (teolog), II, 168.

Filipan (Vasile, scriitor), II, 215.

Filipescu (Dumitrașcu), 289, 295.

Filipescu (familia), II, 66.

Filipopol (Mitropolia din), 212.

Filipeștii-de-Pădure (biserica din), II, 66.

Filipeștii-de-Târg (biserica din), 289.

Filofteia (Mucenica), 28, 30.

Filosofia lui Klein (manuscris), II, 217.

Filoteiu, Patriarh al Constantinopolului, 131, 416.

Filoteiu, episcop de Buzău, II, 271 2 și n. 3, 287, 306.

Filoteiu, episcop de Huși, 236, 238-40, 244.

Filoteiu (arhimandritul lui Veniamin Costachi). V. Costachi (Veniamin).

Filoteiu (călugărul de la Sfeta-gora), II, 8.

Filoteu (mănăstire dela Atos), 115.

Fitter (Adam, Iezuit), II, 41, 122.

Fizica lui Klein (manuscris), II, 217.

Flămânda (schit), II, 270, 272.

«Floarea Adevărului» (1750), II, 138.

«Floarea Darurilor», 1702, II, 8.

«Floarea Darurilor», 1807, II, 218.

Florești (mănăstirea din), 280 n. 5; II, 90.

Florian (Aaron, profesor), II, 270.

Floru (preot, caligraf), II, 172.

Fogarași (Ștefan, predicator și traducător), 302.

Fogarași (Ștefan; Catehismul lui), 330-1.

Földvari (Feldioreanul; arhimandrit), II, 178.

«Forma clerului și a păstorului» (1809), II, 228.

Forró Nicolae, (publicatorul Evangheliei cu Tâlc a lui Coresi), 174, 183.

Fotie, Patriarhul Constantinopolului, 416.

Francisc-Iosif, suveranul Austro-Ungariei, II 297.

Franciscani, 17, 21, 25, 33-4, 58-9, 61, 66, 74, 191-2, 194-6, 207, 365.

Frăsinei (schit), II, 251.

Frumoasa (mănăstire lângă Iași) 216, 262.

Fundenii-Doamnei (biserica din), II, 66.

«Funia sau Frânghia întreită», de Veniamin Costachi, II, 233.

Furtună (Mihail, boier), 308.

G.

Gabriel (Fredro, episcop catolic), 207.

Gabriel (Tomasi, episcop catolic), 407, 409.

Galaction de Govora, episcop de Râmnic, II, 234, 249.

Galaction (călugăr la Hangu, paisian), II, 186.

Galaction Vidalis (egumen din Atos), II, 5.

Galata (mănăstire), 241-2, 262-3, 307; II, 89, 193.

- Galata (Anastasie, egumen de), 238.
- Galați (sat lângă Bistrița), 99.
- Găiseni (mănăstirea din), 139; II, 252, 256.
- Galia, 4.
- Galiția, 35, 60.
- Gașpar Peucer (filolog), 168.
- Gașpar-Vodă (Domn al Moldovei), 260.
- Gavriil Bănulescu (Mitropolit de Chiev), II, 194-5, 225 și n. 5, 226 și n. 3, 227 și n. 4, 232.
- Gavriil (Patriarh de Ohrida), 148.
- Gavriil Callimachi, Mitropolit de Salonic și al Moldovei, II, 159-60, 166, 170, 174, 185, 189-91, 195-6.
- Gavriil Severos, Mitropolit de Filadelfia, II, 47, 109, 322.
- Gavriil Protul, 118-9, 125 n. 2, 127 și n. 1, 128 n. 1, 130 și n. 1, 132 n. 2 și 6.
- Gavriil (egumen), 47.
- Gavriil (călugăr, fiul lui Urie), 54.
- Gavril-Vodă Movilă, 251, 260, 268, 279, 292.
- Geanet Postelnicul, II, 147.
- Geley (superintendent), 299, 301-2, 324-5.
- Geszty (Francisc, patronul «Păliei» din 1582), 183.
- Geoagiu (mănăstirea din), 220; II, 137-8 n. 1.
- Geografia de Buffier (traducere de Amfilohie de Hotin), II, 175.
- Geografia lui Klein (ms.), II, 217.
- Georgia (episcopia de), 317.
- Ghedeon (Mitropolit de Chiev), 407.
- Ghedeon, Mitropolitul Moldovei, 388, 390; II, 76, 81-2 n. 7, 93, 97, 115.
- Ghedeon I-ii și al II-lea, episcopi de Huși, 325, 356-7; II, 184.
- Ghedeon, episcop de Rădăuți, 160, 202.
- Ghedeon Nichitici (episcop sârb în Ardeal), II, 142, 177-8, 208-10.
- Ghedeon Balaban, (episcop de Lemberg), 200, 255-6, 293.
- Ghedeon, egumen de Râșca, 189.
- Ghedeon, egumen de Slatina, II, 90.
- Ghenadie Scholarios (teolog și Patriarh al Constantinopolului), II, 47, 161.
- Ghenadie, Mitropolit al Ardealului, 152, 181-4, 219-20, 233-5, 261, 299-302, 328, 344.
- Ghenadie, Mitropolit al Silistrei, 413.
- Ghenadie Bizanție, Vlădică unit în Maramurăș, II, 123, 126.
- Ghenadie dela Cozia (traducător), II, 64, 107, 170.
- Ghenadie Roset (ierochirixul lui Veniamin Costachi), II, 232, 247.

Gheorghie I-iu, Mitropolit al Moldovei (Nemțeanul), 87-8, 104-5.

Gheorghie al II-lea (Movila), Mitropolit, 188-9, 194, 196-7, 201, 235, 240, 255, 258, 271.

Gheorghie al III-lea, Mitropolitul Moldovei, II, 82 și n. 4, 90, 94, 97, 115, 177, 184, 193 (și icoana de la Neamț).

Gheorghie (episcop calvin pentru Români) 175-6.

Gheorghie (protopop de Beiuș), II, 129.

Cheorghie (protopop de Daia), 386.

Gheorghie (protopop de Inidora), II, 31.

Gheorghie (egumen de Căldărușani și Cernica), II, 187-8.

Gheorghe (copist, fiul lui Evloghie dascălul), II, 161.

Gheorghie, episcop de Huși, 308, 325.

Gheorghie I-iu, episcop de Roman, 159, 179.

Gheorghie al II-lea, episcop de Roman (1718), II, 81.

Gheorghie, episcop de Vad, 110 și n. 6, 175.

Gheorghie de Ocna, episcop de Gioagiu, 171.

Gheorghe Ștefan-Vodă, 309 n. 2, 313, 317, 337, 353, 356-7, 387-8, 393, 408; II, 75-6.

Gheorghe-Vodă Ghica (Domnul Moldovei), 351, 372, 388, 393, 395.

Gheorghievici (Vlad, meșter tipograf), II, 114.

Gherasim (Patriarh de Alexandria), 257; II, 10-1, 15, 81.

Gherasim (Patriarh de Constantinopol), 414.

Gherasim Rătescu, episcop de Buzău, II, 235, 253-4.

Gherasim, episcop de Roman, II, 230, 232-3.

Gherasim Adamovici, episcop sârb în Ardeal, II, 209, 217.

Gherasim (egumen de Precista), II, 184.

Gherasim (arhimandrit de Putna), II, 178, 184.

Gherasim (paisian dela Neamț), II, 192.

Gherasim (ierodiaconul lui Iacov Stamati), II, 187, 196, 223, 228.

Gherasim Cretanul, 399.

Gherasim Popa, 47.

Gherghina (părcălab de Poienari), 116 n. 2.

Gherghița (reședință domnească în secolul al XV-lea), 285.

Gherla (biserica din), 353.

Gherla (episcopia dr), II, 125.

Gherla (episcopia armeană unită din), 418-9.

Gherla (moșie; dani-), H 38.

Gherman (Mitropolit de Cessarëa), 214, 238-9.

Gherman de Nisa (arhiereu grec), 402, 413.

Gherman (ucenicul lui Macarie de Roman), 159-60.

Gherman (părcălab de Roman), 236.

- Gherontie dela Neamț (ucenic paisian), II, 186, 199-201, 219, 223, 223, 229, 233, 238, 255.
- Gherontie («Apologia contra celor fără de Dumnezeu», traducere de), II, 201.
- Ghervasie (proegumen), 324.
- Ghervasie (călugăr, traducător al lui «Charles al XII-lea», în Iași), II, 191.
- Ghervasie (ucenicul lui Macarie de Roman), 159-60.
- Ghica. V. Alexandru, Gheorghe, Grigore, Scarlat.
- Ghighiu (mănăstire), II, 64 n. 2, 187.
- Ghioca (meșter zlătar), II, 65.
- Gioagiu (episcopie), 171.
- Giulești (mănăstirea și protopopia din), II, 21.
- Giumalu (protopopia de), II, 17.
- Glavacioc (mănăstire), 114, 377; II, 64.
- Glebcovici (Ivan, tipograf), 298.
- Glykys (frații, tipografi în Veneția), II, 155.
- Görög (Andreju Banul, din Sibiu), II, 32.
- Golea (Ioan, Logofăt), 262 n. 4. (și Ana), 262.
- Golea (mănăstire în Iași), 262, 307; II, 93, 189.
- Golescu (familie), 142; II, 65, 236.
- Golgota (mănăstire în Tesalia), 263.
- Gomionița (mănăstire), 338.
- Goracki (episcop polon în Moldova), 407.
- Gorgota (mănăstire), 142; II, 62.
- Goski (episcop catolic în Moldova), 207.
- Goți, 8-9.
- Govora (mănăstirea și tipografia din), 114, 297-9, 320-1, 377; II, 64, 104-5.
- «Graiurile Maicei Domnului» (1834), II, 240.
- Gramatica slavonă, publicată de Antim (1698), II, 6, 152.
- «Gramatica slavonă» (1755), II, 152.
- Gramatica lui Macarie de Bistrița, II, 171.
- Gramatica germano-română (1788), de Ion Molnar, II, 216.
- Gramatica lui D. Eustatievici, II, 141.
- «Gramatica teologhicească», de Platon de Moscova (tradusă de Amfilohie de Hotin), II, 175.
- Grămești (danie), 90.
- Gratiani (Anton-Maria, misionariu), 168.
- Greceanu (familie), 402; II, 111.
- Grigorie (Patriarh de Alexandria), II, 82.
- Grigorie Mammas (Patriarh), 81.
- Grigorie, Mitropolit al Moldovei (cel ce merge la sinodul dela Florența), 74.
- Grigorie Roșca (Mitropolitul lui Petru Rareș), 104, 106 și n. 8, 107 și n. 3, 110, 156, 158-9 n. 4.

Grigorie I-iu, al Mirelor. V. Grigorie (Mitropolit muntean).
 Grigorie I-iu, Mitropolit muntean, 280, 290, 298, 306, 373.
 Grigorie al II-lea, Mitropolit muntean, II, 145 și urm., 149-50, 153, 169.
 Grigorie al Sidei (ucenicul lui Grigorie al II-lea Mitropolitul), II, 146, 156.
 Grigorie al III-lea (Mitropolit muntean), II, 199-201, 213, 219, 223, 238-9, 245-6, 251, 253, 255.
 Grigorie (episcop de Buzău), 373, 381.
 Grigorie Socoteanu, episcop de Râmnic (ucenicul lui Climent), II, 115, 136-7, 147-51 și n. 1, 152.
 Grigorie, episcop de Roman, 190.
 Grigorie Maior (episcop unit), II, 131, 134, 139-40.
 Grigorie (episcop catolic), 38-9.
 Grigorie (călugăr paisian dela Caldărușani), II, 187.
 Grigorie din Chiprovaci (călugăr franciscan), 408.
 Grigorie de Larisa, 316.
 Grigorie (stareț de Neamț), II, 185.
 Grigorie Râmniceanul (egumen de Vieros), II, 219, 249.
 Grigorie de Heraclăa (arhieru), II, 232.

Grigorie (episcop catolic în Țara-Românească), 33.
 Grigorie Țamblac, 52, 62 și n. 4, 63, 65, 76.
 Grigorie... (ucenicul lui Grigorie de Râmnic), II, 152.
 Grigorie Stan (tipograf la Rădăuți), II, 116.
 «Grigorie Dialogul» (traducere de Daponte), 151 și n. 2.
 «Grigorie de Nazianz» (traducere de Klein), II, 213.
 Grigore-Vodă Callimachi, II, 161 n. 1, 190-1.
 Grigore-Vodă I-iu Ghica (Domn muntean), 359, 363, 372, 374, 377, 379, 381, 409.
 Grigore al II-lea Mateiu Ghica-Vodă, II, 57-9, 84-5, 87, 94, 130.
 Grigore al III-lea Alexandru Ghica, II, 158, 184, 190.
 Grigore al IV-lea Ghica (1822), II, 236, 238.
 Grigorovici (Ioan; Vlădică rus în 1627), 226.
 Gruia (mănăstire), 377.
 Gruicul (schit), II, 60.
 Gurghiu (biserica românească din), 229.
 Giura (Logofătul, ctitor), 138.
 Gura (mănăstire din Pogoniane), II, 61.
 Gura-Motrului (mănăstire), II, 64, 239.
 Gurghiu (protopopie), II, 17.

H.

- Hăbășescu (Grigore, Hatman), 396.
- Hacman (Eugeniu), episcop. V. Eugeniu.
- Hadâmbul (mănăstire), II, 74.
- Hagițadar (metoh), 418.
- Hagi-Koh-Varzares, episcop unit armean, 418.
- Haines (Gheorghe, preot în Brașov), II, 257.
- Halepliu (State, fratele lui Chesarie de Râmnic), II, 150.
- Halicu (Mihail, predicator și versificator), 331.
- Halicu (episcopie), 35, 37, 50, 60.
- Halmaghi (Ioan, teolog), II, 205, 214.
- Hamza (boier), 268.
- Hâncu (mănăstire), II, 227 n. 7.
- Hangu (Atanasie Grecul, egumen de), II, 90.
- Hangu (mănăstire), 266; II, 82, 89, 186.
- Hanul Grecilor (schit), II, 62.
- Haporta (protopopia din), II, 17.
- Haralambie (Vlădică grec, supt Radu Mihnea), 254.
- Hărdău-Telciu (mănăstirea, de lângă Vad), 110.
- Hareborne (Trimes engles), 194.
- Haret (Spiru C., ministru de Culte), II, 316.
- Hariton (Grecul, Mitropolit muntean), 38; II, 62.
- Hariton (Cullumuz, mănăstirea lui —, dela Atos), 130.
- «Haritovreiton» («Paradeisos», de Macarie de Bistrița), II, 171.
- Hărlău, 71, 109. (Biserica lui Ștefan-cel-Mare), II, 75. (Biserica catolică din), 295, 207. (Școala lui Despot-Vodă), 167.
- Haromsec (protopopia din), II, 20.
- Hărtești (biserica din), 138.
- Hăsăneștii (familie), II, 88.
- Hasdeu (B. P.), II, 310.
- Hațeg (protopopia din), 330; II, 17, 39.
- «Heliodor sau Istoria Etiopicească», traducere de Leon Gheuca, II, 191.
- Herce (Ștefan, predicator din Caransebeș), 172, 302.
- «Heortologhion» din 1701, II, 6.
- Hevenesii (teolog), II, 36.
- Hexamilion, 65.
- Hilandar (mănăstire dela Atos), 423.
- Hirschel (Luca, judele Brașovului), 182.
- Hliboca (danie), 90.
- Hlincea (mănăstire), 317, 389.
- Hmilnițchi (Bogdan), 314, 353.
- Hmilnițchi (Timuș), 314.
- Hodog-Bodrog (mănăstire), II, 237, 303.
- Hommonay (familie), 225, 327.
- Honterus (din Brașov), 165.
- Hoșova (mănăstire sârbească din Sirmiu), II, 292.
- Horecea (mănăstire), II, 177 n. 9.
- Horodniceni (biserica din), 106 n. 6, 109.

Horty (superintendent) 386-7.
 Horvat (Nichita, canonic), II, 210.
 Hotărăni (schit), II, 62.
 «Hotărârile pe scurt» ale lui
 Sf. Vasilie (lucrare paisiană),
 II, 189.
 Hotin (cetatea și episcopia), 54,
 158, 203; II, 227.
 Hotin (Amfilohie, episcop de,
 scriitor), II, 175, 196.
 Hrisant, Patriarh de Ierusalim,
 394, 416; II, 4, 6, 10-1, 45-7,
 51, 54, 57, 59 n. 1, 81-2 n.
 5, 154.
 Hrizea (Vistier), 222, 289.
 Humor (mănăstire), 104, 158;
 II, 173, 176.
 Humor (Antim, egumen de),
 176. V. Antim.
 Humor (Calistrat, egumen de),
 II, 173.
 Humor (Antonie, egumen de).
 V. Antonie.

Hunyady (Ioan), 47, 94.
 Hunyady (Paul, episcop catolic
 de Argeș), 58.
 Hurez (mănăstire), II, 65-9,
 104, 106.
 Hurmuzachi (Eudoxiu, scriitor),
 II, 298.
 Huși (biserica lui Ștefan-cel-
 Mare), 96.
 Huși (episcopia de), 235-8,
 240, 258; II, 80.
 Huși (Seminariul din), II, 266-7.
 Huși (biserica catolică din),
 167; II, 240 n. 2.
 Husitismul în Moldova și Ma-
 ramurăș, 75-6. V. și Con-
 stantin, preot husit.
 Hust (cetatea și biserica), 51,
 193, 210, 225; II, 21.
 Huțovici (Nicolae, vicariu), II,
 210.
 Hypomenas (Gheorghe, din Tra-
 pezunt, erudit), 47.

I.

Iachint, Mitropolit muntean, 22,
 34, 38, 49, 51.
 Iachint Makripodari (episcop
 grec), 407.
 Iacov, Patriarh de Constanti-
 nopol, 366 n. 1; II, 10, 81.
 Iacov I-ii, Mitropolit al Mol-
 dovei, 92; II, 88-9, 116, 157,
 159, 161-3, 166, 169-70, 172.
 Iacov al II-lea Stamati, Mitropo-
 litul Moldovei, II, 160-1, 189,
 194-6, 223.
 Iacov, egumen de Putna, II,
 178.

Iacov (egumen la biserica Bar-
 novschi), II, 193.
 Iacovevici (Mihail, Iezuit), 407.
 Iacșici (familia), 122, 126.
 Iagello (Vladislav, rege), 37,
 50, 61-3.
 Ianachi (Postelnicul, cărturar),
 263; II, 111, 169.
 Iancu Căpitanul, 285.
 Iancu-Vodă (Sasul), 188, 190,
 192.
 Iani Hadâmbul, 389.
 Iantra, 10.

Iași (Mitropolia Sucevei și Moldovei), II, 82, 85-7. V. la numele Mitropoliiilor.

Iași (biserica catolică din), 195, 207.

Iași (episcopia catolică din), II, 314-5.

Iași (Iezuiții din), 396.

Iconiu (Atanasie, Mitropolit de), 359.

Icoana din Neamț (despre; de Mitropolitul Gheorghie), II, 196.

Ienachi (ctitor la Sf. Sava din Iași), 285.

Ienii (biserica în București), II, 63.

Ienopole (episcopia din), II, 38.

Ieremia, Patriarh de Constantinopol, 148-50, 194, 197, 199, 214-16, 254, 265, 271; II, 53.

Ieremia, Mitropolit muntean 249.

Ieremia, Mitropolit al Moldovei, 49-51.

Ieremia, episcop de Buzău, 151.

Ieremia (dascăl), 405.

Ieremia-Vodă Movilă, 188-9, 194, 196, 203-6, 214, 228, 235-8, 240-2, 255-7, 261-2, 291-2, 294.

Ieronim (Biblia lui), 395.

Ieroteiu de Monembasia, 148 n. 2, 253, 279.

Ieroteiu (Cronograful lui — de Monembasia; 1570), 253.

Ieroteiu, Mitropolit de Silistra, II, 10.

Ieroteiu, episcop de Huși (1744), II, 86, 88, 185.

Ieroteiu, egumen în Cipru, 263.

Ierusalim (Patriarhia de), 128; II, 60, 75. V. Dosofteiu, Hrisant, Teofan (Patriarhi de).

Ierusalim (Antim, Patriarh de), II, 239 n. 4.

Iezer (schit), II, 187.

Ignatie, Patriarh rus; 250 n. 1.

Ignatie de Arta, Mitropolit muntean, II, 226.

Ignatie Sârbul, episcop de Râmnic, 42, 313, 372-3.

Ignatie Grecul, episcop de Râmnic, apoi Mitropolit, 373, 409.

Ignatie Darabant, episcop unit de Oradea-Mare, II, 140.

Ignatie Vuia, locțiitor de episcop în Caransebeș, II, 301.

Ignatie, egumen de Nucet, II, 5.

Ignatie, egumen de Voroneț, II, 178.

Ignatie Petritzi (teolog), 340.

Ilarion, Mitropolitul Ungrovlahiei¹, 114, 137.

Ilarion, episcop de Argeș, II, 236, 252, 254, 171.

Ilarion, episcop de Râmnic, 151 n. 1.

Ilarion, Vlădică rus de Muncaci, 224.

Ilarion, Vlădica din Vad, 110.

Ilarion, egumen de Cozia, 137.

Ilarion (călugărul, dascăl la Putna), II, 165.

Ilarion (ucenicul lui Ghedeon de Rădăuți), 160.

¹ A se adăugi la listă, cu data de c. 1492-3 (1524 p.).

- Ilia (protopopia din), 384; II, 17.
- Iliș-Vodă (fiul lui Rareș, «Mahmet»), 107, 110, 156-7.
- Iliș-Vodă (fiul lui Alexandru cel-Bun, 74, 83.
- Ilie, Iorest, Mitropolit la Bălgrad, 320, 323-4 n. 2, 325, 327-8, 357, 366.
- Ilie Bulgarul, plătitorul «Lafsaiconului» dela Râmnic, II, 153.
- Ilie (diac din Suceava), 241.
- Iliri, 1, 5.
- Iliria, 2.
- Ilișești (mănăstire), II, 90.
- Illyes (Andreiu, episcop catolic), II, 37.
- «Imitația lui Hristos» (1647), 338. (Traducere de Klein; 1813), II, 214.
- «Imnologhiul» lui Petru Movilă, 293.
- «Împotriva vătămării calvinești», de Dosofteiu Mitropolitul (1672), 414.
- Ioan (episcopia de Arad), II, 38, 127-8.
- Ioan (biserica ortodoxă din), 234.
- «Îndreptarea legii» din 1652, 340.
- «Îndreptarea păcătosului cu duhul blândetelor», 1765, de Vichentie Ioanovici, II, 170.
- «Îndreptarea păcătosului», traducere de D. Eustatievici, II, 141.
- «Îndreptarea păcătoșilor», de Mitropolitul Gavriil și Evloghie dascălul, II, 170.
- «Îndeletnicirea iubitoare de Dumnezeu» (1815), II, 131.
- «Îndeletnicirea spre buna murire», de Mitropolitul Veniamin, II, 240.
- «Înfruntarea Jidovilor», de Rabinul Neofit, II, 196.
- Inidora (protopopia din), 171, 330, 353, 389; II, 17.
- Inidora (Achirie, protopopul din), 172.
- Inidora (Gheorghie, protopop din), II, 31.
- Inidora (Ianaș, protopop calvin în), 133-4; II, 31.
- Inochentie, episcop de Huși, II, 164, 185, 190.
- Inochentie Tismăneanul, episcop de Râmnic, II, 106-7, 113, 168.
- Inochentie, episcop de Roman; II, 85, 89.
- Inochentie (Ioan) Clain (Micul), Vlădică ardelean, II, 121-2 și n. 1, 123, 125-7 și n. 1, 129-34, 140, 202-3.
- Inochentie (tipograf-călugăr), 401.
- Innsbruck (Colagiul Iezuiților din), 196.
- Institutul teologic din Arad, II, 300.
- Institutul teologic (Facultatea din Cernăuți, II, 315.
- «Întrebare Creștinească» (cachișm luteran, din 1544), 166 și n. 2.
- «Întrebări bogoslovești» (1741), II, 111.

«Întrebătoarele răspunsuri», de Vasile dela Poiana Mărului, II, 167, 231.

«Întrebări bogoslovești», traducere de Ianachi Postelnicul, II, 169.

«Întrebări și răspunsuri», 1765, traducere de Chesarie de Râmnic, II, 156, 171.

«Întrebări și răspunsuri bogoslovești» de Sf. Atanasie (1803), II, 223.

«Învățăturile lui Neagoe-Vodă către fiul său», I, 133-4 și n. 2, 135.

«Învățăături peste toate zilele», de Melchisedec de Câmpulung, 300.

«Învățăături duhovnicești», de Petru Movilă, 300.

Învățăturile lui Calist (ms. dela Bisericiani), II, 92.

«Învățăături creștinești» (1700), II, 8.

«Învățătura preoților» (1702), II, 7-8.

«Învățătura dogmatică» (1703), II, 49.

«Învățătura bisericească» (1710), II, 55.

«Învățătură despre șapte taine» (1724, 1732, 1745), II, 111.

«Învățăături preoțești despre Taine» (1732).

«Învățăături bisericești», de Antim (1746), II, 111, 169.

«Învățătură Creștinească» din 1756, II, 138.

«Învățăturile pentru ispovedanie» (1764), 169 n. 2.

«Învățăături Creștinești» (1765), de Vichentie de Belgrad, II, 128.

«Învățătura pentru proști», de Halmaghi, II, 214.

«Învățătura arhierească» (Iasi, 1771), II, 169 n. 2.

«Învățătură a însuși stăpânitoarei Măiri Ecaterinei a II-a» (1773), II, 170 n. 1.

«Învățătura dulce sau Livada înflorită» (tălmăcire de Varolomeiu Măzăreanu), II, 165.

«Învățăturile lui Paisie», II, 189.

«Învățătura pentru Ispovedanie» (1814), II, 249.

«Învățăturile Hristianicești», de Mitropolitul Veniamin Costachi, II, 240.

«Învățăături de multe științe folositoare», de Nicodim Greceanu, II, 236.

«Învățătură pentru spovedanie», de Galaction al Râmnicului, II, 234.

«Învățătura părintească» (1825), II, 239 n. 4.

«Învățăturile lui Doroteiu starețul» (traducere de Misail de Bisericiani), II, 165.

«Învățătura», de Gavril de Filadelfia, II, 109.

«Învățăături», de Neofit Scriban, II, 262.

Ioachim, Patriarh de Antiohia, 258.

Ioachim, Patriarh de Moscova, 393, 395, 407.

Ioachim, episcop de Proilav, II, 227 n. 3.
 Ioachim Rhaeticus (matematic), 168.
 Ioan (Patriarh de Ipec), 424.
 Ioan (Mitropolit al Moldovei), 66 n. 4.
 Ioan, Mitropolitul lui Mihai Viteazul în Ardeal, 184, 219-20, 222 și urm., 227-9.
 Ioan Comnenul (Mitropolit de Dristra), 340, 412; II, 6.
 Ioan (episcop de Huși și Rădăuți), 235-6, 239-40, 392.
 Ioan, episcop de Rădăuți, 236, 244.
 Ioan, episcop de Roman, II, 73.
 Ioan Cernea, episcop de Vad, 219, 223.
 Ioan (Vlădică, din Caffa), 99.
 Ioan (protopop, Vlădică de Maramurăș), 234.
 Ioan Țircă (episcop ortodox), II, 19, 35, 46.
 Ioan Patachi (episcop unit) II, 37-40, 108, 122-3, 175.
 Ioan Bob (episcop), II, 140, 205-209, 213-6, 224, 288, 293-5.
 Ioan Mețianu (Mitropolit), II, 303.
 Ioan Ignatie Papp (episcop de Arad), II, 304 n. 1.
 Ioan Szabó (episcop), II, 297.
 Ioan Radu, episcop de Oradea, II 297.
 Ioan de Antiqua Villa (episcop catolic de Argeș), 58.
 Ioan, Riza, episcop de Baia, 162.

Ioan (episcop catolic de Baia), 66.
 Ioan, episcop catolic de Siretiu, 48.
 Ioan Gheorghievici episcop sârb de Vârșet, II, 208.
 Ioan Iosif Hodermarschi, episcop rus de Muncaciu, II, 122.
 Ioan Bosniacul (egumen de Dealu), 338-9.
 Ioan (arhimandritul dela Hurez), II, 67, 104, 153.
 Ioan (egumen de Neamț, paisian), II, 186.
 Ioan Marinici (protopop), 327.
 Ioan Zoba (protopop din Alvinți), 367.
 Ioan (protopopul Beiușului), II, 330.
 Ioan (protopop din Inidoara), II, 31.
 Ioan (protopop de Șeghești), 171.
 Ioan din Vinți, 385-6.
 Ioan Călugărul (meșter dela Râmnic), II, 152.
 Ioan de Varad (călugăr catolic), 267.
 Ioan Dascălul din Bălgrad (1763), II, 141.
 Ioan Făgărășanul (preot, diortositoriu), II, 113-4.
 Ioan, preotul din Mănăstur, II, 41.
 Ioan, preot domnesc din Iași, II, 95, 260.
 Ioan Damaschin, II, 47, 139.
 Ioan Damaschin, («Descoperirea

- pravoslavniciei credinței de), II, 223.
- Ioan Damaschin (operele latine; ediția din 1763), II, 139.
- Ioan Damaschin (traducere de Klein), II, 213.
- Ioan Gură de Aur (traducere de Klein), II, 213.
- Ioan Scărarul, de Macarie de Bistrița, II, 171.
- Ioan Sinaitul (scriitor), II, 97.
- Ioan al V-lea (Împărat), 21, 83.
- Ioan al VI-lea Cantacuzino, 21, 40, 306.
- Ioan al VIII-lea (Împărat), 77.
- Ioan Asan (Țar), 15, 18.
- Ioan (fiul lui Mircea, stăpânitor bulgăresc), 18.
- Ioan-Sigismund (principe al Ardealului), 166, 170, 176, 178.
- Ioan (fiul lui Neagoe-Vodă), 130, 134.
- Ioan-Vodă Despot, 107, 158, 166-7 și n. 1, 168 și n. 4, 169 și n. 1, 170, 188, 192.
- Ioan-Vodă-cel-Cumplit, 159 și n. 5, 163-4, 179, 187-8.
- Ioan-Vodă Potcoavă, 187.
- Ioan-Vodă (fiul lui Vasile Lupu), 308.
- Ioan-Vodă Callimachi, II, 159.
- Ioan-Vodă Caragea, II, 234.
- Ioan-Vodă Sandu Sturza, II, 232, 280.
- Ioan Despotul (socrul lui Petru Rareș), 122, 155.
- Ioan Banul, 252.
- Ioan (Logofătul lui Neagoe-Vodă), 121.
- Ioan Șătrarul (fratele Mitropolitului Filaret), II, 152.
- Ioanichie (Patriarh de Antiohia), 352.
- Ioanichie (Patriarh de Constantinopol), 317.
- Ioanichie (Mitropolit de Heraclea), 308.
- Ioanichie (Mitropolit al Moldovei), 66 n. 4.
- Ioanichie (Mitropolit de Stauropolis), II, 61.
- Ioanichie (episcop de Brăila), II, 82.
- Ioanichie (episcop de Rădăuți), 91-2 n. 1.
- Ioanichie (episcop de Roman), II, 85, 88, 184-5.
- Ioanichie Galetovschi (arhimandrit), 390.
- Ioanichie, egumen de Dragomirna, II, 178.
- Ioanichie (egumen de Moldavița), II, 89.
- Ioanichi de Stratonichia (uce-nicul lui Nectarie al Ungrovlahiei), II, 234 n. 2.
- Ioanovici (Nestor, candidat de episcopie), II, 211 n. 6.
- Ioasaf (Patriarh ai Constantinopolului), 178, 271.
- Ioasaf (Mitropolit ardelean), 370-1, 383-5.
- Ioasaf (episcop de Râmnic), 151 n. 1.
- Ioasaf (arhimandrit de Neamț), 94.
- Ioil (călugăr din Biserici), 272.

- Ionescu (Tache, ministru de Culte), II, 315.
- Iordachi (beizadea; fiul lui Șerban-Vodă), 307, 402; II, 52.
- Iorest (Mitropolit ardelean). V. Ilie (Iorest).
- Iorest, episcop de Huși, II, 82, 184 și n. 5, 193.
- Iorest (egumen de Bisericani), II, 92.
- Iorest (egumen de Hangu), II, 90.
- Iorest (egumen de Solca), II, 90.
- Iosif Bulgarul (Patriarh), 65, 76-7.
- Iosif I-iu (Mitropolit al Moldovei), 48-53, 60, 62, 65-6 n. 4, 69, 82-3; II, 83.
- Iosif Budai (Mitropolit ardelean), 367-71.
- Iosif Naniescu (Mitropolit al Moldovei), II, 252-3, 255.
- Iosif Gheorghian (Mitropolit), II, 312.
- Iosif (episcop de Argeș), II, 156, 199-201, 218, 223, 226, 228-30, 236, 245, 253-6.
- Iosif (episcop de Huși), 244 n. 2, 266.
- Iosif Stoica (episcop de Maramurăș), II, 20, 33, 38.
- Iosif Bobulescu (episcop de Râmnic), II, 263, 312.
- Iosif (episcop de Sevastia), 290.
- Iosif (egumen de Argeș), 131, 135.
- Iosif (egumen de Tismana), II, 63.
- Iosif (egumen de Vieros), II, 65.
- Iosif (protosinghelul, din Constantinopol), 259.
- Iosif dela Neamț (ucenic paisian), II, 186.
- Iosif Bardia (defensor catolic), II, 37, 55.
- Iosif al II-lea (Împărat al Germaniei), II, 175, 206.
- Iosif (dascăl grec), 295.
- Iosif (dascăl slavon din Iași), II, 116.
- Iov (Patriarh al Moscovei), 148.
- Iov Borețchi (Mitropolit al Chievului), 259, 291-2.
- Ipec (Patriarhia și Biserica din), 21, 41, 82, 148, 150, 316, 349.
- Ipsilanti (Alexandru-Vodă), II, 65, 151, 188, 190, 193.
- Irediște (școala românească din —, în Banat), II, 108.
- Irina (Doamna lui Petru Șchiopul), 196.
- Irinarh, episcop de Dioclea (1860), II, 309 n. 2.
- Irmologhiul lui Macarie, dascălul de cântări, II, 235 și n. 5.
- Isac (egumen de Neamț), 53.
- Isac (dascăl-cărturar dela Neamț), II, 186.
- Isaccea, 19.
- Isaia Copinschi (Mitropolit al Chievului), 291.
- Isaia Băloșescu (episcop bucovinean), II, 258, 264.
- Isaia (episcop de Inșu), II, 128.

- Isaia dela Slatina (episcop de Rădăuți), I, 160-2, 179, 187.
- Isaia (dichiul Mitropoliei din Iași, 1821), II, 232.
- Isaia Grecul (vicariu unit de Orade), II, 21.
- Isaia (arhimandrit la St. Pavel din Atos), II, 49.
- Isaia Giușcă (egumen de Scola), II, 280.
- Isaia (călugăr din Neamț), II, 201.
- Isaia, călugăr unit (Iancu din Sâmcel), II, 202.
- Isaia, preot din Apoldul-Mic (1763), II, 141.
- Isaia din Atos, 41.
- «Isaia Pustnicul» (lucrare piasiană), II, 189.
- Isidor (Mitropolit unit al Chievlui), 81.
- Isis, 3.
- Islazul (sat; danie), 257.
- Ismail (reședința episcopiei Dunării-de-Jos), II, 311, 316-7.
- Istoria Biblică*, de T. Blajeviciu, II, 305.
- Istoria biblică a Testamentului Vechiu, de T. Cipariu, II, 290.
- Istoria Biblică, de Ilarion Pușcariu, II, 304.
- Istoria Bisericii Antiohiei, (1702), II, 10.
- Istoria Bisericii Românilor, de Petru Maior, II, 212.
- Istoria Bisericii, de Țichindeal, II, 238.
- Istoria bisericească, de Farcaș (ms.), II, 230.
- Istoria bisericească (traducere de Klein), II, 207.
- Istoria bisericească, de V. Filipan, II, 215.
- Istoria bisericească pe scurt, de Al. x. Gianoglu Lesviodax, II, 271.
- Istoria bisericească, de Șaguna 1858, II, 302.
- Istoria bisericească, de Ilarion Pușcariu, II, 304.
- Istoria bisericească a Românilor, de F. Scriban, II, 262.
- Istoria eparhiei Râmnicului (1906), de Atanasie, episcop și Mitropolit al României, II, 268.
- Istoria episcopiei Rădăuți, de Melchisedec episcopul, II, 267.
- Istoria Mitropoliei Moldovei (ms.), de Melchisedec episcopul, II, 267.
- Istoria Mitropoliților Moldovei, de N. Scriban (1857), II, 261.
- Istoria Moldovei, de Carra, II, 190.
- Istoria naturii sau a firii (1783), de S. Klein, II, 206.
- Istoria Patriarhilor Ierusalimului, de Dosofteiu Patriarhul, 416; II, 47.
- Istoria Sacră, de Alexandru Mavrocordat, II, 54, 56.
- Istoria schismei Grecilor (după Maimbourg), de Cotore, II, 214.
- Istoria Scripturii Noului Testament, de Veniamin Cretachi, II, 233.

Istoria Universală (traducere din Chenghelaș), II, 291.
 Istoria Universală, de Mandi-
 nescu, II, 263.
 Istoria Universală (tradusă de
 Molnar, după Millot). V.
 Molnar.
 Istrate-Vodă Dabija, 359 și n.
 2, 390.
 Iștvanovici Mihail (meșter tipog-
 raf), II, 20.
 Ițcani (biserița din), 103.
 Ilica Episcopială (lucrare de
 Vartolomeu Măzăreanu), II,
 191.
 Ilica, tradusă de Ghenadie Co-
 zianul, II, 107.
 «Iubitorul de înțelepciune», de
 Mitropolitul Veniamin (1831),
 II, 240.

Iuga (protopop), 50 n. 3.
 Iurg Coriatovici, 36-7 n. 3,
 69, 90.
 Iurie (boier, ctitor), 109.
 Iustin de Edesa (ucenic al Mi-
 tropolitului Veniamin), II,
 247, 265.
 Iustinian, 10.
 Ivan (Țar rusesc), II, 113.
 Ivășco (Dumitru, protopop de
 Muncaciu), II, 214.
 Ivir (mănăstire din Atos), 128,
 248, 262; II, 62.
 Ivir (Iberia), II, 4.
 Izabela (Regina Ungariei), 136.
 «Izvoade pentru lucruri de
 obște», de D. Eustatievici,
 II, 141.
 Izvoranu (mănăstire în Buzău),
 250; II, 62.

J.

Jaleș (fostul județ), 45.
 Jalova (protopopia din), II, 21.
 Jidovștița, 42.
 Jitia (mănăstire), II, 62.
 Jitianu (mănăstire), 288.
 Joz (protopopia din), II, 41. V.
 și Juc.

Joltuhin (general rus), II, 282.
 Juc (vicariat unit în Ardeal),
 II, 125.
 Jugani (sat de danie), 309 n. 2.
 «Jurământul preoților», de e-
 piscopul Calinic de Râmnic,
 II, 251.

K.

Kakavelas (Ieremia, dascăl),
 412, 416.
 Kalliakra, 19-20.

Karidas (Gheorghe, Vistier),
 340.
 Kastriotă (Gheorghe, boier),
 II, 9.

Katzikia (mănăstire grecească), II, 61.
 Kaunitz (ministrul Mariei-Terezzei), II, 135.
 Kemeny (Ioan, principe al Ardealului), 347.
 Kerameus (Nicolae, dascăl și teolog), 359, 412, 416.
 Keza (protopopia de), II, 17.
 Klein (Samuil), II, 201-7, 210-11, 213-8, 228, 297.
 Klein (Istoria Românilor (ms.)), II, 217-8.
 Kogălniceanu (Ienachi, cronicarul), II, 157.
 Kogălniceanu (Mihail), II, 260, 305, 307-13.
 Kollonits (cardinal), 410, 419; II, 24, 26-30, 34, 36, 122.
 Komaron (episcopia de), II, 22.
 Konovicz (Iosif, teolog dela Chiev), 311.

Kopinski (Ilie, arhimandrit de Chiev), 259.
 «Kora» (protopopia din), II, 17.
 Korecki (cumnatul lui Alexandru-Vodă Movilă), 231.
 Koressi (Gheorghe, teolog), 415.
 Korydalleus (Teofil, erudit), 415.
 Kovasznai (Petru, predicator), 362.
 Kritias (Mare-Eclesiarh al Bisericii Constantinopolului), II, 160.
 Krupski (Atanasie, episcop în Maramurăș), 225-6.
 Kunalis (Kritopulos), 318.
 Kunig (Ioan, misionariu), 193.
 Kurški (episcop polon), 407.
 Kurzbach (tipograful lui Klein), II, 203.
 Kymenites (Sevastos: «Critica neînțelegerilor între Apus și Răsărit», de), 413.

L.

Lăcătuș (Dimitrie, tipograf), II, 141.
 Lăculețe (mănăstire), 289.
 «Lafsaicon»-ul lui Eraclid de Capadocia (traducere de Alexandru Polonul, în Țara-Românească și de Teofilact Clucerul, în Moldova), II, 153.
 Laiotă (Basarab), 96, 172.
 «Lămurirea credinței», de Simion de Salonic, 411-2.

Lancrăm (locuința lui Sava episcopul), 171, 176, 178, 182.
 Lăpușneanu (Alexandru-Vodă), 90, 93, 105, 107-9, 118, 157-8, 160-2, 167-8 n. 1, 169, 179, 187, 189, 198, 201, 255, 261; II, 75, 183.
 Lăpușneanu (biserica lui din Lemberg: Adormirea), 255.
 Lăpușul (protopopie), II, 17.
 Lațcu-Vodă, 34, 69, 74, 89-90.

I ( ) (părcăla)), 54.
 il (ctitor), 138.
 L. A.T. niu, profesor),
 II, 1.
 ic, episcop de Ca-
 316.
 r ie, episcop de Roman,
 r (călugărul dela Hu-
 ), II, 68, 152.
 Zizania (preot, tra-
 II, 109, 114-5.
 La ici (episcop de
 , 313.
 i la Voronej),
 La: (e) Moldova;
 ), II,
 V. și pr lentul.
 l Pahomie de
 , II, 93.
 ), 41, 43.
 (Gheorghe), 235, 237, 239.
 (pr lin), II, 20.
 a otopopie) II, 17.
 Scara virtuților»,
 91.
 (re de Var-
 zăre. l), II, 165.
 (18), II, 315.
 or, II, 308,
 și biserica or-
 ), 266, 293,
 (1 , episcop orto-
 259.
 ul catolic și
 1 199,

Lemberg (seminariul din), II,
 229.
 Lemberg (stavropighia, «Braț-
 caia» din), 292, 294, 308-9
 n. 2.
 Lemberg (tipografia din), 256,
 294, 297, 312, 338, 390, 399.
 Lemény (Ioan, episcop unit al
 Ardealului), II, 289, 291,
 293-6.
 Lemin (protopopia din), II, 20.
 Lemnul Crucii (Despre, de
 Teofilact Clucerul, 1759), II,
 153, 170.
 Leon (Gheuca, Mitropolit al
 Moldovei) II, 160-1, 185,
 189-93, 261.
 Leon, episcop de Roman, II,
 164, 194.
 Leon (Asachi, protopop de Ho-
 tin), II, 232-3.
 Leon (Împăratul, fiul lui Vasile
 Macedoneanul), II, 4.
 Leon-Vodă Tomșa, 279-81, 290,
 374.
 Leontari (tatăl Mitropolitului
 Dosofteiu), 387, 389.
 Leontie (Moschuna, arhimandrit
 unit), II, 202.
 Leontie, episcop de Râmnic,
 151.
 Leopold (fiul lui Grigore Ghica-
 Vodă), 409.
 Leopoldină (diploma, din 1701),
 II, 123.
 Lesviodax (istoric bisericesc),
 113.
 Leucuseni (moșie), 70.
 Leurdeanu (Stroe, ctitor), II,
 65.

- Lewenberg (Rudolf, Iezuit), II, 39.
- Lexicon slavo-român al lui Mar-darie Cozianul, 293 n. 1.
- Lichudis (frații), 385, 406, 412.
- Ligaridis (teolog), 415.
- Lipnițchi (I-remia, episcop de Baia-Mare), II, 21.
- Lipova-Timișoara (episcopia de), II, 128.
- Lipova (biserică ortodoxă), 234.
- Litavor (Iacșa), 37 n. 3.
- «Litosul» (lui Petru Movilă), 234.
- Liturghia slavonă din 1507-8, I, 124.
- Liturghia calvină pierdută (secolul al XVI-lea), I, 177.
- Liturghiile din 1610 și 1612 (ale Mitropolitului Anastasie), 241.
- Liturghia lui Petru Movilă, I, 293.
- Liturghia din 1646, 338.
- Liturghia din 1680, 382, 401 n. 1.
- Liturghia greco-arabă din 1701, II, 6.
- Liturghia din 1702, 401, 405; II, 9.
- Liturghia georgiană din 1710, II, 6.
- Liturghia din 1713, II, 102, 108.
- Liturghia slavo-română din 1715, II, 47.
- Liturghia din 1728, II, 110, 114.
- Liturghia din 1733, II, 113-4.
- Liturghia greco-arabă a lui Silivestru de Antiohia, II, 58.
- Liturghii din 1741-42, II, 110 n. 5.
- Liturghia românească din 1745 (Moldova), II, 116.
- Liturghia din 1747, II, 110 n. 5, 114 n. 3.
- Liturghiile blăjene din 1756 și 1775, II, 139.
- Liturghiile din 1759 și 1767, II, 151.
- Liturghia Sf. Iacov (traducere de Partenie de Râmnic), II, 149.
- Liturghiile din 1780, II, 154.
- Liturghiile din 1787, II, 155.
- Liturghia din 1794, II, 161, 196.
- Liturghia din 1797, II, 156.
- Liturghiile din 1798 și 1809, II, 218.
- Liturghiile din 1813 și 1816, II, 249.
- Liturghia basarabeană din 1815, II, 227.
- Liturghiile lui Galaction de Râmnic, II, 234.
- Liturghiile din 1819 (Moldova), II, 231.
- Liturghia lui Macarie, dascălul de cântări, II, 235 n. 5.
- Liturghia din 1834, II, 240.
- Liturghia din 1853, II, 250.
- Liturghia din 1870, de T. Ci-pariu, II, 290.
- Liturghia arhierească (tradusă de Vartolomeiu Măzăreanu), II, 165.
- Liturgica din 1853, de Melchisedec episcopul, II, 267.
- Locurile Sfinte, 215, 226-7, etc.

Lodomiria, 35.
 Loga (diaconul, dela Tismana),
 II, 108.
 Logica lui Klein (1796 și 1807),
 II, 215, 229.
 Longhin Corenici (Mitropolit
 de Inău), 350, 423 4.
 Lorinț Diacul (tipograf), 181,
 334.
 Lovcea (Mitropolie bulgărească),
 211.
 Lubieniecki (Valerian, episcop
 catolic în Moldova), 228.
 Luca (mănăstire bucovineană),
 II, 177 n. 9.
 Luca din Cipru, Mitropolit al
 Ungrovlahiei, 151, 216, 228,
 249, 423.
 Luca Mitropolitul (schitul lui),
 II, 62. V. și Izvoranu.
 Luca, episcop de Râmnic, 151
 n. 1.
 Luca (episcop de Vicina), 19.

Luca (egumen de Peri), 224.
 Lucăcești, 72.
 Lucavățul (sat; danie), 90.
 Ludesu (Stoica, cronicar), 380.
 Ludovic (Rege al Ungariei),
 20, 32, 38, 60.
 Lugoj (biserica din), 302, 326,
 330.
 Lugoj (biserica calvină-română
 din), 234.
 Lugoj (episcopia unită din), II,
 296.
 Lukaris (Chiril¹), 204, 233,
 254-5 și n. 1, 256-7, 290-1,
 303, 306, 310-1, 317, 358,
 378, 393, 414; II, 15, 61.
 Lupu (Anastase, Agă), II, 85.
 Lupu (Bogdan, boier), II, 7.
 Lupu (Mehedințeanul, Păhar-
 nic), 251, 253.
 Lupus (mucenic), 9.
 Lusinius (Ioan, episcop soci-
 nian), 167-8.

M.

Macarie (Egipteanul), 294, 296
 n. 1.
 Macarie (Patriarhul Antiohiei),
 28 n. 2, 360, 372.
 Macarie (Patriarh de Ipeç), 150,
 179.
 Macarie (Mitropolit al Moldo-
 vei), 66-7, 76.
 Macarie, Mitropolit muntean
 (1482), 113 și n. 2.

Macarie (Muntenegreanul, egu-
 men și Mitropolit muntean),
 85, 124, 126-7, 131-2, 136
 și n. 2.
 Macarie (Mitropolitul Nicome-
 diei), 77.
 Macarie, episcop de Roman,
 105-6, 109, 123, 155-6 n. 1,
 157-9 și n. 4, 160-2.
 Macarie de Varnă, II, 10.

¹ Cu privire la el v. o nouă lucrare de părintele Hrisostom A. Pa-
 padopoulos, Triest (din Νέα Ἡμέρα), 1907.

- Macarie (Vlădica grec dela Dealu), 279.
- Macarie (episcop unit în Ardeal), 99.
- Macarie (starețul dela Agapia), II, 186.
- Macarie (egumen de Bistrița Moldovei), 105.
- Macarie (egumen de Bistrița, prietenul lui Paisie Veliciovski), II, 171.
- Macarie de Căldărușani, II, 215.
- Macarie dela Pocrov (ucenicul lui Pahomie), II, 96.
- Macarie, egumen de Sânt' Ilie, II, 173, 176.
- Macarie dela Slatina (1787), II, 193.
- Macarie (egumen de Voroneț), II, 173, 183.
- Macarie (ieromonahul, dascăl de cântări), II, 167, 224 n. 2, 235 și n. 5, 240, 245, 292.
- Machow (episcopia de), II, 22.
- Măcinul, 19.
- Macri (Macarie, teolog), 415.
- Macri (Mihail, teolog), 414.
- Macri (Visarion), II, 6.
- Magdalena (călugărița, văduva lui Hamza; ctitoră), 268.
- Măgureanu (schit), II, 269.
- «Mahmet» (Ilie Turcitul, fiul lui Rareș), 107.
- «Mai nainte gătire», de Eufrosin Poteca, II, 235.
- Maier (Grigorie, episcop), II, 205. V. și Grigorie.
- Maier (Petru), II, 201-2, 204, 206-7, 212, 214, 230, 297.
- Maiota (Gheorghe, predicatorul lui Vodă Brâncoveanu), II, 4 și n. 3.
- Maler (Filip, zugrav), 165.
- Mamul (mănăstire), II, 63.
- Mănăstur (biserica și proto-popia din), II, 39, 41, 131, 209.
- Mandinescu (scriitor), II, 263.
- Mandîșevski (profesor), II, 259.
- Manea (meșter zidar), II, 67.
- Manea, Marele-Vornic, 138, 284.
- Manî, dascăl ardelean la Iași, II, 233, 253.
- «Mângâietorul», de Dionisie Romanò, II, 272.
- Manoil (diaconul), 52.
- Manoil (Împărat bizantin), 48, 65.
- Manoli-Vodă Giani, II, 149-50.
- Manoli (părcălab de Roman), 236.
- Manu (Apostolo, ctitor), II, 8, 63.
- «Manualul adevăratului religios», de Dionisie Romanò, II, 272.
- «Manualul» lui Cariofil (1697), II, 4.
- «Mănunchiu de flori» sau «Chita florilor», compilație, de Mihailcea Logofăt, II, 168.
- «Manual de Patriotism», de Iancu Nicola (1829), II, 245.
- «Manual împotriva lui Cariofil», de Dosofteiu Patriarhul (1693), 415.
- «Manual contra schismeii», de Maxim Peloponesianul (1690) 413-4.

- Manzovici (Constantin, cărturar bisericesc), II, 230.
- Maramurăș (Biserica și episcopia din), 51, 75, 229, 327-30; II, 121.
- Marchian (Folescu, egumen), II, 264.
- Marcu (Patriarhul Ohridei), 117.
- Marcu (Grecul, dela Feleac, episcop), 99.
- Marcu (egumen la Bistrița Gorgului), 120.
- Marcu Dascălul, II, 10.
- «Marcu Pustnicul» (lucrare paisiană), II, 189.
- Marcu (fiul lui Radu dela Afumați), 137, 139.
- Mărcuță (Marcu, Armaș), 147.
- Mărcuța (mănăstire), 147; II, 65.
- Mardarie (episcop, și Mitropolit al Moldovei), 200, 202-4, 235 n. 4, 423.
- Mardarie (vicariu al Mitropoliei Moldovei), II, 266, 309 n. 2.
- Mardarie (ucenicul lui Pahomie de Roman), II, 96.
- Mardarie (caligraf), 251.
- Mardarie Cozianul, 293 n. 1.
- Marele Schit (din Galiția), II, 87, 175, 183.
- Margareta-Mușata (Doamnă), 48.
- Margareta (soția lui Alexandru-cel-Bun), 59, 61.
- «Mărgăritare» (1691), II, 4.
- «Mărgăritare» (ed. a 2-a, 1746), II, 111, 169.
- Mărgăritarele lui Ioan Hrisostom, traduse de N. Scriban, II, 261.
- Marghita (Doamna lui Simion-Vodă), 291. V. și Melania.
- Mărgineanu Ioan (scriitor), II, 214.
- Mărgineni (mănăstire), 139, 289, 295, 380; II, 61.
- Margus (cetate), 9.
- Maria (sora lui Ștefan-cel-Mare), 98.
- Maria Rareș (mama lui Petru-Vodă), 108.
- Maria (Doamna lui Petru Rareș), 155, 157.
- Maria Doamna (fiica lui Ieremia-Vodă), 205.
- Maria-Tereza (Împărăteasa Germaniei), II, 131.
- Mariana (soția lui Andrian, mama lui Iacov I-lui, Mitropolitul), II, 88.
- Marica (Doamna lui Brâncoveanu), II, 63.
- Marien Diacul, 183.
- Marienburg (cetate), 204.
- Martini (Ștefan; episcop de Siretiu), 60.
- Martiri, 4.
- Mártonffy (episcop catolic), II, 37 n. 5, 38-9.
- «Mărturisirea ortodoxă», de Petru Movilă, 334; II, 6.
- «Mărturisirea» lui Chiril Lukaris, 414.
- «Mărturisirea ortodoxă» (gr.; ed. 1767, de Petru Movilă), II, 154.

- Mărturisirea ortodoxă (ed. lui Calinic de Râmnic), II, 251.
- «Maslu», de Veniamin Mitropolitul, II, 240.
- Massillon («Cuvântări» de, traducere de Efrosin Poteca), II, 239.
- Mateiaș (Rege), 98-9.
- Mateiu (Patriarh de Alexandria), II 58.
- Mateiu al Mirelor, 125 n. 1, 251-3, 275, 279 și n. 1; II, 5.
- Mateiu (Moise, episcop bănățean), 359.
- Mateiu Basarab, 31 n. 2, 141, 220, 273, 279, 281-7, 289, 290, 294-9, 301, 303, 306, 338, 340, 345, 356, 371-6, 398, 408, 423; II, 48, 60-5. (Biserica lui, din Buzău), II, 255.
- Matematica lui Klein (ms.), II, 217.
- Mățești (biserică), II, 66.
- Mauriciu (Împărat), 11.
- Mauroeides (Nicolae, predicator), II, 170.
- «Maurovlahia», 49-50.
- Mavridakis (predicator), II, 58.
- Mavrocordat Alexandru (Tălmaciu), 415; II, 54.
- Mavrocordat (Alexandru, Constantin și Ioan), II, 193, 195.
- Mavrocordat (Ioan, fiul lui Nicolae-Vodă), II, 58.
- Mavrocordat (Nicolae, «De Oficiis» de), II, 54, 56. V. și Nicolae-Vodă.
- Mavrocordat (Scarlăt, ginerele Brâncoveanului), II, 66.
- Maxim, Mitropolit muntean, 121-2 și n. 1, 123 și n. 3, 124, 127; II, 152.
- Maxim de Cerigo (episcop), 147.
- Maxim de Hierapolis, II, 10.
- Maxim Maximovici (episcop sârb), II, 292.
- Maxim (Peloponesianul), 414; II, 7.
- Maximian.V.Maxim(Mitropolit),
- Măxineni (mănăstirea din), 286.
- «Meditații religioase» (1838-1842; de Gavril Munteanu), II, 270.
- Mehedinți, 41.
- Meheși (Avram), II, 216.
- Meheși (Iosif), II, 209.
- Mehmed-beg (de Nicopol), 126.
- Melanchthon, 168.
- Melania (călugărița, mama lui Petru Movila), 292. V. și Marghita.
- Melchisedec, episcop, 66, 157; II, 265-8, 272, 305, 308, 310-12.
- Melchisedec (egumen de Câmpulung), 297, 300, 339.
- Melchisedec (Lemeni, superior al Seminarului din Cernăuți), II, 264.
- Melenic (episcopie), 131.
- Meletie (Pigaș, vicariu patriarhal și Patriarh de Alexandria), 149, 211-2 n. 1, 237 și n. 1, 254-5 și n. 9, 259, 414, 416; II, 154.

- Meletie, Mitropolitul Moldovei (1848), II, 246.
- Meletie Istrati, episcop de Huși, II, 232, 246-7, 266, 279, 287.
- Meletie (episcop în Moldova), 48, 51.
- Meletie de Târnova (episcop de Roman, 1821), II, 233.
- Meletie (Covaciu, episcop unit de Oradea-Mare), II, 133-4.
- Meletie (vicariu în Ardeal), II, 26.
- Meletie (arhimandrit în Bucovina), II, 176.
- Meletie (Ghica, călugăr fugăr din Bucovina), II, 183.
- Meletie (Macedoneanu), 320, 336.
- Meletie (Neagoe, preot unit), II, 202.
- Meletie (Sirigul, teolog), 305 și n. 5, 310-2, 414.
- Meletie (Smotrițchi, prelat polon), 290.
- Meletie (călugăr la Zograf și Govora), 297, 300 n. 1.
- Meletie (tipograf), 323.
- «Memorialul Mitropolitului Șaguna», de episcopul N. Popea (1889), II, 303.
- Memoriu în chestia școlilor, de Iacov Stamati, Mitropolit, II, 195 n. 5.
- Memorii, de Radu Popescu, II, 51.
- M. nedic (mănăstirea lui Vintilă-Vodă), 140.
- «Mercure français», II, 190.
- Merișani (-at, danie), II, 19, 25.
- Meșteri: Gheorghe, în Constantinopol, 263.
- Metafizica lui Klein (1796), II, 215.
- Meteora (mănăstiri ale Tesaliei), II, 62.
- Metodie, episcop de Buzău, II, 60, 110 n. 5, 114 n. 4.
- Metodie al II-lea, episcop de Buzău (1740), II, 254.
- Metodie Racovețchi (episcop din Baia-Mare), II, 22.
- Metodie de Dristra (Silistra), 381.
- Metodie, duchiul Mitropoliei Sucevei, II, 172.
- Metodie (egumen de Solca), II, 176.
- Miakici, episcop «valah» în Croația, II, 35.
- «Mic Prinso Fecioarei», de Macarie de Bistrița, II, 171.
- Midia (episcopie), 131.
- Miezipăresimi, 7.
- Miel (Pater, corespondent al lui Nicolae Mavrocordat), II, 56.
- Miera (mănăstire), II, 80.
- Mihail I-ii, Mitropolit muntean, 147.
- Mihail al II-lea, Mitropolit muntean, 147, 150-1, 200, 203, 423.
- Mihail (Molodeț, episcop de Maramurăș), 346.
- Mihail (episcop româno-calvin, din Tordași), 182.
- Mihail Pavel (episcop de Oradea-Mare), II, 297.

- Mihail (egumen de Cozia), II, 148.
- Mihail (egumen de Moldovița), 189.
- Mihail (protopop din Beiuș), 330, 349.
- Mihail (călugăr din Bisericiani), 272.
- Mihail (ucenicul lui Pahomie de Roman), II, 96.
- Mihail Diaconul (tipograf), 339.
- Mihail (Boris: Țar), II.
- Mihail Romanov (Țar), 259.
- Mihail-Vodă (fiul lui Mircea), 57.
- Mihai Viteazul, 141-2, 147-9, 198, 200, 203-4, 207, 211-13, 215, 217, 220-3, 225, 227, 235, 237, 239, 247, 251-3, 258, 268-9, 280, 284-6, 348-9, 376; II, 37, 60-1.
- Mihai-Vodă Racoviță, II, 78, 80-1, 92, 95-6, 115, 154.
- Mihai-Vodă Suțu, II, 151, 232.
- Mihai-Vodă Sturza, II, 247, 259, 284.
- Mihai-Vodă (biserică din București), 215-228, 377; II, 62.
- Mihăiești (biserica din), 138.
- Mihăilaș-Vodă Movilă, 252, 291.
- Mihailovici (Constantin, preot), 151.
- Mihalache (Popa, tipograf), II, 196.
- Mihalcea (sat; danie), 91.
- Mihalcea (Logofăt, traducător), II, 168-9.
- Mihnea-Vodă I-lu (cel Rău), 120 n. 2, 123, 125-6, 131, 140-1, 155.
- Mihnea-Vodă al II-lea, 143, 145-8, 151, 180, 182, 189, 197-9, 216, 247.
- Mihnea-Vodă al III-lea, 351, 372, 408-9.
- Milcov, 17.
- Milcov (Bernard, episcop de), 17.
- Milescu (Nicolae, Spătar), 309, 393-4; II, 83.
- Milița (văduva Cneazului Lazăr), 41.
- Milița (Doamna lui Neagoe-Vodă), 123-4, 127.
- Millo (Gheorghe, boier trimes la Propaganda), II, 57.
- Minciaky (general rus și consul), II, 282.
- «Mineiele» din 1698, II, 8, 109.
- «Mineiu ales pe scurt» (1702-1715), de Popa Chirilă din Ardeal, II, 41.
- «Mineiul» românesc al lui Damaschin de Râmnic, II, 114.
- «Mineiele» lui Chesarie II, 155-6, 219.
- «Mineiele» episcopului Iosif (tipărite în Buda), II, 228-9.
- «Mineiele» din 1852, ale lui Șaguna, II, 302.
- «Mineiele» din 1862, II, 250.
- Miniat (Ilie, autor de Predici), II, 111, 169, 240.
- «Minologhiul» lui Petru Movilă, I, 293.
- Minoriții (Ordinul), 17, 58.
- Mirăuți (biserică), 52, 95, 105, 108.
- Mircea (stăpânitor bulgar), 18-9.

Mircea-cel-Bătrân, 39, 45-6, 48-9, 54, 58-9, 61, 129.
 Mircea-Vodă (Doamna lui), 31 n. 2.
 Mircea (fratele lui Radu-cel-Mare), 114.
 Mircea Ciobanul, 140-2, 144-5, 150, 157, 170, 172.
 Mircea (fiul lui Mihnea-Vodă I-ii), 126.
 Mireon (episcopie), 381. V. și Filaret, Grigorie, Mateiu.
 Miroluib (Vasile, secretariul lui Dionisie Novacovici), II, 141.
 Miron Romanul (Mitropolit), II, 303.
 Miron (episcop de Vad), 328-9.
 Miron-Vodă Barnovschi, 265-7, 272-3, 294, 304-6, 322; II, 91.
 Misail (Mitropolit al Moldovei), II, 81.
 Misail, episcop de Buzău, II, 60.
 Misail (arhimandrit la Biserici), II, 89, 92.
 Misail (egumen de Biserici), II, 164.
 Misail (egumen de Voroneț), 95.
 Mișco (ctitor), 283.
 Misira (mama lui Dosofteiu Mitropolitul), 387.
 Mislea (mănăstire), 137, 377; II, 61, 250.
 «Mistirio sau Sacrament» (1651), 339.
 Mithra (zeu), 3.
 Mitilene (episcopie), 52.

Mitrofan, Mitropolit al Moldovei, 202.
 Mitrofan Mitropolit al Ungrovlahiei, 136, 145, 295; II, 10, 50, 53, 59.
 Mitrofan, episcop de Buzău, II, 7-9, 11-2, 109.
 Mitrofan, episcop de Huși, 244 n. 2, 260, 262, 267, 305, 402, 407, 411, 414; II, 79.
 Mitrofan, episcop de Rădăuți, 157.
 Mitrofan, episcop de Roman, 157 și n. 3, 240, 304.
 Mitrofan (egumenul mănăstirii Sânt' Onufrie a lui Ștefan Petriceicu), II, 163.
 Mitrofan (egumen de Biserici), II, 92.
 Mitrofan (egumen de Moldovița), 240.
 Mitrofan (călugăr la Biserici), 394.
 Mitrofan (călugăr paisian la Râșca), II, 186.
 Mitrofana (soția lui Nistor Ureche, călugăriță), 242, 269.
 «Mitropolia Românilor ortodocși din Ungaria», de Ilarion Pușcariu, II, 304.
 Mitropolia Țerii-de-Jos (în Moldova), 70.
 Mocioni (ctitori), II, 298, 300.
 Modoran (Radu, tatăl lui Clement de Bistrița), II, 107.
 Moezia, 2-3, 5.
 Mogoș (Ban, ctitor), 138.
 Mogoșoia (biserică), II, 66.

- Mohaciului (Câmpii; episcopia sârbească de), II, 135.
 Mohilău (tipografia din), 298; II, 139.
 Mohu (protopopia de), 383; II, 17.
 Mohammed al II-lea (Sultan), 117.
 Moise (Mitropolit sârbesc de Belgrad), II, 112.
 Moise (episcop ortodox din Banat), II, 38.
 Moise Dragoș (episcop unit de Oradea-Mare), II, 134, 140.
 Moise Fulea (protopop, ginerele episcopului Moga), II, 290, 294.
 Moise (călugăr, tipograf), 140.
 Moise-Vodă (al Terii-Românești), 139.
 Moise-Vodă Movilă, 292, 294, 304, 306-7.
 Moiseiu (metoh al Putnei), 234, 328-9; II, 127.
 Moldovan (loan, canonic), II, 297.
 Moldovița (mănăstire), 67 și n. 2, 97, 137, 189, 201 și n. 1, 244, 325; II, 89, 164, 166, 177.
 Moldovița (Anastasia, egumen de), 84.
 Moldovița (Antonie, egumen de), 337.
 Molitvenicul din Cetine, 140.
 Molitvenicul slavon din 1545, I, 140.
 Molitvenicul slavon al lui Corresi, 174.
 Molitvenic calvinesc (secolul al XVI-lea), I, 174-5.
 Molitvenic (manu-cript, din 1640), 319.
 Molitvenic din 1681, 395.
 Molitvenic din 1689, 385.
 Molitvenic din 1699, II, 9.
 Molitvenice slavone din 1699 și 1706, II, 108.
 Molitvenic din 1706, II, 101.
 Molitvenic românesc din 1713, II, 108, 115.
 Molitvenicul român din 1721, II, 109.
 Molitvenicul din 1730, I, 113.
 Molitvenicul din 1741, II, 110 n. 5.
 Molitvenicul din 1747, II, 97, 110 n. 5, 114 n. 4, 115.
 Molitvenicul din 1757, II, 139.
 Molitvenicul din 1758 și 1768, II, 151.
 Molitvenicul din 1759, II, 153.
 Molitvenicul din 1764, II, 160.
 Molitvenicul din 1782, II, 155.
 Molitvenicul din 1785, II, 191.
 Molitvenicul din 1789 (Strilbițchi), II, 192.
 Molitvenicul din 1793, II, 230 n. 2.
 Molitvenicul din 1796, II, 156.
 Molitvenicul din 1804, II, 196.
 Molitvenicul din 1808 («Euhologhiu»), II, 156-7.
 Molitvenicul basarabean (1820), II, 227.
 Molitvenicul Mitropolitului Nectarie (1820), II, 234.

Molitvenicul lui Veniamin Costachi II, 240.
 Molitvenicul din 1847, II, 250.
 Molnar (Ioan), II, 135, 216-9, 228.
 Molnar (preot, agitator neunit), 216-7.
 Molodeț (călugăr), 159 60.
 Molybdos (Ioan, medic), 411-2. V. și Comnenul (Ioan).
 Moni Grigoriu (mănăstire la Atos), II, 62.
 Monofisitismul, 10.
 Monte (Giovanni-Battista del, misionar catolic), 410.
 Morariu (Silvestru, «Cuvântări» de), (1860), II, 305.
 Morëa, 65.
 Moruzi (Alexandru Vodă), II, 146, 187, 192.
 Movilă (Alexandru-Vodă), 231, 243.
 Movilă (Petru, «Canon pe scurt», de), 293.

Movilă (familia), 242-3, 262.
 Moxalie (Mihail, cronicar), 251, 298-9.
 Moxalie (Cronograful lui), 251.
 «Mreaja Apostolilor» (1757), de Nicolae Mauroeides, II, 170.
 Muncaciu (episcopia și Biserica din), 223-6, 228, 234, 327; II, 22, 35, 133, 207, 210, 296, 299.
 Munteanu (Gavril, profesor), II, 270-1.
 Muntiul (Efrem, ruda lui Klein), II, 207.
 Murano (mănăstire catolică), 143.
 Murgu (Eftimie, profesor), II, 260.
 Musachi (Macarie, candidat la episcopia unită din Ardeal), II, 122.
 Mușcatirovici (teolog sârb), II, 237-8.

N.

Naftanail (egumen de Râșca), II, 90.
 Nagy (Iacob, de Harsányi), 353.
 Nagyszégy (Gheorghe, nobil român), II, 30.
 Naissus, 9.
 Nămăiești (mănăstire), II, 177 n. 9.
 «Năravurile bune», de Moise Fulea, protopop, II, 290.

Nasiovici (profesor), II, 259.
 Natanail (egumen de Sânt' Ilie, lângă Suceava), II, 89.
 Natanail (egumen dela Atos), 412.
 Naupact (episcopie), 317.
 Neaga (mama lui Neagoe-Vodă), 125 n. 1, 134.
 Neaga (sora lui Neagoe-Vodă), 166 n.2, 125.

- Neaga (Doamna lui Mihnea-Vodă Turcul), 259.
- Neaga (fiica lui Gherghina, pârcaľab de Poenari), 116 n. 2.
- Neagoe, protopop din Broșteni, II 202.
- Neagoe-Vodă (Basarab), 30 n. 2, 111, 120 n. 1, 121, 123-4, 127 și n. 2, 128 n. 1, 129-34 și n. 2, 135-8, 145, 151, 155, 173, 262, 273, 282-3, 285, 287; II, 62.
- Neagoe Vornicul (din Craiova), 119, 125 6.
- Neagoe Stolnicul (dela Cășcioare), 139.
- Neagoe Postelnicul (ctitor), 289.
- Neamțu (cetate), 162; II, 75.
- Neamțu (mănăstire), 39 n. 5, 46 n. 3, 48, 53-4, 69-70, 82-3, 87, 94, 97, 106, 116, 120, 156, 158, 179, 207, 242; II, 95-6, 184-6, 194, 199, 223, 225, 227-8, 230-1, 233, 239-40, 248, 261, 265, 271, 279, 309.
- Neamț (Antonie dela, ucenic paisian), II, 186.
- Nectarie, patriarh de Ohrida, 214, 238, 257.
- Nectarie, patriarh de Ierusalim, 358-60, 378, 387, 411.
- Nectarie Mitropolitul Ungrovlahiei, II, 151, 230 n. 2, 234 și n. 2.
- Nectarie (Hermeziu, arhieru; ucenicul Mitropolitului Veniamin), II, 247, 308.
- Nectarie (Moraitul, arhiman-
- dritul lui Filaret al II-lea), II, 151. V. și Nectarie Mitropolitul.
- Nectarie (Călugărul, dela Cămpulung), 298.
- Negel (Grigoraș, tatăl lui Veniamin Costachi), II, 196.
- Negoiescu (Pană, ctitor, fratele Doamnei Marica), II, 63.
- Negoiești (mănăstire), 287, II, 61.
- Negri (C.), II, 286.
- Negru-Vodă, 25.
- Neofit Kretikos, Mitropolit al Munteniei, 30 n. 2; II, 60, 90, 145, 169, 249, 251, 272, 277, 282-3.
- Neofit Scriban (episcop), II, 620-2 și n. 1, 263, 305, 312.
- Neofit de Creta. V. Kretikos.
- Neofit de Sevastie, II, 10, 12.
- Neofit de Sofia, 259.
- Neofit (arhidiacon grec), 295.
- Neofit (Rodinul, predicator), 253.
- Neofit, egumen, din București, II, 154, 174.
- Neofit, călugăr, meșter, dela Buzău, II, 153.
- Neofit Duca (dascăl grec din București), II, 238.
- Neofit Rabinu', II, 196.
- Netzhammer (arhiepiscop catolic), 5 n. 1.
- «Nevăzutul Războiui», de Mitropolitul Veniamin, II, 240.
- Neurauter Carol (Iezuit, teolog), II, 29.
- Nifon (seminariul), II, 250, 253, 315.

Nifon (Patriarh), 116-8 și n. 2, 119, 125, 127 n. 1, 128, 130, 132, 134-5.

Nifon, Mitropolitul Ungrovlahiei (1850), II, 249-50, 271, 287, 302, 309, 312.

Nifon (schit), II, 249, 283.

Nicanor, Mitropolitul Moldovei, 238; II, 91 n. 1.

Nicanor (episcop de Roman), 201 și n. 4, 202 și n. 1.

Nicanor Melentievici (episcop de Cruședol), II, 127.

Nicanor (egumen de Bogdana), II, 89.

Nicanor (egumen de Neamț), II, 89.

Nichifor Parhasios (Dascălul, vicariu patriarhal), 148 și n. 3, 149, 199, 203 și n. 3, 204 și n. 3, 405.

Nichifor, Mitropolit grec al Moldovei, II, 85-6, 88, 90, 115, 158.

Nichifor (Theotokis, Corfiotul, Mitropolit de Cazan), II, 171.

Nichifor (Mitropolit al Ungrovlahiei), 147.

Nichifor, protosinghel, 423.

Nicoară (Moise), II, 300.

Nicodim (patriarh de Ohrida), 83.

Nicodim, egumen de Bistrița (în Oltenia), II, 137.

Nicodim (ieromonah, Sf.), 40-1, 43-7, 49-50, 84, 87, 139, 148, 374.

Nicodim (popa, ucenicul lui Pahomie de Roman), II, 96.

Nicodim Greceanu, II, 236.

Nicolae, patriarh al Ohridei, 117.

Nicolae (egumen de Argeș), II, 130.

Nicolae (egumen de Bistrița), 271.

Nicolae (protopop în Balomiri), II, 130, 136.

Nicolae (protopop bucureștean), II, 110.

Nicolae (protopop în Inidora), 330; II, 31.

Nicolae (monah din Neamț), II, 185.

Nicolae Alexandru-Vodă, 26, 32, 282.

Nicolae-Vodă Pătrașcu, 239.

Nicolae-Vodă Mavrocordat, II, 67, 76, 80-1, 83, 93, 96, 109-10, 115, 154, 168.

Nicolae-Vodă Mavrogheni, II, 146.

Nicolae Papadopol (Comnenul, erudit) II, 46.

Nicolae (Iancu, bursierul Mitropolitului Veniamin), II, 239, 245.

Nicolae (Vistierul, din Ianina), 263.

Nicolae (tipograf), II, 24.

Nicolae (ucenic - tipograf din Iași), 394.

Nicomedia, 40.

Nicon, patriarh rus, 296, 306, 358, 360-1, 370, 381.

Nicopoli, 9, 41, 50.

Nicoriță (Hatmanul; biserică lui), 266.

Nikusios (Panaioti, dragoman), 312.
 Nil (schivnic), 201.
 Nil de Salonic, II, 171.
 Nil dela Sorsca (traducere de Vasilie, egumen dela Poiana Mărului), II, 167.
 Nil (egumen de Pângărați), 272.
 Nimigea (protopopie), II, 17.
 Nistor Ioanovici (episcop bănețean), II, 300.
 Nistru (protopopie), II, 179.
 Nomocanoane (din 1620, 1624 și 1629), 149, 293, 299.
 Notara (Luca, Magaducele), 81.
 «Notițe istorice și arheologice»,

de Melchisedec episcopul, II, 267.
 Notre Dame de Sion (instituție), II, 315.
 Noul Testament (tipărit de Șerban-Vodă), 413.
 Noul Testament (1648), 335-6, 345.
 Noul Testament, tălc de Farcaș (ms.), II, 230.
 Noul Testament din 1703, II, 9.
 Novae, 9-10, 12.
 Nucet (mănăstire), 116 n. 2, 128; II, 5, 62, 152.
 Nürnberg, 58.
 Nuor (boier al lui Iliș-Vodă), 156.

O.

Obradovici, Dositeu, fabulist, II, 190-1.
 Ocna Sibiiului (biserica), 212; II, 40.
 Ocnele-Mari (mănăstirea din), 321.
 Octoiul slavon din 1510, 126.
 Octoiul slavon din 1574-5, I, 143, 145.
 Octoiul slavon (Coresi) din 1578, I, 143.
 Octoiul lui Petru Movilă, I, 293.
 Octoiul din 1640, 294 și urm.
 Octoiul Mitropolitului Dosofteiu al Moldovei, 395.
 Octoiul din Buzău (1700), II, 102.

Octoiul din 1700, II, 8.
 Octoiul din 1705, II, 101.
 Octoiul românesc din 1712, II, 101, 109.
 Octoiul din 1726, II, 110, 115.
 Octoiul din 1731, II, 110.
 Octoiul din 1736, II, 110 n. 5.
 Octoiul din 1741-2, II, 114 n. 3.
 Octoiul din 1746, II, 110 n. 5.
 Octoiul din 1750, II, 115.
 Octoiul din 1763, II, 141.
 Octoiul din 1770, II, 139.
 Octoiul din 1774, II, 154.
 Octoiul din 1776, II, 155.
 Octoiul moldovenesc din 1786, II, 160.

- Octoiul din 1792, II, 156.
 Octoiul din 1804, II, 179.
 Octoiul din Râmnic, 1810, II, 230.
 Octoiul din 1810-11, II, 226.
 Octoiul din Neamț, 1811, II, 230.
 Octoiul din 1816, Moldova, II, 231.
 Octoiul din 1836, II, 248.
 Odessos (Varna), 9.
 O loacru, 9.
 Olobescu (Alexandru, ministru de Culte), II, 310.
 Oficiile Curții Bizantine, de Patriarhul Hrisant (1715), II, 47.
 «Oglinda tainică a vieții călugărești», de Macarie de Bistrița, II, 171, 189. \
- «Oglinda statului politic și bisericesc» (1835), de Radu Tempea, II, 270.
 Ohaba (protopopie), II, 17.
 Ohrida (Patriarhat de), 12, 31, 36, 85, 87, 91, 93, 104, 148, 150-1, 214, 257, 316.
 Ohrida (Antonie, patriarh de), 150.
 Ohrida (Atanasie Risăa, patriarh de), 148.
 Olărescu (profesor la Socola), II, 258.
 Olovăț, 24.
 Olșavski (Maniu), episcop de Muncaci, II, 131.
 Oltea (Donmnă), 97.
 Olteni (bisericească, lângă Râmnic), 151.
- «Omiliile», de Patriarhul Hrisant (1734), II, 47.
 «Omiliile», de Macarie Egipteanul (traduse de Macarie de Bistrița, în 1775), II, 171.
 «Omologhia», de Mitrofan Kri-topulos, 295.
 Onișor (candidat de corector la Buda), II, 218.
 Onufrie, episcop de Râmnic, 151 n. 1.
 Oprea (popă din Alămor), 221.
 Oprea Diacul, 140.
 Oradea-Mare (episcopie ortodoxă), II, 133.
 Oradea-Mare (episcopie unită), II, 133-4, 140.
 Oradea-Mare (episcopie latină), 171.
 Oradea-Mare (bisericească), 295-6.
 Oradea-Mare (protopopie), II, 129.
 «Orânduiala chipului celui mare ingeresc» (tălmăcire de Vartolomei Măzăreanu), II, 165.
 Orăștia (protopopie), II, 17.
 Oreisc (mănăstire), 128.
 «Organul Luminării», II, 293.
 Orlov (general rus), II, 194.
 Ormeniș (protopopie), 367.
 Orologhiariul din 1855, de T. Cipariu, II, 290.
 Orologhiul din 1766 și 1778, II, 139.
 Orologhiul Mare din 1782, II, 155.
 Osman (Sultan), 257.
 Ospitalieri (Ioaniți, Ordin), 17.

Ostrovul (mănăstire), II, 62.
 Ostrogoții, 9-10.
 Oteteleşanu (Șerban, cumnatul
 lui Chesarie de Râmnic), II,
 151.

Ovruci (scaun de arhimand
 313.
 Oxenstierna (Cugetările lui
 191.

P.

Padova (școala grecească din),
 359 n. 2, 399.
 Pădure (Dumitru, tipograf),
 415.
 Paflagonia (mănăstirile din),
 128.
 Pafnutie, Mitropolit grec, 203.
 Pafomie (Vlădică grec, supt
 Radu Mihnea), 254. V. Pa-
 homie.
 «Păgân» (paganus), 5 n. 2, 6.
 «Pagoni» (mănăstire), 315.
 Pahomie (Patriarh al Constan-
 tinopolului), 127.
 Pahomie dela Bisericiani, Mi-
 tropolit de Voroneț, 394, II, 92,
 97.
 Pahomie, episcop de Rădăuți,
 105.
 Pahomie, episcop de Roman,
 II, 81-2, 90, 94-6, 153, 160,
 186.
 Pahomie, egumen de Putna, II,
 163.
 Pahomie, egumen de Peri, 51,
 224.
 Pahomie, călugăr (Barbu Craio-
 vescu), 120.
 Pahomie (monahul, Lăpuș-
 neanu), 109.

«Pahomie» (traducere de Kl
 II, 213.
 Paisie (patriarh de Alexand
 360.
 Paisie (patriarh de Ierusal
 295-6, 358.
 Paisie (Mitropolit de Salo
 290.
 Paisie, episcop de Râmnic, :
 Paisie Ligaridis, 296 și n
 340, 358, 393.
 Paisie (egumen de Galata), :
 Paisie (egumen de Govora)
 64.
 Paisie Velicivvski (: u
 cărturar), II, 142, 166
 4, 167, 171-3, 183 8, :
 196, 199, 223, 248, 257,
 Paisie cel Scurt, arhimandri
 Neamț, 94.
 Paisie dela Ivir (egumen gr
 412.
 Palamas (ereticul), 48.
 Palamede (cântărețul lui Mi
 Vodă), 203.
 Palamutea (convenția aus
 turcă) din 1776), II, 175
 Paleologul (Ioan, Împărat),
 83.
 «Palia» din 1582, 171, 18
 336.

Palin (generalul-prezident), II, 281.

Pamperis (Ambrosie, dascăl și călugăr din Iași), II, 151.

Panaghia (mănăstire), 142.

«**Panahidicul**» (tălmăcire de Vartolomeiu Măzăreanul), II, 165.

Panaoli (egumen din Sinope), II, 5.

Pandovici (Dimitrie, meșter-tipograf muntean), II, 138.

«**Pâinea pruncilor**» (Cathism unit, 1702), II, 35, 112.

Pângărații (mănăstire), 109, 272; II, 80-1.

Pann (Anton, scriitor), II, 271.

Panonia, 10.

«**Panoplia dogmatică**» din 1710, II, 6.

Panselinos, 40.

Pantaleon, protopop, II, 21.

Pantelimon, arhiepiscop de Gaza, 296.

Pantelimon Ligaridis, V. Paisie.

Pantelimon (mănăstire), II, 67.

Pantocrator (mănăstire din Constantinopol), 52, 62, 128, 130; II, 62, 167.

Pantocrator (Grigorie, egumen de) (probabil Țamblac). V. Grigorie.

«**Papismul și Biserica română**», de Melchisedec episcopul, II, 267-8.

Para (protopop), II, 204.

«**Paraclisul Sf. Petru și Pavel**» (traducere de Vartolomeiu Măzăreanul), II, 165.

«**Paraclis**», de C. Manzovici, 1815, II, 230.

Paraclitichi, de Iosif episcopul de Argeș, II, 201.

«**Paramitia**» lui Petru Movilă, 294.

Parcevich (Petru, misionariu), 408.

«**Parenetecile**» (traducere de Hrisant Patriarhul), II, 4.

Părhăuți (biserica din), 104.

«**Parimiile de preste an**», 1682, 395.

Paros (Atanasie de), II, 201, 230.

Partenie, patriarh de Alexandria, 394.

Partenie I-iu, patriarh de Constantinopol, 307, 310-12, 314, 359, 376 n. 2.

Partenie al II-lea, patriarh de Constantinopol, 315.

Partenie, patriarh de Ierusalim, II, 76.

Partenie, Mitropolit de Adrianopol, 308.

Partenie, Mitropolit al Moldovei, II, 318.

Partenie, Mitropolit de Muncaci, 328-9.

Partenie Chrysokentitos, de Pogoniana, 318.

Partenie, episcop de Prespa, 279.

Partenie, episcop de Râmnic, 44 n. 1, 423; II, 147, 149-52 n. 2.

Partenie, egumen de Bisericani, II, 91-2.

- Partenie, egumen de Mărgineni, 295.
- Partenie, egumen de Secul, II, 90.
- Partenie, egumen de Slatina, 261, 273; II, 90.
- Partenie, egumen de Snagov, 279.
- Partenie, călugăr dela Bisericiani, 286.
- Partenie, egumen grec, 412.
- Părvu, Clucer și ctitor, 215.
- Părvu (fiul Vornicului Neagoe Craiovescul), 119, 121.
- Părvu (nepotul lui Radu-cel-Mare), 122.
- Părvuleștii (Craioveștii), 121.
- Păsărea (mănăstire), II, 249, 283.
- Paskó (nobil ungur), 369.
- «Pastorală», de Andreiu Șaguna, II, 302.
- «Păstoriceasca datorie», 1759, II, 139.
- «Păstoriceasca poslanie», 1760, II, 139.
- Pater (Ianoș, negustor), 367; II, 32.
- «Patericul» lui Petru Movilă, 294.
- «Patericul» din 1828. V. Veniamin (Mitropolitul).
- «Patimile lui Werther» (traducere de Gavril Munteanu, 1842), II, 270.
- Pătrașcu-cel-Bun, 141, 144.
- Pătrașcu-Vodă (Petru Movilă), 291. V. Petru (Movilă).
- Pătrașcu (Jicnicerul, ispravnic), II, 74.
- Pătrăuți (mănăstire), 95, 241; II, 177.
- Patruzeci de Mucenici (biserica din București), II, 63.
- Patruzeci de Mucenici (mănăstire în Atos), II, 193.
- «Pavecernicul» (traducere de Vartolomei Măzăreanu), II, 165.
- Pavel Nenadovici, patriarh de Carlovăț, II, 170.
- Pavel, episcop de Huși, 266.
- Pavel Nemțeanul, episcop de Roman, 244.
- Pavel, episcop româno-celvir, din Turdași, 176-8, 182.
- Pavel din Agiud, preot, 272.
- Pavlichianism, 76.
- Pecersca (mănăstire rusească), 294, 309 n. 2; II, 95-6, 167, 170.
- «Penticostariul» din 1694, netipărit, de Alexandru Dascălul polon, II, 153 n. 2.
- «Penticostariul» din 1701, II, 9, 109.
- «Penticostariul» din 1741, II, 111.
- «Penticostariul» din 1743, II, 110, 114.
- «Penticostariul» (retipărit în Moldova, după unul muntean, supt Evloghie Dascălul slavon dela Iași), II, 160.
- «Penticostariul» din 1768, 1780, 1782, II, 154.
- «Penticostariul» din 1784-5, II, 155.
- «Pentru preoție» (1827), II, 238.
- Peri (sat lângă Sighet), 51, 223.

- Peri** (mănăstirea Sf. Mihail din), 51.
- Perperi** (monedă), 43, 46.
- Pesta** (capela ortodoxă din), II, 272.
- Peștișel** (Moise, protopop din Inidora), 171-2, 233.
- Peterffy** (iezuit), II, 56.
- Petrinó** (Nicolae, baron), II, 300.
- Petronie**, Vlădică unit din Banat, II, 38.
- Petronie** (I-iu și II?). Vlădică rus de Muncaci, 224-5, 226, 238.
- Petru Movilă**, Mitropolitul Chievlui, 221-2, 260, 290-1 și n. 1, 292-5, 297-300, 305, 308, 310-14, 323, 334, 338, 356, 358; II, 6-7, 14, 141.
- Petru**, arhiepiscop de Sofia, 409.
- Petru Partenie**, episcop de Muncaci, 329.
- Petru Rotosinschi**, episcop de Muncaci, 328.
- Petru Pavel Aaron**, Vlădică unit, II, 126, 135 n. 3, 137-41, 171, 202.
- Petru din Zips**, episcop de Baia, 66, 74.
- Petru de Insula**, episcop catolic al Moldovei, 100.
- Petru**, protopop al Moldovei, 50-2
- Petru**, protopop-Vlădică din Șeșești, 171.
- Petru**, protopop-Vlădică din Inidora, 171.
- Petru**, egumen de Argeș. V. Radu-Vodă Paisie, 137-9.
- Petru de Ciuciu**, protopop, 330.
- Petru**, protopsaltul, din Efes (1805), II, 224.
- Petru**, popa din Vad, 110.
- Petru-cel-Mare** (Țar), II, 47-9, 93.
- Petru-Vodă al Mușatei**, 49-50, 53, 69, 71, 74, 97.
- Petru-Vodă Aron**, 83.
- Petru** (fiul lui Neagoe-Vodă), 130, 134.
- Petru-Vodă Rareș**, 93, 98-9, 101, 104-10, 118, 141, 152, 155-8, 162, 188, 317.
- Petru-Vodă Cercel**, 133, 141, 146-7, 193, 199; II, 60.
- Petru-Vodă Șchiopul**, 140, 142, 145-6, 148, 161, 187-94, 196-8, 201-3, 213 n. 3, 216, 238, 241-2, 248-9, 252, 255, 307.
- Petru** (fiul lui Ioan-Vodă cel Cumplit), 161.
- Petru Maior** (și Istoria originilor românești), 237.
- Petru Diacul**, 140.
- Petru** (agitator ortodox în Ardeal, 1711), II, 36.
- «**Petru Movilă**», de Ghenadie Enăceanu, II, 263.
- Piatra** (biserica din, a lui Ștefan-cel-Mare), 96.
- Photiades** (Lambriu, dascăl grec), II, 199.
- Piatra** (biserica catolică), 195.
- «**Piatra Scandelei**» (traducere de Mitropolitul Veniamin; 1828), II, 240.
- «**Pidalionul**» Mitropolitului Veniamin, II, 240.
- «**Pidalionul**» (îndreptat de Neofit Scriban), II, 261.

- «Pildele și învațăturile Sf. Scripturi», de I. Mărgineanu, II, 214.
- «Pilde Filosofești» (1713), II, 8.
- «Pilde Filosoficești» (1795), II, 218.
- Pimen (călugăr), 53.
- «Piscup», 8.
- Pitești, 282.
- «Plânsul Născătoarei de Dumnezeu» (tălmăcire de Vartolomeiu Măzăreanu), II, 165.
- Plătărești (mănăstire), 61, 286-7.
- Platonida (Maica; Doamna Mița), 144.
- Pleșoianu (profesor), II, 271.
- Ploiești (oraș), 284.
- Plosca (mănăstire), II, 40, 138 n. 1.
- Plumbuita (mănăstire), 138, 141, 284-5; II, 62.
- Pobrata (mănăstire), 48, 70-1, 92, 97, 106, 188, 202, 388-9, 392; II, 75, 89.
- Pocrov (schit), II, 95-6, 187.
- Pocuția, 61, 91.
- «Pogribania preoților mireani» (1650), 339.
- Poiana Mărului (biserica brâncovenască), II, 40, 66.
- Poiana Mărului (mănăstire din Râmnicu-Sărat), II, 167, 187, 283.
- Poiana Mărului (moșia; danie), II, 234.
- Poiana Vlădicăi, 52.
- Poienari (cetate), 116 n. 2.
- «Politica», de Klein (1796), II, 215.
- Polotș (Colegiu catolic), 199.
- Polotș (episcopie), 250.
- Polovraci (mănăstire), 406 și n. 2; II, 68.
- «Polustavul» din 1773, II, 139.
- Pomelnicul dela Bistrița, 66 n. 4.
- Pomenirea lui Ștefan-cel-Mare, de Vartolomeiu Măzăreanu, II, 163, 165 n. 2.
- Pop (Ioachim, profesor la Blaj), II, 214.
- Pop (Teodor de Ujfalu; traducător de Psalmi), II, 288.
- Pop (Vasile, dascăl ardelean la Iași), II, 233, 257.
- Popânzălești (schit), II, 251.
- Popazu (protopop; episcop), II, 294, 300-1.
- Popêa (Nicolae, episcop), II, 303-4.
- Popescu Veniamin (profesor la Socola), II, 259.
- Poponea (Nicolae, Nil; bursierul Eforiei), II, 235.
- Popovici (Eusebiu, profesor), II, 315.
- Popovici (Ioan, de Hondol, vicariu), II, 210-11, 216.
- Popovici (Mihai, preot din Sân-Miclăușul Banatului), II, 164.
- Popovici (Mihai Atanase; tipograf), II, 115.
- Popovici (Petru Râmnicăeanu, tipograf), II, 139.
- Popovici (Sava, caligraf), II, 209.
- Porcești (biserica lui Mateiu Basarab), II, 40, 130.
- Porfirie Ardan (episcop de Muncăciu), 328-9, 332.
- Porfirie Călugărul, 306.

Porphyrita (Ienachi, agentul lui Șerban-Vodă la Poartă), 381.

«**Poslania** sau dreaptă oglindă a păcii», de Klein, II, 210.

Possevinus (misionariu catolic), 187.

Poteca (Eufrosin), II, 235, 239, 262, 271. («Discurs asupra Istoriei», de Bossuet, traducere de), II, 239.

Potemchin (Guvernator al Principatelor), II, 192.

Potlogi (biserica din), II, 66.

«**Povestea Evreiceii Marcada**» (tipărită de Șerban-Vodă), 413.

«**Povestea la 40 de mucenici**» (1689), 386.

«**Praenotationes**» (1696 ; de N. Papadopulo), 410.

«**Pravila Aleasă**», de Evstratie Logofătul, 321-2.

Pravila din 1640, 299.

Pravila din 1722 (tradusă de Pavel Dobra), II, 105.

Pravila de Rugăciuni (a lui Sinesie) din 1761, I, 122 n. 1 ; II, 152.

«**Pravilă de canoane**», de Cotoră, II, 214.

«**Pravila canonică**», a Mitropolitului Veniamin, II, 240.

«**Pravila manuală**» din 1844, de Radu Tempea, II, 270.

«**Prăvilioara**» (Învățătură pentru duhovnici, din 1781 și 1784), II, 191.

«**Pravoslavnică mărturisire**» din 1691, II, 7, 14.

«**Pravoslavnică Mărturisire**» din 1745, II, 111.

«**Pravoslavnică Învățătură**» din 1798, II, 156.

«**Pravoslavnică Mărturisire**» de Dosofteiu Filitis, II, 219.

«**Pravoslavnică Mărturisire**» din 1827, II, 238.

«**Praxisul forului bisericesc**», de Klein, II, 215.

Precista (biserică din Roman), 109 ; II, 183-4.

Preda (fiu al Vornicului Neagoe Craiovescul), 119.

Predeal (mănăstire), II, 283.

«**Predici**» de Zollikofer (traducere de D. Obradovici), II, 191.

«**Predici sau învățături la toate Duminicile și sărbătorile**» (1809), de Petru Maior, II, 212.

«**Preoția**» din 1740 (Râmnic), II, 169.

«**Preoția**» din 1749, II, 115.

«**Preoția sau îndreptarea preoților**» (1789), de Radu Duma, II, 209.

«**Preoția**», de Calinic de Râmnic, II, 251.

«**Preotul**» (revistă ieșană), II, 308.

«**Prescurtare a Psaltirii**», de Sf. Augustin (traducere de Dionisie Lupu), II, 236.

«**Prescurtare despre dumnezeieștile dogme**» (Epitomi, etc.) din 1816, traducere de Iosif de Argeș din Atanasia de Paros, II, 201, 5-6.

«Pricestniarul», de Macarie, dascăl de cântări, II, 235 n. 5.
 Prima Iustiniană, 10 148, 214.
 Prisăcani (moșie; danie), II, 190.
 Prislop (biserica din), 139, 181, 184, 220, 228-9.
 Prislop (Ioan de, Mitropolitul Ardealului), 222-3, 227-9.
 Prislop (Ioan, egumen de), 184. V. art. precedent.
 «Procanonul» lui Petru Maior, II, 205 și n. 1.
 Procopie Ivacicovici, episcop ardelean, II, 301, 303.
 Procopie Hodermarschi (episcop de Muncaciu), II, 123.
 Procopie Ioan (profesor), II, 270.
 Procopovici (profesor), II, 259.
 «Prohoțul» de Macarie, dascăl de cântări, II, 235 n. 5.
 Prohor, episcop de Râmnic, 151 n. 1.
 Proilav, Mitropolie (=Brăila; episcopia din), II, 174, 227, 311, 314.
 «Propovedaniile la îngropăciunea oamenilor morți», de Petru Maior, II, 212, 214.
 Proorocul Samuil (mănăstire în Focșani), II, 184.
 Proscomidie, 27.
 «Protopopadichia», «Nedreptatea făcută preoților», scrisă de Petru Maior la 1784, II, 206-7.
 Protopopii Moldovei, anteriori Mitropoliților, 50 n. 3, 52.
 215. ' (episcopie catolică),
 Poloțc

Psalmi (1835), traducere de Teodor Pop. V. Pop.
 Psaltichia (două) dela Neamț (1808), II, 228.
 Psaltichia din 1819 (Moldova), 231.
 Psaltichia din 1879, de Silivestru Morariu, II, 305.
 Psaltirea din 1570, I, 177-8.
 Psaltirea (Coresi) din 1576-1577, I, 180.
 Psaltirea slavonă din 1576, 1580, 1588; II, 143.
 Psaltirea lui Petru Movilă, I, 293.
 Psaltirile slavone din 1637-8, ale lui Silivestru de Govora, 298, 300.
 Psaltirea slavonă din 1650, 339.
 Psaltirea din 1651, 333, 336, 339, 345.
 Psaltirea slavo-română a lui Dosofteiu, Mitropolitul Moldovei, 391, 395.
 Psaltirea în versuri a lui Dosofteiu, 391.
 Psaltirea din 1694, II, 7.
 Psaltirea din 1697 (traducere netipărită, de Alexandru Dascălul polon), II, 153 n. 2.
 Psaltirea de Snagov, din 1700, II, 5.
 Psaltirea de Buzău din 1701, II, 6-7-9.
 Psaltirea din 1703, II, 9.
 Psaltirea slavonă din 1709, II, 108.
 Psaltirea în versuri din 1720, de Teodor Corbea, II, 93.

Psaltirea românească din Râmnic (1724), II, 112.
 Psaltirea din 1731, II, 115.
 Psaltirea din 1735, II, 110 n. 5.
 Psaltirea lui Duca Sotiriovici, II, 116.
 Psaltirea din 1746, II, 114 n. 3.
 Psaltirea din 1748, II, 110 n. 5.
 Psaltirea din 1751 și 1764, II, 151.
 Psaltirea din 1752, 1757, 1766, 1782, II, 160.
 Psaltirea slavonă din 1754, II, 152.
 Psaltirea românească din 1756, II, 152-3.
 Psaltirea din 1764 și 1780, II, 139.
 Psaltirea din 1767, II, 153.
 Psaltirea din 1775, 1780, II, 154.
 Psaltirea din 1779 și 1784, II, 155.
 Psaltirea din 1784 (Iași), II, 191.
 Psaltirea din 1786 (Strilbiți), II, 192.
 Psaltirea din 1790-1 (Strilbiți), II, 161, 192.
 Psaltirea din 1792-3 (Strilbiți), II, 192.
 Psaltirea din 1796, II, 156, 230 n. 2.

Psaltirea din 1802, II, 161.
 Psaltirea din 1804, II, 196.
 Psaltirea din 1808, II, 229.
 Psaltiri sibiene și brașovene din 1810-12, II, 230.
 Psaltirea din 1817 (Moldova), II, 231.
 Psaltirea din 1834, II, 240.
 Psaltirea din 1836, II, 248.
 Psaltirea lui Andrei Șaguna, II, 302.
 Pseudo-episcopi, 14, 5, 48.
 Puiu (Mihai, ctitor), II, 37.
 Pultava (mănăstire), II, 186.
 «Purcederea Sf. Duh», de Nicolae Comnenul, II, 111.
 «Purcederea Sf. Duh împotriva latinilor», II, 238.
 Pușcariu (Ilarion, arhiepiscop), II, 304.
 «Purcederea Sf. Duh», de Maxim de Cerigo, I, 147.
 Putna (mănăstire), 24, 87-8, 90-2, 94, 103, 107, 110, 325, 357; II, 75, 94, 96-7, 127, 157, 161-3, 166, 173, 178, 264.
 Putna (Antonie, egumen de), II, 163, 176, 194.
 Putna (Calistru, egumen de), II, 89, 161, 163.
 «Puțul» și «Împărțirea de grâu» (1833), II, 238.

Q.

Querini (Bernardino, episcop catolic de Argeș), 195-6, 205-6.

R.

- Raab (Justus, misionariu), 193.
 Răchiteni (sat; danie), 309 n. 2.
 Racovița (protopopie), II, 17.
 Ráczváros (biserica catolică din Pesta unde e îngropat Klein), II, 218 n. 4.
 Rada (mama lui Radu-cel-Mare), 116 n. 2.
 Rădăuți (episcopia și tipografia din), 69, 89-90, 103, 105; II, 95, 116, 162, 164, 166, 174-5, 177, 208.
 Radoslav (meșter), 137.
 •Radu-Negru», 29.
 Radu I-iu (fiul lui Vlaicu-Vodă), 30-1, 39, 44-5.
 Radu al II-lea (Pleşuvul), 57.
 Radu-cel-Frumos, 59, 113-4, 121.
 Radu-cel-Mare, 114-6 n. 2, 117-9, 122, 124, 126, 128, 137, 140, 147.
 Radu-Vodă Paisie, 45, 114, 132, 136, 138-42; II, 61.
 Radu-Vodă dela Afumați, 132, 135-6 n. 4, 137-9.
 Radu-Vodă Iliș, 172.
 Radu-Vodă Șerban, 212, 227, 231, 239, 247, 249-52, 375-6, 399; II, 61.
 Radu-Vodă Mihnea, 141-2, 216, 226, 230-3, 244, 247-50, 252, 254, 256-7, 260, 262-3, 265-6, 279, 285, 289, 377-8; II, 9, 62.
 Radu-Vodă Leon (fiul lui Leon Tomșa), 374-7, 383, 386, 409.
 Radu-Vodă, fiul lui Alexandru Iliș, 281.
 Radu (fiu al Vornicului Neagoe Craiovescul), 119.
 Radu (Banul din Craiova), 119, 368.
 Radu (popa din Șcheii Brașovului), II, 110.
 Radu-Vodă (mănăstirea), 141, 247, 249-50, 257, 262, 377-8; II, 9, 52, 62, 259.
 Radu Logofătul Greceanu (cronica lui), II, 11 n. 5.
 Radziwill (Janus, ginerele lui Vasile Lupu), 313.
 Rafail, egumen de Hurez, II, 152, 187.
 Rafail de Dragomirna (tălmăcitor), 398.
 Rafail de Neamț (ucenic paisian), II, 186.
 Raici (istoric sârb), 370.
 Rákóczy (Gheorghe I-iu, principe), 301, 323-4, 327-8, 347; II, 36.
 Rákóczy (Gheorghe al II-lea, principe), 327, 329, 345 7, 351-4, 372.
 Rákóczy (Sigismund, principe), 327, 449-50.
 Rákóczy (Francisc, principe), 327; II, 35.
 Ralet (D.), II, 286.
 Rămești (schit la Hurez), II, 68.
 Rămeți (biserica dela Geoagiu), 136; II, 132, 137.

- Râmnic (episcopia și tipografia din), 151 și n. 1; II, 4, 68, 101-5, 107-8, 112-4, 128, 135, 141, 147, 151-2, 155-6.
- Râmnic (seminariul din, 1837), II, 269-70, 272.
- Râmnic (Maica Domnului, biserica din), II, 148.
- Râmnicu - Sărat (biserica lui Ștefan-cel-Mare din), 96 n. 7; II, 61.
- Râmniceanul (Naum), II, 237, 239.
- Râmniceanul (Ivan, tipograf), II, 139.
- Râncăcioul (mănăstire), 170, 382; II, 65.
- «Rânduială a diaconstvelor» (1687), 386.
- «Rânduiala Mortului» (1807-10), II, 218.
- «Rânduiala Sfințirii Bisericii» (tipărită în Basarabia la 1820), II, 227.
- Rareș (biserica lui Petru, din Roman), II, 266. V. și Petru, Ilie, Ștefan.
- Râșca (mănăstirea lui Macarie de Roman), 109, 157, 159-60, 237; II, 76, 90, 183, 186.
- Râșca (Antonie, egumen de), II, 186.
- «Rasoforul» sau «Despre Tundere», de Nichifor Theotokis (traducere paisiană), II, 189.
- Rasoforul din 1815, II, 231.
- «Răspunsuri», de Varlaam Mitropolitul (1645), 321.
- Raț (Mihail), 350.
- Raț (Ștefan, negustor, ctitor), 37.
- Rătești (mănăstire), II, 283.
- Răușor (protopopie), II, 20.
- Războieni (mănăstire), 96.
- «Războiul din 1769-1774», de Chesarie de Râmnic, II, 151.
- Razu (Constantin, Vornic), II, 116.
- Răzvad (biserica), 284.
- Răzvan (biserica în București), II, 60-1.
- Régay (Iezuit), II, 37.
- Regulamentul Organic (Seminariile după), II, 250.
- Reteg (târg în Ardeal), 110.
- «Retorica» de Ion Molnar, II, 216.
- «Retorica» de Filaret Scriban, II, 262.
- Reuseni (biserica din), 95.
- «Revista Teologică» (din Iași), II, 316 n. 1.
- Rhew (episcopat: Vad), 110.
- Rhossikon (mănăstire la Atos), 115.
- Richenthal (Ulrich, cronicar), 64.
- Roaba (schit), II, 62.
- Robert (arhiepiscop al Ungariei), 10.
- Rodinu (Alexie, din Bizanț), 340.
- Rodna, 51.
- Rogoza (Mihail, Mitropolit rusec în Polonia), 204.
- «Rogacioni de sera», de Samuel Klein (1779), II, 204.
- Roguszki (guvernator polon), II, 75.
- Roja (scriitor), II, 291.

Roman I-iu, 48, 50, 69, 89.
 Roman (diacul dela Baia), 161.
 Roman (episcopia, orașul și biserica), 69-70, 82 n. 5, 84, 86, 88 9, 103, 105, 167; II, 132, 193.
 Roman («arhiepiscopi» de), 66 n. 4. V., pentru episcopi, la numele lor.
 Roman (biserica catolică din), 167, 195, 207.
 Romoșel (protopopie), 384.
 Rosetti (Nicolae, comite), II, 56.
 Rosetti (Scarlat, comite), II, 312.
 Rostock (Academia din), 167.
 «Rostul de aur», de Dimitrie de Rostov, II, 95.
 Rotari (moșie; danie), II, 190.
 Roznovanu (Nicolae), II, 312.

Rudzinski (episcop catolic), 407.
 «Rugăciunile» din 1819 (Moldova), II, 231.
 Rumiențov (general rus), II, 150.
 Runcu (mănăstire), II, 90.
 Rusalii, 7.
 Rușava, 42
 Ruset (lordachi), II, 74.
 Ruset (familia), 381.
 Rusu (Ioan, profesor), II, 289.
 Ruxandra (fiica lui Neagoe-Vodă), 135-6 și n. 4, 137, 139.
 Ruxandra (Doamna lui Lăpușneanu), 107, 109.
 Ruxandra (fiica lui Vasile Lupu), 314.
 Ryngalla (Doamnă), 62, 60.

S.

Sabo (Ștefan, teolog), II, 205.
 Săcădate (protopopie), 383.
 Săcal (protopopie), II, 17.
 Sadova (mănăstire), 288, 381; II, 64, 271-2.
 Sadu (satul de naștere al lui Samuil Klein), II, 122.
 Safta (Domnița), II, 11.
 Șaguna (Andrieu, Mitropolit), II, 290-304.
 Sălăgiu, 51, 223, 299.
 Saldobagiu (protopopie), II, 20.
 Săliște (protopopie), II, 17.
 Salonic (Mitropolia din), 10-117.
 Sâmbăta-Mare (școala lui Klonics), II, 35, 122-3.

Sâmbăta-Mare (tipografia ie-zuiților) 418.
 Sâmbăta-de-sus (biserica brâncovenească din), II, 40
 Sâmbăta-de-sus (moșie; danie), II, 234.
 Samuil, patriarhul Alexandriei, II, 82-3, 96.
 Samuil, Mitropolit al Moldovei, 66 n. 4.
 Samuil de Sinai, locotenent de Argeș, II, 252.
 Samuil Vulcan, episcop unit, II, 290.
 Samuil Rabbi (Evreu convertit), 170.

Sămpetru (serbătoare), 6.
Samurcășești (mănăstire), II, 283.
Sandomir, 48, 60.
Sandomir (Ioan, episcop de), 60.
Șandru, poșă din Vad, 110.
Sandu (Ieremia, tipograf), II, 139.
Sandu (Bucureșteanul, tipograf), II, 159.
Sângiordz, 6.
Sângiordz (protopopia din), II, 20.
San-Giorgio dei Greci, din Veneția, 322.
Sănicoară (Sf. Nicolae din Argeș), 6, 26-31, 33.
Sămedru (Sf. Dumitru, serbătoare), 6.
Sântandreu (serbătoare), 6.
Sântămaria (serbătoare), 6.
Sântimre (biserica lui Hunyady din), 94.
Sântion (Sf. Ion, serbătoare), 6.
Sântoader (serbătoare), 6.
Sântul (protopopia din), II, 20.
Sănvășii (serbătoare), 6.
Sănzene (serbătoare), 6.
Sănziana (serbătoare), 6.
«Șapte taine ale Beseareicii» (1644), 322, 339.
Sărăcinești (schit), II, 149.
Sărăcinescul (Vlădica). V. Grigorie Socoteanu, episcop de Râmnic.
Sărbul (Ilie, din Cernavoda, II, 112.
Sarde (episcopia din), 131.
Sărghie de Tismana, episcop de

Maramurăș, 217, 223, 225, 230, 271.
Săringar (biserica în București), 285, 377; II, 61, 256.
Sarmisagetuza, 139.
Sas-Sebeș (protopopie), II, 17.
Sas-Vodă, 51.
Sătmariu (biserica din), II, 41.
Sătmariu (cetate), 228 9, 231.
Săulescu (Gheorghe, bursierul Mitropolitului Veniamin), II, 239, 259.
Sava I-ii, episcop de Roman, 388-99.
Sava, episcop de Roman (al II-lea), apoi Mitropolit al Moldovei, II, 73, 75-6, 81.
Sava Brancovici, Mitropolitul Ardealului, 123 n. 1, 345-51 și n. 1, 352-3, 355, 360-5 n. 4, 366-70, 375-6, 383, 386, 388, 390, 423; II, 22.
Sava al II-lea, Mitropolit al Ardealului, 385-6.
Sava al III-lea, episcop de Roman, II, 82.
Sava, episcop de Huși, 184 n. 5, 325; II, 80.
Sava, Vlădică ortodox de Lipova, 234.
Sava, episcop de Rădăuți, 357.
Sava, episcop de Râmnic, 151 n. 1.
Sava, episcopul din Sebeș (Lancrăm), 171, 176.
Sava, egumen de Pângărați, II, 90.
Sava, egumen-tipograf, II, 109-10.

Sava, preot la Bistra, 329.
 Sava, popa dela Geoagiu, 137.
 Sava, ieromonahul din Verbila, 139.
 Sava (râu), 9.
 Sbornicul slavon al lui Coresi (1568), I, 145.
 Sbornic de slujbe (1568), I, 143.
 Sbornicul slavon din 1580-1 (Coresi), 181 n. 3, 182.
 Sbornicul (Antologhiul) din Snagov (1697, 1709), II, 5.
 Sbornicul din 1723, II, 82.
 Sbornicul de cântări bisericești dela Curțile Despoților, 156.
 Sbornicul lui Roman diacul dela Baia, I, 161.
 Scanderbeg (principele Albaniei), 117.
 Scântea (biserica lui Ștefan-cel-Mare), 96.
 «Scara Raiului», de Ioan Sinaitul (lucrare paisiană), II, 189.
 «Scara Sf. Ioan Sinaitul» (1814), II, 231.
 «Scara lui Iacov», de Macarie de Bistrița, II, 171.
 Scardona (episcopat), 60 1.
 Scarlat-Vodă Ghica, II, 153-5; (un omonim), II, 195.
 Șcheia (din Roman; biserica), 104, 271.
 Șcheia (in Ținutul Vasluiului), 23.
 Șcheii Brașovului, 133, 147, 150, 165, 169-70, 181, 183, 355; II, 126.
 Șchei (Nicola, preot din), 145 n. 2.

Șchei (Petcu Șoanul, dascăl în), II, 116.
 «Schismatica Grecilor», de Coretoare, II, 214.
 Schitul cel Mare (din Galiția), 388.
 Scholarios (Ghenadie; «Cuvântul al lui, tipărit la 1833), II, 238.
 Schwanz (Wenceslas, scriitor), II, 215.
 Scogard (doctorul lui Vasile Lupu), 310-1 n. 1.
 Scoreiu (mănăstire), II, 130.
 Scriban. V. Filaret și Neofit.
 Scriban (August), II, 264.
 Scriban (Romul), II, 263, 308.
 Scriban (Neofit, «Cuvinte bisericești» (1858), de), II, 261.
 Scriban (Neofit, «Călătoria la Pământul Sfânt», 1875), II, 261.
 «Scurtă introducere în teologie» (1856), de Melchisedec episcopul, II, 267.
 «Scutul Catehismului» (1656), 333.
 «Scutul» lui Dosofteiu al Ierusalimului, 393.
 Scythia Minor, 5, 18.
 Sebastia, 76.
 Sebastos Kymenites (erudit), 413; II, 6, 10, 47.
 Secui, 16.
 Secuieni (biserica), 289.
 Secul (mănăstire), 242, 261, 300, 356, 392; II, 73, 75, 81, 184-5, 233, 246, 248, 279.
 Secularizarea mănăstirilor, II, 307-13.

Segarcea (mănăstire), II, 61, 105-6.
 Sgarcea (moșie; danie), 256.
 Șeghești (protopopie, «Vlădicie»), 171.
 Segneri (predicator iezuit), II, 214.
 Seminariul Central (din București), II, 315.
 Șendrea (Portar de Suceava), 98.
 Sepenicul, 90.
 Serafim, Mitropolit al Ungrovlahiei, 145-6, 181-3.
 Serafim de Petrova (episcop de Maramurăș), II, 38, 121.
 Serafim I-iu, episcop de Buzău, 196, 284 și n. 10.
 Serafim al II-lea, episcop de Buzău, 284 n. 10, 373, 392.
 Serafim, egumen de Bisericiani, II, 92.
 Șerban-Vodă, 365, 368-71, 374, 379, 381-2, 385-6, 399-400, 412-3; II, 3-5, 9, 45, 49, 63, 102, 108.
 Șerban Greceanu (Logofăt), 400; II, 4.
 Șerban, fiul lui Coresi (diacon), 183.
 Șerban (Vistier), 423.
 Șerbul (cumnatul lui Dosofteiu Mitropolitul Moldovei), 388.
 Serbia, 41.
 Sercovici Dimitrie (candidat la episcopia de Sibiu), II, 210.
 Sordica, 9.
 Seres (episcopie), 131.
 Șerpe (Cozma, Postelnic), 104.

Severin (cetate și episcopie), 32, 38-9, 43, 59, 118, 120, 131, 150.
 Severin (episcopie catolică), 16, 76.
 Sf. Ambrosiu de Milan, 391.
 Sfinții Anarguri (mănăstire), II, 199.
 Sf. Andreiu Apostolul, 25.
 Sf. Andreiu (Ordinul), II, 195.
 Sf. Antonie, 41-3.
 Sfinții Apostoli (biserica în București), II, 33, 62-3, 255.
 Sfinții Arhangheli (metoh al mănăstirii Sinaii), 216.
 Sf. Atanasie (mănăstire din Atos), 128, 262.
 Sf. Atanasie (biserica dela Copou), 315, 317.
 Sf. Atanasie (școală la Roma), 296.
 Sf. Barbara (Seminariul și Colegiul, din Viena), II, 35, 203-4, 229.
 «Sf. Chiril de Alexandria», de Macarie de Bistrița, II, 171.
 Sfinții Constantin și Elena, II, 6.
 Sfinții Constantin și Elena (biserica în Târgoviște), 283.
 Sf. Constantin (Panegiricul său, 1697), II, 4.
 Sf. Dimitrie Basarabov, II, 154, 157.
 Sf. Dimitrie (biserica în Craiova), 286; II, 149.
 St. Dimitrie (biserica în Galați), 317.
 Sf. Dimitrie (biserica din Hâr-lău a lui Rareș), 108.

Sf. Dimitrie (biserică în Târgoviște) 283.

«Sf. Dorofteiu» (traducere de Klein), II, 203.

Sf. Duminecă (legendă), 75.

Sf. Ecaterina, II, 6.

Sf. Ecaterina (mănăstire în București), II, 8, 60 1.

Sf. Ecaterina (meteh al Sinaii în București). V. art. precedent.

«Stinții Efrem și Clement» (traducere de Klein), II, 213.

Sf. Emeric, 38.

«Sf. Epifanie» (traducere de Klein), II, 213.

Sf. Gheorghe (mănăstirea din Atos), 128.

Sf. Gheorghe (biserica din Botoșani a Doamnei Elena Raș), 108.

Sf. Gheorghe (biserică în București), 285 n. 4; II, 10-11, 46 57, 60, 249-50.

Sf. Gheorghe (biserică în Caracal), 286.

Sf. Gheorghe (mănăstire în Drohobycz), 204.

Sf. Gheorghe (biserică în Galați), II, 89.

Sf. Gheorghe (biserică în Hârâu), 95.

Sf. Gheorghe (biserică în Iași), II, 189-90, 195.

Sf. Gheorghe (Mitoc al Sf. Mormint), 377; II, 11, 47.

Sf. Gheorghe (biserica lui Neagoe-Vodă), 132.

Sf. Gheorghe (biserică în Pitești), 282.

Sf. Gheorghe (biserică în Suceava), 103, 108.

Sf. Gheorghe (biserică în Veneția), 248.

Sf. Gheorghe (icoana lui Iosif Mușat), II, 88.

Sf. Grigorie (Decapolitul), 120, 250, 252; II, 4.

«Sf. Grigorie Sinaitul» (lucrare paisiană), II, 189.

Sf. Grigorie (teolog), 107.

Sf. Iacov, 16, 26.

Sf. Ilie (schitul dela Atos), 115; II, 167.

Sf. Ilie (mănăstire), II, 95, 173, 176.

Sf. Ioan-cel-Nou, 37, 61, 63, 305-6; II, 87.

Sf. Ioan-cel-Nou (moște), 306.

Sf. Ioan Hrisostom, II, 238.

Sf. Ioan Botezătorul (mănăstire în Atos), 118.

Sf. Ioan (biserici în București), II, 61, 146, 389.

Sf. Ioan Botezătorul (biserică în Craiova), II, 63.

Sf. Ioan (biserica «Albă» din Iași), II, 74.

Sf. Ioan (biserică din Moscova), 357.

Sf. Ioan (biserică din Siretiu), 48.

Sf. Ioan Botezătorul (mănăstire), 60.

Sf. Ioan (mănăstirea bulgărească dela Râlo), 5.

«Sf. Ioan Gură-de-Aur» («Mărgăritarele» lui), II, 4, 10.

«Sf. Ioan Gură-de-Aur» («Mă-

- găritarele**, traducere de Gri-
gorie, Mitropolit muntean,
1833), II, 255.
- Sf. Ladislau**, 38.
- Sf. Maria** (biserică în Hațeg),
302.
- Sf. Maria** (biserica catolică din
Târgoviște), 58.
- Sf. Mihail** (mănăstire în Gra-
baț), II, 208.
- Sf. Mormânt**, II, 57, 60, 78, 89.
- Sf. Mormânt** (metohul lui în
Constantinopol), 305 n. 5.
- Sf. Munte**, II, 186. V. și Atos.
- Sf. Nichita**, 9.
- Sf. Nicodim** de Tismana, 268,
271; II, 452.
- Sf. Nicolae** (biserică în Argeș),
127 n. 3, 215.
- Sf. Nicolae** (biserică la Atos),
317.
- Sf. Nicolae** (biserică în Brașov),
133, 165, 283-4; II, 131, 136,
234.
- Sf. Nicolae** (biserică în Doro-
hoiu), 95.
- Sf. Nicolae** (biserica brâncove-
nească din Făgăraș), II, 38.
- Sf. Nicolae Domnesc** (biserică
în Iași), 95; II, 73-4, 80,
84 n. 1, 87, 93-4, 233.
- Sf. Nicolae** (biserică în Ini-
dora), II, 31.
- Sf. Nicolae** (biserică în I-mail),
316.
- Sf. Nicolae** (mănăstirea Dealu-
lui), 132.
- Sf. Nicolae** (mănăstire în Ga-
lați), 296, 315.
- Sf. Nicolae** (mănăstire la Huba),
68.
- Sf. Nicolae** (mănăstire în
Muncaciu), 224; II, 123.
- Sf. Nicolae din Poiană** (mănăs-
tire; Pobrata), 48, 68, 71.
- Sf. Nicolae** (biserică în Târgo-
viște), 138, 200, 283-4.
- Sf. Nifon** (biserică), 133; II,
200.
- Sf. Onofreiu** (mănăstire), II,
163, 166.
- Sf. Pantelimon** (mănăstire și
spital), II, 148, 252.
- Sf. Paraschiva**, 308, 316; II, 5.
- Sf. Paraschiva** (biserică din Ro-
man), 69, 89.
- Sf. Paraschiva** (biserică în Iași),
261; II, 187.
- Sf. Paraschiva** (biserică în Râm-
nicu-Sărat), 141.
- Sf. Paraschiva** (biserică în Târ-
goviște), 275, 283.
- Sf. Paraschiva** (biserică în
Târgu-Frumos), 108.
- Sfinții Părinți** (mănăstire în
Sinai), II, 61.
- Sf. Pavel Eremitul** (Ordinul lui),
60.
- Sf. Pavel** (mănăstire în Atos),
122, 128, 389; II, 62.
- «**Sf. Petru Damaschin**» (lucrare
paisiană), II, 189.
- Sf. Procopie**, 285.
- Sf. Procopie** (biserică în Gher-
ghița), 285.
- Sf. Sava**, 9.
- Sf. Sava** (școală și mănăstire
în București), 413; II, 60,
103, 239, 261, 271.

- Sf. Sava (mănăstire, școală și tipografie în Iași), 216, 252, 263, 285, 359, 392, 412-3; II, 47, 82 n. 7, 87, 89.
- Sf. Sava (mănăstire în Ierusalim), 156, 216.
- Sf. Sava (Viața lui), 254.
- Sf. Severin, 9.
- Sf. Sofia (biserică în Constantinopol), 253.
- Sf. Spiridon (biserici în București), II, 57, 61, 111, 116, 250.
- Sf. Spiridon (mănăstire în Iași), II, 116, 184, 194, 263, 309 n. 2.
- Sf. Ștefan, 38.
- Sf. Ștefan (paraclis al mănăstirei Pecersca din Chiev), II, 96.
- Sf. Treime (Sf. Troiță, mănăstire), 377; II, 138, 140, 203.
- Sf. Varlaam (mănăstire în Răsărit), 215.
- Sf. Vasile (biserică în Iași), II, 261.
- Sf. Vasile (pravila lui), 267.
- «Sf. Vasile-cel-Mare» (traducere de Klein), 203.
- Sf. Vineri (biserică în Iași), 261; II, 87.
- Sf. Vineri (biserică în Târgoviște), 275, 283.
- Sf. Vineri (legenda), 75.
- Sf. Visarion, II, 5.
- Sfinții Voevozi (biserică în Târgoviște), 284.
- «Sfătuiri creștino-politice» (1715), II, 8.
- «Sfătuiri către duhovnici» (1827), II, 238.
- Sibiianul (Petru, scriitor și tipograf; 1760), II, 139.
- Sibiiu (protopopie), II, 20.
- Sibiiu (Mitropolie), II, 288 și urm.
- «Sicriul de Aur» (1683), 385.
- Șieut (protopopie), II, 17.
- Sighet, 51, 223; II, 20-1, 296.
- Sigismund (Rege-Împărat), 45-47, 57-9, 61, 63-4.
- Sigismund al III-lea (Rege al Poloniei), 199, 204, 257, 260.
- Sila (ocrotitorul Mitropolitului Antonie), II, 96.
- Silistra (orașul și Mitropolia), II, 314.
- Silivestru (patriarh de Antiohia), II, 57, 167.
- Silivestru Cosov, Mitropolit al Chievului, 313.
- Silivestru Morariu Andrieviciu, Mitropolit al Bucovinei, II, 301, 305.
- Silivestru (egumen de Govora), 299-300, 319, 336.
- Silivestru (stareț de Neamț și Secu), I, 227 n. 4.
- Silivestru (călugăr din Putna), II, 96.
- Silivestru, călugărul; Vornicul Stroe, 377.
- Siluan (arhimandrit de Neamț), 59, 94, 166.
- Silvaș (mănăstire, episcopie și protopopie), II, 17, 132, 137-8 n. 3.
- Simidreni (mănăstire), 283.
- Simihaiu (protopopie), II, 17.

Simion (patriarh de Constan-
tinopol), 116.
Simion Ștefan (Mitropolit),
325-6, 329-30, 332-3, 335-6,
339-41, 346, 376.
Simion (Mitropolit al Ungro-
vlahiei), 144.
Simion Petrescu (superinten-
dent), 329-30.
Simion Crainic (vicariu), II,
296.
Simion (egumen de Peri),
224.
Simion (protopop de Bălgrad),
II, 137.
Simion (popă din Haliciu), 50.
«Simion de Tesalonic», 411; II,
142, 156, 171.
Simion (Țar bulgăresc), 11.
Simion (Logofătul din Bizanț),
340.
Simion-Vodă (Movilă), 188, 206,
225, 237-8, 240, 244, 262,
291-2.
Simion Medvedev (scriitor),
406.
Simion Polotchi (scriitor), 406.
Simion (Ieremia, tipograf), II,
115.
Simionovici (Ioan, Ardeleanul;
tipograf), II, 159.
«Simion Noul Bogoslov» (lu-
crare paisiană), II, 189.
Simopetra (mănăstire gre-
cească în Atos), 215; II, 62,
167.
Sina (baron), II, 292.
Sinai (mănăstire), 128, 262;
II, 6, 53, 61.

Sinai (Antim, arhimandrit de),
II, 61.
Sinaia (mănăstire), II, 66, 283.
Sinaia (Muzeul bisericesc din),
286.
Șincai (și Cronica lui), II, 201-2,
204-6 și n. 4, 207, 211, 215,
218, 259.
Sinesie (episcop ortodox de
Arad și Oradea-Mare), II,
133, 136, 152.
Singidunum, 9.
Sinodie (Siluan, egumen de
Râșca), 159.
Sinodul din Constanța, 63-4.
Sinodul secret dela Constan-
tinopol în. de 1453, 77.
Sinoade pentru Unirea cu
Roma, II, 22, 32, 34-6.
Sinodul din Ferrara, 76.
Sinodul din Florența, 74, 76-7,
84, 415-6; II, 139.
Sinodul ardelean din Cetatea-
de-Baltă, II, 19.
Sinoadele din Iași (din 1595 și
1600), 148, 200 și n. 6, 203,
213-4, 216, 224, 238.
Sinodul din Iași (1642), 310-2
324.
Sinodul din Moscova pentru pa-
triarhul Nikon, 358-60.
Sinodul dela Tiuș (lângă Alba-
Iulia), 176.
Sinodul din Cluj pentru unirea
cu calvinismul, 177.
Sinodul din Aiud pentru unirea
cu calvinismul, 177.
Sinodul dela Brzesk, 199-200,
203 4 și n. 3.

- Sinodul din 1675 pentru unirea cu calvinismul. 363.
- Sinodul din 1697 pentru unirea cu Roma, 419-20.
- Sinodul din 1679 (contra lui Sava Mitropolitul), 365-6.
- Sinodul lui Damaschin de Râmnic, 1719, II, 104.
- Sinodul unit din 1722, II, 123.
- Sinodul al II-lea al lui Damaschin de Râmnic (1725), II, 106.
- Sinodul unit din 1730, II, 123 n. 4.
- Sinodul ortodox din Hagymád (1736), II, 129.
- Sinodul unit din 1742, II, 123 n. 4, 125.
- Sinodul unit din 1744, II, 123 n. 4, 126.
- Sinodul local din Mănăstur (1746), II, 131.
- Sinodul din 1752 (Moldova), II, 88, 90-1.
- Sinodul sârbesc dela Carlovăț, II, 298-300.
- Sinodul din Turda (1847), II, 293.
- Sinodul lui Silvestru Morariu al Bucovinei (1882), II, 301.
- «Sinopsis», al Mitropolitului Ghedeon, II, 82, 116.
- «Sinopsis» ed. 1747, II, 169.
- «Sinopsis» (adecă «Adunarea acelor drepte taine», 1751), II, 169.
- «Sinoptica» (1846) de Gavril Munteanu, II, 270.
- Siretiu (orașul, biserica și episcopia catolică), 34, 48, 60-1, 66, 74, 100, 167.
- Siria, 3.
- Sirmium, 9.
- Șigman (fiul lui Alexandru), 22.
- Șiștov, 9.
- Sivas (arhiepiscopatul de), 76, II, 22, 263.
- Sivas (Anania de), călugăr, II, 260.
- Sixt al V-lea (Papa), 195.
- Slatina (mănăstire), 109, 160, 167, 198, 261, 273, 325; II, 62, 75, 89, 183, 225, 233, 245, 247, 284, 307-8.
- Slavii Mexici, 11.
- Slobozia lui Ienachi (schit), II, 62.
- «Slovenii» (ucenicii lui Paisie Veliciovski), II, 186-8.
- «Slujebnic» al lui Petru Movilă, 293.
- «Slujebnic» din 1646, 338.
- «Slujba Sf. Alexandru din Constantinopol», 1771 (Veneția), II, 154-5.
- «Slujba Sf. Andrei», 1726, II, 110.
- «Slujba Sf. Chiopolitis», 1702, II, 6.
- «Slujba Sf. Constantin și Elena» (1696), II, 6.
- Slujba Sf. Dimitrie Basarabov (1779), II, 154.
- «Slujba Sf. Ecaterina» (1701, 1710), II, 15.
- «Slujba Sf. Efrem Sirul», II, 152 n. 1.

«Slujba Sf. Grigorie Decapolitul», de Mateiu al Mirelor, II, 4-5.
 «Slujba Sf. Grigorie Decapolitul», traducere, II, 152.
 «Slujba Sf. Nicodim» (1767), II, 150, 152 și n. 2.
 «Slujba Sf. Nifon de Cilicia» II, 152 n. 1.
 «Slujba Sf. Nifon», II, 219.
 «Slujba Sf. Onofreiu» (1764), (traducere din slavonește de Mitrofan egumenul), II, 163.
 «Slujba Sf. Sava», II, 152 n. 1.
 «Slujba grecească a Sf. Sergiu și Bacchus», 412.
 «Slujba Sf. Stelian», 1787, II, 155.
 «Slujba Sf. Vasilie-cel-Nou», II, 152 n. 1.
 «Slujba Sf. Visarion» (grecește; supt Filaret I-iu), II, 152.
 Smirna (mănăstire din), II, 183.
 Smotricki (directorul școlii din Camenița), 203.
 Snagov (mănăstire), 47, 121, 145, 254, 374, 376-7; II, 5-7, 50, 65, 108.
 Snagov (biserica Bunei-Vestiri), 146.
 Sniatyn (tipografia din), 62, 91, 293.
 Sobieski (Regele Poloniei), 396; II, 73, 75.
 Socol (boier, din Cornășteni), 282-3.
 Socola (Seminariul din), II, 224, 233, 257-9, 261-5, 268, 280, 308, 315.

Socola (mănăstire), II, 187.
 Socoli (Mohammed, Mare-Vizir), 150.
 Socoteanu (Gheorghită, tatăl Mitropolitului Grigorie I-iu), II, 147, 151, 155.
 Sodomie, 159.
 Sofia, 9, 22.
 Sofia (Mitropolia grecească din), 211-2.
 Sofia (episcopia catolică din), 408.
 Sofronia (maica, foasta Stana-Doamna), 155.
 Sofronie, patriarh de Ierusalim, 271.
 Sofronie Miclescu, Mitropolitul Moldovei, II, 246-7, 266, 278, 287, 307-8.
 Sofronie, episcop de Huși, 392 n. 6.
 Sofronie Chirilovici, episcop de Buda, II, 208.
 Sofronie, episcop grec, 376.
 Sofronie, egumen de Cotmeana, 47.
 Sofronie de Ravanița (Vlădică sârbesc), II, 128.
 Sofronie, egumen de Neamț, II, 186.
 Sofronie, egumen de Sărindar, II, 269, 309.
 Sofronie (ucenicul lui Pahomie de Roman), II, 96.
 Sofronie (preot ortodox răsculat; 1760), II, 135-7, 142.
 Sofronie Pociățchi (ieromonah), 308, 310-11, 313.
 Sofronie, călugăr din Neamț, 53.

- «Sogno di Scipione» (dedicat lui Gavriil Mitropolitul), II, 226.
- Sohupan (Vladimir), II, 258, 308.
- Solca (mănăstire), 243; II, 90, 164-5 și n. 2, 166, 173, 176.
- Solca (Artimon. egumen de), II, 178.
- Solikowski (misionariu catolic), 187, 190-1, 193, 195, 199.
- Solnoc (biserica românească din), 229.
- Soimirovich (Francisc, episcop de Prizren), 408.
- Sommer (scriitorul Vieții lui Despot-Vodă), 168.
- Șona (protopopia din), II, 41.
- Șotânga, 59.
- Sotiriovici (Duca, tipograf), II, 159.
- Soveja (mănăstire), 286-7, 325, 357; II, 76.
- Spandoni, filosof, 412.
- Spineanu (Dumitrașcu, ctitor), 297.
- Spinola (nunciu), 409.
- Spiridon (Vlădică din Ardeal), 182, 184, 219, 226-7, 229, 231.
- Spiridon, arhimandrit de Neamț, 94.
- Spiridon (doctor, ctitor), II, 62.
- «Spițele neamurilor» (1827), II, 238.
- Stahie, egumen de Pobrata, 84.
- Staico (cumnat al lui Radu-cel-Mare), 119, 122.
- Staico (dascăl de slavonește în București), II, 168.
- Staicu (protopop în Brașov), 384; II, 24.
- Stan (părcălabul, cumnatul Mi-liței Doamnei), 127 n. 3.
- Stana (Doamna, soția lui Bogdan al III-lea), 155 n. 3.
- Stana (Doamna, fiica lui Neagoe-Vodă și soția lui Ștefan-cel-Tânăr), 155.
- Stana (Ana Przerembski, fiica lui Ieremia-Vodă), 205.
- Stanca (mama Brâncoveanului), II, 64.
- Stanca (mătușa lui Dosofteiu Mitropolitul Moldovei), 388.
- Stagai (Avramie, episcop de), 259.
- Stavrinos (Cronica Vistierului), 252.
- Stanciu (Vistierul, ctitor), 139.
- Stancul (meșter), 394.
- Stănești (mănăstire), 138, 257; II, 61.
- Stănești (moșie; danie), 263.
- Stanislavovici, episcop catolic în Banat, II, 105.
- Stanovici (Grigore, traducător), II, 159.
- Statutul din 2 Maiu 1864, II, 311.
- Stavarachi (capuchehaie muntean), II, 147.
- Stavrinos (Vistier), 252.
- Stavnischi (Vasile, meșter rus), 394.
- «Stavrofilia», «Iubirea Crucii» (lucrare paisiană), II, 189.
- Stavronichita (mănăstire grecească), II, 62.

- Stavropighie**, 51.
Stavropoleos (biserică din București), II, 61, 67.
Stavropoleos (arhiepiscopat), II, 262.
Ștefan Stratimirovici, patriarh de Carlovăț, II, 292, 299.
Ștefan, Mitropolit muntean, 284, 290, 304, 313, 338, 341, 345, 351, 353, 371-2 și n. 8, 376, 381; II, 59, 110.
Ștefan, episcop de Buzău, 303; II, 59 60.
Ștefan, egumen de Govora și episcop de Râmnic, II, 106.
Ștefan, egumen de Argeș, II, 65.
Ștefan, ieromonahul, tâlmăcitor, dela Râmnic, II, 112.
Ștefan, ierodiacon dela Neamț, II, 186, 228.
Ștefan, ieromonahul din Tismana, 44 n. 1.
Ștefan (călugăr dela Govora), 298.
Ștefan, autorul Vieții Sf. Nicodim (1839), II, 152 n. 2.
Ștefan Dichiu, 380.
Ștefan (fratele Mitropolitului Varlaam), 304.
Ștefan (preot în Brașov, traducătorul lui Baronius), II, 141.
Ștefan Veszpremi, episcop calvin, 387.
Ștefan Dușan, Împărat sârbesc, 21-2.
Ștefan I-iu și al II-lea (Domni ai Moldovei), 24, 48, 50, 71.
Ștefan-Vodă (fiul lui Alexandru-cel-Bun), 70, 74, 97.
Ștefan-cel-Mare, 50 n. 3, 70, 72-3, 81, 83-100, 103-5, 108, 115-7, 120, 193, 238, 243, 355; II, 75, 89, 162.
Ștefan-Vodă Lăcustă, 97.
Ștefaniță-Vodă (fiul lui Bogdan al III-lea), 96, 103-5, 155, 160.
Ștefan-Vodă Rareș, 107, 156-7.
Ștefan-Vodă (fiul Lăpușneanului), 190.
Ștefan-Vodă (fiul lui Petru Șchiopul), 196, 235.
Ștefan-Vodă Răzvan, 200, 203; II, 61.
Ștefan-Vodă Tomșa al II-lea, 168, 238, 243.
Ștefan-Vodă (fiul lui Vasile Lupu), 308, 389, 393.
Ștefan-Vodă Petriceicu, 383, 392, 392, 395, 408; II, 48, 103.
Ștefan-Vodă Cantacuzino, II, 51-2, 54, 63, 102, 168.
Ștefan (Despotul Sârbiei), 41.
Ștefan (vărul Miliței Doamnei), 127 n. 3.
Ștefan (Banul Craiovei), 142.
Ștepan (maistru), 139.
Ștefanca (mănăstire), II, 40.
Ștefănescu (Mihail; episcopul Melchisedec), II, 265.
Ștefănescu (Petru, preot, tatăl episcopului Melchisedec), II, 265.
Ștelea (schit în București), II, 62.

- Stelea (biserică în Târgoviște), 283; II, 250.
- Stethat (Nichita, călugăr dela Studion, Constantinopol), II, 189.
- «Stihirariul», de Macarie, dascăl de cântări, 235 n. 5.
- «Știința Sf. Scripturi» (1854), de T. Cipariu, II, 290.
- Stilova (protopopie), II, 41.
- Știru, protopop, 274 n. 2.
- Știrbei-Vodă, II, 149, 187, 250, 269, 282, 285-7.
- Stoian (ispravnic de Gorj), 120.
- Stoica (Ioan, funcționar ardelean), II, 298.
- Stoica (jupânul, ctitor), 354.
- Stoica (Ludescu, cronicar), 118 n. 2.
- Stoica (meșterul dela Țiblea), 380.
- Stoica (Dimitrie, profesor), II, 259.
- Stoica (scriitor), 398.
- Stoica (preot-tipograf), II, 110.
- Stoicovici (Iordachi, tipograf, în București), II, 153.
- Storojineț (dani), 90.
- Stourdza (Alexandru de, scriitor rus), II, 239.
- Sirașimir (Țar), 22, 32-3.
- «Strastnicul» din 1753 și 1773, II, 138.
- «Strastnicul» din 1816, II, 229.
- Stratenia (biserică din Iași), II, 74, 82, 190, 195.
- Stratonic (dela Neamț, paisian), II, 186.
- Strehaia (mănăstirea și episcopia), 120, 279, 288, 379 și n. 4; II, 64.
- Stremț (moșia lui Radu dela Afumați în Ardeal), 136.
- Strilbițchi (Mihail, Rus, tipograf și prelat, «protopop»), II, 191-2, 194, 196, 232.
- Strilbițchi (Policarp, fiul lui Strilbițchi, protopop), II, 192.
- Strigonia, 16.
- Stroe (fiul lui Drăghici, Vornic), 139.
- Stroe (Leordeanu), 377.
- Stroe (Spătar, ispravnic), 138.
- Stroe (Vistier), 423.
- Stroici (familia), 242, 255.
- Stroici (Luca), 255.
- Strugalea (mănăstire), 47.
- Studion (mănăstire din Constantinopol), II, 189.
- Sturdza (D. A., ministru de Culte), II, 314.
- Suceava (cetatea, protopopia și Mitropolia), 52-3, 61, 69, 87, 160, 206, 230, 239; II, 73-6, 176, 179.
- Suceava (biserica catolică din), 167, 205, 207.
- Suceava (Baltazar, parohul catolic din), 207.
- Sucevița (mănăstire), 146, 188, 205, 233, 240, 242, 258, 262, 292, 305; II, 173, 175, 177.
- Sucevița (Antonie, egumen de), II, 178.
- Suciu (Pavel, ctitor), 366.
- Sulima (Dimitrie, Daniil, episcop de Acherman), II, 227.
- Sulzer, scriitor, 25.

Șuluf (Alexandru Sterca, Mitropolit), II, 296-9.
 Șumla, Mitropolia grecească, 211.
 Superintendenți din Ardeal, 227, 346.
 «Superioritatea Sf. Mormânt» (1728), de Hrisant Patriarhul, II, 154.
 Supt-Paduri (protopopie), II, 20.
 Surpatele (mănăstire, ctitoria Buzegților), 142; II, 63.
 Susana (Lorántffy, văduva lui Rákóczy I-ii), 347.

Suțu (Alexandru-Vodă), II, 234.
 Svidrigailo, principe al Lituaniei, 67.
 Syropulos (cronicarul), 77.
 Szarpataki (Martin, nobil ardelean), 352.
 Székely (Ladislav), II, 33.
 Székely (Moise, generalul ungur), 227.
 Szerémi (Toma; episcopul Teofil din Ardeal), 418.
 Szunyogh (episcop; iezuit ungur), II, 37.

T.

Tabai, arhitect, II, 250.
 Tabuc (Mihai, preot catolic din Trotuș), 192.
 «Taina Sf. Botez», 1725, II, 110.
 «Tainica florărie», de Macarie din Bistrița, II, 171.
 «Tâlcuirea Liturghiei» (1697), II, 7.
 «Tâlcu» din 1746, II, 115.
 «Tâlcu Apocalipsului» (1704), II, 109.
 «Tâlcu Apocalipsului» (lucrare paisiană), II, 189.
 «Tâlcu Evangheliilor», de Teofilact al Bulgariei, II, 109, 168.
 «Tâlcuirea Proorociilor», de N. Milescu, 393.
 «Tâlcurile Psalmilor», de Teodoret (traducere de Macarie din Bistrița, 1787), II, 171.

«Tâlcu Psalmilor», de Farcaș (manuscript), II, 230.
 «Tâlcu Psaltirii», de Mitropolitul Veniamin (manuscript), II, 241.
 «Tâlcu» lui Teofilact, II, 200, 219, 223.
 «Tâlcuirea pe scurt» a lui Nichifor Calist Xantopulo, de Gherontie Paisianul (tipărită la 1814), II, 201.
 «Tâlcuirea celor șapte taine», de Veniamin Costachi (1807), II, 224.
 Târnăveni (sat de dănie), 309 n. 2.
 Tannenberg, 61.
 Tânganu (mănăstire), 47, 114, 254.
 Tarasie, episcop de Roman, 84, 86, 88.

- Tarasie, episcop de Vad, 110 și n. 6.
- Tarasovici (Vasilie, Mitropolit al Moldovei la 1633), 226.
- Țarca (schit), II, 168.
- «Tarcan» (scutire), 73.
- Tarcăul (mănăstire), II, 187.
- Târgoviște, 58, 275, 279, 282.
- Târgoviște (Mitropolia din), 113, 123, 132-3, 137, 147, 200, 218-9, 372; II, 65, 250, 368.
- Târgoviște (biserica lui Petru Cercel din), 147.
- Târgoviște (biserica lui Vladislav-Vodă din), 136.
- Târgoviște (biserica domnească din), 141, II, 66.
- Târgoviște (biserica Târgului), 283.
- Târgoviște (biserica catolică din), 58-9, 147, 408 9.
- Târgoviște (tipografia din), 339 40.
- Târgu-Frumos (biserica lui Rașcu din), 157.
- Târgu-Neamț (școala pentru clerici din), II, 247 V. și Neamț.
- «Târnosania» (1652), 340.
- «Târnosirea bisericilor» (1703), II, 5.
- Târnova, 13-4, 18, 21, 37 n. 4, 46, 49, 83, 211-2.
- Târșor (mănăstirea din), II, 60, 250.
- Tatari, 14, 17, 20, 24, 37, 46.
- Tatarăși (Țigani), 67 n. 1.
- Tauresium, 10.
- Tăutul (Ioan, clitor, boier al lui Ștefan-cel-Mare), 95, 98; II, 165 n. 2.
- Tazlău (mănăstire), II, 75, 89, 96.
- Teghea (episcopia de), II, 133.
- Theotokis (Nichifor, «Cuvintele» lui (1793), traduse sub Filaret al II-lea), II, 171.
- Teleagd (Ștefan Roman, căpitan din), 353.
- «Télémaque», de Fénelon (traducere), II, 191.
- «Télémaque» românesc, de Petru Maior, II, 212.
- Tempea (Radu), II, 141, 218, 269-70, 289, 302.
- Tempza (Radu; discurs la sfințirea steagurilor, 1834), II, 270.
- Tempea (Radu; discurs la deschiderea Seminarului, 1837); II, 270.
- Teoctist I-ii, Mitropolit al Moldovei, 36, 66 n. 4, 83-4, 86 7.
- Teoctist al II-lea, Mitropolit al Moldovei, 88, 105-6.
- Teoctist al III-lea, Mitropolit al Moldovei, 156, 158.
- Teoctist, Vlădica de Bălgrad, la 1606, 228-9.
- Teoctist Blajevici, episcop bucovinean, II, 301.
- Teoctist, egumen de Neamț, 88-9.
- Teoctist, egumen al Pobratei, 88.
- Teoctist Scriban, protosinghel, II, 263.
- Teodor, Mitropolit al Ungrovlahiei, 113, 123 n. 2.

- Teodor, Vlădică ortodox de Li-pova, 234.
- Teodor, protopop în Moldova, 238.
- Teodor, egumen de Bistrița, 84.
- Teodor, egumen de Cozia, 217.
- Teodor (schivnic), 105.
- Teodor (diaconul episcopului de Vad), 233.
- Teodor (Mare-Logofăt al lui Petru Rareș), 104.
- Teodor (Logofăt, ctitorul Humorului), 158.
- Teodor (Vistierul lui Petru Rareș), II, 183.
- Teodor de Trapezunt (dascăl grec), 359.
- Teodor (Prodan, pisar), 85.
- Teodora (fica lui Lăpușneanu), 109.
- Teodoric (arhiepiscop de Strigonia), 16.
- «Teodoret» (lucrăre paisiană), II, 189.
- Teodorescu (Vasile, profesor dela Râmnic), II, 270.
- Teodorescu (preot dela Socola), II, 258.
- Teodorovici (Gavril, nobil ru-tean), 255.
- Teodosie, Mitropolit al Moldovei, 379 n. 6; II, 89, 102.
- Teodosie, Mitropolit al Ungro-vlahiei, 372-3, 375-8, 380 2, 384, 386, 392, 398 401, 420-1;
- II, 3, 8, 11 și n., 12, 15, 19-20, 33 4, 47, 52, 59, 64, 148.
- Teodosie I-iu, episcop de Rădăuți, 159.
- Teodosie Barbovski, episcop de Rădăuți, 235-6, 239-41 n. 1.
- Teodosie, episcop de Roman, 392.
- Teodosie, egumen de Argeș, II, 65.
- Teodosie, egumen de Olteni, 151.
- Teodosie (emisariul Patriarhiei de Constantinopol), 49-51.
- Teodosie (fiul lui Neagoe-Vodă), 127 n. 2, 130, 134 și n. 2.
- Teodosie (Logofătul, cronicar), 222.
- Teofan, patriarh al Ierusalimului, 258-60 și n. 3, 263, 265, 290-1, 295, 315, 358.
- Teofan, Mitropolit al Moldovei, 107, 110, 160, 162, 179, 187-9, 260-1 și n. 2, 267, 388, 392, 405¹.
- Teofan, Mitropolit de Palaio-patrai, 295, 308.
- Teofan de Vodena, Mitropolit macedonean, 214, 238.
- Teofan Mavrocordat, episcop de Baia-Mare, II, 21.
- Teofan, episcop de Huși, 325.
- Teofan, episcop de Rădăuți, 105-6 și n. 6, 109, 158 9.

¹ Adăugim la notițele despre Teofan și aceia că el fugi spre Ardeal la 1568, că-l urmăriră boierii Hamza și Dimitrie până la apa Bistriței, că aici ei îi făcură jurământ de chezășie în numele Domnului și că astfel el se întoarse (Hurmuzaki, *Supl.* II¹, pp. 248-9).

- Teofan, egumen de Bistrița munteană, 217.
- Teofan, egumen de Câmpulung, II, 65.
- Teofan, egumen de Dragomirna, II, 166.
- Teofan, egumen de Humor, II, 89.
- Teofan, arhimandrit din Alexandria, 259.
- Teofana (sica lui Alexandru Lăpușneanu), 109.
- Teofana (maica, mama lui Mihai-Vodă), 217, 269.
- Teofil, Mitropolitul Ardealului, 417, 419-21; II, 3, 33.
- Teofil, episcop de Râmnic și Mitropolit muntean, 250-1, 280, 298-301, 303, 306, 320-1, 338, 423.
- Teofil, episcop de Huși, II, 85-6, 88, 185.
- Teofil I-ii, episcop de Râmnic, 151, 216, 219.
- Teofil al II-lea, episcop de Râmnic. V. mai sus, Teofil, episcop și Mitropolit muntean.
- Teofil din Prișlop, episcop calvinizant, 229.
- Teofil Bendela, episcop bucovinean, II, 301.
- Teofilact, Mitropolitul Bulgariei, II, 109.
- Teofilact (Clucerul de arie, tălmăcitor), II, 153, 170.
- «Teofilact», ed. din 1805, II, 238.
- Teolept, patriarh din Constantinopol, 131.
- «Teologia morală», de S. Klein, II, 215.
- «Teologia pastorală», de Klein, (1817), II, 230.
- «Teologia moralicească a Răsăritului», de Klein (manuscript), II, 217.
- «Teologia dogmatică», de Țichindeal, II, 238.
- «Teologia pastorală», de Țichindeal, II, 238.
- «Teologia morală», de Chiril Topa, II, 214.
- «Teologia dogmatico-morală», de D. Ivașco, II, 214.
- «Teologia dogmatică» de Ioachim Popp, II, 214.
- «Teologia dogmatică» (1801, Ardeal), II, 111.
- «Teologia dogmatică și moralicească» (1801-4), II, 229.
- «Teologia lui Ioan Damaschin», 1806, II, 238.
- «Teologia dogmatică» (1855), II, 267.
- «Teologia pastorală» (1863), de episcopul Melchisedec, II, 267.
- «Teoreticon» de Anton Pan, II, 271.
- Țepeluș-Vodă, 59.
- Tesalia (mănăstirile din), 128.
- «Testamentul Nou» din 1648, 336, 345.
- «Tetravanghelul» din 1560 (Coresi), 172.
- «Tetraevanghelul moschicesc», 1722, II, 92. V. Evangheliare.
- Teutoni (Ordin de cavaleri), 15-17, 25-6, 59, 61.

- «Theodoret» (1840), II, 255.
 «Theoreticon» de Macarie, dascălul de cântări, II, 235.
 Theotokis (Nichifor. scriitor bisericesc), II, 189.
 Theotokos (biserică în Constantinopol), 30.
 «Thoma dela Câmp» (a Kempis), traducere de Klein («Imitația lui Isus Hristos»), II, 214.
 Tichindeal (Dimitrie), II, 237.
 Tichindeal (protopopia), II, 17.
 Tigănești (mănăstire), II, 249, 283.
 Tigani (Ațigani), 46.
 Tigară (Zotu, ginerele lui Petru Șchiopul), 248, 253.
 Tige (general austriac în Oltenia), II, 112.
 Tighinea, 71.
 Timandi (Candida, mama lui Ioan Bob), II, 205.
 Timișoara-Lipova (episcopia din), II, 128, 141.
 Timoteiu dela Cernica (1713), II, 249.
 Timoteiu (Alexandrovici, tipograful), 298.
 Timuș (fiul lui Bogdan Hmilnițchi), 356.
 Tințăreni (mănăstire), 289, 297; II, 60.
 «Tipic» de Timoteiu Blajeviciu (manuscript), II, 305.
 «Tipicon», traducere de Chiril dela Râșca, II, 186.
 «Tipicul», de Macarie de Bistrița, II, 171.
 «Tipicul lavrei Sf. Sava din Ierusalim», 156.
 «Tipicon» de Veniamin Costachi (1816); II, 231, 265.
 «Tipicon» de Silvestru Morariu (1883), II, 305.
 Tipicul (1854) de Melchisedec episcopul, II, 267.
 Tipografia cărților bisericești, II, 316-17.
 Tipograf (meșterul Barbu Bucureșteanul), II, 152.
 Tipograf (Andrieu ucenicul din Iași, 394.
 Tipograf (Ieremia Simion), II, 82.
 Tipograf (Gherasim, ierodiacon muntean), II, 187.
 Timana (mănăstire), 44-7, 57, 73, 94, 128, 131, 138, 225-6, 271 și n. 1, 374 și n. 1, 376 și n. 2, 377, 380-1; II, 63, 68, 235, 250.
 Tiszabecs (Gașpar, superintendent), 362, 364.
 Titireciu (mănăstirea), II, 168.
 Tiuș (biserica), 350.
 Toader (dascălul), 318-19.
 Todireni (mănăstirea), 389; II, 173.
 Toma (Banul, ctitor), 138.
 Toma, episcop de Scardona, 60.
 Toma de Zagradino (episcop catolic de Siretin), 61, 100.
 Toma (preotul, din Șcheii Brașovului), 170.
 Tomeianu (Margareta, «consiliarița»), II, 139.
 Tophaeus (Mihail, predicator), 361-2, 367, 384-6.
 Topliceanu (tipograf), II, 201, 271.

- Topolnița (mănăstire din Măhedinți), 42, 282.
- Toporăuți (biserica din), 266.
- Toți Sfinții (mănăstirea și tipografia, din Râmnic), II, 48, 51, 53, 59, 149.
- Tournelly (scriitor bisericesc), II, 229.
- Tracii, 1, 4, 5.
- «Tractat despre Botez», de Ștefan Pop, II, 214.
- «Tractat despre miruire» al lui Neofit, Mitropolitul Ungrovlahiei, II, 145.
- Traian, 2.
- Trapeză, 71.
- Trapezunt (Gheorghe Hypomeas din), II, 47.
- Trebeș (biserica catolică), 74, 191.
- «Trebnicul» din 1636, 298.
- Trebnicul lui Petru Movilă, (traducere de Vartolomeiu Măzăreanu), II, 165 6.
- Trei Ierarhi (biserica și tipografia, în Iași), 307, 311, 313, 316-17, 383, 390, 393-4; II, 259-61.
- Trei Ierarhi (biserica din Piatra), II, 265.
- Tricala (Dionisie, călugărul din), II, 168.
- Trident (Conciliu catolic), 187.
- «Trimeterile Sf. Pavel» (manuscript de Mitropolitul Veniamin), II, 241.
- «Triodul-Penticostariu» din 1550, 143.
- Triodul lui Petru Movilă, 293.
- Triodul din 1642, 297.
- Triodul din 1649, 339.
- Triodul rusesc din 1682-3, II, 113.
- Triodul din 1697, II, 8, 108.
- Triodul din 1700, II, 8.
- Triodul din 1726, II, 110.
- Triodul din 1731, II, 97, 113 și n. 1.
- Triodul din Râmnic, 1731, 1747, II, 113 și urm.
- Triodul din 1761, II, 252.
- «Triodul» retipărit în Moldova, după cel muntean, de Evloghie, dascălul slavon dela Iași, II, 160.
- Triodul din 1777 și 1786, II, 155.
- Triodul din 1782, II, 155.
- Triodul din 1798, II, 156.
- Triodul din 1813, II, 229.
- Triod din Buda, 1816, II, 230.
- Triodul din 1847, II, 248.
- Triodul din 1856, II, 250.
- Trivale (schit), 382.
- Troesmis, 5 n. 1.
- Trofimovici (Iaia), 311.
- Trotuș (oragul), 76.
- Trotuș (biserica catolică), 207.
- Trotușeanul (Gavril), 104.
- Tudor Pisarul, 71.
- Tudor (Diacul, ajutorul lui Coresi), 172.
- Tulcea (episcopia bulgărească), 19; II, 314.
- Turculeț (starostele, ofițer polon), II, 75.
- Turda (biserica românească din), 229.
- Turda (dieta pentru calvinizarea Românilor), 178.

Turdași (episcopia calvină-română din), 176-8, 181-2.
 Turnavitul (Alexandru, dascălul), II, 150, 167.
 Turnu-Roșu (pasul dela), 28.
 Tuscea (protopopia de), 384.

Tutana (mănăstire), 141; II, 62.
 Tușora (tabăra dela), 189, 193.
 Tzigala (Azarie, erudit grec), 411-2.
 Tzigara (Apostolo), 253.

U.

Ucuriș (biscrica), 330 n. 5.
 Uglea (mănăstire), II, 127.
 Uglieșa (Despot sârb), 22.
 Ugocea (Ținut), 51, 223.
 Uifalău (protopopia din), II, 17.
 Ungnad (Ioan), 169-70.
 Ungurașul (cetate), 51, 110, 223.
 Ungurașii (sat; danie), 241.
 Ungureni (protopopia), II, 20.
 Ungvár (Congregația din), 328.
 Uniev (orașul, mănăstirea și tipografia din), 256, 390-1; II, 126 n. 1.
 Unirea Bisericii, 76-7, 81, 222 n. 1.
 «Unirea și neunirea Principatelor», de Neofit Scriban, II, 261 și n. 2.
 Uspenia (biserica din Botoșani), 108.

Uspenia (biserica din Iași), 95.
 Urach (în Württemberg, tipografia slavonă din), 169.
 Urban al VIII-lea (Papă), II, 296.
 Ureche (Grigore, cronicarul), 36, 109, 292, 319.
 Ureche (Nistor, ctitor), 242, 261-2, 269, 292, 304, 388.
 Ureche (Nastasia), 242.
 Ureche (Petru, boier delegat al Mitropoliei Moldovei), 53.
 Ureche (Vasile, fiul lui Nistor), 242.
 Urie (clericul, cărturar), 54.
 «Urmarea lui Hristos» (1845), de Gavril Munteanu, II, 270.
 Ursu (preot domnesc), 304.
 Ursu (ucenic tipograf din Iași), 394.

V.

Văcărescu (familia), II, 148.
 Văcărescu (Barbu, boier), II, 147.
 Văcărescu (Ienachi), II, 155.
 Văcărești (mănăstire), II, 57, 60, 66-7.

Văcărești (tipografia din), II, 111.
 Vad (cetatea, biserica, episcopatul), 99, 110 și n. 1-6, 220, 223, 227, 230-4, 323, 326-8; II, 296.

- Vad (Vlădicii din), 110.
 Vad (Mateiu, popa din), 110.
 Vaida (canonicul), II, 124.
 Vajdafalva (protopopia), 330.
 Valea (schit din Muscel), II, 61.
 Vălenii-de-Munte (mănăstirea), II, 62.
 Valerian (Lubienicki, episcop catolic), 206-7.
 Vallarga (Mărioara; sora Ecaterinei lui Alexandru-Vodă Mircea), 143.
 Vancea (episcopul Ioan), 297.
 Vanderbech (medic), II, 53.
 Văratice (mănăstire), II, 187, 279, 317.
 Vărciorova, 41.
 Vardalah (profesor), II, 278.
 Varlaam (Mitropolit de Belgrad), 348, 386, 387.
 Varlaam (Mitropolitul Moldovei), 303 și n. 1, 304-6, 308-9, 311, 316, 318-23, 327, 333-4, 356-7 n. 1, 389.
 Varlaam (tipografia lui), 309-10.
 Varlaam (Mitropolit al Ungrovlahiei), 137, 143, 377-82, 397-9.
 Varlaam I-ii (episcop de Huși; 1690), II, 79-80, 184-5.
 Varlaam, episcop de Rădăuți (1744), II, 85-6, 88, 116.
 Varlaam, episcop de Vad, 110.
 Varlaam (egumen din timpul lui Neagoe-Vodă), 135.
 Varlaam, (egumen de Agapia), II, 193.
 Varlaam (egumen de Arnota), II, 64.
 Varlaam (egumen de Biserici), II, 165.
 Varlaam (Cuza, ucenicul Mitropolitului Veniamin), II, 247.
 «Varlaam și Ioasaft» (povestire), 134, 297-8, 338.
 Varlaamismul (bizantin), 21.
 Varna, 18.
 Vârșet (episcopia ortodoxă), II, 39, 301.
 Vartolomei Măzăreanu, egumen de Solca și Putna, II, 163-4, 166, 170, 173, 176, 183-4.
 Vartic (Petru, ctitor), 157.
 Vărzărești (schit), II, 166, 187.
 Vărzarul (Radu, boier), 283.
 Vărzarul (biserica în Târgoviște), 283.
 Vasilie, Mitropolit al Moldovei, 66 n. 4.
 Vasilie, episcop de Roman, 89.
 Vasilie Tarasovici, episcop de Vad, 327-8.
 Vasilie Moga, episcop de Ardeal, II, 236, 257, 290-1, 302.
 Vasilie Hossu, episcop de Lugoj, II, 297.
 Vasilie Erdélyi, episcop de Orade, II, 290.
 Vasilie, egumen de Bistrița, 68.
 Vasilie, egumen de Brebu, 287.
 Vasilie, stareț de Poiana Măru-lui (Râmnicu-Sărat), II, 167.
 Vasilie, egumen de Tismana, 138.
 Vasilie, protopop din Brașov, II, 20, 25.
 Vasilie (Sf., «Cuvintele» lui, lucrare paisiană), II, 189.

Vasile Bulgaroctonul (Împărat), 12, 18.
 Vasile Macedoneanul («Pareneticele» lui), II, 4.
 Vasile-Vodă Lupu, 24, 118, 283 287, 306-10, 312-7, 320-1, 356-7, 383, 388, 407-8; II, 48, 74, 77, 89, 92.
 Vasile, prinț de Ostrog, 254.
 Vasile (Vistier), 221.
 Vasici-Ungurean (scriitor), II, 292.
 Vasluiu (biserica domnească din), 95.
 Vasluiu (biserica catolică din), 195.
 Vatoped (mănăstire din Atos), 117, 262, 315 n. 1.
 Vaț (episcopat), 329.
 «Vechea Mitropolie a Românilor ardeleni», de N. Popea, episcop, II, 303.
 «Vedeniile Sf. Grigorie» (traducere de Isaia călugărul), II, 202.
 Veit (sculptor sas dela Argeș, Vitus), 129.
 Velas (mănăstire grecească), II, 61.
 Venator (Nicolae, episcop), 60, 66.
 Venedict, episcop de Vad, 233, 323.
 Venedict, arhimandrit grec, 295.
 Venedict, egumen de Moldovița, II, 178, 183.
 Venedict, egumen de Putna și Solca, II, 163-5 și n. 1, 176.
 Venedict, egumen de Râșca, II, 193.

Venedict Pavlincovschi (ierodiacon), II, 97.
 Veneția, 124, 140, 142, 248, 253.
 Veniamin Costachi, 187, 196, 200, 223-5, 228, 231-3, 236, 239-41, 244-8 n. 2, 249, 251, 256, 259, 264-5, 277-80 și n. 5, 281, 284, 288-9, 309, 317.
 Veniamin Roset, episcop de Roman, II, 246-47.
 Veniamin, egumen de Biserici, II, 186.
 Veniamin din Troada (călugăr grec), II, 260.
 Veniamin (ucenicul lui Ghedeon de Rădăuți), 160.
 Verbila (schit), 138; II, 61.
 Vergu (biserica din București), II, 59.
 Versuri de Mihail Haliciu, 331.
 «Versuri întru lauda Fecioarei», de Mateiu din Pogoniana, 252.
 Versuri de nuntă ale lui Duca Sotiriovici (1749), II, 116.
 Veștem (sat din Ardeal), 373, 385.
 «Vestitorul bisericesc» (Buzău), II, 270-1.
 Veszpremi (Ștefan, episcop calvin). V. Ștefan.
 Vevelli (Batiște-Constantin și Maria, fiica lui Nistor Ureche, soția lui), 242.
 Viața Sf. Andreiu din Creta, II, 92.
 «Viața Sf. Calist» (lucrare paisiană), II, 189.

- «Viața lui Dimitrie de Rostov», lucrare paisiană, II, 171, 189.
- «Viața Sf. Ioan Românul», tipărită supt Dosofteiu Filitiei, II, 157.
- «Viața lui Isus», de Blajevici, II, 305.
- «Viața Sf. Nicodim», de Ștefan episcopul (1839), II, 152 n. 2.
- «Viața Părintelui Nifon», de Gavriil Protul, I, 118 n. 2.
- «Viața și slujba Sf. Paraschiva», de Mateiu din Pogoniana, I, 252.
- «Viața lui Șaguna» (1879) de N. Popea, II, 303.
- «Viața Sf. Vasilie», 1813, II, 249.
- «Viața Sf. Vasilie cel Nou», de Rafail călugărul (1820), II, 234.
- «Viețile Sfinților», de Dosofteiu Mitropolitul, 395.
- «Viețile Sfinților» (1758), traducere de Evloghie Dascălul, II, 161.
- «Viețile Sfinților» (1782), traducere de Macarie de Bistrița, II, 172.
- «Viețile Sfinților» de Mitropolitul Grigorie Nemțeanul, II, 238.
- «Viețile Sfinților» (1807), II, 228.
- «Viețile Sfinților» (1830), II, 252.
- «Viețile Sfinților» (1830-1836), II, 248, 255.
- Vichentie, Mitropolit de Belgrad, II, 128.
- Vichentie Ioanovici, episcop de Arad, II, 170.
- Vicina (episcopie), 18-20, 34, 37, 40, 51-2.
- Vicov (protopopie), II, 179.
- Vicovul-de-Sus (danie), 90.
- Victor Mihályi, Mitropolit unit, II, 297.
- Victoria, soția lui Leon-Vodă Tomșa, 279.
- Vida (Gheorghe, profesor), II, 259.
- Vidin, 12-3, 16, 32, 42, 150.
- Vidrăsău (protopopia), II, 20.
- Vienna, 9.
- Vieros (mănăstirea Goleștilor), 142; II, 65, 219, 250.
- Viforăta (mănăstire), 279; II, 62.
- Viișoara (lupta dela), 139.
- Villacrose (arhitect), II, 250.
- Vilna (Colegiul catolic), 199.
- Vilna (episcopatul de), 60.
- Viminacium, 9, 22.
- Vinți (mănăstire), II, 105.
- Vinți (moșia din Ardeal a lui Radu de la Afumați), 136.
- Vinți (protopopia), 367, 370, 384; II, 17.
- Vintilă-Vodă (mănăstire), 140; II, 63.
- Vintilă (Vornicul, ctitor), 142.
- Virzirescu (Oxindie, misionariu armean-catolic, Vlădică armenesc), 418; II, 26.
- Vișa (Doamna, mama lui Radu Mihnea), 247.

- Vișana (fîica lui Mărcuță Armașul), 146.
- Visarion (Mitropolit al Moldovei), 85, 87.
- Visarion (egumenul dela Babele), 114.
- Visarion Sarai, călugăr, II, 129-30 și n. 1, 135.
- Vișăul-de-Jos (protopopia), II, 21.
- Vișăul-de-Sus (reședință de protopop în Maramurăș), 234.
- Viski (Ioan, predicator), 302.
- Viștea (protopopia), II, 20.
- Vitalian, 10 n. 2.
- Vitus (episcop catolic de Argeș), 58.
- Vitus (Veit, meșter sas la Argeș), 130.
- Vizitații pastorale (1746), de Neofit Mitropolitul Ungrovlahiei, II, 145.
- «Vizite canonice» (de Ghenadie Enăceanu), II, 263.
- Vlad Dracul, 47, 58-9, 82.
- Vlad Țepeș, 113, 119, 123, 125.
- Vlad-Vodă Călugărul, 113 n. 1, 114-5, 117, 119, 135, 139, 285 n. 4; II, 64.
- Vlad (Vintilă-Vodă), 139-40.
- Vlădici, 8.
- Vlădici ambulanți, 327-8.
- Vlădici-egumeni, 14, 16.
- Vladimir (episcopia de), 259.
- Vladimir de Repta, Mitropolit bucovinean, II, 302, 305.
- Vladimirescu (Tudor), II, 236.
- Vladislav (Vlădica rus de Muncaci), 224.
- Vladislav (penultimul rege al Ungariei), 136.
- Vladislav (regele Poloniei), 260.
- Vladislav-Vodă al II-lea (Domnul Țerii-Românești), 119, II, 82.
- Vladislav-Vodă al III-lea (Domnul Țerii-Românești), 136.
- Vladislav (egumen de Tismana), 44.
- Vlăduță-Vodă, 126, 134, 140.
- Vlahia balcanică, 22.
- Vlaicu-Vodă, 21, 30, 32-5, 38-9, 41-2, 44-5.
- Vlastaris (Mateiu, și Canoanele lui), 318, 322, 416.
- Vlatadon (mănăstire din Salonic), 197.
- Vodița (mănăstire), 41-7, 57.
- Vogoridi (Ștefan, caimacamul), II, 279.
- Voinovici (Ștefan, candidat la episcopia unită din Ardeal), II, 122.
- Voivodeni (protopopia), 330, 349.
- Volcineț (danie), 90.
- Voloșinovschi (episcop de Muncaci), II, 21.
- Volovăț (danie), 90.
- Vorona (schit), II, 187.
- Voroneț, 87, 95 și n. 1, 104, 106 și n. 6, 107, 163, 176, 272.
- Voroneț (Calistru, egumen de), II, 89.
- Vovidenia (schit), II, 185, 187.
- Vuc (Despotul), 114.

Vucașin (Craiul), 22, 33.
 Vucașin (meșter pietrar), II, 67.
 Vucovici (Bejidar, tipograf),
 140.

Vulcan (Samuil, episcop), II,
 211. V. și Samuil.
 Vurperul (moșie din Ardeal a
 lui Radu dela Afumați), 136.

W.

Wallis (comite austriac, Gu-
 vernator în Oltenia), II, 114.
 Warszewiecki (rector iezuit în
 Lublin), 190, 193-4, 199.

Wenceslas (Iezuit german), II,
 37.
 Woitechowski (guvernator po-
 lon), II, 75.

X.

Xenof (mănăstirea din Atos),
 121.
 Xenofont (mănăstire din Atos),
 II, 62.

Xenovici (Ignatie, predicator),
 311, 379.
 Xeropotam (mănăstire din
 Atos), 128, 261; II, 62.

Z.

Zăcan (Efrem, dascăl în Ca-
 ransebeș), 172.
 Zagavia (mănăstire), II, 175.
 Zaharia (patriarh al Ohridei),
 117.
 Zamca (mănăstire), 418.
 Zamfira (mănăstire din Pra-
 hova), II, 63, 250.
 Zamfira (fiica lui Radu dela
 Afumați), 139.
 Zamfira (fiica lui Moisc-Vodă),
 139.
 Zamfira (Regina, Wisznowiecki,
 fiica lui Ieremia-Vodă), 205.
 Zamostia (mănăstire), II, 177
 n. 9.

Zamostia (sat; danie), 90.
 Zamoyski (Baptist, Franciscan),
 407.
 Zara (episcopie), II, 301.
 Zemca (Taras, tipograf), 293.
 Zenta (principatul), 124-5.
 Zghireni (mănăstire), II, 183.
 Zips (episcopia), II, 22.
 Zlătari (biserică din București),
 II, 61.
 Zograful (mănăstire), 86, 117,
 130, 297.
 Zolkiew (episcopia), 397.
 Zolkiewski (hatmanul), 292.
 Zonaras (scriitor grec), 322.

A D A U S E.

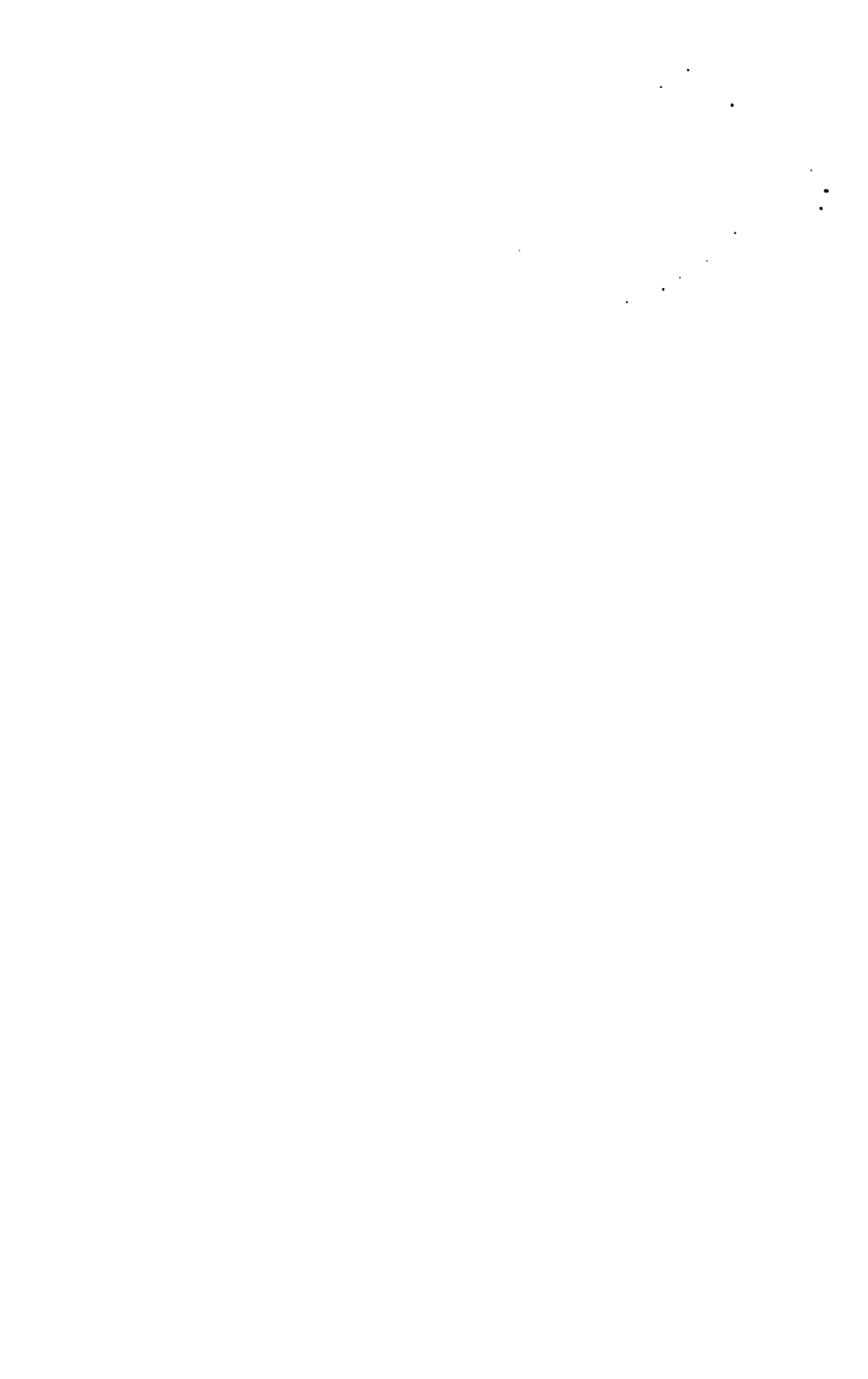
Aquino (Toma de), 334.
 Bistrița (mănăstirea din Mun-
 tenia), 120 n. 2, 3, 131, 133.
 Băleanu (Udrea, ctitor), 142.
 Cantacuzino (Toma), 307.
 Chiev și Litvania (Mitropoliți
 de), 37.
 Hirscher (Petru, județul din
 Brașov), 145 n. 2.
 Jița (mănăstire din Ianina),
 II, 61.

Movilă (Toader, fratele lui Ie-
 remia-Vodă), 389 ; II, 174.
 Monteferreo (Vito de), 17.
 Năsturel (Udriște), 289, 297-8,
 300, 321 și n. 2, 338 și n.
 2, 368, 423.
 Piluzio (Vito, vicariu al Moldo-
 vei), 411.
 Raț (Vasile, canonic), II, 294.
 Schreiber (Woffgang, agent lu-
 teran), 169-70.

TABLA CUPRINSULUI.

TABLA CUPRINSULUI.

CARTEA a III-a. EPOCA ROMÂNEASCĂ.

PARTEA a I-A.

	<u>Pagina</u>
<i>Lupta pentru desăvârșirea unirii Românilor de peste munți.</i>	1
CAP. I. Politica religioasă a lui Vodă-Brâncoveanu și tipăriturile muntene din epoca sa	3
CAP. II. Arhieriei greci la Curtea lui Brâncoveanu	9
CAP. III. Politica fățarnică a Mitropolitului Atanasie de Ardeal. A doua Unire cu Roma	12
CAP. IV. Urmările nemijlocite ale Unirii	18
CAP. V. Întărirea Unirii de către Curte	26
CAP. VI. Împotriviri la îndeplinirea Unirii	29
CAP. VII. Noul Vlădică ardelean Ioan Patachi	36

PARTEA a II-A.

<i>Biserica românească din Principate la începutul epocii fanariote . . . . .</i>	43
CAP. I. Moartea Patriarhului Dosofteiu. Noul Patriarh Hrisant.	45
CAP. II. Căderea Mitropolitului Antim	48
CAP. III. Legăturile Bisericii muntene cu Constantinopolul la începutul erei fanariote	55
CAP. IV. Greci și Români în clerul muntean de după Antim. Mănăstiri grecești în Principatul Țerii-Românești .	59
CAP. V. Mănăstirea brâncovenească a Hurezului.	65

PARTEA a III-A.

	Pagina
<i>Bisericele românești din Principate în legătură cu Rușii și în luptă cu Grecii.</i>	71
CAP. I. Biserica moldovenească dela moartea lui Dosofteiu până la 1750 și legăturile ei cu puterea domnească.	73
CAP. II. Reformele în Biserică ale lui Constantin-Vodă Mavrocordat.	83
CAP. III. Mișcarea împotriva grecizării Bisericii Moldovei.	88
CAP. IV. Mănăstirea Bisericanilor, Pahomie și introducerea în Moldova a noii vieți schivnicești din Rusia.	91

PARTEA a IV-A.

<i>Introducerea limbii românești în slujba și în cântarea bisericească.</i>	99
CAP. I. Opera episcopului Damaschin.	101
CAP. II. Urmașii lui Damaschin.	106
CAP. III. Nouăle tipărituri muntene.	108

PARTEA a V-A.

<i>Împrejurări ardelene de luptă împotriva Unirii.</i>	119
CAP. I. Vlădica Ioan Inochentie Clein.	121
CAP. II. Răscola împotriva Unirii.	127
CAP. III. Întemeierea episcopiilor neunite în Ardeal și la Oradea-Mare.	133
CAP. IV. Noua tipografie a Bisericii unite.	138

PARTEA a VI-a.

<i>Biserica din Principate în era războaielor ruso-turcești.</i>	143
CAP. I. Biserica munteană în epoca Mitropolitului Grigorie.	145
CAP. II. Noua epocă de tipărituri românești: episcopul Chesarie de Râmnic.	150
CAP. III. Mișcarea de înnoire bisericească a călugărilor din Pula.	157
CAP. IV. Munca de cărturari a călugărilor putneni.	161
CAP. V. Începutul literaturii teologice la Români.	167
CAP. VI. Biserica din Bucovina anexată la Austria și noul Guvern străin.	173

PARTEA a VII-A.

	Pagina
<i>Învierea spiritului bisericesc prin reforma lui Paisie de Neamț</i>	181
CAP. I. Paisie și paisianismul în Principate	183
CAP. II. Paisianismul și Biserica Moldovei supt Mitropoliei Leon Gheuca și Iacov Stamati	189

PARTEA a VIII-A.

<i>Unirea curentului religios paisian, sprijinit de arhieriei din Principate, cu noul curent național de peste munți</i>	197
CAP. I. Episcopul de Argeș Iosif	199
CAP. II. Schimbarea în sens românesc a spiritului în Biserica unită: Samuil Klein, Șincai și Petru Maior ca răzvrățiți religioși	201
CAP. III. Biserica neunită și cea d'întăiu organizare a ei	208
CAP. IV. Lucrările de teologie ale celor trei mari scriitori ardeleni	211

PARTEA a IX-A.

<i>Unirea tuturor curentelor religioase în opera lui Veniamin, Mitropolitul Moldovei</i>	221
CAP. I. Noile tipărituri ieșene	223
CAP. II. Tipărituri ardeleni și noul șir de tipărituri al lui Veniamin Costachi. Veniamin și tulburările din 1821.	228
CAP. III. Biruința curentului paisian în Principatul Terii-Românești	234

PARTEA a X-A.

<i>Lupta Bisericii cu Statul și luarea ei în stăpânire de acesta. Organizarea Bisericilor de peste munți</i>	243
CAP. I. Sfârșitul vechilor curente de cultură bisericească.	245
CAP. II. Cultura laică și Statul după norme apusene în lupta lor cu Biserica românească	257
CAP. III. Biserica bucovineană în acest timp	260

PARTEA a XI-A.

	<u>Pagina</u>
<i>Amestecul Statului în Biserica din România. Organizarea ei. Alcătuirea definitivă a Bisericilor românești de peste hotarele României. Încheiere.</i>	275
CAP. I. Lupta și înfrângerea Mitropolitului Veniamin	277
CAP. II. Luarea în stăpânire de către Stat a averilor episcopilor și mănăstirilor de țară	283
CAP. III. Organizarea cea nouă a Bisericilor românești de peste munți	288
CAP. IV. Moștenirea lui Șaguna	303
CAP. V. Biserica bucovineană în cea din urmă a ei fază.	304
CAP. VI. Biserica din România supt Cuza-Vodă. Loviturile date Bisericii moldovene. Secularizarea averii mănăstirilor închinată.	305
CAP. VII. Schisma pentru numirile de episcopi	311
CAP. VIII. Orânduirea definitivă a Bisericii României. Încheiere	313
<i>Lista Mitropoliților și episcopilor români.</i>	319
I. Episcopia Cumanilor	321
II. Episcopia (catolică) de «Severin și părțile de dincoace de munți» (Transalpina).	322
III. Episcopia Argeșului (catolică).	323
IV. Episcopia de Bacău (catolică).	324
V. Episcopi de Nicopole, având grija Principatului muntean.	326
VI. Episcopia de Siretiu (pentru Moldova-de-sus) (catolică).	327
VII. Episcopi de Moldova sau Baia Moldovei (catolici).	328
VIII. (I ortodoxă) Mitropolia Ungrovlahiei	329
IX. (II) Episcopia Severinului și a Noului-Severin sau a Râmnicului	332
X. (III) Episcopia de Cetatea-Albă	333
XI. (IV) Mitropoliți ai Moldovei	336
XII. (V) Exarhi maramurășeni, rezidând la Sf. Mihail din Peri, lângă Sighet	3
XIII. (VI) Episcopia Vadului («de Rhew»).	3
XIV. (VII) Noii episcopi de Vad și Maramurăș	3
XV. (VIII) Episcopia de Gherla.	3
XVI. (IX) Episcopia de Roman	3

	Pagina
XVII. (X) Episcopi ortodocși rătăcitori prin Ardeal . . .	345
XVIII. (XI) Episcopi de Galați	345
XIX. (XII) Episcopia de Rădăuți	346
XX. (XIII) Episcopi exempti ai Bucovinei și Dalmatiei. .	348
XXI. (XIV) Episcopii din Feleac, lângă Cluj	349
XXII. (XV) Protopopi de Șeghești, ai Crișurilor. . . .	350
XXIII. (XVI) Protopopi de Inidoara și ai Hațegului . .	350
XXIV. (XVII) Episcopia Buzăului	351
XXV. (XVIII) Episcopii din Geoagiul-de-sus	353
XXVI. (XIX) Episcopia calvinizantă pentru tot Ardealul .	354
XXVII. (XX) Episcopi de Ardeal sfințiți la Ipec și în Principate ; ortodocși	355
XXVIII. (XXI) Episcopia de Inău (Ienopole)	357
XXIX. (XXII) Episcopia Hușilor	358
XXX. (XXIII) Episcopi ai Proilavului	360
XXXI. (XXIV) Bis-rica unită a Românilor din Ardeal și Ungaria	361
XXXII. (XXV) Episcopia de Oradea-Mare	362
XXXIII. (XXVI) Episcopi de Buda, Câmpii Măhaciului și în Ardeal	363
XXXIV. (XXVII) Episcopi, apoi Mitropoliți, români.orto- docși de Ardeal	364
XXXV. (XXVIII) Episcop al Benderului și Achermanului. .	365
XXXVI. (XXIX) Episcopii Argeșului	366
XXXVII. (XXX) Mitropolia Basarabiei	367
XXXVIII. (XXXI) Episcopia de Arad	368
XXXIX. (XXXII) Episcopia Lugojului	369
XL. (XXXIII) Episcopia de Caransebeș	370
XLI. (XXXIV) Episcopia Ismailului (Dunării-de-jos). . .	371
Adaus la Mitropolia Ungrovlahiei	372
Erata	373

<i>Tabla numelor, redactată de d. D. Munteanu-Râmnic . .</i>	<i>375</i>
--	------------

11
2

800
1,400
2,000
4,200
2,000
6,200
10

✓

DM 90. - ~~aut~~

193047/2

9067-433

$\frac{1}{2}$ mile

147722046 20/04/08

ANTICARIAT NIKAI

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
GRADUATE LIBRARY

DATE DUE

~~MAY 16 1975~~

MAY 5 1975

~~MAY 12 1979~~

MAY 29 1979

~~APR 18 1991~~

JUN 11 1991

3 9015 01974 7305

UNIVERSITY OF MICHIGAN

**DO NOT REMOVE
OR
MUTILATE CARD**